
6
7-a
41

36
17E
8

M. FABII QVINTILIANI ORATORIS ELOQVENTISSIMI DE INSTITVTIONE ORATORIA LIBRI XII.

Singulari cum studio tum iudicio doctissimorum uirorum ad fidem uetustissimorum codicum recogniti ac restituti: Argumentisque doctissimi uiri Petri Gallandii ante singula omnium librorum capita praefixis elucidati.

Additae sunt Petri Mosellani uiri eruditi Annotationes in septem Libros Priores.

Ioachimi quoq; Camerarii in Primum & Secundum.

Quibus & accessit doctissimus Commentarius Antonii Pini Portodemaei in Tertium, nunc multò quàm antè, castigatior.

EIVSDEM QVINTILIANI DECLAMATIONVM LIBER.

INDEX *appositus est tam singulorum librorum, quàm omnium, quae in singulis libris adnotatione digna uisa sunt, diligentissimus.*

VENETIIS
Apud Hieronymum Scotum.
1546

TABVLA CAPITVM

LIB. I.

F I N I S.

DOCTISSIMO HVMANISSIMOQVE VIRO, DOMINO Petro Castellano, Tutelensium Episcopo, anagnostæ Regio, Petrus Gallandius S. P. D.

SAEPENVMERO mirari soleo, antistes ornatißime, cur in tāta pręclarorum ingeniorum multitudine, tanta bonorum authorum luce, qui quotidie nouo splendore prodeunt, tam pauci cū in cęteris artibus sūmis, tū p̄cipue in eloquentia, admirabiles existāt. Ac poßit aliqs iure quodāmō in alijs recōditioribus disciplinis linguę Gręcę ignorātiā p̄texere, cū ad hāc diem Latina se rè sola nobis in usu fuerit, & q disciplinas ea tradere sunt aggreßi, tā ꝓcul à uera Gręcorū methodo abfuerint, ut nulla eos ꝓpinqtate cōtingere uideātur. Nā & plurima aliena fide miscendo Plynius, centones īsercisse, & de medicina loquēs Celsus, latine qdē, temere tñ multa ꝓnūciasse, et qđ ait Persius, coruos passim secutus dici pōt: et hoc p̄stare p̄hi Seneca, q̄ uitia strenue & Stoice insectetur. Porro Ciceronem constat in eo genere ad Platonis ęmulatiōem ꝑ dialogos p̄hiæ frusta q̄dā ab alijs tractata cōcinnasse ad pōpā potius & splēdorem, q̄ ulla methodi cōmoditate īstituisse. Eloquentiā uero, rerū, ut Sophocles ait, reginā, à nobis in hodiernū diem turpiter neglectā, quo ore excusabimus? Ea enim nō poetis & historicis modo, quibus Gręcis pares esse facile possumus, uerūetiā Ciceronis immortalibus orationibus, & ad eam uia perueniendi eiusdem & Quintiliani præceptionibus certissima, tā ad uiuū expressa est, ut nō ęquatā hac parte Gręciā solū, uerū etiā longißimo interuallo superatā existimem. Nā cū tenui, medio, & sublimi, tribus dicendi generibus, quę nobis docere, delectare, mouere, tria oratoris officia referūt, uniuersa contineatur eloquentia, ijs ita omnibus ubertim effloruit Cicero, ut nō modo q in horum singulis excelluerūt apud Græcos plurimi, uerūetiā Demosthenē ipsum, cui hæc laus uni tāq̄ principi tribuitur, facile p̄cipuis in eloquētia rebus anteuerterit. Nā ut cū eo Demosthenes docendi diligentia atq; omni inueniendi acumine paria fecerit, ornatu tñ & salibus, cōmotionisq; & cōmiserationis uehemētia cedat necesse est. Iam uero de p̄ceptis uiā ad eloquētiā cōmunientibus si sermo instituatur, qs gręcorū de Rhetorica libros, magna superstitione atq; ambitione ad ingenij ostētationē cōparatos, cū Ciceronis & Quint. politißimis scriptis, quæ nihil superuacui, nihil impediti, nihil nō ad artē ꝑtinentis cōplectūtur, cōparauerit? Et sane ꝑuulgata q̄dā Rhetorū pręcepta negligēs p̄termiserit aut breuiter ꝑstrinxerit Cicero, uiri Cōsularis & in eloquentia eminētißimi seruata dignitate: quid in Quint. uiuo quodā p̄ceptionū omniū generis exūdāte gurgite, qđ uel ad mores, uel ad docētis discentisq; utilitatē ꝑtineat, desiderare poßis? Quo magis Ciceronis qbusdā simijs, nihil eius p̄ter umbrā & laruā habētibus, infensus sum, qui Quintilianū ꝓlixū, & nullo certo docentē ordine clamitātes, de manibus studiosorū excutere meditantur. Cuius mentē, & susceptā à principio ad finē instituēdi rationem, si intētis oculis acrius intueantur, facile obstinatū in praua sentētia animū mutauerint. Tāta enim facūdia, diligētia, dexteritate, industria, ab imis fundamentis ad summa fastigia partibus omnibus expressam hāc eloquentiæ architecturā cōperient, ut prauis affectibus depositis facile cōfessuri sint nihil in eo genere ne mente quidē & cogitatione perfectius concipi posse. Tradiderūt Rhetorica uarij cū Latini, tū Græci: quorū cū alij tanq̄ neglectis carceribus metā solam spectarēt, elemēta, & omniū disciplinarū studia, sine qbus eloquentiæ corpus nullo mō coalescere potest, prętermiserūt. Alij ex difficultate inusitata, nominis & famę cupiditate, his flexibus et męādris Rhetorica implicuerūt, ut è Dędali iuxta poetas Labyritho te facilius q̄ è sinuosis eorū diuisiōibus explicare queas. Alij ea sermonis inopia et paupertate eadē tradere sunt aggreßi, ut nō modo nō inflāmarēt ad eloquētię studiū bene dicēdi cupidos, uerūetiā deterrerēt. Pleriq; uero cū linguæ atq; animi diuortiū facerēt, tā sunt subtiliter de rebus ijsdē nugati, ut de moribus, officio et omni uirtutū usu, nō aliter cōticuerint, q̄ si ea ab oratoris professione alienissima fuißent. At Fabius cū fastigia nō posse cōsistere nisi bene iactis fundamētis iudicaret: ad ipsam pueri statim nati balbutientē infantiā, et minima quęq;, sine qbus maioribus locus esse nequit, demittere sese nō recusauit. A nutricibus enim, æqualibus, pædagogisq; sanctis iuxta ac disertis incipiens, cū puerū tanq̄ gremio fouēdū suscepisset, ad p̄ceptorē in schola publica pręstantissimū, q nō acerbus studiorū exactor sit, sed ꝑ lusum et iucundam æmulationē assiduus magis q̄ uehemēs excitator, deducit. Legere, scribere, ꝓnunciare singulari artificio docet: exercitatione optima et grauissima paulatim ediscēdi, memoriā firmat. Ipsius etiā p̄ceptoris officia ꝓsequens, ut illi discipuli ingeniū explorandū sit: ut ad eius naturā seipsum accōmodare, optimis animum imbuere, mores suos austeritate et comitate tēperare, ut alias omnes disciplinas ordine ante Rhetorica tradere (qđ utinā nostris tēporibus negligi, iure queri nō possemus) ut professionū discrimē facere, authorumq; delectum habere debeat grauissime pręcipit. Hinc rhetorices progymnasmatis breuiter transcursis, summa eiusdē capita oratione locu-

pletissima

pletisſima diſcutit, de ipſius utilitate, materia, genere, diuiſione, initio, ꝓgreſſu, ꝑfectione, partibus, ſtatibus, q̃ſtio
num et cauſarũ generibus. His ſplẽdide diſputatis, inuẽtionis ac diſpoſitionis uſum, q̃bus ſolis breuis et nuda orõ
contẽta eẽ uidetur, quinq; libris in ꝑtibus orationis ordine quodã doctrinę faciliori oſtẽdit. Elocutionẽ aũt, quòd
& difficillima, et in immẽſum effuſa ſit, cui memoriã et ꝓnunciationẽ adnectit, ad peculiarẽ tractationẽ in qua-
tuor libros ſequẽtes reycit. Quibus cũ q̃cquid de arte dici poteſt, abũde ediſſeruiſſet, cumq; ad ꝑtes diuiſionis li-
bro ſecũdo factę, de artifice, arte, & opere, reſpiceret, ultimo libro, q̃ mores ipſius oratoris, q̃ cauſas ſuſcipiendi,
diſcẽdi agẽdiq; ratio, finisq;, et q̃ poſt finẽ ſtudia eſſe debeãt, magna cũ dignitate ꝑſcribit. Et ne parũ alere facun
diã et augere uires eloquẽtiæ poſſet, ſi aliorũ more p̃cepta ſterilia et nuda traderet, ſine ulla ſubtilitatis affecta-
tione, quę robur omne naturę et uirtutẽ artiũ debilitare cõcidẽdo ſolet, bonos medicos, q̃ cũ abſinthiũ ꝓpinãt, ꝑlito
melle poculo fallũt, imitatus eſt. Ea enim tanto uerborũ ornatu uelut oſſa carne operuit, et ſententiarum interie-
ctarũ grauitate tanq̃ neruoſis toris adſtrinxit, tãta ſermonis copia, q̃ à Cicerone breuitate cõſtricta, rudioribus
obſcura eſſe poterãt, late ꝑſequẽdo explanauit, ut luce clariora omnia, omnia admirabilia, jucũda, amabiliaq; iu-
uenibus reddiderit. Quẽ ſi quis obyciat nõ eſſe ſtructuræ artificio, cõpoſitioniſq; cõcinnitate et numeris Cicero-
ni ſimilẽ, reſpõdebo, nõ ꝓpterea diſertũ et eloquentẽ nõ eſſe. An idcirco nõ habet orationẽ, q̃tũ in hac p̃ceptorum
traditione fieri poteſt, numeroſam? Quęnã rerum natura eſt, q̃ in eodẽ genere nõ habeat cõplura diſſimilia, con
ſimili tñ laude digna? Id nos docẽt innumerabiles quas auribus atq; oculis colligimus uoluptates: q̃ diuerſę nr̃os
tamẽ ſenſus ita delectãt, ut difficillimũ ſit iudicare à qua maxime afficiãtur. Quid Cæſar ꝓprie elegãterq; dice-
re cõtẽtus, Plynius, Suetonius, T. Liuius, in quo Pollio patauinitatẽ notauit, Ciceroni diſſimillimi? an ꝓpea non
legẽdi, nõ in diuerſo genere ſuſpiciẽdi? Quanq̃ in his inſtitutionibus oratoriys, in quibus orõne ꝑpetua uti nõ põt
minus id à Fabio requirẽdũ erat, q̃ in eius orationibus aut declamationibus: q̃ ſi extarẽt hodie earũ loco q̃ ſuppo
ſititiæ Quintiliani nomine circũferũtur, q̃plurimas uirtutes Tullianis ꝓximas in his fortaſſe animaduertere-
mus. Atq; ut q̃d ſentio, exẽplo plane familiari pateſaciã, tãtũ utilitatis adferre eloquẽtię ſtudioſis poſt Ciceronẽ
mihi Fabius uidetur, quãtũ medicinã tractãtibus poſt Hippocratẽ Galenus. Ne igitur eũ q̃ tot res tã diſſipatas
& genere diſtãtes, uinculo tñ naturę quodã inter ſe colligatas, nec aliter ad eũ quẽ quærimus ꝑficiẽdum, q̃ flores
& ſuccos diuerſorũ generũ ad mellis ſuauiſſimũ ſaporẽ, neceſſarias, in unũ tãto facilitatis ſtudio cõgeſſerit, per-
fricta frõte tanq̃ cõfuſum aut ꝓlixũ uituperemus: neq; p̃ſtantiſſimorum authorum, quos oĩno duos in hoc genere
habemus, ꝑniciosum diuortiũ admittamus: nec ꝗ̃o ſi nobis terra in Italiã uia pateat, mare ad magnas merces im-
portãdas accõmodatius, intercludamus. Sed ut ad id unde digreſſa eſt, noſtra reuertatur oratio, hãc ego faſtidio
ſam et inſolẽtẽ quorũdã cenſurã, q̃ ꝓ Cicerone nõ aliter umbrã eius, q̃ apud poetas pro Iunone nubẽ Ixion, am-
plectũtur, inter cæteras cauſam ſtatuo cur tã pauci hodie uere eloquẽtes euadãt: et Ciceronis amore inflãmati,
cutẽ ſummã atq; extima q̃dã lineamẽta, nõ animũ aut ſpiritũ aſſequãtur. Ac cũ me animo et cogitatione ad exq̃-
rẽdas huius eloquẽtiũ penuriæ cauſas attentius cõuerto, lõge maximã eloquẽtiæ peſtẽ adferre mihi uidẽtur, qui
pro grauioris notę authoribus, ineptiſſimos libellos (q̃ quotidie primo cogitatiõis impetu, tãq̃ è ſatis Cadmi ſer-
pẽtis dẽtibus emergũt) imperitæ iuuẽtuti obtrudũt. Cũ enim grauiũ authorũ ſñia, idẽ eſſe in animorũ affectio-
nibus atq; ſaporibus coloribuſq; cõſtet, ut quẽadmodũ quo primũ colore ſimplex uellerũ cãdor tingitur, elui, quẽ
liquorẽ teſta recẽs cõbiberit, abſtergi non poſſit, ſic q̃ tenellis animis primũ inſederũt, uitioſa p̃ſertim, uix unquã
mutari cõtingat: à prodigioſis eiuſmodi libellis par erat adoleſcẽtes eſſe primis annis remotiſſimos, et Ciceroni
Quintilianoq;, q̃ acuere et alere ingenia poſſunt, addictiſſimos. In hos itaq; rei literariæ ſcopulos cũ ſemel incur
rerunt nullo iudicio p̃diti adoleſcẽtes, uel cũ uoluptatũ ſtudio laborẽ detrectãt, uel ad quæſtuoſas artes p̃propere
feſtinãt, facile tanq̃ naufragio ſtudiorũ omniũ facto, eloquẽtiæ et ſapiẽtiæ curã abyciũt: nõ alia quidẽ demẽtia, q̃ꝫ
qui riuulis aut potius turbidis lacunis cõtenti, lympidiſſimos fontes, et pleno torrẽtes alueo fluuios aſpernantur.
Quid aliud his q̃ ante tp̃s à grauiũ authorũ monumentis abducũtur, cõtingere putãdũ eſt, q̃ꝫ ſpurys eiectis, q̃ cer
tę nutricis uberũ beneficio priuati, nunq̃ uirile corporis robur colligũt? Qui poterũt auaritia atq; ambitiõe quaſi
abortu quodã ad honores et ſordidã aduocationũ ſtipẽ p̃mature abrepti, ſibi utiles, aut patriæ ciues ſalutares eẽ?
Nulla ſeueriore diſciplina in tuto collocatis moribus, nulla ſubnixi bonarũ artiũ ſciẽtia, effreni uitæ licẽtia, et fal
ſa doctrinę ꝑſuaſione tumẽtes, cũ ſe ad gubernacula Reip. tractãda euehi uidẽt, q̃d nõ ſibi licere autumãt? q̃ꝫ in-
ſoleſcunt? in q̃ flagitia ſeſe nõ ingurgitãt? q̃d fœcũditate inſcitię ſuę, immũdo cõtactu ueluti Harpyię Virgilia nę
nõ cõtaminãt? Quid diſcordys nõ cõmittũt, et in rẽ priuatã cõuertũt? Quẽ nõ uirũ bonũ religionis aut ęquitatis
aſſimulatę ſp̃ẽ opprimere conãtur? Itaq; ꝓ pacificatoribus, diſcordiarũ flabella: ꝓ religiõis et legũ aſſertoribus, ꝓ

ditores et ꝑniciosissima busta ꝓ ciuibus honestis utilibus et salutaribus, ꝓbra, pestes et funera sint Reip. Quis bene natus nõ idignissime ferat, sacrorũ cõcionatorũ ex horũ authorũ cõtẽptu fœdã ĩscitiã: q cũ ex sophistarũ & barbarorũ hoĩum tenebris ꝓdigiosa quadã rerũ et uerborũ farragine sint ĩstructi, nec populũ docẽt uerã de religiõe ꝑsuasionẽ, et spinis qbusdã oĩa exasperãtes, nullis dictiõis aut sñiarũ ornamẽtis delectãt, nec maioribus affectibus ad uerã pietatẽ ĩflãmãt. Quibus eo minus ignoscẽdũ eẽ puto, quòd oĩbus ferè curijs & iudicijs exclusa hodie uetus illa fori Romani dñi facultas, apđ hos solos locũ hẽre uideat', quodq; ipsi in his rebus uersent', q̃ nullũ ornamẽtorũ, amplificationũ, aut locorũ cõium genus respuãt. Harũ ego rerũ cã, ut ad Quintiliani lcõnẽ aliqua facilitatis illecebra studiosos adolescẽtes ĩuitarẽ, argumẽta nr̃a singulis capitibus ꝑfixa, sub incudẽ reuocaui & castigatiora plenioraq́, rursus typis excudi ad publicã utilitatẽ passus sum. Idq́; eo feci lubẽtius, rogãte et multis ꝑcibus ꝑter cæteros à me cõtẽdẽte Vascosano nr̃o, huius academiæ typographo ꝑstantissimo, cui ĩ hoc gñe denegare qcq̃ magno ꝑe inhumanũ iudicabã. Ea ẽ.n. hoĩs ĩ arte typographica excellẽs ĩdustria, ĩ cõqrẽdis uetustis exẽplaribus, cõferẽdis et castigãdis diligẽtia, ĩ doctos hoĩes, quorũ opa utit', liberalitas, ĩ oẽs bñuolẽtia, ut generosos eius conatus nõ adiuuare, studioq́, honestissimo nõ obseq, nefas eẽ existimẽ. Hęc ad te doctissimũ hoĩem ꝓ tua prudẽtia atq; dignitate occupationũq́, magnitudine nimis fortasse multa, ꝓ rei uero necessitate pauca admodũ scribẽda duxi: nõ ut Quitilia. satis ex sese iudicijs sanis cõmẽdato, aliquã or̃one nr̃a cõmẽdationẽ cõciliarẽ, uerũ vt qd tu de restituẽda ꝑturbata disciplina uetere, et certo tradendarũ artiũ cõstituẽdo ordĩe, nõ ita pridẽ sensisses, tibi ĩ memoriã reuocarẽ. Meminerã.n. te añ annũ Regis sapiẽtissimi humanissimi, atq; oĩum lr̃arũ studiosissimi iussu id nõ ĩo solũ agitasse, ac usurpasse sermõibus, uerũ ẽt scriptis acutissimis mãdauisse, et uehemẽter ei placuisse primã đscriptionẽ tuã. Cũq; authoritate et gr̃a tm̃ hodie apđ illũ discẽdi cupidissimũ, q̃tũ mortaliũ nemo, ualeas, sisq; recõditarũ oĩum artiũ cognitiõe, atq, ĩsuꝑ incõparabilie loquẽtia clarissimus: facile rectã uiã qua ad eã ꝑueniẽdũ sit, tuis auspicijs alijs ĩdicari et ꝑscribi, et loco motã ꝑturbatãq; ueterẽ ĩstituẽdi rõnẽ in gradũ et pristinã dignitatẽ reponi posse sꝑauimus. Quã ad rẽ egregie stabiliẽdã, q̃ esset optãdũ à regia ꝓuidẽtia et ꝑtãte, ut Critici prauis affectibus exuti, et disciplinis oĩbus nõ leuiter tĩcti deligerent', q, ne statĩ cũ nutricis lacte errorẽ suggere possemus, cõstitutã cũ rõne formã retinerent, et ne ĩ posterũ libellorũ nouorũ ꝑuersitate deprauari, extincti naturę igniculis possent ĩcõsiderati iuuenes, ꝓuiderent. Nã quos hactenus expti sumus ficulnos plane cẽsores, q frugibus adhuc glãdẽ añponũt, et de lr̃is ñ aliter q̃ de coloribus cęci iudicãt, qs aliquo iudicio ꝑditus diutius ferat: Hęc me uehemens iuuãdæ rei lr̃ariæ cura studiũq; ĩpulit ut ad te scriberem, et ut simul opus ipm nr̃a ĩdustria illustratũ mitterem, ĩsignis cupiditas tibi signãdi q̃tũ laboris ĩ eo, uetusta cũ nouis exẽplaria cõferendo, cũ doctis uiris cõicãdo, aĩaduersiõe digna notãdo, obscura explicãdo deprauata reponendo et corrigendo, exhausissemus. Nã cum oẽs docti certatĩ tibi uelut Apollini Musarũ choro ꝑsidenti, q̃tũ merere hac eruditione et moribus, uerũ quantũ ꝑñt deferãt, multis ego beneficijs nec ijs uulgaribus à te affectus, ingratissimus sim oĩum mortalium, nisi aliquo ingenij monumento, quanti te faciam, quantũq; tibi literę debeant, apud omnes testatum relinquam.

M. FABII QVINTILIANI VITA.

M. F. Quintilianus Romæ natus est: qbus cõsulibus, aut quõ imperãte Cęsare, non legi. Verissima cõiectura adducor, ut fidẽ libris tẽporum nõ habeã, ubi legitur, Quintilianus Calagura urbe Hispanię oriũdus. Nã M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus, cum Iberos memoria dignos suis epigrammatibus inserat, nullam de Quintiliano mentionem facit, sed eum separatim cum ueneratione nominat,

Quintiliane uagę moderator sũme iuuentæ, Gloria Romanæ Quintiliane togæ.

Et ipse dicit, se, cũ esset adolescentulus cognouisse Domitiũ Afrũ, et Senecã: q ambo sub Nerone periere. Seneca in lib. 6. Diuisio. Quintiliani declamatoris meminit, cuius adhuc extãt multæ declamatiões acutę et breues, stylo aliq̃tulũ remissiore. Is auus fuit M. F. Quintiliani, q Romæ multis annis rhetoricẽ cũ sũma laude docuit. Et ipse rursus Quintilianus mentionẽ facit pr̃is, q Causidicus fuit apđ prĩcipẽ. Neq; notitia, neq, gr̃a caruit. Domitiani.n. Cęsaris nepotũ cura ei delegata fuit. Disciplinæ eius castigatissimæ plenissimũ testimonium C. Cælius affert: q sub tali ꝑceptore tm̃ ꝑfecit, ut sui tꝑis oratores facile suꝑauerit. Duxit uxorẽ ex nobili familia, ex qua liberos suscepit: q̃ acerbissima fatorũ sorte ĩ primo iuuentutis flore rapta fuit. Alterũ ex liberis cũ librũ de causis corruptæ eloquẽtię edidisset, amisit: postea cũ rhetorices libros scriberet, Marcellũ unicũ parẽtis lumẽ ac solatiũ rogo dedit, testis et ipse ĩfelix senex suarũ lachrymarũ. Eius filiola ex alia (ut credo) uxore, Tutilij eqtis Romani filia genita, nupsit Nouio Celerj uiro claro. Quo tꝑe decesserit, affirmare nõ audeo, qm̃ is q tradit, fide caret.

EX ANGELI POLICIANI PRAEFATIONE
in Marci Fabij Quintiliani Institutiones Oratorias.

QVINTILIANVM uerò non nos quidē illum Ciceroni prætulerimus, sed has certe eius oratorias institutiones Rhetoricis Ciceronis libris pleniores vberioresq; esse existimamus: nempe quę ab ipsa quasi infantia, atq; ipsis incunabulis instituendū oratorē susceperint, summāq; eius eloquentiæ manum imposuerint. Itaq; ne ipse quidem Cicero satis, quæ de arte oratoria scripserit, pbasse oīa vr̄. Nā & Rhetoricos libellos, in ijs q de Oratore sint, haud usquequaq; seqtur, & rudes ichoatosq; adolescēti sibi excidisse è manibus affirmat, & ab his ipsis de Oratore in alio ad Brutū libro idētidem desciscit: neq; i hoc quoq;, quē extremū absoluerit, ulla de arte pcepta ponit, sed oratorē quasi ipsum informat, et qđ dicēdi sit optimū genus, decernit. Ergo vt Ph̄i nr̄i nō, cū in primis Aristotelē sequātur, statim illū Platoni anteponūt: ita nos ꝙ Quintilianū q̄ȝ Ciceronē iterptari maluimus, nō qdē Ciceronis sacrosanctā illā gloriā detrectauimus, sed ad Ciceronē festinātibus vobis egregie consuluimus. Hæc igit' & de Quintiliano nr̄a rō fuerit. Sed neq; inusitatas vias indagamus, cū veterū libros authorū in manus sūpserimus, q tn̄ si minus in usū cōsuetudinēq; hoīum aliquot iā añ seculis nō uenerūt, nō tā ipsorū culpa, q̄ȝ fortunę ac tēporū iniuria effectū est. Quid enī nūc attinet supiorū calamitatē tēporū memoria repetere? qđ sine sūmo dolore facere uix pie possumus, qbus insignes illi, atq; imortalitate dignissimi scriptores, partim à Barbaris cęsi, fœdeq; laniati sunt, partim ab his ipsis ad nostrorū usq; parentū memoriā velut in carcerem coniecti, atq; in cōpedibus habiti, uix tandē aliquando, sicut erant semilaceri atq; trūci, multūq; à seipsis immutati, suam hanc in patriam reuerterunt. Perquā igitur inhumanum facinus à nobis fieret, si de nobis, deq; maioribus nostris optime meritos insigneis hos viros, dudum deposita capitis diminutione, iure postliminij ciuitatem repetentes, non vel quālubentissime agnoscamus, atq; in ipsam, quę his maxime debet, latinitatem, suā in Rempublicam, suum in ordinem, atq; adeo intra priuatos parietes nostros, intra nostrum sinum benigne admiserimus. Quod quidem si me nunc primum authore adipiscentur, cur mihi tandem id uitio vertatur, aut cur non summa potius gratia ab omnibus habeatur, quòd quasi mea priuata pecunia publicum omnium ęs alienum dissoluere non dubitarim? Postremo ne illud quidem magnifecerim, quòd horum scriptorum seculo corrupta iam fuisse eloquentia obyciatur. nā si rectius inspexerimus, non tā corruptam atq; deprauatam illam, q̄ȝ dicendi mutatum genus intelligemus. Neq; aūt statim deterius dixerimus, quod diuersum sit. maior certe cultus in secundis est, crebrior uoluptas, multę sententię, multi flores, nulli sensus tardi, nulla iners structura, omninoq; non tantū sani, quin & fortes sunt omnes, & lęti, & alacres, & pleni sanguinis atq; coloris. Quapropter vt plurima summis illis sine ulla controuersia tribuerimus, ita priora in his aliqua, multoq; potiora existere iure contenderimus. Itaq; cum maximum sit vitium, vnum tandem aliquē solumq; imitari uelle, haud ab re profecto facinus, si non minus hos nobis, q̄ȝ illos pponimus, si q̄ ad nostrū vsum faciunt, undiq; elicimus, atq; (vt est apud Lucretium)

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant, Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.

Atq; hoc pfecto ē, quòd cū diu M. Cicero Atticis illis limatis et emunctis oratoribus operā dedisset, post illa tn̄ et Rhodijs et Asiaticis oratoribus aures cōmodauit: quorū lēti illi qdē, atq; remissiores, hi aūt o iflati, uani, atq; iactātes: utriq; aūt o minores Atticis, q̄siq; ab ijs degenerātes existimarētur. Itaq; egregie nobilis pictor, q cū iterrogaret' quonā i primis magr̄o pfecisset, illo, iqt, populū ituens. et recte id qdē. Nā cū nihil i natura hoīum sit ab oī pte btm̄, pluriū bona añ oculos ponēda, vt aliud ex alio hęreat: & qđ cuiq; cōueniat, aptandū ē. Est aūt Quītiliano ppositū, oratorē eū istituere, q̄lē fuisse neminē memorię sit pditū: q & moribus pfectus, et oī scia, oīq; dicendi facultate sit absolutus. quapp q tātę moli sit destinatus, eū recens natū, quasi de matris gremio suū i sinū cōtinuo accipit, nihilq; sibi reliq facit, qđ qdē ad educandū, erudiēdū, isormādūq; illū ptinere itelligat: nunq̄ȝ à se añ dimissurus, q̄ȝ cū viuēdi, sciendi, dicēdiq; oībus numeris pfectū atq; absolutū, planeq; oratorē sūmū singularēq; reddiderit. Atq; ad hūc unū terminū, oēs non suas mō, sed oīum, ut qq; pbatissimi forēt, veterū scriptorū snias, oīaq; pcepta quasi sagitas i scopū rectissime collineat. Ac d'itētione hactenus. Vtilitas aūt tāta i his voluminibus existit, q̄tā uix fortasse i unius alteriusue ex oī Gręcorū Latinorūq; copia iueneritis. Mar. Fabius Quintilianus ex Hispanię oppido Calagurię, maxime pp obsessū i eo Sertoriū insigni, Nerone iperāte, à Galba (q & ipse dēide iperator fuit) Romam adolescēs admodū pductus ē. Patre aūt, q̄tū colligimus, cū erudito viro, tū in Reip. suæ administratiōe honestissime uersato, usus ē. Ipse cū i ea tpa incidisset, qbus & Annęus Seneca, & Iulius Africanus, & Vibius Crispus, & Tracallus, & Afer Domitius, aliaq; Romanū forū pclarissima igenia illustrarēt: Domitiū i primis senē iā colēdū sibi affectādūq; pposuit, hoīem cū oīum eius ętatis oratorū eminētissimū, tū pcipua quadā facetiarū atq; vrbani

tatis laude memorādū. neq; illius solū actiões, uerū et domesticos sermões diligētissime eēs obseruauit. Amauit ēt familiarissie æqlē suū Iuliū scđm, mirę facūdię miræq; gr̄, uirū: cui tametsi ꝑperata mors iniuriā fecit, magnū tñ sic quoq; iter laudata igenia sibi locū uēdicat. Cū ꝟo & ꝓbatissimis moribus, & sūma igenij ui, et acerrimo studio Quītilianus eēt, prima stati iuuēta celebrare forū, atq; i sūmis patronorū numerari occepit: ad eāq; uirtutis & ingenij cōmēdationē repēte ꝑuenit, vt nō solū maxię quęq; ad illū cāę deferrētur, sed et notarij q eius dicētis ꝟba exciperēt, uulgo à studiosis hoībus cōducerētur. Quoties ꝟo cū alijs agebat, oīum nō solū cōcessu, sed et cōsensu, fere ab ipso ponēdę cāę initiū exigebat. Primā ꝟo actionē iuuenili q̄dā cupiditate glorię ductus, eā emisit, q̄ Neuij Arpimani cām cōtinebat, i q̄ q̄sitū fuerat, ꝓcipitata ne eēt ab illo uxor, an se ipsa sua spōte iecisset. Inter cęteras aūt q̄s egit cās Quītilianus, duę i primis isignes hn̄r: altera, q̄ ꝑ regina Berenice apđ eā dixit: altera, qua reā tuebať q̄ subiecisse dicebať mariti testm̄, et chirographū marito expirāte hr̄dibus dedisse: qđ uerū erat. Nā qa ꝑ leges istitui uxor nō poterat hęres, id fuerat actū, vt ad eā bona ꝑ hoc tacitū fideicōmissū ꝑueniret. Et caput qdē quæri facile erat, si hoc diceret palā, sed ꝓibat hr̄ditas. Ita ergo figurate cām egit, ut iudices illud itelligerēt factū, delatores āt nō possēt apꝑhēdere ut dcm̄, idq; cū maxima Quītiliani laude utrūq; cōtigit. Verū ꝓter igeniū, qđ in illo fuit eminētissimū, tātā ēt vi cōcipiēdarū imaginū, quas phātasias uocāt, habuisse accepimus, ut frequenter ita motus sit, ut nō solū lacbrymę illū, sed et pallor et ꝟo similis dolor deꝓhēderēt. Sed cū diu iā i foro tāto successu tātaq; gloria ꝟsatus foret, vt īde nō igētes mō opes, sed et Ro. ciuitatē oīaq; nobilitatis iura cōsecutus eēt, et iā maximus (ut Iuuena. iqt) orator hēreť, honestissimū sibi agēdi cās finē statuēs, dū adhuc desideraret, receptui cecinit, suāq; mox operā vir ꝓculdubio hoīum cā natus, ad ꝑcipiēdi munus trāsferre coactus ē. Quo loco adnotādū nob̄ ē primū oīum Quītilianū Romæ publicū iuuētutis gymnasiū, et è fisco eximiū stipēdiū accepisse: multiq; ex eius ludo quasi ex equo Troiano lr̄arū ꝓceres extiterūt, iter quos et Plinius ille iunior fuit, q ēt i epis. Quītilia. ꝓceptorē suū libētissime agnoscit: & Iuuenalē itē fuisse (vt qdā arbitrātur) maxime ꝟisimile ē, q de illo bis ꝟbis honorifice mētionē facit. Vnde igit' tot Quintilianus hēt saltus? exēpla nouorū Fatorū trāsi: felix et pulcher, & acer,

Felix & sapiens, & nobilis, & generosus, Appositam nigræ lunam subtexit alutæ

Felix orator quoque maximus, & iaculator. Et si perfrixit, cantat bene.

Erat aūt in eo ꝓter cętera adeo exprōpta fidelisq; memoria, ut q̄ extꝑe aliqñ dixisset, ad ꝟbū ēt repetita redderet, cuius rei sæpissime ꝑiculū fecit, siqñ iteruētus aliquorū q hūc honorē mererētur, iterare declamatiōis ꝑtē coegisset. Postq̄ ꝟo i erudiēdis iuuenibus. xx. an. tāta sua gloria tātaq; iuuētutis Romanæ utilitate posuit, ut ab igeniosissimo Latinorum epigrāmatū poeta, et uagę iuuētutis moderator, et Romanę togę gloria uere meruerit appellari: tēt hūc laborē depcatus, studijs aliqñ suis qetē ipetrauit: atq; ut nō solū ętatis suę hoībus, sed et posteris quoq; cōsuleret, totū illđ otiū ad hos de oratoria istitutōe libros cōponēdos trāstulit: quorū cū tertiū iā i manibus uolumē hēret, Domitianus Augustus curā illi sororis suę nepotū đlegauit. Vxorē ꝓtorij viri filiā, oēs q̄ i fœminā cadūt laudes (ut ipse iqt) suꝑgressam, cū nōdū ætatis uñuigesimū explesset annū, duos enixā filios, amisit. Quorū alterū qntū iā annū egressū, mirę grǽ, iucūditatis, igenijq; puerū, defleuit extictū. Alter āt sui nomē parētis referēs, iāq; ętatis. x. egressus annū, oībus ēt q̄s uix illa capiat ætas, corꝑis aīq; laudibus cumulatus, et cōsulari nuꝑ adoptiōe ad oīum spes bonorū prius admotus, atq; auūculo ꝓtori gener destinatus, et oīum spe sacris eloquētię cādidatus, cū octo mēsiū ualetudinē ꝑpessus eēt, iselici parēti hos ipsos ēt i pueri usū elucubrāti libros, alterū orbitatis uulnus iflixit. atq; hūc suū casū i horū librorū sexto uir pius, sed oīum suorū suꝑstes, miserabiliter delamētať. Hos aūt q nūc i manibus nr̄is libri uersanť, Victorio Marcello cū sūma sibi amicitia cōiūcto, tū eximio studiorū amore flagrāti, dicauit, đ qbus, id qđ de Carthagine Sallust. ait, silere satius puto, q̄ꝫ pauca dicere. Ferebātur āt et alij duo sub Quītiliani noīe libri artis rhetoricę, neq; editi, ut ipse iqt, à se, neq; i hoc cōꝑati. Nā alterū sermone ꝑ biduū hito, pueri qbus id ꝓstabať, exceꝑant: alterū pluribus sane diebus, q̄tū notādo cōseq potuerāt, iter ceptū, boni iuuenes temerario editiōis honore uulgauerāt. Hos deide cōposuit, i qbus eadē sūt aliq̄, multa mutata, plurima adiecta. Fuit. n. i hoīe, ut i nullo unq̄, igenuus qdā aīus. Itaq; oīa i his libris sedulo ꝓcipit, et omisso iterdū speciosiore styli gn̄e, ad utilitatē se discētiū sūmit tit: oīaq; i ijs q̄ secutus ipe ē, q̄ ꝑti ꝓceptis, ꝑti rōne cognouerit vsurpata sine vlla dissimulatiōe ꝑmit. Sed neq; veterē prorsusq; uulgatā opionē suā dānare ipe i his libris ē ꝟitus, neq; i tāta re hō candidissimus cōscius eē sibi dissimulāti i ulla ꝑte iudicij sui sustinuit. Præter hos āt, et vnū librū de causis corruptæ eloquētię, & alterū itē, q nunc quoq; extat, declamationū cōposuit. Miro āt cādore ueterū igenia ꝟtutesq; oīum iudicauit. Senecā tm̄ dānare, iui sumq; hēre ē creditus: qđ accidisse sibi ipe scribit, dū corruptum & oībus uitijs deprauatū dicendi genus reuocare ad seueriora iudicia contendit. Nam cum solus fere Seneca in manibus adolescentium foret, non quidem ipsum omnino conabatur excutere, sed potioribus præferri non sinebat. Hactenus mihi de Quintiliano cōperta sunt.

IN M. FABII QVINTILIANI

Institutiones Oratorias, Annotationes Petri Mosellani Protegensis.

M. Fabius Tryphoni Bibliopolæ Salutem.

Bibliopola, si rationem spectes, librorum venditorem significat, nimirum à βιβλίον, quod Græcis libellum significat, & πωλέω quod uendo, unde Græci nomen formant βιβλιοπώλης: cuius uocatiuus, quoniã est nomen uerbale, hẽtur βιβλιοπώλα quẽ Latini pro suo nõ usurpant, iuxta Prisciani traditionem. quæ est uocatiuũ primæ declinationis Græcorũ, sæpissime in nominatiuum Latinum transire, idq; fieri monet Macedonum ac Thessalorum consuetudine. Efflagitasti.} Differunt uehementer efflagitare et postulare. Siquidem postulare est quoquo modo exigere: efflagitare autem, uelut flagris extorquere, & uehementer postulare: id quod indicat Cicero, Quanquam, inquiens, causa postulat, non tamen efflagitat.

Quotidiano conuitio.} Conuitium obiurgatio est qua audientes uelut ad uitiũ uocamus. Vnde Iurscõsultus quispiam in pãdectis, nisi me fallit memoria, quasi conuocium dictum putat, ut sit uelut exprobratio quædã multis audientibus. De institutione Oratoria} Institutiones et instituta differunt, authore Cornelio Frontone. Institutiones siquidem præceptiões sunt siue introductiones quarũlibet artium instituta uero decreta, & uelut edicta. Non tamen me fugit, Valerium Probum grammaticum probatißimum, obseruationibus suis indidisse titulum, Instituta, artium. Nondum putabam satis maturuisse } id est maturos factos. Sic enim legendum censeo, cum ex ueteri exemplari quod sic habet, tum quòd uenustior multo, & Quintiliani facultati accommodatior translatio sit, sumpta à frugibus maturescentibus, ut ingenij fructus temporis progressu elimentur, & uelut ad maturitatem perueniant. Non tam stylo } id est lineamentis orationis, quibus hæc mea uestire uolebam. Est enim stylus proprie ferreus quidam stimulus, quo ueteres in ceratis tabulis scribebant. Inde traductum est ad formam elocutionis, quã uariant sententiæ atque uerba.

Vsus deinde Horatij consilio} Recentiores codices oẽs, Vsus habent in principio huius clausulæ: at in ueteri exemplari animaduerti deesse, idq; meo iudicio rectißime, tum q. primum locum in clausula ferè soleat deinde occupare, tum uero maxime quòd longe purior & rotundior est sermo, si Fabius dicat consilio Horatij sese dedisse otium suis libris Versus Horatij hi sunt,

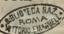
Nonumq; prematur in annum.
Membranis intus positis delere licebit
Quod non edideris: nescit uox missa reuerti.

Vt refrigerato } Id est extincto, inuentionis amore: qui, ut Horatius inuit, cæcus est. Vnde Theocritus, Amori pulchra uidentur, quæ non sunt pulchra. Et Catullus cuiq; suum attributum errorẽ tradit, ita ut non uideamus manticam quæ à tergo est. Permittamus uela uẽtis } id est, ancipitem editionis euentum utcunque cadet, experiamur. Sic enim Erasmus exponit in Chiliadibus: ex allegoria hoc prouerbium faciens: quod à nautis sumptum est, qui in dubium uentorum flatum aliquoties uela expandunt.

Et oram soluentibus } Oram habent exemplaria magno consensu: tum Erasmus non aliter citat. Et Sipontinus oram exponit funem. Porro alij litus exponunt: quæ omnia partim corrupta lectione, partim coacta expositione adferuntur. Nusquam enim, quòd equidem sciam, ora legitur pro fune nautico. Neque Fabio di-

M. FABIVS QVINTILIANVS TRYPHONI BIBLIOPOLAE SALVTEM.

ARGVMENTVM.

Causam edendi operis profert, quòd illud efflagitari uehementer intelligat: & beneuolentiam capiat à sua modestia, & fide diligentiáque Tryphonis.

EFFLAGITASTI *quotidiano conuicio, ut libros quos ad Marcellum meum de institutiõe oratoria scripseram, iam emittere inciperem: nam ipse eos nondũ opinabar satis maturuisse: quibus componẽdis, ut scis, paulo plus quàm biennium, tot alioqui negocijs districtus, impendi: quod tempus non tam stylo, quàm inquisitioni instituti operis propè infiniti, & legendis authoribus, qui sunt innumerabiles, datũ est. Vsus deinde Horatij cõsilio, q in arte poetica suadet ne pcipitetur editio, nonumq; prematur in annum, dabam ijs otium, vt refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quàm tu affirmas, permittamus vela ventis, & oram soluentibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, vt in manus hominum quamemendatissimi veniant.*

Quintil.

gnus est sermo, soluere oram, pro littus soluere, alioqui dixisset dubio procul, ab ora soluere. Libet ergo subscribere castigationi Aldinæ, atque legere, Auram bene precari: perinde integræ, ac si dicas, bonam auram precari, id est prosperum uentum. Manet enim ut allegoria Fabius ad clausulam usque ipse faciendum præscribit libro octauo.

IOACHIMI CAMERARII QVAESTOris in primum librum Institutionum M. Fabij. Quintiliani, Annotationes.

In epistolam ad Tryphonem.

T oram } Aliquibus in exemplaribus auram legimus: neque parum iam uulgatum, accepisse cruditos quosdam homines, interq; eos Pontanum, oram, pro fune nautico, & adduxisse in eam sententiam locum ex Liuii libro. 2 8. refragante tamen Beroaldo. Quid autem, auram, significet? Neque enim bene precemur, huc opinor astruere liceat, maxime cũ in quarto huius authoris libro similiter legatur magno consensu exẽplorũ, Nauim prospexi, quanti ueheret interrogaui, de pretio conuenit, conscendi, sublatæ sunt anchoræ, soluimus oram, prouecti sumus. Verba Põtani ex libro de aspiratione infra subscripsi: Est etiam ora funis nauticus, quo naues ligãtur in portu, ut apud Quintilianum, Oram soluentibus bene precemur.

M. FABII QVINTILIANI IN ORATORIAE INSTITVTIONIS LIBROS XII. AD MARCELLVM VICTORIVM PROOEMIVM.

ARGVMENTVM.

Proœmium quatuor continet: Causas condendi operis, Marcello dicandi, Qualem oratorẽ instituat, Quo pacto uniuersum opus partiatur. Operis condendi causæ: ut inter opiniones uarias facilior esset electio quid potissimum sequendum. Causæ copiosius etiam scribendi quàm ab amicis efflagitatum erat, ut eos plenius sibi demereretur, ne alienis solum uestigiis insistere uideretur, si prioribus nihil adderet: ne duo libelli de rhetorica impoliti & manci diutius sub eius nomine circũferrentur. Causæ Marcello dicandi, quia amicissimus, quia literarum amore flagrans: quia instituẽdo eius filio plurimum profuturos putauerit. Oratorem instituit perfectissimũ, eloquentissimum, omnibus disciplinis & uirtutibus instructissimũ: atque in philosophorum arrogantiam inuehitur, ultimam hanc partem ab oratoribus separantium, & sibi uendicantium. Totum opus in duodecim libros partitur: quorum primus elementa ante rhetoris officium continet: Secundus rhetorices progymnasmata: Tertius, Quartus, Quintus, Sextus, Septimus, inuentionem & dispositionem, cũ orationis partibus. Octauus, Nonus, Decimus, elocutionem. Vndecimus, memoriam & pronunciationem. Duodecimus, ultimam partem definitionis oratoris, id est mores eius, uirtutes, & officia. Primæ partes ad beneuolentiam sunt comparatæ, dum suam modestiam, et scribendi causas profert, Marcelloq; opus dicat. Attentos reddit, oratorem instituendo, & pleniora omnia quàm uetera promittendo. Diuisio operis ad docilitatem pertinet.

MOSELLANVS.

Diu sum reluctatus } Proprie luctari significat brachiis complexis, certis quibusdã nexibus contendere: unde reluctari, hoc palæstræ genere aduersum aliquem pugnare significat. Fabius aptissime traducit ad refutationem modestam, deflexione facta à corpore ad animum. Meæ deprecationis } Id est recusatiõis. Nam ut author est Gellius lib. 6. cap. 16. præter uulgo notam significationem uerbi deprecor, quæ est ualde precor, etiam declarat aliquoties abigo, amolior, uel quo alio modo. Alienis uestigiis insistere rem } Quod Pythagoras uetare solebat hoc symbolo, Per publicam uiam ne ambules, id est, expositore Hieronymo, ne sequaris uulgi errorem. nunquam enim tam bene actum est in humanis, ut quæ optima sunt, pluribus placuerint. Summam in eloquentia manum imponerẽt } Trãslatio est prouerbialis, sumpta ab artificibus, qui primo rudi de aliquod futuri corporis simulacrum effingunt, quod primam appellant manum: deinde uero accuratius expoliendo ad perfectionem ducunt, quã uocant summam manũ, q. uidelicet postea manum non apponãt amplius. Ad hunc modum Erasmus locum hunc exposuit. Mihi magis arridet eorum sententia, qui à pictoribus sumptam metaphoram putant, cum ob alia, tum quòd & alterum quoddam prouerbium fertur de pictoribus mutuo sumptum, quo iubemur manum de tabula iam satis elaborata amouere. Contemnentes tanquam parua } Hieronymus in

OST impetratam studijs meis quietem, quæ per viginti annos erudiendis iuuenibus impenderam, cũ à me quidam familiariter postularent vt aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus: quòd authores vtriusq; linguæ clarissimos non ignorabam multa quę ad hoc opus pertinerent, diligẽtissime scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniã meę deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis: quòd inter diuersas opiniones priorum, & quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio: vt mihi si non inueniendi noua, at certe iudicandi de veteribus, iniungere laborem nõ iniuste viderentur. Quamuis autem non tam me vinceret præstandi quod exigebatur fiducia, quàm negandi uerecundia: latius se tamen ape-

mus in epistola quadam in hanc sententiã sic loquitur: Non sunt contemnenda tanquam parva, sine quibus magna constare nõ possunt. Ab infantia incipiã } Medici, atque medicorum princeps Hippocrates apud Iulium Pollucem libro de rerum vocabulis secundo, septem hominis ætates supputant, quarum quælibet septenario numero finitur: harum primam infantiam uocant: quæ ubi sit exacta, tempus esse aiunt ut puer literatorum scholis adhibeatur. Cui sententiæ & Paulus medicus subscribit in lib. de Præceptis salubribus. Ad ingenij lumen } id est ad eloquentiæ facultatem. Sic enim M. Tullius in Bruto eloquentiam uocat: nimirum quòd elegans & eruditus sermo non nisi ab elegante & culto ingenio proficiscatur, quod in oratione, uelut lumine quodam adhibito, ostenditur. Vere siquidem dixit Aristoteles, talia quenque loqui, qualis ipse sit, quòd oratio minime mendax sit animi speculum. Sic officio quoque copulata } Cicero libro de Oratore tertio, fermè in principio, his opinor uerbis: Nam cum omnis ex re atq; uerbis constet oratio, neque uerba sedem possunt habere si rem subtraxeris, neque res lumen si uerba semoueris. Est enim illa Platonis uera uox, quæ omnem doctrinam ingenuarum & humanarum artium, uno quodam societatis uinculo contineri dicit: quam sententiam ut probet apud Platonem Socrates in Gorgia, omnem mouet lapidem. Soli sapientiæ studiosi uocarentur } Huc enim Fabius alludit, expressa Græci nominis ratione. Siquidem Græcis φίλος amicũ sonat, et σοφία sapientiam: unde philosophi dicti, quasi sapientiæ amatores. Quod nomen omnium primus arrogauit sibi Pythagoras Samius. Nam tradit Socrates apud Laertium libro octauo cum interrogaretur quemnam

riente materia, plus quàm imponebatur oneris, sponte suscepi: simul vt pleniori obsequio demererer amantissimos mei: simul ne vulgarem viam ingressus, alienis demum vestigijs insisterem. Nam cæteri ferè qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ, summam in eloquentia manum imponerent: siue contemnentes tanquã parua quæ prius discimus studia, siue non ad suum pertinere officium opinati, quando diuisæ professionum vices essent: seu, quod proximum vero, nullam ingenij sperantes gratiam circa res etiamsi necessarias procul tamen ab ostentatione positas: vt operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego cum nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo oratorem non posse fieri fatendum est: nec ad vllius rei summam, nisi præcedentibus initijs perueniri: ad minora illa, sed quæ si negligas non sit maioribus locus, demittere me non recusabo: nec aliter quàm si mihi tradatur educandus orator, studia eius formare ab infantia incipiam.

Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus: quem cum amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modo (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuæ inter nos charitatis pignore iudicabamus, sed quòd erudiendo nato tuo, cuius prima ætas manifestum iter ad ingenij lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur, quos ab ipsis discendi velut incunabulis, per omnes quę modo aliquid oratori futuro conferant artes, ad summã eius operis perducere destinabamus. Atque eo magis, quòd duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis Rhetoricæ, neq; editi à me, neque in hoc comparati. Nãq; alterum, sermone per biduum habito, pueri quibus id præstabantur, exceperant: alterum pluribus sanè diebus, quantum notando consequi potuerant, interceptum, boni iuuenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgauerãt. Quare in his quoq; libris erunt eadẽ aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia vero compositiora, & quàm nos poterimus elaborata. Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir bonus non potest. Ideo'que non dicendi modo eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neq; enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæq; vitæ (vt quidam putauerũt) ad philosophos relegãdam: cum vir ille vere ciuilis, et publicarum priuatarumq; rerum administrationi accomodatus, qui regere consilijs vrbes, fundare legibus emendare iudicijs possit, non alius sit profecto quàm

se profiteretur, respondisse Philosophum se esse. Pessimus moribus prætendebant } sunt enim propterea illis ipsis temporibus, nempe Domitiano imperante, consulto senatus philosophi eiecti, atque urbe & Italia interdicti, quemadmodum et prioribus seculis C. Fãnio Strabone, M. Valerio Messala Cos. senatusconsultum scriptum est de Rhetoribus Latinis uel exigendis, uel coercendis, authore Gellio lib. quintodecimo, cap. undecimo. Qualis uere sapiẽs appellari possit } Sapientem hunc his Stoici numeris perfici uoluerunt, ut esset quaspiam improhibitus, inuiolatus, liber, diues, felix: quam formam, utpote commentitiam, Horatius eleganter uersibus illudit Epistolarum libro primo,

Ad summum sapiẽs uno minor est Ioue, diues,
Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum,
Præcipue sanus, nisi cum pituita molesta est.

CAMERARIVS.

Post impetratam } Literas Romæ docuisse Fabium, uel ex illo notissimo Martialis uersu satis constat,

Quintiliane uagæ moderator summe iuuentæ.

Eo igitur munere defunctum se otium tandem post uiginti annos nactum esse ait, quod tempus uacationi professorũ postea legibus attributum fuit. Summam manum imponerent } Absoluerent. Satis uel ex hoc loco apparet, unde tralatio ducta sit, nempe ab operum perfectione. Eadem sententia & extremam manum imponerent, Virgilius dixit:

Nec minus interea extremã Saturnia bello
Imponit regina manum.

Et Cicero, Extrema manus nõ accessit operibus eius, inchoata præclare multa, perfecta non planè. Professionum uices. } Vt exempli gratia Grammaticæ & Rhetoricæ. Ingenij lu-

orator. Quare tametsi me fateor vsurum quibusdam quæ philosophorum libris continentur, tamen ea iure verèque contẽderim esse operis nostri, propriáq; ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissime de iustitia, fortitudine, temperantia, cæterisque similibus sit disserendum, & adeo, ut uix ulla possit causa reperiri, in quam non aliqua quæstio ex his incidat, eáq; omnia inuentione atque elocutione sint explicanda, dubitabitur, ubicunq; uis ingenij & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas: Fueruntq; hæc, ut Cicero aptissime colligit, quemadmodum iuncta natura, sic officio quoque copulata, ut ijdem sapientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studium, atque inertia factum est ut artes esse plures uiderentur. Nam ut primum lingua esse cœpit in quæstu, institutumq; eloquentiæ bonis male uti, curam morum qui diserti habeantur, reliquerũt. Ea uero destituta, infirmioribus ingenijs uelut prædæ fuit. Inde quidam contempto bene dicendi labore, ad formandos animos, statuendasq; uitæ leges regressi, partem quidem potiorem, si diuidi posset, retinuerunt: nomen tñ sibi insolentissimum arrogauerunt, ut soli sapientiæ studiosi uocarentur: quod neque summi imperatores, neque in consilijs rerum maximarum, ac totius administratiõe Reipublicæ præclarissime uersati, sibi unquã uẽdicare sunt ausi. Facere enim optima quàm promittere maluerũt. Ac ueterum quidem sapientiæ professorum multos & honesta præcepisse, & ut præceperunt, etiam uixisse facile concesserim: nostris uero temporibus sub hoc nomine maxima in plerisque uitia latuerunt. non enim uirtute ac studijs ut haberentur philosophi, laborabant, sed uultum, & tristitiam, et dissentientem à cæteris habitum pessimis moribus prætendebant. Nunc autem quæ uelut propria philosophiæ asseruntur, passim tractamus omnes. Quis enim non de iusto, æquo ac bono, modo non uir pessimus, loquitur? Quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quærit? Nam uerborum proprietas ac differentia, omnibus qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea et sciet optime, et eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis uirtutis præcepta peterentur: nunc necesse est ad eos aliquando authores recurrere, qui desertam, ut dixi, partem, oratoriæ artis, meliorem præsertim, occupauerunt, & ueluti nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inuentis, sed ut illos alienis usos esse doceamus. Sit igitur orator uir talis, qualis uere sapiens appellari possit nec moribus modo perfectus (nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est) sed etiam scientia, & omni facultate dicendi: qualis adhuc fortasse nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad summam tendendum est, quod fecerunt plerique ueterum: qui etsi nondum quenquam sapientem repertum putabãt, præcepta tamen sapientiæ tradiderunt. Nam est certe aliquid consummata eloquentia, neque ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet: quod si non contingat, altius tamen ibunt qui ad summa nitentur, quàm qui præsumpta desperatione quò uelint euadendi, protinus circa ima substiterint. Quò magis impetranda erit uenia, si ne minora quidem illa, uerum operi quod instituimus, necessaria, præteribo. Nam liber primus ea quæ sunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, et quæ de ipsa rhetoricæ substantia quæruntur, tractabimus. Quinq; deinceps inuentioni (nam & huic dispositio subiungitur) quatuor elocutioni (in cuius partem memoria ac pronunciatio ueniunt) dabuntur. Vnus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est, ut qui mores eius quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquẽtiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra ualebit infirmitas, disseramus.

men } Eloquentiam. Cicero in Bruto: Vt enim hominis decus ingenium, sic ingenij ipsius lumen est eloquentia.

Cicero apertissime } locus est in tertio de Oratore.

Hæc autem } Philosophos, inquit, qui nostro tempore perhiberi se uolunt, non studijs, sed specie laborant esse. Philosophiæ autem studia cum sint uitæ ac morum præcepta, hoc est officia contineant, & tradant quandam certitudinem sermonis, quis illa nunc non usurpat? Atqui nemo uere poterit, nisi Orator. De hac uero quasi degeneratione Philosophorũ à uirtute & constantia deficientium, grauissime queritur in secunda Tusculana Cicero: Quæ sequentibus temporibus ad studia quoque peruenit, ut iam non solum ut mali, sed etiam ut indocti incessẽrentur. Huius rei plena sunt scripta eorum qui illis ætatibus uixere, & nulla penè Luciani pagella non habet aliquam insignem insectationem philosophorum istorum. Illud tamen } Præcipit id quod et Horatius quæsitũ esse scribit, natura ne an arte constaret eruditio. Cum enim omnis eruditio cultura ĩgenij sit, ubi deerit ingenium, ne culturæ quidem poterit esse locus. Ac siquis ideo studia doctrinarũ contemnere uelit, quòd uecordes nihil illis adiuuentur, perinde ac si literas, quia in aqua nihil scribi possit, spernat, facere uideatur. Nam eousq; humanæ sapientiæ uis non extenditur, ac admirabilis sanè doctor is sit ac diuinus, qui mente cassos instruat sapientia, ut ait Euripides.

ramus. His oĩbus admiſcebitur, ut quiſq; locus poſtulabit, dicendi ratio, quæ non eorum modo ſcientia, quibus ſolis quidam nomen artis dederunt, ſtudioſos inſtruat, & (ut ſic dixerim) ius ipſum rhetorices interpretetur, ſed alere facundiam, vires augere eloquentiæ poſſit. Nam plerunque nudæ illæ artes, nimia ſubtilitatis affectatione frangunt atque concidunt quicquid eſt in oratione generoſius, & omnem ſuccum ingenij bibunt, & oſſa detegunt: quæ vt eſſe, & adſtringi neruis ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideóque nos non particulam illam, ſicut plerique, ſed quicquid vtile ad inſtituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breuiter omnia demonſtrãdo. Nam ſi quantum de quaque re dici poteſt, proſequamur, finis operis non reperietur. Illud tamen in primis teſtandum eſt, nihil præcepta atque artes valere, niſi adiuuante natura. Quapropter ei cui deerit ingenium, nõ magis hæc ſcripta ſunt, quàm de agrorum cultu ſterilibus terris. Sunt & alia ingenita quidem adiumenta, uox, latus patiens laboris, ualetudo, conſtantia, decor: quæ ſi modica obtigerũt, poſſunt ratione ampliari: ſed nonnunquam ita deſunt, ut bona etiam ingenij ſtudijq; corrumpant: ſicut & hæc ipſa ſine doctore perito, ſtudio pertinaci, ſcribendi, legendi, dicendi multa & continua exercitatione, per ſe nihil proſunt.

A R G V M E N T V M.

Patrem de filio, quo ſit circa eius inſtitutionem diligentior, non diffidere, ſed ſpem optimam capere iubet: cum uis percipiendi quæ traduntur, ſit hominibus propria: ut auibus uolandi facultas, & equis currendi. Nutrices, puerosq; inter quos educabitur infans, uitioſo ſermone, malisq; moribus infames, repudiandos: quia tenacius hæreant quæ rudibus annis percipiuntur. In parentibus etiam plurimum eruditionis optat. Pædagogos quoque moribus probatis, & doctos eſſe uult, aut qui ſe doctos non eſſe intelligant.

A ſermone Græco puerum incipere mauult, & quia Latinus pluribus in uſu uel nolentibus ſe præbeat, & quia diſciplinis Græcis prius inſtituendus ſit, unde Latinæ fluxerunt, ita tamen, ut Latina ſtatim ſubſequantur, & cito pariter eant. Eũque ſtatim ut fandi potens erit, literis inſtituendum, nec expectandum annum ſeptimum, cum initia literarum ſola memoria conſtent, quæ in pueris tenaciſſima eſt. Eundem docendum eſſe per luſum & iucundam æmulationem, legere primum, deinde ſcribere: quorum primum ut expeditiſſime faciat, literarum formas prius quàm nomina, contextum & ſyllabas perdiſcat. ad quod profuturum ait, literas eburneas aut quid ſimile obieciſſe, quo facilius ad diſcendum allici tenera illa ætas poſſit. Hinc ſyllabas omnes, & ſtatim difficillimas quaſque perdiſcendas. nec in continuanda lectione nimium properandum, cum hanc feſtinationem incommoda plurima conſequantur. Scribere uero & celeriter & recte perdiſcere poſſe, ſi literæ ex ſolida materia tabellæ inſculpantur, quarum ſulcos ſtylo ſequens puer, articulos firmet. Sed primam operam non in uulgaribus & forte occurrentibus uerbis ponendam, uerum ijs & uerbis & ſententijs, unde plurimum fructus ad puerum redeat. qui etiam nomina quædam uerſusque difficultatis affectatæ, ſyllabis aſperrime coeuntibus catenatos celeriter proferre conſueſcat, ut os abſolutius, & ſermo expreſſior eſſe poſſit.

Quid circa primam pueri inſtitutionem prouidendum ſit, & quemadmodum prima elementa tradenda ſint. Cap. I.

Igitur nato filio, pater ſpem de illo primum quàm optimã capiat. ita diligentior à principijs fiet. Falſa enim eſt querela, paucisſimis hominibus uim percipiendi quę tradantur, eſſe conceſſam, pleroſq; uero laborem ac tẽpora tarditate ingenij pdere. Nã cõtra plures reperias & faciles in excogitãdo, & ad diſcẽdũ prõptos. quippe id eſt hoĩ naturale. ac ſicut aues ad uolatũ, eq ad curſum, ad ſæuitiã feræ gignuntur: ita nobis propria eſt mentis agitatio atq; ſolertia: unde origo animi cœleſtis creditur. Hebetes uero & indociles nõ magis ſecundũ naturã hominis eduntur, quàm prodigioſa corpora, & monſtris inſignia: ſed hi pauci admodũ. fuerit argumentũ, quòd in pueris elucet ſpes plurimorũ: quæ cũ emoritur ætate, manifeſtũ eſt non naturã defeciſſe, ſed curã. Præſtat tamen ingenio alius alium: concedo: ſed ut plus efficiat, aut minus: nemo tamen reperitur, qui ſit ſtudio nihil conſecutus. Hoc qui peruiderit protinus ut erit parens factus, acrẽ quãmaxime curã ſpei fu- Quintil.

MOSELLAN.

VNde origo animi cœleſtis creditur} Quòd uidelicet animus noſter è cœlo in corpora humana illapſus, ĩ hoc mundo omnia ſua inſtituta, curas omnes remittat. Vel q̃ creatus ſit homo ad imaginem dei creatoris, ut ſcribit Moſès, & Platonici Philoſophi aſſeruũt eum diuiniſſimum & ſanctiſſimum hominem eſſe ex uniuerſo rerũ naturalium cœtu aſſerunt. Gracchorum eloquentiæ} Tiberij ſcilicet, de quo in claris Oratoribus ſic Cicero: Ac utinã in Tiberio Graccho talis mens ad remp. bene gerendam fuiſſet, quale ingeniũ ad bene dicendũ fuit: profecto nemo huic uiro gloria præſtitiſſet. Sed per turbulentiſſimum tribunatum à Rep. interfectus ẽ. Hic diligẽtia Corneliæ matris à puero doctus, et Græcis literis eruditus fuit. Nã huic ſemp exquiſitos ex Græcis magiſtros. Porro C. Gracchus uir à pueris quo nemo plenior et uberior ad dicendũ fuit,

turi oratoris impendat. Ante omnia, ne sit uitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optauit: certe, quantũ res pateretur, optimas eligi uoluit. Et morũ quidẽ in his haud dubie prior ratio est: recte tñ etiã loquantur. Has primũ audiet puer, harũ uerba effingere imitando conabitur. Et natura tenacissimi sumus eorũ quę rudibus annis percipimus: ut sapor quo noua imbuas, durat: nec lanarum colores q̃bus simplex ille cãdor mutatus est, elui põt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facile mutantur in peius: nũc quãdo in bonũ uerteris uitia? Nõ assuescat ergo, ne dũ infans quidẽ est, sermoni qui dediscendus sit. In parentibus uero quamplurimũ esse eruditionis optauerim. Verum nec de patribus tantũ loquor. nã Gracchorũ eloquentię multum contulisse accepimus Corneliã matrẽ, cuius doctissimus sermo in posteros quoq; est epistolis traditus. et Lęlij filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiã dicitur: & Quinti Hortensij filiæ oratio apud Triumuiros habita, legitur nõ tantũ in sexus honorẽ. Nec tamen ij q̃bus discere ipsis nõ contigit, minorẽ curã docẽdi liberos habeãt: sed sint propter hoc ipsum ad cętera magis diligentes. De pueris inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus dictum sit. De pædagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi planè, quã primã esse curã uelim: aut se nõ esse eruditos sciãt. nihil enim peius est ijs q paulũ aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi sciẽtiæ persuasionẽ induerũt. Nã & cedere præcipiẽdi peritis indignãtur, et uelut iure quodã potestatis, quo ferè hoc hominũ genus intumescit, imperiosi atq; interim sæuiẽtes, stultitiã suã pdocẽt. Nec minus error eorũ nocet moribus. Siquidẽ Leonides Alexãdri pędagogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibusdã eũ uitijs imbuit, quę robustũ quoq; & iã maximũ regẽ ab illa institutiõe puerili sunt psecuta. Sicut multa uideor exigere, cogitet oratorẽ institui rẽ arduã: etiã cũ ei formãdo nihil defuerit, pręterea plura ac difficiliora superesse. Nã & studio perpetuo, & pręstãtissimis præceptoribus, & pluribus disciplinis opus est. Quapropter præcipiẽda sunt optima: quę si quis grauabitur, nõ rationi defuerit, sed homini. Si tamẽ nõ cõtinget quales maxime uelim, habere nutrices, pueros, pędagogos: at unus certe sit assiduus dicẽdi nõ imperitus. q si qua erũt ab his pręsente alumno dicta uitiose, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dũ tamẽ intelligatur, id quod prius dixi, bonũ esse: hoc, remediũ. A' sermone Gręco puerũ incipere malo: qa Latinus, qui pluribus in usu est, uel nobis nolẽtibus se prębet: simul qa disciplinis quoq; Gręcis prius instituẽdus est, unde & nostrę fluxerũt. Nõ tamẽ hoc adeo superstitiose uelim fieri, ut diu tm̃ loquatur gręce aut discat, sicut plerisq; moris est, hinc enim accidũt et oris plurima uitia in peregrinũ sonũ, corrupti, & sermonis, cui cum grææ figurę assidua cõsuetudine hęserint, in diuersa quoque loquẽdi ratiõe pertinacissime durãt. Nõ lõge itaq; Latina subsequi debent, et cito pariter ire. Ita fiet, ut cũ ęquali cura linguã utrãq; tueri cœperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis instituẽdos, q minores septẽ annis essent non putauerunt, quòd illa prima ętas & intellectũ disciplinarum capere, & laborẽ pati nõ possit. In qua sentẽtia Hesiodũ esse plurimi tradũt, qui ante Grammaticum Aristophanem fuerunt. nã is primus ὑποθήκας,

grandis è uerbis, sapiẽs sentẽtijs, et toto gñe grauis. Et Lælij filia } C. Lælius in primis eloquens fuit, ex cuius orationibus Cicero æstimari postulat de ingenijs Oratorum, cui et dicendi laudem cæteris illustriorẽ tribuit in Bruto. Et Q. Hortẽtensius } Hortensius omnium Oratorum suæ ætatis, nisi M. Tull. clarior fuit iudicatus à Gellio lib. primo. Quem Cic. in Bruto socium & cõsortem gloriosi laboris appellat. Non tantum in honorem sexus } uerum multo magis ĩ honorem artis Oratoriæ. De pedagogis } id est ductoribus: à παῖς παιδὸς, qđ puerũ sigñat, et ἄγω duco. Interim sæuientes } Sæpius interim apud Fabium pro aliquando ponitur. Imperiosi } id est abutentes imperio sibi concesso in pueros. A' Babylonio Diogene } Diogenes hic Stoicus philosophus fuit, ex Seleucia Ciliciæ urbe oriũdus. At Babylonius dictus ẽ ob uicinitatem, siquidem Babylon confinis ẽ Ciliciæ. author est Laertius libro sexto. Nõ rationi defuerit, sed homini } id est nihilominus tamẽ hæc erit ratio optima instituendi, etiãsi per nõnullos stet quo minus seruetur. Alũno } id est eo quẽ educandum & instituendum suscepit. Id qđ prius } Vt pedago-

gi sint docti, et nutrices recte loquantur. A' sermone Græco } Aduertendum tamen est hanc rationem ad nostra tempora nõ omnino quadrare, propterea q. Fabij ætate uernaculus Romæ latinus sermo fuerit, nobis non itidem: quãquã Erasmus Fabij preceptũ etiam nostro seculo seruãdum existimet. Ante Grammaticum Aristophanẽ } Aristophanes Byzãtius primus, Apellis ducis cuiusdam filius fuit. Audiuit autem inter cæteros præcipue Eratosthenem, qui Cyrenensis primus Ambrosiũ quendam patrem habuit. is in omni disciplinarum genere tam fuit absolutus, ut secũdus Plato diceretur. Sũtq; adeo huius comentaria de Astronomicis sæpe à Plinio citata, de sectis Philosophorum, & de re Grãmatica, ac alijs quibusdam. author Suidas. ὑποθήκας } Præcepta breuia, argumenta quedam, admonitiones: sic, Suidas. Qui minores septem annis essent } Cum sextum septimumue annum attigerint, tũ & pueros et puellas literatoribus tradere oportet, benignis quidem illis humanisq;, qui cum gratia & animi securitate doceãt, quãdoquidem animi relaxatio ad uegetã corporis educationẽ plurimum confert. Duodecimo iã exacto anno

in quo libro scriptum hoc inuenitur, negauit esse huius poetæ. Sed alij quoq; authores, inter quos Eratosthenes, idẽ pceperunt. Melius autem, qui nullum tẽpus uacare cura uolunt, ut Chrysippus. nam is quamuis nutricibus triẽnium dederit, tamen ab illis quoque iam informandam quamoptimis institutis mentem infantium iudicat. Cur autem non pertineat ad literas ętas, quę ad mores iam pertinet? Neq; ignoro, toto illo de quo loquor tempore uix tantum effici, quãtũ conferre unus postea possit annus: sed tamen mihi, qui hoc senserunt, uidentur non tam discentibus in hac parte, quàm docentibus pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterũt? Faciant enim aliquid necesse est. Aut cur hoc, quantulumcunq; est, usq; ad septem annos lucrũ fastidiamus? Nam certe, quamlibet parum sit quod contulerit ętas prior, maiora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per singulos annos prorogatum, in summam proficit: & quantum in infantia pręsumptum est temporis, adolescentię acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit: ne quod cuique discendum est, sero discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus: atque eo minus, quòd initia literarum sola memoria constant: quę nõ modo iam est in paruis, sed tum etiam tenacissima est. Nec sum adeo ętatum imprudens, ut instandum teneris protinus acerbe putem, exigendamq; plenam operam. Nã id in primis cauere oportebit, ne studia qui amare nondum potest, oderit, & amaritudinem semel pręceptam etiam ultra rudes annos reformidet. Lusus hic sit: & rogetur, & laudetur: & nõnunquam scisse se gaudeat. aliquando ipso nolente doceatur alius, cui inuideat. contendat interim, & sępius uincere se putet. pręmijs etiã, quę capit illa ętas, euocetur. Parua docemus instituendum oratorem professi: sed est sua etiam studijs infantia: & ut corporum mox etiam fortissimorũ educatio à lacte cunisq; initium ducit, ita futurus eloquentissimus edidit aliquando uagitum, & loqui primum incerta uoce tentauit, & hęsit circa formas literarum. Nec si quid discere satis non est, ideo necesse non est. Quòd si nemo reprehendit patrem qui hęc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur siquis ea quę domi suę rectè faceret, in publicum promit? Atque eo magis quòd minora etiam facilius minores percipiunt: & ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera non possunt, sic animos quoque ad pleraq; duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonũ rex Alexandro filio suo prima literarũ elementa tradi ab Aristotele summo eius ętatis philosopho uoluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorũ initia à perfectissimo quoque tractari, pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexãdrum dari nobis impositum gremio, dignum tanta cura infantem (quãquam suus cuique dignus est) pudeatne me in ipsis statim elementis etiam breuia docendi monstrare cõpendia? Neque enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis uideo, ut literarũ

cto anno, ad Grãmaticos Rhetoresq; mittẽbat, atq; ad corpus exercitationes cogebant. A decimoquarto ad primũ et secũdum uicesimum annum, Mathematicæ, sapiẽtiæq; studio incumbant, & ad fortiores exercitationes pro corporis robore ducantur. Paulus medicus libro primo, rei medicæ. **Præmijs etiam quæ capit illa ætas** *} declarat Horatius, Pueris olim dant crustula blandi Doctores, elemẽta uelint ut discere prima.* **Et nunquam non se fecisse gaudeat** *} id est doleat se non fecisse.* **An Philippus Macedonum Rex** *} Extat super hoc exemplo Philippi regis ad Aristotelem, cũ apud Plutarchum, tum et Gellium epistola, his uerbis: Philippus Aristoteli salutem: Filium mihi genitũ scito, quod equidem dijs habeo gratiam, nõ perinde quia natus est, quàm pro eo quòd eum nasci cõtigit temporibus uitæ tuæ. spero enim fore, ut eductus eruditusq; abste, dignus existat & nobis, & rerum istarum successione. Valerius libro nono cap. tertio.* **At eo magis** *} Scilicet non improbandus est qui minora præcipit.* **Ductus** *} Figuras.* **Sed quod in literis obest** *} Vt antea scilicet doceamus habitum & nomina literarum.*

Non excludat *} Scilicet à ratione optima instituẽdi pueros.* **Tabellæ** *} ligneæ uel osseæ insculpi.*

Tardior stylus *} id est consuetudo scribẽdi.* **Syllabis nullum compẽdiũ** *} Id est nulla breuis ratio dijcendi est syllabarum.* **Suppeditare** *} Id est celeritatem & continuationem subministrare.* **Coniuncta** *} id est continuata.* **Per γλώσσας & interpretationem linguæ secretioris familiarem intellige, & quotidianum sermonis usum, cuiusmodi esse debet, quo secretiores & sublimiores authores exponimus. Risum enim mouẽt doctis, qui glossas eius generis scribunt, ut minori negotio authorẽ ipsum intelligere liceat, quàm quæ explicationis gratia sunt annotata.*

Proficiet *} id est conferet.* **Confragosos** *} Cum fragore quodam sese collidentes.* **χαλεποὶ** *} Difficiles illi uersus uocantur, quorum exempla multa sunt in comœdijs ueterum Latinorũ, ut Plauti: plura uero in Græcis comicis, qui choris suis maxime affectant sesquipedalia uerba, hoc est longissima, & affectatæ nouitatis.* **Nisi** *} id est si non.* **Eximũtur** *} i. expurgantur, extorquẽtur.*

CAMERARIVS.

Quippe id *} Omnium non modo animãtium, sed rerum propria quædam natura est. Vrit ignis, candet nix. Sua est equis, bobus, feris omnibus natura. ita hominis rationis usus proprius ẽ, unde sermo existit.* **Nã Gracchorum** *} Cicero in Bruto. Legimus epistolas Corneliæ matris Gracchorum. apparet filios non tam in gremio educatos, quàm in sermone matris. Auditus ẽ nobis Læliæ C. filiæ sæpe sermo. ergo illam patris elegantia tinctam uidimus. Porro triumuiri accipiendi sunt, Cæsar Octauianus, Antonius, Lepidus.*

Leonides. *} Leonidem Alexandri fuisse pædago*

nomina & contextum prius quàm formas paruuli diſcant. Obſtat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animũ ad ipſos ductus, dum antecedentem memoriam ſequuntur. Quæ cauſa eſt p̃cipientibus, ut ẽt cum ſatis affixiſſe eas pueris recto illo quo primum ſcribi ſolent contextu uidentur, retroagant rurſus, & uaria permutatione perturbẽt, donec literas, qui inſtituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optime, ſicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebũtur. Sed quod in literis obeſt, in ſyllabis non nocebit. Non excludo autem, id quod eſt notum, irritãdæ ad diſcendum infantiæ gratia, eburneas etiam literarum formas in luſum offerre, uel ſi quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inueniri poteſt, quod tractare, intueri, nominare iucundũ ſit. Cũ uero iam ductus ſequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quã optime inſculpi, ut per illos uelut ſulcos ducatur ſtylus. Nã neq; errabit quẽadmodũ in ceris (cõtinebit enim utrinq; marginibus) neq; extra p̃ſcriptũ poterit egredi: & celerius ac ſequendo certa ueſtigia, firmabit articulos: neq; egebit adiutorio manũ ſuã manu ſuperpoſita regẽtis. Nõ eſt aliena res, q̃ ferè ab honeſtis negligi ſolet, cura bene ac uelociter ſcribẽdi. Nã cũ ſit in ſtudijs p̃cipuũ, quoq; ſolo uerus ille profectus, & altis radicibus nixus paretur ſcribere: tardior ſtylus cogitationem moratur, rudis & confuſus intellectu caret: unde ſequitur alter dictandi quæ ex his transferenda ſunt, labor. Quare cum ſemper & ubique, tum præcipue in epiſtolis ſecretis & familiaribus delectabit ne hoc quidẽ neglectum reliquiſſe. Syllabis nullum compendium eſt: perdiſcendæ omnes: nec, ut fit plerũq;, difficillima quæque earum differenda: ut in nominibus ſcribendis deprehendãtur. Quinimo ne primæ quidem memoriæ temere credendum: repetere, & diu inculcare, fuerit utilius: & in lectione quoque non properare ad continuandã eam uel accelerandam: niſi cum inoffenſa atque indubitata literarum inter ſe coniunctio ſuppeditare ſine ulla cogitandi ſaltem mora poterit: tunc ipſis ſyllabis uerba complecti, & his ſermonẽ connectere incipiat. Incredibile eſt quantum moræ lectioni feſtinatione adijciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermiſſio, repetitio, plus quàm poſſunt audentibus: deinde cum errarunt, etiam ijs quæ iam ſciunt, diffidentibus. Certa ſit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, & diu lentior, donec exercitatione contingat emendata uelocitas. Nam proſpicere in dextrum (quod omnes præcipiunt) & prouidere, non rationis modo, ſed uſus quoq; eſt: qm̃ ſequentia intuẽti, priora dicẽda ſunt, &, qđ difficillimũ eſt, diuidenda intẽtio aĩ, ut aliud uoce, aliud oculis agatur. Illud non pœnitebit curaſſe, cũ ſcribere noĩa puer (quẽadmodũ moris ẽ) cœperit, ne hanc operam in uocabulis uulgaribus & forte occurrentibus perdat. Protinus enim poteſt interpretationem linguæ ſecretioris, quas græci γλώσσας uocant, dum aliud agitur, ediſcere, & inter prima elementa conſequi rem poſtea proprium tempus deſideraturã. Et quoniã adhuc circa res tenues moramur, ij quoq;

gum, ex Plinio quoq; notum eſt, cui ille Aſia poſitus onuſtam thure nauem miſerit fuiſſe Olympiadis propinquus traditur, ſeq; nõ pædagogum, ſed ducem Alexandri uoluiſſe dici. Diogenes autem cuius hoc loco mentio fit, Babylonius, Stoicus fuit philoſophus, qui in illa celebri legatione Romam uenit cum Carneade et Critolao. Quæ ſi quis } Hoc eſt, modis cõ bus præcipiẽda ſint optima: quibus ſi quis uti non noluerit, non poſſit prætendere ueræ rationis, demõſtratæ uidelicet, ignorationem, ſed ipſius fuerit negligentia. Vt ſit, de fuerit, culpa fuerit, ſeu ut ita dicã, defectus. Quod autem duriuſcule dictum uideri queat, quæ ſi quis grauabitur, ſunt tñ ita tunc locuti. Plin. 3. epiſtolarum lib. Nempe quam in ſenatu quoque, ubi perperi neceſſe erat, grauari tamen uel puncto temporis ſolebamus. Quidam literis } Vidẽtur hac in re diſtributionem ætatum Græci reſpexiſſe, quæ ſecundum Hippocratem hæc eſt: Prima ætas ab anno uno ad uſque ſeptimum. Secunda, à ſeptimo uſque ad decimũ quartum. Tertia, à quarto & decimo ad uigeſimum uſque primũ. Quarta, à uigeſimoprimo ad uigeſimumoctauũ uſque. Quinta, à uigeſimooctauo ad trigeſimumquintũ. Sexta, à trigeſimoquinto ad quadrageſimumſecundum. Septima, à quadrageſimoſecundo uſque ad nonum et quadrageſimũ. Prima, infans. ſecunda, puer. tertia, adoleſcens. quarta, iuuenis. quinta, uir. ſexta, ſenex. ſeptima decrepitus, quod ille dixit πρεσβύτης. author Pollux. Cum igitur non arbitrarentur infantes utiliter literis inſtitui poſſe, conſueuerunt hæc ſtudia differre uſque ad pueritiam. Ὑποθῆκας } præcepta, ut apud Herodot. ἐποίεε τὰς Κροίσου ὑποθήκας, faciebat quæ Cræſus ſuaſerat ſeu ſubiecerat. Ariſtophanem } Id eſt paulo infra tẽpora Philadelphi. Audiſſe enim hunc Ariſtophanẽ, qui præceptor fuerit Ariſtarchi, Callimachum tradunt & Zenodotum, alterum cum eſſet puer adhuc, alterum iam adoleſcentem, cæterũ magiſtro poſtea uſum Eratoſthene, qui Athenis in Aegyptũ uenit acerſitus à Ptolemæo tertio rege Aegypti, qui Euergetes dictus fuit. Zenodotus ãt apđ Ptolemæum Lagi filiũ, q Soter dictus fuerat, illiusq; filios literas docuerat. Ita illa ætate doctiſſimos uiros, qui poſteritati conſeruarent ſtudiorum & artium cultum, maximis prouidẽtia collegit. Nam cum p̃petuis motibus, extincto Alexandro, uexata Græcia diſciplinarum ſtudia negligeret, illeq; orbis artium, quã uocãt ἐγκύκλιον παιδείαν, diſſipatus iam eſſet, expulſi Alexãdria doctiſſimi homines omnibus in generibus ſcientiarum, iniurijs et immanitate Ptolemæi ſeptimi regis Aegyptiorum, quem κακεργέτην dixere, omnes inſulas & ciuitates Græcorum compleuerunt, tanquam redeuntes quæ olim inde artes exceſſiſſent, et ſe quaſi ſimultatem Ptolemæorum cõtudiſſent. Chryſippus }

uersus qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas uelim sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem: & impressa animo rudi, usq; ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum uirorũ, & electos ex poetis maxime (nanque eorum paruis cognitio gratior est) locos ediscere lusum licet. Nam et maxime necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) memoria: & ea præcipue firmatur atque alitur exercitatione: & in ijs de quibus nunc loquimur ætatibus, quę nihil dũ ipsę ex se generare queunt, propè sola est quæ iuuare curam docentium posit. Non alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quo sit absolutius os, & expreßior sermo, ut nomina quędã uersusq; affectatæ difficultatis ex pluribus asperrime coeũtibus inter se syllabis catenatos, & uelut confragosos, quã citatißime uoluant. χαλινοὶ græce uocantur. res modica dictu: qua tamẽ omissa, multa linguæ uitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum prauitate durantur.

Sippus } Qui præcepta scripsit de educatiõe liberorũ, sicut paulo post Fabius citat. Ab Arist. } Locum Gellij lib. 9. cap. tertio placuit indicare, propter exẽplum epistolę Philippi. Quas græci γλώσσας } In libro de poetica, qui extat inscriptus Aristoteli, legitur: Nomen aut propriũ esse, aut γλῶτταν. Proprium, quo utantur aliqui communiter: γλῶτταν, quo alij: ita idem nomen esse posse proprium & γλῶτταν, ut σίγυνον Athenięsibus γλῶτταν fuisse, Cyprijs propriũ. unde appet γλώσσας dixisse uocabula minus uulgo aut nota, aut usitata, cuiusmodi poetarũ sunt plurima, aut aliũ de sumpta, aut repetita ab antiqtate, aut nouitia uel effictiõe, et cõpositiõe, et logi. p nugis. paratragœdiare, mastigia, bolus. Vetera sunt, perduellis, exãclare. Nouorũ rõ latius patet, nã & quæ quasi abolita, usu reposita sunt, noua uideri queant, sicut uexare posit, nouũ uideri, cũ sit uetus ac pprũ: cuiusmõi nobis discẽtibus lĩguã Latinã occurrere multa solẽt. Effectũ noue fuerit à Sallustio, si quẽ uerũ est dixisse eum, quod aiunt, Loquentiam. Intellectus maxime nouitatem facit ut exterebrare & expiscari, pro exquirere, huc pertinent translata. Cõpositio est simplicior, ut ecllutulare, triparcos, leusimæ. Græce uocantur } Vt perterricrepus, therapontigonus, platagidorus, apd Aristophanẽ σφραγιδονυχαργοκομήτας et κομπορακελορρήμονα. Sed hæc quisque sibi excerpere ex poetis poterit uersus autem uitegros maxime proderit, qualis est Catullianus hic; Cũ Thyaso Satyrorũ & Nysigenis Silenis. Item, Funera Cecropię nec funera portarentur. & ille antiquus: Fraxinus fixa ferox infesta infunditur oßis, & sicut nos fecimus docendi caussa, Flamminiomasq; plagas colis altas fulminis arces. Has maximas, ut sic dicã, confragositates, L & et M S & R factum. Vnde ueteres S & M abijcere solebant, & uitiose uictum ab Ennio annotatur, Tum millia militum octo.

A R G V M E N T V M

Refellit eorum opiniones qui puerum à schola publica arcentes, domi institui uolunt, duplici nitentes argumento, quòd in schola facilius corrumpantur, quodq; unus magis uacaturus sit uni. Priorem causam ostendit ad scholas non pertinere, et retorquet in aduersarios: cum pueri licentia parentum corrupti, domo malos mores adferant, qui tamen præceptoris sancti & grauis uigilantia corrigi queant: qui ut talis sit, multis undique stimulis urgetur, cum domesticus ille maiori securitate turpitudinem domi exercere poßit. Secundum planè falsum ostendit, cum contra optimus quisque præceptor maiori theatro & frequentia accẽdi soleat. Ergo utilius publice quàm domi institui, quamuis non sit incommodum futurum, si domesticus aliquis doctus & probus lateri puerorum adiungatur. Inserit & obiectiones duas, doctum illum præceptorem publicum non se ad pueri captum accommodaturum: & numerum auditorum impedire præceptoris castigationem prælectionemque. Primum ostendit esse falsum: secundum in speciem probabile, multis commodis compensat. His argumentis confirmat, quòd in scholis discat non reformidare homines: quòd amicitias contrahat perduraturas in extremam senectutem: quòd ibi prudentiam & sensum communem discat: quòd ex æmulatione inflammetur ad discendum: q. audiat etiam quæ ad alios pertineant: quòd condiscipulorum facilitas accommodatior iucũdiorem faciat imitationem: postremo, quòd præceptor uno præsente non concipiat idem spiritus, nec effundat eas uires, quas in celebritate. His morem pueros instituendi laudatissimum, suis olim præceptoribus familiarem, interserit.

Vtrum utilius domi, an in scholis erudiantur. Cap. II.

SEd nobis iam paulatim accrescere puer, & exire de gremio, ac discere serio incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, utilius'ne sit domi atq; intra priuatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum & uelut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem cum ijs à quibus clarißimarũ ciuitatũ mores sunt instituti, tũ eminẽtissimis authoribus uideo placuisse. Non est tamẽ dissimulandum, esse nõnullos qui ab hoc propè publico more priuata quadã persuasiõe dissentiãt. Hi duas præcipue rationes sequi uidẽtur. Vnam, quòd moribus magis consulant fugiendo turbã hominũ eius ætatis, quæ sit ad uitia maxime prona, unde

MOSSELLA. A Quibus clarissimarum ciuitatum } Vt Lycurgo Lacedæmoniorum principi & legislatori, qui statuit ĩ Republica Lacedæmoniorum, pueros erudiendos in cœtu & frequentia omnium, ut ẽ apud Xenophõtem de Repub. Lacedæmoniorum. Fugiendo turbam } Nã si grex totus ĩ agris unus scabie cadit, quẽadmodum inquit Iuuenalis sic uniuersus adolescẽtium cœtus, unius uitiosi pueri contactu inficitur, ac deprauatur, quòd illa ætas quęcunque uiderit aut audierit, gestiat imitari.

causas turpiũ factorum sępe extitisse utinã falso iactaretur. Alteram, quòd quisquis futurus est ille pceptor, liberalius tempora sua impẽsurus uni uidetur, quàm si eadẽ in plures partiatur. Prior causa prorsus grauis. Nam si studijs quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio uiuendi honeste, quàm uel optime dicendi uideretur. Sed mea quidẽ sententia, iuncta ista atque indiscreta sunt. Neq; enim esse oratorẽ nisi bonum uirum iudico: & fieri etiam si possit, nolo. de hac re igitur prius. Corrũpi mores in scholis putãt: nã & corrũpuntur interim: sed domi quoq;: & sunt multa eius rei exẽpla, tã lęsę hercle q̃ cõseruatæ sanctissime utrobiq; opinionis. Natura cuiusq; totũ curaq; distat. Da mentem ad peiora facilem, da negligentiã formãdi custodiendiq; in ætate prima pudoris: non minorem flagitijs occasionem secreta præbuerint. nam & esse potest turpis domesticus ille præceptor: nec tutior ĩter seruos malos, quàm ingenuos parũ modestos, cõuersatio est. At si bona ipsius indoles, si non cęca ac sopita parentũ socordia est: & pręceptorem eligere sanctissimum quenq; (cuius rei pręcipua prudentibus cura est) et disciplinã q̃ maxime seuera fuerit, licet: et nihilominus amicum grauẽ uirum, aut fidelẽ libertum lateri filij sui adiungere: cuius assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebuntur. Facile erat huius metues remediũ. Vtinam liberorũ nostrorum mores nõ ipsi perderemus. Infantiam statim delicijs soluimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam uocamus, neruos omnes & mẽtis & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? Nondum prima uerba exprimit, & iam coccum intelligit, iam conchylium poscit. Ante palatũ eorũ quàm os instituimus. In lecticis crescunt. si terrã attigerint, è manibus utrinque sustinẽtium pendent. Gaudemus siquid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidẽ permittenda delicijs, risu & osculo excipimus. Nec mirũ: nos docuimus, ex nobis audierunt: nostras amicas, nostros cõcubinos uidẽt. Omne cõuiuium obscœnis canticis strepit: pudẽda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt hęc miseri ante q̃ sciãt uitia esse. inde soluti ac fluentes, non accipiunt è scholis mala ista, sed in scholas afferũt. Verũ in studijs magis uacabit unus uni. Ante oĩa nihil prohibet esse istũ nescio quẽ unũ, etiã cũ eo q in scholis eruditur. Sed etiã si iungi utrunq; nõ posset, lumen tamen illud cõuẽtus honestissimi, tenebris ac solitudini prętulissem. Nam optimus quisq; pręceptor frequẽtia gaudet, ac maiore se theatro dignũ putat. At uero minores ex cõscientia suę infirmitatis hærere singulis, & officio fungi quodã modo pędagogorum nõ indignãtur. Sed pręstet alicui uel gratia, uel amicitia, uel pecunia, ut doctissimũ atq; incõparabilem magistrũ domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discẽtis intentio, quæ nõ ut uisus oculorũ, obtutu continuo fatigetur? cũ pręsertim multo plus secreti tẽporis studia desiderent. Neq; enim ediscenti, scribenti, & cogitanti præceptor assistit: quorum aliquid agentibus, cuiuscunq; interuentus impedimento est. Lectio quoq; non omnis nec semper præeunte uel interpretante eget. Quãdo enim tot authorum notitia contingeret? Ergo modicũ tempus est, quo in totũ diẽ uelut opus ordinetur. Ideoq; per plures ire possunt etiã quæ

Qui ĩ purpuris repit } Purpura, piscis genus est apud Pliniũ libro 9. cap. trigesimosexto florẽ illum tingẽdis expetitũ uestibus, in medijs habens faucibus, liquoris hic ẽ minimi in candida uena, unde pretiosus ille bibitur, nigrantis rosæ colore sublucens, reliquum corpus sterile. Iam coccum ĩtelligit } Codices Aldini cocum habent, ut uidelicet referatur ad lautitiam ciborum. Verum mihi magis arridet ex ueteribus libris coccũ legere, ut ad colorẽ referatur uestium, pptérea quòd conchylium statim sequitur & de palato instituẽdo deinceps fit sermo. Porro coccum Plinius rubeis granum eẽ Galatiæ, aut etiam quod pueniat circa Emeritam Lusitaniæ oppidum, ubi in maxima est laude. anniculo grano languidus succus, unde color colligitur, idẽ à quadrimo euanidus, ita nec recẽti neque senescenti uires. libro nono, cap. quadragesimoprimo.

Iam cõchylium poscit } Conchylium piscis quoque est testa inclusus, cuius fermè saliua colligitur color nõ absimilis purpuræ, pręterquam conchylium temperatius est, & minus elucens. Palatum } Idest sensum gustus.

Verba ne Alexandrinis permittenda delicijs } Aegyptus atque huius caput Alexandria semper studiosissima fuit deliciarum, ijsq; maxime absorbendis gemmis pretiosissimis praestitit, adeo ut Alexandria in ditionẽ Romanam redacta, Romæ quoque promiscuus ac frequens usus margaritarum sorbendarum cœperit. Porro memorabilissimum exemplum luxuriæ maxime regum Aegypti, extat apud Plinium libro nono cap. trigesimo quinto. Soluti } Fracti, delitijs fluentes, in coerciti. Si iungi utrunque nõ posset } Vt scilicet domesticum & publicũ præceptorem habeat.

Tenebris } Vmbraculis, domesticis institutionibus. Maiore theatro se dignum putat } Id est spectaculo, in quo uires ingenij sui explicet. Præstet alicui gratia } Dignatio.

Taceo positionibus } Quæ græce themata uocantur, quòd scilicet discipulis olim uelut declamationum argumenta à præceptoribus proponerẽtur. Declamationibus } Ficti argumenti orationibus. Sit incommodum } Id est demus enim esse id uitium ĩ commodum. Affectum } Quo scilicet iungitur auctoris familiariter amico. Proderit } Anaphora est, quando p plura membra unum sæpius uerbum repetitur. Excitabitur

laude

singulis tradēda sunt. Pleraq; uero hanc conditionē habent, ut eadem uoce ad oēs simul perferātur. Taceo de partitionibus & declamationibus Rhetorum: quibus certe quantuscunque numerus adhibeatur, tamē unusquisque totū feret. Nō enim uox illa præceptoris, ut cœna, minus pluribus sufficit: sed ut sol, uniuersis idem lucis caloris'q; largitur. Grammaticus quoq; de ratiōe loquendi si differat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret: tot illa discent, quot audient. At enim emendationi prælectioni'q; numerus obstat. Sit incommodum (nam quid fere undiq; placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eò mitti puerum uolo, ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus maiore se turba, quàm ut sustinere eam possit, onerauerit: & in primis ea habenda cura est, ut is omnino fiat nobis familiariter amicus: nec officium in docendo spectet, sed affectum. ita nunquam erimus in turba. Nec sane quisquam literis saltem leuiter imbutus, eum in quo studium ingeniumq; perspexerit, non in suam quoq; gloriam peculariter fouebit. Sed ut fugiendæ sint magnæ scholæ (cui nec ipse quidē rei assentior) si ad aliquē merito cōcurritur: non tñ hoc eo ualet, ut fugiendæ sint oīno scholæ. Aliud est enī uitare eas, aliud eligere. Et si refutauimus quæ contra dñr, iam explicemus quid ipsi sequamur. Ante oīa, futurus orator, cui in maxima celebritate, et in media Rerpub. luce uiuendum est, assuescat iam à tenero non reformidare homines, neque illa solitaria & uelut umbratili uita pallescere. Excitanda mens & attolenda semper est, quæ in huiusmodi secretis aut languescit, & quendam uelut in opaco situm ducit: aut cōtra tumescit inani persuasione. Necesse ē enim sibi nimium tribuat, qui se nemini cōparat. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in Sole, & omnia noua offendit: ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est. Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimæ durant, religiosa quadā necessitudine imbutæ. Neq; enim est sanctius, sacris ijsdem quàm studijs initiari. Sensum ipsum qui cōmunis dicitur, ubi discet, cum se à congressu, qui non hominibus solum, sed mutis quoq; animalibus naturalis est, segregarit? Adde, quòd domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipientur: in schola, etiam quæ alijs. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi: proderit alicuius obiurgata desidia, proderit laudata industria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse maiores. Accendunt omnia hæc animos: et licet ipsa uitiū sit ambitio, frequenter tamē causa uirtutum est. Non inutilem scio seruatum esse à præceptoribus meis morem, qui cum pueros in classes distribuerant, ordinem dicendi secundum uires ingenij dabant: & ita superiore loco quisque declamabat, ut præcedere profectu uidebatur. Huius rei iudicia præbebantur. ea nobis ingens palmæ contentio. ducere uero classem, multo pulcherrimum. Nec de hoc semel decretum erat: tricesimus dies reddebat uicto certaminis potestatem. Ita nec superior successu curam remittebat, & dolor uictum ad depellendam ignominiā concitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces subdidisse, quàm exhortationes docentium, pædagogorum custodiam, uota parentum, quantum animi mei cōiectura colligere possum, contenderim. Sed sicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiscipulorum quàm præceptoris, iucundior, hoc ipso quòd facilior, imitatio est. Vix enim se prima elemēta ad spem tollere effingendæ, quam summam putant eloquentiæ audebunt: proxima amplectuntur magis: ut uites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos, in cacumina euadunt. Quod adeo uerū est, ut ipsius etiam magi

laude æmulatio} Studium æquandi seu superandi aliquem.

Huius rei } Id est profectus.

Ingens palmæ cōtentio } Apud Latinos scriptores, uictoriæ præmium palma significari metaphorice solet: cuius rei causam reddit Plutarchus apud Aulum Gellium lib. tertio cap. sexto, quòd huius arboris lignum, quantumuis pondus superponas nō cedat, sed aduersum nitatur, & recuruescat'q;, unde placuerit in certaminibus ex huius ramis corona. Hinc palmam dare dicimus, pro uictoriam concedere: & palmam auferre pro eo quod est uictorē abire. Non temere } Fabius in negatiua oratione temere dicere solet pro frequēter, cum alias significet inconsulto & inconsiderate, ut Erasmus annotauit.

CAMER.

Clarissimarum ciuitatum } Vt Lycurgo, quod ex ijs quæ de Lacedæmoniorum institutis scripta sunt à multis, satis constat. Nec non idem apud Athenienses fie

ri consueuisse legimus, ubi aibpó oi, hoc est cœtu quodam in ludum iuisse antiqui moris fuerat, nimirum à Solone traditi. Quin autem idē Platoni placuerit, si nusquā alibi, uel hinc appareat, quòd censet infantes quoque à nutricibus in certum locum quasi ludum deferendos per singulas tribus. Alexandrinis } Notum est de Alexandrina luxuria quæ literis mandatū sit, cui portentosè indulsit Cleopatra. Annotatum est etiam à Valerio, sic fuisse delitijs eneruatos Alexādrinos, ut cum eos Archelaus aduersus Gabinium urbe eductos, castra uallo ac fossa cingere iussisset, uniuersi succlamarunt, ut id opus publica pecunia faciendum locaretur. Porro conchylium ex eorum piscium genere est, quos Græci ὀστρακόδερμους uocant, præcipue aptos gulæ. Plinius ut purpurā inter cōchas ponit. Horatius in Epodo: Non me Lucrina iuuerit conchylia. Græci uidentur conchylia dixisse ge

nerali appellatione τὰ ὀστρακόδερμα, ut apud Athenaeū ex Epicharmo, ἄγε δὴ παντοδαπὰ κογχύλια, Partitionibus] id est materijs diuisis discipulis, quae dicūtur παρχειρίσεις, de qua re libro secundo Fabius.

stri, si tamen ambitiosis utilia praeferet, hoc opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discentium, sed temperare uires suas, & ad intellectum audiētis descēdere. Nā ut uascula oris angusti superfusam humoris copiam respuunt, sensim autē influētibus, uel etiam instillatis complentur: sic animi puerorum, quantum excipere possint, uidendū est. Nam maiora intellectu uelut parum aptos ad percipiēdum animos non subibunt. Vtile igitur est habere quos imitari primum, mox uincere uelis. ita paulatim & superiorum spes erit.

His adijcio, praeceptores ipsos nō idem mentis ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum praesentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiae constat animo. hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodammodo ad naturam eorum de quibus loquimur, necesse est. Is porro quo generosior celsiorq; ē, hoc maioribus uelut organis commouetur: ideoq; et laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Est quaedam tacita dedignatio, uim dicendi tantis comparatam laboribus, ad unum auditorē demittere. pudet supra modum sermonis attolli. Et sanè concipiat quis mente uel declamātis habitum, uel orantis uocem, incessum, pronunciationem, illum denique animi et corporis motum, sudorē, ut alia praetereā, & fatigationem, audiēte uno, nónne quiddam pati furori simile uideatur: Non esset in rebus humanis eloquētia, si tm̄ cum singulis loqueremur.

ARGVMENTVM.

Duo tradit hoc capite, puerorum ingenia primum perspicienda, eosq; non temere caedendos esse. Nam cum primum & praecipuū omnium in puero quem in oratorem euadere desideramus, sit natura, qua inuita nequicquam tentantur omnia, ad summam illam spem quenque alere conari, natura eius & ingenio non diligenter explorato, esse uehementer absurdum. Signa quibus id colligi possit, haec esse. Memoriam primum, quae duas habet partes, facile percipere, & fideliter continere. Deinde imitationem non illam quidem uitiorum, aut rerum per se parum momenti habentium, ut est habitus & incessus, sed omnium bonorum: nam ut à probitate seiuncta sit imitatio, nullo pacto ferendum. Subiungit & haec. si ultro interroget: si non ingenium tanquam praecox effundat ante tempus: si laude excitetur & iuuetur: si uictus fleat: si lusu aliquo liberali cupiat interdum recreari. Postremo, temere non esse caedendos, quia turpe & seruile sit.

MOSELLA. PRaecox ingeniorum genus] Accius tragicus poeta apud Auliū Gellium hanc Fabij translationē cōfini similitudine exprimit aptißime his uerbis, Quod in pomis est, id idem esse aiūt in ingenijs. quae dura & acerba nascuntur, post fiunt mitia atque iucunda: sed quae gignuntur statim uieta et mollia, atque in principio sunt uuida, non matura mox fiunt, sed putria: relinquē

Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quo modo tractanda sint. Cap. III.

RAdito sibi puero, docendi peritus ingenium eius in primis, naturamq; perspiciat. Ingenij signum in paruis praecipuum, memoria est. Eius duplex uirtus, facile percipere, & fideliter continere. Proximum, imitatio: nam id quoque est docilis naturae: sic tamen, ut ea quae discit, effingat, non habitum forte & incessum, & si quid in peius notabile est. Non dabit mihi spem bonae indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille uere ingeniosus: alioqui nō peius duxerim tardi esse ingenij, quàm mali. Probus autem ab illo segni & iacente plurimū aberit. Hic meus, quae tradentur, non difficulter accipiet: quaedam etiam interrogabit: sequetur tamen magis quàm praecurret. Illud ingeniorum uelut praecox genus, non temere unquam peruenit ad frugem. Hi sunt qui parua facile faciunt: et audacia prouecti, quicquid illud possunt, statim ostendunt. Possunt aūt id demū qđ in proximo est: uerba continuāt: haec uultu interrito nulla tardati uerecundia proferunt. non multum praestant, sed cito. non subest uera uis, nec penitus īmissis radicibus nititur: ut quae summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundūt: & imitatae spicas herbulae, inanibus aristis ante messem flauescunt. Placent haec annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit. Haec cum animaduerterit, perspiciat deinceps quonam modo tractandus sit discētis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi: quidam, imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio extundit: in alijs plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui uictus fleat. hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hūc honor excitabit in hoc desi-

diam

diam nunq̃ uerebor. Danda est tamen omnibus aliqua remissio:nõ solum quia nulla res est quæ perferre possit continuum laborem:atq; ea quoque, quæ sensu & anima carẽt, ut seruare uim suam possint, uelut alterna quiete retẽduntur:sed quòd studium discendi, uoluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque & uirium plus afferunt ad discẽdum renouati ac recentes, & acriorem animum, qui ferè ne cessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris: est & hoc signũ alacritatis:neque illum tristem, semperq; demissum, sperare possum erectę circa studia mẽtis fore, cum in hoc quoque maxime naturali ætatibus illis impetu, iaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatæ, aut otij consuetudinem nimiæ. Sunt etiam nõnulli acuendis puerorum ingenijs non inutiles lusus, cum positis inuicem cuiusq; generis quæstiũculis ęmulantur. Mores quoq; se inter ludẽdum simplicius detegũt: modo nulla uideatur ętas tam infirma, quę non protinus quid rectum prauũq; sit, discat, tum uel maxime formanda, cum simulandi nescia est, & pcipientibus facilime cedit. Frangas enim citius quàm corrigas quę in prauũ ĩduruerũt. Protinus ergo nequid cupide, neqd improbe, neqd impotenter faciat, monẽdus est puer habendũq; in aio semper illud Virgilianum,

Adeo in teneris consuescere multum est.

Cędi uero discentes, quanquam & receptum sit, & Crysippus non improbet, minime uelim: primum, quia deforme atq; seruile ẽ: & certe, qđ cõuenit, si ętatẽ mutes, iniuria. deinde, quòd sicui tam est mens illiberalis, ut obiurgatione nõ corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quęq; mancipia, durabitur postremo quòd ne opus quidem erit hac castigatiõe, si assiduus studiorũ exactor adstiterit. Nũc ferè negligentia pędagogorum sic emendari uidetur, ut pueri non facere quę recta sunt cogantur, sed cur non fecerint puniantur. Denique cum paruulum uerberibus coegeris, qd iuueni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & maiora discenda sunt? adde, quòd multa uapulantibus dictu deformia, & mox uerecundię futura, sępe dolore uel metu accidunt: qui pudor refringit animum, & abycit, atq; ipsius lucis fugam & tædium dictat. Iam si minor in deligendis custodũ & prępceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quę probra nefandi homine homines isto cędendi iure abutantur, quam det alijs quoq; nonnũq̃ occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parce hac: nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ętatem infirmam, & iniurię obnoxiam, nemini debet nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus qui sic formabitur, ut fieri possit orator & quę in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

dum est ergo in genijs quod dies & ætas mirifice, libro tertio, cap. tertio. Stat profectus } Id est cõsistit. Extundit } Id est frangit, consumit. uel potest pro excuscitat accipi. Est signũ alacritatis } i. uiuacitatis ingenij. Aemulantur } Id est alter alterũ conatur superare, uel salte æquare. Impotenter } Id est imperiose. Nam impotens non eũ significat qui nihil posit, sed qui potentia sua in humiliorem abutatur. Sic tyranni sunt impotentes, & pueri nobiles maligna natura præditi impotenter faciunt dũ, pbris uerberibusq; afficiũt pauperum et humilium liberos. Quãuis receptum } Id est in usum acceptum seu assumptum. Refringit animum } Id est extinguit alacritatem animi.

te omnia probũ quoq; uolo. Absque enim probitate si esset laus ingenij, iam fuerat satius tarditatis illi. infamari, quam commẽdari malitia. Retenduntur } Remittũtur. Nã hanc uim re habet, ut recludo, resigno: similitudine ducta ab arcubus, quibus cũ sagittarij nõ uti cogitent, ne uer uos quidẽ accõmodare soleãt. Herodotus scribit Amasidẽ Aegypti regem reprehẽsũ ab amicis, q. uoluptatibus indulgẽs, commessationibus, se dederat, respondisse, q arcubus prælientur, cũ uti illis uellent, tum intendere. ubi uero iam cessent usi, remittere consueuisse. nã si nunquam retẽderentur, fore ut dirupti nulli cẽnt usui. ita quoque humanam conditionem sese habere. nam si homines rebus serijs se perpetuo occupent, neque aliquam uitæ partem iocis et lusibus impertiant, improuisum aliquem uel in furorem uel morbum sonticum delapsuros: id uidentem se, utriq; rei sua tempora impendere. Ingrediar } ἔρχομαι ἐρῶν.

CAMERARIVS.

Vt rideatur } Ridiculæ imitationes, inquit, non sunt bonæ indolis indices, & quem ego ingeniosum intelligi uolo, ante omnia

ARGVMENTVM.

Puerum huic spei destinatum, legendi scribendique iam peritum, bonis moribus, bono ingenio præditum, Grammaticis tradendum præcipit. Grammatices facit duas partes, unam recte loquendi scientiam, quam horisticen alij, alij methodicen nominant, quòd præcepta, primas rerum finitiones, & methodum emendate loquendi scribendiq; tradat, sub qua scribendi rationem continet. Alteram poetarum & historicorum enarrationem, quam exegeticen uocant, at quam emendatam lectionem refer. In hac grammatices professiõe musicem propter rhythmum & metrum requirit. Astrologiæ etiam cognitionem propter poetas, qui siderum ortu & occasu tempora rerum declarare consueuerunt. Et philosophiam propter locos plurimos in authoribus ex intima philosophia petitos, & propter Empedoclem Varronemq;, qui præcepta sapientiæ uersibus tradiderunt. Addit & eloquentiam, ut omnia proprie & copiosè demonstrare queat. Hinc elementorum uim statim tradendam: & non solum quo pacto uocales à consonantibus distinguantur, & hæ rursus in semiuocales & mutas partiantur: uerumetiam quas literas à græcis mutuemur scribendis eorum nominibus, nẽpe y, & z, & in latinis an Aeolicum digamma desideretur. Et qui sonus medius sit inter I & V. An redundent H & K & X. Quo pacto I & V transeãt ĩ consonantes, præpositæ uocalibus, ut Venus, Iuno. Quid in literis proprium, quid commune. Quæ mutationes

accidunt declinatione aut præpositione, ut ſeco ſecui, cadit excidit. Quæ cũ quibus cognatio, ut R et S, Valerij Valeſij, arbos labos. T & S, pultare, pulſare, & olim T, cũ D, Alexãter Alexãder. Et ꝑ aſpiratione Digamma uel F. fordeum, fœdus, pro hordeũ & hœdus, B, pro P, F, & H, Byrrus, fruges, Belena. O pro V, & contra, Hecoba Chulcydes. E & I, leber, Menerua. Hinc quot ſint partes orationis, & quo pacto earum numerus ad octo paulatim deductus ſit, reiectis articulis, aſſeueratione, & attractione, uocabulo appellationeq́; nomini ſubiectis. His cognitis ad declinationes nominum & uerborum accedit: quibus neglectis ambitioſi quidam ſuos diſcipulos humi adhuc reptantes, circa ſublimiora oſtentare uolentes, præpoſtere docebant. Et primum declinare nomina & uerba præcipit, docere genera, nominum origines ſcrutari, unde Burri, Agrippæ, Poſthumi. Deinde ſitne aliqua uis ſexti caſus apud latinos, ſeptimi apud græcos. In uerbis quoque præter accidentia noſſe quæ ſint anomala, ut in nominibus quæ heteroclita. Vt participia tranſeant in nomina uerbalia, ut ſapiens, nutritor. Cuius rationis ſunt illa impersonalia paſſiua, Itur in antiquam ſyluam. Et illud: totis Vſqueadeo turbatur agris. Item & illud, Campus curritur. Vt quædam paſſiua poſitione, actiuam habent ſignificationem, ut pranſus, potus. Vt quædam nomina tranſeant in aduerbia, noctu, diu. Et quædam his ſimile quid patiantur: ut dictu, factu.

MOSSELLANVS.

Recte loquendi ſcientiam } Quam partem Diomedes lib. 2. ὁριστικὴν græco uocabulo appellat, quaſi tu dicas finitiuam, nimirum quòd definitiones & præcepta loquendi præbeat. Poetarũ enarrationẽ } Quam idem Diomedes ἐξηγητικὴν appellat, id eſt expoſitiuam, ſiue enarratiuã. Receſſu } Id eſt in penetralibus. Frõte } Id eſt in ueſtibulo. Emẽdata } Id eſt uitijs carens & mendis.

Mixtum his iudicium eſt } Id eſt ratio ꝑſpiciendi quid in quolibet ſcripti genere probandum uel refutandum ſit, quid eruditum, quid uulgare calleat, & reliqua id genus. Idcirco Marcus Varro Grãmatici officium his quatuor conſtare dicit, lectione & oratione, emendatione & iudicio. Hæc citat Diomedes ex Varrone. Cenſoria uirgula } id eſt caſtigatoria quadam nota. Notare } id eſt damnare.

In ordinem redegerint } id eſt gregarios et uulgares fecerint.

Exemerint } id eſt eximios fecerint, & extra ingenij aleam poſuerint. Sic apud græcos Ariſtarchus Grammaticus Homeri uerſus cenſoria uirgula iudicauit, ut alios maxime germanos Homero ſignificauerit appoſitis aſteriſcis, hoc eſt ſtellulis: alios autem tanquam ſuppoſititios, & Homero indignos, ſubmouerit familia idq́; adſcriptis obelis, id eſt ueribus, quæ hodie adhuc in quibuſdam codicibus uidere licet. Hoc ſtudium Origenes in re theologica non neglexit, nec eius æmulator Hieronymus, uelut indicant multæ eius præfationes in ſacros libros.

De Grammatica. Cap. IIII.

PRimus in eo qui legẽdi ſcribendiq́; adeptus erit facultatẽ, grãmaticis ẽ locus. Nec refert, de græco, an de latino loquar: q̃q̃ græcũ eẽ priorẽ placet. Vtrique eadem uia eſt. Hęc igitur profeſſio cũ breuiſſime in duas partes diuidatur, recte loquendi ſcientiam, & poetarũ enarrationẽ: plus habet in receſſu, q̃ in fronte ꝓmittit. Nã & ſcribẽdi rõ coniũcta cũ loquendo eſt, et enarrationẽ ꝑcedit emẽdata lectio: et mixtũ his oĩbus iudiciũ eſt. quo qdẽ ita ſeuere ſunt uſi ueteres grãmatici, ut non uerſus modo cenſoria quadam uirgula notare, & libros qui falſo uiderentur inſcripti, tãquam ſubditios ſummouere familia permiſerint ſibi: ſed authores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerĩt numero. Nec poetas legiſſe ſatis eſt: excutiendũ omne ſcriptorum genus, non propter hiſtorias modo, ſed uerba, q̃ frequenter ius ab authoribus ſumunt. Tum nec citra muſicẽ grãmatice poteſt eſſe perfecta, cum ei de metris rhythmiſq́; dicendum ſit. Nec ſi rationem ſiderũ ignoret, poetas intelligat: qui, ut alia mittã, toties ortu occaſuque ſignorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philoſophiæ, cũ propter plurimos in omnibus fere carminibus locos ex intima quæſtionum naturalium ſubtilitate repetitos, tum uel propter Empedoclem in græcis, Varronem ac Lucretium in latinis: qui præcepta ſapientiæ uerſibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri eſt opus, ut de unaquaque earum quas demonſtrauimus rerum, dicat proprie et copioſe. Quo minus ſunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem ac ieiunam cauillantur: quæ niſi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quicquid ſuperſtruxeris, corruet: neceſſaria pueris, iucunda ſenibus, dulcis ſecretorum comes: & quæ uel ſola omni ſtudiorum genere plus habet operis q̃ oſtentationis. Ne quis igitur tanquam parua faſtidiat grammatices elementa: non quia magnæ ſit operæ, conſonantes à uocalibus diſcernere, ipſaſq́; eas in ſemiuocalium numerũ, mutarumq́; partiri: ſed quia interiora uelut ſacri huius adeuntibus, apparebit mul-

bros. Excutiendum } id eſt diligentiſſime euoluendum. Ius } authoritatem. Nec citra Muſicen } Muſica conſtat ex conſenſu & diſſenſu ſonorum et uocum. Metris } Dimenſionibus ſyllabarum. Sic uertit Fabius libro nono. Rhythmis } Numeris modulis. Ortu occaſuq́; ſignorum } aſtrologiam ignorare nõ debebit. Empedoclẽ in Græcis } Diogenes Laertius quoq; uerſiuum mutibus philoſophiam ab Empedocle tractatã eſſe ſcribit. Vnde & Ariſtoteles in libro de arte poetica hũc non tam philoſophis connumerat, dicens uerſus quidẽ eſſe poetæ, materiam autem naturalis philoſophiæ. Ac Lucretium in Latinis } Extant huius Titi Cari Lucretij ſex libri de rerũ natura carmine heroico perſcripti. Attamen quoniam Epicuri decreta exprimit, ſæpe impurus deprehenditur, & qui animam mortalem dixit, & hoc in quinto libro. Præcepta ſapientiæ } id eſt rationes Philoſophiæ.

Proprie } id eſt accommodatiſſime, rectis uocabulis. Copioſe } Vbertim. Dulcis ſecretorum comes } Quòd uidelicet ſecreta & arcana noſtra literis mandare queamus per Grammaticam. Plus operis } Negotij. Aeolicum digãma } id eſt duplex gamma Aeolum, qui populi ſunt in Græcia. Medius } id eſt utrinq; commixtus & confuſus. Hoc illud eſt quod Priſcianus lib. primo ſcriptum reliquit, dicens, Et I & V, literæ mediæ, alternos iter ſe ſonos uidentur confundere. Præter illam aſpirationem } Quæ adſcripta uocalibus, ſignificemus eas

ſpiritu

ta rerum subtilitas, quæ non modo acuere ingenia pue rilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit. An cuiuslibet auris est exigere litera rum sonos? Nō hercule magis, q̃ neruorū. At Gram matici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuita tem, desint'ne aliquæ nobis necessariæ literæ, non cum Græca scribimus (tū enim ab iisdem duas mutuamur) sed proprie in Latinis, ut in his, Seruus, & Vulgus, Aeolicum digamma desideratur. Et medius est quidam V & I literæ sonus. Non enim sic optimum dicimus, ut opimum. Et in Here, neq; E plane, neq; I auditur. An rursus aliæ redundent, pter illam aspirationis ⊢: quæ si necessaria est, etiā cōtrariam sibi poscit, ⊣. Et Q, quæ & ipsa quorundam nominum nota est. Et K, cuius simi lis effectus speciesq;, nisi quòd paulū à nostris obliqua tur, Kappa apud Græcos: nunc tantum in numero ma net. Et nostrarum ultima X, qua tamen carere potui mus, si non quæsissemus. Atque etiam in ipsis uocalibus Grammatici est uidere an aliquas pro consonantibus usus acceperit, qa Iam sicut Tam scribitur, et Quos ut Cos. Atq; ut uocales iūgantur, aut enim unam longam faciunt ut ueteres scripsere, qui geminatione earum ue lut apice utebantur: aut duas: nisi qui putat ēt ex tribus uocalibus syllabā fieri, qd̄ neq̃t si non aliquæ officio con sonantium fungantur. Quæret etiam hoc, quomodo duabus demum uocalibus in seipsas coeundi natura sit, cum consonantium coeat nulla, nisi alterā frangat. Atq litera I sibi insidit, Coniicit enim est ab illo Iacit. Et V, quomodo nunc scribitur Vulgus & Seruus. Sciat etiā Ciceroni placuisse Aiio Maiiamq; geminata I scribe re. Quod si est, etiam iungetur ut consonans. Quare di scat puer, quid in literis proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio. nec miretur cur ex Scamno fiat Scabellum: aut à pinna, quod est acutum, securis utrin que habens aciem, Bipennis: ne illorum sequatur erro rem, qui quia à pennis duabus hoc esse nomen existi mant, pinnas auium dici uolunt. Neque has modo noue rit mutatiōes, q̃s afferūt declinatio, aut ppō, ut secat se cuit, cadit excidit cædit cæcidit, calcat exculcat: & sic à lauādo lotus, & inde rursus illotus, & mille alia: sed & quæ rectis quoque casibus ætate transierunt. Nam ut Valesii & Fusii in Valerios Furiosq; uenerunt: ita arbos, uapos etiam & clamos ac lases, fuerunt. Et hæc ipsa S litera ab his nominibus exclusa, in quibusdam ip sa alteri successit: nam mertare atque pultare dicebant. Quin fœdum fœdusq;, pro aspiratione, F, uel simili lite ra ueteres (nam cōtra Græci aspirare solēt φ) pro Fun damo Cicero testem qui primam eius literam dicere nō posset, irridet. Sed B quoq; in locum aliarum dedimus

spiritu aspero pronunciandas, quemadmodum inter apices numerare suam ψιλὴν, id est leui gationem, et ex aduerso δασεῖαν, aspirationem. Nota } id est signum. Effectus } scilicet species ipsius. Species } id est forma. Obliquatur } id est liquidius pronunciatur, uel obliquius redditur scripta, cui respō det apud Latinos C. Itaque per spicuum est k & q, in nostro numero redundare. Tantum } Solum pro tribus nostris figuris, k, C, & Q. nam duas accepit pro consonantibus: ut I, & V, cū apud Græcos nulla uocalis cōsonantis uim habeat. Hinc est quòd ipsi pronunciant Iacobus, Ioannes, per quatuor syllabas, cum Latini eadem nomina trisyllaba iuxta rationē Hebræorum pronunciare debeāt: sunt enim origine Hebræa. quanquam poetæ nostri uersus gratia aliquoties græcorum rationem imitentur: ut,

Ne laceres uersus dux Iacobe meos. Sic Claudianus.

Et Diomedes de hoc studiosissimus Fabii lector inquit, Q cōsonans muta ex C, & V, literis constans, superuacua, qua utimur quando V, & altera uocalis in una syllaba iungitur: ut, Quirinus. Nota prænominis, Quintum significat. Item honoris, Quæstorem indicans: nec minus populum, cum ea notamus Quirites. Nostrarum ultima X } Priscianus apud uetustissimos græcos tradit x non fuisse in usu seu in numero literarum, sed postea inuentā à quibusdam, quæ ualeat quantum C, & S, uel G, & S. Hinc putat quòd nec apud ueteres Latinos in numero fuerit literarum, sed postea à Grammaticis inuenta, sit adhibita cæteris literis. Si non quæsissemus } id est curiose à Græcis assumpsissemus.

Apice utebantur } id est nota longæ lineæ quam græci uocāt μακρὰν quæ suprascripta uocalibus indicat eas longas esse, q nulla scilicet ī seipsam coeat. Litera sibi insidit } id est coit in sese, prior consonans fit: aut

qu coire non possent. qua de re extat caput apud Gel. lib. 4. ca. 17. Placuisse Ciceroni } Antiquitatis scilicet gratia, quæ, ut author est Priscianus, geminare solebat scriptura I, positam inter duas uocales, sic, Maiius. qd̄ ita accipiendum est, ut prius I, cum præcedente uocali pronunciaretur quoquo modo, & sequens cū sequente, ita ut utraq; I cōsonantis sit loco. Quæ cū quibus cognatio } Cognatio literarum, est affinitas quædam, qua alia in aliam transit, & mutatur, uel deriuatione, uel ēt compositione. quarum exempla exhibet Fabius. Est quoque authore Prisciano, inter M & B magna cognatio, adeo ut apud græcos in præterito perfecto passiuo primæ coniugationis μ pro β usurpetur. Nam ut Valesii } per mutationem S in R, cuius antiquitatis meminit etiā T. Liuius in tertio primæ decadis, contra hanc rationem Aeolum populorū, qui ut tradit Corinthus de linguarum uarietate, atque Priscianus noster, loco aspirationis digamma Aeolicū ponebant, quos ueteres Latini in multis authores habēt. Quomodo uero unaquæque litera cū alia cognationem habeat, Cicero in Oratore pfecto declarat, qui Burrhum, & Bruges scribis ueteres dixisse pro Pyrrhus et Phryges, mirum quòd græcam literam admittere nollent. ex quibus uerbis manifestum ē, hoc loco Burrhus legendum esse, & Bruges. Et Belena } indicante Prisciano pro Helena aspirata, quāquam & Aeoles, quos in multis authores habemus, Felena per digamma Aeolicum dicebant. Vide duellos } Ciceronis hæc sunt in Oratore perfecto, ubi sic ait, Quid uero licentius, quàm quod hominum etiam nomina cōtrahebant, quo essent aptiora: nam ut duellum bellum, & duis bis, sic Duelliū eum qui Pœnos classe deuicit, Bellum nominarūt. Stlatum } Festus Pōpeius Fragment. 17. sic ait, Stlatum nauis ē lata, parū altitudinis habens, sic dicta.

aliquando, unde Burrbus & Bruges & Balæna. Nec non eadem fecit ex duello bellum, unde Duellios quidã dicere Bellios ausi. Quid stlocũ, stlitesq́; ? Quid T literæ cum D quædam cognatio? Quare minus mirum si in uetustis operibus urbis nostræ, & celebribus templis legãtur Alexanter & Cassantra. Quid O atq; V permutatæ inuicem? ut Hecoba & notrix, Culchides, & Pulyxena scriberentur: ac ne in Græcis id tantum notetur, dederont, ac probaueront. Sic ὀδυσσεὺς, quem οὐδυσσεὺς fecerunt Aeoles, ad Vlyxem deductus est. Quid? non E quoque I loco fuit? ut Menerua, & magester, & Dioue & Veioue, pro Diioui & Veioui? Sed mihi locum signare satis est. Non enim doceo, sed admoneo docturos. Inde in syllabas cura transibit, de quibus in orthographia pauca annotabo. Tum uidebit ad quem hoc pertinet, quot & quæ sint partes orationis quanquam de numero parum conuenit. Veteres enim, quorũ fuerunt Aristoteles quoq; atq; Theodectes, uerba modo & conuinctiones tradiderunt: uidelicet quòd in uerbis uim sermonis, in nominibus materiam, (quia alterum est quod loquimur, alterum de quo loquimur) in conuinctionibus autem complexum eorum esse iudicauerunt, quas coniunctiones à plerisque dici scio, sed hæc uidetur ex συνδέσμῳ magis propria translatio. Paulatim à philosophis, ac maxime Stoicis, auctus est numerus: ac primum conuinctionibus articuli adiecti, post præpositiones, nominibus appellatio, deinde pronomẽ, deinde mistum uerbo participiũ, ipsis uerbis aduerbia. Noster sermo articulos non desiderat, ideoq́; in alias partes orationis sparguntur. Sed accedit superioribus interiectio. Alij tamẽ ex idoneis duntaxat authoribus octo partes secuti sunt, ut Aristarchus, & ætate nostra Palæmo, qui uocabulum siue appellationem nomini subiecerunt tanquam species eius. At ij qui aliud uocabulum faciunt, nouem. Nihilominus fuerunt qui ipsum adhuc uocabulũ appellatione diducerẽt, ut esset uocabulum, corpus uisu tactum manifestum, domus, lectus: appellatio, cui uel alterũ deest uel utrunque, uentus, cœlum, deus, uirtus. Adyciebant & asseuerationẽ, ut beu: & attractionem, ut fasceatim. quæ mihi non approbantur. Vocabulum, an appellatio dicenda sit προσηγορία, & subyicienda nomini, necne, quia refert, liberũ opinaturis relinquo. Nomina declinare & uerba in primis pueri sciant: neque enim aliter peruenire ad intellectum sequentium possunt. quod etiam monere superuacuum fuerat, nisi ambitiosa festinatione plerią; à posterioribus inciperent: & dum ostentare discipulos circa speciosa malunt, compẽdio morarentur. At siquis & didicerit satis, & (quod non minus deesse interim so

q, ueteres locum stlotum, & lites stlites dicebant. Si uetustis operibus} Sic in aurei numismatis ueteri inscriptione Angelus Politianus testatur sese spectasse foelix pro felix, cuiusmodi sculpturam & nos in ære uidimus. Tum addit Politianus, in æreo Galbæ principis monumẽto uirtus pro uirtus, nimirum ut per E ultima significetur longa.

Quid O atq; V permutatæ} V quoque multis Italiæ populis in usu non erat, sed è contrario O. unde Romanorum quoq; uetustißimi in multis dictionibus loco eius O posuisse inueniuntur: ut poblicum pro publicum, polchrum pro pulchrum, colpã pro culpam dicentes, & Hercoles pro Hercules, et maxime digamma antecedente, ut seruos pro seruus, clauos pro clauus.

ὀδυσσεὺς} Corinthus author de linguarum uarietate dicit q, Aeoles ĩ dictiõibus multis, quæ iuxta communem linguam per o paruum scribuntur, soleant et scribere & pronunciare ου diphthongo. Et magester} Nimirum q, cognatio sit inter I, et E uocales, adeo ut aliquoties sonos inter se confundant, quod supra admonuit Fabius. Pro Diioui & Veioui} inscriptiones dedicationum templorũ proculdubio spectauit Fabius de Ioue Victore. Porro Veteres Diiouem appellarũt, quem Ennius Lucetium uocat, apud Gell. lib. 5. cap. 12. nimirum qui præsit luci, dieiq;, & sit ad iuuandum propensior. Nam & Iouem nocendi studiosum colebant, appellatum Veiouem. Theodectes} Hic Platonis & Isocratis auditor primum fuit, ex oppido Pãphiliæ Phæselo à Stephano nominato, qui extitit unus ex illis qui ad Mausoleum dicendis epitaphijs & tragœdijs certarũt, atq; authore Gellio uictor abiuit. Scripsit cum alias multas comœdias, tum præcepta artis Rhetoricæ per uersus. Complexum esse} Id est connexionẽ, complicationem. À plerisq;} À Palemone scilicet, qui Fabij ætate uixit. Hæc uidetur ex syndesmo} Nam græci hãc orationis partem à coniungendo συνδεσμὸν appellarunt. siquidem δέω uerbum græcis ligno significat & uincio, futurum eius est δέσω, unde δεσμὸς uinculum dicitur, σὺν autẽ præpositio consignificat. À philosophis} maxime Stoicis, ut à Diogene & Chrysippo, qui apud Laertium quinq; orationis partes numerant: Nomen, Appellationem, Verbum, Coniunctionem, et Articulum. Vocabulum ab appellatione} Ad hanc sententiam Diogenes Babylonius ita finit nomen. Nomẽ est pars, inquit, orationis, significãs propriam qualitatem, utputa Diogenes, Socrates. Appellatio uero pars orationis significans communem qualitatem, ut homo, equus. Scaurus grammaticus apud Diomedem uocabulum ita finit. Est, inquit, quo res nominales enunciamus, ut arbor, lapis, herba. Non desiderat} Sed in contextu orationis. Asseuerationem} Astructionem. προσηγορία} Certe quod ad uocis originem attinet, προσηγορία appellatio est dicenda. Nam προσηγορεύω appello significat, unde deriuatur προσηγορία. sed & nomẽ quod Donatus noster appellatiuũ uocat, græcis dicitur προσηγορικόν. Vnde Syllæ} Ludi Apollinares bello punico primo ex libris Sibyllinis primum sunt instituti, suadente Cornelio Rufo decemuiro, qui propterea Sibylla cognominatus est, & postea corrupto nomine primus Sylla cœpit uocari. lib. primo cap. uigesimo. Macrobius.

Burrbi} Burrhum dicebant antiqui, quod modo dicimus rufum, unde rustici Burrbam appellant buculam quæ rostrũ habet rufum, quomodo rubens cibo ac potione ex prandio, Burrhus appellatur, à græco πυῤῥὸς, quod igneũ colorem sonat: Festus Pompeius. Galbæ} Dicti sunt à colore auricularum, quæ iam Galbæ, iam Galbulæ appellãtur. Planci} Qui à pedum planitie & latitudine dicti

sunt

let) uoluerit docere quæ didicit, non erit contentus tradere in noĩbus tria genera, & quę sint duobus oĩbus'ue cõia. Nec statim diligentem putabo, qui promiscua, quę & epicœna dicuntur, ostenderit, in quibus sexus uterq; per alterum apparet: aut quæ fœminina positione mares, aut neutrali fœminas significant, qualia sunt Murænam, & Glycerium. Scrutabitur mille præceptor acer atq; subtilis origines nominum, ut quæ ex habitu corporis Cicerones, Rufos, Longosq; fecerūt: (nisi erit aliud secretius, Syllæ, Burrhi, Galbæ, Planci, Pansæ, Scauri, taliaq;) & ex casu nascentium: hinc Agrippa & Opiter & Cordus & Posthumus erunt. & ex ys quæ post natos eueniunt, unde Vopiscus. Iam Cottæ, Scipiones, Lænates, Serani sunt: & ex uarijs causis. Gentes quoque ac loca, & alia multa reperias inter nominum causas. In seruis iam intercidit illud genus quod ducebatur à domino, unde Marcipores, Publiporesq;. Quærat etiam, sit'ne apud Græcos uis quędam sexti casus, & apud nos quoque septimi. Nam cum dico, hasta percussi, non utor ablatiui natura: nec si idē græce dicam, datiui. Sed in uerbis quoq; quis est adeo imperitus, ut ignoret genera & qualitates & personas & numeros? Literarij penè ista sunt ludi, & triuialis scientiæ. Iam quosdam illa turbabunt, quę declinationibus non tenentur. Nam & quædam, participia, an uerbi appellationes sit, dubitari potest, quia aliud alio loco ualent, ut lectus, & sapiens. Quædam appellationibus similia, ut fraudator, nutritor. Iam, itur in antiquam syluã, nõ'nne propriæ cuiusdam rationis est? nam quod initium eius inuenias? cui simile Fletur accipimus: aliter ut,

Pãdit interea domus oĩpotētis olympi: aliter ut,
Totis Vsque adeo turbatur agris.

Est etiam quidam tertius modus, ut urbs habitatur: unde & campus curritur, mare nauigatur. Pransus quoq; atque potus diuersum ualent quàm indicāt. Quid quòd multa uerba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiam mutantur, ut fero in præterito. Quædam tertiæ demum personæ figura dicuntur, ut licet, piget. Quædam simile quiddam patiuntur uocabulis in aduerbium transeuntibus. Nam ut noctu & diu, ita dictu & factu. Sunt enim hęc quoque verba participalia quidem, non tamen qualia dicto factoq;.

sunt, nimirū origine græca, qua amplius & latus πλατύς appellatur. indicat idem alibi Festus. Pansæ } Qui diuaricatis atq; dispessis sunt pedibus, propriè sunt dicti pansæ, quòd ueteres Latini pansum dicerēt pro eo quod est expassum & dilatatum. Scauri } Tradūtur dicti, qui eminētioribus fuerunt talis.

Agrippæ } Sunt authore Plinio, qui præpostero partu in pedes nascuntur, ab ægro partu sic appellati, id est difficili.

Opiter } Qui patre mortuo, et auo uiuo nascitur. Cordus } Qui sero & intempestiuo partu nascitur. Sic Plin. lib. 18. fœnum illud autūnale & serotinū cordū à rusticis dici admonet.

Posthumi } Qui post humationem patris in lucem nascuntur, de quo lege apud A. Gelliū lib. 2. cap. 16. Vopiscus dicebatur, qui recentus utero nascerentur è geminis altero interempto ab ortu. Cottæ } Quāquam expressum certis nihil de origine Cottarum legere meminit, tamē ex Suidæ uerbis rē ipsam conjicere propemodum licet. Is ait Cottam tam uehementes ictus facere solitum tragula, ut non solum hostis pectus & latera trajiceret, uerumetiam terræ adfigeret. Græca nimirum origine appellatum significans, qui ictus uehementiores, eodem Suida authore, κόττους nuncuparunt: nisi fortaßis alicui uerisimilius uideatur, uocis rationem à malis cotonei trahere, quorū studiosus fuerit, qui primus cognomentum hoc meruerit.

Scipiones } Cognominati sunt primum à quopiā qui frequēter in gradiēdo scipione id est baculo inniti cōsueuerit. Lænates } A' ueste, opinor, ampla et læna dicti sunt. Serani } A' serēdo dicti sunt. Marcipor } .i. puer, hoc ē seruus Marci. Septimi casus } Nam in Græcorū genitiuo, authore Prisc. ac Diomede, ut plurimum sexti sunt casus. i. ablatiui. Quæ enim Latini efferunt per ablatiuum, Græci ut plurimum per genitiuum. Tum aūt est uis septimi casus apud nos, cū non additur præpositio a uel ab, e uel ex, ac etiam de. Solent Græci instrumētalem constructionem efferre per datiuum, quemadmodum nos per septimum casum, uelut

indicat Theodorus Gaza lib. 4. Est etiam } Quando uidelicet uerba alioqui propemodū neutra, in tertia persona paßiue usurpantur, tunc in primis non sunt in usu. neq; enim remere dicitur curror & nauigor, & habitor.

CAMERARIVS.

AEolicum digamma } quo usi Aeolenses fuerunt pro aspiratione, atque etiam in medio dictionum, ut uocales separarentur. Eius, ut nomine etiam indicatur, figura geminum Γ traditur, cū potestas literæ F fuisse uideatur. Itaque illi pro ἑλένη Fελένη dicere, & ῥόδον Fρόδον, & ὄϊος ὄFος.

Medius est } Hoc est, sonus quidam etiam alicubi auditur neque literæ I, neq; V proprius sed quasi alterius literæ inter utranque medius. Aspirationis nota } Veteres Latini ita ut Græci supra uocales aspirationis tātum notam posuere, quod et ipsi in antiquis. codicibus animaduertimus ὁσίων legentes, & ὁδὲ. q͞d etiam ex hoc Quintiliani loco manifestum ē. Nam si aspirationis, inquit, signatio necessaria est, erit etiam attenuationis, id est quā ψιλὴν uocāt. etsi Athenæus diuersum sentit. Nam & ueteres ait non supra sed ante uocales aspirationem posuisse: arbitrari etiam se, ijs uocalibus quibus aspirari uellent, h literam præscripsisse, quod Romani adhuc obseruent. Locum subscripsi ex libro nono: τεκμαιρόμενοι οὖν ἀθηναῖοι, καὶ διὰ τῆς τάξεως τὴν ἐνοῦσαν τῇ προσῳδίᾳ φύσιν οὐκ ἐπὶ τῶν φωνηέντων τιθέασι, ὥσπερ τὰς ἄλλας, πρὸ δὲ τούτων τάσσουσιν, οἶμαι δὲ καὶ διὰ τοῦ h στοιχείου τυπώσασθαι τοὺς παλαιοὺς τὴν δασεῖαν, διόπερ καὶ ῥωμαῖοι πρὸ πάντων τῶν δασυνομένων ὀνομάτων τὸ h προγράφουσι, τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῆς διασημαίνοντες. Atque ut uocales } Videre etiam Grammaticū oportet, quo modo uocales suam uidelicet retinentes uim seu potestatem coniungātur. Aut enim eædem pro longa geminantur, qua geminatione ueteres longam uoluere intelligi, ita ut Græci cum apicem supra ducūt, hoc

est, ut ipsi loquuntur, τὴν μακρὰν, ut Dij, Fœlix, Virtus. aut coeant in diphthongum, quæ est uocis commistio, ut præmius, cœlū. Tribus accidere neutrum potest. Coitus autem uocalium complexio est accipienda, quæ à Græcis nominatur σύλληψις, ut in ὀφθαλμός, φ θ sunt in complexione, & consensio, j p Nunquam autem easdem consonantes complectimur pronunciatione, ut efficio, addico: id quod duabus istis uocalibus I & V cum pro consonantibus sunt, usuuenit, à natura scilicet consonātium alienum. Porro I litera ut consonans tamen etiam iungitur. Sicut enim in efficio & addico ff, & d d, iunctas, non complectimur, id est diuidimus pronunciatione: ita in aio & Pompeius, ij, ut sit ai una, & io altera syllaba, pei, & ius. Scamno fiat scabellum } Habet enim M cum B cognationem, quod in Græcis est manifestum, ut cum in præterito passiuo primi ordinis acutijonorum uerborum, primæ syzygiæ mutæ in M transeunt. Est autem magna cura hæc res animaduertenda, & tradenda pueris, qua expedita multum difficultatis exclusum fuerit. Laser } Quod laser dixero, succus silphij, id est laserpitij cyrenaici germinis. Quomodo sordum fœdusq; } Hunc locum ità descriptum ex antiquis duobus consentiētibus codicibus confido me explanaturum, ut appareat, audacter à quibusdam mutatum fuisse, qui supposuere fordeum fœdusq;, quomodo & apud Priscianum libro primo mendosè legitur. Nam hoc loco nulla fit de mutatione aspirationis mentio & contextus orationis istam inculcationem nullo modo patitur. Legēdum igitur fœdum, fœdusq;, quorum utrūque quid significet, nemo ignorat. Docet autem Quintilianus diligenter obseruādum, quæ literæ suos locos naturaliter obtineant, quæue in aliorum quasi subierint. Nam & R, in locum S, & in huius T, alicubi successit. Et F litera utimur pro aspirato P. quæ enim Græci, per φ enunciarunt, Latini per F mutauerunt, ut fama fagus, fur, Afer. Quæ igitur Græci, inquit, aspirate pronunciant, nos quidem non aspirate dicimus, sed tamen consimiliter. Docuit enim & Priscianus inter F & φ proferendum differentiam esse. Posset autem quis cupiens Fundanium aliterne quàm φουνδάνιον scribere? Hoc manifestum, ut confido, expositione nostra, sequentibus etiam declaratur, ubi aliarum quoque literarum permutationem ostendit: ut Burrhus, pro Byrrho, Bruges pro Phrygibus, Balena pro Phalena. Quod non animaduertentes isti correctores, etiam hunc locum deprauarunt, supponentes Belenam. Cæterum quod sequitur stlatum, stlitemq;, etiamsi in præsentia hoc scriptionis genus tueri non queam, tamen secutus, cum ueterum indicassem, aliquorum codicum expressam scripturā, aliquorum euidentia uestigia, sic relinquendum putaui. Polyxena } Ita nos quoque

nos quoque epistulam semper. In ueteri Plautino codice scriptam notauimus. Sic ὀδυσσεύς } Consueuere Aeolenses pro o u ponere, ipsumq; u ut plenius sonaret, o præpo- quasi explere, ut ϐουγάτηρ, non quidem longa prima, sicut si diphthongus esset ου, oporteret esse, quod uersu Callimachi probauit Priscianus lib. primo, sed ascriptione τοῦ o, sono Aeolico expresso. Ita οὐδυσσεύς Aeolenses dicere, scriptum à Quintiliano accipio, quos Latini imitati, ut in alijs plerisque Vlyssem fecerint. Allobrox } Quia ita scriptum erat in ueteri codice, non putaui esse cur expungere uellem. Dictus autem Fabius est Allobrox, qui eam gentem deuicit iuxta flumen Isaram. Ciceronum cognomen à leguminis huius siue cultura, siue nota in ore, est factum. Syllas, quos & Sullas uocarunt, quasi Sibyllas dictos, primumq; Cornelium Rufum decemuirum, qui bello secundo Punico suaserit ludos Apollini fieri ex libris Sibyllinis, ait Macrobius. Burrhum dicebant antiqui, qđ nunc dicimus Rufum, ut rubens ex cibo, & potu burrus dicitur. Festus Pompeius. facta est uox è Græco πυῤῥός. Galbas aut à colore aut ab exiguitate dictos uolunt, esseq; hoc nomen proprium uermium qui in esculis nascantur. Plauti, Pansæ, Scauri, à pedum uitijs, sicut à crurum Vari, Vatiæ, Vatinij. Plinius libro. 11. cap. 45. Horatius, illum balbutit Scaurum prauis fultum male talis. Agrippa ab ægro partu, aiunt Grāmatici. Opiter, qui patre mortuo, adhuc auo uiuente natus. Cordi à sero partu, Posthumij post humatum patrem geniti. Vopiscus ex geminis uiuus partu editus, altero excluso abortu. Cottæ cognomine uolunt toruos significari. Rationem uocabuli non uideo, nisi à Græco putet ductum aliquis, quibus κόττειν percutere est, & Suidas Cottam nescio quem solitum scribit armatum hominem tragula traiectum terræ affigere. Scipionem dictum aiunt Cornelium aliquem, qui patri sceni pro baculo fuerit. Lænas à læna, quod sunt qui è Græco ducāt. χλαῖναν enim illi certam uestem uocant. Serani à serendo cognomen Quintij. Marcipor, Publipor, Cneipor, Quintipor, composita à puer, ut Prisciano etiam uidetur, in obliquis penultimam habent breuem. Si idem Græce dicam } Priscianus multis uerbis refutauit propter constructionis diuersitatem non oportere nomina casuum mutari. sed incogitanter. nunquam enim nimis diserte et proprie in artibus præcipi quicquam potest. Nam quod initium } Eor & fleor non dicitur. Illud autem, Panditur domus, non admodum dissimile est tertij modi exemplis, nisi fortasse hoc generalius dictum accipiatur. Turbatur uero per se dictum impersonaliter uides, ut ibidem, Bellatur comminus armis. Pransus } Significat enim alterum eum qui prandit: alterum, qui potauit.

ARGVMENTVM.

Orationis uirtutes & uitia aggreditur, uirtutes tres esse numero, ut oratio sit emendata, dilucida & ornata. nam apte dicere ornatui subijci. Hæc exigi uerbis, primum singulis, deinde coniunctis. In singulis an latina sint, peregrina, simplicia, composita, propria, translata, usitata, aut ficta considerari. In coniunctis laudari uerba bene rebus accommodata, in quibus merito placeat bona uocalitas, quam græci euphoniam uocent. Duo esse orationis non emendatæ uitia, barbarismum & solœcismum. Et barbarismum quidem esse in singulis uerbis: fieriq; scripto uel dicto tribus modis. Primo siquis nomen peregrinū latinæ orationi inserat. Secundo, animi natura, ut siquis quid dicat insolenter, minaciter, aut crudeliter. Tertio, partim scripto, partim dicto, additione, detractione, mutatione, transmutatione, diuisione, complexione, aspiratione, ecthlipsi, systole, genere, numero, sonis, quales sunt iotacismi, lambdacismi, ischnothetes, plateiasmi, chilostomia. Accentu, cuius Græcis longe sit ratio difficilior quàm Latinis, ut cum acuta & grauis alia pro alia ponitur. ubi breuiter quæ ratio accentuum sit, præscribit: antepenultimam longam natura circumflecti, Rôma: Longam positione acui, féruor: breuem in polysyllabis reijcere acutum in antepenultimam, ut tártarus: Monosyllaba, natura circūflecti, Rôs: breuia, aut longa positione, acui, ób, líx. Verum hic notandum esse, tertium barbarismi genus in poetis aut uenia dignum, aut etiam laudi duci. In prosa quoque inmutationem recipi: ut Canobitarum apud Ciceronem, p, pro b, literarum adiectionem, ut in assentior. Quædam etiam iuncta sine reprehensione dici, quæ singula uitiosa sint, ut duapondo, trepondo. Solœcismum complexu orationis fieri, etiam cum in uerbo est uitium. Adiectione, detractione, transmutatione, inmutatione: atque etiam in partibus orationis per uaria earum accidentia, per genera, tempora, personas, modos, numeros: per comparationes, superlationes, atque ubi patrium pro possessiuo ponitur: ubi quies pro motu: & ut in

summa dicam

ſiemma dicam, ubi quęuis particula alterius officio ſeu poteſtate fungitur. Quædam etiam faciem ſolœciſmi habere, quæ ſchemata ſint ut Thyeſtes tragœdia, ludi Floralia. His omnibus ad finem adiungit ſibi placere, ut in peregrinis quibus latini pro ſuis utuntur, accentuum & caſuum rationem latinam ſequamur, quouſque patitur decor, quia in quibuſdam conſuetudo ſuperet authoritatem, & quædam ſint quæ utroque modo non indecenter efferri poſſint. Poſtremo, quæ ratio ſit uocum compoſitarum: & Græcos componendis nominibus ſingulisque, Latinis eſſe feliciores oſtendit: & quæ propria & translata uerba ſint definitione explicat.

De uirtutibus & uitijs orationis. Cap. V.

IAm cum omnis oratio tres habeat uirtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata ſit (quia dicere apte, quod eſt præcipuũ, pleriq; ornatui ſubijciunt) totidem uitia, quæ ſunt ſupradictis contraria, emendate loquendi regula, quæ grammatices prior pars eſt, examinet. Hæc exigitur uerbis aut ſingulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi uolo: nam duplex eorũ intellectus eſt: alter qui omnia per quæ ſermo nectitur, ſignificat, ut apud Horatium:

Verbaq; prouiſam rem nõ inuita ſequentur.

Aliter, in quo eſt una pars orationis, lego, ſcribo. Quã uitantes ambiguitatem quidam dicere maluerũt, uoces, dictiones, locutiones. Singula ſunt aut noſtra, aut peregrina: aut ſimplicia, aut compoſita: aut propria, aut trãſlata: aut uſitata, aut ficta. Vni uerbo uitium ſæpius quàm uirtus ineſt. Licet enim dicamus aliquid propriũ, ſpecioſum, ſublime, nihil tamen horũ niſi in complexu loquendi ſerieq; contingit. Laudamus enim uerba bene rebus accommodata: ſola eſt quę notari poſſit uelut uocalitas, quæ εὐφωνία dicitur: cuius in eo delectus eſt, ut inter duo quę idem ſignificant, ac tantundem ualent, quod melius ſonat, malis. Prima barbariſmi ac ſolœciſmi fœditas abſit. Sed quia interim excuſantur hęc uitia aut conſuetudine, aut authoritate, aut uetuſtate, aut deniq; uicinitate uirtutũ (nã ſępe à figuris ea ſeparare difficile ẽ) ne quẽ tã lubrica obſeruatio fallat, acriter ſe in illud tenue diſcrimẽ grãmaticus itẽdat, d' quo nos latius ibi loquemur, ubi d' figuris orõnis tractãdũ erit. Interim uitiũ quod fit in ſingulis uerbis, ſit barbariſmus. Occurrat mihi forſan aliquis, quid hic promiſſo tanti operis dignũ? aut quis hoc neſcit, alios barbariſmos ſcribendo fieri, alios loquẽdo? quia quod male ſcribitur, male etiam dici neceſſe eſt: quæ uitioſe dixeris, non utique & ſcripto peccant. Illud prius adiectione, detractione, immutatione, trãſmutatione: hoc ſecũdũ, diuiſione, complexione, aſpiratione, ſono contineri. Sed ut parua ſint hæc, pueri docentur adhuc: & grammaticos officij ſui cõmonemus. Ex quibus ſi quis erit plane impolitus, et ueſtibulum modo artis huius ingreſſus, intra hęc quæ profitentium cõmentariolis uulgata ſunt, conſiſtet: doctiores multa adijcient: uel hoc primum, quòd barbariſmum pluribus modis accipimus. Vnum gente, quale ſit

MOSSELLANVS.

TRes habeat uirtutes } Virtus orationis ea eſt, qua oratio honeſtatur, attolliturq; ſupra uulgi ſermonẽ. Emendata } i. mendis carens, & recta Grammatices regula caſtigata. Ornata } Pictura luminibus & figuris tam uerborum quàm ſententiarum. Regula } Ratio, & amußis. Euphonia } Vocalior ſonus, felix ſonitus. Ab εὖ aduerbio, quod in cõpoſitione ſemper bonitatem ſignificat, & φωνὴ, quod ſonum ſignificat. Priſcianus bonam ſonoritatem interpretatur. Gellius autem iam ſimpliciter ſonum, iam uocaliorem ſonũ uertit, de quo apud eundẽ. Quod melius ſonet } Valerius Probus in hunc modum præcipit. Si, inquit, aut uerſum pãgis, aut orationem ſolutam ſtruis, & uerba dicenda ſunt: non finitiones illas præran̄cidas & fœtudinas grammaticorũ ſpectaueris: ſed aurem tuã interroga, quid quo loco conueniat dicere. quod ſuaſerit, id profecto erit rectiſſimum. lib. 13. cap. 20. Prima barbariſmi } Vitium in ſingulis dictionibus contingens barbariſmus uocatur. Solœciſmus, inquit Aſinius apud Gellium lib. 5. cap. 20. eſt impar & inconueniens compoſitura partium orationis, quã uetuſtiores Latini Stribiliginem appellarunt, Aſinius imparilitatem uocat: Gellius certe neque barbariſmi neque ſolœciſmi nomẽ apud idoneos authores reperiri dicit et antiquos. Nam, inquit, ut βαρβαρος antiqui, ſic & σολοικον dixerunt. Promiſſor } Alluſit, niſi fallor, ad hoc Horatij. Quid dignũ tanto feret hic promiſſor hiatu? Veſtibulũ } Cæcilius Gallus apud A. Gellium lib. 16. cap. 5. ueſtibulum eſſe locum ... ante ... ædium ingreſſum dicit: ſic dictũ authore Sulpitio, quòd olim qui dominos ædium ſalutandos opperirentur, eo loco conſiſtere magna multitudine ſolerẽt.

Sicut Catullus } Gingiuas uero Ploxeni habet ueteris. Exponit partim inciſionem capſarum, partim ẽt capſam ipſam.

Maſtruga } Quem purpura regalis non commutauit, eum Sardorum maſtruga mutauit. Cic. pro Scauro. Illud prius } Scilicet uitium barbariſmi, quod ſcribendo fit. Hoc ſecundum } Scilicet uitium quod loquendo fit. Diuiſione } rerum quæ debent coniunctim efferri. Sed ut parua } Putemus eẽ parua, ſed quæ non ſint uulgata, illudens ſcilicet M. Antonio. Adijcit literam } Quoniam poetæ aliquoties uelint nolint neceſſitate cogente id genus uitia in uerſibus ex induſtria committunt, quod aliàs uerba forſan in arctam metri legem non coirẽt. Sic Virgilius Relligione dixit, appoſita L litera, neceſſitate ductus: alioqui cum re præpoſitio breuem faciat ſyllabam in uerſum non quadraſſet hæc dictio: Sic alibi Virgilius, Relligione patrum, &c. Rectũ } id eſt uerum: ſic loquitur Cicero. Sed quidam } ſ. Grammatici, ut ſunt Donatus, & Diomedes. Eruditionis } id eſt uariæ lectionis. Tinca Placentinus } meminit huius Tincæ Placentini Cicero in Catalogo clarorum Oratorum, ubi facetiſſimum hominem dicit fuiſſe, ut qui cum præcone Granio dicacitate ſolitus fuerit certare.

Pergula } Locus eſt columnis ſuſtentatus ante ædes, uel omnibus uel pluribus lateribus liberæ auræ expoſitus, in quo deambulare ueteres ſolebant, hoc eſt pergere, unde & nomẽ factum. utitur eo Plinius 35. lib. Mettio Suffetio } Coniecturis aſſequi poſſum, quod ueteres Me-

siquis Afrum uel Hispanum Latinæ orationi nomen inferat: ut ferrum quo rotę uinciuntur, dici solet canthus, quanquam eo tāquam recepto utitur Persius: sicut Catullus ploxenum circa Padum inuenit: & in oratione Labieni, siue illa Cornelij Galli est, in Pollionem, casnar assectator è Gallia ductum est. nam mastrucam, quod Sardum est, illudens Cicero ex industria dixit. Alterum genus barbarismi accipimus, quod fit animi natura ut is à quo insolēter quid aut minaciter aut crudeliter dictū sit, barbare locutus existimetur. Tertiū est illud uitium barbarismi, cuius exempla uulgo sunt plurima, sibi etiam quisque fingere potest, ut uerbo cui libebit adijciat literā syllabā'ue, uel detrahat, aut aliā p alia, aut eandē alio q̄ rectum est loco ponat. Sed quidam ferè in iactationē eruditionis sumere illa ex poetis solent & authores quos prælegunt, criminantur.

Scire autē debet puer, hæc apud scriptores carminū aut uenia digna, aut ēt laude duci: potiusq; illa docendi erūt minus uulgata: nā duos in uno noīe faciebat barbarismos Tinca Placētinus (si reprehēdenti Hortensio credimus) preculam pro pergulam dicens, & immutatione, cum c pro g uteretur; & transmutatione, cum r præponeret e antecedenti. At in eadem uitij geminatione Metieo Suffetieo dicens Ennius poetico iure defenditur. Sed in prosa quoque iam est quædā recepta immutatio. Nam Cicero Canopitarum exercitum dicit, ipsi Canobon uocant: & Tharsomenū pro Thrasumeno multi authores, etiam si est in eo trāsmutatio, uendicauerunt: similiter alia. nam siue est falsum assentior; Sisenna dixit assentio, multique & hunc & analogiā secuti. siue illud uerum est, hæc quoque pars cōsensu defenditur. At ille pexus pinguisque doctor, aut illic detractionem, aut hic adiectionem putabit. Quid quòd quædam quæ singula proculdubio uitiosa sunt, iuncta sine reprehensione dicuntur? Nam & dua & tre & pondo, diuersorum generum sunt barbarismi: at duapondo & trepondo, usque ad nostram ętatē ab oībus dictum est, & rectè dici Messala confirmat. Absurdum forsan uideatur dicere, babarismū, quod est unius uerbi uitium, fieri per numeros, aut genera, sicut solœcismum: scala tñ & scopa, contraq; hordea & mulsa, licet literarū mutationem, detractionē, adiectionē nō habeāt, nō alio uitiosa sunt, q̄ quòd pluralia singulariter, et singularia pluraliter efferunt. Sed hoc quoq; notare contētus sum, ne arti culpa quorundam peruicaciū pplexæ, uidear & ipse q̄stionem addidisse. Plus exigūt subtilitatis quæ accidunt in dicendo uitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in uersus inciderunt, ut ἐνιαίγεος Europai. & ei contrarium uitium,

tius in prima syllaba scribi solitum per æ diphthongon, & Suffætius idem per æ in secunda. Itaque hac ratione in datiuo dicēdum fuisset Ennio, Metio, Suffetio: Sed quoniam in uersum heroicum syllaba inter duas lōgas posita non ingreditur, coactus est Ennius & mutationē literarum & transmutationem facere. Nā æ mutauit, posuitq; e. & e quod ex diphthongo reliquum erat, transtulit in penultimum locum. Canopitarum } Canobos, authore Strabone libro 17. solebat scribi, at Stephanus unà cum Plinio, Canopum uocat. Est autem ciuitas cētum uiginti stadijs ab Alexādria distans, sortita nomen à Canopo quodam, qui illic sit mortuus. Ciues Canopitæ dicti sunt.

Tharsimenum } Sic legendū opinor, ut sit & literæ V mutatio in I, quomodo sæpe scriptum deprehendimus: & adsit quoq; transmutatio, id est literarum transpositio. alioqui non esset, q̄d Fabius dicit, exemplum huic loco accommodatum. Porro locus est hoc nomen in Vmbria Apuliæ regione, ubi Romani quondam infeliciter pugnarūt.

Nam siue est falsum } Contra artis & analogiæ rationē usurpatum. Siue illud } Scilicet assentio. Sisēna } Lucius Sisenna doctus uir, & studijs optimis deditus, bene latine loquens, grauis Reip. non sine facetijs, neq; laboris multi, nec satis uersatus in causis, & interiectusq; inter duas ætates Hortēsij & Sulpitij, nec maiorem consequi poterat, & minori necessum erat cedere huius omnis facultas ex historia eius perspici potest. Hæc Cic. in Bruto. Porro hanc historiam cum alijs, tū maxime citant Gellius & Priscianus. Assentio } M. Varro libro de lingua latina 8. ita ait: Sentior nemo dicit, & id per se nihil est: assentior tamen ferè omnes dicunt: Sisenna unus assentio in senatu dicebat, & eum postea multi secuti, neque tamen uincere consuetudinem potuerunt. Hæc Varro. Analogiam } Analogia est

similis similium declinatio, quā quidam latine proportionē uocant, qua probatur ut quēadmodum dicimus sentio, dissentio, cōsentio, ita quoque simile compositum assentio dicamus. Gellius libro 2. cap. 25. Verum est } cum ratione grammatica quadrat. Nam Marcus Cicero in Oratore perfecto, illud uerum appellare solet, quod regula & ratio artis præscribit: falsum autem, quod huic est contrariū.

Diuersorum generum } Scilicet & immutatione, & detractione. Per numeros } Quęcūque cadunt sub mensuram et pondus, non habent multitudinis numerum: Varronis regula.

Messala } Marcus Messala minor natu quàm nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere uerborum, prudens acutus patronus, in causis cognoscēdis componendisq; diligens, magni laboris, multæ operæ, multarum causarum: Cicero in Bruto. Hæc quoque pars } Scilicet quæ assentio dicit. Europai } pro Europæ, quomodo Virgilius dixit, Aulai in medio libabant pocula Bacchi. Musta } Malo mulsa legere. Diuisio } Scilicet eorum quæ debent esse coniuncta. συναίρεσιν καὶ συναλοιφὴν } Coagmentationē & collisionem. Præterea } Hoc secundum uitium à Grammaticis ueteribus συστολὴ, id est correptio syllabæ natura lōgæ, à συστέλλω quod cōtraho significat. Italiam } Nam ī hoc uersu Virgilius primā syllabam Italiæ, extēdit, cum alias sit breuis. Hoc uitium, siue hūc metaplasmum Diomed. lib. 2. ἔκτασιν, id est extensionem uocat. Trumpi } Politianus Miscellaneorum cap. 2. narrat ad se spectatum aureolū numisma. cui insculptum fuerit ad hunc modum, Trumpi, circa aspirationem. Inserebant aspirationē ueteres nostri plerisq; uocibus uerborum firmandis roborandisque, ut sonus earum esset maior uegetiorq;: qua de re nō nihil et Marcus Cicero in oratore pstringit, ex quo loco Fabius

quod συναίρεσιν & συναλοιφὴν Græci uocant, nos complexionem dicimus, qualis est apud P. Varronem:

Cum te flagranti deiectum fulmine Phęthon.

Nam si esset prosa oratio, easdem literas enunciare ueris syllabis licebat. Praeterea quę fiunt spatio, siue cum syllaba correpta producitur, ut,

Italiam fato profugus.

Seu longa corripitur, ut, Vnius ob noxam & furias-extra carmen non deprehendas: sed nec in carmine uitia ducenda sunt. Illa uero non nisi aure exiguntur, quę fiunt per sonos: quanquam per aspirationē, siue adijcitur uitiose, siue detrahitur, apud nos potest quæri an in scripto sit uitiū, si H litera est, non nota: cuius quidē ratio mutata cum temporibus est sæpius. Parcissime ea ueteres usi etiam in uocalibus, cū ædos ircosq; dicebāt. Diu deinde seruatum ne consonantibus aspiraretur, ut in Graccis, & triumpis. Erupit breui tempore nimius usus, ut chorone, chenturiones, pręchones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant. qua de re Catulli nobile epigrāma est. Inde durat ad nos usq; uehementer, & cōprehendere, & mihi: nam mehe quoque pro me apud antiquos tragœdiarum præcipue scriptores in ueteribus libris inuenimus. Adhuc difficilior obseruatio est per tenores, quos quidem ab antiquis dictos tonores cōperi, ut uidelicet declinato à Gręcis uerbo, qui τόνους dīt: uel accentus, quas Græci προσῳδίας uocant: cum acuta & grauis alia p alia ponitur, ut in hoc Camillus, si acuitur prima. Aut grauis pro flexa, ut Cethegus, & hic prima acuta: nā sic media mutatur. Aut flexa pro graui, ut apice circunducta sequente, quam ex duabus syllabis in unā cogentes, & deinde flectentes, dupliciter peccēt, sed id sępius in Gręcis nominibus accidit: ut Atreūs quem nobis iuuenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda grauis esset. Item Tereî, Nereîq;. Hęc de accentibus tradita. Cæterū iam scio quosdam eruditos, nonnullos etiam grāmaticos sic docere ac loqui, ut propter quædam uocum discrimina, uerbum interim acuto sono finiant, ut in illis:

Quæ circum littora, circum Piscosos scopulos-

ne si grauem posuerint secundam, circus non circuitus. Item quantum, quale, interrogantes, graui; comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in aduerbijs ferè solis ac pronominibus uindicant, in cęteris ueterem legem sequuntur. Mihi uidetur conditionem mutare, quòd his locis uerba coniungimus. Nam cum dico, circum littora, tanquam unum enuncio, dissimulata distinctione: itaque tanquam in una uoce, una est acuta: quod idem accidit in illo, Troiæ qui primus ab oris.

Euenit ut metri quoque cōditio mutet accentum: ut,

bius fermè hæc transcripsit.

Qua de re } De quo immodico usu aspirationis. In le } hac quoq; ratione. Tenores } quasi tēsiones, à græco uerbo τείνω, quod tendo significat. Si acuitur } Scilicet tunc grauis pro acuta ponitur. Declinato } Deriuato. Accentus } Lex accentuū apud Latinos res est perfacilis, modo quantitates syllabarum sint perceptæ. Nam dictio monosyllaba si breuis ē, uel positione longa, acutum habet tenorem: sed si fuerit longa natura, circūflexum habebit, ut res, spes, mas, os. Porro dissyllaba dictio sic moderabitur. Vtraq; longa existente, uel ultima, solū est acutus accētus in penultima: at si penultima lōga natura fuerit, & ultima breuis natura, circūflectenda est penultima. quòd si ambæ fuerint breues, aut altera positione longa, penultima acutum habebit. Postremo ī polysyllabis penultima semp erit spectanda. ea si est longa, & ultima breuis, omni modo accētus est in ipsa penultima acutus. At si eadem hæc penultima natura existens longa, sequentem breuem habuerit, circumflectetur. penultima uero breui existente, acuetur tertia à fine: id est ante penultima. Sonos } scilicet corruptos uocum. Apice } id est nota. Cogentes } Coagmentantes, ut si quispiam in genitiuo Atrei dicat. is enim penultimā, quæ debuit esse grauis, coagmētat ex duabus syllabis in unam, & iniuria flectit, cum contractio non conciliet circūflexum accentum, nisi altera syllabarū simplicium ante habuerit acutum tonum, quomodo flexus tonus ex acuto & graui conflatur. Atreus } Noīa apud græcos in ευς desinētia, tonum habent acutum in ultima, quemadmodum testatur Theod. in 3. et Stephanus alicubi. Iam uero author est Diomedes in 2. artis Grammati. lib. Græca nomina Græcis quoque accentibus pronuncianda, si eædem maneant literæ. Porro quæ Græci ī ευς, nos in eus finimus. Dicere solebant } Cum ueritas Græcæ rationis iubeat circumflecti. Acuto sono finiant } Cum tamen dissyllabum uerbum nullum finiri possit acuto tono, concedētibus regulis, quando illud constat, in dissyllabis semper tonum esse in priori syllaba. Quantum & quale } Sensus est, quantum & quale si interrogamus per ea, erit ultima acuta: at si cōparamus, ultima graui tono est claudenda. Quod } discrimē. in aduerbijs, ut in pene, fermè, ferè: ne si ultimæ graui enuncientur tono, putentur esse genitiui à fera feræ, & pœna pœnæ. Conditionem } legitimum locum accentuum. Quod idem } ut scilicet uno accentu efferatur præpositio cum suo casuali. Positione } Syllaba est longa positione, quando post uocalem breuem sequuntur immediate duæ consonantes: quòd si hæ fuerint muta cum liquida, reddunt uocalem præpositam communem, ut uel corripi, uel extendi possit.

Cuius difficilior } scilicet legis accētuum. διαλέκτους } διάλεκτος authore Corintho de linguarū uarietate, est proprietas quædam peculiarem alicuius linguæ particularis characterem seruans. Harum præcipuas quatuor recenset Plutarchus in Homerum scribens, Atticam, Aeolicam, Doricam, Ionicā. Cæterum si quispiam oēs exactius quærere uelit, deprehēdet in una Græcæ linguæ differentias fermè uigintiquatuor.

In omni uoce acuta } quoniam etiam si flexa fuerit, acuta esse merito dicitur, quādo flexus sonus cōponitur ex acuto & graui. Neutra } id est neque flexa, neque acuta syllaba. Nec ultima unquam } scilicet in polysyllabis uel dissyllabis. Prior scilicet syllaba est acuta, ut deus.

Neutra }.i. neque flexa, neque acuta. Claudet } Dissyllabam scilicet, uel polysyllabam. Per sonos scilicet corruptos pronunciationis. Vocem } scilicet dissyllabam uel polysyllabam.

ἰωτακισμούς } authore Diomede, est cum I pleniore sono

Pecudes, pictaeq; uolucres. Nã uolucres media acuta legãt, quã etsi natura breuis, tñ positiõe lõga est, ne faciat iãbũ, quẽ non recipit uersus heroicus. Separata uero hæc, à præcepto nr̃o nõ recedẽt: aut si consuetudo uicerit, uetus lex sermonis abolebitur: cuius difficilior apud Græcos obseruatio est, (quia plura illis loquendi genera, quas διαλέκτους uocãt: & quod aliàs uitiosum, interim aliàs rectum est) apud nos uero rectissima ratio, ac etiam breuissima. Nanq; in omni uoce, acuta intra numerum trium syllabarum cõtinetur, siue hæ sunt in uerbo solæ, siue ultimæ: & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porro de quibus loquor, media longa, aut acuta aut flexa erit: eodẽ loco breuis, utique grauem habebit sonum: ideoq; positam ante se, id est ab ultima tertiam, acuet. Est autem in omni uoce utique acuta, sed nunquã plus una: nec ultima unquam: ideoq; in dissyllabis prior. Præterea nunquam in eadem, flexa & acuta, quoniam eadem flexa ex acuta: itaq; neutra claudet uocem latinam. Ea uero quæ sunt syllabæ unius, erunt acuta aut flexa, ne sit aliqua uox sine acuta. Et illa per sonos accidunt, quæ demonstrari scripto non possunt, uitia oris & linguæ: ἰωτακισμοὺς & λαμβδακισμούς, ἰσχνότητας & πλατειασμούς, feliciores fingendis nominibus Græci uocant: sicut κοιλοστομίαν, cum uox quasi in recessu oris auditur. Sunt etiã proprij quidam & ineuitabiles soni, quibus nonnũquam nationes reprehẽdimus. Remotis igitur omnibus quæ supra diximus uitijs, erit illa quæ uocatur ὀρθοέπεια, id est emendata cum suauitate uocum explanatio. nam sic accipi potest recta. Cætera uitia omnia ex pluribus uocibus sunt, quorum est solœcismus: quanquam circa hoc quoque disputatum est. nam etiam qui contextu uel complexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emẽdatione uerbi corrigi possit, in uerbo esse uitiũ, nõ in sermone cõtẽdũt: cũ siue amaræ corticis, seu medio cortice, p genus facit solœcismũ quorũ neutrũ quidẽ reprehendo, cũ sit utriusq; Virgilius author. Sed fingamus utrunlibet non recte dictum: mutatio uocis alterius in qua uitium erat, rectam loquendi rationem sic reddit, ut amari corticis fiat, uel media cortice: quod manifestæ calumniæ est: neutrum enim uitiosum separatum est, sed compositione peccatur, quæ iam sermonis est. Illud eruditius quæritur, an in singulis quoque uerbis possit fieri solœcismus: ut si unum quis ad se uocans, dicat, Venite. aut si plures à se dimittens, ita loquatur, Abi. aut, Discede. Necnon cum responsum ab interrogatione dissentit, ut si dicenti, Quẽ uideo? ita occurras, Ego. In gestu etiam nonnulli putant idem uitium inesse, cum aliud uoce, aliud nutu uel manu demon

profertur. addit Martianus Capella Metacismum, cum uerborum continuatio M literæ assiduitate colliditur, ut si dicas, Mammam ipsam amo. tũ Martianus paulo diuersius à Diomede finit. λαμβδακισμοὺς } Cum s. L. plurimum dissonat, cuius sit exẽplum, Sol, luna, lucẽt, alba, leui, lectra. Iotacismum, ut si enuncies, Iunio Ioui iure irascitur. Postremo Polysigma uocat, ubi S litera crebrius geminatur: ut, Sosia in solario soleas sarciebat suas. Quæ si uera sint non adeo quid non potuit uitij loco numerari, quod tamen Fabius negat. ἰσχνότητας } gracilìores literarum enũciationes, quibus usu uenit ut hæsitemus, nec queamus celeriter uerba cõtinuare, quemadmodũ tradit ex Aristotele Ludouicus Cælius antiquarum lectionum libro x. Porro ἰσχνὸς gracilis & tenuis dicitur, & ἰσχίω premo, offero. πλατειασμούς } Pinguiores & ampliores literarũ pronunciationes. quod usu uenit illis qui præter naturam ui rilem uocem affectant. Nam πλατὺς latus est & amplus. κοιλοστομίαν } à κοῖλος, quod cauum sonat, & uelut recessum. & στόμα, τος, quod os oris. Recessu } id est in faucibus ipsis. Nationes deprehẽdimus } ut Erethrienses apud græcos scriptores male audiũt, quòd asperius crebriusq; R literam enunciant. Sic hodie ab Italis ridentur Germani in pronunciatione V consonantis. ὀρθοέπειαν } id est rectam enunciationem, ab ὀρθὸς quod rectum significat, & ἔπος, dictio, uerbum. Amaræ corticis } Virg. in Sileno, Tum Phaethontiades musco circumdat amaræ Corticis. Vbi Virgilius corticem amaram in fœminino genere dixit. Et in 2. Georgic. Nam qua se medio trudunt de cortice gemmæ. Vnde recentiores Grammatici dubij generis statuunt hoc uocabulum.

In gestu } Palæmon rhetor, cuius meminit Suidas, cũ in spectaculo esset, & uideret tragœdiam à quodam insulso agi, qui inclamãs cœlum, oculos & manus in terram declinauit, rursus aduocaturus terram, oculos et manus porrexit: hoc, inquam, Palæmon intolerabiliter spectauit. Succlamauit ergo, hic & manu solœcismum facit. dissentiebat enim sermo à gestu corporis. Cauillationem } id est argutiam obijcientium. Nunquam in solo uerbo } scilicet quod non regeratur ad aliquid aliud.

In Alexandriam } Nam adiectæ sunt hic præpositiões de et in, præter rationem: quando author est Diomedes, nominibus proprijs locorum minorum, ut urbium & uicorum, ex superfluo apponi præpositiones. Rursum propria locorum maiorũ, ut regionum, præpositionem ipsam desiderant. hæc Diomedes lib. 1. de Aduerbijs. Detractione } Vt, ambulo uiam. Aegypto uenio } intelligitur de, uel ex. Ne hoc fecit } ut intelligatur deesse particula quidem. ut sit, ne hoc quidem fecit. Autẽ non habui } pro, non autem habui. Igitur } Scilicet hæc particula. Apud alios sit } quod igitur ponatur ĩ principio orationis. πλεονασμὸν } id est abundantiam. ἔλλειψιν } Defectũ. ἀναστροφὴν } à στρέφω, uerto, et ἀνὰ, per: ut, Trãstra per & remos. ὑπερβατὸν } id est ordinis transgressionem: cuius exemplum est apud Virgilium in primo Aeneid. Treis Notus abreptas in saxa latentia torquet, Saxa uocãt Itali. sic enim Donatus ordinat, tres abreptas naues Notus torquet ĩ saxa, quæ uocant Itali aras. Hæc species & à Diomede tropis connumeratur, qui longissime absint à solœcismi suspicione. Plurima lui } Plura habet accidentia. In eo } scilicet uerbo. Per genera } ut scilicet actiuum pro passiuo ponitur. Modos } quos Diomedes inclinatiões ai appellat. Eorũ } s. dictorũ. Sex } s. Indicatiuus, Imperatiuus, Hortatiuus, Optatiuus, Cõiunctiuus, & Infinitiuus. Adijciunt enim illi,

illi uelut idicat Diomedes, pronuscuum, et subiunctiuum: dicunt enim à coniunctiuo subiunctiuum, qua de re uide Diomedem lib. 1. Praeterea } scilicet fit Solœcismus. Quod } scilicet legêre scripsêre. Asperitatis } Quae. s. est in scripserunt.

Mollitum } Mollius factum.

Apud Græcos } s. obseruatio dualis numeri in præterito perfecto actiuo. In uerbi tota ratione } i. coniugatione. Ferè dicit rationem totam dualis numeri in uerbo seruari apud græcos non omnino uerum. Nam prima persona dualis numeri in omnibus penè actiuis desideratur. Rarissimus eius usus } nam ut author est Diomedes lib. 1. apud uetustissimos Græcos omnino non in usu fuit dualis numeri ratio, sed postea à curiosis quibusdam inuenta est, ita tamen, ut frequẽtius ferè usurparint antiquissimi & probatissimi scriptores pluralem numerum pro duobus, quàm dualem. id qđ testantur uersus Homerici à Diomede citati. Econtrario } s. de pluribus dicitur. Dixere } s. causas suas. i. dixerunt patronis oratoribus. Scripsere } Paulo diuersius hodie apud Ciceronem legitur ad hunc modum, Nec uero reprehenderim scripsere, scripserunt esse uerius sentio. Ex quibus constat, Fabium non tam uerba quàm sententias Ciceronis citasse, legẽdumq; in Fabio pro etiã, esse. Verum } i. magis rationi consonum. Patrium } s. nomen, ut Romanus, Thebanus. Peculiolũ } Est autem peculium authore iuriscõsulto, propriè quod serui aut filijfamilias habent in solo aut supellectile, aut etiam quod per militiam lucrifecerint, cuius usumfructum uel patres, uel domini habeant. An id impropriũ } s. genus loquendi. Significatione } s. apta ad propositum. Deerat } s. ad perfectionem sermonis. Quanquam mihi haud displicet legere hoc loco aberrat, ut uidelicet magnũ peculiolũ qui dicat nõ cõpositiõe peccet, sed à ꝓpria uer-

stratur. Huic opinioni neque omnino accedo, neque planè dissentio. nam id fateor posse accidere uoce una, non tamen aliter, ꝙ̃ si sit aliquid quod vim alterius vocis obtineat, ad quod uox illa referatur: ut solœcismus ex complexu fiat eorum quibus res significantur, & uoluntas ostenditur. Atque vt omnem effugiam cauillationem, fit aliquando in uno uerbo, nunquã in solo uerbo. Per quot autem & quas accidat species, non satis conuenit. Qui plenissime, quadripertitam uolunt esse rationem nec aliam quàm barbarismi: ut fiat adiectione: vt, Veni de Susis in Alexandriam. detractione, Ambulo viam, Aegypto venio, Ne hoc fecit. transmutatione, qua ordo turbatur, Quoque ego, Enim hoc uoluit, Autem non habuit. Ex quo genere an sit Igitur, in initio sermonis positum, dubitari potest, quia maximos, authores in diuersa fuisse opinione uideo, cum apud alios sit etiam frequens, apud alios nunquam reperiatur. Hæc tria genera quidam diducunt à solœcismo, & adiectionis uitium, πλεονασμὸν, detractionis, ἔλλειψιν inuersionis, ἀναστροφὴν, uocant: quæ si in speciem solœcismi cadant, ὑπερβατὸν, quoque appellari eodem modo posse. Immutatio sine controuersia est, cũ aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus, frequentissime in uerbo, quia plurima huic accidunt, ideoq; in eo fiunt solœcismi per genera, tempora, personas, modos, siue cui status eos dici, seu qualitates placet, uel sex, uel, ut alij uolunt, octo: nam totidem uitiorum erunt formæ, in quot species eorum quidq; de quibus supra dictũ est, diuiseris. Præterea numeros, in quibus nos singularem ac pluralem habemus, Græci & δυϊκόν. Quanquam fuerunt qui nouis quoque adijcerent dualẽ, scripsere, legere: qđ euitandæ asperitatis gratia mollitũ ẽ, vt apud veteres ꝑ male mereris, male merere. ideoq; quod vocant duale, in illo solo genere cõsistit, cum apud Græcos & in uerbi tota ferè ratione, & in nominibus deprehendatur, & sic quoque rarissimus eius sit vsus, apud nostrorum uero neminem hæc obseruatio reperiatur, quin è contrario

Deuenere locos, & Conticuere omnes, et Consedere duces, aperte nos doceant, nihil horũ ad duos pertinere: Dixere quoque, quanquam id Antonius Rufus ex diuerso ponit exemplum, de pluribus patronis præco pronunciet. Quid: non Liuius circa initia statim primi libri, Tenuere, inquit, arcem Sabini: & mox, In aduersum Romani subiere: Sed quem potius ego quàm M. Tulliũ sequar: qui in Oratore, Non reprehendo, inqt, scripsere: scripserũt eẽ uerius sentio. Similiter in vocabulis & noĩbus fit solœcismus genere, numero, propriè autẽ casibus. Quicqđ eorũ alteri succedet, huic

horũ significatiõe aberret. In sensu } i. significatione impropria. Vt in uocabulo } i. quẽadmodum in nomine. Tradere } Ad perfectam doctrinam.

Externa } Peregrina uel græca. Eiusdem generis } i. eiusdẽ orationis partes. Hic aut } pro an. Quia aliud } i. non.

Alterum } id est ne. Hoc amplius } s. quod maius est. Loci } s. sunt ambo. Eo tamen intus } s. si dicatur. Comprehensionis } Compositionis. Tragœdia, Thyestes } per disconuenientiam generis. Ludi Floralia } i. ludi instituti in honorem deæ Floræ, quam ueterum superstitio segetum florulentiæ præfecerat. In his ludis iuuenes ac puellæ nudi choreas ducebant, uelut ĩ dicat alicubi Macrobius in Saturnalibus. Ac Megalesia } Ludi uero Megalesia erant, quos postea Megalenses uocabant, celebratos in honorẽ magnorum deorum, Iouis, Iunonis, & magnæ matris Cybeles, deriuato uocabulo à μέγας μεγάλου, quod magnum græcis significat. Schemata } i. figuræ. Aliquam } ꝓpter quã scilicet sic dicatur. Per imprudentiam } Ex insperato, improuiso. Quibus Mares } Vt Murena, Cotta. Et neutralia } Vt Glycerium. In ordinem } s. in præceptiones incideret. Inhonoratam } Non illustratam nostris præceptiõibus &c. Peregrina } Alterius linguæ. Thuscis } populus Italiæ, ubi modo Florentia est. Vectium oratorem } Cuius ẽt meminit Marcus Cicero ĩ Bruto. Pollio Asinius patauinitatem } i. uitium quoddam patrij sermonis. Patauium uocatur hodie Padua, sub Venetorum ditione. Fuit hic Pollio æmulus Liuij & Sallustij in historijs scribendis, cuius æmulationis uitia multa sunt in Noctibus Gellij, cui plerique ascribunt immodicas illas uerborum periodos & circũlocutiones. Petoritum } genus est uehiculi apud Gellium lib. 15. cap. 10. ubi plura de hoc uocabulo per strin-

parti ſubiungatur licet, per cõparationes & ſuperlatio neſsitemq; in quibus patrium pro poſſeſſiuo dicitur, uel contra. Nam vitium quod fit per quantitatem, vt magnum peculiolum, erunt qui ſolœciſmum putent, quia pro nomine integro poſitum ſit diminutum. Ego dubito an id improprium potius appellem: ſignificatione enim deerrat. Solœciſmi porro vitium non eſt in ſenſu, ſed in cõplexu. In participio, per genus, & caſum, ut in uocabulo: per tp̃a, ut in verbo: p̃ numerũ, vt in vtroq; peccatur. Pronomen quoq; genus, numerum, caſus habet: q̃ omnia recipiunt huiuſmodi errorem. Fiunt ſolœciſmi, & quidem plurimi, per partes orationis: ſed id tradere ſatis nõ eſt: ne ita demum uitium eſſe credat puer, ſi pro alia ponatur alia: ut verbum, vbi nomen eſſe debuerit: uel aduerbium, ubi pronomen, & ſimilia. Nam ſunt q̃dã, cognata, ut dñt, id eſt eiuſdem generis, in q̃bus qui alia ſpecie q̃̃ oportet vtetur, non minus q̃̃ ipſo genere permutato, deliquerit. Nam & an & aut, coniunctiones ſunt: male tñ interroges, hic, aut ille ſit. Et ne ac nõ, aduerbia: qui tñ dicat p̃ illo, Ne feceris, Nõ feceris, in idẽ incidat uitiũ: q̃a alterũ, negãdi eſt, alterũ uetãdi. Hoc amplius, intro et intus, loci aduerbia: Eo tñ ĩtus, & Intro ſum, ſolœciſmi ſunt. Eadẽ in diuerſitate p̃nominũ, interiectionũ, p̃põnũ, accidunt. Eſt enim ſolœciſmus in orõne cõprehenſionis unius ſequẽtiũ ac priorũ inter ſe inconueniens poſitio. Quędam tamen & faciem ſolœciſmi habent, & dici vitioſa non poſſunt, vt tragœdia Thyeſtes, & ludi Floralia ac Megaleſia: quanquam hęc ſequenti tempore interciderunt, nunquam aliter à ueteribus dicta. Schemata igitur nominabũtur, frequẽtiora quidem apud poetas, ſed oratoribus quoq; permiſſa. Verum ſchema ferè habebit aliquam rationem, ut docebimus eo quẽ paulo ante promiſimus loco. Sed hoc quoq; quod ſchema vocatur, ſi ab aliquo per imprudentiam factum erit, ſolœciſmi vitio non carebit. In eadem ſpecie ſunt, ſed ſchemate carent, vt ſupra dixi, nomina fœminina quibus mares utuntur, & neutralia quibus fœminę. Hactenus de ſolœciſmo. Neq; enim artẽ grãmaticam componere aggreſſi ſumus: ſed cum in ordinẽ incurreret, inhonoratam tranſire noluimus. Hoc amplius, vt inſtitutum ordinẽ ſequar, uerba aut latina aut peregrina ſunt. Peregrina porro ex omnibus propè dixerim gentibus, vt homines, vt inſtituta etiã multa, venerunt. Taceo de Tuſcis & Sabinis, & Prœneſtinis quoq;: nam ut eorum ſermone utentem Vectium Lucilius inſectatur: quemadmodum Pollio deprehendit in Liuio patauinitatem: licet omnia Italica pro Romanis habeam. Plurima Gallica ualuerunt, ut rheda ac petoritum: quorum altero Cicero tamen, altero Horatius

gũtur. Circo } Maximo Romæ, ubi Circenſes ludi agebantur. Dimittebatur enim cretata mappa et qui uicerat curru. indicat hoc Martialis inquiens,

Cretatam prætor cum uellet mittere mappam,

Prætori mappam ſurripit Hermogenes. Alia } peregrina.

Et confeſsis } manifeſtis, ubi noſtra deſunt, maxime in exprimendis magiſtratibus & dignitatibus Romanorum. Mutuantur }.i.mutuo aſſumunt. Externa }.i.peregrina, uel Græca.

Ex Latina ratione } Ex forma diſpoſitionis Latinæ. Parum conueniat }.i.deceat maieſtatem linguæ Romanæ. Alienis egere }.i.aliena forma declinandi. Pronunciarunt } uetuſtiſsimi Latini. Quia hoc }.ſ. media ſyllaba producta pronũciari. Prima poſitio }.i.nominatiuus. Palemo } Pro Palæmon. Nec in a quidem, atque in s }.i.in as, in qua terminatione apud Græcos declinationis ſunt primæ. Temere } Facile.

Cælum } M.Oratorem. Pelia } Pro Pelias. Euthia } pro Euthias. Ciceronem } in libro de inuentione. Olympo } Non hoc mirum eſt, quãdo nec Græcus quidem ſermo patitur ante penultimam acui ultima ſaltem longa. Propterea, niſi fallit codex deprauatus. Fabius noſter hoc loco memoria Græcæ rationis lapſus eſt, qua Olympo & tyrãno planè eodem accentu efferũtur: niſi forte quiſpiam malit à Fabio ſpectari Atticã accentus rationem, qua tertia à fine acui poteſt etiam ultima longa. Quod ſi uerum eſt, aſpexit Fabius ad nomina hæc Atticè ſcripta, hoc eſt per ω in fine nominatiui, quemadmodũ dicitur eadem proprietate μενέλεως. & in datiuo μενέλεῳ. Sic genitiuus Achillis et Vlyſsis, pro Achilleos & Vlyſſeos. Græci enim ἀχιλλεὺς, έος declinant, & ὀδυσσεὺς έος. & inde ueteres Latini, ut uidetur innuere Fabius, nominatiuum Achillus Vlyſſus formarunt latina terminatione, unde ſunt latini genitiui Vlyſsi & Achilli, uſurpati à Virgilio. Quanquam Grammatici Latini apud Virgilium in his genitiuis annotent Apocopen.i.abſciſionem ultimæ literæ, ut pro Achillis, Achilli dicamus. Græcas declinatiões } Sic Diomedes poſt latinas poſuit quatuor Græcas. Latinã rationẽ }.ſ. inter declinationes.

Calypſonem } Latina.ſ.ratione, in accuſatiuo. Cæſar utitur }.ſ.in libro de Analogia.

Sed authoritatem }.ſ. Cæſaris. In cæteris }.ſ. nominibus Græcis. Vtroque modo }.i. utraq; ratione declinãdi. Græcam figuram }.ſ.declinãdi. Repugnantibus }.ſ.præpoſitionibus. Alioqui } Cum.ſ.non repugnant. Vt incompoſitus } Ex in et con. Subabſurdum } .i.aliquantulum abſurdum, uel abſurdum. Ex tribus }.ſ. partibus orationis diuerſis. Non conceſſerim } Facere compoſitum. Cicero }.ſ.in Oratore perfecto. Quaſi luere }.i.placare deum per caprum mactatũ. Luere, litare, ſacrificare, ex ſue ſcilicet, oue & tauro, quod Homer. cum alibi, tum Odyſſ. 11. ἑκατόμβην appellat. quanquã enim ἑκατόμβη ſacrũ primũ dictum ſit à centum bubus immolandis, uſus tamen accepit temporis progreſſu pro Solitaurilibus. Incompoſitus } Nã in, diminuit ſignificatum eius uocis cui præponitur. Per autem, contraria ratione auget. quæ componendi forma Fabio, ut uidetur, non placet: quanquam authores una aut altera uox hoc modo compoſita deprehẽditur.

Repandiroſtrum } Recuruum roſtrum. Incuruiceruicum pecus }.ſ. quod habeat ceruicem incuruam. Biclinium } Locus eſt habens duos lectos, ex bis latino quod duo ſonat, & κλίνη græco, quod lectum ſignificat.

Cõtra }.i.ex peregrino et noſtro. Epitogiũ } Amictus quo ſupra togam utimur. Anticato } ἀντὶ præpõne græca, & Cato latina Porro Iulius Cæſar libros duos aduerſus Catonem Vticenſem cõſcriptos, An

ticatones

utitur. Et mappam quoq; usitatum Circo nomen, Pœni sibi uendicant: & Gurdos, quos pro stolidis accipit vulgus, ex Hispania duxisse originem audiui. Sed hæc diuisio mea ad Græcum sermonem præcipue pertinet: nam & maxima ex parte Romanus inde conuersus est & confessis quoque græcis utimur uerbis, ubi nostra desunt, sicut illi à nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quæstio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa, qua nostra, conueniat. Ac si reperias grammaticum veterum amatorem, neget quicquam ex latina ratione mutandũ, quia cum sit apud nos casus ablatiuus, quem illi non habent, parum conueniat, vno casu nostro, quinque græcis uti. Quinetiam laudet uirtutem eorũ, qui potentiorem facere linguam latinam studebant, nec alienis egere institutis fatebantur. inde Castorem media syllaba producta pronunciarunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdẽ quas Castor literas exit: & vt Palæmo, ac Telamo, & Plato (nã sic eum Cicero quoq; appellat) dicerentur, retinuerunt: quia latinum quod o & n literis finiretur, non reperiebant. Ne in a quidem atque s literas exire temere masculina Græca nomina recto casu patiebantur: ideoq; & apud Cœlium legimus, Pelia Cincinnatus, & apud Messalam, Bene fecit Euthia: & apud Ciceronem, Hermagora: ne miremur quòd ab antiquorum plerisq; Aenea & Anchisa sit dictus. Nam si ut Mecœnas, Suffenas, Asprenas dicerentur, genitiuo casu non e litera, sed tis syllabã terminarentur. Inde olympo & tyranno acutam mediam syllabam dederũt, quia duabus longis sequentibus primam breuem acui noster sermo non patitur. Sic genitiuus Achilli & Vlyssi fecit, sic alia plurima. Nunc recentiores instituerunt græcis nominibus græcas declinatiões potius dare: quod tamen ipsum non semper fieri potest. Mihi autem placet latinam rationem sequi quousque patitur decor. Neque enim iam Calypsonem dixerim, vt Iunonẽ: quãquã secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Sed authoritatem consuetudo superauit. In cæteris quæ poterunt vtroque modo non indecenter efferri, qui græcam figuram sequi malit, non latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur. Simplices uoces, prima positione, id est natura sua constant: compositæ, aut præpositionibus subiunguntur, ut innocens: interdum repugnantibus inter se duabus, qualė est imperterritus: alioqui possunt aliquando continuari duæ, ut incompositus, reconditus, & quo Cicero utitur, subabsurdum. Aut è duobus quasi corporibus coalescunt, ut maleficus. Nam ex tribus nostræ utique linguæ non concesserim: quamuis capsis Cicero dicat compositum esse

sticationes prætitulauit, quemad modum author est Suetonius.

Epirhedium} Vehiculi genus est in modum rhedæ, aut superior pars ipsius rhedæ, ab ἐπὶ quod supra significat, et à rheda Gallico uocabulo. Aufugit} pro abfugit. E republica} pro ex repub. Succedit} Minus feliciter cadit, id quod minus succedit. Mirati} Ad stuporẽ usq; laudamus. Κυρταυχένα uicuruiceruicũ} à κυρτὸς quod curuum significat, & αὐχὴν quod ceruicem significat, unde κυρταυχένα i. icurui ceruicum. Natura} Impositione. Audentiores tamen aliquid} In nouandis uocibus, & maxime illis permittit tum Cicero, tũ Fabius, qui Græcos authores transferendos suscipiunt, cum uocabula iuxta Horatiũ Græco fonte cadant. ὀνοματοποιΐα} Nominum nouorum effictio ad imitationem soni, quem significare debent, ut est clangor tubarum. λίγξε βιός} id est, insonuit neruus, à λίγγω quod sono significat: Iliad. lib. 4. uterque est locus.

CAMERARIVS.

Illud prius} Hoc est uitiũ scriptionis, ut si quis scribat leggo, heibo, aaepol, michi, cum sit lego, bibo, edepol. mihi. Item muse, coma, pro musæ, ciconia. Itẽ corrapio, cecurri, adsum, cum sit corripio, cucurri, assum. Item Burtus pro Bruto. Lectionis uitia sunt, ut præbestat, cere communit brum, cum sit uerum præstat, communit cerebrum. Phaeton, intræo, duabus & tribus syllabis, cum tribus & quatuor rectum sit. Chõmoda, chorunis, pro tenuibus. Est, circũflexe, aut adduco grauiter penultimam, quæ quidem Græci diligenter persequuntur.

Mastrucam} Ex oratione pro Scauro, quæ nunc non extat, hunc locũ citant, et de prouincijs consularibus mastrucatos latrunculos dicit. Eadem uitij} id est bis eodem modo uitiose dicere. Sisenna} Gellius ex Varrone locum hac de re citat. Musta} Quidam mutarũt in musta, offensi credo, quòd Ouidius dixerit Noua musta, & Martialis: In Vaticanis condita musta cadis, et Fabius lib. 2. musta austera. Qua de re Catulli} Vsque adeo refugit aspirationem consonantium lingua Latina, ut Græcis etiam dictionibus ueteres detraxerint. Arrectiũ enim maluerunt, quàm per ch. Cicero in Oratore: Quin ego ipse cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in uocali aspiratione uterentur, loquebar sic, ut pulcros, & cetegos, triumpos, Carthaginem dicerem, aliquando, idq; sero, cõuitio aurium, cum mihi extorta ueritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reseruaui. Obscenos tamẽ & Matones, Otones, Cæpiones, sepulcra, coronas, lacrymasq; dicimus, quia per aurium iudicium semper licet. Et sanè nullum est nomen Latinum in cuius natura aspiratione inesse possit ostẽdi. Gellius cur aspirationem in seruerint aliquibus dictionibus Latini, docẽs, uideri id uult linguæ Græcæ similitudine factũ. In Probi Catholicis legimus, nullum Latinum nomen aspirationem habere post C, præter tria, pulcher, orchus, lurcho. Sed & hæc tamen, si quis debere putat aspirationem habere, sciat usu habere, non ratione. Catulli epigramma ĩ Arrium, qui uolet requirat, in quo nõ cõsonantium modo aspirationis uitium, sed uocaliũ ẽt notauit. Sic enim clausit epigramma.

Cum subito affertur nuncius horribilis:
Ionios fluctus postquam illuc Arrius isset,
Iam non Ionios esse, sed Hionios.

Adhuc difficilior} Horum exempla sunt, a ita & grauis pro se inuicem, Camillus, decebat enim prima grauari, sed media acui. Grauis pro flexa: Cethegus: cum sit uerũ Cethẽgus, media circũflexa. aut flexa pro graui, ut si in hoc qđ primè dictum est nomine, sequens, scilicet mediam, hoc est ultimam, circu

ex cape si vis : & inueniantur qui Lupercalia æque tres partes orationis esse contendant, quasi lucere per caprum. nam Solitaurilia iam persuasum est esse ex sue, oue, & tauro, & sane ita se habet sacrum quale apud Homerum quoque est. Sed hæc non tam ex tribus quam ex particulis trium coeunt. Cæterum etiam ex præpositione & duobus uocabulis dure uidetur struxisse Pacuuius -Nerei

Repandirostrum incuruiceruicum pecus.

Iunguntur autem aut ex duobus latinis integris, ut superfui, subterfugi: (quanquam ex integris an composita sint, quæritur) aut ex integro & corrupto, ut maleuolus: aut ex corrupto & integro, ut noctiuagus: aut ex duobus corruptis, ut pedisequus: aut ex nostro & peregrino, ut biclinium. aut contra, ut epitogium, & Anticato: aut ex duobus peregrinis, ut epirhedium. Nam cum sit præpositio ἐπὶ Græca, rheda Gallicum: nec Græcus tamen nec Gallus utitur composito: Romani suum ex alieno utroque fecerunt. Frequenter autem præpositiones quoque copulatio ista corrumpit: inde abstulit, aufugit, amisit: cum præpositio sit ab, sola: et coit, cum sit præpositio con: sic ignaui, & erepti, & similia. Sed res tota magis Græcos decet, nobis minus succedit: nec id fieri natura puto, sed alienis fauemus: ideoque cum κυρταυχένα mirati sumus, incuruiceruicum uix a risu defendimus. Propria sunt uerba, cum id significant, in quod primum denominata sunt. Translata, cum alium natura intellectum, alium loco præbent. Vsitatis tutius utimur: noua non sine quodam periculo fingimus. Nam si recepta sunt, modicam laudem afferunt orationi: repudiata, etiam in iocos exeunt. Audendum tamen: namque, vt Cicero ait, etiam quæ primo dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minime nobis concessa est ὀνοματοποιία quis enim ferat siquid simile illis merito laudatis, λίγξε βιός. & σίζε ὀφθαλμὸς fingere audeamus? Iam ne balare quidem aut hinnire fortiter diceremus, nisi iudicio uetustatis niterentur.

conflectatur, Cethegus. Quam si coactam unam ex duabus syllabis, atque ita mox flexam fecerimus, bis peccatum sit, ueluti si quis dicat Cethēus. Nam & deprauatum fuerit nomen, & uitium in tono, cum neque Græca neque Latina ratio hunc ferat. Nam Græca acui debeat ultima, sicut ὀρφεύς, ἀτρεύς: Latina cum tribus syllabis proferatur, ut átreus, Téreus. Tanquam unum } Sicut, Semperlenitas, Semperdeus, primusab. nam per se positum ab, acueretur. Quas διαλέκτους } Nemo fere est nunc quidem studiosorum Græcæ linguæ, qui ignoret omnibus communem nationis illius hominibus usum quatuor differentiis fuisse uariatum, quas διαλέκτους dixerint, Attica, Ionica, Dorica & Aeolica. Sed sub his ipsis quasi generibus multæ diuersitates inueniuntur, quatenus non modo per gentes, sed ciuitates etiam & oppida & uicos non eodem modo locuti fuere. Exempla uero mutati toni huiusmodi esse poterunt. μετόλλως Attice rectum est: alij non feratur. Νικᾶσιν & λαῖφη Dorice. Non enim ferant alij circumflecti ultimam talibus in futuris. Ἀχίλλευς & βασίλευς Aeolensibus conceditur, cum alij dicant ἀχιλλεύς & βασιλεύς. Iones μιᾶς fecerunt, cum sit ἀναλόγως μίας, ut οὐ τρέφει μία λόχμη δύο ἐριθάκους. Et illa per } Cum quid plus æquo aut minus sonat, collisiones et hiatus ἰσχνότητας & πλατειασμοὺς dixit. Nationes } Vt nos illam sibilationem Gallicam cum Scharolum dicimus, & Schampaniam, quæ scripto tamen exprimi non potest. In nobis reprehenditur idem, cum his uerbis quorum initium est litera s, cum alia consonante insibilamus, & u pro consonante per F enunciamus. Quod manifestæ calumniæ est } Videlicet in uerbo esse solœcismum, non in sermone. Nam neque per se amare, nec amaro, neque corticis neque cortice reprehendi potest, sed constructio fuerit uitiosa, cum sit peccatum in genere. Nam ita facit esse Quintilianus, ut unum ex his rectum sit, alterum non sit, et si ipse sentit neutrum esse uitiosum. uerum, ut dixi, facit id esse alterum, utrumlibet uerbi gratia. Cum aliud uoce } Vt si illud Terentianum: O cœlum, ó terra, ita pronunciatum sit, ut manus in priore deijceretur, in altero sustolleret: trans illud: Sosia adés dum, cum abnutatione. Philostratus Polemonem scribit præsidentem Olympijs, cum

Tragœdiæ actor, O Iupiter, in terram demissa manu, & O tellus, in cœlum sublata, exclamasset: statim illum à præmijs reiecisse, quòd diceret manu eum solœcismum fecisse. quod Græce magis belle sonat, οὗτος τῇ χειρὶ ἐσολοίκισε. de qua re epigramma Græcum ad scriptum Lucillio, sic uertimus.

Flacce solœcismos tacitus quoque nuper, & ipso
Fecisti os pandēs flammæ barbariem.
Deinde solœcismos dextra dum specto mouentem.
Nescio quid cupiens dicere, mutus eram.

Modos, siue } Diomedes, modos, inquit, quinque esse omnes fere Grammatici consentiunt. Nam qui sex uoluerunt, alij promissiuum, quidam impersonalem coniungunt: qui septem, utrunque prioribus adijciunt: qui amplius, percontatiuum assumunt: qui nouem, coniunctiuum à subiunctiuo separauit: qui decem esse, adhortatiuum adscribunt. Succedit } id est, quicquid eorum unum pro altero ponitur. Patrium } Venit in mentem primitiuum rectius legi posse, & in pelius fuisse hanc mutationem: sed contra omnium codicum consensum nolui meam opinationem sequi. Patrium autem nomen Grammatici uocant, in quo patriæ significatio inest, sicut gentile, in quo gentis, ut Romanus, Atheniensis. Ludi Floralia } Floralia ludi uotiui persoluti à Posthumio et Lænate consulibus. Ouidius Fastorum lib. 5. Valde errauerunt qui Larentalia pro his accepere, quæ celebrantur in Decembri, cum Floralia fierent pridie Calendarum Maij. Megalensia ludi magnæ matris, quibus P. Africanus iterum consul ille maior primum locum ante consessum populi senatui dedit. ait Cicero. De quibus uerbose libro Fastorum quarto. Vectium } Vectius Vectianus è Marsis inter externos Oratores à Cicerone nominatur in Bruto. Rheda } Cicero pro Milone, Cum uxore ueheretur in rheda penulatus. ibidemque rhedarium dixit. Horatius satyra sexta libro primo, Calones atque Caballi Pascendi, ducenda petorrita. Mappam } Mappas lintea dicebant quæ comantibus in mensam dabantur, aut quæ afferebant ipsi. Martialis 12.

Attulerat mappam nemo, dum furta timentur. Ὀθόνην Græci uocant. Iaci autem à prætore mappam consueuisse ludis Circensibus, uel ex Suetonio manifestum est. Et Martialis in eo quod citauimus

minus epigrammate:

Cretatam prætor cum uellet mittere mappam.

Id autem fuisse signum magis quam premium crediderim.

Quia hæc} Hoc est, omnia Latinis declinabantur per o longum, quæ quidem desinerent in nominatiuo or. Asprenas } Nonius Asprenas causam dixit ueneficij, cum accusaretur à Cassio Seuero q. unius patinæ ueneno necasset C X X X. conuiuas. Pli. lib. 35. cap. 12. Scripsit & Pollio in hunc accusationē, teste Fabio lib. x. Suffenates populi Italiæ, usitata ac patria formatione Latinus. Inde Olympo. } Hūc locū qui in codicibus diuersè legebatur etsi confidebam me ueritati restituisse, tamen nolui lectori notam esse nostram castigationem. Itaque signum curaui apponi. Sententia autem hæc est, cum Græci dicant: ὄλυμπος & τύραννος, maluisse illos Latinos ueteres Græca nomina suo quàm Græcorum more enunciare. Itaque mediam acuisse, quæ cum longa sit positione, Latina ratione non potuerit grauari. Quod autem dixit, dederunt Olympo, non ita accipiendum est, quasi datiuum solum notarit. nam id fecit suo more, ut paulo ante Aenea & Anchise sit dictus. Solet enim exempla fere Fabius ad cōstructionem orationis accommodare. De duabus enim syllabis longis sequentibus nihil ad Græcos, qui & ipsi ὀλύμπῳ & τυράννῳ proferunt. Achillei } A nominatiuo Achilleus & Vlysseus. Virgilius: Genus armipotentis Achyllei: per synæresin. Repugnantibus } Quæ integre iungi nequeant. Capsis Cicero } Oratore. Lupercalia } Decimoquinto Calendas Martij currebant Luperci. Ouidius lib. 11. Fastorum. Solitaurilia } Quod sue, oue & tauro sacrificaretur. Apud Homerum sacrum tale facit Alcinous rex Phæacum Odyssee 6. Eum locum sic uertimus:

His bonus Alcinous bis senos immolat agnos,
Octo sues, taurosq; duos, quos turba repente
Tergore nudatos, parat aptæ ad fercula cœnæ.

Ab } Cum tamen dicatur à & abs: Sed uideri uult Quintilianus hæc composita à præpositione ab. Sola } igitur hoc est extra compositionem. Nam ab præpositio, quasi primitiua, & à & abs fit. Sed minime nobis } ὀνοματοποιΐα fictio nominum est, ut murmur, sibilus. Quæ Græcis ualde frequens est, δούπησεν δὲ πεσὼν ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ: & sonitus quem collapsus, & quem arma strepitum fecere, repræsentatur: λίγξε βιός. Iliados δ. sonuit arcus, & σίζ' ὀφθαλμός. Odyssee ι, ὣς τοῦ σίζ' ὀφθαλμὸς ἐλαϊνέῳ περὶ μοχλῷ. Vtrunque similiter ficto uocabulo in nostræ gentis uernacula lingua dicimus.

Habere

Habere } Mutauimus ita, debere, sed apposito signo, ut ad mutata nobis contra exempla ubique, cum legissemus in illis Varronianis fragmentis, in his quæ non declinarentur, analogiam quæri non debere, ut mox, nix. Sed Augustus quoque } Caium & Lucium nepotes ex Iulia & Agrippa Augustus habuit, quorum Caius in Lycia, Lucius Massiliæ defunctus est. Vnius epistolæ Augusti exemplum ad Caium extat apud Gellium libro decimoquinto capite septimo. Salutaui } Apparet ex hoc loco duabus breuibus syllabis Fabij seculo dictum fuisse Aue, sicut calfacere & conseruasse. Gnipho } Grammaticus Ciceronis seculo quem & audiuisse ille in Pretura quoque traditur à Tranqllo. Nulla hæc } Idē aūt de illis iudiciū ē, quæ prorsum fieri nequeūt sicut à uolo non queat dici uolis, neque à Iupiter Iupitris, & de his quæ sunt dura dictu. Nam quid prohibeat progeniei sicut rei dicere, & sperum ut rerum? Item Quitum & Rutum, quorum alterum ueteres dixere, alterum adhuc in compositis manet, ut, Diruta sunt aliis, uni mihi Pergama restant. Terentius: Forma in tenebris nosci non quita est. & ita tamen durum utrunque est, ut dici laturus nemo uideatur. Hoc posterius cur mutarint in ire, non uideo. A Cicerone } In Topicis, frugalitatem à fruge Tusculanarum tertio.

Barbara ab } Hoc est, etymologia ostendere uult quæ dictionum naturalis facies sit, siquando illam usus quasi fucauit. Docet enim esse uerum medidiem, cum sit medius dies, et si meridiē omnes dicimus. Triquetram autem Siciliā pro triquedra, quæ figura triāgularis est, siue q. ad huiusmodi situm trium linearū quadret, siue, ut, quibusdam uisum est, ἀπὸ τῆς ἴσρας. Aeolica } Vt mutatio ου i breue u, & īterpositio u pro cōsonante, ut ouium, ouis, Dauus. Vnde Bruti } Bruti cognominis causa apud Liuium lib. 1. Punici belli secundo. Pythici } De Pythicis nihil habeo dicere, nisi forte huc pertinere posse alicui uidetur quod de Pythijs scribit Herodotus Ερατῶι, Pythij, inqt, apud Lacedæmonios sunt, qui Delphos ad responsa petenda mitti solent, quibus cum regibus publice cibus præbetur. Latiū } Latiumq; uocari Maluit, his quoniā latuisset tutus in oris. Virgilius octauo:

Oenotrij coluere uiri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

Virgilius 1. A bobus tamen alij. Gellius lib. 11. cap. 1. Beneuentum } Ominis gratia, cum eò Colonia deducta, anteq; dictum esset Maleuentum. Capitolium } Mons Tarpeius, q. ibi caput hominis inuentum Liuius primo. Quirinalem } Quirinalis collis, q. Cures ibi habitarint. Argiletum } siue ab Argi morte, siue ab argilla.

ARGVMENTVM.

Profert quatuor quibus sermo constat: rationem, authoritatem, uetustatem, & consuetudinem. Rationem duobus constare, analogia præcipue, & etymologia. Analogiam duplici ratione exigi, comparatione similium, & diminutione. comparationem aut genere deprehendi, aut declinatione. Genere: ut cum paris masculinum sit, sic etiam funis: Declinatione: ut cum ornatus, quartæ sit: ita senatus. Diminutione, ut cuius generis sit diminutiuum, eiusdem intelligatur esse & primitiuum: ut cum funiculus masculini sit generis, eiusdem intelligatur funis. Primam etiam positionem ex obliquis inueniri: ut cum cecidi à cado sit, sic & pepigi a pago. Verum cum analogia sibi plurimis in locis repugnet, rationem eius per omnia duci non posse. Quare eruditorum quorundam nimiam curiositatem circa hanc partē irridendam, qua per eam omnia defendere uelint, cum in plurimis usui & consuetudini cedat. Addit, etymologiam, quam alij originationem, Cicero notationem uocauerit, habere in se multam eruditionem: uel cum ex græcis orta tractet, uel cum ex historijs ueterum, nomina hominum locorum, gentium, urbium, requirat: ut unde Bruti, Publicolæ. Et hanc necessarium habere usum quoties res de qua quæritur, interpretatione eget: ut si dicat Cicero assiduum ab assibus dandis locupletem. Verum & hanc aliquando consuetudini seruire, ut in triquetra & meridie. Quare hic non aliter quam in analogia eruditos nimis curiosos ridet, qui ad hanc omnia exigentes, ad fœdissima usque ludibria dilabantur. Vetera orationi maiestatem afferre cum delectatione, modo non sint nimis crebra, & ab ultimis & iam obliteratis temporibus repetita: qualia sint Topper et Antigerio. Similem esse circa authoritatem rationem: quare uidendum esse non solum quid dixerint quantumuis magni, sed quid persuaserint. Nam hoc tempore laturum neminē tuburchinabundum & lurchabundum, quibus Cato usus sit. In consuetudine constituendum in primis quid consuetudinem uocari uelimus: nempe loquendo consensum eruditorum, sicut uiuendo consensum bonorum.

MOSELLANVS.

S T etiam sua} propria. Scribentibus } scribere est ad ingenij gloriam stylum exercere. Ratione } regula. Analog a }.i. proportio, similis similium nominũ declinatio. Etymologia } Ratio uocis. Religio}.i. timor quidam qui antiquis debetur, siue reuerentia. Quorum alterum} Rationem habet, alterum nõ. Imo de stirpe } Pro, de ima stirpe. Aeriae quo congess.} Pro Aerij palũbes. Virg. in Buc. Forma} felici cet insculpta. Analogia praecipue } scilicet exigit acre iudicium. Rationem regulam. Modo fatendi} id est indicandi. Naturam } Originationem, etymologiam. Simili positione} terminatione. Ennius Pictoreque Fabium } Vtrũque antiquissimum annalium scriptorẽ. Illud } caput. Positũ} id est, absolutum, & per se impositũ. Hoc } id est, pater. Cogat Ceres dici Cereris }.i. tam uarij sunt genitiui nominum desinẽtium in es. Ceres quod Cereris facit, reliqua nomina in es finita coget terminari in ris syllabam in genitiuo. Positionis} id est, thematis eiusdem. Flexus } in diuersas declinationes. Quid quo modo } id est, quo unumquodque nomen caderet, & inflecteretur. Audiuisse} id est, Pro audisse & sciisse. Frugi} id est, commodus. Nescie-bamus} Scilicet est enim ironia. Odiosum} durum molestum, inconiunctum. περίεργον Curiosum dicitur, quicquid non pertinet ad rẽ et opus. ὀρθοεπεῖα} Rectã rationẽ loquẽdi. Multum literatus} ironia est, his uocabulis iam abrogatis. Adijciat} Vice trita, scilicet duc, dic, fac. Vt eum ebur} Sensus est, insanire mihi uidentur, qui in nominatiuo ebor & robor dicere uolunt propterea q. haec nomina in obliquorum penultimis o literam habent. Et guttur} Propterea scilicet, q. nominatiuus in ur, an per o, an per u declinandus esset, cõsuetudo certe obtinuit ut iecur, iecoris, femur femoris dicatur. Antonius Gniso} Nobilis grammaticus aetate Ciceronis, cuius ludum literarium, ut testatur Macrobius etiam Marcus Tullius post fore: ses labores frequẽtare consueuerat nimirum quò puerilium studiorum memoriã uelut refricaret. Marmur} per u scilicet, etsi consuetudo marmor obtinuit. Positionis} Nominatiui. Vlterius } Reliqua tpa à praeterito formata. Nec praeteritũ refert } Sensus est, posset quispiam nobis obijcere, quod haec uel nomina uel uerba inclinari queant in ea quibus dicuntur carere, etsi forte insitata sint. Huic obiectioni Fabius tacite respõdet, nihil interesse, habeatne uerbum nulla oĩno inclinata, aut praedura, id est admodum insitata. Neq; uero tantillum ad rem pertinet, quod Raphael hoc loco argutatur de mutanda lectione. Genitiuo } singulari. Senatus senati} sic & Terentius, nihil ornati, nĩl tumulti, pro ornatus. Latine } Quemadmodum Latinissimi scripsere, & locuti sunt. Grãmatice loqui} Iuxta regulas praescriptas ab ipsis Grammaticis. Nimium} id est, plus satis Etymologia} ἔτυμος enim graecis uerus dicitur, & λόγος sermo uel locutio, inde ἐτυμολογία dicta est. Necessarium} id est admodum ad rẽ pertinẽtẽ. Marcus Caelius orator} Cuius meminit Cicero in Bruto. Interpretatione} id est, alteratione mentis, quoniam creditum ei nõ fuisset. Sedes} Est unde ad propositã quaestionem argumenta trahuntur, quibus propositum nostrum probemus, & alterius refutemus. Videtur autem locus à definitione generalior esse, & sub se continere locum etymologiae uelut speciem, & partem quandam. Triquetram} id est triangularem. huiusmodi enim figura Siciliã circumscribi Cosmographi sunt authores, & in primis Plinius lib. 3. Triquetram, quod cõsuetudo obtinuit: Triquedrã, quod ratio & originatio sua-

De quatuor quibus sermo constat. Cap. VI.

EST etiam sua loquẽtibus obseruatio, sua scribentibus. Sermo constat ratione, vetustate, authoritate, consuetudine. Ratio nem praestat praecipue analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera, maiestas quędam, & vt sic dixerim, religio commendat. Authoritas ab oratoribus uel historicis peti solet. nam poetas metri necessitas excusat, nisi siquando nihil impediente in utroq; modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt, -Imo de stirpe recisum. & -Aeriae quo congessere palumbes. &, -Silice in nuda. & similia: cum summorum in eloquentia uirorum iudicium pro ratiõe, & uel error honestus est magnos duces sequẽtibus. Consuetudo uero, certissima loquendi magistra: utendumque plane sermone, ut numo, cui publica forma est. Omnia tamen hęc exigunt acre iudicium, analogia praecipue, quam proxime ex graeco transferentes in latinum proportionem uocauerunt. Eius haec uis est, vt id quod dubium est, ad aliquid simile de quo non quaeritur referat: vt incerta certis probet. Quod efficitur duplici via: comparatione similium in extremis maxime syllabis, (propter quod ea quae sunt è singulis, negantur debere rationem) & diminutione. Comparatio in nominibus, aut genus dęprehendit, aut declinationẽ: Genus, ut si q̃rat, funis masculinũ sit, an foemininũ, simile illi sit panis. Declinationẽ, ut si ueniat in dubiũ, hac domu dicendũ sit, an hac domo, & domuũ an domorum: similia sint domus anus, manus. Diminutio genus mõ detegit: & ne ab codẽ exẽplo recedam, funẽ masculinum esse funiculus ostendit. Eadem in uerbis quoq; ratio comparationis: vt si quis antiquos sequutus feruere breui media syllaba dicat, deprehendatur uitiose loqui, quòd omnia quae e & o literis fatendi modo terminantur, eadem si in infinitis e literam media syllaba acceperunt, utiq; ꝑ ductam hñt, prandeo pendeo spondeo, prandere pendere spondere. At quae o solam habent dummodo per eandem literam in infinito exeant, breuia fiunt, lego dico curro, legere dicere currere, etiamsi est apud Luciliũ,

Feruit aqua, & feruet: feruit nũc, feruet ad annum.

Sed pace dicere hoĩs eruditissimi liceat, si feruit putat illi simile currit et legit, feruo dicetur, ut curro & lego q̃d nobis inauditũ ẽ. Sed nõ est hęc uera cõpatio: nã seruit illi ẽ simile feruit: quã ꝑportionem sequẽti dicere necesse ẽ feruire, vt seruire. Prima quoq; aliqñ positio ex obliqs inuenitur, vt memoria repeto conuictos à me qui reprehenderant quòd hoc uerbo vsus essem, pepigi. Nã id quidem dixisse summos authores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima positio pa

ciscor, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore preterito pactus sum. Nos preter authoritatem oratorum atq; historicorum, analogia quoque dictum tuebamur. Nam cum in X I I. tabulis legeremus, Ni ita pagunt: inueniebamus simile huic, cadunt. inde prima positio, etiamsi uetustate exoleuerat, apparebat, pago, ut cado: unde nõ erat dubiũ sic pepigi nos dicere, ut cecidi.

Sed meminerimus nõ per omnia duci analogiæ posse rationẽ, cũ sibi ipsa plurimis in locis repugnet. Quædam sine dubio conantur eruditi defendere, ut cum deprehensum est, lepus & lupus simili positione, quantum casibus numerisque dissentiant: ita respondent, non esse paria, quia lepus epicœnum sit, lupus masculinum: quãquam Varro in eo libro quo initia urbis Romæ enarrat, lupum fœminam dicit, Ennium Pictorẽq; Fabium secutus. Illi autem ijdem cum interrogantur cur aper apri, et pater patris faciat: illud nomẽ positum, hoc ad aliquid esse contendũt. Præterea quoniam utrunq; à greco ductum sit, ad eam rationẽ recurrunt, vt πατρὸς patris, κάπρου capri faciat. Illa tamen quo modo effugient, vt nomina quamuis fœminina singulari nominatiuo us literis finita, nunquam genitiuo casu in ris syllabam terminantur, faciat tamẽ Venus Veneris? Item cum e s literis finita, per uarios exeant genitiuos, nunquam tamen eadẽ ris syllaba terminatos, Ceres cogat dici Cereris? Quid vero quæ tota positiõis eiusdem in diuersos flexus exeunt: cum Alba faciat Albanos & Albense, Volo uolui & volaui. Nam præterito quidem tempore uarie formari verba prima persona o litera terminata, ipsa analogia confitetur. Si qdẽ facit cado cecidi, spondeo spopõdi, pingo, pinxi, lego legi, pono posui, frango fregi, laudo laudaui. Non enim cum primum fingerentur homines, analogia demissa cælo formam loquendi dedit: sed inuenta est postquam loquebantur, & notatum in sermone, quid quo modo caderet. itaque non ratione nititur, sed exemplo: nec lex est loquendi, sed obseruatio: vt ipsam analogiam nulla res alia fecerit, quàm consuetudo. Inhærent tamen quidam molestissima diligẽtiæ peruersitate, vt audaciter potius dicant quàm audacter, licet oẽs oratores aliud sequãtur: et emicauit, nõ emicuit: & conire, non coire. His permittamus & audiuisse, & sciuisse, & tribunale, & faciliter, dicere. frugalis quoque sit apud illos, non frugi, nã quo alio modo fiat frugalitas? iidem centum millia nummũ, & fidem deum, ostendant duplices solœcismos esse, quã do & casum mutant, & numerum. Nesciebamus enim ac nõ consuetudini et decori seruiebamus: sicut in plurimis quæ Tullius in Oratore diuine, ut omnia, exequitur. Sed Augustus quoq; in epistolis ad C. Cæsarem

det, ut sit à græco ἕδρα μοι quod sedem & locum significat nonnunquã & finem. Bruti } scilicet appellẽtur. T. Liuius iunium primum consulem Romanum Brutum appellatum scribit, quòd uictu Tarquinij superbi ex stultitiæ simulatione insidias & suspiciones cauerit: nimirum à brutis & ratione carentibus animalibus sumpto uocabulo. Publicolæ } Dicti sunt à Valerio cõsule, qui ut author est idem Liuius, primus populo Romano fasces submisit: unde dictus est Publicola, quòd populum ueluti coleret, & eius uolũtati inseruiret. Pithici } unde dicti sint, equidem non memini legere me apud idoneos scriptores: opinor tamen à persuadendi facultate nomẽ ductum. siquidem persuasionis dea, quam latini ueteres Suadam uocarunt, à Græcis πειθὼ nũcupatur. Alij legunt Pici. Latium } Dicta ẽ pars quædam Italiæ, quòd Saturnus cum tyrannidem filij Iouis fugisset, illic latuerit: cuius rei meminit & Lactantius.

Italia } si credimus M. Varroni, ab armentorum & boum copia, quæ ĩ ea est, nominata fuit. Nam ueteres boues ἰταλοὺς uocabant. At Virgil. Maro uersibus ĩ iicat dictam ab Italo duce quopiam eius regionis. prior etymologia est apud Gellium.

Beneuentum } Oppidũ est Sãnitium, quod authore Plin. lib. 3. antè Maleuẽtum dicebatur, sed postquàm à Romanis captum esset, auspicatiore uocabulo Beneuentum dictum fuit. Capitolium } Dictum est, q. illic à fundamenti fossoribus caput humanum sit effossum, author est Liuius lib. 1. ab urbe. Argiletũ } appellatum scribit Festus Pompeius post Varronem, q. illic à Mercurio occisus sit Argus. Alij ab argilla terræ genere originationem sumunt. Est autem locus sub Palatino monte.

Ad ueritatem } .i. ad fontem.

Prauis ingenijs } Si sint ingenio prauo prædita. Nam & hoc } idest, iudicare. Indubitata } scilicet sint, quã habeãt etymologiam. Iã sit } .i. uera etymologia. Lepus } M. Varro apud Gellium lib. 1. Noctium Attic. refutat hanc leporis rationem à præceptore suo Lælio traditam, asserit enim uocabulum esse priscum Græcũ, qđ recẽtiori Græcorum lingua λαγὼς, id est lepus dicatur. Ludus } id est schola. Etiãnne hominem } Quasi dicas hominem. quam etymologiam Lactantius in lib. de Opificio comprobat, & quãquam rideatur à Fabio, habuit tamen suum fundamentum etiam in Hebræorum lingua. siquidem Hebræi duplici uocabulo hominem appellant. Aenos dicunt hominem, ea ratione, quia ex pulcherrima huius mundi structura non cessat deum conditorem admirari, laudare, & amare: id quod ueri hominis proprium est. Alterum ẽ Adam, quod authore diuo Hieronymo, hominem sonat è terra surgentem. ἠιθέους } Cœlibes iuuenes dici, nimirum à deorum uita sumpto uocabulo: nã θεὸς Græcis deum significat, & ἤ ĩ semper, quòd horum castimonia perpetua sit. Quanquam gentilium superstitio etiam cælum adulterijs oppleuit, ut tradit Plinius lib. 2. In inuentione } Subtilium etymologiarũ. Agrũ } Græce enim dicitur ἀγρός.

Tanti fuit } In tãtum placuit.

Habitu } id est proceritate.

Etiam deriuata } scilicet subiecerunt etymologiæ. Arte } etymologica. Assertores } authores, uendicatores. Intermissa } scilicet aliquot temporibus.

Manifesta } apparẽtia nimiũ, & immodicum studium antiquitatis præ se ferentia. Affectatiõe } Immodico studio alicuius rei. Toper } Cito. Antigerio } ualde. Exantlare } Exhaurire, perferre, à græco ἐξαντλέω quod exhaurio significat. Prosapia } generis series. Saliorũ } Sacerdotum XII. quos Numa Pompilius secundus rex Romanorũ Marti Gradiuo legit, qui sacra quædam carmina pẽcta tunica induti, per urbem salientes canerent: unde nomen ha

scriptis emendat qđ is calidum dicere q̃ caldũ malit: non quia illud non sit latinũ, sed q̃a sit odiosum, & vt ipse græco verbo significauit, περίεργον. Atqui hãc quidã ὀρθοέπειαν solã putãt, q̃ ego minime excludo. Quid enim tã necessariũ, q̃ recta locutio? Immo inhærendũ ei iudico quoad licet: diu ẽt mutantibus repugnãdum: sed abolita atq; abrogata retinere, insolentiæ cuiusdã est, & friuolæ in paruis iactãtiæ. Multum enim literatus, qui sine aspiratione & producta secunda syllaba salutauit, auete, est enim, & calefacere dixerit potius q̃ quod dicimus, & conseruauisse: his adijciat face, & dice, & similia. Recta est hæc uia: quis negat? sed adiacet & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quam quòd obliquis casibus ducti, etiam primas sibi positiones non inuenire, sed mutare permittunt: vt cum ebur & robur, ita dicta ac scripta summis autoribus, in o literam secundæ syllabę transferunt, quia sit roboris & eboris: sulfur autem & guttur, v literam in genitiuo seruent: ideoq; etiam iecur & femur controuersiam fecerunt. quod nõ minus est licentiosum, quàm si sulfuri & gutturi subijcerent in genitiuo literam o mediam, quia esset eboris & roboris: sicut Antonius Gnipho, qui robur quidem et ebur atque etiam marmur fatetur esse, uerum fieri uult ex his robura, ebura, marmura. Quòd si animaduerterent literarum affinitatem, scirent sic ab eo quod est robur, roboris fieri: quomodo ab eo quod est miles limes, militis limitis iudex vindex, iudicis uindicis & quæ supra iam attigi. Quid? non similes quoq;, ut dicebam, positiones, in longe diuersas figuras per obliquos casus exeunt? vt virgo, Iuno: fusus, Iusus: cuspis, puppis, & mille alia? cum illud etiam accidat, vt quædam pluraliter non dicantur, quædam contra singulari numero, quædam casibus careant: quædam à primis statim positionibus tota mutẽtur, vt Iupiter. Quod uerbis etiã accidit, vt fero tuli: cuius præteritum perfectum, & vlterius non inuenitur. Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura sint. Nam quid progenies genitiuo singulari, quid plurali spes faciet? Quomodo autem quire & ruere, uel in prę terita patiendi modo, uel in participia transibunt? Quid de alijs dicam, cum senatus senatus senatui, an senatus senati senato faciat, incertũ sit? Quare mihi nõ inuenuste dici vr, aliud eẽ latine, aliud grãmatice loqui. Ac de analogia uel nimium.

Etymologia, quę verborum originẽ inquirit, à Cicerone dicta est notatio, quia nomen eius apud Aristotelem inuenitur σύμβολον, quod est nota: nam verbum è verbo ductũ, id est veriloquiũ, ipse Cicero qui finxit, reformidat. Sũt qui vim potius intuiti, originationem uocent. Hæc habet aliquando vsum necessarium, quoties interpretatione res de qua quæritur, eget: vt cum M. Cælius se esse hominem frugi vult probare, non quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat) sed quia utilis multis, id est fructuosus, vnde sit dicta frugalitas. Ideoque in definitionibus assignatur etymologiæ locus. Nonnunquam etiam barbara ab emendatis conatur discernere, vt cum Triquetrã dici Siciliam, an Triquedram: meridiem an medidiem oporteat, quæritur, aliaq; quæ consuetudini seruiunt. Continet aũt ĩ se multã eruditionẽ, siue illa ex græcis orta tractemus, q̃ sunt plurima, pcipueq; Aeolica rõne (cui est sermo nr̃ simillimus) declinata: siue ex historiarũ veterum notitia, noĩa hoĩum, locorũ, gentiũ, vrbiũ requiramus vñ Brutus Publicolæ, Pici: cur Latiũ, Italia, Beneuẽtum. quæ Capitoliũ, Collem Quirinalem, & Argiletũ appellandi ratio. Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei fatigantur qui verba paulũ declinata, varie & mutipliciter ad veritatem reducunt, aut correptis aut porrectis, aut adiectis aut detractis, aut permutatis literis syllabis'ue. Inde prauis ingenijs ad fœdissima vsq; ludibria dilabuntur: sit ne Consul à consulendo, an à iudicando: nã & hoc cõsulere ueteres appellauerunt: vnde adhuc remanet illud, Rogat, boni consulas: id, est bonũ iudices: Senatui nomẽ dederit ętas:

bent. Liuius lib. x. Consecratis } Iam dicatis in usum sacrũ. Perspicuitatis } id est facilitatis intelligendi. Quam sit sit uitiosa } id est ualde, per admirationem. Vt nouorum } Ex nouis uocabulis. Maxime uetera } iam usurpatiora doctissimis. Noua } Vsu nostri seculi approbatiora. Quid persuaserint } Quæ uocabula reliquerint nobis imitanda. Lurchabundum } Eum qui raptim & impetu uorat: Lurchonem enim uocamus gulosum. Hos lodices } Cum sit fœminini generis.

Pollioni } Oratori, cuius meminit Cicero in Bruto, qui Salustium insectatus est, authore Gellio. Atqui } id est licet.

Cælio } Oratore, cuius meminit Cicero in Bruto. Colos } Pro color. Alij habent collos, ut sit accusatiuus pluralis à collum. Caluus persuaserit } Caluus poeta Elegiographus, uel potius Orator. Consuetudo } .s. sequẽdorũ usus uocabulorum.

Iudicium } uirtus quædam ingenij, qua discernimus quid sequendum, quid refellendũ. Velli } scilicet pilos sub alis, & pudendis. In gradus } Gradatim scendere. Perpotare } Quod totum est mollitiei. Reprehensione } Scilicet luxus & mollitiei. Insederit } Persuasum sit.

Theatra } Omnes spectatores, continens pro contento.

Circi } id est, ludorum Circensium spectatores.

CAMERARIVS.

TOpper } cito. Antigerio } Valde. Exãclare } Cicero quoque dixit. Pontanus exanticulare, huius uerbi originem tradit, ludens opinor: cum sit manifestum ueteres dixisse anclare & anclor. Tuburcinabundum } Tuburcinari, de suo: Lurcinari, belluari. Lauamus } Miror quid offenderit in his duobus uerbis istos mutatores. Quis enim nescit illud, Ventulum huic sic facito, dum lauamus. Vbi lauerimus, si uoles lauato: &, Tondenti barba cadebat?

nam iidem Patres sunt: & Rex, rector: & alia plurima indubitata. Nec *abnuerim tegulæ, regulæque, & similium his, rationem.* Iam *sit & classis a calando, & lepus leuipes, & vulpes volipes: etiam'ne a contrarijs aliqua sinemus trahi? vt lucus, quia vmbra opacus, parum luceat: & ludus, quia sit lōgissime ab lusu: et* Dis, *quia minime diues?* Etiā'ne *hominem appellari quia sit humo natus? (quasi uero non omnibus animalibus eadē origo, aut illi primi mortales ante nomen imposuerint terræ, q̄ sibi) et verba ab aere verberato?* Pergamus: *sic perueniemus eousque, vt stella, lumini stilla credatur: cuius etymologiæ authorem, clarū sane in literis, nominari ea parte qua a me reprehenditur, inhumanū est.* Qui *vero talia libris cōplexi sunt, nomina sua ipsi inscripserūt: ingeniosēq; sibi visus est* Caius Granius *cælibes dicere veluti cælites quòd onere grauissimo vacent, idque græco argumento.* ἠΐθεοι *enim eadem de causa dici affirmat.* Nec *ei cedit* Modestus *inuentione. nam quia Cælo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos qui vxore careant.* At L. Aelius *pituitam, quia petat vitam.* Sed *cui non post* Varronem *sit venia, qui agrum, quòd in eo agatur aliquid: & Graculos, quia gregatim volent, dictos, Ciceroni persuadere voluit, cum alterum ex græco sit manifestum duci, alterum ex vocibus auium?* Sed *huic tanti fuit vertere vt* Merula, *quia sola uolat, quasi mera uolans nōiaretur.* Quidam *non dubitauerūt etymologiæ subijcere omnē nōis causam: vt ex habitu, quemadmodū dixi, longos, & rufos: ex sono, strepere, murmurare: etiā deriuata, vt a velocitate dicitur velox: & composita pleraq; his similia, quæ sine dubio aliunde originem ducunt, sed arte non egent, cuius in hoc opere non est vsus nisi in dubijs.* Verba *a vetustate repetita, non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi maiestatem aliquam, non sine delectatione: nam et authoritatē antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiā nouitati similem parant.* Sed *opus est modo: vt neque crebra sint*

bra sint

bra sint hæc, neque manifesta, quia nihil est odiosius affectatione: nec vtique ab vltimis et obliteratis repetita temporibus, qualia sunt topper, & antigerio, & exanclare, & prosapia, & Saliorum *carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta: Sed illa mutari vetat religio, & consecratis vtendum est.* Oratio *vero, cuius summa virtus est ꝑspicuitas, q̄ sit vitiosa si egeat interpte?* Ergo *vt nouorū optima erunt maxime uetera, ita ueterū maxime noua.* Similis *circa authoritatē ratio.* Nā *ēt si pōt videri nihil peccare, q vtitur ys verbis q̄ summi authores tradiderunt, multum tamen refert nō solum quid dixerint, sed etiam quid persuaserint.* Neq; *enim tuburchinabundum & lurchabundum iam in nobis quisquā ferat, licet Cato sit author: nec hos lodices quanquam id Pollioni placeat: nec gladiola, atqui Messala dixit: nec parricidatum, quod in Cælio uix tolerabile videtur: nec collos mihi* Caluus *persuaserit: quę nec ipsi iam dicerent.* Superest *igitur consuetudo: nā fuerit pene ridiculum, malle sermonem quo locuti sunt homines, quàm quo loquantur.* Et *sane quid est aliud vetus sermo, q̄ vetus loquendi cōsuetudo?* Sed *huic ipsi necessarium est iudicium, cōstituendumq; in primis, id ipsum quid sit, quod consuetudinem vocemus.* Quæ *si ex eo quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit præceptum, non orationi modo, sed, quod maius est, vitæ.* Vnde *enim tantum boni, vt pluribus quæ recta sunt placeant?* Igitur *vt velli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quālibet hęc inuaserint ciuitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprehensione: at lauamus & tondemus & conuiuimus ex consuetudine: sic in loquendo, nō si quid vitiose multis insederit, pro regula sermonis accipiendum erit.* Nam *vt transeam quemadmodum vulgo imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem* Circi *turbam exclamasse barbare scimus.* Ergo *cōsuetudinē sermonis, vocabo consensum eruditorum: sicut viuēdi, consensum bonorum.*

A R G V M E N T V M.

Post rationem loquendi, ad scribendi regulam accedit: hanc græcis orthographiam dictam: locum habere in dubijs, quo apice signādæ. neque enim in alijs desiderari, quia his quæ natura uerbi satis pateant, apponere apicem sit ineptissimum. At in malus pro arbore, et pālus secundæ declinationis, longa nota monendos esse. Conducere & ad hoc orthographiam, ut quo pacto præpositiones cum uerbis iungendæ sint, sciamus: ut ex, cum specto, remanente s, exspecto: cum pecto, remota s, expecto. Nam in ijs solum fieri, in quibus id dubij propter affinitatem suboriri possit. Præpositiones per d, scribendas, ut ad: aduerbia & coniunctiones per t: at, set. Quædam quæ per b, scribantur, magis efferri per p, obtinuit. Per n, scripta, commutari in m, immunis. In compositione manentibus omnibus, mediam literarū consonantem sequenti iungi, aru spex: quia sit à spectando. Contra in abstemius, priori, quia sit ex abstinentia temeti, abs temius. Orthographiam quoque consuetudini seruire. Olim semiuocales non fuisse geminatas. Ciceronis temporibus s, literam mediam uocalium longarum, uel subiectam longis, geminatam: ut diuissio, caussas. Vsum fuisse ei diphtongi, ubi esset i, in pluralibus & in datiuis singularibus: quod superuacuum erat. Et ai pro æ in genitiuis & datiuis primæ: ut aulai, aquai. Quædam esse quæ scribantur aliter quàm enuncientur, Cneus, Caius. Alioqui sic scribendum esse quodque, quomodo sonat: nisi contra consuetudo obtinuerit.

De ortbographia. Cap. VII.

NVnc quoniam diximus quę sit loquendi regula: dicendum quæ scribentibus custodienda: quod græci ὀρθογραφίαν vocant, nos recte scribendi scientiam, nominemus. Cuius ars nō in hoc posita est, vt nouerimus quibus quæq; syllaba literis cōstet (nam id qdem infra grāmatici offm̄ est) sed totā, vt mea fert opinio, subtilitatē in dubijs habet: vt longis syllabis omnibus apponere apicem, ineptissimum est, quia plurimæ natura ipsa verbi quod scribitur, patent: sed interim necessarium, cum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta est, facit: vt malus, vtrum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur. Palus aliud priore syllaba longa, aliud sequenti significat: & cum eadem litera nominatiuo casu breuis, ablatiuo longa est, vtrum sequamur, plerunq; hac nota monendi sumus. Similiter putauerunt illa quoque seruanda discrimina, vt ex præpositionem, si verbum sequeretur specto, adiecta secūdæ syllabæ s litera, ex specto: sed si pecto, remota s scriberemus. Illa quoq; seruata est à multis differentia, vt ad, cū esset præpositio, d litera: cum autem coniunctio, t acciperet. Item cum, si tempus significaret, per q: si comitem, per c: si vero causam, per q ac duas sequentes u u scriberetur. Frigidiora his alia, vt quicquid, c quartam haberet, ne interrogare bis videremur. Et quotidie, non cotidie, vt sit, quot diebus. Verum hæc iam inter ipsas ineptias euanuerunt. Quæri solet in scribendo, pręposítiones, sonum quem iunctæ efficiunt, an quem separatę, obseruare conueniat: vt cum dico, obtinuit. secundam enim b literam ratio poscit, aures magis audiunt p. Et immunis, illud n quod veritas exigit sequentis syllabæ sono victum, m gemina commutatur. Est etiam in diuidendis verbis obseruatio, mediam literā consonantem priori an sequenti syllabæ adiungas. Aruspex enim, quia pars eius posterior à spectando est, s literam tertiæ dabit: abstemius, quia ex abstinentia temeti composita vox est, primę relinquetur. Nam K quidem in nullis verbis vtendum puto, nisi quę significat, etiam vt sola ponatur. Hoc eo non omisi, quòd quidā eam quoties a sequatur, necessariam credunt: cum sit c litera, quæ ad omnes uocales vim suam perferat. Verum orthographia quoq; consuetudini seruit, ideóq; sæpe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & vis quoq; diuersa: sicut apud græcos o literæ, quæ interim longa ac breuis, vt apud nos: interim pro syllaba quā nomine suo exprimit, posita est: vt latinis

MOSELLANVS.

INfra Grāmatici } id est, minus est quam quod Grāmaticus tradere debeat. Malus } nam cū prior syllaba lōgā lineam suprascriptā habet, arborem significat: cum autē breuem apicem & curuum ut sursum spectet, continet, significat non bonum. Palus priore syllaba producitur } dum perticā & uallum significat: palus paludis, locum palustrem, corripitur. Nota } id est, apice longo uel breui. Pluris, ne quis } scilicet putet genitiuum singularem esse. Adiectione literæ } Datiui omnium declinationum Græcarum ultimam uocalem iota habent, uel simpliciter expressam sua syllaba, uelut in quī ta īflexiōe, ut ῥῆμα, ῥήματι: uel adscriptam ultimæ syllabæ, minori tamen nota, quemadmodum contingit in quatuor declinationibus prioribus, quanquā hodie non ascribitur ultimæ iota, sed subscribitur punctuli in modum, ita λῃστῇ. Nā deriuatur à λῄζομαι, quod prædor significat latine. λῃστῇ } id est, latroni. Coniunctio } scilicet aduersatiua. Comitem } id est, comitatum, societatem. Si uero quum per q } Si esset coniunctio continuatiua uel conditionalis. Et quotidie } Scilicet cē fuerunt scribendum. Verum hæc } scilicet discrimina. Obtinuit } inter b, et p, postpositas literas uocalibus & consonantibus, maxime mutis præpositas, nihil fermè discriminis seruari potest: propterea quòd etsi diuersæ. s. sunt mutæ, genere tamen eiusdem ferè potestatis: unde fit ut altera in alteram transeat. Immunis } compositum enim est immunis, ab in, quod priuat, & munus, significatq; eum qui ab aliquo uacationem habet. Temeti } Prisca Latina lingua temetum uinum dictū est. Nam K quidem } ut Kartago, & Kalendæ. Hæc enim atque alia quædam p solam K in ueteribus Romanorum monumentis tradit scribi Valerius Probus de literarum significatione. Nam illa uetustissima } Haud dubium est, quin hic locus miseris modis sit deprauatus. Attamē cū sensum Fabij adhuc uelut è ruinis colligere liceat, non est animus quicquam immutare. Porro sensus hic habet, qđ apud Græcos quoque priscis tēporibus pauciores literæ fuerunt, quando apud nos una & eadem litera O iam longa, iam breuis est: ita quoque apud ueteres Græcos fuerit unum tantū O, quod iam extenderetur, & contraheretur, quòd id quoque in E usuuenisse apud Græcos testatur Theodorus Gaza lib. 3. adiectam scilicet significans. Pauciores literæ } Nam tātum sexdecim fuerunt literæ. qua de re uide Pli. lib. 7. & Priscianum lib. primo. Quoque } Scilicet adiecta significat ultimas syllabas. Vesperus } stella quæ uesperi primum apparet. Sic M. Varro exponit. Ad Accium } Poetam tragicum, cuius meminit Gellius lib. 17. cap. ultimo. Græci ει } usurpant hoc contractione facta εῒ breuibus syllabis in longā ει, id quod usu uenit in datiuis nominum cōtractorum primæ declinationis.

Lucilius } scilicet in uersibus gramaticarum rerum. Quod quidem } Scilicet discrimen seruare in scripto. Pictai } diues pictai uestis, & auri. Virg. 9. In ijsdem } Nominibus. Inscriptione } cuiusmodi sunt figuræ numismatum. Quia subiecta sibi uocalis } Ratio plane nihil ualet, quando prius illud u non est uocalis, sed consonantis loco ponitur quoties seipsam præcedit, unde coniectura est in seruus & ceruus, cam uocem à Fabio sentiri, quam haberent scripta per f, quod ad sonum u consonantis nonnihil flatus adijcit. Nam & } Pronunciamus Caius per g, quia g, sonat, & per c, scribitur: cuius rei rationem reddit Diomed. lib. 2. quòd apud uetustissimos latinos non fuerit usus g literæ, sed c, tantum, quæ tertium locum in serie literarum ita occupet, quēadmodum apud Græcos quoq; γ. Enotamus}

veteribus d plurimis in verbis vltimam adiectã: quod manifestum est etiam ex columna rostrata quę est C. Duellio in foro posita. Interim g quoque, vt in puluinari Solis qui colitur iuxta ædem Quirini, vesperug: quod vesperuginem accipimus. De mutatione etiam literarum de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse. Fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loquebantur.

Sermuocales non geminare, diu fuit vsitatissimi moris: atque econtrario vsque ad Accium & vltra, porrectas syllabas geminis, vt dixi, uocalibus scripserunt. Diutius durauit vt e i iungendis, eadem ratione qua græci ει, vterentur. ea casibus numerisque discreta sunt, vt Lucillius pręcipit, Iam puerei venere, e postremum facito, atq; i, Vt pueri plures fiant. ac deinceps idem,

Mendacei fureiq; addes e, cum dare furi Iusseris. Quod quidem cũ superuacuum est, quia i, tã lõgæ quàm breuis, naturam habet: tũ incommodum aliquando. Nam in ijs quæ proximam ab ultima literam e habebunt, & i longa terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur e gemina, qualia sunt hæc, aureei, argenteei, & similia. idq; ijs præcipue qui ad lectionẽ instituentur, etiã impedimento erit: sicut in gręcis accidit adiectione ι literę: quã non solum datiuis casibus in parte ultima ascribunt, sed quibusdam ẽt interponũt, ut in ΛΗΙΣΤΗΙ, quia etymologia ex diuisione inter syllabas facta, desideret eã literã. αι syllabã, cuius secũdã nũc e literã ponimus, varie per a & i efferebant, quidã semper vt Græci: quidam singulariter tantũ, cũ in datiuum vel genitiuum casum incidissent, vnde pictai vestis, et aquai, Virgilius amantissimus vetustatis, carminibus inseruit: In ijsdem plurali numero e vtebantur, hi Syllæ. Galbæ. Est in hac quoque parte Lucillij præceptum quod quia pluribus explicatur versibus si quis parũ credat, apud ipsum in nono requirat. Quid quòd Ciceronis temporibus, paulumq; infra. ferè quoties s litera media vocalium longarum, vel subiecta lõgis eẽt, geminabatur: vt caussæ, cassus, diuissiones: quo modo & ipsum, & Virgilium quoque scripsisse, manus eorum docent. Atqui paulum superiores, etiam illud quod nos gemina s dicimus iussi, vna dixerũt, iusi. Etiã optimus, maximus, vt mediam i literam, quę veteribus u fuerat, acciperent, C. primum Cæsaris inscriptione traditur factum. Here, nunc e litera terminamus: at ueterum Comicorum adhuc libris inuenio. Heri ad me uenit. quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit, aut emendauit, deprehenditur. Quid? non Cato Censorius, dicam & faciam, dicẽ & faciem scripsit: eundemq; in cæteris quæ similiter cadũt, modum

γ. Enotamus } id est scribimus ad discrimen aliorum.

Generis } id est rationis, quæ mutata sunt consuetudine.

Quod } quantum. Depositum } sibi commissum. Hæc enim } scilicet analogiæ, etymologiæ, orthographiæ. Nec ipse } scilicet puto.

CAMERARIVS.

NE interrogare } Vt Terentianum hoc: Quid? quid? aliud nolui dicere. & quid? quid uenire in mentem nunc possit mihi? Græcos ο } Apud Græcos cum ε & η tempore solummodo differant, sicut ο & ω: neque η, neq; ω literæ figura priscis cognita fuit. Plinius annotauit Simonidem inuenisse. Porro syllabam quam suo nomine exprimat, accipio ου. Nam ita hanc breuem, & alteram ει dixerunt. Columna rostrata } C. Duillio, seu Duellio, ut apud Ciceronem legimus, qui primus naualem triumphum egit de Pœnis, columna posita est. Plinius libro trigesimoquarto capite quinto. Quid autem Fabius indicare uoluerit, locus corruptior est quam ut possit animaduerti.

De mutatione } Vno exemplo satis planum fieri posse arbitror, pronunciasse ueteres compositas cum alia dictione præpositiones non integre, sed eo quasque sono, quem sequens litera desideraret. Sic enim apud Plautum uocanti seruus respondet: Assum, Tum ille: At ego elixus sis uolo, inquit. Has mutationes Grammatici docent. Vt in ληϊστῆι } In datiuo λῃστῇ. Sed ueteres, idq; sero, adscripserunt ι: quod subscribimus nunc in diphthongis improprijs. λεία autem prædam significat, unde est ληΐζομαι & λῃστής. Quòd si trisyllabum fiat, efferenda erit litera ι quam η occulit. Iliados Ι. ληϊστοὶ μὲν γάρ τε βόες.

Caussæ } Pontanus caussam à cauis, id est antris, in quibus ueteres uitarint tempestates, & quicquid aduersi timerent, causo factum, & inde cauissam scribit, ludens amœnissimi ingenij fertilitate. Ea ratione } I enim & u insidere sibi supra docuit in conijcit, & uulgus.

Claudius } Suetonius tradit trium literarum figuras excogitasse Claudium, ex quibus Aeolici digamma una, & ψ duplicis altera fuit. τὴν τρίτην ζητοῦμεν. Gaias } Ingrediens mariti domum noua nupta iubebatur ita dicere: Vbi tu Gaius, ego Gaia. Annotauit Plutarchus ratione addita, quòd tum mulier communem administrationem rei domesticæ tanquam materfamilias uendicaret sibi. suburra, Suc. } Vnde à succurrendo Grammatici deduxerunt. C. Cæsaris. } Dictatorem Cæsarem dicit. hos libros accipio fuisse, quorum mentio fit in Bruto à Cicerone ad ipsum scriptorum de lingua Latina.

tenuit? quod et ex ueteribus eius libris manifestum est, & à Messala i libro de S. litera positum. Sibe et quase, scriptum in multorũ libris est: sed an hoc uoluerint authores, nescio: T. Liuium ita his usum, ex Pediano comperi, qui & ipse eum sequebatur. hęc nos i litera finimus. Quid dicam uortices, & uorsus, cæteraq; ad eũdem modum, quæ primo Scipio Africanus in e literã secundam uertisse dicitur? Nostri pręceptores ceruom seruomq;, u & o literis scripserunt, quia subiecta sibi uocalis, in unum sonum coalescere, & confundi nequiret: nunc u gemina scribuntur, ea ratione qua reddidi: neutro sane modo uox quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Aeolicam illam ad hos usus F literam adiecerat. Illud nunc melius, quod, cui, tribus quas proposui literis enotamus: in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, qu & oi utebantur, tantum ut ab illo qui, distingueretur. Quid, quę scribuntur aliter quam enunciantur? Nam & Gaius C litera notatur, quę inuersa Ↄ mulierem declarat: quia tam Caias esse uocitatas, quam Caios, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec Cneus eam literam in prenominis nota accipit, qua sonat: & columa, exempta n litera: & Consules, geminata s litera Coss. legimus: & Suburra cum tribus literis notatur, c tertiam ostendit. Multa sunt generis huius: sed hęc quoque uereor ne modum tam paruę quęstionis excesserint. Iudiciũ autẽ suum grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc ualere plurimum debet. Ego (nisi quod consuetudo obtinuerit) sic scribendũ quidq; iudico, quomodo sonat. Hic enim usus est literarũ, ut custodiãt uoces, & uelut depositum reddant legentibus. itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hę fere sunt emendate loquendi scribẽdiq; partes: duas reliquas, significanter ornateq; dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed cum mihi officia Rhetoris supersint, maiori operi reseruo. Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hęc quę diximus, parua nimium, & impedimenta quoque maius aliquid agendi, putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem, & ineptas cauillationes descendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod superuacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligẽtissimus fuit, et in filio (ut in epistolis appet) recte loquẽdi usquequaq; asper quoq; exactor? Aut uĩ C. Cęsaris fregerũt editi de analogia libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos nõ de uerbis mõ singulis, sed etiã literis dedit? Non obstãt hę disciplinę per illas eũtibus, sed circa illas hęrẽtibus.

ARGVMENTVM.

Hactenus de his quæ ad Methodicen grammaticam pertinebant, nunc quæ ad historicen siue exegeticen, proponit. In legendi ratione docendum puerum esse, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda uel submittenda uox, quid lentius, celerius, concitatius, lenius, dicendum. Lectionem uirilem esse debere, & cum suauitate grauem. Et quia teneræ mentes altius trahãt quicquid rudibus annis insederit, placere, ut lectio ab Homero & Virgilio incipiat, ut præter alia commoda sublimitate carminis heroici animus assurgat, & magnitudine rerum spiritum ducat. Vtiles esse etiam & tragœdos. Alere lyricos, si partes operum præsertim quæ uacant obscœnitate, eligantur. Elegiam quæ amat, repudiandam. Comœdiam quæ plurimum ad eloquentiam conferat, cum mores erunt in tuto, inter præcipua legendam. In quibus grammatici officium sit, curare partes orationis sibi soluto uersu reddi & pedum proprietates, ut quæ barbara, quæ impropria, deprehendat: ostendatq; uel uenia digna propter necessitatem, uel etiam laudi ducenda: ut etiam demonstret quot quæque uerba modis intelligenda sint. Circa glossemata quoque .i. uoces minus usitatas, pueros diligenter exerceat. Præterea tropos maiore cura, & figuras tum sententiarum tum uerborum excutiat. His etiã ut accedat enarratio historiarum non nimis operosa. Nam fabulas etiam contemptissimas persequi, esse insani. In omnibus doceat quæ in œconomia uirtus, quid in decoro rerum, quid personæ cuique conueniat, quid in sensibus, ubi copia probabilis, ubi modus.

De lectione pueri. Cap. VIII.

Superest lectio: in qua puer vt sciat ubi suspendere spiritũ debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quãdo attollenda vel summittenda sit vox, quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Vnum est igitur quod in hac parte præcipiam: ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio uirilis, et cum suauitate quadam grauis: & non quidem prosę similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur: non tamen in canticum

MOSELLANVS.

Lectio} cognitio recte loquendi. Suspendere spiritum} interquiescere. Flexu} .i. temperata uoce. Lentius} .i. est tardius. Intelligat}: id est intelligere oportet. Poetæ canere se testãtur}. Diuus Seuer. Boethius lib. de Musica septimo, cap. duodecimo sic ait, Oĩs uox aut συνεχὴς, id est continua, aut διαστηματικὴ, quæ dicitur cum interuallo suspẽsa. Continua ea dicitur, qua loquẽtes, uel prosam orationem legentes, uerba percurrimus. festinat enim tunc uox, cum non herere in acutis & grauibus sonis potest, sed quam uelocissime uerba percurrere expediendis sensibus, exprimendisq; sermonibus. διαστηματικὴ autẽ est ea, quam canendo suspendimus, in qua non sermonibus, sed modulis inseruimus. estque uox ipsa tardior, & per modulandas uarietates quoddam facies interuallum, non taciturnitatis, sed suspensæ ac tardæ potius cãtilenæ. His, ut quidã autumant:

additur

additur tertia differentia, quæ medias uoces possit includere, quam Vitruuius libro de Arch. quinto cap. quarto medianam nuncupat, cum scilicet Heroum poemata legimus, atque continuo cursu ut prosam: neque suspensam, segnioris modo uocis, ut canticum. Psalmate } ψάλλω authore Suida, proprie summis digitis chordas musicorum instrumentorum attingo quo gracilior & tenuior et magis tinnula reddatur uox. Iam uero fœminarum uox natura est acuta, & gracilius tinnit digitorum grauitate. Itaq; fictitium illud gracilioris lectionis genus, hoc loco à Fabio damnari uidetur. Quanquam non displicet quod Raphael plasmate legendum mauult, quod sit medicamentū efficax ad uocem emolliendam. Id quod Persius indicare uidetur ubi dicit, Liquido cū plasmate guttur Mobile collueris. Prætextatum } Cum nondum uirilem togam sumpsisset. Prosopopœias } Affictiones, aut fictas personarum inductiones. Flexum } Mutationem quandam uocis. Interim } id est dum nōdum uirtutes eorum potest intelligere. Spiritum } id est audaciam, magnam fiduciā.

Rerum } scilicet quæ narrantur ibi apud Horatium & Virgilium. Tragœdi } ut Sophocles, Euripides. Lyrici } Vt Pindarus, & apud nos Hora. ī Odis. Elegis } quæ à deploratiōe mortuorū nomē hēt. Commata } cæsuræ, sectiōes, incisiōes.

Commata Sotadeorū } A prælectiōe. sūt āt Trochaica crebris cæsuris distincta, eo īgenio, ut eodem metro seruato, retro legi queāt, quorum author Sotades fuit. id qd Martialis indicat his uerbis, Nec legis retro Sotadē cinædum. In primis } s. conferent Latini prisci scriptores.

Plus ingenio quàm arte } Horatius quoque in Latinis ueteribus artem desiderat, & castigādi laborem, his uersibus. Aut ignoratæ premit artis crimine turpi, Et data Romanis uenia ē indigna poetis. Atticismus }

dissoluta, nec plasmate (ut nunc à plerisque fit) effeminata. de quo genere optime C. Cæsarē prætextatum adhuc accepimus dixisse: Si cātas, male cantas: si legis, cantas. Nec prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronunciari velim: esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis in quibus poeta persona sua utetur. Cætera admonitione magna egent: in primis ut teneræ mentes, tracturæq; altius quicquid rudibus & omnium ignaris insederit, non modo quæ diserta, sed uel magis quæ honesta sunt, discant: ideoq; optime institutum est ut ab Homero atque Virgilio lectio inciperet: etquanquam ad intelligendas eorum virtutes, firmiore iudicio opus esset, sed huic rei superest tēpus, neq; enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur. Vtiles Tragœdiæ. Alunt & Lyrici: si tamen in his non authores modo sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia uero, utique q̄ amat, & Hendecasyllaba, quibus sunt commata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoueantur; si fieri potest: si minus, certe ad firmius ætatis robur reseruentur. Comœdiæ, quæ plurimum conferre ad eloquentiam potest, cum per omnes & personas & affectus eat, quem vsum in pueris putem, paulo post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legēda erit. de Menandro loquor: nec tamen excluserim alios. Nam Latini quoque authores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris quæ ad eruditionem modo pertinent, longa ætas spatium dabit. Multum autem ueteres etiam Latini conferunt: quanquam plerique plus ingenio quàm arte ualuerunt. in primis copiam uerborum: quorum in Tragœdiis grauitas, in Comœdiis elegantia, & quidā uelut ἀττικισμὸς inueniri potest. Oeconomia quoque in his diligentior, quam in plerisque nouorum erit, qui omnium operum solam virtutē sententias putauerūt. Sanctitas certe, & ut sic dicam, uirilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum genera uitia, dicendi quoque ratione defluximus. Deniq; credamus summis oratoribus, qui ueterum poemata uel ad fidem causarum, uel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & cæteros, qui sunt proximi, uidimus Enny, Accy, Pacuuij, Lucilij, Terentij, Cæcily, & aliorum inseri uersus summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis: cum poeticis uolu-

Id est gratissima Attici sermonis puritas, quæ quemadmodum et Gellius testatur, cæteris græcorum linguis & puritate & breuitate succulenta præstitit.

Oeconomia } id est dispensatio & distributio argumenti proprij. Poeticis uoluptatibus } Id est amœnis poetarum uersibus. Reddi } exhiberi, exprimi. Metaplasmos } Transformatiōes, ut dixi de barbarismo & solœcismo. Necessitati } Qua scilicet coguntur sic loqui poetæ. Artificialium } Artificij poetici. Circa glossemata } Aristoteles in Poetices lib. sic inquit, Omnis uox aut propria est, qua uidelicet singuli utuntur: aut est glossa, qua cæteri, hoc est, ut postea ipse exponit, Heroicorum uersuum scriptores. Ex quibus Aristotelis uerbis, atque etiam ex his quæ ex Eustathio citat Etymologicus, colligere licet, glossemata & glossas apud Fabiū priscas & poeticas uoces recte intelligi, quas idem Fabius iam ante linguam secretiorem interpretatus ē, & hic uoces minus usitatas appellat. Sic apud Diomedem intelligendum est glossematicū dicēdi genus. Qui itaq; apud ueteres has uoces interpretabantur, in Græcorum cōmentarijs glossographi dicuntur. Tropos } Mutationes sermonis uulgaris per alium uenustiorē. Schemata } id est habitus. Instigat } instillat. Certe } id est saltem. sæpius sic accipitur apud authores. Didymo } Græco scriptore Grāmatico, cuius meminit Suidas, qui & πολύγραφος dictus est.

Vnde } ex qua rei causa. Deprehenduntur } id est opprimūtur. Nescire } scilicet quæ non est opus scire.

CAMERARIVS.

Sit autem poetarum } Etsi uidebam cuiuis facile apparere incuria librariorum dictionem hanc, Poetarum, omissam, tamen nolui locum à nobis correctum non suffragantibus exēplaribus ullis, signare. Cæterū plasma significat uocis qua-

platibus aures à forensi asperitate respirent. quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententijs eorum uelut quibusdam testimonijs, quę proposuere confirmēt. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebant: cum Grammatices amor, & usus lectionis, non scholarum temporibus, sed uitę spacio terminentur. In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, vt partes orationis reddi sibi soluto uersu desideret, & pedum proprietatesque ad eo debēt esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur deprehendatque quæ barbara, quæ impropria, quæ cōtra legē loquēdi sunt posita: nō vt ex his vtique improbētur Poetæ (quibus quia plerunque metro seruire coguntur, adeò ignoscitur, ut uitia ipsa alijs in carmine appellatiōibus noīentur. metaplasmos enim, & schematismos, et schemata, vt dixi vocamus, & laudē uirtutis necessitati damus) sed vt cōmoneat artificialiū, & memoriā agitet. Id quoque īter prima rudimēta nō inutile, demōstrare quot quæque uerba modis intelligēda sint. Circa glossemata etiā, id est uoces minus usitatas, non ultima eius professionis diligentia est. Enimuero iā maiore cura doceat tropos omnes, quibus pręcipue non poema modo, sed etiam oratio ornatur: schemata vtraque, id est figuras quæque λέξεως quæque διανοίας uocātur. quorum ego, sicut troporum, tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue vero illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in decoro rerum: quid personæ cuique conuenerit: quid in sensibus laudandum, quid in uerbis: ubi copia probabilis, vbi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen vsque ad superuacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris authoribus memoratas exposuisse satis est. Persequi quidē quod quisque vnquam uel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimię miserię, aut inanis iactantię est: & detinet atque obruit ingenia melius alijs uacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis Grammaticorum commentarij, vix ipsis qui composuerunt, satis noti. Nam Didymo quoque, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, vt cum historiæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod euenit præcipue in fabulosis vsque ad deridicula, quędam etiā pudenda: vnde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo vt de libris totis, et authoribus, vt succurrit, mentiatur tuto, quia inueniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter virtutes Grammatici habebitur, aliqua nescire.

si colliquationē, apud Persium ipsum collyriū accipiūt, Liquendo cū plasmate guttur Mobile colluerit. Cōmata Sotadeorū} Sotades ex eorū numero, qui quia obscœna scriberēt, κιναιδόλογοι dicebantur, hoc in genere carminū facile uicit superiores. Hūc quia obscœne exprobrasset sororis cōiugiū Ptolemæo Philadelpho, cōsecutus iuxta Caunū Patroclus, unus ex Ptolemæi ducibus, inclusum arcæ plūbeæ in mare immersit. fuit patria Maronita. Vsus ē Ionica dialecto. Commata autē uocat cæsuras. Sotadeas cæsuras in Trochaicis & Ionicis carminibus annotarunt Grammatici. Et Heroicum quod in Trochaicum trimetrū acatalecticum retro uersum legatur, Sotadicū dixere. Retro enim lecta fuisse Sotadica Martialis significat. Nec retro lego Sotadē Cinædum. et Ausonius σωταδικόν τε κιναίδιον ἰωνικὸν ἀμφοτέρωθεν, ut iste apud Diomedem Ionicus ἀπὸ μείζονος: Pansa optime diuos cole, si uis bonus esse retro lectus uersus Heroicus efficitur. quæ quidem inuersiones carminū usurpatæ & in Elegijs à Græcis inueniuntur, ut illud ἵππον ὁρμῶντος φάος ἦν μερόπων καὶ σώζετο λαῶν, ὄντα καὶ νεκύων ἦν σπάνις ἐν αἰδίῳ. Verte & retro leges oīa manētibus numeris & sensu, ἐν ἀεὶ ... σπάνις ἦν. Exemplum Heroici, qui retro lectus Sotadeus fit, & Fabius adducit lib. nono: Astra tenet cœlum, mare classes, area messem: & Sotadeum, qui retro trimeter Iambicus, Caput exeruit mobile pinus repulsa. Oeconomia} id est ordo & dispositio quædam argumenti. Ita etiam Cicero libro sexto scribens Attico, Nec οἰκονομίαν meam instituam, sed ordinem conseruabo tuum. Pedum} sub rhythmo metrum est tanquam genere. Rhythmum autem etiam dicimus qui est incongruo pedum motu, id est, ἄρσει καὶ θέσει. unde metricæ syllabæ & ipsæ exactæ ad hanc congruentiam, dictæ sunt pedes.

ARGVMENTVM.

Perfectis duabus grammaticæ partibus, nempe methodice & historice, adijcit ueluti corollarium grammaticorum curæ quædam dicendi primordia: Fabellas primum Aesopicas & earum tractandarum rationem: chrias etiā & ethologias, atque sententias, & chriarum plura genera, aliud in uoce simplici, aliud in respondendo, aliud in facto, aliud huic penè par quod chriodes appellant.

De officio Grammatici, & quę primordia sint dicendi. Cap. IX.

ET finitæ quidem sunt partes duæ quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, & ennaratio authorum: quarū

MOSELLANVS.

Methodicen} id est compendiosam præceptionē, siquidem ὁδὸς Græcis uiam significat, & μέθοδος uiam breuiculam, & magis compendiosam, quæ à publica, qua incedere uetuit Pythagoras, per agrum declinat. unde abbreuiationes, & artium præceptiones hoc uocabulo ab Aristotele intelliguntur. Succedunt} affines &

illam methodicen, hanc historicen uocant. Adyciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum Rhetorem capienteis instituant. Igitur Aesopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proximæ succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stylo exigere condiscant: Versus primo soluere, mox mutatis uerbis intrepretaristum paraphrasi audacius uertere, qua & breuiare quædam, & exornare, saluo modo poetæ sensu, permittitur. Quod opus, etiam consummatis professoribus difficile, qui commode tractauerit, cuicunque discendo sufficiet. Sententiæ quoque & chriæ & ethologiæ subiectis dictorum rationibus apud Grãmaticos scribantur, qa initiũ ex lcõne ducũt. Quorũ oĩum similis ẽ ratio, forma diuersa, qa snĩa vniuersalis est vox, ethologia personis cõtinetur. Chriarũ plura genera traduntur. Vnum, simile sententiæ, quod est positum in voce simplici, Dixit ille. aut. Dicere solebat. Alterum, quod est in respondendo: Interrogatus ille, vel, Cum hoc ei dictum esset, respondit. Tertium huic nõ dissimile, cum quis nõ dixisset sed aliquid fecisset. Etiam in ipsis factis esse chriam putãt, vt, Crates cũ indoctũ puerũ vidisset, pædagogũ eius ꝑcussit. Et aliud pene par ei, quod tñ eodem noĩe appellare nõ audent, sed dicunt χρειῶδες vt, Milo quem vitulum assueuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poetis celebratas, notitiæ causa non eloquentiæ tractandas puto. Cætera maioris operis ac spiritus, Latini Rhetores relinquendo, necessaria Grammaticis fecerunt: Græci magis operum suorum & onera & modum norunt.

nes & cognatæ sunt. Modũ} scilicet argumẽti. Stylo} idest scriptione. Sententiæ quoq;} sententia est oratio generalem pronunciationem habens, hortans ad aliquam rem, uel deterrens: ut in illo Homerico, Non oportet per totam noctem dormire principem uirũ. Hortans uero, ut in illo Theognidis Græci antiquissimi poetæ, Oportet eum qui pauperiem fugere statuerit uel latissimum pontum penetrare, & scopulos non horrere præcipites. Sic Priscianus transtulit, scribens de exercitatione Rhetoricorũ. Et Chriæ} usus, quem Græci χρείαν uocãt, est commemoratio alicuius orationis, uel facti, uel utriusq; simul, celerem habens demonstrationem, quæ utilitatis alicuius causa plerunque profertur, unde et nomen habet. μυθολογίας.} Quam Hermogenes authore Prisciano ἠθολογίαν uocat, dicitur imitatio sermonis ad mores & suppositas personas accommodata. Priscianus allocutionem interpretatur, non admodum significanter, nam ἦθος mos & consuetudo dicitur, & λόγος oratio. Paraphrasi} Vberiore expositione circa eandem sententiam uerbis uenustioribus. Cuicunque discendo} Cuiuscunque exercitationis genere. Voce} id est pronunciatione, ut Demosthenes quo pacto Orator factus esset maximus, interrogatus, rñdit se plus olei quàm uini consumpsisse. Crates} Philosophus Thebanus, qui auri grande pondus mari immersit, ne ipse ab eo submergeretur. χρειῶδες } id est usuale. Ra-

tio} causa subiunctiua aliquoties. Narratiunculas} id est poetarum fabulas, quæ fictæ uerisimili dispositione imaginem ueritatis exhibeant. Maioris operis} Curæ, ut operationem, laudem, refutationem, locum communem, comparationem, descriptionem, positionem, & legislationem quæ omnia apud Græcos ante Rhetorices ingressum tractantur. Spiritus} audaciæ & fiduciæ. Grãmaticis} idest grammaticorum præceptionibus.

CAMERARIVS.

Sententiæ} Quis nescit qd sententiam dixerint Latini, γνώμην Græci? ut, Obsequiũ amicos, ueritas odium parit. φθείρουσιν ἤθη χρήσθ' ὁμιλίαι κακαί. Chriam satis explicauit Fabius qui in sermonẽ Latinũ uerterũt, uocant usum. ἠθολογίας personis continetur, ut cum deplorantem in fabulis calamitatem suam Hecubam, aut Andromachem uidemus. Apud Græcos etiam seorsim exempla inuenias. Ex fabulis autem esse potest tale: Cum Admetus, uxoris, quæ pro ipso sese morti obtulerat, funus exequtur, sic inquit apud Euripidẽ.

Quod maius queat esse malum homini,

Quam fida cõiuge priuarier

Et in Hippolyto totus ille contra muliebre genus locus; & apud Catullum Ariadne:

Tum iam nulla uiro iuranti fœmina credat.

Crates} Diogenes. transtulit ex Aphthonio Priscianus. Porro χρειῶδες accipiendum est Chriæ simile.

A R G V M E N T V M.

Puerum hactenus a grammaticis doctum, priusquam Rhetori tradatur, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem græci encyclopædiã uocant, mathematicis instituendum contendit: quæ etiã si in dicendo se non ostendunt & proferunt, uim tamen occulte suggerere, & tacite sentiri confirmat. nec aliter ex ijs oratorem consummatũ effici quàm antidota & pharmaca ex multis diuersas uires habẽtibus perfectissima, aut mel uario florum ac succorum genere suauissimum euadere. Primam mathematicarum musicam tractat, cuius laudes primum ab efficientibus, adiunctis, exemplis, & testimonijs maiorum celebrat. Deinde ad usum eius accedit, eamq; apud ueteres cõiunctã cũ Grãmatica fuisse ꝓbat. Oratorẽ ab ea petere numeros qui in corpore sint, & in uoce, quorũ, alij ad gestũ, alij ad collocationẽ uerborum, ad flexus uocis alij pertineant. Denique de qua musica præcipiat ostendit, nempe non de effœminata, & impudicis modis fracta, sed de graui & sancta, rationisq; cognitionem habente: quæ ad mouendos leniendosque affectus plurimum ualeat. Geometriam probat oratori esse necessariam, eamq; late accipiendo ad Arithmeticam & Astrologiam extendit. summas & computationes incidere frequenter in causas, quæ Arithmetices beneficio sint explicandæ. Esse etiam & sæpe de terminis, mensuris, finibus & magnitudinibus controuersias: quare lineares illas formas tenendas esse. Porro maiorem geometriæ cum arte oratoria esse cognationem, propter ordinem utrobique necessarium. nam quod in demonstrando faciant Geometræ, ut ex prioribus probent insequentia, ex certis incerta: idem facere & oratores dicendo. hinc secundum plerosque cum Dialectica maiorem habere affinitatem. Geometriæ usum aliquem formis subiectis commonstrat; & formam quidem orbicularem esse omnium capacissimam & perfectissimam, quadratam triangulis esse

perfectiorem, triangula æquis lateribus, inæqualibus: & hanc se tollere usque ad rationem mundi: unde muneris cognoscimus certos esse syderum constitutosque cursus: quod & ad oratorem pertinere subiectis exemplis probat.

An Oratori futuro necessaria sit plurium artium scientia. Cap. X.

HAec de Grammatica, quàm breuissime potui: nō ut oīa dicerē, sectatus, quod infinitum erat: sed ut maxime necessaria: nunc de cæteris artibus, quibus instituē dos prius quàm tradantur Rhetori, pueros existimo, strictim subiungam, vt efficiatur orbis ille doctrinæ, quam Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant. Nam iisdem fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingrediē da sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum Oratorem satis valent solæ: an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid, inquiūt, ad agendam causam, dicendam'ue sententiam pertinet, scire quemadmodum in data linea constitui triangula æquis lateribus possint? Aut quo melius uel defendet reum, uel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus & spacijs distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiuerint, nec Musicos nisi hac communi voluptate aurium intelligāt. Quibus ego primum hoc respondeo, quod et M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, nō eum à nobis institui Oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginē quādam concepisse nos animo perfecti illius, ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formantes eum, qui sit futurus consummatus vndique, &, vt dicunt mortalis quidam deus, non modo cognitione cælestium vel mortalium putant instituendum, sed per quædam parua sane si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exequisitas interim ambiguitates: non quia Ceratinæ aut Crocodilinæ possint facere sapientē, sed quia illū ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter Oratorem (qui debet esse sapiens) non Geometres faciet, aut Musicus, quæq; his alia subiūgā, sed hæ quoq; artes vt sit cōsūmatus iuuabunt. Nisi forte antidotū qdē, atq; alia q̄ morbis aut uulneribus medentur, ex multis atq; interim cōtrarijs quoq; inter se effectibus cōponi videmus, quorū ex diuersis fit illa mistura vna, q̄ nulli earū similis est quibus constat, sed proprias uires ex omnibus sumit: & muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem, vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit Prouidentia, pluribus artibus eget: quæ etiam cū se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, & tacite quoq; sentiūtur. Fuit ali

MOSELLANVS.

Ἐγκυκλοπαιδείαν } id est eruditionem circularem. i. omnibus numeris perfectissimā siquidem constat ex Geometrarum disputatione, omnium figurarum circulum esse perfectissimum, utpote omnibus alijs magis capacem, & neque initium neque finem aliquem ostendentem: unde & apud Aegyptios, ueluti testatur Horus in lib. de sacris Aegyptiorum notis, æternitatis ē symbolum: tum etiam Geometræ omnium figurarum rationem in circuli natura inclusam docent. Propterea nexus ille capacissimus omnium disciplinarum, cuius uel exitum uel ingressum uix deprehendas, ueteres Græci ἐγκυκλοπαιδείαν, id est circularem eruditionem uocarunt, κύκλος enim circulus, & ἐγκυκλος, circularis, παιδεία, eruditio. Iisdē annis } ubi Grammaticam curamus. Inducta linea } id est, per lineam inductam, scilicet rectam. Alij tamen legunt, data.

Inducta } scilicet duobus circulis. Triāgula } Carolus Bouillus lib. commētariorum Geometricorū 5. hoc Euclidis θεώρημα latius his uerbis exponēs sic inquit, Datæ lineæ longitudinem super pūcta ipsius extrema duobus circulis descriptis, eorum utraque sectionis puncta datæ lineæ terminis per rectas complentur, fient super datam lineam trigoni ἰσόπλευροι: id est triāguli æquilateri. Spatijs } Intelligit proportiones illas sonorū, διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, δὶς διὰ πασῶν, atque alias, de quibus est apud Boethium Seuerinum, et Vitruuium lib. quarto. Consilia } scilicet sententiis sua dicēda. Spatijs } Interuallis. Ceratinæ } intelligit argutias illas dialecticas, quas uulgo syllogismos cornutos uocant, nimirum à captione, quam epistolarum lib. quinto. Seneca ad Lucilium iocans scribit: Quod non perdidisti, habes, cornua nō perdidisti, cornua ergo habes. Meminit & Gellius in noctibus κέρας antē Græcis cornu significat, unde κεράτινος cornutus. Porro Crocodilinas non dissimiles captiones accipiemus, quæ ex fabula huiusmodi nomen habent. Mulier quædam Ægyptia, in Nili ripis ludibundum puerum à Crocodilo ablatum sensit. rogat ea Crocodilum, ut reddere filium dignetur: Crocodilus respondit se redditurum si uerum diceret: illa autem dixit, non mihi reddes: quæ cōditio sanè inexplicabilis erat: propterea quòd huius orationis ueritas, ex uoluntate Crocodili penderet. Indicat hoc Lucianus, cum alibi, tum in Vmbrarum uenditione, tribuitq; argutas has nugas Chrysippo Stoico uelut parenti. Sed & Politianus in Miscel. cap. 54. copiose & docte hunc locum exposuit. Antidotum } Quasi contradatum. Antidotus enim Græcis sonat medicamentum ex uarijs miscellis confectum, quod potissimum cōtra uenena datur. Siquidem ἀντὶ Græca præpositio cōtra significat, & δίδωμι, do. Morbis } Scilicet qui sunt sine uulnere.

Vulneribus } Quæ scilicet sunt cum carnis læsione. Effectibus } potentijs herbarum, aut gemmarum. Quorum } medicamentorum, et effectuum. Earum } herbarum scilicet, aut gēmarum. Inimitabilem } quem nemo arte possit imitari. Addunt } scilicet illæ artes. Disertus } Nam disertus & eloquens apud Ciceronem & Fabium nostrum differunt ut disertus sit mediocriter eloquens, eloquens autem absolutus orator. Sic Antonius apud Ciceronem de Oratore primo, inquit sese disertos uidisse multos at eloquentem neminem. Conueniet } Quadrabit, aut consensus erit doctissimorū. Arduo } id est sublimi, & in magna difficultate posito.

Animus }

quis sine his disertus:at ego Oratorem volo. Non multum adyciunt:sed ęque non erit totum,cui uel parua deerunt:& optimum quidem hoc esse cōueniet: cuius etiā si in arduo spes est,nos tamē pręcipiamus omnia,vt saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum Oratorem esse non prohibet : turpiterque desperatur, quicquid fieri potest. Atque ego vel iudicio veterum poteram esse cōtentus. Nam quis ignorat Musicen (vt de hac primum loquar) tantum iam illis antiquis temporibus non studij modo , verum etiam venerationis habuisse, vt iydem Musici,& vates & sapientes iudicarētur? mittam alios, Orpheus & Linus: quorum vtrunq; dys genitum, alterum uero, quòd rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam syluasque duxisse, posteritatis memorię traditum est. Et Timagenes author est, omnium in literis studiorum antiquissimā Musicen extitisse:& testimonio sunt clarissimi poetę, apud quos inter regalia conuiuia laudes Heroum ac Deorū ad citharā canebātur. Iopas uero ille Virgily, nonne

canit errātem Lunā, Solisque labores: & cętera.

Quibus certe palam confirmat author eminentissimus, Musicen cum diuinarum etiam rerum cognitione esse coniunctam. Quod si datur, erit etiam Oratori necessaria. Siquidem, ut diximus, hęc quoque pars quę ab Oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit: ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atque claros nomine sapientię viros, nemo dubitauerit studiosos Musices fuisse, cum Pythagoras, atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem, uulgauerint, mundum ipsum eius ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata. Nec illa modo contenti dissimilium cōcordia, quā uocant ἁρμονίαν sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato cum in alijs quibusdam, tum pręcipue in Timęo, ne intelligi quidem nisi ab ys qui hanc quoque partem disciplinę diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates iam senex institui lyra non erubescebat? Duces maximos et fidibus et tibijs cecinisse traditum, & exercitus Lacedęmoniorum Musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubę faciunt? quorum concentus quanto est uehementior, tanto Romana in bellis gloria cęteris pręstat. Non igitur frustra Plato ciuili viro, quem πολιτικὸν uocant, necessariam Musicen credidit. Et eius sectę, quę alijs seuerissima, alijs asperrima uidetur, principes in hac fuere sententia, vt existimarent sapientum aliquos nonnullam operam his studys accommodaturos. Lycurgus durissimarum La-

Animus } fiducia perficiendi. Oportet iniquum petere, ut æquum feratur. Vide Erasmum in Chil. Atque } translationem facit per atque, quemadmodum M. Tullius Cic. per atque, atque elegantissime. Vel iudicio veterum } Qui uidelicet sic statuerunt nexum esse disciplinarum, neque alteram sine alia rite haberi posse: id quod ex Platone testatur M. Tullius lib. tertio de Oratore. Sic Orpheus sic Linus } Qui carmina sua ad lyram canebant, ab Aristotele non modo inter illos laudatos σοφοὺς referuntur, uerumetiā theologi appellantur. Et Terētius artem poeticā alioqui musicam uocat in prologo Hecyræ. Nam Orpheus, ut Suidas scribit, Oeagri & Calliopes Musæ filius fuit, Linus huius discipulus, qui creationem mundi uersibus amœne prosecutus, dicit primum Aethera à deo productum, deinde Chaos, tertio loco Noctem. in quibus trinitatis mysterium inesse non solum Suidas tradidit, uerumetiam nostro seculo latissime cōprobauit Reuchlinus, de uerbo mirifico lib. tertio tum & in Cabalistica disputatiōe: id quod etiam Picus facit. Linus iuxta alios Mercurij & Vraniæ filius fuit, iuxta alios Amphimari & Vraniæ proles traditur: postremo qui iam Apollinis filium scribunt: qua de re uersus poetæ ē, Lino formosus Apollo. Timagenes } Cuius meminit & uitā perscribit Suidas. Errantem } id est cursum suum peragentē. Labores } itinera. His motibus dederunt } Illi octo cursus, in quibus eadem uis est modorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos, qui numerus rerum omnium ferè nodus est, quod docti homines neruis imitati atque cantibus, aperuerunt sibi reditum in hunc locum: sicut alij, qui praestantibus ingenijs in uita humana, diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduerunt, nec est ullus sensus hebetior in uobis: sicut ubi Nilus ad

illa quæ κατάδουπα nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solē aduersum nequitis, eiusq; radijs acies uestra sensusq; uincitur. Hæc Aphricanus ad Scipionem iuniorē loquitur in somnio Scipionis. Nostri operis } idest rhetorici officij. Mūdum } Octo sphæras, orbes cælestes. Ratione eius } id est musices proportionibus. Quā } scilicet rationē musices expressam orbibus cælestibus. Lyra } septem suis chordis. Concordia } id est consensu. Dissimilium } sonorum cælestium orbium. ἁρμονίαν } id est concentum quadrantem. In Timeo } Quem scripsit de anima.

Quid de Philosophis } Hinc Plato ipse in Academiæ suæ uestibulo præscripsit, Nemo huc introeat μαθημάτων imperitus, ut testatur Gellius lib. 1. ca. nono. Duces maximos } Sic Achilles à Chirone institutus fidibus. Frustra } .i. sine causa. πολιτικὸν } ciuitate dignum. Sectæ } Stoicæ disciplinæ. Principes } ut sunt Zeno, Chrysippus, Cleanthes. Conspirant } Consentiant, conueniūtur. Aristoxenus } musicus nobilissimus, quem Boethius Seuerinus sæpius in suis scriptis de Musica citat. Sophron } fabularum mimicarum scriptor, ut traditur à Laertio. Eupolis } Comicus Græcus, in supposititio puero. Impēdiorū } sumptuum. Marsias } Persona comica. Psaltis } Præceptoribus Musices. In prouerbium } nā qui inciuiles et indocti sunt, prouerbialiter apud Græcos iā ἄμουσοι, iam ἀχάριτες dicūtur, id est procul à Musarum sacris, & Gratiarum. Indicauit hoc in prouerbijs Erasmus.

Numeros } nonnulli corpus hoc loco, atque eius numeros intelligunt modulatos & uelut cō-

dęmonijs legum author, Musices disciplinam probauit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos facilius labores uelut muneri nobis dedisse. Siquidem & remiges cantus hortatur: nec solum in ijs operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua iucunda uoce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quanlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ uideor, nõdum tamen eam oratori coniungere. Transeamus igitur id quoq;, quòd Grãmatice quondam ac Musice iunctę fuerũt. Siquidem Archytas atque Aristoxenus etiam subiectam Grammaticen Musicę putauerunt: & eosdem vtriusque rei præceptores fuisse, cum Sophron ostendit Mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probauit, ut suppositos capiti libros eius, cũ moreretur, habuisse credatur: tũ Eupolis apũ quẽ Prodamus & Musicẽ & lrã docet. Et Maricas, q est Hypbolus, nihil se ex Musicis scire nisi literas cõfitetur, Aristophanes, quoq; nõ vno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demõstrat. Et apud Menandrum in Hypobolimæo, senex reposcenti filiũ patri, uelut rationem impendiorum quæ in educationẽ contulerat, opponens, psaltis se & geometris multa dicit dedisse. Vnde etiam ille mos, vt in conuiuijs post cœnam circumferretur lyra: cuius cum se imperitũ Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis vtar, habitus est indoctior. Sed veterũ quoq; Romanorũ epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quę cum omnia sint à Numa Rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes ac bellicosi vĩr, curã Musices, quãtã illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in prouerbiũ vsque Gręcorum celebratũ est, Indoctos à Musis atque Gratijs abesse. Verum quid ex ea proprie petat futurus Orator, disseramus. Numeros Musice duplices habet, in vocibus, & in corpore. vtriusque enim rei aptus quidã modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus Musicus diuidit in ῥυθμὸν & μέλος ἔμμετρον quorum alterum modulatione, alterum canore ac sonis constat. Nũ igitur non hęc oĩa Oratori necessaria: quorũ unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus uocis, qui sunt in agendo quoq; plurimi, pertinet. Nisi forte in carminibus tantum & in canticis exigitur structura quędam & inoffensa copulatio vocum in agendo superuacua est: aut non compositio & sonus in oratione quoque uarie pro rerum modo adhibetur, sicut in Musice. Nanque & voce & modulatione grandia elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit totaq; arte consentit cum eorũ quę dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoq; intentio vocis, remissio, flę

prehensos motus & gestus futuri oratoris. Hoc ut non negamus quadrare, ita uidetur commodius ad instrumenta musica referendum: maxime cum Fabius postea peculiarem disputationem de motu corporis introducat, & Musici non sic soleãt suam disciplinam diuidere. Vtriusque enim rei } Et corporis, & uocis. Rationem } essentiam. Diuidit } Gellius lib. 16. cap. 18. canonicæ disciplinæ rationem ex Varrone diuidit in tres partes, Rhythmũ scilicet, quæ sit longior mẽsura uocis, & μέλος, quod altitudinem et tenorem uocis examinet, & μέτρον. per quod syllabarum longarũ, breuium, et mediocrium iunctura & modus concinens cum geometriæ principijs, aurium mẽsura examinatur. Canore } altitudine uocis. Ac sonis } distinctis. Collocatione uerborum } suaue sonantium, et sublimium suo loco. Flexus } uoculationis mutationem. Cãticis } i. lyricis carminibus, ut sunt Pindari. Inoffensa } Decens, non collisa. Aut non } scilicet necessario. Sonus } uoculatio. Sicut in Musice } adhibetur uarie. Flexus } Mediocris mutatio uocis. εὐρυθμία } id est felix gesticulatio corporis. Nec aliunde } quàm à musices cognitione. Sepositus } peculiariter seiunctus. Quid tam propriũ musices? } scilicet quàm habere curam uocis. Præsumẽda } scilicet Oratori. Hæc pars } cura uocis. Musicus } seruus, sic enim à Cicerone appellatur. Tonorion } À tenore uel tono, quem uoci Gracchi adhiberet. abũde hoc est scriptum in Cicerone de Oratore, & Gellio. Intendi } uel etiam remitti crassiore uoce. Illos certe } non putabit sine musica esse. Ad lyram } ut est pindarus. Hæc } Argumenta de laude musices. À Chirone } Qui Achillis nutricius fuit. Committendum } errandum, designandum, semper in malam partem. Effœminata } emollita, fracta, deiecta, eneruata. Impudicis modis } lasciuis modulis. Minima } Immo maxima. Excidit } excussit, extirpauit, extinxit. Psalteria } psalteriũ quemadmodũ testatur diuus Hieronymus multis locis, instrumentum fuit fidibus decem instructum, unde & regius Propheta Psalterium decachordũ celebrat. Solebat autẽ qui pulsabat hoc instrumentum, una quoque incinere, id qđ græcis ψάλλειν dicitur: à quo psaltes, et psaltria fœmina quæ hoc instrumenti genere exercitata est. Hebræi Nablon uocant. Sambucas } spadicas recte legi hoc loco cũ uetusti codices, tum uero maxime Iulius Pollux persuadet. Is enim lib. decimo cap. 4. Spadicas inter instrumenta κρουόμενα, id est, quæ manu pulsantur, connumerat. Nam Pythagoram } qui primus omnium Musicam apũ Græcos reperit. In spõdeum } qui uocis longitudine grauitatem quandam præ se fert, siquidem spondeus modulus ex mora lõgis sonis conficitur: quemadmodum & apud poetas pes habens longas duas syllabas, Spondeus dicitur. Et Chrysippus } in lib. de Educatione. Ficta materia } Argumentum. Ponitur } loco thematis. Phrygiũ melos } genus enim est melodiæ, qđ ut author ẽ Lucianus, uehementiam quandam & furorem in animis audientiũ concitat, uocatur enim ab ipso ἔντονον, & βίαιον, hoc ẽ intensum & uiolentum. Inde } ex Geometria. Cum sit diuisa } hinc est quòd huius professionis princeps Euclides æquali cura etiam numerorum rationẽ libro Geometriæ. 6. tractat: quãdo antiquitas, ut Fabius hoc cap. manifestissime indicat, Geometriæ appellatione & Arithmeticen et Astronomian sit cõplexa. Notitia } quam hodie uocant Arithmeticen. Circa summas } circa supputationes. Sed si digitorum } rationem digitorum inuenies in commentarijs Hieronymi ac Beda theologo transcriptam. Saltem } solum

hon. Trepidat } Hæsitat, dubitat. A' computatione } numero. Linearis ratio } id est cognitio linearis magnitudinum, quam pollicetur Geometria.

Terminus } scilicet agrorum. Ordo } scilicet probationum, definitionum. Propositarum } scilicet Oratori. Conclusio } comprobatio. Syllogismus } ratiocinatoribus, collectionibus.

Ratione } scilicet certa. Est hoc } scilicet ut falsa sint uerisimilia. Pseudographias } descriptiones falsas. Maiora, quam scilicet quæ in numero concurrunt. Extremæ lineæ } circumferentiæ. Planis } scilicet figuris. Paribus oris } id est æqualibus lateribus. Quadrata } Plus spatij continebunt. Rursus quadrata triangulis } nam in quadratis æquilateris dimetiendis, latus in sese ducendum erit, siue latus per latus multiplicandum. In hoc autem quadrato decem pedes latus constituunt, eos si multiplicaueris per decem deprehēdes arcam inclusam centum esse pedum. nam decies decem, centum reddunt.

Circuitus } Circumferentia.

Campi } spatij. Colligere } supputatione assequi. In quanque partem } id est unumquodque latus supputatum. Extremitatis } circumferentiæ. Areæ } spatia inclusa. Lineis } s. æqualibus. Amplius } spatium comprehendunt. Per oram } circumferentiam. Intra } in ipsa area.

Fronte } id est lateribus duobus longitudinis. Ex illo } scilicet spatio. Amplectuntur } lineæ circunductæ. Deducent } Detrahent partem spatij. Eodem circunductu &c. } Aequali circumferentia. Vtrinque } Ex utraque parte longitudinis

Singulis } pedibus, id est uno tantum pede. Quadratos } scilicet pedes. Ducetur } per supputationem. Centum } in quadrato æqualiter. Quadrati } Aequilateri. Amplitu‹d›inu } inclusio lineis. Amplitudo } mensura. Loci } spatij. Planis } scilicet locis usu uenit. Soli } i. loci. Nicias } princeps Atheniē

xus, pertinet ad mouendos audientium affectus: aliaque & collocationis & uocis (vt eodem vtar uerbo) modulatione concitationem iudicum, alia misericordiam petimus: cum etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diuersum habitum sentiamus. Corporis quoque decens & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία est necessarius: nec aliunde peti potest: in quo pars actionis non minima consistit: qua de re seposi‹t›us nobis est locus. Age, si habebit in primis curā vocis Orator, quid tam Musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda pars est: ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi præcipui suorum temporū oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistula, quam τονάριον vocant, modos quibus deberet intēdi, ministrabat. Hæc ei cura inter turbidissimas actiones, uel iam timenti fuit. Libet propter quosdam imperitiores, etiam crassiore, ut vocāt, musa, dubitationē huius vtilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro concesserint. num igitur hi sine musice? At si quis tam cæcus aīi est, vt de alijs dubitet, illos certe, qui carmina ad lyrā cōposuerūt. Hæc diutius forēt dicēda, si hoc studiū uelut nouū pciperē. Cū uero antiquitus vsque à Chirone atque Achille ad nr̄a tp̄a apud oēs, q mō legitimā disciplinā nō sint perosi, durauerit, nō est cōmitēdū vt illa dubia faciā defensiōis solicitudine. Quāuis āt satis iā ex ipsis qbus sum mō vsus exēplis credā eē manifestū, q̄ mihi, & quatenus musice placeat: aptius tn̄ pfitē dū puto, nō hāc à me pcipi, q̄ nunc in scenis effœminata, & īpudicis modis fracta, nō ex parte minima, siqd in nobis virilis roboris manebat, excidit: sed qua laudes fortium canebātur, quaque et ipsi fortes canebāt. nec psalteria & spadicas, ēt virgimbus pbis recusanda: sed cognitionem rationis, quæ ad mouendos leniendosque affectus plurimum ualet. Nam & Pythagorā accepimus, concitatos ad uim pudicæ domui afferendam iuuenes, iussa mutare in Spondeum, modos tibicina, composuisse: & Chrysippus etiam nutricū, quæ adhibētur infantibus, allectatiōi suum quoddam carmē assignat. Est etiam non inerudite ad declamādū ficta materia, in qua ponitur tibicen qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in īsaniam, & per præcipitia delato, accusari, quod causa mortis extiterit, quæ si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro uel iniqui consentiant? In Geometria partem fatētur esse vtilem teneris ætatibus. agitari nanque aīos, atque acui ingenia, et celeritatē pcipiēdi venire īde, cōcedunt: sed prodesse eam, nō vt cæteras arteis, cū pceptæ sint, sed cū discatur, existimāt. Id vulgaris opinio est.

sium, cuius meminit Thucydides in septimo. Linearibus illis } id est linearibus supputationibus. De prounciatione, id est actione: & gestus, id est decentis motus, institutione.

CAMERARIVS.

Non quia } Ceratinas & Crocodilinas captiones dixerunt ab exemplis, ut illud de cornibus apud Gellium libro decimosexto cap. 2. & de Crocodilo quod memorat Chrysippus apud Lucianum ἐν βίων πράσει. Si filium, inquit, tuum iuxta flumen errantem rapuerit Crocodilus, polliceaturque redditurum incolumem, si uerū responderis interroganti quid sibi statutum sit de redditione filij tui: quid dices illū eē? Est autem τὸ ἄπορον πρόβλημα hoc. Nam siue illa pater dicat, reddes nō uerisimile uideatur. quippe quem deuorandum ceperit. sin dicat, non reddes, idque sit uerum, recipere non poterit filiū, quem nō sit illi redditurus Crocodilus. In his subtilitatibus Stoici multi fuere. Orpheus } Notus est Virgilij uersus, Huic mater quāuis, atque huic pater assit, Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo. Cicero de natura Deorum libro. 1. scribit docere Aristotelē Orphea Poetā nūquā fuisse, & carmen Orphicū Pythagoreos ferre cuiusdā fuisse cerdonis. Clarissimi } cecinit apud Home. Achilles κλέα ἀνδρῶν ἡρώων Et apud eundem Phemius callet Ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε τά περ κλέιουσιν ἀοιδοί. Odissiæ α. Socrates Plato Euthydemo ὥσπερ κόννῳ τῷ μητροβίου, τῷ κιθαριστῇ, ὃς ἐμὲ διδάσκει ἔτι καὶ νῦν κιθαρίζειν ὁρῶντες οὖν οἱ παῖδες οἱ συμφοιτηταί μου, ἐμοῦ τε καταγελῶσι καὶ τὸν κόννον καλοῦσι γεροντοδιδάσκαλον. De Musica Plato in de Rep. 3. & νόμων ζ.

Maricas } Hoc noīe exagitauit Hyperbolum Eupolis, ut ex Nebulis Aristophanis apparet. Significat autem mollem et effœminatū, uel ὑποκόρισμα

Nec ſine cauſa ſummi uiri ēt ĩpenſam huic ſcientiæ operã dederunt. Nõ cũ ſit Geometria diuiſa in numeros atq; formas: numerorũ quidẽ notitia non oratori mõ, ſed cuicũq; primis ſaltẽ literis erudito, neceſſaria eſt. In cauſis uero uel frequentiſſime uerſari ſolet: in quibus actor non dico ſi circa ſummas trepidat, ſed ſi digitorũ ſaltẽ incerto aut indecoro geſtu à cõputatiõe diſſentit, iudicatur ĩdoctus. Illa uero linearis rõ, & ipſa quidẽ cadit frequẽter ĩ cauſas: nã de terminis mẽſuriſq; ſunt lites: ſed habet maiorẽ q̃dã aliã cum arte oratoria cognationem. Iã primũ ordo eſt geometriæ neceſſarius: nõne et eloquẽtiæ? Ex prioribus geometria pbat ĩſequẽtia, & certis ĩcerta: nõne id ĩ dicẽdo facimus? Quid: illa ꝓpoſitarũ q̃onũ cõcluſio, non tota fere cõſtat ſyllogiſmis? Propter qđ plures inuenias q dialecticæ ſimilẽ, q̃ꝫ qui rhetoricæ fateãtur hãc artẽ. Verũ & orator, ẽt ſi raro, nõ tñ nunq̃ꝫ pbabit dialectice. Nã & ſyllogiſmis, ſi res poſcet, vtet: et certe enthymemate, q rhetoricus ẽ ſyllogiſmus. Deniq; pbationũ q̃ ſunt potentiſſimæ, γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgo dñr. Quid aũt magis oratio q̃ pbõnẽ petit? Falſa quoq, ueri ſimilia, geometria ratione dephendit. Fit hoc & in numeris p quaſdã quas ψευδογραφίας vocãt, q̃bus pueri ludere ſolebamus. Sed alia maiora ſunt. Nã qs nõ ita ꝓponenti credat, Quorũ locorũ extremæ lineæ eãdẽ menſurã colligunt, eorũ ſpotiũ quoq; qđ his lineis cõtinetur, par ſit neceſſe eſt? At id falſum eſt. Nã plurimũ refert cuius ſit formæ ille circuitus: reꝑhẽſiq; à Geometris ſunt Hiſtorici q, magnitudines ĩſularũ ſatis ſigñari nauigatiõis ambitu crediderũt. Nã vt q̃q; forma pfectiſſima, ita capaciſſima ẽ. Iõq; illa circũcurrẽs linea ſi efficiet orbẽ, q̃ forma ẽ ĩ planis maximè pfecta, amplius ſpatiũ cõplectet', q̃ ſi q̃dratũ pibus oris efficiat. Rurſus q̃drata triãgulis, riangula ipſa plus æqs lateribus q̃ inæq̃libus. Sed alia forſitã obſcuriora: nos facillimũ ẽt iperitis ſeq̃mur expimẽtũ. Iugeri mẽſurã, ducẽtos et quadraginta lõgitudinis pedes ẽẽ, dimidioq; in latitudinẽ patere, nõ ſerè q̃ſq̃ꝫ eſt q ignoret: & q ſit circuitus, et q̃tũ cãpi claudat, colligere expeditũ. At cẽteni & octogeni in quanq; partẽ pedes, idẽ ſpatium extremitatis, ſed multo amplius diuiſæ quatuor lineis areæ faciunt. Id ſi cõputare quẽ piget, breuioribus numeris idẽ diſcat. nam deni in quadrã pedes, quadraginta per orã, intra centũ erunt. At ſi quinideni per latera, quini in fronte ſint: ex illo quod amplectuntur, quartã deducẽt eodẽ circunductu. Si uero porrecti utrinq; vndeuiceni ſingulis diſtẽt, nõ plures intus quadratos habebunt, q̃ꝫ p quot lõgitudo ducetur: quæ circumibit aũt linea, eiuſdẽ ſpatij erit, cuius ea quæ centũ continet. Ita quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoq; peribit, Ergo ẽt id fieri põt, vt maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibuſq; etiam imperito patet plus ſoli eſſe q̃ꝫ cæli. Quid quòd ſe eadem Geometria tollit ad rationem uſque mundi: in qua cũ ſiderum certos cõſtitutoſq; curſus numeris docet, diſcimus nihil eſſe inordinatũ atq; fortuitũ: quod ipſum nõnunq̃ꝫ pertinere ad Oratorẽ poteſt. An uero cum Pericles Athenienſes Solis obſcuratione territos, redditis eius rei cauſis, metu liberauit: aut cũ Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunæ defectione diſſeruit, ne uelut pdigio diuinitus facto militũ aĩ terrerentur, nõ vr̃ eſſe uſus Oratoris officio? Quod ſi Nicias in Sicilia ſciſſet, nõ eodẽ cõfuſus metu pulcherrimũ Athenienſiũ exercitũ pdidiſſet: ſicut Diõ, cũ ad deſtruendã Dionyſij tyrãnidẽ uenit, nõ ẽ tali caſu deterritus. Sit exẽpla licet vſus bellici, trãſeamuſq; q Archimedes vnus obſidionẽ Syracuſarũ in lõgius traxit: illđ vtiq; iã ꝓpriũ ẽ ad efficiẽdũ qđ ĩtẽdimus plurimas q̃ones, q̃rũ difficilior alia rõne explicatio ẽ, ut de rõne diuidẽdi, de ſectiõe in infinitũ, de celeritate augẽdi, linearibus illis pbõnibus ſolui ſolere: ut ſi eſt Oratori (q đ pximus demõſtrabit liber) de oĩbus rebus dđm, nullo mõ ſine Geometria eſſe poſſit Orator.

βαρβαρικόν ἐστι, φασίν. Indoctos } ἄμουσοι enim dicuntur καὶ χαρίτων δίχα, ἢ ὀυκ οἶδ' ὅτι.. Quorum unũ } Nempe in corpore numeri. Alterum } Ῥυθμός. Tertiũ } Μέλος. Gracchi } Hiſtoria nota eſt ex Cicerone et Gellio. Nec pſalteria & ſpadices } σπάδιξ, itemq; φοῖνιξ, apud Pollucem eſt inter organa Muſica. Phrygium } Τῆς φρυγίου τὸ ἔνθεον, τῆς λυδίου τὸ βακχικόν, τῆς δωρίου τὸ σεμνόν, τῆς ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν. Lucianus Harmonide. De Harmonijs multa Athenæus lib. 14. Digitorum } Nam digitorum geſtibus numeros repræſentaſſe ueteres conſtat, & oſtenditur in undecimo Fabij, de qua re ex Beda aliquid uulgauit Eraſ. Roterodamus. ψευδογραφίας } Accipio ψευδογραφίας à Fabio dici fallacias in ſubductiõibus rõnũ, exẽpli loco uidetur eẽ poſſe: Duodecim debentur diebus ſingulis uni amphoræ quatuor, quot amphoræ debẽtur tribus? colliges de regula unã deberi. At ſi ita ꝓpones, diebus quatuor cõficiũt meſſem duodecĩ meſſores, quot cõficient diebus ſex? Cũ ſit ueritas, dẽri ſex dimidiũ tpis amplius q̃. 12. regula calculatiõis uſitata dimidio minus dabit. Cæli } Offuſũ aerẽ uideo quosdã hoc loco cælũ accepiſſe, ſed ut mihi hoc nõ arridet, ita qđ melius afferã nõ hẽo. An uero } de Pericle Galloq; Sulpitio exẽpla ſunt apud Valeriũ lib. 8. ca. 11. De Nicia Thucydides lib. 7. Quẽ locũ ſic uertimus: Iãq; paratis oĩbus ſoluturis illinc, Luna, ut tũ forte plena erat, ſubito deficit, cũ Atheniẽſiũ multitudo rei nouitate pculſa, inhibere curſũ duces iubet: ipſeq; Nicias q admodũ ſupſtitioſus eẽt, negare ſe uel ſniam dicturũ de diſceſſiõe, prius q̃ nouẽ dies, quos uates memorarẽt, præteriiſſent. Hic caſus cũctabũdis Atheniẽſibus iter præcluſit. De Dione Plutar. qui militibus territis Lunæ defectu, pductio in mediũ uate, qui doceret hunc portendere malum Dionyſio, illorum animos confirmauit, cum ipſe naturaliter accidiſſe ſciret.

Comœdo

A R G V M E N T V M.

comœdo & palæstritæ operam aliquam propter pronunciationem, gestum & motum, dandam censet. Non quia puerum fœmineæ uocis exilitate frangi, aut seniliter tremere, aut ebrietatis effingere uitia, & corporis cura mentem obruere oporteat, sed ut eorum imitatione oris uitia emendet: gestum & motum quantum oratoris grauitas postulat, componat. quomodo narrandum, qua sit authoritate suadendum, quæque singulis partibus agendum, discat. Ad quæ omnia plurimum profuturum sit, si electa ex grauibus orationibus edisce re, & stans ea dicere, & quemadmodum agere oporteat, cogatur.

De prima pronunciationis & gestus institutione. Cap. XI.

DAndum aliquid Comœdo quoque, dum eatenus, qua pronunciandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum quem in hoc instituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec uitia ebrietatis effingat, nec seruili vernilitate imbuatur: nec amoris, auaritię, metus discat affectum: quę neque oratori sunt necessaria, & mentem præcipue in ætate prima teneram adbuc & rudem inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus à Comœdis petendus est. Quãquam enim utrunque eorum ad quendam modum pręstare debet orator: plurimum tamen aberit à scenico, nec uultu nec manu nec excursionibus nimius. Nam siqua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur. Quod est igitur in his doctoris officium? In primis uitia siqua sunt oris, emendet: vt expressa sint uerba, vt suis quęq; literę sonis enuncientur. Quarundam enim uel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus: quasdam uelut acriores parum efficimus, & alijs non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ, qua Demosthenes quoque laborauit, λ succedit: quarum vis est apud nos quoq;. Et cum C ac similiter T non valuerunt: in G ac D molliuntur. Ne illas quidem circa S literam delicias hic magister feret: nec uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minime sermoni puro conueniat, simplicem uocis naturam pleniore quodam sono circunlinire, quod Græci καταπεπλασμένον dicunt. sic appellatur cãtus tibiarum, quę pręclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modo exitu grauiorem spiritum reddunt. Curabit etiam, ne extremę syllabę intercidãt, vt par sibi sermo sit: ut quoties exclamãdum erit laterum conatus sit ille, nõ capitis: vt gestus ad uocem, vultus ad gestum accommodetur. Obseruandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis: ne labra distorqueantur: ne immodicus hiatus rictum distendat: ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata vtrolibet ceruix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorum supercilia ad singulos vocis conatus alleuarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissi-

MOSELLANVS.

ALiquid} Scilicet operæ. Comœdo } Histrioni. Eatenus } Scilicet fiat. In hoc} Id est spe futuri Oratoris. Frangi } Emolliri. Vocis} repræsentandæ. Vernilitate} Licentia, scurrilitate, lascivia. Affectum} Dispositionem animi. Vtrunque} Scilicet gestum & motum. Modum} .i. mensurã, præscriptionẽ. Excursiõibus } Statione immutatione. Nimius }.i. imodicus. In his } s. rebus præstandis, ut nõ sit nimia uultus uel manus immutatio. Prima} id est optima. Oris } Enunciationis. Ne ars} Sicilicet affectata. Frequens mutatio} Nam monet id Suetonius, se adolescentulo principem quendam Grammaticum alternis diebus declamare solitũ alternis disputare, tum & sese audisse memoria patrum suorũ, quosdam è Grammaticis statim è ludo transiisse in forum, atque in numerum præstãtissimorum patronorum receptos.

Qua} Id est cuius pronunciatione, Demosthenes laborauit} Adeo etiam, ut altera pro altera aliquoties scribatur, ut κλίβανος uel κρίβανος, utrũque clibanum uel furnum significat. Laboramus} In eo quod ægre præstamus. In faucibus } Recessu oris. Puro } Simplici, id est inaffectato. κατα πεπλασμένον } id est fictitium. Intercidant } id est pronunciatione pereant. Vt par sibi sermo sit } id est ubique sui similis. Gestus } Modulatio corporis. Expressa sint uerba } Quod fiet, si accuratius primam puerorum balbutiem emendauerimus, quam inolitam uidemus pertinacißime durare in omnẽ uitam. Oris inanitate } hiatu. Recta facies} Erecta statura. Distendat} Diducat. Rictus } rima oris, scilicet subducẽdis supercilijs. Pluribus generibus }.i. multis modis uocis intendẽdæ. In his rebus} .s. deducendis aut subducẽdis supercilijs. Momentũ } ingẽs põdus. Flexus } immutatio uocis & cõcentus. Debet ẽt docere comœdus} cuius rei exẽpla sũt copiosa apud Terẽ. in Andria: Narrationis in scena oĩum prima: Suasionis, scena tertia act. tertij, & secunda quinti actus: Cõmiserationis, scena ultima primi actus. Palæstricis uacauerint } luctandi exercitatiõibus. In oleo } quo. s. se ungebant decertaturi. Ad hoc } .s. propositum. Pars in uino } nam non nisi ebrij luctabãtur. Mẽtem} .i. subtilitatem mentis. Nõ indignandũ } .i. non dedignentur discere. Chironomia }.i. lex manuũ, nã νόμος Græcis legem significat, & χεὶρ, ὸς, manum. Heroicis } Priscis. accepimus à Xenophõte ĩ libro de legibus Lacedæmoniorũ. Porro saltationẽ hanc opinor esse, quã Iulius Pollux lib. 4. ca. 13. διποδίαν uocat, additq; Laconicã esse, nimirũ sic appellatã à decẽti & apta glomerandorũ pedũ duplicatione. Crassi}. s. argumẽto sunt. Retinebitur} . s. usus palæstricus. Exercitatione puerili } scilicet saltandi, luctandi, digladiandi.

CAMERARIVS.

AB ipso etiam Socra. } Socratem enim studiose σωμασκῆσαι traditur Xenophon ἀπομνημονευμάτων I. τοῦ τε σώματος αὐτὸς οὐκ ἠμέλει, τούς τε ἀμελοῦντας οὐκ ἐπῄνει. De gymnastica Plato de Republica tertio de legibus septimo.

Lacedæmoniorum saltationem πυῤῥίχην accipio.

lium libro primo cap. quinto. Suppeditabit } id est suppetet. Eminuit } Excelluit. Athenæ } Excultrices omniũ disciplinarum. Prætexímus } Obtendimus. Pythagoreorum } disciplinarum quæ nume ris constabant. Operis } Rhetorici opificij. Vsum } aduocandi & patrocinandi. Sordidum } Sordidis hominibus dignum. His disciplinis } Liberalibus. Quid studia referãt } id est quantum opum. Aduocationum } Patrociniorum. Spectaculis } manibus rebus spectandis. Ineruditis } inciuilibus. Voluptatibus } id est eas potissimum quas ex gustu & tactu concipit, de quibus ut de Gellius lib. decimonono cap. secundo.

ociosus, certam legem temporum seruat, & hæc pariter omnia? Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia prouidemus, cum pariter inuentio rerum, electio uerborum, compositio gestus, pronunciatio, vultus, motusq; desiderentur? Quæ si uelut sub uno conatu tam diuersa parent simul, cur non pluribus horis diuersa partiamur, cum præsertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contràq; sit aliquanto difficilius in labore uno perseuerare? Ideoq; & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tędium uicibus leuatur. Quanlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cuiuscunque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur: sicut in cibis, quorũ diuersitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur. Aut dicant isti mihi, quę sit alia ratio discendi? Si Grãmatico soli deseruiamus, deinde Geometrę tantum? omittamus interim quod didicimus, mox transeamus ad Musicum, excidant priora? & cum Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Græcas? & ut semel finiam, nihil faciamus nisi nouissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arua simul & uineta, & oleas & arbustum colant? ne pratis & pecoribus, & hortis & aluearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negocijs, aliquid desiderijs amicorũ, aliquid rationibus domesticis, aliquid curę corporis, nonnihil uoluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatiget. Adeo facilius est multa facere, quàm diu. Illud quidem minime uerendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent. neq; enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia priusquam obduruerunt. Id uel hoc argumento patet, quòd intra biennium quàm verba rectè formare potuerunt, quamuis nullo instante, omnia fere loquuntur at nouitijs nostris, per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quem iam robustum instituere literis cœperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidque arte optime faciant. Et patentior est laboris natura pueris quam iuuenibus. Videlicet ut corpora infantiũ nec casus quo in terrã toties deferũtur, tã grauiter affligit, nec illa ꝑ manus & genua reptatio, nec post breue tp̃s cõtinui lusus, & totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi grauãt: sic animi quoq; credo, quia minore conatu mouentur, nec suo nisu studijs insistunt, sed formandos se tãtũmodo pręstant, non similiter fatigantur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatem, velut simplicius docentem sequuntur, nec quæ iam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudiciũ. Porro, vt frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio, quàm cogitatio. Sed ne temporis quidem unquam plus erit: quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stylum secedet, cum generabit ipse aliquid, atque componet, tum inchoare hæc studia uel non vacabit, uel non libebit. Ergo cũ Grãmaticus totũ diẽ occupare non possit. nec debeat, ne discentis aĩum tędio auertat: q̃bus potius studijs hęc tẽporũ uelut subsidia donabimus? Nã nec ego cõsumi studẽtẽ in his artibus volo: nec ut moduletur, aut musicis modis cãtica excipiat, nec utiq; ad minutissima Geometriæ opa descẽdat. Non comœdũ in pnũciãdo, nec saltatorẽ in gestu facio: q̃ si oĩa exigerẽ, suppeditabat tñ tp̃s. Lõga est enĩ q̃ discit ætas, & ego nõ de tardis ingenijs loquor. Deniq; cur in his omnibus, quæ discẽda oratori futuro puto, eminuit Plato? q nõ cõtẽtus disciplinis quas pstare poterãt Athenę, nõ Pythagoreorũ, ad quos ĩ Italiã nauigauerat: Ægypti quoq; sacerdotes adijt, atq; eorũ arcana pdidicit. Difficultatis patrocinia pręteximus segnitię. Neq; enim nobis operis amor est: nec qa sit honesta, atq; pulcherrima rerũ eloquẽtia, petitur ipsa, sed ad vilẽ usum, & sordidũ lucrũ accingimur. Dicãt sine his in foro multi, & acquirãt, dũ sit locupletior aliqs sordidę mercis negociator, & plus voci suę debeat pręco: ne velim qdẽ lectorẽ dari mihi, qd studia referãt cõputaturũ. Qui uero imaginem ipsam eloquẽtiæ diuina quadã mente cõceperit, quiq; illã (ut ait nõ ignobilis tragicus) reginã rerũ orationẽ ponet ante oculos, fructumq; nõ ex stipe aduocationũ, sed ex aĩo suo, et cõtẽplatiõe ac sciẽtia petet, ppetuũ illũ, nec fortunæ subiectũ, facile psuadebit sibi, ut tẽpora q̃ spectaculis, cãpo, tesseris, ociosis deniq; sermonibus, ne dicã somno, & cõuiuiorũ mora cõterũt, Geometræ potius ac Musico impẽdat, quãto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis uoluptatibus? Dedit enim hoc prouidentia hominibus munus, ut honesta magis iuuarent. Sed nos hęc ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs, quibus antequam maiora capiat, puer instituendus est: proximus liber uelut nouum sumet exordium, & ad Rhetoris officia transibit.

De orthographia. Cap. VII.

Nunc quoniam diximus quę sit loquendi regula: dicendum quæ scribentibus custodienda: quod græci ὀρθογραφίαν vocant, nos recte scribendi scientiam, nominemus. Cuius ars nõ in hoc posita est, vt nouerimus quibus quæq; syllaba literis cõstet (nam id q̃dem infra grãmatici offm̃ est) sed totã, vt mea fert opinio, subtilitatẽ in dubijs habet: vt longis syllabis omnibus apponere apicem, ineptissimum est, quia plurimæ natura ipsa verbi quod scribitur, patent: sed interim necessarium, cum eadem litera alium atque alium intellectum, prout correpta vel producta est, facit: vt malus, vtrum arborem significet, an hominem non bonum, apice distinguitur. Palus aliud priore syllaba longa, aliud sequenti significat: & cum eadem litera nominatiuo casu breuis, ablatiuo longa est, vtrum sequamur, plerunq; hac nota monendi sumus. Similiter putauerunt illa quoque seruanda discrimina, vt ex præpositionem, si verbum sequeretur specto, adiecta secũdæ syllabæ s litera, ex specto: sed si pecto, remota s, scriberemus. Illa quoq; seruata est à multis differentia, vt ad, cũ esset præpositio, d litera: cum autem coniunctio, t acciperet. Item cum, si tempus significaret, per q: si comitem, per c: si vero causam, per q ac duas sequentes u u scriberetur. Frigidiora his alia, vt quicquid, c quartam haberet, ne interrogare bis videremur. Et quotidie, non cotidie, vt sit, quot diebus. Verum hæc iam inter ipsas ineptias euanuerunt. Quæri solet in scribendo, prępositiones, sonum quem iunctæ efficiunt, an quem separatę, obseruare conueniat: vt cum dico, õbtinuit. secundam enim b literam ratio poscit, aures magis audiunt p. Et immunis, illud n quod veritas exigit sequentis syllabæ sono victum, m gemina commutatur. Est etiam in diuidendis verbis obseruatio, mediam literã consonantem priori an sequenti syllabæ adiungas. Aruspex enim, quia pars eius posterior à spectando est, s literam tertiæ dabit: abstemius, quia ex abstinentia temeti composita vox est, primę relinquetur. Nam K quidem in nullis verbis vtendum puto, nisi quę significat, etiam vt sola ponatur. Hoc eo non omisi, quòd quidã eam quoties a sequatur, necessariam credunt: cum sit c litera, quæ ad omnes uocales vim suam perferat. Verum orthographia quoq; consuetudini seruit, ideoq; sæpe mutata est. Nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores literæ, nec similes his nostris earum formæ fuerunt, & vis quoq; diuersa: sicut apud græcos o literæ, quæ interim longa ac breuis, vt apud nos: interim pro syllaba quã nomine suo exprimit, posita est: vt latinis

MOSELLANVS.

Infra Grãmatici } id est, minus est quam quod Grãmaticum tradere debeat. Malus } nam cũ prior syllaba lõgã lineam suprascriptã habet, arborem significat: cum autẽ breuem apicem & curuum ut sursum spectet, continet, significat non bonum. Palus priore syllaba producitur } dum perticã & uallum significat: palus paludis, locum palustrem, corripitur. Nota } id est, apice longo uel breui. Pluris, ne quis } scilicet putet genitiuum singularem esse. Adiectione literæ } Datiui omnium declinationum Græcarum ultimam uocalem iota habent, uel simpliciter expressam sua syllaba, uelut in quĩta ĩflexiõe, ut βῆμα, βήματι: uel adscriptam ultimæ syllabæ, minori tamen nota, quemadmodum contingit in quatuor declinationibus prioribus, quanquã hodie non ascribitur ultimæ iota, sed subscribitur punctuli in modum, ita λῃστῇ. Nã deriuatur à λῄζομαι, quod prædor significat latine. λῃστῇ } id est, latroni. Coniunctio } scilicet aduersatiua. Comitem } id est, comitatum, societatem. Si uero quum per q } Si esset coniunctio continuatiua uel conditionalis. Et quotidie } Scilicet cẽ fuerunt scribendum. Verum hæc } scilicet discrimina. Obtinuit } inter b, et p, postpositas literas uocalibus & consonantibus, maxime mutis præpositas, nihil fermè discriminis seruari potest: propterea quòd etsi diuersæ. s. sunt mutæ, genere tamen eiusdem ferè potestatis: inde fit ut altera in alteram transeat. Immunis } compositum enim est immunis, ab in, quod priuat, & munus, significatq; eum qui ab aliquo uacationem habet. Temeti } Prisca Latina lingua temetum uinum dictũ est. Nam K quidem } ut Kartago, & Kalendæ. Hæc enim atque alia quædam p solam K in ueteribus Romanorum monumentis tradit scribi Valerius Probus de literarum significatione. Nam illa uetustissima } Haud dubium est, quin hic locus miseris modis sit deprauatus. Attamẽ cũ sensum Fabij adhuc uelut è ruinis colligere liceat, non est animus quicquam immutare. Porro sensus hic habet, q̃d apud Græcos quoque priscis tẽporibus pauciores literæ fuerint, quando apud nos una & eadem litera O iam longa, iam breuis est: ita quoque apud ueteres Græcos fuerit unum tantũ O, quod iam extenderetur, & contraheretur, quòd id quoque in E usuuenisse apud Græcos testatur Theodorus Gaza lib. 3. adiectam scilicet significans. Pauciores literæ } Nam tãtum sexdecim fuerunt literæ. qua de re uide Pli. lib. 7. & Priscianum lib. primo. Quoque } Scilicet adiecta significat ultimas syllabas. Vesperum } stella quæ uesperi primum apparet. Sic M. Varro exponit. Ad Accium } Poetam tragicum, cuius meminit Gellius lib. 17. cap. ultimo. Græci ει } usurpant hoc contractione facta εĩ breuibus syllabis in longã ει, id quod usu uenit in datiuis nominum cõtractorum primæ declinationis. Lucilius } scilicet in uersibus gramaticarum rerum. Quod quidem } Scilicet discrimen seruare inscripto. Pictai } diues pictai uestis, & auri. Virg. 9. In ijsdem } Nominibus. Inscriptione } cuiusmodi sunt figuræ numismatum. Quia sibi octa sibi uocalis } Ratio plane nihil ualet, quando prius illud u non est uocalis, sed consonantis loco ponitur quoties seipsam præcedit, unde coniectura est in seruus & ceruus, eam uocem à Fabio sentiri, quam haberent scripta per f, quod ad sonum u consonantis nonnihil flatus adijcit. Nam & } Pronunciamus Caius per g, quia g, sonat, & per c, scribitur: cuius rei rationem reddit Diomed. lib. 2. quòd apud uetustißimos latinos non fuerit usus g literæ, sed c, tantum, quæ tertium locum in serie literarum ita occupet, quẽadmodum apud Græcos quoq; γ. Enotamus }

veteribus d plurimis in verbis vltimam adiectā: quod manifestum est etiam ex columna rostrata quę est C. Duellio in foro posita. Interim g quoque, vt in puluinari Solis qui colitur iuxta ædem Quirini, vesperug: quod vesperuginem accipimus. De mutatione etiam literarum de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse. Fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loquebantur.

Sermuocales non geminare, diu fuit vsitatissimi moris: atque econtrario vsque ad Accium & vltra, porrectas syllabas geminis, vt dixi, uocalibus scripserunt. Diutius durauit vt e i iungendis, eadem ratione qua græci ει, vterentur. ea casibus numerisque discreta sunt, vt Lucillius pręcipit, Iam puerei venere, e postremum facito, atq; i, Vt pueri plures fiant. ac deinceps idem,

Mendacei fureiq; addes e, cum dare furi Iusseris. Quod quidem cũ superuacuum est, quia i, tā lōgæ quàm breuis, naturam habet: tũ incommodum aliquando. Nam in ijs quæ proximam ab ultima literam e habebunt, & i longa terminabuntur, illam rationem sequentes, utemur e gemina, qualia sunt hæc, aureei, argenteei, & similia. idq; ijs præcipue qui ad lectionē instituentur, etiā impedimento erit: sicut in gręcis accidit adiectione ι literę: quā non solum datiuis casibus in parte ultima ascribunt, sed quibusdam ēt interponũt, ut in ληιστῆι, quia etymologia ex diuisione inter syllabas facta, desideret eā literā. ου syllabā, cuius secũdā nũc e literā ponimus, varie per a & i efferebant, quidā semper vt Græci: quidam singulariter tantũ, cũ in datiuum vel genitiuum casum incidissent, vnde pictai vestis, et aquai, Virgilius amantissimus vetustatis, carminibus inseruit: In ijsdem plurali numero e vtebantur, hi Syllæ. Galbæ. Est in hac quoque parte Lucillij præceptum quod quia pluribus explicatur versibus si quis parũ credat, apud ipsum in nono requirat. Quid quòd Ciceronis temporibus, paulumq; infra. ferè quoties s litera media vocalium longarum, vel subiecta lōgis eēt, geminabatur: vt caussæ, cassus, diuissiones: quo modo & ipsum, & Virgilium quoque scripsisse, manus eorum docent. Atqui paulum superiores, etiam illud quod nos gemina s dicimus iussi, vna dixerũt, iusi. Etiā optimus, maximus, vt mediam i literam, quę veteribus u fuerat, acciperent, C. primum Cæsaris inscriptione traditur factum. Here, nunc e litera terminamus: at ueterum Comicorum adhuc libris inuenio. Heri ad me uenit. quod idem in epistolis Augusti, quas sua manu scripsit, aut emendauit, deprehenditur. Quid? non Cato Censorius, dicam & faciam, dicē & faciem scripsit: eundemq; in cæteris quæ similiter cadũt, modum

γ. Enotamus } id est scribimus ad discrimen aliorum.

Generis } id est rationis, quæ mutata sunt consuetudine.

Quod } quantum. Depositum } sibi commissum. Hæc enim } scilicet analogia, etymologia, orthographia. Nec ipse } scilicet puto.

CAMERARIVS.

NE interrogare } Vt Terentianum hoc: Quid? quid? aliud uolui dicere. & quid? quid uenire in mentem nunc poßit mihi? Græcos o } Apud Græcos cum ε & η tempore solummodo differant, sicut ο & ω: neque η, neq; ω literæ figura priscis cognita fuit. Plinius annotauit Simonidem inuenisse. Porro syllabam quam suo nomine exprimat, accipio ου. Nam ita hanc breuem, & alteram ει dixerunt. Columna rostrata } C. Duillio, seu Duellio, ut apud Ciceronem legimus, qui primus naualem triumphum egit de Pœnis, columna posita est. Plinius libro trigesimoquarto capite quinto. Quid autem Fabius indicare uoluerit, locus corruptior est quam ut poßit animaduerti.

De mutatione } Vno exemplo satis planum fieri posse arbitror, pronunciasse ueteres compositas cum alia dictione præpositiones non integre, sed eo quasque sono, quem sequens litera desideraret. Sic enim apud Plautum uocanti seruus respondet: Assum, Tum ille: At ego elixus sis uolo, inquit, Has mutationes Grammatici docent. Vt in ληιστῆι } In datiuo ληστῇ. Sed ueteres, idq; sero, adscripserunt ι: quod subscribimus nunc in diphthongis improprijs. λεία autem prædam significat, unde est ληΐζομαι & ληστής. Quòd si trisyllabum fiat, efferenda erit litera ι quam η occulit. Iliados I. ληιστοὶ μὲν γάρ τε βόες.

Caussæ } Pontanus caussam à cauis, id est antris, in quibus ueteres uitarint tempestates, & quicquid aduersi timerent, caueo factum, & inde cauissam scribit, ludens amœnißimi ingenij fertilitate. Ea ratione } I enim & u insidere sibi supra docuit in conijcit, & uulgus.

Claudius } Suetonius tradit trium literarum figuras excogitasse Claudium, ex quibus Aeolici digamma una, & Ↄ duplicis altera fuit. τὴν τρίτην ζητοῦμεν. Gaias } Ingrediens mariti domum noua nupta iubebatur ita dicere: Vbi tu Gaius, ego Gaia. Annotauit Plutarchus ratione addita, quòd tum mulier communem administrationem rei domesticæ tanquam materfamilias uendicaret sibi. Suburra, Suc. } Vnde à succurrendo Grammatici deduxerunt. C. Cæsaris. } Dictatorem Cæsarem dicit. hos libros accipio fuisse, quorum mentio fit in Bruto à Cicerone ad ipsum scriptorum de lingua Latina.

tenuit?quod et ex ueteribus eius libris manifestum est, & à Messala i libro de S. litera positum. Sibe et quase, scriptum in multorũ libris est: sed an hoc uoluerint authores, nescio. T. Liuium ita his usum, ex Pediano comperi, qui & ipse eum sequebatur. hęc nos i litera finimus. Quid dicam uortices, & uorsus, cæteraq; ad eũdem modum, quæ primo Scipio Africanus in e literã secundam uertisse dicitur? Nostri pręceptores ceruom seruomq;, u & o literis scripserunt, quia subiecta sibi uocalis, in unum sonum coalescere, & confundi nequiret: nunc u gemina scribuntur, ea ratione qua reddidi: neutro sane modo uox quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Aeolicam illam ad hos usus F literam adiecerat. Illud nunc melius, quod, cui, tribus quas proposui literis enotamus: in quo pueris nobis, ad pinguem sane sonum, qu & oi utebantur, tantum ut ab illo qui, distingueretur. Quid, quę scribuntur aliter quam enunciantur? Nam & Gaius C litera notatur, quę inuersa Ↄ mulierem declarat: quia tam Caias esse uocitatas, quàm Caios, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Nec Cneus eam literam in prenominis nota accipit, qua sonat: & columa, exempta n litera: & Consules, geminata s litera Coss. legimus: & Suburra cum tribus literis notatur, c tertiam ostendit. Multa sunt generis huius: sed hęc quoque uereor ne modum tam paruę quęstionis excesserint. Iudiciũ autẽ suum grammaticus interponat his omnibus. Nam hoc ualere plurimum debet. Ego (nisi quod consuetudo obtinuerit) sic scribendũ quodq; iudico, quomodo sonat. Hic enim usus est literarũ, ut custodiãt uoces, & uelut depositum reddant legentibus. itaque id exprimere debent, quod dicturi sumus. Hę fere sunt emendate loquendi scribẽdiq; partes: duas reliquas, significanter ornateq; dicendi, non equidem grammaticis aufero: sed cum mihi officia Rhetoris supersint, maiori operi reseruo. Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui hęc quę diximus, parua nimium, & impedimenta quoque maius aliquid agendi, putent. Nec ipse ad extremam usque anxietatem, & ineptas cauillationes descendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod superuacuum est. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligẽtissimus fuit, et in filio (ut in epistolis appet) recte loquẽdi usquequaq; asper quoq; exactor? Aut uĩ C. Cęsaris fregerũt editi de analogia libri? Aut ideo minus Messala nitidus, quia quosdam totos libellos nõ de uerbis mõ singulis, sed etiã literis dedit? Non obstãt hę disciplinę per illas eũtibus, sed circa illas hęrẽtibus.

generis

ARGVMENTVM.

Hactenus de his quæ ad Methodicem grammaticam pertinebant, nunc quæ ad historicen siue exegeticen, proponit. In legendi ratione docendum puerum esse, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda uel submittenda uox, quid lentius, celerius, concitatius, lenius, dicendum. Lectionem uirilem esse debere, & cum suauitate grauem. Et quia teneræ mentes altius trahãt quicquid rudibus annis insederit, placere, ut lectio ab Homero & Virgilio incipiat, ut præter alia commoda sublimitate carminis heroici animus assurgat, & magnitudine rerum spiritum ducat. Vtiles esse etiam & tragœdos. Alere lyricos, si partes operum præsertim quæ uacant obscœnitate, eligantur. Elegiam quæ amat, repudiandam. Comœdiam quæ plurimum ad eloquentiam conferat, cum mores erunt in tuto, inter præcipua legendam. In quibus grammatici officium sit, curare partes orationis sibi soluto uersu reddi & pedum proprietates, ut quæ barbara, quæ impropria, deprehendat: ostendatq; uel uenia digna propter necessitatem, uel etiam laude ducenda: ut etiam demonstret quot quæque uerba modis intelligenda sint. Circa glossemata quoque. i. uoces minus usitatas, pueros diligenter exerceat. Præterea tropos maiore cura, & figuras tum sententiarum tum uerborum excutiat. His etiã ut accedat enarratio historiarum non nimis operosa. Nam fabulas etiam contemptissimas persequi, esse insani. In omnibus doceat quæ in œconomia uirtus, quid in decoro rerum, quid personæ cuique conueniat, quid in sensibus, ubi copia probabilis, ubi modus.

De lectione pueri. Cap. VIII.

SVperest lectio: in qua puer vt sciat ubi suspendere spiritũ debeat, quo loco uersum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quãdo attollenda vel summittenda sit vox, quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Vnum est igitur quod in hac parte præcipiam: ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio uirilis, et cum suauitate quadam grauis: & non quidem prosę similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur: non tamen in canticum

MOSELLANVS.

Lectio } cognitio recte loquendi. Suspendere spiritum } interquiescere. Flexu } .i. temperata uoce. Lentius } id est tardius. Intelligat } id est intelligere oportet. Poetæ canere se testãtur } Diuus Seuer. Boethius lib. de Musica septimo, cap. duodecimo sic ait, Oĩs uox aut συνεχὴς, id est continua, aut διαστηματικὴ, quæ dicitur cum interuallo suspẽsa. Continua ea dicitur, qua loquẽtes, uel prosam orationem legentes, uerba percurrimus. festinat enim tunc uox, cum non herere in acutis & grauibus sonis potest, sed quàm uelocissime uerba percurrere expediendis sensibus, exprimendisq; sermonibus. διαστηματικὴ autẽ est ea, quam canendo suspendimus, in qua non sermonibus, sed modulis inseruimus. estque uox ipsa tardior, & per modulandas uarietates quoddam faciẽs interuallum, non taciturnitatis, sed suspensæ ac tardæ potius cãtilenæ. His, ut quidã autumant:

additur

dissoluta, nec plasmate (ut nunc à plerisque fit) effœminata. de quo genere optime C. Cæsarē prætextatum adhuc accepimus dixisse: Si cātas, male cantas: si legis, cantas. Nec prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronunciari velim: esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab ijs in quibus poeta persona sua utetur. Cætera admonitione magna egent: in primis ut teneræ mentes, tracturæq; altius quicquid rudibus & omnium ignaris insederit, non modo quæ diserta, sed uel magis quæ honesta sunt, discant: ideoq; optime institutum est ut ab Homero atque Virgilio lectio inciperet: quanquam ad intelligendas eorum uirtutes, firmiore iudicio opus esset. sed huic rei superest tēpus. neq; enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus assurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur. Vtiles Tragœdiæ. Alunt & Lyrici: si tamen in his non authores modo sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim incerpretari, Elegia uero, utique q̃ amat, & Hendecasyllaba, quibus sunt commata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoueantur, si fieri potest: si minus, certe ad firmius ætatis robur reseruentur. Comœdiæ, quæ plurimum conferre ad eloquentiam potest, cum per omnes & personas & affectus eat, quem vsum in pueris putem, paulo post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, inter præcipua legēda erit. de Menandro loquor: nec tamen excluserim alios. Nam Latini quoque authores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maxime ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris quæ ad eruditionem modo pertinent, longa ætas spatium dabit. Multum autem ueteres etiam Latini conferunt: quanquam plerique plus ingenio quàm arte ualuerunt. in primis copiam uerborum: quorum in Tragœdijs grauitas, in Comœdijs elegantia, & quidā uelut ἀττικισμὸς inueniri potest. Oeconomia quoque in his diligentior, quam in plerisque nouorum erit, qui omnium operum solam virtutē sententias putauerūt. Sanctitas certe, & ut sic dicam, uirilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum genera uitiaq; dicendi quoque ratione defluximus. Deniq; credamus summis oratoribus, qui ueterum poemata uel ad fidem causarum, uel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam, & cæteros, qui sunt proximi, uidimus Ennij, Accij, Pacuuij, Lucilli, Terentij, Cæcilij, & aliorum inseri uersus summa non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis: cum poeticis uolu-

additur tertia differentia, quæ medias uoces possit includere, quam Vitruuius libro de Arch. quinto cap. quarto medianam nuncupat, cum scilicet Heroum poemata legimus, atque continuo cursu ut prosam: neque suspensam, segniorisq; modo uocis, ut canticum. Psalmate } ψάλλω authore Suida, proprie summis digitis chordas musicorum instrumentorum attingo quo gracilior & tenuior et magis tumida reddatur uox. Iam uero fœminarum uox natura est acuta, & gracilius tinnit digitorum grauitate. Itaq; factitium illō gracilioris lectionis genus, hoc loco à Fabio dānari uidetur. Quanquam non displicet quod Raphael plasmate legendum mauult, quod sit medicamētū efficax ad uocem emolliendam. Id quod Persius indicare uidetur ubi dicit, Liquido cū plasmate guttur Mobile colluerit. Prætextatum } Cum nondum uirilem togam sumpsisset.

Prosopopœias } Affictiones, aut fictas personarum inductiones. Flexum } Mutationem quandam uocis. Interim } id est, dum nondum uirtutes eorum potest intelligere. Spiritum } id est audaciam, magnam fiduciā.

Rerum } scilicet quæ narrantur ibi apud Horatium & Virgilium. Tragœdi } ut Sophocles, Euripides. Lyrici } Vt Pindarus, & apud nos Hora. ī Odis. Elegis } quæ à deploratiōe mortuorū nomē hēt. Cōmata } cæsuræ, sectiōes; incisiōes.

Cōmata Sotadeorū } A prælectiōe. sūt āt Trochaica crebris cæsuris disticta, eo īgenio, ut eodem metro seruato, retro legi queāt, quorum author Sotades fuit. id qđ Martialis indicat his uerbis, Nec legis retro Sotadē cinœdum. In primis } s. conferent Latini prisci scriptores.

Plus ingenio quàm arte } Horatius quoque in Latinis ueteribus artem desiderat, & castigādi laborem, his uersibus. Aut ignoratæ premit artis crimine turpi, Et data Romanis uenia ē indigna poetis. Atticismus } Id est gratissima Attici sermonis puritas, quæ quemadmodum et Gellius testatur, cæteris græcorum linguis & puritate & breuitate succulenta præstat.

Oeconomia } id est dispensatio & distributio argumenti pprij. Poeticis uoluptatibus } Id est amœnis poetarum uersibus. Reddi } exhiberi, exprimi. Metaplasmos } Transformatiōes, ut dixi de barbarismo & solœcismo. Necessitati } Qua scilicet coguntur sic loqui poetæ. Artificialum } Artificij poetici. Circa glossemata } Aristoteles in Poetices lib. sic inquit, Omnis uox aut propria est, qua uidelicet singuli utuntur: aut est glossa, qua cæteri, hoc est, ut postea ipse exponit, Heroicorum uersuum scriptores. Ex quibus Aristotelis uerbis, atque etiam ex his quæ ex Eustathio citat Etymologicus, colligere licet, glossemata & glossas apud Fabiū priscas & poeticas uoces recte intelligi, quas idem Fabius iam ante linguam secretiorem interpretatus ē, & hic uoces minus usitatas appellat. Sic apud Diomedem intelligendum est glossematicū dicēdi genus. Qui itaq; apud ueteres has uoces interpretabantur, in Græcorum cōmentarijs glossographi dicuntur. Tropos } Mutationes sermonis uulgaris per aliam uenustiorē. Schemata } id est habitus. Instigat } instillat. Certe } id est saltem. sæpius sic accipitur apud authores. Didymo } Græco scriptore Grāmatico, cuius meminit Suidas, qui & πολύγραφος dictus est.

Vnde } ex qua rei causa. Deprehenduntur } id est opprimuntur. Nescire } scilicet quæ non est opus scire.

CAMERARIVS.

Sit autem poetarum } Etsi uidebam cuiuis facile apparere incuria librariorum dictionem hanc, Poetarum, omissam, tamen nolui locum à nobis correctum non suffragantibus exēplaribus ullis, signare. Cæterū plasma significat uocis quan-

platibus aures à forensi asperitate respirent. quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum uelut quibusdam testimoniis, quę proposuere confirmēt. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cum Grammatices amor, & usus lectionis, non scholarum temporibus, sed uitę spacio terminentur. In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debebit, vt partes orationis reddi sibi soluto uersu desideret, & pedum proprietates, quę ad eo debēt esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur. deprehendatq; quæ barbara, q̄ impropria, q̄ cōtra legē loquēdi sunt posita: nō vt ex his vtique improbētur Poetæ (quibus quia plerunque metro seruire coguntur, adeó ignoscitur, ut uitia ipsa aliis in carmine appellatiōibus noīentur. metaplasmos enim, & schematismos, et schemata, vt dixi vocamus, & laudē uirtutis necessitati damus) sed vt cōmoneat artificialiū, & memoriā agitet. Id quoq; īter prima rudimēta nō inutile, demōstrare quot quæq; uerba modis intelligēda sint. Circa glossemata etiā, id est uoces minus usitatas, non ultima eius professionis diligentia est. Enimuero iā maiore cura doceat tropos omnes, quibus pręcipue non poema modo, sed etiam oratio ornatur: schemata vtraque, id est figuras quæq; λέξεως quæq; διανοίας uocātur. quorum ego, sicut troporum, tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue vero illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in decoro rerum: quid personæ cuique conuenerit: quid in sensibus laudandum, quid in uerbis: ubi copia probabilis, vbi modus. His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen vsq; ad superuacuum laborem occupata. Nam receptas, aut certe claris authoribus memoratas exposuisse satis est. Persequi quidē quod quisque vnquam uel contemptissimorum hominum dixerit, aut nimię miserię, aut inanis iactantię est: & detinet atque obruit ingenia melius aliis vacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione schedas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam potest. Atqui pleni sunt eiusmodi impedimentis Grammaticorum commentarii, vix ipsis qui composuerunt, satis noti. Nam Didymo quoq;, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum est, vt cum historiæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Quod euenit præcipue in fabulosis vsque ad deridicula, quędam etiā pudenda: vnde improbissimo cuiq; pleraque fingendi licentia est, adeo vt de libris totis, et authoribus, vt succurrit, mentiatur tuto, quia inueniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in notioribus frequentissime deprehenduntur à curiosis. Ex quo mihi inter virtutes Grammatici habebitur, aliqua nescire.

si colliquationē, apud Persium ipsum collyriū accipiūt, Liquido cū plasmate guttur Mobile colluerit. Cōmata Sotadeorū} *Sotades ex eorū numero, qui q. obscœna scriberēt, κιναιδόλογοι dicebantur, hoc in genere carminū facile uicit superiores. Hūc q. obscœne exprobrasset sororis cōiugiū Ptolemæo Philadelpho, cōsecutus iuxta Caunū Patroclus, unus ex Ptolemæi ducibus, inclusum arcæ plūbeæ in mare īmersit. fuit patria Maronita. Usus ē Ionica dialecto. Commata autē uocat cæsuras. Sotadeas cæsuras in Trochaicis & Ionicis carminibus annotarunt Grammatici. Et Heroicum quod ī Trochaicum trimetrū acatalecticon retro uersum legatur, Sotadicū dixere. Retro enim lecta fuisse Sotadica Martialis significat. Nec retro lego Sotadē Cinædum. et Auson. ου σωταδικόν τε κιναιδόν ἰωνικὸν ἀμφοτέρωθεν, ut iste apud Diomedem Ionici ἀπὸ μείζονος: Pansa optime duos cole, si uis bonus esse: retro lectus uersus Heroicus efficitur. quę quidem inuersiones carminū usurpatæ & in Elegiis à Græcis inueniuntur, ut illud ἵππον ποιήτης φάος ἦν μερόπων καὶ σῶττο λαῶν, ἔβητε καὶ τεκῶν ἦν σπάνις ἔν αἰθέρι. Verte & retro leges eadē manētibus numeris & sensu, ... Exemplum Heroici, qui retro lectus Sotadeus fit, & Fabius adducit lib. nono: Astra tenet cœlum, mare classes, area messem: & Sotadeum, qui retro trimeter Iambicus, Caput exeruit nobile pinus repetita.* Oeconomia} *id est ordo & dispositio quædam argumenti. Ita etiam Cicero libro sexto scribens Attico, Nec οἰκονομίαν meam instituam, sed ordinem conseruabo suum.* Pedum} *sub rhythmo metron est tanquam genere. Rhythmum autem etiam dicimus qui est in congruo pedum motu, id est, ἄρσει καὶ θέσει. unde metricæ syllabæ & ipsæ exactæ ad hanc congruentiam, dictæ sunt pedes.*

ARGVMENTVM.

Perfectis duabus grammaticæ partibus, nempe methodice & historice, adiicit ueluti corollarium grammaticorum curæ quędam dicendi primordia: Fabellas primum Aesopicas & earum tractandarum rationem: chrias etiā & ethologias, atque sententias, & chriarum plura genera, aliud in uoce simplici, aliud in respondendo, aliud in facto, aliud huic penè par quod chriodes appellant.

De officio Grammatici, & quę primordia sint dicendi. Cap. IX.

ET finitæ quidem sunt partes duæ quas hæc professio pollicetur, id est ratio loquendi, & ennaratio authorum: quarū

MOSELLANVS.

Methodicen} *id est compendiosam præceptionē, siquidem ὁδὸς Græcis uiam significat, & μέθοδος uiam breuisculam, & magis compendiosam, quæ à publica, qua incedere uetuit Pythagoras, per agrum declinat. unde abbreuiationes, & artium præceptiōnes hoc uocabulo ab Aristotele intelliguntur.* Succedunt} *assines &*

illam methodicen, hanc historicen uocant. Adijciamus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum Rhetorem capienteis instituant. Igitur Aesopi fabellas, quæ fabulis nutricularum proximæ succedunt, narrare sermone puro, & nihil se supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stylo exigere condiscant: Versus primo soluere, mox mutatis uerbis intrepretari, tum paraphrasi audacius uertere, qua & breuiare quædam, & exornare, saluo modo poetæ sensu, permittitur. Quod opus, etiam consummatis professoribus difficile, qui commode tractauerit, cuicunque discendo sufficiet. Sententiæ quoque & chriæ & ethologiæ subiectis dictorum rationibus apud Grāmaticos scribantur, qa initiū ex lcōne ducūt. Quorū oīum similis ē ratio, forma diuersa, qa sñia vniuersalis est vox, ethologia personis cōtinetur. Chriarū plura genera traduntur. Vnum, simile sententiæ, quod est positum in voce simplici, Dixit ille, aut, Dicere solebat. Alterum, quod est in respondendo: Interrogatus ille, vel, Cum hoc ei dictum esset, respondit. Tertium huic nō dissimile, cum quis nō dixisset sed aliquid fecisset. Etiam in ipsis factis esse chriam putāt, vt, Crates cū indoctū puerū vidisset, pædagogū eius pcussit. Et aliud pene par ei, quod iñ eodem noīe appellare nō audent, sed dicunt χρειῶδες vt, Milo quem vitulum assueuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum quàm dictorum ratio est. Narratunculas à poetis celebratas, notitiæ causa non eloquentiæ tractandas puto. Cætera maioris operis ac spiritus, Latini Rhetores relinquendo, necessaria Grammaticis fecerunt: Græci magis operum suorum & onera & modum norunt.

nes & cognatæ sunt. Modū} scilicet argumēti. Stylo} idest scriptione. Sententiæ quoq;} sententia est oratio generalem pronunciationem habens, hortans ad aliquam rem, uel deterrens: ut ōi illo Homerico, Non oportet per totam noctem dormire principem uirū. Hortans uero, ut in illo Theognidis Græci antiquissimi poetæ, Oportet eum qui pauperiem fugere statuerit uel latissimum pontum penetrare, & scopulos non horrere præcipites. Sic Priscianus transtulit, scribens de exercitatione Rhetoricorū. Et Chriæ} usus, quem Græci χρείαν uocāt, est commemoratio alicuius orationis, uel facti, uel utriusq; simul, celerem habens demonstrationem, quæ utilitatis alicuius causa plerunque profertur, unde et nomen habet. μυθολογίαι } Quam Hermogenes authore Prisciano ἠθολογίαν uocat, dicitur imitatio sermonis ad mores & suppositas personas accommodata. Priscianus allocutionem interpretatur, non ad modum significanter, nam ἦθος mos & consuetudo dicitur, & λόγος oratio. Paraphrasi } Vberiore expositione circa eandem sententiam uerbis uenustioribus. Cuicunque discendo} Cuiuscunque exercitationis genere. Voce } id est pronunciatione, ut Demosthenes quo pacto Orator factus esset maximus, interrogatus, rñdit se plus olei quàm uini consumpsisse. Crates} Philosophus Thebanus, qui auri grande pondus mari immersit, ne ipse ab eo submergeretur. χρειῶδες } id est usuale. Ra-

tio } causa subiunctiua aliquoties. Narratiunculas } id est poetarum fabulas, quæ ficta uerisimili dispositione imaginem ueritatis exhibeant. Maioris operis } Curæ, ut operationem, laudem, refutationem, locum communem, comparationem, descriptionem, positionem, & legislationem quæ omnia apud Græcos ante Rhetorices ingressum tractantur. Spiritus } audaciæ & fiduciæ. Grāmaticis } idest grammaticorum præceptionibus.

CAMERARIVS.

Sententiæ } Quis nescit qd sententiam dixerint Latini, γνώμην Græci? ut, Obsequiū amicos, ueritas odium parit. φθείρουσιν ἤθη χρήσθ' ὁμιλίαι κακαί. Chriam satis explicauit Fabius qui in sermonē Latinū uerterūt, uocant usum. ἠθολογίαι personis continetur, ut cum deplorantem in fabulis calamitatem suam Hecubam, aut Andromachem uidemus. Apud Græcos etiam seorsim exempla inuenias. Ex fabulis autem esse potest tale: Cum Admetus, uxoris, quæ pro ipso sese morti obtulerat, funus exequtur, sic inquit apud Euripidē.

Quod maius queat esse malum homini,
Quam fida cōiuge priuarit

Et in Hippolyto totus ille contra muliebre genus locus; & apud Catullum Ariadne:

Tum iam nulla uiro iuranti fœmina credat.

Crates } Diogenes. transtulit ex Aphthonio Priscianus. Porro χρειῶδες accipiendum est Chriæ simile.

ARGVMENTVM.

Puerum hactenus a grammaticis doctum, priusquam Rhetori tradatur, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem græci encyclopædiā uocant, mathematicis instituendum contendit: quæ etiā si in dicendo se non ostendunt & proferunt, uim tamen occulte suggerere, & tacite sentiri confirmat. nec aliter ex ijs oratorem consummatū effici quàm antidota & pharmaca ex multis diuersas uires habētibus perfectißima, aut mel uario florum ac succorum genere suauißimum euadere. Primam mathematicarum musicam tractat, cuius laudes primum ab efficientibus, adiunctis, exemplis, & testimonijs maiorum celebrat. Deinde ad usum eius accedit, eamq; apud ueteres cōiunctā cū Grāmatica fuisse pbat. Oratorē ab ea petere numeros qui in corpore sint, & in uoce, quorū, alij ad gestū, alij ad collocationē uerborum, ad flexus uocis alij pertineant. Denique de qua musica præcipiat ostendit, nempe non de effœminata, & impudicis modis fracta, sed de graui & sancta, rationisq; cognitionem habente: quæ ad mouendos leniendosque affectus plurimum ualeat. Geometriam probat oratori esse necessariam, eamq; late accipiendo ad Arithmeticam & Astrologiam extendit. summas & computationes incidere frequenter in causas, quæ Arithmetices beneficio sint explicandæ. Esse etiam & sæpe de terminis, mensuris, finibus & magnitudinibus controuersias: quare lineares illas formas tenendas esse. Porro maiorem geometriæ cum arte oratoria esse cognationem, propter ordinem utrobique necessarium. nam quod in demonstrando faciant Geometræ, ut ex prioribus probent insequentia, ex certis incerta: idem facere & oratores dicendo. hinc secundum plerosque cum Dialectica maiorem habere affinitatem. Geometriæ usum aliquem formis subiectis commonstrat: & formam quidem orbicularem esse omnium capacissimam & perfectißimam, quadratam triangulis esse

perfectiorem, triangula æquis lateribus, inæqualibus: & hanc se tollere usque ad rationem mundi: unde muneris cognoscimus certos esse syderum constitutosque cursus: quod & ad oratorem pertinere subiectis exemplis probat.

An Oratori futuro necessaria sit plurium artium scientia. Cap. X.

Aec de Grammatica, quàm breuissime potui: nō ut oīa dicerē, sectatus, quod infinitum erat: sed ut maxime necessaria: nunc de cæteris artibus, quibus instituēdos prius quàm tradantur Rhetori, pueros existimo, strictim subiungam, vt efficiatur orbis ille doctrinæ, quam Græci ἐγκυκλοπαιδείαν vocant. Nam iisdem fere annis aliarum quoque disciplinarum studia ingrediēda sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum Oratorem satis valent solæ: an sint huic operi necessariæ, quæritur. Nam quid, inquiūt, ad agendam causam, dicendam'ue sententiam pertinet, scire quemadmodum in data linea constitui triangula æquis lateribus possint? Aut quo melius uel defendet reum, uel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus & spaciis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiuerint, nec Musicos nisi hac communi voluptate aurium intelligāt. Quibus ego primum hoc respondeo, quod et M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur, nō eum à nobis institui Oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginē quādam concepisse nos animo perfecti illius, ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formantes eum, qui sit futurus consummatus vndique, &, vt dicunt mortalis quidam deus, non modo cognitione cælestium vel mortalium putant instituendum, sed per quædam parua sane si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia Ceratinæ aut Crocodilinæ possint facere sapientē, sed quia illū ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter Oratorem (qui debet esse sapiens) non Geometres faciet, aut Musicus, quæq; his alia subiūgā, sed hæ quoq; artes vt sit cōsūmatus iuuabunt. Nisi forte antidotū qdē, atq; alia q̄ morbis aut uulneribus medentur, ex multis atq; interim cōtrariis quoq; inter se effectibus cōponi videmus, quorū ex diuersis fit illa mistura vna, q̄ nulli earū similis est quibus constat, sed proprias uires ex omnibus sumit: & muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem, vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit Prouidentia, pluribus artibus eget: quæ etiam cū se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, & tacite quoq; sentiūtur. Fuit ali

MOSELLANVS.

Ἐγκυκλοπαιδείαν }id est eruditionem circularem. i. omnibus numeris perfectissimā siquidem constat ex Geometrarum disputatione, omnium figurarum circulum esse perfectissimum, utpote omnibus aliis magis capacem, & neque initium neque finem aliquem ostendentem: unde & apud Aegyptios, ueluti testatur Horus in lib. de sacris Aegyptiorum notis, æternitatis ē symbolum: tum etiam Geometræ omnium figurarum rationem in circuli natura inclusam docent. Propterea nexus ille capacissimus omnium disciplinarum, cuius uel exitum uel ingressum uix deprehendas, ueteres Græci ἐγκυκλοπαιδείαν, id est circularem eruditionem uocarunt, κύκλος enim circulus, & ἐγκύκλος, circularis, παιδεία, eruditio. Iisdē annis } ubi Grammaticam curamus. Inducta linea } id est, per lineam inductam, scilicet rectam. Alii tamen legunt, data. Inducta }scilicet duobus circulis. Triāgula }Carolus Bouillus lib. commētariorum Geometricorū 5. hoc Euclidis θεώρημα latius his uerbis exponēs sic inquit, Datæ lineæ longitudinem super pūcta ipsius extrema duobus circulis descriptis, eorum utraque sectionis puncta datæ lineæ terminis per rectas complentur, fient super datam lineam trigoni ἰσόπλευροι: id est triāguli æquilateri. Spatiis }Intelligit proportiones illas sonorū, διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, δὶς διὰ πασῶν, atque alias, de quibus est apud Boethium Seuerinum, et Vitruuium lib. quarto. Consilia }scilicet sententiis sua dicēda. Spatiis }Interuallis. Ceratinæ }intelligit argutias illas dialecticas, quas uulgo syllogismos cornutos uocant, nimirum à captione, quam epistolarum lib. quinto. Seneca ad Lucilium iocans scribit: Quod non perdidisti, habes, cornua nō perdidisti, cornua ergo habes. Meminit & Gellius in noctibus κέρας autē Græcis cornu significat, unde κεράτινος cornutus. Porro Crocodilinas non dissimiles captiones accipiemus, quæ ex fabula huiusmodi nomen habent. Mulier quædam Aegyptia, in Nili ripis ludibundum puerum à Crocodilo ablatum sensit. rogat ea Crocodilum, ut reddere filium dignetur: Crocodilus respondit se redditurum si uerum diceret: Illa autem dixit, non mihi reddes: quæ cōditio sanè inexplicabilis erat: propterea quòd huius orationis ueritas, ex uoluntate Crocodili penderet. Indicat hoc Lucianus, cum alibi, tum in Vmbrarum uenditione, tribuitq; argutas has nugas Chrysippo Stoico uelut parenti. Sed & Politianus in Miscel. cap. 54. copiose & docte hunc locum exposuit. Antidotum }. Quasi contradatum. Antidotus enim Græcis sonat medicamentum ex uariis miscellis confectum, quod potissimum cōtra uenena datur. Siquidem ἀντὶ Græca præpositio cōtra significat, & δίδωμι, do. Morbis }Scilicet qui sunt sine uulnere.

Vulneribus } Quæ scilicet sunt cum carnis læsione. Effectibus }potentiis herbarum, aut gemmarum. Quorum }medicamentorum, et effectuum. Earum }herbarum scilicet, aut gēmarum. Inimitabilem } quem nemo arte possit imitari. Addunt }scilicet illæ artes. Disertus } Nam disertus & eloquens apud Ciceronem & Fabium nostrum differunt ut disertus sit mediocriter eloquens, eloquens autem absolutus orator. Sic Antonius apud Ciceronem de Oratore primo, inquit sese disertos uidisse multos at eloquentem neminem. Conueniet } Quadrabit, aut consensus erit doctissimorū.

Arduo }id est sublimi, & in magna difficultate posito.

Animus}

quis sine his disertus: at ego Oratorem volo. Non multum adyciunt: sed ęque non erit totum, cui uel parua deerunt: & optimum quidem hoc esse cõueniet: cuius etiã si in arduo spes est, nos tamẽ pręcipiamus omnia, vt saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum Oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quicquid fieri potest. Atque ego vel iudicio veterum poteram esse cõtentus. Nam quis ignorat Musicen (vt de hac primum loquar) tantum iam illis antiquis temporibus non study modo, verum etiam venerationis habuisse, vt iydem Musici, & vates & sapientes iudicarẽtur? mittam alios, Orpheus & Linus: quorum vtrunq; dys genitum, alterum uero, quòd rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam syluasque duxisse, posteritatis memoriæ traditum est. Et Timagenes author est, omnium in literis studiorum antiquissimã Musicen extitisse: & testimonio sunt clarissimi poetę, apud quos inter regalia conuiuia laudes Heroum ac Deorũ ad citharã canebãtur. Iopas uero ille Virgily, nonne

canit errãtem Lunã, Solisque labores? & cętera.

Quibus certe palam confirmat author eminentissimus, Musicen cum diuinarum etiam rerum cognitione esse coniunctam. Quod si datur, erit etiam Oratori necessaria. Siquidem, ut diximus, hęc quoque pars quę ab Oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit: ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia. Atque claros nomine sapientię uiros, nemo dubitauerit studiosos Musices fuisse, cum Pythagoras, atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem, uulgauerint, mundum ipsum eius ratione esse compositum, quam postea sit lyra imitata. Nec illa modo contenti dissimilium cõcordia, quã uocant ἁρμονίαν sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato cum in alijs quibusdam, tum pręcipue in Timęo, ne intelligi quidem nisi ab ys qui hanc quoque partem disciplinę diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates iam senex institui lyra non erubescebat? Duces maximos et fidibus et tibijs cecinisse traditum, & exercitus Lacedęmoniorum Musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubæ faciunt? quorum concentus quanto est uehementior, tanto Romana in bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato ciuili viro, quem πολιτικὸν uocant, necessariam Musicen credidit. Et eius sectæ, quę alijs seuerissima, alijs asperrima uidetur, principes in hac fuere sententia, vt existimarent sapientum aliquos nonnullam operam his studys accommodaturos. Lycurgus durissimarum La-

Animus} Fiducia perficiendi. Oportet iniquum petere, ut æquum feratur. Vide Erasmum in Chiliad. Atque} translationem facit per atque, quemadmodum M. Tullius Cic. per atrunque elegantissime. Vel iudicio ueterum} Qui uidelicet sic statuerunt nexum esse disciplinarum, neque ul am sine alia rite haberi posse: id quod ex Platone testatur M. Tullius lib. tertio de Oratore. Sic Orpheus sic Linus} Qui carmina sua ad lyram canebant, ab Aristotele non modo inter illos laudatos σοφοὺς referuntur, uerumetiã theologi appellantur. Et Terẽtius artem poeticã alioqui musicam uocat in prologo Hecyræ. Nam Orpheus, ut Suidas scribit, Oeagri & Calliopes Musæ filius fuit, Lini huius discipulus, qui creationem mundi uersibus amœne prosecutus, dicit primum Aethera à deo prodysse, deinde Chaos, tertio loco Noctem. in quibus trinitatis mysterium inesse non solum Suidas tradidit, uerumetiam nostro seculo latissime cõprobauit Reuchlinus, de uerbo mirifico lib. tertio tum & in Cabalistica disputatiõe: id quod etiam Picus ĩ[illegible]icat. Linus iuxta alios Mercurij & Vraniæ filius fuit, iuxta alios Amphimari & Vraniæ proles traditur: postremo quidam Apollinis filium scribunt: qua de re uersus poetæ ẽ, Lino formosus Apollo. Timagenes} Cuius meminit & uitã perscribit Suidas. Errantem} id est cursum suum peragentẽ. Labores} itinera. His motibus dederunt} Illi octo cursus, in quibus eadem uis est modorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos, qui numerus rerum omnium ferè nodus est, quod docti homines neruis imitati atque cantibus, aperuerunt sibi reditum in hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana, diuina studia coluerunt. Hoc sonitu opplete aures hominum obsurduerunt, nec est ullus sensus hebetior in uobis: sicut ubi Nilus ad

illa quæ κατάδουπα nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. Hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solẽ aduersum nequitis, eiusq; radijs acies uestra sensusq; uincitur. Hæc Aphricanus ad Scipionem iuniorẽ loquitur in somnio Scipionis. Nostri operis} idest rhetorici officij. Mũdum} Octo sphæras, orbes cælestes. Ratione eius} id est musices proportionibus. Quã} scilicet rationẽ musices expressam orbibus cælestibus. Lyra} septem suis chordis. Concordia} id est consensu. Dissimilium} sonorum cælestium orbium. ἁρμονίαν} id est concentum quadrantem. In Timæo} Quem scripsit de anima.

Quid de Philosophis} Hinc Plato ipse in Academiæ suæ uestibulo præscripsit, Nemo huc introeat μαθημάτων imperitus, ut testatur Gellius lib. 1. ca. nono. Duces maximos} Sic Achilles à Chirone institutus fidibus. Frustra} .i. sine causa. πολιτικὸν} ciuitate dignum. Sectæ} Stoicæ discipline. Principes} ut sunt Zeno, Chrysippus, Cleanthes. Conspirant} Consentiant, conmittũtur. Aristoxenus} musicus nobilissimus, quem Boethius Seuerinus sæpius in suis scriptis de Musica citat. Sophron} fabularum mimicarum scriptor, ut traditur à Laertio. Eupolis} Comicus Græcus, in supposititio puero. Impẽdiorũ} sumptuum. Mari·as} Persona comica. Psaltis} Præceptoribus Musices. In prouerbium} nã qui inciuiles et indocti sunt, prouerbialiter apud Græcos iã ἄμουσοι, iam ἀχάριτες dicũtur, id est procul à Musarum sacris, & Gratiarum. Indicauit hoc in prouerbijs Erasmus.

Numeros} nonnulli corpus hoc loco, atque eius numeros intelligunt modulatos & uelut cõ

dęmonijs legum author, Musices disciplinam probauit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos facilius labores uelut muneri nobis dedisse. Siquidem & remiges cantus hortatur: nec solum in ijs operibus, in quibus plurium conatus praecunte aliqua iucunda uoce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quanlibet se rudi modulatione solatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimae uideor, nõdum tamen eam oratori coniungere. Transeamus igitur id quoq;, quòd Grãmatice quondam ac Musice iunctę fuerũt. Siquidem Archytas atque Aristoxenus etiam subiectam Grammaticen Musicę putauerunt: & eosdem vtriusque rei praeceptores fuisse, cum Sophron ostendit Mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probauit, ut suppositos capiti libros eius, cũ moreretur, habuisse credatur: tũ Eupolis apũ quẽ Prodamus & Musicẽ & lr̃a docet. Et Maricas, q est Hyperbolus, nihil se ex Musicis scire nisi literas cõfitetur, Aristophanes, quoq; nõ vno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demõstrat. Et apud Menandrum in Hypobolimaeo, senex reposcenti filiũ patri, uelut rationem impendiorum quae in educationẽ contulerat, opponens, psaltis se & geometris multa dicit dedisse. Vnde etiam ille mos, vt in conuiuijs post coenam circumferretur lyra: cuius cum se imperitũ Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis vtar, habitus est indoctior. Sed veterũ quoq; Romanorũ epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quę cum omnia sint à Numa Rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes ac bellicosi vĩr, curã Musices, quãtã illa recipiebat aetas, defuisse. Denique in puerbiũ vsque Grę corum celebratũ est, Indoctos à Musis atque Gratijs abesse. Verum quid ex ea proprie pctat futurus Orator, disseramus. Numeros Musice duplices habet, in vocibus, & in corpore. vtriusque enim rei aptus quidã modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus Musicus diuidit in ῥυθμὸν & μέλος ἔμμετρον quorum alterum modulatione, alterum canore ac sonis constat. Nũ igitur non hęc oĩa Oratori necessaria? quorũ unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus uocis, qui sunt in agendo quoq; plurimi, pertinet. Nisi forte in carminibus tantum & in canticis exigitur structura quędam & inoffensa copulatio vocum in agendo superuacua est: aut non compositio & sonus in oratione quoque uarie pro rerum modo adhibetur, sicut in Musice. Nanque & voce & modulatione grandia elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit: totaq; arte consentit cum eorũ quę dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoq; intentio vocis, remissio, fle-

prehensos motus & gestus futuri oratoris. Hoc ut non negamus quadrare, ita uidetur commodius ad instrumenta musica referendum: maxime cum Fabius postea peculiarem disputationem de motu corporis introducat, & Musici non sic soleãt suam disciplinã diuidere. Vtriusque enim rei } Et corporis, & uocis. Rationem } essentiam. Diuidit } Gellius lib. 16. cap. 18. canonicae disciplinae rationem ex Varrone diuidit in tres partes, Rhythmũ scilicet, quae sit longior mẽsura uocis, & μέλος, quod altitudinem et tenorem uocis examinet, & μέτρον. per quod syllabarum longarũ, breuium, et mediocrium iuncturae & modus concinens cum geometriae principijs, aurium mẽsura examinatur. Canore } altitudine uocis. Ac sonis } distinctis. Collocatione uerborum } suaue sonantium, et sublimium suo loco. Flexus } uoculationis mutationem. Cãticis } .i. lyricis carminibus, ut sunt Pindari. Inoffensa } Decens, non collisa. Aut non } scilicet necessario. Sonus } uoculatio. Sicut in Musice } adhibetur uarie. Flexus } Mediocris mutatio uocis. εὐρυθμία } id est felix gesticulatio corporis. Nec aliunde } quàm à musices cognitione. Sepositus } peculiariter seiunctus. Quid iam propriũ musices? } scilicet quàm habere curam uocis. Praesumẽda } scilicet Oratori. Haec pars } cura uocis. Musicus } Seruus. sic enim à Cicerone appellatur. Tonorion } À tenore uel tono, quem uoci Gracchi adhiberet. abũde hoc est scriptum in Cicerone de Oratore, & Gellio. Intendi } uel etiam remitti crassiore uoce. Illos certe } non putabit sine musica esse. Ad lyram } ut est pindarus. Haec } Argumenta de laude musices. À Chirone } Qui Achillis nutritius fuit. Committendum } errandum, designandum, semper in malam partem. Effeminata } emollita, fracta, dissecta, eneruata. Impudicis modis } lasciuis modulis. Minima } Immo maxima. Excidit } excudit, extirpauit, extinxit. Psalteria } psalteriũ quemadmodũ testatur diuus Hieronymus multis locis, instrumentum fuit fidibus decem instructum, unde & regius Propheta Psalterium decachordũ celebrat. Solebat autẽ qui pulsabat hoc instrumentum, una quoque incinere, id qđ graecis ψάλλειν dicitur: à quo psaltes, et psaltria foemina quae hoc instrumenti genere exercitata est. Hebraei Nablon uocant. Sambucas } spadicas recte legi hoc loco cũ uetusti codices, tum uero maxime Iulius Pollux persuadet. Is enim lib. decimo cap. 4. Spadicas inter instrumenta κρουόμενα, id est, quae manu pulsantur, connumerat. Nam Pythagoram } qui primus omnium Musicam apđ Graecos reperit. In spõdeum } qui uocis longitudine grauitatem quandam prae se fert, siquidem spondeus modulus ex morã lõgis sonis conficitur: quemadmodum & apud poetas pes habens longas duas syllabas, Spondeus dicitur. Et Chrysippus } in lib. de Educatione. Ficta materia } Argumentum.

Ponitur } loco thematis.

Phrygiũ melos } genus enim est melodiae, qđ ut author ẽ Lucianus, uehementiam quandam & furorem in animis audientiũ concitat, uocatur enim ab ipso ἔντονον, & βίαιον, hoc ẽ intensum & uiolentum. Inde } ex Geometria. Cum sit diuisa } hinc est quòd huius professionis princeps Euclides aequali cura etiam numerorum rationẽ libro Geometriae. 6. tractat: quãdo antiquitas, ut Fabius hoc cap. manifestissime indicat, Geometriae appellatione & Arithmeticen et Astronomian sit cõplexa. Notitia } quam hodie uocant Arithmeticen. Circa summas } circa supputationes.

Sed si digitorum } rationem digitorum inuenies in commentarijs Hieronymi ex Beda theologo transcriptam. Saltem } solum

hou. Trepidat } Hesitat, dubitat. A' computatione } numero. Linearis ratio } id est cognitio linearis magnitudinum, quam pollicetur Geometria.

Terminis } scilicet agrorum. Ordo } scilicet probationum, definitionum. Propositarum } scilicet Oratori. Conclusio } comprobatio. Syllogismis } ratiocinationibus, collectionibus.

Ratione } scilicet certa. Fit hoc } scilicet ut falsa sint uerisimilia. Pseudographias } descriptiones falsas. Maiora, quam } scilicet quæ in numero concurrunt. Extremæ lineæ } circumferentiæ. Planis } scilicet figuris. Paribus oris } id est æqualibus lateribus. Quadrata } Plus spatij continebunt. Rursus quadrata triangulis } nam in quadratis æquilateris dimetiendis, latus in seje ducendum erit, siue latus per latus multiplicandum. In hoc autem quadrato decem pedes latus constituãt, eos si multiplicaueris per decem deprehẽdes aream inclusam centum esse pedum. nam decies decem, centum reddunt.

Circuitus } Circunferentia.

Campi } spatij. Colligere } supputatione assequi. In quamque partem } id est unumquodque latus supputatum. Extremitatis } circunferentiæ. Areæ } spatia inclusa. Lineis } s. æqualibus. Amplius } spatium comprehendunt. Per oram } circũferentiam. Intra } in ipsa area.

Fronte } id est lateribus duobus longitudinis. Ex illo } scilicet spatio. Amplectuntur } lineæ circunductæ. Deducent } Detrahent partem spatij. Eodem circunductu &c. } Aequali circumferentia. Vtrinque } Ex utraque parte longitudinis

Singulis } pedibus, id est uno tantum pede. Quadratos } scilicet pedes. Ducetur } per supputationem. Centum } in quadrato equaliter. Quadrati } Aequilateri. Amplitudini } inclusæ lineis. Amplitudo } mensura. Loci } spatij. Planis } scilicet locis usu uenit. Soli } i. loci. Nicias } princeps Atheniẽ

xus, pertinet ad mouendos audientium affectus: aliaq; & collocationis & uocis (vt eodem vtar uerbo) modulatione concitationem Iudicum, alia misericordiam petimus: cum etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diuersum habitum sentiamus. Corporis quoq; decens & aptus motus, qui dicitur εὐρυθμία est necessarius: nec aliunde peti potest: in quo pars actionis non minima consistit: qua de re sepositus nobis est locus. Age, si habebit in primis curã vocis Orator, quid tam Musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda pars est: ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi præcipui suorum temporũ oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistula, quam τονόριον vocant, modos quibus deberet intẽdi, ministrabat. Hęc ei cura inter turbidissimas actiones, uel iam timenti fuit, Libet propter quosdam imperitiores, etiam crassiore, ut vocãt, musa, dubitationẽ huius vtilitatis eximere. Nam poetas certe legendos oratori futuro concesserint. num igitur hi sine musice? At siquis tam cæcus aĩ est, vt de alijs dubitet: illos certe, qui carmina ad lyrã cõposuerũt. Hęc diutius forẽt dicẽda, si hoc studiũ uelut nouũ ꝑciperẽ. Cũ uero antiquitus vsq; à Chirone atq; Achille ad nr̃a tp̃a apud oẽs, q̃ mõ legitimã disciplinã nõ sint perosi, durauerit, nõ est cõmitẽdũ vt illa dubia faciã defensiõis solicitudine. Quãuis ãt satis iã ex ipsis q̃bus sum mõ vsus exẽplis credã ẽẽ manifestũ, q̃ mihi, & quatenus musice placeat: aptius tñ ꝓfitẽdũ puto, nõ hãc à me ꝑcipi, q̃ nunc in scenis effœminata, & ĩpudicis modis fracta, nõ ex parte minima, si qđ in nobis virilis roboris manebat, excidit: sed qua laudes fortium canebãtur, quaq; et ipsi fortes canebãt. nec psalteria & spadicas, ẽt virginibus ꝓbis recusanda: sed cognitionem rationis, quę ad mouendos leniendosq; affectus plurimum ualet. Nam & Pythagorã accepimus, concitatos ad uim pudicæ domui afferendam iuuenes, iussa mutare in Spondeum, modos tibicina, composuisse: & Chrysippus etiam nutricũ, quę adhibẽtur infantibus, allectatiõi, suum quoddam carmẽ assignat. Est etiam non inerudite ad declamãdũ ficta materia, in qua ponitur tibicen qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quod causa mortis extiterit, quæ si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro uel iniqui consentiant? In Geometria partem fatẽtur esse vtilem teneris ętatibus. agitari namque aĩos, atq; acui ingenia, et celeritatẽ ꝑcipiẽdi venire ĩde, cõcedunt: sed prodesse eam, nõ vt cæteras arteis, cũ ꝑceptæ sint, sed cũ discatur, existimãt. Id vulgaris opinio est.

sium, cuius meminit Thucydides in septimo. Linearibus illis } id est linearibus supputationibus. De pronunciatione, id est actione: & gestus, id est decentis motus, institutione.

CAMERARIVS.

Non quia } Ceratinas & Crocodilinas captiones dixerunt ab exemplis, ut illud de cornibus apud Gellium libro decimosexto cap. 2. & de Crocodilo quod memorat Chrysippus apud Lucianum ἐν βίων πράσει. Si filium, inquit, tuum iuxta flumen errantem rapuerit Crocodilus, polliceatúrque redditurum incolumem, si uerũ responderis interroganti quid sibi statutum sit de redditione filij tui: quid dices illi ẽẽ? Est autẽ ἄπορον πρόβλημα hoc. Nam siue illa pater dicat, reddes nõ uerisimile uideatur. quippe quem deuorandum ceperit. sin dicat, non reddes, idq; sit uerum, recipere non poterit filiũ, quem nõ sit illi redditurus Crocodilus. In his subtilitatibus stoici multi fuere. Orpheus } Notus est Virgilij uersus, Huic mater quãuis, atq; huic pater assit, Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo. Cicero de natura Deorum libro. 1. scribit docere Aristotelẽ Orphea Poetã nũquã fuisse, & carmen Orphicũ Pythagoreos ferre cuiusdã fuisse cerdonis. Clarissimi } canit apud Home. Achilles κλέα ἀνδρῶν ἡρώων Et apud eundem Phemius callet Ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε τά τε κλείουσιν ἀοιδοί. Odissea α. Socrates Plato Euthydemo ὥσπερ κόννῳ τῷ μητροβίου, τῷ κιθαριστῇ, ὃς ἐμὲ διδάσκει ἔτι καὶ νῦν κιθαρίζειν ὁρῶντες οὖν οἱ παῖδες οἱ συμφοιτηταί μου, ἐμοῦ τε καταγελῶσι καὶ τὸν κόννον καλοῦσι γεροντοδιδάσκαλον. De Musica Plato in de Rep. 3. & νόμων ζ.

Maricas } Hoc noĩe exagitauit Hyperbolum Eupolis, ut ex Nebulis Aristophanis apparet. Significat autem mollem et effœminatũ, uel ὑποκόρισμα.

Nec sine causa summi uiri ēt īpensam huic scientiæ operā dederunt. Nā cū sit Geometria diuisa in numeros atq; formas: numerorū quidē notitia non oratori mō, sed cuicūq; primis saltē literis erudito, necessaria est. In causis uero uel frequentissime uersari solet: in quibus actor non dico si circa summas trepidat, sed si digitorū saltē incerto aut indecoro gestu à cōputatiōe dissentit, iudicatur īdoctus. Illa uero linearis rō, & ipsa quidē cadit frequēter ī causas: nā de terminis mēsurisq; sunt lites: sed habet maiorē q̄dā aliā cum arte oratoria cognationem. Iā primū ordo est geometriæ necessarius: nōne et eloquētiæ? Ex prioribus geometria ꝓbat īsequētia, & certis īcerta: nōne id ī dicēdo facimus? Quid: illa ꝓpositarū q̄ōnū cōclusio, non tota fere cōstat syllogismis? Propter qđ plures inuenias q dialecticæ similē, q̄ꝫ qui rhetoricæ fateātur hāc artē. Verū & orator, ēt si raro, nō tñ nunq̄ꝫ ꝓbabit dialectice. Nā & syllogismis, si res poscet, vtet: et certe enthymemate, q rhetoricus ē syllogismus. Deniq; ꝓbationū q̄ sunt potentissimæ, γραμμικαὶ ἀποδείξεις vulgo dñr. Quid aūt magis oratio q̄ ꝓbōnē petit? Falsa quoq; ueri similia, geometria ratione dep̄hendit. Fit hoc & in numeris ꝑ quasdā quas ψευδογραφίας vocāt, q̄bus pueri ludere solebamus. Sed alia maiora sunt. Nā qs nō ita ꝓponenti credat, Quorū locorū extremæ lineæ eādē mensurā colligunt, eorū spatiū quoq; qđ his lineis cōtinetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nā plurimū refert cuius sit formæ ille circuitus: rep̄hēsiq; à Geometris sunt Historici q, magnitudines īsularū satis signari nauigatiōis ambitu crediderūt. Nā vt q̄q; forma ꝑfectissima, ita capacissima ē. Iōq; illa circūcurrēs linea si efficiet orbē, q̄ forma ē ī planis maximè ꝑfecta, amplius spatiū cōplectet, q̄ si q̄dratū ꝑibus oris efficiat. Rursus q̄drata triāgulis, triangula ipsa plus æqs lateribus q̄ inæq̄libus. Sed alia forsitā obscuriora: nos facillimū ēt iperitis seq̄mur expimētū. Iugeri mēsurā, ducētos et quadraginta lōgitudinis pedes eē, dimidioq; in latitudinē patere, nō fere q̄sq̄ꝫ est q ignoret: & q sit circuitus, et q̄tū cāpi claudat, colligere expeditū. At cēteni & octogeni in quanq; partē pedes, idē spatium extremitatis, sed multo amplius diuisæ quatuor lineis areæ faciunt. Id si cōputare quē piget, breuioribus numeris idē discat. nam deni in quadrā pedes, quadraginta per orā, intra centū erunt. At si quindeni per latera, quini in fronte sint: ex illo quod amplectuntur, quartā deducēt eodē circunductu. Si uero porrecti utrinq; vndeuiceni singulis distēt, nō plures intus quadratos habebunt, q̄ꝫ ꝑ quot lōgitudo ducetur: quæ circumibit aūt linea, eiusdē spatij erit, cuius ea quæ centū continet. Ita quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoq; peribit, Ergo ēt id fieri pōt, vt maiore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibusq; etiam imperito patet plus soli esse q̄ꝫ cæli. Quid quòd se eadem Geometria tollit ad rationem usque mundi: in qua cū siderum certos cōstitutosq; cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatū atq; fortuitū: quod ipsum nōnunq̄ꝫ pertinere ad Oratorē potest. An uero cum Pericles Athenienses Solis obscuratione territos, redditis eius rei causis, metu liberauit: aut cū Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunæ defectione disseruit, ne uelut ꝓdigio diuinitus facto militū aī terrerentur, nō vr̄ esse usus Oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, nō eodē cōfusus metu pulcherrimū Atheniensiū exercitū ꝑdidisset: sicut Diō, cū ad destruendā Dionysij tyrānidē uenit, nō ē tali casu deterritus. Sit exēpla licet vsus bellici, trāseamusq; q̄ Archimedes vnus obsidionē Syracusarū in lōgius traxit: illđ vtiq; iā ꝓpriū ē ad efficiēdū qđ ītēdimus plurimas q̄ōnes, q̄rū difficilior alia rōne explicatio ē, ut de rōne diuidēdi, de sectiōe in infinitū, de celeritate augēdi, linearibus illis ꝓbōnibus solui solere: ut si est Oratori (q̄ đ ꝓximus demōstrabit liber) de oībus rebus dđm, nullo mō sine Geometria esse possit Orator.

βαρβαρισμόν ἐστι, φασίν. Indoctos } ἄμουσοι enim dicuntur καὶ χαρίτων δίχα, ἤ οὐκ οἶδ' ὅτι.. Quorum unū } Nempe in corpore numeri. Alterum } Ρυθμὸς. Tertiū } Μέλος. Gracchi } Historia nota est ex Cicerone et Gellio. Nec psalteria & spadicas } σπάδιξ, itemq; φοῖνιξ, apud Pollucem est inter organa Musica. Phrygum } Τῆς φρυγίου τὸ ἔνθεον, τῆς λυδίου τὸ βακχικὸν, τῆς δωρίου τὸ σεμνόν, τῆς ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν. Lucianus Harmonide. De Harmonijs multa Athenæus lib. 14. Digitorum } Nam digitorum gestibus numeros repræsentasse ueteres constat, & ostenditur in undecimo Fabij, de qua re ex Beda aliquid uulgauit Eras. Roterodamus. ψευδογραφίας } Accipio ψευδογραφίας à Fabio dici fallacias in subductiōibus rōnū, exēpli loco uidetur eē posse: Duodecim debentur diebus singulis uni amphoræ quatuor, quot amphoræ debētur tribus? colliges de regula unā deberi. At si ita ꝓpones, diebus quatuor cōficiūt messem duodecī messores, quot cōficient diebus sex? Cū sit ueritas, dēri sex dimidiū tpis amplius q̄. 12. regula calculatiōis usitata dimidio minus dabit. Cæli } Offusū aerē uideo quosdā hoc loco cœlū accepisse, sed ut mihi hoc nō arridet, ita qd melius afferā nō hēo. An uero } de Pericle Galloq; Sulpitio exēpla sunt apud Valeriū lib. 8. ca. 11. De Nicia Thucydides lib. 7. Quē locū sic uertimus: Iāq; paratis omnibus soluturis illinc, Luna, ut tū forte plena erat, subito deficit, cū Atheniēsiū multitudo rei nouitate ꝑculsa, inhibere cursū duces iubet: ipseq; Nicias q admodū supstitiosus eēt, negare se uel sniam dicturū de discessiōe, prius q̄ nouē dies, quos uates memorarēt, præterijssent. Hic casus cūctabūdis Atheniēsibus iter præclusit. De Dione Plutar. qui militibus territis Lunæ defectu, ꝑducto in mediū uate, qui doceret hunc portendere malum Dionysio, illorum animos confirmauit, cum ipse naturaliter acclāssesciret.

ARGVMENTVM.

comœdo & palæstritæ operam aliquam propter pronunciationem, gestum & motum, dandam censet. Non quia puerum fœmineæ uocis exilitate frangi, aut similiter tremere, aut ebrietatis effingere uitia, & corporis cura mentem obruere oporteat, sed ut eorum imitatione oris uitia emendet: gestum & motum quantum oratoris grauitas postulat, componat. quomodo narrandum, qua sit authoritate suadendum, quidque singulis partibus agendum discat. Ad quæ omnia plurimum profuturum sit, si electa ex grauibus orationibus edisce re, & stans ea dicere, & quemadmodum agere oporteat, cogatur.

De prima pronunciationis & gestus institutione. Cap. XI.

Dandum aliquid Comœdo quoque, dum eatenus, qua pronunciandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum quem in hoc instituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec uitia ebrietatis effingat, nec seruili vernilitate imbuatur: nec amoris, auaritiæ, metus discat affectum: quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem præcipue in ætate prima teneram adhuc & rudem inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus à Comœdis petendus est. Quanquam enim utrunque eorum ad quendam modum præstare debet orator: plurimum tamen aberit à scenico, nec uultu nec manu nec excursionibus nimius. Nam siqua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur. Quod est igitur in his doctoris officium? In primis uitia siqua sunt oris, emendet: vt expressa sint uerba, vt suis quæq; literæ sonis enuncientur. Quarundam enim uel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus: quasdam uelut acriores parum efficimus, & alijs non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ, qua Demosthenes quoque laborauit, λ succedit: quarum vis est apud nos quoq;. Et cum C ac similiter T non valuerunt: in G ac D molliuntur. Ne illas quidem circa S literam delicias hic magister feret: nec uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minime sermoni puro conueniat, simplicem uocis naturam pleniore quodam sono circunlinire, quod Græci κατακεπλασμένον dicunt. sic appellatur cãtus tibiarum, quæ præclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modo exitu grauiorem spiritum reddunt. Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercidãt, vt par sibi sermo sit: ut quoties exclamãdum erit laterum conatus sit ille, nõ capitis: vt gestus ad uocem, vultus ad gestum accommodetur. Obseruandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis: ne labra distorqueantur: ne immodicus hiatus rictum distendat: ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata vtrolibet ceruix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorum supercilia ad singulos vocis conatus allcuarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissi-

MOSELLANVS.

Aliquid} Scilicet operæ. Comœdo} Histrioni. Eatenus} Scilicet fiat. In hoc} id est spe futuri Oratoris. Frangi} Emolliri. Vocis} repræsentandæ. Vernilitate} Licentia, scurrilitate, lascivia. Affectum} Dispositionem animi. Vtrunque} Scilicet gestum & motum. Modum} .i. mensurã, præscriptionẽ. Excursioibus} Statione immutatione. Nimius} .i. immodicus. In his} .s. rebus præstandis, ut nõ sit nimia uultus uel manus immutatio. Prima} id est optima. Oris} Enunciationis. Ne ars} Scilicet affectata. Frequens mutatio} Nam monet id Suetonius, se adolescentulo principem quendam Grammaticum alternis diebus declamare solitũ alternis disputare, tum & sese audisse memoria patrum suorũ, quosdam è Grammaticis statim è ludo transiisse in forum, atque in numerum præstãtissimorum patronorum receptos.

Qua} id est cuius pronunciatione, Demosthenes laborauit} Adeo etiam, ut altera pro altera aliquoties scribatur, ut κλίβανος uel κρίβανος, utrũque clibanum uel furnum significat. Laboramus} In eo quod ægre præstamus. In faucibus} Recessu oris. Puro} Simplici, id est inaffectato. κατεπεπλασμένον} id est fictitium. Intercidant} id est pronunciatione pereant. Vt par sibi sermo sit} id est ubique sui similis. Gestus} Modulatio corporis. Expressa sint uerba} Quod fiet, si accuratius primam puerorum balbutiem emendauerimus, quam inolitam uidemus pertinacissime durare in omnẽ uitam. Oris inanitate} hiatu. Recta facies} Erecta statura. Distendat} Didu

cat. Rictus} rima oris, scilicet subducẽdis superciliis. Pluribus generibus} .i. multis modis uocis intendẽdæ. In his rebus} .s. deducendis aut subducẽdis superciliis. Momentũ} ingẽs põdus. Flexus} immutatio uocis & cõcentus. Debet ẽt docere comœdus} cuius rei exẽpla sũt copiosa apud Terẽ. in Andria: Narrationis in scena oĩum prima: Suasionis, scena tertia act. tertij, & secunda quinti actus: Cõmiserationis, scena ultima primi actus. Palæstricis uacauerint} luctandi exercitatiõibus.

In oleo} quo .s. se ungebant decertaturi. Ad hoc} .s. propositum. Pars in uino} nam non nisi ebrij luctabãtur. Mẽtem} .i. subtilitatem mentis. Nõ indignandũ} .i. non dedignentur discere. Chironomia} .i. lex manuũ, nã νόμος Græcis legem significat, & χεὶρ, ὸς, manum.

Heroicis} Priscis. accepimus à Xenophõte ĩ libro de legibus Lacedæmoniorũ. Porro saltationẽ hanc opinor esse, quã Iulius Pollux lib. 4. ca. 13. διποδίαν uocat, additq; Laconicã esse, nimirũ sic appellatã à decẽti & apta glomerandorũ pedũ duplicatione. Crassi} .s. argumẽto sunt. Retinebitur} .s. usus palæstricus. Exercitatione puerili} scilicet saltandi, lactandi, digladiandi.

CAMERARIVS.

Ab ipso etiam Socra.} Socratem enim studiose σωμασκῆσαι traditur Xenophon ἀπομνημονευμάτων I. τοῦ τε σώματος αὐτὸς οὐκ ἠμέλει, τούς τε ἀμελοῦντας οὐκ ἐπῄνει. De gymnastica Plato de Republica tertio de legibus septimo.

Lacedæmoniorum saltationem πυῤῥίχην accipio.

lium libro primo cap. quinto. Suppeditabit } id est suppetet. Emicuit } Excellat. Athenæ } Excultrices omniũ disciplinarum. Præteximus } Obtendimus. Pythagoreorum } disciplinarum quæ nume ris constabant. Operi: } Rhe thorici opificij. Vsum } aduocandi & patrocinandi. Sordidum } Sordidis hominibus dignum. His disciplinis } Liberalibus. Quid studia referãt } id est quantum opinor. Aduocationum } Patrociniorum. Spectaculis } inanibus rebus spectandis. Ineruditis } in ciuilibus. Voluptatibus } id est eas potißimum quas ex gustu & tactu concipit, de quibus id de Gellius lib. decimonono cap. secundo.

ociosus, certam legem temporum seruat, & hæc pariter omnia? Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia prouidemus, cum pariter inuentio rerum, electio uerborum, compositio gestus, pronunciatio, vultus, motusq; desiderentur? Quæ si uelut sub uno conatu tam diuersa parent simul, cur non pluribus horis diuersa partiamur, cum præsertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraq; sit aliquanto difficilius in labore uno perseuerare? Ideoq; & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tędium uicibus leuatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi posit, si per totum diem cuiuscunque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur: sicut in cibis, quorũ diuersitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur. Aut dicant isti mihi, quę sit alia ratio discendi? Si Grãmatico soli deseruiamus, deinde Geometrę tantum? omittamus interim quod didicimus, mox transeamus ad Musicum, excidant priora? & cum Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Græcas? &, ut semel finiam, nihil faciamus nisi nouissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arua simul & uineta, & oleas & arbustum colant? ne pratis & pecoribus, & hortis & aluearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negocijs, aliquid desiderijs amicorũ, aliquid rationibus domesticis, aliquid curę corporis, nonnihil uoluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatiget. Adeo facilius est multa facere, quàm diu. Illud quidem minime uerendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent. neq; enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentis deprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia priusquam obduruerunt. Id uel hoc argumento patet, quòd intra bienninm quàm verba rectè formare potuerunt, quamuis nullo instante, omnia fere loquuntur at nouitijs nostris, per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quem iam robustum instituere literis cœperis, non sine causa dici παιδομαθεῖς eos, qui in sua quidque arte optime faciant. Et patientior est laboris natura pueris quam iuuenibus. Videlicet ut corpora infantiũ nec casus quo in terrã toties deferũtur, tã grauiter affligit, nec illa p̄ manus & genua reptatio, nec post breue tp̄s cõtinui lusus, & totius diei discursus, quia pondus illis abest, nec se ipsi grauãt: sic animi quoq; credo, quia minore conatu mouentur, nec suo nisu studijs insistunt, sed formandos se tãtũmodo pręstant, non similiter fatigantur. Præterea secundum aliam ætatis illius facilitatem, velut simplicius docenteis sequuntur, nec quæ iam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudiciũ. Porro, vt frequenter experti sumus, minus afficit sensus fatigatio, quàm cogitatio. Sed ne temporis quidem unquam plus erit: quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cum ad stylum secedet, cum generabit ipse aliquid, atque componet, tum inchoare hæc studia uel non vacabit, uel non libebit. Ergo cũ Grãmaticus totũ diẽ occupare non posit. nec debeat, ne discentis aĩum tędio auertat: q̄bus potius studijs hęc tẽporũ uelut subsidia donabimus? Nã nec ego cõsumi studẽtẽ in his artibus volo: nec ut moduletur, aut musicis modis cãtica excipiat, nec utiq; ad minutissima Geometriæ op̄a descẽdat. Non comœdũ in p̄nũciãdo, nec saltatorẽ in gestu facio: q̃ si oĩa exigerẽ, suppeditabat tñ tp̄s. Lõga est enĩ q̃ discit ætas, & ego nõ de tardis ingenijs loquor. Deniq; cur in his omnibus, quæ discẽda oratori futuro puto, eminuit Plato? q nõ cõtẽtus disciplinis quas p̄stare poterãt Athenę, nõ Pythagoreorũ, ad quos ĩ Italiã nauigauerat: Ægypti quoq; sacerdotes adijt, atq; eorũ arcana p̄didicit. Difficultatis patrocinia pręteximus segnitię. Neq; enim nobis operis amor est: nec q̄a sit honesta, atq; pulcherrima rerũ eloquẽtia, petitur ipsa, sed ad vilẽ usum, & sordidũ lucrũ accingimur. Dicãt sine his in foro multi, & acquirãt, dũ sit locupletior aliq̄s sordidę mercis negociator, & plus voci sue debeat pręco: ne velim q̄dẽ lectorẽ dari mihi, q̄d studia referãt cõputaturũ. Qui uero imaginem ipsam eloquẽtiæ diuina quadã mente cõceperit, quiq; illã (ut ait nõ ignobilis tragicus) reginã rerũ orationẽ ponet ante oculos, fructumq; nõ ex stipe aduocationũ, sed ex aĩo suo, et cõtẽplatiõe ac sciẽtia petet, p̄petuũ illũ, nec fortunæ subiectũ, facile p̄suadebit sibi, ut tẽpora q̃ spectaculis, cãpo, tesseris, ociosis deniq; sermonibus, ne dicã somno, & cõuiuiorũ mora cõterũt, Geometræ potius ac Musico impẽdat, quãto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis uoluptatibus? Dedit enim hoc prouidentia hominibus munus, ut honesta magis iuuarent. Sed nos hęc ipsa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de studijs, quibus antequam maiora capiat, puer instituendus est: proximus liber uelut nouum sumet exordium, & ad Rhetoris officia transibit.

ARGVMENTVM.

Agitat hoc capite tria, Quando Rhetori tradendus sit puer, Quousque Grammatici professio extendatur, unde Rhetoris incboet. Prima, quæ præcipua est, ex alijs pendet. Rhetori tradendum esse puerum monet quando per iustam eruditionem poterit. neq; enim ætatis habendam rationem. Id autem uere æstimari non posse, nisi rhetoris & grammatici professiones suis terminis circumscribantur, & quasi certis cancellis includantur. Et grammaticum quidem suæ artis appellatione, quæ intra literas consistit, assumptis poetarum & historicorum uiribus, contentum esse debere. Rhetorem etiam prima suæ artis, opuscula, ut sunt narrationes, laudes, uituperationes, loci communes, non oportere detrectare, quãuis consuetudo, huius aut ignauia aut fastu, uel illius temeritate licentiaq; diuersum obtinuerit: quæ si locum habeat, rhetore tardius: sin minus, eodem citius opus fore, etiam cum grãmaticis puer operam dabit: neq; enim incommodum esse ut eodem tẽpore grammatico & rhetori diuersis oris det operam puer, quòd horum quisque rectius suas partes obiturus sit.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA.

LIBER II.

Quando sit Rhetori tradendus puer. Cap. I.

Enuit consuetudo, quæ quotidie magis inualescit, vt præceptoribus eloquẽtiæ, Latinis quidẽ semper, sed etiam Græcis interim, discipuli serius quàm ratio postulat, traderẽtur. Eius rei duplex est causa quòd & Rhetores vtiq; nostri suas partes omiserũt, & Grammatici alienas occupauerunt. Nam & illi declamare modo, & scientiam declamandi ac facultatem tradere, officij sui ducunt, idq; intra deliberatiuas iudicialesque materias: nam cætera vt professione sua minora despiciunt: & hi non satis credunt excepisse quæ relicta erant (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad prosopopœias vsque, & ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, vt quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius nouissima: & ætas altioribus iam disciplinis debita, in schola minore subsideat, ac Rhetoricen apud Grãmaticos exerceat. Ita, quod ẽ maxime ridiculum, nõ ante ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quàm declamare iam sciat. Nos suum cuiq; professioni modum demus. Et Grammatice (quam in latinum transferentes, literaturam vocauerunt) fines

MOSELLANVS.

RATIO. } Rectus modus instituendi. Alumnus } Rhetorũ partes. Declamare } fictas causas exercendi gratia agere. Idq; } scilicet facere, dicunt sui officij esse. Materias } causas. Iudiciales } in quibus iudicis sententia expetitur. Cætera } id est materias laudatiuas & uituperatiuas. Nomine } Causa.

Gratia quoque his } Quòd scilicet rem desertam non dedignati sunt excipere. Prosopopœias } personarum fictiones. Irrũpunt } id est insiliunt. Opera } Officia suadendi & dissuadẽdi. Debita } destinata. Subsidat } subhæreat. Rhetoricẽ } Narrando, suadendo, dissuadendo, pronun tiando &c. Prouecta } Progressa. Literaturam uocauerunt } unde etiam grammaticos ueteres literatos uulgo appellauerunt, ut ex Cornelio nepote citat Sueto. Trãquillus in lib. de claris Grãmaticis, quo loco et hæc addit: Veteres, inquit, Grammatici & Rhetoricam docebant ac multorum de utraq; re cõmentarij feruntur: secundum quam consuetudinẽ posteriores quoq; existimo, quanquam iam discretis professionibus, nihilominus uel retinuisse uel instituisse & ipsos quædam genera institutionum ad eloquentiam præparandam, ut problemata, periphrases, elocutiones, ethologias, atq; alia hoc genus, ne scilicet sicci omnino atque aridi pueri Rhetoribus traderentur: quæ quidem omitti iam uideo desidia quorundam, & infantiæ nõ enim fastidio puto, hæc Sueto. Paupertate }

Que

Quæ scilicet literis debet. c õtineri. Constitere } permansere. Primi illi } ut sunt Crates, Mallotes &c. Vis eloquendi } Nã græcis ῥητορεύω, eloquor dicitur. Detrectet } Non abneget. Opere } officio. Effecerit } profecerit, promouerit.

Rudimenta } Præexercitamẽta. Vt theses dicerent } Thesis est deliberatio aliqua, rationis usu probata, de negocio aliquo qđ in consilium uenerit, ut, Num ducenda sit uxor? An bellum sit suscipiendũ? An muri renouandi? atq; id genus alia, de quibus solebant cõtendere. Cætera præexercitamenta } quod. s. idẽ testatur Sueto. in lib. de claris rhetoribus. Alia genera } causarum. Qua in parte } narratione. Plurimum } artificij rhetorici. Certaminibus } forensibus contentionibus. Non cõmunes loci } cõis locus est oratio qua bona uel mala quæ alicui insunt amplificantur: ut cõtra tyrannum locus communis est, Quisquis reip. leges uiolauerit, capite plectẽdus esto. hac enim oratione in omnes qui legibus non obtemperant, commode uti licet: unde & nomen habet loci cõis, quòd ex æquo multis quadret. Hæc Aphthonius.

Directi } Comparati. Constitos } Fuisse. Quæstiones } Scilicet propositæ. Generaliter } generalibus argumentis. Medijs } in-intimis penetralibus. Hæc arma } .i. loci cõmunes. Quæ } præexercitamẽta. Fundẽtur } artificiose. Aliqui } Malo iudicio præditi.

Labor } .s. puero. Quod } Quam rationem docendi. Labor } Præexercitando discipulos.

suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra q̃ primi illi constitere, prouecta. Nã tenuis à fonte, assumptis poetarum historicorũq; uiribus, pleno iam satis alueo fluit: cum præter rationem recte loquendi, non parũ alioqui copiosam, prope oĩum maximarum artium scientiã amplexa sit. Et Rhetorice, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua nõ detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborem: quę dum operę cedit, iam pene possesione depulsa est. Nec inficiabor, ex ijs aliquem qui Grammaticen profitentur, eo usque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradẽda sufficiat: sed cum id aget, Rhetoris, officio fungetur, non suo. Nos porro quærimus, quando ijs quæ Rhetorice pręcipit, percipiendis puer maturus esse uideatur. In quo quidem non id est æstimandum, cuius quisque sit ętatis, sed quantum in studijs iam effecerit. Et ne diutius differam quando sit Rhetori tradendus, sic optime finiri credo, Cum poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si Grammatices munus usque ad suasorias (quæ sunt apud Rhetorẽ materiæ inter rudimenta dicendi) prorogatur, tardius Rhetore opus est. Si Rhetor prima operis sui officia non recusat, à narrationibus statim, & laudandi vituperandiq; opusculis cura eius desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiã genus exercitationis, ut theses dicerent, & communes locos, & cætera circa complexum rerũ personarumq; quibus ueræ fictæq; controuersiæ continẽtur? Ex quo palam est quàm turpiter deserat eam partem Rhetorices institutio, quam & primam habuit, & diu solã. Quid autem est ex ijs de quibus supra dixi, quod non tũ in alia quę sunt Rhetorũ ꝓpria, tum certe in illud iudiciale causæ genus incidat? An non in foro narrandum est? qua in parte nescio an sit uel plurimum. Non laus ac uituperatio certaminibus illis frequenter inseritur? Non communes loci: siue qui sunt in uitia directi, quales legimus à Cicerone compositos: seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoque Hortẽsio: vt, sit'ne paruis argumentis credendum, & pro testibus, & in testes, in medijs litium medullis uersantur. Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut his, cum res poscet, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuã quidem inchoari credet, cum eius mẽbra fundentur. Neque hanc (vt aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumnietur, tanquam eum qui sit Rhetori tradendus, abducendum protinus à Grãmaticis putem. Dabuntur illis tum quoq; tẽpa sua: neque erit verendum, ne binis pręceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed diuidetur qui sub vno miscebatur labor: & erit sui quisque operis magister utilior quod adhuc obtinent Gręci, à Latinis omissum est: & fieri videtur excusate, quia sunt qui labori isti successerunt.

A R G V M E N T V M.

Eligendum esse Rhetorices præceptorem maxima cura, sanctißimis præditum moribus & omnibus quæ illam profeßionem deceant officijs insignem: quia pueri tum adulti ferocientes, & iam ad libidinem proclíuiores facti, grauitate & sanctitate docentis in officio contineri debeant. Officia connumerat. Inuehitur in puerorum petulantiam, & assurgendi exultandique alijs declamantibus licentiam, quos ex præceptoris uultu & iudicio pendere oportebat. Postremo pueros ab adolescentibus separandos censet, ne ab illis ad uitia illectari, & ante tempus corrumpi queant.

De moribus & officijs præceptoris. Cap. II.

Rgo cum ad eas in studijs uires peruenerit puer, vt quæ prima esse præcepta Rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit. Quorum in primis inspici mores oportebit. Quod ego non idcirco potißimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quamdiligentissime putem, sicut testatus sum libro priore: sed quòd magis necessariã eius rei mentionem facit ætas ipsa discentium. Nam et adulti fere pueri ad hos præceptores trãsferuntur, et apud eos iuuenes etiam facti perseuerant: ideoq; maior adhibenda tum cura est: ut & teneriores annos ab iniuria sanctitas docentis custodiat, & ferociores licentia

MOSELLANVS.

Vires } profectus. Consequi } assequi intelligentia Conspici } dignosci. Mores } rationem uiuendi. Quod } officium præceptoris. Eius rei } officij. Adulti } Matura ætate prouecti. Ferociores } intractabiliores. Grauitas } seueritas morum. Licentia } inmodica libertate. Præstare abstinentiam } Vitiorum scilicet. Comitas } affabilitas. Solta } licentiosa. Inde } ex austeritate tristi. Hinc } ex comitate dissoluta. Castigabit } Verbis seueris. Nec dißimulanter } Non tacebit ea scilicet quæ sunt emendanda. Simplex } facilis, apertus, minime inuidus. Aßiduus } continuus. Immodicus } non decet tam festinare prælegendo, quàm commeare. In laudandis dictionibus } Declamationibus. Malignus. } Inuidus. Res altera } Malignitas laudãdi. Altera } id est immodica laudatio, negligentia. Minime contumeliosus } fastidiosus. Referant } imitatione exprimant. Suppeditet } subministret. Tamen uiua illa uox } Sic Plin. lib. 2. in quadam epistola ad Nepotem suum scribit: Dices, habeo hic quos legam, non minus diserto.

grauitas deterreat. Neque uero satis est summam præstare abstinentiam, nisi disciplinæ seueritate conuenientium quoque ad se mores adstrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, à quibus sibi liberi traduntur, existimet. Ipse nec habeat uitia nec ferat. Nõ austeritas eius tristis, nõ dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo sępius monuerit, hoc rarius castigabit. Minime iracundus: nec tamen eorum quæ emendanda erunt, dissimulator. simplex in docẽdo, patiens laboris, assiduus potius q̃ immodicus. Interrogãtibus libenter respõdeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorũ dictionibus nec malignus, nec effusus: q̃a res altera tędiũ laboris, altera securitatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimeq́; contumeliosus. nam id quidem multos à proposito studendi fugat, quòd quidã sic obiurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, immo multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen uiua illa, ut dicitur, vox alit plenius, præcipueq́; pręceptoris, quem discipuli, si modo rectè sunt instituti, & amant, & uerentur. Vix autem dici potest, quanto libentius imitemur eos quibus fauemus. Minime uero permittenda pueris, ut fit apud plerosq́;, assurgendi exultandiq́; in laudando licentia: quin etiam iuuenum modicũ esse, cum audiẽt, testimonium debet. Ita fiet, ut ex iudicio pręceptoris discipulus pẽdeat, atq́; id se dixisse rectè, quod ab eo probabitur, credat. Illa uero uitiosissima, quę iam humanitas uocatur, inuicem qualiacunque laudandi, cum est indecora & theatralis, & seuere institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Superuacua enim uidetur cura, ac labor, parata, quicquid effuderint, laude. Vultum igitur p̃ceptoris intueri tã q̃ audiũt, debent, q̃ ipse q̃ dicit. Ita enim p̃bãda atq́; ĩprobãda discernent: sic stylo facultas cõtinget, auditioni iudiciũ. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exurgunt modo, uerumetiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant. Id mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, & vana de se persuasio, vsqueadeo, vt illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum à præceptore laudentur, ipsi de illo male sentiant. Sed se quoq́; p̃ceptores intente ac modeste audiri uelint. Nõ enim iudicio discipulorũ dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri põt, intendendus aĩus in hoc quoq́;, ut perspiciat q̃ quisq́; & q̃uo laudet: & placere quæ bene dicet, non suo magis quàm eorum nomine delectetur, qui rectè iudicabunt. Pueros adolescentibus sedere permistos, non placet mihi. Nam etiam si uir talis, qualem esse oportet studijs moribusque præpositum, modestam habere potest etiam iuuentutem, tamen uel infirmitas à robustioribus separanda est: & carendum non solum crimine turpitudinis, uerumetiam suspicione: Hæc notanda breuiter existimaui. Nã ut absit ab vltimis vitijs ipse præceptor, ac schola, ne præcipiendũ quidem credo. Ac siquis est qui flagitia manifesta in deligendo filij pręceptore nõ uitet, iam hinc sciat cætera quoque quæ ad utilitatem iuuentutis componere conamur, esse sibi hac parte omissa superuacua.

Etiam legendi semper erit occasio, audiendi non semper. multo magis, ut uulgo dicitur, uiua uox afficit: Nam licet acriora sint quæ legas, altius tamen in animo sedent, quæ pronũciatio, uultus, habitus, gestus etiam dicentis affigit. Et diuus Hieronymus in epistola ad Paulinũ: Habet, inquit, nescio quid latentis energiæ uiua uox: & in aures discipuli de authoris ore transfusa, fortius sonat. Imitemur } effingamus eos. In laudando } Discipulos & præceptorem. Humanitas uocatur } sed immerito. Theatralis } Theatro digna. Seuere } grauiter. Hostis } Pestis. Effuderint } quicquid quoquo modo ediderint. Discernent } discipuli iudicio præceptoris. Facultas } Facilitas. Succincti } parati. Clausulam } Periodum. Excurrũt } de sedibus suis. Exultatione } gesticulatione. Id mutuum est } muli mutuo scabunt. Hinc } ex hac consuetudine. Tumor } fastus. Illo tumultu } applausu. Dicet } præceptor uel discipulus. Moribus } formãdis. Vltimis } extremis, maximis. Schola } cœtus scholasticus. In hac parte } Qua optimi quique præceptores eligendi sunt.

CAMERARIVS.

Suppeditet } Sicut illud, ut amori tuo suppeditare possit, & de Oratore tertio: Facile suppeditat omnis apparatus ornatusq́; dicendi. Tamen uiua illa } Ζώσης φωνῆς μείζων ἐνέργεια, aiunt Græci: estq́; apud Ciceronem secunda epistola ad Atticum.

ARGVMENTVM.

Refellit eorum opinionem qui puerum eminentissimo statim tradendum negabant, sed mediocri committendum, his argumentis persuasi, quòd & minores illi sufficerent docendis rudioribus, quodq́; eminentes ad minora sese demittere nollent. Sufficere minores non posse probat, cum illi non minus, sed peius, & dedocenda doceant. Id Timothei musici exemplo confirmat. Optimum uero quenque non fastidire hanc curam, quia per initia ad summam tendendum esse intelligat, rationemq́; & uiam maxime compendiariam noscat, per quam ad eloquentiam peruenerit. Inde aliquas obiectiones soluit, & quo pacto prudens & probus præceptor se ad mensuram discentis submittat, & magna perspicuitate, quæ prima sit eloquentiæ uirtus, utatur, commemorat.

An protinus

An protinus præceptore optimo sit utendum. Cap. III.

E illorum quidem persuasio silentio trãseunda est, qui etiam cum idoneos Rhetori pueros putauerunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt sed apud minores aliquandiu detinent: tãquam instituẽdis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elementorũ molestias minus superba. Qua in re mihi non arbitror diu laborãdum, ut ostendam quãto sit melius optimis imbui, quantaq́; in eluendis quæ semel insederint uitijs, difficultas consequatur: cum geminatum onus succedentes premat, & quidem dedocẽdi grauius ac prius quàm docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum, ferunt duplices ab ijs quos alius instituisset, solitum exigere mercedes q̃ si rudes traderentur. Error tamẽ est in re duplex. Vnus, quòd interim sufficere illos minores existimant: & bono sanè stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset vtcunque tolerabilis, si eiusmodi præceptores minus docerent, non peius. Alter, ille etiam frequentior, quòd eos qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idq́; interim fieri, quia fastidiant præstare hanc inferioribus curam: interim, quia omnino non possint. Ego porro eum qui nolit, in numero præcipientium non habeo: posse autem maxime, si uelit, optimum quẽq; contendo. Primum, quod eum qui eloquentia cæteris præstet, illa quoq; per quæ ad loquentiam puenitur, diligentissime percepisse credibile est: Deinde, quia plurimum in præcipiendo ualet ratio, quæ doctissimo cuique planissima est: Postremo, quia nemo sic in maioribus eminet, ut eũ minora deficiãt. Nisi forte Iouẽ quidem Phidias optime fecit, illa autem quæ in ornamentum operis eius accedũt, alius melius elaborasset, aut orator loqui nesciet aut leuiores morbos curare non poterit medicus præstantissimus. Quid ergo? non est quædam eloquẽtia maior q̃ ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego uero confiteor: sed hunc disertum præceptorem, prudentem, quoq;, & non ignarum docendi esse oportebit, summittentem se ad mensuram discentis: ut uelocissimus quisq; si forte iter cum paruulo faciat, det manum, & gradum suum minuat, nec procedat vltra quàm comes possit. Quid si plerunq; accidit vt faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multo, quæ à doctissimo quoque dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ uirtus, perspicuitas: & quo quisque ingenio minus

MOSELLANVS.

Persuasio } fides, opinio. Idoneos } maturos. Tãquam } quasi. Mediocritas } simplicitas. Ad suscipiendas } sustinendas. Superba } fastidiens. Qua in re } id est quæstione. Imbui } statim infici, impleri. Eluendis } exuendis, eximendis. Onus } scilicet docendi. Prius } scilicet tempore.

Error } falsa opinio. Existimant } scilicet parẽtes. Stomacho } id est utcunq; ualente mediocri iudicio eruditionis. quod in corpore stomachus, hoc in animo ingeniũ est. Securitas } ignauia. Præceptores } mediocres. Prius } citra iudicium.

Frequentior } quam scilicet prior. Descendere } sese demittere. Idque } quod scilicet non descendit ad minora. Interim } partim. Inferioribus } rudimẽtis. Neque possint } Non possunt sese demittere ad inferiora. Nolint } sese demittere Nõ habeo } censeo, refero. Posse autem } scilicet inferiora præstare. Contendo } rationibus certis comprobare conor. Ratio } certus modus instituendi &c. Planissima } manifestißima } Eminet } prælucet, nisi absurda quæ sequantur.

Phidias } statuarius nobilissimus, cuius meminit Plini. lib.35.cap.5. Iouem } statuã Iouis Olympij. Loqui } quod est Grammatici. Prudentẽ } accuratum, rerum usu doctum. Mensuram } mediocritatem. Minuat } contrahat. Faciliora } Magis exposita. Perspicuitas } facilitas intelligendi.

Eriguntur } surrigunt sese. Tumidos } Præceptores inflatos. Corruptos } infelici iudicio præditos, uel malum dicendi genus habẽtes. Genere peccantes } utentes. Tinnulos } Plus satis tenues & acutos in dicendo. Cacozeliæ } infelicis imitationis genere dicendi. Diuertunt } diuerticula quærunt.

Quod } scilicet dictum à me. Id } scilicet ut uerba meæ sententiæ sint contraria. Vitiosa } scilicet dicta, uel scripta.

Ad Phœnicis Homerici } nã hic Phœnix apũ Homerum sic ad Achillem uerba facit, Propterea, inquit, tuus pater me tibi adhibuit præceptorem, ut te docerem hæc omnia, uidelicet ut & sermone eloquens, & rebus agendis ciuilis euaderes.

Facere } Rectos mores præstare.

CAMERARIVS.

Iouem quidem Phidias } Magna fuit in admiratione hoc Phidiæ opus, qđ & ipsi authori ualde placuisse apparet. Interrogatus enim quo fuisset exemplo usus in exprimenda diuina illa maiestate, pronũciasse Homericos uersus dicitur ex Iliados α', quos ita uertimus:

Sic ait, atque supercilijs pater annuit atris,

Ambrosiæq; altæ diuino à uertice regis

Defluxere comæ, magnusq; tremiscit Olympus.

Sed quod ad hunc locum Fabij attinet, ex Pausaniæ Eliacõn primo excerptum subyciam, ubi uerbose simulacrũ Iouis Olympij describitur. Ipsum, ĩquit, Dei simulachrum Phidiã fecisse, ẽt inscriptio testatur, q̃ sub Iouis pedibus talis legitur: φειδίας χαρμίδου ὑὸς ἀθηναῖος μ' ἐποίησε, hoc ẽ, Phidias Charmidæ filius Atheniensis me fecit. Et aliquãto post: Ipse Deus in solio residet, factus ex auro & ebore. capiti corona est imposita, formam habens ramorũ Oleæ, dextra fert Victoriam, & ipsam eburneam, & aurea corona redimitam & fascia, et læua sceptrum tenet admodum fabrefactum, uarium metallorũ omnis generis quasi floribus. In ipso sceptro ales residet, ea est aquila. aurea autem sunt Dei et calceamenta, et pallium, in quo quasi intexta uisuntur & animalcula, & lilia. Ceterum solium distinctum est auro & gẽmis, & ebeno & ebore, ubi animalia insculpta sunt multa, picturis interspersis. Iuxta singulos autem pedes solij, signa sunt quaterna Victoriæ, sic efficta, quasi choream ducant. Duo tẽ

subter unum pedem. Præterea solij latera intra pedes quatuor uarijs sunt signis & historijs insignita. Fecit autem & Phidias supra Iouis caput Gratias Horasq́;, tres utrasque, quòd et hæ & illæ Iouis filiæ perhibeātur. Verum scabellū suppositū pedibus Iouis, Athenienses θρονίον uocant, aureos leones continet, & Thesei cum Amazonibus prælium. At in basi cui solium insistit, multorum Deûm signa sūt aurea, Solis, Iouis, ac Iunonis, & iuxta Gratiæ. quibus adhæret Mercurij, Vestæ, Amoris, qui emergentem mari Venerem excipit. Venerē autem coronat Suadela. Apollinis ac Dianæ, Herculis, Neptuni ac Amphitritæ, & Lunæ. Iouis simulacrum cum absoluisset Phidias, supplex illum rogauit ut sibi indicaret num ex ipsius sententia esset perfectum. Tum statim pauimentum subito fulmine ictum. Cacozeliæ } Prauæ imitationis, ut si quis in oratione horrorem uetustatis Sallustianæ, in carmine similiter asperitatem Catullianam, aut Propertij incompositos uersus dicat

ualet, hoc se magis attollere & dilatare conatur: ut statura breues, in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio cacozeliæ genere pecantes, certum habeo non uirium sed infirmitatis uitio laborare: ut corpora nō robore sed ualetudine inflantur: & recto itinere lapsi, plerūq; diuertūt. Erit ergo obscurior etiam quo quisq; deterior. Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum potiorem in scholis eruditionem esse quàm domi dicerem, libentius se prima studia teneros q; profectus ad imitationem condiscipulorum, quæ facilior esset, erigere. quod à quibusdam sic accipi potest, tanquam hęc quam nunc tueor sententia, priori diuersa sit. Id à me procul aberit. namque ea causa uel maxima est cur optimo cuique pręceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque melius instituti, aut dicent quod inutile non sit imitari: aut si quid errauerint, statim corrigētur: at indoctus ille etiā probabit fortasse uitiosa, et placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia quàm moribus pręstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

se imitari. Hoc enim ex uirium existere imbecilitate solet, sicut contraria huic facilitas quoq;, ut quibus noua ista orationis leuitas placet, qualis eorum est q in Latini sermonis compositione Græcorum quorundam maximeq́; recentium sunt simillimi. Quod in uersuū ēt mollitudine reprehēdi possit: et datum uitio Ouidio fuit. Phœnicis Homerici } Hoc ita Cice. de Orato. 3. ut ille apud Homerū Phœnix, q se à Peleo patre Achilli iuueni comitē esse datū dicit ad bellū, ut illum efficeret oratorem uerborum, actoremq́; rerum. Homeri uersuū ex Iliad. 9. sententia:

Meq́; senex tibi custodem Peleus dedit: illo
Tempore, quo patria iussit decedere Phthia
Atridæ auxilio uenturum. tunc neque fandi
Gnarus eras, neque bellorū certamina doctus,
Laus quibus humana existit celeberrima rebus.
Ille igitur tibi præfecit me utriusque magistrum,
Qui te dicendi faciendiq́; instruerem arte.

A R G V M E N T V M.

Primas apud Rhetorem exercitationes aggreditur narrationis, præter eam quæ propria causarum est, quam in librum quartum differt, tres species facit, fabulam, argumentum, & historiam. hanc apud Rhetorem statim tractandam puero proponit: nam poeticas quæ fabulosæ sunt, grammaticis addixit. eamq; uult esse non ieiunam & aridam, sed splendentem: nec rursus sinuosam, aut poetica licentia lasciuientem. Quoniam utrunque cum uitiosum sit, minus tamen esse copiæ quàm inopiæ uitium. In paruis etiam copiam illam redundantem maxime probandam: quia cum sterilia nullo labore uincantur, facile remedium sit ubertatis. Eam ob rem magistrum aridum, et ex sese nil nisi maciem & infirmitatem gignentem, in primis euitandum. Atque obiter quæ ratio sit emendandi quæ à pueris conscripta sunt, præscribit, nempe nimia seueritate non esse ad desperationem & diffidentiam redigendos, sed mediocri laude, & dictatis interdū totis fere materijs, quas illi mirentur, & tanquam suas ament, excitandos. nec ferendam in illis extemporalem sine cogitatione garrulitatem, quam plurima incommoda consequantur. Narrationibus confirmationes & confutationes subiungit, rerum non solum à poetis, uerumetiam ex ipsis annalium monumentis petitarum. Laudes clarorum hominum ac uituperationes, simplices primum, deinde comparatas annectit, ex quibus incredibilem manare utilitatem ostendit. Hinc theses ex rerum comparatione, ut uiri militaris sitne maior gloria quàm iurisperiti. Deinde locos communes in uitia citra complexum personarum. alios item de testibus & argumentis non minus ad forenses actiones pertinentes: quibus qui uelut emblematis nulla cognitione rerum instructi ad omnem occasionem utuntur, uehementer improbat. Admiscet exercitationes quæ præparant ad coniecturales causas: ut cum quæritur cur armata apud Lacedæmonios Venus. Atque ultimo loco legum tractandarum rationem ad laudem aut uituperationem, ad suasionem aut accusationem, pro consuetudine & iure ciuitatum: & quicquid circa has refelli aut astrui possit (quod genus propter difficultatem exercitationes omnes superet) diligenter exequitur.

MOSELLANVS.

Hinc } posthac. Excepta } scilicet ea narratione fabulam } Argumentum. Robustior } firmior, efficacior. Inornatas } Non uestitas uerborum copia. Lasciuiat } Immodice uagetur. Descriptionibus } Locorum & temporum,

De primis apud Rhetorē exercitatiōibus. Ca. IIII.

Hinc iam quas primas in docendo partes Rhetorum putem, tradere incipiam: dilata parumper illa quę sola uulgo uocatur arte Rhetorica. Ac mihi opportunus maxime uidetur ingressus ab eo cuius aliqd simile apud Grāmaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in causis vtimur, tres accipimus species:

rum, & personæ, quæ fecerit, et cui personæ sit facta. Accersitis } nimiū affectatis. Vtrūq; } Illicare scilicet, atque lasciuire. Indoles } indicium & specimē futuræ rei. Iucundioris } mollioris, lasciuioris. Corpus } scilicet pueri. Astringat } gracilius reddat. Maciem } Macilentum

lentum habitum. Expressus } delineatus. Sicca } breuia.
Ingenium } ingenij ubertas.
Iudicio } id est per iudicium.
Præsumitur } Antesumitur et paratur, ut sese ultra homines non audeat exundare. Materiam } scilicet orationis. Alludit ad materiam ligneam, qua fabri domos ædificāt. Fusam } Amplam. Decoquent } absument, translatio a rusticis defruta & sapā coquentibus sumpta. Ratio } quæ in dies magis ac magis exerescit in pueris. Limabit } translatio à fabris ferrarijs sumpta. Deteretur } consumetur. Sit } scilicet materia. Cælatura } insculptura. Rumpat } frangat.
Apud Ciceronem } libro. 2. de Oratore. Terram spectātes } nihil egregium conantes, propter pusillanimitatē. Macies } immodica tenuitas, & macor ille iudicio carentis. Vitio } īmodicæ ubtatis. Virtutibus } rerū et uerborū copia. Lacu } torculari. Austera } acrioris saporis. Proficient } meliora fiēt. Cicatricem } uulneris obductum. Iucundus } comis, affabilis. Leuantur } Mitigantur. Sunt aspera } translatio à Chirurgis sumpta. Quædam } scilicet uitia. Interponēdo aliquid } ubi deficiunt. Dictare } prælegere. Materias } argumenta. Imitetur } scilicet uerbis suis. Exptus sum } s. in meis discipulis. Deintegro } denuo. Enim } scilicet expertus sum. Quatenus } id est quando gaudent discipuli. Alia ætas } adulta scilicet. Lætius } pinguius. Ingenio } Ingenij inuentione. Retroagere } retrogrado ordine narrare.
Expositionem } Narrationē.
Discurrere } Narrationem.
Cogantur. } s. pueri. Ad gremium } id est in conspectum & ad iudicium nō possunt aliquid perfectū efficere. Memoriā } ratiocinando. Extemporalis } id est ex improuiso & ex tempore. Expectata } matura aliquātulū. Iactationis } quæ pertinet ad arrogantiam & iactā-

Fabulam, quæ versatur in tragœdijs atque carminibus non à ueritate modo, sed etiam à forma ueritatis remotam: Argumētum, quod falsum, sed uero simile Comœdiæ fingunt: Historiam, in qua est gestæ rei expositio; Grammaticis autem poeticas dedimus: apud Rhetorem initium sit historia, tāto robustior, quanto uerior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, tum demonstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, vt sit ea neque arida prorsus atque ieiuna: (nam quid opus erat tantū studijs laborem impendere, si res nudas atq; inornatas indicare satis uideretur?) neq; rursus sinuosa, et accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, lasciua. Vitium vtrunque: peius tamen illud quod ex inopia, quam quod ex copia, uenit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem est indoles læta, generosiq; conatus, & uel plura iusto concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discentis annis offendat siquid superfuerit: Quin ipsis doctoribus hoc ēsse curæ uelim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, & satiari uelut quodam iucundioris disciplinæ lacte patiātur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adstringat. Hinc spes roboris. Maciem nanque & infirmitatem in posterum minari solet protinus oībus membris expressus infans. Audeat hęc ætas plura, & inueniat, & inuentis gaudeat, sint licet illa non satis interim sicca & seuera. Facile remedium est ubertatis, sterilia nullo labore vincūtur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dābit, in qua ingenium iudicio præsumitur. Materiam esse primum uolo uel abundantiorem, atque ultra quam oporteat fusam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid uelut usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit, & quod exculpi. erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat. Quod me de his ętatibus sentire minus mirabitur qui apud Ciceronem legerit, Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas. Quapropter in primis euitandus, & in pueris pręcipue, magister aridus, non minus quā teneris adhuc plātis siccum et sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, & velut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonē attollere audeāt. Macies illis pro sanitate, & iudicij loco infirmitas est: & dum satis putant uitio carere, in id ipsum incidunt, uitium, quòd uirtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidē ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic & annos ferent, & uetustate proficient. Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, ingenia

tiam circulatorum & circunforaneorum. Locus } de parā da scilicet facultatē sermonis.
Transituur } prætcribitur.
Naturā } quasi sibi iam à natura esset. Quærimus } perfectum scilicet Oratorem. Cito } Prompte, expedite, facile.
ἀνασκευή } id est destructio propositæ alicuius rei in narratione. hac autem ratione euertenda sunt quæ neq; admodum manifesta, neque omnino, ut nūc loquuntur, impossibilia uideantur, scilicet quæ mediam quandam conditionem habeant. Conuenit autem hoc exercitationis genere primum autorem rei narratæ criminarī, ac per hoc ei fidem abrogare: deinde rei ipsius expositionem adiūgere, quā particulatim infirmare decet, primum quòd sit obscura, unde cōficta uideri queat: quòd nō uerisimilis, unde sic fieri nō potuerit neq; decuerit: si, ut aduersarius uoluit, cōtigisset, multa inde sequi cōtendimus. Quod exercitationis genus oēm rhetoricæ artis uim in sese continere tradit Aphthonius, unde hæc transtulimus. Iam uero narratæ rei confirmatio, κατασκευὴ dicitur, quæ contrarijs ratiōibus est tractāda. Aegeria } Nympha. Græcis hystoricis } unde & nugator homo dictus est Herodotus, & fabulator Diodorus. uide Plinium.
Inde } Post hæc genera exercitationis. Laudare claros uiros } Tertia pars rhetorices cōtinetur genere demonstratiuo.
Formatur } instituitur. Inde } ex hoc opere. Modum } mensuram quandam. Hi } loci communes. Generali tractatu } in quo non nominātur personæ. Adulter cæcus &c. } In quos declamamus. Pro luxuria } id est in defensionem insanæ prodigalitatis. Defenditur. } Scilicet in scholis. Theses } positiones. Comparatione } collatione. Militaris uiri } Equitis. Posterior } scilicet locus, iuris periti, an militaris uiri laus maior. In causa } quam Cicero dixit pro Mu

an sit credibile super caput Valerij pugnantis sedisse coruum, qui os oculosque hostis Galli rostro atq; alis euerberaret: sit in utranque partem ingens ad dicendū materia. ut de serpente quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Aegeria Numæ, Nam Græcis historijs plerunque poeticæ similis est licentia. Sæpe etiam quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. Nonnunquam de persona quoque, sicut Liuius frequentissime dubitat, & alij ab alijs Historici dissentiunt.

Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare claros uiros, & uituperare improbos: quod non simplicis vtilitatis opus est. Nanque et ingenium exercetur multiplici varietate materiæ, & animus contemplatione recti prauiq; formatur, & multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quæ sunt in omni genere causarum potentissima, iam tum instruitur, cum res poscet usurus. Hinc illa quoque exercitatio subit comparationis, vter melior, vter ve deterior: quæ quanquam uersatur in ratione simili, tamen & duplicat materiam, & virtutum vitiorumq; non tantum naturam, sed etiam modum tractat. Verum de ordine laudis, contraq;, quoniam tertia hæc Rhetorices pars est, præcipiemus suo tempore.

Cōes loci (de ijs loquor quibus citra personas in ipsa vitia moris est perorare, vt in adulterum, aleatorem, petulantem) ex medijs sunt iudicijs, & si reum adijcias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, vt si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex. Habent autem nonnunquam etiam defensionē. Nam & pro luxuria, & pro amore dicimus, et leno interim parasitusq; defenditur: sic vt non homini patrocinemur, sed crimini. Theses autem quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut rusticāne vita an vrbana potior, iurisperiti an militaris viri laus maior, mire sunt ad exercitationem dicendi speciosæ atque vberes: quæ vel ad suadendi officium, vel etiam ad iudicium disceptationemq; iuuant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Murænæ copiosissime à Cicerone tractatur. Sūt & illæ pene totæ ad deliberatiuū ptinentes genus, ducendáne vxor, petendá'ne sint magistratus. Nāq; hæ personis modo adiectis suasoriæ erūt.

Solebant præceptores mei, neq; inutili, & nobis etiā iucundo genere exercitationis præparare nos coniecturalibus causis, cum quærere atq; exequi iuberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus: & qd ita crederet Cupido puer, ac uolucer, et sagittis ac face armatus & similia, i qbus scrutabamur volūtatē, cuius in cōtrouersijs frequēs q̄ō est: qd genus chriæ uideri potest. Nam locos qdē, quales sunt de testibus, semp'ne his credēdū:

hic sacrum uocat Fabius ius: non habebat legum rogandarū morem. Apud Græcos } maxime Athenienses. Iudicem } A' quo examinaretur de legum ma latione leges. Vtroq; } & Græco, & Romano. Certa } certis finibus circumscripta. Genera } species trigintasex. Laudem } scilicet iuris. Eam } legē. Quæri } dubitari in legū latiōe. Oībus } .s. iuribus. Clodij } .s. iure dubitabatur, aut dubitari pōt. Rogationis } .s. iure. Quod } .s. ius rogationis. Varum } ulterijs modis tractatur. Trino nundino } triduo quo nundinæ celebrantur. Erat mos Romanus nundinis leges ferre, ut rusticæ tribus per occasionem nundinarum & ipsæ ad rogationem adessent. Non idoneo } quo legem ferre non licebat. Intercessiones } contra impedimenta & contradictionem aliorum tribunorū & magistratuum. Legitimis } i. d. est requisitis ad legem, uel legum ceremonijs. Manentium } consuetudine approbatarum. Sed hæc } reprehendere leges. Vitium } scilicet legis. In rebus } scilicet quæritur. Partes } scilicet reprehendendi. Vtilitas } legis. Natura } naturali ratione. Tempore } ratione temporis. Obtineri } recipi à consuetudine. Reprehendi } in hoc scilicet exercitationis genere.

Vtrinsque } totas aliquando, nunc partem legis solere reprehendi. Fallit } me latet. Perpetuum } ut perpetuo durent.

Honoribus } alicui scilicet deferendis, qualis Manlia fuit. Hæc à Manilio rogata, qua decernitur imperium ipsi Cn. Pompeio Magno. Imperijs } decernendis. Ciceronis oratio } pro lege Manilia. Constant } leges honorariæ. Qualitate } æstimatione. His } exercendi rationibus. Facultatem } copiam.

Assumpta } scilicet mutuo.

Argumentandi ratione } comprobationibus argumentorum.

Materias } conficta causarū argumenta. Dicere } tractare in scholis. Phalereum } tempore Demetrij Phalerei, ex cuius oratione Cicero dicit Athenas redoluisse. Alio libro } Forte in eo libro qui ē De causis corruptæ eloquentiæ, qui nō extat. Hoc } quod ut scilicet declamādi ratio sit instituta à Demetrio.

Nituntur } Firmantur. Cicero } in epistola quadam ad Titinium. Plotius fuit } de hoc Plotio Gallo Cicero apud Sueto. de claris rhetoribus sic dicit: Equidem memoria teneo, pueris nobis primum latine docere cœpisse P. Plotium quendam: ad quem cum fieret cōcursus, quòd studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. cōtinebar autem doctissimorum hominū authoritate, qui existimabant Græcis exercitationibus ali melius ingenia posse.

CAMERARIVS.

QVæ sola } accipio de præceptionibus Rhetoricis. Nam illas artem uocare solemus. Sed etiam à formis } ut fabula Atrei & Thyestis, Medeæ, Alcestidis, Iphigeniæ, & totæ narrationes μεταμορφώσεων. Iudicio præsumitur } Hoc est, ubi ingeniū iudicio constat seu concipitur. Ingenij enim naturalis ē uis, iudicium studio paratur. Volo enim } Cicero de Oratore 2. Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas. Nam facilius, sicut in uitibus reuocantur ea quæ se nimium profuderunt, quàm si nihil ualet materies, noua sarmenta cultura excitantur: ita uolo esse in adolescente unde aliquid amputem. Non enim in eo potest esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem adsecutum. Opus destruendi } satis ipse explicat Fabius cuiusmodi sit opus et ἀνασκευῆς quæ est refutatio, et κατασκευῆς, quæ est assertio. Cæterum de Coruino Liuius libro septimo apud Gellium etiam copiose recitatur historia libro nono cap. 11. Idem et de Scipionis angue memorat lib. 7. cap. 1. De Lupa Romuli Liui. 1. Itemq; de Aegeria. Emblematis } immissuras

& de argumentis, an habenda etiam paruis fides:adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere,ut quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus,scriptos eos, memoriæq; diligentissime mandatos, in promptu habuerint, vt quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his velut emblematis exornarentur. Quo quidem(nec enim eius rei iudicium differre sustineo)summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum varia ac noua semper est facies,proprium inuenire,quomodo propositis ex parte diuersa respondere,altercationibus velociter occurrere,testem rogare, qui etiam in ijs quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis nisi tanto ante præparatis,prosequi nequeat? Necesse est his,cum eadem iudicijs pluribus dicunt,aut fastidium moueant,velut frigidi & repositi cibi:aut pudorum deprehensa toties audientiũ memoria infelix supellex:q̃, sicut apud paupes ambitiosos, pluribus & diuersis officijs cõteratur:cũ eo qdẽ,quòd vix vllus est tã cõis locus,q possit cohærere cũ causa,nisi aliquo ppriæ q̃onis vinculo copulatus:appreatq; eũ nõ tã ĩsertũ,q̃ applicitũ, vel quòd dissimilis est cæteris,vel q plerũq; assumi ẽt parũ apte solet, nõ qa desideratur,sed qa paratus est:vt qdã sñiarũ gr̃a verbosissimos locos arcessunt,cũ ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc & vtilia,si oriuntur ex causa. Cæterum quanlibet pulchra locutio,nisi ad victoriam tendit vtique superuacua,sed interim etiam contraria est. Verum hactenus euagari satis fuerit. Legũ laus & uituperatio iam maiores ac prope summis operibus suffecturas vires desiderant:quæ quidem Suasorijs magis an Controuersijs accommodata sit exercitatio,consuetudine & iure ciuitatum differt. Apud Græcos enim lator earum ad iudicem vocabatur: Romanis pro concione suadere ac dissuadere moris fuit. Vtroq; autem modo pauca de his,& fere certa dicuntur. Nam & genera sunt tria,Sacri, Publici,Priuati iuris. Quæ diuisio ad laudem magis spectat,siquis eam per gradus augeat,quòd Lex,quòd Publica,quòd ad religionem deum comparata sit. Ea quidem de quibus quæri solet, cõia oĩbus. Aut enim de iure dubitari potest eius q rogat,vt de P.Clodij, qui nõ rite creatus Tribunus,arguebatur:Aut de ipsius rogationis,quod est varium, siue non trino forte nundino promulgata,siue non idoneo die,siue contra intercessiones,vel auspicia,aliudve quid quod legitime obstet,dicitur lata esse uel ferri,siue alicui manentium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinẽt. Nã sunt hę citra complexũ personarum,temporum,causarum. Reliqua eadem fere vero fictoq; certamine hmõi tractantur. Nã vitiũ aut in verbis est,aut ĩ rebus. In uerbis quæritur, an satis significent,an sit in his aliquid ambiguum. In rebus,an lex sibi ipsa consentiat, an in populum ferri debeat,an in singulos homines. Maxime uero commune est quærere,an sit honesta,an vtilis. Nec ignoro plures fieri à plerisque partes:sed nos iustum,pium,religiosum,cæteraq; his similia, honesto cõplectimur. Iusti tamen species non simpliciter excuti solet. Aut enim de re ipsa quæritur, ut digna ne pœna uel præmio sit:Aut de modo præmij,pœnæ ve,qui tam maior quàm minor culpari potest. Vtilitas quoque interim natura discernitur,interim tẽpore. Quædam an obtineri possint,ambigi solet. Ne illud quidẽ ignorare oportet,leges aliqñ totas,aliqñ ex pte repñendi solere,cũ exẽplũ rei vtriusq; nobis claris oronibus pbeatur:Nec me fallit eas quoq; leges eẽ,q̃ non in ppetuũ rogentur,sed de honoribus aut impijs, qualis Manilia fuit,de qua Ciceronis oratio est. Sed de his nihil hoc loco pcipi põt. Cõstãt enim ppria rerũ de quibus agitur,non cõi qualitate. His fere veteres facultatẽ dicendi exercuerũt, assumpta tñ à dialecticis argumentandi ratione. Nã fictas ad imitationẽ fori cõsiliorumq; materias apud Græcos dicere,circa Demetriũ Phalerea institutũ fere cõstat. An ab ipso id genus exercitatiõis sit inuentũ(vt alio quoq; libro sum cõfessus)parũ cõperi:sed ne ij quidẽ qui hoc fortissime affirmãt,ullo satis idoneo authore nituntur. Latinos uera dicendi præceptores extremis L.Crassi temporibus cœpisse, Cicero author est,quorum insignis maxime Plotius fuit.

dicamus. Lucilij uersus apud Ciceronem leguntur:

Quàm lepide lexeis compostæ ut tesserulæ omnes
Arte pauimento ac emblemate uermiculato.

Armata apd Lacedæmonios Venus} extat Ausonij carmẽ de Venere armata,ex Græco:

πάλλας τὰν κυθέρειαν
ἔνοπλον εἶπεν ἰδοῦσα·
Κύπρι θέλεις οὕτως
εἰς κρίσιν ἐρχόμεθα;
ἡ δ' ἀπαλὸν γελάσασα,
τί μοι σάκος ἀντίον αἴρεις,
Εἰ γυμνὴ νικῶ, πῶς
ὅταν ὅπλα λάβω;

Cupidinis autem picturæ causas propertius libro. 2. reddit.

Apud Græcos }exẽpla possunt esse Demosthenis oratiões πρὸς λεπτίνην, καὶ κατὰ τιμοκράτους. P.Clodij }Suetonius in Cæsare scribit,traduxisse Cæsarem ad populum Clodium, cum Ciceronis in senatu querela fuisset offensus. Hic autem locus explicatur Ciceronis inuectiõe in Clodium pro domo sua. Siue non trino} Nundinis Macrobius ait solitas rusticas tribus ĩ urbem uenire mercium causa. Itaque leges & consulta tertijs nundinis promulgabantur, quas dixere trinundinûm, & trinûm nundinûm. Video accepisse quosdam pro loco,quòd tribus in locis promulgationes fieri solerent,pro quibus Fabius facere uideri posset. At in populum }cum scriptum animaduertissemus, Præteritum,reposuimus populum. erratum enim ita in illa abbreuiatione putabamus. L.Crassi} Ciceronẽ ait hoc scribere Suetonius in epistola ad Ticinium. Seneca Declam.2. Primus omnium Latinus Romæ Plotius fuit, puero Cicerone.

A R G V M E N T V M.

Profuturum discipulis plurimum ait, si rhetor eos historiæ atque etiam magis Orationum *lectione instruxerit. Atque hoc loco qđ sit Rhetoris officium docet, nempe silentio facto unum aliquem per uices constituere lectorem, in quo uirtutes demonstrare, uel, si ita incidat, uitia possit, ut reliqui protinus pronunciationi quoque assuescant: tum diligenter partes omnes orationis, earum usum & proprietatem excutere: ne quid maneat intactum: quid elocutionis inuentionisue proprium, quæ prudentia diuidendi, quæ subtilitas argumentandi: frequenter etiam suos interrogare, & eorum iudicium experiri. Fore etiam utile, si corruptæ & uitiosæ orationes pueris non quidem ad imitationem, sed ut uitari uitia facilius queant, proponantur. Neque interim prohibet ut uel ipse præceptor declamet, uel suos declamationibus exerceat: uerum multo plus collaturum discipulis, si hanc operam in grauium hominum orationibus posuerit.*

Et quia periculosum est sine delectu quæuis in manum sumere, optimos quosque & candidissimos suaui copia & perspicuitate amabiles, quales Cicero *&* Liuius, *eligendos censet. Atque authorum genera duo esse cauenda: horridum unum, & iam obliteratæ illius antiquitatis. alterum nouæ licentiæ lenocinijs sine grauitate lasciuiens. Solidis tamen & iam firmis ingenijs in utrisque uersari permittit, ut ex illis uirile quiddam, ex his flosculos & nitorem detergendo rudis seculi squalori aptum colligere possint.*

De lectione oratorum historicorum apud rhetorem. Cap. V.

Ed de ratione declamãdi post paulo interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoq; vt moneam, quãtum sit collaturus ad profectũ discẽtium rhetor, si quemadmodum à grãmaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiæ, atque etiam magis orationum lectiõe susceptos à se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, et parentes vtile esse crediderant seruauimus. Cæterum *sentientibus iam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quod & lõga consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti fere iuuenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum nostrum sequebantur.* Nec *tamen etiam si quid noui uel sero inuenissem, præcipere in posterum puderet.* Nunc *vero scio id fieri apud* Græcos, *sed magis per adiutores: quia non uidentur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi velint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, vt facile atque distincte pueri scripta oculis sequantur, etiã illa quæ vim cuiusq; verbi, siquod minus vsitatum incidat, docet, multum infra* Rhetoris *officium existimanda est.* At *demonstrare virtutes, vel, siquãdo ita incidat, vitia id professionis eius atq; promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maxime proprium est: eo quidem validius, quod non vtique hunc laborem docentium postulo, vt ad gremiũ reuocatis, cuius quisq; eorum velit libri lectioni deseruiant.* Nam *mihi cum facilius, tum etiam multo magis videtur vtile, facto silentio vnum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, vt protinus pronunciationi quoq; assuescant tum exposita causa in quam scripta legetur oratio (nã sic clarius quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil ociosum pati, quodq; in inuentione, quodq; in elocutione annotandum erit: quæ in proœmio conciliandi Iudicis ratio: quæ narrãdi lux, breuitas, fides: quod aliquando*

MOSELLANVS.

Interim } Dum eo peruenimus. Quantum } scilicet commodi. Susceptos } In disciplinam, ad scholas. Quod } genus rudimenti. Sentientibus } indicantibus nobis. Longa } inueterata. Robusti } eruditiores. Laborem } Tedium prælegendi. Nostrum } Maiorũ suorum, qui non fueramus usi prælectione. In posterum } Posteris meis. Legentibus } Orationes Demosthenis *uel* Ciceronis. *Præire } iter ostendere.*

Prelectio } A præceptore.

Pueri } Auscultantes. Vim } naturam. Officium } dignitatem. Virtutes } elegantias rerum & uerborum. Eius } Rhetoris. *Validius } magis. alij ualidius. Laborem } Tediũ.*

Gremium } Instar nutricum.

Cuius quisque &c. } Græcismus est. Libri } eius. Deseruiant } indulgeãt. Lectorem } Orationis. *Pronunciationi }* Actioni. *Tum } scilicet sic lectore constituto. Causa } uel iudicialis, deliberatiua, uel demõstratiua. Otiosum } Quod nõ peculiarem rationem & usum habeat. Pati } Ferre scilicet in oratione quæ sic prælegitur.*

Inuentione } Argumẽtorum.

Elocutione } in uerbis lectis uel non lectis. Fides } uerisimilitas in hoc narrando. Deinceps } scilicet admonere debet præceptor. Crebra } Densa.

Argumentatio } explicatio argumentorum. Inspiret } intonet, penetret in animos audiẽtium. Maledictis } tortis in aduersarium. Asperitas } acerbitas. Iocis } interspersis. Affectibus } Mouendis. Loquendi aceruo uerborum. Vbi } in qua orationis parte. Virtus } imminutio, quæ Græcis dicitur μείωσις. Speciose } cum decoro. Figura } Forma loquendi. Lenis } mediocris. Quadrata } in quadrum redacta.

Quadratum Latini scriptores illud dicere solent, quod habilissimum est, atque proxime ad perfectionem tenit, quemadmodum corpus quadratũ apud Geometras secundum perfectionem habet ab orbiculari. Sic apud Græcos Simonides Lyricus poeta, ut citat Plato, uirum bonum τετράγωνον, idest quadrangulum uocat. Et Cornelius lib. Medicinæ. 2. corpus quadratum in homine dicit esse habilissimum, quod uidelicet neque nimis obesum turgeat, neque ualde gracile uiribus & robore deficiat, sed quod medio sese modo habeat, sitq; pectorosum, & neruosum. & hoc quoque modo canes quadrati apud Columellam dicuntur. Prauitate iudicandi } infirmitate. Humilia } inefficacia. Rectus } purus. Deflexa } Detorta. Precium } Honor. Capiuntur } delectantur. Leuatisque } crispis. Acu } Calamistro. Securitas } negligentia. Perfluẽt } peruenient usque ad aures. Displicebit } scilicet omnibus quæ dixerim. Obtineri } scilicet à præcipientibus & discentibus.

Incipientibus } scilicet artem rhetoricam tractare. Minores } infirmiores. Videbatur } scilicet pueris. Floridus } Picturatius. Genus } authorum, ut est Plinius Iunior. Prima-

consilium,& quàm occulta calliditas. Nanque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit. Quanta deinceps in diuidendo prudẽtia,q̃ subtilis et crebra argumentatio:quibus viribus inspiret,qua iucũditate permulceat. quanta in maledictis asperitas, in iocis vrbanitas. vt denique dominetur in affectibus, atque in pectora irrumpat, animumq; iudicũ similem ijs quę dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi, qđ verbũ propriũ, ornatũ, sublime: vbi amplificatio laudãda, q̃ virtus ei cõtraria. qđ speciose trãslatũ, q̃ figura uerborũ, q̃ lenis & quadrata, sed virilis tñ cõpositio. Ne id qdẽ inutile, ẽt corruptas aliqñ & uitiosas oratiões, quas tñ pleriq; iudiciorũ prauitate mirãtur, legi palã pueris, ostẽdiq; in his q̃ multa ĩpropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciua, effœminata sint: quę non laudãtur modo à plerisq; (sed qđ peius est) i. p. hoc ipsum quòd sunt praua, laudantur. Nã sermo rectus, & secundum naturam enunciatus, nihil habere ex ingenio videtur: illa vero quæ vtcunque deflexa sunt, tanq̃ exquisitiora miramur: non aliter q̃ distortis, & quotũque modo prodigiosis corporibus apud quosdam maius est precium, q̃ ijs quę nihil ex communis habitus bonis perdiderunt: atque etiam qui specie capiuntur, vulsis, lęuatisque, & inustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis, plus esse formę putant, q̃ possit tribuere ĩcorupta natura: vt pulchritudo corporis venire videatur ex malis moribus. Nec solum hęc ipse debebit docere pręceptor, sed frequenter interrogare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quę dicentur, perfluent aures: simulq; ad id perducentur, quod ex hoc quęritur, vt inueniant ipsi, & intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, q̃ ne semper docendi sint? Hoc diligentię genus ausim dicere plus collaturum discentibus, quam omnes omnium artes, quę iuuant sine dubio multum: sed latiore quadam comprehẽsione, per omnes quidem species rerũ quotidie pene nascentiũ ire qui possunt? Sicut de re militari quanquam sunt tradita quędam pręcepta communia, magis tamẽ proderit scire, qua ducum quisque ratione, in quali loco, tempore, sit vsus sapienter, aut contra. Nam in omnibus ferè minus ualent pręcepta, q̃ experimenta. An vero declamabit quidem p̃ceptor, ut sit exẽplo suis auditoribus, non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes? Corrigetur palam siquid in declamando discipulus errauerit: non potentius erit emendare orationem? Quinimmo etiam iucundius. Aliena enim vitia quisque reprehendi mauult, quàm sua. Nec deerant plura quę dicerem: sed neminem hęc vtilitas fugit: atq; vtinam tam non pigeat facere istud, q̃ non displicebit. Quod si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, qui legendi sint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus uidebatur, probauerunt: alij floridius genus, ut ad alẽda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quenque, & maxime expositum uelim: ut Liuium à pueris magis q̃ Sallustium: & hic historiæ maioris est author: ad quem tamen intelligendum iã profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem uidetur, & iucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest, tum (quemadmodum Liuius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus. Duo autem genera maxime cauenda pueris puto: Vnum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisque, & aliorum similium lectione durescere uelit. Fient enim horridi atque ieiuni. Nam neque uim eorum adhuc intellectu consequentur, & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod ẽ pessimum, similes sibi magnis uiris uidebuntur. Alterũ, quod huic diuersum est, ne recentis huius lasciuiæ flosculis capti, uoluptate quadam praua deleniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingenijs hoc gratius, quò propius est, adament. Firmis autem iudicijs, iamque extra periculum positis, suaserim & antiquos legere,

rum ætatum } quæ per naturã florent, & succo quodam naturali turgẽt. Optimos } scriptores, Ciceronem, Demosthenem, Herodotũ. Candidissimum } ut Herodotũ.i.nitidissimũ. expolitũ, uenustũ. Expositũ } intellectui peruiũ. Historiæ maioris est author } dubiũ non est quin hoc ad Sallustiũ referendũ sit, cuius authoritas, et in historia grauitas, lõge plus Liuio celebratur & ab Augustino, & à diuo Hieronymo: iã & distichõ quoddã circũfertur, qđ Romæ etiam ante Martialis secula in laudem eius decantatum est,

Hic erat, ut perhibent doctorũ corda uirorum.
Romana Crispus primus in historia.

Profectu } aliquanta eruditione. Aptus } expositus. Tum } deinde. Quẽadmodum Liuius præcipit } Plinius legendũ erat dubio pcul qđ constat ex Iuniore Plin. lib. Epist. iij. maiorẽ Plinium sex uolumina cõscripsisse, in quibus, ĩquit Plinius Iunior, Oratorẽ ab incunabulis & instituit, & perficit. Vide Fabiũ lib. x. ca. 1. qui Liuiũ legit. Horridi } ob antiquitatẽ. Vim } uehementiã. Elocutione } Verborũ delectu. Tũ } eorũ seculo. Huic } priori uitio. Lasciuiæ } nimiæ ubertatis, & quasi licẽtiæ. Lasciuiæ flosculis } nota dicẽdi genus nimio trãslationũ et allegoriarũ iã & incisionũ usu fractũ, et plane uariegatione quadã picturatũ, atq; effœminatũ. Deleniãtur } demulceãtur. Firmis iudicijs } robustis ĩgenijs. Periculũ } aleã corruptionis. Assimatur } decerpatur. Solida } cõstans. Deterso } amoto. Cultus } ĩmodicus uerborũ ornatus. Et nouos } suaserim legẽdos. Virtus } eloquẽdi. Genus } rationẽ. Eligere } s. ex recentioribus & uetustioribus. Tutius } sine periculo. Erratur tutius cũ priscis.

CAMERARIVS.

REuocatis } i. uoce iubeo ut magister prælegat singulis eos libros quos attulerint, ut astruas reuocatis, ad deseruiat.

ex quibus si assumatur solida ac uirilis īgenij uis, deterso rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clarius enitescet: & nouos, quibus & ipsis multa uirtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnauit: sed dicendi mutauimus genus, & ultra nobis, quàm oportebat, indulsimus. ita non tam ingenio illi nos superarunt, quàm proposito. Multa ergo oportebit eligere: sed curandum erit, ne ijs quibus permista sunt, inquinentur. Quosdam uero etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nunc esse quidem, libenter non concesserim modo, uerumetiam contenderim. Sed hi qui sint, non cuiusque est pronunciare. Tutius circa priores uel erratur: ideoq; hanc nouorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

A R G V M E N T V M.

Qua ratione pueri ad ueram compositionem & plenam styli facultatem à praeceptoribus perducendi sint, docet. Et primum duplicem ostendit uiam à diuersis usu receptam: unam, qua materias quas discipulis dabāt in summa capita partitas, latius dicendo prosequebantur, & argumentis affectibusque implebant: Alteram, qua easdem simplices proponere contēti, post declamationē in quo quisq; errasset, ostendebant. quarum, si separandae sint, priorem subiectis rationibus longe commodiorem esse probat. Vtranque rationem miscendam suadet, & primum materias uelut praeformatas tradere secundum cuiusque uires, deinde cum profectu breuia quaedam signare uestigia. Postremo suis eos permittere uiribus, auium exemplo, suos pullos ad uolatum ita paulatim instituentium.

De diuisione. Cap. VI.

FVit etiam in hoc diuersum praecipientium propositum, quòd eorum quidam materias quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti diuisione dirigere, latius dicendo prosequebantur: nec solum probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alij cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque, tractabant: quosdam uero locos non minore cura, quàm cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. Vtile utrunque, et ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum alterū necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus uiam, quàm reuocare ab errore iam lapsos. Primum, quia emendationem auribus modo accipiunt, diuisionem uero ad cogitationem etiā & stylum perferunt: deinde, quòd libentius praecipientem audiunt, quàm reprehendentem. Siqui uero paulo sunt uiuaciores, in his praesertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus uitia aperte coarguenda sunt. Habenda enim ratio caeterorum, qui recta esse quae praeceptor non emēdauerit, credent. Vtraque autē ratio miscenda est, & ita tractanda, vt ipsae res postulabunt. Nāque incipientibus danda erit uelut praeformata materia secundum cuiusque uires. At cum satis composuisse se ad exemplum uidebuntur, breuia quaedam demonstranda uestigia: quae persecuti, iam suis uiribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi eos oportebit. ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari & quaerere sciant. Quòd si satis prudenter dicenda uiderint, iam prope consummata fuerit praecipientis opera. Siquid errauerint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aues cernimus, quae teneris infirmisq; foetibus cibos ore suo collatos partiuntur: at cum uisi sunt adulti, paulum egredi nidis, & circūuolare sedem illam praecedentes ipsae docent: tum expertas uires, libero coelo, suaeque ipsorum fiduciae permittunt.

MOSELLANVS.

MAterias } argumenta. Dicendum } declamandū. Diuisione } in capita declamationis conficienda à discipulo. Dirigere } ordinare. Implebāt } materias propositas. Lineas } primam quādam effigiē declamationis diuisionibus ostēdissent: translatione à pictoribus sumpta, qui docturi discipulos, solent ducere rudes lineas, quibus discipuli tandem se exerceant. Declamationes } Discipulorum. Tractabant } examinabant. Locos } declamationis, qui difficiliores esse uidebātur. Excolebant } exornabāt. Vtrunq; } institutū. Tantū } id est solum. Lapsos } digressos à recto iustoque itinere. Emendationem } Quae sequeretur declamatiōes. Auribus } non etiam stylo, scriptura. Diuisionem } ordinationem materiae in sua capita quā magister praescribit. Stylū } scripturā. Perferunt } traijciunt. Reprehendentem } scilicet ea quae sunt omissa. Viuaciores } generosiores. Moribus } corruptis. Repugnant } obiurgationi. Recta } scilicet in declamatione discipuli. Vtraq; ratio } utrunque propositum. Praeformata } Prius exposita. Vires } facultatem ingenij, exercitationis. Exemplū } praeeuntis praeceptoris. Vestigia } rationes. Viribus } Propria ingenij facultate. Adminiculo } porrigentis manum. Credi } permitti. sibi } idest suis ipsorum uiribus. Ne mala cons. } scilicet inducti. Alienum laborem } praeceptoris. Praecedentes } praesilientes. Expertas } comprobatas.

A R G V M E N T V M.

Consuetudinem sui temporis improbat, qua pueri quae scribebant omnia ediscebant & declamabant. Id quemadmodum aliquando permittere non inutile, maxime cum aliquid politius & limatius scripserint, ita longe utilius electos ex claris authoribus locos ediscere, & hanc operam in illis ponere censet, quod argumentis subiectis probat.

MOSELLANVS.

MVtandum } Delendum. Aetatibus } primis, quas omnes septem Hippocrates in septem singulos distribuit annos. Studere } pficere. Profectus } scilicet studiorum. In hoc opere } scribendi. Ea cura } ediscendi. Complectendo } cum complectuntur. Huius generis } ediscendi scilicet. Intra se } in animo. Sentientes } aliud agentes. Compositione } structura. Figuris } scilicet sententiarum & uerborum. Quaesitis } affectatis. Sermone } confabulatione. Causis } agendis. Conciliant } parant. Fructum } dulcedinem. Elimauerint } emendauerint, & ad formam quandam perduxerint.

De ediscendo. Cap. VII.

ILlud ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his de quibus nunc disserimus ætatibus, ne omnia quæ scripserint, ediscant, & certa, ut moris est, die dicant: quod quidem maxime patres exigunt: atq; ita demum studere liberos suos, si quã frequentissime declamauerint, credunt: cum profectus præcipue diligentia constet. Nam ut scribere pueros, plurimumq; esse in hoc opere plane uelim: sic ediscere electos ex orationibus uel historijs aliòve quo genere dignorum ea cura uoluminum locos, multo magis suadeam. Nam & exercebitur acrius memoria, aliena complectendo, quam sua: & qui erunt in difficiliore huius generis labore versati, sine molestia, quæ ipsi composuerunt, iam familiarius animo suo affigent, & assuescent optimis, semperq; habebũt intra se, quod imitentur: etiam non sentientes, formam orationis illam quàm mente penitus acceperint, exprimient. Abundabunt autem copia uerborum optimorum, & compositione, ac figuris iam non quæsitis, sed sponte & ex reposito uelut thesauro se offerentibus. Accedit his & iucunda in sermone bene à quoque dictorum relatio, & in causis utilis. Nam & plus authoritatis afferunt ea quæ non præsentis gratia litis sunt comparata, & laudem sæpe maiorem, quàm si nostra sint, conciliant. Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa quæ maxime petitur laude, plurimum capiant. Verum id quoque tum fieri oportebit, cum aliquid cõmodius elimauerint: ut eo uelut præmio studij sui donentur, ac se meruisse ut dicerẽt, gaudeãt.

ARGVMENTVM.

Discrimina ingeniorum nosse, & quo quęque natura ferat: & hinc quenque maxime qui imbecillo est ingenio, secundum uim naturamque ingenij sui docere, primam boni præceptoris uirtutem esse dicit. liberaliore autem ingenio præditum, quem oratorem fieri posse speramus, per omnia quæ oratorem perficiunt, exercendum & uersandum, Pancratiastæ exemplo, & Phonasci, qui non uno aliquo suarum artium aut certaminum genere, reliquis omissis contenti in omnibus excellere student.

MOSELLANVS.

IMmerito } sine ratione. Notare } obseruare. Quo } ad quam artem, professionem. Quod } scilicet tantam uarietatem esse ingeniorũ. Cõposuerint. } Adornauerunt. Deinde } post hanc rationem. Propria } insita ingenij bona. Doctrina } ratione instituẽdi. In id } Disciplinarum genus. Palæstræ } Luctan'i artis. Pueris } Studiosis palæstricæ. Gymnasiũ } Exercitiũ. Certamini } Generi certationis. Sagaciter } Accurate. Limato } Exacto. Ita } Scilicet tradunt illum. Singulis } Disciplinis. Eminet } in quo quisque per naturam polleat. Prouehatur } Iuuetur. Adiuta } Promota. In diuersa } In naturæ suæ cõtraria. Aptus } Scilicet per naturam. Quod } Scilicet iam à me dictum. Libera } Absque periculo. Receptas. } Vsu comprobatas. In parte } .i. ex. His } Scilicet ingeniorũ proprietatibus

An secundum sui quisq; ingenij docendus sit naturam. Cap. VIII.

VIrtus præceptoris haberi solet, nec immerito, diligenter in ijs quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorũ, & quò quenq; natura maxime ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quædam varietas: nec pauciores animorum pene quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tãtum inter se distant genere dicendi, vt nemo sit alteri similis: quãuis plurimi se ad eorũ quos probabant, imitationẽ cõposuerint. Vtile deinde plerisq; uisum est ita quenq; instituere, vt propria naturę bona doctrina fouerent, & in id potissimum ingenia quò tenderent, adiuuarentur: ut siquis palestræ peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasiũ venerit, expertus eorum omni modo corpus animumq;, discernat cui quisq; certamini sit pręparandus: ita præceptorem eloquentiæ, cum sagaciter fuerit intuitus cuius ingenium presso limatoq; genere dicẽdi, cuius acri, graui, dulci, aspero, nitido, vrbano maxime gaudeat, ita se cõmodaturũ singulis, vt in eo quo quisq; eminet, prouehatur: quòd & adiuta cura natura magis eualescat: & qui diuersa ducatur, nec in ijs quibus mi

proprietatibus. Historiæ } Scilicet olim scribẽdæ. Cõpositus } Aptus. Hæc } discrimina ingeniorum. Palæstricus } Doctor palæstræ. Quod } Genus. Sacrorũ. Rerũ cõprobatarũ. Foro } cõtentionibus forensibus. Destinabitur } Dicabitur. Partẽ } .s. disciplinæ. Opis } Rhetorici opificij. Natura } .s. felix p se. Corruptus } infelici ĩgenio. Tumidus } turgidus fastu. Inciderit } In scholam nostrã. Detrahere } ob fœcunditatẽ .s. ingenij. Adijcere } Scilicet aliquid ad bona naturæ. Contra naturam pugno } Immutandam censeo. Sed } Scilicet opinor. Cessat } Abest, tardũ est. Præcipiti } Festinabundo. Natura } Ingenio. Sane sic } Scilicet me permittente. Ducantur } Scilicet præceptione. Melius } Felicius. Liberalior } Felicior & dignior. Contigerit } Discipulo. Libero } Homini generoso. Necesse ẽ } Euenire in tãta ingeniorum uarietate

nus aptus est, satis possit efficere: & ea in quæ natus videtur, deserendo faciat infirmiora. Quod mihi (libera enim vel contra receptas persuasiones rationem sequēti, sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoq; certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Nanque erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius vtilis studio iuris, vt nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hęc dicendi magister, quo modo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliudve quid ex iis quæ sunt sacrorum certaminum. Verum ei qui foro destinabitur, non in vnam partem, aliquam, sed in omnia quæ sunt eius operis, etiam si qua difficiliora discenti uidebuntur, elaborandum est. Nam & omnino superuacua erat doctrina, si natura sufficeret. An si quis ingenio corruptus ac tumidus, vt plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atq; ieiunum non alemus et quasi vestiemus? Nam si quędā detrahere necessarium est, cur nō sit adiicere concessum? Neq; ego contra naturam pugno. Non enim deserendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum, addendumq; quod cessat. An uero clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, q̃ discipuli bene docuisse testantur, cum de Ephoro atque Theopompo sic iudicaret, vt alteri frenis, alteri calcaribus opus esse diceret: aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc pene pręcipiti concitationem adiuuandam docendo existimauit, cum alterum alterius natura miscendum arbitraretur? Imbecillis tamen ingeniis sane sic obsequendum sit, vt tantum in id quo vocat natura, ducantur. Ita enim quod solum possunt, melius efficient. Si vero liberalior natura cōtigerit, & in qua merito ad spem Oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licet sit aliquam in partem pronior, vt necesse est, cæteris tamen non repugnabit, atq; ea cura paria faciet iis in quibus eminebat: sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendum Pancratiasten susceperit, pugno ferire vel calce tātum aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, sed omnia quę sunt eius certaminis. Erit qui ex his aliqua nō possit? In id maxime quod poterit incumbet. Nā sunt hęc duo vitāda prorsus: Vnum, ne tentes quod effici non possit. Alterum, ne ab eo quod quis optime facit, in aliud cui minus est idoneus, transferas. At si fuerit qui docebitur, ille quē adolescentes senem vidimus, Nicostratus: omnibus in eo docēdi partibus similiter vtetur: efficietq; illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandoq; (quorum vtroq; certamine iisdem diebus coronabatur) inuictum. Et quanto id magis oratoris futuri magistro prouidendum erit? Nō enim satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere: non magis q̃ phonasco acutis tātum, aut mediis, aut grauibus sonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta neruis consentiat.

rictate. Ea} Scilicet diuersa. Cura} diligētia & preceptoris, & discipuli. Eminebat} Per naturā. Exemplo} Scilicet palæstrici. Pācratiasten} Luctatorem atq; pugilem: ut est πλημτικὴ, id est percutiē di ars, ex qua hodie nata est ars gladiatoria. Tunc & disci iactitandi exercitatio in usu erat. Et qui his omnibus certabat generibus, πένταθλος dicebatur. qui autem pugillatoria uicisset, Pancratiastes nominabatur. id quod colligi potest ex lib. 1. Rhetoric. Aristotelis. Calce} Scilicet protrudere. Nexus} Brachiorum & crurum implicationes. Certaminis} Pancratij. Erit} Scilicet discipulus. Possit} Scilicet efficere. Maxime} Scilicet per naturam. Alterum} Cauēdum est. Ab eo} Disciplinæ genere. Trāsferas} Scilicet aliquem. Docebitur} in palæstra. Partibus} Certaminum. Vtetur} Palæstræ preceptor. Illum} Discipulum. Quorū} Luctæ & pugnæ. Quanto} Quasi dicat maxime, īfinitis partibus. Satis} felicissimo oratori. Presse} acute & breuiter. Subtiliter} tenuiter. Aspere} inequaliter. Phonasco} exercitatori uocilationis, id est suauioris pronunciationis. Sic enim Suidas exponit φωνασκεῖν, feliciorem & suauiorē pronunciationem exercēdo reddere: origine sumpta à φωνὴ, nox, & ἀσκέω, exerceo. Acutis} eleuatis. Mediis} temperatis. Grauibus} depressis. Imo} principio. Ad summum} finē. Neruis} Omnibus eius partibus.

CAMERARIVS.

Palæstricus} id est gymnastes. Nam palæstram gymnasium dixere. Sunt aūt gymnica agonismata, stadium, πένταθλον, δίαυλος, δολιχὸς, ὁπλίτης. Suntq; hæc cursuū nomina, πυγμὴ, hoc ē cæstus. πάλη, hoc est lucta: παγκράτιον, cum totis uiribus decertabant pugnando luctandoq;. ἅλμα, saltus. Nicostratus} nicostratus ἐκ πρυμνήσσου. τῆς φρυγίας, Isodoti filius, quē septimum ponit Pausanias in eorum numero qui iisdem diebus uicerint παγκράτιον καὶ πάλην, Eliacōn primo. Hoc loco obseruabis interpretatum esse Fabium παγκράτιον, pugnam. Quod certamen quale fuerit, paulo ante descripsit, omnibus enim uiribus in eo utebantur, & quomodocunque poterant aduersarium impetebant. Ne igitur dixeris pugiles τοὺς παγκρατιαστὰς, qui sunt πυκταὶ. Phonasco} Phonascum autem uocat magistrum uocalitatis, in qua mirum in modum elaborasse Græcos intelligi etiam ex Ciceronis libro poteſt de Oratore primo.

A R G V M E N T V M.

Quia parum profuerit docere nisi discipuli se præbeant dociles: quo pacto id fieri possit, demonstrat, nimirum si pietatem in præceptores exerceant, & eos tanquam animorum parentes colant amentq;.

De officio discipulorum. Cap. IX.

Lura de officijs docentium locutus, discipulos id vnum interim moneo, vt præceptores suos non minus quàm ipsa studia ament: & parentes esse non quidem corporum, sed mentium credant. Multum hæc pietas confert studio. nam ita & libenter audient, & dictis credent, et esse similes concupiscent: in ipsos deniq; cœtus scholarum læti & alacres conueniẽt. emendati non irascentur, laudati gaudebunt. vt sint charissimi, studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles. alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus fouerit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

MOSELLANVS.

Non minus } tardius, segnius. Cœtus } consessus. Charissimi } præceptori & condiscipulis. Studio } accurato. Dociles } faciles ad docendum. Neutrum } neque doctrina præceptoris, nec docilitas discipuli. Confertur } conficitur. Præmollitus } aratro proscissus, & imbre conspersus. Sulcus } ductus aratri. Fouerit } contexerit.

ARGVMENTVM.

Præexercitationes hactenus traditæ sunt, & orationum membra à reliquis seiuncta: nunc corpus ipsum, declamationes iudiciales & suasorias, ultimum rhetoris munus aggreditur, & primum eas ab utilitate commendat: deinde formam depingit, ostenditque quid sit earum proprium, nempe ut ueris actionibus sint quam simillimæ, quãuis plusculum nitoris assumere permittantur. Inuehitur in licentiam atque inscitiam declamatorum, & quatenus poetica themata pertractanda iuuenibus permitti oporteat, statuit, nempe ut uberius luxuriantes crescant, & eloquentiæ uires maiores adijciant.

De vtilitate & ratione declamandi. Cap. X.

N his primis operibus, quę non ipsa partes sunt, sed maiorum quasi membra atq; partes, bene instituto, ac satis exercitato, iam fere tempus appetet aggrediendi suasorias iudicialesq; materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt: quæ quidem vt ex oĩbus nouissime inuenta, ita multo est vtilissima. Nam & cũcta illa de quibus diximus, in se fere continet, & veritati proximam imaginem reddit: ideoq; ita est celebrata, vt plerisq; videretur ad formandam eloquentiã vel sola sufficere. Neq; enim virtus vlla perpetuę dumtaxat orationis reperiri potest, quę non sit cũ hac dicendi meditatione communis. Eo quidem res ista culpa docentium recidit, vt inter precipuas quæ corrumperent eloquentiam causas, licentia atque inscitia declamantiũ fuerit. Sed eo quod natura bonum est, bene uti licet.

Sint ergo & ipsę materię q̃ fingerẽtur quãsimillimæ ueritati: & declamatio inquantũ maxime potest, imitetur eas actiões in quarũ exercitationẽ reperta est. Nã magos, & pestilentiã, & rẽsa, & sæuiores Tragicis nouercas, aliaq; magis adhuc fabulosa, frustra ĩter spõsiones & interdicta quæremus. Quid ergo? Nunq̃ hęc supra fidem, & poetica (vt vere dixerim) themata, iuuenibus pertractare permittemus, vt expatientur, et gaudeant materia, & quasi in corpus eant? Erat optimum: sed certe sint grandia & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula: ac si iam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, vt quadrupedes cum viridi pabulo distentæ sunt, sanguinis

MOSELLANVS.

Operibus } exercitatiõibus primis. Declamãdi } in ficta causa orandi. Veritati } id est, imitatur omnino formam ueri officij oratoris. Plerisq; } Græcis scriptoribus. Virtus } gratia, iucunditas, exornatio perpetuæ prosæ. Meditatione } exercitatione. Eo } propterea. Docentium } scilicet peruerse, id est, uitiata est culpa docentium male. Licentia } immodica lascivia. Materiæ } argumenta quæ tractabantur in declamatione. Veritati } usui, quem nomine ueritatis hic accipit. Magos } incãtationes magicas. Tragicis } scilicet personis & nouercis. Spõsiones } interpacta. Sponsiones } quæ frequentissimæ fiunt in causis, & sunt certi quidã contractus de re aliqua quæ fieri debeat, uel non fieri. firmanturq; sponsa ex promissa aliqua pœna, si uel fiat, uel non fiat. Sic apud Plinium li. 33. Cleopatra Aegypti regina spõsionem fecit cum Antonio, si non centies sestertium, hoc est centies mille sestertiorum unica cœna absumeret.

Hæc } Argumenta. Themata } Fabulosas positiones. Expatientur } in amœniores locos fabularum. Materia } scilicet lascivia. In corpus } pĩguescãt, Erat optimum } ut scilicet sic in corpus irent. Stulta } plus satis ridicula. Cedẽdum } huic opinioni, quod scilicet pertractare pmittemus pueros. Adipes } pinguedinem, saginam orationis. Operis } opificij. Deprehendetur } obseruabitur.

A forensibus causis } quæ fere in foro tractantur. Exercitatio } ratio declamandi. Præparat } scilicet exordio. Nullus } s. unquã in foro. Pronunciaturus } sententiam laturus.

Otiosa } in nullum usum comparata. Ad consuetudinẽ } declamandi. Nominibus } scilicet adiectiuis, ut iudicis, testis.

Perplexæ } inuolutæ, dubiæ.

Actus } Ductus ĩ quibus plus sudoris sit exhauriẽdũ. Quæ } scilicet ignorata sit à nobis.

Per alia } genera exercitationum primarum. Ostentationem } iactationem ingenij. Inclinare } scilicet eam à ueris causis forensibus. aliàs inclamare.

Quales } cuius generis. Panegyricos } ut Gorgiæ, Isocratis, atque aliorum. Est autem πανήγυρις, collectio populi, conuentus. Panegyrici dicuntur oratiões quæ hominibus in hoc aduocatis, in laudem uel principis, uel reipublicæ, uel etiam alterius rei magna olei iactura primum scribuntur, deinde ad populum recitantur. In quo genere extat Panegyricus Helenes titu-

detractione curantur, & sic ad cibos viribus conseruandis idoneos redeunt: ita sibi quoq; tenuãdas adipes, & quicquid humoris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus ac robustus uolet. Alioqui tumor ille inanis primo cuiusque veri operis conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus qui diuersum omnino à forensibus causis existimant, ij profecto ne rationem quidem qua ista exercitatio inuẽta sit, peruident. Nam si foro non præparat: aut scenicę ostentationi, aut furiosæ vociferationi simillimum est. Quid enim attinet iudicem præparare, qui nullus est? narrare quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ, de qua nemo sit pronunciaturus? Et hæc quidem ociosa tãtum: affici uero, & ira uel luctu permouere, cuius est ludibrij, nisi quibusdam pugnæ simulachris ad uerum discrimẽ aciẽq; iustam consuescimus? Nihil ergo inter forense genus dicendi, atque hoc declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Vtinamq; adijci ad consuetudinẽ posset, vt nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus cõtrouersię fingerentur, & verba in vsu quotidiano posita minus timeremus, & iocos inserere moris esset: quę nos, quãlibet per alia in scholis exercitati sumus, tyrones in foro inueniunt. Si uero in ostẽtationem comparetur declamatio, sanè paululum aliquid inclamare ad voluptatem audientium debemus. Nam & ijs actionibus quæ in aliqua sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatę delectationem, quales legimus Panegyricos, totumq; hoc demonstratiuum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemq; artem (quæ latere plerunque in iudicijs debet) non confiteri modo, sed ostentare etiam hominibus in hoc aduocatis. Quare declamatio, quoniam est iudiciorum consiliorũq; imago, similis esse debet veritati: quoniam autẽ aliquid in se habet ἐπιδεικτικὸν, nonnihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores Comici: qui nec ita prorsus ut nos uulgo loquimur, pronunciant, quod esset sine arte: nec procul tamen à natura recedant, quo uitio periret imitatio: sed morem communis huius sermonis decore quodam scenico exornant. Sic quoque aliqua nos incõmoda ex his quas finxerimus materijs, consequentur, in eo pręcipue, quòd multa in his relinquuntur incerta, quæ sumimus ut videntur, ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum uires, iura, mores, aliaq; his similia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipsis positionum vitijs ducimus. Sed hæc suo quæque loco. Quanuis enim omne propositũ operis à nobis destinati eò spectet, ut Orator instituatur: tñ neqd studiosi reqrant, siqd erit qd̃ ad scholas ptineat pprie, in trãsitu nõ omittemus.

nes titulo Gorgię Rhetoris, et Traiani principis à Plinio iuniore habitus. Verum omnium maxime in hoc argumenti genere excellit Isocrates, uelut testatur Cicero in Bruto. In hoc } Vt ostenderemus nostram artẽ. ἐπιδεικτικὸν } ostentatiuũ. Nitoris } Cultus immodici. Sine arte } scilicet pronunciatione ipsorum, si sic dicerent ut nos fabulamur. Imitatio } naturæ. Decore } persona quadam histrionica. Finxerimus } propter usum forẽsem omnino. Sumimus } tanquam certam ad precationem. Requirant } tanquam omissum à nobis. In transitu } obiter.

CAMERARIVS.

NAm Magos & pestilentiam } exemplum Magi Declamat. 10. earũ quæ Quintiliano adscribuntur. Nouercæ prima, Respon. quarta. Pestilentiæ uidetur posse tale dari. Pestilentia grassante missi sunt qui oraculum consulerent: respondit Deus, si immolata fuisset quæ nondum esset mater, cessaturum malum. Prius quàm uates de respõso cognouissent, priuatus filiam suã mactauit. Vates statuere iuuencam. i. βοῦν ἀδμῆτιν, immolandam, cessauit pestilentia: qui filiam occiderat, postulatur homicidij. Quæ sumimus } id est quæ pro nostro arbitrio ponimus.

ARGVMENTVM.

Naturam ad eloquentiam minime sufficere, uerum artem adiungendam contendit, refellendo et ridendo eorum ineptiam inscitiamq; qui contẽpta arte, naturæ & ingenij uiribus gloriãtes, pertersa, culta, nitida, & ubiq; cõiona oratiõe, bulca, dissoluta, & mõstrosa ut ũtur.

An artis huius necessaria cognitio sit. Cap. XI.

IAm hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quanquam uideo quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere huiusmodi præceptis eloquentiam putent: sed natura sua, & vulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram, exemplo magni quoq; nominis professorum, quorum aliquis, vt opinor, interrogatus quid esset σχῆμα & νόημα, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione respondit. Alius percontanti, Theodoreus, an Apollo

MOSELLANVS.

HInc } post hæc, deinceps. Pars artis } quæ scilicet uersatur in præceptis. Priora } scilicet arte à nobis præscripta. Quosdam } malo iudicio præditos. Limine } i ipso operis ingressu & uestibulo. Sed } scilicet qui. Natura sua } ingenij sui felicitate. Exẽplo imitatione. Noema } sententia. Theodoreus } id est imitator in dicendo Theodori Gadarei, qui insignis eloquentiæ doctor fuit, quemadmodum indicat

cat Fabius libro tertio cap. primo inter scriptores artis Rhetoricæ. Apollodoreus } imitator disciplinæ Apollodori Byzantij, de quo & ipso est codẽ loco apud Fabium. Parmularius } id est, profiteor artem faciendarum parmularum. Sunt autem parmulæ breuiora scuta, quibus ictus aduersarij excipimus. Porro hi } scilicet qui artem contempserunt. Exclamauerunt } declamationibus extulerunt. Igitur } scilicet illi negligentiæ patroni. Nec } scili

doreus esset, Ego, inqt, parmularius sum. Nec sane potuit urbanius ex confeßione inscitiæ suæ elabi. Porro hi, quia & beneficio ingenij præstantes sunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerunt: plurimos habent similes negligentiæ suæ, paucißimos naturæ. Igitur impetu dicere se, & uiribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed (cuius rei gratia plenum sit auditorium) sententijs grandibus, quarum optima quæque à periculo petatur. Quin etiam in cogitando nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnũ aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectantes, aut murmure incerto uelut clasßico instincti, concitatißimũ corporis motũ non enunciandis sed quærẽdis uerbis accommodãt. Nonnulli certa sibi initia priusquam sensum inuenerint destinant, quibus aliquid diserti subiungendum sit: eaq; diu secum ipsi clareq; meditati, desperata cõnectendi facultate, deserunt: & ad alia deinceps, atq; inde alia nõ minus communia atque nota diuertunt. Qui plurimum uidentur habere rationis, non in causas tantum laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his nõ corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut forte ad manum uenere, iaculantur. Unde fit, ut dissoluta & ex diuersis congesta oratio cohærere non poßit, similisq; commentarijs puerorum sit, in quos ea quæ alijs declamantibus laudata sunt, regerunt. magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam & barbari, & serui: & si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

cet dicunt. Probatione} argumentis ordine positis. Rebus fictis} quæ scilicet cadunt in declamationem. Cuius rei} id est quarum sententiarũ. Periculo} Quasi ex tempore, cum iam dicẽdo uires ingenij periclitemur & ostentemus non sine periculo, si res infeliciter cadat. Cogitando} Excogitando quæ dicere uelit. Magnum} Scilicet declamationis decorum. Ultro} Non ex arte. Nonnulli} Contemptores artium. Destinant} Concipiunt. Nota} Vulgatiora quàm fuerant priora. Rõnis} Instituti sui. Causas} Totas. Locos} Aliquos. Corpori} Toti causæ. Unde} Ex quo exercitationis uitio fit. Commentarijs} collectaneis. Cõgerunt} Conuerrũt. alias regerũt. Elidunt} Eiaculantur. Nam &} Scilicet ita elidunt. Barbari} Sæpe etiam stultus fuit opportuna locutus.

ARGUMENTUM.

Hoc caput ex supiori pendet. rationes etenim profert quibus moti imperiti, ineruditos & artis expertes melius artificibus & eruditis dicere iudicent: quia trahant, non ducant: rumpant, non soluant: effringant, non aperiant, quod illis uidetur robustius. Quia diuisione (quæ speciẽ uirium minuere uidetur) non utuntur: quia sine delectu omnia dicant, unde copiosiores apparent; quia argumentis minus inhæreant: quia effusius maledicant: quia inter sordes magis emicent eorum sententiæ; quia gestu, motu, & pronunciatione impotentius se iactent: quæ tamen omnia à uera eloquentia sunt alienißima.

Quare ineruditi ingeniosiores uulgo habeantur. Cap. XII.

Nec hoc quidem negauerim, sequi plerũq; hanc opinionem, ut fortius dicere uideatur indocti. Primum uitio male iudicantium, qui maiorem habere uim credunt ea quæ non habent artem: ut effringere, quàm aperire: rumpere, quàm soluere: trahere, quàm ducere, putant robustius. Nam et gladiator qui armorum inscius in pugnã ruit, & luctator qui totius corporis nisu in id quod semel inuasit, incumbit, fortior ab his uocatur: cum interim & hic frequenter suis uiribus ipse prosternitur, & illum uehementis impetus, excipit aduersarij mollis articulus. Sed sunt in hac parte quæ imperitos etiã naturaliter fallãt. Nam & diuisio cum plurimum ualeat in causis, speciem uirium minuit: & rudia politis maiora, & sparsa compositis numerosiora creduntur. Est præterea quædam uirtutum uitiorũq; uicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius, & sæpius uel cum periculo suscepti litigatoris, frequẽ-

MOSELLANUS.

Sequi} Ex priore opinione. Opinionem} Quod ineruditi sint ingeniosiores. Indocti} nulla eloquentiæ arte insignis. Ineruditi, id est artibus nõ instructi. Pugnam} Rixam, cũ duo tresue manum una conserunt. Luctator} Qui luctandi prouinciam sumit. Inuasit} Apprehendit. Incũbit} Inclinat sese. Ab his} Vulgaribus. Hic} Luctator imperitus. Illum} Gladiatorem existentem. Mollis} Delicatus. Diuisio} Distributio rerum, uerborum & argumentorum. Rudia} Nondum artificis manu tractata. Politis} Arte elaboratis. Compositis} Ordinatis. Maledicus} Homo gaudens conuitijs. Libero} Magna cum libertate animi dicere. Effusus} immodicus in uerborum ac rerum copia, ut Apuleius in Asino aureo. Litigatoris} Clientis. Libentisßime} Audiũt. γελοτοποιὸς} Artifex risus. Elocutione} Id est delectu uerborum. Perdite} Supra modum res uerbis attollere conatur, adeo ut dum nimium intendit, aliquoties causam ipsam rumpat & perdat. Nimium} immodicũ. Raro} Euenit ut grande aliquid inueniat. Est} Scilicet dum grande aliquid inuenit. Vitia} Scilicet quæ inde sequuntur. Pensat} Rependit, æquat. Copiam} rerum scilicet & uerborum. Omnia} quæcunque in mentem ueniunt. Electio} rerum & uerborum. Accedit} adiungendum. Docendi} plane exponendi. Recedunt} imperiti. Argumentorum} probationum. Corrupta iudicia} ut iudices corrupte iudicantes censent. Frigus} segnitiæ tarditatis. Quærunt} petunt, spectant. Eminent} effulgent in

orationeineruditorum. Vt libet } hominibus. Detrahere } copiæ uerborum & rerũ. Limam } artificium. Detrabit } doctrina. Minus } in homine inerudito. Hi } inerudıti.
Emugiunt } eloant. Anbelitu } frequenti. Collidere } cõplodere. Pullatum } pullis uestibus utentem. Circulum } id est concionem populi & uulgi.
Colori } habitui. Actum } gestum quendam proprium.
Obseruatione } continuo in eodem tenore consistenti.
Ratione } arte. Tulit instigauit. Tumultuentur dicẽdo.
Quãdo } id est quia. Deprecati sumus } precibus amouimus. Finem } dictis nostris.
Desinere } ab orando. Talia } præcepta artis.
Otium } scilicet quod sumus assecuti à foro & scholis.

ter etiam suo. Affert & ista res opinionẽ, quia libentissime homines audiunt ea quę dicere ipsi noluissent. Illud quoque alterum quod est in elocutione ipsa periculum, minus uitat, conaturq; perdite: unde euenit nõnunquam, ut aliquid grande inueniat, qui semper quærit quod nimium est: verum & raro euenit, & cętera vitia non pẽsat. Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere maiorem, quòd dicunt omnia: doctis est & electio, & modus. His accidit, quod à cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quęstionum & argumentorum apud corrupta iudicia frigus, euitant, nihilq; aliud q̃ quo uel prauis voluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoque ipsę, quas solas petunt, magis eminent cũ omnia circa illas sordida & abiecta sunt: vt lumina non inter vmbras (quemadmodum Cicero dicit) sed plane in tenebris clariora sunt. Itaque ingeniosi vocetur vt libet, dum tamen constet, contumeliose sic laudari disertum. Nihilominus confitendum est, etiam detrahere doctrinam aliquid, vt limam rudibus, & cotes hebetibus, & uino vetustatem: sed vitia detrabit: atque eo solo minus est quod literæ perpolierunt, quo melius. Verum hi pronunciatione quoque famam dicendi fortius quærũt. Nam & clamant vbique, & omnia leuata (vt ipsi vocant) manu, emugiunt, multo discursu, anhelitu, iactatione, gestu, motu capitis furentes. Iam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mire ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, vt in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiã in pronunciando suum cuique eorum quæ dicet, colori, accommodare actum sciat: & siquid sit perpetua obseruatione dignum, modestus & esse & videri malit. At illi hanc vim appellant, quæ est potius uiolentia: cum interim non actores modo aliquos inuenias, sed (quod est turpius) præceptores etiam, qui breuem dicendi exercitationem consecuti, omissa ratione, vt tulit impetus, passim tumultuentur: eosq; qui plus honoris literis tribuerunt, & ineptos, & ieiunos, & trepidos, & infirmos, vt quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appellent. Verum illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis: nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere dum desideraremur: inquirendo scribendoq; talia consolemur ocium nostrum, quæ futura vsui bonæ mentis iuuenibus arbitramur, nobis certe sunt voluptati.

ARGVMENTVM.

Esse artem ad naturam adiugendam, contra imperitos ostendit. Nunc autem quis modus in arte statui debeat (ne in hanc etiam partem aulis superstitione obstricti simus) docet, nempe Rhetorices præceptis, quæ catholica uocent, ita adhærendum esse, ut intelligamus ea pro ratione loci, temporis, & personarum, pro necessitate aut occasione (quibus tota dicendi doctrina constat) mutari. Id probat et illustrat similitudine à bonis Imperatoribus, statuarijs, & pictoribus ducta: qui etiã si de acie instituenda, de statuis, & picturis faciendis, ordinem certum, constitutumq; habeant, de illo tamen plurima frequenter mutent, uarios flexus auersionesq; sequentes. Quare in oĩ actione duo spectanda monet, quid deceat, & quid expediat: ad quæ respicientes, artem dicendi non solis præceptis, uerum multo labore, assiduo studio, uaria exercitatione, pluribus experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constare, cognoscamus.

MOSELLANVS.

Exigat } In arte. Tractanda, tradenda uel discenda.
Præceptorum } Regularum.
Vt } quasi, tanquam. Constrictas } Cõstitutas. Quale } Esse debet præcipitur. Deinde } Scilicet præcipitur. Propositio } Argumentorum. Excursio } Digressio, quæ ἐκφρασις græci dicitur. Tum } Præcipitur in hac arte. Cæteraq; } ut sunt argumentatio. confirmatio, cõclusio, refutatio. Quæ } Scilicet sic

Quis modus sit in arte. Cap. XIII.

Nemo autem à me exigat id præceptorũ genus, quod est à plerisq; scriptoribus artium traditum, vt quasi quasdam leges immutabili necessitate constrictas studiosis dicendi feram: vtique procemium, et id quale: proxima huic narratio: quę lex deinde narrandi: propositio post hanc, vel, vt quibusdam placuit, excursio: tum certus ordo quęstionum, cæteraq;: quę velut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam iussi sequuntur. Erat enim Rhetorice res prorsus facilis ac parua, si vno & breui præscripto contineretur: sed mutantur

cet sic ex ordine tradita. Quidam } Qui. similius sint consilij, hoc est iudicij. Iussi } Tanquã legislatione. Præscripto } Artis scilicet. Causis } Scilicet nouis quotidie emergẽtibus. Cõsiliũ } Iudiciũ rectũ, ut aduertat quid quo loco quadret. Rerum } Agendarum. Dirigat } Ordinet in hostem. Frontẽ } Principiũ aciei. Promoueat } Vt promineant aduersus hostes. Pro cornibus } Ante cornua peditum. Ratio } Ars, modus.

pleraque causis, tẽporibus, occasione, necessitate. Atq; ideo res in Oratore pręcipua consilium est, quia varie & ad rerum momenta conuertitur. Quid si enim pręcipias imperatori, quoties aciem instruet, dirigat frontem, cornua vtrinque promoueat, equites pro cornibus locet? Erit hęc q̃dẽ rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur natura loci, si mõs occurret, si flumen obstabit, si collibus, syluis, asperitate alia prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit praesentis conditio discriminis. nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxilijs, nũc legione pugnabitur: nõnunq̃ terga, ẽt dedisse simulata fuga p̃derit. Ita procemiũ necessarium, an superuacuũ: breue, an longius: ad iudicem omni sermone directo, an aliquando auerso per aliquam figuram, dicendum sit: constricta an latius fusa narratio, continua an diuisa, recta an ordine permutato: causę docebunt. Itemq; de quaestionum ordine, cum in eadem controuersia aliud alij parti prius quęri frequenter expediat. Neq; enim rogationibus plebis've scitis sancta sunt ista praecepta, sed hoc quicquid est, vtilitas excogitauit: Non negabo autem sic vtile esse plerunque, alioqui nec scriberem: verum si eadem illa nobis aliud suadebit vtilitas, hãc relictis magistrorum authoritatibus sequemur. Equidem id maxime praecipiam ac repetens iterum iterũq; monebo, Res duas in oĩ actu spectet Orator, quid deceat, quid expediat. Expedit autẽ saepę mutare ex illo constituto traditoq; ordine aliqua & interim decet: vt in statuis atq; picturis videmus variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia est. Nempe enim aduersa sit facies, & demissa brachia, & iuncti pedes, & à summis ad ima rigens opus: flexus ille, & vt sic dixerim, motus, dat actum quendam effictis. Ideo nec ad vnum modum formatae manus, & in vultu mille species. Cursum habent quędam & impetum, sedent alia, vel incumbunt. nuda haec, illa velata sunt: quaedã mista ex vtroq;. Quid tã distortum & elaboratum, quam est ille Discobolos Myronis? Si quis tamen vt parũ rectũ improbet opus, nonne ab intellectu artis absfuerit, in qua uel praecipue laudabilis est illa ipsa nouitas, ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figurae, quaeq; in sensibus, quaeq; in uerbis sunt. Mutant enim aliquid à recto, atque hanc prae se uirtutem ferunt, quòd à consuetudine vulgari recesserunt. Habet in pictura speciem tota facies: apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amißi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quaedam, siue ostendi non debent, siue exprimi pro dignitate non possunt? vt fecit Timanthes, vt opinor, Cithnius, in ea tabula qua Coloten Teium vicit. Nam cum in Iphigeniae immolatione pinxisset tristẽ Calchantem, tristiorem Vlyssem, addidisset Menelao quem summum poterat ars efficere maerorem: consumptis affectibus, non reperiens quo digne modo patris vultum posset exprimere, velauit eius caput, & suo cuique animo dedit aestimandum.

Nónne

Licebit } Scilicet per occasionem. Mutabitur } Haec ratio. Asperitate } Densitate. Mutabit } Hanc rationẽ fortasse rectißimã. Hostiũ genus. } Ab armatura diuersum. Cuneis } Oblique ordinatis militibus. Auxilijs } Subsidijs. Legione } Lectissimo militum numero. unde enim legionem dictam esse primum triũ milium numero author est Varro lib. de uita pop. Rom. ij. Breue an lõgius } Scilicet sit commodius.

Figuram } Vt per Apostrophen, Prosopopoeiam &c. Cõtinua } Perpetua. Recta } Suo ordine facta. Causę } Quotidie emergentes nouae. Itemq; } Docebit nos causae. Plebisue scitis } Plebiscita apud Aul. Gell. ex Capitone lib. 10. cap. 20. leges sunt quas plebes, non etiam populus accipit, rogante Trib. plebis. Rogatio autẽ oĩs iuris omniumque legum quasi fons & origo ẽ, quòd uidelicet nihil proferatur nisi per rogationem, id est interrogationem.

Sancta } decreta sunt. Excogitauit } per obseruationes.

Vtile eẽ } ut scilicet artes praescribantur. Authoritatibus } praeceptionibus. Deceat } sese & causam. Statuis } expressis aere. Habitus } faciei lineamenta. Status } incessus. Corporis } ita formati, ut est à natura institutum. Sit } scilicet in picturis. Et } scilicet sint.

Rigens } non flexum. Flexus } membrorum corporis.

Motus } qui expressus pictura, & statuaria. Actum } actionem. Vultu } exprimẽdo.

Species } uarietates. Cursum } expressa sunt ut currere uideantur. Incumbunt } inclinant sese. Distortum } à naturali membrorum ordine alienum. Discobolos Myronis } disci iactator. expreßit enim statuarius hominem in disci iactu miro artificio intentum ẽt supra uires. de qua re est apud Plinium libro 34. cap. 8. Porro exercitij genus erat apud ueteres maxime Graecos disci iactus: inde erat discus lapis grauis & rotundus, sed paulo planior. nam βάλλω iacio significat, inde δισκόβολος. Meminit huius Iulius Pollux, & Lucianus ĩ quodam dialogo. Artis } cuius est exprimere etiam nixus, ut Plinius habet. Difficultas exprimẽdi illud quod uolumus. Delectationẽ } in oratione. À recto } naturali institutione. Speciem } habitũ corporis. Antigoni } regis Lacedaemoniorum. Operienda } tegenda. Cithnius } nã oriundus erat ex oppido Cithno, quod in Arcadia Plinius collocat & Stephanus. Coloten Teium } Ex Teio insula oriundum, nobilem pictorem, cuius Plin. meminit lib. 35. cap. 8. Iphigeniae } puellae, filiae Agamemnonis.

Calchantem } sacerdotem.

Consumptis } omnibus expressis. Vultum } planè tristem.

Huic } operi Timantis. Parum } non pro dignitate. Genus } praeceptionũ. Quicq; } unumquodque. Interim } dum eò perueniamus. Technicorum } eorum qui omnino artem sequuntur, à τέχνη, quod Graecis artem sonat: unde τεχνικὸς artificiosus, quo uocabulo etiã Cicero ĩ Bruto usus est. His } praeceptionibus. Per funes ingredientium } funambulorum.

Stratum } factum, paratum.

Compendio } commoditate.

Torrentibus } impetuosis fluminibus. Opus } Rhetoricae. Tradita } apud Rhetores.

Nónne huic simile est illud Sallustianum, Nam de Carthagine tacere satius puto, quàm parum dicere? Propter quæ mihi semper moris fuit, quamminime alligare me ad præcepta quæ καθολικὰ uocant, id est (vt dicamus quomodo possumus) vniuersalia, vel perpetualia. Raro enim reperitur hoc genus, vt non labefactari parte aliqua, aut subrui possit. Sed de his plenius suo quicque loco tractabimus. Interim nolo se iuuenes satis instructos, siquem ex his qui breues plerunque circumferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis Technicorum tutos putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, pluribus experimentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adiuuatur his quoque, si tamen rectam viam, non vnam orbitam monstrent, à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. Itaq; & stratum militari labore iter sæpe deserimus compendio ducti: & si rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: & si ianua tenebitur incendio, per parietem exibimus. Late fusum opus est, et multiplex, & propè quotidie nouum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ sunt tamen tradita, quid ex his optimum, & si quid mutari, adiici, detrahi melius videbitur, dicere experiar.

A R G V M E N T V M.

Rhetoricen non apte in Latinum sermonem transferri posse, atque ideo Græco nomine nobis utendum, quod & in multis retinendum sit, concludit. Deinde in partes, quæ rursus in alias libro tertio & quarto diducantur, diuidit: nempe in Artem, Artificem, & Opus.

Rhetorices etymon, & totius operis diuisio. Ca. 14.

RHetoricen in latinum trásferentes, tum Oratoriam, tum Oratricem nominaue runt. Quos equidem non fraudauerim debita laude, quòd copiam Romani sermonis augere tentauerint. Sed non omnia nos ducétes ex græco sequuntur, sicut ne illos quidem, quoties suis vtique verbis signare nostra voluerunt. Et hæc interpretatio non minus dura est, quàm illa Plauti essentia atq; entia: sed ne propria quidem, Nam oratoria sic effertur, vt elocutoria: oratrix, ut elocutrix. Illa aút de qua loquimur Rhetorice, talis est, qualis eloquétia. nec dubie apud Græcos quoque duplicem intellectum habet. Nanque vno modo fit appositum, ars Rhetorica, ut nauis piratica. altero nomen rei, qualis est philosophia, amicitia. Nos ipsam nunc volumus significare substantiam, vt Grámatice literatura est, non literatrix, quémadmodum oratrix: nec literatoria, quemadmodum oratoria. Verum in Rhetorice non sic. Ne pugnemus igitur, cum præsertim plurimis alioqui græcis sit vtendú. Nam certe & Physicos, & Musicos, & Geometras dicam: nec vim afferam his nominibus indecora in latinum sermonem mutatione. Denique cum M. Tullius étiam ipsis librorum quos hac de re primum scripserat, titulis græco nomine vtatur, profecto non est verendú ne temere videamur Oratori maximo de nomine artis suæ credidisse. Igitur Rhetorice (iam enim sine metu cauillationis vtemur hac appellatióe) sic vt opinor, optime diuidetur, vt de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ disciplina percipi debet: ea est bene dicendi scientia. Artifex est, qui percepit hanc artem, id est Orator, cuius est summa bene dicere. Opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. Hęc omnia rursus diducuntur in species. Sed illa sequentia suo loco, nunc quę de prima parte tractanda sunt, ordiar.

MOSELLANVS.

SEd non omnia } non possumus omnia latina facere. Ne illos } græcos omnia sequuntur. Nostra } Latina, Romana, ut est Dictator, Consul. Hæc interpretatio } oratoria. oratrix. Essentia } Qua uidelicet reddidit οὐσίαν græcam, cuius interpretationis méntionem & Fabius faciet lib. 3. ubi decem summa genera rerú ab Aristo. tradita ptractantur. Porro Boethius Seueri. fugiés duritiam Plautinæ interpretationis, substantiam dicere maluit, quod hodie Philosophorú scholæ potissimum sequuntur, etiamsi Capnió libro de uerbo mirifico tertio, eius hanc interpretationem ut impropriá reijcit & refutat. Propria est tráslatio Rhetorices ī oratoriam. Sic } eadem ratione uocis. Talis est } tam generaliter significat omnes bene dicédi partes. Intellectum } acceptioné. Appositú } nomen adiectiuú, epitheton. Piratica } qua utúntur piratæ. i. prædones maris: ab eo, scilicet qui hanc latrocinádi artem inuenerit, Piratæ dicti. Substantiam } rem quæ significatur nomine substantiæ. In rhetorice } ut scilicet possimus commode uertere, quemadmodum grammaticen in literaturam. Indecora } inepta, dura. Cum M. Tullius } intelligit hoc loco Fabius libros Ciceronis de inuentione, quos dubio procul ipse author Rhetoricorum inscripsit, aut de arte Rhetorica, quemadmodum in emédatioribus codicibus & hodie legitur. Ridiculum auté est, quod quidam ex hoc loco conati sunt astruere, libros rhetoricorum ad Herennium scriptos, Ciceronis esse cum multis argumentis constet, etiam ex præfatione operis sumptis, alterius mediocris cuiuspiá fuisse. Cauillationis } Falsæ reprehensionis. Disciplina } in rationem quandam disciplinæ præscribi. Summú } summa officium. Sequétia } de artifice & ope.

ARGVMENTVM.

Profert uarias, atque etiam inter se pugnantes ueterum de Rhetorica, de fine eius, & oratore, opiniones: astruentibus alijs eam esse uim persuadendi, alijs cacotechnian, id est artis prauitatem, alijs uim inueniendi, alijs ducendi in id quod uellet actor, alijs scientiam circa quæstiones ciuiles uersantem, artem alijs sed non uirtutem putantibus, alijs usum solum, atque exercitationem dicendi, alijs quoq; adulandi peritiam, alijs etiam oratorem & pessimum uirum esse asseuerantibus. Quorum omnium opiniones refellit, & Rhetoricen bene dicendi scientiam: eius finem bene dicere, non persuadere: & oratorem uirum bonum esse debere, concludit.

Quid sit Rhetorice, & quis eius finis. Cap. XV.

Nte omnia, quid sit Rhetorice: quę finitur quidem varie, sed quæstionem habet duplicē. aut enim de qualitate ipsius rei, aut de comprehēsione verborum dissensio est. Prima ac pręcipua opinionum circa hoc differentia, quòd alij malos quoque uiros posse Oratores dici putant: alij (quorum nos sententię accedimus) nomen hoc, artemq; de qua loquimur, bonis demum tribui volunt. Eorum autem qui dicendi facultatem à maiore ac magis expetenda vitæ laude secernunt, quidam Rhetoricen vim tantum, quidam scientiam, sed non virtutem, quidam vsum, quidam artem quidem, sed à scientia & virtute seiunctam, quidam etiam prauitatem quandam artis, id est κακοτεχνίαν nominauerunt. Hi ferè aut in persuadendo, aut in dicendo apposite ad persuadendum, positum orandi munus sunt arbitrati. Id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. Est igitur frequentissimus finis Rhetorices, vis persuadendi. Quod ego vim appello, plerique potestatē, nōnulli facultatē uocāt: q̄ res ne quid afferat ambiguitatis, vim dico τὴν δύναμιν. Hęc opinio originē ab Isocrate (si tamen re uera ars quę circūfertur, eius est) duxit. Qui cum lōge sit à voluntate infamantium Oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens esse Rhetoricen persuadendi opificem, id est πειθοῦς δημιουργόν. Neque enim mihi permiserim eadem vti declinatione, qua Ennius M. Cethegum Suadę medullam uocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro qui nomine eius inscriptus est, idem fere dicit: sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, nō suam. Cicero pluribus locis scripsit, Oratoris officium esse, dicere apposite ad persuadendum. In Rhetoricis etiam quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere. Verū & pecunia persuadet, & gratia, & authoritas dicentis & dignitas, & postremo aspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorū cuiusq;, vel facies aliqua miserabilis, vel formę pulchritudo sententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendēs Antonius, cum scissa veste cicatrices quas is pro patria pectore aduerso suscepisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit: quem illo aspectu maxime motum in hoc vt absolueret reum, creditū est.

MOSELLANVS.

Qualitate } i. bonáne sit an mala: arsne, an exercitatio. Verborum } s. quibus definiatur. Dici } Putant ut est Gorgias apud Platonē. Volunt } Vt est M. Cicero, & Socrates apud Platonē. Laude } Ab honestate. Vsum } Exercitium. Artem } Præceptis cōclusam. Scientia } Quæ semp est certissima. Virtute } Quæ semper est honesta. Apposite } accōmodate. Frequentissimus finis } Definitio ferme ab omnibus posita. τὴν δύναμιν } A δύναμαι possum.
Opinio } Ratio hæc definiendi. Isocrate } Cuius domus officina dicendi in uniuersa Græcia dicebatur. πειθοῦς } Persuasionis: πειθώ apud Græcos psuasio dicitur. δημιουργὸν } Artificem, opificem.
Declaratione } Expositione huius Grecæ definitionis. alias declinatione. M. Cethegū } antiquissimum apud Romanos Oratorem, ut Gel. lib. 2. Cicero in Bruto, et Cato maior authores sunt. Suadæ } Deæ persuasionis. Medullam } Florem, in his uersibus. Dictus ollis popularibus olim,

Qui tum uiuebant homines, atque æuum agitabant,

Flos delibatus populi, Suadęq; medulla.

Hos enim uersus Ennianos de M. Cethego citat. Cicero ī Bruto, & A. Gellius lib. 12, cap. 2.
In libro } Nam inscriptus est Gorgias, siue de rhetorica. Idem fere } Quod scilicet Isocrates dixit. Illius } Georgiæ. Sic autē apud Platonem Gorgias loquitur: Opus rhetorices est persuadere posse dictione & in foro iudices. et senatu consultores, & cōcione auditores, & in alio cœtu quisquis fuerit ciuilis. Quibus Socrates sic respondit: Nunc mihi, inquit, uideris proxime cuiusmodi ars sit rhetorice, declarasse. Nam quātum ipse intelligo, persuasionis opificem eam dicis. Pluribus locis scripsit } Porro declarationis huius uberiorem rationē tractauit Angelus Politianus doctissime capite quodam Miscellaneorum. Rhetoricis } De inuentione. Nam in præfatione uoluminum de Oratore, puero sibi eos libros rudes & impolitos excidisse ingenue fatetur. Verum in his ipsis libris uerba Ciceronis de Rhetorice sic se habēt: Officium eius facultatis uidetur, dicere apposite ad persuadē. fi. finis, psuadere dictiōe.
Authoritas } De qua Cic. in lib. de Oratore. Dictat } s. nobis persuasionem in alo. Cicatrices } uestigia uulnerum. Populi } Aspectantis. Elapsum } aufugisse. Phrynen } Scortum nobile. Hyperidis } discipuli Isocratis nobilissimi oratoris, cuius Cicero in Bruto meminit. Periculo } imminentis damnationis. Finis } definitio. Ideoque } quòd scilicet esset uis persuadendi. Dicendo } dictione. Coactus } disputationis tenore et progressu. Theodectes } discipulus Isocratis, Rhetor nobilis, de quo plura Gellius, & qui quoque certauerit ad Mausoleum. Est creditum } traditur. Corruptores } scilicet boni, uel uitiatores, stupratores. Interim } partim. Absunt } ut meretrix, adulator, corruptor. Apollodorus } Byzantius scriptor artis Rhetoricæ. Oratorem } oratoris artem. Fortunæ } euentui incerto. Dicit } Lib. 1. ad Theodectem. Inueniendi } perspiciendi.
Persuasibilia } quæ modo persuadere possint. Supra diximus } quod uidelicet alijs conuenit quā Oratoribus. Quæ }

Inuentio

Sergium quidem Galbā miseratione sola, qua non suos modo liberos paruulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpitij filium suis ipse manibus circuntulerat, elapsum esse, cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynen nō Hyperidis actione, quanquam admirabili, sed conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui, diducta nudauerat tunica, putant periculo liberatam. Quę si omnia persuadent, nō est hic de quo locuti sumus, idoneus finis. Ideoq; diligentiores visi sunt sibi, qui cum de Rhetorice idem sentirent, existimauerunt eam vim dicendo persuadendi. Quem finē Gorgias in eodē de quo supra diximus libro, velut coactus à Socrate facit. a quo nō dissentit Theodectes, siue ipsius id opus est quod de Rhetorice nomine eius inscribitur: siue, ut creditum est, Aristotelis: in quo est, finem esse Rhetorices, ducere homines dicendo in id quod actor velit. Sed ne hoc quidem satis est comprehensum. persuadent enim dicendo, uel ducūt in id quod volunt, alij quoq;, vt meretrices, adulatores, corruptores. At cōtra non persuadet semper Orator: vt interim non sit proprius hic finis eius: interim sit cōmunis cum ijs qui ab Oratore procul absunt. Atqui nō multum ab hoc fine abest Apollodorus, dicens iudicialis orationis primum & super omnia esse persuadere iudici, & sententiam eius ducere in id quod velit. Nam & ipse Oratorem fortunæ subijcit: vt si non persuaserit, nomen suum retinere nōn possit. Quidam recesserunt ab euētu, sicut Aristoteles, qui dicit, Rhetorice est vis īueniēdi oīa in orōne psuasibilia: Qui finis & illud vitiū de quo supra diximus, hēt: & insup, quòd nihil nisi inuētionē cōplectitur, q̄ sine elocutione non est oratio. Hermagoræ, qui finem eius esse ait persuasibiliter dicere, & alijs qui eandem sententiam non eisdem tantum verbis explicant, ac finem esse demonstrant dicere quæ oporteat omnia ad persuadendum: satis responsum est cū psuadere nō tm̄ Oratoris esse conuicimus.

Addita sunt his alia varie. Quidam enim circa res omnes, quidam circa ciuiles modo versari Rhetoricen putauerunt: quorum verius vtrum sit, in eo loco qui huius quæstionis proprius est, dicam. Omnia subiecisse Oratori videtur Aristoteles, cum dixit vim esse dicendi quid in quaque re possit esse persuasibile. Et Patrocles, qui non quidem adijcit, in quaque re: sed nihil excipiendo, idem ostendit. Vim enim vocat inueniendi quod sit in oratione persuasibile. qui fines & ipsi solam complectuntur inuentionem. Quod vitium fugiens Theodorus, vim putat inueniendi & eloquēdi cum ornatu credibilia in omni oratione. Sed cum eodem modo credibilia quo persuasibilia etiam non Orator inue

Inuentio rerum persuasibilium. Hermagoræ } quem penè M. Tul. Cicero expressit in lib. de Inuentione. Addita his } supra dictis. Circa res omnes } quorum opinionem Crassus apud Ciceronē in lib. de Oratore imitatur. Ciuiles } ut apud Platonem Gorgias. Subiecisse } subiecta esse. Persuasibile } ad persuasionem aptum. Idem } Rhetoricen uersari circa res omnes. Non orator } ut adulator. Infinitum est nomen, ut nō homo apud Dialecticos. Pulcherrimæ } Rhetorum, Oratorum. Persuadendi } Idem faciendi. Docendi } scientiam faciendi. Solicitius } curiosius.

Videndi } perspiciendi. Demum } solum. Excludi } omitti. Officia } quæ cadunt in deliberatiuum & iudicialia genera causarum. Certe } sine controuersia dictum sit. Laudatiuam totam } totum demonstratiuum genus causarum.

Cautius definiuit Rhetoricē. Hoc } definitionem eius. Iudicatrix } collatrix. Secundū } iuxta. Itemq; } scilicet cautius definiuit. Quibus } definitionibus. Ille } Finis. Vis dicendi } alids uidendi. i. perspiciendi, iudicandi. Sibi } Rhetoricæ.

Persuasione } assensu. Habitu } gestu. M ie alia } dicta sunt de rhetorica. Eisdem } superiorum definitionum uerbis.

Materia } subiecto. Scientiam } Certis demonstrationibus constantem. Artem } coaceruationem præceptionum & regularum quarundam.

Vsum } experientiam, practicam. Τριβὴ } quasi attritio, cōtritio &c. Athenæus } nobilis scriptor græcus, cuius opera adhuc extant, ad cuius imitationem Gell. & Macrob. scripserunt, sed is lōge felicius. Nō multum ab hoc fine Athenæi abest T. Castritij sententia, qui apud Gell. Noct. Att. lib. 1. cap. 6. de Rhetore sic uerba facit: Aliter, inquit, censor loqui debet, aliter rhetor. Rhetori concessum est sententijs uti falsis, audacibus, subdolis, captiosis, si

modo uerisimiles sint, & possint ad mouendos animos hominum qualicunque astu irrepere. Propterea turpe esse ait Rhetori, siquā in mala causa destitutam atque impugnatum relinquat. Sed hunc una cū alijs satis refutat Fab. noster. Hoc totum } Volumen Platonis.

Volumina } ut Phædrū, atq; de legibus, in quibus etiam de arte Rhetorica disserit. Euoluunt } Perlegunt. Peritiam } experientiam. ἐμπειρία græce dicitur. Alio loco } in eodē paulo post libro. Simulacrū } imaginem falsam. Ciuilitatis } ciuili facie. Corpori } scilicet probe curando. Medicinam } rationem medēdi. Duas } Partes ciuilitatis. Animo } curando assignat Plato. Mangonum } artificum. Sunt autē mangones qui emebant & reuendebant tam homines quàm equos.

Fuco } factitio colore. Cauillatricem iustitiæ } nam quēadmodū partim ex Gellio, partim ex Basilij Magni epistolis ad Libaniū rhetorem cōstat, plerią; erāt eo seculo rhetores ut Protagoras nominatim à Gellio citatur, qui profitebantur eiusmodi artē, quæ causam inferiorem re ipsa, uerborum lenocinijs redderet superiorem, et uicissim superiorē, uerbis adeo deprimeret, ut inferiorem faceret. Quatuor partes ciuilitatis ponuntur Platoni in Gorgia, duæ corpus, reliquæ animū spectantes, iustitia. s. & scientia, medicina & exercitatio: quæ in omni Republica bene morata esse debent, authore eodem.

In hoc libro } cuiusmodi est liber de quo Fabius hic agit, q̄quā hodie iuxta Thrasilli Platonici ordinationem, inscriptionis uerbum aliud est, etiam si à Fabiano titulo non admodum diuersum, nā ἀνατρεπτικος præscribitur, id est euersiuus: nimirum quòd ī eo lib. falsa rhetorum sententia ineuitabilibus argumentis euertatur, reijciatur, refutetur &c. Compositi } dialogi Platonici. ἐλεγκτικοὺς } redargutorios, repre

benficos. Vocant Platonici.

Praecipiendum } id est docendum fuit. δογματικοὶ } doctrinales, decretorij. à δοκέω, δόξω in futuro, quod uidere opinarique significat. Inde δόγμα decretum, doctrina. Exercebatur } in usu erat. Talem } quartam partem adulationis.

Τοῦτον } hoc modo, ad hunc modum quo uos administratis.

Honestam } Virtute praeditã.

Disputatio } Socratis. ἀναγκαῖον } necessarium rhetoricum hominem iustum esse, iustum autem scilicet hominem, necesse ẽ uelle iusta facere. Ad quod } dictum Socraticum. Ille } Gorgias. Polus } Gorgiae discipulus. Calore } temeritate. Incõsideratior } audacior. Illa } supradicta. Simulacro } particulae ciuilitatis. Tum } postea Polo fatigato excipit sermonẽ. perducitur } ui argumentationis adducitur. τὸν μέλλοντα } debentem recte rhetoricũ fore, iustum ergo oportet esse scientem iustorũ. Appareat } manifestum sit. Phaedro } in Dialogo quem scripsit de pulchritudine honestatis. nimirum Φαιδρὸς per sepulchrum significat. Aliter } si non putasset aeque rhetoricam bonam.

Scripsisset } Plato. Quae } s. illa scribere. Inuectus } disputatione sua. Nam & Socrates } accusauit Miletus Socratem apud iudices, quòd iura uiolaret per hoc quòd deòs ex instituto maiorum in ciuitate susceptos non existimaret, sed aliud nouum quoddam demoniorum introduceret, quemadmodum Plato indicat: & cum illi poena mors decerneretur, orationem quam ei Lysias scripserat, laudauit quidem, quòd bona & praeclara esset, uerum sibi eam non conuenire. Percontanti igitur Lysiae, cur si bona esset, ei non conueniret: respondit, Et indumenta speciosa esse possent, neque tamen mihi conuenire. Porro quemadmodum plerisque locis testatur Plato, erat omnino haec popularibus magis argumentis instructa,

niat tadiciendo, in omni oratione, magis quàm superiores concedit scelera quoq; persuadentibus, pulcherrimę rei nomen. Gorgias apud Platonem, persuadendi se artificem in iudiciis & aliis cœtibus esse ait: de iustis quoque & iniustis tractare: cui Socrates persuadendi, non docendi concedit facultatem. Qui uero nõ oĩa subyciebant Oratori, solicitius ac verbosius, ut necesse erat, adhibuerũt discrimina: quorum fuit Ariston Critolai Peripatetici discipulus, cuius hic finis est, Scientia videndi & agendi in quaestionibus ciuilibus per orationem popularis persuasionis. Hic scientiam, quia Peripateticus est, non, ut Stoici, virtutis loco ponit: popularem autem comprehendẽdo persuasionem, etiam contumeliosus est aduersus artem orãdi, quam nihil putat doctis persuasurã. Illud de omnibus qui circa ciuiles demum quaestiones Oratorem iudicãt versari, dictum sit, Excludi ab his plurima Oratoris officia, illam certe Laudatiuam totam, quae est Rhetorices pars tertia. Cautius Theodorus Gadareus, vt iã ad eos veniamus qui artem quidem esse eam, sed non virtutem, putauerũt. Ita enim dicit (vt ipsis eorum uerbis utar qui hoc ex Graeco transtulerunt) Ars inuentrix & iudicatrix & enunciatrix decente ornatu secũdum mensionem eius quod in quoq; potest sumi persuasibile in materia ciuili. Itemq; Cornelius Celsus, qui finem Rhetorices ait, dicere persuasibiliter in dubia & ciuili materia. Quibus sunt nõ dissimiles, qui ab aliis traduntur, qualis est ille, Vis dicendi & eloquendi de rebus ciuilibus subiectis sibi, cum quadam persuasione, & quodam corporis habitu, & eorum quae dicet, pronunciatione. Mille alia, sed aut eadem, aut ex eisdem composita: quibus item cum de materia Rhetorices dicendum erit, respondebimus. Quidam eam neque uim, neque scientiam neque artem, putauerunt: sed Critolaus vsum dicendi: nam hoc τριβὴ significat. Athenaeus fallendi artem. Plerique autem dum pauca ex Gorgia Platonis, à prioribus imperite excerpta, legere cõtenti, neque hoc totum, neque alia eius volumina euoluunt, in maximum errorem inciderunt: creduntq; eum in hac esse opinione, vt Rhetoricen non artem, sed peritiam quandam gratiae ac voluptatis existimet: & alio loco, ciuilitatis particulę simulacrum, & quartam partem adulationis: quòd duas partes ciuilitatis corpori assignet, medicinam, & quam interpretantur exercitatricem: duas animo, legalẽ, atque iustitiam. Adulationem autem medicinae, vocet coquorum artificium: et exercitatricis, mangonum, qui colorem fuco, & uerũ robur inani sagina mentiantur: legalis, cauillatricem: iustitiae, Rhetoricẽ. Quae omnia

quàm ueris, & philosopho dignis. Lysias } orator suauissimus, secundum post Platonem obtinens locũ. Litigatoribus } Litigantibus apud iudices.

Ita } hac ratione. Iuri } legi. Fraus } dolus. Quo pacto } Isocrates & Lysias aliis orationes conscripsere, uide M. Tul. Cic. in Bruto. Ideo } scilicet factum eẽ. Superioribus } infamantibus officia rhetorum.

Simile ueri } credibile. Petit } uenatur. Conscientia } de iusta scilicet causa. Instrumẽta } praecepta artis rhetoricae.

Nequitiam } oratorum, uictoriam tantum petentium, & nõ conscientiam. Opinionis } scilicet prauae. Viderint } perquirant. Ciuilitatem } scientiam rerum ciuilium. Cicero } primo rhetoricorum, cuius haec sunt uerba, Quare hanc oratoriam facultatẽ in eo genere ponemus, ut eam ciuilis scientiae partem esse dicamus. Philosophiae } partem scilicet esse dixerũt. Substãtiae } essentiae. Virtutes } ornatus, elegãtias. Mores } rectos. Chrysippi } sophistae. Ductus } tractus. Cleãthe } philosopho Stoico, quem praeceptorem Chrysippus habuit. Plures } finitiones.

Quaestiones } Quae tractantur in Rhetoricis. Oporteat } deceat, rectum sit. Exitum } Dubium fortunae euẽtum. Alligat } Astringit. Illi } scriptores. Anguste } in angustias. Coercent } scilicet Rhetoricã. Persequi } scilicet scripto. Ad quod } ad quem finẽ, finitionem.

CAMERARIVS.

MArcum Aquilium } de Aquilio apud Ciceronẽ de oratore secundo, de Galba 1. Phrynen } Phrynen meretricẽ Thespiensem capitis reã, factam ab Eutina, defendit Hyperides. Qui cum sensisset oratione sua non permoueri Iudices, productae in medium uestẽ discidit, & pectus nudauit. tũ omni oratione ad miserationẽ conuersa extorsit Iudicibus absolutionem. Vnde lege cautum

postea

sunt quidē scripta in hoc libro dictaq; à Socrate, cuius persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alij sunt eius sermones ad coarguendos q contra disputant, compositi, quos ἐλεγκτικοὺς *vocant. alij ad præcipiendū qui* δογματικοὶ *appellātur. Socrates autem, seu Plato, eam quidem quæ tum exercebatur Rhetoricē, talem putauit: nam & dicit his verbis,* τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε. *Non veram autem et honestam intelligit. Itaque disputatio illa contra Gorgiam ita clauditur,* οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια καὶ πράσσειν. *Ad quod ille qdē conticescit, sed sermonem suscipit Polus iuuenili calore inconsideratior: cōtra quem illa de simulachro & adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc perducitur clausulam* τὸν μέλλοντα ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων. *vt appareat Platoni non Rhetoricen videri malum sed eam veram nisi iusto ac bono non contingere. Adhuc autem in Phędro manifestius facit hanc artem consummari citra iustitiæ quoq; scientiam non posse: cui opinioni nos quoq; accedimus. An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderāt, laudem scripsisset: quæ certe sunt Oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male vtebatur, inuectus est. Nam & Socrates inhonestam sibi credidit orationem quam ei Lysias reo composuerat: & tum maxime scribere litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent, erat moris: atque ita iuri, quo nō licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque eius artis parum idonei Platoni videbantur qui Rhetoricen à iustitia separarent, & veris credibilia præferrēt, nā id quoq; dicit in Phædro. Consensisse autem illis superioribus videri potest etiam Cornelius Celsus, cuius hæc uerba sunt, Orator simile tantum veri petit. Deinde paulo post, Non enim bona conscientia, sed uictoria, litigantis est præmium. Quę si uera essent, pessimorum hominum foret, hæc tam perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta, et nequitiam præceptis adiuuare. Sed illi rationem opinionis suæ uiderint.*

Nos autem ingressi formare perfectum Oratorem, quem in primis esse virum bonum uolumus, ad eos qui de hoc opere melius sentiūt reuertamur. Rhetoricen autem quidam eandem ciuilitatem esse iudicauerunt: Cicero scientiæ ciuilis partem uocat. Ciuilis autem scientia idem quod sapientia est. Quidam etiam philosophię, quorum est Isocrates. Huic eius substantiæ maxime conuenit finitio, Rhetoricē esse bene dicendi scientiam. Nam & orationis omnes uirtutes semel complectitur, et protinus mores etiam Oratoris, cum bene dicere non possit nisi vir bonus. Idem ualet Chrysippi finis ille ductus à Cleanthe, scientia recte dicendi. Sunt plures eiusdē, sed ad alias quæstiones magis pertinent. Idem sentiret finis hoc modo comprehensus, Persuadere quod oporteat: nisi quod artem ad exitum alligat. Bene Areus, Dicere secundum uirtutem orationis. Excludunt à Rhetorice malos & illi qui scientiam ciuilium officiorum eam putauerunt, si scientiam uirtutem iudicant: sed anguste intraq; ciuiles quæstiones coercent. Albutius non obscurus professor atque author scientiam bene dicendi esse consentit: sed exceptionibus peccat, adijciendo, circa ciuiles quæstiones, & credibiliter. quarum iam utrique responsum est. Probabilis & illi voluntatis, qui recte sentire & dicere, Rhetorices finem putauerūt. Hi sunt fere fines ma-

postea fuit, ne quis pro reo dicens, miserationibus uteretur, neue reus in iudicio aspiceretur. Athenæus libro decimotertio. Gorgias } locus Platonis est, ἢ ἔχεις τι λέγειν ἐπὶ πλέον τὴν ῥητορικὴν δύνασθαι, ἢ πειθὼ τοῖς ἀκούουσιν ἐν τῇ ψυχῇ ποιεῖν; *Sic interrogat Gorgiam Socrates. Cui ille respondet.* οὐδαμῶς ὦ Σώκρατες, ἀλλά μοι δοκεῖς ἱκανῶς ὁρίζεσθαι. ἔστι γὰρ τοῦτο τὸ κεφάλαιον αὐτῆς. *Sequens locus ē,* δυνατὸς μὲν γὰρ πρὸς ἅπαντάς ἐστιν ὁ ῥήτωρ καὶ περὶ παντὸς λέγειν, ὥστε πιθανώτερος εἶναι ἐν τοῖς πλήθεσιν ἔμβραχυ περὶ ὅτου ἂν βούληται. *Et paulo post interrogat Socrates Gorgiam.* ἐάν περ ῥητορικὸν σύ τινα ποιήσεις, ἀνάγκη αὐτὸν εἰδέναι τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα ἤτοι πρότερόν γε, ἢ ὕστερον μαθόντα παρὰ σοῦ; *Respondet Gorgias,* πάνυ γε. *Nam hoc }* ἄτεχνος τριβή. *In Phædro & Gorgia* τριβὴν *&* ἐμπειρίαν *uocat cocorum artificium, οὐ τέχνην, & facit particulam* τῆς κολακείας, *ut Rhetoricam quoque. Ciuilitatis }* Καλῶ δὲ ἐγὼ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον κολακείαν. *Item,* ἔστι γὰρ ἡ ῥητορικὴ κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον πολιτικῆς μορίου εἴδωλον. *Itē,* τῇ μὲν οὖν ἰατρικῇ ὥσπερ λέγω ἡ ὀψοποιητικὴ κολακεία ὑπόκειται τῇ δὲ γυμναστικῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦτον ἡ κομμωτική. *Et aliquanto post* ὅ, τι ἡ κομμωτικὴ πρὸς γυμναστικήν, τοῦτο σοφιστικὴ πρὸς νομοθετικήν, καὶ ὅ, τι ἡ ὀψοποιητικὴ πρὸς ἰατρικήν, τοῦτο ῥητορικὴ πρὸς δικαιοσύνην. *Lysias } de oratore primo. Nam ij quoque }* Τισίαν τε Γοργίαν τε ἐάσομεν εὕδειν, οἳ πρὸ τῶν ἀληθῶν τὰ εἰκότα εἶδον ὡς τιμητέα μᾶλλον, τά τε αὖ σμικρὰ μεγάλα, καὶ τὰ μεγάλα σμικρὰ φαίνεσθαι ποιοῦσι, διὰ ῥώμην λόγου, καινά τε ἀρχαίως. τά τε ἐναντία καινῶς, συντομίαν τε λόγων καὶ ἄπειρα μήκη τῶν πάντων ἀνεῦρον.

Finis } De finibus primo. Vltimum Cicero esse ait, quod omnium philosophorum sententia tale debet esse, ut ad id oīa referri oporteat, ipsum autem nusquam. Plato Gorgia, ἆρα καὶ σοὶ συνδοκεῖ οὕτω τέλος εἶναι ἁπασῶν τῶν πράξεων, ἀγαθὸν καὶ ἐκείνου ἕνεκα δεῖν πάντα τἆλλα πράττεσθαι, ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο τῶν ἄλλων.

ximæ illustres, & de qbus cipue disputatur. Nam oẽs qdem persequi, nec attinet, nec possum: cum prauum quoddam (ut arbitror) studium circa scriptores artium extiterit, nihil eisdem uerbis quæ prior aliquis occupasset, finiendi: quę ambitio pcul aberit a' me. Dicã enim non utiq; quę inuenero, sed quę placebunt sicut hoc, Rhetoricẽ esse bene dicendi scientiam: cum reperto quod est optimum, qui quærit aliud, peius uelit. His approbatis, simul manifestum est illud quoq;, quem finem, uel quid summum & ultimum habeat Rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit. nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius & summum est bene dicere.

ARGVMENTVM.

Probat Rhetorices esse maximam utilitatem dignitatemq;. Et primum refutat eorum calumnias, qui in eam tanquam rem perniciosam inuehi solent, in eam uitium conferentes, quod in homines sceleratos erat conferendum: quo etiam modo medicinam, sapientiam, magistratus, reprehensioni obnoxia fieri, subiectis exemplis & similibus docet. Deinde alijs contrarijs, proprijs & effectis eius dignitatẽ utilitatemq; colligit, quòd deus nullo magis homines separauerit à brutis, quàm dicendi facultate. Et uelocitate quidem, firmitate, uiribus, & magnitudine, à brutorum quamplurimis homines superari, esse etiam intellectum & usum rationis in quibusdam, proxime ad homines accedentem, uerum uim dicendi uerè hominis propriam esse, qua etiam homo non solum brutis sed alijs hominibus præstet. Addit quòd nulla res plenius gratiam referat, quòd ea amici defendantur, regatur Senatus populusque, exercitus quocũque ducatur, quòd ea uerbis etiam in communi usu positis, homines non loqui, sed tonare ac fulgurare uideantur.

An utilis sit Rhetorice. Cap. XVI.

Sequitur quæstio, an vtilis Rhetorice. Nam quidam vehementer in eam inuehi solent: & qđ sit indignissimũ, in accusationẽ orõnis vtuntur orãdi viribus: Eloquẽtiã esse q̃ pœnis eripiat scelestos, cuius fraude dãnemur interim boni: cõsilia ducãtur in peius: nec seditiões mõ turbęq; populares, sed bella etiã inexpiabilia excitentur: cuius deniq; tum maxime sit vsus, cum pro falsis contra ueritatem ualet. Nam & Socrati obyciunt Comici, docere eum quomodo peiorem causam meliorem faciat, et contra Tisiam & Gorgiã similia dicit polliceri Plato. Et his adyciũt exempla Grecorum Romanorũq;, & enumerant qui perniciosa non singulis tantum sed rebus ẽt publicis usi eloquẽtia, turbauerint ciuitatum status, vel euerterint: eoq; & Lacedæmoniorum ciuitate expulsam: & Athenis quoque, ubi actor mouere affectus vetabatur, velut recisam orãdi potestatem. Quo quidem modo nec duces erunt vtiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa deniq; sapientia. Nam & dux Flaminius, & Gracchi Saturnini Glaucię magistratus, et in medicis venena, & in ijs qui philosophorum nomine male utuntur, grauissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt: Cibos aspernemur, attulerunt sæpe valetudinis causas. Nunquam tecta subeamus, super habitantes aliquãdo procumbunt. Non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & (ne terrenis immorer) Solem Lunãq; præcipua siderum, aliqñ ẽt nocerè? Num igitur negabitur deformẽ Pyrrhi pacẽ cæcus ille Appius dicendi viribus diremisse? Aut non diuina M. Tullij eloquentia et contra leges Agrarias popularis fuit: & Catilinę fregit audaciam: & supplicationes, qui maximus honor uictoribus bello ducibus

MOSELLANVS.

Quidam } maligno iudicio præditi Rhetores. Indignissimum } Absurdissimum. Orationis } eloquentiæ.

Orandi uiribus } sic exercendi ingenij gratia Picus Mirandula iusto pene uolumine barbariem defendens, eloquentiam insectatur, idque potissimum efficit eloquentiæ uiribus: unde huic potissimum ab Hermolao Barbaro & abunde responsum est Apologia. Fraude } dolo.

Pro falsis } In defensionẽ causas falsas habentibus. Comici } ueteres Græci, quorum est princeps Aristophanes, qui à quibusdam Socratis accusatoribus ingenti pecunia persuasus, in calumniam Socratis totam scripsit comœdiam cui titulus Nebulæ in qua Socrates nubes atque id genus alia deos facit, & profitetur. Meliorẽ } quam professionem & Protagoræ tribuit A. Gel. lib. 5. cap. 3. sicut & Laertius. Simulia } meliorem causam peiorem facere, & e diuerso. His } Iam dictis argumentis. Adyciũt } aduersarij. Græcorum } ut Pericles, qui eloquẽtiæ uiribus fretus, tyrannidem in Atheniensis alioqui liberos exercuerit: & de Romanis Gracchi duo.

Status } conditiones. Eoq; } propterea adyciunt. Expulsam } legibus Lycurgi eorum principis, uelut testatur Xenophon in libro quem scripsit de republica Lacedæmoniorum.

Vbi } in quibus Athenis. Affectus } iudicem ad misericordiam, iram, inuidiam, atque id genus alia concitare: quòd, ut scribit Aristoteles Rhetoricorum libro primo, in iudice affectus mouere ad causam nõ pertinet, & multo minus ad actorem, cuius officium saltem sit, fidem facere aliquid factum esse, uel non factum: futurum, aut non futurum: sed reus ipse misericordiæ dignior, an supplicio sit, id totum arbitrio iudicis relinquendũ statuit. Quare laudat uehementer eas resp. in quibus legibus cauetur iudicem affectibus peruertere: tractatq; hãc quæstionem doctissime prudentissimeq;: unde pleraq; excerpsit in lectiones suas Ludouicus Cælius libro 3. cap. 14.

Quo quidem modo } si uideli cet abutentium uitio dãnandæ sint artes. Dux Flaminius } C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus, quæ tolli non poterãt, effossis, & ab equo quem conscenderat, in caput deuolutus, insidijs ab Annibale circumuentus, & seipsum & pulcherrimũ perdidit exercitum apud Thrasimenum lacum. author est Liuius lib. 22.

Et Gracchi } Sic Cicero in psona Quinti Scæuolæ ad Crassum loquutur lib. 1. de Oratore, Sempronius, inquit, Gracchus, homo prudẽs et grauis, haudquaquam

datur, in toga meruit? Non perterritos militum animos frequenter à metu reuocat Orator? & tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem uita potiorem esse persuadet? Neq; vero me Lacedæmonij atq; Athenienses magis mouerint, quàm populus Romanus, apud quem summa semper Oratoribus dignitas fuit. Equidem nec vrbium cõditores reor aliter effecturos fuisse vt vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta uoce commota. nec legum repertores sine summa ui orandi consecutos, vt se ipsi homines ad seruitutem iuris adstringerẽt. Quin ipsa uitæ præcepta, etiam si natura sunt honesta plus tamen ad formãdas mentes ualent quoties pulchritudinem rerũ claritas orationis illuminat. Quare etiã si in vtranq; partem ualent arma facundiæ, non tamẽ est æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verũ hæc apud eos fortasse quærantur, qui summã Rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si uero est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit Orator in primis uir bonus: utilem certe eam esse confitendum est. Et hercle deus ille princeps parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominẽ separauit à cęteris, quæ quidem mortalia essent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nam copora quidem magnitudine, uiribus, firmitate, patientia, uelocitate pręstantiora in illis mutis, uidemus eadem minus egere acquisitę extrinsecus opis. Nam & ingredi citius, & pasci, et tranare aquas citra docentem natura ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore uestiũtur, et arma his ingenita quędam, & ex obuio ferè uictus: circa quę omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiusq; nos socios esse cũ dijs immortalibus uoluit. Sed ipsa ratio neq; tam nos iuuaret, neque tam esset in nobis manifesta, nisi, quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse cæteris aĩalibus, quàm intellectum et cogitationẽ quãdã uidemus. Nã & moliri cubilia, & nidos texere, & educare fœtus, & excludere, quin ẽt reponere in hyemẽ alimẽta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum & mellis, efficere, nonnullius fortasse rationis est: sed quia carẽt sermone quę id faciũt, muta atq; irrõnabilia vocantur. Deniq; homines quibus negata uox est, quantulum adiuuat animus ille cælestis? Quare si nihil à Dijs oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus pręstare hominibus, quàm quo ipsi homines cęteris animalibus præstant? Eo quidem magis, quòd nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitauerimus, unde, & quousq; iam prouecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam

quoquã eloquens, et sæpe aliàs, & Censor saluti Reipub. fuit. At eius filij Tiberius & Caius omnibus uel naturæ, uel doctrinæ præsidijs ad dicendum parati, cum ciuitatem patrio consilio uel auitis armis florentissimam accepissent, ista præclara, ut tu ais, ciuitatum gubernatrice eloquentia rempublicam dissipauerunt. unde alibi Cicero optat eandem fuisse in administranda rempub. mentem ipsorum, quanta fuit uis in utroque dicendi. Et Gracchi } magistratus scilicet, qui cũ plebẽ legibus agrarijs contra Senatores commouisset, à Senatu interfectus est. Saturnin. } Seditiosum Saturnini Tribunatum coercuit C. Rabirius authoribus patribus, uelut testatur Suetonius in Cæsare, & M. Cicc. in Bruto. Glauciæ magistratus } Post natos homines improbissimus extitit C. Seruilius Glaucia. is Prætor eodem die quo Saturninus Tribunus plebis, publice est interfectus, cum plebem cõtra patres armaret. Aspernemur } hac ratione. Valetudinis } aduersæ. Procumbunt } procidunt. Fabricetur } excudatur. Militi Pugnaturo. Solem lunamq; } subindicat hoc loco Fabius noster quorundam Platonicorum sententiam, qui etiam animalia quædam statuebant immortalia, ut solem, & lunã, & reliquas stellas. Verum hanc sententiam, quàmquàm forsan parum intellectam, Aristoteles pariter & theologi refutant, decernentes omnia animalia esse mortalia, nec stellis aut mundo etiam ipsi aliquid animæ inesse. Sed hæc altioris sunt disputationis. Deformẽ } pudendam. Pyrrhi pacem } Pyrrhus rex Epirotarum, rei militaris expertissimus, cũ traiecto exercitu in Italiam, magnis cladibus Romanos iam affecisset, iniquis & duris conditionibus Romanis pacem proposuit: quam illi cum parum abfuisset quĩ accepissent, Appius Cæcus tum lecto grauiter decumbens, sese in Curiam deportari iussit, ac ibi dicendi uiribus pactam Pyrrhi pacem dissuasit atque diremit. Florus ex 13. lib. Liuij. Diremisse } rescidisse. Contra agrarias } Leges agrariæ erant, quibus decernebatur agros ex hoste captos populo uiritim per triumuiros distribui debere. Hæ leges subinde à Tribunis plebis promulgabantur: sed M. Cicero in contrarium tanta grauitate orare solebat, ut etiam eis ipsis actionibus populi fauorem emeritus fuerit. Popularis } grata populo. Catilinæ } coniuratis contra remp. Supplicationes } gratiarum actiones diuis faciendas. Honor } supplicationum faciẽdarum pro aliquo.

Toga } orãdo in foro. Oratoribus dignitas } Nã post imperatoriam dignitatem, ut indicat Cicero in Bruto, orator summam dignitatem obtinebat. Vnde Cicero ibidem de Seruio Sulpitio iurisconsultorum optimo detrectãte officiũ oratoris, sic scribit maluit enim in secũda arte, hoc est iuris ciuilis prudẽtia, eẽ primus, quàm in prima, hoc est oratoria facultate, secũdus. Aliter } non alia arte.

Populos } cœtus. Cõmota } Persuasa. Adstringerent } obnoxios facerent. Claritas } fulgor. hoc idem de ueritate diuina Lactantius libro 1. Inst. et August. lib. 4. de doctrina christiana. Quærantur } in dubio sint. Summam } finem. Persuadendi } qualicunque opere intelligendi. Obuio } In promptu, in procinctu. Rationem } Principalem. Socios } cõmunes possessores. Quod } promere posse loquendo, quod in animo habeas. Quandã } etiã non perfectam. Moliri } extruere, conari. Texere } continuare. Fœtus } pullos. Excludere } incubando. Quantulum adiuuat } parum admodũ. Cultu } exornatione. Parte } negociorum. Amicos } ab incursu aduersariorum. Intellectu } opinione omnium hominum. Pericli } principi Atheniensium. Fulgurare } oratio-

ne. Sic enim Aristophanes Comicus de Pericle dicit: Fulgurabat, ac tonabat, & dicendo uniuersam cõmouit Graeciam. Cuius rei mentionem facit eruditè Plinius iunior Epistolarũ libro primo, ferme in fine.

vt omittam, defendere amicos, regere cõsilijs, senatum populum exercitum in quæ uelit ducere, q̃ sit utile, cõueniatq́; bono uiro: nonne pulchrum vel hoc ipsum est, ex communi intellectu, uerbisq́; quibus utantur omnes, tantum assequi laudis & gloriæ, vt non loqui et orare, sed quod Pericli cõtigit, fulgurare ac tonare uidearis?

φουμένω κρίνεσθαι. Hoc est, absolu a Phryna, scitum factũ est, ne cui dicenti pro altero, miseratione uti liceret, neue reũ aut ream in iudicio aspici fas esset. Flaminius } de Flaminio contra prodigia consul genere cũ Annibale & interfecto Liuius libro uigesimosecundo. De C.

CAMERARIVS.

Contra Tisiam } locus supra positus ex Phædro. De Socrate notum est ex Nubibus Aristophanis. græci autem hoc ita dicunt, τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν. Vbi actor mouere } Athenæus 13. καὶ ἀφεθείσης ἔγραψε μετὰ ταῦτα ψήφισμα, μηδένα οἰκτίζεσθαι τῶν λεγόντων ὑπέρ τινος μὴ δὲ βλεπόμενον τὸν κατηγορούμενον, ἢ τὴν κατηγο- & T. Gracchorum fratrum seditionibus, itemq́; de Saturnino et Glauciæ, notum uel ex Bruto Ciceronis. Appius } Historiam annotauit Florus ex 13. lib. Liuij. Pericli cont. } Aristophanes ἀχαρνεῦσι ἐντεῦθεν ὀργῇ περικλέης οὐλύμπιος ἤστραπτεν, ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν ἑλλάδα, id est, Ibi tum furens Pericles ille Olympius, fulmine tonitruq́; conturbabat Græciam.

ARGVMENTVM.

Rhetoricen artem esse probat testimonijs primum, non Oratorum modo, uerumetiam philosophorum: & ex comparatione aliarum artium, a minori. Item sub finem capitis à definitione eius, à pari, & effectis. In medio uero tredecim artem oppugnantium obiectiones interserit, & easdem refutat, quæ sunt huiusmodi: Non esse artem, quod à natura sit, quoniam natura sola exercitatione non etiam arte iuuetur: Rhetoricen esse eiusmodi: ergo non esse artem. Secundo, Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui orationes ante artem fuisse: ergo &c. Tertio, Non esse artis quod faciant qui non didicerint: atqui orasse Aeschinem & Demadem qui non didicerant: igitur. Quarto, Omnes artes habere materiam, Rhetoricen non habere: ergo. Quinto, Nullam artem assentiri falsis opinionibus, Rhetoricen assentiri: ergo. Sexto, Omnes artes habere finem propositum, Rhetoricen non habere: ergo. Septimo, Artes scire quando finem sint consecutæ, Rhetoricen nescire: ergo. Octauo, Non esse artem quæ uitijs utatur, Rhetoricen uti: ergo. Nono, Nullam artem esse sibi contrariam: Rhetoricen esse contrariam: ergo. Decimo, Nullam artem destruere quod effecerit: id accidere Rhetoricæ: ergo. Vndecimo. Nullam artem docere dicenda & non dicenda: id accidere Rhetoricæ: ergo. Duodecimo, Artes non in opinionibus esse, sed in scientia, Rhetoricen esse in opinionibus: ergo. Decimotertio, Nullam artem oppugnare diuerso tempore quod defenderit: id accidere Rhetorices operi: ergo. Quas omnes cauillationes refellit, aut propositionem assumptionemue negando: uel distinguendo, & quod ambiguum erat, interpretando: aut conclusionem non ex præmissis sequi ostendendo.

MOSELLANVS.

Finis } scilicet disputationis. Expatiari } ab instituto digredi. Voluptati } ingenio meo. Quod } rhetoricem esse artem. Dicat } primo libro rhetoricorum. Studijs } affectibus proprijs. Stoici } ut Chrysippus. Peripatetici } ut Aristoteles, & Democritus, & Phalereus. Tractandam } Disputatione excutiẽdam. Exercere } periclitari. Polycratẽ } Rhetorem. Busirim } tyrannũ Aegypti, qui homines ad aram mactare cõsueuerat. Clytemnestram adulteram, uxorem Agamẽnonis, quæ in mariti necem cum Aegystho conspirauerat, quam & perfecit, ut testatur Homerus cum alibi, tum Odyss. lib. primo. Socratem } integerrimæ ac laudatissimæ uitæ uirum. Naturalem } à natura insitam. Quod } Rhetoricen esse obseruationẽ. Antonij } ut seruiatur personæ decoro. Dissimulator } negauit se artem

An Rhetorice sit ars. Cap. XVII.

Finis non erit, si expatiari parte in hac, et indulgere uoluptati velim. Transeamus igitur ad eam quæstionem quæ sequitur, an Rhetorice ars sit. Quod quidem adeo ex ijs qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitauit, vt etiam ipsis librorũ titulis testatum sit scriptos eos de arte Rhetorica: Cicero vero etiã quæ Rhetorice vocetur, esse artificiosam eloquẽtiã dicat. Quod nõ Oratores tm̃ uindicarunt, vt studijs aliquid suis p̃stitisse uideãtur: sed cum his Ph̃i et Stoici & Peripatetici plerique consentiunt. Ac me dubitasse confiteor an hanc partẽ q̃onis tractãdã putarẽ. nã quis ẽ adeo nõ ab eruditione mõ, sed à sensu remotus hoĩs, ut fabricandi q̃dẽ et texẽdi, & e luto vasa ducẽdi artẽ putet, Rhetoricen aũt, maximũ ac pulcherrimum (vt supra diximus) opus, in tã sublime fastigiũ ex stimet fine arte uenisse? Equidem illos qui contra disputarunt, nõ tam id sensisse quod dicerent, q̃ exercere ingenia materiæ difficultate credo uoluisse, sicut Polycratẽ cum Busirim laudaret, et Clytẽnæstrã: q̃q̃ is, q̃d his dissimile non esset, cõposuisse orõnem q̃ est habita contra Socratẽ, dicitur.

Quidã naturalẽ esse Rhetoricen uolunt, & tm̃ adiu-

artem didicisse. Opinionem } quòd non sit ars Rhetorica. Deprecemur } precibus mala auertere conemur. Cauillationes } falsas reprehensiones. Fiat } Oriatur. semper } oĩ seculorum memoria. Tisiam & Coraca } primos præceptores artis bene dicendi. Orationem. } Artificiosam. Huius rei } eloquẽtiæ. Laboramus } Solicite perquirimus. Præceptorem phœnicem } adhibitum Achilli instituendo. Oratores ut Nestorem Pyliorum prĩcipem, cui medium & temperatum genus dicẽdi attribuit Homerus, si statur iudicio Ciceronis, et Fabij in x. In tribus ducibus } Menelao, cui tenue attribuitur filum orationis: & Vlysse, cuius orationem hybernis niuibus, copia scilicet facit similem Poeta Iliados tertio, et si ĩ primo ex Nestoris ore melle dulcior fluit oratio. Iuuenes } Græcos: quod in 24. Iliad. Homerus habet, ubi in funere Patrocli

uari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius obseruationem quãdã esse, nõ artem. Quod nõ ideo, vt pro vero accipiamus, est positum, sed vt Antonij persona seruetur, qui dissimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuisse Lysias uidetur: cuius sententiæ talis defensio est, quòd indocti & barbari et serui pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & (quod vim habeat epilogi) deprecẽtur. Deinde adijciunt illas verborum cauillationes, Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se, & in alios, semper: doctores artis, sero iam & circa Tysiam & Coraca primum repertos. orationem igitur ante artem fuisse, eoq; artem non esse. Nos porro quando ceperit huius rei doctrina, non laboramus: quanq̃ apud Homerum, & præceptorem Phœnicem tum agendi tum etiam loquendi: & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoq; proposita eloquentię inter iuuenes, inuenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites sunt, & actores. Illud admonere satis est, omnia quę ars consummauerit, à natura initia duxisse: aut tollatur Medicina, quę ex obseruatione salubrium atq; his contrariorum reperta est, &, ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nã & uulnus deligauit aliquis anteq̃ hęc ars esset: & febrem quiete & abstinentia non quia rationem uidebat, sed quia id ualetudo ipsa coegerat, mitigauit. Nec fabrica sit ars: casas enim primi illi sine arte fecerunt. Nec Musica: cantatur ac saltatur p omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice vocari debet sermo qcũq;, fuisse eã anteq̃ esset ars, cõfitebor. Si vero nõ qsqs loqtur, orator est, & tũ nõ tanq̃ oratores loquebãtur, necesse ẽ oratorẽ factũ arte, nec añ artẽ fuisse fateantur.

Quo illud quoq; excluditur qđ dñt, nõ esse artis id qđ faciat qui non didicerit: dicere autem homines & qui non didicerunt. Ad cuius rei confirmationem afferãt. Demadem remigem & Aeschinem hypocriten oratores fuisse falso. Nam neq; orator esse qui nõ didicit, potest. & hos sero potius q̃ nũq̃ didicisse quis dixerit: q̃q̃ Aeschines ab initio sit uersatus in literis, quas pater eius doce etiam docebat: Demadem neq; non didicisse certum sit, & continua dicendi exercitatio potuerit tãtum, quantuscũq; postea fuit, fecisse. Nam id potentissimum discendi genus est. Sed prestantiorem, si didicisset, futurũ fuisse dicere licet. Neq; enim orationes scribere est ausus, vt eum multum valuisse in dicendo sciamus. Aristoteles, ut solet, quęrendi gratia, q̃dam subtilitatis suæ argumenta excogitauit in Gryllo: sed idem & de arte Rhetorica treis libros scripsit, & in eorum

Patrocli statuitur eloquentiæ præmium iuuenibus. Achillis } apud Homerũ lib. 18. Consummauerit } perfecerit. Initia } omnium artium semina, quæ natura indita esse probat fusius Plato multis rationibus in Menone. Salubrium } rerum naturalium. Contrariorum } insalubrium. Experimentis } id est usu. unde Plinius: Sunt cuius generis medici, qui ab experimentis, quibus totam artem tribuebant, ἐμπειρικοὺς se nominarunt, id est experimentorũ professores. Deligauit } id est ligatura demulsit, curauit. Febrem } a febrire prisca uoce i. feruere. Rationem } quare scilicet faceret. Fabrica } archi tectura. Modo } arte. Loquitur } quomodocunque, tum incultis illis seculis. Fateantur } fateri possunt. Quo } responso. Illud } argumentum. Didicerit } scilicet dicere. Ad cuius rei } argumenti. Demadẽ } Oratorem nobilem apud Athenienses, cuius pater nauta fuit, à quo ipse Demades non scholis Rhetorũ, sed remis est adhibitus, author Suidas. Hypocriten } actorem fabularum. siquidem Græcis ὑποκρίνομαι significat simulo, & eam personam repræsento, à qua ipse sum alienus. nam actores ipsi fabularum aliquoties Iro pauperiores, repræsentant psonam Agamẽnonis, aut regis: quo factum est ut qui quoquo modo aliud præ se ferant quàm debent, hypocritæ dicantur. Falso } non uere. Hos } demadem & Aeschinem. Pater eius } Lysanias nomine, ut Suidas testatur.

Genus } exercitationem. Potissimum } dicendi genus est, qđ non admodum ad superiora respondere uideatur: quòd, ut ait M. Cicero, usus & exercitatio omnium magistrorum præcepta superat. Argumenta } cõtra Rhetoricen, quæ aliud in se nihil habent, nisi subtilitatem et argutiam quandam cauillandi.

Aristoteles } reliquit enim librum singularem de arte rhetorica, quem amici cuiusdam nomine, Laertio authore, inscripsit Gryllum. Ei } Rhetoricæ. Qualitatis } qualis scientiæ, nimirum eam partem politices, quæ affectus & hominũ mores tractare & formare pollicetur, itelligit. Multa } argumẽta. Critolaus } phus peripateticus cuius Laertius meminit.

Agnõ } scriptor, cuius Suidas meminit. Fidẽ } ipse se indignũ fide, & suspectũ reddidit. Epicuro } cõtra Rhetoricã sẽtiẽte.

Hi } Rhodius, Epicurus, Agnõ. Locis } sedibus dialecticis argumẽtorũ. In infinitũ } Na non sit finis huius disputationis. Ex materia } Subiecta.

Aiunt } aduersarij nostri.

Quæ } opinio. Veris } quæ tantum facere debebunt, quantum uera. Ipsi } sibi, scilicet uerum quod falsum est. Falsis } uerorum causa. Inclusus } circumseptus inter oppidum Casilinum & Calliculam montem, ut narrat historiam Liuius libro 2. tertiæ Decad. Dedit } Romanis. Montes } in Calliculam, supra quem præsidium Romanorum erat, & hoc stratagemate Annibal euasit. Habuit } Quòd scilicet mulier esset. Falsam } fallitur. Offudisse } imposuisse, & falsum pro uero obtulisse. In causa Cluentij } Aulus Cluentius ueneficij reus fuit. Recessisse } Caua esse. Aiunt } accusatores rhetoricæ artis. Finem } bene dicere esse rhetoricæ artis. Euẽtu } in alea fortunæ. Notum } Prouerbium. Erasmus in prouerbijs & hoc inter adagia recenset, putatq; hemistichion esse ex ueteri quopiam poeta, sed ignoto. est certe mensura dimidiati Heroici: Dum clauum rectum teneam, modo officio meo fungar. Petit } spectat potissimum. Vi } immodica pœna.

Summa } finis. Rationem } iuxta præscripta artis. Excidet } abierit. Actu } diligenti actione. Effectu } persuasionis. Illud } argumentum. Artes } expertos. Finem } scilicet suum. Nescire } quando scilicet consecuta suum finem sit.

Quorũ } s. falsum dicere, et affectus mouere. Rõne } .i. cũ salutare ẽ illis apud quos fit. sic Orator causã pietatis agẽs, si in auditoribus mouerit affectus .s. odium peccatorum, & amorem uirtutis, profectò omni laude dignus, nedum non turpis erit. Aliquando } cum salutare est his quorum gratia mendacium dicimus. sic enim sentit Plato, & hanc opinionem etiã Origenes in homilijs editis in epistolam Pauli ad Galatas sequitur. Et Hieronymus hac parte Origenem sectatus, etiam in Petro & Paulo mendacium, hoc est simulationem & dissimulationem interpretatur eo loco Pauli, ubi legalium ciborum gratia ipse Paulus sese restitisse in faciem Petro dicit. Quanquam Augustinus ex huius quæstionis occasione contẽtionem penè cũ Hieronymo suscepit: etiam si impatientissimi Hieronymi clauo repercussus, postea destitit, uelut indicãt epistolæ super hac re ab utroque scriptæ. Concessum } à Platone in libro de Mendacio. Aequitatem } sententiæ proferendæ. Imperiti } iudices causarum. In hoc } propter hoc.

Fallendi } salubri mendacio. Mihi } oraturo. Conciliũ } Cœtus Senatorum. Inuidia } apud iudices. Præsumpta } uel bona de malo, uel mala de bono. Eloquentiæ } arti ipsi. Mobiles } instabiles. Prosunt } siue falsa, siue uera. Ex eo } loco scilicet. Hæc } scilicet dicunt. Dicenda } in oratione. Per hoc } non erit rhetorica. Vtraque } hæc argumenta. Propositis } argumentis. Illa } Rhetorica. Componitur } committitur. Componuntur } contendunt, committũtur. Armorum } Ars, digladiãdi scilicet, erit scientia. Naualibus } naumachijs. Imperatoria } erit ars. Nam duobus apud iudicẽ contendentibus oratione, cũ alter persuadet, opus & finem suũ consequitur, etiã si aduersarius ad hũc finẽ nõ ptĩgat. Nõ ergo est sibi cõtraria,

primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam ciuilitatis, sicut Dialecticis, assignat. Multa Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscriptione ipsa fidem, qua Rhetorices accusationem professus est. Nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicũt, sed ex paucis locis ducta. Itaq; potentissimis eorum breuiter occurram, ne in infinitum quæstio euadat. Prima his argumẽtatio ex materia est, Omnes enim artes aiunt habere materiam, quod est verum: Rhetorices nullam esse propriam: quod esse falsum in sequentibus probabo. Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia cõstitui sine pceptione non possit, quæ semper vera sit: Rhetoricen assentiri falsis: nõ esse igitur artem. Ego Rhetoricẽ nonnũq; dicere falsa pro ueris confitebor, sed nõ ideo in falsa quoq; esse opinione cõcedã: quia longe diuersum est, ipsi quid videri, & ut alij uideatur, efficere. nam et imperator falsis utitur sępe: ut Annibal, cum inclusus à Fabio, sarmentis circa cornua boum deligatis, incensisq;, per noctem in aduersos montes agens armẽta speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illũ fefellit, ipse quid verum esset, nõ ignorauit. Nec uero Theopompus Lacedęmonius, cum permutato cum vxore habitu è custodia vt mulier euasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Item Orator cum falso vtitur pro uero, scit esse falsum, eoq; se pro uero vti: non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentij gloriatus est, nihil ipse uidit. Et pictor cum ui artis suæ efficit vt quædam eminere in opere, quædã recessisse credamus, ipse ea plana esse nõ nescit. Aiunt ẽt, oẽs artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant. hunc modo nullum esse in Rhetorice, modo non præstari eum qui promittatur. Mentiũtur. Nos enim esse finem iam ostendimus, & quis esset diximus. Præstabit hunc semper Orator. semper enim bene dicet. Firmum autem hoc quod opponitur, aduersus eos fortasse sit, qui persuadere finem putauerunt. Noster Orator, arsque à nobis finita, non sunt posita in euentu. Tendit quidem ad victoriam qui dicit: sed cum bene dixit, etiam si non vincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator vult salua naue in portum peruenire: si tamen tẽpestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetq; notum illud, Dum clauum rectum teneam. Et medicus sanitatem ægri petit: si tamen aut valetudinis ui, aut intemperantia ægri, alioue quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixis

cum p eã alter psualeat, alter nõ. nã hic defectus non est artis ipsius, sed eius qui non plene didicisset, aut arte abuteretur. quæretur ergo ab utroque credibile saltem: quoniam contraria, Philosophis authoribus, quæ sunt sub eodem genere posita, maxime distant: ut sub colore album & nigrum, contraria sunt, quoniam maxime distant, & æqualiter sub genere collocantur: flauum autem & album non sunt contraria, quod non maxime distent. Frequentissime } defendenda sit. Sciantur } certissime teneantur per causas. Opinione } quæ iam falsa, iam uera est. Quæ nesciant } an sint certa. Nihil } pertinet. Ignem } ut Heraclitus. Aquam } ut Thales.

Quatuor elementa } ut Empedocles. Insecabilia } Atomos, ut Democritus, & Anaxagoras. Res } naturales.

Nec qui inter } sciunt an sint uera quæ dicunt. Interualla } distantias, ut Astrologi. Terræ } ut Cosmographi. Probationum } Argumentorum.

Sed } obiectio. Verisimilia.

Quoniam eiusdem facultatis est scire quæ sunt uera, & quæ uerisimilia, authore Aristotele 2. Ethicorum. Cleanthes } Philosophus Stoicus. locus à definitione. Nihil non } Omnia.

Inspectione } contemplatione.

Ab ea } Dialectica, ut testatur Aristoteles in libris rhetoricorum, ubi utrique eandem materiam assignat, nempe res omnes, & nihil determinatum, immo addit quòd Rhetorice cũ Dialectica conuertatur, & recurrat: quod & Zeno indicauit cum dixit Dialecticen & Rhetoricen utrãq; ẽẽ manũ, sed rhetoricen uelut extensam, Dialecticam autem uelut clausam, ut citat Cicero in Bruto.

CAMERARIVS.

Toraca } De Oratore libro primo. Phœnicem } ut supra indicauimus, Oratores apud Homerũ præcipuos, Nestorem, Menelaum, et Vlyssem inuenimus, quorũ orationis tri

bus

se finis est. Nam est ars ea, ut post paulum clarius ostē demus, in actu posita, non in effectu. Ita falsum erit illud quoq; quod dicitur, Artes scire quando sint finē consecutę, Rhetoricen nescire. Nam se quisq; bene dicere intelligit. Vti etiam vitiis Rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur: quia & falsum dicat, & affectus moueat. Quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscatur: ideoq; nec uitium. Nam et mēdacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: & affectus, si aliter ad æquitatem perduci Iudex non poterit, necessario mouebit Orator. Imperiti enim iudicāt, & q frequēter in hoc ipsum fallēdi sunt, ne errēt. Nā si mihi sapientū iudices dentur, sapiētū conciones, atq; oē conciliū, nihil inuidia valeat, nihil gratia, nihil opinio psumpta, falsiq; testes: perq̄ sit exiguus eloquentiæ locus, q ppe in sola delectatiōe ponatur. Sin & audientium mobiles aī, & tot malis obnoxia ueritas: arte pugnādū est, & adhibēda quæ prosunt. Nec enim qui recta uia depulsus est, reduci ad eā nisi alio flexu pōt. Plurima uero ex eo contra Rhetoricen cauillatio est, quod ex vtraque causę parte dicatur. Inde hęc; Nullam esse artem sibi contrariam, Rhetoricen esse contrariam sibi. Nullam artem destruere quod effecerit: accidere hoc Rhetorices operi. Item, Aut dicenda eam docere, aut nō dicenda: itaq; vel per hoc non esse artem, quòd non dicenda præcipiat: uel per hoc, quòd cum dicenda pręceperit, etiam contraria his doceat. Quę omnia apparet de ea Rhetorice dici, quæ sit à bono uiro atque ab ipsa virtute seiuncta: alioqui ubi iniusta causa est, ibi Rhetorice non est adeo ut vix ex admirabili quodam casu possit accidere ut ex vtraque parte Orator id est vir bonus dicat. Tamen quoniam hoc quoque in rerum naturam cadit, vt duos sapientes aliquando, iustæ causę in diuersum trahant, quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt: respondebo propositis: atque ita quidem, vt appareat hęc aduersus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen Oratoris indulgent. Nam Rhetorice non est contraria sibi. Causa enim cū causa, non illa secum ipsa componitur. Nec si pugnent inter se qui idem didicerunt: idcirco ars, quæ utrique tradita est, non erit. Alioqui nec armorum, quia sæpe gladiatores sub eodem magistro eruditi, inter se componuntur. Nec gubernandi, quia naualibus prælijs gubernator est gubernatori aduersus. Nec imperatoria, quia Imperator cum imperatore contendit. Item non euertit opus Rhetorice quod efficit. neq; enim positum à se argumentū soluit Orator, sed ne Rhetorice quidem: quia apud eos qui in persuadendo finem putant, aut si quis (vt dixi) casus, duos inter se bonos viros composuerit, verisimilia quærentur. Non autem siquid est altero credibilius, id ei contrariū est, quod fuit credibile. Nam vt candido candidius & dulci dulcius non est aduersum, ita nec probabili probabilius. Nec pcipit unq̄ nō dicēda, nec dicendis cōtraria, sed q̄ in quaq; causa dicenda sunt. Non semper aūt, etiamsi frequentissime, tuenda veritas erit, sed aliqñ exigit communis vtilitas, vt etiam falsa defendantur. Ponuntur hæ quoq; in secundo Ciceronis de Oratore libro contradictiones, Artem earum rerum esse quæ sciantur. Oratoris omnem actionem opinione non scientia contineri: quia & apud eos dicat qui nesciant, & ipse dicat aliquando quod nesciat. Ex his alterum, id est an sciat iudex de quo dicatur, nihil ad Oratoris artem: alteri respondendum; Ars ea-

bus generibus absoluit Fabius eloquentiam in 12. Sed & Troianos Oratores fecit idem poeta Iliados γ.

Quo Prianus Panthusq; loco iuxtaq; Thymœtes,
Lampusq; Clytiusq; et bellipotens Hicetaon,
Et duo, qui docto populum sermone regebant,
Vcalegon annis grauis Antenorq; sedebant,
Hic ubi stant Sceas quas dicunt nomine portas.
Roboris effœtos dudū hos à Marte senectus
Soluerat, ast illi cœtus & rostra colebant,
Argutam excelso dantes è pectore uocem:
Vtque nemus molli complētes uoce cicadæ
Fronde super uiridi residēt, sic Dardanidarum
Turba ducum, æqualis loca turris summa tenebat.

Inter Iuuenes certantes de eloquentia Thoantem fecit excellere, Iliados ο.

Tūc his dicta Thoas Andræmone talia natus
Ore dabat, cunctos Aetolos optimus inter
Et iaculum uibrare, & cursu uincere doctus:
Inq; foro inferior paucis, cū Dorica pubes
De iure eloquij uerbis certamen iniret.

In cælatura } Iliados Σ.

At populus turba celebrabat rostra frequente.
Hic certare duos uerbis, intendere litem
Cernere erat, quorum nummos pro cæde petebat
Vnus, at alter se dudum soluisse docebat.

Quas pater eius } Atrometus. hoc exprobrat Aeschini Demosthenes περὶ στεφάνου, ἅμα τῷ πατρὶ πρὸς τῷ διδασκαλείῳ προσεδρεύων, τὸ μέλαν τρίβων καὶ τὰ βάθρα σπογγίζων, καὶ παιδαγωγεῖον κορῶν, οἰκέτου τάξιν, οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων. Demades autem nautæ filius fuit, & ipse nauta primū, mox rhetor, quē negant orationem ullam scriptam emittere noluisse. Cicero in Bruto. Et is cuius nulla extant scripta Demades. Cōceptione } Κατάληψιν dicit, id est cognitionem rerum. ac Finibus tertio, cognitiones rerum uocat. Theopompus } de Minyis hoc scribit Herodotus μελπομένῃ. Et est exemplum apud Valerium libro tertio capite sexto. Corpora insecabilia } ἀτόμους. Probatus } Quod Græce ita dicitur, τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρὸς τὶ τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ.

rum rerum est, quæ sciuntur. Rhetorice ars est bene dicendi, bene autem dicere scit Orator. Sed nescit an verũ sit qđ dicit. Ne hi qdẽ q ignẽ aut aquã, aut quatuor elemẽta, aut corpora insecabilia esse, ex quibus res oẽs initium duxerunt, tradunt: nec qui interualla siderum, & mensuras solis ac terræ colligunt: disciplinam tñ suam, artem uocant. Quod si ratio efficit, ut hęc non opinari, sed propter uim probationum scire uideantur: eadem ratio idem præstare Oratori potest. Sed an causa uera sit, nescit. Ne Medicus quidẽ an dolorẽ capitis habeat q se pati dicet: curabit tñ tanq̃ id uerũ sit, & erit ars medicina. Quid q̄ Rhetorice non utiq; propositũ habet semp̃ uera dicẽdi, sed semp̃ verisimilia? scit aũt esse verisimilia quæ dicit. Adijciunt his q contra sentiunt, quod sæpe quæ in alijs litibus ĩpugnarũt actores causarũ, eadẽ in alijs defendãt. Quod non artis, sed hoĩs est uitiũ. Hæc sunt p̃cipua q̃ cõtra Rhetoricen dicũtur: alia & minora, & tñ ex his fontibus deriuata. Cõfirmatur aũt eã eẽ artẽ, breuiter. Nã siue (vt Cleãthes uoluit) ars est p̃tãs uiam ac ordinẽ efficiẽs: esse certe uiã atq; ordin in bene dicendo nemo dubitauerit. siue ille ab omnibus fere probatus finis obseruatur, artem constare ex præceptionibus consentientibus & coexercitatis ad finẽ vitæ utilem, iã ostendimus nihil non horum in Rhetorice inesse. Quid quòd & inspectione & exercitatione, vt artes cæterę, constat? Nec potest ars non esse, si ars est Dialectice, quod fere constat: cum ab ea specie magis q̃ genere differat. Sed nec illa omittẽda sunt, qua in re alius se inartificaliter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: & in eo quod q didicerit, melius faciat, q̃ qui non didicerit, esse artem. Atqui non solum doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in Rhetorices opere superabit: neq; essent eius aliter tam multa præcepta, tamq; magni qui docerent. Id quod cum omnibus confitendum est, tum nobis præcipue, qui rationem dicendi à bono viro non separamus.

ARGVMENTVM.

Diuisionem artium facit in tria genera. unum uocat Theoreticum, quod constat inspectione seu contemplatione, ut astrologia. Alterum practicum, quod in actu consistit, ut saltatio. Tertium poeticum, quod in effectu est. & post se opus relinquit, ut pictura Rhetoricen uero maxime actu contineri, esse igitur practicam, quamuis ex alijs generibus multum assumat; unde media uideri possit.

MOSELLANVS.

Æstimatione} iudicio. Astrologia} Ratio tractans motus & interualla siderum. Actum} corporis. Rei} Siderum cæli, quæ artium ratio θεωρητικὴ, contẽplatiua, à θεωρέω diuino, contemplor. Intellectu} intelligentia. Agendo} consistunt. Hoc} agendo. πρακτικὴ} Actiua, effectiua, à πράττω, ago. Effectu} consistunt elaboratione. Operis} scilicet sui. Quod} opus. Finem} Artis. Poeticem} factiuam. Qualis} cuiusmodi, cuius generis. Hoc} opus. Ita} quòd scilicet actiua sit scientia. Cæteris} Effectiuis, ac factiuis. Res} rhetorica. Impeditus} orando. Medicus} desinit esse. Secretis} domesticis, priuatis, quæ ad solem non feruntur. Pura} Syncera propter conscientiam. Actu} Vitæ effectiuæ. Opus} conscribendarum historiarum. Ex tribus} Contemplatiua, actiua, effectiua. Vsus} utilitas. Hoc} Administratiua. Rei} Artis actiuæ.

Generalis artium diuisio & ex quibus sit Rhetorica. Cap. XVIII.

Vm sint autem artium aliæ positæ ĩ inspectione id est cognitione & æstimatione rerum, qualis est Astrologia, nullũ exigens actum, sed ipso rei cuius studium habet, intellectu contenta: quæ θεωρητικὴ uocatur: Aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur nihilq; post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis est saltatio: Alię in effectu, quæ operis quod oculis subijcitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura: fere iudicandum est Rethoricen in actu consistere. Hoc enim quod est officij sui perficit. atque ita ab omnibus dictum est. Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam et potest aliquando ipsa res inspectione esse contenta. Erit enim Rhetorice in Oratore etiam tacente: et si desierit agere. uel p̃posito, uel aliquo casu ĩpeditus, non magis desinet esse Orator, q̃ Medicus, qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam, ex secretis studijs fructus, ac tum pura uoluptas literarum, cum ab actu, id est opera recesserunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectiuæ quoq; aliquid simile scriptis orationibus, uel historijs (quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus) consequetur. Si tamen vna ex tribus artibus habenda sit, quia maximus eius vsus actu continetur, atque est in eo frequentissima, dicatur actiua, vel administratiua. Nam & hoc eiusdem rei nomen est.

CAMERARIVS.

Inspectione} θεωρήσει καὶ πράξει.
In agendo} Quæ uocant, αἱρετὰ καὶ φευκτά.

A R G V M E N T V M.

Consummatum oratorem fieri non posse, nisi ars cum natura iungatur, contendit: & naturam quidem, si eas distrahi oporteat, arte meliorem esse. Si etiam ex æquo adsint mediocria utraque plus adhuc efficere naturam. Perfectos uero plus arti debere quàm naturæ. Quæ similitudinibus à re rustica & statuaria sumptis illustrat.

Vtra plus conferat eloquentiæ, ars, an natura: Cap. XIX.

Cio quæri etiam, natura'ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: nec enim consummatus Orator nisi ex vtraque fieri potest: plurimum tamen referre arbitror, quam esse in hoc loco quęstionem velimus. Nam si parti vtrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multũ ualebit, doctrina nulla esse sine natura poterit: Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem vtrisque maius adhuc naturę credam esse momentum, consummatos autem plus doctrinæ debere q̃ naturę putabo: sicut terrę nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit: e terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo fœcundo plus cultor q̃ ipsa p se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signũ aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallem rudẽ: at si illud idem artifex expolisset, plus in manibus fuisset, q̃ in marmore. Denique natura materię, ars doctrinę est. hęc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia, materię etiam sine arte precium est. Ars summa, materia optima melior.

MOSELLANVS.

Quæri } dub.tari uulgo. Conferat } momentum adferat. Quod } scilicet disputare, inquirere. Vtroque } Et naturæ felicitate, et doctrinæ cura. Referre } interesse. Hoc loco } Quomodo interpretamur hanc quæstionem. Vtri libet } uel naturæ, uel doctrinæ præceptioni. Alterã } Si consideres naturam. Per se } sine doctrina. Valebit } efficiet. Doctrina } præceptione. Natura } felici. Ex pari } Aequaliter, id est simul æstimentur per se priuata cultore. Praxiteles } nobilis statuarius, cuius meminit Plinius libro 34. cap. 8. Parium marmor } aduectum ex Paro insula de quo marmore uide Plin. lib. 36. Rude } inelaboratum. Idem } marmor. Expolisset. } Exculpsisset. Plus } s. ingenij. Natura } Hominis. Fingitur } Excolitur. Materia } Subiecta. Preciũ } æstimatio. Summa } insculpta materiæ.

A R G V M E N T V M.

Ex Stoicorum sententia Rhetoricen illam bene dicendi scientiam (non autem atechniam, aut matæotechniam, cacotechniámue, quibus homines uel ad suam impudentiam, uel stultitiam, aut etiam improbitatem abutuntur) uirtutem esse probat, quæ sibi in dicendis & non dicendis consonet, quæ prima suæ facultatis semina in optimum finem à natura trahat. Adiungit etiam argumentum à pari: & quo differat à dialectica, ex Zenone explicat. A' materia quam tractat, quæ nulla est citra honestorum ac inhonestorum iusti & iniusti, uirtutumq; omnium & uitiorum scientiam. Ab actione Rhetoris, quæ frequenter inter tumultus fortitudinem desideret. A' minori, ex comparatione brutorum, in quibus inesse uirtus dicitur. Vltimo loco obiectionem de homine improbo, qui interdum ex arte dicat, soluit à simili.

An virtus sit Rhetorice. Cap. XX.

LLa quęstio est maior, an ex medijs artibus, quæ neq; laudari per se, neque vituperari possunt, sed vtiles aut secus secũdũ mores utentiũ fiũt, habenda sit Rhetorice tan sit, vt cõpluribus ẽt phorum placet, virtus. Equidem illud quod in studijs dicendi plerique exercuerunt & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim uideo, sine ratiõe, sine literis, qua uel impudentia uel fames duxit, ruentes) aut malam quasi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus. Nam & fuisse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem conuerterunt. Ματαιοτεχνία quoque est quædam, id est superuacua artis imitatio, quæ nihil sane nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit qui grana ciceris ex spatio distante missa, in acum continuo & sine frustratione inserebat: quem cum spectasset Alexan-

MOSELLANVS.

Medijs } quibus quispiam abuti potest. Sola enim uirtute ipsa abuti nõ possumus, alijs omnibus rebus secus. Aristoteles libro tertio Politicorũ & primo Rhetoricorum. Secus } inutiles. Compluribus } ut Phalereo Demetrio. Virtus } qua nemo abuti potest. Illud } genus facultatis. Ratione } certo modo artis. Sine literis } sine cæteris artibus liberalibus, citra quas non constat ars dicendi. Fames } paupertas rerũ. Κακοτεχνίαν } Malam artem. Multos } id qđ Cicero in Gracchis usuuenisse demonstrat, quorum eloquentia in id fuerat comparata, ut rem pub. maiorum consilijs magis felicibus quàm eruditis stabilitam, euerterent. Adde etiam q̃ flagitiosissimus quisque olim eo bono magisque polluit, ut testatur historiæ Romanæ. In acum } foramẽ acus. Sine frustratione } iactu non fallente. His ego } inutilem operam anxie in res non ita magni momenti collocantibus. Dissimillimas ueritati } cum longe secus ex Rhetorũ præceptis agere conueniat. quibus enim modis assequemur ut ueras causas atque ob id serias cum dignitate tractemus, nisi nos antea circa declamationes uelut tyrocinia exercuerimus? Instituere conamur } ab ipsis incunabulis. Bono uiro conuenit } inter dicacitatem, & eam quam Sallustius loquentiam uocat et eloquentiam. Fabius uel maxi-

der, donaſſe dicitur eiuſdem leguminis modio. Quod quidem pręmium fuit illo opere digniſſimum. His ego comparandos exiſtimo, qui in declamationibus, quas eſſe veritati diſſimillimas volunt, ætatem multo ſtudio ac labore conſumunt. Verum hęc quam inſtituere conamur: & cuius imaginem animo concepimus, quę bono viro conuenit, quæque eſt uera Rhetorice, uirtus erit. Quod philoſophi quidem multis & acutis concluſionibus colligunt: mihi uero etiam planiore ac proprie noſtra probatione videtur eſſe perſpicuum. Ab illis hæc dicuntur, Si conſonare ſibi in faciendis ac non faciendis, virtutis eſt, quæ pars eius prudentia vocatur: eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et ſi uirtutes ſunt, ad quas nobis etiã ante quàm doceremur, initia quædam ac ſemina ſunt conceſſa natura, ut ad iuſtitiam, cuius ruſticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certe ſic eſſe ab initio formatos vt poſſemus orare pro bonis, ēt ſi non pfecte, tñ ut meſſent q̃dã (ut dixi) ſemina eius facultatis, manifeſtũ eſt. Nõ eadẽ aũt his natura artibus eſt q̃ à uirtute ſunt remotę. Itaq; cũ duo ſint genera orationis, altera perpetua, quæ Rhetorice dicitur: altera conciſa, quæ Dialectice: quas quidem Zeno adeo coniunxit, vt hanc compreſſæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret ſimilem, etiam diſputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ ſpecioſior atque apertior eſt, nihil dubitabitur. Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipſis operibus uolo. Nam quid Orator in laudando faciet, niſi honeſtorũ ac turpium peritus? aut in ſuadendo, niſi vtilitate propoſita & perſpecta? aut in iudicijs, ſi iuſtitiæ ſit ignarus? Quid? non fortitudinem poſtulat res eadem, cum ſępe contra turbulentas populi minas, ſępe cum periculoſa potentium offenſa, nonnunquam vt in iudicio Miloniano, inter circunfuſa militum arma dicẽdum ſit: vt ſi uirtus nõ eſt, ne perfecta quidem eſſe poſſit oratio. Quod ſi ea in quoque animalium eſt uirtus qua præſtat cætera uel pleraq;, ut in leone impetus, in equo velocitas: hominem porro ratione atq; oratione excellere cæteris certum eſt: cur non tam in eloquentia quàm in ratione virtutem eius eſſe credamus? Recteq; hoc apud Ciceronem diſſerit Craſſus. Eſt enim Eloquentia una quædam de ſummis virtutibus. Et ipſe Cicero in ſua perſona, cum ad Brutum in epiſtolis, tum alijs etiã locis, uirtutem eam appellat. At proœmium aliquando & narrationem dicit malus homo, & argumenta, ſic, ut nihil ſit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamẽ erit fortitudo: & tormenta ſine gemitu feret malus ſeruus, tolerantia tamen doloris laude ſua non carebit. Multa fiunt eadem, ſed aliter. Sufficiant igitur hęc, quia de utilitate ſupra tractauimus.

me intereſſe exiſtimat, q̃ prior illa in Catilinas, aut ſi qui ſint magis peſtilentes, cadat: altera uero, quæ uirtutis nomine cenſetur, non niſi in bonum uertim. Philoſophi } quibus peculiare eſt res introſpicere, & uerbis de his non quibuslibet, ſed ex præſcripto loqui: cum oratori interim liberum ſit ſuis uti pigmẽtis, remq; tanquam digito obiter oſtendiſſe. Conſonare ſibi } Vix eſt quod grauis uiri, qui idem ſapiẽs uideri uelit, dignitati æq..e repugnet, ac dictorum factorumq; inconſtantia: adeo ut inuenias qui experiundorum animorũ cauſa non alia cenſura utantur, quàm ſi perpetuus ſit quidam bene conſultorum conſenſus. Nihil interim prohibet declinare de uia, atque ſententiam palam mutare, ſi id rei honeſtas antea parũ cognita ſuadeat. Quędam ſemina } Nam Cicero omniũ uirtutum animis humanis ineſſe ſemina, id eſt ſcintillas quaſdam dixit, quæ ad maturam frugem tum demum uenirent, cum ſtudio perpetuoq; exercitatione ex altiſſimis tenebris producerentur. Honeſtorum & turpium peritus } ob id in primo de Oratore Cicero philoſophiam moralem adeo neceſſariam cenſuit Oratori, ut cum ſine hac affectus moueri non poſſint, tum uirtutũ laudes, uitiorumq; uituperium, in quod ſæpe Orator ita poſcente argumento diuertit, nullo modo tractari poſſit.

ARGVMENTVM.

Varias de materia Rhetorices opiniones recenſet, dicentibus alijs eam orationem eſſe, alijs argumenta perſuaſibilia, quæſtiones ciuiles alijs, alijs totam uitam, alijs propter aliquam uirtutum, locum ei in Ethice aſſignantibus. Et concludit omnes res ad dicendum oratori ſubiectas, materiam Rhetorices eſſe. Probat authoritate Socratis ĩ Gorgia & Phædro, & Ciceronis in de Oratore. Hinc uarias obiectiones ſoluit: multiplicẽ eius eſſe materiã, circa quã uerſetur & alius, quod admittit. Nam idem fieri oſtendit in minoribus artibus, in architectonice, & ſculptura, atque etiam in pari dialectica: de bono utili & honeſto diſputare, non philoſophi modo, ſed etiam oratoris eſſe. Omnium autem rerum ita demum peritum eſſe debere, ut cum illa ab artificibus acceperit & cognouerit, de illis longe melius ipſis artificibus dicat. Diſputationem de inſtrumento in librum duodecimum differt.

Quæ ſit materia Rhetorices. Cap. XXI.

Ateriam Rhetorices quidam dixerunt eſſe orationem: quam ſententiam ponit apud Platonem Gorgias. Quę ſi ita accipitur, vt ſermo quacunque de re compoſitus, dicatur oratio: nõ materia, ſed opus ẽ: ut ſtatuarij

MOSELLANVS.

Materiam Rhetorices } ſeorſim quidam uerba materiam ſtatuerunt, alij rem: atque in utranque partem eſt acriter ſatis certatum antiquitus. Nos uero uerba ipſasq; res materiam artis Rhetoricæ nominamus. Hæc M. Tul. Cicero de Inuentione uel Rhetoricorum, uel Commẽtariorum in Hermagoram. Appellatiõe } ſcilicet Oratoris. Argumenta perſuaſibilia } id eſt res quæ

posſint

statua. nã & oẽo efficit arte sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari putamus, nihil hęc sine rerum substantia faciunt. Quidam argumenta persuasibilia: quę & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & & materia egent. Quidam ciuiles quæstiones: quorum opinio nõ qualitate, sed mõ errauit. Est enim hęc materia Rhetorices, sed nõ sola. Quidã, quia uirtus sit Rhetorice, materiã eius totã vitam vocant. Alij, quia non oĩum virtutũ materia sit tota uita, sed plerę q̃ earũ uersentur in partibus, sicut iustitia, fortitudo, continentia, proprijs officijs & suo fine intelliguntur: Rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum in Ethice negocialẽ assignant, id est πραγματικόν.

Ego (neq; id sine authoribus) materiam esse Rhetorices iudico, omnes res quæcunque ei ad dicendum subiectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgię videtur, nõ in verbis esse materiam, sed ĩ rebus: Et in Phędro palam non in iudicijs modo & concionibus, sed in rebus etiam priuatis ac domesticis Rhetoricen esse demonstrat. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiã Rhetorices vocat res quæ subiectæ sunt ei: sed certas demum putat esse subiectas. Alio uero, de omnibus rebus Oratori dicendum arbitratur, his quidem uerbis, Quanquam vis Oratoris, professioq; ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri uideatur, vt omni de re, quæcunq; sit proposita, ornate ab eo copioseq; dicatur. Atq; adhuc alibi, Verũ enim Oratori, q̃ sunt in hoĩum vita (q̃n̄qdẽ in ea uersatur Orator, atq; ea est ei subiecta materia) oĩa q̃sita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Hanc autem quam nos materiam vocamus, id est res subiectas, quidam modo infinitam, modo non propriam Rhetorices esse dixerunt: eamq; artem circuncurrentem uocauerunt, quòd in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est, Nã de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiam si est multiplex: & alię quoque artes minores habent multiplicem materiam, uelut Architectonice. Nanque ea in omnibus quę sunt ædificio vtilia versatur. Et cęlatura, q̃ auro, argẽto, ęre, ferro, opera efficit. Nã sculptura ẽt lignum, ebur, marmor, vitrũ, gemmas, pręter ea quæ supra dixi, complectitur. Neq; protinus non est materia Rhetorices, si in eadem uersatur et alius. Nã si quęrã q̃ sit materia statuarij, dicetur æs, si q̃rã q̃ sit excusoris, i. eius fabricæ quã Gręci χαλκευτικὴν vocant, similiter ęs esse respondeant: Atqui plurimum statuis differunt vasa. Nec medicina ideo nõ erit ars, quia vnctio & exercitatio cum palæstrica, ci-

possint oratione persuaderi, uel pbatiões quæ possint psuaderi. Operis } rhetorici. Fiunt } persuasibilia. Materia } à rebus circa quas uersantur ciuiles quæstiones, quæ in cœtu populi tractantur, & in Republica ciuitatis aguntur. Qualitate } id est re ipsa. Modo } mensura, & numero minori, quoniam & priuatæ quæstiones cadunt in materiam rhetorices. Vitam } rationem uiuẽdi. Omnium uirtutum } uniuscuiusque per se. Earum } uirtutum. Partibus } uitæ gubernandis. Fine } definitionibus. Parte } scilicet uitæ. Ethice } moralis philosophia. Negocialẽ } occupatũ ĩ negocijs ciuilibus. Quodã loco } Primo de Oratore. Alibi } de Oratore. Non propriã } Nam aliæ disciplinæ quoq; res tractant. Eamq; artem } Rhetoricen. Circuncurrentem } ambientem omnes aliàs artes. Materiã } quam etiam cum alijs artibus cõmunem haberet. Nam si singulæ disciplinæ singulas res habent subiectas, & Rhetorice omnes res subiectas ambit, certissimum est quòd hanc materiam cum alijs disciplinis communem habet. χαλκευτικὴν } Aerariam. Intelligit fabros caldariorum, sartaginum, ahenorum, cantharorum, uasorum. Vasa } Sic excusa. Palæstrica } Luctandi arte. Communis } medicinæ. Philosophiæ } Moralis. Non obstat } nostræ sententiæ. Dicunt } aduersarij. Nam cum philosophiam } cum simpliciter philosophiam dicimus, intelligenda est ea quæ uel ciuitatum, uel morum priuatorum, uel domus administrãdæ curam pollicetur, quòd ea pars omnium maxime ad huius uitæ utilitatem pertineat. Sic Socrates à Cicerone fons philosophiæ dicitur, nimirum quòd relicta illa quæ naturæ arcana scrutatur, primus oĩum Græcorum, morum disciplinã docuerit: alioqui iã ante apud Iudæos, gentem omnium antiquissimã, tres philosophiæ partes celebratæ erant, quemadmodum probat Eusebius de præparatione euangelica. Hoc } dicto suo. Materia } scilicet cum philosophia. Versari } occupari. Primo } in præfatione primi libri. Illi } philosophi. Nostra } rhetorica. Sit autem dialectices } etiã authore Aristotele ad Alexandrum. Concisa } breuis, acuta. Eadem } materia. Perpetuæ } solutæ prosæ orationis. Illud } quod sequitur. Respondere } huic obiectiõi. Hoc inuenio } in præfatione libri primi de Oratore. Magnarum } quæ in controuersiã ueniunt. Non insciunt } aliquo modo cõsciunt. Causas } lites quæ possint cõtingere. Quæritur } controuersia fit. Melius } scilicet dicet faber uel musicus. Confirmationem } comprobationem. Hostiensi } oppidi Hostiæ, q. ostium & ianuam in mare usq; faciat. Atqui } i. certe. Liuores } non naturales colores in corpore ad flauedinem tendentes. Cruditatis } non cocti cibi. Veneni } s. dati. Mensuras } Terminos agrorum. Quod quidem } scilicet uerũ esse. Præfatione } inter præfandum. Polus } Discipulus Gorgiæ. qui idem dicit. aliàs Gorgias. Hermagoras } qui sex libros scripsit de arte Rhetorica, & docuit sub Augusto Cæsare Romæ. Quæstiones } qualiscunque controuersiæ. Instrumento } Rhetorices. Opus. } Oratio. uox, spiritus longus, & patientia laterum, sunt instrumenta oratoris. Celator } artis professor. Hæc } dubitata.

CAMERARIVS.

Apud Platonẽ Gorgias } Ἀλλὰ πᾶσα ἡ πρᾶξις καὶ ἡ κύρωσις διὰ λόγου ἐστὶ, & ἐπιστήμη περὶ λόγους. Nam Socrates } cum enim posuisset. ῥητορικὴν εἶναι τῶν τῷ λόγῳ πάντα διαπραττομένων καὶ κυρουμένων, exquirit Socrates περὶ τί τῶν ὄντων. Locum autem etiam è Phędro

descripsimus : ἄρ' οὐ τὸ μὲν ὅλον ἡ ῥητορικὴ ἂν εἴη τέχνη ψυχαγωγία τὶς διὰ λόγων, οὐ μόνον ἐν δικαστηρίοις, καὶ ὅσοι ἄλλοι δημόσιοι σύλλογοι, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰδίοις ἡ αὐτὴ σμικρῶν τε καὶ μεγάλων πέρι.

Mea quidem ꝫ de Oratore primo.

FINIS.

borum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. Quod vero de bono, vtili, iusto differere, philosophię officium esse dicunt, non obstat. Nã cum philosophum dicunt, hoc accipi uolunt, virum bonum. Cur igitur Oratorem, quem a᷈ bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? cum præsertim primo libro iam ostenderim, philosophos omissam banc ab Oratoribus partem occupasse, quæ Rhetorices propria semper fuisset, vt illi potius in nostra materia uersentur. Deniq; cum sit Dialectices materia de rebus subiectis disputare, sit autem Dialectices oratio concisa, cur non eadem perpetuæ quoque materia uideatur? Solet a᷈ quibusdam & illud poni, Omniũ igitur artium peritus erit Orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc inuenio, Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus Orator, nisi erit omniũ rerum magnarum atque artium scientiam consecutus: sed mihi satis est, eius esse Oratorem rei de qua dicet, non inscium. Neq; enim omnes causas nouit, & debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoq;, de quibus dicendum erit, interim discet: & de quibus didicerit, dicet. Quid ergo? non aut faber de fabrica melius, aut de musice musicus? Si nesciat Orator quid sit de quo quęritur plane melius. Nam & litigator rusticus illiteratusq; de causa sua melius quam Orator qui nescit quid in lite sit dicet: sed accepta a᷈ musico, a᷈ fabro, sicut a᷈ litigatore, melius Orator ꝙ̃ ipse qui docuerit. Verum & faber cum de fabrica, & musicus cum de musica, siquid confirmationem desiderauerit, dicet: non erit quidẽ Orator, sed faciet illud quasi Orator: sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet vt medicus. An huiusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in iudicium ueniunt? Ergo cum de faciendo portu Hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam Orator? Atqui opus erat ratione architectorum: Liuores & tumores in corpore, cruditatis an ueneni signa sint, non tractat Orator? At est id ex ratione Medicinæ. Circa mensuras & numeros non uersabitur? Dicamus has Geometrię esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo uenire in officium Oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subiecta. Ita sic quoque recte diximus materiam Rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subiectas: quod quidem probat etiam sermo cõis. Nam cum aliquid de quo dicamus accepimus, positam nobis esse materiam frequenter ẽt prefatione testamur. Gorgias quidẽ adeo Rhetori de omnibus putauit esse dicendum, ut se in auditorijs interrogari pateretur, qua quisq; de re uellet. Hermagoras quoque dicendo materiam esse in causa & in quæstionibus omnes res subiectas erat complexus. Sed quęstiones si negat ad Rhetoricen pertinere, dissentit a᷈ nobis: si autẽ ad Rhetoricen pertinẽt, ab hoc quoq; adiuuamur. Nihil est enim quod non in causam aut quæstionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, iudicialem, Deliberatiuam, Demonstratiuam, pene & ipse Oratori subiecit omnia. nihil enim non in hęc cadit. Quæsitum a᷈ paucissimis etiam de instrumento est. Instrumentum uoco, sine quo formari materia, & in id quod uelimus effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim sciẽtia desiderat instrumentum, quæ potest esse consumata etiam si nihil faciat: sed ille opifex, ut cęlator cælum, & pictor penicilla. Itaque hęc in eum locum quo de Oratore dicturi sumus, differamus.

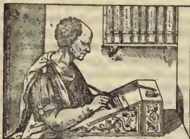
ARGVMENTVM.

Repetit breuiter summa quædam capita ex libro secundo, inde maxime unde tractatus artis incipit, & transit ad sequentem operis partem, statimque auditorem reddit attentum, à difficultate operis, propter inquisitionem diuersarum opinionum, unde futurum ait, ut sequentibus minus nitoris aspersurus sit, quàm primis duobus libris: quos quare dicendi maiore suauitate condierit, ex Lucretio respondet, ut iuuentutem ad cognitionem rerum utilium quidem sed amari quiddam præ se ferentium, facilius alliceret: deinde se ēt metuere ait, ne hic liber eo minus gratus sit, quòd non à se inuenta contineat: qua solicitudine contra inuidiam se ipsum præmunit. Et quia in nullo tanta erat diuersarum opinionum congeries, quanta in hoc libro, recenset scriptores artis Rhetoricæ græcos primum, deinde latinos: et quo quisque affectu, & quādo scripserit, prodit. post quos se operæpretium facturum existimat, si suam sententiam adferat, quæ nulli sectæ sit addicta, sed libere de omnibus pronunciet, ut ipse lecturis liberum relinquat quod commodissimum uidebitur, sequi.

MOSELLANVS.

Væsitum } *quæstionibus agitatum.* *Tulerunt* } *permiserunt.* *Materiāq;* } *subiectum, quod græci ὑπόθεσιν dicunt.* *Dicere* } *Oratorem.* *Hinc* } *Posthac, deinceps.* *Vnde* } *ex quo initio.* *Quibus* } *scilicet partibus.* *Exequar* } *pertractem.* *Intra quē modum* } *citra quod præscriptū, id est metam.* *Constiterunt* } *gradum fixerunt.* *In cæteris* } *scilicet artibus, ubi non tractamus nuda præcepta.* *In id* } *ut iactaremus ingenium.* *Materia* } *argumentum fœcundius.* *Hoc ipso* } *hac ipsa miscella & mistura.* *Studijs* } *Rhetoricis.* *Ea* } *præcepta.* *Ieiuna* } *tenuis, minus plena.* *Delicatas* } *delicijs assuetas, teneras.* *Qua* } *causa, ob quam causam, ne scilicet raderet aures delicatas. tacita est allusio ad uersum Persij qui est, Auriculas teneras mordaci radere uero.* *Lucretius* } *epicureus philosophus.* *Philosophiæ* } *naturalis.* *Vtitur* } *scilicet lib. 4. de rerum natura statim ī principio.* *Absinthia tetra &c.* } *supra modum amara, siquidem ut est author Dioscorid. lib. naturalis medicinæ. 3. tam est acerbum absinthium, ut apud Græcos ἀψίνθιον, id est immensum, acerbum cognominetur. discutit uentris ac stomachi dolores, qua potissimum ratione pueris tormina uentris patiētibus solet misceri. Sed & Plinius lib. 2 7. cap. 7. huius herbæ naturam ac medicinas plures ex Dioscor. ferme ad uerba exscripsit. Hermolaus cer-*

M. FABII QVINTILIANI DE INSITVTIONE ORATORIA.

Liber. III.

De scriptoribus artis Rhetoricæ. Cap. I.

VONIAM in libro secundo quæsitū ē quid esset Rhetorice, & qs finis eius: artē quoq; eā esse & utilē, et uirtutē, vt vires nostræ tulerunt, ostēdimus: materiamq; et res oēs de quibus dicere oporteret, subiecimus: iā hinc, unde ceperit, quibus cōstet, quo queq; in ea modo inuenienda atque tractanda sint, exequar: intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt adeo vt Apollodorus contentus solis Iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me præcipue quod hic liber incboat opus, studiosos eius desiderasse, vt inquisitione opinionū, quæ diuersissimę fuerūt, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum uoluptati: quippe quod prope nudam pręceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentauimus aliquid nitoris, non iactandi ingenij gratia (nanque in id eligi materia poterat vberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis iuuentutem ad cognitionem eorum quæ necessaria studijs arbitramur, si ducti iucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorum ne ieiuna atq; arida traditio auerterret animos, et aures pręsertim tam delicatas raderet, verebamur. qua ratione

te à græcis poetis quibusdam ἀπίνθιον dici asserit, tanquam dicas impotabile lib. 3. corollarij. *Et quæ sequuntur* } *ut puerorum ætas improuida ludificetur, labrorū tenus interea oportet amarum absinthij laticē deuorare.* *Tetra* } *amara.* *Medentes* } *Medici.* *Oras* } *extremitates, terminos.* *Aspirant* } *attingunt, obliuunt.* *Mellis* } *suauitatis, iucūditatis.* *Absinthij* } *amaritudinis, fastidij.* *Ex eo* } *ppea.* *Gratiam iniat* } *ne plus odij ferat, ne minus placeat.* *Quosdam* } *scriptores.* *Cōtra* } *scilicet opinionem nostram.* *Eodem* } *ad eundem finem.* *Diuersas tamen uias* } *rationes artis diuersas, translatione sumpta à uiarum ductoribus.* *Illi* } *sequentes discipuli.* *Nec mutaueris facile* } *Quispiam mutare possit.* *Persuasiones* } *opiniones.* *Ad ea* } *præcepta.* *Mox* } *deinde.* *Sui* } *ex suo ingenio natum, depromptū.* *Recta* } *rectè inuenta.* *Poetæ* } *ut Homerus, Empedocles Philosophus atque etiam Rhetor, quem philosophiam carmine illustrasse constat.* *Artiū* } *Præceptionum: quanquam Aristoteles his priores aliquas scribit in libro redargutionum: qui tamen hi fuerint, non exprimit, nisi forte Empedoclem quispiā intelligere uelit.* *Post eos* } *opinor intelligi Phœnicem illum Homericum, qui apud poetam Achillem docet & rerum actorem, & uerborum Oratorem esse, in 9. Iliad. tum & Menelaū cui argutum & subtile dicendi genus adscribit Homerus: & Nestorem, cui dulce & mediocre: tum & Vlyssem, cui fœcundum & amplum magnificumq; tribuitur ab eodem Homero li-*

bro Iliad.3. Gorgias Leontinus}Hic Gorgias authore Suida primus præceptis Rhetoricis adiunxit trãslatiões, Allegorias, Apostrophes, et id genus alia uel sententiarum uel uerborum lumina, de quibus Fabius ipse in.8.ac.9. perscribit. Porro huius nomine librum de Rhetorica reliquit Plato. De ætate autem eius in idem consentiunt M. Tullius in Catone maiore, & diuus Hieronymus in epistola ad Nepotianum de Clericorum officijs. Vt traditur} à Suida. Is}Gorgias. Multis Rhetoribus. Illorum}Coracis, & Tisiæ. Aemulus} Studiorũ æmulator, socius. Thrasymachus Chalcedonius} Sic, per ch scilicet, scribendum est. sic enim Stephanus Chalcedonem Bithyniæ urbem describit. Prodicus Ceius}ex insula Ceio, discipulus Protagoræ, ob corruptam institutionem Athenis cicutam bibere coactus est. author Suidas. Abderites Protagoras}ex Abdera Thraciæ urbe. De hoc Protagora & Euathlo Gellius copiosè agit lib.5. cap. tertio & decimo, cui loco magna ex Fabio lux inferri potest. contenditur enim istic sup mercede pacta: uerum quæ fuerit, non exprimitur: sed & Apuleius Floridorum lib.2. fiorulentius idem tradit. Edidit} Euathlus ipse.

Eleus}ex Elide oppido adiacente Olympiæ Aegyptiæ. primum enim authore Stephano ab Elis nomen gentile Elidios, postea eliso d Elyos, & per cõtractionem ἠλεῖος, sed nos latini frequenter ει diphthongon ĩ e longum uertimus. Eleates Alcidamas}Ex Elea urbe Italiæ oriundus. Antiphõ} Rhãnusius. Primus} scilicet Alcidamas discipulus Gorgiæ.

Orationem} Oratoriam.

Pro se}ĩ causa capitis. Credicus}scilicet à Thucydide, qui audisse se scribit. Etiam}scilicet eodem seculo fuerũt, floruerunt. In}contra. Diximus} in præcedenti libro. Theodorus} eodem seculo floruit.

se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse cõplexum: nanq; hac, vt est notum, similitudine vtitur:

Ac ueluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci flauoque liquore,

& quę sequuntur. Sed nos veremur ne parum hic liber mellis, & absinthij multum habere uideatur, sitq; salubrior studijs q̃ dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inuẽta per me, sed ab alijs tradita, continebit: habeat etiam quosdam qui contra sentiant et aduersentur, propterea quòd plurimi authores quanuis eodem tenderẽt, diuersas tamen uias munierunt, atque in suam quisq; induxit sequentes. Illi autem probant qualecunq; ingreßi sunt iter: nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaueris, quia nemo nõ didicisse mauult, q̃ discere. Est autẽ ut procedẽte libro patebit infinita dissensio authorum, primo ad ea quæ rudia atq; imperfecta adhuc erant, adijcientibus quod inuenissent scriptoribus: mox, vt aliquid sui uiderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos quos poetæ tradiderunt, mouisse aliqua circa Rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquißimi, Corax & Tisias Siculi: quos insecutus est vir eiusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centũ & nouẽ vixit annos) cũ multis simul floruit: ideoq; & illorũ de qbus supra dixi, fuit æmulus, & vltra Socratẽ vsq; durauit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, & Prodicus Ceius, et Abderites Protagoras, à quo decẽ millibus denariorum didicisse artem quã edidit Euathlus dicitur: & Hippias Eleus, & quem Palamedem Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoque et orationem primus omnium scripsit, & nihilominus artem ipse composuit, et pro se dixisse optime est creditus: etiã Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem: & Theodorus Byzantius, ex ijs & ipse quos Plato appellat λογοδαιδάλους Horum primi communes locos tractasse dicũtur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptũ quicq̃ quod ornatũ oratoriũ habeat: eius aliqua ferri. Equidem non reperio quicquam tantæ eloquẽtię fama dignum, ideoq; minus miror esse qui nihil ab eo scriptum putent: hæc autem quę feruntur, ab alijs esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiæ auditorum, Isocrates: quanquam de pręceptore eius inter authores non conuenit. nos autem Aristoteli credimus. Hinc uelut diuersę secari ceperunt viæ. Nam & Isocratis pręstantißimi discipuli fue-

Ipsi} scilicet Rhetores floruerunt. alias ipse. λογοδαιδάλους} artifices sermonis, ingeniosos. siquidẽ δαίδαλος ingeniosum & uafrum significat aliquem. Plato in Phædro & Protagora. Locos}Communes, seu disputationes quasdam compositas in singularum uirtutum laudes, & uitiorum uituperationes, quas iuuenes discipuli apud eos discebãt. cuius rei meminit & Aristotel. in calce libri redargutionum Sophisticarum, idque non sine uituperio. In Bruto} in libro quem scripsit ad Brutum de Claris Oratoribus. Ornatum oratorium}Elegantiam Oratori peculiarem. Ferri}circumferri.

Equidem}ego quidem, quod ad me attinet. Fama}quæ scilicet etiam apud comicum Eupolim tribuit ei suadendi deam, quam Græci πειθὼ uocant: dicitq; cum ita auditorum animos demulsisse, ut etiam dictorum aculeos relinqueret. tum et Aristophanes de hoc ait, Fulgurabat, inquit, dicendo, tonabat, atque uniuersam commouit Græciam. Meminit eius quoq; famæ Plin. in epi. lib.1. Esse} scilicet scriptores. Hæc}scripta. His}Rhetoribus iam dictis. Clarißimus}.s. omnium.

Eius}Isocratis. nam ut Suidas ait, ac Plutarchus, alij Gorgiam, alij Tisiam, alij Hermogenem quendam, alij Prodicũ, alij Theramenem tradunt.

Aristoteli} Asserenti Gorgiam. Hinc}post Isocratem.

Viæ}rationes discendi. Præstantißimi discipuli}ut Theodectes, Theopompus, Hyperides, & quidam alij quos Cicero in Bruto recenset, et Suidas in collectaneis. Porro quod de Isocratis ætate hic asserit Fabius, & confirmat M. Tullius in Catone maiore, tum & Hieronymus consentit: illud ipsum uariatur apud Suidã, qui mortuum scribit anno quarto et nonagesimo. Scholis} Dissertationibus, disputationibus. Græci proprie scholas uocant non ipsum discendi locum, sed magis

runt in omni studiorum genere, eoq; iam seniore (octauum enim & nonagesimum impleuit annum) pomeridianis scholis Aristoteles præcipere artem Oratoriã cepit, noto quidem illo (vt traditur) uersu ex Philoctetα frequenter vsus,

Αἰσχρὸν σιωπᾷν μὲν, καὶ ἰσοκράτην ἐᾷν λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere.

Ars est utriusq; sed pluribus eam libris Aristoteles cõplexus ẽ. Eodẽ tpe Theodectes fuit de cuius ope supra dictũ est. Theoprastus quoq; Aristotelis discipulus de Rhetorice diligẽter scripsit: atq; hic uel studiosius phi quã Rhetores, pcipueq; Stoicorũ ac Peripateticorũ principes. Fecit deinde uelut ppriã Hermagoras viã, quam plurimi sũt secuti: cui maxime par atq; æmulus vr̃ Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnaseus Dionysius. Præcipue tñ in se cõuerterũt studia Apollodorus Pergamenus, q pceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit: et Theodorus Gadareus, q se dici maluit Rhodiũ: quẽ studiose audisse, cũ in eã insulam secessisset, dicitur Tyberius Cæsar. Hi diuersas opiniones tradiderunt, appellatiq; inde Apollodorei et Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Appollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligẽtissimus in tradendo latine fuit C. Valgius, græce Atticus. Nam ipsius sola uidetur ars edita ad Matium, qa ceteras missa ad Domitium epistola nõ agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoram sunt qui uiderint. Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) condidit aliqua in hac materia M. Cato ille Censorius, post M. Antonius inchoauit. Nam hoc solum opus eius, atque id ipsum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorũ memoria si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum vero lumen sicut Eloquentiæ, ita præceptis quoq; eius dedit vnicum apud nos specimẽ orandi, docendiq; oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum foret, nisi & Rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in Oratorijs hæc minora, quæ pleriq; desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nõnihil pater Gallio: accurate uero priores Gallione Celsus & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt et hodie clari eiusdẽ operis authores: q si omnia complexi forent, consuluissent labori meo: sed parco nominibus viuentium: ueniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen post tot ac tãtos authores pigebit meam quibusdam locis posuisse sentẽtiam. Neq; enim me cuiusquã sectæ, uelut, qua

gis disputationes, prælectiones, atque id genus aliæ quæ res Platonis dialogos legenti statim est obuia. Præcipere } docere. Traditur } A' Laertio in uita Aristotelis. Philocteta } Comico scilicet. Est } extat. Dictum est } in superiori libro, quòd scilicet inter doctos ambiguum sit cuius authoris id sit opus, Aristotelis'ne, an theodectis. Rhetorice } nam testatur Laertius librum unicũ scriptum ab eo, cui titulus, Oratoria præcepta. Huic } diligenter scripserunt de Rhetorica.

Stoicorum } ut Chrysippus ac Diogenes. Peripateticorũ principes ut Demetrius Phalereus, cuius liber de interpretatione Oratoria in hunc diẽ extat. Viam } suam rationem dicendi. Aemulus } concertator, comes studiorum. Athenæus } Ille antiquior scilicet. nam & recentior quidam extat Athenæus noĩe, qui sub M. Antonio imperatore Dipnosophistas, id est sapientum hominum conuiuia doctißime scripsit, ad cuius imitationem composuit Saturnalia Macrobius, ut pleriq; existimant. Apollonius Molon } quem Cicero ipse in insula Rhodo audiuit, ut ipse sæpe testatur. Cecilius } Nam hunc æmulum Hermagoræ Suidas facit. Dionysius } scripsit præcepta quæ hodie græce extãt.

Pergamenus } ex pergamenis Phrygiæ urbe. Apolloniæ } quæ ciuitas est colonia Corinthiorum, quanquam Stephanus hoc nomine uigintiquinque recenset urbes. Gadarenus } ita censet legendum Stephanus: qui à Gadara non Gadaræus, sed Gadarenus uenire dicit, id est oriundus ex Gadara ciuitate Palestinæ. Cognoscas } ἀντὶ τινὸς ponitur, quando uidelicet secunda persona pro tertia quauis accipitur. Valgius } seu Eualgius, utrunq; apud authores, alterum tamen frequentius inuenitur, Valgius scilicet apud Macrobium. Atticus } Attici meminit Suidas cũ Rhetorem eum dicit. Ceteras }

Apollodoro inscriptas. Epistola } Apollodori. Agnoscit } scilicet Apollodori esse. siquidem agnoscimus ante cognita, cognoscimus autem qualiscũque.

Plura } quam scilicet Apollodorus. Viderint } scilicet uiuentem. nam ut Suidas author est, potißimum sub Cæsare Augusto Romæ docẽdo floruit, ac diutißime uixit: quare non incredibile est Fabij seculo, quod fuit Domitiano imperante, aliquos superstites fuisse qui Hermagoram uiderint. Cẽsorius } Sic cognoĩatus à seueritate cẽsuræ gestæ. Inchoauit } ichoatum opus de arte reliquit, quẽ exilem uocat libellum M. Tullius in Bruto. Imperfectum } ad finem non perductũ. Res } necessitas, usus. Dedit } apposuit. Tacere } nihil præcipere. Elapsos } Excidisse. Diceret } in præfatione librorum de Oratore. Minora } præcepta. Materia } Argumento Rhetorices. Pater Gallio } ad differentiam filij Gallionis.

Priores } Aetate functum uita fuisse Plinium, ex hoc Fabij loco conijcere possumus. Parco } taceo nomina. Eorum } Hodie uiuentiũ scriptorũ. Inuidia } alludit ad Ouidij dictũ. Maius ab extincto nomen in ora uenit. Atque ad Horatiũ simul, cuius hi sunt uersus in hanc sententiam lib. Epist. 2.

Diram qui contudit hydram,
Notaq; fatali portenta labore subegit,
Comperit inuidiam supremo fine domari.
Vrit enim fulgore suo qui prægrauat artes
Infra se positas, extinctus amabitur idem.

Pigebit } scilicet me. Imbutus } Affectus. Addixi } adiuraui. Alludit ad uersum Horatij, qui de se ait libro 1. Episto.

Nullius addictus iurare in uerba magistri,
Quo me cũq; rapit tempestas, deferor hospes.

Electuris } Lectoribus. Meruisse } Quod meruerim.

ANTONII PINI Portodemaei ad Iacobum à Gouuea, Theologũ eximium, Barbaraeq; iuuentutis moderatorem prudentissimum, in suos cõmentarios praefatio.

dam superstitione imbutus, addixi. & electuris quę uolent faciendã copia fuit: sicut ipse plurium in unum conferro inuenta, ubicunq; ingenio non erit locus, curae testimonium meruisse contentus.

ipse uolui periclitari, & praestare, & me quoq; hominum iudicijs credere: quae qui undique expauescit, intra famam uiuet, nec se unquam à silentio, ac si publico abstineat, uindicabit.

INter eos qui eloquentiae praecepta literis mandarunt, satis constat nullum uel subtilius Fabio ea excussisse, uel splẽdidius initiauisq; pscripsisse. Qua ex causa factum est, ut qui ad nominatim quod peruenisse creditur, plurimum lectioni Fabij studij impendant, et in eius peruestigando sensu omnem curam, operã, animiq; contentionem collocent, adeo ut tantum se quisq; in arte dicendi promouisse putet, quantum in huius authoris studio est progressus: ut nec defuerint superiore nostraq; memoria, qui suum profectum uno Fabio metirentur, & in eius intellectu sponte conquiescerent. Et sane ita allicit tacito eloquentiae condimento Fabius, ut morari usque iuuet, & non modo tumultuaria auiditate percurrere, uerum etiam refrigerato calore ex interuallo regustare. Etenim cum in eius uirtutes diligentius intueor, eminere certo, & caput attollere, sed ita, ut numero se constipent, ut uicinis obruant, splendore obscurent. Prudenter enim & se ad discentis summittit mensuram, & sic in doctiorum captum descendit, ut neminem suo aditu prohibeat, omnibus sui faciat copiam, qui acri iudicio sibi & animum spectando, & prudentiam aestimãdo dedunt. Venit porro in eam authoritatem, ut maiorum rhetor gentium, pondere rudioribus, eruditis acumine, morosis diligentia satisfaciat. Cum tamen ad Fabij lectionem adspirent omnes, eoq; neruos omnes contendant ingenij, impetum multorum, mendarum frequentia inhibet lectionem remoratur obscuritas, professores difficultas retardat. Eas plagas, superiorum temporũ barbaries inuecit Fabio, ut non mihi degenerasse ab illo uetere, sed in aliam quandam speciem uideatur esse translatus. Nec temere ullum reperias scriptorem, in quem sibi plus idocti permiserint, quẽ uitiarint foedius, quem turpius loco mouerint. Subijt aliorum aleam, sed maiore & dispendio sui, & studiorum iactura. Nam praeterquam quòd interciderunt multa, quae uicturis post se litteris commendarat, reliquias collegimus ex tanto literarum incendio, uerum sordidas adeo, & inquinatas, ut non in magno discrimine posueris, perierit ne opus, an ita deformatum ad nos peruenerit. Quoties frigidos sensus, contortas sententias, hiulca mẽbra, dissitas partes, male descripta praecepta offendimus, toties exulceratur dolor, & ueteris iniuriae obuersatur animo recordatio. Ego uero miror nulli pertinaciores mendas inustas esse. Siquidem cum se collegissent literae, & doctis ad bene de se sperandum signum extulissent, in hunc authorem incubuerunt plurimi, & pro se quisque sordes detergere, delere maculas, dictionum portenta expellere, studiosi sunt aggressi: quorum industria factum est, ut mendosum Fabium, Fabium quidem certe retineamus. In hoc ordine principem locum obtinet Valla, qui labore improbo descripsit exemplar, & emendatum quanta maxima cura potuit posteris propagauit. Illum secutus est Hermolaus, Angelus Politianus, aliiq; eruditi, quorum magnum prouentum ea aetas tulit. Successit Raphael, qui castigauit nonnulla quaedam uertit in deterius, & prauis authoritatem dedit. Supersedeo uiuentiũ nominibus, ne uel ex laude gratiam captasse: uel ex reprehensione offensionem contraxisse ultro uidear. Hoc tamen dicam, & quidem audacter, ita Fabio omnes cupere, ut non desperem & familiarem prae facilitate, & emendatum pro diligentia tandem aliquando fore. Quò ut alios m:; ordinis pfessores eliceres, pr[illegible]

Nec uero sum nescius, molestissimam esse prouinciam eorum qui cum diu multũq; ut alijs praelucerent elaborarint, in hominum indoctorum reprehensiones incurrunt. Haec est fendi nostri literarij calamitas. Veniam dari nobis uolumus, quam alijs deneganus: iniquam in nos ipsos legem sancientes. Vbi oculatum nescio quid ipse ximus, uniuersa exigimus, et de integro ipculi reddi uolumus. adeo ubi eruditicius parum est, ibi candoris est minus. Quòd si mutuis auxilijs starent docti, studijs mirum quanto magis fieret accessio. Omnes enim in maius prouehere niterentur, nec alijs eodem contẽdentibus, uiam calumniando obsepirent. Expertus sum crebro nullos de interprete magis decerpere, quàm qui eius ubique facem illatam sequuntur. Quae cum ita sint, reformidandum censeo ne plerisque parum instructus re literaria uidear, qui ad opus tam exquisitae difficultatis accedam: à quo plane destitissem, si tantum mihi ipse tribuerem, ut in ea quae scribo, alios uelut sacramento adigi uelim. Non enim tam effuse de me polliceor, ut in re tam obscura nunquam caligasse me audeam confiteri. Hoc certe prae me fero, conatum me, ut si quod uolui, non essem assecutus, me operae susceptae non poeniteret, si uiam quam caeteri sternerent, ipse aperirem: quae in hoc authore necessario adhibenda est, partim ut praeceptores, partim ut auditores angustijs itineris non excludantur: sed potius ut qua prius uix pedem figebant, nunc tutò decurrant, et superata difficultate gaudeant. id quod cum aliquot ipse libris praestitissem, auditoribus praesertim nostris in mora esse nolui, quin uno eodemq; tempore & quotidiana praelectione alerentur, & domestica lectione audita recolerent, & excipiẽdi liberati molestia, nostram non manum modo, sed & mentem assequerentur. Proinde in librum tertium, cuius in comperto est obscuritas, commentarios emisi, idem in libris alijs propediem facturus, qui alienae mihi lucis uidebuntur indigere. Quam nostri ingenij primã foeturam cuius fidei committere potius debui, quàm tuae, doctor eximie? Tibi enim ut addicam, ratio officij ita impellit, ut ab hoc officio discedere, in religionem uerterem. Et ne longius abeamus, quo ego nunc re propensionem remetiri, uoluntatem repẽdere, beneficia possim reponere, quae tot ipse in me collocasti, quot neq; pudor tuus agnoscere, neq; meus silentio praeterire sustinet? Iam enim cum in ordinem legerentur nonnulli, qui illustrissimi Lusitaniae regis sumptu cultum ingenij caperent, quo studio me puerum complexus es? Et non modo in hunc ordinem cooptandum, sed & literis expoliendũ curasti. Quos ipse tam praesentes deos habiturus fui, ut sine ductu tuo Lutetiam appulissent? cui hoc debemus oẽs. quòd fontem literarum Lutetiam nobis aperueris, nec ad illum tantum digitum intenderis, sed ab illustrissimo rege ĩpetraris, ut eius uoluntate copijsq; sustentarentur qui & nostros homines concionibus formarent, & ad exteras barbarasq; nationes fidem Christianam diffunderent. Quid quòd nullam ornandi nostri nominis occasionem praetermisisti? De me honorifice scripsisti saepius, & ut ordinem ducerẽ, tua pietate excitasti. Ingratas ergo meas literas putarem, nisi tuum sibi nomen praescriberẽt, & te unum esse per quem profecimus, testarentur. Quanta uerò, dij immortales, diligentia pfecisti ut eminentissimis ipse praeceptoribus operam darem, & uelut sub optimis imperatoribus ingenij mei rudimentum ponerem! Delegisti la[illegible] odoicum, uirum singulari uirtute, iudicio, eruditione: cuius

suius disciplinam cum ipse me dedissem, ille & mores collocasset, in tuto, & solidæ eruditionis matico munisset, tuæ uirtutis parte adiutus triennium in omnem me partem philosophiæ insinuani, du ce usus eo, qui in philosophorum castris magnum usum habuisset: postremo ne quod temporis punctum tuis beneficiis esset uacuum, ad erudiendam tuam iuuentutem inuitasti, & amplissimo tui gymnasij ordini præfecisti: cuius ego nunquam dignitati occurrissem, nisi tuæ beneuolentiæ flatu promotus, ad omnem me laborem confirmassem. Quare non tam uereor ne ut tibi hoc dicarem, parum causæ fuerit, quàm ne tuum nomen meis nugis interponēdo, uidear eleuare. Ego uero eam causam sustinerē, nisi tuo patrocinio hæc fulcire, & officio respondere uoluissem. Fœtum ergo recens editum indulgenter foue, & meum in res tuas studium libens agnosce, qui non uiuæ tantum uocis beneficio tuæ iuuentuti prodesse, sed & scripto eius industriam iuuare contendi: atque ita feceris, ut nullum maius abs te beneficium, quàm huius meæ temeritatis ueniam interpreter. Vale.

IN TERTIVM M. FABII QVINTILIANI de institutione orat. librum commentarij, Antonio Pino Portodemæo authore.

Recenset principes artis dicendi scriptores Fabius, tā qui græce, quàm qui latine artē hanc sunt præcepti complexi. quod ab eo uidetur factum partim ut locum sibi scribendi etiam post tot authores relictum ostenderet. partim ut quia horum est citaturus opiniones, catalogum haberemus scriptorum, qui in hanc dicēdi facultatē præcepta contulerunt. Ideo uero hæc enumeratio huic libro aptissima est, q. ipse initio testatur in nullo ferme tantam esse diuersarum opinionum congeriem, quantam in hoc. Accedit, quòd cum hic liber præcepta dicendi primus contineat, nullibi commodius potuit hæc authorum multitudo recenseri, cum in iis quæ sequuntur, longe sit maior sententiarum uarietas. Principio uero epilogo colligit quā tum hactenus sit effectum, deinde quid in posterum instituat docet.

Quoniam, inquit, libro secundo quæsitum est quid esset rhetorice, ubi miraberis fortasse cur non longius initium repetendi fecit. Omissis enim illis omnibus quæ de prolusionibus rhetoricis dixerat, à decimoquarto capite repetere orditur. Quod hac ratione factum crediderim, quia uoluerit inde repetere, unde artis tractatus incipit. Præcedentia enim ut in officio sunt rhetoris, ita iustum artis opus antecedunt. eoq; non in summam colligit per uniuersum librum sparsa, sed dicta secundum id caput, quo huius facultatis tractatum tripartito diuisit, in artem, artificem, & opus. Nam cum hæc quæ in substantia artis quæruntur, secundo libro absoluerit, & disputando transegerit, concludit: Quoniam secundo libro, qui ea omnia continet quæ ad naturam artis cognoscendam faciūt (quam artem externam Victorinus appellat) quæsitum est quid esset rhetorice, quæsitum inquam, quòd ex multis multorū definitionibus uel in qualitate rei, uel in comprehensione uerborū peccantibus, hanc constituerit definitionem, rhetoricam esse scientiam bene dicendi. Nec uero mihi in his immorari consilium est, & quæ fusè ibi dicuntur, huc coaceruando obscurare, cum & ibi à nobis sint explanata, & uiuæ uocis beneficio commodius renouentur, Ergo quoniam definitionem rhetorices (quod in omni disputatione debet esse primum) ratione collegit, deinde finem esse docuit bene dicere, qui nec esset in euentu, ut persuadere: nec aliquid euentus includeret, ut apte ad persuadendum dicere: nec munus unū duntaxat aut alterum complecteretur, ut facultatem esse inueniendi: nec falsum aliquid includeret, ut artem esse imponendi: sed quia intra oratoris scientiam situs & uirum bonum ostenderet, & materiæ honestatem, & dicendi uirtutem contineret, utpote bene dicere. quod si officium esse uideatur, nihil prohibet officium esse, dū præstatur: finem, ubi sumus consecuti. Hæc aūt una eademq; opera in definitione posuit, q. ea definitio & genus hēat artis, ut sit scientia: & materiā, quia de oī re: & finē, o**ssi** utq;, nimirū bene dicere. Artem quoq; esse eam ostendimus. Quæsiuisse tantum antea se ait, nunc ostendisse, quòd hæc argumentis confirmauerit, reprehensis contrariis: illa comparatione authorum quodammodo muniuerit. id quod ita esse reperiet, qui illa cum iudicio expenderit. Ceterum obseruat, artem esse probatam cap. 17. utilem uero docuisse cap. 16. Quod ne temere putes factum. In repetendo enim naturæ ordinē uidetur seruasse, in tractando respexisse cohærentiæ commoditatem. Nam quia utilitas ex definitione colligebatur, & ut ars uideretur iuuabat, secundo libro ante locauit. Porro cum è multis effecerit esse artem, tum præcipue quia ars, Cleanthe authore, est potestas uia ordineq; multa efficiens: quod in rhetoricē competere certum est, Et utilem satis potenter ostendit, tum q. ut fateamur mediam quandam esse artem rhetoricen, si quas inuectas calamitates per eam constaret, improbitati potius abutentium, quàm artis uitio essent adscribendæ. deinde quòd nihil ita omni ex parte bonū est, quin aliquando uideatur perniciem attulisse, cuius tamen usus non in totum abdicetur, Postremo quòd nulla incommoda importabit hæc ars, ita uirtuti coniuncta, ut ille copulari coniungiq; uult, & uirtutem probauit, more puto Stoicorum, qui uirtutes uocant artes: quas, ut distarent ab alio uirtutum genere, τεχνικὰς uocauit Aristoteles. nec magnopere dissensit Cicero, qui in tertio de oratore unam de summis uirtutibus esse contendit, si non fiat linguæ cordisq;, id est sapientiæ & eloquentiæ diuortium. Accedit quòd in partitionibus hāc artē facit sapientiæ comitē, ministramq; ut non dubitandum sit hoc intellectu in uirtutum ordinem coactam à Fabio, qui eam uellet artem cohonestare, cuius præcepta tanta erat diligentia traditurus. Ait igitur se pro uirili parte, quantum uires tulerint, ostēdisse, ne quid sibi uideatur tribuere arrogantius. Nec uero moueri debes quòd duo capita omiserit. Non enim id uacillanti memoriæ est imputandum, sed quòd satis doceant rhetores in omni ἀνακεφαλαιώσει cauendum ne minutissima quæque regeramus, proinde ea uidetur tacuisse. deinde q. utraque disputatio magis nata ex occasione tractandi uidetur, quàm ex cursu ordineq; præceptorum. Ergo addit materiā se subiecisse, id est subiiciēdam probasse omnes res de quibus dicere oporteret; non ita, ut de omnibus oblatis, sed quæ honeste à uiro probo dici possint. Quod ut altius intelligas, memineris Fabium mediam quandā inter Crassum & alios qui huius facultatis materiam in angustum concludunt, tenere sententiam. Crassus enim ut magnificentius de suo oratore loqueretur, uult omnium rerum præsentanea & uelut innumerata cognitione esse præditum. quod si fieret, non dubium quin is esset futurus orator nulla ex parte cessans. Alii ad ciuilium duntaxat quæstionum curriculum aut uerius pistrinum coegerūt, exiguum admodum campum relinquentes, in quem posset oratoria uis excurrere. Fabius ut non onus tantum imponit oratori, ita uult oratorem arte cognita omni de re dicturum, quam uel tunc sciuerit, uel ab alio pro tempore nouerit, ita tamen, ut quemadmodum proprie dicuntur ciuiles quæstiones, quòd illas ubi nouerit, dote uerborum locupletabit: ita & res aliæ dicantur proprie, q. illas ornate possit eloqui, In summa ego sic puto, si quis materiam eam quæ tractari potest, perspiciat, oēs esse res. sin ea uelis intueri quæ traduntur, præcipuum esse locum ciuilibus quæstionibus. Cum igitur hæc præmiseris hactenus, quæ posthac est traditurus exponit.

Iam hinc, a libro nempe tertio, executurum se dicit, unde ceperit, quámque habeat originem, siue facultatem species, siue artem, quibus constet ut partibus. Quinque etenim faciet quasi membra eloquentiæ. postea quo quæque modo inuenienda sint. id quod perficit libris quinque. deinde quomodo tractanda: quod de elocutione est intelligendum, ad quam attinet tractare inuenta & collocata, In cuius partes ueniunt memoria & pronunciatio, ut inuentioni subycitur dispositio. id quod ipse in operis totius præfatione testatur. Intra quem modum plerique constiterunt. id est, de quibus omnibus tantum abest ut cæteri sint locuti, ut Apollodorus præcepta tantum forensis generis sit persecutus. Sed enim ut intra famam esse, est famam non attingere, ita intra hunc modum esse, est hunc dicendi finem non assequi, aut certe non ultra progredi. Appollodoros autem recenset Suidas plurimos. Fabio is est Apollodorus Pergamenus Apolloniæ olim doctor Augusti. a quo dicti sunt Apollodorei. Est autem latens comparatio, qua suam diligentiam aliorum incuriæ anteponit. Deinde ubi qua de re sit toto opere acturus aperuit, ad peculiare huius libri argumentum præparat, & difficultatis nos admonens, & tædy, quod uitio potius materiæ quàm dictionis contrahi poterat. Infert subinde hunc sensum, materiam huius libri tertij magno consensu expetitam, sed uereri se ne quantum difficultatis in colligendis diuersissimis opinionibus exhausit, tantum tædij afferat spinosa traditio, quæ in id genus rebus necessario adhibetur. Ideo uero plus est in hoc libro opinionum, quòd rationem statuum docet. qua de re, dij immortales, quanta est opinionum dissensio! Apud multos enim cum cætera iaceant in silentio, mirum dictu quàm in numero statuum parum omnes consentiant. tamen in tanta sententiarum uarietate rogabant plerique Fabium, ut uelut honorarius arbiter suam ea de re sententiam insereret. quod ut fuit difficile propter inquisitionē opinionum, quæ (ut dixi) & plurimæ sunt, & ualde dispares, ita minimam legentibus uoluptatem afferre poterit, quòd huiusmodi tractatus ornatum non capiat, nec nisi nuda uerborum simplicitate possit tradi. In cæteris enim aliqd nitoris & ornatus inseruit: ubi tædium huius auget ex priorum contentione, qui cum fuerint eloquentiæ succis conditi, molestiorem hunc facient, qui eloquentiæ habeat uelut ossa nulla ornatus cute uelata. quod ne uideatur ad ostentationem comparatum in prioribus, occupatione hanc opinionem diluit, ex eo, quòd si uenditare suam facundiam uoluisset, potuit plausibilius argumentum captare, ut sunt panegyrici, ut actiones, ut pleraque alia eloquentiæ capaciora. Sed consilium facti proponit, ut ne austeritate deterriti iuuenes, rem in totum abijcerent, quin potius suauitate dictionis allecti, pergerent in studijs, & ea cognoscerent, unde certum erant fructum percepturi, & suorum studiorum fundamentum quodammodo iacturi. quod alacrius facturi erant, si non auerterentur statim arida & nulla eloquentia irrizata aspersaque oratione, qualis potuit aures tenerorum adolescentū omne asperius uelut ferrum reformidantes quasi raderentur offendere. Quod ita dictum est, ut à Persio radere auriculas, pro conuitiando offendere. Non uidetur ulla subesse, allusio, sed insignis decoraq; translatio: Confirmat hoc consilium exemplo. Totus autem locus fauorem isti conciliat, quòd animo sit in promouendam iuuentutis industriam tam propenso. Qua ratione, inquit, Lucretius Carus eius operis quo philosophiam ex decretis Epicuri est carmine complexus, libro 1. usus est. Eius aūt uersus adscribit, qui notam habeant insignemque similitudinem, Non secus ac pueris qui medentur, ut improuidam eorum ætatem ludificent, cum absinthia amara admodum, & prope ἀπίθιον pharmacho immista in potionem dare conantur, prius extremitates poculorum quà labris admouentur, linunt mellito succo, aut dulciario aliquo tragemate, ut salubrem ægrotantibus nectant dolum, redditur deinde similitudo apud Lucretium, qui eo tempore, ut idem Fabius ait, in manibus uersabatur etiam supra Virgilium, his uersibus,

Sic ego nunc, quoniam hæc ratio plerunque uidetur
Tristior esse quibus non est tractata, &c.

quæ ut uulgo nota, truncata posuit, laudato authore unde peti possent. ubi p ac, in Lucretio est sed: p uerbo adspirant, contingunt. quæ ideo non muto quia sæpe fit ut in citandis alienis scriptis uacillante memoria, unum loco alterius uerbum irrepat. Porro de absinthio multa dici possint ex Dioscoridis libro. 3. ubi utile dicit ad dolores sedādos melli unoq; admixtum. Illud in curuli certamine uictores ebibebant. In corollarijs Barbarus in plura genera diuidit, Ponticum, Santonicum, Thalassium, quasi marinum. Hæc ad locū nihil faciunt: proinde scrupulosius inquirere est περι εργων. descriptionem collegit diligenter Ruellius libri secundi capite 20. ubi eius uulgare aluynam ponit huius folia pueris dabāt ucteret in fico, uel illitis melle uasculi labris, Sed nos ueremur, inquit, ne parum hic liber habeat mellis suauitatisq; in progressu, absinthy & tædij ex ieiunitate dictionis plurimum. quam allegoriam dilucidius explanauit, salubriorem fore quàm dulciorem. plus habiturum nēpe utilitatis, qua meus uelut inscitia laborans leuaretur: quàm dulcoris, quo appetentia legendi uelut in edulijs foueretur. Hactenus difficultatis unam causam reddidit, quod arida esset necessario huius libri traditio, Nunc cæteras attexit, in hunc modum primam, quòd placere minus poterit ex eo, quia aliena fide dicet plurima; quæ cum falsa sint, aut apud alios lecta, nullum uidetur operæpretium in his operam collocare. Alteram, quòd dissensio authorum ingenium turbat legentium: unde uelut cæcarerum caligine confusus lector pedem referet, & posito de manibus libro, uoluntatem legendi abijciet. Adde quòd si imbutus fuerit praua aliqua opinione, præiudicium domo afferens, sententiam Fabij ut dissidentem respuet atque aspernabitur, Vtriusque causam subnectit. Dissensionis quidem, quòd plurimi authores quamuis eodem tenderent, artemq; dicendi eandem uellent tradere, tamen diuersas in tradendis præceptis uias sunt secuti. quas siue inuentas siue munitas commodiore dixeris metaphora, haud in magno discrimine posuerim. Nec uero quisquam affirmare fuit contentus, & electuris liberum calculum permittere, sed quisq; annixus est ut plerosq; in eandē sententiā uelut scholastico sacramento adigeret. Iāq; imbuti religione cuiusdā sentētiæ, cæteras præ illa pro nihilo ducūt, hinc colligit, q, qualecūq; nullo habito delectu sis iter sentētiāq; ingressus, id probabis, cuius quandā consuetudinē cepisti. Nec enim facile ea pōt mutari, quæ pueris inculcata sunt, & uelut attrito pede ingesta. nā si prioribus renunciarent, discendi nouus esset exhauriēdus labor. At si priora ptinaciter arcteq; tenent, abunde uidetur qđ didicerūt, & iterādi studij labore liberātur. hīc prius ducēt antiquā sententiam qualēcūq; probare, q̄ illam improbando, in nouū se onus discendi conycere. Quia uero dixerat infinitā esse dissidentiū scriptorū uarietatē, docet unde ea nata sit, est enim certū, non statim absolutā hāc fuisse artē ut coli cepta est. Ergo cū pauca & ea impolita scripta essent in artis huius primordia, a. niq; ut artē suppleret, et de suo augeret, cōferebat qđ iuenerat. Inueniebat aūt qsq; p suo captu sæpe diuersa. Iā ubi suis numeris uisa ē cōstare eloquentia, præreptā sibi materiā dilatādi uidebāt multi. quare cōuertebātur ad calūniādos eos q prius scripserāt: & ut recēs aliqđ pepisse uiderētur, bene dicta ī prauū detorquebāt, et p genuinis

subdititia quedã spuriaq; reponebãt. Hinc nata est maior quedã lis, quæ nondum transacta hodie est, Istud ut ita factum doceat, repetit altius tempus quo rhetorica scribi cepit & circa initia consensiam quendam talem, circa incrementa fortassis opinionum collisionem indicet: absoluta iam arte, cum nihil uideretur desse augendo, erupisse plus dissensionis ex calumnia reprehensioneq; præcedentium. Ergo post eos, inquit, quos tradiderunt poetæ, nẽpe Vlyssem, cuius oratio ab Homero comparatur niuibus hybernis: Nestorem, cuius ab ore sermo melle dulcior effluebat: Phœnicem, & agendi & loquendi magistrũ optimum qui tamen rhetori causi sunt potius naturæ ui, quàm artis ductu: adde eos oratores, quos pinxit Homerus in cælatura clypei Achillis: primus circa hanc artem uidetur mouisse quædam & tractasse (quo sensu & græci τὸ κινεῖν dicunt) Empedocles Metonis filius, auditor Parmenidis: qui, ut ait Aristoles in Sophista, Laertio referẽte, πρῶτος εὗρε τὴν ῥητορικὴν, ζήνων δὲ διαλεκτικήν de eius obitu uaria refert Diogenes Laertius lib. 8. Sed infirmã artis instius redegerunt Corax eiusq; auditor Tisias hac occasione, q. deiectis tyrannis, propter licentiam popularem uariæ lites existebant. Callide ergo excogitatum est artificium, quo secundum illos quibus adessent, pronunciaretur. Institutus deinceps est ludus, in quem multi ex nobilibus uentitabant. Martianus Cappella de Corace intellexit eũ dicit fuisse eorum rostro aureo, cuius discipulus Tisias usus est quasi cornici oculos configere: unde abierit in prouerbiũ κακοῦ κόρακος κακὸν τὸ ᾠόν. Sub hos fuit Gorgias ex Leõtio opido Siciliæ mediterraneo. (Fuit enim alter Gorgias, qui de figuris scripsit, quem est secutus Rutilius) Huius frequens est in dialogis Platonis mentio, præcipue in Gorgia. Fuit uero discipulus Empedoclis, ut significat Laertius his uerbis, φησὶ δὲ σάτυρος γοργίαν λεοντῖνον αὐτοῦ γενέσθαι μαθητὴν ἄνδρα ὑπερέχοντα ἐν τῇ ῥητορικῇ, καὶ τέχνην ἀπολελοιπότα, ὅν φησιν ἀπολλόδωρος ἐν τοῖς χρονικοῖς ἐννέα πρὸς τοῖς ἑκατὸν ἔτη βιῶναι quibus uerbis eadem significari uides, quæ & Fabius tradit, Tradi uero a t, q. nõ desint qui Tisiæ auditorẽ faciant Gorgiam. Ergo quia diu uixit Gorgias, cum multis uixit, quos in Bruto enumerat Cicero, & ad refellendã eorũ arrogantiam oppositum, Socratem, ultra quem Anyti & Meliti calumnia cicutæ sorbitione extinctum uixit Gorgias. Illorum autem, utpote Tisiæ & Coracis, fuit æmulus, quod in eodem artis genere par utrique uideri uolebat. Et quia cum multis floruisse dixerat, eos subnectit, qui cum facta quodammodo oratione uolitarent, arrogantibus, ut inquit Cicero, uerbis pollicebantur se docere quomodo inferiorẽ causam superiorem dicendo facerent. Vixit igitur cũ illo Gorgia Trasymachus ex Chalcedone urbe Bithyniæ authore Stephano περὶ πόλεων καὶ ἐθνῶν. Deinde Prodicus Ceius ab insula Ceo, oppido Iulide, & philosophus & rhetor, æqualis Democrito, Protagoræ auditor Athenis obijt potiõe cicutæ, quasi corruptor iuuẽtutis, quæ habet Suidas in uocabulo πρόδικος. Vulgo autem utrũque male scribitur, cum utrique aspiratio inseritur. Huius item est memoria Protagoras ex Abdera urbe Thraciæ quæ locum dedit parœmiæ. inde enim mens Abderitica. à quo dicitur Euathlus nobilis & primariæ familiæ authore Gellio adolescens artem didicisse decem millibus denariorum, siue 40. millibus nummum, hoc est mille coronatis. quam supputationem sequitur uir huius ætatis doctißimus Gulielmus Budæus, nõ Gallorũ modo, sed totius Europæ ornamẽtũ. qua de re scribit Gellius libro quinto, cap. 20. ubi uidetur innuere dimidium initio numeratum, de reliquo iudicio certatũ, & quia res dilata sit in diem longißimã, pp inexplicabile dubium, non persolutum. Baptista Pius in posterioribus annotationibus nil recepisse uidetur asserere. Fabius didicisse artem ait decem millibus denariorum, pactis an appensis, non exprimit. Nec uero omiserim, ex græcis quosdã, quod ferè dicitur de Protagora & Euathlo, de Corace & Tysia recẽ fuisse. Vnde Cicero de Orat. 3. Sinamus Coracem pullos suos excludere. Quæ in unum locum omnia contuli, ne membratim quærendis singulis lector fatigetur. Succedit Hippias Eleus, ad alterius Hippiæ discrimen, qui omne artis genus callebat optime, & Hippiæ tyranni, aliorumq; quibus idem nomen fuit. Ille Suida teste ex Elide fuit urbe Olympiorum solennibus ludis nobili, Diopithis filius, auditor Hegesidami, sophista & philosophus, sufficientem affluentiam ad uitæ præsidia bonorum finem dixit. græce ἠλεῖος scribitur. formationem ex Stephano scribit Mosellanus: qui si omnia esset complexus, consuluisset labori & meo, & aliorum. Sed designabat puto opus quod multis structoribus erat absoluturus, nisi uitam fortuna inuidisset. Additur his Alcidamas ex Elea ciuitate Asiæ (fuit & in Italia altera, quæ postea Veliæ nomen accepit, aspiratione uersa in u consonam) Dioclis filius, discipulus Gorgiæ Leontini, ut habes ex Suidæ collectaneis. Hunc Plato uocat Palameda, de quo loco est quod addubites, an dicat hunc Alcidamantem Palamedem esse dictum. Certe Suidas Palamedis etiam meminit Eleatæ, qui poeta fuerit tragicus & Pindari narrator. Adde quòd malim legi, quem παλαμήδη uocat Plato. Antiphon quoque primus orationem composuit. Antiphõ, inquit Suidas, patria Atheniensis, tribu Rhãnusius, Sophili filius, Thucididis præceptor (ille quem habuerit, est incertum) primus iudicialis generis præcepta attigit post Gorgian. Quòd autem hic dicitur primus orationem composuisse, an accipiendum est q. priores partes tractarint, hic primus ad integræ orationis assurrexit structuram: an quòd primus conscripserit, & pro se dixerit? Artem composuit, qua forense genus illustrauit: pro se orauit causam capitis. Collapso statu quadringentorum, cum populus eorum acta resciderct, uocatus est in ius Antiphon, quasi tyrannis studuisset, alioqui propter dicendi facultatem iamdudum suspectus. Est autem creditus, Thucydide id affirmante libro octauo belli Peloponnesiaci, dixisse optime. Etiam Polycrates, non ille Samius tyrannus mire felicitatis, sed rhetor alius, qui, ut dixit libro secundo cap. decimooctauo scripsit materias infames, laudem Busiridis & Clytæmnestræ, & eam orationem qua sunt usi delatores Socratis. Hunc reprehendit Isocrates in laude Busiridis. Theodorus item Byzantius. fuit alter Gadareus, cuius postea meminit. hic autem fuit ex Byzantio urbe Thraciæ adiacente Europæ, quæ postea Constantinopolis & noua Roma uocata est. Plura require ex Stephano de urbibus. Ex his, inquit, est, quos Plato, in Phædro scilicet, uocat λογοδαιδάλους, sermonis artifices optimos. Verba autem Platonis adscribam, ut habent in Phædro, siue de pulchro. πίστωσιν δὲ καὶ ἐπιπίστωσιν τὸν λογοδαίδαλον βυζάντιον ἄνδρα. φαιδ. χρηστὸν οὖν λέγεις θεόδωρον. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, id est illustres, ut Cicero in Bruto ait, de uitijs & uirtutibus disputationes. Fabius meminit primo capite libri secundi, & cum agit de Rhetoricis præexercitamentis. Porro uocari locos frequenter huiusmõi cões disputationes, habes apud Fabiũ lib. 4. in locis, inquit, minus obseruatur uerborũ licentia. Dicuntur cões, q. uelut in propositum rem euocent, & in toto genere tractent. Aliter uocantur loci cões apud Rhetores, quibus & accusator uti potest, et defensor. Sed de his nihil ad hunc sensum. Cicero in dialogo quo recenset oratores latinos ad sua usq; tpa, quẽ Bru

tū uocauit ab eo cui dedicabat, negat ante Periclē scriptū aliquid quod oratorio nitore fuerit splēdidum, his uerbis, Ante Periclem, cuius scripta quædam feruntur, & Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed adultis fuerunt, litera nulla est quæ ornatū habeat aliquem, & oratoris esse uideatur. Subijcit tñ antiquiorem Pisistratum, Solonem, Temistoclem eloquentes fuisse creditos. Vnde uides à Cicerone dictum aliqua extare monumenta ex quibus colligatur Periclis eloquentia. Idem ad Qu. fratrem ait antiquissimos esse quorum extent opera, Periclem & Alcibiadem. Fabius dissentit, & edita illa putat nomine Periclis, apertius alibi in hūc modum, Periclis monumenta ad nos non uenerunt. & non ita multo post, Nil posteritati mansurusq; literis reliquit. Ductus est hac ratione, quòd non habeant ea fulmina, quæ illi etiam cum reprehendunt tribuunt priscæ comœdiæ authores Eupolis et Aristophanes: quorum ille impressos aculeos reliquisse dicit, οὕτως ἐκήλει. καὶ μόνος τῶν ῥητόρων τὸ κέντρον ἐγκατέλιπε τοῖς ἀκροωμένοις, hic fulminando totam Græciam permiscuisse, ἤστραπτεν ἐβρόντα ξυνεκύκα τὴν ἑλλάδα. Ideoq; cum non pœnitet eorum esse sententiæ, qui nil putent ab eo literis proditum, quòd ea quæ circunferantur, non respondeant ei famæ qua dicebatur in labris Periclis Suadelā sessitauisse. His, inquit, successerunt multi quos Cicero attingit in Bruto: sed clarissimus qui senibus illis iam extitit Isocrates Atheniensis Theodori filius, Thelesippi & Dionysij frater, authore Plutarcho in uitis decem rhetorum, auditor Gorgiæ Leontini: de quo audi Dionysium. ἐγένετο δ' ἀκουστὴς προδίκου τοῦ κείου, καὶ γοργίου τοῦ λεοντίνου, καὶ τισίου συρακουσίου ὥς φασί τινες ἱστοροῦσι, καὶ θηραμένους τοῦ ῥήτορος. Vnde colligas nō omnes de præceptore eius consentire, eademq; tradere. Sed Aristoteles, qui eo tempore uixit, ætate grandior, tradit in Sophista Gorgiæ fuisse auditorem. ideo tutius est in eius ire sententiam.

Hinc uelut secari cœperunt uiæ, & quasi nouæ sectæ inter rhetores sunt inductæ, cum alij se darent Isocrati excolendos, alij dare operam Aristoteli mallent. Nam Isocratis præstantissimi fuere discipuli ferè ad centum, præter aliam multitudinem quæ eius domum ut ludum totius Græciæ communem frequentabat, tam ad historias scribendas, ut Ephorus, & Theopompus: quàm ad actiones, ut Hyperides et Isæus. Demosthenem quo minus audiret, precio tardatum aiunt. & ad tragœdias, ut Asclepiades & Theodectes: & ad leges condendas, ut Lacritus & Leodamus: postremo ad laudem militarem, ut Timotheus Cononis filius, & Nicocles Euagoræ. Bene ergo Dionysius uocat eius scholam μητρόπολιν, unde multæ sint deductæ coloniæ. Eo uero seniore (obijt enim Athenis post acceptam cladem ad Chæroneā) ἄμφι ἑκατὸν ἔτη, ut ait Philostratus ἓν ἔικοσι, ut q; addit Dionysius, imperante Chæronide δυοῖν δέοντα βεβιωκὼς ἑκατὸν ἔτη. ubi confirmatur ætas à Fabio scripta. Eo igitur seniore Aristoteles qui antemeridianis horis edoceret ἀκροαματικὰ, pomeridianis quibus exoterica quasiq; popularia tradebat, cœpit rhetorices ludum aperire, motus, ut uerbis utar Ciceronis, Isocratis rhetoris gloria, & usus eo uersu à multis in hac historia perscripto, ex Philoctecta Sophoclis tragœdia. Est autem uersus insertus παρῳδικῶς, & ex alio sensu in hunc deflexus: quod Omnibonus non omnino malus author admonet. Quòd aduersum attinet, uarie legitur. ego sic puto rectè legi: ut αἰσχρὸν σιωπᾷν μὲν, καὶ ἰσοκράτη ἐᾷν λέγειν. Non ausim tamen affirmare interpretationem à Fabio adscriptam. quia res tamen leuior est, nō magnopere utrumuis sentias refert. Miror autem unde Laertio in mentem uenerit referre ad Xenocratem, quasi Aristoteles cum audiuisset Xenocratem, philosophari cœpisse dimitti postularit, ac si turpe esset tacere se, & Xenocratem pati Athenis constanter philosophari. Sedenim maior est aliorum authoritas, q̃ ut Laertij testimonio possit eleuari. Schola uero cum ludum significat literarium, tum disputationes quasdam illustres credibile est agitatas quo intellectu & Cicero ad Atticum aliquoties utitur, & uero in Tusculanis, si aliàs unquam, apertissime. Vt scholas, inquit, Græcorum more habere possimus. quo sensu dictum putarim scholis pomeridianis, id est eo tempore quo populares quasdam credibilesq; duntaxat quæstiones tractare consueuerat. Atqui ars est utriusq; Aristotelis & Isocratis, non tamen perinde scripta. Aristoteles enim, ut taceam Gryllum ad Alexandrum, & alia opera, certe ad Theodecten accurate est uias artis huius prosecutus tribus libris. Isocrates uero exiguam quandam reliquit artem: cuius mentionem facit Quintilianus libro 2. cap 16. sed ita, ut subditiuā putet, & ab aliquo Isocratis nomine emissam. Eiusdem fuit ætatis Theodectes Aristotelis auditor, prius tamen Isocratis, Aristandri filius. In Mausolum epitaphium scripsit, et præter tragœdias, ut Suidas refert, ἔγραψε τέχνην ῥητορικὴν ἐν μέτρῳ, cuius hic Fabius meminit. Legitur tamen apud Laertium, artē ab Aristotele conditam, sed sub huius nomine exijsse, cuius testimonio utitur Fabius libro secundo, cap. 16. de qua an sit potius intelligendum, uideant docti: sat habeo commonuisse. Theophrastus, qui cū Tyrtamus uocaretur, à diuina dictione nomen inuenit, scripsit de Rhetorica diligenter, nam & περὶ τῆς ῥητορικῆς α, καὶ περὶ τῶν τεχνῶν ῥητορικῶν εἴδη ια authore Laertio scripsit. Ex hoc demum tempore, cum rhetores pene decoxissent, rhetoricam magis literis illustrarunt philosophi, in quācunque familiam te cogitatione conuerteris, sed præcipue Stoicorum (qui in Stoa porticu differebant) principes, ut Chrysippus: & Peripateticorum, ut Demetrius Phalereus, ut de multis hos nominem. Hermagoras post hos fecit propriam uiam, et uelut certas quasdam opiniones sequēdas proposuit. Porro Hermagoras fuisse duos, ex Suida & Fabio conijcio, seniorem hunc, & alterum iuniorem, qui scriptos libros reliquerit περὶ ἐξεργασίας, περὶ σχημάτων, περὶ φράσεως καὶ πρέποντος, quique sub Augusto docuerit, & multum ætate processerit: quem suæ memoriæ quosdam uidisse testatur paulo infra Fabius. Ille uero senior mihi uidetur, quē & mirabiliter composuisse multa ait postea, et in rhetoricis subinde imitatur Cicero. Huic uidetur fuisse par Athenæus senior rhetor. Alter fuit grammaticus, et æmulus, ut qui in eodem artis genere primas sibi arrogarit. Multo post Apollonius Molō, cui Rhodi tunc docenti recoquendum se Cicero præbuit. Aliqua scripsit Areus, cuius laudat diligentiam libro secundo. Multa Cæcilius rhetor, & Dionysius ex Halycarnasso Ioniæ oppido: quorum quædam hodie extant. Sed nulli tantam de se opinionē excitarunt, nec tam illustre sibi fecerunt nomen, quàm Apollodorus ex Pergamenis urbe Phrygiæ, Apolloniæ doctor Octauij: qui inde euocatus ad cernendam hæreditatem Cæsaris, Augustus postea dictus est, decernente Planco. Erudijt & Theodorus, quem Gadareum uocandum putat Stephanus, certe γαδαρέα uocat Suidas. hic cum Tiberius successor Augusti, siue ob tædium urbis, siue ob uxoris insolentē arrogantiam, siue ut authoritatem reditu captaret, quam in oculis oīum quasi habitādo nimiū sentiebat, in eā insulā Rhodum noīe secessisset, studiose illi adfuit, & præceptis quantum per tempus licebat instruxit. Maluit autē dici Rhodius, quòd ea urbe donatus esset, quàm à Gadara urbe Palæstinæ nomen sumere. Porro dissidebant inter se admodum: unde qui in alterius se disciplinam deduxissent, quasi in magistri sententiam iurassent,

arcte tuebantur sua placita: & ut ab Epicuro Epicurei, ab Aristotele Aristotelei, sic à Theodoro Theodorei, ab Apollodoro uocati Apollodorei: & rhetoricam in familias dispertierunt, ut antiqui in sectas philosophiam dissiparunt. At uero Apollodorus docuit plurima, scripsit pauca: sed libris editis discipuli quae à schola attulerant, commendarunt, latine quidem C. Valgius (Sabellicus Eualgium legit, falso) graece Atticus rhetor. quod ubi legerit apud Suidam Mosellanus, nescio: ipse certe nusquam reperi, cum studiose inquirerem. In quem locum quis incidi, mirum est quàm saepe negligentibus imponat, qui citet saepe eos quos an uiderit dubito, cum eorum nequicquam toties imploret fidem. Ergo cum multa circunferrentur nomine Apollodori, is epistola ad Domitium scripta, agnoscit eam modo artem, quam ad Matium familiarem elucubrarat. Theodorus scripsit plura q̃ Apollodorus. Huius fuit auditor, iunior quidam Hermagoras: quem qui uiderint, extare suo tempore dicit Fabius: & fieri potest ut eum senem uiderint quidam qui aetate essent iam prouecti quo tempore ista cepit scribere: quod quando fuerit, certius infra subijciam. Romanorum quidem primus aliquid de arte dicendi scripsit Cato à grauitate censurae gestae nomen sortitus. Sed quia temere facit, qui rem tam ueterem pro certa affirmet, quantum, inquit, ego sentiam, Istuc confirmat Capella in sua Rhetorica. testimonium inde aliquando petit Fabius, ut cap. 1. libri postremi cum in mores artificis inquireret Post Marcus Antonius, is qui cum Crasso disputat in oratorijs. libris, pauca praecepta in libellum redegit, quem sibi excidisse uerius quàm editum esse idem subinde testatur, Cur autem imperfectam artem reliquisse dixerit, indicat. nam praeter eum libellum nihil scripsit, seu quòd artis ostentator non esset, quam se nescire simulabat: seu fortasse quòd praestantius credidit artem scriptis admiscere, quàm illam tradere. Secuti sunt scriptores alij, ut Fronto Santius, Celsus, alijq; complures, sed inferioris ordinis: quorum testimonium siquando res desiderabit, eorum opinione utetur. Et de his hactenus. Deinceps reprehensionem amolitur operae aut frustra, aut cum inuidia susceptae. Nam cum M. Tullius artem hanc non splendore modo insigni, sed & authoritate donauerit, uidebitur aut inanis labor siquis eadem tediose recantet, aut certe impudens si reprehendere perget quaedam, & nomen Ciceronis calumniando deprimere. Vtrunque auertit causa reddita cur necessario post illum subeunda fuerit haec scribendi prouincia. Ergo ut in eloquentiae usu princeps est, ita in docenda arte omnes excelluit M. Tullius, unus in quo totius oratoriae facultatis unum ferè est exemplar. Proinde tacere fuisset satius, ne quid uideretur ad eius praecepta posse addi, nisi ipse damnaret illud opus Rhetoricorum, in quod artis huius elementa ideo coniecerat, ita ut quae illic dicuntur, expolita non sint, sed iuuenili diligentia regesta: cui operi etsi alia subiecerit limatissima, infra se tamen putauit uulgares artis minutias consectari: unde relinquitur scribendi locus ea saltem quae à se minus accurate perscripta ad Qu. fratrem in operis ingressu testatur. & ne ars intercisa esset, quae optime dixerat alibi Cicero, in ordinem coegit, cum caeteris authorẽ inuenti libenter agnoscens. hinc & modestiae consulunt, & praereptum non esse scribendi locum collegit. Oratoria porro uocat non libros modo ad Qu. fratrem, sed & ad Brutum, & alia quaedam opera ubi praecepta huius artis grauiter magis quàm subtiliter est persecutus. Illustrauit artem Rhetoricam Cornificius, cui multi tribuunt libros ad Herennium scriptos. qua de re nolim in utrãuis partem controuersiam suscipere. Stertinius hunc est secutus, postea Gallio senior iunioris Gallionis pater. Accuratius, inquit, diligentiusq; Cor. Celsus, qui de medicina eleganter scripsit, & Laenas docuerunt artem: quorum uterque antecessit aetatem Gallionis. floruerunt etenim ambo sub finem Augusti. Maiore itẽ cura q̃ Gallio, Virginius, q sub Traiano ẽ uita functus: quo adhuc tpe uiuebat Fabius. Ex hoc loco ĩfert Cataneus, hoc opus institutionũ fuisse inchoatũ sub Domitiano, sed sub Traiano uulgatũ, nã hic memoriã facit Virginij ut mortui. obijsse aũt Traiano imperãte, locupletissimus testis est Plinius in epistola libri secundi. extat tamen libro quarto ad Domitianum praefatio quasi adhuc in uita agentem, Plinium uero eum significat seniorem, qui ab incunabulis oratorem informauit, ut meminit eius ex sorore nepos Caecilius Plinius in epistola quadam, ubi partibus iudicis fungitur, & opera auunculi enumerat omnia. Rutilius quoque Lupus figuras descripsit ex iuniore quodam Gorgia. Sunt uero, inquit, aetate nostra. Floruit autem Fabius sub Domitiano Nerua Traianoque imperatoribus, Clari scriptores, ut Suetonius, Tacitus, iunior Plinius, & alij quos enumerat Tacitus in Dialogo Oratorum. Sed si omnia ut fortasse cognouerunt, ita diligenter pertractassent, nil fuisset opus Fabio, impetrata iam à docendo quiete, tam laboriosum multiplexq; opus aggredi. Supersedet tamen nominare uiuentes, ne uel ex laude illis conflet inuidiam, uel contra in se ex eleuatione odium concitet. Veniet suum tempus eorum laudi. Post cineres enim, ut ait poeta, gloria certa uenit: Tunc laudabuntur effusius, cum è uiuis excesserint. Virtutis memoria magis magisq; à rogo inualescit. Inuidia quasi cum corpore uritur, cum cadauere sepelitur quodammodo ac restinguitur. unde liberius iudicant posteri, ut qui nullam inuidiae maculam inustam habeant. Enumeratis scriptoribus collegit, ut initio dixi, scribendum sibi esse, operaepretium se facturum putans, si post alios suam sententiam multis de rebus afferat. quam & ueriorem innuit, quòd nulli addictus quasi sectae de his iudicat, sed libere adhibito iudicio quid sentiat exprimat. Ac ut ille in nullius uerba se adstrinxit, ita non uult ut sibi lector adhaereat, sed re perpensa aestimatáque eligat quod sequatur. hinc electuris ait se fecisse copiam. Quod uero ad recensendas opiniones attinet, ubi aliorum placita explicauit, si uidebitur posse aliquid adijci, contendet ingenio, ut limam intendat prioribus, & saniorem de re proposita ferat sententiam. sin res uil patietur tale, at certe commendabitur Fabij diligentia, qui biennio tantum impenso tot authores excusserit, ut quid senserint de eloquentia uiri grauissimi, aperiret.

A R G V M E N T V M.

Ad id quod initio praecedentis capitis promiserat, accingitur: docet Rhetoricen Principium à natura duxisse: studium & incrementum debere utilitati: perfectionem, ab arte & exercitatione esse consecutam: Artem, ut medicinam, ex longa obseruatione factam. Refellit etiam eos qui curam dicendi à conditoribus urbium, aut legum authoribus cepisse, aut à defensione potius quàm ab accusatione, putabant.

Quod initium Rhetorices. Cap. II.

NEc diu nos moretur quæstio, quæ Rhetorices origo sit. Nã cũ dubiũ ẽ, quin sermonẽ ab ipsa rerũ natura geniti ꝓtinus homines acceperit: (quod certe principium est eius rei) huic studium & incrementũ dederit vtilitas, summam ratio & exercitatio: Nec uideo qua re curam dicendi putent quidam inde cepisse, quòd ij qui in discrimen aliquod uocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. Hęc enim vt honestior causa, ita non vtiq; prior est: cũ ꝓsertim accusatio ꝓcedat defensionẽ: nisi quis dicit ẽt gladium fabricatũ ab eo prius qui ferrum in tutelam sui, q̃ qui in perniciẽ alterius comparauit. Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, obseruatio. Homines enim sicut in medicina cum uiderent alia salubria, alia insalubria, ex obseruatione eorum effecerunt artem: ita cum in dicendo alia vtilia, alia inutilia deprehenderent, notarũt ea ad imitandum vitandumq;, & quędam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoque: hęc cõfirmata sunt vsu: tum quæ sciebat quisq;, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus vrbium ac legumlatoribus dedit: in quibus fuisse uim dicendi necesse est: cur tamẽ hanc primam originem putet, nõ uideo, cum sint adhuc quædam vagæ & sine urbibus ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in his nati, & legationibus funguntur, & accusent aliqua ac defendant, & denique alio melius loqui credant.

MOSELLANVS.

SErmonem } loquendi facultatem. Protinus } genitis hominibus sermonem inditum fuisse. Huic } principio & semini indito à deo. Studium } amorem. Vtilitas } sperata scilicet ex eloquentia. Sũmã } perfectionem huic dedit principio. Exercitatio } usus, qui omnium magistrorũ præcepta superat. Vsus enim, ut ille dixit, potest omnia. Video } deflexio est à corpore ad animũ. Inde } hoc principio. Discrimen } capitis, aut fortunarum. Hæc causa } hoc principium. Prior } quam sit accusandi causa. Nisi quis dicit } quod scilicet absurdissimum esset. Qui } scilicet latro. Obseruatio } diligens cura artis. Artem } s. medendi. Eorũ } Vtilium & inutilium inuentorũ. Dedit } in præfatione Rhetoricorum. Vagæ } huc & illuc errantes sine mansionibus, id quod & de Aboriginibus narrat Sallustius in Catilina. et hodie in multis gentibus Scythicis experientia cognoscere licet. Legationibus } Muneribus legatorum.

ANTONIVS PINVS.

PRincipio executurum se dixerat unde ceperit rhetorica. ita originis quæstionem initio tractat: cuius breuitatem facilitatemq; promittit, cum ait, Ne nos moretur quæstio, quæ sit rhetorices origo. Quod ut facilius assequaris, propone tibi duplicẽ originem, facultatis alteram, id est quomodo & nata & adulta & consummata sit eloquentia. artis alteram. qua nempe uia, uaga prius eloquentiæ præcepta in artem redacta sunt. Nec enim idem est quærere, unde homines ad diserte loquendi curam incubuerint, & unde factum sit ut arte eloquentia comprehensa, certo præceptorum ordine constaret. De priore sic ait, Fundamẽtum bene loquendi, est sermo qualiscunque à natura sit donatus. ergo eloquentiæ initium á natura est. quod hac ratione colligit, quia loqui est primum. Atqui in confesso est, rationis comitem esse orationem, nec ulla re magis quàm sermone contrahere homines inter se, & ciuili quadam consuetudine à pecudibus bestijsque distare. Eloquẽtiæ igitur elementum, nempe sermonem, geniti à natura omnes accipimus, nisi uitiatum sit aliquod organum eorum quæ uocem, ut sic dixerim, procudunt & effingunt. Ex eo uero aucta est eloquentia, quòd cum homines uiderent magnum nomen magnasq; opes sibi facere eos qui dicendo excellerent, eorum domos frequẽtari, oratores deduci, officiose salutari, beneuolentiam sibi conciliare, defensionum laboribus obligare multos, deinde magistratus gerere, populo præesse, & ut in libera ciuitate cum authoritate, sic apud reges cum gratia uersari: intenderunt maiorem curam, oĩq;

diligentia enixi sunt, ut ad aliquem numerum eloquentium peruenirent. hinc usus rhetorices & utilitas incrementum dedit, ex studio quo omnes in hac arte elaborabant. Attum demum eloquentia pleno alueo fluxit, & passis prope dixerim uelis lata est, cum ad initium naturæ, diligentiamq; studiosam accessit ars, quæ recte docendi est ratio & quæ præcepta confirmat exercitatio. Hactenus habes originem accurate & cum autore oratorio dicendi. Suppresso dehinc, ut ferme solet cũ Ciceronem arguit, nomine, negat ueram esse opinionem Ciceronis, qui asserit, uocatis in periculum hominibus, reos contendisse ut faces uerborum admouerent animis iudicum, et luculenta dictione euaderent ex periculo: & hinc natã esse scribendi eloquenterq; dicendi curam. Fabius hac ratione nititur. Origo eloquentiæ prima est reddenda: quæ cum non sit defensio, male inde uelut à capite arcessitur eloquentia. Nemo enim ambigit, inquit, ante defensionem fuisse accusationem, quã ut adornarent actores, credibile est effecisse ut aliter reum facerent, quàm uulgari oratione, cum augere uellent crimina & atrocitate iudices ad seueritatem accendere. Vnde fit ut prior fuerit eloquendi diligentia in accusando, quàm in defendendo. Proinde ut fateamur honestius esse mederi uulneribus, quam facere, & periculum depellere quàm conflare, non tamen id est bene dicendi asserendum initium: quod perinde est ac si quis diceret usum gladij esse uim arcere, non inferre, cum humanius sit inimicum repellere, quàm pernitiem alteri intentare. Ego uero inuitus facio ut discedam à Fabio: sed nescio quo modo, transuersus uidetur agi cum aliorum sententias suis locis mouere contendit. Etenim, ut hinc exordiar, quid est tandem mali, si fateare in hoc fabricatum esse gladium, ut si quis abuteretur natura sua, & uulnus inferret, repellere possemus? Adde quòd ut statuamus prius esse accusare, quis ignorat accuratius esse genus defensionis, quàm accusationis? cum accusator litem sat habeat contestari, & uelut subscriptione crimen proponere: defensori sit opus eleuare, refellere, nunc astu, nunc collata fronte pugnare, & omnia excutere, ut se à periculo eximat. Postremo in nullum periculum incurrit actor ut causa cadat: defensor causa simul & uita in publicis iudicijs excidit. Hinc constat non plane fieri, ut si tempore præcedat accusatio, initium dicendi à defensione esse non possit nec certe à ratione multum abhorret, in re tam longe repetita hoc bene dicendi initium ponere. Cum tribus igitur perficitur eloquẽtia, natura, à qua sermo emanat: studio, quod ex utilitate natum incrementum dedit: ratione, quæ uelut dux certior naturam studiumq;

dirigeret

dirigeret, ultimū in eloquentia construenda fuit ars: cuius ita postea docet originem, ut prius eloquentiæ ipsius primordia, incrementa, summamque docuerat. Initium, inquit, artis obseruatio dedit, hoc ē, diligens & accurata eorum quæ fierent, animaduersio, quæ sine admiratione esse non potuit, ut optime docet Aristoteles primæ philosophiæ initio: id quod simul comprobat. Nam ut medici alia experimento salubria cognouerunt, alia noxia, itaq; in ordinē digesserunt, ut salubribus uteremur, insalubria uitaremus: sic oratores nonnulla uidebant ferè prodesse, alia malo fuisse. hinc cœperunt notare quæ usui esse possent: quæ cum prodessent, ut illa imitaremur, hæc uitaremus, hinc cepit artis quædam esse effigies. Expoliri deinde cœpta est, non contentis tantum referre in libellum quæ memoriter tenebant, sed addentibus multa ingeniosis, quæ uel ipsi solerter repererant, uel ad priorum confirmationem ualerent. ita & locupletata est ars auctario illo, & confirmata, cum similitudine priorum accederent noua, & uetera inualescerent. At uero ars tum demum ad unguem facta est, cum præcepta pleriq; ad usum ipsi traducerent, & alijs ea uia rationeq; traderent. Ita principium artis dedit obseruatio, incrementum ratio cuiusque, & ex similitudine accessio: summam exercitatio præceptorum, & illorum compendiaria traditio. Nec hoc probātur incertæ artes, quòd obseruatione sint natæ singulorum, quæ in scientiæ non cadebant comprehensionem. Etenim ut inuestigandi principium dedit admirabunda obseruatio, sic & consummationem causæ postea inuentio, & efficax exercitationis approbatio. Cicero quidem. } Id habes primo libro ad Qu. Fratrem: quo loco non id agit Cicero, ut tam subtiliter artis huius principium rimetur. Inter cæteras dūtaxat eloquentiæ laudes infert: Quæ uis, inquit, alia homines congregauit, & mœnibus sepsit? quæ uis alia leges dedit? unde colligit Fabius, Ciceronem principium eloquentiæ tribuisse conditoribus urbium, ac legumlatoribus: perinde ac si ita procederet, Cum uagi homines ritu ferino palantesq; in agris uersabantur, ratione uixdum satis exculta, nullus in artem oratoriam studium conuertebat. at uero ut se legibus constringerent, & ciuitatis cultu angustiore includerent, non nisi prudentis eloquentisq; uiribus potuere cōpelli. Prima itaq; dicēdi cura in illis uidetur extitisse. Quod cū Fab. negare nō possit, carpit tū, nec intelligit quō hāc Cicero, originē primā uoluerit. Et certe nō id agit Cicero, quēadmodum paulo ante dixi. Argumētū quo utitur, est, multas adhuc esse gētes nec mœnibus cīctas, nec obstrictas legibus, apd quas tñ eloquētiæ sint quædā uestigia, unde elicit potuisse fieri, ut ēt ante urbiū cōditores, legūq; authores, eloquētes fuerint. Quod si uolueris ad uiuū excutere, uidebis, puto, Ciceronis constare dicti rationē, nec illā hoc Fabij argumento conuelli, cum non neget Cicero naturalem quandā eloquentiam in alijs fuisse, sed primam dicendi curam illis conditoribus necessariam fuisse. Ordinis porro tractatus constans est. Quis enim ignorat prius fuisse eloquentiam, quàm eiusdem artem? Ita prius eloquentiæ originem explicat, deinde artis.

A R G V M E N T V M.

Tria hoc capite complectitur: partitionem Rhetorices, ordinem partium, & appellationem. Partes ex quibus sermo nectitur, rebus & uerbis constare, & esse numero quinque ostendit: refellens eorum sententiam, qui eas uel plures uel pauciores fecerunt. Docet memoriam & actionem excludi non posse: iudicium contra & ordinem non posse adijci, quod illud tribus primis partibus sit permixtum, ordo uero ad dispositionem referatur. In ordine partium primam esse inuentionem secundam dispositionem, tertiam elocutionem, hinc memoriam & pronunciationem subsequi. Vltimo loco uocandas esse partes contendit, quæ totum perficiant: non opera, quia oratio opus dicatur. Non etiam elementa, quia essent solum initia quæ totum non constituerent: ostenditque quibus causis in hos errores inducti fuerint qui ita senserunt: hinc ad causarum genera transit, quæ ita rectius quàm Rhetorices genera uocata esse indicat.

Quinque esse partes Rhetoricæ. Cap. III.

Mnis autem orādi ratio, ut plurimi maximiq; authores tradiderunt, quinque partibus constat, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronunciatione siue actiōe, vtroque enim modo dicitur. Omnis uero sermo, quo quidem uoluntas aliqua enunciatur, habeat necesse est & rem, et verba. Ac si est breuis, & vna conclusione finitus, nihil fortasse vltra desideret, at oratio longior plura exigit. Non enim tantū refert, quid, & quo modo dicamus, sed etiā quo loco. opus ergo est dispositione. Sed neque omnia quæ res postulat, dicere, neq; suo quæque loco poterimus, nisi adiuuante memoria. quapropter ea quoque pars quarta erit. Verū hæc cūcta corrūpit ac propemodū perdit indecora uel uoce uel gestu pronūciatio. Huic quoque igitur tribuendus est necessario quintus locus.

Nec audiēdi quidā, quorū est Albutius, qui treis modò primas eē partes uolūt, quia memoria atq; actio, natura non arte contingant: quarum nos præcepta suo loco dabimus: licet Thrasymachus quoq; idem de actione cre-

MOSELLANVS.

Plurimi maximiq; } ut Aristoteles, Cicero, Hermagoras. Sermo } cōfabulatio philosophorum ē. oratio uero, oratorum in Senatu uel iudicio ad iudicem. Conclusione } clausula. Vltra } supra rem & uerbum. Quomodo } stulténe, an prudenter. Dispositione } quæ uidelicet indicat quo quid loco dicendum sit. Loco } ordine. Ea } memoria. Hæc } scilicet sic disposita, uerbis ornata, fixa memoriæ. Modo } salcem. Actio } Decorus gestus, uultus & motus corporis.

Actione } quòd uidelicet natura contingat. Inuenire } Quæ scilicet ad propositum facerēt.

Iudicare } dignoscere inter leuia & grauia, inter stulta & prudentia. Contraria } suo instituto. Communia } Parum ad rem facientia. Non indicasse } non dignouisse. aliàs non uitasse. Apta } ab ineptis. In Rhetoricis } recte Aldus pro Rhetoricis topicis legit. Nam in Ciceronis Rhetoricis de inuētione uerbum quidem fit ullum. Quod autem hic Fabius citat, legitur in Topicis fermè in principio, his uerbis: Omnis ratio diligens disserendi duas habet partes, unam inueniendi, alteram iudicandi. Inueniendi ratio prior. Diuisisset } His uerbis, Vis oratoris in rebus est, et uerbis: sed & res & uerba inuenienda sunt & collocanda, proprie in rebus, inuenire: in uerbis, eloq dicitur: collocare etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur. uox, motus, uultus, atque omnis actio eloquendi comes est: eorūq; omnium custos memoria. Topicis } Sedibus argumentorum. aliàs Rhetoricis. Subiecit } postposuit.

der, donasse dicitur eiusdem leguminis modio. Quod quidem premium fuit illo opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, ætatem multo studio ac labore consumunt. Verum hęc quam instituere conamur: & cuius imaginem animo concepimus, quę bono viro conuenit, quæque est uera Rhetorice, uirtus erit. Quod philosophi quidem multis & acutis conclusionibus colligunt: mihi uero etiam planiore ac proprie nostra probatione videtur esse perspicuum. Ab illis hæc dicuntur, Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars eius prudentia vocatur: eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et si uirtutęs sunt, ad quas nobis etiã ante q̃ doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam, cuius rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certe sic esse ab initio formatos vt possemus orare pro bonis, ẽt si non pfecte, tñ ut inessent q̃dã (ut dixi) semina eius facultatis, manifestũ est. Nõ eadẽ aũt his natura artibus est q̃ a uirtute sunt remotę. Itaq; cũ duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ Rhetorice dicitur: altera concisa, quæ Dialectice: quas quidem Zeno adeo coniunxit, vt hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem, etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior est, nihil dubitabitur. Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus uolo. Nam quid Orator in laudando faciet, nisi honestorũ ac turpium peritus? aut in suadendo, nisi vtilitate proposita & perspecta? aut in iudicijs, si iustitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum sępe contra turbulentas populi minas, sępe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam vt in iudicio Miloniano, inter circunfusa militum arma dicẽdum sit: vt si uirtus nõ est, ne perfecta quidem esse possit oratio. Quod si ea in quoque animalium est uirtus qua præstat cætera uel pleraq;, ut in leone impetus, in equo velocitas: hominem porro ratione atq; oratione excellere cæteris certum est: cur non tam in eloquentia q̃ in ratione virtutem eius esse credamus? Recteq; hoc apud Ciceronem differit Crassus. Est enim Eloquentia una quædam de summis virtutibus. Et ipse Cicero in sua persona, cum ad Brutum in epistolis, tum alijs etiã locis, uirtutem eam appellat. At prooemium aliquando & narrationem dicit malus homo, & argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamẽ erit fortitudo: & tormenta sine gemitu feret malus seruus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur hęc, quia de utilitate supra tractauimus.

me interesse existimat, q̃ prior illa in Catilinas, aut si qui sunt magis pestilentes, cadat: altera uero, quæ uirtutis nomine censetur, non nisi in bonum uirum. Philosophi } quibus peculiare est res introspicere, & uerbis de his non quibuslibet, sed ex præscripto loqui: cum oratori interim liberum sit suis uti pigmẽtis, remq; tanquam digito obiter ostendisse. Consonare sibi } Vix est quod grauis uiri, qui idem sapiẽs uideri uelit, dignitati æq;ue repugnet, ac dictorum factorumq; inconstantia: adeo ut inuenias qui experiundorum animorũ causa non alia censura utantur, quàm si perpetuus sit quidam bene consultorum consensus. Nihil interim prohibet declinare de uia, atque sententiam palam mutare, si id rei honestas antea parũ cognita suadeat. Quædam semina } Nam Cicero omniũ uirtutum animis humanis inesse semina, id est scintillas quasdam dixit, quæ ad maturam frugem tum demum uenirent, cum studio perpetuoq; exercitatione ex altissimus tenebris producerentur. Honestorum & turpium peritus } ob id in primo de Oratore Cicero philosophiam moralem adeo necessariam censuit Oratori, ut cum sine hac affectus mouere non possint, tum uirtutũ laudes, uitiorumq; uituperium, in quod sæpe Orator ita poscente argumento diuertit, nullo modo tractari possit.

ARGVMENTVM.

Varias de materia Rhetorices opiniones recenset, dicentibus alijs eam orationem esse, alijs argumenta persuasibilia, quæstiones ciuiles alijs, alijs totam uitam, alijs propter aliquam uirtutum, locum ei in Ethice assignantibus. Et concludit omnes res ad dicendum oratori subiectas, materiam Rhetorices esse. Probat authoritate Socratis ĩ Gorgia & Phædro, & Ciceronis in de Oratore. Hinc uarias obiectiones soluit: multiplicẽ eius esse materiã, circa quã uersetur & alius, quod admittit. Nam idem fieri ostendit in minoribus artibus, in architectonice, & sculptura, atque etiam in pari dialectica: de bono utili & honesto disputare, non philosophi modo, sed etiam oratoris esse. Omnium autem rerum ita demum peritum esse debere, ut cum illa ab artificibus acceperit & cognouerit, de illis longe melius ipsis artificibus dicat. Disputationem de instrumento in librum duodecimum differt.

Quæ sit materia Rhetorices. Cap. XXI.

Ateriam Rhetorices quidam dixerunt esse orationem: quam sententiam ponit apud Platonem Gorgias. Quę si ita accipitur, vt sermo quacunque de re compositus, dicatur oratio: nõ materia, sed opus ẽ: ut statuarij

MOSELLANVS.

Materiam Rhetorices } seorsim quidam uerba materiam statuerunt, alij rem: atque in utranque partem est acriter satis certatum antiquitus. Nos uero uerba ipsasq; res materiam artis Rhetoricæ nominamus. Hæc M. Tul. Cicero de Inuentione uel Rhetoricorum, uel Commẽtariorum in Hermagoram. Appellatiõe } scilicet Oratoris. Argumenta persuasibilia } id est res que possint

statua. nã & orõ efficit arte sicut statua. Sin hac appellatione verba ipsa significari putamus, nihil hęc sine rerum substantia faciunt. Quidam argumenta persuasibilia: quę & ipsa in parte sunt operis, & arte fiunt, & & materia egent. Quidam ciuiles quæstiones: quorum opinio nõ qualitate, sed mõ erraunt. Est enim hęc materia Rhetorices, sed nõ sola. Quidã, quia uirtus sit Rhetorice, materiã eius totã vitam vocant. Alij, quia non oĩum virtutũ materia sit tota uita, sed plerę q; earũ uersentur in partibus, sicut iustitia, fortitudo, continentia, proprijs officijs & suo fine intelliguntur: Rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam: eique locum in Ethice negocialẽ aßignant, id est πραγματικόν.

Ego (neq; id sine authoribus) materiam esse Rhetorices iudico, omnes res quæcunque ei ad dicendum subiectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgię videtur, nõ in verbis esse materiam, sed ĩ rebus: Et in Phędro palam non in iudicijs modo & concionibus, sed in rebus etiam priuatis ac domesticis Rhetoricen esse demonstrat. Quo manifestum est hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiã Rhetorices vocat res quæ subiectæ sunt ei: sed certas demum putat esse subiectas. Alio uero, de omnibus rebus Oratori dicendum arbitratur, his quidem uerbis, Quanquam vis Oratoris, professioq; ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri uideatur, vt omni de re, quæcunq; sit proposita, ornate ab eo copioseq; dicatur. Atq; adhuc alibi, Verũ enim Oratori, q̃ sunt in hoĩum vita (q̃ñ quidẽ in ea uersatur Orator, atq; ea est ei subiecta materia) oĩa q̃sita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Hanc autem quam nos materiam vocamus, id est res subiectas, quidam modo infinitam, modo non propriam Rhetorices esse dixerunt: eamq; artem circuncurrentem uocauerunt, quòd in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est, Nã de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiam si est multiplex: & alię quoque artes minores habent multiplicem materiam, uelut Architectonice. Nanque ea in omnibus quę sunt ædificio vtilia versatur. Et cęlatura, q̃ auro, argẽto, ęre, ferro, opera efficit. Nã sculptura ẽt lignum, ebur, marmor, vitrũ, gemmas, pręter ea quæ supra dixi, complectitur. Neq; protinus non est materia Rhetorices, si in eadem uersatur et alius. Nã si quęrã q̃ sit materia statuarij, dicetur æs. si q̃rã q̃ sit excusoris. i. eius fabricæ quã Gręci χαλκευτικήν vocant, similiter ęs esse respondeant: Atqui plurimum statuis differunt vasa. Nec medicina ideo nõ erit ars, quia vnctio & exercitatio cum palæstrica, ci-

possint oratione persuaderi, uel p̃bätiões quæ possint p̃suaderi. Operis } rhetorici. Fiunt } persuasibilia. Materia } à rebus circa quas uersantur ciuiles questiones, quæ in cœtu populi tractantur, & in Republica ciuitatis aguntur. Qualitate } id est re ipsa. Modo } mensura, & numero minori, quoniam & priuatæ quæstiones cadunt in materiam rhetorices. Vitam } rationem uiuẽdi. Omnium uirtutum } uniuscuiusque per se. Earum } uirtutum Partibus } uitæ gubernandis. Fine } definitionibus. Parte } scilicet uitæ. Ethice } moralis philosophia. Negocialẽ } occupatũ ĩ negocijs ciuilibus. Quodã loco } Primo de Oratore. Alibi } de Oratore. Non propriã } Nam aliæ disciplinæ quoq; res tractant. Eamq; artem } Rhetoricen. Circuncurrentem } ambientem omnes aliàs artes. Materiã } quam etiam cum alijs artibus cõmunem haberet. Nam si singulæ disciplinæ singulas res habent subiectas, & Rhetorice omnes res subiectas ambit, certißimum est quòd hanc materiam cum alijs disciplinis communem habet. χαλκευτικὴν } Aerariam. Intelligit fabros caldariorum, sartaginum, chenorum, cantharorum, uasorum. Vasa } Sic excusa. Palæstrica } Luctandi arte. Communis } medicinæ. Philosophiæ } Moralis. Non obstat } nostræ sententiæ. Dicunt } aduersarij. Nam cum philosophum } cum simpliciter philosophiam dicimus, intelligenda est ea quæ uel ciuitatum, uel morum priuatorum, uel domus administrãdæ curam pollicetur, quòd ea pars omnium maxime ad huius uitæ utilitatem pertineat. Sic Socrates à Cicerone fons philosophiæ dicitur, nimirum quòd relicta illa quæ naturæ arcana scrutatur, primus oĩum Græcorum, morum disciplinã docuerit: alioqui iã ante apud Iudæos, gentem omnium antiquißimã, tres philosophiæ partes celebratæ erant, quemadmodum probat Eusebius de præparatione euangelica. Hoc } dicto suo. Materia } scilicet cum philosophia. Versari } occupari. Primo } in præfatione primi libri. Illi } philosophi. Nostra } rhetorica. Sit autem dialectices } etiã authore Aristotele ad Alexandrum. Concisa } breuis, acuta. Eadem } materia. Perpetuæ } solutæ prosæ orationis. Illud } quod sequitur. Respondere } huic obiectiõi. Hoc inuenio } in præfatione libri primi de Oratore. Magnarum } quæ in controuersiã ueniunt. Non inscium } aliquo modo cõscium. Causas } lites quæ possint cõtingere. Quæritur } controuersia fit. Melius } scilicet dicet faber uel musicus. Confirmationem } comprobationem. Hostiensi } oppidi Hostiæ, q. ostium & ianuam in morem faciat. Atqui } .i. certe. Liuores } non naturales colores in corpore ad flauedinem tendentes. Cruditatis } non cocti cibi. Veneni } s. dati. Mensuras } Terminos agrorum. Quod quidem } scilicet uerũ esse. Præfatione } inter præfandum. Polus } Discipulus Gorgiæ. qui idem dicit. aliâs Gorgias. Hermagoras } qui sex libros scripsit de arte Rhetorica, & docuit sub Augusto Cæsare Romæ. Quæstiones } qualiscunque controuersiæ. Instrumento } Rhetorices. Opus. } Oratio. uox, spiritus longus, & patientia laterum, sunt instrumenta oratoris. Celator } artis professor. Hæc } dubitata.

CAMERARIVS.

Apud Platonẽ Gorgias } Ἀλλὰ πᾶσα ἡ πρᾶξις καὶ ἡ κύρωσις διὰ λόγου ἐστὶ, & ἐπιστήμη περὶ λόγους. Nam Socrates } cum enim posuisset. ῥητορικὴν εἶναι τῶν τῷ λόγῳ πάντα διαπραττομένων καὶ κυρουμένων, exquirit Socrates περὶ τί τῶν ὄντων. Locum autem etiam è Phædro

describsimus : ἀρ' οὐ τὸ μὲν ὅλον ἡ ῥητορικὴ ἂν εἴη τέχνη ψυχαγωγία τὶς διὰ λόγων, οὐ μόνον ἐν δικαστηρίοις, καὶ ὅσοι ἄλλοι δημόσιοι σύλλογοι, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰδίοις ἡ αὐτὴ σμικρῶν τε καὶ μεγάλων πέρι.

Mea quidem ℥ de Oratore primo.

F I N I S.

borum vero qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis. Quod vero de bono, vtili, iusto differere, philosophię officium esse dicunt, non obstat. Nā cum philosophum dicunt, hoc accipi uolunt, virum bonum. Cur igitur Oratorem, quem à bono uiro non separo, in eadem materia versari mirer? cum præsertim primo libro iam ostenderim, philosophos omissam hanc ab Oratoribus partem occupasse, quæ Rhetorices propria semper fuisset, vt illi potius in nostra materia uersentur. Deniq; cum sit Dialectices materia de rebus subiectis disputare, sit autem Dialectices oratio concisa, cur non eadem perpetuæ quoque materia uideatur? Solet à quibusdam & illud poni, Omniū igitur artium peritus erit Orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc inuenio, Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus Orator, nisi erit omniū rerum magnarum atque artium scientiam consecutus: sed mihi satis est, eius esse Oratorem rei de qua dicet, non inscium. Neq; enim omnes causas nouit, & debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoq;, de quibus dicendum erit, interim discet: & de quibus didicerit, dicet. Quid ergo? non aut faber de fabrica melius, aut de musice musicus? Si nesciat Orator quid sit de quo quęritur plane melius. Nam & litigator rusticus illiteratusq; de causa sua melius quam Orator qui nescit quid in lite sit dicet: sed accepta à musico, à fabro, sicut à litigatore, melius Orator q̃ ipse qui docuerit. Verum & faber cum de fabrica, & musicus cum de musica, siquid confirmationem desiderauerit, dicet: non erit quidē Orator, sed faciet illud quasi Orator: sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet vt medicus. An huiusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in iudicium ueniunt? Ergo cum de faciendo portu Hostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam Orator? Atqui opus erat ratione architectorum: Liuores & tumores in corpore, cruditatis an ueneni signa sint, non tractat Orator? At est id ex ratione Medicinæ. Circa mensuras & numeros non uersabitur? Dicamus has Geometrię esse partes. Equidem omnia fere posse credo casu aliquo uenire in officium Oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subiecta. Ita sic quoque recte diximus materiam Rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subiectas: quod quidem probat etiam sermo cōis. Nam cum aliquid de quo dicamus accepimus, positam nobis esse materiam frequenter ēt pręfatione testamur. Gorgias quidē adeo Rhetori de omnibus putauit esse dicendum, ut se in auditorijs interrogari pateretur, qua quisq; de re uellet: Hermagoras quoque dicendo materiam esse in causa & in quæstionibus omnes res subiectas erat complexus: Sed quęstiones si negat ad Rhetoricen pertinere, dissentit à nobis: si autē ad Rhetoricen pertinēt, ab hoc quoq; adiuuamur. Nihil est enim quod non in causam aut quæstionem cadat. Aristoteles tres faciendo partes orationis, Iudicialem, Deliberatiuam, Demonstratiuam, pene & ipsè Oratori subiecit omnia. nihil enim non in hęc cadit. Quæsitum à paucissimis etiam de instrumento est. Instrumentum uoco, sine quo formari materia, & in id quod uelimus effici opus non possit. Verum hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim sciētia desiderat instrumentum, quæ potest esse consumata etiam si nihil faciat: sed ille opifex, ut cęlator cælum, & pictor penicilla. Itaque hęc in eum locum quo de Oratore dicturi sumus, differamus.

Repetit breuiter

A R G V M E N T V M.

Repetit breuiter summa quædam capita ex libro secundo, inde maxime unde tractatus artis incipit, & transit ad sequentem operis partem, statimque auditorem reddit attentum, à difficultate operis, propter inquisitionem diuersarum opinionum, unde futurum ait, ut sequentibus minus nitoris asperjurus sit, quàm primis duobus libris: quos quare dicendi maiore suauitate condierit, ex Lucretio respondet, ut iuuentutem ad cognitionem rerum utilium quidem sed amari quiddam præ se ferentium, facilius alliceret: deinde se ēt metuere ait, ne hic liber eo minus gratus sit, quòd non à se inuenta contineat: qua solicitudine contra inuidiam se ipsum præmunit. Et quia in nullo tanta erat diuersarum opinionum congeries, quanta in hoc libro, recenset scriptores artis Rhetoricæ græcos primum, deinde latinos: et quo quisque affectu, & quādo scripserit, prodit. post quos se operæpretium facturum existimat, si suam sententiam adferat, quæ nulli se ctæ sit addicta, sed libere de omnibus pronunciet, ut ipse electuris liberum relinquat quod commodissimum uidebitur, sequi.

M. FABII QVINTILIANI

DE INSITVTIONE ORATORIA.

Liber. III.

De scriptoribus artis Rhetoricæ. Cap. I.

VONIAM in libro secundo quæsitū ē quid esset Rhetorice, & qs finis eius: artē quoq; eā esse & utilē, et uirtutē, vt vires nostræ tulerunt, ostēdimus: materiamq; et res oēs de quibus dicere oporteret, subiecimus: iā hinc, unde ceperit, quibus cōstet, quo quæq; in ea modo inuenienda atque tractanda sint, exequar: intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt adeo vt Apollodorus contentus solis Iudicialibus fuerit. Nec sum ignarus, hoc a me præcipue quod hic liber inchoat opus, studiosos eius desiderasse, vt inquisitione opinionū, quæ diuersissimæ fuerūt, longe difficillimum, ita nescio an minime legentibus futurum uoluptati: quippe quod prope nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentauimus aliquid nitoris, non iactandi ingenij gratia (nanque in id eligi materia poterat vberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis iuuentutem ad cognitionem eorum quæ necessaria studijs arbitramur, si ducti iucunditate aliqua lectionis, libentius discerent ea, quorum ne ieiuna atq; arida traditio auerterret animos, et aures præsertim tam delicatas raderet, verebamur. qua ratione

MOSELLANVS.

Væsitum } quæstionibus agitatum. *Tulerunt* } permiserunt. *Materiāq;* } subiectum, quod græci ὑποκείμενον dicunt. *Dicere* } Oratorem. *Hinc* } Posthac, deinceps.

Vnde } ex quo initio. *Quibus* } scilicet partibus. *Exequar* } pertractem. *Intra quē modum* } intra quod præscriptū, id est metam. *Constiterunt* } gradum fixerunt. *In ceteris* } scilicet artibus, ubi non tractamus nuda præcepta. *In id* } ut iactaremus ingenium. *Materia* } argumentum fœcundius.

Hoc ipso } hac ipsa miscella & mistura. *Studijs* } Rhetoricis. *Ea* } præcepta. *Ieiuna* } tenuis, minus plena. *Delicatas* } delicijs assuetas, teneras. *Qua* } causa, ob quam causam, ne scilicet raderet aures delicatas. tacita est allusio ad uersum Persij qui est, Auriculas teneras mordaci radere uero. *Lucretius* } epicureus philosophus. *Philosophiæ* } naturalis. *Vtitur* } scilicet lib. 4. de rerum natura statim ī principio. *Absinthia tetra &c.* } supra modum amara, siquidem ut est author Dioscorid. lib. naturalis medicinæ. 3. tam est acerbum absinthium, ut apud Græcos ἀψίνθιον, id est immensum, acerbum cognominetur. discutit uentris ac stomachi dolores, qua potissimum ratione pueris tormina uentris patiētibus solet misceri. Sed & Plinius lib. 27. cap. 7. huius herbæ naturam ac medicinas plures ex Dioscor. ferme ad uerba exscripsit. Hermolaus certe à græcis poetis quibusdam ἀπίνθιον dici asserit, tanquam dicas impotabile lib. 3. corollarij. *Et quæ sequuntur* } ut puerorum ætas improuida ludificetur, labrorū tenus interea oportet amarum absinthij laticē deuorare. *Tetra* } amara. *Medentes* } Medici. *Oras* } extremitates, terminos. *Aspirant* } attingunt, obliniunt. *Mellis* } suauitatis, iucūditatis. *Absinthij* } amaritudinis fastidij. *Ex eo* } ppea. *Gratiam uicat* } ne plus odij ferat, ne minus placeat. *Quosdam* } scriptores.

Cōtra } scilicet opinionem nostram. *Eodem* } ad eundem finem. *Diuersas tamen uias* } rationes artis diuersas, translatione sumpta à uiarum ductoribus. *Illi* } sequentes discipuli.

Nec mutaueris facile } Quispiam mutare posit. *Persuasiones* } opiniones. *Ad ea* } præcepta. *Mox* } deinde. *Sui* } ex suo ingenio natum, depromptū.

Recta } recte inuenta. *Poetæ* } ut Homerus, Empedocles Philosophus atque etiam Rhetor, quem philosophiam carmine illustrasse constat. *Artiū* } Præceptionum: quanquam Aristoteles his priores aliquas scribit in libro redargutionum: qui tamen hi fuerint, non exprimit, nisi forte Empedoclem quispiā intelligere uelit. *Post eos* } opinor intelligi Phœnicem illum Homericum, qui apud poetam Achillem docet & rerum actorem, & uerborum Oratorem esse, in 9. Iliad. tum & Menelaū cui argutum & subtile dicendi genus adscribit Homerus: & Nestorem, cui dulce & mediocre: tum & Vlyssem, cui fœcundum & amplum magnificumq; tribuitur ab eodem Homero li-

bro Iliad.3. Gorgias Leontinus} Hic Gorgias authore Suida primus præceptis Rhetoricis adiunxit trãslatiões, Allegorias, Apostrophes, et id genus alia uel sententiarum uel uerborum lumina, de quibus Fabius ipse in.8.ac.9. perscribit. Porro huius nomine librum de Rhetorica reliquit Plato. De ætate autem eius in idem consentiunt M. Tullius in Catone maiore, & diuus Hieronymus in epistola ad Nepotianum de Clericorum officijs. Vt traditur } à Suida. Is } Gorgias. Multis Rhetoribus. Illorum } Coracis, & Tisiæ. Aemulus } Studiorũ æmulator, socius. Thrasymachus Chalcedonius } Sic, per ch scilicet, scribendum est. sic enim Stephanus Chalcedonem Bithyniæ urbem describit. Prodicus Ceius } ex insula Ceio, discipulus Protagoræ, ob corruptam institutionem Athenis cicutam bibere coactus est. author Suidas. Abderites Protagoras } ex Abdera Thraciæ urbe. De hoc Protagora & Euathlo Gellius copiosè agit lib.5. cap. tertio & decimo, cui loco magna ex Fabio lux inferri potest. contenditur enim istic sup mercede pacta: uerum quæ fuerit, non exprimitur: sed & Apuleius Floridorum lib.2. floridenus idem tradit. Edidit } Euathlus ipse.

Eleus } ex Elide oppido adiacente Olympiæ Aegyptiæ. primum enim authore Stephano ab Elis nomen gentile Elidios, postea eliso d Elijos, & per cõtractionem ἠλεῖος, sed nos latini frequenter ει diphthongon ĩ e longum uertimus. Eleates Alcidamas } Ex Elea urbe Italiæ oriundus. Antiphõ } Rhãnusius. Primus } scilicet Alcidamas discipulus Gorgiæ.

Orationem } Oratoriam.

Pro se } ĩ causa capitis. Creditus } scilicet à Thucydide, qui audisse se scribit. Etiam } scilicet eodem seculo fuerũt, floruerunt. In } contra. Diximus } in præcedenti libro. Theodorus } eodem seculo floruit.

se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse cõplexum: nanq; hac, vt est notum, similitudine vtitur:

Ac ueluti pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aspirant mellis dulci flauoque liquore,

& quę sequuntur. Sed nos veremur ne parum hic liber mellis, & absinthij multum habere uideatur, sitq; salubrior studijs q̃ dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inuẽta per me, sed ab alijs tradita, continebit: habeat etiam quosdam qui contra sentiant et aduersentur, propterea quòd plurimi authores quamuis eodem tenderẽt, diuersas tamen uias munierunt, atque in suam quisq; induxit sequentes. Illi autem probant qualecunq; ingressi sunt iter: nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaueris, quia nemo nõ didicisse mauult, q̃ discere. Est autẽ ut procedẽte libro patebit infinita dissensio authorum, primo ad ea quæ rudia atq; imperfecta adhuc erant, adijcientibus quod inuenissent scriptoribus: mox, vt aliquid sui uiderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus post eos quos poetæ tradiderunt, mouisse aliqua circa Rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi, Corax & Tisias Siculi: quos insecutus est vir eiusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centũ & nouẽ vixit annos) cũ multis simul floruit: ideoq; & illorũ de qbus supra dixi, fuit æmulus, & vltra Socratẽ vsq; durauit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, & Prodicus Ceius, et Abderites Protagoras, à quo decẽ millibus denariorum didicisse artem quã edidit Euathlus dicitur: & Hippias Eleus, & quem Palamedem Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoque et orationem primus omnium scripsit, & nihilominus artem ipse composuit, et pro se dixisse optime est creditus: etiã Polycrates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem: & Theodorus Byzantius, ex ijs & ipse quos Plato appellat λογοδαιδάλους Horum primi communes locos tractasse dicũtur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptũ quicq̃ quod ornatũ oratoriũ habeat: eius aliqua ferri. Equidem non reperio quicquam tantæ eloquẽtię fama dignum, ideoq; minus miror esse qui nihil ab eo scriptum putent: hæc autem quę feruntur, ab alijs esse composita. His successere multi, sed clarissimus Gorgiæ auditorum, Isocrates: quanquam de pręceptore eius inter authores non conuenit. nos autem Aristoteli credimus. Hinc uelut diuersę secari ceperunt viæ. Nam & Isocratis pręstantissimi discipuli fue-

Ipsi } scilicet Rhetores floruerunt. alias ipse. λογοδαιδάλους } artifices sermonis, ingeniosos. siquidẽ δαίδαλος ingeniosum & uafrum significat aliquem. Plato in Phædro & Protagora. Locos } Communes, seu disputationes quasdam compositas in singularum uirtutum laudes, & uitiorum uituperationes, quas iuuenes discipuli apud eos discebãt. cuius rei meminit & Aristotel. in calce libri redargutionum Sophisticarum, idque non sine uituperio. In Bruto } in libro quem scripsit ad Brutum de Claris Oratoribus. Ornatum oratorium } Elegantiam Oratori peculiarem. Ferri } circumferri.

Equidem } ego quidem, quod ad me attinet. Fama } quæ scilicet etiam apud comicum Eupolim tribuit ei suadendi deam, quam Græci πειθὼ uocant: dicitq; cum ita auditorum animos demulsisse, ut etiam dictorum aculeos relinqueret. tum et Aristophanes de hoc ait, Fulgurabat, inquit, dicendo, tonabat, atque uniuersam commouit Græciam. Meminit eius quoq; famæ Plin. in epis. lib.1. Esse } scilicet scriptores. Hæc } scripta. His } Rhetoribus iam dictis. Clarissimus } .s. omnium.

Eius } Isocratis. nam ut Suidas ait, ac Plutarchus, alij Gorgiam, alij Tisiam, alij Hermogenem quendam, alij Prodicũ, alij Theramenem tradunt.

Aristoteli } Asserenti Gorgiam. Hinc } post Isocratem.

Viæ } rationes discendi. Præstantissimi discipuli } ut Theodectes, Theopompus, Hyperides, & quidam alij quos Cicero in Bruto recenset, et Suidas in collectaneis. Porro quod de Isocratis ætate hic asserit Fabius, & confirmat M. Tullius in Catone maiore, tum & Hieronymus consentit: illud ipsum uariatur apud Suidã, qui mortuum scribit anno quarto et nonagesimo. Scholis } Dissertationibus, disputationibus. Græci proprie scholas uocant non ipsum discendi locum, sed magis

runt in omni studiorum genere, eoq; iam seniore (octauum enim & nonagesimum impleuit annum) pomeridianis scholis Aristoteles præcipere artem Oratoriã cepit, noto quidem illo (vt traditur) uersu ex Philocteta frequenter vsus,

Αἰσχρὸν σιωπᾷν μὲν, καὶ ἰσοκράτην ἐᾷν λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere.

Ars est utriusq; sed pluribus eam libris Aristoteles cõplexus ẽ. Eodẽ tpe Theodectes fuit de cuius ope supra dictũ est. Theoprastus quoq; Aristotelis discipulus de Rhetorice diligẽter scripsit: atq; hic uel studiosius phi quã Rhetores, pcipueq; Stoicorũ ac Peripateticorũ principes. Fecit deinde uelut ppriã Hermagoras viã, quam plurimi sũt secuti: cui maxime par atq; æmulus vr Athenæus fuisse. Multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnaseus Dionysius. Præcipue tñ in se cõuerterũt studia Apollodorus Pergamenus, q pceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit: et Theodorus Gadareus, q se dici maluit Rhodiũ: quẽ studiose audisse, cũ in eã insulam secessisset, dicitur Tyberius Cæsar. Hi diuersas opiniones tradiderunt, appellatiq; inde Apollodorei et Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Appollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas: quorum diligẽtissimus in tradendo latine fuit C. Valgius, græce Atticus. Nam ipsius sola uidetur ars edita ad Matium, qa cæteras missa ad Domitium epistola nõ agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoram sunt qui uiderint. Romanorum primus (quantum ego quidem sciam) condidit aliqua in hac materia M. Cato ille Censorius, post M. Antonius inchoauit. Nam hoc solum opus eius, atque id ipsum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorũ memoria si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum vero lumen sicut Eloquentiæ, ita præceptis quoq; eius dedit vnicum apud nos specimẽ orandi, docendiq; oratorias artes, M. Tullius: post quem tacere modestissimum foret, nisi & Rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in Oratorijs hæc minora, quæ pleriq; desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nõnihil pater Gallio: accurate uero priores Gallione Celsus & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt et hodie clari eiusdẽ operis authores: q si omnia complexi forent, consuluissent labori meo: sed parco nominibus viuentium: veniet eorum laudi suum tempus: ad posteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen post tot ac tãtos authores pigebit meam quibusdam locis posuisse sentẽtiam. Neq; enim me cuiusquã sectæ, uelut, qua

gis disputationes, prælectiones, atque id genus alia quæ res Platonis dialogos legenti statim est obuia. Præcipere } docere. Traditur } A Laertio in uita Aristotelis. Philocteta } Comico scilicet. Est } extat. Dictum est } in superiori libro, quòd scilicet inter doctos ambiguum sit cuius authoris id sit opus, Aristotelis'ne, an theodectis. Rhetorice } nam testatur Laertius librum unicũ scriptum ab eo, cui titulus, Oratoria præcepta. Hic } diligenter scripserunt de Rhetorica.

Stoicorum } ut Chrysippus ac Diogenes. Peripateticorũ principes ut Demetrius Phalereus, cuius liber de interpretatione Oratoria in hunc diẽ extat. Viam } suam rationem dicendi. Aemulus } concertator, comes studiorum. Athenæus } Ille antiquior scilicet. nam & recentior quidam extat Athenæus noĩe, qui sub M. Antonio imperatore Dipnosophistas, id est sapientum hominum conuiuia doctissime scripsit, ad cuius imitationem composuit Saturnalia Macrobius, ut pleriq; existimant. Apollonius Molon } quem Cicero ipse in insula Rhodo audiuit, ut ipse sæpe testatur. Cæcilius } Nam hunc æmulum Hermagoræ Suidas facit. Dionysius } scripsit præcepta quæ hodie græce extãt.

Pergamenus } ex pergamenis Phrygiæ urbe. Apolloniæ } quæ ciuitas est colonia Corinthiorum, quanquam Stephanus hoc nomine uigintiquinque recenset urbes. Gadarenus } ita censet legendum Stephanus: qui à Gadara non Gadaræus, sed Gadarenus uenire dicit, id est oriundus ex Gadara ciuitate Palestinæ. Cognoscas } ἀντὶ τινὸς ponitur, quando uidelicet secunda persona pro tertia quauis accipitur. Valgius } seu Eualgius, utrunq; apud authores, alterum tamen frequentius inuenitur, Valgius scilicet apud Macrobium. Atticus } Attici meminit Suidas cũ Rhetorem eum dicit. Cæteras } Apollodoro inscriptas. Epistola } Apollodori. Agnoscit } scilicet Apollodori esse. siquidem agnoscimus ante cognita, cognoscimus autem qualiacũque.

Plura } quam scilicet Apollodorus. Viderunt } scilicet uiuentem. nam ut Suidas author est, potissimum sub Cæsare Augusto Romæ docẽdo floruit, ac diutissime uixit: quare non incredibile est Fabij seculo, quod fuit Domitiano imperante, aliquos superstites fuisse qui Hermagoram uiderint. Cẽsorius } Sic cognoĩatus à seueritate cẽsuræ gestæ. Inchoauit } ĩchoatum opus de arte reliquit, quẽ exilem uocat libellum M. Tullius in Bruto. Imperfectum } ad finem non perductũ. Res } necessitas, usus. Dedit } apposuit. Tacere } nihil præcipere. Elapsos } Excidisse. Diceret } in præfatione librorum de Oratore. Minora } præcepta. Materia } Argumento Rhetorices. Pater Gallio } ad differentiam filij Gallionis.

Priores } Aetate functum uita fuisse Plinium, ex hoc Fabij loco conijcere possumus. Parco } taceo nomina. Eorum } Hodie uiuentiũ scriptorũ. Inuidia } alludit ad Ouidij dictũ. Maius ab extincto nomen in ora uenit. Atque ad Horatiũ simul, cuius hi sunt uersus in hanc sententiam lib. Epist. 2.

- Diram qui contudit hydram,
Notaq; fatali portenta labore subegit,
Comperit inuidiam supremo fine domari.
Vrit enim fulgore suo qui prægrauat artes
Infra se positas, extinctus amabitur idem.

Pigebit } scilicet me. Imbutus } Affectus. Addixi } adiuraui. Alludit ad uersum Horatij, qui de se ait libro 1. Episto.

Nullius addictus iurare in uerba magistri,
Quo me cũq; rapit tempestas, deferor hospes.

Electuris } Lectoribus. Meruisse } Quod meruerin.

dam superstitione imbutus, addixi. & electuris quę uolent faciendę copia fuit: sicut ipse plurium in unum confero inuenta, ubicunq; ingenio non erit locus, curæ testimonium meruisse contentus.

ipse uolui periclitari, & prætare, & me quoq; hominum iudicijs credere: quæ qui undique expauescit, intra famam uiuit, nec se unquam à silentio, ac si publico abstineat, uindicabit.

ANTONII PINI Portodemæi ad Iacobum à Gouuea, Theologū eximium, Barbaræq; iuuentutis moderatorem prudentissimum, in suos cōmentarios præfatio.

INter eos qui eloquentiæ præcepta literis mandarunt, satis constat nullum uel subtilius Fabio ea excussisse, uel splēdidius nitidiusq; pscripsisse. Qua ex causa factum est, ut qui ad nomen aliquod peruenisse creditur, plurimum lectioni Fabij studij impendant, et in eius peruestigando sensu omnem curam, operā, animiq; contentionem collocent, adeo ut tantum se quisq; in arte dicendi promouisse putet, quantum in huius authoris studio est progressus: ut nec defuerint superiore nostraq; memoria, qui suum profectum uno Fabio metirentur, & in eius intellectu sponte conquiescerent. Et sane ita allicit tacito eloquentiæ condimento Fabius, ut morari usque iuuet, & non modo tumultuaria auiditate percurrere, uerum etiam refrigerato calore ex interuallo regustare. Etenim cum in eius uirtutes diligentius intueor, eminere certo, & caput attollere, sed ita, ut numero se constipent, ut uicinias obruant, splendore obscurent. Prudenter enim & se ad discentis summittit mensuram, & sic in doctiorum captum descendit, ut neminem suo aditu prohibeat, omnibus sui faciat copiam, qui acri iudicio sibi & animum spectando, & prudentiam æstimādo dedunt. Venit porro in eam authoritatem, ut maiorum rhetor gentium, pondere rudioribus, eruditis acumine, morosis diligentia satisfaciat. Cum tamen ad Fabij lectionem adspirent omnes, eoq; neruos omnes contendant ingenij, impetum multorum, mendarum frequentia inhibet lectionem remoratur obscuritas, professores difficultas retardat. Eas plagas, superiorum temporū barbaries iniecit Fabio, ut non mihi degenerasse ab illo uetere, sed in aliam quandam speciem uideatur esse translatus. Nec temere ullum reperias scriptorem, in quem sibi plus īdocti permiserint, quē uitiarint fœdius, quem turpius loco mouerint. Subijt aliorum aleam, sed maiore & dispendio sui, & studiorum iactura. Nam præterquam quòd intercidérunt multa, quæ uicturis post se literis commendarat, reliquias collegimus ex tanto literarum incendio, uerum sordidas adeo, & inquinatas, ut non in magno discrimine posueris, perierit ne opus, an ita deformatum ad nos peruenerit. Quoties frigidos sensus, contortas sententias, hiulca mēbra, dissitas partes, male descripta præcepta offendimus, toties exulceratur dolor, & ueteris iniuriæ obuersatur animo recordatio. Ego uero miror nulli pertinaciores mendas inustas esse. Siquidem cum se collegissent literæ, & doctis ad bene de se sperandum signum extulissent, in hunc authorem incubuerunt plurimi, & pro se quisque sordes detergere, delere maculas, dictionum portenta expellere, studio sunt aggressi: quorum industria factum est, ut mendosum Fabium, Fabium quidem certe retineamus. In hoc ordine principem locum obtinet Valla, qui labore improbo descripsit exemplar, & emendatum quanta maxima cura potuit posteris propagauit. Illum secutus est Hermolaus, Angelus Politianus, aliiq; eruditi, quorum magnum prouentum ea ætas tulit. Successit Raphael, qui castigauit nonnulla quędam uertit in deterius, & prauis authoritatem dedit. Supersedeo inuentū nominibus, ne uel ex laude gratiam captasse: uel ex reprehensione offensionem contraxisse ultro uidear. Hoc tamen dicam, & quidem audacter, ita Fabio omnes cupere, ut non desperem & familiarem præ facilitate, & emendatum pro diligentia tandem aliquando fore. Quò ut alios mei ordinis pfessores elicerem, primus

Nec uero sum nescius, molestissimam esse prouinciam eorum qui cum diu multūq; ut alijs prælucerent elaborarunt, in hominum indoctorum reprehensiones incurrunt. Hæc est fundi nostri literarij calamitas. Veniam dari nobis uolumus, quam alijs denegamus: iniquam in nos ipsos legem sancientes. Vbi oculatius nescio quid inspeximus, uniuersa exigimus, et deintegro ueculi reddi nolumus. adeo ubi eruditionis parum est, ibi candoris est minus. Quòd si mutuis auxilijs starent docti, studijs mirum quanto magis fieret accessio. Omnes enim in maius prouehere uiderentur, nec alijs eodem contēdentibus, uiam calumniando obsepirent. Expertus sum crebro nullos de interprete magis decerpere, quàm qui eius ubique facem illatam sequuntur. Quæ cum ita sint, reformidandum censeo ne plerisque parum instructus re literaria uidear, qui ad opus tam exquisitæ difficultatis accedam: à quo plane destitissem, si tantum mihi ipse tribuerem, ut in ea quæ scribo, alios uelut sacramento adigi uelim. Non enim tam effuse de me polliceor, ut in re tam obscura nunquam caligasse me audeam confiteri. Hoc certe præ me fero, conatum me, ut si quod uolui, non essem assecutus, me operæ insumptæ non pœniteret, si uiam quam cæteri sternerent, ipse aperirem: quæ in hoc authore necessario adhibenda est, partim ut præceptores, partim ut auditores angustijs itineris non excludantur: sed potius ut qua prius uix pedem figebant, nunc tutò decurrant, et superata difficultate gaudeant. id quod cum aliquot ipse libris præstitissem, auditoribus præsertim nostris in mora esse nolui, quin uno eodemq; tempore & quotidiana prælectione alerentur, & domestica lectione audita recolerent, & excipiēdi liberati molestia, nostram non manum modo, sed & mentem assequerentur. Proinde in librum tertium, cuius in comperto est obscuritas, commentarios emisi, idem in libris alijs propediem facturus, qui alienæ mihi lucis uidebuntur indigere. Quam nostri ingenij primā faeturam cuius fidei committere potius debui, quàm tuæ, doctor eximie? Tibi enim ut addicam, ratio officij ita impellit, ut ab hoc officio discedere, in religionem uerterem. Et ne longius abeamus, quo ego munere propensionem remetiri, uoluntatem repēdere, beneficia possim reponere, quæ tot ipse in me collocasti, quot neq; pudor tuus agnoscere, neq; meus silentio præterire sustinet? Iam enim cum in ordinem legerentur nonnulli, qui illustrissimi Lusitaniæ regis sumptu cultum ingenij caperent, quo studio me puerum complexus est? Et non modo in hunc ordinem cooptandum, sed & literis expoliendū curasti. Quos ipse tam præsentes deos habiturus fui, ut sine ductu tuo Lutetiam appulissem? cui hoc debemus oēs. quòd fontem literarum Lutetiam uobis aperueris, nec ad illum tantum digitum intenderis, sed ab illustrissimo rege īpetraris, ut eius uoluntate copijsq; sustentarentur qui & nostros homines concionibus formarent, & ad exteras barbarasq; nationes fidem Christianam diffunderent. Quid quòd nullam ornandi nostri nominis occasionem prætermisisti? De me honorifice scripsisti sæpius, & ut ordinem ducerē, tua pietate excitasti. Ingratas ergo meas literas putarem, nisi tuum sibi nomen præscriberēt. & te unum esse per quem profecimus, testarentur. Quanta uerò, dij immortales, diligentia pfecisti ut eminentissimus ipse præceptoribus operam darem, & uelut sub optimis imperatoribus ingenij mei rudimentum ponerem? Delegisti Iacobum Lodoicum, uirum singulari uirtute, iudicio, eruditione: in

cuius

cuius disciplinam cum ipse me dedissem, ille & mores collocasset, in tuo, & solidæ eruditionis uiatico muniisset, tuæ uirtutis parte adiutus triennium in omnem me partem philosophiæ insinuaui, duce usus eo, qui in philosophorum castris magnum usum habuisset: postremo ne quod temporis punctum tuis beneficiis esset uacuum, ad erudiendam tuam iuuentutem inuitasti, & amplissimo tui gymnasii ordini præfecisti: cuius ego nunquam dignitati occurrissem, nisi tuæ beneuolentiæ flatu promotus, ad omnem me laborem confirmassem. Quare non tam uereor ne ut tibi hoc dicarem, parum causæ fuerit, quàm ne tuum nomen meis nugis interponēdo, uidear eleuare. Ego uero eam causam sustinerē, nisi tuo patrocinio hæc fulcire, & officio respondere uoluissem. Fœtum ergo recens editum indulgenter foue, & meum in res tuas studium lubens agnosce, qui non uiuæ tantum uocis beneficio tuæ iuuentuti prodesse, sed & scripto eius industriam iuuare contendi: atque ita feceris, ut nullum maius abs te beneficium, quàm huius meæ temeritatis ueniam interpreter. Vale.

IN TERTIVM M. FABII QVINTILIANI de institutione orat. librum commentarii, Antonio Pino Portodemæo authore.

RECenset principes artis dicendi scriptores Fabius, tā qui græce, quàm qui latine artē hanc sunt præceptis complexi. quod ab eo uidetur factum partim ut locum sibi scribendi etiam post tot authores relictum ostenderet, partim ut quia horum est citaturus opiniones, catalogum haberemus scriptorum, qui in hanc dicēdi facultatē præcepta contulerunt. Ideo uero hæc enumeratio huic libro aptißima est, q. ipse initio testatur in nullo ferme tantam esse alienarum opinionum congeriem, quantam in hoc. Accedit, quòd cum hic liber præcepta dicendi primus contineat, nullibi commodius potuit hæc authorum multitudo recenseri, cum in iis quæ sequuntur, longe sit maior sententiarum uarietas. Principio uero epilogo colligit quātum hactenus sit effectum, deinde quid in posterum instituat docet.

Quoniam, inquit, libro secundo quæsitum est quid esset rhetorice, ubi miraberis fortasse cur non longius initium repetendi fecit. Omißis enim illis omnibus quæ de prolusionibus rhetoricis dixerat, à decimoquarto capite repetere orditur. Quod hac ratione factum crediderim, quia uoluerit inde repetere, unde artis tractatus incipit. Præcedentia enim ut in officio sunt rhetoris, ita iustum artis opus antecedunt. eoq; non in summam colligit per uniuersum librum sparsa, sed dicta secundum id caput, quo huius facultatis tractatum tripartito diuisit, in artem, artificem, & opus. Nam cum hæc quæ in substantia artis quæruntur, secundo libro absoluerit, & disputando transegerit, concludit: Quoniam secundo libro, qui ea omnia continet quæ ad naturam artis cognoscendam faciūt (quam artem externam Victorinus appellat) quæsitum est quid esset rhetorice, quæsitum inquam, quòd ex multis multorū definitionibus uel in qualitate rei, uel in comprehensione uerborū peccantibus, hanc constituerit definitionem, rhetoricam esse scientiam bene dicendi. Nec uero mihi in his immorari consilium est, & quæ fusè ibi dicuntur, huc coaceruando obscurare, cum & ibi à nobis sint explanata, & uiuæ uocis beneficio commodius renouentur. Ergo quoniam definitionem rhetorices (quod in omni disputatione debet esse primum) ratione collegit, deinde finem esse docuit bene dicere, qui nec esset in euentu, ut persuadere: nec aliquid euentus includeret, ut apte ad persuadendum dicere: nec munus unū duntaxat aut alterum complecteretur, ut facultatem esse inueniendi: nec falsum aliquid includeret, ut artem esse imponendi: sed qui intra oratoris scientiam situs & uirum bonum ostenderet, & materiæ honestatem, & dicendi uirtutem contineret, utpote bene dicere. quod si officium esse uideatur, nihil prohibet officium esse, dū præstatur: finem, ubi sumus consecuti. Hæc aūt una eademq; opera in definitione posuit, q. ea definitio & genus hēat artis, ut sit scientia. & materiā, quia de oī re: & finē, offiūq;, nimirū bene dicere. Artem quoq; esse eam ostendimus. Quæsiuisse tantum antea se ait, nunc ostendisse, quòd hæc argumentis confirmauerit, reprehensis contrariis: illa comparatione authorum quodamodo muniuerit. id quod ita esse reperiet, qui illa cum iudicio expenderit. Ceterum obserua, artem esse probatam cap. 17. utilem uero docuisse cap. 16. Quod ne temere putes factum. In repetendo enim naturæ ordinē uidetur seruasse, in tractando respexisse cohærentiæ commoditatem. Nam quia utilitas ex definitione colligebatur, & ut ars uideretur iuuabat, secundo libro ante locauit. Porro cum è multis effecerit esse artem, tum præcipue quia ars, Cleanthe authore, est potestas uia ordineq; multa efficiens: quod in rhetoricē competere certum est, Et utilem satis potenter ostendit, tum q. ut fateamur mediam quandam esse artem rhetoricen, si quas inuectas calamitates per eam constaret, improbitati potius abutentium, quàm artis uitio essent adscribendæ. deinde quòd nihil ita omni ex parte bonū est, quin aliquando uideatur perniciem attulisse, cuius tamen usus non in totum abiicetur, Postremo quòd nulla incommoda importabit hæc ars, ita uirtuti coniuncta, ut ille copulari coniugioq; uult, & uirtutem probauit, more puto Stoicorum, qui uirtutes uocant artes: quas, ut distarent ab alio uirtutum genere, τονικὰς uocauit Aristoteles. nec magnopere dissentit Cicero, qui in tertio de oratore unam de summis uirtutibus esse contendit, si non fuit linguæ cordisq;, id est sapientiæ & eloquentiæ diuortium. Accedit quòd in partitionibus hāc artē facit sapientiæ comitē, ministramq; ut non dubitandum sit hoc intellectu in uirtutum ordinem coactam à Fabio, qui eam uellet artem cohonestare, cuius præcepta tanta erat diligentia traditurus. Ait igitur se pro uirili parte, quantum uires tulerint, ostēdisse, ne quid sibi uideatur tribuere arrogantius. Nec uero moueri debes quòd duo capita omiserit. Non enim id uacillanti memoriæ est imputandum, sed quòd satis doceant rhetores in omni ἀνακεφαλαιώσει cauendum ne minutißima quæque regeramus, proinde ea uidetur tacuisse. deinde q. utraque disputatio magis nata ex occasione tractandi uidetur, quàm ex cursu ordineq; præceptorum. Ergo addit materiā se subiecisse, id est subiiciēdam probasse omnes res de quibus dicere oporteret; non ita, ut de omnibus oblatis, sed quæ honeste à uiro probo dici poßint. Quod ut altius intelligas, memineris Fabium mediam quandā inter Crassum & alios qui huius facultatis materiam in angustum concludunt, tenere sententiam. Crassus enim ut magnificentius de suo oratore loqueretur, uult omnium rerum præsentanea & ueluti numerata cognitione esse præditum. quod si fieret, non dubium quin is esset futurus orator nulla ex parte cessans. Alii ad ciuilium duntaxat quæstionum curriculum aut uerius pistrinum coegerūt, exiguum admodum campum relinquentes, in quem posset oratoria uis excurrere. Fabius ut non onus tantum imponit oratori, ita uult oratorem arte cognita omni de re dicturum, quam uel tunc sciuerit, uel ab alio pro tempore nouerit, ita tamen, ut quemadmodum proprie dicantur ciuiles quæstiones, quòd illas ubi nouerit, dote uerborum locupletabit: ita & res aliæ dicantur proprie, q. illas ornate poßit eloqui, In summa ego sic puto, si quis materiam eam quæ tractari potest, perspiciat, oēs esse res. sin ea uelis tueri quæ traduntur, præcipuum esse locum ciuilibus quæstionibus. Cum igitur hæc præmiserit hactenus, quæ posthac est traditurus exponit.

Iam hinc, a libro nempe tertio, executurum se dicit, unde ceperit, quámque habeat originem, siue facultatem spectes, siue artem, quibus constet ut partibus. Quinque etenim fariet quasi membra eloquentiæ. postea quo quæque modo inuenienda sunt. id quod perficit libris quinque. deinde quomodo tractanda: quod de elocutione est intelligendum, ad quam attinet tractare inuenta & collocata, In cuius partes ueniunt memoria & pronunciatio, ut inuentiom subijcitur dispositio. id quod ipse in operis totius præfatione testatur. Intra quem modum plerique constiterunt. id est, de quibus omnibus tantum abest ut cæteri sint locuti, ut Apollodorus præcepta tantum forensis generis sit persecutus. Sed enim ut intra famam esse, est famam non attingere, ita intra hunc modum esse, est hunc dicendi finem non assequi, aut certe non ultra progredi. Appollodoros autem recenset Suidas plurimos. Fabio is est Apollodorus Pergamenus Apolloniæ olim doctor Augusti. a quo dicti sunt Apollodorei. Est autem latens comparatio, qua suam diligentiam aliorum incuriæ antepoint. Deinde ubi qua de re sit toto opere acturus aperuit, ad peculiare huius libri argumentum præparat, & difficultatis nos admonens, & tædij, quod uitio potius materiæ quàm dictionis contrahi poterat. infert subinde hunc sensum, materiam huius libri tertij magno consensu expetitam, sed uereri se ne quantum difficultatis in colligendis diuersissimis opinionibus exhausit, tantum tædij afferat spinosa traditio, quæ in id genus rebus necessario adhibetur. Ideo uero plus est in hoc libro opinionum, quód rationem statuum docet. qua de re, dij immortales, quanta est opinionum dissensio? Apud multos enim cum cætera iaceant in silentio, mirum dictu quàm in numero statuum parum omnes consentiant. tamen in tanta sententiarum uarietate rogabant plerique Fabium, ut uelut honorarius arbiter suam ea de re sententiam insereret. quod ut fuit difficile propter inquisitionẽ opinionum, quæ (ut dixi) & plurimæ sunt, & ualde dispares, ita minimam legentibus uoluptatem afferre poterit, quód huiusmodi tractatus ornatum non capiat, nec nisi nuda uerborum simplicitate poßit tradi. In cæteris enim aliqd nitoris & ornatus inseruit: ubi tædium huius auget ex priorum contentione, qui cum fuerint eloquentiæ succis conditi, molestiorem hunc facient, qui eloquentiæ habeat uelut ossa nulla ornatus cute uelata. quod ne uideatur ad ostentationem comparatum in prioribus, occupatione hanc opinionem diluit, ex eo, quód si uenditare suam facundiam uoluisset, potuit plausibilius argumentum captare, ut sunt panegyrici, ut actiones, ut pleraque alia eloquentiæ capaciora. Sed consilium facti proponit, ut ne austeritate deterriti iuuenes, rem in totum abijcerent, quin potius suauitate dictionis allecti, pergerent in studijs, & ea cognoscerent, unde certum erant fructum percepturi, & suorum studiorum fundamentum quodammodo iacturi. quod alacrius facturi erant, si non auerterentur statim arida & nulla eloquentia irrigata asperaque oratione, qualis potuit aures tenerorum adolescentũ omne asperius uelut ferrum reformidantes quasi raderentur offendere. Quod ita dictum est, ut á Persio radere auriculas, pro comitiando offendere. Non uidetur ulla subesse, allusio, sed insignis decoraq; translatio. Confirmat hoc consilium exemplo. Totus autem locus fauorem illi conciliat, quód animo sit in promouendam iuuentutis industriam tam propenso Qua ratione, inquit, Lucretius Carus eius operis quo philosophiam ex decretis Epicuri est carmine complexus, libro 1. usus est. Eius aũt uersus adscribit, qui notam habeant insignemque similitudinem, Non secus ac pueris qui medentur, ut improuidam eorum ætatem ludificent, cum absinthia amara admodum, & prope aĩ ⁊ ſibus phar= macho immista in potionem dare conantur, prius extremitates poculorum quà labris admouentur, liniunt mellito succo, aut dulciario aliquo tragemate, ut salubrem ægrotantibus nectant dolum, redditur deinde similitudo apud Lucretium, qui eo tempore, ut idem Fabius ait, in manibus uersabatur etiam supra Virgilium, his uersibus,

Sic ego nunc, quoniam hæc ratio plerumque uidetur
Tristior esse quibus non est tractata, &c.

quæ ut uulgo nota, truncata posuit, laudato authore unde peti possent. ubi p ac, in Lucretio est sed; p uerbo adspirant, contingunt. quæ ideo non muto quia sæpe fit ut in citandis alienis scriptis uacillante memoria, unum loco alterius uerbum irrepat. Porro de absinthio multa dici possint ex Dioscoridis libro 3. ubi utile dicit ad dolores sedãdos melli unoq; admixtum. Illud in curuli certamine uictores elibebant. In corollarijs Barbarus in plura genera diuidit, Ponticum, Santonicum, Thalaßium, quasi marinum. Hæc ad locũ nihil faciunt: proinde scrupulosius inquirere est περὶ ἐργον, descriptionem collegit diligenter Ruellius libri secundi capite 20. ubi eius uulgare aluynam ponit huius folia pueris dabãt ueteres in fico, uel illitis melle uasculi labris, Sed nos ueremur, inquit, ne parum hic liber habeat mellis suauitatisq; in progressu, absinthij & tædij ex ieiunitate dictionis plurimum. quam allegoriam dilucidius explanauit, salubriorem fore quàm dulciorem. plus habiturum nẽpe utilitatis, qua mens uelut inscitia laborans leuaretur: quàm dulcoris, quo appetentia legendi uelut in edulijs foueretur. Hactenus difficultatis unam causam reddidit, quod arida esset necessario huius libri traditio, Nunc cæteras attexit, in hunc modum primam, quód placere minus poterit ex eo, quia aliena fide dicet plurima, quæ cum falsa sint, aut apud alios lecta, nullum uidetur operæpretium in his operam collocare. Alteram, quód dissensio authorum ingenium turbat legentium: unde uelut cæca rerum caligine confusus lector pedem referet, & posito de manibus libro, uoluntatem legendi abijciet. Adde quód si imbutus fuerit praua aliqua opinione, præiudicium domo afferens, sententiam Fabij ut dissidentem respuet atque aspernabitur, Vtriusque causam subnectit. Dissensionis quidem, quód plurimi authores quamuis eodem tenderent, artemq; dicendi eandem uellent tradere, tamen diuersas in tradendis præceptis uias sunt secuti. quas siue inuentas siue munitas commodiore dixeris metaphora, haud in magno discrimine posuerim. Nec uero quisquam affirmare fuit contentus, & electuris liberum calculum permittere, sed quisq; annixus est ut plerosq; in eandẽ sententiã uelut scholastico sacramento adigeret. Iãq, imbuti religione cuiusdã sentẽtiæ, cæteras præ illa pro nihilo ducũt, hinc colligit, q, qualecũq; nullo habito delectu sis iter sentẽtiãq; ingressus, id probabis, cuius quandã consuetudinẽ cepisti. Nec enim facile ea põt mutari, quæ pueris inculcata sunt, & uelut attrito pede ingesta. nã si prioribus renunciarent, discendi nouus esset exhauriẽdus labor. At si priora ptinaciter arcteq; tenent, abunde uidetur qđ didicerũt, & iterãdi study labore liberãtur. hic prius ducẽt antiquã sententiam qualẽcũq; probare, q̃ illam improbando, in nouũ se onus discendi conijcere. Quia uero dixerat infinitã esse dißidentiũ scriptorũ uarietatẽ, docet unde ea nata sit, est enim certũ, non statim absolutã hãc fuisse artẽ ut coli cepta est. Ergo cũ pauca, & ea impolita scripta essent in artis huius primordia, unusqq; ut artẽ suppleret, et de suo augeret, cõferebat qđ inuenerat. Inueniebat aũt qsq; p suo captu sæpe diuersa. Iã ubi suis numeris uisa ẽ cõstare eloquentia, præreptã sibi materiã dilatãdi uidebãt multi. quare cõuertebãtur ad calũniãdos eos q prius scripserãt: & ut recẽs aliqđ pepisse uiderẽtur, bene dicta ĩ prauũ detorquebãt, et p genuinis

subdititia quędā spuriaq; reponebāt. Hinc nata est maior quęlā lis, quę nondum transacta hodie est. Istud ut ita factum doceat, repete altius tempus quo rhetorica scribi cepit s· circa initia consensum quendam rudem, circa incrementa fortitam opinionum collisionem indicet: absoluta iam arte, cum nih uideretur deesse augendo, erupisse plus dissensionis ex calumnia reprehensioneq; pręcedentium. Ergo post eos, inquit, quos tr· iderunt poetę, nēpe Vlyssem, cuius oratio ab Homero comparatur niuibus hybernis: Nestorem, cuius ab ore sermo melle dulcior effluebat: Phœnicem, & agendi & loquendi magistrū optimum qui tamen rhetori causi sunt potius naturę ui, quàm artis ductu: ·dde eos oratores, quos pinxit Homerus in cęlatura clypei Ae dis: primus circa hanc artem uidetur mouisse quędam & tra asse (quo sensu & graeci τὸ κινεῖν dixit) Empedocles Meton lius, auditor Parmenidis: qui, ut ait Aristoles in Sophista, Laertio referēte, πρῶτος εὗρε τὴν ῥητορικὴν, ζήνων δὲ διαλεκτικήν de eius obitu uaria refert Diogenes Laertius lib. 8. Sed inf mā artis iustius redegerunt Corax eiusq; auditor Tisias hac o casione, q, deiectis tyrannis, propter licentiam popularem uarię lites existebant. Calide ergo excogitatum est artificium, quo secundum illos quibus adessent, pronunciaretur. Institutus deinceps est ludus, in quem multi ex nobilibus uentitabant. Martianus Cappella de Corace intellexit cū dicit fuisse coruum rostro aureo, cuius discipulus Tisias usus est quasi cornici oculos configere: unde abierit in prouerbiū κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν. Sub hos fuit Gorgias ex Leōtio opido Siciliae mediterraneo. (Fuit enim alter Gorgias, qui de figuris scripsit, quem est secutus Rutilius) Huius frequens est in dialogis Platonis mentio, pręcipue in Gorgia. Fuit uero discipulus Empedoclis, ut significat Laertius his uerbis, φησὶ δὲ σάτυρος γοργίαν λεοντῖνον αὐτοῦ γενέσθαι μαθητὴν ἄνδρα ὑπερέχοντα ἐν τῇ ῥητορικῇ καὶ τέχνην ἀπολελοιπότα, ὅν φησιν ἀπολλόδωρος ἐν τοῖς χρονικοῖς ἐννέα πρὸς τοῖς ἑκατὸν ἔτη βιῶναι. quibus uerbis eadem significari uides, quę & Fabius tradit, Tradi uero a t, q, nō desint qui Tisię auditorē faciant Gorgiam. Ergo quia diu uixit Gorgias, cum multis uixit, quos in Bruto enumerat Cicero, & ad refellendā eorū arrogantiam oppositum, Socratem, ultra quem Anyti & Meliti calumnia cicutę sorbitione extinctum uixit Gorgias. Illorum autem, utpote Tisię & Coracis, fuit ęmulus, quod in eodem artis genere par utrique uideri uolebat. Et quia cum multis floruisse dixerat, eos subnectit, qui cum facta quodammodo oratione ualerent, arrogantibus, ut inquit Cicero, uerbis pollicebantur se docere quomodo inferiorē causam superiorem dicendo facerent. Vixit igitur cū illo Gorgia Trasymachus ex Chalcedone urbe Bithynię authore Stephano περὶ πόλεων καὶ ἐθνῶν. Deinde Prodicus Ceius ab insula Ceo, oppido Iulide, & philosophus & rhetor, ęqualis Democrito, Protagorę auditor Athenis obijt potiōe cicutę, quasi corruptor iuuētutis, quę habet Suidas in uocabulo πρόδικος. Vulgo autem utrūque male scribitur, cum utrique aspiratio inscribitur. Huius item est memoria Protagoras ex Abdera urbe Thracię quę locum dedit paroemię. inde enim mens Abderitica. à quo dicitur Euathlus nobilis & primarię familię authore Gellio adolescens artem didicisse decem millibus denariorum, siue 40. millibus nummum, hoc est mille coronatis. quam supputationem sequitur uir huius ętatis doctißimus Gulielmus Budęus, nō Gallorū modo, sed totius Europę ornamētū. qua de re scribit Gellius libro quinto, cap. 10. ubi uidetur innuere dimidium initio numeratum, de reliquo iudicio certatū, & quia res dilata sit in diem longißimā, pp inexplicabile dubium, non persolutum. Baptista Pius in posterioribus annotationibus nil recepisse uidetur asserere. Fabius didicisse artem ait decem millibus denariorum, pactis an appensis, non exprimit. Nec uero omiserim, ex graecis quosdā, quod ferè dicitur de Protagora & Euathlo, de Corace & Tysia recēsuisse. Vnde Cicero de Orat. 3. Sinamus Coracem pullos suos excludere. Quę in unum locum omnia contuli, ne membratim quęrendis singulis lector fatigetur. Succedit Hippias Eleus, ad alterius Hippię discrimen, qui omne artis genus callebat optime, & Hippię tyranni, aliorumq; quibus idem nomen fuit. Ille Suida teste ex Elide fuit urbe Olympiorum solennibus ludis nobili, Diopithus filius, auditor Hegesidami, sophista & philosophus, sufficientem affluentiam ad uitę pręsidia bonorum finem dixit. graece ἠλεῖος scribitur. formationem ex Stephano scribit Mosellanus: qui si omnia esset complexus, consuluisset labori & meo, & aliorum. Sed designabat puto opus quod multis structoribus erat absoluturus, nisi uitam fortuna inuidisset. Additur his Alcidamas ex Elea ciuitate Asię (fuit & in Italia altera, quę postea Velię nomen accepit, aspiratione uersa in u consonam) Dioclis filius, discipulus Gorgię Leontini, ut habes ex Suidę collectaneis. Hunc Plato uocat Palameda, de quo loco est quod addubites, an dicat hunc Alcidamantem Palamedem esse dictum. Certe Suidas Palamedis etiam meminit Eleatę, qui poeta fuerit tragicus & Pindari enarrator. Adde quòd malim legi, quem παλαμήδη uocat Plato. Antiphon quoque primus orationem composuit. Antiphō, inquit Suidas, patria Atheniensis, tribu Rhāmusius, Sophili filius, Thucididis pręceptor (ille quem habuerit, est incertum) primus iudicialis generis pręcepta attigit post Gorgian. Quòd autem hic dicitur primus orationem composuisse, an accipiendum est q, priores partes tractarint, hic primus ad integrę orationis assurrexit structuram: an quòd primus conscripserit, & pro se dixerit? Artem composuit, qua forense genus illustrauit: pro se orauit causam capitis. Collapso statu quadringentorum, cum populus eorum acta rescinderet, uocatus est in ius Antiphon, quasi tyrannis studuisset, alioqui propter dicendi facultatem iamdudum suspectus. Est autem creditus, Thucydide id affirmante libro octauo belli Peloponnesiaci, dixisse optime. Etiam Polycrates, non ille Samius tyrannus mire felicitatus, sed rhetor alius, qui, ut dixit libro secundo cap. decimooctauo scripsit materias infames, laudem Busiridis & Clytęmnestrę, & eam orationem qua sunt usi delatores Socratis. Hunc reprehendit Isocrates in laude Busiridis. Theodorus item Byzantius. fuit alter Gadareus, cuius postea meminit. hic autem fuit ex Byzantio urbe Thracię adiacente Europę, quę postea Constantinopolis & noua Roma uocata est. Plura require ex Stephano de urbibus. Ex his, inquit, est, quos Plato, in Phędro scilicet, uocat λογοδαιδάλους, sermonis artifices optimos. Verba autem Platonis adscribam, ut habent in Phędro, siue de pulchro. πίστωσιν δὲ καὶ ἐπιπίστωσιν τὸν λογοδαίδαλον βυζάντιον ἄνδρα. φαιδ. χρηστὸν οὖν λέγεις θεόδωρον. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, id est illustres, ut Cicero in Bruto ait, de uitijs & uirtutibus disputationes. Fabius meminit primo capite libri secundi, & cum agit de Rhetoricis pręexercitamentis. Porro uocari locos frequenter huiuſmōi cōes disputationes, habes apud Fabiū lib. 4. in locis, inquit, minus obseruatur uerborū licentia. Dicuntur cōes, q, uelut in propositum rem euocent, & in toto genere tractent. Aliter uocantur loci cōes apud Rhetores, quibus & accusator uti potest, et defensor. Sed de his nihil ad hunc sensum. Cicero in dialogo quo recenset oratores latinos ad sua usq; tpa, quē Bru

tū uocauit ab eo cui dedicabat, negat ante Periclē scriptū aliquid quod oratorio nitore fuerit splēdidum, his uerbis; Ante Periclem, cuius scripta quædam feruntur, & Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed adultis fuerunt, litera nulla est quæ ornatū habeat aliquem, & oratoris esse uideatur. Subijcit tū antiquiorem Pisistratum, Solonem, Themistoclem eloquentes fuisse creditos. Vnde uides à Cicerone dictum aliqua extare monumenta ex quibus colligatur Periclis eloquentia. Idem ad Qu. fratrem ait antiquissimos esse quorum extent opera, Periclem & Alcibiadem. Fabius dissentit, & edita illa putat nomine Periclis, apertius alibi in hūc modum, Periclis monumenta ad nos non uenerunt. & non ita multo post, Nil posteritati mansurisq; literis reliquit. Ductus est hac ratione, quòd non habeant ea fulmina, quæ illi etiam cum reprehenderent tribuunt priscæ comœdiæ authores Eupolis et Aristophanes: quorum ille impressos aculeos reliquisse dicit, οὕτως ἐκήλει. καὶ μόνος τῶν ῥητόρων τὸ κέντρον ἐγκατέλιπε τοῖς ἀκροωμένοις, hic fulminando totam Græciam permiscuisse, ἤστραπτεν ἐβρόντα ξυνεκύκα τὴν ἑλλάδα. Ideoq; cum non pœnitet eorum esse sententiæ, qui nil putent ab eo literis proditum, quòd ea quæ circumferantur, non respondeant ei famæ qua dicebatur in labris Periclis Suadelā sessitauisse. His, inquit, successerunt multi quos Cicero attingit in Bruto: sed clarissimus qui senibus illis iam extitit Isocrates Atheniensis Theodori filius, Thelesippi & Dionysij frater, authore Plutarcho in uitis decem rhetorum, auditor Gorgiæ Leontini: de quo audi Dionysium. ἐγένετο δ᾽ ἀκουστὴς προδίκου τοῦ κείου, καὶ γοργίου τοῦ λεοντίνου, καὶ τισίου συρακουσίου ὥς δέ τινες ἱστοροῦσι, καὶ θεραμένους τοῦ ῥήτορος. Vnde colligas nō omnes de præceptore eius consentire, eademq; tradere. Sed Aristoteles, qui eo tempore uixit, ætate grandior, tradit in Sophista Gorgiæ fuisse auditorem. ideo tutius est in eius ire sententiam.

Hinc uelut secari cœperunt uiæ, & quasi nouæ sectæ inter rhetores sunt inductæ, cum alij se darent Isocrati excolendos, alij dare operam Aristoteli mallent. Nam Isocratis præstantissimi fuere discipuli ferè ad centum, præter aliam multitudinem quæ eius domum ut ludum toties Græciæ communem frequentabat, tam ad historias scribendas, ut Ephorus, & Theopompus: quàm ad actiones, ut Hyperides et Isæus. Demosthenem quo minus audiret, precio tardatum aiunt. & ad tragædias, ut Asclepiades & Theodectes: & ad leges condendas, ut Lacritus & Leodamus: postremo ad laudem militarem, ut Timotheus Cononis filius, & Nicocles Euagoræ. Bene ergo Dionysius uocat eius scholam μητρόπολιν, unde multæ sint deductæ coloniæ. Eo uero seniore (obijt enim Athenis post acceptam cladem ad Chæroneā) ἀμφὶ ἑκατὸν ἔτη, ut ait Philostratus ἐν ἔικοσι, utq; addit Dionysius, imperante Chæronide δυοῖν δέοντα βεβιωκὼς ἑκατὸν ἔτη. ubi confirmatur ætas à Fabio scripta. Eo igitur seniore Aristoteles qui antemeridianis horis edoceret ἀκροαματικὰ, pomeridianis quibus exoterica quasiq; popularia tradebat, cœpit rhetorices ludum aperire, motus, ut uerbis utar Ciceronis, Isocratis rhetoris gloria, & usus eo uersu à multis in hac historia perscripto, ex Philoctecta Sophoclis tragœdia. Est autem uersus insertum παρῳδικῶς, & ex alio sensu in hunc deflexus: quod Omnibonus non omnino malus author admonet. Quòd aduersum attinet, uarie legitur. ego sic puto recte legi: ut αἰσχρὸν σιωπᾶν μὲν, καὶ Ἰσοκράτη ἐᾶν λέγειν. Non ausim tamen affirmare interpretationem à Fabio adscriptam. quia res tamen leuior est, nō magnopere utrumuis sentias refert. Miror autem unde Laertio in mentem uenerit referre ad Xenocratem, quasi Aristoteles cum audiuisset Xenocratem, philosophari cœpisse dimitti postularit, ac si turpe esset tacere se, & Xenocratem pati Athenis constanter philosophari. Sed enim maior est aliorum authoritas, q̄ ut Laertij testimonio possit eleuari. Schola uero cum ludum significat literarium, tum disputationes quasdam illustres credibiliter agitatas quo intellectu & Cicero ad Atticum aliquoties utitur, & uero in Tusculanis, si aliàs unquam, apertissime. Vt scholas, inquit, Græcorum more habere possimus. quo sensu dictum putarim scholis pomeridianis, id est eo tempore quo populares quasdam credibilesq; duntaxat quæstiones tractare consueuerat. Atqui ars est utriusq; Aristotelis & Isocratis, non tamen perinde scripta. Aristoteles enim, ut taceam Gryllum ad Alexandrum, & alia opera, certe ad Theodecten accurate est uias artis huius prosecutus tribus libris. Isocrates uero exiguam quandam reliquit artem: cuius mentionem facit Quintilianus libro 2. cap. 16. sed ita, ut subdititiā putet, & ab aliquo Isocratis nomine emissam. Eiusdem fuit ætatis Theodectes Aristotelis auditor, prius tamen Isocratis, Aristandri filius. In Mausolum epitaphium scripsit, et præter tragœdias, ut Suidas refert, ἔγραψε τέχνην ῥητορικὴν ἐν μέτρῳ, cuius hic Fabius meminit. Legitur tamen apud Laertium, artē ab Aristotele conditam, sed sub huius nomine exijsse, cuius testimonio utitur Fabius libro secundo, cap. 16. de qua an sit potius intelligendum, uideant docti: sat habeo commonuisse. Theophrastus, qui cū Tyrtamus uocaretur, à diuina dictione nomen inuenit, scripsit de Rhetorica diligenter, nam & περὶ τῆς ῥητορικῆς α΄, καὶ περὶ τῶν τεχνῶν ῥητορικῶν εἴδη ια΄ authore Laertio scripsit. Ex hoc demum tempore, cum rhetores pene decoxissent, rhetoricam magis literis illustrarunt philosophi, in quācunque familiam te cogitatione conuerteris, sed præcipue Stoicorum (qui in Stoa porticu disserebant) principes, ut Chrysippus: & Peripateticorum, ut Demetrius Phalereus, ut de multis hos nominem. Hermagoras post hos fecit propriam uiam, et uelut certas quasdam opiniones sequēdas proposuit. Porro Hermagoras fuisse duos, ex Suida & Fabio conijcio, seniorem hunc, & alterum iuniorem, qui scriptos libros reliquerit περὶ ἐξεργασίας, περὶ σχημάτων, περὶ φράσεως καὶ πρέποντος, quique sub Augusto docuerit, & multum ætate processerit: quem suæ memoriæ quosdam uidisse testatur paulo infra Fabius. Ille uero senior mihi uidetur, quē & mirabiliter composuisse multa ait postea, et in rhetoricis subinde imitatur Cicero. Huic uidetur fuisse par Athenæus senior rhetor. Alter fuit grammaticus, & æmulus, ut qui in eodem artis genere primas sibi arrogarit. Multo post Apollonius Molō, cui Rhodi tunc docenti recoquendum se Cicero præbuit. Aliqua scripsit Areus, cuius laudat diligentiam libro secundo. Multa Cæcilius rhetor, & Dionysius ex Halycarnasso Ioniæ oppido: quorum quædam hodie extant. Sed nulli tantam de se opinionē excitarunt, nec tam illustre sibi fecerunt nomen, quàm Apollodorus ex Pergamenis urbe Phrygiæ, Apolloniæ doctor Octauij: qui inde euocatus ad cernendam hæreditatem Cæsaris, Augustus postea dictus est, decernente Planco. Erudijt & Theodorus, quem Gadareum uocandum putat Stephanus, certe γαδαρέα uocat Suidas. hic cum Tiberius successor Augusti, siue ob tædium urbis, siue ob uxoris insolentē arrogantiam, siue ut authoritatem reditu captaret, quam in oculis om̄ium quasi habitādo minui sentiebat, in eā insulā Rhodum noīe secessisset, studiose illi adfuit, & præceptis quantum per tempus licebat instruxit. Maluit aūt dici Rhodius, quòd ea urbe donatus esset, quàm à Gadara urbe Palæstinæ nomen sumere. Porro dissidebant inter se admodum: unde qui in alterius se disciplinam dedissent, quasi in magistri sententiam iurassent,

arctè

arcte tuebantur sua placita: & ut ab Epicuro Epicurei, ab Aristotele Aristotelei, sic à Theodoro Theodorei, ab Apollodoro uocati Apollodorei: & rhetoricam in familias dispertierunt, ut antiqui in sectas philosophiam dissiparunt. At uero Apollodorus docuit plurima, scripsit pauca: sed libris editis discipuli quæ à schola attulerant, commendarunt, latine quidem C. Valgius (Sabellicus Eualgium legit, falso) græce Atticus rhetor. quod ubi legerit apud Suidam Mosellanus, nescio: ipse certe nusquam reperi, cum studiose inquirerem. In quem locum quis incidit, mirum est quàm sæpe negligentibus imponat, qui citet sæpe eos quos an uiderit dubito, cum eorum nequaquam toties imploret fidem. Ergo cum multa circumferrentur nomine Apollodori, is epistola ad Domitium scripta, agnoscit eam modo artem, quam ad Matium familiarem elucubrarat. Theodorus scripsit plura quàm Apollodorus. Huius fuit auditor, iunior quidam Hermagoras: quem qui uiderint, extare suo tempore dicit Fabius: & fieri potest ut eum senem uiderint quidam qui ætate essent iam prouecti quo tempore ista cepit scribere: quod quando fuerit, certius infra subyciam. Romanorum quidem primus aliquid de arte dicendi scripsit Cato à grauitate censuræ gestæ nomen sortitus. Sed quia temere facit, qui rem tam ueterem pro certa affirmet, quantum, inquit, ego sentiam. Istuc confirmat Capella in sua Rhetorica. testimonium inde aliquando petit Fabius, ut cap. 1. libri postremi cum in mores artificis inquireret. Post Marcus Antonius, is qui cum Crasso disputat in oratorijs. libris, pauca præcepta in libellum redegit, quem sibi excidisse uerius quàm editum esse idem subinde testatur, Cur autem imperfectam artem reliquisse dixerit, indicat. nam præter eum libellum nihil scripsit, seu quòd artis ostentator non esset, quam se nescire simulabat: seu fortasse quòd præstantius credidit artem scriptis admiscere, quàm illam tradere. Secuti sunt scriptores alij, ut Fronto Santius, Cælius, alijq; complures, sed inferioris ordinis: quorum testimonium siquando res desiderabit, eorum opinione utetur. Et de his hactenus. Deinceps reprehensionem amolitur operæ aut frustra, aut cum inuidia susceptæ. Nam cum M. Tullius artem hanc non splendore modo insigni, sed & authoritate donauerit, uidebitur aut inanis labor siquis eadem tædiose recantet, aut certe impudens si reprehendere perget quædam, & nomen Ciceronis calumniando deprimere. Vtrunque auertit causa reddita cur necessario post illum subeunda fuerit hæc scribendi prouincia. Ergo ut in eloquentiæ usu princeps est, ita in docenda arte omnes excelluit M. Tullius, unus in quo totius oratoriæ facultatis unum ferè est exemplar. Proinde tacere fuisset satius, ne quid uideretur ad eius præcepta posse addi, nisi ipse damnaret illud opus Rhetoricorum, in quod artis huius elementa ideo coniecerat, ita ut quæ illic dicuntur, expolita non sint, sed iuuenili diligentia regesta: cui operi etsi alia subiecerit limatißima, infra se tamen putauit uulgares artis minutias consectari: unde relinquitur scribendi locus ea saltem quæ à se minus accurate perscripta ad Qu. fratrem in operis ingressu testatur. & ne ars intercisa esset, quæ optime dixerat alibi Cicero, in ordinem coegit, cum cæteris authorē inuenti libenter agnoscens. hinc & modestiæ consuluit, & præreptum non esse scribendi locum collegit. Oratoria porro uocat non libros modo ad Qu. fratrem, sed & ad Brutum, & alia quædam opera ubi præcepta huius artis grauiter magis quàm subtiliter est persecutus. Illustrauit artem Rhetoricam Cornificius, cui multi tribuunt libros ad Herennium scriptos. qua de re nolim in utrāuis partem controuersiam suscipere. Stertinius hunc est secutus, postea Gallio senior iunioris Gallionis pater. Accuratius, inquit, diligentiusq; Cor. Celsus, qui de medicina eleganter scripsit, & Lenas docuerunt artem: quorum uterque antecessit ætatem Gallionis. floruerunt etenim ambo sub finem Augusti. Maiore itē cura q̄ Gallio, Virginius, q sub Traiano ē uita functus: quo adhuc tpe uiuebat Fabius. Ex hoc loco īfert Cataneus, hoc opus institutionū fuisse inchoatū sub Domitiano, sed sub Traiano uulgatū. nā hic memoriā facit Virginij ut mortui. obysse aūt Traiano imperāte, locupletißimus testis est Plinius in epistola libri secundi. extat tamen libro quarto ad Domitianum præfatio quasi adhuc in uita agentem, Plinium uero eum significat seniorem, qui ab incunabulis oratorem informauit, ut meminit eius ex sorore nepos Cæcilius Plinius in epistola quadam, ubi partibus iudicis fungitur, & opera auunculi enumerat omnia. Rutilius quoque Lupus figuras descripsit ex iuniore quodam Gorgia. Sunt uero, inquit, ætate nostra. Floruit autem Fabius sub Domitiano Nerua Traianoque imperatoribus, Clari scriptores, ut Suetonius, Tacitus, iunior Plinius, & alij quos enumerat Tacitus in Dialogo Oratorum. Sed si omnia ut fortasse cognouerunt, ita diligenter pertractassent, nil fuisset opus Fabio, impetrata tam à docendo quiete, tam laboriosum multiplexq; opus aggredi. Supersedet tamen nominare uiuentes, ne uel ex laude illis conflet inuidiam, uel eorum in se ex eleuatione odium concitet. Veniet suum tempus eorum laudi. Post cineres enim, ut ait poeta, gloria certa uenit: Tunc laudabuntur effusius, cum è uiuis excesserint. Virtutis memoria magis magisq; à rogo inualescit. Inuidia quasi cum corpore uritur, cum cadauere sepelitur quodammodo ac restinguitur. unde liberius iudicant posteri, ut qui nullam inuidiæ maculam inustam habeant. Enumeratis scriptoribus colligit, ut initio dixi, scribendum sibi esse, operæprecium se facturum putans, si post alios suam sententiam multis de rebus afferat. quam & ueriorem inuenit, quòd nulli addictus quasi sectæ de his iudicat, sed libere adhibito iudicio quid sentiat exprimat. Ac ut ille in nullius uerba se adstrinxit, ita non uult ut sibi lector adhæreat, sed re perpensa æstimatáque eligat quod sequatur. hinc electuris ait se fecisse copiam. Quod uero ad recensendas opiniones attinet, ubi aliorum placita explicauit, si uidebitur posse aliquid adyci, contendet ingenio, ut limam intendat prioribus, & saniorem de re proposita ferat sententiam. sin res nil patietur tale, at certe commendabitur Fabij diligentia, qui biennio tantum impenso tot authores excusserit, ut quid senserint de eloquentia uiri grauißimi, aperiret.

ARGVMENTVM.

Ad id quod initio præcedentis capitis promiserat, accingitur: docet Rhetoricen Principium à natura duxisse: studium & incrementum debere utilitati: perfectionem, ab arte & exercitatione esse consecutam: Artem, ut medicinam, ex longa obseruatione factam. Refellit etiam eos qui curam dicendi à conditoribus urbium, aut legum authoribus cepisse, aut à defensione potius quàm ab accusatione, putabant.

Quod initium Rhetorices. Cap. II.

Nec diu nos moretur quæstio, quæ Rhetorices origo sit. Nã cui dubiũ ẽ, quin sermonẽ ab ipsa rerũ natura geniti ptinus homines acceperit? (quod certe principium est eius rei) huic studium & incrementũ dederit vtilitas, summam ratio & exercitatio? Nec uideo qua re curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quòd ij qui in discrimen aliquod uocabantur, accuratius loqui defendendi sui gratia instituerint. Hęc enim vt honestior causa, ita non vtiq; prior est: cũ pſertim accusatio pcedat defensionẽ: nisi quis dicit ẽt gladium fabricatũ ab eo prius qui ferrum in tutelam sui, q̃ qui in perniciẽ alterius comparauit. Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, obseruatio. Homines enim sicut in medicina cum uiderent alia salubria, alia insalubria, ex obseruatione eorum effecerunt artem: ita cum in dicendo alia vtilia, alia inutilia deprehenderent, notarũt ea ad imitandum vitandumq́;, & quędam secundum rationem eorum adiecerunt ipsi quoque: hęc cõfirmata sunt vsu: tum quæ sciebat quisq;, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus vrbium ac legumlatoribus dedit: in quibus fuisse uim dicendi necesse est: cur tamẽ hanc primam originem putet, nõ uideo, cum sint adhuc quædam vagæ & sine urbibus ac sine legibus gentes, & tamen qui sunt in his nati, & legationibus funguntur, & accusent aliqua ac defendant, & denique alio melius loqui credant.

MOSELLANVS.

Sermonem } loquendi facultatem. Protinus } genitis hominibus sermonem inditum fuisse. Huic } principio & semini indito à deo. Studium } amorem. Vtilitas } sperata scilicet ex eloquentia. Sũmã } perfectionem huic dedit principio. Exercitatio } usus, qui omnium magistrorũ præcepta superat. Vsus enim, ut ille dixit, potest omnia. Video } deflexio est à corpore ad animũ. Inde } hoc principio. Discrimen } capitis, aut fortunarum. Hæc causa } hoc principium. Prior } quam sit accusandi causa. Nisi quis dicit } quod scilicet absurdissimum esset. Qui } scilicet latro. Obseruatio } diligens cura artis. Artem } s. medendi. Eorũ } Vtilium & inutilium inuentorũ. Dedit } in præfatione Rhetoricorum. Vagæ } huc & illuc errantes sine mansionibus, id quod & de Aboriginibus narrat Sallustius in Catilina. et hodie in multis gentibus Scythicis experientia cognoscere licet. Legationibus } Muneribus legatorum.

ANTONIVS PINVS.

PRincipio executurum se dixerat unde cœperit rhetorica. ita originis quæstionem initio tractat: cuius breuitatem facilitatemq; promittit, cum ait, Ne nos moretur quæstio, quæ sit rhetorices origo. Quod ut facilius assequaris, propone tibi duplicẽ originem, facultatis alteram, id est quomodo & nata & adulta & consummata sit eloquentia. artis alteram. qua nempe uia, uaga prius eloquentiæ præcepta in artem redacta sunt. Nec enim idem est quærere, unde homines ad diserte loquendi curam incubuerint, & unde factum sit ut arte eloquentia comprehensa, certo præceptorum ordine constaret. De priore sic ait, Fundamẽtum bene loquendi, est sermo qualiscunque à natura sit donatus. ergo eloquentiæ initium à natura est. quod hac ratione colligit, quia loqui est primum. Atqui in confesso est, rationis comitem esse orationem, nec ulla re magis quàm sermone contrahere homines inter se, & ciuili quadam consuetudine à pecudibus bestijsque distare. Eloquẽtiæ igitur elementum, nempe sermonem, geniti à natura omnes accipimus, nisi uitiatum sit aliquod organum eorum quæ uocem, ut sic dicerem, procudunt & effingunt. Ex eo uero aucta est eloquentia, quòd cum homines uiderent magnum nomen magnasq́; opes sibi facere eos qui dicendo excellerent, eorum domos frequẽtari, oratores deduci, officiose salutari, beneuolentiam sibi conciliare, defensionum laboribus obligare multos, deinde magistratus gerere, populo præesse, & ut in libera ciuitate cum authoritate, sic apud reges cum gratia uersari: intenderunt maiorem curam, oĩq; diligentia enixi sunt, ut ad aliquem numerum eloquentium peruenirent. hinc usus rhetorices & utilitas incrementum dedit, ex studio quo omnes in hac arte elaborabant. At tum demum eloquentia pleno alueo fluxit, & passis prope dixerim uelis lata est, cum ad initium naturæ, diligentiamq; studiosam accessit ars, quæ recte docendi est ratio & quæ præcepta confirmat exercitatio. Hactenus habes originem accurate & cum nitore oratorio dicendi. Suppresso dehinc, ut ferme solet cũ Ciceronem arguit, nomine, negat ueram esse opinionem Ciceronis, qui asserit, uocatis in periculum hominibus, reos contendisse ut faces uerborum admouerent animis iudicum, et luculenta dictione euaderent ex periculo: & hinc natã esse scribendi eloquenterq; dicendi curam. Fabius hac ratione nititur. Origo eloquentiæ prima est reddenda: quæ cum non sit defensio, male inde uelut à capite arcessitur eloquentia. Nemo enim ambigit, inquit, ante defensionem fuisse accusationem, quã ut adornarent actores, credibile est effecisse ut alter reum facerent, quàm uulgari oratione, cum augere uellent crimina & atrocitate iudices ad seueritatem accendere. Vnde fit ut prior fuerit eloquendi diligentia in accusando, quàm in defendendo. Proinde ut fateamur honestius esse mederi uulneribus, quam facere, & periculum depellere quàm conflare, non tamen id est bene dicendi afferendum initium: quod perinde est ac si quis diceret usum gladij esse uim arcere, non inferre, cum humanius sit inimicum repellere, quàm pernitiem alteri intentare. Ego uero inuitus facio ut discedam à Fabio: sed nescio quo modo, transuersus uidetur agi cum aliorum sententias suis locis mouere contendit. Etenim, ut hinc exordiar, quid est tandem mali, si fateare in hoc fabricatum esse gladium, ut si quis abuteretur natura sua, & uulnus inferret, repellere possimus? Adde quòd ut statuamus prius esse accusare, quis ignorat accuratius esse genus defensionis, quàm accusationis? cum accusator litem sat habeat contestari, & uelut subscriptione crimen proponere: defensori sit opus eleuare, refellere, nunc astu, nunc collata fronte pugnare, & omnia excutere, ut se à periculo eximat. Postremo in nullum periculum incurrit actor ut causa cadat: defensor causa simul & uita in publicis iudicijs excidit. Hinc constat non plane fieri, ut si tempore præcedat accusatio, initium dicendi à defensione esse non possit nec certe à ratione multum abhorret, in re tam longe repetita hoc bene dicendi initium ponere. Cum tribus igitur perficitur eloquẽtia, natura, à qua sermo emanat: studio, quod ex utilitate natum incrementum dedit: ratione, quæ uelut dux certior naturam studiũq;

dirigeret

dirrigeret, ultimũ in eloquentia astruenda fuit ars: cuius ita postea docet originem, ut prius eloquentiæ ipsius primordia, incrementa, summamq; docuerat Initium, inquit, artis obseruatio dedit, hoc ẽ, diligens & accurata eorum quæ fierent, animaduersio, quæ sine admiratione esse non potuit, ut optime docet Aristoteles primæ philosophiæ initio: ut quod simili comprobat. Nam ut medici alia experimento salubria cognouerunt, alia noxia, itaq; in ordinẽ digesserunt, ut salubribus uteremur, insalubria uitaremus: sic oratores nonnulla uidebant ferè prodesse, alia malo fuisse. hinc ceperunt notare quæ usui esse possent: quæ cum proderent, ut illa imitaremur, hæc uitaremus, hinc cepit artis quædam esse effigies. Expoliri deinde cepta est, non contentis tantum referre in libellum quæ memoriter tenebant, sed addentibus multa ingeniosis, quæ uel ipsi solerter repererant, uel ad priorum confirmationem ualerent. ita & locupletata est ars auctario illo, & confirmata, cum similitudine priorum accederent noua, & uetera inualescerent. At uero ars tum demum ad unguem facta est, cum præcepta pleriq; ad usum ipsi traducerent, & alijs ea uia rationeq; traderent. Ita principium artis dedit obseruatio, incrementum ratio cuiusque, & ex similitudine accessio: summam exercitatio præceptorum, & illorum compẽdiaria traditio. Nec hoc probãtur incertæ artes, quòd obseruatione sint natæ singulorum, quæ in scientiæ non cadebant comprehensionem. Etenim ut inuestigandi principium dedit admirabunda obseruatio, sic & consummationem causæ postea inuentio, & efficax exercitationis approbatio. Cicero quidem. } Id habes primo libro ad Qu. Fratrem: quo loco non id agit Cicero, ut tam subtiliter artis huius principium rimetur. Inter cæteras dũtaxat eloquentiæ laudes inserit: Quæ uis, inquit, alia homines congregauit, & mœnibus sepsit? quæ uis alia leges dedit? unde colligit Fabius, Ciceronem principium eloquentiæ tribuisse conditoribus urbium, ac legumlatoribus: perinde ac si ita procederet, Cum uagi homines ritu ferino palantesq; in agris uersabantur, ratione nixdum satis exculta, nullus in artem oratoriam studium conuertebat. at uero ut se legibus constringerent, & ciuitatis cultu angustiore includerent, non nisi prudentis eloquentisq; uiribus potuere cõpelli. Prima itaq; dicẽdi cura in illis uidetur extitisse. Quod cũ Fab. negare nõ possit, carpit tñ, nec intelligit quõ hãc Cicero, originẽ primã uoluerit. Et certe nõ id agit Cicero, quẽadmodum paulo ante dixi. Argumẽtũ quo utitur, est, multas adhuc esse gẽtes nec mœnibus cĩctas, nec obstrictas legibus, apd quas tñ eloquẽtiæ sint quædã uestigia, unde elicit potuisse fieri, ut ẽt ante urbiũ cõditores, legũq; authores, eloquẽtes fuerint. Quod si uolueris ad uiuũ excutere, uidebis, puto, Ciceronis constare dicti rationẽ, nec illã hoc Fabij argumento conuelli, cum non neget Cicero naturalem quandã eloquentiam in alijs fuisse, sed primam dicendi curam illis conditoribus necessariam fuisse. Ordinis porro tractatus constans est. Quis enim ignorat prius fuisse eloquentiam, quàm eiusdem artem? Ita prius eloquentiæ originem explicat, deinde artis.

ARGVMENTVM.

Tria hoc capite complectitur: partitionem Rhetorices, ordinem partium, & appellationem. Partes ex quibus sermo nectitur, rebus & uerbis constare, & esse numero quinque ostendit: refellens eorum sententiam, qui eas uel plures uel pauciores fecerint. Docet memoriam & actionem excludi non posse: iudicium contra & ordinem non posse adijci, quod illud tribus primis partibus sit permixtum, ordo uero ad dispositionem referatur. In ordine partium primam esse inuentionem secundam dispositionem, tertiam elocutionem, hinc memoriam & pronunciationem subsequi. Vltimo loco uocandas esse partes contendit, quia totum perficiant: non opera, quia oratio opus dicatur. Non etiam elementa, quia essent solum initia quæ totum non constituerent: ostenditque quibus causis in hos errores inducti fuerint qui ita senserint: hinc ad causarum genera transit, quæ ita rectius quàm Rhetorices genera uocata esse indicat.

Quinque esse partes Rhetoricæ. Cap. III.

OMnis autem orãdi ratio, ut plurimi maximiq; authores tradiderunt, quinque partibus constat, inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronunciatione siue actiõe, vtroque enim modo dicitur. Omnis uero sermo, quo quidem uoluntas aliqua enunciatur, habeat necesse est & rem, et verba. Ac si est breuis, & vna conclusione finitus, nihil fortasse vltra desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantũ refert, quid, & quo modo dicamus, sed etiã quo loco. opus ergo est dispositione. Sed neque omnia quæ res postulat, dicere, neq; suo quæque loco poterimus, nisi adiuuante memoria. quapropter ea quoque pars quarta erit. Verũ hæc cũcta corrũpit ac ppemodũ perdit indecora uel uoce uel gestu pnũciatio. Huic quõque igitur tribuendus est necessario quintus locus.

Nec audiẽdi quidã, quorũ est Albutius, qui treis mõ primas eẽ partes uolũt, quia memoria atq; actio, natura non arte contingant: quarum nos præcepta suo loco dabimus: licet Thrasymachus quoq; idem de actione cre

MOSELLANVS.

PLurimi maximiq; } ut Aristoteles, Cicero, Hermagoras. Sermo } cõfabulatio philosophorum ẽ. oratio uero, oratorum in Senatu uel iudicio ad iudicem. Conclusione } clausula. Vltra } supra rem & uerbum. Quomodo } stultène, an prudenter. Dispositione } quæ uidelicet indicat quo quid loco dicendum sit. Loco } ordine. Ea } memoria. Hæc } scilicet sic disposita, uerbis ornata, fixa memoriæ. Modo } saltem. Actio } Decorus gestus, uultus & motus corporis.

Actione } quòd uidelicet natura contingat. Inuenire } Quæ scilicet ad propositum facerẽt.

Iudicare } dignoscere inter leuia & grauia, inter stulta & prudentia. Contraria } suo instituto. Communia } Parum ad rem facientia. Non indicasse } non dignouisse. aliàs non uitasse. Apta } ab ineptis. In Rhetoricis } recte. Alius pro Rhetoricis topicis legit. Nam in Ciceronis Rhetoricis de iudicio ne uerbum quidem fit ullum. Quod autem hic Fabius citat, legitur in Topicis ferme in principio, his uerbis: Omnis ratio diligens disserendi duas habet partes, unam inueniendi, alteram iudicandi. Inueniendi ratio prior. Diuisisset } His uerbis, Vis oratoris in rebus est, et uerbis: sed & res & uerba inuenienda sunt & collocanda, proprie in rebus, inuenire: in uerbis, eloqui dicitur: collocare etsi est commune, tamen ad inueniendum refertur. uox, motus, uultus, atque omnis actio eloquendi comes est: eorũq; omnium custos memoria. Topicis } Sedibus argumentorum. aliàs Rhetoricis. Subiecit } postposuit.

diderit. His adiecerunt quidam sextam partem, ita vt inuētioni iudicium subnecterent: quia primum esset in uenire: deinde iudicare. Ego porro ne inuenisse quidē credo eum, qui non iudicauit: nec enim contraria, communia, stulta, inuenisse dicitur quisquam, sed non uitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis iudicium subiecit inuentioni: mihi autem adeo tribus primis partibus uidetur esse permistum, (nam neq; dispositio sine eo, neque elocutio fuerit) vt pronunciationē quoque uel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quòd in partitionibus oratorijs ad easdem de quibus supra dictum est, quinq; peruenit partes. Nam cū dupliciter primum diuisisset, in inuentionem atque elocutionem: res ac dispositionem inuentioni, uerba & pronunciationem elocutioni dedit: quintamq; constituit cōmunem, ac uelut custodem omnium, memoriam. Idem in Oratore, quinque rebus constare eloquentiam dicit, in quibus postea scriptis certior eius sententia est. Non minus mihi cupidi nouitatis alicuius videntur fuisse, qui adiecerunt ordinem, cum dispositionem dixissent: quasi aliud sit dispositio, quàm rerum ordine quam optimo collocatio. Dion inuentionem modo & dispositionem tradidit, sed utranque duplicem, rerum, ac uerborum: ut sit elocutio inuentionis, pronunciatio dispositionis: his quinta pars memoria accedat. Theodorei ferè inuentionem duplicem, rerum, atque elocutionis, deinde treis cæteras partes. Hermagoras, iudicium, partitionem, ordinem, quæque elocutionis sunt, subiicit œconomiæ, quæ græce appellata ex cura rerum domesticarum, & hic per abusionem posita, nomine latino caret. Est & circa hoc quæstio, quòd memoriam in ordine partium quidam inuentioni, quidam dispositioni subiūxerunt: nobis quartus eius locus maxime placet. Non enim inuenta tantum tenere vt disponamus, nec disposita ut eloquamur, sed etiam uerbis formata memoriæ mandare debemus. Hac enim omnia quæcunq; in orationē collata sunt, continentur.

Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non Rhetorices partes esse existimarent, sed opera Oratoris: eius enim esse inuenire, disponere, eloqui, et cætera. Quod si accipimus, nihil arti relinquemus. Nam bene dicere, est Oratoris: Rhetorice tamen est bene dicendi scientia: vel, ut alij putāt, artificis est persuadere: uis autem persuadendi, artis. Ita inuenire quidem & disponere, Oratoris, inuentio autem, & dispositio, Rhetorices propria uideri potest. In eo plures dissenserunt, vtrum ne hę partes essent Rhetorices, an eiusdem operæ, an (ut Athenæus credit) elementa, quę vocant στοιχεῖα. Sed neq; elemēta rectè quis dixerit: alioqui tan-

Mutuari } mutuo accipi. Oratorijs } quibus partes oratoris Cicero persequitur.

Omnium } inuentorum & dispositorum. Postea } post Topica & Rhetorica. Non minus } quàm superioribus. Dio } Rhetor uel Philosophus, cui Chrysostomo ab aurea eloquētia nomen fuit: qui circiter Fabij seculum u [illegible] certum est, floruit, maxime gratus iam senex Traiano Cæsari. Nec ratio tēporum repugnat quin hic sit Dion cuius Fabius meminit, cū Domitiano quem celebrat Fabius suo seculo florentem, successisset Nerua, Neruæ autē Traianus, neque multi inter hos supputentur anni. Modo } saltē.

Elocutionis } scilicet uirtutis orationum. Oeconomiæ } Nam Græcis οἶκος, Latinis domum & familiam significat, νέμω autem dispenso & distribuo sonat: unde ὁ οἰκονόμος dicitur paterfamilias, siue dispēsator domus, ex res uel ars ἡ οἰκονομία, cuius ē summum opus, quæque suo loco & tempore et ordine facere prudenter. quam disciplinam Aristoteles duobus uoluminibus prosecutus ē, quibus titulus, Oeconomica: & uērò Xenophon in libro qui Oeconomicus dicitur. Porro quod Fabius abusionem dicit, græcis ē species tropi κατάχρησις appellata, quoties ad significandā rem proprio carentem nomine, alio abutimur: ut cum pro magno nebulone furciferum dicimus, & lacum in quo pisces nō sunt, piscinā: quod in codicibus Aldinis hoc loco adijcitur. Nā abusine, annotatū ab aliquo superioris seculi docto homine suspicor, ac postea ab Aldo, forsan plus æquo curioso, cōtextui intersertum: nimirum quod cum Fabianis uerbis planè pugnet, quodq; in cæteris omnibus codicibus desideretur. Postremo nō uidetur aduerbium abusiue, dignum purissima Fabij eloquētia. Nomine } huic rei quadrāte & apto. Eloquamur } uerbis uestiamus. Elemēta } principia quibus a crescit Rheto-

rica. Humor } ut putat Thales Milesius. Ignis } ut putat Heraclitus. Materia } Vt putat Aristoteles, Plato. Insecabilia } Insectilia, quas Græci ἀτόμους appellant, ut putat Democritus, & Anaxagoras.

Partes } sine dicendæ. Materiæ } scilicet partes. In his } partibus tribus materiæ. Quidam } de quorum numero est Aristoteles 1. Rhetoricorum cap. 3. Causarum } cadentium in officium Oratoris.

ANTONIVS PINVS.

TRia hoc capite ordine persequitur, numerū partiū, ordinem earum, & appellationem. Initio enim contendit esse quinq, notata opinionum uarietate, siquidem non eodem cō sensu numerus statuitur. deinde quia uariat apud scriptores ordo, quomodo sibi succedant hæ partes, explicat: tum partes an officia, opera an elementa uocanda sint, dicit, quòd ea res in diuersa rapiatur propter dispares scriptorum opiniones. Ergo ut hoc ordine exequitur singula, ita in omni tractatu sequitur eam uiam quam primo capite proposuerat. Explicaturū enim se promittebat unde ceperit. qua de re superiore capite dixit. deinceps quibus constet, quod nunc persequitur. Agit siquidem de quinque partibus quibus omnem eloquentiam cōstare sentiunt omnes. Initium uero sumit à propositione rei, quā ratione est confirmaturus. Oīs, inquit, orandi ratio, quæ eloquētia dicitur, quinq; partibus constat: & ut homo suis membris componitur, & ex eorum proportione totus efficitur, sic eloquentia in hæc quinq; quasi mēbra diuiditur, & eorum collectione tota consurgit. quod non nude affirmat: sed & numero scriptorum & authoritate cō firmat, in Ciceronem uelut digitum intendens, qui locis mille in hæc quinque partitur rhetoricā. Primo ne quis nomina ignoret partium, inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriā uocari ait, ultimæ parti duplex

dari

tũ initia erunt, vt mũdi uel humor, vel ignis, vel materia, vel corpora insecabilia: nec operũ recte nomẽ accipiẽt, q̃ nõ ab alijs pficiũtur, sed aliud ipsa perficiunt. Prates igitur. Nã cũ sit ex his Rhetorice, fieri nõ põt vt totum ex partibus constet, nisi sint partes totius, ex quibus constet. Videntur autem mihi qui hæc opera dixerũt, eo quoq; moti, q in alia rursus diuisione nollẽt in idẽ nomẽ incidere. Partes.n. Rhetorices eẽ dicebãt laudatiuã, deliberatiuã, iudicialẽ: Quæ si partes sunt, materiæ sunt potius q̃ artis. Nanque in his singulis Rhetorice tota est, qa & elocutionẽ, et dispõnẽ & elocutionẽ & memoriã, & pronunciationẽ quæcunque earum desiderat. Itaque quidam genera ea tria Rhetorices dicre maluerunt: optime autem ij, quos secutus est Cicero, qui genera causarum.

dari nomen, Cum enim & uocis modulatione constet, & corporis motu: á uoce pronunciatio, á gestu motuque actio dicitur, In aliorum nomine tenuis est diuersitas. Cicero collocationẽ appellat, q̃ uocamus dispositionem. Elocutionẽ est ubi dictionẽ uocet. sed tam exilis dissensio in tentum habere Fabium non debuit. Vnum hic notabo, ut nomẽ rhetorices, & doctrinã significat praeceptorũ et dicẽdi facultatẽ praeceptis collectam, quam in usum exeras: ita partes has quinque & artis dici posse, ut praecepta significant: & facultatis, ut facultatẽ excogitandi, collocãdi, reliquorumq; iam partiũ, & ad usum prõptã indicãt. At frigidũ erat aliena fide nitisuam rationem addit, qua fatearis hoc numero partium constare eloquentiã, nec in plures diffindi, aut in pauciores conclusa coarctariq; posse. Omnis sermo quo mentis uoluntas enunciatur, & quo aliquid prius cogitatione septum significamus, ut minimum rebus constat, & uerbis, quibus sententiæ latẽtes animo quodammodo expromantur. Rebus praeest inuentio, uerba dispensat moderaturq; elocutio. Voluit autem Fabius ex eo quod omni est sermoni commune, & partes eloquentiæ uelut ex aceruo educere, & quid praestet supra alios orator, explicare. Nec enim hoc sic debes accipere, ut qualiscunque excogitatio, ea sit oratoria inuẽtio: aut qualiscunque sermo sit elocutio: sed, ut dixi, res & uerba gignunt partes duas quas de grege uulgari eximit orator & rectã quandam meditationem rerum suam facit inuẽtionem. ita compositãq; orationem, numerisq; astrictam in elocutione spectat orator, igitur hæ duæ partes etsi expolitæ duntaxat sint oratoriæ, earum tamen species & imago est aliqua in omni sermone, quòd & sententias inuenire crassius, & uerba rudius collocare uideatur. Quo loco hæc fortasse cogitatio subibit, cur Fabius ex rerum uerborũq; complexu duas modo partes collegerit: cum Cicero in partitionibus ex hoc quasi seminario partes quinque traducat in ordinem oratorum. dicam. Res uerbaq;, quod ex se est has duas tantum gignunt partes, quibus applicantur cæteræ, ac si uites ulmis dicas adiungi. Non secus enim inuentioni rerum adhæret collocatio earundem, quàm elocutioni adiacet pronunciatio, & utrisque innititur memoria. Fabius ex officijs partium seorsim colligere singulas uoluit. Ergo ut addat partem tertiam dispositionem, ait, Ac si breuis est sermo & concisus, una finitus conclusione, quæ non periodos alias de alijs trahat, sed intercisus, & ad singulas propè clausulas fuerit aptus, quali utuntur Dialectici, & omnes propè in quotidianæ dictionis instrumento: nil desiderat amplius, quàm ut mentis cogitationem, uerborum beneficio efferat, & enunciet. oratio uero continens istæ magnitudinis, tam paucis contenta non est, instructiorem postulat apparatum. Cum enim comprehendat multa, ea confundi non uult, nec temere indigesta proferri, sed suo quicque loco dici apte: quia non tantum refert, qua utaris sententia, qua elocutione, sed etiam quo illa sint ordine collocata qua ex re elucet necessarius dispositionis usus, qui non ita in breui oratione exigitur, quia pauca non possunt magnopere confundi: & illis in ordinem cogendis, siquando erit opus, grãmatici magis suf

ficiet munus, quàm ut sit necessarius consulti oratoris labor. Pergit deinceps ad educendam de obscuro partem quartam, nimirum memoriam. Inuenta excident, uerba effluent, ordo confundetur quem domo meditatũ attuleris, si memoria uacillet, aut potius omnino te deficiat. ideo uel in hoc saltem, ne trium priorũ irritus sit labor, memoria est oratori excolenda. Adde quòd in luce ciuitatis uersari debet, & in maximo hominum cõuentu dicere ut memoria satis tenax esse non possit, nisi quæ naturæ beneficio donata, artis creuerit alimentis. quapropter erit ea pars quarta. Cuius quod, obsecro, in oratione quotidiana intercisaq; est specimẽ? Ego certè nusquam laudari in eo uidi memoriam, qui uerba ut sponte ueniebant effunderet, qui res eo loco efferret, quo in os occurrebant. Proinde singulare recordationis beneficium in Oratore elucet, cui tot dicenda uno tractu, meditata omnia, arte dicendi facta & expolita omnia. Verum non satis quidem fuerit, ĩ memoriæ ærarium retulisse omnia, & in sanctiore quodam thesauro condidisse, nisi & motu corporis utaris decenti, & uocis flexu modulato. Quamobrem quia perduntur reliqua, neque parte claudicet orator, addenda est ad eius munus pronunciatio. Nõ defuerunt prima illa Isocrati, sed quia ἰσχνόφωνος erat, ut ait Plutarchus, publico abstinuit, intra parietes domesticam aluit gloriam. Excellebat in illis Demosthenes, sed uitio linguæ laborabat. sentiebat perdi aliorum gratiam: unde primas secundas tertias huic dabat. Non utar exemplis latius, quæ possem afferre plurima. hic tantum licet experiri, nisi graues sensus, uerba delecta, collocationem prudentem, constantem memoriam luculenta calefecerit actio, friget tota dictio, & effigiem habet propè spirantis mortui. Ergo necessario huic est tribuendus quintus locus. De ordine quem inter se habent, infra sum dicturus, cuius rei gratiam hic nolo praeripere. Occurram tamẽ prudentum cogitationi, qui requirunt horum officiorum distinctionem. nos enim hic quinque statuimus, cum tria duntaxat uulgo esse audiantur. Neminem nominabo ea certe parte, qua cum illo non sentiam: nec imitabor quorundam nostræ memoriæ hominum petulantiam, qui deprimendis alienis scriptis sua extollunt, & aliorum obtrectatione gloriam quærunt. Ego certe semper ĩ animo habebam illud, Heracliti nisi fallor, ἐν βυθεῖ ἀλήθεια. fauendum proinde esse ijs qui demersam profunda caligine ueritatem suæ luci reddere uoluerunt. quod si minus sint assecuti, quia tamen secutos constat, laude diligentiæ iudicijq; defraudare, cum eodem tendas, est inhumanum, Nec enim tãum de meipso polliceri mea potest, si qua est, eruditio, ut perfecisse confidam quod alij sunt conati. Quod ne sæpius præfari opus habeam, iudii addictus sectæ quod sentiam dicam, non ut Pythius aliquis Apollo de ambiguis decernens, sed ut unus è multis in ueritatis explanationem tenue quoddam symbolum in studiorum collecta conferens. Ergo ut eo nostra reuertatur oratio. unde profecta est, bifariam id uidi in doctorũ sermonibus explicari. Non deerant qui hæc quinq; sub illis tribus dicerent contineri: quod quia nec ipsi qui dicunt, satis explicant, ego planè non intelligo. Alij distinguebant officia in-

fusa per totam orationem ex æquo & ad partes accommodata. Quinque, inquiunt, omnibus partibus ex æquo conueniunt: tria illa certis aptantur partibus. Videbantur mihi uiti authoritate Ciceronis, qui duabus demum partibus motum dat, duabus fidem: qui mihi uidentur falli, tum quod Cicero illa ipsa non negat per totam fusa orationis corpus, sed in his partibus magis eminere: tum quod ut id sit uerum de motu, fide, certè delectatio tertium munus, cui tandem parti quasi mãcipio addicetur? Verius igitur & breuius, qui ista quinque præcedere dicunt, & ad orationis consummationem ualere: illa tria ex his sequi, efficiq; dicendo, ut tum demum bene quinque prioribus uideamur functi, si illa tria perfecerimus orando, motum, fidem, uoluptatem: de quibus dicam necessario capi. 5. huius libri. Memoria enim & actio (de alijs enim ambigi nõ potest) ad ista non mediocre habent adiumentum, & orationem ideo consummant, quòd ista si detrahas, scripta quidem restabit oratio, sed quæ nomen oratori facere non possit. Transit deinde ad eos qui diuersum numerum tradiderunt. quorum diuersitas est triplex. Alij enim plures, alij pauciores, alij longe alias posuerunt. Albutius igitur professor huius artis non obscurus, negabat duas ex his partibus, non quin fateretur necessarias, sed pres esse artis negabat, quod agẽdi bene, & pro orandi memoriter beneficium à naturæ fontibus potius oriatur, quàm ab artis præceptis. Neque uero æquum putabat eam numerare inter artis partes, quæ nullo adiumento artis constarent. Quæ opinio procederet, si nullis hæc præceptis accendi augeriq; possent. sed quia inueniuntur his præceptis quæ libro undecimo proponit Fabius, non sunt eo nomine illæ duæ partes excludendæ. Thrasymachus quatuor primas non mouebat numero, eximebat ultimam actionem, quòd uox, latera, spiritus, dona essent naturæ, non artis subsidia. Habes qui detraxerint: nunc subijcit eos qui adiecerint alias, quasi his quinque non esset tota eloquentiæ uis comprehensa. His adiecerunt quidam sextã præter has quinque, nempe iudicium, quo inuenta, uelut Lydio lapide aurum, probarentur: quod statim post inuentionem numerabant. illiq; subnectebant, ut primum sit omnium excogitare quid dicas, mox de inuentis iudicare, eiusmodi'ne essent, ut in apertum proferenda essent, an domi supprimenda: & in summam consentanea essent, an dissentanea. Nomine uero iudicij quid intelligamus, fuse Rodolphus Agricola exponit ubi multis in simile collatis, subdit nil aliud esse iudicium, quàm argumẽti reperti examinationem ex accommodatione illius ad utranque partem quæstionis propositæ. quod ut crassiore musa rudes intelligant, statuatur quæstio, sit'ne uoluptas bonum. Duo sunt hic uocabula quæ totam propè quæstionem conficiunt, uoluptas, & bonum. quæ duo ut inter se faciamus cohærere, excogitemus ex definitione alterutrius rationem qua dissita hæc coniungamus. Bonum est quod appetunt omnia hactenus sua uice fungitur inuẽtio. Inuentũ ergo ex locis argumẽtũ, limandum explorandumq; præbet: suscipit illud intellectus, & nectit cum utroque, in hàc formam. Omne id est bonum, quod omnia appetunt. & uoluptatem quidem omnia appetunt. quorum utrũque quia credibiliter procedit, admittit, & hactenus de materia iudicat, & ne quis in colligendo subsit dolus, refert ad argumentandi leges, quibus cum teneri intellexit, omnino probũ esse iudicat. Habes explanatum, si minus docte, certe facile, quo intellectu dialectici partem alteram suæ artis κριτικὴν uocent. Fabius nomine iudicij non tam utitur subtiliter, sed iudicium intelligit æstimationem quandam eruditam naturæ artiq; admixtam, ut sub iudicio consilium quoque complectatur: etsi utrunque paulo aliter distinguit capi. ulti. lib. sexto. Est ergo summa huius loci, iudicium hoc loco nomine inuentionis præcipue intelligi. Nam cum usus communis hæc non disiungit, tum certè inuẽtio oratoria non dicitur quæ iudicio est destituta. Infert itaque sibi non uideri inuenisse, ut nomine inuentionis hic utitur, qui non iudicium adiunxerit, id probat argumento ex more loquendi nato. Etenim si nomẽ inuentionis à iudicio uulgus dissociaret, cum aliquis stulta, leuia, communia, quæ nil peculiariter efficiant, contrariaq; rei probãdæ affert, diceret illum inuenisse quidem, non tamen iudicium adhibuisse. at loquitur aliter. nil inuenit, inquit, quia stulta & ridicula dixit. Vnde potest intelligi nusquam dari alicui nomen inuentionis, nisi optima, grauia, consentanea inuenerit, quod operam iudicij desiderat. Hæc, bone deus, quo distrahuntur modo, si uellem onerare lectorem nugis in hunc locum ex se planum collatis? neque scribendi ego, neque legendi ille faceret modum. In Topicis, inquiunt, natura priorem facit inuẽtionem. potest ergo sine iudicio quod natura succedit intelligi. Hic alij inuentionem duplicem, informem, & formatam. Illam sine iudicio, hanc illi coniunctam. Acutiores alij tempore aiunt simul esse, etsi naturæ altero modo antecedat inuentio. Non intelligant docti homines diuerso intellectu hæc dici. Ibi Cicero more loquitur Dialecticorum, ex quorũ fontibus hausit illa: qui acutius ea distinguũt, quæ populus crassior connectit, ita ut reuera inuentio iudicium præcedat. non propterea tamẽ, inquit Fabius, separari debet quasi noua pars, cum nomine inuentionis etiam uulgo intelligatur. Videre poterunt ibi de dialectica inuentione esse mentionem, quæ sine iudicio potest intelligi. hic de oratoria, quæ non dicitur nisi cum rerum est uerarum aut uerisimilium excogitatio: quod sine iudicio fieri non põt. Sed ignosces lector uerbositati: non potui agere paucioribus in re à tam multis decantata, & tam paucis nõ dico ignorata, sed excussa. Et Cicero quidem in rhetoricis de inuentione uocatum iudicium subiecit inuentioni. Vulgo hic locus difficultatis habet plurimum, ubi nõ ausim asserere acutius me sentire cæteris. his proponam æquum, quod arbitror non repudiaturos: ut si placuerit expositio, nil illi detrahat ingenij mei tenuitas. sæpe enim (ut in prouerbio) est olitor ualde opportuna locutus. Tota loci enodatio est in uerbo subijcere, quod Raphael cum non intelligeret (id quod in eo non est nouum) fecit ambiguam lectionem, quæ prius erat constans. ea in tantam uenit authoritatem, ut adnotetur ad marginem: aut illam immeritam possessione exturbauerit, quam tum diuturnitate, tum omnium uoluntate obtinuerat. Et ne multis agam, subijcere alicui, est sub illo complecti, non illi postponere, etsi sæpe legi utroque significatu usurpari. hic sine dubio sic accipitur, ut hoc intelligi uelit, Ciceronem, cum nullam in rhetoricis mentionem iudicij fecerit, uideri ex communi loquendi usu iudicium subiecisse inuentioni, hoc est sub illa comprehendisse. quo sensu quid aut simplicius dictu, aut intellectu facilius? aut quid attinet inanes suspitiones spargere, quasi perierint rhetoricorum libri aliquot? aut lectionem deprauare, cum in Topicis de numero partium non disputet? Addit Fabium, non modo iudicium inuentioni cõnexum esse, id quod uulgus quoque fatetur, sed per alias partes dispersum, non tres modo primas (quid enim eloqueris sine iudicio uerborum, aut dispones sine prudenti consilio?) uerumetiam alias, ut memoriam, quam rerum iudicium multum iuuat: ut actionem, quæ aut in scenicum gestum exibit, aut in uastam deformitatem, nisi moderaris iudicio. Vbi memineris, quod supra dixi, nomen iudicij non in tam angustum concludi, quàm solet apud dialecticos. Iudicium uero non nouam esse partem sed per alias fusum, ut est sanguis per corpus, deducendo Ciceronis sentẽtiam, probat. Cũ enim iudicium necessarium sit, nec separatum unquam à Cicerone etiam in his libris, quos cum senex scripserit. certiorem habent eius sententiam: constanter, inquit, asseuero non unam partem iudicio,

tribuendam,

tribuendam, sed eius per omnia uim infusam, quæ partes omnes temperet & regat. Nam cum dupliciter primum diuisisset, in inuentionem ac elocutionem; Cicero quidem certe uim oratoris in res & uerba diuisit, sed rebus & uerbis inuentionem collocationemq; destinauit. monuit tamen in rebus proprie dici inuentionem, in uerbis elocutionem. Vnde ait Fabius Ciceronem in duas partes omnia dispertisse, quòd has duas ex rerum uerborumq; aceruo primas eduxerit. Res ac dispositionem inuentioni dedit. Videtur decendum fuisse, rebus inuentionem dedit, ac dispositionem. At Fabius sequutus est id quod inuentionē primam partem fecit, cui rerum excogitatio accederet, et illarum collocatio: quomodo est accipiendum quod sequitur, Curam uerborum, comitemq; eorum pronunciationem, adiunxit elocutioni, quintam fecit communem rerum uerborumq; thesaurum memoriam. quæ latius exponerem, nisi ea satius esset haurire ex fontibus partitionum, in quas extant luculenti doctiq; commentarij Iacobi Lodoici olim praeceptoris mei: quibus tantum mihi uidetur nostris studijs attulisse lucis, ut in hoc cōmētandi genere nobis oīno præluxerit. Et ut plane confirmet hanc esse germanam Ciceronis sententiam, tam in Oratore ad Brutum, qui uerus orator inscribitur, quàm ad Qu. Fratrem idētidem eundem numerum partium asseuerat: in quibus postea scriptis certior sententia est, quàm in libris de inuentione. Numerum uero ibi positum cum nusquam mutarit alibi scriptis postea libris, uidetur ut in rhetoricis, sic in cæteris, iudicium sub inuentione complexus, Non defuerunt qui adiicerent ordinem ad alias quinque partes homines nouitatis cupidi, qui nulla adacti necessitate adiecerūt ordinem, ne itinere uulgato insistere uiderentur. Ordo enim nomine tantum à dispositione separatur, cum nihil sit aliud dispositio, quàm optima rerum (uerborum enim collocatio in partem elocutionis uenit) in ordinē collocatio.

Transit ad eos qui reuocarunt ad pauciores, easq; diuersas. Dion tres numerabat partes, inuentionem, dispositionem, memoriam. Inuentionem uocabat & rerum & uerborum excogitationem. dispositionem, & rerum, quæ collocatio dicitur: & uerborum, quæ est pronunciatio. Videtur enim qui pronunciat, uerba dispensare uoce ipsa, & uocis flexu digerere: etsi compertum est impolitam eē elocutionem, in qua uerba inueniūtur modo, non etiam coagmentantur, & inter se quam possunt optime componuntur, ne aut uastè hient, aut confragosè texentur. Quintiliā abijciebat memoriam ordine quidem tertiam, sed facta distributiōe quintam. Qui Theodorum sectabantur, inuentionem faciunt duplicem, rerum, & uerborum. id quod Cicero affirmat, sed ita, ut nomē inuentionis in res peculiariter competat. deinde tres reliquas subnectunt, utpote dispositionē, memoriam, actionem. Hermagoras quatuor in ordinem partium redigit, iudicium, partitionem, ordinem, œconomiā. quibus quid uelit sibi colligere, prōptū eēt si extaret author unde possent peti. nūc quia præter nomē cætera perierūt, ita nur cōiectura & sagaciter diuinemus id qd nullū requirebat impēsam diligētiā nisi authoris monumēta tpis iniuria intercidissent. qd in hoc authore sic torquet professores, ut nullā magis difficultatē in enarrando Fabio pertimescant. ergo suppleamus labore, quod tēpore deest: & ut aptemus eius sensum, cuius uestigia sunt in uerbis imperfecta, uidetur Hermagoras hanc distribuendi rationem secutus. Fundamentum bene inueniendi, est de rebus bene iudicare: & sensu communi ualere unde prima eius pars iudicium, totum situm in artificis prudentia, qua instructus sententias ex suis locis depromit, & ad partes singulas apta inquiret. hæc est partitio & deductio totius rei (græci παρεγχείρησιν uocant) hæc ita confusa, diuidenda sunt ordine; & suo quæq; loco ponenda, hic est ordo. postea uerborum amictu uestienda, & ita constituenda omnia, ut cum summa conueniant. hæc est œconomia, quod nomen prudentem rei familiaris dispensationem significat, & per abusionem in quæ nomē ex uno mutuatur, consilium operis progressum, quo & media initis, & summa medijs consentiunt: quo nomine & enarratores utuntur omnes, & Donatus creberrime, cum Terentij œconomiam indicat. Est etiam circa hoc quæstio} Pars est altera totius capitis, qua breuiter monet quo ordine partes hæ sibi succedant. Inuentio prima est, quæ ut dignitate ab elocutione uincitur, ita natura antecedit: dispositio rerum in inuentarum sequitur. nam etsi rebus uerba cohærent, proxime tamen, quia elocutio res non capit tumultuarie confusas, & quasi in aduersarijs iacentes, sed digestas, ideo eam præcedit dispositio. Quæres autem forsitan, cur rerum collocatio diuersam partem facit, uerborū inuentio collocatioq; in unam partem ueniunt, nempe elocutionis? Quod ideo fit, quia inuētio tuetur suum munus sine rerum ordine: elocutio non dicitur nisi uerba copulata fuerint inoffense, & numerose collocata. Sed præcipua est quæstio in loco memoriæ, quā secundo loco numerant quidam, eo impulsi, quòd nisi memineris inuentorum, ea non possis disponere, qua ratione subiungenda est dispositioni: quia si digesta exciderint, eloqui non poteris. item & elocutioni. etenim pnūciari non queunt nisi memoriæ thesauro custodita. Priōde hæc ratio aut nullum illi certum locum reddet, aut maxime quartum. Adde quòd memoria hic est totius orationis. Oratio ergo tribus partibus constituta, tum memoriæ imprimenda est. memoria quæ uidetur præcedere, & singularum est partium, & natura paratur maxime. Fabio ergo maxime placet quarto loco poni. sequitur enim ordinem naturalem in agendo. prius memoriter tenemus: tum demum in magna frequentia pronunciamus. Cicero in alijs libris uariat, in Partitionibus quintam facit, uel quia rebus uerbisq; suas partes subiecit, & memoriam, quia communis erat cunctis, quinto loco numerauit: uel quia ut pronunciatio illa ultima sequitur memoriam, sic domesticæ actionis exercitatio credit gestus flexusq; memoriæ: ut optime enarrauit eum locum Iacobus Lodoicus, præ cuius uigilantia dormitauit Georgius. Fabius porro nititur eo argumento, quòd memoria tribus partibus est utilis, ideoq; illis subnectenda. Hæc enim, inquit, oīa continentur tanquam thesauro, quæcunq; sunt collata in orationē, id quæ in ipso sunt orationis corpore. Pronūciatio adiuuat quidē oratoris absolutionē, sed nihil confert qd in ipso orationis sit corpore: ideoq; non eget memoria illa oratoria, nisi præcedentium rerum, uerborum, ordinisq;. Et hæc de ordine. Accedit ad partē tertiam, quæ erat de nomine partium rhetorices, opera artis, an officia, an elementa recte uocentur. Fuerunt, inquit, qui hæc opera oratoris putarint, & officia: qui hac rationē nitebantur, inuenire oratorē, disponere, cæteraq; præstare. Vnde cū præstari hæc oratoriū munus desideret, uidentur officia oratoris recte uocari. Occurrit Fabius prius illato incōmodo, deinde ambiguum distinguit, colligit alio atque alio intellectu partes & officia dici posse. absurdum elicit, hoc modo, si quis ista officia uocet oratoris, cum nihil aliud in rhetorica sit, nil arti relinques: omnia in artifice erunt sita. Nec uero fatebitur quispiam artis nullas esse partes, quod extorquet argumentum si officia dixeris hæc tantum uocari. Nullæ enim possint aliæ artis partes commode proponi. Subiungit distinctionem, cuius hæc summa est, inuentionem aut notare actum quendam inueniendi, & eo intellectu artificis dici posse officium: aut uiam rationemq; inueniendi præceptis comprehensam. ita rursum artis esse membrum. quod simili probat. Etenim ut fateatur aliquis (quod

exempli causa positum est) oratoris esse finem persuasionem, ars tamē persuadendi dicetur rhetorice, ita ut inuenire sit oratoris officium. ut excogitandi est actus ab artifice procedens. ita ars inueniendi, totius rhetorices pars est una. Occurram porro cogitationi acutæ. Videtur enim Fabius hæc quinque partes dicere artis, ut docentur, & omnia artis præcepta in hæc quinque accommodantur, non facultatis. Quid si eloquentia utamur? nónne eius dicendi facultates partes erunt hæ quinque tum cum dicimus, & in actum expromimus? Hæc scripto non tam possunt illustrari, ac si una uoce elucidarentur: conabor tamen depresso, ut hactenus feci, stylo, rudium etiam captui seruire. Dico actum harum partium bifariam inspici posse, aut ut ex eo facultas consurgit: quo intellectu promptitudo inueniendi parta, eloquentiæ pars est. aut ut ab oratore emanat. sic officium dicitur: quanquam rhetorica nō dicitur actiua, quòd ea actu esse posit, sed quia in actum eius præcepta dirigi possunt. In eo, inquit Fabius, plures dissenserunt, essent ne partes artis, an opera, id est effecta quædam ipsius artis, an elementa, id est quædam artis constituendæ primordia, quæ græce στοιχεῖα uocari docet. Hoc ultimum initio refellit ex finitione elementi. Elementa enim dicimus quæ uidelicet inchoant, non absoluunt: ista uero absoluunt totam artem, ideoq; eius elementa nō recte dicentur. Elementa autem similitudine exponit, ut sunt mundi ignis iuxta Heraclitum, aqua secundum Thaleten Milesium, uel materia ut Plato, uel atomi in uacuo concursantes, ut Democritus ponit. At uero opera non recte uocaueris. opus enim est quod efficitur. partes non efficiuntur à rhetorica, sed efficiunt orationē, atq; adeo artem ipsam alio modo conficiunt. partes siquidem totum uidentur quadantenus efficere. Occurret fortasse dubitatio, nunquid rhetorica efficiat inuentionem? quod speciem haberet ueri, si inuentionem rem uocares inuentam. sed artem inueniendi nullo modo gignit rhetorice. Enumeratione colligit partes esse, quia tria nomina reprehensa sint; quod tamē noua ratione comprobat, quam ita struit, Partes totum efficiunt. ex his autem efficitur doctrina dicēdi. fieri ergo nequit, ut non sint partes rhetorices, cum ex illis coalescat & constet. Nec ambigo mirum tibi uideri quinq; hîc partes poni, cum Cicero in Partitionibus tres dūtaxat rhetorices partes recenseat. Qua noua difficultate ne te implicē, audi. Artis præcepta omnia ad has quinq; partes referri possunt, ut fecit Fabius: atque ita ab his quinque nullæ sunt aliæ. Possunt et separari aliter, ut fecit Cicero, quando quinque officia contracta in angustias, totam uim artis non complectuntur. Nam ego persuasum habeo, eodem planè modo rhetoricem hic doceri, et illas tres partes sub arte comprehendi apud Fabium. Dices ergo tum demum quinq; partium præceptis constare doctrinam eloquendi uniuersam, cum ad illas aptamus omnia præcepta. at cum partium orationis tractatū ad orationem referimus, & statuum generumq; ad quæstionem, tum possumus doctrinam dicendi, id est præcepta omnia in tria illa genera distribuere, & sub primo quinque ponere officia, quæ ita angusto tractatu omnia præcepta non comprehendant. Proinde breuiter digitum admoui ad fontem. Supersedeo reliquas, ne authori per se molesto, nouas aliunde uidear tenebras offundere. Videntur autem mihi qui hæc opera dixerunt } Nil est efficacius ad errorem arguendum, quàm cū probabilis erroris causa redditur. Docet igitur unde sint impulsi quidam ut opera appellarent. quod ideo fecerunt, ne rebus diuersis idem nomē facerent. Quia uero genera causarum partes rhetorices uocabant, his quinque membris aliud imposuere nomen, ne in idem inciderēt: quæ si partes sunt, hoc est si genera causarum, exornatio, suasio, controuersia, partes dici deberent, potius partes causæ, quæ ciuilis est materia, uocarentur. Quod si ne partes quidem causarum dici possunt, quanto minus partes rhetorices? Rursum non esse rhetorices partes, hoc modo colligit, In nulla parte ē totum uniuersum. atqui singula genera totam habent Rhetoricen, id est scientiam partium recipiūt, sentiumq; officia, quo modo si intellexeris, assumptionem epichirematis intelliges. Vt enim totum animal in homine est, quia tota animalis inest diffinitio, non tamen recte omne animal in homine inesse dixeris, sic tota in singulis est rhetorice, quòd facultas oīum partium effectusq; reperitur, non tamen omnis, quia excluderetur ab alijs in quibus uidetur esse. quæ subtiliter prosequitur, nec commode assequeris, nisi propius attendas. Itaque quidam, ut Aristoteles ad Theodecten, τὰ γένη ῥητορικῆς uocant, genera ꝓ formis accipientes, ut uulgo iam dicimus pastinacæ esse multa genera, quia totum genus est in singulis formis, Rhetorica uero tota ī singulis horum est tota: quare hæc appellatio non omnino caret ratione. Optime autem qui subiecerunt hypothesi ut eius species, & quæ ciuili quæstione comprehendantur, esse affirmarunt. Cur causæ species melius quàm partes inscribantur, ex eo intelliges, q; nomen totius uni parti non accommodatur, in his autem causæ appellatio inferioribus communicatur. Nec te moretur quòd Fabius alicubi partes uocet. Authores enim si quando ex professo de re non agunt, loqui solent negligentius. Adde quòd si rationē habeas distribuendi præcepta, omnia artis præcepta in hæc tria genera siue partes uidentur diuisa. Ciceronis tandem authoritate hanc inscriptionem comprobatam relinquit.

ARGVMENTVM.

Genera causarum optime genera dici docuit: nunc confutatis aliorum opinionibus, tria esse numero colligit: Demonstratiuum, Deliberatiuum, & Iudiciale. Sed primum hanc opinionem oppugnantium argumenta profert: plura esse genera, sed hoc numero comprehensa frequentissima pro solis. Contra quos probat aliorum argumentis & suis, solum esse tria. Aliorum sic: tot esse genera causarum, quot auditorum: auditores omnes aut delectationem sequi, aut consilium capere, aut iudicare uelle. Ergo esse tria solum genera. Suis, hoc pacto: Oratoris officium esse in iudicijs, & extra. Quæ sunt extra, tempus habere præteritum, uel futurum: præterita laudari, futura in deliberationem cadere: Ergo solum esse tria genera. & rursus, Oratori certa esse omnia aut dubia: certa laudari aut uituperari: dubia autem in deliberationem, aut in iudicium cadere. Recenset diuersas multorum partitiones, & Platonem duobus alijs tertium genus prosomileticon (quod & didacticon dicimus) adiecisse, cuius uis ē dialectica sit, in quo quæramus quid sit res, quæ partes eius quæ causæ &c. Atq; ad extremum oīa reduci ad illa tria, Demonstratiuum, Deliberatiuum, & Iudiciale concludit. Et Demonstratiuum uocari à meliore parte laudatiuum, quorum utrunque à Græcis profluxisse potuerit, qui encomiasticon & epidicticon dicant: nisi Latina interpretatione malimus esse contenti, cum qui laudatur, pingi & demonstrari uideatur: Vbi breuiter, quo differat epidicticon ab encomiastico, docet. Ad finem eos improbat qui honestum, finem laudatiui; utile, deliberatiui: æquum iudicialis pronunciarent, cum sint illi omnium generum communes.

Tria esse genera causarum. Cap. IIII.

Sed tria an plura sit, ambigitur. Nec dubie prope omnes utique summę apud antiquos authoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat, hac partitione contenti fuerunt. Verum & tum leuiter est tentatum, cum apud Græcos quosdam, tum apud Ciceronem in libris de Oratore, & nunc maximo temporum nostrorum authore prope impulsum, vt non modo plura hæc genera, sed etiam pene innumerabilia uideantur. Nam si laudandi ac vituperandi officium in parte tertia ponimus: in quo genere versari videbimur cum querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, confirmamus, præcipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renunciamus, optamus, opinamur, & plurima alia? vt mihi in illa vetere persuasione permanenti, uelut petenda sit uenia: quærendumq́; quo moti priores, rem tam late fusam, tam breuiter adstrinxerint. Quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrãtur, quòd in his ferè uersari tum Oratores uidebant. Nam & laudes ac vituperatiões scribebãtur, et ἐπιταφίους dicere erat moris, & plurimum in consilijs ac iudicijs insumebatur operę vt scriptores artium pro solis comprehenderint frequẽtißima. Qui uero defendunt, tria faciunt genera auditorum: unum quod ad delectationem conueniat, alterũ quod consilium accipiat, tertium quod de causis iudicet. Mihi cuncta rimanti, talis quędam ratio succurrit, quòd omne Oratoris officium aut in iudicijs est, aut extra iudicia. Eorum de quibus iudicio quæritur, manifestum genus est: ea quæ ad iudicem non ueniunt, aut præteritum habent tempus, aut futurum. Præterita laudamus aut vituperamus, de futuris deliberamus. Item omnia de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est, aut dubia. Certa, ut cuique est animus, laudat aut culpat: ex dubijs partim nobis ipsis ad electionem sunt libera, de his deliberatur: partim aliorum sententiæ cõmissa, de his lite contenditur. Anaximenes iudicialem & cõcionalẽ generales partes esse uoluit, septẽ aũt species, hortãdi, dehortãdi, laudãdi, uitupandi, accusandi, defendẽdi, exquirendi, quod ἐξεταστικὸν dñt: quarũ duę primæ deliberatiui, duæ sequentes demonstratiui, tres vltimæ iudicialis generis sunt partes. Protagoram transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, precandi, quod εὐχωλὴν dixit, partes solas putat. Plato in Sophista, iudiciali & concionali tertiam adiecit προσομιλητικὴν quam sane permittamus nobis dicere

MOSELLANVS.

Aristotelem secuti} in rhetoricis ad Alexandrum. Concionalem} δημηγορικὸν, hoc est genus causarum quod in concionibus deliberantium uersatur: quanquam idem Aristoteles Rhetoricorũ. 1. ad Theodectẽ cap. 3. ex trium auditorum generibus ἐκκλησιαστοῦ, hoc est concionalis, δικαστοῦ, id est iudicis, & θεατοῦ, id est spectatoris, tria genera rhetorices quoque statuit, Deliberatiuũ, Demonstratiuũ, & Iudiciale, nihil plane in uerbis dissidens. Quam diuisionem ex Platonis Gorgia ingratus discipulus furatus est, ubi Gorgias sic ad Socratem: Officium Rhetorices est, posse persuadere & in iudicio Iudices, & in cõsilio Consultores, & in concione cõcionales auditores. Tũ} Aristotelis seculo. Apud Græcos quosdam} Atque adeo apud Platonẽ ipsum, qui in Gorgia, postquam tria hæc genera uulgata expreßisset, adiecit ẽt officium esse Oratoris, in alio quouis cœtu ciuili dicendo persuadere posse. Maximo nostrorum temporum} Intelligo hunc Plinium maiorem, qui (ut inquit Gellius) sue ætatis tempore, ingenij dignitatisq́; gratia summam tenuit authoritatem: quique, ut iunior Plinius meminit in quadam epistola, reliquit 36. libros studiosorum in sex uolumina propter amplitudinem diuisos, in his Oratorem ab incunabulis & instituit & perfecit. Genera} causarum. Querimur} De iniurijs illatis. Consolamur} amicos. Mitigamus} Lenimus concitatum animum. Concitamus} In iram scilicet. Præcipimus} Docemus. Obiurgamus} Amice. Maledicimus} Contumeliose. Renunciamus} literis, id est abstinemus nos à literis, desistimus à disciplinis. Quo} Argumento. Rem tam late fusam} causas forenses, & alias. Breuiter} Breui diuisione. Hoc} Hanc causam. In his} Tribus generibus. Laudes} Encomia clarorum uirorum. Scribebantur} Eo seculo. ἐπιταφίους} Orationes funebres, sic Aristote. Rhetori. 2. Periclem summum Græcorũ principem introducit ἐπιτάφιον dicẽtium. Et apud Mausoleum, id est Mausoli regis Cariæ sepulcrum, epitaphijs dicẽdis certarunt nobilißimi Rhetores, Theodectes, Theopompus, ac iunior Isocrates. Nam quòd Gellius maiorem quoque suspicatur in certamen descendisse, error est ex amphibolia ortus ut liquere potest Suidam legenti diligenter. ἐπὶ, ad uel iuxta, præpositio: & τάφος sepulchrum, à τάφω quod sepelio sonat: τάψω, in futuro.

Vt} scilicet hac causa. Frequentißima} Plurimum in usum uenientia. Defendunt} Hanc partitionem triplicem causarum. Tria faciunt} etiã ut Aristoteles in primo Rhetorico. cap. tertio & Plato.

Delectationem} Quam scilicet Aristoteles theatricam, id est spectatoriam uocat.

Ratio} Causa triplicis partitionis. Manifestum} Iudiciale. Partim} aliqua. Sententiæ} Arbitrio. Aliorum} iudicum. Lite} Controuersia.

Anaximenes} Rhetor Græcus, patria Lampsacenus, discipulus fuit Diogenis cui cognomentum canis, & Zoili Grammatici, eius qui Homeri poemata uenenato inse it uerru: postea Alexandri principis Macedonum præceptor in Rhetorica extitit, de quo plura alia Suidas in Collectaneis.

Species} Harum partium.

ἐξεταστικὸν} Exquisitiuum.

Protagoram} Sophistam nobilem. Precandi} Rogandi. Quod} Precari. εὐχωλὴν} Precationem. Sophista} In Dialogo Sophistes, uel de Ente. προσομιλητικὴν} Confabulatoriam: à πρὸς præpositione, quæ hoc loco coniunctionem & societatem significat, & ὁμιλέω, quod in circulis differere sonat:

Permittamus } Indulgeamus. Nobis } latinis. Cuius } partis προσομιλητικῆς. Genere } Causarum. Dictare } Ingerere, præscribere, instillare homini cordato. Dixi } in principio huius capitis. ἐγκωμιαστικὸν } ἐγκώμιον authore Ammonio de differentijs dictionũ, ꝓprie laudationẽ boĩs, aut ciuis, aut ẽt rei maĩãtæ significat. Sic extat ἐγκώμιον, Helenes à Gorgia scriptũ. Sed et ἐγκώμιον caluitij lusũ à Synesio. Postremo & muscã encomio celebrauit Lucianus. Porro hymnus laudẽ in aliquẽ deũ compositam significat. ἐπιδεικτικὸν } Demonstratiuum, siue ostentatiuum. Quàm ostẽtationis } Quanquam enim δείκνω. δείξω in futuro, monstro significat, ἐπιδείκνω tamen proprie ostentare & ueluti iactare significat. quam etymologiam probasse uidentur qui res ridiculas & nugacißimas nugas ad ingenij ostentationem laudibus euexerunt, uelut Phauorinus quartanam febrim celebrauit, atque etiam Thersitem, Picus mirandula Barbariem, Glauco iniustitiam apud Platonem. Intra hoc } Spatium laudandi & uituperandi.

Panegyricos } Sermones laudatorios. ἐπιδεικτικοὺς } Ostentatorios. Ostentatione } Ingenij atque uirium. Id } Hanc causam. Sequuntur } Scriptores. Cæteræ species } Causarum si quæ sunt. Ex his } Speciebus cæteris. Intendere } aliquid imputare. Cõmunia } Omnium scilicet causarum. Conciliare } fauorem parare.

Docere } Rem factam, aut non factam. Minuere } quæ contra nos sunt. Audientum } Iudicum. Materiam } causas. Quæstione } inquisitione. Omnia } Genera causarum. Consilijs } Dãdis. Quid } id est aliquid, utile scilicet, aut honestum.

sermocinatricem: quæ à forensi ratione disiungitur, & est accommodata priuatis disputationibus: cuius uis eadem profecto est, quæ dialecticæ. Isocrates in omni genere inesse laudem ac uituperationem existimauit. Nobis & tutissimum est authores plures sequi, & ita uidetur ratio dictare. Est igitur, vt dixi, unum genus quo laus ac uituperatio continetur, sed est appellatum à parte meliore laudatiuum. idem alij demõstratiuum vocant, vtrunque nomen ex græco creditur fluxisse. Nam & ἐγκωμιαστικὸν & ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν non tam demonstrationis uim habere, quàm ostentationis uidetur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre. nam ut continet laudatiuum in se genus, ita non intra hoc solum consistit. An quisquã negauerit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς esse? Atqui formam suadẽdi habent, & plerunq; de vtilitatibus Græciæ loquuntur: vt causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in negocijs, tum in ostentatione posita. Nisi forte non ex græco mutantes demonstratiuum vocant, verũ id sequuntur, quòd laus ac vituperatio quale sit quicque demonstrat. Alterum est deliberatiuum. Tertium, iudiciale. Cæteræ species in hæc tria incidunt genera: nec inuenitur ex his vlla, in qua non laudare aut vituperare, suadere aut dissuadere, itẽdere quid, uel depellere debeamus. Illa quoque sunt communia, conciliare, narrare, docere, augere, minuere, cõcitandis componẽdisue affectibus animos audientum fingere. Ne his quidem accesserim, qui laudatiuam materiam honestorum, deliberatiuam vtilium, iudicialem iustorum quæstione contineri putant, celeri magis ac rotunda vsi distributione, quàm vera. Stant enim quodammodo mutuis auxilijs omnia. Nã & in laude iustitia vtilitasque tractantur, & in consilijs honestas: & raro iudicialem inueneris causam, in cuius nõ parte aliqua, eorum quid quę supra diximus, reperiatur.

Aristotelis, qui tria facit genera, ἐγκωμιαστικὸν, συμβουλευτικὸν, (aliter δημηγορικὸν) δικαστικὸν. ubi secundam partem nunc à consilio dãdo συμβουλευτικὸν, nunc ab aduocanda habendaq; cõcione δημηγορικὸν appellat. Verũ non omnibus ita persuasum est. nam & tum, tempore Aristotelis, leuioris notæ authores, nũc in plura diffundebant, nunc in pauciora cogebant. Qui fuerint, paulo inferius enumerat: in de dicere non occupabo. & apud Ciceronẽ secundo de Oratore genus hoc numero excerptum: quòd facilius sit, & ut admixtum alijs frequẽter, sic per se rarum, nisi in funebribus orationibus. aut certe si admittamus hoc esse genus tertium, pari iure infinita quoque genera cogemur adscribere. & certe per hæc res leuiter tentata est, & leui quadam tanquam uelitum pugna transacta. Tẽpore uero Fabij loco mota est prior illa Aristotelis opinio, & quasi impulsa gradum referre coacta est, ob ducis maxime authoritatem, per quem creditur Plinium intellexisse: qui, ut diximus, sex libros studiosorum scripsit, in quibus oratorem informabat. Porro illa conflictione hoc est actum, ut non excurrat modo ad plura numerus, uerũ etiam in infinitum euadat. Additur rationis aculeus. Etenim si tertia pars laude infamiaq; constat, cur excluduntur cætera usus maioris, nec minoris operæ? aut si includi putas in quo tandem genere uersari nos dices si querimur de iniuria, consolamur positos in aduersa fortuna, iratos mitigamus, sedatos concitamus, terremus dehortando, confirmamus exhortando, præcipimus παραινετικῶς, enarramus obscuriores sensus, narramus nunciando, deprecamur pro alio, gratias agimus uerbis honorificis ob acceptum beneficiũ, gratulamur ob felicẽ successum, obiurgamus ἐπιτιμητικῶς, increpamus, maledicimus, ut in orationibus inuectiuis, describimus rerum locorũque faciem subijciendo oculis, mandamus dando negocium ut nostro nomine curetur aliquid, renunciamus aduersa, & quæ nollet alter accidisse, optamus per εὐχὴν, opinamur cum rogati quid sentiamus exponimus? quæ omnia non minora uidentur officio laudandi & uituperandi: & cum nullo genere uideantur posse contineri, noua erũt genera. Nec tamẽ ignoro quid dicat Victorinus, genera hæc ciuilium esse quæstionum, illa omnia in priuatis magis officijs exer-

ANTONIVS PINVS.

CVm superiori capite ad extremum docuisset quomodo dici optime genera ciuilium quæstionum possent, nunc eorum constituere numerum nititur, ne uagus, et nullo conclusus limite, in immensum uideatur posse diffundi. Proinde sumit initium ab explicatione quæstionis. Sed tria, inquit, an plura sint, ambigitur. quasi post nominis distinctionem sola numeri restaret contentio. At certe ambigi non potest, nisi utrinque aut argumenta stent, aut illustrium authorum testimonia. Non dubium est quin quotquot apud antiquos authoritate in scribendo ualuerunt, in sententia fuerint

ceri inter amicos per literas, q̃ in usu Reip. eoq; stultũ esse illa uel reuocare ad hæc genera, uel noua seorsum ponere. Nõ desint aũt nostræ ætatis plurimi, q̃ libris editis illa & plura horũ generũ ambitu coarctarint. qua in re nec ullũ mihi uidetur opæpreciũ fecisse: nec uero fidei oĩno ueritatis satisfecisse. Demus aliqua, etiamne oĩa cõstipabis his generibus, & uel inuita retrudes? Esse.n. quedã certũ est, q̃ oĩs hũc ordinẽ nõ pñt uenire. Nec minus mihi uidetur trãsmittendus agi, qui cũ hæc esset ptitione ipsius demonstratiuũ qđ fecerat tertium, in δικανικὸν fecit, quasi genus ipsum quod partiebatur, huic mẽbro posset aptari. Primo tum nomini & difficultatem exprimit Fabius, cum aut sibi manenti in illa ueteri opinione quæ tria tãtum esse uoluit, petendam esse ueniã cur in ea sententia fuerit hactenus, aut certe quærendam rationem probabilẽ, quæ utros magnos impulerit ut materiã oratoris tam late patentẽ in trium generum repulerint angustias. Et ne illustres alioqui authores tantæ inscitiæ reos peragãt, prætextum errori inquirunt, ut eorum quos reprehendunt, ex laude nihil uideantur decerpere. Ergo ita excusant descripta esse tria genera, non in totum, sed quod in his tribus oratoria facultas tũ maxime spectaretur. Subnectit deinde horum generum frequentissima ea ætate argumenta. tunc enim locos tractabant cões de uitiorum uituperio, laudeq; uirtutum: funebres dicebant orationes, ut ad Mausoli sepulcrum. In his est exornatio. et plurimũ tpis collocabant in dãdis consiliis, ubi regnabat suasio. & aliis scribebantur orationes, quibus in iudicio uterẽtur. Unde sic errorem mollunt, quasi non hæc tria sola affirmarint, sed ut frequẽtissima in seriẽ redexerint præceptorum. Hactenus oppugnauit eã opinionẽ, quæ tribus causarũ generibus uniuersam materiã conclusit: nunc quibus ea confirmari possit argumẽtis, edocet, quæ ualentiora sunt. Sic enim par fuit, ut eam corroboraret opinionẽ quã uideatur paulo ante labefactasse. Ergo bifariã confirmat, & alienis argumentis, & suis. Qui defendunt tria esse genera ex Aristotele, eius quoq; utuntur partitione, qua auditores dispertit in ἀκροατὴν, & κριτὴν, eumq; duplicem, βουλευτὴν, & δικαστήν: siue, ut Cicero interpretatur, in auscultatorem, et disceptatorẽ, eũq; in senatorem, & iudicem. Unde emanat hoc epicherema, Totidem sunt genera causarum, quot genera auditorum. at tria sunt genera auditorum. unum quod solam quærit delectationẽ, ut in exornatione auscultator. Alterum, ut senator uel populus, quod consilium accipit. Tertium, quod exercet iudicia, & iudex dicitur. Rogaueris fortasse, primum unde fiat ut auditorum numero numerus causarũ respondeat, deinde cur ad solam delectationem cõuenire dixerit auditores in genere laudatiuo. tum, estẽne colligantur tria esse, eo argumento, cui magnam fecit authoritatem consensus utentium scriptorum. Ordine accipies quæ rogas. Principio, ex eo cõmode alterum respondet alteri, quòd genera causarum ciuilia sunt, et in Republica exercentur, ubi distincta loca sunt, distincta & auditorum genera, ita ut legibus ciuibus ciuitatis nequeant confundi, sic ut uel senatus iudicet, uel deliberet iudex. Unde fit ut quotuplex sit constituta in urbibus diuersitas audientium, totidem sint genera diuersa orationum quæ habentur apud illos. Alterum percontaris, solámne uoluptatem consectetur auditor. Cicero certe cũ loquitur de fine motus, ad uoluptatem refert hoc genus. Primo intelligimus uoluptatem animi delectationem ex indicata uirtute orationis, ut cũ aliquis agentẽ audit oratorem, suauitate orationis demulcetur: hæc est uoluptas ad quam conueniebant spectatores.

Quod ut rectius noris, statue duplex genus demonstratiuum, ἐπιδεικτικὸν, & insertũ negotiis. de hoc Aristoteles nõ loquitur, nec intelligendum est in hac diuisione. De priore nemo addubitat quin in his orationibus quibus suã ostẽtabant eloquẽtiam oratores, sola ptatur audiẽdi bene cõposita uoluptas. Quæris postremo, rectène colligantur. quod facile intelliges si priora non transcurreris ociose legendo. Non contentus priorum ratione, suã apponit, quã cõmendat à diligentia, q̃ omnia rimatus studiose, in talẽ rationem inciderit, quæ partim à loco nascatur, partim à tpe. Omne, inquit, oratoris officium aut est in iudiciis, aut extra iudicia. Si in iudiciis manifestum est esse genus iudiciale. Præcedebãt quidem iudicium laudationes reorum, sublatæ lege Põpeia: sed in iudiciis non penitus inhærebãt: & quæ iudicio non cernũtur, duplex habent tẽpus. Si præteritum, erit genus demonstratiuum, quo elapsa laudamus aut uituperamus. si futurum, deliberatiuũ erit. Omnis enim consultatio de agendo suscipitur, quod est futurum. Quæ quidẽ Fabii collectio facilis his potest uideri qui non rimantur omnia, & plausibilia captantes, spinosis abstinent. Nõ cõmittam ut dissimulem, mouebo scopulum: quem si mihi non dabitur, doctiores impellant. Atq; ut retrolegam singula, futurum tempus dat consultationi. Nónne iudicia quædam, ut diuinatiões, de futuro sunt, in quibus statum negotialem, ut in suasoriis, ponit Asconius? An non futura omnia uult uideri suasoriæ esse partis, sed ea demũ, quæ sunt extra iudicia: an potius unũquodq; per se uoluit æstimari? Diuinationes enim ut nõ fiunt nisi iudicii constituendi gratia, ita & futurũ habẽt, sed præcurrens ad præteritũ, quod est iudicii proprium. Iam uero & quædam sunt deliberationes de præteritis, non faciẽdis, sed qualia sint. at consultationes uere non sunt, quæstiones potius: quæ etsi ueniant in cognitionem, partium iudicialiũ speciem magis habent. Maius opus moueo. Aristoteles generis demõstratiui κυριώτατον putat τὸ παρόν. Quid ergo Fabium impulit ut præteritum daret tẽpus exornationi, quod iudiciali uerius conuenit? Ego ut conciliare hos authores uellem maxime, ita de utroq; iudicandi maius est onus, q̃ meæ uires ferre possint. Fortasse uidit Aristoteles laudari hominem à uirtutibus quas habeat, & ideo præsens tempus huic generi dedit: Fabius uero uirtutũ comitatum ex factis colligi, quæ si laudata fuerint, laudes faciunt præsenti personæ accessionẽ. Ita alter ea quæ colligimus, alter ea per quæ colligimus, uidetur respexisse. Aut certe de laude factorum loquitur Fabius, de laude personarum Aristoteles: quæ ut in præsens mihi occurrerunt, ita facile assentior si quis maiore præditus ĩgenio limatiora cogitarit. Nã si dicas ab Aristotele dici κυριώτατον, nõ μόνον, quæ subtilitas in tam graui dubitatione mihi non multũ placet. Tuetur hanc opinionẽ alio argumento ex rerũ partitione. Eius hæc summa est cõprehensio. Omnia de quibus agit orator, aut sunt certa, aut dubia. Certa ut quisq; uult pro arbitrio uel laudat, uel infamat. Dubia uel ad eligendũ nobis pmittũtur, uel ex aliena pendet ptãte. Priora gignũt deliberationẽ, posteriora iudiciũ, qua in re potes te nõnihil torquere. Nã si demonstratiuũ species est q̃onis, omnis uero dubia q̃o, cur in hoc genere certa erunt? Adde q̃ si certa sunt oĩa, quomodo Fabius nunc confirmationẽ ueram requirere hoc genus ait, nũc pbationis spẽm? Postremo qđ in ore uersant pueri, qui esse poterit status, si certa sunt oĩa? Expediã breuiter singula & pro mea facultate diluã, ut pueris intelligẽdi muniã uiã. Doctis.n. hæc erunt fortasse peruia. Meminerimus in primis loqui Fabium de ea laude quæ nõ est inserta negotiis. ea sine dubio capit certa, de quibus ne p somniũ quidẽ dubitat quispiã. Certa uocãtur, quæ tunc nemo ex aduerso negat, sed audire paratus discere uult, & dicentẽ cũ uoluptate sequitur pna fide. Quod obiiciebã q̃onẽ dici, uerum: sed q̃o oratoribus non significat id de quo in præsens dubitatur: significat subiectum ad dicendum materiam, cui non repugnat in ancipitem uerti controuersiam. Iam quod ueram probationem requiri ait Fabius, uerũ istuc in laude adhibita negotiis, de qua hic.

non agitur. ostentatoria speciem tantum habet, & ut uulgus ait apparentiam, quæ non prohibet aut certa esse, aut pro certis poni, ut utar uerbis Ciceronis, Audio tamen à præceptoribus quibusdam arcte defendi poni pro dubijs. quod si intelligerent, desinerent ea constanter asseuerare, quæ per incuriam non capiunt. Super est tertius nodus, quo id agitur, ut si certa sint, nullus uideatur esse posse status. Sed quemadmodum dixi esse quæstionem, ita accipiendum est statum esse, cui non repugnat nullam præcessisse intentionem, in qua diluenda depulsio resisteret. Reliqua si quẽ excitent scrupulũ, leuior erit is, q̃ ut sit opus eximere occurrendo.

Anaximenes, non ille Milesius Euristrati filius phus, sed alter rhetor Lãpsacenus, præceptor Alexandri qui ueniã suis ab inuito Alexãdro ĩpetrauit. Cũ. n. studuissent Persis, iratus est illis acerbissima quæq; Alexander. ad quẽ cũ ueniæ gratia missus esset supplex Anaximenes, sctĩssimũ iusiurandũ iurauit, se contraria facturum ac esset oraturus Anaximenes. tum ille, Oro te, inquit, rex, ut ciuitatem funditus euertas, in seruitutem omnes redigas, igni ferroq́; deleas omnia. Hic Alexander extemporalem miratus solertiam, egit contraria, parcendo, eosq́; supplices in fidem recipiendo. Hic igitur ĩ duas partes oratoris dispersit officiũ, iudicialẽ et cõcionalẽ. his duabus septẽ species subiecit, hortari, dehortari, laudare, uituperare, accusare, defendere, exquirere, ut fiebat Athenis in reposcenda ratione uitæ, uel cum magistratibus essent defuncti, uel cum in Areopagum iudicium sanctissimum adscribi contenderent. Exquisitiuum genus ἐξεταστικὸν uocant. Indicat de his Fabius, & eas species in sua genera reuocat. Primæ illæ duæ deliberationẽ hñt: aliæ, laus nẽpe & uituperatio, demõstratiui sunt generis: tres ultimæ, accusatio defensio & inquisitio, eo quo exposui modo ad iudiciale genus pertinent. Protagoræ inserit opinionem, qui à Democrito propter ingenij acrimoniam eruditus ad magnum nomen peruenit. Artemonis fuit filius, uel ut ait Appollodorus, Menandri. Diuisit in quatuor omnem orationẽ: qua in re Laertij utar uerbis, διεῖλε τὸν λόγον πρῶτος εἰς τέτταρα, εὐχωλὴν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν. quæ latine Fabius extulit oĩa. Sunt tñ plerique qui septẽ dicant fecisse species, præter quatuor addẽdo κλῆσιν, ἀπαγγελίαν, διήγησιν, uocationem, denũciationem, expositionem. quæ quo sensu dixerit, facile est perspicere. Dicebat enim in quadruplici proprietate omnem oratoris sermonẽ uersari, ut et Alcidamas τέτταρας ἐποίει τοὺς λόγους, φάσιν, ἀπόφασιν, κλῆσιν, ἀπαγορεῦσιν. Plato in Sophista, iudiciali, & concionali, quam deliberatiuam dicimus, adiecit προσομιλητικὴν, ab hominum conuersatione, & priuata sermocinatione, unde sermocinatrix, quòd in Dialogis familiaribusq́; colloquijs dominatur, uocari potest. et quod sit istud genus, explicat, cum ait disiungi à forensi, hoc est publica ciuiliq; consuetudine, quã alij tantum oratori attribuerunt: & in domestica priuataq́; sermocinatione collocari. Platonis uerba sunt, quòd in hac facultate sophistam dominari putat, & sibi ex uenditatione doctrinæ quæstũ facere. τὸ μὲν προσομιλοῦν διὰ χάριτος, καὶ παντάπασι δι᾽ ἡδονῆς τὸ δέλεαρ πεποιημένον, καὶ τὸν μισθὸν πραττόμενον τροφὴν ἑαυτῷ μόνην, &c. Idem τὰς προσομιλίας paulopost ἰδίας συνουσίας. Aristoteles primo τῶν τοπικῶν τὰς ἐντεύξεις appellat, his uerbis, πρὸς τὰς ἐντεύξεις διότι τὰς τῶν πολλῶν κατηριθμημένοι δόξας οὐκ ἐκ τῶν ἀλλοτρίων, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν οἰκείων δογμάτων ὁμιλήσομεν πρὸς αὐτοὺς μεταβιβάζοντες ὅτι μὴ καλῶς φαίνωνται λέγειν ἡμῖν. Hactenus Aristote. Cæterũ ut προσδιαλέγεσθαι est cũ alio disserere, ita προσομιλεῖν, cũ alio sermones serere. Cuius uis, inquit, eadem est quæ disputatricis facultatis. Nam cum dialectica sit utilis ad gymnasticas altercationes, methodum reliquarum artium, & ad colloquia literata & erudita est utilissima. quamobrem ut dialectica latius patet, ita quatenus familiares collocutiones tanquam Ariadnes filum regit, eandem cum sermocinatrice uim habet, nisi q. plus argumentorum inserit dialectica, plus sensus communis naturalisq́; prudentiæ sermocinatrix. Isocrates in ea arte cuius supra meminit, laudem uituperiumq́; per omnia genera putabat diffundi. nam qui suadet, laude utitur eius ad quod impellit: & qui defendit, reum exornat, commendatq́;. Vituperio contra utuntur dissuasor & accusator. Concludit tandem Fabius suam his de rebus sententiam, quam denuo & authoritate firmat, & argumento. Tutissimum est contra omnem inuidiæ calumniam sequi illustres duces: quos sequi honestus error est: & ratio consentire uidetur huic opinioni, quæ in tres partes omne ciuile præsertim oratoris officium describit. Numero igitur constituto, ad singulorũ definitionem accedit: & quo singula nomine donata sint, indicat. Orditur autem à demonstratiuo: quod cur princeps sit, & ordine præeat, explicabo tum, cum huius generis præcepta enarrabo. Hoc genere & laudamus, & uituperamus. Sed quia etiamsi malos uituperare honestum est, conuenientius tamen est humanitati in laude quã in conuiuijs etiam infestis exerceri, ideo à parte meliore laudatiuum est appellatum. hoc alij demonstratiuum genus uocant. Vtriusque appellationis originẽ ad græca uocabula reuocat. Græci enim & ἐγκωμιαστικὸν dicunt, ut latini laudatiuum: & ἐπιδεικτικὸν quod sonat demonstratiuum. quanquam nonnihil uidetur subesse in græco, quod latina appellatio non reddat. ἐπιδείκνυειν etenim ostentare significat magis quam demonstrare: & multum in significatu interest, ἐγκωμιαστικὸν ne dicas, quod in laude consumitur: an ἐπιδεικτικὸν, quasi ad ingenij ostentationẽ comparatum. Nec dubium quin laudatiuum ostentatorium dici possit: sed comprehenditur ut particula quædã. pleraq; enim argumenta ἐπιδεικτικὸν habent genus, quæ laudatiui generis non sunt. id quod probat latius fundi τὸ ἐπιδεικτικὸν, q̃ ἐγκωμιαστικὸν, nimirũ q. panegyrici, id est in conuentu magno & solemnitatis alicuius celebratione habitæ orationes, ad ostentationem eloquentiæ adhibebãtur, nec tamen laudatorij sunt generis, immo suasionis habent formam, quia de utilitatibus communis libertatis totiusq; Græciæ sæpe agunt. Vnde quia ostentatiuum hoc genus in alia spargi genera potest, non tantum demonstratiuum, tria genera sic diuidẽda sunt, ut aliquando propter negotij præsentis usum tractentur, aliquando propter solam dicendi laudem. Sed quia nullibi liberius dominatur, suasq́; in aciem copias magnificentius educit eloquentia, quam in genere exornatorio, omnis prope ostentatio collata est in hoc genus, & ac si illi peculiariter conueniret, ἐπιδεικτικὸν appellatum. Ac fieri quidem potest, ut demonstratiuum non sit τοῦ ἐπιδεικτοῦ interpretatio, sed latinum mere nomen, ideo impositum, quia hoc genere is qui laudatur, pingitur & informatur, qualisq; sit, demostratur eloquendo. Aliud genus deliberatiuum uocatur, quod res libra rationis expendat, & ad examen ponderet. Tertium iudiciale. Sufficere tria ex eo denuo ostenditur, q. quæ possint ciuili quæstione cõprehendi, his tribus includuntur omnia, quãdo aut laudis uituperijq; tractãtur locis, aut suasionis spẽm recipiũt, aut intẽdere uidẽtur ac depellere, hoc est iudicialis generis locos tractatũq; admiscere. Sũt in agẽdo q̃dã, q̃ quia usu sunt oĩum, nulli sunt quasi mãcipio addicta, ut cõciliare aĩos, docere narrãdo, augere & minuere, aĩos audiẽtiũ tales reddere, quales esse nostræ causæ expedit, affectus aut excitãdo si frigeãt, aut restinguendo si ardeant. Porro quia his tribus generibus tres ab alijs præscripti

sunt fines:

sint fines: libere sententiã suam ponit: quæ quàm sit uera, ubi intellexerit lector iudicabit. Negat se his assentiri, qui generis laudatiui finem faciunt honestatem, deliberatiui utilitatem, iudicialis æquitatem. Vtuntur, inquit, distributione tereti, ac rotunda, quia nequid excurrat desitue, quasi in circulo, qui ex se totus est aptus, tribus ex pari tres fines dederunt, non tamen uere, ac si ducti magis sint quadrante summa, quàm rei ueritate compulsi. nam mutuo se iuuant omnia: nec in uno genere ita dominatur unum, quin subsidio accurrant cætera. Quid? inquit, an non in laudando, & utilitatis & æquitatis habemus rationem, non tantum honestatis? In suadẽdo magnum est quoque honestatis momentum. Adde quod genus iudiciale in laudem honestorum excurrit, & utilitatis comparatione sæpe nititur. Ex his effici Fabius putat, stare hæc tria auxilijs mutuis & in unum genus cadere posse omnia. quam rẽ uitar aperire paucis. Duplex finium habetur ratio in his generibus. Alij enim fines sunt motuum, & ad collocationem faciunt. alij fines generum ipsorum, ex quibus & præcipue ducuntur quæstiones, & loci proprij generum deducuntur. Prioris generis fines dicimus, cũ demonstratiuo uoluptatem, consultationi spem metumq;, iudicio seueritatem & clementiam: posterioris, cum tribuimus laudanti honestum, suadenti utile, apud iudices agenti æquum. quæ si fines dixeris hoc intellectu, quòd huc referantur, & hinc quodammodo nascantur argumenta omnia, quàm obsecro fraudem admiseris? Nec enim ambigi potest, quin is qui exornare uult, honesti utatur partibus: & qui suadet, honesta quædam certe admisceat, sed ut utilitati sint cõiuncta, quæ suo in alia pro ingenijs partiatur aut tẽtũme. Denique qui se forensi genere exercet, ad æquandum sua confert omnia, quęcunque locum capiat, quocunque gradu res stat: etiamsi æquitate factum non defendit, æquitate tamen iudicis uult uti. Agendum ut demus honestatis partem esse æquitatem, aliter in iudicijs & in laudibus uersatur. hic ut laudas habet segetem, illic ut damnandi absoluendiq; est artura, Nec uero si ista incidant in genera, ideo fines esse non debent, cum finis dominetur quidem ipse non tamen excludat reliquorum subsidia. Adde quod si se iuuant fines hi, ex eo est. quia nullum fere est tam merum genus, quod alterius cõsortio careat. Nam ut de cæteris taceam, demonstrandi uis, id quod tradidit Isocrates, per omnia diffundi potest. Nil igitur prohibet, non rotundam modo, sed & ueram esse distributionem, quam & Aristoteles ante Ciceronem confirmauit his uerbis. Τέλος δὲ ἑκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι, καὶ τρισὶν οὖσι τρία, τῷ μὲν συμβουλεύοντι τὸ συμφέρον, καὶ βλαβερόν. ὁ μὲν γὰρ προτρέπων, ὡς βέλτιον συμβουλεύει. ὁ δὲ ἀποτρέπων ὡς χεῖρον ἀποτρέπει. τὰ δ᾽ ἄλλα πρὸς τοῦτο συμπαραλαμβάνει ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον, ἢ καλὸν, ἢ αἰσχρόν. τοῖς δὲ δικαζομένοις τὸ δίκαιον, καὶ τὸ ἄδικον. τοῖς δὲ ἐπαινοῦσι καὶ φεύγουσι τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρόν.

A R G V M E N T V M.

Quia locutus est de tribus generibus, & sequitur tractatio de statibus: orationis officia, & quæstionum diuersitatem explicat, & præcedentes causas ex quibus nascitur. repetit omnẽ enim orationẽ rebus & uerbis constare tradit. Facultatẽ orandi, natura, arte (cui subijcitur imitatio) & exercitatione consummari. Tria esse quæ præstet Orator, ut doceat, delectet, moueat: quæ non semper in omnem orationẽ cadant. Alia esse quæ probationẽ desiderent, alia quæ non desiderent: contra Celsum, qui oratorẽ solũ de incertis dicere uoluit. Alias quæstiones esse in scripto, de iure: alias de non scripto, in re. Et omnes esse aut finitas, certis personis, locis, & tẽporibus inclusas, quæ hypotheses dicantur: aut separatas ab omnibus circunstantijs, quæ theses uocentur, ad quas disputando hypotheses reducantur. Et quasdam esse quæstiones inter theses & hypotheses medias, thesesque non minus ad Oratorem pertinere, quàm hypotheses: atque illas à Cicerone scientia & actione distingui. Prius, triũ generum esse, an sit, quid sit, quale sit. sequens, duorum: quomodo adipiscamur, quomodo utamur: eosdemque status in theses cadere, qui in hypotheses. Et alias esse in rebus ipsis, alias ad aliud referri. Postremo hypotheseos refert multa nomina, & uarias secundum diuersos finitiones.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi. Cap. V.

OMnis autem oratio constat aut ex his quę significantur, aut ex his quæ significant, id est, rebus, & verbis. Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatióeq; cui quartam partem adijciunt quidam imitatióis, quã nos arti subijcimus. Tria sunt itẽ quę pstare debet Orator, ut doceat, moueat, delectet. Hęc enim clarior diuisio, quàm eorum qui totum opus in res & i affectus partiuntur. Non semper autem omnia in eã quę tractabitur materiam cadent. Erunt enim quędam remotæ ab affectibus. qui ut non vbique habẽt locum, ita quocunque irruperint, plurimum valent. Pręstátissimis authoribus placet, alia in Rhetorica esse quę probationem desiderent, alia quę non desiderent: cum quibus ipse consentio. Quidam uero, vt Celsus, de nulla re dicturũ Oratorẽ, nisi de qua q̃ratur, existimãt: cui cum maxima pars scriptorũ repugnat, tũ etiã ipsa partitio: nisi forte laudare q̃ cõstet esse honesta, et uitu

MOSELLANVS.

Natura } id est naturalibus ingenij dotibus. Arte } ratione quadam præceptionum. Arti subijcimus } Dicimus partẽ artificij. Doceat } clara cõprobatione auditorem scire faciat. Delectet } cũ gratia & uoluptate audientium dicat. Opus } Rhetoricæ. Res } quas narrando doceamus, & inspergendo. Quædam } Materiæ, causæ. Probationem } Quæ est pars docendi artificialis. Celsus } Cornelius. Quæritur } Est quæstio, controuersia. Partitio } diuisio eorum quæ præstare debeat Orator. Constet } certũ sit. Quæstiones } controuersias Oratori tractandas. Iure } Ambiguo, aut aliter ab alijs interpositae, cũ uerba ipsa
uidentur

uidentur cum legumlatoris uoluntate pugnare: aut cum uerbum aliquod in lege positũ habeat plures significationes: cui negotio discutiendo Cicero iurisconsultos præesse dicit, libro primo Rheto. De re } facta, aut non facta, iure uel iniuria facta. Illud } Quæstionũ genus, quod uersatur in scripto. Rationale } quod scilicet ratione sit probandum uel improbandum. Idem } quod nos iam dicimus. Verbis } Legum. Conuenit } consensus est. Similibus } appendicijs circumstãtijs. Cicero } In Topicis ferme ĩ fine, ex quibus hæc Fabius mutuatus est. Ciuiles } ad statũ ciuitatis pertinentes. Philosopho } qui contemptis singularibus in scientiam non cadẽtibus, authore Aristotele, uniuersalia

perare quę ex cõfeſſo ſint turpia, nõ ẽ Oratoris offm̃.

Illud iam oẽs fatentur, eſſe quęſtiones aut in ſcripto, aut in non ſcripto. In ſcripto ſunt de iure, in nõ ſcripto de re. Illud legale, hoc rationale genus: Hermagoras atque eũ ſecuti uocant νομικὸν, & λογικόν. Idem ſentiũt qui omnem quæſtionem ponunt in rebus, & in uerbis.

Item cõueniũt quęſtiones eſſe aut infinitas, aut finitas. Infinitæ ſunt, quæ remotis perſonis & temporibus & locis cæteriſque ſimilibus, in vtranque partem tractantur: qd' Gręci θέσιν dñt, Cicero ꝓpoſitũ, alij q̃ones uniuerſales ciuiles, alij q̃ones pħo conuenientes, Athenæus ꝑtẽ cauſę appellat. Hoc genus Cicero ſciẽtia & actiõe diſtinguit: vt ſit ſcientię, an prouidentia mundus regatur: actionis, an accedendum ad Remp. adminiſtrãdã. Prius, triũ generum, an ſit, qd ſit, q̃le ſit. oĩa enim hęc ignorari poſſunt. Sequens, duorum, quo modo adipiſcamur, q̃uo vtamur. Finitę aũt ſunt ex cõplexu rerũ, ꝑſonarũ tꝑorũ, cęterorũq;. hæ ὑποθέσεις à Gręcis dicũtur, cauſæ à noſtris. In his omnis quęſtio videtur circa res ꝑſonaſq; conſiſtere. Amplior eſt ſemꝑ īfinita. ĩde enim finita deſcendit. Quod vt exẽplo pateat, infinita eſt, An uxor ducenda: finita, an Catoni ducẽda: ideoq; eſſe ſuaſoria poteſt. Sed etiam remotæ à perſonis proprijs, ad aliquid referri ſolent. Eſt enim ſimplex, an Reſpublica adminiſtranda: refertur ad aliquid, an in tyrannide adminiſtranda: Sed hic quoque ſubeſt uelut latẽs perſona. tyrannus enim geminat quęſtionẽ, ſubeſtq; & temporis et qualitatis tacita vis: nondum tamẽ hoc proprie dixeris cauſam. Hæ autem quas infinitas voco, & generales appellantur. quod ſi eſt uerum, finitæ ſpeciales erunt. In omni autem ſpeciali vtique ineſt generalis, vt quæ ſit prior. Ac neſcio an in cauſis quoque quicquid in quæſtionem uenit qualitatis, generale ſit. Milo Clodium occidit: iure occidit, inſidiatorem. nónne hoc quæritur, an ſit ius inſidiatorem occidendi? Quid in coniecturis? non illa generalia, an cauſa ſceleris odium? cupiditas? an tormentis credendum? teſtibus an argumentis maior fides habẽda? Nam finitione quidẽ comprehendi nihil non in uniuerſum certum erit.

Quidã putant etiam eas poſſe theſeis aliquando nominari, quæ perſonis cauſiſque continean tur, aliter tantummó poſitas: ut cauſa ſit, cũ Oreſtes accuſatur: Theſis, an Oreſtes recte ſit abſolutus. cuius generis eſt, an Cato recte Martiam Hortenſio tradiderit. Hi theſin à cauſa ſic diſtinguũt, vt illa ſit ſpectatiuę partis, hæc actiuæ. Illic enim veritatis tantum gratia diſputari, hic negocium agi. Quanquam inutiles quidam Oratori putant uniuerſales quęſtiones, quia nihil proſit quòd conſtet ducendam eſſe vxorem, uel adminiſtrandam

maxime ſpectat. Genus } infinitarum queſtionũ. Scientia } cognitione. Actionis } Exemplum ſit. Prius } genus quæſtionis infinitæ ſcientia diſtinctum. Generum } ſcilicet et modorum. Quid } ad definitionem. Quale } ad iuſtum pertinet. Sequens } actio queſtionis infinita. Adipiſcamur } ſcilicet rẽ quæ proponitur in quæſtione. Complexu } adiunctione. Perſonarum } quibus res adhibebuntur. Res } de quibus eſt controuerſia. Amplior } uniuerſalior. Quod } ſcilicet à me dictum. Inde } ſcilicet ut infinita fiant finita. Aliquid } ſcilicet certi. Simplex } nullo reſpiciens. Prima enim quæſtio eſt, an ſit adminiſtranda Reſp. Altera, An tum adminiſtranda, cum tyrãnus aliquis ſummæ rerum præeſt, quo tẽpore difficillimum eſt bonum præſtare magiſtratũ. Refertur } hæc ſimplex. Hic } in hac quæſtione.

Subeſt } ſcilicet uerbis. Tyrannus } qui ſibi, non populo gerit imperiũ. Subeſt } præeſt.

Qualitatis } quòd ſcilicet is qui præeſt, ſit tyrannus. Dixeris } eiuſmodi quæſtionem. Generales } quòd in genere & in uniuerſum aliquid complectantur. Vtiq; } Maxime. Prior } natura. Qualitatis } utilitatis uel inutilitatis, iuſtitiæ uel ĩiuſtitiæ. Iure } quæſtio ſit.

Coniecturis } quas iuriſconſulti præſumptiones uocant.

Coniecturis } in quibus non certis argumentis utimur, ſed quaſi indicijs, præſumptionibus. Sceleris } perpetrati. In uniuerſum } generaliter. Certum } cõſtabit. Theſeis } quas Cicero propoſita uocat. Aliter } Alia ratione expreſſas. Cauſa } quæſtio. Oreſtes } matricida. Recte } Iure. Generis } naturæ. Hæc } cauſa.

Illic } in theſe. Hic } ĩ cauſa.

Negociũ } ſeculares circũſtãtias quaſdã. Quidã } ſcriptores, ut Cice. Oĩbus } exẽplis.

Illis } q̃onibus potiſſimũ tractatis à Cicerone. Finis } felicitas, ſũmũ bonũ. Perſonã } certam. Perueniri } ab Oratore.

Speciem } ſpecialem queſtionem. Illam } quam ego iam reſuto. Hic Hermagoras } Ex Collectaneis Suidæ colligitur quidem duos Hermagoras fuiſſe, priorem philoſophum, qui nihilominus περὶ σοφιστείας aduerſum Academicos ſcripſerit. Hic titulus an ad Rhetorẽ referri queat, nondum apud me ſtatui, cum σοφιστείας uocabulum ut plurimum in malã partem apud Græcos accipiatur, pro falſa ſpecie ſapientiæ. Horum autem quendam nominat celebriorẽ, cuius ſex libros Rhetorices citat. Qui } ille prior ſcilicet. Materiam } ſubiectã.

Quod } quam ſententiã Hermagoræ. Contendit } Nititur probare. Genus } infinitum.

Improbat } in præfatione de Oratore. Vniuerſo } generali. Status } capita cauſarum.

Adijcitur } à ſcriptoribus.

Illud } queſtio in rebus.

Hoc } queſtio ad aliquid.

Negotium } tractatus. Cauſarum } Rationum quibus aliquis motus fuerit. περίστασιν } circumſtantiam, appendicem perſonarum. Cicero his uerbis } In Topicis & Rhetoricis utitur.

ANTONIVS PINVS.

PRincipio huius capitis cõgerit multa, quæ quo pertineant, non facile uideris. Itaq; ſcopus quo referantur hæc oĩa, nobis eſt inueſtigandus, ut & ordinis conſtet ratio, et nihil in uniuerſo tractatu diſſutum hiulcũque uideatur. Ergo cum Fabius tria cauſarum eſſe genera docuiſſet loco ſuperiori, & in his uerſetur tota ciuilis eloquentia, nũc eius orationis quæ in his tribus generibus uerſatur, non officia modo conſequẽtia explicat, ſed & præcedentes cauſas: ex quibus naſcitur ꝑficiturq; oratio. Deinde quia locuturus eſt de ſtatu ciuiliũ queſtionum, diuerſitatem queſtionum partitione explanat, ut ſtatus ratio, de quo paulo poſt eſt acturus, planius cõmodiuſq; intelligatur. Omnis autem, ſiquidem [illegible] oratio

Rēpublicā, siquis vel ętate, vel valetudīe impediatur,
Sed nō oībus eiusmodi quæstionibus sic occurri potest,
ut illis, Sit'ne uirtus finis, Regatur'ne puidentia mun
dus. Quinetiam in ijs quę ad personam referuntur, ut
non est satis generalē tractasse quæstionem, ita perue
niri ad speciem nisi illa prius excussa non potest. Nam
quo modo an sibi vxor ducenda sit, deliberabit Cato,
nisi constiterit vxores esse ducendas? Et quo modo an
ducere Martiā debeat quæretur, nisi Catoni ducēda
vxor est? Sunt tamen inscripti nomine Hermagoræ
libri, qui confirment illam opinionem, siue falsus est ti
tulus, siue alius hic Hermagoras fuit. Nam eiusdem es
se qūo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa cōpo
suit, cum, sicut ex Ciceronis quoque Rhetorico primo
manifestū ē, materiā Rhetorices in theseis & causas
diuiserit? Quod reprehendit Cicero, ac thesin nihil ad
Oratorem pertinere contendit, totumq; hoc genus quę
stionis ad philosophos refert. Sed me liberauit repre-
hendendi uerecundia, & quòd ipse hos libros impro-
bat, & quòd in Oratore, atq; ijs quos de Oratore scri
psit libris, & Topicis, prçcipit, ut à proprijs perso-
nis atque temporibus auocemus controuersiam, quia la
tius dicere liceat de genere q̃ de specie, et quod in uni-
uerso probatum sit, in parte probatum esse necesse sit.

Status autem in hoc omne genus materię ijdem qui
in causas cadunt. Ad hoc adijcitur, alias esse quęstio-
nes in rebus ipsis, alias quę ad aliud referantur. Illud,
an vxor ducenda: hoc, an seni ducenda. Illud, an fortis:
hoc, an fortior, & similia. Causam finit Appollodo-
rus, vt interpretatione Valgij discipuli eius utar, ita,
Causa est negociū, oībus suis ptibus spectans ad qōnē:
aut, Causa ē negociū, cuius finis ē cōtrouersia. Ipsum
deinde negocium sic finit, Negocium est congregatio
personarum, locorum, temporum, causarum, modorū,
casuum, factorum, instrumētorum, sermonum, scripto
rum, & non scriptorum. Causam nunc intelligimus
ὑπόθεσιν, negocium περίστασιν. Sed ipsam causam
quidam similiter finierunt vt Apollodorus negocium.
Isocrates causam esse ait qōnem finitam ciuilē, aut rem
cōtrouersam in personarū finitarū complexu. Cicero
his verbis, Causa certis personis, locis, tpibus, actioni-
bus, negocijs cernitur, aut in oībus, aut in plerisq; eorū.

oratio q̃ ex ptibus quinq; rheto
rices adhibitis ad ciuile genus
causę efficitur, significantibus
uerbis, & significatis rebus cō
stat. Aristoteles in sermone tria
esse uoluit, uerba, notiones, res
ipsas: ita ut ex re imprimeretur
notio: ad efferendam notionem
uteremur uocum notis: sed hic
non tam morose discernit. Hic
tam res q̃ notiones per ea quæ
significātur intelligit. Circa ea
dem hæc ē uis oratoris: sed ora
tio, est ex his ut ex ptibus totū
uis oratoris circa hæc ut circa
obiectā materiam uersatur. At
uero oratio, quæ artis opus ē,
rerum uerborūq; complexu fit.
sic eloquentia absoluta tribus
paratur rebus. Natura, cuius
nomine non ingeniū modo, sed
uires, uocem, latera, gestus, de-
corem, dotes corporis debes ac
cipere: quam sic definiunt rheto
res, ut sit insita ad dicendū com
moditas. deinde arte, quæ natu-
ræ dona augeat, uitia corrigat,
præceptis ingeniū moderetur, et
uia rationeq; ad eloquendū ad-
iuuet. Hīc Antonius tinctum lite
ris uult suum oratorem, præce-
ptorū non insolentem. Est autē
ars, ut breuiter definit Anto-
nius, quæ rebus penitus perspe
ctis, ordineq; traditis instruit.
Vtrius maius sit adiumentum,
ex Fabio lib. 2. requires. Nūc id
fixum est, tum demum aliquid es
se eximium, cū ad optimā natu-
rā accessit quædā ratio: tū exer
citatio, qua usus præceptorum
confirmatur, & audita in scho
lis continentur. hinc ueteres ora
tores ludū sibi putabant forum,
magistrū populū audiebant. elo
quentes dabant se in eorum di-
sciplinā: easdē causas in umbra
agebant, quas in acie & sole ui
debant disputari. discebant feri-
re, nūc eminus suspitiones tor-
quere, nunc cōminus argumen-
tis pedē conferre. hæc est exer
citatio meditatioq; dicendi, quam tot locis inculcat Cicero, quam
& secundo & ultimo libro Fabius, quā in dialogo de claris ora-
toribus Tacitus, quā in epistolis toties desiderat Plinius, quā exci
disse conqueritur Seneca. Additur quarta eloquentiæ causa imita
tio, de qua multa lib. 10. Fabius, nonnulla ad Quintū fratrē Cice-
ro. sed alienis scriptis non occupabo locū, nisi eius rei necessitate
urgear. studiosus legat, ut ne loquēdo ieiunus, ne dicēdo sit aridus.

Nam ut uites non bene crescūt
nisi arboribus applicitæ, ita ni
si ad alicuius te cōponas imita
tionē, deerrabis frequenter. Sū
ma porro imitationis in hoc ē,
ut quid, quē, quantū imitemur,
prospiciamus. Etenim ut Zeu-
xis pictor non ex una puella du
xit lineamenta, sic nec orator
ex uno trahere potest omnia,
sed ex omnibus sequi optima.
Hanc imitationem, quæ non
est aliud quàm cupiditas cum
æmulatione studiosa similitudi
nis, arte includit Fabius, nempe
quòd tum demum reddemus ali
quē scribendo, cū in eius artem
consiliūq; nos insinuauerimus.
Nec eni potest similis alterius
esse, qui uim non intelligit, artē
illius non sentit, consilia non as-
sequitur. Hinc Fabius arte est
complexus imitationē. Hæc ut
uideri plana possunt, ita suā ha
bent difficultatē. Initio uidetur
hæc docuisse antea, cum origi-
nem docebat. sed ibi explicabat
quomodo & innata fuisset pri
mo, & aucta, & perfecta: nunc
autem quibus ex causis eloquē
tiam assequi licebit: quæ etsi re
non magnopere distant, ratio-
nis ui seiungi possunt. Iam hoc
diluendum, quòd cum diceret ar
tis originem, exercitationem an
te artem posuit, nunc artis fa-
cit comitem. Istud ita dissolue,
exercitationem rudem & imp-
fectam ante artem cognitam es
se, de qua loquitur Fabius cap.
2. at uero absolutam iustamq;
exercitationem arti subijci: de
qua egit Fabius lib. 10. & ulti.
Postremo addubitaueris cur ab
arte secernatur exercitatio, ac
non potius imitatio. quod ideo
fit, quia exercitatio, artis est cō
summatio: imitatio, artis uerius
pars, eo modo quo dixi: ideoq;
illi subijcitur. Posset & imita-
tio exercitatione comprehendi:
quod Fabius nō omnino negat.
Deinde ut sciamus, simus'ne perfectam adepti eloquentiam, sub-
iungit officia quæ absoluta fiunt oratione. Tria sunt, inquit, quæ
præstare debet orator dicendo, ut doceat, quod est fidei: moueat af
fectu, delectet uoluptate, hoc est suauitate, qua ad audiendum inci
tet. Possem huc congerere locos sexcentos ubi eadem Cicero affir
met: sed nullum me facturum puto operæpretium, cuius tamen rei
ita sunt multi studiosi, ut ad unius oculos testimonium authores

omnes adnocent, & rei non multum obscuræ aliunde lumen uelint arcessere. hoc iam a nobis expeditum est superiore commentario quomodo hæc tria ab alijs discernerentur. Dispiciamus ergo diligenter qualia sint hæc omnia. Rodolphus Agricola uir magni iudicij præterquam in reprehendendo, unum uult esse oratoris officium, nempe docere: alia duo uocat accessiones. Nec mihi, inquit, quanlibet magni authores persuaserint ista effici oratione, ac non potius sequi. quam rem latius disputat lib. 2. eiusdem operis. Illi ergo non persuaserunt: at mihi certe persuaserunt. nam ut uerum est orationis in genere acceptæ ut sermo est quidã, hunc esse primũ usum, docere, ita orationis ex qua orator sibi nomen facit, docere est minimum: præcipua, quæ illa orationis acrimonia intendit mouere & delectare. nam si docere uellet, subtili tantũ uteretur genere, nunquam uel floridum ad uoluptatem, uel robustum ad motum adhiberet orator. Quid si docemus sine his? an non sine tecto est fundamentum? ita ut motus & uoluptatis principium est intelligi, non eo fit quin hæc in ipsa orationis ita scriptæ sint ui, & prope dixerim substantia. Cuius rei, si liceret egredi, exempla laudarem plurima. Dices de sermone loqui Rodolphũ, quod et ego puto: sed iniquã ansam captauit reprehendẽdi tantos uiros, qui aliter orationis tria fecerant officia. Apponam quod sentio. uidẽtur hi similes canibus minoribus, qui longius allatrant, quia uipares esse non possint. sic isti quia recta laude infra illos ueteres sunt, obtrectando longius insequuntur. Cætera breuiter accipe. Cicero mouere dicit esse uictoriæ, & uictoria non est penes nos: unde nec motum gignere est officium, sed ad motum apte dicere. Voluptas hic separatur à motu affectuq;. Est enim uoluptas approbatio dicentis, quæ uelut condimento elegantiæ ad audiendum impellit. Cicero in partitionibus prætermittit uoluptatem, quòd ex æquo sit fusa per omnes partes, & ibi uellet ex disparibus officijs quatuor partes reperire. Postremo, rogaueris, præstat'ne hæc oratio non prolata? dicam. Hæc tria, ut dixi, sunt signa perfectæ eloquẽtiæ, cuius summa est, quũ in actu est proinde ex actu sumũtur, in scripto iacent sepulta, quia uim horũ habent, dignosci tñ nõ põt. Et de his hactenus. Clarius autem officia sic sunt diuisa, quàm si diceres eloquentiæ munus esse in rebus, hoc est sententijs ad fidẽ, & affectibus, sententijs ad motum delectationemq; comparatis. Dixerat primo tria esse absolutæ eloquẽtiæ iudicia. quod ita uult intelligi, cum res ista tria desiderabit. Non enim desinet esse eloquens, si motum non admisceat, quem afferendo esset ridiculus. Sunt enim quædam causæ uiuimariæ faciles, in quibus furiosum esset solicite agere, faces admouere uerborum, & in re leui quasi deum hominumq; implorare fidẽ, affectuũ tragœdias excitare: qui ut nõ ubiq; habẽt locũ, sic uictoriã à iudice pene extorquẽt, ubi in eius aĩum ui facta itrauerũt. Præstantißimis authoribus placet } Altera est pars huius capitis, qua diuersitatem q̃onum dicebam explicari anteq̃ de status ratione loqueretur. Initium uero sumit à diuisione eorum de quibus loquitur orator. Præstantißimis, inquit, authoribus placet, inter ea quæ orator tractat, alia esse certa, alia dubia. illa probatione non indigere, hæc fidem certis accipere. Cui diuisioni, quia uera est, assentiri se ait Fabius. Celsus tamen existimauit non acturum oratorem nisi de dubijs, et probatione egentibus, quia orator non agat nisi de quæstiõe, omnis uero quæstio sit dubia. Cuius sententiã refellit bifariam. nam & authores nobiles certa in tractatu oratoris quædam ponunt: & ipsa in tria causarum genera facta diuisio, rem secus habere arguit. diuisa enim sunt oratoris materia ciuilis in tria genera, quorum unum est in laude & uituperio. atqui indubitatum esse uult, certa laudari & uituperari. atque ita certa, ut ex confesso sint uel honesta, uel turpia. Haud scio tamen quomodo imprudentes multi in Celsi delabuntur errorem. qua de re quid sentirem, superius exposui, unde licebit ut petas. Subiungit aliam ciuilis materiæ partitionem, quæ omniũ scriptorum consensum meruerit. Ea sic habeat, Omnis ciuilis quæstio aut ex scripto nascitur, aut nullam de scripto habet controuersiam. Illa de iure litigat. Ius enim continetur scripto, ut legibus, edictis, senatusconsultis, plebiscitis: & ideo quia uerba in controuersiã trahit, quæ sunt scripti iuris, de iure agere proprie dicitur. Altera uero agit de re, hoc est, rei uim, naturam & accidentia rõne colligit, scripto non innixa, ut cuius uerbis nõ inhæreat. Prius genus legale uocant, q̃ præcipuum in iure scripto sit lex: latius tñ disputat q̃ de lege, ut exposui. hoc posterius rationale uocat Hermagoras, q̃ tãtũ in eo quisq; ualeat, q̃tũ sagaci rõne põt cõsequi. græca horum uocabula apponit. legale νομιμὸν παρὰ τοῦ νόμου, λογικὸν παρὰ τοῦ λόγου rationale appellatur. In eã recidit illa quoq; diuisio, quæ aliter efficitur, oẽm q̃onẽ, aut esse in rebus rõne colligẽdis, aut in uerbis scripto examinãdis: atq; ut hæ diuisiones magis cõueniũt ciuili q̃oni, ita quæ sequũtur, uni q̃oni in uniuersum dispiciunt. Omnis enim quæstio aut finita dicitur, aut infinita. quam distributionem à mõ enunciandi Agricola ductã putat. Dupliciter enim rẽ dicit efferri, aut simpliciter κατηγορικῶς aut καθ' ὑπόθεσιν cũ sub ficta conditione sicut in θέσει res enũciatur simpliciter, in ὑποθέσει conditio ex circũstãtiarũ complexu nascatur. q̃d quia non satis uerũ, & subtilitate nihilominus concisum, prudens omitto. Grauius Cicero, qui cum uiderit in omni disputatiõe aut de re tota quæri, aut de re finita causis & negotijs, priorem consultationem uel propositum, posteriorem uel causam uel controuersiam dixit, utranq; speciem describit in hũc modum. Infinitæ sunt quæ circunstãtijs quibusdam rerum, negociorumq; finibus sublatis, liberam habent in utranq; partem disputationem. Quas uero maxime circũstantias oporteat remoueri, innuit, cum personam, tempora, loca nominatim excipit: nimirum q̃ propositum authore Cicerone aut carere debet omnibus, aut certe maximis. Maximas uero quas uocet Cicero, idem explicat 2. de Oratore, ubi has ipsas tres negociorũ limites adscribit. Nec improbãda tamen est interpretatio recentis scriptoris cuiusdam, qui maximas eas dici putat, quæ singulariter proferuntur, ut homo sit persona, at Socrates sit maxima circunstantia. Nam ce[...] Ciceronem sic non intellexisse certum habeo, ita uere id dici posse in quibusdã ingenue fateor. Vera igitur thesis carere debet ijs quæ disputationem coarctant & in exiguum concludunt. Inter illa maxime adstringũt quæ in gestione sunt negotij: ut persona, loca, tempora. Etenim penes hæc tria præcipue uniuersalis disputatio uariatur. Tractantur porro in utrãq; partem, q̃ à philosophis de his haberentur scholæ, & credibiliter positæ utrinque agitarentur: unde θέσεις dicebantur. Huius exercitationis meminerunt Græci, Alexander, Philoponus, & alij ex Aristotelis familia: Latini, Cicero, Seneca, & Gellius. Illas quæstiones Cicero proposita uocat in Topicis, q̃ disputando soleant proponi. Alij uniuersales quæstiones q̃ de re in uniuersum agant. Particulam, ciuiles, subdititiã puto, & per errorem insertam: unde libens expũxerim, id quod fatebitur studiosus lector. Alij uocant q̃ones philosophicas, q̃ hæc disputandi his de rebus cõsuetudo apud philosophos ualeret, & præsertim ab Aristole et Platone. Athenæus partem causæ appellat. ita Cicero dixit in causa esse propositum, & contineri sub controuersia consultationem. Id ut assequaris, adnota duobus modis aliquid sub alio contineri communiter. aut enim cõtinetur aliquid alterius significatione atq; ambitu, ut species sub genere cõtinetur. Etenim sub comprehẽsione uirtutis est iustitia, & animalis, homo. quo intellectu

tellectu

tellectu sub proposito causa continetur. Hæc enim quæstio, an Catoni ducẽda sit Martia, huius finibus concluditur, an homini ducẽda uxor. Aliter continetur sub alio, quod eius constituẽdæ est pars. ita rursum sub homine continetur aĩal. In definiendo quippe hoĩe, animal partis uice fungitur. sic propositũ, & causa continetur, et eius est pars. huius enim controuersiæ, an hoĩ senatorio ducẽda sit Martia uxor Romæ, hæc thesis, an hoĩ ducenda ẽ uxor, pars ẽ. Crassiuscule exposui, ut ẽt modice eruditis facerẽ satis, quibus præcipue hãc operã nauo. Consultationem Cicero uocauit, puto q̃ ita quisque de re ꝓposita dicat, ut senatores de relata re à consule dĩxt sñiam. Aliã reddũt alij cãm, mihi hæc maxime placet. Hactenus de noĩe, nũc quotuplex sit ꝓpositũ, succincte docet. Diuiditur ergo qõ infinita in actionis qõnem, & cognitionis. In qua disputatione ne tenebras offundã, principio exprimã rem breuissime: deinde si qua incidet difficultas, enitar ut facile dissoluã. Ergo quia satis cõstat, ea de quibus hoĩes disputãt, aut esse ut sciãt tãtum, & aĩum cognitione rerũ alãt, aut ut uitã sapientius instituãt, rectiusq; moderentur, fit ut qõ oĩs aut ad cognitionẽ instituatur, aut ad actionẽ. id qđ cum Cicero intelligeret, hanc est secutus qõnũ partitionẽ. Tẽperabo igitur stylũ, ut nec longitudine pariãt tædium, nec breuitate obscuritatem rebus inducã. Principio rogabis, solis ne qõnibus infinitis hæc uarietas cõueniat. Existimãt pleriq; docti ẽt causis aptari posse, hoc secuti, q̃ quæ generi cõueniunt, eadẽ & in speciẽ competãt. thesis uero ad hypothesin ut ad speciẽ genus se habet, ego secus puto, nec alios tñ reprehendo, cũ ipse forsitã labi decipiq; possim. Ducor testimonio Ciceronis & Fabij. hoc, inquit, genus actione sciẽtiaq; diuiditur. Addo rõnẽ. quærere enim ad scientiã, est uelle rẽ cognoscere. Nemo aũt aut uult aut põt scientia cõprehẽdere, quæ illis appendiculis sunt inuoluta. Iã q̃ oporteat conuenire speciei, quæ generi quadrãt, uerũ, nisi alterũ sit de ratione & proprietate uniuersalis: ut non põt hõ de formis dici pluribus, ẽt si dicatur aĩal: nec põt sciri singulare, etiã si uniuersale quæri cognosciq; possit. Hæc in id scripsi, ut nõ oscitanter legãtur, sed cũ iudicio diligẽterq; ponderentur. Vtrinq; etenim res est anceps, & qđ ego nunc sequor, ita sequor, ut siquis uerius aliud oñdat, nõ sim illi grauate assensurus. Iã & id quæri põt, an & qõnes quædã sint effectiuæ, ut et artes, quæ quo dissiẽt ab actiuis, uide Fab. li. 2. Dices hãc diuisionẽ nõ ex artiũ sũptã diuersitate, sed ex fine, usuq;, ita ut q̃cũq; rogẽt hoĩes, aut ꝓnoscẽdi cã, aut agẽdi rogẽt. Quãq; et mediæ uidẽtur eẽ quædã, ut logicæ, quas ad cognitionẽ referẽtes audacter dixerĩ. Hinc uides q̃uo genus hoc & scĩa distĩguatur, et actione. ubi memineris nõ tã rei q̃sitæ q̃ mouẽdi hñdã eẽ rõnẽ: ut qd sit uirtus, si rẽ spectes, actiua ẽ qõ. sed si faciẽ, et qõnis, ut ita dicã, frõtẽ, cognitiua ẽ. pollicetur.n. definitionẽ, quo sẽsu qõnes cognitiõis uocat Cicer. Nec placet tñ Agricolæ hæc ptitio, q falsã putat, et sibi nõ cohærẽtẽ, tũ quia p illas tres qõnes cognitionis ministras actionẽ docet q̃ri: qđ in re fieri põt, ã nõ nũq̃. tũ q̃ cũ qualitatẽ subiecisset cognitiõi, postea iuris et iniuriæ disceptationẽ tribuerit qualitati, qđ repugnãs colligit, q̃a sit cognitiõis qualitas ius, et iniuria actiõis. Videtur ignorasse qualitatẽ ĩ gñe cognitiõis eẽ, statũ uero qualitatis pp adhibitas circũstãtias actiõis eẽ potius. Adde q̃ Cice. nõ uocat qõnes actiuas, q̃ actionẽ pñt dirigere, sed quarũ uultus hic ẽ, ut de agẽdo uel nõ agẽdo ex tpe agãt. Cæterũ q̃a cõfusa res solet eẽ sine appõne exẽplorũ, utrunq; theseos & cognitiuæ et actiuæ subdit exẽplũ. Cognitiõis, inq̃t, ẽ qõ, ut si roges regat ne mũdus puidẽtia: πρόνοιαν Stoici aiũt, an fortuito, ut uult Democ. Eteni hic nullã præ se fert spẽm actiõis. Alterius ptis exẽplũ ẽ, sitne sapiẽti uiro Reip. suscipiẽda administratio. Porro cognitiua thesis 3. qõnib. absoluitur. Perfectæ.n. rẽ cognoscimus, cũ eẽ scimus, et naturã definiẽdo hẽmus cõptã, & accñtia p qualitatẽ nobis sũt pspicua. Nũc iã breui rõne cõfirmat Fab. Solemus.n. q̃rere q̃ ignoramus, & scire cõtẽdimus. Quãobrẽ cũ tria de re ignorari possit, sitne res, qd sit, qualis sit, totidẽ qõnes cognitionẽ pficiẽt. Arist. tñ posterio. lib. demõstratiõis q̃tuor istituit q̃rẽdi modos, ut præter hos uocemus in qõnẽ, q̃obrẽ talis sit res. Verũ idẽ fatetur cãm esse definitionẽ, et illã sub qđ ẽ cõtineri. Qđ si roges, hmõi qõnes tractet orator, ille qdẽ absolutus tractat, sed mediocris ferme abstinet. Et hæc idẽ adscribunt rhetores, ut qõnis in uniuersum natura diuersitasq; appareat. Cicero unicuiq; speciei subijcit plures modos: quos nequis desideret, per formulas, ut oculis essent obuij, adscripsi.

In partitionibus igitur res sic habet.

			posit ne res effici,			
		an sit	quemadmodum fiat			
	Cognitiua		idémne res sit, an diuersa,			
		quid sit	imago rei & descriptio.			
			de honestate			
Thesis			æquitate	simpliciter		
		quale sit	utilitate	comparate.	aut per officium	
	Actiua	quomodo adipiscamur.		Rursum		
		quomodo utamur			aut per motum	gignendum sedandum

In Topicis uidetur paulo aliter partitus

			sit ne res	
		An sit	unde orta sit	
			quæ causa effecerit	
			mutari ne posit.	
	Cognitionis	quid sit,	notio, proprietas, partitio, diuisio, descriptio.	
Infinita quæstio				de expetendo, honesto
		quale sit	simpliciter	& æquo.
	Actionis	ad officium	comparate	De eodem & diuerso,
				de maiore & minore
		ad motum		

In tertio de Oratore Crassus ad hunc modum.

Cognitioni subijcit	Coniecturam,	sit ne mutari ne posit cur sit unde sit
	definitionem	quid res, quæ species, genera, proprium.
	Consecutionem	simplicem de expetendo, æquo, & honesto comparatam, quid inter sit, utrum melius.
Actioni	Adhortationem, Obiurgationem.	

Et hoc quidem modo partitur q̃ões Cicero. quæ res quantum in se habeat difficultatis & tædij, non ignoro. Conabor tamen rei obscuræ lucẽ inferre: quã si non ero assecutus, secutum tñ me non pœnitebit. Nec uereor reprehensionem, quòd extra rem egressus uidear. Satis enim scio sensum Fabij etiam sine his capi posse: sed & græci & latini interpretes ad quædam ex his diuertunt: & quibus satis esse priora uidebuntur, posteriora legere non curent. Initio ut in thesi, sic in hypothesi uelle Ciceronem actionem cognitionemq; reperiri, ex eo aiunt, q̃ in Topicis sic scribit, Pleraque enim sunt, inquit, proposito cum causa cõmunia. idem uidetur in partitionibus, cum, ait, Eadem propriè genera in controuersiam cadunt, quod ita accipiendum est, ut hæc partitio thesi per se, hypothesi secundo quasi loco conueniat. qua de re plura superius. Numerus quæstionum cognitionis ubique constat, & nomina sunt eadem, nisi quòd consecutionem uocat libro tertio de oratore, quam in alijs qualitatem dixerat, puto, quòd id agatur, quid cu consecutione cohæreat, illiq; sit consequens. In partitionibus duos coniecturæ facit modos, in alijs quatuor: sed an sit omisit, quòd generalis quæstio an sit res, idem sonet quæ sit origo & causa. sub hac ĩtelligit, possit ne res effici. mutatio pertinet ad quæstionem, quomodo res fiat. Postremo in partitionibus quid intersit subiecit finitioni, in alijs qualitati. quod ideo fit, quia idem esse aliquid alteri, uel definitione colligimus, uel accidentibus. unde & finitioni subnecti potest, & qualitati. Adde quòd definitioni imaginem & descriptionem subdidit, in alijs plura addidit. sed nec illa sola esse in partitionibus dixerat. Iam in actiuis est quod ambigas. Illa enim duo membra quæ in partitionibus adscripsit, in alijs omisit, Officij enim & motus ubique meminit, diuersis nominibus in primo de oratore, ubi per adhortationem motum, per obiurgatioñe officium intellexit, Cæterum quia non repugnãt inter se, mirari non oportet si in quibusdam angustius, in alijs fusius eisdem de rebus sit locutus. usus tamen & adeptionis quæstiones Fabius pbauit, cũ ait q̃ño adipiscamur, quomodo utamur. quibus duobus alia sunt intelligenda quæ in bono sunt, incremẽtum, & conseruatio: item in malo, ut liberatio, imminutio, uitatio, conuersio: de quibus agam libro quinto. Satis uero scio plura uocis beneficio posse addi, quæ scripto obscurantur magis quam explanantur. proinde ad expositionem reuertor. Finitæ quæstiones, quæ circunstantijs uelut quibusdam rerum finibus adstringuntur in angustã disputatiouẽ, nascunturq; ex complexu, hoc est cumulo rerum, personarum, temporũ, & reliquarũ circunstantiarum, ut loci: ita Cicero causam definit, quæ aut omnibus sit aut maximis circunstantijs inclusa. Huiusmodi quæstiones à græcis ὑποθέσεις dicuntur. quod uerbum de uerbo reddere si uoles, suppositiones uocabis, quasi sub positionibus, theses dico contineãtur, eo intellectu quo explicaui. Rodolphus nomen inditum putat, quia in his quæstionibus tacita sit conditio: quod nec ille satis probat, nec ego certe uerum puto: etsi nomen hypotheseos non conditionem modo significat, sed & fictionem, ut noster Fabius libro 5. interpretatur. à latinis, & præsertim à Cicerone, causæ appellantur, quia controuersiam ciuilem constituunt. Sunt & alia nomina, ut controuersia ciuilis, & definita quæstio, & negocium. Comparat deinceps utranque speciem inter se, in hunc sensum. hoc distat controuersiæ quæstio à proposita cõsultatione, quòd in finitis q̃oribus altera pars difficultatis dubitationisq; ex adiectione rerũ certarũq; personarum uidetur nasci: non quòd in speciali quæstione non sit aliqua de generali disputatio, sed tum euocatur res ad thesim: manentes in hypothesi circa rerum personarumq; momẽta luctãtur. hinc in circunstantijs præcipuam uult esse Fabius definitæ quæstionis disputationẽ. Infinita uero quæstio, si ambitum significatumq; æstimes, amplior est, & ad plura diffundi potest, ut uirtus iustitia amplior. Vnde fit ut cum ambitum theseos ad angustias quasdam redigat hypothesis, ab illa uideatur descendere, ut à uirtutis cõprehensione uelut inclusa iustitia educitur: sic ab uniuersali quæstione, singularis uidetur emanare. quæ quia sunt obscura, illustrat exemplis propositis, Infinita est quæstio, an homini sit uxor ducenda, ubi personæ quidem sunt, non tamen certæ. hæc quæstio has omnes, an Catoni ducenda Martia, an Socrati Xantippe, an Metello Cornelia, an Cæsari Calpurnia, an Antonio Cleopatra, complectitur, ideoq; latior est. Finita uero quæstio, una nempe ex illis angustior uidetur, quia eius disputatio paucioribus conuenit. illa ergo thesis quia latius patet, & ab illa descendit, hypothesis esse potest suasoria: id est in suasione frequenter tractabitur. qui locus ad literam expositus sua difficultate nõ caret. illustrandus ergo ẽ pluribus, cũ excurramus in theses alijs etiã in generibus. Vnde intulit Fabius ideo thesim suasoriam esse posse? nam si quia tractatur inter suadendum, esse potest suasoria: sic & iudicialis esse poterit, & exornatiua, quòd utriq; generi non raro admiscetur. An uult Fabius aliquando in personis quibus suadetur, nihil esse disputationis: & quia tota disputatio arcessitur ad caput, nempe thesim, ideo illam suasoriam esse posse? an integræ theseos disputatio alijs in generibus rarior est: quia uero cum suademus alicui, totã illam ex thesi prope eruimus, ideo quia latius patet, suasoria esse potest, postremo exemplum allatum erat suasoriũ? Videtur ergo uelle Fabius in hypothesi sitam illamq; respondentẽ consultationẽ tractare: quæ iõ suasoria esse posit. i. in suasionẽ cadere ut ĩ aliud quodam genus dixisset si cõuenisset exẽplo: nisi q̃s uult solã thesim in consultatiõis præs'uatur. Sed quia latior ẽ, mihi sat ẽ indicasse.

Sed etiam

Sed etiam remotæ, inquit, à personis. } Medium quoddam est genus inter meram causam, & consultationem: de quo nunc præcipit. Sunt enim nonnullæ quæstiones huiusmodi, ut nec tam sint immunes à circunstantijs, quàm debent esse theses. nec rursum tam implicatæ, quàm hypotheses decet. Illas remotas à personis dicit, hoc est nulla singulari definitaq; persona conclusas: ad aliquid tamen referri, id est latentis temporis uel personæ angustijs contineri: ut simplex sit quæstio, & mera thesis, an Respublica administranda. nulla enim neque ui neque uoce subest circunstantia: refertur ad aliquid, & præter simplicem quæstionem respicit personam, an in tyrannide administranda. Et quia referri ad aliquid dixerat, subdens exponit. hic enim etsi non singularis quædam additur persona, ut an sub Dionysio, Iasone, Phalaride, Pisistrato, Superbo, Cæsare, tamen latet facultate. Tyranni enim persona facit ut iam duplex sit quæstio: una, an omnino capessenda respublica. altera, an sub tyranno. ita ingeminare quæstionem uidetur, Subest item temporis uis in ea quæstione, Perinde est enim quærere, an in tyrannide administranda sit ciuitas, ac si rogares, tyrannidis ne tempore sit uiro sapienti attingenda. Est hic & qualitatis tacita uis, an tali modo administranda: quod in qualitate quæri solet, At uero quia circunstantiæ latent uerius quàm sint, nec sese exerunt & explicant: ideo ut non plane thesim dixeris, ita prorsum hypotesim minime uocaueris. Hæ autem quas infinitas uoco } Ex nomine colligit rationem quam inter se thesis & hypothesis sortiuntur. Cum enim generalis illa, hæc specialis dicantur, necesse est quandam inter hæc similitudinem cum genere & specie reperiri. ergo quæ infinitæ uocantur, eædem generales alijs dicuntur. quam appellationem si recipimus, in thesi, quòd more generis late pateat, hypothesis, quæ in speciei morem est ambitu contractiore, specialis dici potest. quod si stant nobis hæc nomina, & thesis ex genere, hypothesis ex specie nomen capit, ut in cõstituenda perficiendaq; specie adhibetur genus, utpote quod principem habeat in definiendo locum: ita cũ natura præcedat thesis, & tanto sit prior, quanto uniuersalior, in oĩ hypothesi componenda pars erit thesis, & in speciali nempe causa tractanda antegressam oportebit generalem disputationem: quod uelut æquum ut impetret, in tractatu causæ requiri consultationem, accipit quod est iniquius. Tam necessaria est, inquit, in speciali generalis quæstio, ut prope dixerim in tractanda hypothesi solum penè esse propositũ tractandum: cumq; omnis hypothesis in illa tria genera statuum describatur, in unoquoque statu probat maiorem uim esse theseos quàm hypotheseos. qua de re statuit Antonius libro secũdo de oratore. quem locum non adscribo, ne prolixitate non necessaria mihi crescant paginæ, Rei summa est apud Fabium libro 12. his uerbis, De personis quæritur, de rebus disputatur. Quod breuiter angusteq; dictum, sic explico. In hypothesi hic est præcipuus circunstãtiarum usus, ut causam constituant, & de illa quæri faciant. Nam si personam res non attingeret, non raro omitteretur. Et quæstionum numerum augeant. Sed illarum quæstionum tractatio ad thesim reuocari reduciq; debet. Quod ut sit facilius, proponamus exemplũ. in statu qualitatis posita est prima Milonianæ defensionis quæstio, an iure occiderit Clodium Milo. hic persona Clodij Milonisq; facit ut quatenus liceat hominem occidere disputetur, & auget quæstionem: præterquam enim quod quæritur an hominem liceat interficere, quia Clodius insidiator fuisse dicitur: quæritur an omnis insidiator possit interfici. ita ex personis causa quæstioque oritur, ex thesi emanat uniuersa disputatio, Nec inficior à personarum attributis nasci argumenta, sed quæ à personis habent angustam originem, in thesim oratorie excurrũt. Sic in coniecturis, occiderit'ne patrem Roscius, quæstio est personis inuoluta, à quibus nascũtur causæ definita, ut, Roscius patrem oderat. quid hoc adhibitum proderit, nisi huc uenias, ut quantum possit odium, quæ sit eius uis, disputes? Sic an uenenum dedit Oppianicus, suspitionẽ dat auaritia. Nõnne hinc trãsibis, ut quid sit in cupiditate momẽti, doceas? Reliqua exẽpla idẽ ualent, ut probẽt in omni causa ortum quæstionis deberi personis, reliquisq; circunstantijs, sed disputationem thesi. Id quod Crassus cum intelligeret, primum elocutionis fundamentum esse uoluit, rem abducere ad genus, ut in liberiore cãpo nullis habenis temporum locorũq; constricta decurrat eloquentia. Enimuero in statu definitiuo ipsa statim definitio causam ponit. cũ enim de facto conueniat, uterque ut nomen quod facto tribuit confirmet, suam definitionem adducit, in qua constituenda opus est uniuersum, & unus utriusque partis labor. Atqui definitio in uniuersum de re tota datur: de qua quomodo ueniat in iudicium, subtiliter agit Agricola libro secundo, sed ita, ut undique sibi non constet. Vult enim, si memoria non labor, primam thesim esse in causis finitiuis: qđ à uero longe abhorret. Quidam putãt eas theses } Cum hactenus ex Ciceronis sententia omnia prope dixerit, nunc instituti operis memor, quænam his de rebus aliorum sit opinio, non prætermittit. quidam, inquit, alio intellectu noĩe theseos & hypotheseos utuntur. Nõ.n. distare aiunt complexu circunstantiarum, sed fine disputationis. Eandem siquidem quæstionem & thesim fatentur esse dum excutienda philosophorum more ponitur, & hypothesim dum propter negocium aliquod tractatur: ut causa dicatur, an rectè à matris cæde absolui Orestes possit, dum ea de re iudicio agitur. Vbi uero ueritatis inquirendæ studio, rectè'ne absolutus fuerit à cæde Clytæmnestræ Orestes, disputabitur, thesim uocant. & si nomen æstimes, non oĩno male. etenim rem ad inquisitionem positam uocamus thesim, cui non uidentur obesse circunstantiæ. ita, inquit, hypothesis erit, rectè'ne traditurus sit Martiam Cato Hortensio postulanti, ut de illa liberos tolleret, cum ea de re negocium erit. at ubi transacta res fuerit, si quis disserat an rectè Martiam uxorem tradiderit Hortensio, erit apud illos thesis. distinguunt enim thesim ab hypothesi, ut quæstio dicatur hypothesis, cum de illa negocium inciderit: thesis, cum sine ullo negocio solius cognitionis causa de re disceptamus. Proinde cognitiua est apud illos omnis thesis, quod gratia ueritatis tractatur: hypothesis actiua, quòd præsenti negocio, eius causa tractetur. Qui uero hæc tradiderint, non plane dixerim propter inopiam eorum authorũ quos subinde citat Fabius. Quanquam inutiles quidam putant } Commode explicata quæstionum uarietate, de illarum usu agit. Refellit igitur quorundam opinionẽ, qui uniuersales quæstiones ab oratorio apparatu remouerunt, & uelut inutiles reiecerunt. ducti hoc argumento, quòd ubi satis probaueris capessendam esse Rempublicam alicui, nihil effeceris si ille uel senectute uel sinistra ualetudine impediatur quo minus eius se administrationi queat admiscere. Item ut disputando collegeris ducendam uxorem homini esse, si uel est senior quàm ut possit, uel morosior quàm ut debeat coemptionem facere: qui uel eo uidentur labi, quòd ex eo quia non sufficiunt uniuersales quæstiones, efficiunt nullum esse in agendo usus. Sed ut clarius soluat Fabius, uniuersales quæstiones duplices esse dicit: quasdam quæ ex persona nõ pendeant, & illæ tractatæ sufficiunt. In illis igitur non sic potest occurri, id est nullum ex persona potest impedimentum afferri ut non sufficere uideantur: quales sunt, an uirtus sit bonorum finis, an mundus regatur prouidentia dei. Quasdam uero esse quæ ex persona sunt æstimandæ ad quam referuntur. In illis non satis fuerit in genere rem docuisse: necesse est tamen hanc præces-

fisse disputationem. Nam nisi excusso genere, cui similis est thesis, ad speciem quæstionemque specialem non potest perueniri. quod exemplo liquet. Nam ut Catoni ducenda uideatur uxor, prius est ut omnino uxor ducenda uideatur: de qua re sunt & fuerint, qui ambigerent. Iam an illi ducenda sit Martia, nõ constabit nisi prius ducendas esse uxores indubitatum feceris. Ergo cum necessaria sit tractatio uniuersalium quæstionũ, sunt tamen editi libri qui absurdam opinionem tueantur, & hi Hermagoræ titulo. sed aut hic ab illo uetere Hermagora fuit alius, aut falso tale opus tanti authoris nomine inscribitur. Prius duos fuisse antea docuimus primo capite huius libri. Nec enim uero est simile, degenerasse usque adeo tã excellentẽ scriptorem, ut qui mirabiliter multa scripserit, in tam falsam sit opinionem delapsus. Accedit Ciceronis testimonium, qui sensisse aliter Hermagoram scribit, his uerbis, Hermagoras quidẽ nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere uidetur, qui oratoris materiã in causam & quæstionem diuiserit. Causam uocasse ait, ubi interpositæ essent certæ personæ, quæstionem, ubi citra personarũ interpositionẽ disputaretur. quo loco, ut & alibi, non tam magnifice de Hermagora sentit quàm Fabius. Eum enim facit & eloquentiæ inscium, & philosophiæ expertem, in arte diligentem: cuius tamen fœdissima errata reprehendit. Satis uero probat hinc Fabius non putasse illas quæstiones inutiles oratori, cum in eius materia posuerit. Quod uero Cicero reprehendit, est istud: de ciuili oratore loquebatur Hermagoras, illi tamen quamcunq; materiam subiecerat imprudenter: Cum enim multæ sint q̃ones philosophicæ, illarũ in generibus ciuilium causarum nullus est usus: nec eo loco negat Cicero in tradendis causis esse in thesin exeundum: sed duntaxat arguit quòd commmem fecisset materiam eius facultatis, quam ad ciuiles usus idẽ adstrinxisset. Vnde uides, quod ad istud attinet, nec bene reprehendi Ciceronem, nec pugnare quod ex alijs libris affert Fabius: qui si id diceret, oratoris ibi poni materiam ciuiles quæstiones, cũ alibi res omnes subijceret, uideretur speciem iustæ reprehẽsiõis attulisse. Sed audacius se reprehendere fatetur, quòd sibi limã intendisse idẽ Cicero uideatur. Nam & oratore ad Brutum, & in libro tertio de oratore ad Q. fratrem, & in Topicis ad Trebatium, monet ut constituta causa personis, de rebus latissime disputemus. quod an repugnet, prius explicaui. Cur autem id præcipiat, duas reddit causas, copiam, & probationem: illam, q, eloquentiæ maior est cãpus in genere, quàm in specie, hoc est quæstione punctis temporũ personarumq; distincta, hanc, quia uniuersum probatum, & specialius probat, nisi ex personæ ratione aliquid impedimenti inferatur: ut si omni hoĩ ducenda est uxor, est certe & Catoni. Cur ergo non satis prius esse dixerat? quia obstant quædam in personis sita, cur prolata in genere, in specie non sint effecta. Status aũt in hoc genus materiæ ijdem qui in causam cadunt.} Breuiter indicato usu, nequid in tractãdo desideretur, statuum describit rationes, quos uult eosdem esse qui & in hypothesi, nempe cõiecturam, finitionem, qualitatem: ut quemadmodum omnes controuersiæ in uno horum statuum sunt, ita & omnes consultationes in aliquo horum sint statuum. quod similitudine quadam in genere capiendũ puto. Aliter enim coniectura est in causa, aliter in thesi. In hac enim, an res sit in tota natura, quæritur, in illa an sit factũ ab hoc, an ab illo, tantundem in cæteris dicendum. Sed ne sic quidem eximitur omnis scrupulus. Nam cum tres quæstiones, an sit, quid sit quale sit, cognitioni tantũ dederimus, quo in oẽ genus materiæ cadũt et in actionem? Alio atq; alio mõ cognitiõis dñr q̃ones & status. Cognitiõis quidẽ, ut attingũt rei naturam, status uero, ut sunt quærendi formæ tã actioni q̃ cognitioni cões. proinde non idẽ coniectura cognitionis, & status coniecturalis. Idẽ in alijs intelligendũ.

Adhuc adijcitur.} Vltima est q̃onũ partitio, qua distribuitur quæstio in quæstionem in rebus, & ad aliud relatã. In rebus quæstiones esse dicuntur, quæ statui decidiq; debent nulla ratione loci, temporis, aut personæ habita, sed sola rei ipsius quæ proponitur, contemplatione: relatæ uero ad aliud, quarum ueritas circunstãtijs æstimatur. Prioris exemplum, sit ne ducenda uxor. qua de re extat Biantis dilemma apud Gellium. posterioris, an sen ducenda. quæ quæstio non mera est, ut ante dixit, hypothesis. Item quæstio erit in re, an Hector fuerit fortis. non enim oportet alio respicere. Ad aliud refertur, sit ne fortior Hector Achille, melior ne dux Scipio an Annibal. Causam finit. Apollodorus } Post uarias quæstionis diuisiones, & præcipue uniuersalis, causæ definitiones multas congerit, partim ut proposito satisfaciat, partim ut causæ uim ex diuersis collatam melius intelligamus. Causæ ergo apud Apollodorum, cuius præcepta latine reddidit Valgius, est hæc definitio, Causa est negotium spectans ad quæstionem ciuilem omnibus suis partibus, nempe circunstantijs. aut hæc, Causa est negocium in agendo positum, quod ad ciuilem controuersiam instituendam pertinet. Cæterum quia nomine negotij in definiendo erat usus illud ipsum descriptione illustrat. Negotiũ, ait, est cumulus quidam circunstantiarum, ut personarum, tẽporum, locorũ, causarum, modorum, casuum. id est eorum quæ euenerint alicui, factorum, instrumentorum, dictorum siue quæ de ore sint elata, siue quæ literis mandata, ex quibus facta, dicta, casus attribuũtur personis, reliquaq; in gestione sunt negocij. Et ne interpretando uacillemus, causam se dicere testatur quam Apollodorus ὑπόθεσιν uocant: negocium, quod ille περίστασιν, uulgo circunstantiam magis ad uerbum dicimus. sed tunc unam accipimus, ut locũ aut tempus. Apollodorus circunstantiam appellat congregationem multorum. Nec desunt tamen qui nomen causæ usurparint pro circũstantiarum congregatione, quæ ab Apollodoro negotium nuncupatur. Isocratis definitio perspicua est, Ciceronis item, hoc dempto, quòd ad perfectam hypothesin uult aut omnes aut plurimas aut præcipuas esse circunstantias. In Topicis enim dicit ꝓpositum aut nullas habere, aut paucas, aut non potissimas, ut non desinat propositum dici, si modo circunstantiam habeat non maximam.

ARGVMENTVM.

Quia nulla causa nisi prius cognito eius statu tractari potest: antequam causarum genera singillatim describat, quorum capite superiori facta fuerat mentio: tractationem statuum, qui in quoque genere causarum sunt, aggreditur: quam omnẽ in tria capita summa deducit, quid sit status, unde ducatur, quot & qui sint. Et priusquam statum definiat, nominis diuersam appellationem (quæ obscuritatẽ gignere poterat) attingit. Inde qui statum primam causarum conflictionem definierunt, recte sensisse, sed non satis elocutos ait cum potius id quod ex prima causarum conflictione nascitur, statum dici oporteat. Et hanc conflictionem aut quæstionem, non quãuis, quæ uel primo loco ponatur, aut extrinsecus adducatur, statum uocandum, sed quæ sit causarum propria, de qua iudici sententia dicenda sit. Et simplices quidem causas uno statu contentas esse, multiplices uero tot status habere, quot quæstiones. Statum ergo recte dici concludit id quod in causa sit potentissimum, in quo causa stet, & maxime res tota uertatur: quod ut primum cogitandũ sit, ita non primum exequendum. Adfert & aliam quorundam definitionem, statum esse primam depulsionem eius cum quo agitur. Ex qua noua quæstio oritur, quod

tur, quod secundum est partitionis iam factæ membrum. Vnde status ducatur, & utrum statum semper faciat qui respondet. Et primum Cestum refutat, qui semper statum nasci uoluit ab eo qui suam propositionem confirmaret. quod falsum esse ostendit: & cum quidem in coniecturalibus causis ex propositione nasci uideri posse, quia magis coniectura utatur qui agit: aliequi ex depulsione colligi, quæ modo á reo, modo etiam ab actore fiat. Ab actore, ut in qualitate, cum reus dicit se iure occidisse insidiatorem, si neget actor insidiatorem fuisse, depellit, ex quo nascitur status. Ergo ab utroque nasci sed per depulsionem quam intentio præcedat. Tertio loco, qui huius quæstionis ultimus est, quot & qui status sint, docet. Profert uarietatem opinionum de numero statuum, obiterq; decem elementa (quæ nos prædicamenta dicimus) ab Aristotele constituta attingit, essentiam, qualitatem, quantitatem, ad aliquid, ubi, quando, facere, pati, habere, compositum esse. Ex quibus quatuor prima ad status, reliqua ad quosdam locos argumentorũ pertinere uideantur. Quæ tamẽ alij nouẽ solum numero posuerint, personam, locum, tempus, opportunitatem, actum, numerum, causam, modum, occasionem. Sed hæc sibi non placere, quia nec status omnes, nec argumentorum loci his elementis contineri possint. Deinde qui solum qualitatis statũ, aut coniecturæ fecerint. & coniecturam á directione quadam rationis ad ueritatem, dictam ostendit. Hinc qui duos, qui tres, quatuor, quinque, sex, septem, octo, & qui á diuersitate tradiderint. quique rursus omnes ad duo capita redegerint: nempe ut dicerent alios esse rationales, alios legales, & in rationalibus, ut Hermagoras, negocialem posuerint. Tum quid negocialis status sit, & quo pacto Cicero in Rhetoricis præceptores secutus, non satis apta quædam de eo tradiderit: Vtque Hermagoras primum translationem addiderit, & legalem statum in quatuor partitus sit, in scriptum & sententiam, in ratiocinatiuum, ambiguitatem, & leges contrarias, subiungit. Qua opinionum uarietate de statibus prolata & commemorata, suam sententiam interponit, excusata prius & mutata quam usque ad illa tempora eadem de re habuerat: seq; Ciceronis & Hippocratis exẽplo tuetur, quos non puduerit male scripta retractare, & eatos libros alijs postea scriptis dãnare. Ergo se de statibus ita olim sensisse ait, ut rationales tres status faceret, coniecturam, finitionem, & qualitatem, unum legalem, quem in quinque partes subdiuideret, & scripti & uoluntatis, legum contrariarum, collectiuum, ambiguitatis, & translationis. Verum post aliquanto sanius eandem partitionem fecisse. Primum legalem non statum sed quæstionis genus uocasse, & é quinque specialibus sub legali comprehensis, translationem remouisse: quia etiamsi personæ, tempora, & actiones transferantur, nõ sit tamen in translatione quæstio, sed in eo propter quod transferantur. ita si scripto nitatur, succedere legitimis quæstionibus, si causa extrinsecus allata, statibus rationalibus. Addit etiam errare eos qui translationem accipiunt pro remotione. Et tandem suam ex Ciceronis authoritate de statibus sententiã pronunciat, Tria esse quæ in oĩ disputatione quærantur, an sit, qd sit, quale sit. Et idcirco tres solum status esse, finitionem, coniecturam, & qualitatem, qui in quæstiones finitæ & infinitæ contineantur. Neque enim quidquam esse in rationali parte uel in legali, quod non his tribus explicetur, extra quos nihil quærendũ sit. Attamen rudes institutionibus, non inutilem fore rationem latius fusam, ut doceamus quadruplicem in iure rationem esse defendendi: aut factum negando, aut nomen facti, aut iure defendendo, aut si nos hæc omnia deficiant, ad actionem aut translationem, ut aliquo iuris adiutorio elabi possimus, confugiendo. Tradit insuper in causis simplicibus unicum tantum statum, sed plures quæstiones: in cõiunctis uero plures status uel eundẽ, uel etiam diuersi generis esse posse: quod subiectis é iure pluribus exemplis patefacit. Postremo causæ, iudicationis, continentis tractationem, capite de iudicialibus causis, quia in eo genere potissimum existant, promittit.

Quid sit status: unde ducatur: reus an actor eum faciat: quot & qui sint. Cap. VI.

Ergo cum omnis causa contineatur aliquo statu, prius quam dicere aggredior quo modo genus quodque causæ sit tractandum, id quod cõmune est omnibus, quid sit status, & vnde ducatur, & quot et qui sint, intuẽdũ puto: quanquam id nonnulli ad iudiciales tm̃ pertinere materias putauerunt. Quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero executus, res ipsa deprehendet. Quod nos statum, id quidam constitutionem uocant, alij quæstionem alij quod ex quæstione appareat. Theodorus generale caput, id est κεφάλαιον γενικώτατον ad qđ referantur omnia. Quorum diuersa appellatio, vis eadem est: nec interest discentium, quibus quicque nominibus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. Statum Græci στάσιν vocant: qđ nomen nõ primum ab Hermagora traditum putant, sed alij ab Naucrate Isocratis discipulo, alij á Zopyro Clazomenio: quanquam videtur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cum á iudicibus petit ne Demosthenem permittant euagari, sed cum dicere de ipso

MOSELLANVS.

Aliquo statu} quasi cardine aliquo. Oĩbus} generibus. Ducatur} Eliciatur. Id} Disputare de statu. Materias} Causas. Res} progressus, ueritas. Quidã} Vt Ci. li. 1. Rhet. Appareat} Eluceat, eliciatur. Κεφάλαιον γενικώτατον} Generalissimũ caput. Interest discentium} Non debet turbare discentes. Nomen} Scilicet στάσιος. Non primum} Multo malim legere nõnulli. Ab Eucrate} naucrate legendum est, quem constat & ex Gellio, & Suidæ collectaneis, insignem inter Isocratis discipulos fuisse. Verum quod ipse sciam, nulla usquam mentio Eucratis alicuius fit. Clazomenio} Putãt primum traditũ. Euagari} Expatiari orando. Consistat} quasi pedem figat. Status est quod summum orator intendit, ac iudex discernit. Causarum} Duarum. Parũ elocutos} Puto parum expressisse quod senserunt. Status} In quo tota causa occupatur. Genus qõnis}. i. status. Ex his} duobus, qd, et qs fecerit. Vtraq; pars} quis et qd fecerit. Cõflictio} Concussio. Conflictione} Nascitur. Leuius} Scilicet est peccatum. Intelligitur} Quid sit status. Inde} Ex definitione status, qui est conflictio duorum. Conflictionem} Causarum. Ducendum} Eliciendũ. Aliæ} quæstiones. Harum} quæstionum consecutiũ ad summam causæ. Porró} Deinde, sed. Constat} quæstio. Interim} Aliquando, partim. Simplex} In qua unius tantum est status quæstio. Inde} Ex quo Orator præcipue spectandum putat. Quæstionum} Scilicet status earundem. Posthumo} Reo de repetundis pecunijs. Actionem} Repetundarum. Competere} Ex iulia lege. Pecuniam} Regiam, publicã.

causę statu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta vel ex eo quod ibi sit primus causę congressus, vel quòd in hoc causa consistat: Et nominis quidē hęc origo. Nunc quid sit. Statum quidam dixerunt primam causarum cōflictionem: quos recte sensisse, parum elocutos puto. Non est enim status prima cōflictio, Fecisti, non feci: sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus qōnis: Fecisti, nō feci, an fecerit. Hoc fecisti, nō hoc feci, qd fecerit. qa ex his apparet illud coniectura, hoc finitione quęrendum, atque in eo pars utraque insistit: erit quæstio coniecturalis, uel finitiui status. Quid si enim dicat quis, Sonus est duorum inter se corporum conflictio? Erret, ut opinor: non enim sonus est conflictio, sed ex cōflictione. Et hoc leuius. intelligitur enim utcunque dictum. Inde uero ingens male interpretantibus innatus est error, qui quia primam conflictionem legerant, credidere statum semper ex prima quæstione ducendum: quod est vitiosissimum. Nam quæstio nulla non habet utique statum. constat enim ex intentione, & depulsione. sed aliæ sunt proprię causarum de quibus ferenda sententia est: alię adductę extrinsecus, aliquid tamen ad summam causę conferentes, uelut auxilia quędam: quo fit vt in cōtrouersia una plures quęstiones esse dicātur. Harum porro plerunque leuissima quæque primo loco fungitur. Nanque & illud frequēs est, ut ea quibus minus confidimus, cum tractata sunt, omittamus: interim sponte nostra uelut donantes, interim ad ea quæ sunt potentiora, gradum ex his fecisse contenti. Simplex autem causa etiamsi uarie defenditur, non potest habere plus uno de quo pronuncietur: atque inde erit status causæ, quod & Orator pręcipue sibi obtinendum, & iudex spectandum maxime intelligit. in hoc enim causa consistet. Cæterum quæstionum possunt esse diuersi. Quod ut breuissimo pateat exemplo, cum dicit reus, Etiam si feci, recte feci: qualitatis utitur statu. cum dicit, Non feci, coniecturam mouet. Semper autem firmius est non fecisse: ideoq; in eo statum esse iudicabo, quod dicerem si mihi plus q̄ unum dicere nō liceret. Recte igitur est appellata causarum prima conflictio, non quæstionum. Nam & pro Rabirio Posthumo Cicero prima parte orationis in hoc intendit, vt actionem competere in equitem Romanum neget: secunda, nullam ad eum pecuniam peruenisse cōfirmat. statum tamen in eo dicam fuisse, quod est potentius. Nec in causa Milonis circa primas quæstiones, quæ sunt ante procœmium positæ, iudicabo conflixisse causam: sed ubi totis viribus insidiator Clodius, ideoq; iure interfectus, ostēditur. Et hoc est quod ante omnia constituere in animo suo debeat Orator, etiam si pro

Potentius } Nullā pecuniā peruenisse ad Posthumum. Milonis } qui Clodium occiderat. Insidiator } In uia Appia scilicet. Liquere } ostensum esse. Deprecationem } refutationem.

Cicero } in Topicis. Cōgressa } commissa. Vnde } ex quibus Ciceronis uerbis statuētis statum in depulsione criminis. Rei } opinioni. A' depulsione } abiectione criminis.

Sumi } Duci. Ab eo } actore. Propositionem } intentionem, obiectionem suam. Negat } à se. Probare } hominē occisum esse à reo. Dicit } Respondendo. Idem } Probatio quòd iure fecerit. Eius } rei. Intentio } Status ipsius.

Accedo } Assentior, quòd uidelicet status oriatur ab accusatore. Vero propius } Est uerisimilius. Respondente } Ex ui responsionis. Varium } iam uerum, iam non uerum. Eum faciat } Det ansam statui.

In coniecturalibus causis } in quibus crimen obiectum reo actor ipse coniecturis probare cogitur. Eundem } Statum. A' reo } Propter reum. Inficialem } Negatiuum. Syllogismo } Collectione argumentorum. Illis } Scriptoribus qui ex depulsione statum ducunt.

Status } Factos ab ipso accusatore. Negat } Reus. Is } qui negat. Coniectura } Ad comprobandum. Legem } Accusandi. Syllogismo } Scilicet coget uti aduersarium: cuius syllogismi propositio maior legē, ut uocant, habeat, Minor autē assumptio adhibeat crimen aduersarij, sicq; inferatur legem latam esse de crimine. & si credimus Aristoteli Rhetoricorum primo, leges in uniuersum ferūtur, quibus particularia subsumere licet. Verbi gratia: Si is quem adulterium commisisse accusamus, dicat actorem legem non habere, coget actorem eiusmodi uti syllogismo: Ius est in adulterio necare deprehensum: tu es in adulterio deprehensus: ergo iure lege necandus eras: & ex consequenti licet tecum iure agere. Nihilominus } Nihil priori impediente. Permittat } Adulterum deprehensum occidere. Qui artem ludicram exercuerit } Extat hodie edictum Prætoris Pandectarum lib. 2. titu. De ijs qui infamia notantur, quod referēte Iuliano iurisconsulto sic statuit: Qui artis ludicræ, pronunciandiue causa in scenam prodierit, infamia notatur. Porro scenam Labeo iurisconsultus ibidem interpretatur locum uel publicū uel priuatum in urbe aut uico, quo homines ad spectaculum cōfluant. Iam qui se in hortis tantum exercendo Prætori ostenderat, haud quaquam hac īterpretatione tenetur. id quod eodem titulo Caius iurisconsultus aptius indicat, his uerbis, Qui autem operas suas locauit ut prodiret artis ludicræ causa, neq; prodijt, non notatur, quia non est res adeo turpis, ut etiam cōsilium puniri debeat. Theatrali lege } qua negabatur locus in quatuordecim primis ordinibus ei qui uel ludicram artem exercuisset, uel censum equestrē non haberet, id est quadringenta sestertia. Ludicram } Vt qui prodieris in scenam. Primis ordinibus } Theatri. Ostenderat } Periculum suæ artis fecerat.

Prætori } Prætore conspiciēte. Intentio } Obiectio. Quæstio } Scilicet oritur. Excitatus } ab aliquo. Iniuriarū } Sibi illatarum. Depulsio } Respōsio accusatoris. Frequentius illud } Vt scilicet intentio sit actoris, depulsio rei, & ex depulsione nascatur status. Appareat } emineat, emergat, exoriatur. Status } uere. Subiecta res } Materia, causa.

Diuersi status } particulares Res } Lis. Id } In quo res maxime uerteretur. Magis } mihi pugna erit cum eo. Eius rei } Status. Quanquam } etsi.

Disputationem } De appellatione status. Numerus } Statuum. Conuenit } Consentitur inter authores. Decem elemēta } summa genera in quibus status uersantur. Coniecturis ali-

quot

causa plura dicturus est, quid maxime liquere iudici uelit. Quod tamen vt primum cogitandũ, ita, nõ vtiq; primum dicendum erit. Aly statum crediderunt primam eius cum quo ageretur, deprecationem. Quam sententiam his uerbis Cicero complectitur, In quo primum insistit quasi ad repugnandũ congressa defensio.

Vnde rursus alia quęstio, an eum semper is faciat qui respondet. Cui rei pręcipue repugnat Cornelius Celsus, dicens non à depulsione sumi, sed ab eo qui propositionem suam confirmet: vt si hominem occisum reus neget, status ab accusatore nascatur, quia is uelit ꝓbare. si iure occisum reus dicit, translata probationis necessitate idem à reo fiat, & sit eius intentio. Cui non accedo equidem. nam est uero propius quod cõtra dicitur, nullam esse litem, si is cũ quo agitur, nihil respondeat: ideoq; fieri statum à respondente. Mea tamen sententia varium id est, & accidit pro conditione causarum: quia & videri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus causis. vtitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidam, eundẽ à reo inficialem esse dixerunt: & in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est qui intendit. Sed quia uidetur illis quoque necessitatem hos status exequendi facere qui negat (is enim si dicat, Non feci, coget aduersarium coniectura vti: et si dicat, Non habet legem, syllogismo) concedamus ex depulsione nasci statum. Nihilominus enim res eò reuertetur, vt modo is qui agit, modo is cum quo agitur statum faciat. Sit enim accusatoris intentio, Hominem occidisti: si neget reus, faciet statum qui negat. Quod si cõfitetur, sed iure à se adulterũ dicit occisum (nempe legem esse certum est quæ permittat) nisi aliquid accusator respondeat, nulla lis est. Non fuit (inquit) adulter. Ergo depulsio incipit eẽ actoris: ille statum faciet. Ita erit quidem status ex prima depulsione, sed ea fiet ab accusatore, non à reo. Quid quòd eadem quæstio potest eundem uel accusatorem facere, vel reum? Qui artem ludicram exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne sedeat. qui se Prætori in hortis ostenderat, neque erat productus, sedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio est, Artem ludicram exercuisti. depulsio, Non exercui artem ludicram, quæstio, quid sit artem ludicram exercere? Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit. si excitatus fuerit de spectaculis, & aget iniuriarum: depulsio erit accusatoris. Frequentius tamen illud accidet, quod est à pluribus traditum. Effugerunt has quæstiones qui dixerunt statum esse id quod appareat ex intentione & depulsione: vt, fecisti, nõ feci: aut, recte feci. Viderimus tamen vtrum id sit status, an in eo status. Hermagoras

quot in suspicionem uenio, locum hunc ab oscitante aliquo scriptore confusum, quòd exempla adducta in elemento ipsius situm, parum cum Aristotelis mente cohæreant, qui certe calefacere exemplum ponit elementi facere, et irasci quoq;, cum nulla ratione ad sententiã quadret, & commodius referatur ad passionis genus. Est autẽ, authoribus Philosophis, ira passio: et qui irascitur, patitur. Neque dubito quin docti, qui uel per transennam Aristotelem ĩspexerint, nobis sint suffragaturi. Translatio } probationis nomen. Tẽpus quod χρόνον } Ammonius Græcus author differentiam facit inter χρόν. et καιρόν. χρόνον dicit simpliciter significare tempus infinitũ, sed καιρὸν partem aliquam tẽporis alicui negocio opportune uel tempestiue adhibitam: id qđ Fabij uerba pene exponunt.

A dictis } Dum fuerat traditam in seruitutem creditori ad tẽpus. nam addicere est se tradere creditori in seruitutem ad tẽpus, donec soluat: qua de re est titulus in Pandectis de addictione in certum diem. Videtur } Sumi. Iterum } secundo modo acceptum. Speciem } partem.

Temporis } Superius dicti.

Huic } elemento. In pestilentia comessator } Dubium non ẽ quin in declamationibus hoc celebre fuerit argumentum, nimirum eum accusare, qui grauissimo reipub. tempore, hoc est pestilenti, comessationibus compotationibusq; indulserit, nec magni penderit publicum ciuitatis malum. Quod } elemẽtum

Debeantur } A republica scilicet. Tyrannos } Malos principes. Tot tyrannos sustulerit } Athenienses cum aliquoties infeliciter cum Lacedæmonijs pugnassent, tandem uicti sunt. at Lacedæmonij uictis, ne per occasionem rebellionem pararent, 30. præposuere uiros, qui reipub. summæ præessent. hos 30. sustulit Thrasybulus, unde declamandi materia olim fuit in scholis, tot ne præmia deberentur Thrasibulo, quot tyrannos occidisset. Porro hæc materia in elemento numeri uersatur.

τρόπον } modum, rationem.

Alio modo } quàm licuerat.

Hinc } ex hoc elemento proficiscitur. Adulter loris cæsus } cum tamen lege Iulia alius ulciscendi modus præscribatur, nẽpe occidendi deprehẽsum in adulterio. Porro quod hic de adultero loris cæso adducitur, opinor ex historia sumptum esse quæ refert Crispum Sallustium deprehensum in adulterio, loris bene cæsum à Tito Annio Milone, & sic dimissum. ἀφορμὰς ἔργων } Occasiones operum. Hi } qui nouem elementa statuunt. Quidam } ut Hermagoras. Detrahunt } Superiori numero elementorum.

Quæ } dicta Græcorum curiosa. Tam ociosi Græci fuere illi prisci, ut Cicero Græcum ocium pro summo in Bruto dicat. His } Iam dictis. Ostẽdi } declarari. Locos } quæstionum. Vtraque re } & statibus, & locis. Elemẽtis } principijs nouem. Authores } græcos. Colligeret } Comprobaret. Quoque } scilicet hac ratione. Vtrocunque } Vtrolibet.

Coniectura } Diligens rei inuestigatio per signa. Cõiectura à coniectu } Est enim coniectura, incertæ rei iudicium ab aliquo manifesto signo, aut suspiciõe, aut ex uultu eius de quo agitur: ut deprehensus est quispiam corpus recens mortuum in solitudine sepelire, hic cædis reus fit à sepeliendo, & ex sepultura quæ manifesta est, inuestigamus incertum, hoc est qui author cædis fuerit. Hermogenes Rhetoricorum lib. 1. cap. 3.

Genus } statuum. Archidemus } Scriptor græcus, cuius tũ Suidas nõ meminit. Quod } genus status. Et hæ quæstiones } in definitionem cadũt, quare sub finitiuo statu sunt cõprehendendæ. Inficialem } Negatiuum: quãdo reus negat factũ.

Coniectura, } quia coniecturis probare oportet quod reus inficiatur, id est negat. Nomẽ }

inficialis. Alij in partem } dederunt. Furtum } Rei priuatæ. In rem } scilicet diuiserunt statum. Reliqui status } scilicet oriuntur, finitiuus, qualitatis.

Idē } hoc de statibus. Quæstionem } litem. Illud } genus positum in externis. Hoc } positum in opinionibus nostris.

περὶ ἐννοίας } Circa cogitationem, mentis conceptum.

Idem } aliter dictum ab Apollodoro. ἄπορον } Dubium, præsumptum. Quo dubium } Dictum. Præsumptum } De coniecturis. Idem } dicit de statibus. περὶ οὐσίας } De essentia rei, & accidentibus.

Prius genus } quæstionis.

Sequens } genus accusantium.

Reliqua } Reliquos status habet. Ad aliquid } scriptum uel nō scriptum. De eodem } essentia. De alio } accusante. Posidonius } Rhetor, cuius Cicero frequenter meminit. Coniecturam } exhibet. Quod } genus. Κατ' αἴσθησιν } iuxta constitutionē. κατ' ἔννοιαν } Iuxta notionem, sententiam animi. notio uero est, quandiu species in animo concepta manet: definitio, cū uerbis exprimitur.

Partes } species. Legales } e legibus exorientes status.

Mentis } cogitationis, opinionis nostræ. Sumo genere } altissimo, ut honestum esse. Succedentibus } posterioribus generibus. Interdum } Tractatur quæstio. [illegible]dius } Est dictum de statu substātiæ. Pars } species. Succedentium } partium, particularium magis subiectarum & subalternarum. Aut } Tractatur. De re nominata } nomine expressa. Vbi } in quo genere quæstionis. His } Statibus. Et translatio } & quia.

Quid & } Et, quia. Scripti & uoluntatis } scilicet quæritur. Ambiguitatem } scilicet quia est. Ambiguitas autem hoc loco dubitatio est que ex uario uerborum accētu, aut distinctione diuersa syllabarum oritur: uerbi gratia. Duo erant cuidam filij, alter Leon, alter Pantaleon dictus. pater moriens sic

statum uocat, per quem subiecta res intelligatur, & ad quem probationes etiam partium referantur. Nostra opinio semper hęc fuit, cum essent frequenter in causa diuersi quæstionum status, in eo credere statum causę, quod esset in ea potentissimum, & in quo maxime res verteretur. Id siquis generalem quæstionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna: nō magis, quàm si aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit: quanquam tota uolumina in hanc disputationem impendisse multos sciam. nobis statum dici placet. Sed cum in alijs omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc præcipue uidetur mihi studium quoque diuersa tradendi fuisse: adeo nec qui sit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales quive speciales sint status, conuenit. Ac primum Aristoteles elementa decem cōstituit, circa quę versari uideatur omnis quæstio, οὐσίαν, quam Flauius essentiam uocat: neq; sane aliud est eius nomen latinum: sed ea quæritur an sit. Qualitatem, cuius apertus intellectus est: Quantitatem, quę dupliciter à posterioribus diuisa est, quàm magnum, et quàm multum sit. Ad aliquid, vnde ducta translatio & comparatio. Post hæc, ubi & quādo: deinde facere, pati: habere, qđ ē quasi armatū eē, & uestitū esse. Nouissime κεῖσθαι, qđ est cōpositū esse quodammodo, vt sedere, stare, iacere. Sed ex his oībus prima quatuor ad status pertinere, cætera ad quosdā locos argumentorum uidentur. Alij nouem elementa posuerunt. Personā, qua de animo, corpore, extra positis, quæratur: quod pertinere ad coniecturę & qualitatis instrumenta video. Tempus, quod χρόνον vocant, ex quo quæstio, An is quē dum addicta est mater peperit, seruus sit natus. Locū, vnde controuersia uidetur, An fas fuerit Tyrānū in templo occidere: an exulauerit qui domi latuit. Tempus iterum, quod καιρὸν appellant. Hanc autem uideri uolunt speciem illius tēporis, ut æstatem, uel hyemem. Huic subijcitur ille in pestilentia comessator. Actum, id est πρᾶξιν: quod eo referunt, sciens commiserit, an insciens: necessitate an casu, & talia. Numerum, qui cadit in speciem quātitatis, An Thrasybulo triginta præmia debeantur, qui tot tyrannos sustulerit. Causam, cui plurimæ subiacent lites, quoties factum nō negatur, sed quia iusta ratione sit factum, defenditur. τρόπον, cum id quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum: hinc est adulter loris cæsus, uel fame necatus. Occasionem factorum, quod est apertius, quàm vt uel interpretandū, uel exēplo sit demonstrandum: tamen ἀφορμὰς ἔργων vocat. Hi quoque nullam quæstionem extra hęc putant. Quidam detrahunt duas partes numerum, &

testamēto scripsit, Habeat meã Pantaleō. Ex his uerbis uterq; filius contendit paterna bona ad se attinere. alter legit, habeat mea πάντα, id est oīa, Leon: alter coniungendum censet.

κατὰ ῥητὸν } Id est iuxta dictum & sententiam, siue mentem: ut sunt testamenta, decreta, abdicatiōes certo tenore uerborum comprehensæ, id est exhæredationes: et omnia quæ uerbis conceptis continentur. μετάληψιν } Is status est quoties crimen ipsi confitemur quidem, sed à nobis transferimus uel in ipsum actorem, uel in quã aliã causam, ita ut factum quidem ipsum concedamus, culpam autem in alium rejiciamus: quanq̃ hac de re paulo aliter Hermogenes, qui non putat μετάληψιν esse, quando crimen ipsum scilicet in totum à nobis rejicimus, quasi ad nos nihil pertineat, nimirum quòd iusta ex causa negetur ansa aduersario nos accusandi: uel si quispiam cædis dãnatus, casu aliquo carnificis n sum frustratus; dicat non bis supplicium de uno crimine sumẽdum. id quod partim ex Hermogene colligimus, qui iuridicialẽ statũ sic uocat: partim ex ipso Fabio; cuius uerba paulo supra hæc fuerũt: Iuridicialis est, qui δικαιολογικὸς græce dicitur. δίκαιος iustus, δίκη iudicium, λόγος dictio, sermo. συλλογισμὸν } est enim Hermogene authore syllogismus apud Rhetores, applicatio alicuius facti non scripti particularis ad scriptum ipsum, hoc est legẽ uel testamentum, ita ut ex hac coagmentatione existat forma syllogismi dialectici. uerbi gratia negatur alicui facultas orãdi per syllogismum hoc modo: Meretricis filius ne dicat apud iudices: hic est meretricis filius: negabitur ergo ei locus orãdi.

προτρεπτικὸν } à προτρέπω exhortor. συντελικὸν } Expletiuum statum, & perfectiuum. ὑπαλλακτικὸν } Subiunctiuũ. ἀλλάττω nãq; muto sonat, quia in translatione actor uel iudex mutatur.

Mutatione

occasionem: & pro illo quem dixi actu, subyciunt res, id est πράγματα. Quę ne praeterisse viderer, satis habui attingere. Caeterum his nec status satis ostendi, nec omnes contineri locos credo: quod apparebit diligẽtius legentibus quae de vtraque re dicam. Erunt enim plura multo, quàm quae his elementis comprehendũtur. Apud plures authores legi, placuisse quibusdam, vnum omnino statum esse coniecturalem. Sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego usquam reperire potui. Rationem tamen hanc secuti dicuntur, quòd res omnis signis colligeretur: quo modo licet qualitatis quoque solum statum faciant: quia ubique qualis sit cuiusque rei natura, quaeri potest. Sed utrocunque modo sequetur summa confusio. Neque interest unum quis statum faciat, an nullum, si omnes causae sint conditionis eiusdem. Coniectura dicta est à coniectu, id est directione quadam rationis ad ueritatem: unde etiam somniorum atque ominum interpretes coniectores uocantur. Appellatum tamen est hoc genus uarie, sicut in sequentibus apparebit. Fuerunt, qui duos status facerent: Archidemus coniecturalem, & finitiuum, exclusa qualitate, quia sic de ea quaeri existimabat, quid esset iniquum, quid iniustum, quid dicto audientem non esse: quod uocat, de eodem & alio. Huic diuersa sententia eorum fuit, qui duos quidem status esse uoluerunt, sed unum inficialem, alterũ iuridicialem. Inficialis, quem nos dicimus cõiecturalẽ, cui ab inficiando nomen alij in totum dederunt, alij in partem, quia accusatorem coniectura, reum inficiatione uti putauerunt. Iuridicialis est q δικαιολογικὸς gręce dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. nam subyciunt eam iuridiciali quaerendumque arbitrantur, iustum ne sit sacrilegiũ appellari quod obyciatur, uel furtum, uel amentiam. Qua in opinione Pamphilus fuit: sed qualitatem in plura partitus est: plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem de qua non constet, & in rem de qua constet. Nam est verum, nec aliter fieri potest, quàm vt aut certũ sit factum esse quid, aut non sit. Si non est certum, coniectura sit: si certum est, reliqui status. Nam idem dicit Apollodorus, cum quaestionem aut in rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut in nostris opinionibus existimat positã: quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας uocat. Idem, qui ἄπορον & προληπτικὸν dicunt, quo dubium & praesumptũ significatur: de quo liquet. Idem Theodorus, qui de eo an sit, & de accidentibus ei quod esse constat, id est περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων existimat quaeri. Nam in his omnibus prius genus coniectu-

Mutatione } Definitione, in qua mutatis uocabulis una res per definition & per definitionem explicatur. Comparatiuo genere } causarum, in quibus cõparamus crimini cuius res agitur, aliquod egregium factum, quod plus in se habuerit emolumenti, quàm crimen obiectum detrimenti. Μετάστασις } Antiquum enim erat, & iam ante uulgatum μετάληψις. Ab Hermagora } similiter & ab Hermogene, qui mihi Hermagorae rationem uelut referre uidetur. eius haec sunt uerba eo loco ubi de iuridicialibus statibus agitur. Fit autem, inquit, contraria accusatio, quando reus confitetur se crimen commisisse & peccasse, uerum culpã transfert in aliquod aliud, ut in actorem, qui eo nomine merito poenas dare debeat. quod si, inquit, in aliud transfert culpam, tum rursus fit diuisio. aut enim in aliquod culpabile merito trãsfert crimen confessum, & facit μετάστασιν: aut si hoc non possit, precatur & contendit sibi ueniam dari, causa extrinsecus adducta. Omnia } ista quaesita scilicet. Referri } Relationem aliquam mutuam fieri statuum causarum. ἀξίας } Dignitatem, aestimationẽ, preciũ.

Hoc } scriptore. Tribus illis rationalibus } coniecturae, finitionis, qualitatis. Ratio } Statuum. In illis } Rationalibus statibus. In his } quaestionibus legalibus. Hos } legales status. Illas } quaestiões. Proprietatem } finitionem. Hanc qualitatem } secundum accidẽs.

Quae } species qualitatis.

Laudatiua } pars causarum.

Sit ne liber } existimandus, perinde ac si esset liber aliquis tantisper dum uindicatur apud iudices ab aliquo in libertatem. Asserere enim apud ueteres Iurisconsultos significat, homines quoquo modo pro seruis aestimatos, in libertatem sui iuris restituere. Eadem } quae in negociali.

Destinatis } in animo conceptis. Negocialis } scilicet est pars. Iudicium } censura. Re-

gestae } Repositae. Deduxerat } conscripserat. Scholae } Disputationes. Tradentis } eius qui Ciceronis praeceptor fuit. Hoc loco } de negociali statu. Nos ad Hermagoram } scilicet redeamus.

Hic } Theon Rhetoricae traditor. Semina } Fontes. Citra nomen } Sine nominis translatione. Reperiuntur } Apud Aristotelem tertio Rhetoricorum ad Theodecten. Has } Sequentes. Voluntatis } Legumlatoris. Quam } quaestionem legalem. Ipse } Hermagoras.

κατὰ ῥητὸν } id ẽ iuxta uerbum, siue dictum sub exceptiõe.

Quorum } nominum. Prius } Dictum. Ei } Hermagorae.

Omnibus } scriptoribus Graecis artis Rhetoricae. Exceptionis } uoluntatis. Legum } contrariarum. Albutius } Rhetor Latinus. Eadem } Diuisione qua usus est Hermagoras.

Detrahit } ab acervo legaliũ quaestionum. Nullum } statũ.

Excesserint modum } Veniã petit, quòd tam uarias uariorũ sententias congesserit, id quod certe opus fuerat: est enim modus in rebus, sunt certi denique fines, ut Horatius inquit. Et fortasse tutissimum erat } Palinodiam molestè incinit, quòd post XX. annos nunc demum secus incipiat sentire. Hoc Hieronymus, Augustinus, item Origenes fecerant, et Cicero quoq; facit in praefatione libri de Oratore, ubi dicit sibi quaedam rudia excidisse, Rhetoricam scilicet ad Herẽnium conscriptam, ut Hieronymus uult, & approbat. id quod fecisse pro tempore praeceptor existimatur, hoc quoque faciunt doctissimi quiq; homines nostri seculi. Hippocrates } Cous fuit ex Asclepiadarum genere. Catulum } Ciuẽ Romanum, alij Catullum. Aldus legit Lucullum, alij Lucilium. Particulas } Praeceptionum priorum. Didicisse } Priora. Satisfactum uolo } dicit ꝑpter suos discipulos sui temporis. Persuaserim } Vera esse ea. Hi } quatuor. Quam-

tum } Legalem. Diximus } In duobus prioribus Rhetoricæ libris. Quæstionum } ciuilium. Cecidisse } non rectam iuris formam seruasse. Quæstiones } quæ sequuntur. Actiones } iura persequendi quod alicui debetur. Quæstio } principalis status. Maior sūma } scilicet fideicommissi, uel hæreditatis, quibus non poterant hæreditatem uel legata relinquere, si relinquebant, eorum fidei committebant qui capere ex testamento poterant hæreditatem: & ideo fideicōmissa appellata sunt, quia nullo uinculo iuris, sed tantum pudore eorū qui rogabantur, continebātur. Verba autem fideicommissorū hæc maxime in usu habentur, Peto, rogo, uolo, mando, fidei tuæ committo: quæ perinde firma singula sunt, ac si in unum congesta forent. Cōtrouersia facti } id est coniecturalis status. Cognitor enim fieri } tria genera sunt eorum qui nobis in causa nostra apud iudicē adesse possunt, patronus, qui proprie erit Orator: aduocatus, hoc est iurisconsultus, qui ius ipsum suggerit, & cognitor, qui omnem rei causam cognitā habet, & propterea tuetur ut suam absente uero reo. Iudicatio } Controuersia. Interdicere } mihi usu huius rei. Petere } ut tibi crederem. Interdictum } mihi. Omnia } exempla iā dicta de translationibus.

Legitimis } Veris statibus.

Præscriptiones } iure ciuili cōstitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem emerit, uel ex donatione, aliáue causa quauis acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique uno: si immobilis, biennio tantū in Italico solo usu caperet, ne rerum dominia in incerto essent. Verum Iustiniano imperatori legum instauratori, melior, ut ipse ait, sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudarētur. Ideóq; cauit, ut res quidem mobiles per triennium, immobiles uero per.

ram habet. sequens reliqua. Sed hæc reliqua Appellodorus duo uult esse, qualitatem, & de nomine, id est finitiuam: Theodorus, quid, quale, quātum, ad aliquid. Sunt & qui de eodem, & de alio, modo qualitatem esse, modo finitionem uelint. In duo & Posidonius diuidit, uocem, et res. In uoce quæri putat an significet quid, quàm multa, quomodo: in rebus coniecturam, quod κατ᾽ αἴσθησιν uocat: & qualitatem: & finitionem, cui nomen dat κατ᾽ ἔννοιαν: & ad aliquid. Vnde & illa diuisio est, alia esse scripta, alia inscripta. Celsus Cornelius duos & ipse fecit status generales, an sit, quale sit. Priori subiecit finitionem, quia æque quæratur an sit sacrilegus qui nihil se sustulisse de templo dicit, & qui priuatam pecuniam confitetur sustulisse. Qualitatem, in rem & scriptum diuidit. Scripto, quatuor partes legales, exclusa translatione: quantitatem & mentis quæstionem, coniecturæ subiecit. Est etiam alia in duos diuidendi status ratio, quæ docet aut de substantia controuersiam esse, aut de qualitate, ipsam porro qualitatem aut in summo genere consistere, aut in succedentibus. De substantia est cōiectura. Quæstio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit. Interdum etiam mentis: idque melius, q̄ quod iis placuit qui statum eundem facti nominauerunt, tanquam de præterito tantum, & tantum de facto quæreretur. Pars qualitatis quæ est de summo genere, raro in iudicium uenit: quale est, id ne sit bone stum, quod uulgo laudatur: Succedentium autem aliæ de communi appellatione, ut, sit ne sacrilegus, qui pecuniam priuatam ex templo furatus est. Aut de re denominata, ubi & factum esse certum est, nec dubitatur, quid sit quod factum est. Cui subiacent omnes de honestis, iustis, utilibus, quæstiones. His etiam cæteri status contineri dicuntur, quia & quantitas modo ad coniecturam referatur, vt, maior ne Sol quàm terra: modo ad qualitatem, quanta pœna quempiam, quantòue præmio sit affici iustum: & translatio uersetur circa qualitatem, & definitio pars sit translationis. quin & contrariæ leges, et ratiocinatiuus status, id est syllogismus, & plerunque scripti & uoluntatis, æquo nitantur: nisi quòd hic tertius aliquando coniecturam accipit, quid senserit legis cōstitutor: ambiguitatem uero semper cōiectura explicari necesse sit: quia cum sit manifestum uerborum intellectum esse duplicem, de sola quæritur uoluntate. A plurimis tres sunt facti generales status, quibus & Cicero in Oratore utitur, & omnia quę aut in controuersiam aut in contentionem ueniant, contineri putat, Sit'ne, quid sit, quale sit: quorum nomina apertiora sunt quam ut dicenda sint. Idem Patrocles sentit, Tres fecit & M. Antonius, his quidem uer

longi temporis possessionem. id est inter præsentes decēnio, inter absentes uiginti annis usu capiantur. Prius illud de mobilibus usucapionem, posterius uero præscriptionem uocāt. Leges quibus agitur } Actio nihil aliud est, quàm ius persequendi in iudicio quod sibi debetur.

Species } legalis status. Leges } habent. Status } principale caput causæ. De qua } causa. Sed } scilicet ea quæstio habet caput litis. Apertius } erit exemplis. Non est tale } Non est huiusmodi exemplum, ut statim ex intentione & depulsione oriatur status. Causam } principalē. Ad id } pertinet. Pronunciat } in uera causa. Quæstio } principalis. Vt puto } statum habet. Quæstio & status } hinc oriuntur. Ergo, } Status hic. Agis } persequeris ius tuum. Ignominiosus } infamis. Illi } superiori exemplo. Non nego } Simile. Hæc res. } Hæc conflictatio. Propositiones } Obiectiones plenæ.

Sed cum. } In hunc modū statum faciet. Hæc } Morte hostis mærere. Deserui } Desertor imperatoris factus sum.

Non stetit per me } Non fuit culpa mea factum. Cætera } omnia exempla litiū. Status } Sic se habent. A' quibus } scriptoribus. Ea prima quæstio } An res sit. Hoc } quod sit res.

Rationali parte } Admisso statu rationali. Tensa } scilicet est, quæ & breuissima. Nā geometræ lineam definiunt extēsionem esse à puncto ad punctum, aut fluxum puncti in longum. Porro rectā lineam esse dicunt extensionem à puncto ad punctum. Apertior uia } breuissimam hanc uiarum rationē quantum licet sectamur: sed si montes interponantur, aut paludes, aut flumen, aliquoties cōpendio neglecto commoditatem inspicimus. Ad hūc modum Fabius tametsi breuissimo præcepto statuum doctrinam absoluere queat, mauult tamen commodiorem rationem & rudiorem sequi. Illæ quæstiones }

scilicet

bis, Paucę res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum non factum, ius iniuria, bonum malum. Sed quoniam quod iure dicimus fecisse, non hunc solum intellectũ habet, ut lege, sed illum quoque vt iuste fecisse uideamur: secuti Antonium apertius uoluerunt eosdẽ status distinguere. Itaq; dixerunt coniecturalẽ, legalem, iuridicialẽ: qui et Virginio placent. Horum deinde fecerunt species, ita ut legali subiicerẽt finitionem, & alios qui ex scripto dicuntur: legum contrariarum, quę ἀντινομία dicitur: & scripti, & sententiæ uel uoluntatis, id est κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν: & μετάληψιν, quam nos uarie translatiuam, transsumptiuam, transpositiuam, uocamus: συλλογισμὸν, quem accipimus ratiocinatiuum, uel collectiuum: ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur: quos posui, quia & ipsi à plerisq; status appellantur. quibusdam legales potius quæstiones eas dici placuit. Quatuor fecit Athenęus, προτρεπτικὴν στάσιν, uel παραινετικὴν id est exhortatiuũ, qui suasorię ẽ proprius. συντελικὴν, qua coniecturam significari, magis ex his quæ sequuntur, q̃ ex ipso nomine apparet. ὑπαλλακτικὴν, ea finitio est. mutatione enim nominis constat. Iuridicialem. eadem appellatione Græca, qua cæteri, vsus. Nam est (ut dixi) multa in nominibus differẽtia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν translationẽ esse existiment, secuti hanc mutationis significationem. Fecerunt alij totidem status. sed alios, an sit, qd sit, quale sit, q̃tũ sit: vt Cęcilius & Theon. Aristoteles in Rhetoricis etiam sic omne opus diuidit, in veritatẽ: & petenda ac fugienda, quod est suasoriæ: & eodem atq; alio partiendo ad hoc peruenit, ut, an sit, quid, quale, quantum, & quàm multum sit, quęrendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quædam sic defendi, Sustuli, sed non furtum feci: Percussi, sed non iniuriam feci. Posuerat & Cicero in libris Rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis: ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligeretur. Iuri subiecerat translationem. Verum hic legales quoque quæstiones alio loco tractat ut species actionis. Fuerũt qui facerent quinque, coniecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus quoque (vt dixi) iisdem generalibus capitibus utitur, an sit, qd sit, quale sit, quátũ sit, ad aliquid. Hoc ultimum maxime in comparatiuo genere uersari putat: quoniam melius ac peius, maius & minus, nisi alio relata nõ intelliguntur. Sed in illas quoque translatiuas, ut supra significaui, quæstiones incidunt, an huic ius agendi sit, uel facere aliquid conueniat, an contra hunc, an hoc tempore, an sic. Omnia

scilicet uersantur. Vt in XII. tabulis } Sextum Cæcilium Iurisconsultum apud A. Gellium libro 20. cap. primo de legibus XII. tabularum disserẽtem uide & consule, si uidebitur. Libertas testamentorum } Omnia per testamentum facere, & ab hæredibus alienare. Sed lege Falcidia cautum est, ne supra dodrãtem, id est tres partes bonorum legando exhauriantur. Porro iurisconsulti hæreditatẽ uniuersam per assem intelligũt. Vide titulum de lege Falcidia libro primo Pandectarum.

Præmio } quod quis promeruerit. Quatuor } coniectura, Finitio, Qualitas, Legalis.

Proposita formæq; } Themata & exemplaria causarũ quædam. Tum } in duobus libris prioribus emissis per incuriam.

Simplicius } magis peruium intellectui. Contemplatione } respectu. Legalium } quæstionum. Nitimur } Fulcimur.

Voluntate } Aequa interpretatione, quam limitationem hodie Iurisperiti uocãt. Comparamus } Vtra sit nobis accommoda & conueniens, efficacior & potentior. Diuersum } Vario sensu aduersarij. Simplicia } quòd tantum unum statum præ se ferunt. Faciem } speciem. Scripti } Verborum.

Voluntatis } Rerum. Syllogismus } nascitur hinc. Leges } Contrarietas legum: quæ ἀντινομία græcis dicitur, Iisdẽ } Statibus. ἀμφιβολία } Ambiguitas. Generi } Statuũ legalium. Rerum } Voluntatis. Scripti } uerborum. Hæc omnia } Specialia. Rationẽ } Naturam, modum. Varietatem } Varium sensum. Rationem referenda } quã obiter ab hi bemus causæ nostræ. Qua mẽte } Aliquid factum sit. Singulis } Legalibus, & rationalibus. Illud } Caput principale.

Quo statu sit utendum } In qua parte causæ pes sit figendus. Colore } figura, habitu.

Virium } Argumentorum, roboris. Pro Milone } qui in Appia uia Clodium occidit.

Componeret } In defensionem Milonis. In coniunctis } Causis. Generis } Naturæ. Re } Vel hæreditate. Legibus } ex formula legum. Ciuis tantũ } Sit in urbe. Liceat } per leges. Adoptionem } ut adoptẽtur ab alijs in locum filiorum.

Familiam } naturalem. Sustulit } procreauit, genuit. Instituto } per testamentum. Abdicato } Filio. Lex } Ab aduersarijs. Fit } Obijcitur.

Prior status } quæstio. Habet } Statũ. Altera } q̃o. Anlegitimum } Cum nullus nothus secutus sit, sed natus filius.

Conuenit } Inter scriptores.

Voluntate } sentẽtia. Notho nocere } Tanquam non ante legitimum nato. Argumento } quod sequitur. Tantum ciuis } qui non ante legitimos est. Natus } post. Filius? } Scilicétne erit ante legitimos natus; quis nullus secutus est? Legis } Ob contrarietatem scilicet. Volũtate } Legis. Duo status } scripti & uoluntatis, atque etiam syllogismi. Duplex } Lex ipsa.

Volenti } Filio adoptato.

Redire liceat } ut demus tibi quòd maxime tibi liceat redire. Idem status } Oritur.

Duobus } nato, atque abdicato. Eorum } Duorũ. Alter } Nothus. Repellitur } ab hæreditate, per adoptatum scilicet abdicatus ne quid de bonis paternis capiat: hic qa pater adhuc dicitur abdicati: certum ẽ abdicatum inter liberos esse, cũ pater & filius mutuam relationem habeãt. Intestati } præsentis. Legem } scilicet sibi. Status } Oritur hic. Colligit } cõprobat. Petitione } Hæreditatis. Filium } scilicet legitimũ.

Legitimi } Filij. Legitimi } ex legibus profecti. Tres illi } status scilicet cadunt in controuersiam.

ANTONIVS PINVS.

Ergo cum omnis causa. } In iis quæ sequuntur, ut sũma est difficultas, sic confusus usque adeo uidetur Fabius, ut multi aut parum constare sibi putent, aut certe eius sententiã

enim ista referri ad aliquid necesse est. Alij sex status putant: coniecturam, quam γένεσιν vocãt: & qualitatem, & proprietatem, id est ἰδιότητα quo uerbo finitio ostenditur: & quãtitatem, quã ἀξίαν dicunt, & comparationem: & translationẽ, cuius ab hoc nouum nomen inuẽtum est μετάστασις, nouum inquam in statu, alioqui ab Hermagora inter species iuridiciales usitatum. Alijs septem esse placuit: à quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta est: sed in horũ triũ locũ subditæ quatuor legales, adiectæq; tribus illis rõnalibus. Alij puenerũt vsq; ad octo, trãslatione ad septẽ superiores adiecta. A qbusdã deinde diuisa ratio est, ut status rationales appellarent, quæstiones (quemadmodum supra dixi) legales. In illis de re, in his de scripto quæreretur. Quidã in diuersum hos status esse, illas quæstiones maluerũt. Sed alij rationales tres putauerunt, an sit, quid sit, quale sit: Hermagoras solus quatuor, coniecturam, proprietatẽ, trãslationẽ, qualitatem, quã per accidẽtia, id est κατὰ συμβεβηκότα vocat, hac interpretatione, an illis accidat uiro bono esse, uel malo. Hanc ita diuidit, de appetendis, & fugiendis quæ est pars deliberatiua. De persona ea ostenditur laudatiua. Negocialem, quam πραγματικὴν uocat, in qua de rebus ipsis quæritur remoto personarum complexu, vt sit ne liber qui est in assertione: an diuitiæ superbiam pariant: an iustum sit quid, an bonum sit. Iuridicialem, in qua ferè eadem, sed certis destinatisque personis quærantur an ille iuste hoc fecerit uel bene. Nec me fallit, in primo Ciceronis Rhetorico aliam esse loci negocialis ĩterpretationem, cum ita scriptum sit. Negocialis est, in qua quid iuris ex ciuili more & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos Iurisconsulti existimantur. Sed quod ipsius de his libris iudicium fuerit, supra dixi. Sunt enim uelut regestæ in hos commentarios quas adolescens deduxerat scholæ: & siqua est in his culpa, tradentis est: siue eũ mouit, quòd Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quæstiõibus iuris, siue quòd Græci πραγματικοὺς uocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore substituit, ideoq; culpari tanq̃ falsa præcipiat, nõ potest. Nos ad Hermagoram. Translationem hic primus omnium tradidit, quanq̃ semina eius quędã citra nomen ipsum apud Aristotelem reperiuntur. Legales autem quæstiones has fecit, scripti & voluntatis (quam ipse uocat κατὰ ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est dictum, & exceptionem quorum prius ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usitatum) ratiocinatiuum, ambiguitatis, legum cõtrariarum. Albutius eodem diuisio-

non multis esse peruiam, quod ideo sũ præfatus, ut studio meo habeatur gratia, qui rem obscuram explicare sum aggressus, & uelut ex inferis Cerberum educere. Errori detur uenia, si in re tam perplexa quorundam iudicio non satisfecero. Principio igitur Fabius ordinem cohærere docẽs, indicat & quo hæc superioribus conueniant, quo item sequẽtibus recte præferantur, Ille enim constans ordo est, cum tam antegressis quàm subsequentibus, id est & primis & imis respondent media. Quia uero superius caput occasione fuit interpositum magis quàm necessitate, repetit eam partem quæstionis, in qua apertius status extat. Cum omnis, inquit, causa in aliquo sit statu. Antequam singulorum genera doceat, tractationem tradit eorum statuum, qui in unoquoque genere causarum uersantur. Nisi enim communia præponantur, aut sæpius erunt iteranda, aut inopportuno loco tradenda. Proinde quia commune est omnibus habere statum, de illo præcipit priusquam singula genera incipiat explicare. Capita uero summa totius hac de re disputatiõis attingit, dicens quid sit status, ut hoc loco: unde ducatur, ut capite sequenti: ubi quæ sit origo status, monet quot sint, et quales, id explicat capite ab hoc tertio. Nec uero mirari debes non ab omnibus seruatum hunc ordinem. Cicero enim de statu egit, de genere iudiciali loquens, quòd ibi facilius cernatur. Alij post omnia genera aliud secuti. quæ omnia bene possunt ĩmutari, modo possit consilij probabilis ratio reddi. Quia uero communem esse statũ omnibus causis dixerat, contrariam refellit opinionem. Tuentur enim quidam statum in genere demum iudiciali aperiri; quorum sententia tum re ipsa refelletur, cum cognita generum tractatione, omnes intelligent singula causarum genera suo statu contineri. proinde longiore reprehensione supersedet. Initio dicturum se promiserat quid esset status. prius tamen quàm definiat, nominis diuersitatem attingit. Varietas enim appellationum sæpe obest quo minus res bene percipiatur. Nec uero à proposita partitione discedit. Cum enim quid sit quæritur, nominis etiam quæstio uidetur includi. Fabius igitur uocat statum, in quo stet nitaturq; causa. Cicero constitutionem appellat, idem quæstionem, ut in Topicis, & Partitionibus. Nam cum statum uocasset depulsionem defensionis, q. cum caperet locum, & in eo staret defensor, id quòd Fabius statum uocat, nomine quæstionis intellexit. Alij non quæstionem ipsam, sed quod ex illa appareat: ut sit quæstio an ĩsidias struxerit, huius facies est coniecturalis. Illi ergo quod ex quæstionis facie apparet, nomẽ status accommodant. Theodorus generale caput græce dixit κεφάλαιον γενικώτατον, quasi inter quæstiones maxima & potissima status dici debeat. Quæ omnes appellationes uoce discrepant, re consentiũt. Volunt enim omnes eãdem rem dicere, in qua tamen definienda nõ mediocris pugna ẽ. At uero nominum diuersitas memoriã confundit & fructum nullũ affert discentibus, quorum non interest quàm uarie res dicatur, modo & rem ipsam norint & bene simpliciterq; efferãt. Quàm multiplex sit appellatio, uides: nunc græci nominis quæ sit orĩgo, accipe. Quod latini statum græci στάσιν uocant, eadem prorsus uerbi deflexione. Latius tamen græcis sonat. Nam & στάσιν seditionem dicunt, & quietis stationẽ per hoc nomen intelligunt, & certam chori partem, ut notat Aristophanis ĩterpres. Huic ergo arte tractandæ quæstioni nomen fecisse στάσιν Hermagoras dicitur, uel Naucrates Socratis discipulus, ut ĩ tertio de oratore uocat Cicero, licet in Suidæ collectaneis sit, ἐυηρέτης mendose: Suntq; à Zopyro Clazomenio

Clazomenis

Clazomenis Asiæ Oppido na to. qđ si diligētius scruteris, Aeschines ea oratiōe qua reū fecit Ctesiphontem, qui rationibus nō relatis Demosthenem in Theatro coronasset, nomine στάσεως uidetur uti. Petit enim á iudicibus, ut memores legum in quarum uerba iurarunt, nō patiantur extra rem multa dicere Demosthenem, sed cogant de summa accusationis, id est lege qua tenetur Ctesiphō, disputare. Legis autem tractatū consulto fugiebat Demosthenes, q. eius uerbis premeretur. Verba sic habēt. ὥσπερ οὖν ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ὁρᾶτε τοὺς πύκτας περὶ τῆς στάσεως πρὸς ἀλλήλους διαγωνιζομένους, οὕτω καὶ ὑμεῖς ὅλην τὴν ἡμέραν ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ περὶ τῆς τάξεως αὐτῷ λόγῳ μάχεσθε, καὶ μὴ ἐᾶτε αὐτὸν ἔξω τοῦ παρανόμου λόγους περιίστασθαι. Vbi στάσιν uocat locum de quo capiendo pugiles contenuūt: ad quorum similitudinem uult de statu, id est de loco accusatiōis potissimo dicere Demosthenē.

Non satis esse putat authorē nominis inquisisse, unde decline tur subiūgit. Hæc, inquit, appel latio uel ex eo ducta est, quia ibi stat defensor, eumq; locū ubi consistat capit: uel quia causa in eo stat: ut si ē præcipua quæstio illa transacta, decisaq;, de re tota pronuncietur. Et hæc quidem de nomine annotauit, ut illi uia rationeq; omnis disputatio procederet. Statum dixerunt primam causarum conflictionem} More suo Fabius aliorum definitiones ad examen trahit, prius quā ea de re quid sententiæ proferat. Primū ergo oīum quæ sit uis naturaq; status, ubi cunque sit, & undecunque oriatur, exponit. Sic enim omnem tibi exemeris molestiam, si principio status uim naturamq; constituas, deinde exquiras diligentius unde reperiatur existatq; illa qđ: ut si de cōstituenda hoīs definitione prius ageres, deinde in quo demum illud nomen esset

ne vsus, detrahit translationem, subijciens eam iuridiciali. In legalibus quoque quæstionibus nullum putat esse qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuenturos adhuc qui legere antiquos studiosius uolent: sed ne hęc quoque excesserint modum, vereor. Ipse me paulum in alia q̃ prius habuerim opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famę modo studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modo, uerumetiam approbassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dissimulāti, in eo præsertim opere, quod ad bonorum iuuenum aliquam vtilitatē componimus, in ulla parte iudicij mei. Nam & Hippocrates clarus arte medicinæ, vr honestissime fecisse, qui quosdā errores suos, ne posteri errarent, cōfessus est. Et M. Tullius non dubitauit aliquos iam editos libros alijs postea scriptis ipse damnare, sicut Catulum atque Lucullum, & hos ipsos, de quibus modo sum locutus, artis Rhetoricæ. Etenim superuacuus foret in studijs longior labor, si nihil liceret melius inuenire præteritis. Neque tamen quicquam ex his quę tum pręcepi, superuacuum fuit: ad easdem enim particulas hęc quoque quæ nunc pręcipiam, reuertētur. Ita neminē didicisse pœniteat: Colligere tantum eadem, ac disponere paulo significantius conor. Omnibus autem satisfactum uolo, non me hęc serius demonstrare alijs, q̃ mihi ipse persuaserim. Secundum plurimos authores seruabam treis rationales status, coniecturā, qualitatem, finitionem: vnū legalē. Hi mihi status generales erāt. Legalem in quinque species partiebar, scripti, & uoluntatis, legum contrariarum collectiuū, ambiguitatis, translationis: nunc quartum ex generalibus intelligo posse remoueri. Sufficit enim prima diuisio, qua diximus alios rationales, alios legales esse. ita non erit status, sed quæstionum genus: alioqui et rationalis status esset. Ex his etiam quos speciales uocabam, remoui translationem: frequenter quidem, sicut omnes qui me secuti sunt, meminisse possunt, testatus, & in ipsis etiam illis sermonibus me nolente uulgatis, hoc tamen cōplexus, uix in ulla cōtrouersia translationis statum posse reperiri, vt non & alius in eadē recte dici uideretur ideoq; á quibusdam eum exclusum. Neque ignoro multa transferri, cum in oībus ferè causis in quibus cecidisse qs formula dicitur, hę sint q̃stiones, an huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere, & siqua sunt talia: sed personæ, tempora, actiones, cæteraque propter aliquam causam transferuntur. ita non est in trāslatione quæstio, sed in eo propter quod transferuntur. Non debes apud Prætorem petere fideicommissum, sed apud cōsules: maior enim prætoria cognitiōe sum-

ponendum, noua controuersia exoriretur, quod qui non uidēt, hærent sæpe in uado, nec ex difficultatibus possunt pedem proferre. Statum igitur, ubi ubi ille sit, & á quocūque gignatur, quidam definiunt ad hunc modum, ut sit causarum prima cōflictio. Accusator enim litem intendit, defensor repellit: unde nascitur utriusque litis conflictio. Illam uidentur hi status definitione cōplecti, qui fortasse recte senserunt, quia non cōflictionem, sed quod ex conflictione oritur, statum esse intellexerunt: parum tamen sunt elocuti. Nō enim eum sensum abunde expresserunt, sed ut bene intellexerunt, ex angusta interpretatione errori locū fecerunt, dum multi hominū magis quàm rationum uicti pondere, uerba consectantes, eo sententiæ sunt prolapsi, ut aduersam litis contestationem statum uocarent. At uero prima illa conflictio, ut uerbi causa in coniectura, fecisti, non feci, status dici non potest, sed id genus quæstionis, quod ex prima cōflictione oritur, status dici debet. tale est in hoc exemplo coniecturali, an fecerit. ita in finitione intentio est, fecisti hoc, nempe sacrilegium, aut tale quippiam. depulsio, nō feci hoc, id est, nomen quod affert, meo facto non conuenit. quæstio est quid fecerit. hoc est, feceritne is illud quod suo nomine innuit aduersarius. ubi quia rei afferri debet definitio, quæstio exoriens ad finitionis statum reducenda est. Esse uero statum eam quæstionem quæ ex conflictu intentionis depulsiōisq; nascitur, probat hac usus ratione, quia in ea quæstione status est collocandus, unde colligitur quo res genere sit tractanda. at facies exortæ quæstionis indicat, cum quæritur an fecerit, esse cōiecturam adhibendam. Cum uero an hoc fecerit, & an quod fatetur factum, tali nomine signandum sit, esse admouendam finitionē. ideo hoc status requirit natura, ut in ea sit quæstione, quæ ex actionis deprecatiōisq; disceptatiōe enn-

ma est. quæritur an maior summa sit: facti controuersia est. Non licet tibi agere mecum: cognitor enim fieri non potuisti. iudicatio est, an potuerit. Non debuisti interdicere, sed petere: an recte interdictum sit, ambigitur. Quæ omnia succedūt legitimis quæstionibus. An non præscriptiones, etiam in quibus maxime uidetur manifesta trāslatio, easdem omnes species habent, quas eæ leges quibus agitur ut aut de nomine, aut scripto & sententia uel ratiocinatione quæratur, deinde status ex quæstione oriatur: translatio non habeat quæstionem de qua contendit Orator, sed propter quam contendit? Hoc apertius: Occidisti hominem, non occidi: quæstio, an occiderit: status, coniectura. Non est tale, Habeo ius actiōis, nō habes: vt sit qō, an habeat, & inde status. Accipiat enim actionem, necne, ad euentū pertinet, nō ad causam: & ad id quod pronunciat Iudex, non id propter quod pronunciat: Hoc illi simile est, Puniendus es non sum: videbit Iudex an puniendus sit: sed non hic erit quæstio, nec hic status. Vbi ergo? Puniendus es, hominem occidisti: non occidi: an occiderit: Honorandus sum, non es: non statum habet? Non, ut puto. Honorandus sum, quia tyrannum occidi: non occidisti: quæstio, & status. Similiter, non recte agis, recte ago. habet statum. Vbi est ergo? non recte agis, ignominiosus. quæritur an ignominiosus sit, aut an agere ignominioso liceat: & quæstio est, & status. Ergo translatiuum genus causę est, vt comparatiuum, & mutuæ accusationis. At enim simile est illi, habeo ius, non habes: occidisti, recte occidi. Non nego: sed nec res hęc statum facit. nō enim sunt hę propositiones, alioqui causa non explicabitur, sed cum suis rationibus: Scelus cōmisit Horatius, sororem enim occidit: non commisit, debuit enim occidere eam, quæ hostis morte mærebat. quæstio, an hæc iusta causa. ita qualitas. Ac similiter in translatione, non habes ius abdicandi, quia ignominioso non est actio. habeo ius, quia abdicatio actio non es. quæritur quid sit actio. finiemus. nō licet abdicare: syllogismus. Item cætera per omnes & rationales & legales status. Nec ignoro fuisse quosdam qui trāslationem in rationali quoque genere ponerent, hoc modo, Hoīem occidi iussus ab Imperatore. dona templi cogenti tyranno dedi. deserui, tempestatibus, fluminibus, ualetudine impeditus: id est, non per me stetit, sed per illa. A quibus etiam liberius dissentio. Non enim actio trāsfertur, sed causa facti. quod accidit pene in omni defensione. Deinde is qui tali vtitur patrocinio, non recedit à forma qualitatis. dicit enim se culpa uacare. vt magis qualitatis duplex ratio facienda sit, altera, qua et factum defenditur: altera qua tantum reus. Creden-

git. Illa enim est in qua utraque pars uel confirmanda uel infirmanda insistit. Ceterum ut cōmodius intelligamus hanc esse uim & prope οὐσίαν status, ut sit genus quæstionis ex partium contentione exortum, cum cōparat sono: cuius si hanc redderes definitionē, sonus est collisio corporum sonantium, materiam quidem certe soni exponeres quodammodo uerius et causam, quàm sonum. Non enim sonus illa ipsa est sonori corporis contactio, sed qualitas auro percepta, cuius ea sonori corporis collisio est initium: ita status ex conflictione prima causarū nascitur: ipsa uero ex aduerso conferta conflictio, earum status nullo modo dici potest. Nec abs re est quòd Trapezuntius alioqui non grauis author partitur statum in primum origine, & uiribus. Primum uocat origine eam quæstionē quæ prima ex aduersa contestatione oritur: ut in Miloniana, interfecisti, reus ait, interfeci, sed iure. Prima quæstio est, an iure interfecerit. In ea statum primū origine collocat. at defensio nō stat nisi rationē adiūgas Erat, inquit, insidiator. at accusator resistit, & firmamenta sua exponit. Non erat, inquit. rursum noua ē quæstio, an insidias struxerit: quæ prima uiribus ab illo uocatur. Quorsum hæc ē dices. Vt doceā, in hoc capite nō id agere Fabium, ut ubinam sit status, apte doceat: quæ de statu hic ait, in commune ait, ab utraque parte in quacunq; quæstione statum dixeris, certe hāc esse naturam status, ut quæstionem desideret de qua litigetur. In qua uero quæstione status causæ sit ponēdus, et utra pars status originem præbeat, ordine docebit. Quod si diligenter excussisti quæ diximus, habes initia ut ad Fabij mentem de ratione statuum sine errore peruenias. Et hoc leuius. intelligitur enim utcunque. ⁋ Hactenus an esset conflictio disseruit: nunc aliam definitionis particulam attingit, quæ male intellecta, à uia plerosque abduxit, et in errorē præcipites dedit. Legerant enim statum esse primā conflictionem, hoc est eam esse quæstionem, quæ ex primo conflictu nascitur. at illi primā ordine quantumuis leuem friuolamq; controuersiolam statum non modo, sed quod deterius est multo, statum causæ principem uocabant. Etenim si dixissent, in prima illa disceptatione statum esse, non fuisset magnopere uitiosum. Nam si statum communiter æstimes, omnis quæstio ut controuersiam, sic et statum habet, id est aliquid de quo ambigatur. sed, quod est uitiosissimū, ex ea quæstione quæ ordine dicendi prima occurrebat, statū non quemuis, sed causæ totius eruebant. Probat autem Fabius ridiculum plane fore, si statum cardinemq; litis ī eo ponas, qđ, ut uelitum mos est, primo incurrit, ac non potius expectes ultimam ordine, uiribus principem quæstionem, quæ triariorum instar cum graui argumētorū armatura defixo manet pede, quē cæteræ qōnū acies sortiantur euentum expectans. argumentatur primum ex partitione earū quæstionum quæ in causam incidunt. Aliæ, inquit, quæstiones rē eam de qua est constitutum iudicium, attingunt: ut in Miloniana, struxeritne insidias Clodius, & ideo iure necari potuerit. Aliæ extrinsecus adducuntur, ut præiudicia Senatus & Pompeij pro Milone, & quæcunque lege quadam accusatoria in reos de uita anteacta dici solent. illæ enim ut ad summā aliquid conferunt, id est præcipuæ quæstionis uires pdemq; adiuuant, ut legiones Latini nominis, sociorū auxilia, ita spem uictoriæ non promittunt, nec aut in acie stare, aut uincere solæ possunt. Ergo diuersorū generum quæstiones in cōmunes incurrunt. Aliæ enim sunt causæ propriæ, aliæ incidentes, quæ primæ ordine solent esse. quare si statum causæ inde petas, incides ī id absurdi, ut statum causæ proprium in eo situm dicas,

quod

dum est igitur iis, quorum authoritatem secutus est Cicero, tria esse quæ in omni disputatione quærantur, an sit, quid sit, quale sit: quod ipsa nobis etiam natura præscribit nam primum oportet subesse aliquid de quo ambigitur: quod quid sit, & quale sit, certe non potest æstimari, nisi prius esse cōstiterit: ideoq; ea prima quæstio. sed non statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. Hoc quoq; cōstituto, nouissima qualitas superest: nec his exploratis aliud est ultra. His infinitæ quæstiones, his finitæ continentur. Horum aliqua in demonstratiua, deliberatiua, iudiciali materia utique tractantur: Hæc rursus iudiciales causas & rationali parte & legali continet. Nec enim ulla iuris disceptatio, nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. Sed instituentibus rudes, non erit inutilis latius primo fusa ratio, etsi non statim rectissima linea tensa facilior tamen & apertior uia. Discant igitur ante omnia quadripartitam in omnibus causis esse rationē, quam primam intueri debeat qui acturus est. Nam ut à defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est, si quod obiicitur, negari potest. Proxima, si non id quod obiicitur, factum esse dicitur. Tertia honestissima, qua recte factū defenditur. Quibus si deficiamur, ultima quidem, sed iam sola superest salus, aliquo iuris adiutorio elabēdi ex crimine qđ neq; negari neq; defendi potest, ut non uideatur iure actio intendi. Hinc illæ quæstiones siue actionis siue translatiōis. Sunt enim quædam non laudabilia natura, sed iure concessa, ut in XII. tabulis, debitoris corpus inter creditores diuidi licuit: q̄ legē mos publicus repudiauit. Et aliquid æquū, sed prohibitū iure: ut libertas testamētorū.

Accusatori nihilo plura ītuēda sunt, q̄ ut pbet factū esse, hoc esse factū, nō recte factū, iure se intēdere. Ita circa species easdem lis omnis uersabitur, translatis tm̄ aliqñ partibus: ut in causis in quibus de pmio agitur, recte factū petitor probat. Hæc quatuor uelut pposita formæq; actionis, quæ tū generales status uocabam, in duo (ut ostēdi) genera discedunt, rationale, & legale.

Rationale simplicius est, quia ipsius tantum naturæ contemplatione constat. Itaq; in eo satis est ostendisse coniecturā, finitionem, qualitatem. Legalium plures sint species necesse est, propterea quòd multæ sunt leges, & uarias habent formas. Alia est cuius uerbis nitimur, alia cuius uoluntate: alias nobis, cum ipsi nullam habemus, adiungimus: alias inter se comparamus: alias in diuersum interpretamur. Sic nascuntur hæc uelut simulachra ex illis tribus, interim simplicia, interim & mixta, propriam tamen faciem ostendentia: ut scripti & uoluntatis, quæ sine dubio aut qua

quod causæ proprium non est. quo quid ineptius dici fingiue potest! Adde quòd non tantum id accidet, sed quia incidentium ut quæq; leuissima ē, ita primo loco fingitur, eueniet ut ī leuissima, eaq; non præcipua quæstione, statum esse fatearis. Altero utitur argumento in hanc sententiam, frequens est in causarū omni genere, ut primas quæstiones tractatas simulemus relinquere & aduersariis ex abūdanti concedere, interim quasi aliis nitamur, illa liberaliter donantes: interim ut per hæc leuiora, ad ea quæ sūt grauiora trāseamus. Prioris exemplum sit disputatio de lege pro Cluentio, de iure populi Romani p Planco. posterioris sit, ut si Catoni suadeas ne ducat Martiā, principio disputes non illi ducendam uxorem: deinde ut alio pergas, quòd ut fateamur contrahēdas esse nuptias, homini seni & moroso matrimonium non esse celebrandum. Cum igitur quæ prima sunt uel donemus, uel alio transeuntes concedamus, si in illis statum esse dixeris, fatebere præcipuū causæ statum uel ultro donari, uel simulate concedi: quorum prius perfidiæ est, posterius autem stultitiæ.

Simplex autem causa } Refutauit eorum errorem, qui ex prima quæstionum contentione educi statum causæ credebant: nunc ut in errorem ne delabamur, quæ sit status in causa habenda ratio, breuiter exponit. Duplex enim & coniuncta diuersis criminibus causa tot status habet, quot simplices in illa essent controuersiæ, si separatim acciperentur. Simplex autem causa est, quæ unius rei disceptationem habet: quam etsi uariis rationibus munias, quarū singulæ suos habent status cum ex aduerso refelluntur: tamen una est in qua totius defensionis summa conficitur, in qua uictoriæ prima spes ē, in qua obtinenda neruos omnes intendit orator: & in eius probationē, quia euentum iudicii ex ea pendere nouit, intētus est iudex maxime. Prout enim illa uel steterit, uel loco mota fuerit, sic aut secundum nos, aut contra pronūciabitur. In illa ergo quæstione status erit causæ, reliquæ subsidiariæ ratiōes, & ut sic loquar, auxiliares copiæ quæstionum status habent, id est eiusmodi contentiones, quales in singulis quæstionibus esse possunt. Obscurum uero fuerit, nisi appositione illustretur exemplorum. Accusatur Rabirius quòd Saturninum interfecerit. negat se cædem intulisse: quod si fateretur, iure se potuisse facere. crimen est unum. perduellionis sit reus. uarie defenditur. Coniecturæ enim & qualitatis uiribus nititur defensor. defendi tamen uarie eodem statu res potest, cū eiusdem generis plures causas adducimus. Sed quia minus expugnabitur coniectura, eam præstat occupare. firmius est enim, si modo non urgetur confessio, non fecisse. unde tuta defensio coniecturalis, quia obscurius probatur: honestior qualitatis, qua detecta fronte licuisse contendimus. ergo ibi iudicabo esse statum causæ. Etenim si cogerer altero uti. firmius utique diligerem, utpote inficiari. proinde quia id dicerem, si ad unū adstringerer, fit ut ibi statum esse causæ iudicem. qualitatem uero in secunda acie constituā. (de hoc mixto genere defensionis plura libro quarto cap. ultimo.) Quare qui statum conflictionem primam uocarunt, ut alia condonemus, certe hoc bene explicarunt, quòd cum de statu loquerentur, non ex prima quæstionum primarum conflictione oriri, sed causarum, id est earum quæstionum quarum fulturis causa sustentaretur. adiungit exempla orationum quarum status nō ex quæstionum primarum collisione, sed ex intima causarum disceptatione est æstimandus: ut in causa Rabirii posthumi prima est translationis quæstio. Repellit enim actionem à sua persona, & in equitem Ro-

litate aut coniectura continentur: & syllogismus, qui est maxime qualitatis: & leges contrariæ, quæ iisdem quibus scriptũ et uoluntas, constant: et ἀμφιβολία quæ semper coniectura explicatur. Finitio quoque utriquæ generi, quodq; rerum, quodq; scripti contemplatione constat, communis est. Hęc omnia etiam si in illos tres status ueniunt, tamen quia (vt dixi) habent aliquid uelut proprium, uidentur demonstranda discentibus: & permittendum ea dicere vel status legales, vel quęstiones, vel capita q̃dã minora: dũ sciãt, nihil ne in his quidem præter tria quę prędiximus, quęri. At quantum, & q̃ multũ, & ad aliquid, & (vt nonnulli putauerũt) comparatiuus, non eandem rationem habẽt. Sunt enim hęc non ad varietatem iuris, sed ad solam rationem referenda: ideoq; semper in parte aut coniecturę aut qualitatis ponenda sunt, vt qua mente, & quo tempore, & quo loco. Sed de singulis dicemus quæstionibus, cũ tractare pręcepta Diuisionis cæperimus. Hoc inter oẽs conuenit, in causis simplicibus singulos status esse causarum: quęstionum autem, que uelut subiacentes, ad illud quo iudicium continetur, referuntur, sępe in vnam cadere plures posse. Etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit vtendum cum aduersus unam intentionem plura opponuntur: & sicut in colore dicitur narrationis, eum esse optimum, quem actor optime tueatur: ita hic quoque posse dici, eum statum esse faciendum, in quo tuẽdo plurimũ adhibere virium possit Orator. Ideoq; pro Milone, aliud Ciceroni agenti placuit, aliud Bruto cum exercitationis gratia componeret orationem: cũ ille iure tanquam insidiatorem occisum, & tamen non Milonis consilio, dixerit: hic etiam gloriatus sit occiso malo ciue. In coniunctis uero posse duos uel tres inueniri, vel diuersos: vt siquis aliud se non fecisse, aliud recte fecisse defendat: vel generis eiusdem, ut siquis duo crimina vel omnia neget. Quod accidit etiam si de vna re quæratur aliqua, sed eam plures petant, uel eodem iure, ut proximitatis: vel diuerso, ut cum hic testamento, ille proximitate nitatur. Quoties autem aliud alii petitori opponitur, dissimiles esse status necesse est: ut ĩ illa controuersia. Testamenta legibus facta, rata sint. Intestatorum parentum liberi hęredes sint. Abdicatus, ne quid de bonis patris capiat. Nothus ante legitimum natus, legitimus filius sit: post legitimum natus, tãtum ciuis. In adoptionem dare liceat. In adoptionem dato redire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis decesserit. Qui ex duobus legitimis alterum in adoptionẽ dederat, alterum abdicauerat, sustulit nothum: instituto hærede abdicato decessit. Omnes tres de bonis contendunt. Νόθον qui non sit legitimus, Græci uocãt: Latinũ rei nomen, vt Cato quoq; in oratione quadã testatus est, non habemus, ideoq; utimur peregrino. Sed ad propopositũ. Hęredi scripto opponitur lex, Abdicatus ne quid de bonis patris capiat: fit status scripti & uoluntatis, an ullo modo capere possit, an ex voluntate patris, an hæres scriptus. Notho duplex fit quæstio, quòd post legitimos natus sit, & quòd non sit ante legitimũ natus. Prior syllogismũ habet, an pro nõ natis sint habẽdi, q à familia sunt alienati. Altera scripti & uolũtatis, Non enim esse hũc natum ante legitimũ cõuenit: sed volũtate legis se tuebitur quã dicet talẽ fuisse, ut legitimus esset nothus tum natus, cum alius legitimus in domo non esset. Scriptum quoque legis excludet, dicens, non vtique si postea legitimus natus non sit, notho nocere: vteturq; hoc argumento, finge solum natum nothum, cuius conditionis erit? tantum ciuis? atqui non erit post legitimum natus. filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare si

manum ex lege competere negat, si quidem ea lege non teneantur omnes. sed admissa tamen actione, et illa omissa disputatione, caput rei adoritur, & pecuniam cuius suspicio permanarat, negat ad Posthumum peruenisse. oratio est in manibus. lege. non commutam ut recensendo argumento longior sim. Cum igitur duplex sit quæstio: in potentiore, quæ ordine succedit, robore princeps est, statum causæ ponemus. Item in Miloniana quam scripsit Cicero, statim ab exordio subtexit præiudicia quæ uidebantur obesse defensioni Milonis, ut Pompeij qui ea de re decernendam nouam quæstionem censuit: Senatus, qui cædem factam in Appia uia, contra Rempublicam factam iudicabat. Non enim causæ in his conflictio est ulla, unde nec in illis status causæ collocandus: sed defensionis summa in hanc rationem collata est, iure cæsum Clodium, ut qui insidias fecerit. quod si probarit, magnum facit ad salutem suam gradum. unde in illa quæstione, struxeritne insidias, ac ideo iure sit interfectus, statum causæ bono iudicio dixeris. Vides autem statum hanc esse, ut sepe

sepe iam dixi, meram uim, ut sit quæstio ex prima causæ conflictione orta, quibus particulis status natura describitur, unde cũque eruatur, & ab utriusuis partis firmamentis originem ducat. Addit proprietates status, hoc est, inquit, quod orator ut efficiat, primũ oĩum debet eniti, & ut eius probatio iudici constet in primis, etiam si subsidijs eam pluribus adiuuet. At quia alius cogitandi est, alius scribendi ordo, fit ut quod cogitatione debet esse primum, id scribendo aut sit postremum, aut certe non primum: id quod & Dialectici de methodo resolutionis, qua rem excogitamus, & compositionis, qua res aggredimur, aiunt. Habes hucusque quæ sit status uis & conditio in uniuersum, status causæ inquam. Nã quæstionum status in iis quæ sequuntur, locum non habet. deinceps habita definitione, & illustrata, quomodo inueniendus sit, & ex rationum cumulo in apertum proferendus, audiamus.

re si

re si verbis stari non potest, voluntate standum est. Nec *quenquam turbet, quòd ex vna lege duo status fiant, duplex est, ita vim duarum habet.* Redire *in familiam volenti, dicitur ab altero, Primum, ut tibi redire liceat, hæres sum. idem status, qui in petitione abdicati. quæretur enim an possit esse hæres abdicatus. Adijcitur communiter à duobus, redire tibi in familiam non licet: non enim pater sine liberis decessit. Sed in hoc propria quisque eorum quæstione nitetur.* Alter *enim dicet abdicatum quoque inter liberos esse: & argumentum ducet ex ipsa qua repellitur lege. Superuacuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum: nunc quia filij iure futurus fuerit intestati hæres, oppositam esse legem, quæ tamen non id efficiat ne filius sit, sed ne hæres sit. Status finitiuus, quid sit filius. Rursus nothus eisdem colligit argumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitiõe vsus est ut probaret esse se filium: nisi forte et hic finitionem mouet an liberi sint etiam nõ legitimi.* Cadent *igitur in unam controuersiam uel specialiter duo legitimi status, scripti & voluntatis, & syllogismus, & præterea finitio: uel tres illi, qui natura soli sunt, coniectura in scripto & uoluntate, qualitas in syllogismo, & quæ per se est aperta finitio.* Causa *quoque, & iudicatio & continens est in omni genere causarum.* Nihil *enim dicitur cui non insit ratio, & quo iudicium referatur, & quod rem maximè contineat.* Sed *quia magis hæc variantur in litibus, & fere tradita sunt ab ijs qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur.* Nunc *quia in tria genera causas diuisi, ordinem sequar.*

ARGVMENTVM.

Propositis tribus causarum generibus à demonstratiuo (quod dignitate & facilitate cætera præcedit) orditur. Id ab Aristotele à parte negociali remotum esse ait, & ad solam delectationem translatum: at Romæ etiam forensibus negotijs insertum, & ex publico officio uel senatusconsulto magistratibus sæpe demandari solitum. Esse tamen quasdam materias concedit ad solam delectationem comparatas: ut laudes deorum, quæ certæ sunt: quæ ut non desiderent probationem, quemadmodum quæ negotijs adhibentur, speciem tamen aliquam probationis habeant: ut si quis ad probandam diuinitatem Romuli, afferat, quòd prouectus in profluentem, non potuerit extingui. Ornare & amplificare, laudis proprium esse ostendit: & laudari primum deos, deinde homines, bruta quoque animantia, & carentia anima: ut urbes, flumina. Facta quoque, & dicta, & res omnis generis, ut mortem, & somnium. Tum quomodo quæque laudanda sint, singillatim fusissime docet. hoc tamen unum ex arte admonet, habendam esse loci ubi quis laudet aut uituperet, magnam discretionem, cum non ijdem sint apud omnes mores, & persuasio publice recepta, diuersa. Postremo circa solam qualitatis quæstionem non uersari hoc genus: atque in illud omnes status cadere posse, quãuis maxime qualitate contineatur, concludit.

MOSELLANVS.

A B ea } parte iudicialium causarum. Ab negotiali parte } seu statu. Quod ab ostentatione } Est autem hoc nomen ἐπιδεικτικὸν, ut Fabius ipsè indicat supra in capite quodam, Tria esse genera causarũ. Negotijs } ciuilibus. Munus } laudandi & uituperandi. Momentum } Censura. Iudiciorum } æstimationũ. Quo } more Romão. Quæstio } Celsi, cuius supra capite quodam meminit. Sacri certaminis } Menander à Philemone nequaquam pari scriptore, in certaminibus comœdiarum ambitu numeroq; & factionibus sæpenumero uincebatur: quem cum forte obuium habuisset, quæso, inquit, Philemo, bona uenia dic mihi, cum me uincis, nõ erubescis? Euripidem quoque Mar. Varro ait, cum quinque & septuaginta Tragœdias scripserit, in quinque solis uicisse, cũ eum uincerent

De demonstratiuo, quod constat laude & vituperatione. Cap. VII.

AC *potissimum incipiam ab ea quę cõstat laude ac uituperatione. Quod genus uidetur Aristoteles, atq; eũ secutus Theophrastus, à parte negociali, hoc ẽ πραγματικῆς remouisse, totãque ad solos auditores relegasse: & id eius nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negocijs hoc munus inseruit. Nã et funebres laudationes pendẽt frequẽter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sępe mandantur: & laudare testem, uel contra, pertinet ad momentum iudiciorum: et ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in L. Pisonem, in Clodium & Curionem libri, uituperationem continent, & tamen in Senatu loco sunt habiti sententiæ. Neque inficias eo, quasdam esse ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, vt laudes deorum, uirorumq; quos priora tempora tulerunt. Quo soluitur quæstio supra tractata, manifestumq; est errare eos qui nunquam Oratorem dicturum nisi de re dubia putauerunt. An laudes Ca-*

cerent aliquot poetæ ignauissimi. Gellius lib. 16. cap. quarto. Propterea uidelicet, quòd quemadmodũ ait Pindarus in Olympijs: Gratia, quæ omnia dulcia facit mortalibus, sæpe falsa ostẽdit: dies autem posteri testes sunt sapientissimi: &, Maius ab exequijs nomen in ora uenit, ut Ouidius dicit. Cum regina Lydiæ habitũ } Herculem, gigantium, monstrorum, ac leonum uictorem, usque adeo in Lydia emolliuit amor Omphales reginæ, ut non ueretur etiam habitum suum, hoc est leonis à se interfecti exuuiũ, cum reginæ monilibus commutare, tremereq; haud aliter ac timidus canis ad scuticas dominæ, statoq; tempore certum fili nodum à se ductum amicæ persoluere. Pensa enim certa pondera sunt, quæ stato tempore ancillis conficienda attribuere solebant ueteres matresfamilias, qui mos et hodie apud plerasq;

pitolini Iouis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubię sunt non uel oratorio genere tractantur? Vt desiderat autem laus quæ negocijs adhibetur, probationem: sic etiam illa quæ ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: vt qui Romulum Martis filium, educatumq; à lupa dicat, in argumentum cęlestis ortus utatur his, quòd abiectus in profluentem, non potuerit extingui: quòd omnia sic egerit, vt genitum præside bellorum deo, incredibile non esset: quod ipsum quoque cœlo receptum temporis eius homines nõ dubitauerint. Quædam vero etiã in defensionis speciem cadent: vt si in laude Herculis, permutatum cum Regina Lydię habitum, & imperata (vt traditur) pensa Orator excuset. Sed propriũ laudis est, res amplificare, & ornare. Quæ materia pręcipue quidem in deos & homines cadit: est tamen & aliorum animalium, & carentium anima. Verum in Deis generaliter primum maiestatem ipsius eorum naturæ uenerabimur: deinde propriam vim cuiusq;, & inuenta, quę utile aliquid hominibus attulerint. Vis ostenditur, vt in Ioue, regendorum omnium: in Marte, belli: in Neptuno, maris. Inuenta, vt artium, in Minerua: Mercurio, literarum: medicinæ, Appolline: Cerere, frugum: Libero, uini.

Tum si qua ab his acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam dijs honorem parentes, vt si quis sit filius Iouis. Addit antiquitas, vt ijs q sunt ex Chao. Progenies quoq;, vt Apollo ac Diana Latonæ. Laudandum in quibusdam, quòd geniti immortales: in quibusdam, quòd immortalitatem uirtute sunt consecuti: quod pietas principis nostri, præsentium quoque temporum decus fecit. Magis est varia laus hominum. Nam primum diuiditur in tempora, quodq; ante eos fuit, quoq; ipsi uixerunt. In ijs autem qui fato sunt functi, etiam quod est insecutum. Ante hominem, patria, ac parentes, maioresque erunt. quorum duplex tractatus est. aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit: aut humilius genus illustrasse factis. Illa quoq; interim ex eo quod ante ipsum fuit tempore trahentur, quæ responsis uel augurijs futuram claritatem promiserint: vt eum qui ex Thetide natus esset, maiorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula: Ipsius uero laus hominis, ex animo, et extra positis peti debet. Et corporis quidẽ fortuitorũq; cũ leuior, tũ nõ uno modo tractãda est. Nam & pulchritudinem interim roburq; prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, vt cum idem Tydea paruum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna uero cum dignitatem

durat. Historiam scribit Ouidius pulcherrime in ep̃la Deianiræ ad Herculem. Pietas principis nostri } Nã authore Suetonio impotentiaq; tyrãnidis prouectus Domitianus ĩ capite edictorum sic dictauit, Dominus deusq; noster. id quod & Martialis indicat hoc uersu de Domitiano scribens.
Edictum domini deiq; nostri.
Eum qui ex Thetide } Id est Achillem. Fortuna } nam talis quoque est, qualis est in fortunis. His } dispẽsandis. hic enim uel seruilis animus auaritia uincitur, uel generosus, liberalis et magnificus apparet. Decreta } senatusconsulta. Inter quæ } scilicet mortuis decreta. Monomẽta } Lucubrationes. Menander } Poeta comicus. Vt in Paride } Nam cum Hecuba Paridis mater sõniasset se flammam parere quæ Troiam succẽderet, adhibiti coniectores interpretati sunt, Paridem filiũ recens natum, Troiani regni, et sui ipsius exitiũ fore. quod ob raptam Helenam Menelai uxorem postea usuuenit, uelut narrant poetæ Homerus & Virgilius. Vt Thersitæ } quem Homerus ad portentum usque deformem facit, capite acuminato, eoq; raris capillis consperso, tum oculis strabis, humeris contractioribus ad caput, altero pede claudum, postremo graculorum instar bonis sententijs obstrepentem. Vnde ob contemptũ ab Vlysse uerberibus coercetur. Nirea Homerus in nauium catalogo omnium principum qui ad Troiam uenerint, formosissimum scribit, sed tamẽ imbellem. Plistenem impudicum } Hunc Plistenem tradunt adulterino concubitu sustulisse Agamemnonem et Menelaum, cum aliis Atreus legitimus pater dicatur. porro forma egregia Plistenes adiutus, obrepsit uxori Atrei. Vt Melio } Spurius Melius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est, & ob id factum cõciliata sibi plebe, regnum affectans à Caio Seruilio Hala magistro equitũ occisus est. ac domus eius solo æquata, author est Liuius. Marcoq; Mãlio } qui Capitolium à Gallis defenderat, cum obstrictos ære alieno liberaret nexos, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus ẽ: in cuius notam senatusconsultum factum ẽ, ne cui de gente Manlia Marco cognomen esset. Perses } Persen hunc uel regem Persarum, à quo Persæ nominati sunt, intelligo, uel quempiam nomine Persen, qui author fuerit Persis eius legis, qua sciebant matres & sorores in connubium adducere: id quod Catullus Epigrammate quodam insectatur. Porro q Ludouicus Cælius hunc locum correctiorem ferè in totum mutare conatur, non placet, etiãsi doctissima sint quæ ad locũ hũc congerit, lib. 10. cap. 18. Lacedæmonij } De differentia gentiũ uide stultitiam Erasmi. Rapto uiuere } Xenophon in libro quẽ scripsit de Repub. Lacedæmoniorum, inter alia complura, et uare potentiam eorum commendantia, recenset legum, fortitudinis, & patientiæ uelut specimẽ fuisse. unde & Horatius sic ait in Odis: Me non tam patiẽs Lacedæmon. Et Lycurgus Lacedæmoniorum princeps, masculis pueris uictus rationem tenuissimam præscripsit: & concessit, ut si quæ insuper desiderarent ad famem restinguendam, furarentur & raperent, modo non deprehenderentur: nam deprehensis pœna statuta erat. nimirum ut hac ratione bellicosiores, et in hostem ferociores euaderent. Frugalitas apud Sybaritas } Populos Calabriæ, qui ob luxum nimium & uestiũ et ciborũ, de se prouerbia dedere. Nam Sybaritica mensa prouerbialiter pro lautissima uiuẽdi ratione dicitur. Tũ & Martialis Sybariticos libellos uocat amatorios, et obscœnos. Vide Erasmum. Veteribus Romanis } Vnde summouit senatu Cato Censor eum qui decem argenti pondo domi haberet, ut refert Florus. Et Fabritius, ut est

affert, vt in regibus principibusq; (nanq; est hæc materia ostēdēdę uirtutis vberior) tū quo minores opes fuerunt, eo maiorem benefactis gloriam parit. Sed omnia q̃ extra nos bona sunt, quæq; hoībus forte obtigerūt, nō ideo laudātur, quòd habuerit qs ea, sed q̃ his honeste sit usus. Nā diuitiæ, & potētia, & gratia, cum plurimum virium dent in utranque partem, certissimum faciunt morum experimentum. aut enim meliores propter hęc aut peiores sumus. Animi semper vera laus: sed non vna per hoc opus via ducitur, Nanq; alias ætatis gradus, gestarumq; rerum ordinem sequi speciosius fuit: ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinę, post hoc operū, id est factorū dictorūq; cōtextus: alias ī species uirtutū diuidere laudē, fortitudinis, iustitiæ, continētiæ, cęterarumq;, ac singulis assignare q̃ secundum quanque earum gesta erunt: Vtra sit autem harum via vtilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus gratiora esse audientibus, quę solus quis, aut primus, aut certe cum paucis fecisse dicetur: siquid præterea supra spem aut expectationem, præcipue quod aliena potius causa, q̃ sua. Tempus quod finē hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum quod viuentes aliquando laudamus, sed quòd rara hęc occasio est, vt referri possint diuini honores, & decreta, vt publice statuæ constitutæ. Inter q̃ numerauerim ingeniorū monumenta, quæ seculis probarentur. Nam quidā, sicut Menāder, iustiora posterorū q̃ suæ ætatis iudicia sunt consecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, vrbes conditoribus, leges latoribus, artes inuentoribus nec non instituta quoque authoribus, ut à Numa traditum deos colere, & à Publicola fasces populo summittere. Qui omnis etiam in uituperatione ordo constabit, tantum in diuersum. Nam & turpitudo generis opprobrio multis fuit: & quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, & inuisos magis fecit: & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prędicta pernicies: & corporis ac fortunę quibusdam mala cōtēptū, ut Thersitę: at uero qbusdā bona uitijs corrupta, odiū attulerunt, ut Nirea ībellē, Plistenē īpudicū à poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt: nec minus q̃ in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adiecta quibusdam ignominia est: vt Melio, cuius domus solo æquata: Marcoq; Manlio, cuius prænomen è familia in posterum exemptū est. Et parentes malorū odimus. Et est conditoribus urbium infame, contraxisse aliquam perniciosam cęteris gentem, qualis est primus Iudaicę superstitionis author, & Gracchorum leges inuisę: & siquod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinis uir Perses in muliere Samia

apud Gellium, ingens auri pondus à Samnitibus oblatum recipere noluit, malens in fictilium uasorum usu ipse uiuens, aurea habentibus imperare. Laudātur autem urbes } Sic Ausonius Treueros, et Mosellæ fluuium, Romam, Mediolanum, Viennā Galliæ urbem. Factorum laus generalis } apud Laertium philosophus quispiam, opinor Carneades, in fragilitatem humanæ conditionis differens, mortē adeo plausibilem auditoribus fecit, ut plerique domum regressi, uitæ tædio mortē sius sibiq; conseiuerint. Quorundam à medicis ciborum } Vt Cato & Chrysippus Brassicæ laudes peculiari uolumine psecuti sunt, uelut testatur Plinius lib. uigesimo.

In uituperando Catone } Author Suetonius à Iulio Cæsare duos libros quos contra Catonem scriptos reliquit. Anticatones inscripsisse.

ANTONIVS PINVS.

Alij statū crediderunt primam eius cum quo ageretur, deprecationem } Superius explicauit qua definitione utantur plerique qui statum primā conflictionem esse existimant. hic & aliam opinionem congerit, & ad originē status, de qua acturum se proxime post definitionem promiserat, transit. Satis enim superque monuimus, Fabium quid sit status primum inquirere, deinde cum esse quæstionem in confesso fuerit, unde ea sumēda sit docere Alij ergo statum definiunt esse primam defensiōis depulsionem. deprecari siquidem est auertere: unde pro depulsione accipi deprecatio potest: ut in coniectura intentio sit, prouinciam expilasti: nō expilaui: est deprecatio, quæ à nōnullis status dicitur. Hanc sententiam in Topicis ad Trebatium tuetur Cicero, qui statum uocari dicit, in quo stat ad repugnandum congressa defensio. Illud uero quod idem refutationē ibi, alibi depulsionem deprecationemq; appellat. Quód si hāc litem dirimere uoles, repete qd ante dixi, duplicem esse inflexionem huius nominis status, uel p eo ubi causa stet, atque ita Fabius in quæstione statum uult esse: uel pro eo ubi stet defensor, et hoc intellectu à Cicerone uerborum situ ipso criminis refutatio status appellatur. Cæterum nil prohibet in diuersos intellectu spargi nomen, & alio atq; alio ab utroque in usum trahi, ut hinc facile colligas, nullam inter Fabium & Ciceronē, præterquam in uerborum diuersitate, subesse dissensionem. Vnde exoritur alia quæstio } Hic uerus initium alterius foret capitis, ubi de origine status disputatur: nec ambigo quin Fabius cōtinenter scripserit. Superiori memoria factum est ut notarētur spatia, et authorū ppetuus alioqui sermo distribuitur īteruallis et inepta distictio ne cōturbaretur. Porro siqd īpute sectū ē, certe hæc de statu disputatio usq; adeo luxata, et loco ē mota, ut utrósne magis mirer, pfessores, an chalcographos, sæpe dubitē. Sed ut ad rē redeā, cōmode post definitū statū, uñ colligi debeat subiungit. cui rei quærendę præbet occasionem Ciceronis definitio, quæ cum statum in depulsione constituat defensoris, sa n. ex deprecatione rei uidetur originem status trahere: perinde ac superiores cū statum definissent esse conflictionem causarum, ex conflictione nasci statū credebant. sic qui ait, in eo quo repugnat defensor, statum eē: ex defensionis utique depulsione statum oriri putabit. Vnde statuendum est, an is qui respōdet, nimirum defensor, semper statum faciat, & ex sua refutatione statum designet. Nec enim omnino cōsensum habet ea pars quæ à respondente sumendum esse cōtendit. Etenim Celsus ab eo dicit maxime statum pendere, qui suam probet ppositionem, ut in coniectura accusator factum intendit, reus negat, quia suspitionibus rem arguere debet accusator, defensor repellit tantum suspitiones, aut deficiētit aut infirmat, nec ex pfesso quicq;

institutere ausus dicitur primus. Sed in uiuentibus quoq; iudicia hominū uelut argumēta sunt morum, et honos aut ignominia ueram esse laudem uel uituperationem probat. Interesse tamen Aristoteles putat ubi quidq; laudetur, aut uituperetur. Nam plurimum refert qui sit audientium mores, quæ publice recepta persuasio: ut illa maxime quæ probant esse in eo qui laudabitur, credant: aut in eo contra quem dicemus, ea quæ oderint. Ita non dubium erit iudicium, quod orationem præcesserit. Ipsorum etiam iudicum permiscenda laus semp. nam id beneuolos facit, quoties autem fieri poterit cum materiæ utilitate iungenda. Minus Lacedæmone studia literarum, quàm Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto uiuere quibusdam honestum, alijs cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, ueteribus Romanis summū luxuria crimē. Eadem in singulis differētia. Maxime fauet iudex, qui sibi dicentem assentiri putat. Idem præcepit illud quoq; quod mox Cornelius Celsus prope supra modū inuasit: quia sit quædam uirtutibus ac uitijs uicinitas, utendum proxima deriuatiōe uerborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcū uocemus: quæ eadem etiam contra ualent. Quod quidem Orator, id est uir bonus, nunquam faciet, nisi forte cō muni utilitate ducatur. Laudantur autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor: & multum authoritatis affert uetustas, ut ijs qui terra dicuntur orti: & uirtutes ac uitia circa res gestas: eademque in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione ac munitione sunt. Ciues illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, author spectari solet: Honor ut in templis: utilitas, ut in muris: pulchritudo uel author utrobique. Est & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem. in quibus similiter speciem & utilitatē intuemur: speciem, maritimis, planis, amœnis: utilitatem, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum factorumq; laus generalis. Erit & rerum oīs modi. Nam & somni et mortis scriptæ laudes, & quorūdam à medicis ciborum. Itaque ut non consen sio hoc laudatiuum genus circa solam uersari honesti quæstionem, sic qualitate maxime contineri puto: quāquam omnes tres status cadere in hoc opus possint, hisq; usum C. Cæsarem in uituperando Catone, notauerit Cicero. Totum autem habet aliquid simile suasorijs: quia plerunq; eadē illic suaderi, hic laudari solent.

probat. ideo coniecturalem statū iuxta Celsum dicimus præcipue educi ab actore in coniectura. at in qualitate intētio est: Renunciatus es per ambitum, non, sed bono iure, inquit defensor. hic quia defensoris est planum facere iure se renunciatum, cum accusator ius tantum refellat, statum dicemus oriri magis colligiq; ex defensione. Propone uero tibi hanc legem eius esse probationem, qui prior aliquid de suo addit. In coniectura defensor reijcit modo, nihil intentat. ita probandi nullam habet necessitatem, in qualitate prior adijcit præter factum, ius. Ergo in eo probando ut elaboret oportet. sic translata necessitate probandi ad defensorem, quæ in cōiectura erat à actore, ab illo ait Celsus nasci statum, qui non depellit modo, sed quadantenus intēdit: ut cum dicit Milo se occidisse quidem, sed iure, nempe insidiatorem: illa relatio, criminis intentio quædam uidetur esse. Cui non accedo equidem} Hic Fabius sic est lubricus, & incomprehensibilis, ut elabatur ex manibus, nec inepte ei illud accommodes, Quo teneam uultum mutātem Protea nodo? Ergo sequamur Cyrenes cōsilium, & se in omnia uertenti, tenacia uincula, si possumus; contendamus. Iniquum uidetur petere, ut æquum obtineat. Cēset enim Fabius nasci statum tam ex intentione, quæ materiæ uicem præbeat, quàm depulsione, quæ causæ efficientis speciem sortiatur. sed intentionem non semper esse eius qui prima fronte uideatur accusator: nec depulsionem eius quem defensorem in speciem dixeris. Fabio enim, præterquam in cōiectura, quæ ab alijs ratio dicitur depulsionis, cū depulsione uocatur intētio: quod ab alijs firmamentum siue continens, id depulsio nuncupatur: quamobrē statū quo de agitur, fatetur ex depulsione intentioneq; erui: sed intendendi munus atque depellēdi, non idem eum uulgo facit: ut in causa Milonis (docendi enim causa in exemplo peruulgato consistam) primum intenditur, occidisti Clodium, quia id fatetur Milo, & iure factum dicit, traslumdum ad rationē putat Fabius, nec in ociosa quæstione hærendum, nempe an iure, ut quæ causam non contineat, nec aperiat. Erat, inquit, insidiator. ecce intentio esse incipit à parte defensoris: cui ita occurrit accusator, atqui non erat, proinde iniuria, Status hic erit Fabio, struxeritne insidias, ut probatæ iustam cædem faciant: non ostēsæ, cum iniuria. Hanc Fabij opinionē uerbosius sum executus, ut ne breuitatis essem compendio obscurus. Istuc igitur tandem collecturus, Celsi opinionem refutat ea parte primū qua statū aliquando fatetur à sola intentiōe proficisci. Statum, inquit, si ab altero solo esse ductum crederem, satius esset dicere cum alijs, sæpe à solo respondente nasci, cum nulla sit causa, si nihil respondetur: & tum demum fit lis, cum à respondente aliquid opponitur. quasi tolerabilius esset eum dicere à depulsione sola semper nasci, quàm aliquando à sola intentione quod etsi in totū falsum est, ea tamen parte uerū. qua depulsionem innuit esse necessariam. Colligit subinde intētionem esse adhibēdam, & hoc utitur argumento, tantum esse intentionis usum, ut prope sola statum facere uideatur. qđ etsi uerum non est omnino, id tamē fatendum, multum conferre intētionem, si interim sola uideatur ex se statum gignere. Ergo, inquit, mea sñia. i. uariū. i. nōnunq ab accusatore magis q̃ à defensore elucescit status, iterū à defensore magis: semp tñ ab utroq;. Vbi distat à Celso, qui ita agebat cōducere unum, ut alterum prorsus excluderet. Accidit certe pro conditione causarum. nā in coniectura uidetur actoris illa esse potius. Quæ omnia suspēdere debes, & catenus uera putare, quatenus ostēdūt ex utroque statum emergere, quia uideri modo potest, inquit propositio, id est intentio statum facere, siquidem intendens pbat, idq; suspitionibus in quibus expressa est coniectura. quod cum uiderent quidam, nimirum actorem suspiciones coniecturales in unū cogere sæpius, quæstioni facti duo nomina indiderūt. ex parte actoris no-

carunt

carunt coniecturam, quia suspicionibus rẽ credibilem facit. à parte rei inficialem & negatorum, quia reus totam defensionem negatione conficiat. quare multum actoris intentio ad coniecturam habet momenti, cum ea potissimum coniecturalis appelletur. sic in syllogismo summa probationis incumbit in eum qui rem lege quidẽ non comprehensam perinde aestimandam ait, ac si lege cauta esset. Est autem syllogismus, quarta species legitimarum quaestionum, per quam rem lege non praescriptam, ratiocinando uolumus ad legem accommodare, ubi qui id negat, non multum: qui intendit ad legem rem aptandam, ille totam ferme ratiocinationis probationem sustinet. quapropter satis ex eo quòd penè totum potest, probatur necessaria intentio ad status originem. Sed quia uidetur } Satis probasse uisus est necessariam esse in eruendo statu intentionem. nunc denuo confirmat multum in depulsione quoque esse momenti, quod & antea docuit, uerum tum ex falso collegisse potest uideri. nam eo efficiebat necessarium esse depulsionis cõcursum, quòd à depulsione sola plerique statum nasci contenderent. At uero certis adducit rationibus multum depulsioni in omni status inquisitione deberi. Etenim qui depellit, nõ causam modo cõstituit, quae sine ipso nulla esset, sed ut hoc aut illo utatur statu accusator, efficit. Cum enim actor rem intendat, eadem manente intẽtione, uaria depre‹c›atio necessitatem inducit accusatori uarios status persequendi. id quod exemplo illustrat. nam sit intentio, matrem occidisti, & parricidarum lege teneris: si respondeat defensor, non feci: uelit nolit accusator factum debet probare: ad cuius coniecturam plerasque suspitiones aduocabit. at si ita depellat, lex nulla est qua matricidae infligatur poena, incumbit necessitas alteri, ut colligat planũq; faciat ea lege plectendam matris caedem, qua parricidae insui in culleum cum simia iubentur & gallo. ita coget uti syllogismo, eo quo exposui prius intellectu. qua in re nil audeo mihi tribuere, cum tantopere desipiat in explicatione huius loci Mosellanus. Nectit ergo in hanc formam argumentum. si statum facit is qui depellit, concedamus, inquit, in statu peruestigando depulsionis habendam uel praecipuam rationem. semper certe uarium est, & illo res reuertitur, ut quia depulsio nunc est actoris qui defensoris subit tunc partes, nunc defensoris, qui in morem latini tibicinis in contrarium transit, ut statim ẽ dicturus, statũ peti ex intentione & depulsione fateamur. Sed nec intentio nec depulsio unius erunt partis. nunc is qui agit, depellit: nũc is qui cum agitur. id est reus. quod etiam exercitato offunderet tenebras, nisi difficultatis nubecula, exemplorum luce detergeretur. Intentio est accusatoris in coniectura, hominem occidisti. unum nimirum certum, si statim repugnet negando defensor, ex eius depulsione intentioni comparata nascetur status, quem faciet qui negat, id est reus statim negando efficiet ut mox emergat quaestio coniecturalis. In coniectura igitur idem status Fabio est, qui & uulgo creditur, quia ibi eadem prima est contentio, & ultima disceptatio, ut ait Cicero. At in qualitate quo modo res habeat audiamus. sit intentio, occidisti Messalam Lepide. tueatur se respondens, occidi, et iure. ubi nec uera est contentio, & ociosa, ut supra dicebam, quaestio. Continentia adiungi uult Fabius, & in primo illo congressu nullam eliciendam quaestionem, quam tamen in ore uersant omnes, & ex Fabij se putant loqui sententia. Occidi, inquit, iure. adulter enim erat, quẽ lex permittit deprehensum necare. qui reus erat, in hac defensione actoris aget partes, & eius haec putanda est intentio defensoria, quae à plerisq; omnibus ratio dicitur. Huic igitur intentioni nisi accusator aliquid opponat, causa excidit. obfirmat se, & ait non fuisse. Hoc quod ex Cicerone firmamentum diceres, in Fabio depulsionem uocabis, quae lis eius esse incipit, qui in prima illa conflictione accusatoris personam agebat. Ex hac depulsione collata intentioni defensoris educetur status, an esset adulter. ita erit quidem status ex depulsione intentioni comparata sed intentio eo modo quo Fabius accipit, interim actoris est, ut in primaria coniectura: interim defensoris, ut statu siue qualitatis primae, siue definitionis. Nouis fortasse uideor rem appellationibus inuoluisse, cum primam coniecturam uocaui. Sed si primis coniungas, haec postrema incredibili consensu cohaerebunt. Quid Cicero iudicationem uocet, non ignoras. idipsum Fabio est status. Ergo in coniectura prima quaestio ab ultima non differt. utrobique agitur an fecerit. in hac prima cõiectura semper intendit actor, depellit defensor. Sed si respondeat, iure interfeci adulterum: Cicero quaerendum putat an iure interfecerit. Hanc qualitatem origine primam antea uocabã. docendi causa dico in his defensionibus, in quibus tuentur iure factum, intentionem esse defensoris. non ambigis rationem reddi à defensore. ea, praecipue si crimen in aduersarium retorquet, intentio nuncupatur quam si neget defensor, oritur cõiecturalis iudicatio, quam Fabius (id quod inculco saepius) uocat statum. At si dicas, fuit adulter: sed quia non deprehendisti, fecisti iniuria: quaestio est an cum adulter fuerit, non tamen cum uxore deprehensus, iure occiderit. qualitatẽ habet iudicatio, & status erit qualitatis, in quo depulsio actoris fuit. Idem cogita in definitione. Quae, ita me deus amet, usque adeo in uulgus non uidentur, ut uerear ne παράδοξα uideantur. Nec ego assentiri mihi uolo quẽq, nisi haec talia sunt, ut non intellectis illis te expedire ab hoc Fabij labyrintho nõ possis. Quid quòd eadem quaestio. } Exhausta est bona pars difficultatis, reliquum est ut feliciter hos scopulos praeteruehamur. Dicebat paulo antea, in diuersis causis nunc actoris intentionem esse, nunc depulsionem à maiori probat. Etenim si in eadem causa, multiplicis tamen argumenti, eiusdem est & intentio, & depulsio, pro conditione causarum quae sunt inter se dispares, fiet ut in una depulsione utatur defensor, in alia idem intentione: cum eadem causa penes diuersas partes & actorem faciat intendentem, & reum depellentẽ. Huius rei sit hoc exemplum, Legem tulit Roscius Otho theatralẽ, ne quis in primis quatuordecim theatri gradibus sederet, qui scenicam artem exercuerit. quidam histrionem ludionemq; egerat in ortis suburbanis, nunquam tamen in publicum prodijt, aut palam spectaculo fuit. is sedit in quatuordecim ordinibus, unde excitatus est, & per uim ignominiose coactus surgere. ergo eius qui excitauit, intentio est, artem ludicram exercuisti, dum te praetori in ortis ostendisti: ideoq; eijci debuisti ab ordinibus in quibus contra legẽ sedisti. depulsio, non exercui artem ludicram, priuatim me ostendẽs praetori. Artem quippe ludicram exercere, est publice histrionicã agere. quaestio est definitione explicanda. Venit enim in dubium, quid sit artem ludicram exercere. Porro de lege Roscio scripta sunt plurima. legis huius lator fuit Q. Roscius Otho, eques Romanus. lex initio iniquis animis est accepta & suasu Ciceronis tãdem perlata est. Ars autem ludicra, quae scenico artificio ad uoluptatem spectatorum exercetur. alioqui ludicrum leue dicimus, ut Virgilius ludicra dixit praemia. Plura notauit Laurentius Valla. At si loco motus fuerit cum ludis interesset, & iniuriae sibi factae reum faciet eum qui excitauit de spectaculis: ille ipse qui prius depellebat, iam intendet, in hunc modum, iniuriam mihi fecisti, loco pellendo, & de spectaculis excitando. & qui prius accusabat, depellit, non feci iniuriam, si ex lege tibi edixi ne sederes, & locũ occupanti praeter ius, ademi. Vides in hac controuersia priorem intentionem esse actoris, defensoris deprecationem: posteriore intentionem à defensore fieri: sed qui ad accusandum mutata uoluntate descendat. frequentius tamẽ eueniet, quod à pluribus est traditum,

ut is qui intendit, accuset: qui depellit, defendat. Nam ut non utamur tot subductionibus, accusator intendet, & intentionem confirmabit: defensor etiam depellet, & depulsionem muniet. Vnde accusatoris intentio, defensoris sæpe erit depulsio, eius certe qui defensoris agit partes, cum depellit: id quod à pluribus est traditum.

Effugerunt has quæstiones } Vulgarem intelligit opinionem, quæ si uera esset, in pauciores calumnias incidit. Aiunt enim nonnulli statum esse eam quæstionem quæ ex prima intentione depulsioneq; oriatur, ut, fecisti, feci, sed iure: an iure fecerit. Nec est ambiguum, primam hanc depulsionem semper esse defensoris. unde effugerunt has quæstiones, in quibus nempe causis intenderet actor, in quibus intentionis munus obiret defensor. Adde q. qui ex utroq; nasci affirmant, effugiunt quæstiones molestas, an ab intentione, an à refutatione existat. Sed satisfacit ea res Fabio, qui illam primã quæstionem statum non putat, sed in ea esse statum. quod bifariã potest accipi, aut ut dicat statum esse illum qui in quæstione apparet multum, non autem ipsam quæstionem, aut ut uelit illam quam origine primam uoco quæstionem, statum dici non posse, sed in ea adhibitis continentibus statum reperiri. perfecta enim est controuersia, cum prima illa quæstio postremæ iudicationi coniungitur.

Hermagoras } Claudit hanc disputationem comparata Hermagoræ opinione cum sua. Hermagoras, inquit, statum uocat, quo exposito, quid sit in cõtrouersia intelligitur, per quam subiecta res intelligitur, & quo omnes probationes ut in scopum tela diriguntur. Fabius ut breuiter aliquid hac de re statuat, sentit in hunc modum, quæstiones singulas suum statum habere, qui ad præcipua capitalisq; status discrimen quæstionum uocentur: uerum in eius quæstionis controuersia statum causæ constituendum, ubi tanquam in cardine uertatur lis, quæ potẽtissimam habebit uel accusationem, uel defensionem. id quod abunde suffecerit, nisi subducendi subtilitate plerique uellent uti, qui concidunt ingenia, & siquid est generosum, perplexa morosaq; partitione deijciunt. Descripto enim omni quæstionum apparatu, considerate circumspice si accusas, quid reũ premat maxime: si defendis, quid ĩ primis subleuet. In illo hære, sta, habita, commorare, probationum castra fige, nec inde uelut à statuis nisi magna causa excuteris, siue statario pugnæ utaris genere, id est pondere argumentorũ, siue motorio, hoc est turbulentis affectibus. Hoc igitur est in cuius uigilia semper esse debes, nec ab eius unq̃ statione deijci. siue generale caput, ut Theodorus, siue q͡ónem generalem, ut Apollodorus, appellet quis, nõ ab illo dissentiet Fabius, ẽt si noĩe quouis alio asperiore duriore q; rẽ significaret. certe, inquit, prolixã de noĩe uitabo contẽtionẽ, nec imitabor eos q libris totis d statu appellatiõe disputarũt. Vt alijs aliud placet nomẽ, ita Fabio nomen status probatur, de quo superius diximus.

ARGVMENTVM.

Suasoriæ finem solum non esse utilitatem contendit, & mentem eorum qui hoc genus ita finierunt, interpretatur: docetque apud imperitos aliquando honestum ab utili separandum, quod apud sapientes nullo modo fiat. Eius esse duas partes, suadendi et dissuadendi, quarum utraque uel priuata sit, uel publica. Prooemio, quale est in iudicialibus, non egere, maxime si priuata sit. publicam uero esse liberiorem, breuiore tamen, & uelut quodam capite & initio contentam. Narrationem in priuata non esse necessariam, extrinsecus tamẽ posse multa narrari. In concionibus esse illam sæpe necessariam ad affectus mouendos, quæ ordinem rei docet. Tria esse in suasorijs spectanda: Quid sit de quo deliberetur: Qui sint q deliberẽt: Quis sit qui suadeat. Rem de qua deliberatur, certum esse fieri posse, aut non posse. si incertum, ductu duplici pugnandum. primum qualitate, si fieri posset, faciendum non esse, deinde coniectura, quæ potentissima est, fieri non posse. Omnia consultari aut propter ipsa, aut propter aliud. propter ipsa, an militi stipendium cõstitui oporteat. propter aliud, an Romani Fabios dedant Gallis bellum minitantibus. Partes suadendi, honestum, utile (sub quo necessarium) & possibile: ad quæ fas, iustũ, piũ, magnũ, facile, æquũ, referũtur, quæ in oẽm cõsultationẽ nõ cadũt. Oẽm cõsultationẽ esse de dubijs. Nullã esse cõsultationẽ de sola incũditate. Vtilitatẽ aliqñ collidi cum honestate, & contra, periculaq; maiora minoribus opponi. Vtilia etiam ipsa inter se nonnunquã comparari. Videndum esse diligenter, quid consecuturi simus, & per quid ut commoda & incommoda inter se conferamus. Personã aut deliberantium aut nostram diligenter spectandam. nam in consilijs authoritatem ualere plurimum, ut etiam exempla & experimenta. Consultare aut plures, aut singulos: plures, aut Senatum, aut populum: aut Romanos, aut Fidenates: Singulos, aut Catonem, aut Marium, aut Scipionem: aut senem, aut iuuenem: quorum omnium maxima sit habenda ratio. Turpibus honesta aliquando suaderi, & quo pacto: contra, bonis parum decora: ita tamen inhonesta suadenda esse, quasi inhonesta non sint: nam turpibus colorem esse dandum. In persona suadentis multum referre, qui, qua uita, genere, ætate, fortuna: prouidendumq; esse, ne quæ dicuntur, ab eo dissentiant qui suadet: quod factu non est facile: unde fit ut Prosopopœiæ sint difficillimæ, in quibus ad reliquum suasoriæ laborem personæ difficultas accedat. In scholis etiam materias fingi ad deliberandum, ex genere iudiciali & suasorio commixtas, iudicialibus similiores quam suasionibus: ut consultatio de pœna Theodoti apud Caium Cæsarem. Vltimo loco inuentione & dispositione suasoriæ tractata, quæ illi elocutio conueniat, præscribit. Grauiter primum declamatores accusat, qui dicendi genus in totum diuersum in hoc à iudiciali putabant, abrupta initia, concitatam orationem, breuitatem & uerborum magnificentiam illi tribuentes. Exordia ut non sint tam longa, negat tamẽ abrupta esse oportere. nec orationem torrentem & concitatam admittit, cum moderatione consilia maxime constent: magnificentiam nõ affectari, sed contingere, quia res grauissimæ in suasorias incidant: Porro breuitatem, & aliquanto maiorem inesse, propterea quòd quæstio simplicior sit, & membra habeat pauciora. ergo illis ut iudicialibus accommodandam secundum conditionem ipsius quæ tractabitur rei, dicendi rationem iubet.

De Suasoria seu Deliberatiua, et Prosopopœia. C. 8.

Eliberatiuas quoq; miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac siquid in his unũ sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito quin hi qui sunt in illa priore sententia, secundum opi-

MOSELLANVS.

Ne utile quidem, nisi quod honestum &c. } Opinio est Stoicorum præcipue philosophorum, qui omne utile honestum statuunt, quorum sententiam M. Tullius fusissime tractat lib. tertio Offi. & etiam in Paradoxis. Hæc est ratio nouissima } Quòd scilicet non sint utilia nisi honesta. Communes magis intellectus } Iuxta uulgi sensum loquendum est apud imperitos. Iugumq; Caudinum } At uero T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum Consules

Consules essent, quia cum male pugnatum apud Caudium eẽt, legionibus nostris sub iugũ missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his. iniussu enĩ populi senatusq; fecerant. Eodem tempore T. Minutius & Q. Aemilius, qui tum Tribuni plebis erant, quòd eorum authoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Sãnitium repudiaretur. Atq; huius deditiõis ipse Posthumius qui debebatur, suasor & author fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui ut Numantinis, quibus cum sine senatus authoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quã Lucius Furius & Sextus Attilius ex Senatusconsulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Haec Cicero lib. tertio Offic. Hic utilius certe fuisset praeclaros illos uiros in Rep. asseruare: uerum quia honestas dissuasit, dediti sunt hostibus. Eas } deliberationes. Legales tractatus } cõtrouersiae legales, an liceat, an sit pmissum legibus. Interim } dum eo perueniamus. Det Halonnesum } Insulam: cuius titulus est hodie in codicibus Graecis περὶ ἁλοννήσου. Est autem Halonnesos insula, quae cum ante Atheniensis ditionis esset, capta ã piratis, & hinc à Philippo Macedonum rege recepta, diu in ambiguo erat utrius esset, Atheniẽsis ne populi, an Philippi. Quare cum Athenienses ipsi repetundarum agerẽt, Philippus reddere eam quidẽ Atheniensibus recusauit: quod uidelicet ipse eis non extorsisset, sed à latronibus redemisset: uerum doni & muneris titulo se daturum hanc uelut in gratiã Atheniensium populo: id quod ignominiosum uidebatur Atheniensibus. res bello agi cepta est, idq; ex cõsilio Demosthenis. Apũ Ciceronem in Philippicis } nouis Antonianis. De statua } erigenda. Panegyricis } orationibus laudatorijs. Libera } arbitrio dicentis exposita. Isocrates fecerit } Nam à laudibus eloquentiae exorditur. Vicinis } Cognatione quasi. Gorgias } eodẽ modo fecit. Olympico } laude Olympicorum ludorum. Conuentus } scilicet uniuersae Graeciae, ut quinto quoq; anno essent celebres. Crispus Salustius } Nam Catilinarium auspicatur à collatiõe animi ad corpus, et utriusque uirtutum. Et Iugurthinum bellum incipit à refutatione opinionis quae fragilitatem humanae naturae querebatur. Extrinsecus } Aduenientis obiter. Concitanda } cõmouenda est aduersus hostem. Conciliationem } Ad amicitiam restaurandam. Fas habetur } Permissum est. Studio } Gratiae. Mores } Eius qui consulit. Operibus } Aedificijs. Voluit } Cicero ex sententia Aristotelis. Vires } Facultates. Mores } Leges, constituta. Rerum } Facultatũ & morum. Re } Ipso argumento. Plurima } Diuersae species. An Isthmos intercidi } Isthmos graecis terrae angustiam inter duo maria sitam significat: cuiusmodi est ĩ Achaia, ubi Corinthus oppidum: tum & in Thracia. Porro destinauit Iulius Caesar Achaiae isthmum pfodere, ut maria confluerent, itemq; exiccare paludes Ponticas, author Suetonius, sed morte praeuentus non perfecit. Portum autem Hostiae extruxit ingentibus ĩpendijs Claudius Caesar, ut in eius uita refert Suetonius. Alexander terras } Alexander Magnus cum ex authoritate Democriti Philosophi accepisset plures esse mundos, statuit Oceano pernauigato eos uincendos inquirere. Vnde declamationum argumenta antiquitas duxit. Innuit hoc Iuuenalis, Vnus Pelleo iuueni non sufficit orbis. Sententiae rogãtur } quaerũtur consilia. Stipendiũ } Apud Liuiũ lib. 5. Simplex } unum statum tantũ facit. Accedunt causae } Aliquoties ad materias. Gallis bellum minitantibus } Gallorum rex Brẽno in Hetruriae finibus Clusinos adortus: magna affecit clade. À Romanis ergo missi sunt le-

nionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est haec ratio uerissima, si cõsilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumq; praecipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt haec, & secundum cõmunes magis intellectus loquendum: Sunt enim multi qui etiam quae credunt honesta, non tamen satis eadem utilia quoque existiment: quae turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent: ut foedus Numantinum, iugumq; Caudinum. Ne qualitatis quidem statu, in quo et honestorum et utilium quaestio est, complecti eas satis est. Nã frequenter in his ẽt cõiecturae locus est: nonnunq̃ tractatur aliqua finitio, aliqñ etiã legales possunt incidere tractatus, in priuata maxime consilia, siquando ambigitur an liceat. De coniectura paulo post pluribus: interim, estne finitio apud Demosthenem, det Halonnesum Philippus, an reddat? apud Ciceronẽ ĩ Philippicis, quid sit tumultus? Quid? non illa similis iudicialiũ quaestio, de statua Seruij Sulpitij, an ijs demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti? Ergo pars deliberatiua (quae eadẽ suasoria dicitur) de tpe futuro consultans, quaerit etiam de praeterito: officijs constat duobus, suadendi, ac dissuadendi. Procemio, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisq;, quem consulit. Initiũ tamen quodcunque debet habere aliquã procemij spẽm, nec enim abrupte, nec vnde libuit, incipiendũ: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In Senatu, & utique in concionibus eadem ratio quae apud iudices acquirendae sibi plerunque eorum apud quos dicendum sit, beneuolentiae. Nec mirum, cum etiam in Panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat & nostra, & ab eius qui dissentiet, persona, duci frequenter in consilijs exordium, quasi mutuantibus hoc nobis à iudiciali genere: nonnunquam etiam ut minor res maio'rve uideatur. In demonstratiuis uero procemia esse maxime libera existimat. Nã & longe à materia duci ut in Helenes laude Isocrates fecerit: & ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur plus honoris corporum quàm animorũ uirtutibus dari: & Gorgias in Olympico laudans eos, q primi tales instituerũt conuentus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius, in bello Iugurthino & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est. Sed nunc ad Suasoriam, in qua etiam cũ procemio utemur, breuiore tamẽ & uelut quodam capite tantum & initio debebimus es-

se contenti. Narrationem vero nunquam exiget priuata deliberatio, eius duntaxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In cõcionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet, necessaria, affectus, vt quę maxime, implenda. Nam & concitanda & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem, impellendi animi. Nonnunquam etiam mouenda miseratio est, siue ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, siue socię ciuitatis euersionem deflebimus.

Valet autem in consilijs authoritas plurimum. Nam & prudentissimus esse haberique & optimus is debet, qui sententiæ suæ de utilibus atque honestis credere omnes uelit. In iudicijs enim vnum vulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo: Consilia nemo est qui neget secundum mores dari. Gręcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse iudicauerunt, & in sola Reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte uersatur. Ideoq; suasuris de pace, bello, copijs, operibus, uectigalibus, hęc duo pręcipue nota esse uoluit, uires ciuitatis, & mores: vt ex natura cum ipsarum rerum, tũ audientium, ratio suadendi duceretur. Nobis maior in re uidetur varietas. nam & consultantium & consiliorum plurima sunt genera. Quare in suadendo & dissuadendo tria primum spectanda erunt, Quid sit de quo deliberetur, Qui sint qui deliberent, Qui sit qui suadeat. Rem de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum. Si incertum, hęc erit quęstio, sola, aut potentissima. Sæpe enim accidet vt prius dicamus ne si possit quidem fieri, esse faciendum, deinde fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, coniectura est, an Isthmos intercidi, an siccari palus Pontina, an portus fieri Hostię possit, an Alexander terras ultra Oceanum sit inuẽturus. Sed in ijs quoq; q̃ constabit posse fieri, coniectura aliqñ erit: vt si quęratur an vtique futurum sit vt Carthaginem superent Romani, vt redeat Annibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit. Vt seruent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint. Quędã et fieri posse, & futura esse credibile est: sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo. Vbi coniecturę non erit locus, alia sunt intuenda. Et primum, aut propter ipsam rem de qua sententiæ rogantur, consultabitur: aut propter alias interueniẽtes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant Patres conscripti, an stipendium militi constituant. Hæc materia simplex erit. Accedunt causę aut faciendi, vt deliberẽt P.C. an Fabios dedant Gal-

gati ad pacem faciendam inter Clusinos & Gallos, qui exorta rixa regem ipsum trucidarunt: Vnde Galli commoti Romanis indixerunt bellum. Hinc deliberatio quam proponit Fabius.

Deliberat Cæsar } Vide Cæsarem in commẽtarijs. *Milites* } Deterriti ferocia Germanorũ.

Hæ } materiæ. *Quæstio* } Sĩplex. *Fas* } Ius gentium. *Locus* } Occasio. *Hunc casum* } Hanc cõsternationem militum.

Defecti } Destituti. *Necesse est* } Deditionem facere. *Idipsum* } quod subijcitur. *Non fecerunt Saguntini* } Saguntum Hispaniæ oppidum munitissimũ cum diu frustra oppugnationẽ Annibalis sustinuissent, ut quiduis potius facerent, quam fidẽ populo Romano datam deditione facta frangerẽt, ad extrema adacti, sese una cum domicilijs cõcremarũt. *In rate Opitergins* } Opitergium oppidum ẽ Italiæ non procul à Venetijs, uelut indicat Plinius lib 13. cap. 19. Eius ciues pugna nauali ab hostibus circumuenti, potius q̃ se hosti trucidãdos relinquerẽt, mutuis cædibus sese confecerũt.

Circumuenti } ab hostibus.

Non magis } Mihi uidetur esse consilium. *Dubijs* } quorũ euentus est incertus. *Tertiam partem* } suadendi. *Quæ partes* } Vtilitatis. *Partes* } Suadẽdi & dissuadendi. *Honor deorum* } Vnde ludi Apollinares in honorẽ Apollinis instituti sunt, & Megalenses ludi in honorẽ magnæ deum matris Cibeles.

Illic } in exemplo Opiterginorum. *Serui armentur* } Nam cum multis cladibus exhausta esset Romana ciuitas, ita ut iuuentus libera ad exercitus reparandos non suppeteret, consiliũ factum est, & senatusconsultũ, quo permittebatur seruos armari contra hostem, quando lege statuebatur capitalis pœna seruo militãti. *Cæsar uicerit* } Pompeianos, & ex sequenti fidem non seruatam auxiliarium ulcisceretur. *Quod esse uero similius* } Posterius scilicet, Cæsarem uincere. *Vtrisque* differẽ-

tia } hoc est pluribus & singulis consultantibus. *Senatus* } Concio omnium ciuium. *Catoni* } Maximæ seueritatis uiro, & ab omni ambitione alieno.

An Caio Mario } Nouarum rerum studiosissimo, & ex altera parte ciuilis belli authori. arma enim contra Syllanam factionem cepit, uelut refert Lucius Florus. *Scipio prior* } Vehementis & ferocis ingenij uir.

Fabius deliberet } Lentissimi alioqui & mansuetissimi ingenij homo, qui quẽadmodum ait Ennius apud Ciceronem de senectute, Vnus cunctando Romanis restituit rem. nam Annibalẽ iuueniliter exultantem sua patientia fregit. *Proficiet* } monebit. *Vanitas* } Pro qua grauitas. *Aliquãto uero magis* } scilicet permouendus est animus eius. *Præter id* } Id est hoc argumentum. *Malorum* } scilicet ex uitijs. *Bonorũ* } ex uirtutibus. *Liberare* } occasione responsionis. *Cæsari* } Sed contra utilitatẽ eius. *Recta sunt* } quæ proposita honeste persuaderi Cæsari. *Suasorias* } materias. *Hæc consilia* } parum decora. *Suadere* } scilicet sese, sed tanquã eius persona quæ consilium petit, digna. *Impellũt* } Suadendi ratione. *Color* } scilicet quidam honestatis. *Loquitur* } Ad milites. *Indignatione* } quód uidelicet indignissimum ei uideretur, reipub. administrandæ gubernacula paucis quibusdam præpotẽtibus & nouis hominibus in manus dari, per quorum factionem nobilitas nõ admodum diues, et plebis paupertas opprimeretur. *Sic Atreus* } qui proprios liberos occidit.

Ambitus } Studiũ honoris cõseruandi ẽt per scelus. *Hæc* } consultatio. *Quæ dicuntur* } Per consilium. *Summissiorẽ* } Mensuram quandam minorem.

Ratio ipsa } Argumentatio.

Prosopopæiæ } Id est quando introducimus in orationę deliberatiua consilium ad imitationem alicuius personæ compositum. Vocabulum certe ipsarum personarũ fictionẽ sonat: προσωπον.

lis bellum minitantibus. Aut non faciẽdi, vt deliberat C. Cæsar an perseueret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerent. Hæ suasorię duplices sunt. Nam & illic causa deliberandi est, quòd bellum Galli minitentur: esse tamen quæstio potest, dedendi' ne fuerint etiam citra hanc denunciationem, qui cõtra fas, cum Legati missi essent, pręlium inierint, regemq; ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et hic nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militum perturbationem: est tamẽ locus quærendi, an citra hũc quoque casum penetrandum in Germaniam fuerit. Sẽper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari etiã detractis sequentibus posset. Partes suadendi quidam putauerunt honestum, vtile, necessarium. Ego nõ inuenio huic tertiæ locum. Quantalibet enim uis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere: de faciendo autem deliberatur. Quòd si hanc uocant necessitatem, in quam homines grauiorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio: ut si obsessi, & impares, & aqua ciboq; defecti, de faciẽda ad hostẽ deditione deliberẽt, & dicatur, necesse est: nempe sequitur ut hoc subijciatur, alioqui pereundum est. ita propter id ipsum nõ est necesse, quia perire potius licet. deniq; non fecerunt Saguntini, nec in rate Opitergina circumuenti. Igitur in his quoque causis aut de sola utilitate ambigetur, aut quæstio inter vtile atque honestum consistet. At enim siquis liberos procreare uolet, necesse habeat vxorem ducere. quis dubitat? sed ei qui pater uult fieri, liqueat necesse est uxorem esse ducendam, Itaque mihi ne consilium quidem videtur, vbi necessitas est: non magis q̃ ubi constat quid fieri non posse. Oĩs. n. deliberatio de dubijs est. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt δυνατόν, quod nostri possibile nominãt: quæ vt dura videatur appellatio, tamen sola est. Quas partes non omnes in omnẽ cadere Suasoriam, manifestius est quàm vt docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, à quibus ponuntur ut partes, quę species sunt partium. Nam fas, iustum, pium, ęquũ, mãsuetum quoq; (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον) et siqua adhuc adijcere quis eiusdem generis uelit, subijci possunt honestati. An sit autem facile, magnum iucũdum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione, Est quidem vtile, sed difficile, paruum, iniucundum, periculosum. Tamen quibusdam uidetur esse nonnunquã de iucunditate sola consultatio, vt si de ædificando theatro, instituendis ludis deliberet. Sed neminẽ adeo solutũ luxu puto vt nihil causa suadendi sequatur pręter voluptatem. Pręcedat enim semper aliqd necesse est, ut in ludis ho-

συντον personam significat, et ποιέω fingo. Aliter Cæsar, aliter Cicero } Cæsari enim tribuit Sallustius orationem mitẽ, & supra modum indulgentem, dum uidelicet uel sic in Catilinaria coniuratione negat aĩadvertendum in coniurationis authores, idq; facit callide, nimirũ quò per clementiam audacissimi cuiusque fauorem cõciliet, sicq; aditum ad imperium occupandum præparet. Rursum Cicero dum gloriam ueram ex patriæ libertate omnibus uiribus sectatur, mauult mortẽ subire, quàm non uel ingenij artibus Remp. tueri. At Cato seuerissime aĩaduertendum in coniuratos, uelut patriæ honestas suadet, censet.

Duplicis est opæ } Alterius suadendi, alterius seruandi decorem. Vocem dabat } quibus accommodabat orationem suã.

Indoctis } Hominibus. Nam si indoctus esset cui scribebat, indoctam quoq; & eo dignam orationem meditabatur. Habitus } Gestus. Alio } Discrimine. Hoc } Personis distare. aliàs hæc, scilicet persona, hoc est personæ fictio. Controuersias } Contentiones iudiciales.

Poni } Proponi in declamando. Priami uerba } quibus exorat animum Achillis ferocem, ut Hectoris filij occisi corpus reddat honorifice sepeliendum. Est autem locus apud Homerũ ultimo lib. Iliad. Syllæ dictaturam } Cum eam seruare licuisset. unde & Iulius Cæsar dixit Syllam literas nesciuisse, quòd dictaturam deposuisset, cuius occasione potuisset imperium inuadere. Hæc } Themata. Substituimus } Introduximus pro nobis loquentes.

Pro Cælio } Cælius adolescẽs hac causa suspectus erat indicibus quibusdam quòd Clodiæ uenenum parasse diceretur. Verum Cicero hanc causam Cœlij sic tuetur, ut substitutis personis Appij Cæci, quem non pudeat de libidine uerba facere, et Clodij fratris iunioris ipsius Clodiæ, qui quòd una cum sorore concubuerit, facile promere queat quæ se conscio soror libidinosa commiserit, atq; hac arte eludat iudiciũ Cicero: quodq; Cælius spreuerit Clodiæ blanditias, in ius ab alijs adulteris uocetur. De pœna Theodoti } qui cũ præceptor esset Ptolemæi regis Aegypti, author fuit discipulo pupillo, ut Pompeium Magnum illuc ad littus appellentem in fuga iuberet interfici & caput eius ad Caium Cæsarem hostem deferri: Cæsar aũt uiso Pompeij capite, illachrymauit cum uirum interfectum, cuius uita uictoriam suam clariorem reddidisset: quare delibe rat an supplicio afficiat Theodotum eius cædis authorem. uide Florum. Permista autem ẽ & utilitatis ratio } quæ ꝓpria est suasoriæ materiæ. Quæritur & de honesto } Vt nõnihil etiam demonstratiui generis accedat. Abrupta } nihil auditorem præparantia. Concitatam } Vehementem, hoc est affectibus plenam. Non quiritet } Id est non quæstionibus obturbet, quæ omniũ maxime declamationes desiderant. Torrens } impetuosa oratio. Cur } quasi dicat, nullam ob causam.

Nam & Philippicas } Constant Philippicæ deliberatiuo genere. suadet enim Demosthenes Atheniensibus bellum suscipere contra Philippum. Breuitas quoque } quæ semper generale quiddam habet. Porro hoc demum generale est, quod ĩ singularibus similiter contingere est deprehensum. Namque in his } Historijs. Conciones } Habitæ ad populum, siue milites. Sententiæ } In senatu habitæ.

ANTONIVS PINVS.

TRibus concluserat uniuersam de statu disputationẽ, quid sit, unde dicatur, quod & qui sint. Cõfectis igitur duobus ad postremum accedit: in quo longe maior quàm in prioribus dissensio. Nam cum in alijs mediocris quædã sit uarietas, hac in re sic uarietate certasse uidẽtur, ut nec de numero nec de no-

mine satis apud illos usquam cō stet, nec ulla distinctio certum locum habeat. Nō enim uel qui spāles sint, uel qui generales, in tanta diuersitate satis cōuenit. Porrò in opinionibus recensen dis hunc ordinem tenet, ut eos anteponat, qui ad capita quædam omnia quæstionum genera, non tamen uelut ad rhetorū ciuiles status redegerunt: inter quos est Aristoteles, qui Archytam secutus, uoces numero infinitas, decem generalissimis appellationibus est complexus, quæ ab illo κατηγορίαι dicuntur: nobis si liceat uerbum uerbo reddere, prædicamenta græcum nomen & significationem continet, &, ut illi aiunt, prædicationem. Prima enim genera & significandi uiribus ambiūt omnia, & omnia inferiora ita despiciunt, ut supra se nulla suspiciant. de quibus plura dicere nil attinet, cum præter ridiculam ostentationem fructus legētibus nullus subsit. Hoc tamen ē obseruatione nō indignum, aliū illis generibus scopum à Fabio nostro præfigi, quàm uulgo solebat. Etenim in ore habent oēs, in hoc illa elemēta comparata, ut immēsa rerum uocumq; turba in illos ordines descripta, nō amplius tumultuaretur. ut olim libertini in tribus distributi, ne comitiorum ratio conturbaretur. At Fabius altius cernēs cō silium, id egisse Aristotelem cō firmat, ut primus omnium quæstionum genera proponeret, et de horum aliquo in omni disputatione quæri uellet. Principe loco est οὐσία, quam Flauius (sic enim leges lib. 2. ca. 15. & lib. 8. cap. 3.) retulit essentiam, dura quidem usu, sed pene sola appellatione. nanque substantia οὐσίαν nō exprimit, cum aliud esse intelligamus, quod εἶναι, aliud substare, & subsistere, qđ ὑπάρχειν græci aiunt. Eius quæstio esset, sit ne res, & subsistat: quod in coniecturæ speciē uenit. Porro οὐσίαν describit Aristoteles ut sit quæ maxime subsistit, & τὸ εἶναι principium reliquis præbeat. illam

nor deorū, in theatro non inutilis laborum remissio, de formis & incommoda turbæ, si id non fit, conflictatio: & nihilominus eadem illa religio, cum theatrum ueluti quoddam illius sacri templum uocabimus. Sæpe uero & utilitatem despiciendam esse dicimus ut honesta faciamus: ut cum illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quāquam perituri sint nisi fecerint. Et utilia honestis preferimus: ut cū suademus ut bello Punico serui armentur. Sed tamen neque hic plane cō cedendum est esse id inhonestum: liberos enim natura omnes, & eisdem constare elementis, & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest: & illic ubi manifestum periculum est, opponēda alia: ut crudelius etiā perituros affirmemus si se dediderint, siue hostis non seruauerit fidem siue Cæsar vicerit, quod esse vero similius. Hæc autem, quæ tantum inter se pugnant, plerunq; nominibus deflecti solent. Nam & utilitas ipsa expugnatur ab iis qui dicunt non solum potiora esse honesta quàm utilia, sed ne utilia quidem esse quæ non sint honesta: & contra quod nos honestum, illi uanum, ambitiosum, stolidum, verbis quàm re probabilius uocant. Nec tātum inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut ex duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minus. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam suasoriæ incidūt: ut cum Pompeius deliberauit, Parthos, an Africam, an Aegyptum peteret. Ita non tantum utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Itemq; contra. Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei quæ undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita fere omnis Suasoria nihil est aliud q̄ comparatio. Videndumq;, quid consecuturi simus, & per quid: ut æstimari possit, plus in eo quod petimus, sit commodi: an uero in eo per quod petimus, incōmodi. Est utilitatis & in tpe quæstio, Expedit, sed non nunc, Et in loco, Non hic. Et in persona, Non nobis, non contra hos. Et in genere agendi, Non sic. Et in modo, Non in tantum.

Sed personam sæpius decoris gratia intuemur, quæ & in nobis, & in iis qui deliberant, spectanda est. Itaq; quanuis exempla plurimum in cōsiliis possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis: refert tamen quorum authoritas, & quibus adhibeatur. Diuersi sunt enim deliberātiū animi, duplex conditio. Nam consultāt aut plures, aut singuli: sed in utrisq; differētia: quia & in pluribus multum interest Senatus sit, an populus: Romani, an Fidenates: Græci, an Barbari & in singulis, Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario, de ratione belli Scipio

in singularem distribuit, ut pote Socratem, Ciceronem, & communem, quam secūdam dicit, ut hominem. Utcunque sit, eius cō iectura in eo demum sita est, an res sit. Illi succedit, non naturæ qdem ordine, sed uicinia cuiuscunque rādi, qualitas. ποιότης ab Aristotele dicitur. ea qđ significet, & cuiusmodi gignat quæstionem, cernere peruium est. Ea n. est per quā dicimur quales, id est certa quadam affectione præditi. In ea uero qualis sit res quæritur. Tertia in recēsendo est quantitas, quæ in duas ē diuisa partes, quàm magna res sit, et quàm multa. Prius genus continuam quantitatem appellant, posterius discretā et disiūctam. Illa ad communem iuncturam cohæret, hæc sibi nulla iunctione copulatur. Quid quòd à posterioribus diuisam ait? nunquid eadem non utitur distributione Aristoteles? sic statuo diuisam quantitatem ab Aristotele, sed à posterioribus in has digestam quæstiones. Quartum genus ē relatorum, quæ πρός τι, hoc est ad aliquid uocātur. Omnia siquidē aut posita sunt, aut alio referri nata sunt. Illa uero relata dixeris, quæ ita habent natura comparatum, ut alio trahantur. Ex hoc genere duplex emanat quæstio: comparatiua, ut uter dux melior, Scipio, an Annibal. siquidem collatio omnis aliò sensum rapit. & translatiua. Nec enim est dubiū quin ubi de transferenda actione lis est, referatur causa ad aliquid, & in illa relatione consistat: ut an huic in hunc sit ius agendi. Hæc sunt quatuor genera luculentius ab Aristotele in ratione differendi explicata. reliqua sex cursim attigit, quòd et usum habeant in differendo minorem, & obscuriorem īterpretationem, ut ποῦ, siue ubi, quo uocabulo omnia uerba quæ in loco esse quempiam indicant, continentur. & πότε, quando: in quem ordinē redigenda sunt omnia quæ temporis spatio circunscribi aliquem notant. deinde facere et pati. huc refer agētia omnia

tis omnia & patientis, quæq; illa enunciant uerba, Habere, cuius sit exemplum, esse armatũ, habere uestem circumpositam, omnia id genus hoc includes elemento. Vltimum ex decem κεῖσθαι, quod situm esse, & quodammodo compositum significat, ut stare, sedere. duo calefacere & irasci, situm non uidentur habere ullum. proinde expũgunt eruditi, & alia substituũt. Moueor exemplarium consensu Quid ergo? siqua ẽ excusandi ratio, fuerit nimirum ista calefacere accipi posse calefaciẽdi situ: & irasci pro eo situ partium, quo excandescentes utuntur. aut certe conyciemus esse mixta exempla actionis & situs. Quæ ita disputo, ut non omnino displiceant qui eo loco mouent hæc uelut spuria & adulterina. Verum, inquit Fabius, quatuor prima genera dignas habent quæstiones statu: substãtia & quantitas ad coniecturã referuntur. Esto sit in quantitate quoddam status finitiui simulachrum: qualitas suo statui coniũcta est. ad aliquid duos habet status speciales, at locus, tempus, habitus, situs, facta & alia inter negociorum comites circunstantias numerantur, ex quibus præsertim coniecturæ apta petuntur argumenta. Alij nouem elementa posuerunt, id est nouem simplicissimis quæstionum generibus omnem de qua posset quæri rem sunt complexi. Primum uero elementum faciunt personam: cuius tripartitam uolunt esse controuersiam. Cum enim bonorum genera sint tria, fortuita, corpori insita, et animo, de quocunque genere institutas quæstionem, de persona esse dicent, & ad primum elementum referri: quod ad instrumenta probationesq; tum coniecturæ tũ qualitatis pertinet. & coniecturam quidem iuuat, dum personarum attributa rei factæ aut fidẽ afferunt, aut detrahũt. Qualitatem uero, quòd et animus sæpe excuset iniuriã, & tam corporis dotes quàm fortunæ præsidia & adiumen-

prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipue discrimen dabũt. Et honesta quidẽ honestis suadere facillimum est: si uero apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diuersam vitæ sectam, cauẽdum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permouendus: sed laude, uulgi opinione, et si parum proficiet hæc uanitas, secutura ex his utilitate: aliq̃to uero magis obyciendo aliquos, si diuersa fecerint, metus. Nam præter id quod his leuissimi cuiusq; animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus ualeat malorum timor, q̃ spes bonorum: sicut facilior eisdem turpium q̃ honestorum intellectus est. Aliq̃n bonis quoq; suadẽtur parũ decora, dãtur parũ bonis cõsilia: in qbus ipsorũ q cõsulunt, spectatur utilitas. Nec me fallit quæ statim cogitatio subire possit legentem: Hoc ergo præcipis? & hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum, Propositis plurimis quæ honeste suaderi Cæsari possent, sim ne bonus uir si hæc suadeam? Minime. Suasoris enĩ finis ẽ vtilitas eius cui quisq; suadet. At recta sunt: quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus. Sed quia est altior q̃stio, nec tñ ad Suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus duodecimo (qui summus futurus est) libro. Nec ego quicq̃ fieri turpiter velim, verum interim hæc uel ad scholarum exercitationes pertinere credantur. nam & iniquorum ratio noscenda est, vt melius æqua tueamur. Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non suadere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum quòd turpis & crudelis sit, impellunt: sed dandus illis deformibus color, idq; etiam apud malos. Nec enim est quisquã tam malus, vt malus videri uelit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur, vt rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur audere. Sic Atreus apud Varium,

Iam fero (inquit) infandissima, iam facere cogor.

Quanto magis eis quibus cura famæ fuit, conseruãdus est hic vel ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus consilium vt Antonium roget, uel etiã vt Philippicas (ita uitam pollicente eo) exurat, non cupiditatem lucis allegabimus (hæc enim si ualet in animo eius, tacẽtibus quoque nobis valet) sed vt se Reipublicæ seruet, hortabimur. Hac illi opus est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et Caio Cæsari suadentes regnum, affirmabimus stare iam Rempublicam nisi vno regente non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id solum quærit, quomodo q̃ minimũ peccare uideatur. Mul-

ta in utranque partem qualitatis ualent plurimum. Secundum elementum statuunt tẽpus, quo includũt omnes quæstiones quæ temporis habent controuersiã: ut si ageretur, essetne seruus putandus is quẽ mater peperit cũ addicta esset. Porro addicti uocãtur, qui obstricti ære alieno, cum soluendo non sint, addicuntur à prætore ad corporis seruitutem. donec operæ paria faciãt cum accepta pecunia. & quia uidetur mater addicta tãtisper quidem dum seruili officio fungitur, seruitutem seruire, hinc controuersia oritur, sitne seruus eo natus tempore. nec attinet in utrãuis partem disputare, si modo intelligimus, siqua est, eam ex tempore sumi difficultatem. Tertium elemẽtum locum uocant. hoc enim casu legi ordo exigit. qui ut in coniectura probationũ, sic in qualitate materiam præbet quæstionum, authore Fabio lib. 5. Ex loco uero huiusmodi exoritur q̃stio, sitne ius tyrannum interficere in templo, dũ uel ipse dijs facit, uel sacra suæ uicis obeuntibus interest, uel dum eo confugit. detrahe loca, quæstionum nulla manet ambiguitas quin tyrannum occidere liceat, cum tyrannicidis præmia sint constituta. hinc tantum res euadit anceps, quòd ut uitam illi ui adimere fas & iura sinunt, ita in quencũque locum cædis faciendæ gratia irrũpere religio prohibet. Eodem pertinet illa quæstio: exilio adiudicatus est quispiam. & urbe non egreditur, domi se cõtinet, & publico abstinet. Non dubiũ quin urbem incolere non sit exulare. hinc res accipit controuersiam, quòd domi latuerit, nec in uultum hominum, ludos, & forum prodierit, non aliter quàm si solum uertens urbe cessisset. habitum uero esse exilij quoddã genus, recipere se domũ, et oculis hominum se non credere, Cicero docet in Pisonem. At enim nec exilium ipsum pœna fuit, immo uerius quædã pœnæ remissio: ut ex Cicerone satis liquet. Taceo loca iuris eo pertinẽtia.

nolo esse mei in re non necessaria immodicus ostentator. Quartum elemētum enumerat, speciale quoddam tempus, καιρὸν appellant, id est occasionē. In priore, temporis, id est spatij subest quæstio: hinc commoditatis ad agendum opportunæ ratio habetur. At uero occasio multiplex est, generalis & stata, ut æstas & hyems. quædam enim æstate gerūtur melius, ut messes, ut bella: quædā hyeme: quæ in Georgicis late describit Virgilius. Alia est fortuita, ut pestis, inediæque occasio. unde trahitur nobile declamatiōis argumentum de eo qui inualescente peste epulas celebrabat, & passim desertis ædibus, se uino ciboq; explebat, crimen illi totū ex eo conflatur, quòd per occasionem alienæ calamitatis ipse luxu diffiueret, ita ut pestem inuexisse & auxisse crederetur.

Quintum faciūt actum, id est πρᾶξιν. In actu uero aiunt oēs uoluntatis quæstiones comprehendi: ut cum agitur, sciens, an ꝑ imprudētiā egerit: fortuitóne concursu, an inexpugnabili necessitate, cuius sæpe ueniunt in usum quæstiones. Sextum collocant numerum, qui quantitatis est species. dupliciter enim diuidebant quantitatem, in magnam, & multam. hac posteriore concluditur numerus, ut cum quæritur, debeantúrne Thrasybulo triginta præmia. nā si ei q unū sustulit, unū præmiū decernitur, triginta deferri illi par ē, qui triginta à Lysandro datos rectores, & dominatu tyrannorum more abutentes, aut interemerit, aut à reip. peste oppressioneq; deiecerit. historiam attigi. latius prosequitur Iustinus, à quo petas licet. Septimum elementum causam faciunt. huc ꝑtinent omnes quæstiones causarum, in quibus uere factum proposita ratiōe defendimus, ut fit in qualitate præsertim absoluta. Octauum constituunt τρόπον, hoc est modum, cum res non alio in quæstionem, quàm ꝓpter modum adducitur: ut cum alter factum dicimus, quàm le

tum refert etiam quæ sit persona suadentis: quia anteacta uita si illustris fuit, aut clarius genus, aut ętas, aut fortuna, affert expectationem. Prouidendum est, ne quæ dicuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his contraria summissiorem quendā modū postulāt. Nā q̄ in alijs libertas est, in alijs licentia vocatur. Et quibusdam sufficit authoritas, quosdā ratio ipsa ęgre tuetur. Ideoq; longe mihi difficillimæ videntur Prosopopœiæ, in quibus ad reliquum Suasoriæ laborem accedit etiam personę difficultas. Nanque idem illud aliter Cæsar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. Vtilissima uero hæc exercitatio, vel quòd duplicis est operis, vel quòd Poetis quoque, aut Historiarum futuris scriptoribus plurimum confert: verum & Oratoribus necessaria. Nam sunt multæ à Gręcis Latinisq; compositę orationes quibus alij vterentur, ad quorum conditionem vitamq; aptanda quæ dicebantur fuerunt. An eodem modo cogitauit, aut eandem personam induit Cicero cum scriberet Cn. Pompeio, & cum C. Appio, cæterisve: ac non uniuscuiusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus, omnium quibus uocem dabat, etiam imaginem expressit? vt melius quidem sed tamen ipsi dicere uiderentur. Neque enim minus vitiosa est oratio si ab homine, q̄ꝫ si à re cui accommodari debuit, dissidet: ideoq; Lysias optime uidetur in ijs quę scribebat īdoctis seruasse veritatis fidē. Enimuero ꝓcipue declamatoribus considerādū est, quid cuiq; ꝑsonę cōueniat: qui paucissimas cōtrouersias ita dīt vt aduocati: plerunque filij, patres, diuites, senes, asperi, lenes, auari, deniq; superstitiosi, timidi, derisores fiunt: ut uix comœdiarum actoribus plures habitus in pronunciando cōcipiendi sint, q̄ꝫ his in dicendo. Quę omnia uideri possunt prosopopœiæ, quas ego suasorijs subieci, quia nullo alio ab his quàm persona distāt. Quanquam hæc aliquando etiam in controuersias ducitur, quę ex historijs compositæ, certius agentium nominibus continentur. Neque ignoro plerunq; exercitationis gratia poni & poeticas & historicas, vt Priami verba apud Achillem, aut Syllę dictaturam deponentis in concione. Sed hęc in partes cedunt trium generum in quę causas diuisimus. Nam & rogare, indicare, rationem reddere, & alia de quibus supradictū est, varie, atq; vt res vult, in materia iudiciali, deliberatiua, demonstratiua subijcere solemus. Frequentissime uero in his utimur ficta personarū quas ipsi substituimus, oratione, vt apud Ciceronem pro Cælio, Clodiam, & cæcus Appius, et Clodius frater, ille in castigationem, hic in rationem, amorum compositus alloquutur. Solēt in scholis fingi materię ad deliberandum similiores controuersijs,

ge præscribatur. hinc dicuntur scholasticæ controuersiæ. permittit enim lex ut adulterū occidamus deprehensum. at si qs non gladio transfixit, sed uerberibus necauit, aut inedia lenta morte confecit, in ius rapi ex modo potest. Vltimum enumerant elementum occasiones factorum. quod tam facile putat Fabius, ut nec dscriptiōe egeat, nec exemplo. & ne fallat interpretatio latina, græco utitur. adijciūt, inquit, ἀφορμὰς τῶν ἔργων. Mihi hoc elemento uidentur significari proximæ factorum causæ, ut cum quæritur quando ansam arripuerit faciēdi. ita ab illa temporis occasione distat, & à causa. Vtor coniectura græci nominis. ἀφορμὴ enim ansam & incitationē quandam sonat. & non aliter q̄ cum tres status dicimus, hoc intelligimus, omnes quæstionum uarietates his tribus generibus contineri: sic cum elementa nouem constituūt, hoc nimirum uolunt, nullam esse quæstionē quæ non ad hæc capita redigatur. Sed in hac ipsa elementorum enumeratione dissensio quædā est. Cum enim isti nouē ponant, alij duo excerpunt numero, ac si alijs satis his duobus sit prospectum: nempe numerū, & occasionem. illam priorem, quòd in tempore sita sit: & pro illa quæstione, uolūtatis nēpe actu, substituunt aliud genus, in quo de rebus ipsis quæstio uideatur instituta, & appellant πράγματα. Quod si fortasse requiras, quis tādem sit horum usus, satis, inquit, fuit breuiter recensere, non quod in scribendo adiuuent, sed ne prætereundo, instituto operi satis non facerem, cū inquisitionem opinionū sim pollicitus. Cæterum his nec status satis ꝓ cōi utitur reprehensione, eamq; breuiter cōclusit. Etenim cum in elementa oēs q̄stiones digerant, statuum uim naturamq; nulla prope parte aperuunt. Nam quid callide discernas, ubi sic confusa sunt genera, ut in persona & prope eorum singulis omnes includātur status? Adde

tus } Adde quòd locos oẽs ista non continent, ut hoc uelit, elemẽta ista, nec statuum uice posse fungi, quippe quæ sint indigesta: nec rursum locorum rite habere nomen cũ multo plures singulorum statuũ sint loci, quàm ut his elementis includi possint. utrũque cernetur magis ubi statuum naturam hoc libro, locorum septimo explicauerit. ita cum audierimus quæ utraque de re, id est statu & locis dicet, uterq; diligentius error apparebit. Apud plures authores legi } Accedit ad enumerãdas illorum opiniones, qui nomine statuum sunt usi, ad quos ciuiles res potißimum accommodarint: inter quos à pluribus assertum est authoribus, nõ defuisse qui omnes quæstiones uno statu concluserunt, nempe cõiecturæ. Authores ignorantur librorũ penuria. qui ne omni ex parte carere uiderentur ratione, sententiam ita adstruebant, signa coniecturæ tantum eẽ utilia. In omni quæstione signis utimur uel facti, uel æquitatis. Signum autem latius accipiebant pro credibili probatione. quo sensu falsum erat signa coniecturæ tantum esse utilia. Refellit eam opinionem, cum elicit quid ex illa sequebatur absurdi. Quo modo licet, inquit, id est, si quòd signis utamur quibusdã in omni quæstione, ideo omnis quæstio ad coniecturam referenda est: ita siquis generalius accipiat quale sit, etiã in coniectura quærimus quale sit negotium, id est fecerit necne, & in finitione quale sit quod fatetur, furtum, an sacrilegium, ita unus esset status eadem ratione, nimirum qualitas. quasi ita dicat, non effici priore ratione, ut nec ista efficitur. siquidem ut antea nomine signi usi sunt generalius, sic nos qualitatis intellectu liberiore sumus usi. Atqui siue qualitatem dixeris solam, siue cõiecturam, immensa quædam orietur obscuritas: quia distingui sola qualitas sine magna cõfusione in tot species q̃ͦnũ non potest. Nec uero interest, unum an nullũ fa-

ex utroque genere cõmistę: vt cum apud C. Cęsarem consultatio de pœna Theodoti ponitur, Constat enim accusatione & defensione causę, quod est iudicialium proprium. Permista autem est & utilitatis ratio, an pro Cæsare fuerit occidi Pompeium: an timendum à Rege bellum si Theodotus sit occisus, an id minime opportunum hoc tempore, & periculosum, & certe longum sit futurum. Quæritur et de honesto, deceat'ne Cęsarem ultio Pompeij: an sit verendum ne peiorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum morte fateatur. Quod genus accidere etiam veritati potest. Non simplex autem circa Suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diuersum, atque in totum illi iudiciali contrariũ esse existimarunt. Nã et principia abrupta, et cõcitatã semper orationẽ, & in uerbis effusionẽ (ut ipsi uocãt) cultũ affectauerũt, & eorũ breuiores vtiq; cõmẽtarios q̃ iudicialis materiæ facere elaborarũt. Ego porro vt proœmio video nõ vtiq; opus eẽ Suasorijs pp quas dixi supra causas, ita cur initio furioso sit exclamandum, nõ intelligo: cum proposita consultatione rogatus sententiam, si modo est sanus, non quiritet, sed quammaxime potest ciuili & humano ingressu mereri assensum deliberantis velit. Cur autem torrens, & vtiq; æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cum uel pcipue mode rationem rationẽq; consilia desiderent? Neque ego negauerim sępius subsidere in controuersijs impetum dicendi proœmio, narratione, argumentis: quem si detrahas, id fere supererit, quo Suasorię constant: verum id quoque æqualius erit, non tumultuosius atq; turbidius. Verborum autem magnificentia non ualidius est affectanda Suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personę fere magnæ fingentibus placent, Regum, Principum, Populi, Senatus, et res ampliores: ita cum verba rebus aptentur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia veris consilijs ratio est: ideoque Theophrastus quammaxime remotum ab omni affectatione in deliberatiuo genere voluit esse sermonem, secutus in hoc authoritatem præceptoris sui, quãquam dissentire ab eo non timide solet. Nanque Aristoteles idoneam maxime ad scribendum demonstratiuam, proximamq; ab ea iudicialem putauit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hęc secunda egeret artis, uel ad fallendum, si ita poposcisset vtilitas: consilia fide prudẽtiaq; constarent. Quibus in demonstratiua consentio. Nam & omnes alij scriptores idem tradiderunt. In iudicijs autem consilijsque secundum conditionem ipsius quæ tractabitur rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis eisdem qui-

ciant. } Dij boni, quàm scrupulosus in specie uideri potest hic locus. Quis non admiretur tantũdem esse si unum, ac si nullum dicas? audi, mirari desines. quẽadmodum si nullus esset status definitus, labi nemo posset in eligendo statu, eum enim haberet qui fortuito obtigisset: ita si unũ esse dicis, oẽs facis similes causas: & proinde errari non poterit. Adde quòd non minor est cõfusio in tractando omnes causas per locos unius status, ac si nullis utereris locis, sed naturã ducem sequereris. & hoc sensu dicitur quod ad perturbationẽ præceptorum attinet, & scribendo non perinde referre, unũ dixeris tantum, an omnino nullum. Et quia hic status prĩceps est coniectura, unde eius trahatur nomen, exponit. Coniectura à coniectu dicta. Coniectus aũt est agitatio mentis solers ad ueritatem signis eliciendam. Vnde qui somnia interpretãtur, ut in sacris de Iosepho refertur, & Daniele, coniectores uocantur. Græci nõ diuersa admodum notatione στοχασμὸν dicunt παρὰ τοῦ στοχάζεσθαι, quod scopum attingere, &, ut aiunt, collimare significat. Sed ut hæc communis ẽ appellatio, ita diuersis nominibus idem notatur status, ut liquebit dũ aliorum de numero statuum recensebit opiniones. Fuerunt qui duos } Nihil omnino causæ est cur hinc initium facias. pergit enim constanter ordine enumerare q̃ta in ordine statuum fuerit excitata dissensio. Fuerunt enim, inquit, qui ad superiorem unius status facerent accessionem, ut Archidemus, qui ad cõiecturam adiecit finitionem. cur qualitatem excluserit, rationem subnectit. Putabat ille qualitatẽ definitionis quæstione comprehẽdi. Cum enim an res sit æqua, an iusta, quæritur, ut endũ putabat hac forma, quid eẽt æquũ, iustúmue. atqui ubi quid est præfigitur, nemo ambigit definitionẽ appellari. Enimuero ubicũq; de qualitate disputaretur, perinde æstimabat ac si de eodem

alioq; diceretur. Eodem enim loco habebat, percontari an res esset æqua, & an eadem esset cum æquitate, an ab illa diuersa. quibus opinabatur effici, qua litatis quæstionem definitione suppleri, atque ita duorum statuum ambitu omnes claudi quæstiones. Alij duos & ipsi uoluerunt esse, sed longe alios. nã cõiecturam loco non mouerunt, antiquitate ducti. In definitiõis locum suffecerunt qualitatem, quam, utpote de iure agentem, iuridicialem nominarunt: priorem inficialem dixerunt, ab infitiando, id est negando facto: qđ nomen alij in totum dederunt, id est, ita hoc nomine usi sunt, ut aliud huic statui non facerẽt nomẽ: alij, quòd eo statu utraq; pars utitur, quà illum adhibet defensor, inficialem appellarũt, quòd in negationem spem conijciat totius uictoriæ: quà uero accusator, coniecturalem. Plures enim suspitiones & coniecturas monet is qui agit, ut superiore capite à nobis est explicatum. Pamphilus. }Porro iuridicialem cum aiunt, δικαιολογικὸν significant, à defensione iuris fundamento subnixa. comparat utranque opinionem facili sensu. quemadmodũ, inquit, ab Archidemo qualitas exclusa est, quòd in definitionis partes cederet, ita à Pamphilo mota est finitio, & in eius uices subrogata qualitas, & huic definitionem ea causa subijcit, ut ille finitioni subnectebat qualitatem. nec sua caret ratiõe. quid enim aliud est quærere furtũmne dici an sacrilegium debeat, quàm addubitare, iusne sit ut furti nomẽ subeat, an sacrilegij? in quo genere qualitas uel ipsa frõte dominatur. Hanc sententiam Pamphilus est secutus, sed ita secutus, ut qualitati plurimas species subijcerit: quas? non constat, eo quòd eius insule in quibus præcepta, ut ait Cicero lib. tertio de Oratore, scripserat, uetustate consumptæ sunt. Sunt & qui duos fecerunt status: rẽ de qua non constat, hoc est coniecturam: & de qua constat, id est qualitatem. eandem sententiã diuersis nominibus intelligentes. quæ partitio uera est, si modo secundam partem, cum res certa est, in duo descripseris, finitionem, & qualitatẽ: qui duo reliqui sunt post coniecturam status. Apollodorus, etsi obscurus propter nominum insolentiam, in eandem partitionem statuum reuoluitur. Oẽm enim quæstionem cõstituit in rebus extra positis, id est signis, quæ primas habent in omni coniectura. Quæ ideo extra posita dici puto, quòd sint sensilium rerum sub sensum cadentium uestigia, quibus omnis tractatur coniectura: & in nostris opinionibus, id est in eo de quo cum satis constet, nostris opiniõibus detorquetur eo, ut uel æquum uel iniquum, rectum uel prauum, hoc nomine an illo uidea-

bus habitas in iudicijs orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis sententiæ & conciones, non minus clarum q̃ est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen idem de Suasoria, hoc modo, Tota autem oratio, simplex & grauis, & sententijs debet ornatior esse q̃ verbis. Usum exẽplorum nulli materiæ magis conuenire merito fere oẽs consentiunt, cum plerunq; videantur rñdere futura p̃teritis, habeaturq; experimẽtum uelut quoddam rationis testimonium. Breuitas quoque aut copia non genere materiæ, sed modo constant. Nam ut in consilijs plerunq; simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor. Quæ omnia uera esse sciet, siquis nõ orationes modo, sed historias ẽt (nanq; in his conciones atq; sñiæ plerunq; suadendi ac dissuadẽdi funguntur officio) legere maluerit, q̃ in commentarijs Rhetorum consenescere. Inueniet enim nec in consilijs abrupta initia, & concitatius sæpe in iudicijs dictum, & uerba aptata rebus in utroque genere, & breuiores aliquanto causarum orationes q̃ sententiarum. Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quòd & contra sentientibus inhumane conuiciantur, & ita plerunque dicunt, tanquam ab ijs qui deliberant, utique dissentiant: ideoq; obiurgantibus similiores sunt, quàm suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter q̃ dicturi sint, exerceri velint, & in desuescẽdis morentur. Cæterũ cum aduocari cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in Senatu, suadere siquid consulet Princeps: quod preceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

tur notãdum, prius genus, quod de re an facta sit, et à quo, agit πραγματικὸν appellat, posterius de opinione, quòd ut dixi fas & ius hominum maxime cõstent opinione. Nec tamen ignoro enarrari à multis aliter hũc locum. Ego dissensuros non puto, q nulla imbuti religiõe prioris sententiæ, de hac posito affectus æstu iudicabunt. Idemq; ἄπορον & προληπτικὸν }. Eodem, inquit, recidunt, qui oẽ quærendi genus aut dubium uocãt, ut est in cõiectura: aut præsumptum: quòd cum confessum sumptum sit, de eo iam liquet: et ob id in duos status diffunditur finitionem, & qualitatem. Litera tamen huius loci uaria est, et uno aut altero uerbo defraudata uideri potest. Illud enim, dicunt, facit ut alios esse intelligamus qui in hæc duo capita oẽm descripserunt quæstionẽ: ut plena dictio in hunc modum uideatur fuisse: Idẽq;, supplesceũt, qui dubium, et præsumptum, id est de quo constat, græce ἄπορον καὶ προληπτικὸν, faciũt quæstionũ capita, quibus dubiũ præsumptũq; significatur. Mihi sensum aperire satis est uisũ. Restituere germanæ lectiõi, fortunæ erit magis siquis in uetustum codicẽ inciderit, quam cõiecturæ, qua uti possum si repetas ordinem. Inde plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem dubiam, et de qua constet. Idem Apollodorus, dicit subaudis. sic idem accipe extrinsecus sentiunt qui &c. Ego, quod sæpe faciam, cum meam sententiam dixero, suam lectori relinquam. Idẽ Theodorus Gadareus uidetur sensisse, qui duas instituit quæstiones, unam, an sit: alteram de accidentibus eius rei quã esse p certo sit. Græci sic habent, περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων. Cur idem intellexerint omnes hi, docet. Etenim primum statum omnes quãuis diuersis appellationibus intelligunt coniecturalem, proximum bipartitum esse uolunt, finitionem nimirum, & qualitatem, prope omnes Apollodorum secuti, qui de nomine quæri cum dicit, nõ dubium quin accipi uelit definitionem, ĩ qua de nomine rei ideo quæstio ponitur, quod nominis diuersitas, & genus mutet criminis, & supplicij conditionẽ. Theodorum sequi malunt alij, qui præter coniecturã, in qua consentiunt oẽs, quatuor secundo genere complectitur quæstiones, quid sit, quod definitioni attribuis: quale sit, cuius satis patet genus. quantũ sit, & quo referatur. quæ quo reduci debeant, antea exposui, cum de Aristotelis opinione loquerer. Sed enim Archidemus qui in duos & ipse status oẽm consumpserant q̃onẽ, secundum fecit de eodem & diuerso. quo uidetur non finitionem modo, de qua uidetur agere, sed qualitatem quoq; intellexisse. Si enim diligenter excutias satis constat,

quod superius

quod superius dixi, rem eandem colligi aut diuersam, nunc definitione, nunc accidentibus. ut admiratio nulla subire debeat, si cum de eodem atque diuerso existimauit quæri, etiam qualitatis occultam fecit mentionem. Iam opinio Posidonij statuum non meminit: in duo tamen genera omnem trahit controuersiam, uocem, & res, ita ut aut de uocabulo sit disputatio, suscepta, aut de re. Voci eiusmodi attribuit quæstiones, significet ne res: & si cassa nō est, quid tandem significet. tertio in quàm multos spargatur intellectus, tandem quomodo, unáne ratione omnibus communicetur, an disparibus sola nominis communione coniugatis. Nec uero in uocis quæstione ambigi de pluribus posse satis uidebit, qui in omnem uim uocis animo se ac cogitatione conuertet. In rebus tria quæri uult, coniecturam, quam uocat κατ' αἴσθησιν fortasse (lectio enim constans non est) quòd facti probatio signis in sensum uenientibus peragatur. unde secūdum sensum status dicetur coniecturalis. Deinde qualitatem, quam eo quo cæteri uocat nomine. & finitionem, quam appellat κατ' ἔννοιαν quòd rationis ui & cogitationis probetur. Quartum facit genus ad aliquid, in quo de affectione rei ad aliam disputatur. Ergo quia quosdam status in ratione positos & cogitatione defixos dixerat: fit ut omnem quæstionem quidam secuerint in scriptam, quæ legalis dicitur: & non scriptam, quæ κατ' ἔννοιαν & quodammodo rationalis uocaretur. In eorum est numero Celsus, qui omnem quæstionem aut coniecturæ subijcit, aut qualitati. finitionē numero excipit, quia recidat in coniecturā. In utroq; statu facti est negatio: sed in cōiectura negator oīno, in definitione quadantenus negatur, nēpe quoad illud facti nomē esse īficiamur. Concludit uero Celsus, quia utrobique negatio est, esto perfecta in uno, imperfecta in altero, utrunque statum uno quærēdi modo absolui, & in coniecturam reuolui. Eadem enim quæstio utrique statui patet, ut an sit sacrilegus, sit intentio, sacrilegium commisisti, non commisi, quia nil de templo surripui & est coniectura. &, non sum sacrilegus, quia priuatam rem sustuli. est definitio. Quod si una duobus quæstio seruire potest, & uterque status in unum concludi reduciq; debet, solues, non perinde institui cō trouersiam. quod uel per te cernere potes: quare pluribus supersedeo. Qualitatem diuidit in rem, & scriptum. ita illam facit duplicem: rationalē unam, quæ nulla scripti controuersia implicata, rē per se inquirit. legalem alteram, quæ litem ex uerbo & scripto natam dirimit. & oratione dissoluit. Scripto deinde. i. legali qualitati subijcit ptes quatuor, ambiguū, syllogismum, leges contrarias, scriptum & uoluntatem: translationē ab hoc numero remouet, de qua agam postea fusius. Nunc hic scito dici translationem actionis q̄onem. quod si ageretur aut quāta res esset, aut quo aīo facta, cō iecturam credebat, siue quantitatis esset, siue mentis, id est uoluntatis & animi q̄ō. Est et alia diuidēdi in duos status ratio.} Sunt, inquit, plerique qui duo quidem genera putant quæstionum, non eadem tamen quæ cæteri uia: tum quòd in minores deinde partes aliter quàm reliqui distribuant: tum quòd diuersa, si prius æstimes, utuntur appellatione. Omnem autē controuersiam uolunt aut de substantia esse, aut de qualitate. Hanc bipartitam statuunt, ut alia sit qualitatis in summo genere quæstio: alia in succedentibus. Hāc partitionis difficultatem adimit Fabius lib. 7. Alia, inquit, est qualitas de summo genere, quæ non simplex est. quærimus enim p illā uniuersum qualis sit rei cōditio, qualis forma: ut si an īmortalis sit aīa, disseras: aut an humana specie sit deus: alia ei succedunt. i. succedentem habent, & angustiorem qualitatis controuersiam: ut cū de faciendis appetendis, omittēdis, uitandisq; agitur. Ex his intelligi puto quæ in summo genere consistat qualitas, quæ in succedentibus. quæ duo utcunque facilius non ita post exponit. Substantiæ quæstionem, nempe coniecturam, quod ad rem attinet, in tria partiuntur tempora, transactum ne sit, fiátne, an paulo ante facta sit, an postremo futura sit, Nec illa te male habeat cogitatio, q. præsentis fecit coniecturam. An ea in forum ueniat, ambigo. sed esse dubium non est. An nō coniectare possim quid in præsens agat rex Cappadocum, Parthorum, Persarum: ut exempli causa hæc fingamus, quòd dubitas an in iudicium ueniat. diluit Fabius, qui in iudicium uocari factum iam uult. Illius ergo sententia præsentis tēporis coniecturam in ius non adducetur, nisi incidat cum alterius generis controuersia. Altera species coniecturæ est uoluntatis internæ quæstio, ut si disputes quo sint animo Fregellani. Per tempora etiā secari hæc pars potest, quo fuerint animo Albani cum in montem duce Metio succederēt: quo sint futuri Carthaginenses ab icto fœdere. Ergo quia duplex est coniectura, rei, & mentis: melius id nomen, substantiæ nēpe status, quàm quomodo uulgo appellatur, facti quæstio. istud enim nomen & præteritum sonat tempus, excludit cætera: & mentis coniecturam non potest complecti. Reuertitur ad qualitatem interposita coniectura & generales eas partes diligentius subtiliusq; prosequitur. Qualitatem fecerat duplicem, ex summo genere, & in succedentibus. illa prior, quæ de re agit tota, raro uenit in forum, & tamē in ciuilē causam (omne enim genus causæ iudicij nomine intelligendum est) cadit aliquando. exempla habes lib. 7. Quomodo uero in disputationem controuersiæ incidat ppositum, abunde supra ex Fabio docuisse me puto. Qualitatis in summo genere exemplum apponit in uniuersum: ut, id ne re uera sit honestū, quod in uulgus probatur. qua in re Stoici diligenter disserunt contra Cyrenaicos. Succedentium uero, & in angustias contractarum q̄onū duplex in primis forma est, Aut enim de coī appellatione rei certæ & definitæ agitur, & ita definitione includitur, ut sacriglegus ne sit putandus q priuatā pecuniā de tēplo sublegerit. Enimuero solebāt opulēti homines in tēplis bonā thesauri partē asseruandā ponere, quasi sanctior ibi esset ab omni iniuria. exēplis abstineo: sed siquis ambigit, legat Herodianū lib. 1. ubi de conflagratione Vestalis templi loquitur. taceo à doctissimis uiris nostræ memoriæ literis proditum. Aut rursum ubi res facta est, & appellatio nullam habet controuersiam, qualis ea sit quæritur: & illa demum qualitas est, quam nos tertio statui aptamus. huic subiacēt omnes de honestis, iustis, utilibus quæstiones: id est, si ueniat in disputationē, iusta ne res sit utilis, an contra honesta an turpis: ea tota disputatio qualitati subijcienda est: nec tamen efficere hinc debes, in omni genere semper dominari qualitatem: quòd in forensi æquitatis, in suasorio utilitatis, in exornatorio genere honestatis prima ratio ducatur. Aliud siquidē est in hæc capita quæstiōes dirigi, & ipsamet in quæstione esse. Nec dubito quin oīs cōtrouersia iudicialis esset qualitatis, si ī illa æquitate defenderetur factū: sed nō ppterea si æquitatē iudicij petūt oēs status qualitatis est censendus. Ea demū iuris tractatio qualitatis statū faciet, q̄ in facti defensionē accedet. Iā in suasorijs oēs status esse possunt, ut de utilitate quasi fine agatur. uterq; enī scopū hūc deliberationis habet. Status autem in eo genere ratio à quæstionibus quæ tractantur, petenda est, non à fine. Nec dubitaris quin oēs status demonstratiuo adhibeantur: in illo tamen, ut ait Fabius lib. 7. ius primū habet qualitas. de quibus ne præter rem loqui uidear, efficit huius loci ambiguitas. Etenim colligi uideretur id quod si occurrat, quomodo dilueres ostendi. His etiam } Qui descripta utūtur statuū enumeratiōe, nil addi aliunde posse ex eo firmāt, q. nulla sit quæstionis species, quæ in horum complexum non cadat. Nam quæstio quātitatis, ut & Fabius lib. 7. ait, in duo arcessi capita potest, coniecturam, & qualitatem: ut si roges, sit ne ma-

ior Sol quàm terra, quod Mathematici repugnante sensu conuincunt, coniecturalis est quæstio, & quæ tunc de magnitudine an sit disputat. At si percontaris quãto sit dignus præmio pœnaue, de quantitate disceptas, & ad qualitatem tuam reduces quæstionem. Quid ergo, inquis, nil est certi ut sciam utrine quæstioni uagam quantitatem addicam? Iuuabo tuam diligentiam. Cum quantitas coniectura deprehenditur, tum demum est coniecturæ attribuẽda. at cum ex æquo bono decidenda est, qualitate bene concluseris. Valdius torqueat quod in septimo ait Fabius, etiam per coniecturam quæri qualitatem. quod quia locus non requirit, omitto in tempus præsens. Iidem translationem uocant ad qualitatem, quia uident dispici quale sit ius agendi. Adde quòd translatio scripto fit optime, in quo pars est altera qualitatis. Postremo per criminis qualitatẽ uariatur legis actio. itaque translationẽ subijciunt qualitati. & definitio pars apud istos translationis. In quem errorem ideo lapsi sunt puto, quia qui nomen affert aliud, genus uidetur actionis mutare. Negat enim ea sibi lege sortiendos iudices, & quæstionem constituendam. Quòd si scire uis cur partem translationis dixerint, attente considera à quibusdam definitionem uocari trãslationem inchoatam. Absoluta enim translatio repellit totum genus agendi, definitio quadãtenus admittit: & in summa utũtur hoc argumẽto, Translatio sub qualitate est, definitio sub trãslatione, quod si in aceruum more Chrysippo agas, efficies sub qualitate esse definitionẽ, idquod antea de rõnali definitione ostendit. nunc de ministra definitione translationis præcipue intelligit, qua uerbum scriptum definitur, ut actionis adiuuetur quæstio. Quin & leges cõtrariæ} Nequid deesse uideatur, etiã superiore partitione legales quæstiones complectitur, quarum sunt formæ uulgo quatuor. leges contrariæ, quæ & ambigui capiunt interim tractatum, & duplici, ut Cicero ait in partitionibus, uoluntatis scriptiq; disputatione continẽtur. sed tollitur ἀντινομία æquitate maxime, cuius magnum in statu syllogistico est pondus, cum lege rem non cautam perinde contendimus habendam, ac si lege illa esset cautum. cuius enim rei maiore utitur præsidio? Iam cum unus uerborum prima fronte sensum capit, alter occultiorem rimatur uoluntatis sententiam, nonne æquius id quod tuetur uterque uult esse? Quia tamen mentis quædam subest quæstio, uolueritne id quod astruimus, & illam conijciẽdo assequimur, ideo nonnunquam hæc spẽs cõiectura explicatur uoluntatis. Vltima est species ἀμφιβολίας cum uerborum duplex sese offert propemodum æqua interpretatio: quod cum est, intendenda est mentis acies, ut utrum uoluerit, ferè diuines. Nec uero dissimulabo occurrentem per se difficultatẽ in ambiguo. Vult etiam Cicero æquitatem adhiberi, hic sola cõiectura uult expediri, Liceret effugere, & eo labi, quod nil uetat hæc falsa esse, ut quæ ex aliena dicuntur sententia. Sed & Fabius postea, quod ad hanc attinet partem, non tradit diuersa, & istuc tanquam uerum sua ratione confirmat, Ego factum satis, puto, cum inter enarrandum dictionem addidi ex æquo, utranque interpretationem æquitate niti. tum enim si alterius sensus ex pari prope æquus est, sola restat legislatoris uoluntas inquirẽda. sin altera in æquitate notabiliter excedet, tũ æquitas aduocanda erit in partes quod Cicero noluit. Illud quoque te mouere poterit, quòd legalis tractatus sit species qualitatis, & tamen coniectura tractetur: Plura postea opportunius: nunc id dico, nihil prohibere facti defensionem lege niti, & in hoc esse qualitatem: legis autem sensum coniectura tractari. de tota uero legalium quæstionum reductione suo loco agam luculentius. Et hactenus enumerauit eos qui duos tantum status generales fecerunt, nunc ordine percurrit eos qui tres esse uoluerunt, quorum ambitu omnis clauderetur disputatio: qui ut numero, conueniunt, ita in statuũ distinctione multo discrepãt. A plurimis ergo tres generales, ad quos alij ut formæ ad genus redigerentur, facti qui numerus Fabio probatur & placet. Tres Cicero uult esse ad Brutum, & ad Quintum Fratrem, quibus omnis controuersia definita, omnis de re uniuersa suscepta contentio comprehendatur. Nec uideo cur non possis etiam accipere controuersiam pro iudiciali, contentionem pro disceptatione sententiæ, & exornatione, qua de re iudica. Nomina uero statuum sunt hæc: coniectura, cui seruit quæstio an sit: finitio, illi quid sit. qualitas, in ea quale sit factum quæritur. Sufficere hæc ostendet postea: nunc ut unam quãuis opinionem recensit, & ad alias pergit. Patrocles, cuius ante meminit, idem sentit, & tres ponit status, & eosdem quos M. Tullius. M. Antonius orator in eo libello quem sibi excidisse magis quàm editum esse dixit, tres posuit status. Caue porro ne putes hãc sententiam in libris de Oratore tueri Antonium. Nam nec ea uerba reperies quæ huc transcribit Fabius, & longe aliam, utpote senior iam, in illis libris tenet sententiam, Verba Antonij sunt hæc. Paucæ, inquit, res sunt, & pauca admodum quæstionum genera ex quibus omnes orationes nascuntur, hoc est quibus omnis in omni causa cõprehenditur disputatio, factum sit, necne, ius ne sit ex lege, an iniuria, bonum an malum, in his quæ ratione colliguntur. In quibus quia ius & iniuria uidentur etiam bonum malumq; complecti: (non enim cum dico iurẽ fecit, tum lege licere dico, sed iuste, id est bene factum) ideo Antonium secuti, inter ius & iniuriam, bonum & malum, ut discrimen statuerent, primum statum coniecturalem: alterum, quo lege utimur, legalem: tertium, quo rationis ui bonum esse contendimus, iuridicialem nominarunt, quos tres ponit Virginius, & author ad Herennium: nisi forte idem ipse est, Ego ea de re amplio iudicium. Nec enim statim si hoc ibi reperitur, illi tribuendum illud opus constat. Duos præsertim in partes discerpserunt, legalem, & iuridicialem. legali subijciunt definitionem, quòd uerba in lege posita definimus. in illo errore est is qui scripsit ad Herennium senecionem: non autem, ut interpretes eius libri comminiscuntur. Ciceronis necessarium: unde uero sit propius, à Virginio scriptum opus, qui Herennium senecionem usque adeo coluerit: uide Plinium. Alias item species subdunt, ut leges contrarias casu quodam, & fortuita collisione, ut scripti, & uoluntatis uel sententiæ. utroque enim nomine idem intelligitur, ut græci dicunt, κατὰ ῥητὸν, & διάνοιαν, secundum uerbum & sententiam. & μετάληψιν translationem, eo quòd in lege habeat repellendæ actionis fundamentum. illam transumptiuam, quia μεταλαμβάνειν transsumere significet, appellant. denique συλλογισμὸν, quem possim uel ratiocinatiuum, quasi λογιστικὸν, uel collectiuum uelut rationum aceruum quendam & congeriem dicere. Sic enim syllogismus, inquit Alexander, dicitur, ut συμψηφισμὸς calculorum quædam congeries. Porro legalis status species ideo tam accurate recensuit, q; multis status præcipui uideantur. Quidam malunt appellare quæstiones, alijs quidem statibus conclusas: & quia circa leges scriptaq; uersentur, esse dictas legales, quasi genera quædã quæstionum circa leges quæ sub tribus statuum nominibus primarijs continentur. Quatuor fecit Athenæus ille senior qui rhetoricẽ scripsit. Primum exhortatoriũ uocauit, græce στάσιν προτρεπτικήν. προτρέπειν enim conuertere significat, & ad agendum excitare. aliter παραινετικήν nam & παραινεῖν exhortari significat, adhibita præcipue laude. In hoc statu uolebat ille deliberatiuũ genus uersari. alios .n. tres status ad iudicia accõmodabat. in exornatorio nullũ esse statum, ut multi, arbitrabatur στάσιν alterã uocabat συντελικὴν, quasi perfectiuũ

statum

statum dicas, fortasse quòd in eo quis rem perfecerit queratur. illa enim appellatione coniecturam usus esse intellexisse. nomen certe istud præ se non fert. Sed ex his quæ subnectit, constat: quæ adscriberē, si author extaret unde petere liceret. Tertiam quæstionē ὑπαλλακτικὴν appellat. cōmutatiuam proprie uerteris. & quoniam in definitione cōmutatur appellatio, ideo hac nomenclatura significari putaueris definitionem. tertium statū iuridicialē δικαιολογικὸν uocat, eo quo & alij prope omnes usus nomine. Sed efficit nominum insolentia, ut intelligendo hæreas: quo nomine ante cōiectabamus finitionem notari, ut in qua de commutando nomine instituta sit disceptatio. ita quia cōmutari quoq; potest agēdi genus, fieri potest ut cum ὑπαλλακτικὸς dicitur, id est cōmutatiuus status, translatio intelligatur, in qua mutatur actio. Alij, ut Cæcilius & Theon, totidem, nempe quatuor status, posuerunt.} Cæcilij nomen apud Fabium crebro reperias: Theonis non ita frequens ē mentio. Huius nominis plures facit Suidas. Ego Alexandrinum significari existimo, qui & de progymnasmatis scripsit, & rhetorica tractauit argumēta. Aristoteles in Rhetoricis diuidit omne opus, hoc est oratoriā tractationem, in ueritatem, per quam coniecturam intelligit, ut in qua, sitne res uera quæ facta dicitur, disputatur. In petenda ac fugienda, quibus qualitatis uim innuit. Suasorij certe generis præcipua est materia. Omnis enim qui consilium init, aut expetere rē uult, si honesta utilitatis adblanditur species, aut fugere, si incōmodo retardatur, & alienatur turpitudine. Postremo distribuit in eiusdem diuersiq; tractatum, ubi definitionem uelut digito notauit: in cuius partes uenit oīs illa quæ de re eadem diuersaq; suscipitur disputatio. Quod si non contentus hac summa partitione, partiri in minora uelis, huc partiendo cum Aristotele peruenies, ut in has diducas quæstiones oēm eam materiam in quā ornatus oratorius adhibetur, an sit, quid sit, quale, quantum in magnitudine, quàm multum in numero. Primo tamen libro uim quoq; definitionis apertius significat, cum huius defendendi generis meminit. Furtum, inquit, feci, non tamen sacrilegium. Illum pulsaui, at iniuriam non feci, quia in solitudine nulla est consecuta ignominia. In qua defensionis ratione quia de nominis mutatione agitur, ambigi non potest quin ibi uim definitionis expresserit. Verba aūt Aristotelis habent in hūc modum ἐπεὶ δ' ὁμολογοῦντες πολλάκις πεπραχέναι, ἢ τὸ ἐπίγραμμα οὐχ' ὁμολογοῦσιν, ἢ περὶ ὃ τὸ ἐπίγραμμα. οἷον λαβεῖν μὲν, ἀλλ' οὐ κλέψαι, καὶ πατάξαι πρότερον, ἀλλ' οὐχ' ὑβρεῦσαι· καὶ συγγενέσθαι, ἀλλ' οὐ μοιχεῦσαι: ἢ κλέψαι, ἀλλ' οὐχ' ἱεροσυλῆσαι. οὐ γὰρ θεοῦ τι, ἢ ἐπεργάσασθαι μὲν, ἀλλ' οὐ δημοσίαν, ἢ διειλέχθαι μὲν τοῖς πολεμίοις, ἀλλ' οὐ προδεδωκέναι: διὰ ταῦτα δέοι ἂν καὶ περὶ τούτων διωρίσασθαι, τί κλοπὴ, τί ὕβρις, τί μοιχεία, ὅπως, ἐάν τε ὑπάρχειν, ἐάν τε μὴ ὑπάρχειν βουλόμεθα δεικνύναι, ἔχομεν ἐμφανίζειν τὸ δίκαιον. Alter locus male notatur in libro 2. nec. n. id alicubi seorsum asserit Aristo. sed ex diuisiōe primi libri collegit Fabius: quod qui uult intelligere, opus legat. Posuerat Cicero } id quoniam Cicero affirmat in ijs cōmentarijs qui de inuentione inscribuntur, ex quibus uera Ciceronis sententia petēda nō est, posuerat, inquit, mutio: sed in alijs ea de re acutius pscriptis operibus eam tenet uiam, quam Fabius secutus mihi uidetur, si pauca demas: in quibus non tam ab illo dissentit, quàm eadē apertius et sine multarum subductionum molestia exponit. Porro in eo opere quod Fabius citat, tria prima genera Cicero eodē modo explanat per quæstionem facti, quoniam tractatur coniecturis, & illuc pertinentibus suspitionibus. Coniecturam significat per nominis controuersiam, quoniam uis uocabuli definienda est. Definitiuam innuit per generis qualitatem, quoniam de ui ac genere negotij quale sit quæritur. Potest & qualitas ideo uocari, dicta generalis, quòd in multas formas spargatur. Idem de quarto statu, quem dicit actionis. Verba Ciceronis sunt, At quando lis ex eo pendet, q, non is agere uidetur quem oportet, aut non cum eo quem oportet, aut non apud quos oportet &c. trāslatiua dicitur constitutio. Vnde quarto statui translatiuo fecit nomen, quem Fabius ex ui et descriptione Ciceronis statū actionis uocauit: quòd, ut uides, de cōmutanda actione aut informanda agat. Actionem uero iurisconsulti esse aiunt ius persequendi suum iudicio: & de illa multa dicunt, quæ ad hunc locum non pertinent. Fabius ergo in actione uult intelligi ius agendi nimirum, & litigandi. Nam ea quæ de iure ciuili quæruntur, Cicero in eodem opere subiecit negociali qualitati. Iuri aūt translatiuam subijcit, inquit Fabius, hoc sensu, Ciceronē iuris actionisq; quæstionem translatiuā appellasse. quod ex Ciceronis sensu potest colligi. Quartū enim genus, in quo de iure agendi quæritur, translatiuū causæ genus appellat. Videtur tñ Fabius innuere, Ciceronē quartum genus uocasse statum iuris. i. legalem, & illi subiecisse actionis disputationem, quam tñ in partitionibus prope genus fecerat oīum legalium controuersiarum: quod Cicero in libris de inuentione noluit. Legales enim q̄ones suo quodam loco explicat, & ab illis quatuor primis generibus statuum diuersas facit. ita author ad Herēnium legali subiecit translationem. quo respexisse Fabium affirmare non ausim. Et ut semel dicam, ita sæpe aliorum opiniones enumerat Fabius, ut nusquam mihi magis aqua hæreat, quā cum aliunde est repetenda opinio. Ergo alio loco, inquit, in libello nempe partitionum, actioni uidetur subdidisse legales controuersias: quæ quō ad eosdem statuum gradus referantur, postea subiūgam. Locus uō ex Cicerone uidetur collegisse, sic hēt: Quæ sunt omnia in iure ciuili. porro Cicero in partitionibus quæstionum prolusorias quasdam facit: illas ante iudicium transigi oportere docet: inter quas enumerat translationem: & illam scripto præcipue niti ait. Vnde cum postea subijciat legales constitutiones, certe uideri potest illas ut species actionis tractasse. Idem tamen docet omnes has de actione quæstiones eo genere contineri, quo de æquo agitur & bono, & in tractatu qualitatis ponit. Locum adscribere supersedeo, ueritus tædium. Sed de hac re tota latius postea: nunc id ingenue fateor, ita perturbatum esse hunc locum, ut nullo prope loco plus habuerim molestiæ, & mihi ipse minus placuerim: quod ingenue moneo, ne à melioribus inquirendis abstineat, cui hæc nostra non fuerint satis. Fuerunt qui facerent quinque. } Authores non extant, ut illos testes laudare possimus. Fuisse quosdam ait, inter quos est Theodorus, qui eodem mutatis nominibus reuoluitur. illi ad quinque generales status omnes controuersias reuocabant, coniecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem: ut cum de modo pœnæ, præmijq; magnitudine disceptatur: & ad aliquid, hoc est relationem: quo pertinent omnes quæ in comparatione sunt controuersiæ. Theodorus eadem ponit capita. κεφαλαίου nomine gaudebat, ut Fabius ultimo capite ait. Vsum uero his capitibus dixit initio huius disputationis. Theodorus inquit, præter an sit quid, quale, quantum, ad aliquid. Hoc ultimum, ad aliquid nempe, maxime exerceri extareq; putat in genere comparatiuo, ubi duæ pluresue res in contentionem uocantur, quæ sine dubio alio debent referri. Etenim qđ melius esse pbamus, alio utiq; melius docemus: & qđ maius, alio esse maius ostēdimus, unde non possunt hmōi quæstiones intelligi, nisi relatæ ad ea quibus cōparātur. quod abunde sufficit ut ad aliquid esse apud rhetores dicantur.

Sed in illa quoque quæ ad aliquid sunt, incidunt translatiuæ quæstiones} Ego enim sic legendum putarim. quales sunt, an huis

cum hoc sit ius agendi, an hoc tempore, an sic certa quadam formula. Omnes siquidem id genus quæstiones alio referri debent, nec absolute æstimari discutiq; possunt. unde ex Theodori præscripto translatiuæ causæ ultimo genere ad aliquid comprehenduntur.

Alij sex status putant.} Ordine, ut uides, procedit, augeturq; statuum numerus, Non desunt qui sex status generales confirmēt, insitatis nominibus illos obscurantes. Coniecturam enim generationem appellant, quæ facti negationem in confessionem suspicionibus perducere conatur more generationis naturalis, qua formæ rerum quæ non erant, motus beneficio excitantur gignunturq;. qualitatis nomen cum reliquis habent commune, proprietatem græci ἰδιότητα, definitioni attribuunt, nimirum quòd definitio ita rem exæquare debet, ut nec se latius effundat, nec angustius contrahatur. Quantitatem loco quarto statuunt, & illam nō ut pleriq; oēs ποσότητα uocant, sed ἀξίαν id est dignitatem: hoc secuti, quod omnes de quantitate quæstiones quæ in ciuili disputatione suscipiuntur, eo pertineant: ut, tantáne sit dignitas alicuius, ut tantum præmium deferri debeat: ut cū de ciuica naualiq; coronis, de triumpho & ouatione agitur, id in disceptationem uenit, tantæne res gestæ sint, ut supplicationes decerni, triumphus concedi debeat. cuius generis exemplis referta sunt omnia. Adijciunt his quinq; duos, comparationem, et translationem. Cuius ab hoc nouum nomen inuentum est. Quid ab hoc? à quo? Ego sic accipio, cuius translationis, ab hoc, nempe quòd inter status poneretur, nomen nouum factum est. Certe Hermagoras, authore Cicerone, primus in numerum cōstitutionum retulit trāslationem: & illam μετάστασιν uocauit: isti μετάληψιν uocant. quo non ine species una qualitatis assumptiuæ dicitur, quæ relatio criminis ab Hermogene uocatur: qui, si qs alius, Hermagorā nobis expressit. Vnde castigationi Raphaelis subscribo, qui μετάληψιν legendum contendit: etiamsi nō ambigā μετάστασιν ab alijs defendi, Mihi cur sequar, ratio uidetur constare. nā cū antea præcesserit uocant, ab his dicendum fuit, si personam uoluisset significare. at uero ne sibi pugnare uideatur Fabius, qui relatam inter status dici traslationem ab Hermagora, ita diluemus, ut hi inter primos status collocarint, Hermagoras inter speciales numerauerit primus, cum antea nemo animaduertisset. Alij septem quidem status esse uolunt: tres consuetos et uulgatos, qui rationales appellantur, quòd eorum quæstiones extra scriptionem positæ, in rationis usum ueniunt: & illos quatuor legales status subnectunt, scripti uoluntatisq;, ambigui, contrariarum legum, & ratiocinationem, quos subrogant in locum eorum trium quos eximunt numero: non quòd non gignant qōnes (id enim non potest negari) sed quia aliorum ambitu includuntur, & legalibus debent cedere. Ita septem fiunt in summa: tres rationales, coniectura, finitio, qualitas: quatuor legales supradicti. Creuit & hic numerus, præter hos septē additur ab alijs trāslatio, quasi quæ suū per se locum tenere, non in aliena signa uenire debeat. ita habes octo quo ubi peruenit hominum opinio, gradu facto conquieuit, nec ulterius ad numerum ampliandum progressa est. Proinde in hac opinionū diuersitate quid certo statui debeat, paucis interpositis dicet.

A quibusdam deinde diuisa ratio est} Omnes ij quorum hactenus recensuit sententias, uno n'ie uel status, uel qōnis, uel capitis uel alio quouis eos oēs complectebātur status, quos pro suo quisq; captu asserebant, at ab ijs q sequuntur, ratio est diuisa & duplex, uelut ordo obseruatus est in enumerandis quæstionibus controuersiarum. In duas ergo prope decurias describebant, Alteram rationalium faciebant, coniecturæ, finitionis, qualitatis: quos status uocabant, Alteram legalium, quas non status, ut illa tria, sed quæstiones appellabant: cuius rei hoc ipso capite meminit, his uerbis, Quos, inquit posui, quia & ipsi status à plerisque appellantur, quibusdam legales potius quæstiones dici placet. in illis ergo rōnalibus quæritur de re, i. rei de qua uiecta est qō, uis naturaq; perpēdenda est. In his legalibus omnis controuersia & de scripto nascitur & circa illud uersatur, & ex eo robur uimq; accipit: ut definitionem extimas eorum uocabulorum, quæ etsi in scripto reperiuntur, non tamen scripti ullam efficiunt controuersiam: quia non ex ui scripti, sed ex natura rei definienda informādaq; sunt. At in nominibus tanta est dissensio, ut alij rōnalia genera qōnes uocent, legalia uero status ex aduerso nūcupent, cum nomen utrunque alterutri probe possit conuenire. De nomine hactenus. Iam in enumeratione non minus dissident scriptores. Id quod & initio dicebat Fabius, non solum numerum, sed distinctionem esse controuersam: adeo ut nec qui rationales quiue legales essent, pro certo constaret. Bona pars scriptorum status rōnales facit tres, an sit quid sit, quale sit. At uero Hermagoras quatuor ponit, coniecturam, proprietatem, id est finitionem, translationem, qualitatem, quam noua appellatione secundum accidentia uocat, hoc est græce κατὰ συμβεβηκότα, quòd & modus quærendi accidentis habitum præ se ferat: & uero, quòd in qualitatis nomen omnia cedunt quæ ab oratore possunt ferme quæri accidentia. Subdit uero huiusmodi exemplum. Accidatne illi, utpote Aristogitoni & Harmodio esse uiro bono, Hæc accidentia ita diuidit, ut omnis qualitas aut sit de fugiendis expetēdisq;, circa quæ omnis posita est deliberatio: aut de psona. i. de tribus bonorū generibus, quæ in laude maxime dñantur. aut sit negocialis, in qua uis negocij qualis sit, extra cōprehensionē personæ exquiritur: ut cum discutimus, liberne dici debeat & haberi is qui ab aliquo asseritur, & causa liberali uindicatur: ut siquis pro seruo dudum est habitus, & ab alio nunc in libertatis gradum reponitur: quandiu causa pendet, & de assertione non est lata sententia, an sit liber putandus, quæri potest, quò pertinet lex à Marco philosopho lata, ut Lampredius est author. ita ambigi potest, sitne insolentia opulentiæ comes, quod & philosophi tradiderunt, & alligato fœno ad cornua tauri significasse ueteres creduntur. Quarta si pars qualitatis, quæ iuridicialis dicitur, ubi de iure agatur & iniuria, adhibito personarum certarum complexu. Quod si uerū est nil flagitij admisit Hermagoras, quem tamen Cicero ait partitum esse qualitatem in tria genera causarum, cum tātum partes qualitatis ad genera causarum accōmodet, ut Cicero & omnes prope rhetores fecerunt: nisi forte cum qui æquum iudicijs, utile consilijs, honestum laudibus tribuit, putamus qualitatem in tria genera causarum dissecare, cū potius partes qualitatis in fines generum aptare uideatur: eo tamen Cicero iuuenili calore ductus, non mediocre erratum reprehendēdū putat. Negocialis intellectum ex Hermagoræ sentētia explicarat: à quo cum discedat Ciceronis interpretatio, cauillum occupatione diluit. Non ignoro, inquit, aliter negocialem qualitatem à Cicerone priore de inuentione libro exponi. ubi genitiuus loci quē habes in contextu, expungendus uidetur, & pro eo causæ, aut simile quidā reponendum. aut certe nullo præfixo, negocialis legendum. Citat in hūc locū uerba Ciceronis negocialē cōtrouersiā finiētis, hoc mō: Negocialis, īqt, qualitas ē, ī qua qd iuris ex ciuili more & æqtate sit, consideratur. cui diligentiæ iuris æstimandi, & incundæ consuetudinis præsunt iurisconsulti, Sed falsum esse, pro miro non habendum. Ipse enim Cicero hos commentarios sibi adolescenti excidisse ait, & eo usu quē ex laboribus defensionū est consecutus, non dignos, ut supra primo capite libri huius dixit. Regessit enim Cicero scholas id est, tumultuarie ea quæ in agendo audiuerat & exceperat, in hos libros retulit, Quòd si uitium subest, præceptori ad

scribi de=

scribi debet. nondum enim per ætatem iudicare poterat: sed quæ audita memoria tenebat, illa eadem præceptoris cui operam dabat stile perscripsit. Potest & errori hæc causa prætexi, quòd Hermagoras prima exempla negocialis constitutionis uidetur excerpsisse ex iure, quale est illud de libertate & seruitute: unde credidit in negociali de ciuili iure et æqtate disputari. Fortasse & noīs est similitudine falsus, πραγματικοὺς certe græci uocant qui astant ad arculas, & oratoribus uelut amentatas hastas parata ministrant argumenta. latini cognitores aduocatosq; appellant, ut habes primo de Oratore. quamobrem πραγματικὴν constitutionem eo pacto definiunt. Quòd si alicubi erratum est in his libris, uitio utique caret Cicero, qui non contentus rudi designatione præceptorum, absoluit huius artis rationem tribus ad Q. Fratrem libris, ex quibus ut ex fontibus lympidissimis erit haurienda rhetorica. idcoq; non potest culpari quasi iuuenes eludat, & illorum studijs imponat. Sed de nomine nimis multum. Hoc tantum addam, neotericos negocialem statum uocitare, in quo agatur, sit ne res suscipienda, an contra. quam significationem quia apud ueteres nō temere reperias, nō libenter usurparim. Sed nos ad Hermagoram} In negocialis status explicationem longius euagatus, ad pensum se reuocat: eoq; reuertitur, unde diuerterat. i. ad Hermagoram, à cuius fuerat opinione digressus, Is ergo Hermagoras primus translationem ex aceruo segregauit, & in numerum quæstionum redegit: quod Cicero 1. Rhetor. testatur, his uerbis, Huius constitutionis Hermagoras inuentor existimatur esse, non quia nō sint usi ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduerterint artis scriptores superiores, neque retulerint in numerum constitutionum. Huius tamen status apud Aristotelem in Rhetoricis ad Theodecten sunt quædam semina, id est exēpla quædam defensionum eo pertinentium. Paulo post eum locum cuius supra testimonio sum usus, legales status in species diuisit. Primum fecit scripti & uoluntatis, græce κατὰ ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est exceptionem: credo, quod uideret uerba, quædam excipi, quæ sententiæ uoluntatiq; uidentur repugnare. Sed pro scripto ῥητὸν dicere, commune est omnibus: pro uoluntate, quam alij διάνοιαν appellant, substituere ὑπεξαίρεσιν Hermagoræ peculiare est: Alteram speciem nominat συλλογισμὸν, tertiam ἀμφιβολίαν, quartam ἀντινομίαν. Albutius in eadem duo genera partitus est status. Alios nempe fecit legales, alios rationales: sed translationem sub qualitate complexus est, à legalibus uero remouit ratiocinationem. quod & Cicero tum secundo de Oratore, tum in partitionibus facit: nimirum quòd lege non comprehendi fatemur, ad illam tamen ui rationis aptamus. Hactenus recensuit quousq; prouectus est numerus statuum uarietate sententiarum: nec tamen tantum de sua diligentia pollicetur, ut oīa se collegisse fortiter affirmet. Proinde ait plura inuēturos qui se dabunt lectioni ueterum, & intelligendis illorum opinionibus liberaliter tempora impendent: quanquam uereri se dicit ne potius tædium uideatur attulisse nimis longa enumeratione, quàm nimis anguste aliorum sententias percurrisse: Ipse paululum me in alia} Exigit ordo, ut perlustratis aliorum opinionibus, suam ipse afferat, ne cum improbarit, ipse tutus intra silentium nihil proferat. Ergo quid sentiat explicaturus, inconstantiæ suspicionem deprecatur, Nam aut leuitatis fuerit, ab illa discedere sentētia, quā uiginti annos non modo senserit, sed etiam argumentis publiceq; approbarit. aut immanis perfidiæ, si huius erroris conscius iuuenes fefellerit, & quos susceptos in fidem suam erudiebat, illis quæ dediscerent infigeret, aliterq; quàm ipse nosset edoceret, Ab hac labe se uindicat cum ait non serius se euulgare hæc, quàm per nouerit. Quòd si hanc sibi opinionem persuasisset antea, utique demonstrasset. Ab omnibus autem uult satisfactionem hanc accipi, non se alijs demonstrare serius, quàm sibi ipse hoc sequendum tenendumq; præscripserit, Porro ne quempiam temporis male sub Fabio collocati pœniteat, ait non tanti hæc esse, ut insumptā quis operam frustra sibi putet. Etsi enim ipsa generaliū statuum distributio paulo aliter nunc texitur, eædem tamen erunt species, ad quas omnis doctrina reuertitur. Antea quatuor genera describebat, nunc ad tria reuocat. Cæterum in quas species antea genera secabat, in illas prope easdē ista reuoluuntur. Quare ne quis perijsse sibi totum illud tēpus existimet, quod in illis discendis contriuit. Sed antequam huc ueniat, leuitatis notam delet exemplis illustriū scriptorum, qui sibi ipsi limam intendere, quàm alios maluerunt, qui posteris consuluerunt, quos scriptoris pondus authoritasq; decepisset, qui alieno laboris fidentes, uicaria utuntur in uestigandis rebus diligentia, Hippocrates ex Co insula (unde et Coæ uestes ab Ouidio, & Coa uina à Martiale) de genere Asclepiadarum, fassus est errores suos libro ἐπιδημιῶν. 5. ne posteritas eius inota nomine aberraret. Locum neglexi adscribere, ne uiderer ambitiose authorem citasse, in cuius ipse lectione detritus non essem. Marcus Tullius non dubitauit editos iam libros damnare, ut duos libros Academicarum quæstionum, in quibus partes erant Luculli & Catuli nobilium ciuium, quos in quatuor auctos deduxit, & Varroni, Attico, sibiq; nomen fecit. de quibus quid idem Cicero scribat ad Atticum, non pigebit subijcere. Ergo, inquit, illam ἀκαδημικὴν in qua homines nobiles illi quidem, sed nullo modo φιλόλογοι nimis acute loquuntur, ad Varronem transferamus. Etenim sunt ἀντιοχεῖα, quæ iste ualde probat. Catulo et Lucullo alibi reponemus. Idem alibi, Totam academiam ab hominibus nobilissimis abstuli, transtuliq; ad nostrum sodalem, et ex duobus libris contuli in quatuor. grandiores sunt omnino quàm erant: sed tamen multa detracta, Libri quidem ita exierunt, nisi me forte communis φιλαυτία decipit, ut in tali genere ne apud græcos quidem sit simile quicquam. tu iacturam feres æquo animo, quòd illa quæ habes de Academicis, frustra descripta sunt. multo tamen hæc erunt splendidiora. Idem Cicero uidetur innuere se Catulum & Lucullū in Catonem Brutumq; contulisse. Illud opus academicam σύνταξιν uocat: quod an esset ad Varronē missurus, Atticū consulit. Egerat enim noīe Varronis cū Cicerōe Atticus, ut Varronē suis scriptis ītexeret, aut certe illi opus aliquod desponderet. Cicero non multū Varroni cupiebat, illū enim tardū in patrādis pmissis καλλιππίδην appellat: & an sub eius noīe esset deintegro emissurus, impense ambigebat. de quo opere quia Cicero uariauit sæpius, illū uolaticū & Academicis simile dixit. Plura leges 13. epistolarum ad Atticū lib. Duas deinde Fabius addit causas cur nec debuerit dissimulare, nec infamiā uereri Nō sustineo, inqt, esse mihi conscius, id est, nō possum facere ut aliud sentiā, aliud tuear, in illo præsertim ope, quo & iuuenū utilitas continetur, et nominis immortalitas. Vbi ne patiaris otiosam hāc loquēdi formā, nō sustinere sibi esse cōscium, ut græci ἑαυτῷ συνειδέναι aiunt. Quē delectū si rarius habui, eo factū est quòd rerum grauiorum pondus alio mentē stylumq; auerteret, alioqui bonam sibi scribi scribendi naturam fecerit, cum hæc in tempore uocata, ut serui in familia bene instituta, respondeant. Quòd uero nullam ignominiā contrahat, efficit inde, quia nulli uitio uerteris, si quo ī studijs diutius uersatur, eo meliora semper inuenit, & multo limatiora præteritis. unde & uulgus asserit δευτέρας φροντίδας σοφωτέρας. alioqui frustra diuturnius in literis tempus tereremus, si nulla iudicio & eruditioni procedente studio fie-

ret accessio. Hæc igitur præfatus, rem ad hunc modum inchoat.

Secundum plurimos authores seruabam } Hæc est antiqua Fabij sententia, quæ qua demum parte cum posteriore nõ consentiat, facilius intelliges ubi utriusque uim sinsimq; perspexeris. Ex multorum authorum sententia quatuor in summa cõstitui docebam status. Illorum tres erant rationales. i. in illos tres, omnes quæ extra scriptum sunt controuersias referebam. Illi erant, coniectura, finitio, qualitas, quartus complectebatur omnes quæ de scripto sunt disputationes: & illum legalem uocabam. quod nomen ita quarto generi tribuerat, ut coniecturæ appellationem primo statui. Hos quatuor ipse uocabat generales: & prope summos in suo quenque genere. tribus illis suas species subijciebat, qualitati præcipue, sed omnium maxime legali constitutioni subdebat suas formas, scripti & sententiæ, ambiguitatis, legum contrariarum, collectiuum, & translationem, cuius uis scripto uidetur niti. Quam distributionem author ad Herennium sequitur, nisi quòd definitionem inter legales controuersias includit: qua re ductus, nescio, extra quam si ideo est falsus, quòd ea uerba definirentur frequenter, quæ in legibus reperiuntur. Et hæc est illa prima statuum apud Fabium descriptio, ex qua quid tollendum putet, succincte subijcit. Nunc demũ, inquit, re diligentius excussa reperio de quatuor generalibus quartum. i. legalem posse remoueri. quasi dicat nil esse necessarium quartum statum ponere, qui legalis dicatur. Nam si quia controuersiæ quædam sunt legales, ideo legalis status esset nomen: ita & hoc nomen rationalis nobis significaret unum quendam statum: quando satis constat quæstiones aliquas rationales dici. Quare ut rationale nõ significat unum statum, sed statuum quandam proprietatem, ita & legale unius certi status non est nomen, sed qualitatis, finitionis, cõiecturæ modum quendam proprietatemq; designat. Proinde ut hãc quæstionum persequamur diuersitatem, sufficit cõiecturam, finitionem, qualitatemq; ita partiri, ut nunc rationales, nunc legales dicantur. Porro quæstionum genus proprietatem uocat, ut exposui. At dices, idem de hoc nomine coniectura dici potest, Videas secus esse. Nam cum audis coniecturæ nomen, certum quendam modum intelligis defensionis. at cum rationale uel legale, tantum accipis esse quæstionis iam constitutæ genus, & proprietatem quandam. & ne in loco hæreas, sic lege, Ita non status hoc nomen, id est, legale non significabit unum certum statum. alioqui & rationalis, hæc inquam dictio, status esset, hoc est, unum quendam statum auribus redderet. Et hactenus de generalibus, qui relinquuntur tres, coniectura, finitio, qualitas.

De ijs autem quos speciales uocabam, remoui translationem } Omnibus hæc de translatione disputatio uidetur obscura, & est, tum suapte natura, tum dictionis. quo nobis est acrius enitẽdum, ut quod utcunque assequimur, quàm planissime enunciemus. De specialibus, inquit, remoui translationem. Quod se fecisse consulto late probat. Id uelim memineris, quod prope ad tædium usque superiore quodam loco inculcaui, ibi Fabio esse statum, ubi iudicatio uulgo dicatur, non autem in ea quæstione quæ ex intentionis depulsionisq; cõcursu prima uidetur nasci. Quo iacto fundamento, id in summa apud te constitue, trãslationis quæstionem unam esse ubique, an actio competat, ĩ qua, ut dixi, Fabius statum non collocat. At si spectes ulteriores quæstiones, causasq; translationis, iam non quæstionis habent actionem. sed uel coniecturæ, uel finitionis, uel qualitatis, & ideo nullus est putandus actionis status. Actiõis enim disputatio sequitur magis quàm tractatur: ut, petis à me creditam pecuniam. dico tibi nõ licere hoc iudice petere, est enim maior summa. Non uult Fabius elici quæstionem, sitne tibi cum hoc actio: sed ex rationis & firmamenti concursu educi quæstionem, quæ est, sit ne summa prætoria cognitione maior, ubi non est translatio, sed coniectura & ideo si intelligis ubi demũ esse statum uelit Fabius, assequeris utique cur à numero statuũ remoueat translationem. Ergo non nouam sibi hac in re opinionem esse ostendit, tum quòd sæpe inter profitendum innuerit non sibi uideri ullum esse translatiuum statum. ubi enim alij illum ponerent, ibi alium commodius assignari posse. tum quòd hoc ipsum de translatione monuerit in sermonibus quibusdam. i. libris eo dictante à discipulis exceptis, & temerario editionis honore uulgatis. quorum in præfatione totius operis meminit. unde in ea se persistere opinione, ut numero statuum omnino putet excerpendum. Hic si me roges, non putarim magnopere te peccasse, si translationẽ inter quæstiones recipias facilius docendi causa. Cicero certe inter præcursorias quæstiones actionis numerat: nec tamen dissimulat in tractatu præcipue qualitatis includi, quia ius agendi etiã sit qualitas. At Cicero primam respiciebat quæstionem: Fabius, quod sæpe dixi, ulterius pergendum putat, nec in illa prima & lata quæstione pedem esse figendũ. Quid? Fabius quoq; libro 7. non renuit quo minus actionis illas primas quæstiones allegamus in numerum. Omitto quòd Trapezuntius conatur ostendere inter principes status quartum esse translationem. Eius enim argumentis responderi facile potest.

Nec ignoro } Diluit quæ uidentur efficere ne trãslationis statũ negemus. Multæ enim sunt causæ in quibus quæstionum summa uidetur esse de actione commutanda, qua in re dominatur translatio. In omnibus enim causis in quibus cecidisse quis formula dicitur, hoc ẽ, ideo iudicio fuisse inferior, quod legitima actione in petendo non sit usus (ita enim cadere formula ut causa cadere usurpant) hæc uidentur esse potissimæ quæstiones, an huic, ut an pupillo: an cum hoc, cum tutore: an hac lege, de ratione tutelæ, an apud hunc, iudicem priuatum: an hoc tempore, cum dies referendæ rationis nondum uenerit, & siqua sunt talia quæstionum genera, quorum in transferendo sit usus. At satis docet præcipuam in his controuersiam non esse, Nam actionem in personam aliam transferimus, aut in tempus aliud dilationem petimus: aut alia formula iudicium à prætore dictari nolumus, non id temere postulantes, sed ob aliquam certam interpositam causam: ad quam nisi petitor aliquid opponit, litem non habet. quamobrem non erit disceptandum de translatione. i. de mutanda actione, quod initio tamen ponitur: sed de ea qõne quæ causam continet propter quam mutari genus actionis postulamus. Huius rei hoc esto exemplum, de fideicommissis ut Prætores, ita & Consules Romæ ius dicebant, sed de rebus grauioribus. Ciuis aliquis mores & instituta reformidãs, alterius fidei aliquot H-S commisit quæ postea filio, quem palam instituere non audebat, daret. Ille repetit, & neganti diem apud prætorẽ dicit. ille de re nihil, de actione commutanda contendit. Non debes hoc iudice mecum agere. Etenim pecunia quàm à me petis, est maior quàm ut de illa cognoscere. i. iudicare prætor ex iure debeat. Quòd si alter silentium tenet, causa cadit. ait, non est maior quæstio. circa cuius momenta singula luctabitur, sitne maior summa. i. sitne tanta, quantam is qui petit dicit, an maior, de qua tamen detrahat, ut apud prætorem causam agat. & hoc intellectu, facti ẽ, id est coniecturalis controuersia. Cæterum & ducenarios iudices Augustus instituit, qui leuiores res cognoscerent: & prætoriæ iurisdictionis edictis erat terminus definitus. Addamus & aliud exẽplum, quo probemus translationem etiam in qualitatis disputationem recidere. Cognitor, inquit Asconius, qui causam absentis tuetur ut suam, quales sunt qui solicitatores uulgo appellantur. Cognitor ergo cuiuspiã, eius noĩe nomẽ suũ exigit. debitor ab agendo repellit, non debes mecum agere. Caue ne eruas hanc quæstiunculã, agerẽne debeat. puerilis est authore Fabio, & nulli usui. Perge

ad rationem

ad rationem, Nõ potuisti fieri cognitor, aut quia peregrinus, aut quia infamis. Respondet, Immo potui. Iudicatio, quæ & status dicitur hic, an potuerit, qualitas est. Rursum nouo rem illustrat exẽplo. Interdictum, est prætorium edictum quo uetatur aliquid. Quidam cum antea non petijsset, edictum prætorium obtinuit, & possessione sibi uult cedi ex interdicto, Male, inquit alter, interdici curasti antequam à me cum bona gratia peteres. Summa quæstio, recténe interdixerit priusquam petierit. Quæ omnia succedunt legitimis quæstionibus, hæc ex scripto pendent: ideoq; in species legaliũ controuersiarum tandem incidunt. An uero præscriptiones in quibus ⁊ Præscriptio, exceptio, translatio, in iure ciuili & usu forensi idem sonant, etsi recentes legum interpretes (ut inquit uir excellentis & antiquæ eruditionis Budæus) ad præscriptionem exceptionemq; temporales coarctarunt, & præfinierunt, in quorum errorem labi Mosellanum miror, ut & in iudiciali interdicto paulo superius: ut sæpe uerear ne talis mihi in parte hac difficili somnus obrepat. quod si acciderit, moneri lubenter ab erudito uelim. Est igitur præscriptio, summotio petitionis qua experiundi nobiscum aduersario facultatem adimimus. Ea causæ cõstitutio παραγραφικὸς ἀγὼν dicitur, litis summotoria exceptio, aut excipiendæ litis diuerticulum: aut, ut uulgus dicit, finis declinatorius non ꝓcedẽdi, aut ẽt non admittendi, eodẽ authore. huic εὐθυδικία opponitur siue εὐθεῖα. Illa uero lis cui nihil præscribi poßit, εἰσαγώγιμος appellatur. Porro exceptiones in iure, id est apud Prætorem, Romæ erant crebræ. Ille enim dictabat iudicia, & formulas litigandi dabat: quia causa cadebat is qui non agebat ut oportebat. Vnde pro eius tribunali petenti formulã alteri præscribebat, id est agendi rationem auferebat reus aliqua impetrata actione: quæ an esset admittenda, ibi litigabant. Erant in excipiendo solennes particulæ, præterquam, extraquam: ut patrem alat filius, præscripsit, extraquam si infans fuerit. Cæterum præscriptionum aliæ peremptoriæ uocantur, quæ omnino petentem summouent. aliæ nõ item. Hic Fabius translatiuam constitutionem in duas partes diuidit. Aut enim lege summouemus, & præscriptio dicitur. aut in personam aliam aut tempus propter aliquam causam actionẽ reijcimus: & illa nomine generico uocatur translatio. Adde duas esse quæstiones, unam de qua, aliam propter quam. Fabius propter quam, eam postea uocat, qua disceptata, de actione iudicatur. Hic uidetur quæstionem de qua dicere, in qua obtinenda oratoris labor omnino uersatur. Propter quam uero, illam actionis quæstionem. siquidem propter illam primam quæstionem euincimus. Nectit autem argumentum Fabius hoc sensu, firmißima translatio est scripto subnixa, & præscriptionis uim habet. Quòd si illa nullam habet propriam quæstionem, sed eandem cum cæteris legalibus cõtrouersijs, de nomine, id est ambiguo, scripto & uoluntate, & syllogismo, ita ut eodem modo quæstio in præscriptione eliciatur ex qua status colligatur, quomodo translatio rationalis, quæ minus firma est, habebit quæstionem non modo de qua orator contendit, id quod in speciem uideri potest, uerumetiam propter quã contendit, quam ad alium statum referri est necesse, quod esset statuendum ut actionis esse ullum statum fateremur. Et ne quid desideres, in tanta exemplarium uarietate quomodo legam subijciam, & deinde singula interpretabor. An non præscriptiones etiam in quibus uidetur esse maxime manifesta translatio, easdem omnino species habent, quas eæ leges quibus agitur ut aut de nomine, aut scripto & sententia, uel ratiocinatione quæratur: deinde status ex quæstione oriatur, translatio autem non habeat quæstionem, de qua contendit orator, sed propter quam contendit? Loco propter, per legit Raphael: quia sensum non assecutus, corruptum esse suspicatus est. In alijs geminatur negatio, hoc modo, Translatio non habeat quæstionem, non de qua contendit orator. Ego illam sum lectionem secutus, quam putaui antiquißimam. utraq; enim posterior ab his uitiata est, qui quod non intelligunt, mutant, maluntq; hoc suæ inscitiæ patrocinium prætexere, quam loci obscuritatem fateri. Ergo ut tandem finiam, ad literam ita accipe. An non præscriptiones etiam in ijs quæ actionem magis repellunt & excludunt, unde & manifestam habent translationem actionis, & siquæ aliæ, actionis propriam quæstionem debebant constituere, tamen in easdem reuoluuntur quæstiones scripti cum alijs legalibus, nempe ut aut causa translationis controuersa sit ex ambiguo, uel ex scripto & uoluntate, uel syllogismo, & ex controuersia colligitur spes status certa? id enim uocat ex quæstione oriri: ut sit causa: Parentes alant liberi. sin minus, uinciantur. Exceptio summotoria, non potest agi ea lege cum hoc: est enim infans, de quo legislator non intellexit. Alter instat, At uerba quemcunque includunt. quæstio, cui innititur translatio actionis, sitne de quocunque intelligendum. Huius autem quæstionis status est scriptum & uoluntas. Translatio autem quæ non scripto sed causa nititur, extrinsecus allata, non modo habebit quæstionem de qua, id est eam quæ de actione prima est: sed etiam habebit propriam quæstionem propter quam, id est uiribus primam: quod utique necesse erat, ut in ea statum esse diceremus. quasi dicat, minime habet, quia & quæstio propter quam agitur in translatione, ad alium statum refertur: & de qua nulla esse debet, ut nec in præscriptione. Hoc apertius ⁊ Senserat Fabius obscurius à se dictum quod proxime antecessit. Repetit itaq; eandem sententiam, & quidem facilius, ne difficultas efficiat ut Fabij mentem non assequamur. Ergo hoc inquit apertius, quod inuolute perplexeq; prius est dictum. Dissimilem esse probat rationem in coniectura, ac in translatione: nec ullo modo primam translationis quæstionem statũ dici posse. Ita, inquis, nec prima quæstio qualitatis status est. Verum: sed iudicatio qualitatis sæpe habet controuersiam: translationis iudicatio nunquam actionis habet quæstionem: alium sortitur statum, ita ut si prima quæstio non habeat statum, & in illa demum sit expressa translatio, nullus sit putandus translatiuus status. In coniectura ita emergit status, Occidisti hominem, intentio. Non occidi, depulsio: cui pro ratione est inficiatio. quæstio est, an occiderit. status huius tractatur. hæc quæstio dicitur coniectura. Agedum dispiciamus an ita prima translationis quæstio statum habere poßit. Nec enim, ut dixi alibi reperitur actionis quæstio, quàm in primo illo congressu: habeo ius agẽdi tecum. non habes, inquit. Si quæ eruenda esset quæstio, foret huiusmodi, an habeat actionem: quæ cum status non poßit dici, nullus utique fuerit translatiuus status. Id enim quod causam non aperit, sed ab exitu causæ pendet, status causæ non potest esse. At uero an sit acturus cum hoc, nécne, causam nec continet, nec aperit, & solo potest euẽtu æstimari, si aliud non addas. Etenim id genus quæstio ut origine prima est de qua iudex pronunciat, ita non illa ponitur propter quam iudex pronunciet: aut si est, ea non habet translationem: cum tamen sæpius sit dictum in illa secunda quæstione iudicationéq; constituendum causæ statum. Nec te moueat propter quam aliter interim accipi. aliud est propter quæstionem contendere, aliud propter illam iudicare. Propter secundam sententiam de priore fert iudex: sed ut priorem obtineat, de hac contendit orator. Deinde simili probat non esse in illa quæstione, sitne acturus, ullum affirmandum statum, quia proponatur iudicij exitus: ut si quis intenderet, plectendus es, non sum: ridiculum est dicere in quæstione statum

esse. iudex statuet an sit plectendus. Quid ergo? Vis in causam penitius ingredi? Connecte rationem, quæ defensioni uiam muniat. Plectendus es, inquit, quia hominem occidisti. Non sum, nec enim occidi. quo, an occiderit. quam satis constat coniectura transigendam. Ita, præmium mihi debet decerni, inquis. non debet, aio. an, ut uulgus existimat, eruetur ista quæstio, debeátne decerni? Minime, si credis Fabio: expectabis continentia. Postulo præmium, quia interfeci tyrannum. Intercedo, inquis, quia regem patrem patriæ, non tyrannum occidisti. Finitiua quæstio, an occiderit tyrannum. ita si intendis, non habes actionem in me eius unde petitur intentio, Immo habeo, inquit petitor: eritne elicienda quæstio, iurène agat? Nihil minus, Quid sic? quia causa in obscuro est, & ideo ubi eius cardo sit, non intelligitur. ratio est, quia notatus à Censoribus. continens, Non sum. quæstio in uisceribus causæ hærens, an fuerit à Censoribus notatus, uel an merito notatus: ubi translationem esse, falsò, qualitatem uere dixeris. Adhuc magis si dicat se ignominiosum quidem esse, non ideo tamen agendi iure prohiberi. Nec audiendi sunt quidam qui uetant ne intentioni rationem subnectas, aut ne nomen intendas. utrunque pueri obtinent, dum initio docentur: adulti oratores de grauioribus soliciti, ad has artis minutias non descendunt. Ergo translatiuum genus est causæ, ut comparatiuum, & mutuæ accusationis. In hunc locum tantum sibi permisit Raphael, quantum in rem non intellectam sibi licere indocti putant. Tribus negationibus corrupit locum, & triumphat seriò, at si restituisset, credo quòd putauerit per genus causæ à Fabio statum significari. Nos ex Cicerone in partitionibus, unde Fabius cepit, & ex ipso Fabio sine ullis negationibus legimus, & ita enarramus. Vt comparatio non est nomen status, sed causæ quæ tractatur, conditionem significat, ut causa dicatur comparatiua. Vt item ἀντικατηγορία statum, certum non notat, sed aliorum statuum quandam proprietatem: ut cum mutuo sibi accusatores actionem moliuntur. ita & translatio aliorum statuum accidens complectitur, ut dicatur genus causæ translatiuum, id est coniectura, aut alius quispiam adhibitus status ad translationem mutationemq; actionis. ita genus causæ dicetur translatiuum. Verba Ciceronis sæpe non appono, compendij breuitatisq; studio. At enim simile est} Aggreditur eius argumenti dissolutionem: cui dum omnes prope succumbunt. rem aiunt difficulter intelligi. Si intendis, hunc occidisti, depellit alter, occidi, sed iure: nonne status est, an iure occiderit? Age numquid simile, Agere tecum possum, non potes iure. an iure posſit agere? Probe, inquit Fabius: sed ego ut hanc tuam quæstionem, an iure agere posſit, statum esse nego, ita & illam, an iure occiderit, statum esse inficior. Quòd si dicas intentionem esse depulsionemq;, constanter negat: quia propositiones id est intentio & depulsio, non capiendæ sunt nudæ, sed cum rationibus, id est continentibus & firmamentis. Aliter, quod est absurdum, iam fateberis iudicem statum causæ cardinemq; nosse, & tamen de causa nihil nosse. Non uideo ut ista colligas. Attende, si hæc tibi est intentio, Fecisti. depulsio, iure feci: status tibi erit, an iure fecerit: utique hunc noscet iudex: & tamen uides causam nondum esse explicatam. at iudicatio explicabit: uerum. Ideo non in hac inutili quæstione, sed in illa quam iudicationem uocas, statum pono. Reliqua sic à me exposita confido, ut non diffidam à quouis, modo attente legat posse capi. Nec enim speret quispiam sibi hæc fore peruia, qui non attentam cogitationem in lectionem intulerit. Exempli appositione, rei lucem affert. P. Horatius, aut M. (utrunque legitur) cæsis spoliatisq; Curiatijs redibat ouans, illi obuia fit soror, quæ cognito sponsi paludamento quod ipsa confecerat, in lacrhymas erupit. hanc ferro transegit uerbis increpans frater. dicitur illi dies apud Tullum. ille ne author iudicij esset, Duumuiros creant, qui Horatio perduellionem iudicarent: a quibus damnatus prouocauit. Sit ergo intentio, Scelus commisisti Horati: sororem interfecisti. Depulsio, Minime. iure enim occidi potuit Romana quæ hostem lugebat. Venit in quæstionem, an ideo occidere potuit iure, quod in publica lætitia mœsta fuerat. hic erit obseruandus status. Fuit autem absolutus à populo, ut ait Liuius, magis admiratione uirtutis, quam iure causæ. ita in translatione. Abdicatio olim solum ter fiebat, & recusare licebat, & in iudicium rem adducere. Filium ergo pater abdicare uolens, & familia ac hæreditate eijcere, à filio prohibitus est iudicio: ac statim de iure abdicationis nihil præfatus, summouet actionem. Non tibi licet abdicare, qui abdicat, agit contra eum quem abdicat. Tu autem ignominiosus es, & ideo abdicare tibi non licet. Depulsio, Immo abdicare te licet, quia ut ignominiosus ab actione arceatur, certe abdicatio non est talis actio quam dicunt ius sui iudicio persequendi. Summa quæstio, sit ne abdicatio actio quædam. ubi uides finitione rem egere. At si filius ita depelleret, Lex quæ prohibet agere, prohibet etiam filios à patre ignominioso abdicari. quod alter negat filius quia ad legem aptare conatur, utitur syllogismo eo intellectu quo sum hoc nomine usus hactenus.

Item cætera per omnes) Dicit tam uarias depellendæ actionis reddi posse causas, ut translatio in omnes rationales legalesq; status diffundi posſit. Nec ignoro} Qualitas apud alios diuiditur in absolutam, qua rem per se tuemur. & assumptiuam, qua non tam rem in se defendimus, quàm culpam arcemus & pœnam. Huic subijciunt species quatuor, comparationem, relationem, remotionem, concessionem: & hanc bipartito: purgationem, & deprecationem. Remotionem criminis nonnulli præcipue translationem uocabant, & illam faciebant speciem qualitatis, Nec dubito quin nomine translationis sint usi pro remotione, Fabius perinde reprehendit, ac si de translatione eodem loquerentur intellectu: & ideo ab illis se ait liberius dissentire. Nam translatio dicitur actionis commutatio. hic actio non excluditur, sed culpa, idq; per remotionem in personam uel in rem iudicio non obnoxiam: quod, nempe ut culpam à nobis depellamus, in omni prope qualitate accidit. Sæpius enim defensionem pro qualitate dicit. Adde quòd qui dicit se non posse iure plecti, quòd inuitus peccauerit, qualitate assumptiua utitur non translatione actionis. Vnde in hanc partitionem descendit qualitas, ut alia dicatur absoluta, qua rem non modo in nobis non plectendam, sed suapte natura honestam laudabilemq; tuemur. Alia assumptiua, qua non tam facti uim naturamq; defendimus, quàm reddita causa, & aliunde sumpta, supplicium auersamur, & à nobis culpam reijcimus. Priore factum defendi dicitur, posteriore tantum reus, id est culpa auerti, ob quam esset infligenda pœna. Credendum est igitur ijs quorum authoritatem secutus Cicero} Colligit breuiter numerum statuum de quo quantum uariatum sit, hactenus docuit. & illum testimonio communit, & argumento. Credendum, inquit, Ciceroni, qui in ea re præstantissimum quenq; Græcorum est secutus, tria esse quæstionum genera, quorum aliquo omnem disputationem transigi est necesse, an sit, quid sit, quale sit. Hactenus authoritate nititur. rationem adijcit. Quod, inquit, naturali quadam potest distributione colligi. Principio aliquid quod uertatur in disputationem, subesse debet. Illud nisi constiterit esse, ulterius pergere non licet, hærendum est. Ergo ut procedat disputatio esse dicimus. quod si alter negat, hæc erit prima disceptatio, an sit. At ut uiceris esse, nondum uentum est ad cognitionis terminos. Proximum est ut eius quod esse iam constat, uim naturamq; definiendo excu-

tias. ita quid sit tractabis. Hoc constituto, ubi definitio ad liquidum perducta est, sunt rei perlustranda accidentia, quæ nouissime qualitate comprehenduntur. quæ tria cum tractaris diligenter, in re cognoscenda nil potest deesse. ita satis constat omnẽ tribus his generibus quæstionem contineri. At, inquies, probat tantum in cognitionis quæstionibus hæc sufficere. Deinde si tres has quæstiões in nostras cognitionis esse dixit, quo tandẽ pacto illas sic patere uult, ut omnes infinitæ pariter & finitæ quæstiones his tribus concludantur? Dissoluamus hunc nodum, ut possumus, nullis interdicentes quo minus aliter obiectum diluat, si uidebitur. Cum has tres quæstiones ad status accommodamus, latius effundi necesse est, quàm cum ad quæstionem cognitionis aptabamus. Nam cũ ita diximus, omnium rerum perfectam esse tribus his exploratis generibus cognitionem, hoc intelleximus, ex harum quæstionum complexu erui quæ & addubitari in re peruestiganda, & nosci possunt. Non exclusimus qui in plura harum uis posset patere. Nunc ergo tres hæ quæstiones quo intellectu singulis conueniant, explicabimus. Principio omnes inspectiuæ quæstiones in has reuoluuntur: ut an sit, qd sit, quale sit, in rei ipsius uniuersa natura inquirimus. Conueniunt item actiuis quæstionibus secundum materiam quæsitorum magis quàm secũdum modum quærendi. Cuilibus autem quæstionibus, ut per eas defensio omnis, exornatio iussioq; tractantur. In quibus nõ an sit, sed an sit factum: non quid sit absolute, sed sit ne hoc: nõ quale sit omnino, sed iurene an iniuria. Et ut breuiter cõplectar, sic statuo, in disceptanda quacunque quæstione alias posse quæstiones ꝑcurrere, sed huc tandem recasuras affirmo. Tertio posthac argumento efficit plures status non requiri. Frustra enim in multitudinem excurras, ubi paucitas non obest. Vnde cum tribus his omnes disputationes includãtur, quoscũq; addideris, superenunt. His ergo tribus statibus per analogiam & finitæ et infinitæ qõnes continẽtur, ex proportione inquam: quia ut dicere memini me, non eadem est coniecturæ reliquorumq; statuum ratio in thesi, & hypothesi: sed è similis sibi respondet, & in genus conuenit. Finitas & ciuiles in tria causarum genera partitur, & in uno quoq; hos status uersari contendit: & quia iudiciale præcipue ẽ multiplex, in partibus iudicialis generis, siue scripto innitatur, siue rationi, eosdem extare. De legali addubitari potuit. Eam dubitationem asseuerando eximit. Nulla, inquit, est legalis disputatio quæ non tractetur uel coniectura, uel finitione, uel qualitate, quam rem paulopost fusius prosequitur. At quo pauciora notantur genera, eo omnis in illa reducere imperitis minus est peruium. Nam ut omnia huc referas, non primam tantum quæstionis speciem debes intueri, sed intrare penitius, & controuersiæ uiscera subire, præsertim in legalibus, ubi primæ quæstiones aliam faciem præ se gerunt, nec nisi excussæ in hos status uidentur uenire posse. Proinde incipientibus hanc artem pueris, etsi minus uera exactaq;, ita faciliora sunt proponẽda, quorum digestio ut non sit tensa linea rectissima, id est accurate descripta, translatione à fabris ducta, qui linea minio tincta rectitudinem explorant, & longitudinem materiæ: sit tamen apertior, & pueris facilior. Discant igitur ante omnia quãdiu subtiliora eorum animi capere non possunt, quadripertitam esse inferendæ & depellendæ plagæ rationem. Defensori enim uel reo si factum obycitur, tutissimum fuerit inficiari, si modo sine impudentia & offensione id facere potest: tutissimum inquam, quia factum quod obycitur, uix unquam ita quadrat, ut undique sit rectum, ut semper ei qui fatetur, sit aliquatenus timendum periculum. quod si omnino pernegat & euincit, effugit omne iudicium, & secundum illud supplicium. Cur à defensore inceperit si roges, causam accipe. Defensor insigniue statum facit, & periculo propior prius est instruendus, postremo in hac ratione statuum priores ipse quodammodo in repugnando agit partes. At si reycere totum crimen inficiando non licet, certe utamur imperfecta negatione, & admittamus factũ quidem esse aliquid, non tamen illud totum quod aduersarius obyciat. ita erit in definitione rei hærendum. Tertia defendendi ratio fiduciam habet uiro forti dignam, nec metum fatetur negando, aut rei nomine declinando terguersatur, sed honesta confessione, detectaq; quod aiunt, fronte rem tuetur, & in laudem adscribit. Non minus est honestum non facere. uerum: sed is qui negat, non facti totam auertit suspicionem, sed uidetur ideo ad negationem confugisse, ꝙ sibi probari posse diffideret, & fateri periculosum arbitraretur. Hæc tertia est qualitas. Quibus si deficiatur, id est, quòd si nec tuto negare, nec nomen mutare, nec honeste tueri licet, non statim causa erit cadendum. Exigua spes illa quidem, sed tamen aliqua superest, ut aliquo iuris adiumento tecti declinemus actionẽ, qua etsi periculum totum non depellitur, res tamen differtur, & in nouam actionem dilatatur. ita erit translatio. Licet uero scripto ea refellere, quæ alioqui speciosam defensionem non habent. Multa siquidem legibus permittuntur, quæ laudabilia suapte sponte non sunt: unde lege ea tuèri poßis, quæ turpitudini sunt necessario cõuncta, ut in legibus Romanorum quas allatas Athenis Decemuiri in totidem tabulas descripserunt, proprias quasdam in duas tabulas referentes. In illis inquam, si quispiam mutuam pecuniam graui usura accepisset à pluribus, nec esset soluendo, creditores poterãt corpus discerpere, & partem sibi quisque addicere. Esto, fecerit aliquis: lege in illum agere nequeas: turpitudinem tamen facti ipse te non auerseris. Hanc tamen legem illiteratum silentium, ut ait Gellius de legibus Draconis, antiquauit: de qua re uide eundem Gelliũ libro ultimo. Contra alia speciem habẽt æquitatis, quæ iure prohibentur, ut quem uoluerit quis hæredem scribere, uidetur æquum esse. Hæc est statuum quadripertita ratio, ex prima quæstione desumpta, ut primus sit status coniectura, alter finitio, tertius qualitas, quartus legalis, sub quo intelligatur translatio. Accusatori nihilo plura intuenda sunt, quàm ut probet } Quemadmodum docuit supra quatuor esse locos quos capiet defensor ut resistat, ita subnectit eosdem esse occupandos actori ut impetum faciat in castra defensoris, & rationum eius copias plane fundat. Illa genera & totidem sunt numero, & eadem re ipsa. Vt factum probet, coniectura. Factum esse hoc, id est eo nomine signandum, finitione. Non esse recte factum, qualitate. Iure se intendere, id est lege agere posse, legali translatione. Ergo omnis lis, tam ex parte agentis, quàm defendentis, uersatur circa species easdem, hoc est, eosdẽ habet status, eo duntaxat dempto, quod transferuntur partes, & officia propria temporum momentis commutantur. Actoris enim est ostendere, non esse recte factum: defensoris contra. At in causis quibus de præmiorum delatione agitur, is qui prior agit, nempe petitor, recte à se perpetratum facinus docet. Is qui recusat, & defensoris quodammodo personam sustinet, contendet deneg ãdum præmium, quòd eadem non iure designauerit. Adde quòd superius dixit intẽtionis depulsionisq; officia sæpe inuerti, & in eadem causa præsertim multiplici uariari. Omnes uero hæ quatuor quasi formæ actionis, id est capita quæstionum de quibus litigatur, in duo genera descendunt, & in species duas distribuuntur. Omnes enim quæ aliquo genere illarum continentur quæstiones, aut rationalem habent tractatum, qui extra scriptum positus est: aut legalem, cũ in scripto inhæret controuersia, & ex eo tota orta est. Hæc duo genera comparat inter se. Rationale, inquit, simplicius est, et ideo tractatu facilius. Non enim legis aliqua inspicienda est cautio, sed ipsius rei natura conditioq; diligenter excutienda. Vnde uil atti-

net in nouas particulas quæstionum illud genus partiri, etiamsi libro septimo de statuum uarietate plura perscribit. Satis est docere, uel coni ctura, uel finitione, uel qualitate transigi. Legale multipliciter patet. Nam præter rationem, & rei naturam scripta euoluenda, meditandæ leges, ediscenda scriptorum sunt genera. Ita quo melius illud genus in tractando cognoscamus, non tantum cõmunem statuum rationem in illis iudicamus, sed in alias minores quæstiones tres illos status partimur: quæ etsi re uera nil habeant præter coniecturam, & illam scripto innixam finitionem & qualitatem, tamen nouis exornatæ nominibus, in rudiorum intellectum melius intrant, & in disputationem commodius ueniũt. Ergo quia leges multitudine sua obruuntur, & uarie latæ sunt, dispares legũ tractatus in quatuor genera descendunt. Etenim si uerbis nitimur, id est eum sensum quem uerba præ se gerunt, tuemur, alter aliam contendit fuisse sententiam ab illa quam signet dictio: status scripti uocatur, & sententiæ. Interim lege fatemur cautum non esse, tamẽ perinde habendum, ac si lege esset constitutũ. Hæc species syllogismus uocatur. Credo, quòd ratiocinãdo colligere oporteat idem de proposito statuendum, quod & de eo cuius lex facit mentionem. Cicero & ad Q. Fratrem, & in partitionibus syllogismum præterijt, propterea quòd non tam scripti habet controuersiam, quàm rationis æquitatisq; æstimationem. Idem secundo de Oratore species legales ad ambiguum reuocat, quomodo ad scripti uoluntatisq; disputationem possent reduci, distinctius tamen separantur. Alias, inquit, cõparamus. ἀντινομίαν significat, legũ contrariarũ collisionẽ. Porro leges cõtrariæ, uel sunt euentu et fortuito quodã cõcursu, uel diuersis tpibus latæ, uel ita obscuræ, ut uideãtur ẽẽ contrariæ, quales fuiße tabulas Solonis Plutarchus est author. qđ ideo fecit, ut maior esset iudicũ potestas, in quorũ est offõ leges interpretari. Oportet enim iudicem legis esse fidum interpretem ex æquo & bono, non ex uersuto & malo. Hæc autem repugnantia non in diuersis modo legibus, sed, etiam una diuisa potest accidere. Cum igitur leges ad eximendam contrarietatem comparamus, status legum contrariarum appellatur. Alias in diuersum interpretamur, cum scilicet uerbum unum ĩ plures intellectus potest spargi, pari propemodum æquitate uterque uerbum in suam rem interpretatur, & suam expositionem credibilem, æquam, consentaneamq; docere conatur: & species ἀμφιβολία dicitur, à prima longe lateq; distans. Ibi enim alter uerborũ elicit sensum, alter sensum altiorem rimatur extra uerborum significantiam. hic uterque nititur uerbo, & illud pro suo commodo uult in hanc aut illam significationem deflectere. Porro quot modis unumquodque fiat horum, Fabius in septimo docet, unde qui reqrere uolet petat. Mihi in animo est plura non attingere, quàm dictionis requiret enarratio, cui labor hic meus præcipue desudat. Sic nascuntur hæc uelut simulachra Refert in suũ caput hos riuulos. Ex illis tribus, inquit, statibus generalibus ut uersantur in scripto, hæ disputationes emanãt quas simulachra recte dixeris, præ se ferũt qđ nõ sunt: hñt multum ab illis tribus diuersũ, nec ab illis tribus aliud qcq̃ hñt nisi q. nouũ quẽdam colorem faciẽq; de scripto sumunt. Sed interim sunt simplices: uno dũtaxat absoluuntur statu. Interim mixtæ diuersorum statuum adiunctione, quæ tamen propriam faciem ostendunt: et, quòd mireris, ita ortum dißimulant, ut nisi interius spectes, uideantur nil illuc pertinere. At in scripti uoluntatisq; tractatu quibus alijs uteris locis quàm uel coniecturæ, dum mentem scriptoris signis colliges: uel qualitatis, dum in uerbis iniuriam esse contẽdes, & uoluntatem æquißimam? Iam syllogismus qualitate mera absoluitur: fatemur non intellexisse: æquitate nitimur: pari iure uti uolumus. In legibus contrarijs conciliandis geminatur coniectura: inquirendæ uoluntatis qualitas duplicatur, in utriusque legis sensu ad æquitatis concordiam reuocando, denique amphibolia, quia uterque signis magis quàm æquitate, quæ utrique, fauere uidetur, nititur, promemodum coniecturam habebit solam. Vides in his & qualitatis & coniecturæ subesse uim, scripti admotione coloratam. Ita in eisdem sæpe usus est definitionis, cum in tractando ambiguo, tum in omni uolũtatis quæstione. Nec solum generi legali, sed generi rerum, id est rationali cõuenit: quod notius est quàm ut egeat exemplis. Hæc omnia etsi in illos ueniunt status: tamẽ quia habent aliquid uelut proprium} Concludit hanc de reductione controuersiarum legalium tractationem. Satis constat, inquit, uenire in illos tres status oẽs species qõnum legaliũ, & ab illis ita contineri, ut unum statum legalem ponere nihil sit necesse, tamen quia non nudam habent coniecturam qualitatemq;, sed scripto applicitam & eatenus quiddam proprium præ se ferunt, nihil prohibet pueros docere quid præter status illos cões uideatur his accedere, et ita pmittere uel ut status legales, uel ut minores qõnes, uel alio quouis noĩe id appellent, mõ ne labãtur, putẽtq; præter tres illos summos aliquid uere diuersum in his repiri. Nil ergo diuersum hñt, inquis. Re nihil prorsus, uultu facieq; nõnihil. At q̃tũ, et q̃ multum, & ad aliquid, & ut nonnulli putauerunt, comparatiuus, non eandem rationem habent. Crederet fortasse quispiam ita hos status rationalium species dici posse, quemadmodum & legales, propterea quòd nonnihil uidentur habere proprium, Secus, inquit, est, nec eandem habent rationem. quasi hoc uelit, non perinde separatim explicandos, ut seorsum legales quæstiones exponuntur. Nam quantum, quod est in magnitudine: quàm multum, quod est in numero: & ad aliquid, & status comparatiuus, qui suos quoque authores habuit, non referuntur ad iuris uarietatem, nec uariari in scripto controuersiam faciunt, sed ad solam rationem: ideoq; in rationalium statuum modis includuntur in parte coniecturæ, aut qualitatis, nec in alias separatas species more legalium descendunt, ut & istæ quæstiones, qua mente, quo loco, quo fecit tempore, continentur rationalibus statibus: nec separatim ut legitimæ, sed una eademq; opera docentur. Nec enim ita distant, ut uel ipso quæstionis uultu peculiare aliquid præferant. At in quas minores quæstiones unusquisque status diuidatur, dicturum se promittit libro septimo ubi diuisionis, id est totius dispositionis præcepta scribit copiose. Hoc inter omnes conuenit, in causis simplicibus singulos esse status causarum} Transacta omni prope de statu disputatione, numeroq; nõ solũ statuũ cõstituto, sed singulis in suas ptes discretis, ne quid desiderari poßit, quæ sit in causis collocandi status ratio, plane docet. Quam rem ut feliciter assequaris partitur & status, & causas. Status, inquit, alij causarum uocantur, in quibus tota causa uertitur. Alij sunt quæstionum, qui habent summam eius rei qua de in differendo agitur. Rursum causæ uel sunt simplices, quæ una tantum de re præcipue loquuntur: aut multiplices, quæ diuersorum criminum, nec ad se inuicem relatorum habent uel accusationem, uel defensionem. Hinc ita de re pronunciabis, Si causa ẽ simplex, præcipuum de quo quæratur, uno plus esse non potest: & in causa simplici unus causæ status. Quæstionũ status, qui seruiant principi quæstioni, possint esse plures. at in causa coniuncta status causæ & dispares esse, & plures, nihil uetat. Etiam credo dubitari quo statu sit utendum. Accusator factum intendit, et inficiari possumus: & ut fateamur, iure factum defendere, quid si iure factum dicas? diuersas adduces rationes. Quærit ergo si coniuncta uteris defensione, aut si plures in unã defensionem causas confers, in qua illarum sit ponendus status? Respondet eam firmißimam habendam, quæ tutißima censebitur ad effugiendum periculum, et

in illa

in illa figendum pedem, quasi in statione. Responsum adiuuat simili. Color Trapezuntio est comprehensionis transpositio. Fabius apertius sinit lib. 7. colorem esse prætextum quendam honestum rebus deformibus datum. græci ἐπιτεθεῖναι τὸ χρῶμα dicunt: & colorē ipsum aliquando πρόφασιν καὶ πρόσχημα appellāt. Ergo non secus quàm in uelanda re turpi, quæ est exponēda, is est optimus color, quem ubiq; tueri possis: ita ex multis rationibus illam pro firmissima debes eligere, qua uideris te optime tuum reū iudicij periculo liberare. quod Fabij præceptum uerius quàm multorum qui totidem uolunt esse principes status, quot à defensore facti subijciuntur rationes: ut contra incidentes q à firmamentis actoris sumātur, pro uario captu uarios constitui docet exemplo. Cicero adsuat Miloni in iudicium adducto ob cæsum in Appia uia Clodium. uim defensionis contulit in relationem assumptiuam. Iure, inquit, interfecit, utpote insidiatorem. quod dū alij negant, uertitur in coniecturam quæstio. At Brutus iustæ cædis aliam causam attulit, Iure interfecit, nempe seditiosum. Hanc quæstionem primam uiribus esse uoluit, quam Cicero inter minores, ut uidere est, habuit: ideoq; paululum in ea immoratur. Negabat enim de Milonis consilio factum, ut Clodius interficeretur. at Brutus ultro fatebatur, & in laudem uertebat quòd īteremisset malum ciuem. Quod si licet iudicare, mihi uidetur tutius egisse Cicero, ut in ipso agens periculo: plausibilius Brutus, ut rem illam exercendi styli gratia componens. Et hoc de simplicibus. At in coniunctis plurimi possunt deprehendi status, ut plures coniecturæ si omnia negētur, uel dissimiles prout quædam negabuntur, quædam defendentur. Fit autem causa coniuncta non tantum petitionis uarietate et criminum, uerumetiā personarum, quæ eadem diuerso petunt iure, ita ut causam quoq; faciant coniūctam. Huius rei latius ponit exemplum: quod cursim, ne diu moram traham, explicabo. Ius proximitatis, quo intestato iure agnationis succedunt proximi, quæ legitima successio est. Ius autem testamenti, quo scriptus hæres cernit legatam hæreditatem. quare cum eodem plures nituntur iure, unus status fit. at cum diuerso, alterius generis status esse necessariū est: ut in ista controuersia. cuius ut argumentum sit notius, congerit leges quæ in hoc & usum habent, & obscuritatem. Testamenta quæ fiunt legibus, id est cum solēnitatibus iuris ciuilis, rata sint. nam præter procinctum calatumq; testamentum reliqua solēniter debent fieri. Si enim fiunt in morem codicillorum, secundum illa non datur hæreditas. Habes titulum de testamentis, ubi seruanda in iure ciuili dicit Iustinianus. Alia est lex, intestatorum parentum, id est sine testamento decedentium, filij sint hæredes, quia proximitatis iure patrem arctissime attingunt. Tertia, Abdicatus, eo quòd & bonis & familia est exturbatus, patris hæreditatem non potest adire. Quarta, Nothus ante legitimum, id est prius quàm pater nuptias lege contraheret, natus, habeatur pro legitimo. At si sustulerit nothum pater cum alios liberos ciuili more suscepisset, tantum sit ciuis, & liber. Quinta, Licet in adoptionem dare, id est, ut alter in filium adoptet, permittere. De adoptione & arrogatione uide Gellium in lib. 5. cap. 19. Cum, inquit, in alienam familiam, inq; liberorum locum extranei sumuntur, aut per prætorem fit, aut per populum. Quod per prætorem fit, adoptatio dicitur: quod per populum, arrogatio &c. Vltima lex est, Qui alienæ familiæ factus est per adoptionem, non excluditur paterna familia, quando pater naturalis qui genuit, sine liberis obierit, ita ut adoptatus perinde tūc habeatur, ac si in familia, patris sacrisq; permansisset. His ergo legibus implicatur litis argumentū, quod subijcit: Pater quidā duos habebat filios legitimo matrimonio susceptos. illorum maiorē natu, in alienā familiā per adoptionem misit. minorem, cuius moribus offensus erat, abdicauit. Illis ita à familia alienatis, sustulit eduxitq; nothū: ex insperato autē moriens hæredem scripsit, & quidem primum. Tres igitur liberi suo quisq; iure de hæreditate lite uindiciarum cōtendunt. Nothi uocabulo usus, de illo pauca dicit: de quo uocabulo sic Festus, Nothū græci natum ex uxore non legitima dicunt, qui apud nos spurio patre natus dicitur, q. Seruius Tullus ex concubina natus spurius Tulli tributus dicitur. Ex quibus uerbis postremus nil boni sensus elicias. Cæterum spurium non recte dixeris nothum. Expositi, uulgoq; concepti incerto patre, dicuntur spurij: at nothi, quorum utiq; notus pater, & mater non ignoratur, sed illegitimis nuptijs sublati sunt. Ideo Cato in oratione quadā negat latine dici posse, ideoq; utendum peregrino. i. græco. Sed ad propositū redeamus. partiemur actionem in personas. Locum primus sustineat abdicatus, qui testamento se relictum hæredem probat, & se eundē patris tabulas sibi dari possessionem. illi opponitur lex, quæ arcet bonis patrijs abdicatū, & ideo testamentū quod contra hāc legem factū est, uult esse irritū. Verbo premitur. abdicatus negat in totum uoluisse scriptorē excludi abdicatū: sed nisi pater instituto illo hærede decessisset, uideri depellēdum hæreditate. fit status scripti, quo nitūtur alij duo: uolūtatis, in qua spem collocat abdicatus. Nothus quoque uult eē hæres iure pximitatis, quia nec abdicatus nec adoptatus hēantur p filiis, nō se primū esse, eoq; legitimū. Agūt lege aliī, quæ uetat hæredem esse nothū, ubi legitimi sint filii ante nati. Nā quis ante legitimum non est natus, non est legitimus: & quia post, tātum ē ciuis. Negat se post natū: quia illi perinde erāt, ac in familia nunq̄ nati syllogismus est. i. ratiocinatiua collectio. Insuper ait se ante legitimum natum, non tempore, sed conditione. Ante legitimos enim natus putandus est, qui tum est editus, cum in familia nullus esset editus. Aliī uerbis premunt: ille uoluntate legislatoris, quā hanc esse dicit, se tuetur. Quòd si dixeris secari hic quões quæ eædem sint (in idem enim recidere, an sit natus, an non ante, & an sit post, quia unius probatio alterum secum trahit) uerū est consecutione colligari: modo tamen & ui quærendi distant. Porro nothus qui ad sententiam confugit, probabit scripto, cuius ui nituntur, stari non posse. Nam si natus esset solus, nō scriptus diceretur, nec ante legitimos natus, nec post illos. quare nec legitimus esset, utpote non ante: sed neque ciuis, quia non post legitimos sit susceptus. Vnde colligas hærendum uerbis non esse, quæ inextricabilem difficultatem iniciūt. Occurrerit tibi forsan, in una lege duos esse status, syllogismum in prima parte, an post sit natus. i. an aliī præcesserint, & scripti uolūtatisq; in posteriore, qua anténe sit natus, ambigitur, qa nullus postea est natus. At uero lex duplex uim habet duarum: & ut in duabus non putares absurdum, sic nec in una coniuncta incommodum ducēdum est. Tertius petitor est adoptatus, qui hæreditatem ad se transfert, quòd pater sine liberis decesserit, uno abdicato, altero notho neutrum enim filium esse. ideo redeundi in familiam sibi ius esse, & hæreditatis obtinendæ. hæres scriptus cōtradicit. Hæreditas inquit, mihi obuenit testamēto. proinde ut redeundi ius habeas, hæreditate iure testamenti excluderis. at, inquit ille, abdicatus ex lege nō potest esse hæres. Eadē quæ supra, scripti et uoluntatis quæstio oritur, an stādum uerbis quæ excludunt abdicatum, an inuestiganda uoluntas, quæ non omnino submoueat. Vtriusque postea, abdicati & nothi, communis est contradictio, tibi non licet reuerti in familiā. pater enim non decessit absq; liberis. hic abdicatus aliter se filium, aliter nothum probabit. Abdicatus lege, probat sibi appellatione contineri abdicatum. Lex est, Abdicatus nequid capiat, si filius non erat, prohibere non fuit

opus. hoc enim ipso quòd filij nomen amittebat, excidebat hæreditate. sed uolebat legislator abdicatum nempe filium patri intestato posse succedere, unde alia lege opposita, spem ademit in hæreditatem ueniendi. Hic tota est quæstio, sitne abdicatus filius, & quid sit filius. Finitionem oportebit expedire. Nothus ut se legitimum ante nitebatur ostendere, ita actrius eiusdem colliget se esse filiū, utetur q; syllogismo, & scripto sententiaq;, ut supra exposui. Ex abūdanti addet, etiam si fateatur se esse nothum, filium tamen bene dici. Rursus definitione res eget. Iam conclusit quod proposuerat non plures modo status legales in unam controuersiam posse incidere, sed & illos summos interim cadere omnes, interim plures, ut qualitati sæpe inhæreat coniectura. In hac enim controuersia propter ius petendi multiplex, scripti uoluntatisq; ter quæstio oritur, syllogismi semel, definitionis bis. Quòd si illa uelis in sua genera referre, in tractatione scripti uoluntatisq; adhibita est coniectura, in syllogismo qualitas, ultima finitio, ita ut omnes tres generales status in causa multiplici locum habeant. Non solum autem alij statum quærere uoluerunt, sed subductiones quasdam excogitarunt subtiles magis quàm necessarias, ut cum causam αἰτίον dicunt, iudicationem: qua de re agitur, τὸ κρινόμενον: continens siue firmamentum, τὸ συνέχον. quæ si necessaria sunt, & statum comitantur, ut in omni genere status est, ita & illa in omni genere reperiētur. In omni materia depulsionis proferenda est ratio, præterquā in statu coniecturali, ubi nulla est tam firma suspicio, in quam totā defensionis uim uelimus conijcere. Nihil item dicitur ubi nō sit aliquid quo referantur omnia. i. iudicatio: ubi postremo non sint quædam causæ firmamenta, quæ continentia uocantur. Hæc tamen oīa si alicubi reperiūtur (nec enim admittit hæc ita distracta Fabius) in iudiciali genere extant maxime: ideoq; in eius generis descriptione à Cicerone, & ab ijs maxime qui iudiciales tantū materias sunt persecuti, ut fuit Apollodorus, Fabius in illam partem uult differre. agit ergo de his capite ultimo huius libri. Interim quia explicauit quæ essent his generibus earum communia, de ipsorum generū propria tractatione loquetur eo ordine, quo in causarum partitione est usus, ut initio demonstratiuum, deinde suasorium, postremo iudiciale exponat.

ARGVMENTVM.

Pergit ad tertium genus omnium difficillimum, quod officijs duobus constare intentionis & depulsionis, & partibus quinque ait, proœmio, narratione, probatione, refutatione, & conclusione. Repudiat eos qui partitionem, propositionem, & excessum adijciebant: quarum duæ priores sub confirmatione contineantur. Excessum uero, si in causa sit, esse adiutorium aut ornamentū partis ex qua egreditur: sin extra causam sit, nō esse partem causæ. Refutationem inter partes retinet. Nec ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum. Ergo ante omnia intuendum, quod genus causæ, qui sit status, quid prosit, quid noceat, quomodo confirmandum & confutandum. Deinde quomodo narrandum. Postremo quo pacto exordio & peroratione sit conciliandus iudex. Hoc igitur ordine inspiciendam materiam esse, sed scribendam eo quo apud iudicem dicimus.

De partibus causarum iudicialium. Cap. IX.

NVnc de iudiciali genere, qđ ē præcipue multiplex, sed officijs constat duobus, intentionis, ac depulsionis. cuius partes, vt plurimis authoribus placuit, quinq; sūt, proœmium, narratio, probatio, refutatio, peroratio. His abiecerunt quidā partitionē, propositionem, excessum: quarum priores duæ probationi succedunt. Nam proponere quidem quæ sis probaturus, necesse est: sed & cōcludere. Cur igitur si illa pars causæ est, nō et hæc sit? Partitio vero dispōnis ē spēs, ipsa dispō pars Rhetorices, & p oēs materias totūq; earū corpus æqualiter fusa, sicut inuentio, & elocutio. Ideoq; eam non orationis totius partem unam esse credendum est, sed quæstionum ēt singularū. Quæ nāq; est qō, in qua nō promittere possit Orator quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? qđ ē propriū partitionis. Quàm ergo ridiculum est, quæstionem quidē speciem esse probationis: partitionem aūt, quæ sit spēs qōnis, partē totius orationis uocari? Egressio vero, vel (quod vsitatius esse cepit) excessus, siue est extra causam, nō pōt esse pars causæ, siue est in causa, adiutoriū uel ornamētū partiū est earū ex quibus egreditur. Nā si quicqd in causa est pars causæ vocabitur: cur non argumentū, similitudo, locus cōis, affectus, exempla, partes uocentur? Ta-

MOSELLANVS.

QVæ est quæstio } quasi dicat, nulla plane. Aristoteles } lib. tertio Rhetoricorum. Hoc quoque } Hanc rationem partem causæ iudicialis, quæ pponit breuiter postea uel narranda, uel explicanda. Idem } Aristoteles.

ANTONIVS PINVS.

DIctio huius capitis ut obscura non est, ita prolixam narrationem minime requirit. Itaque annotabo singula, nec multis alieno tempore citatis lectori offundam tenebras. Res ergo sic habet. Ciuilium causarum materiam ī tria genera diuisit. Illorum primum uoluit esse exornatorium, & dignitate quadam, & facilitate. Dignitate quidem, quòd totum in uirtutum commemoratione, uitiorumq; reprehēsione uersatur, ita ut non minus habeat ad uitam sapienter instituendā momēti, q̄ ad augēdā dictionē adiumēti. Quod Cic. & in 2. de Oratore, & in Partitionū Dialogo significat his uerbis, Genus nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in uitiorum uirtutumq; cognitione uersetur. & alibi, Laudandi uituperandiq; rationes, quæ non ad bene dicendum modo, sed etiam ad honeste uiuendum plurimum ualent, exponam breuiter. In eandem sententiam scribit 2. ad Q. Fratrem, ut dixi. Facilitate item cætera superat. Proprius enim ad progymnasmata nō rhetorū modo, sed grammaticorum accedit. Postremo reliquis admiscetur, ut et usu debeat præcedere: ac in commentarijs de inuentione ultimo loco explicatur. Volebat enim primum desungi eo quod negocij plurimum exhibebat. Aristoteles de suasorio agit in primis, quòd illud genus sanctissimum putet, & urbi utilissimum. Demonstrationes siquidem, ut statim dicemus, ab usu forensi putauit remotas esse. hinc aūt Fabius se potissimum initium sumpturum à

men nec ijs assentior qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles. hęc enim est quæ constituat, illa quæ destruat. Hoc quoq; idem aliquatenus nouat, quòd proœmio non narrationē subiūgit, sed ꝑpositionem. Verum id facit, quia propositio genus, narratio spēs vīz, & hac nō semꝑ, illa uero semꝑ & vbiq; credit opus esse. Verũ ex his quas constitui partibus, non vt quidque dicendum, ita primum cogitãdum est: sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ: quid in ea quæratur: quæ prosint, quæ noceant: deinde quid confirmandum sit, ac refellendũ: tum quo modo narrandum. Expositio enim probationum est pręparatio: nec esse vtilis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere. Postremo intuēdum quemadmodum iudex sit conciliandus. Neq; enim nisi totis causę partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, seuerum an mitem, concitatum an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxiũ. Neq; ideo tamen eos probauerim, qui scribendum quoque proœmium nouissime putant. Nam vt conferri materiam omnem oportet, & quid quoque loco sit opus, constare debet antequam dicere aut scribere ordiamur: ita incipiendum ab ijs quę prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere cepit à pedibus: nec deniq; ars ulla cõsummatur ibi, vnde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stylo, non fuerit? nonne nos hęc inuersa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est quo pręcipimus ordine, scribenda quo dicimus.

rum à genere demõstratiuo, cuius formæ præcipuæ sunt duæ: laus, & uituperatio de cæteris capite 4. huius libri abunde dictũ est. Proinde omissis his quæ luculente eo loco exposuimus, reliqua breuiter substrĩgamus. Nam et de fine disputatum est, & de statu semel atque iterum mentionem fecimus. Prima huius capitis quæstio est, sitne in ciuilibus negocijs demonstratiui generis usus aliquis. Aristoteles, & illũ secutus Theophrastus remouit ἀπὸ τῆς πραγματικῆς parte negociali, id est à publico ciuiliq; negocio, & ad solos auditores relegauit quasi qui ad audiẽdas id genus orationes conuenirent, colligendi magis animi causa, quàm negocij audiendi cupiditate tenerentur. id quod & Aristoteles innuit, cum huic generi tribuit ἀκροατήν ociosum aliquem & uoluptatis gratia auscultantem auditorem. Idem Cicero ex Aristotele repetit, & ipsemet Aristoteles 1. libro ad Theodectem minime obscure sentit. Nec Aristoteles omnino fallitur. loquitur enim de laudatione ostẽtatoria, qua sophistæ domestico præconio suæ eloquentiæ testes plurimos colligebant: qualis laus in negocia ciuitatis minime cadit. at more Romano genus hoc negocijs insertum. i. non tantum ob uoluptatem celebratum, uerum propter usum ex negocio ciuili necessarium. Nam funebres orationes pendent ex munere magistratuq; quem geras. Illarum primus fuit usus ad uiros in bello pro republica uita defunctos, exornandos. Hoc enim honore collegam Brutum affecit Valerius Publicola. est deinde hic honos communicatus fœminis ab eo tempore quo auri argentiq; quod habebant, contulerunt in publicum ad craterem Delphos deportandum. Authores Liuius, & Plutarchus in Camillo. Prima uero fœmina quæ ꝑ Rostris Laudata est, ut inquit Cicero, fuit Iulia: cuius exemplo funebribus orationibus aliæ nonnullæ sunt illustratæ. Obtinuerat & mos apud Athenienses, ut quotannis recitaretur Platonis oratio de laudibus eorum qui pro patriæ defensione interriti pericula adijssent, & in his fortiter perstitissent. Laudare uero testem non breui tãtum interfatione, sed iusta oratione, ad uincendum multum confert: & ante legem Pompeiam, reis licebat dare laudatores, qui suam uitã honorifice recenserent: quem morem sustulit lege lata Pompeius: sed denuo inualuisse testis est Cæcilius Plinius in epistolis. quæ tamen laus non ab ostentatione nascitur, immo negocio inseritur, & ad usum capitis salutisq; tuendæ confertur. Quid? etiam in medijs deliberationibus demonstratiuum genus usurpatur. Nam editi libri, id est orationes in competitores, quo tempore candidati rationem uitæ suæ referebant in Senatu: quem morem fuisse maiorum Plinius iunior in epistolis dicit, & Asconius orationẽ enarrat quam dixit Cicero in toga candida contra L. Antonium & Catilinam competitores, item in L. Pisonem, Clodiũ, ut in oratione de prouincijs consularibus: quem Cicero ad Atticum 2. libro fractum à se ait tũ perpetua dicendi contentione, tũ breui dictorum genere. Postremo in Curionem Cæsari studentem in Tribunatu. Omnes inquã ii: hos scriptæ orationes habitæ sunt in Senatu, sñia ordine rogante Consule. Quare nõ ad recreandos animos duntaxat adhiberi oportet hoc genus, sed etiã pondus sæpe negocij sustinet. Ita liquido constat, non undiq; umbratile & ostẽtatorium hoc genus esse: non tamẽ inficias it, adhiberi in hoc genere orationem nõ ad negocij usum aliquẽ, sed eloquentiam ostentandam, uoluptatemq; admirantibus auditoribus afferendam: quales sunt deorum laudes & uirorum illustrium, qui multa ante tempora floruerunt: ut siquis nunc Herculem, Theseum, Romulũ, Alexandrum, aliosq; excellentis uirtutis homines oratione exornaret. Vnde rursus reprehenditur error Celsi, qui nunquã oratorem dicere nisi de dubijs existimabat. Tractata uero est hæc qõ cap. 5. unde assumes quæ ad hunc locum pertinebunt. Renouat breuiter argumentum quo etiam superiore loco fuit usus. illud tale est, Laudes deorum ab officio oratoris non excluduntur. atqui nec dubiæ sunt, nec pro dubijs ponuntur. Quamobrem & oratori proposita quædam sunt de quibus uel dubitare sit impium. Solebãt autem tam oratores, ut meminit Suetonius in Nerone, quàm etiã poetæ, ut Statius in Syluis est author, statis quibusdam ferijs sua recitare scripta, quæ domi in Capitolini Iouis laudem fuissent compositæ: unde Olympij legere minime oportet, ut existimo castigari à nonnullis. Hucusq; duas habes dissolutas quæstiones, sitne hoc genus adhibitum negocijs, an ostentationi comparatũ. Deinde sint in hoc genere quæ tractantur, certa an dubia, quæ ferè certa sunt, & ut Ciceronis utar uerbis, si dubia sunt, pro certis tamen exponuntur & augentur. Reliqua Fabij præcepta sunt de confirmationis locis in hoc genere exornatorio. Partitione enim huius generis facta, unde materia laudis in unaquaque specie petatur, breuiter perscribit. Aristoteles omnia minutim persequi uoluit, quibus alicui laudem conciliaremus: hoc assecutus, ut cum dixisset plurima, non tamen omnia dixisse putaretur. Cicero breuius in Partitiõibus de hoc genere est locutus, sed ita diserte, ut alijs nõ admirationem modo, sed & tractandi moram potuerit inijcere. Pauca, &

ea peruulgata. In 2. de Oratore (nec enim magnifaciebat hoc genus Antonius) inculta sunt quæ primo de inuentione libro de laudis fontibus ait. Fabius non idem plane terit iter. Virtutum namque & uitiorum diuisiones definitionesq; prætermisit, quòd & desperaret ea à se nitidius dici posse, & à philosophis posse peti confideret. Locos breuiter notat, quibus & expositionem huius generis contexiemus, & res mirabiliter augemus: & postremo, si probatione res eget, argumento adiuuamus. De proœmijs autem huius generis hic nihil, quòd secutus Aristotelem putaret hoc ipso facilia, quòd uel ex officio uel loco communi uel querimonia, ut Isocrates, in Panegyrico, duci possent. Cicero succinctè ita præcipit in partitionibus, ut exordia sint præcipue ad motus animi leniter tractandos accommodata. Expositio perpetua est, & quędam ut ait Cicero, dictio, id est leuis effusaq; narratio, & argumentationum non tam cōstat aculeis, quàm amplificationum motibus, nō illis quidem turbulentis, sed admirationem incutientibus, ac spe tenentibus, inaudita expectatione delectantibus. Qua de re Ciceronis uerba sunt in Partitionibus, Conficitur genus hoc dictionis narrandis exponendisq; factis sine ullis argumentationibus ad animi motus leniter tractandos magis, quàm ad fidem accommodate. Nō enim dubia firmantur, sed certa, aut quæ pro certis posita sunt, augentur. Vbi ea intelligenda sunt de laude, cuius finis est uoluptas. Etenim de laude iserta negocijs ait Fabius, ut desiderat laus quæ adhibetur negocijs, uerā probationem: ita illa quæ ad specimen eloquentiæ, audientiūq; uoluptatem componitur, habet aliquam speciem, id est quādam imaginem probationis. Verius enim perpetua est expositio, quæ eodē narrationis impetu inserit nōnulla ad fidem confirmandam pertinentia. Speciem pro apparentia, ut uulgus loquitur, Tacitus sæpe usurpat, lib. 1. Specie recusantis flagrantissime cupiebat. & lib. 20. Manente in speciem amicitia. Idē pro specie imaginem dixit libro 3. Quanto maioris libertatis imagine tegebantur. Liuius lib. 9. Decad. 4. Nihil in speci emfallacius est, quam praua religio. Ex quibus uideas non esse intelligendum uulgi more, ut speciem habeat probationis, id est formam partēq; ut siquis Romulum Martis filium, ut fama tenet, quia honestior author culpæ deus erat, dicat: more narrantis subiungat à lupa Martia fera educatum, cum illa summissas mammas uagitu de uia deflexa infanti præbuisset. abiectum iussu Amulij in Tyberim, fluitante alueo, à fluuio qui supra ripas effusus erat, in sicco destitutū, & ita seruatum. quod cum tenuerit per uniuersam uitam bellorū cursum, ut diuinæ origini nihil ederet absonum. author Liuius. dein de quòd magno suborto fragore, fœdaq; tēpestate concitata, nubes obsepserit eius uisum ciuibus, & Proculi testimonio firmata diuinitate, pacem ab illo impetrarint omnes: quæ alia suspicio, & haud scio an uerior, permanarit. lege Dionysium, & Plutarchum in Romulo. In hoc exemplo etsi ex professo non uisus sis adstruere fidem, ut dubiæ rei, tamen credulitatem adiuueris conserta colligataq; narratione, quæ confirmationis quandam habet imaginem. In hoc etiam genere ostentatorio turpia quædam sub aciem narrationis succedentia, aut silentio sunt omnino prætereunda: aut perinde ac si defendas, excusanda: ut si Herculem laudares, & cursus orationis ad illam turpitudinem impactus esset, cum ab Omphale regina Lydiæ acceperit muliebrem habitum, & deposita claua, leonisq; pelle, sua pensa cum cæteris ancillis carpenda sit sortitus, non tam solicite hæc tueberis, atque si in acie forensi stares, capitisq; dimicationē subires: sed ita præteruehetur oratio, ut leuiter relinquas excusationis impressa uestigia. Porro de Herculis seruitute, & habitus permutatione, Diodo. Siculus de gestis fabulosis lib. 5. Sed qui potest factum à turpitudine uindicari? Inciderat in phrenesim Hercules, quòd Iphitum Euriti seruum de turri præcipitem dedisset. expiari cæde uolens, Neleum adiuit: à quo filios conjidente repulsus, Deiphobum Hippolyti filium salutauit. is scitatus Apollinem responsum tulit, solutum iri morbo, si ultro uenderetur, & redacta pecunia, Iphiti liberis cederet. Inde Hercules ut mancipium datus est uenum, & à regina Lydiæ Omphale emptus: cui parere oraculo coactus erat. hoc narrans, turpitudinis illam notam delebis, quā maior est suscepit, quasi mollitie fractus, ultro se Omphalæ ob libidinem summiserit: ex qua tamen filium sustulit Lamonem. Et de his plura. Esto, inquit, nonnunquam solicite faciamus fidem, nonnunquam eius rei speciem præbeamus: proprium tamen est laudis res attollere, & in maius semper prouehere. Laudis argumentum quadruplex est. Laudantur dij, homines, muta animalia, ut musca apud Lucianum, serpens apud Philostratum: & sensus experstia, ut urbs, uirtutes ipsæ, & res etiam infames, ut Aristides Athenienses, Iustitiam Plato, febrem quartis diebus recurrentem Phauorinus, & nostra memoria μωρίαν Erasmus. Reliquum igitur est ut in genus laudis quodque suos locos proprios conferamus, qui loci generum appellantur, & in singulis ut fines generum, ita ipsi quoque distant. Verum in dijs} In deorum exornatione loci sunt hi, Maiestas naturæ, id est substantiæ ex qua cōstat diuinitas quæ nec satis à nobis cognosci potest, nec humana eloquētia enunciari. qua forma essent ambigebant: præterea animalia credebant prisci Platonici: humanam figuram dabant Epicurei: materiæ expertem simplicitatem Peripatetici. Nobis dei beneficio datū est tātum nosse, quantum nostra ferebat infirmitas. nunc de dijs ethnicorum more loquimur. Vere autem, psalmographus, Simulachra gētium argentum & aurum. & alibi, Dij gentium dæmonia. Aristoxenus rogatus quid esset deus, unum diem postulauit, deinde duos & plures. Quo enim altius euolabat cogitatio, eo inferius subsidebat cognitio. Deinde propriam uim cuiusque.} Dicuntur hæc ad popularem sensum apte. Etenim cum apud rudes & in conuentu agrestium sæpe dicat Orator, illis obsequi debet apud quos facit uerba. Temere itaque Protagoras, referente Laertio, de dijs loqui cœpit, in hunc sensum, De dijs, sint, necne, in præsens dicere temperabo. Plebs diuersas partes agere putat deos, & illam quēque sustinere personam, quam illi ad iuuandos homines imposuerit Iupiter optimus maximus. Itaq; hic erit locus sedus. Iouis uis est super omnia Aratus, ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα. & Horatius, Reges in ipsos imperium est Iouis. Hesiodus, πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς, καὶ πάντα νοήσας. & Homerus subinde eum διοτρεφέας βασιλῆας appellat, de Ioue ait βασιλεὺς ἀνδρῶν τε θεῶν τε. In Marte uis est belli. eius ergo præfecturā gerit. itaq; cūs præses belli, arbiter armorū ab Ouidio dicitur. In Neptuno uis est maris regēdi, Virg. Non illi imperium pelagi, sæuumq; tridentem, Sed mihi sorte datum. Sortis meminit Homerus in Iliade. uersus lōgū est, & minime necessariū adscribere. Vis uerò dicitur administratio rerum humanarum, cui dedita uel sorte, uel Iouis arbitrio & uoluntate, inuenta sunt quæ dij excogitarunt in hominum usus: quæ res, ut ait Plinius, multos ad cœlū extulit. Vnde homo homini deus: & Virgilius Augustum, à quo erat adiutus, deum uocat: & rure ait se præsentes diuos agnouisse. i. multos à qbus sit affectus beneficijs. Ita Minerua de cerebro Iouis educta, artes inuenit, non ingenuas modo, sed & operarias quasdam: ut texendi, carpendi pensa. Mercurius ab Aegyptijs præsertim creditur inuenisse usum literarū: unde ἑρμῆς dicatur. uarios postea ductus uel Phœnices, uel Arcades, uel alij de quibus habes apud Pli. lib. 7. Apollo medicinā. ille apud Ouidium, Inuentū medicina meum est. & alibi, Ipse repertor opis. Aristophanes ἰατρὸν appellat. τὸν λοξίαν credit Macrobius

dit Macrobius ideo quia uires herbarum sol auget & perficit.

Ceres fruges, quarum rationem Triptolemo indicauit, & illum cæteris iußit communicare. uel Osiridi, Virgilius,

Vnciq; puer mōstrator aratri. Extat eius rei in hymnis Callimachi testimoniū. Liber pater usum uini ab Indis rediens expugnata Nysa. Authores Diodorus, poetæ omnes quorum theatris celebrata sunt ista. Virgilius,

Tuis hic omnia plena Muneribus. Tertius locus, rerū gestarum commemoratio, quales habes apud Homerum θεομαχίας, quos ille nō aliter sæpe, quàm paria gladiatorum munerarius cōmittit, deinde tot miracula de oraculis Delphicis, tot Iouis significationes, & præterea, quæ dij ipsi suis auspicijs confecerunt, ut γιγαντομαχία, in qua Bacchus sit Euhius dictus. Quartus à genere stirpis, si maximus, si Iouis siue ex pellice siue ex sorore filius. Addunt .n. dijs honorē parentes, ut Apollo Iouis filius ex Latona, ex Maia Mercurius. quanq̄ Iupiter non immerito deorum uocatur pater, minorum gentiū dijs sæpe ex meretrice sublatis impleuit cœlum. Quas nugas non Christiani modo irrident, ut Tertullianus in Apologetico, Irenæus, Augustinus in libris de ciuitate dei, sed philosophi ipsi scriptis reprehendunt. Quintus est locus antiquitas. Quo dij sunt seniores, eo liberius dicunt in senatu sententiam. Vnde Rhea grauißima uetula, & Ops magnæ libertatis. Iā nullus Dæmogorgone uetustior. Ille igitur prærogatiuam dicet sententiam. Ex illa mole indigesta, quā dixere chaos, ut ait Ouidius, nati sunt dij. Vide Hesiodi θεογονίαν. In re nota nolo uideri legisse multa.

Sextus fœcunditas: ideo conqueritur Iuno q. ex Ioue nunquam nisi unum claudum sustulit Vulcanū. & Latona male accepit Niobem, q. fœcunditate se præferret, & Iupiter hac ratione bene princeps, quia liberos habuit plus minus sexcentos. Ita Latonæ decus afferunt gemelli inuita Iunone in Deli monte Cynthio Apollo & Diana. Iam uero dij alij nati sunt, alij facti, utriq; laude ornandi. alijs dignitati uertemus q. carent mortalis naturæ cōtagione. alijs q. tantum uirtute effecerunt, ut perrupto aere crasso ad cœlū euolarint, & ad deos iter muniuerint uirtute. Virgilius,

Viamq; affectat olympo. &, Tuq; adeo, quem mox quæ sint habitura. Inciderem in eam quam fugio longitudinem, si recenserem quanto errore pro dijs culti sunt quidam, inter quos est Domitianus, cui hic adulatur Fabius, cuius tempore grauißime sunt agitati Christiani, q. sui sanguinis effusione crescentē Christi fidē irrigarēt, & suis corporibus perfidiæ Ethnicorū uiam obsepirēt: de quibus taceo reliquos, lege Eusebiū historiæ Christianæ lib. 4. Ita Martialis ait, Edictū dñi deiq; nostri. dignus qui cū illo, ut sceleratus, in idē suppliciū traheretur. His cōtinetur laus deorum. Sed qm̄ dei gratia in eā uiā sumus ingreßi, extra quā certus est error, & desperata salus, adiuuemus rudiorū conatus, et quibus locis uti cōueniat, quos itē reiicere in laude Christiana, paucis aperiamus. In primis siquis deū optimū maximū laudare uelit, utatur his locis quibus & præeunte diuino spū uates illi prisci sunt usi, quibus & posteri, qui authore Eusebio hymnos deo oīpotēti cōcinebāt, testāturq; literæ sacræ Mosen trāsmisso mari ora potiū, hymnū seruatori deo pnūciasse hexametro uersu scriptū. & d'Iacobo nō silēt, q. in idē studiū nō semel incubuerit. Primus erit locus maiestas naturæ, quā nō aliūde q̄ ex sacris literis haurias. Proximus eius continet in nos bñficia, ob quæ totos nos illi debemus. Incipe ab orbis cōstitutione, pcurre tpa, signa mysteria: obrueris laudū copia, selige eā partē laudis, quæ ad eū diē erit aptißima. In hoc genere sunt cātica quæ uocātur pene oīa. Et his duobus capitibus dei laudē optime cōtexes, q. deus laude nostra nō eget, eā tñ p obsequio accipit. Quoties iustitiā bonitatēq; dei fulminat Paulus? quoties charitatē in oēs mortales Ioannes? Ita, p cōmodo argumēti laudū infinitarū eā partē attinges, quæ ad rē maxime ptinebit. Diui uero in cœlum recepti, & publica memoria reculti, optime laudabūtur hoc mō. Principio eorū naturā excellētiorē admirabimur, qui superata uia & uictis tenebris, ppetuo fruātur sole, ex eo ipsi splēdorem nunq̄ marcescentē cōsequātur. Reliquus est locus, cōmemoratio rerū in uita gestarū, quas more Christiano cōmēdabis, si pie susceptæ, spōte cōiectæ fuerint, & illas in sua genera describes. ueterū patrū cōparatione augebis, et Christi ipressa uestigia indicabis: Insperges locos cōes ex difficultate: ut si oīa abiecerint, affectus exterminarint, ad infima queq; seruitia studio pietatis sint deuoluti, In his malim exerceri pueros q̄ in nugis & nænijs ethnicorum. Habuit Christus athletas suos, & p illos ea gesßit, quæ & plus admirationis hñt, & uerborū luce nō minus pñt exornari. Et in hæc diuertisse sufficiat.

Laus hoīum magis uaria} Secūda laudis spēs erat in hoībus, quorū laudē pluribus cōstare ait, siue præcepta æstimes, siue tractationē. Diuiditur aūt hoīum laus in tpa tria, quorum duo semp accidūt, añcedens, & illud qđ quisq; uixit: tertiū insequēs non nisi in his pōt tractari, qui è uita cōcesserūt, et suo fato sunt defuncti. Primū illud tēpus laudē trahit à patria, cuius tractādæ una ē, & quidē frequēs rō, ut patriæ instituta laudes, & illa ad uirtutē habere momētū doceas. sin illius nō sit splēdor, ut aut oīno taceas aut eā laudē ut modicā despicias. Deinde à parentibus, quos sortitur quisq;, nō deligit. Illorū tractatus nō dispare ppe hēt sniam, ut educatione disciplinaq; parentū ad frugē euadere multos doceas, & in eorū mores trahi naturæ ppensione liberos, ut cōtra non bene desquilla rosa nascitur. Genus, inquit Cicero, si humile ē, prætereatur. sin splēdidū, modice laudetur. Denq; à maioribus, ut si genus antiquū dicas, & fumosas imagines plerasq; esse in ea familia. Persius, Stemmate q. Thusco ramū millesime ducis. & alius, Maiorū pictas fumosa p atria ceras. Quā tñ ostentationē nobilitatis Satyrici subinde rident. Iuuenalis, Stēmata quid prosunt? & Horatius Satyra 6. Horū duplex ē tractatus, si honestū fuerit genus, laudabitur qui non decoxerit, qui maiorū nobilitatē aut æquarit, aut auxerit. Ita Plin. Minutiū Fundanū, ita Scaurū Cicero, ita Brutū Caßiūq; secunda Philippica laudat. Sin humile, dabimus laudi q. maioribus attulerit nobilitatē, q̄ non acceperat, q. generis sui principiū sit, q. factis genus illustrarit. Augent hāc industriā tpa, difficultates, ipedimēta: quæ quo fuerint maiora, eo emersisse pulchrius. In hūc locū ediscenda sunt uerba plurima, ut in tractādo simus bene meditati. Ad tēpus antegressum ptinent auguria, ostenta, & rñsa aruspicū, cōiectorūq;. Illis utitur in Euagora Isocrates, περὶ οὗ τὰς φήμας, καὶ τὰς μαντείας καὶ τὰς ὄψεις ἐν ὕπνοις γινομένας ἐξ ὧν μεῖζον ἂν φανείη ἢ κατ' ἄνθρωπον αἱροῦμαι καταλιπεῖν, præsertim ea quæ clarū fore eū quē laudamus, præsagiūt: ut in Achille laudādo illū Promethei rñsum, qđ Io docuerat, et ille Iouē, ratus fore, ut ideo pœna eximeretur. Deterruit .n. à cōiugio Thetidis Iouē, fatale, prædicās ut filius Thetidis patre esset maior. uide Aeschylū in Prometheo. hinc Statius, Formidatāq; Tonāti Progeniē, & patrio uetitā succedere cœlo. Hæc quidē oīa in eo quod ante nos est tpe spectātur. Hoc loco Christi pdromū Ioānē laudare possemus. Ipsius aūt laus hoīs. i. quæ illū ppius attingit, et ī eo tpe qđ uixit posita est, tribus ex generibus peti solet, bonis aī, corporis, & fortuitis: ī quæ tñ intueri oportet eū qui exornare aliquē uelit cumulate. Quæ partitio oīum meruit consensum, & totidē apud alios uerbis absoluitur. Id demū miraberis, q. ex his generibus ēt cōiecturā sumi putat in partitionibus, non ut laudis habent materiā, sed ut ex ingenio & moribus, uiribus & facultatibus suspiciones eruūtur. Aristoteles bona

fortunæ & corporis enumerat prolixe: illinc assumat qui uolet. Fabius corporis fortunæq; bonorum simul præcepta dat, quia ambo ex animo æstimantur, & ad uirtutē referri debent: nec per se ullā solidam habent laudem. Dicuntur autem bona corporis, quæ insunt corpori. Bona fortuita, quæ fortunæ benignitate nobis extrinsecus obueniunt. Omnia, inquit Cicero, profectò laudāda sunt, quæ uirtuti coniuncta: & quæ cum uitijs, uituperanda. Inter bona corporis primas tenent formositas & robur: quæ quando adsunt, sunt uirtutis quædam condimenta. Virgilius,

Gratior & pulchro ueniens in corpore uirtus.

Illa prosequimur honore uerborum, id est ut uirtutis indicia laudamus, ut Homerus 2. Iliados de Agamemnone,

Μετὰ δὲ κρείων Ἀγαμέμνων.
ὄμματα καὶ κεφαλὴν ἴκελος Διὶ τερπικεραύνῳ
Ἄρει δὲ ζώνην στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.

etiam si aliter illi comittetur Achilles apud Homerum 9. Iliados. Cuius pulchritudinem, Nirei auget comparatione, his uersibus,

Νιρεὺς, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθε
Τῶν ἄλλων Δαναῶν μετ' ἀμύμονα Πηλείωνα.

Vnde θεοειδὴς & πόδας ὠκὺς ab Homero dicitur: & alibi Homerus omniū Græcorū principē facit, quod ad robur attinet,

ἀνδρῶν δ' αὖ μέγ' ἄριστος ἔην Τελαμώνιος Αἴας
ὄφρ' Ἀχιλεὺς μήνιεν, ὁ γὰρ πολυφέρτατος ἦεν.

Interim contemptus & paruitas corporis facit admirabiliorē uirtutem, ut de Tydeo: qui cum esset paruo corpore, et parua pollicente, tamen missus ab Adrasto rege Argiuorum ad Polynicem, quinquaginta uiros subsidentes in insidijs interemit. Idem Homerus libro Iliados quinto,

Τυδεύς τοι μικρὸς μὲν ἔην δέμας, ἀλλὰ μαχητής.

& latinus quidam poeta,

Maior in exiguo regnabat corpore uirtus. Ita uides leuē quidē esse corporis laudem, non uno tamen modo tractari. Nam siue corporis sint dotes, in laudem ualent. siue absunt, maiorem afferunt rei bene gestæ admirationem. Fortuita quoque bona uel affluentia uel desiderata, laudis habent argumentum. Nam si abunde confluant, dicemus ad benignitatem fortunæ copias collatas, & ad expromēdam uirtutem animi subsecutam esse fortunam. At si cui angusta res est domi, & in re familiari sit ualde cōminutus, eo maior laus erit si in tenui fortuna nunquam tamen uel sordidus fuerit, uel quæstui inhians, sed pro modo facultatum suæ liberalitati modum imponēs. ita quo minores erunt opes, tanto gratiora erunt beneficentiæ bonitatisq; munera. Rectum, ut dixi, laudis fundamentum est honestas. Omnes enim istæ fluxæ res & ludibria fortunæ nō in habendo gloriam conciliant, sed in bene utendo, quod totum uirtutis est. Diuitiæ autem & opes in utranque partem uirium habent plurimum, id est tam ad bonum quàm ad malum ansam præbent: & ideo qui illis abundat, in usu, quali sit ingenio: statim docet. Si enim ad uirtutem conuertat, bene sperandi dat signum, sin aliter, ruere incipit, & nisi ruinam fulcias, in deterius in dies prolabetur.

Animi semper uera laus] Aliæ res interiectam habent naturam inter boni maliq; fines: uirtutis usus nunquam uariat in deterius: et ideo animi semper uera laus est, id est uirtutes insitas satis est commemorasse, & dicendo auxisse. Cæterum cum uirtutes dico, non eas modo intelligo, quæ cernuntur actione, ut temperantiam in restinguendis facibus cupiditatum: iustitiam in tuenda societate: fortitudinē in adeundis bono aīo periculis, & in despiciendis fortuitis rebus. Cognitiōis etiā & authores et ministras habere, hoc debes noīe complecti: nec solum formatos habitus, sed etiam ad uirtutem paratos & quasi præcultos: ut bonæ indolis indicia colligenda, & si quæ sint crudiores, ut ita dixerim, uirtutes, maturiores breui fore erit pollicendum. Virtutum ac uitiorum descriptiones ex Partitionibus petes. obuius liber ē, & intelligendi, adhibito interprete, non magnus labor. Verba si tibi uis suppetere, cumulata reperies in libro de officijs, ubi agit de honestatis partibus, ex quibus manat officium, sparsa in multis orationibus: ut pro lege Manilia, pro Marcello, Archia. Habes materiam: collocationē audi. Hoc opus, inquit, laudandi, non una ducitur uia. i. in laudandi officium dispares incidunt collocatiōes, & ordines. Interim speciosius fuerit & ornatius, ætatis incrementa sequi. & cū ætate crescente laudes procedere. ita Virgilius Saloninum Pollionis filium exornat, ita deformat secunda Philippica Antonium Cicero. Vis, inquit, te inspiciamus à puero? Quam rationem sequenti conueniet propria singularum ætatum nosse. Vide Horatium, & Aristotelem 2. Rhetoric. Ita in primis annis laudatur indoles, id est argumentum futuræ uirtutis, interim & pro uirtute iam cognita. Liuius, Tanta indoles in Lauinia erat. Facile est autem ex uultu, gestu, sermone elicere bonorum uel malorum semina. Tum in pueritia & adolescētia disciplinæ quibus animum expoliuerit, uel ad defensiones amicorum, ut si eloquentiæ dedit operam: uel ad militarem scientiam, ut si tractare arma probe nosset: uel ad rerum cognitionem, ut si se ab ineunte ætate dediderit contemplationi naturæ. post hæc in ætate constanti, matura, & iam declinante, factorum utamur dictorumq; contextu, id est serie rerum continua, seruato temporis ordine. Alias honestius fuerit constituere pauca genera uirtutum, in quæ referas facta omnia laudi coniuncta. ita singulis uirtutibus aßignabis quod ad illas pertinebit. Sic Cicero Pompeium laudat constitutis imperatorijs uirtutibus. hac ipsa de re Cicero in hunc modum, Nam aut temporum seruantur gradus, aut distributiones generum, aut à maioribus ad minora delabimur, aut à minoribus ad maiora ascendimus, & hæc inæquabili uarietate distinguimus, cum parua magnis, simplicia coniunctis, læta tristibus, obscura dilucidis, incredibilia probabilibus intexímus, quæ ī exornationē cadunt omnia. Hunc tertium ordinem qui inæquabili uarietate distinguitur, præterijt Fabius, puto quòd mixtus sit, & nonnunquam ad temporum ordinem, nonnunquam ad generum distributionem uergat: nisi per hæc quæ sequuntur, credimus Fabium intellexisse, cum ait, Vtra autem harum sit melior uia: uter potius sit tenēdus ordo, temporum, an generum, deliberabimus cum materia, id est oblato argumento iudicabimus. In delectu tamen laudum, quia in hoc genere delectationem sectamur aurium, gratißima quæq; ex laudum toto cumulo decerpemus, qualia sunt quæ solus quis fecit. Raritas admirationem gignit, admiratio uoluptatem: ut Cæsar armatus enatauit altera manu tenens commentarios rerum suarum, altera aquam scindens, & mordicus paludamentum tenens, ne spolium hosti relinqueret. Item quæ primus aliquis fecit: ut Iasonem laudabis quia primus, ut creditur, nauim conscendit, & ad Colchos delecta manu nauigauit. Aut si fecit quod paucis contigit. ita Aeneas laudatur quod gradū reuocauit ab inferis. Pauci, inquit poeta, quos æquus amauit Iuppiter. Si quid supra spem: ut Cæsar discinctus præter spem animum uirilem gessit. Leonides ex insperato fortis, Brutus alacer & animosus, longe aliter quàm sperarant omnes. Collatinus præter spem se abdicauit consulatu, ne plebem offenderet. In summa, ea maiore theatro digna sunt, in quibus nostrorū cōmodorum nulla obuersatur cogitatio: & si pericula alio potius nomine, modo honesto quàm nostro adimus. Per hæc inquam si quis medium illum ordinem putet significari, non magnopere contendā.

Tempus quod est insecutum] Tertium tempus ea continet, quæ post mortem contigerunt, cuius usus non est frequens, partim

quòd

quòd si uiuentes laudes, ea non potes recensere quæ post mortem, quam nondũ obijt, contigerint, partim q post obitum laudem non habẽt nisi uehementer insignia, quæ nõ multis usu ueniũt. Rara, inquit, occasio est, raro fieri potest commode ut in deos sit aliquis post obitum relatus, ut fuit Iulius Cæsar, item & Augustus. Raro item in funus honorificũ fit S.C. ut factũ est in obitu Augusti, quo diuina humanaq; omnia illi deferebantur. Raro item ut statuæ erigantur, quemadmodum Harmodio & Aristogitoni: qui honos, inquit Plinius, ita fauentibus animis est acceptus, ut ad omnes statim nationes permanarit. Agesilaus, referẽte Plutarcho, εἰκόνα erigi sibi uetuit, quòd mallet sui memoriam animi quàm saxis credere. Hæc si habuit is quem laudamus, amplificanda erunt à uulgi studio, & ad uitæ transactæ honorem transferenda. Etiam ad tẽpus isequẽs ptinet fama, quæ post mortẽ magis magisq; uenit, illa ex iudicio posteritatis & lucubrationibus relictis colligitur. Ingeniorum monimẽta uocat libros & opera in quibus eruditionis est expressa significatio. Multi nõ probantur suis quibus cum uiuunt, posteris magis laudantur. Menander nouæ comœdiæ tersissimus scriptor quoties in theatro cum Philemone certaret, ab illo uictus est, cum tamen longo interuallo bene scribendo uinceret. ita ait Plutarchus occurrisse Menandro Philemonem, & ab illo rogatum, Rogo te ò Pilemon, non te pudet cum tibi palmam fers? Ergo multi iustiora sunt experti posterorum iudicia quàm eorum quibuscũ uitam egerunt. Ad hoc tertium tempus refertur laus filiorum, ut Paulo splendorem attulerunt filij tres consulares. Leges Solonis magnam latori attulerunt gloriam, & Lacedæmoniorum Lycurgo. ita artes inuentoribus laudem conciliant, ut Dædalo fabrilis, ars, Lycophroni cæterisq; plastice. ita & instituta, id est res in consuetudinem inductæ: ut Numa, authore Liuio, populum ferum legibus temperauit, & iniecto deorum metu moderatus est. Ille in commentarium retulit omnia sacra, & exignatum librum Pontifici maximo dedit. Vide Plutarchũ, Liuium, Dionysium. Ita Valerius ex Valesiorum antiqua familia, cum timeret ne in tyrannidis affectatæ suspicionem ueniret, ius concionandi petiuit à populo, & illi submisit fasces. ὑπέκρουε, inquit Plutar. τὰς ῥάβδους, τουτέστι πελέκεις ἀπέλυσε τῶν ῥάβδων αὐτὰς τε ῥάβδους, εἰς ἐκκλησίαν παριὼν ὑφῆκε τῷ δήμῳ καὶ κατέκλινε μεταποιῶν τὸ πρόσχημα τῆς δημοκρατίας: καὶ τοῦτο μέχρι νῦν διαφυλάττουσιν οἱ ἄρχοντες ex quibus intelligis, nihil aliud fuisse fasces populo submittere, q̃ τῆς ἐκκλησίας κύριον ποιεῖν τὸν δῆμον. Et idẽ Plutar. ait id ĩ morẽ trãslatum fuisse. Alioqui modestiæ fuit non ingredi cum fascibus. Hinc Pompeius, ut idem ait, fasces submisit cum subiret domum Posidonij: & apud eundẽ cũ ad Cæsarẽ Lucã magistratus conuenissent, ultro fasces summisere. Et hactenus de laude. Contrariorum eadẽ disciplina nõ temere creditur. Qui enim laudis locos optime nouit, is satis intelligit uituperationis materiam ex contrarijs sumi. Vt autem sunt tria bonorum genera, sic & malorum. Ergo idem constabit ordo in uituperando, id est eandem temporum sequemur partitionem: & quæ ante, & quæ cum ipso, & quæ post acciderint, commemorabimus. Genus si humile fuerit, in morum trahetur argumentũ. Sic Cicero, Cuius pater stipulator, argẽtarius auus fuerit, uterq; precarium fecerit quæstum. Sin clarum, rapietur in maiorem inuidiam, quòd nihil illi profuerit generis nobilitas, quàm ut esset magis in aperto illius uitium. Ita genus Antonij carpit Cicero, & Catilinæ. In tempore præcedente sunt auguria & responsa. Ita Cassandra præsagijt Paridem excitaturum belli incendium, quod non nisi effuso Troianorum sanguine posset extingui. Ita corporis deformitas, & fortunæ tenuitas (quæ sunt in secundo tempore) contemptum adferunt. ita de Thersite Homerus Iliad. B.

θερσίτης δ᾽ ἔτι μοῦνος ἀμετροεπὴς ἐκολῴα
ὃς ῥ᾽ ἔπεα φρεσὶν ᾗσιν ἄκοσμά τε πολλά τε ᾔδη μάψ.

& paulo post,

αἴσχιστος δὲ ἀνὴρ ὑπὸ ἴλιον ἦλθε
φολκὸς ἔην, χωλὸς δ᾽ ἕτερον πόδα, τὼ δέ οἱ ὤμω
Κυρτὼ ἐπὶ στῆθος συνοχωκότε, αὐτὰρ ὕπερθεν
φοξὸς ἔην κεφαλήν, ψεδνὴ δ᾽ ἐπενήνοθε λάχνη.

Rursum si bona fuerint, sed mollitie deprauata, haud scio an plus secum trahant ignominiæ, ut Nireus fuit longe omnium dempto Achille pulcherrimus. at ut Homerus ait, Nireus, inquit, Aglaiæ & Charopi filius,

ἀλλ᾽ ἀλαπαδνὸς ἔην, παῦρος δέ οἱ εἵπετο λαός. Horatius, Qualis aut Nireus fuit, Ita & Plisthenes, qui fuit Aegisti pater, non minus adulter quàm filius. Sunt qui reponant Clisthenem, qui, ut Suidæ dicã uerbis, ἐπὶ γυναικίᾳ διεβέβλητο καὶ ἐγυναικίζετο. & ut iunior uideretur, philtro sibi uellebat pilos aut abradebat. Sophocles, καὶ πῶς ἂν γένοιτ᾽ εὔτακτος πόλις, ὅπου θεὸς γυνὴ γεγονυῖα, πανοπλίαν ἔστηκεν ἔχων, κλεισθένης δὲ κερκίδα. Aristophanes bis, quod sciã, meminit in Ranis, κλεισθένην δ᾽ ὁρῶ, et alibi συγγένου τῷ κλεισθένει. Interpres eadem quæ Suidas citat ex Cratini comœdia, γέλοιός ἐστι κλεισθένης. Ergo à poetis impudicum accepimus. Iã animi ut certa laus est, ita seria inde nascitur uituperatio, quæ uitã omnino destruit, & uero famam cũ uita. Animi quot uirtutes, tot uitia. Immo multo plura, si modo uerum est quod dicitur, uirtutem duobus contrarijs uitijs circunsideri & cingi. Sed duo illa contraria uitia in unum propemodum ueniunt genus, & pro uno numerãtur. Ita animi totidem uitia, quot & uirtutes erunt. Nec minus q̃ ĩ laudãdo uitia tractamus duplici ordine temporum, per singulas ætates illa perlustrando, & in certa genera reuocando. Hæc autẽ in secundo tempore obseruantur. Tertium tempus infamandæ personæ etiam materiã præbet. Vnco tractum est Domitiani corpus, imprecationibus deuotum est cadauer Galbæ, Neronis nomen exẽptũ statuis. Hæc libertatẽ ad infamiã irrogãdã significãt. Sic Spurij Melij, quẽ largitio annonæ difficili tpe in tyrannidis suspitionẽ traxit, æquata solo, euersaq; est domus, cum illum Seruilius Hala magister Equitum Cincinati Dictatori interemisset. Ita Mãlius de saxo Tarpeio deiectus est, et ut ait Cicero in 1. Philippica, pp unius Mãlij scelus, Marci prænomẽ posteris detractum. Martij uero à Marte quasi bellicosi dicti creduntur. de utroq; Liuius. Iã ut filij frugi laudẽ ferũt patri, ita ĩprobos genuisse filios, in parte uituperij ponẽdũ est. Ita mater Cæsaris dãnabatur. Ita Neronis mater ignominiã ex filij improbitate maximã accepit, ẽt si uiros bonos mali subsequũtur, ut Seruiũ Tulliũ filia tragici sceleris exẽplo insignis & Brutũ libertatis assertorẽ, filij eiusdẽ proditores, ut Ciceronẽ filius à bibacitate nomẽ trahens. Conditæ urbes laudẽ contrahunt conditori, ut Roma Romulo, Alexãdria Alexãdro, Philippopolis Philippo. Ita uitio dabimus siquis gẽtẽ reliquerit cæteris noxiã, qualis Iudaicæ superstitionis author. } Hoc loco Domitiano assentatur, qui odio in Christianos effuso, illos cum Iudæis in unũ quasi fascẽ colligabat. Nobis aũt cõstat populũ illũ, cũ cæteræ gentes errarẽt, in dei uera religione pstitisse, & tãdiu floruisse, quãdiu lux orbis Christus in hunc orbem non uenerat: postea caligo cessit luci, umbra Soli, simulachrum ueritati. Item si C. & Tiberium Grachos uituperares, leges eorũ inuisas diceres, quæ fuerunt tres, Agraria, Frumentaria, Iudiciaria, ut & uiritim agri diuiderentur his qui sortem non haberent, & frumentum plebi ex ærario emeretur, & iudicia à Senatoribus ad Equites transferrentur. Vt

de Appianum, & Florum. Fuerunt aūt inuisæ Patribus: unde cum in eas perferēdas incubuissent, sunt interfecti, alter à Scipione Nasica priuato, alter ab Opimio consule. Et siquod est relictū exēplū deforme, quale uir Perses in muliere Samia instituere primus ausus dicitur. Cælius lib. x. cap. 18. legendū putat, in matre Samia, ut sit p pⁱium nomē, uel in matre sua, uel in matre & filia. Non n. e auctur Persarū legibus neqꝫ cū matre aut sorore cōgrederetur. Eū morē Lucanus Parthis tribuit, Arsacides, e ai fas implere parentē: & in Maura regione coire filijs cū matre pmissum. Ouidius, Gentes tñ esse ferūtur, In quibus & nato genitrix, & nata parēti Iungitur. et Persæ ita putabant Magū nasci oportere. ita Catullus. nisi malis de fellatione intelligere, quā Perses aliquis in Samia muliere sit expertus: de quo certū aliquid legere non memini, præterq̄ de Lesbijs, qui ideo στόματι μολυνόμενοι dicuntur. Hæc breuiter ex Cælio, quæ inde transcripsit Badius, non hac diligentiæ laude fraudādus. Atque ita breuiter notatis uituperandi locis, nunc subnectit quædā quæ obseruare dicentē oportet, siue laudandā psonā acceperit, siue criminū infamia obruendā. Cū uiuentes laudabimus, exquirēda sunt iudic a hominū: ut si Metellū, cuius fidei tātū delatū est, ut prolatas tabulas Iudices inspicere noluerint lege Valeriū. & Xenocratem, quē sui ciues iurantē arā tenere noluerunt. Ergo hominū iudicia quandā hīit morū æstimationē, & ut obseruātur à uiuentibus, aut despiciuntur, ita uel uirtutē inde uel ignominiā colligimus.

Interesse tamen putat Aristoteles ubi quisque laudetur aut uituperetur. } Aristoteles in 1. Rheto. ad Theodecten sic ait. σκοπεῖν δὲ καὶ παρ' οἷς ὁ ἔπαινος, ὥσπερ γὰρ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν. οὐ χαλεπὸν ἀθηναίους ἐν ἀθηναίοις ἐπαινεῖν, δεῖ δὲ τὸ παρὰ ἑκάστοις τίμιον λέγειν. Plurimū enim refert, quæ opinio mētes hominū occupauerit. Nā si exornemus p ea quæ ipsi laudāda putāt, erit probabilis audiētibus oratio. contra si uituperemus p ea quæ ipsi odio hīit, ardētius odium in eū quē uituperamus, accendimus. ita nō erit dubiū iudiciū. i. non dubitabimus quid sentiāt de ijs quæ dicimus, cū illud iudicium præcesserit orationem. i. anteq̄ diceremus, ex publico more habuerimus cognitū. Ipsorum iudicum pmiscenda laus semper } Ex occasione diffundit præceptū ēt ad iudiciale genus, q̄q̄ de illo nihil loqui constituit hoc capite. Non auditorū, inquit, solū in genere exornatoro, sed ipsorū quoqꝫ iudicum sine specie adulationis est laus pmiscenda. Ea res fauorē illorū pmerebitur nobis dicētibus. Iungi aūt præcipit cū utilitate materiæ i. eā partem uirtutis laudari, cuius opera egeas maxime, ut si clementia uti uelis, eius clementiā cōmendes. sin ad pœnā inducere, eius admireris seueritatē. qd præceptum in quarto repetit Fabius. Sed ut dicā quod sentio, ego hunc totū locū adscriptū aliunde puto, & hic aut parū quadrare, aut nihil. Etenim quæ sequuntur, cū superioribus cohærent ab Aristotele citatis. Minus, inquit, Lacedæmone studiis literarū, q̄ Athenis merebātur laudis. Disciplina Laconica nihil erat aliud q̄ in bellicis ciuilibusqꝫ officijs πειθαρχία, ut ait Plutar. Ideo si apud Spartanos laudares Agesilaū, non in eius doctrina, sed in bellica uirtute deberes uersari, quā unam recipiunt. At apud Athenienses in honore sunt artes: & ideo multum habent laudis studia literarū, quæ posses cōmemorare in Themistocle, aut Pericle illustrādo. Apud quosdā rapto uiuere non ē turpe. Ne abeas longius, rapere ex Phiditijs non uetuit Lycurgus. & Ouidius, Viuitur ex rapto. Apud alios est cura legū. i. alij furta legibus phibita non ppetrāt, ut apud Romanos. Sybaris oppidum Italiæ Crotoni uiciniū, quod authore Stephano Thuriō postea uocatum est. hinc Sybaritæ luxu circūfluētes, & in Architectura uoluptatū periti, ut nec artē admitterēt quæ cū strepitu exerceretur, ne à somno auerterentur; & mulieri quæ in conuiuiū uentura erat, anno priore denunciarent, ut se diligenter compararet. hinc quicquid effœminatum erat ac molle, Sybariticū appellabatur. author Suidas. Cæterū quæ de Sybaritis docte colligi possint, uide apud Politianum Miscellaneorū cap. 15. & Erasmū in pūerbio, Mensa Sybaritica. De missu Sybaritico Lāpridius, & de luxu Athenæus lib. 12. Hinc Sybaritici libelli, & nequitiæ Sybariticæ, & nugæ, et illorū rex Smindrides Sardanapalo nihilo inferior. Ergo si apud hos frugalitatē laudares, nullā tribum ferres, sed nec ullū quidē ferres punctum. At apud Romanos ueteres nullū maius crimen quàm luxuriæ. i. immodici & deliciosi sumptus. Ita Curius rapis uictitabat: ita oleribus Fabricius. Cicero 4. actione in Verrem, Iam hominum tanta patientia frugalitasqꝫ, ut proxime ad ueterem disciplinam, non hanc quæ nunc increbruit, uiderentur accedere. ita Fabius addidit ueteres. Nā & Plinius, Asia uicta nos uicit. tum primum, uile apud ueteres mancipiū, coquus, in pretio haberi ceptus. Ita Damā magno emit Sallustius. Idē Liuius deplorat, de Scipione Asiatico loquens, sub quo, ut idem ait, luxuria auaritiaqꝫ primum in urbem immigrauere. Argumento sunt tot leges sumptuariæ, de quibus Gellius & Macrobius in Saturnalibus. Eadem in singulis differentia } Vt, inquit, obseruandus est totius gentis aut nationis ritus, ita & singulorum hominum sui quidā mores sunt obseruādi. Maxime autem fauet iudex, qui dicentem sibi putat assentari } Hoc ad superius pertinet. Dicit enim ideo sua laude conciliari iudicem, quia cū reos uidet ita effusos in laudem, ut prope assentari uelle uideātur, fauet. Quòd si legas assentiri, aptior erit sensus, in hūc modū, cum uidet nos eadem quæ ipse laudāda existimat, laudare, nostrumqꝫ iudicium cum suo consentire, fauet. Idem præcepit illud } Alia est admonitio, quæ non tanti est, ut infigi inculcariqꝫ tam frequēter debeat, ut fecit in Rhetorica Celsus. Locus Aristotelis est paulo supra ad hunc modum, ληπτέον δὲ τὰ σύνεγγυς τοῖς ὑπάρχουσιν ὡς καὶ ταῦτα ὄντα καὶ πρὸς ἔπαινον καὶ πρὸς ψόγον. Deinde subdit utriusqꝫ rei exempla. Præceptum Aristotelis ita Fabius interpretatur, quia speciē uirtutum sæpe uitia præbeant, utendum esse proxima deriuatione uerborum, id est ad proximum deflectēdum esse uerbum: ut temeritas ementitur fortitudinem, & illi uicina est. Ergo si uera temerarius sit quem laudas, deriua uerbum ad proximum, & uoca fortem. ita si profusus sit aliquis, munificum appellabis. si auarus, parcum & prouidum. quæ cōtra ualent. Etiam pro uirtutibus uitia possimus substituere. Horatius, Pro bene sano, Ac non incauto fictum astutūqꝫ uocamus. Simplicior siquis, cōi sensu plane caret. & supra, Probus quis Nobiscum uiuit multum demissus homo, illi tardo cognomen pingui damus. Ast istuc est uirtutes inuertere. & ut idem Horatius ait, syncerū uas incrustare. Quare orator ille uir bonus nunquam ita uirtutem deflectet ad uitium, nisi illud facere communis utilitas cogeret. Ea enim in re officij constantiam teneret. id raro potest accidere. ita habes de laude hominum. Laudantur urbes similiter atque homines } In quatuor genera dissecuerat ea quæ laudantur, diuina, humana, bruta, & anima carentia. De duobus egit, diuinis, humanisqꝫ laudibus. Tertiū genus laudē rationis expertiū præterijt, ob raritatē puto. est enim ualde infrequēs: incidit tñ & scriptoribus. Equū Alexandri laudarūt plerique. Equū Cæsaris nō defuerunt qui prædicarent. Virgilius equū laude ornat, ut Homerus sæpe describit. Oratori uix accidit ut de hoc argumēto sit agendū. In quo uirtutes cuiusque sunt colligendæ, corporis præsertim, & fortunæ: ut equos ex genere Solis Virgilius extollit. de inde erit pulchritudo, si bene comatus, si breuis aluus, obesa terga, caput argutum. Alacritas, ut Primus inire uiam, & fluuios tētare minaces. Robur, ut, Pede summouet hostem. Postremo siqua

diuinæ

diuinæ mentis humanæq; scintilla. Nam & equi illachrymarunt in obitu dñorum, & equus Cæsaris non alium sessorem admittebat, & diffissos habebat pedes. At urbium laudes ex proportione per eosdem locos ducũtur. Ante hominem est genus, ut pater. Ante urbem est conditor, qui uice parentis est, ut pater Romæ Romulus. Ante hominem est antiquitas generis. Ita si antiquum est genus urbis, Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni. ut ij quorum eum propter obscuritatem ignorarentur patres, terræ filij dicebantur. Liuius 1. Qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinẽ, uetere consilio condentium urbes, natam è terra sibi prolem mẽtiebantur. Iuuenalis, Vnde fit ut malim fraterculus esse gigantum. Inde terræ filij, ignoti. Cicero ad Atticum, Et huic terræ filio cõmittere literas nolui. Persius, Præsto est mihi Manius hæres, Progenies terræ. In secundo tempore ponentur res à ciuibus cõmuni consilio gestæ, ut Studijsq; asperrima belli. Addit laudem religio, cultusq; obseruantissimus, ut, Hanc Iuno fertur terris magis omnibus unam. & siquid ibi est insignius, Hic illius arma, Hic currus fuit. Breuiter ibi omnem urbis laudem generatim est poeta cõplexus. Illa sunt singularum urbium propria, positio loci, clemens aer, temperata caloris frigorisq; uicissitudo, portus commodus, & tuta statio, muri bene pspectantes, locus natura munitus, aqua non fœcundus: postremo situs, ut, Italiam contra, Tyberinaq; longe Ostia. Hæc ex loci positione munitioneq; spectantur. Tempus sequens imitantur ciues, qui si non decoxerunt, sed laudi priorũ fecerunt paria, laudẽ hñt, ut, Romanos rerũ dños, gẽtẽq; togatã. &, Animos æquabit Olympo. Magnitudo ciuium cohonestat urbẽ, quæ omnia ex similitudine hominum laudibus respondent. Est & laus operum } Opera publica priuataq; complectitur, sed maxime publica, ut sunt cloacæ, muri, carcer, templum. In his spectatur honor, si splendida sunt, & urbi honorifica, ut Capitolium. Liuius, Concipit animo dignum rege deorum hominumq; & tãto imperio templum. Vtilitas, Capitolium & arcis habebat uicem & templi, & in eo sæpe habebatur senatus. Pulchritudo, Huius itaq; manubiæ quæ perducendo ad finem operi destinatæ fuerant, uix in fundamenta suppeditauere. Author Tarquinius priscus qui uouerat, Superbus ædificauit, dedicauit collega Valerij Horatius. Possunt hi uideri authores. Conueniunt ergo hæc quatuor uni: sed in alijs alia præualent, ut in templis honor, in muris utilitas: pulchritudo, & author, ex æquo in utroque habẽt usum. Huc pertinet laus quarundam statuarum: ut Statius primo syluarum laudat equestrem statuam Domitiano erectam, et Plinius Apellis aliquot picturas, & Venerem emergentem Callimachus. Est & locorum. } Loci appellatione continentur prouinciæ, regiones, quarum laus obuia est. Fabius reuocat ad duo genera, speciem, id est situm, & utilitatem, qua continetur fertilitas, salubritas, & amœnitas. Talis est laus Siciliæ apud Ciceronem, Italiæ apud Virgilium Georgicorum secundo. Exempla longiora uito. Est etiam dictorum factorũq; laus generalis, & quæ sine certæ interpositione personæ tractetur. Aut potius generalem uocauit, quæ non in parte tantum orationis ponatur, sed quæ per totum orationis corpus sit ex proposito diffusa. In summa, res omnis modi cuiuscunque generis laudari possunt. Laus dictorum factorũq;, utili, honesto, difficili æstimatur. quæ tria genera in suas partes distributa, mirabilem copiam suppeditabunt. Somni laudem scripserunt nonnulli, & eius regiam descripserunt poetæ, ut Ouidius in Metamorphosi. Mortis laudem scripsit Cicero 1. libro Tuscu. quæstionum, ut eius metũ ab animis excuteret radicitus. Cicero in eodem libro. Alcidamus rhetor antiquus in primis nobilis scripsit etiam laudationem mortis: cui rationes eæ quæ exquisitius à philosophis colligũtur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Sunt & qui laudes conscripserũt herbarum, ut asphodelum qui laudarit, legere me alicubi commemini. De materijs infamibus & inopinabilibus, et cuius gratia exercecantur, uide Gellium cap. 12. lib. 17. Itaque ut non consensi genus hoc esse circa solam honesti quæstionem, ita qualitate maxime contineri puto. De fine huius generis dixi accurate libri huius capite quarto: quæ repetenda non duximus. Addemus hic tantum, Ciceronem, cum ait honestatem laudis esse finem, intellexisse de potissima exornatione, nempe hominum. Fabius latius tractat idem genus: & ideo non consentit honestatis tractatu contineri. Nam in laude harum rerum commoditas potius quædam exquiritur, quam honestas, quæ in his rebus nulla reperiri potest: tũ quod ad statũ attinet huius generis, propemodum qualitas est. Quæ dicuntur enim, ut plurimum confessa sunt, & nominis controuersia carent: unde qualia sint, dicemus: quanquam nullus est status qui in laudẽ cadere non possit: & Cæsar in Anticatonibus, quos æmulatione potius eloquentiæ, ut cum Cicerone contenderet, quàm odio mortui Catonis composuisse dicitur, nulla in coniecturam uocauit, finitionem & qualitatẽ, ut Cicero notat in Topicis, his uerbis: Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra meum Catonem. Ad finem comparat genus hoc cũ proximo. Est, inquit, quædam inter hæc duo genera uicinitas. quæ.n. cũ deliberamus, suademus ut fiant, honesta nempe & utilia: illa in demonstrãdo ut consulta facta prosequimur honore uerborum. Hactenus de genere demonstratiuo. In quo si quis uelit dictionem exercere, non ipsam dũtaxat excolet, sed uitæ sibi legem quam sequatur inducet. Est autem huius generis exercitatio tum facilitate iucunda, tum copia redundans, tum ornamentis placens: cuius præcepta & scribenti occurrere, & discenti debent hærere.

A R G V M E N T V M.

Genus iudiciale dixit esse multiplex: illud iam in species diuidit. primam simplicem, secundam coniunctam uocat, quæ etiam diuidatur bifariam, aut esse unius generis, ut repetundarum. Aut plurium, ut furti & homicidij: quibus tertium genus adijcit comparatiuum, ad quod diuinationem, & mutuas accusationes, quæ anticategoriæ dicuntur, posse reduci ait: quarum duo sint genera: unum quo litigatores idem crimen inuicem intentant: alterum quo diuersa. Postremo, genere causæ cognito, statum diligenter inspiciendum monet.

De generibus iudicialium controuersiarum. Cap. X.

Aeterum causa omnis, in qua pars altera agentis est, altera recusantis: aut vnius rei controuersia constat, aut plurium. Illa simplex dicitur, hæc coniuncta. Vna controuersia est per se furti, per se adulterij.

MOSELLANVS.

IN pecunijs repet. } Pecuniarum repetundarum nomine itelligimus ea omnia quæ diuitijs constãt, uelut uestes, uasa aurea, et argentea, æs signatum. Porro actio repetũdarum frequẽter cadere solebat in magistratus Romanos, qui in prouincias à senatu emissi, prouincialium opes pro sua libidine arrodebant: adeo ut sæpenumero intolerandis iniurijs adacti prouinciales, ipsis proconsulibus actiones repetundarum pecuniarum intenderent, in quibus alius

Plures aut eiusdem generis, vt in pecunijs repetundis: aut diuersis, vt siquis sacrilegij simul & homicidij accusetur: Quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniam Prætor certa lege sortitur: Principum autem & Senatus cognitiõibus freqũes est, & Populi fuit. Priuata quoq; iudicia sępe unũ iudicẽ hẽre multis & diuersis formulis solent: nec aliæ spẽs erunt, ẽ si vnus à duobus duntaxat eandem rem, atque ex eadem causa petet, aut duo ab vno, aut plures à pluribus. quod accidere in hæreditarijs litibus interim scimus: quia quãuis in multis personis, causa tamen vna est nisi si conditio personarum quæstiones variauerit. Diuersum his tertiũ genus, quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in parte causæ freqũes est: vt cum apud Centumuiros post alia quæritur & hoc, vter dignior hæreditate sit. Rarum est autem vt in foro iudicia propter id solum constituantur, sicut diuinationes, quæ fiunt de accusatore constituendo: & nonnunquam inter delatores, vter pręmium meruerit. Adiecerunt quidam numero mutuam accusationẽ, quę ἀντικατηγορία vocatur: alijs videlicet succedere hanc quoque comparatiuo generi existimantibus: cui similis erit petitionum inuicem diuersarũ: quod accidit vel frequentissime. Id si & ipsum vocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret noĩe) duo erunt genera eius: alterum, quo litigatores idem crimẽ inuicẽ intẽtant: alterũ, quo aliud atq; aliud. Cui & petitionũ cõditio par est. Gum apparuerit genus causæ, tum intuebimur, negetur'ne factum quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere actionis repellatur: vnde sunt status.

ob aliam rem ereptam, crimen diuersum intendebat, ut cognoscere licet ex actionibus in Verrem. Quoniam Prætor } Constitutis diebus per sortem iudicat seorsum, & diuerso tempore de diuersis criminibus. Olim enim dies iudiciorum per sortem partibus condicebatur, authore Sexto Põpeio. Centumuiros } Trigintaquinque tribus Romæ erãt, & ex singulis tribubus terni ad priuata iudicia cognoscenda legebantur, qui iudices Centumuiri dicti sunt, etiamsi numerus centenarium excedat: sed appellatio sic seruata est, quoniã facilior. Sicut diuinatiões } cũ de cõstituendo accusatore quæritur, iudiciumq; super ea re redditur, cuinam potiss mũ ex duobus pluribúsue accusatio subscriptióne ĩ reum permittatur, ea res atque iudicium Diuinatio appellatur, quoniam iudicem diuinare quodãmodo oportebat quam sententiam sese ferre par sit. Aul. Gell. lib 2. cap. 4.

ANTONIVS PINVS.

Deliberatiuas quoque miror à quibusdam sola utilitate finitas. } Orditur à quæstione finis, quòd ea de re proxime locutus esset. Cum enim dixisset non putare se genus laudatiuum honestate contineri, annectit sibi adhuc magis mirum uideri, quòd nonnulli sola utilitate hoc genus deliberatiuum terminarint. Inter illos ẽ Aristoteles, q ĩ Rhetoricis sic ait, τέλος δὲ ἑκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι, τρίσιν δὲ οὖσι τρία, τῷ μὲν συμβουλεύοντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν. In quam sententiam Cicero scribit in Partitionibus. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quam omnia referenda sunt in sententia dicẽda. At Fabius non putat deliberatiuum genus posse utilitatem habere ꝑ fine, sed omnia stare mutuis auxilijs, & se inuicem adiuuare. qua de re transacta est in superiore quodam loco quæstio. Nunc ait Fabius, si unus esset in hoc genere constituendus finis; melius esse finem dicere dignitatem, quàm utilitatem. quam sententiam Cicero de Oratore lib. 2. complectitur, hoc modo, Ergo in suadendo nihil est optabilius, quàm dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid uelit suasor, sed quid interdum sequatur, uidet. Vnde colligas Ciceronem finem huius generis distinguere in eum quem uult suasor tenere, & quem sæpe sequitur, uult tenere dignitatem, id est uirtuti coniunctum splendorem. At quia utili magis mouetur populus, utilitatem interim sequitur, & honestatem dignitatemq; non ut laudẽ habent tractat, sed ut expetendæ putantur, & uirtutis commoda habent. Prioris opinionis authores excusat Fabius adiecta interpretatione. Non dubito, inquit, quin utilitatem more Stoicorum cum honestate confuderint, ut idem per utile, quod per honestum, uelint intelligi. quod tamẽ illi nõ uidentur significare: & Aristoteles, qui, siquis alius, communi utitur intellectu uerborum, utile separat ab honesto: & Cicero honestatis utilitatisq; locos discernit: & citato loco dignitatis utilitatisq; facit discrimẽ. Ergo non secundũ Stoicorum opinionem sunt locuti: sed uidebant uiri prudentes deliberationem apud rudes haberi & ut illis honestum suadeas, nitaris frustra, nisi spe utilitatis allicias. ita dixere eum finem, quem frequentius peteret orator, non quo uelit ea suadere nomine utilitatis, quæ honestati reluctarentur, sed ut monerent etiam si honestum obtinere uelis, illud specie utilitatis integendum. Cæterum quod ad nomen attinet, utile pro honesto accipi in consuetu l iteratorũ potest. At uulgus utilia multa credit, quæ fatetur non conuenire dignitati. ideo, inquit, qui scribunt, debent distinguere significationes honesti atque utilis, & loqui secundum communes intellectus, id est uti uerbis eo significatu, quo uulgo accipi usurpariq; solẽt. At uero populus multa sentit indecora, quæ non aliter quàm utilitatis specie ductus probat: ut fœdus Numantinum, quod iniussu populi percussit Mãcinus iniquis cõditionibus. Illud eum populus rescinderet, deditus est Numantinis: nec tamen receptus, in urbem rediit, unde an postliminij ius haberet, ẽ tractatum. Meminit Cicero & ad Trebatium, & in primo de oratore. Videbat Mancinus ignominiosum sibi populoq; Romano esse: credebat utilius quàm tot milites amittere. ita iugum in quod sunt Romani ꝑpe Caudium oppidum Samnitium compulsi, non alio nomine probauerunt T. Veturius, Sp. Posthumius, quàm quòd utilius existimarent cõstituere reliquias copiarum, quàm internecione occumbere. dediti sunt suasore posthumio pax repudiata. Porro iugum militare per quod milites transmittebãtur, fiebat in morem tigilli erectis duabus hastis, & tertia desuper acta in transuersum. Liuius tertio. Tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superq; eas una transuersa deligata. Vrbane poeta,

Vltra Caudinas uiolarunt fœdera furcas.

Historia est apud Liuium libro ab urbe condita nono.

Ne qualitatis quidem statu } Altera est quæstio de statu ĩ hoc genere, quem negocialem ferè putat Trapezuntius, quia eliciatur quæstio, an faciendum sit. Fabius doctius admonet omnes status in hoc genere uersari posse, dominari tamen qualitatem, ad quam honestorum utiliumq; sunt referendæ quæstiones, in hoc genere creberrimæ. Quantum autem finium ratio à statu differat, satis à me puto superius explicatum. Frequenter in his locum est coniecturæ, qua de

qua uel de pstate quæritur, uel de uoluntate. utraque disputatio cõiectura explicanda est: de qua paulopost plura ẽ dicturus. Interim est definitiuus status in eo ubi deliberationis est summa. ut deliberant Athenienses an debeant accipere Halonnesum, quasi det munere Philippus, an quasi ereptam iure reddat. Cæterum Halonnesum insulam ueterem Atheniensium possessionem occupauerant latrones, quos inde Philippus eyciens, repetentibus Atheniensibus negat se redditurum, petentibus loco beneficij daturum. ad illam epistolam habita est concio: quæritur, detine Philippus, quas amiserat, an reddat quasi ueterem possessionẽ. ὁ δὲ λόγος, inquit Libanius, οὐ δοκεῖ μοὶ δημοσθένους εἶναι, καὶ ἡ τῆς συνθέσεως ἁρμονία. Sic apud Ciceronem octaua Philippica, cum Seruilius hostem negaret iudicandum Antonium, quia non bellum inferret, sed tumultum, Cicero tumultum ait esse grauius quiddam quàm bellum. Quid sit tumultus, deliberando uenit in q̃onem. Dicitur aũt tumultus quasi timor multus, & tantus, ut uacationes auferantur, iustitiũ fiat, sagati sint omnes. Romani bellum Gallicum & Italicum, tumultum uocabant. Iam ĩ nona, tota deliberatio ex uerbis uoluntateq; legis pendet. Agitur an Seruio Sulpitio, qui cum L. Pisone legatus iuerat ad Antonium, & in itinere obierat, sit erigenda statua, quam lex decernit ijs qui in obeunda legatione sint interfecti. At nõ fuerat interfectus Seruius, sed debita morte decesserat. Aliud noluisse legislatorem contendit Cicero, ut non modo ferro necatis, sed & frigore aut insidijs, poni debeat statua. Est autem similis iudicialium, quia in legis disputatione uersatur, quæ non alibi magis quadrat, quàm in genere iudiciali. Cõcludit uero duas huius generis diuisiones. Prima est: Deliberatio aut agit de futuro, & uocatur cõsultatio: aut de præteriti qualitate, & uocatur quæstio: ut cum agitur in senatu qualia sint putanda acta Cæsaris, & quale fœdus Numantinum. at propter futurum, esto in quibusdã, sunt tamen nonnullæ cognitiones senatus, quæ controuersias forenses imitantur, & de præteritis quæruntur. Exemplum habes apud Plinium in epistolis. Alia est diuisio secundum officia, quæ in genere duo sunt, suasio, & dissuasio, quæ ex comparatione intelliguntur. Is enim intelligitur dissuadere, qui suadet aliud quàm prius suasum sit. Alioqui uulgus sic distinguit: ut in ijs quæ expetenda dicimus, sit suasio: in ijs quæ fugienda, sit dissuasio: ut suasio pacis ẽ dissuasio belli. Posthac diuidit præcepta huius generis in ptes orationis, quæ possunt esse quatuor, exordium, narratio, contentio, & peroratio. non quod omnes in omnem cadãt deliberationem, sed oẽs in aliquam possint incidere. Et primum est, ut de principio quale esse debeat agamus. illud ad hunc modum subiungit. Procemio quale est in iudicialibus, non eget.} Constituenda est duplex deliberatio, priuata, & publica. Priuata, ut cum tu das consilium petenti, & in hac is qui petijt, quia illius res agitur, satis est cõciliatus: ideo procemio ad colligendam beneuolentiam accurate composito non eget, tamen cum dicimus exordium tam apparatum non requiri, nolumus te ex abrupto more satyrico incipere. aliqd initio præfaberis, ut de ordine rei, de consilij difficultate, & hoc exordij uice fungetur. Publica uero deliberatio qua uis suadere uel populo, uel patribus ut sententiam tuam sequantur, quam aut non intelligunt, aut ab alijs occupati aspernantur, in hac tam solicitum debet esse ad captandum fauorem exordium, quàm in genere iudiciali. hinc intelligimus Ciceronis hac de re uerba in Partitionibus, Principia uel non longa, uel sæpe nulla. At Aristoteles de concione idẽ præcipit: uerum, quia æstimat non qualis sit populus, sed qualis esse debeat. Is enim si defungi suo munere uellet, lubenter audiret de sua salute consulentes. at sæpe fluctuat, & ut est multorum capitũ belua, rapitur sæpe in deterius. Vnde quemadmodum sæpe ægrotus rogatur ut remedia uelit capere, ita non raro orandus populus ut salubria consilia audiat. Nec enim temere dicitur, non in explicando iure plus quàm in obtinendo laborare oratorem. quod si conciliare auditores uult orator etiam in ijs orationibus quæ in cõuentibus Græciæ solẽnibus habebantur, quanto magis id facere debet in suadendo, ubi non solum laudem, sed emolumentum appetit publicũ. Quæ sequuntur, ex Aristotele prope ad uerbũ ducta sunt. Aristotelis uerba 3. Rheto. subijciam. τὰ δὲ τοῦ δημηγορικοῦ ἐκ τῶν τοῦ δικανικοῦ λόγων ἐστι. φύσει δὲ ἥκιστα ἔχει. καὶ γὰρ καὶ περὶ οὗ ἴσασι, καὶ οὐδὲν δεῖται προοιμίου τὸ πρᾶγμα. ἀλλὰ δι᾽ αὐτὸν, ἢ τοὺς ἀντιλέγοντας, ἢ ἐὰν μὴ ἡλίκον βούλει ὑπολαμβάνωσιν, ἀλλ᾽ ἢ μείζον ἢ ἔλαττον, διὸ ἢ διαβάλλειν ἢ ἀπολύεσθαι ἀνάγκη, καὶ ἢ αὐξῆσαι, ἢ μειῶσαι. τούτων δ᾽ ἕνεκα προοιμίου δεῖται, ἢ κόσμου χάριν. Fabius sic extulit. Aristoteles quidem nec sine causa putat & à nostra & ab eius qui dissentiet persona duci frequenter in consilijs, id est in genere delibaratiuo, exordium, quasi hoc mutuemur à genere iudiciali, in quo exordiendi usus est uel maximus tam à nostra quàm ab aduersarij iudicisq; persona. Nonnũquam etiam ut res minor uideatur, si illi grauiorem putant: aut ut maior, si non tantam putant quantam nobis expedit illos existimare. At quia in hoc genere quæ de exordijs esset opinio Aristotelis docuit, quid idem sentiat in genere demõstratiuo, occasione ductus exponit. In demonstratiuis procemia putat maxime libera. i. ex loco paulo remotiore duci posse. Nam & longe, ut uideantur separata, exordia sumi possunt, ut Isocrates in laude Helenæ, ubi initio reprehendit sophistas sui temporis: quod si per se æstimes, nihil habet cum laude Helenæ coniunctum. Locus Isocratis sic habet, εἰσὶ τίνες οἳ μέγα φρονοῦσιν, ἢν ὑπόθεσιν ἄτοπον καὶ παράδοξον ποιησάμενοι, περὶ ταύτης ἀνεκτῶς εἰπεῖν δυνηθῶσι &c. Interim ait sumi ex aliqua rei uicinia. i. ex eo quod propius cum ea cohæret: ut Isocrates in panegyrico ad numerũ fluente, & annis duodecim, authore Philostrato, elaborato cõqueritur ludis esse proposita præmia roboris corporũ nullos esse animorum bonis honores constitutos. πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων, καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων, ὅτι τὰς μὲν τῶν σωμάτων εὐεξίας, οὕτω μεγάλων δωρεῶν ἠξίωσαν, τοῖς δὲ ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἰδίᾳ πονήσασι, καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς οὕτω παρασκευάσασιν, ὥστε καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν δύνασθαι τούτοις οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν, ὧν εἰκὸς ἦν αὐτοὺς μᾶλλον ποιήσασθαι πρόνοιαν. Et Gorgias in oratione habita ludis Olympicis sic incipit laudans eos qui primi tales conuentus instituisse dicuntur, ὑπὸ πολλῶν ἄξιοι θαυμάζεσθαι ὦ ἄνδρες ἕλληνες. Id autem quod citat Fabius, longius est. Initium adscribam, quod ad rem magis facit. ad literam enim uertit eum locum Fabius, τὸ μὲν οὖν προαύλιον ὅμοιον τῷ τῶν ἐπιδεικτικῶν προοιμίῳ. καὶ γὰρ οἱ αὐληταὶ, ὅτι ἂν ἔχωσιν αὐλῆσαι, τοῦτο προαυλίσαντες συνῆψαν τῷ ἐνδοσίμῳ, καὶ ἐν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς λόγοις δεῖ οὕτω γράφειν. & postea, τὰ τῶν ἐπιδεικτικῶν προοίμια ὅμοια τοῖς τῶν διθυραμβοποιῶν. Fontes uero procemij in genere demonstratiuo ponit septem, laudem, uituperationem, hortationem, dehortationem: & ex auditoris persona, si de re difficili, aut uulgata, aut inopinata sit dicendum. Porro qualia græcorum in genere demonstratiuo sunt procemia, tales sunt præfationes Sallustij, quæ rem tractant ad historiam nihil lectorem præparantem. Hæc præter rem uideri possunt inserta. unde Fabius, Sed ad suasoriam, id est deliberatiui generis præ-

cepta re legamus: in quo ut exordia sint, certe breuia esse debent, et capitis initióq; ad excolendum auditoris animum uice debēt fungi.

De narratione huius generis.

Narratio fit duplex à Fabio, Vna rei de qua est dicenda sententia: altera rerum extrinsecus, pertinentium. Prior narratio dicitur quæ rei ordinem exponit, & altius etiam repetit: ut id de quo deliberatur, intelligatur melius. Talis est narratio pro lege Manilia. deliberatur, an Pompeius esset bello Mithridatico præficiendus. Ordo rei requirebat belli conditionem, & statum. Eiusmodi ergo narratio dicitur rei de qua est dicenda sententia, quia exponit non id quod decernetur (id enim futurum est) sed de quo decernendum sit. Narratio extrinsecus pertinentium, est illarum rerum expositio, quæ non ad explicandum negocium ualent, sed ad partem fidei narrantur: ut si Cicero narrasset aliud quoddam bellum eo tempore: & si amicus me de collocanda filia consuleret, ego simile quiddam de uicini nostri filia cōmemorē. Facta igitur hac distinctione, sic ait, Priuata deliberatio non exigit narrationem rei, id est ut ordinem rei de qua deliberatur, & argumētum exponat: quia damus consilium ei qui petijt, & rem ipsam de qua consideremus, proposuit, unde id genus expositio illi erit superuacua. Possunt autem extrinsecus multa narrari, quæ non ordinem rei declarant, sed simile quoddam aut dißimile factum. In publica deliberatione sæpe quæ sit rei de qua deliberatur, conditio, plebs nescit: et ideo ordo rei est repetendus: ut pro lege Manilia de præficiendo Pompeio illi bello agebatur: sed nec quale bellum, nec cum quo, nec à quo antea gestum, cognoscebat. Narratio quæ ea exponat, rei de qua dicenda est sententia, appellatur. Illa non expositione constabit modo, sed & siqua alia, affectuum seminibus erit implenda. Nam & ira excitanda est remißis, ut facit Cicero tot equitum Romanorum cædem narrans. & leniēda iratis: & animi in omnes affectuū partes sūt rapiēdi. Nōnunq̄ cōmouēda misericordia: ut si petemus auxiliū Saguntinis, in narratione eorum calamitas esset euoluenda: aut si non mittatur, euersionis miseria ob oculos ponenda: Atqui uereor ne aliter à multis intelligatur locus. Quid ergo ait Cicero? Narrādum inquit, est non multum. Narratio est enim præteritarum rerum, suasio futurarum. Ego sic intelligo non multum narrari, id est tantum quantum ad expositionem rei decernendæ sufficiat: aliquando cadere nihil, ut in priuatis consilijs. Existimo autem Ciceronem commune præceptum uoluisse: quia sane ratio utrobique uincit. Narratio, inquit, est præteritorum: suasio siue publica siue priuata est futurorum. Probat igitur hæc ratio rem ipsam quæ decernenda est, non narrari, sed ea solum uel quæ ad ordinem rei faciunt, ut in concionibus: uel extrinsecus adducuntur, ut in priuatis: & in utrisque breuem esse narrationem, sæpe nullam, cum res simplex de qua agitur, uno propositionis ambitu cōtinetur. Quòd autem affectus admisceri ait, & quidem maximos, eos Cicero à narratione summouet, uerum non omnino: & si omnino, uim respexit expositionis. Nam si mouet affectus, adhibebit illustre genus, & amplificationes inseruntur: quæ non docere modo, sed simul rapere in motum uelint.

De Confirmatione.

Tertia pars est fides, quam Aristoteles fecit triplicem, ἠθικήν, παθητικήν, ἐνθυμηματικήν. Quam diuisionem Fabius secutus, in fidei præceptis ea ponit, quæ dicentis magis quàm dictionis ui faciant fidem. Vnde Euripides, οὐκ ἔστι πείθων ὁ λόγος, ἀλλ᾽ ὁ λέγων. Valet, inquit, in consilijs authoritas plurimum. Est autem authoritas, rebus gestis comparata grauitas. Sic Cato perculit non oratione, sed pudore senatum. Sic Appius Cæcus à turpi pace reuocauit: sic Iphicrates iniquas conditiones dissoluit. Is enim qui uult sibi credi, & alios in suam trahere sententiam, debet esse & existimari prudens: alioqui contemnitur: ut apud Plutarchum de ignobili quodam Spartano, qui cum bonam sententiam attulisset, eam alter extulit, ne uilitas personæ, authoritatem consilio detraheret. Non enim se res ita habet in consilijs, atque in iudicijs. Hic indulgemus studio, id est ueritati præferre affectum non magnopere uitiosum. at consilia dantur secundum mores: id est ita quisque consulit, ut moribus est præditus, Nec frustra Euripides, ἀνδρὸς χαρακτὴρ ἐκ λόγου γνωρίζεται. Deinde Fabius ut constanter præcepta det, quàm late effundi debeant docet, & quot possint capitibus summus substringi. Igitur eorum, inquit, plurimi, ut Theodorus, Apollodorus, Aristoteles, hoc genus deliberatiuum concionale putauerunt, hoc est totum in conciones transtulerunt, & ita tractarunt, quasi hoc genere non tractarentur nisi quæ pertinent ad Rempublicam administrandam. Aristoteles 1. Rhetorico. σχεδὸν γὰρ περὶ ὧν βουλεύονται πάντες, καὶ περὶ ἃ ἀγορεύουσιν οἱ συμβουλεύοντες. τὰ μέγιστα τυγχάνει πέντε τὸν ἀριθμὸν ὄντα. ταῦτα δ᾽ ἐστι, περί τε πόρων, καὶ πολέμου, καὶ εἰρήνης: ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας, καὶ τῶν ἐξαγομένων καὶ εἰσαγομένων, καὶ νομοθεσίας. & in summa finem huius generis politicum facit. Quin & Cicero in hac parte uersatur, id est de hac parte deliberationis, publica nempe, conscribit præcepta: nec facile memineris ubi Cicero de alia specie loquatur, quàm de publica: ideoq; suasoriis de pace, bello, copijs, operibus, munitionibus, uectigalibus (uides eadem prope quæ apud Aristotelem) duo capita uult esse perspecta, ad quæ reuocetur omne dicentis consilium: Verba Ciceronis 2. de orato. sic habent, Ad consilium aūt de Repub. dandū, caput est nosse Rēp. ad dicēdū uero pbabiliter, nosse mores ciuitatis: qui quia crebro mutātur, genus oratiōis quoq; est sæpe mutandum. Vt (inquit Fabius) traheretur suasio, quod ad rem attinet, ex cognitione uirium ciuitatis: quod ad affectus, ex moribus auditorum probe cognitis: nobis, inquit, latius uisum est tractare hoc genus: ideoq; non ad publicam modo deliberationem artem adstringimus, sed ad oīa consilia & cōsultationum genera præcepta aptabimus. Omnia uero præcepta ex tribus locis eruemus. quos per ordinem subiungit. Spectantur igitur tria in omni tractāda deliberatione. quid sit quod in deliberatiōem cadat. qui sint qui deliberent, id est decernant de nostro consilio. quis sit qui suadeat, & sententiam dicat quam cæteros uelit sequi.

Quid sit de quo deliberetur.

Illud de quo agitur, aut fieri posse constat, aut an poßit, ambigitur. Si ambigitur, hæc est prima quæstio, fierine poßit. Cicero in partitionibus, Vt illa primum sint suasori aut dissuasori uidēda, quid fieri aut non fieri poßit. Nam si effici non potest, deliberatio tollitur. Idem secundo de oratore, Quid fieri poßit aut non poßit, in omni suasione est uidendum. Inciditur enim omnis deliberatio si intelligitur non posse fieri ergo si an fieri poßit incertum est, hæc erit præcipua quæstio, an fieri poßit. Interim & sola, cum utilitas in confesso est. Interim præmittitur alia quæstio. etiam si fieri possit, non utile nec honestum esse. quæ disputatio ex hypothesi præcedet quæstionem τοῦ δυνατοῦ. Vbi enim nec dignitati nec commodo consentaneum docuimus, ad extremum ne fieri quidem posse addimus. At quoties agitur de potestate, cōiecturalis est status: quēadmodum in distribuenda coniectura diximus: ut, Isthmus poßitne intercidi. Est autē Isthmus angusta interiecta terra inter duo maria Aegeum & Ionium: quæ si ablata esset, cōmodior & breuior foret per utrunque mare nauigatio. Ita an paludes Pontinæ in Italia, quæ multum boni soli adimebant, siccari possent, et exhauriri,

& deliberauit Iulius Cæsar, & perfecit Claudius. ita an in Hostia ab Anco Martio condita possit statio fieri recepto in sinum terræ mari, quo securius anchora ibidem naues funderentur. ita deliberat Alexander an emēso oceano circūfluo, ut aiebāt mathematici, esset aliuum mundum quem subigeret inuenturus, quòd audiuerat affirmātem Democritum mundos esse infinitos, & non credebat Aristoteli unum duntaxat asserenti. Iuuenalis, Vnus Pellæo iuueni non sufficit orbis. Iustinus occasionem deliberationis scribit. Cæterum quibus locis possibile tractemus, docet Cicero in Partitionibus. Quid autem possit fieri necne, in quo etiam quàm facile possit, quæque expediat, quæri solet, maxime ex causis quæ quamque rem efficiāt est uidendum. Illarum uarietatem tum ex eo libro, tum ex Topicis collige: Paucis tamen res tota comprehendi potest. Causarum duo prima sunt genera. nam sunt aliæ quæ rem ipsæ conficiunt, aliæ quæ uim ad conficiendum afferunt. itaque illæ superiores conficientes uocentur, aliæ ponantur in eo genere sine quo res confici non potest. Conficiens autem causa alia est absoluta & perfecta per se, alia adiuuans, & efficiendi socia quædam. cuius generis uis est uaria, & sæpe aut maior, aut minor, ut & illa quæ maximam habeat, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ quæ aut propter principium aut propter exitum conficientes dicuntur. Eadem fusius in Topicis. In summa, potestas, ut idem ait, loco, tempore, facultatibus, personis colligenda est. Nec solum ea quæ nobis fauent, sed etiam quæ aduersantur, uidenda: & si prochuitora erūt nostra, non solum posse effici dicemus, sed esse procliuia, facilia, iucūda: alia contra. at si constat fieri posse, aliquando coniecturæ incidet quæstio: ut cum de euentu temporis & successu in dubium uenit: ut si Scipio maior ex Sicilia traiecit in Africam exercitu Annibalis adhuc uisceribus Italiæ inhærēte, futurúne sit ut capiat Carthaginem, aut ut reuocetur ex Italia Annibal, quā tenuerat, per annos sedecim, ut patriæ laboranti succurrat: ut quod accidit. Retractus enim a suis Annibal, cum Scipione signa contulit: à quo uictus fugit ad Antiochum. Deliberationis exemplum habes apud Liuium De. ad.3. lib.9. Ita quæri potest an Samnites fidem arma deponentibus Romanis sint seruaturi. pertinet exemplum ad deditionis conditiones, de quibus supra egi. Attigit duos modos cōiecturæ, priorē, quo fieri ne possit quæritur: posteriorē, quo an res futura sit q̃ fieri posse in confesso est. Annectit tertium ex circumstantia. Non enim simpliciter tantum quæri potest, an res futura sit, sed an hoc loco, an hoc tempore, an hoc modo: quæ omnia succedunt coniecturæ: cui ibi non erit locus, ubi nulla harum trium quæstionum locum habebit. Ad alios duos locos fontes aliarū quæstionum ueniendum est, nempe honestum & utile, quæ duo utilitatis nomine est complexus in Partitionibus Cicero, quatenus expetuntur siue per se, ut honesta, siue ob aliud, ut opes & fortunæ. At ut melius locos sequentes aptemus, conditionem deliberandi ait esse duplicem: Aut enim propter ipsam rem deliberatur, id est nulla conditione extrinsecus interposita, res tamen in consilium cadit: aut sententiæ rogantur de re, quæ in deliberationem non uenisset nisi pp̄ter exteram causam: qua sublata uix in quæstionem res fuit uentura. Vtriusq; exemplum subijcit: Per se, id est nulla extrinsecus premente causa, deliberant Patres an stipēdium militi constituant, cum ante tributo nō indicto, de suo quisque eo munere fungeretur. Liuius libro quarto Decadis primæ. Additum deinde omnium maxime tempestiuo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumue decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. quam rem agitatā prius per se in senatu fuisse necesse est: nec uitabat plebs, quam præda Veiorum satis Patribus conciliarat. hæc materia simplex erit: unam habet de qua agatur quæstionem. Accedūt causæ faciendi, geminatur externa causa deliberatio: ut cum deliberant Patres an Fabios dedant Gallis bellum minantibus. qua de re breuiter Liuius, ubi loquitur de oppugnatiōe Clusij, pro quo legati interuenerant: Iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. & paucis interiectis. Erāt qui extēplo Romam eundum censerent. Vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias, postulatumq; ut pro iure gentium uiolato Fabij dederentur. inde Patres deliberabāt an essent dedēdi Fabij tres M. Ambusti filij, præsertim Gallis Senonibus, qui omnium postremi ex Gallis uenerant, bellum denunciantibus: De origine huius belli non putaui mihi scribendum, cum apud Liuium lib.5. Decadis primæ, succinctè exponatur, unde peti potest. Aliud eiusdem rei subijcit exēplū: Cæsar edixerāt suis profectionē in Germaniam, milites passim testamenta faciebant militaria, quæ ī procinctu fieri possunt, & uel per codicillos scribi, uel nuncupari duntaxat. Id autem faciebant milites quasi de uita desperantes. ergo deliberat Cæsar, an perseueret ire in Germaniam militibus testamenta facientibus, quod scribit Cæsar Commētariorum belli Gallici libro primo. Huiusmodi suasoriæ duplices erunt, id est duas habebunt, easque præcipuas q̄ōnes. In superiore exemplo prior est quæstio, an bellum minantibus Gallis sint dedendi Fabij: et altera, an etiam citra belli indictionem ex iure sint dedendi, quòd contra fas, iusq; gentiū bellum inierint pro Clusinis, & Q. Fabius extra aciem regem euocarit, eumq; trucidarit, & spoliauerit, ad quem erant missi legati. In posteriore exemplo certum erat Cæsari in Germaniam proficisci, & prius cum Ariouisto acie contendere: rem uocauit in consilium cognita desperatione militum. at in dubium poterat uenire, an etiam citra hunc casum, id est militum consternationem, qui nec uultum fingere, nec lachrymas tenere poterāt, fuerit adornanda profectio in Germaniam. Sed in ordine quæstionum illa debet esse prior, sine qua deliberari potest detractis sequentibus: ut in hoc exemplo prior est quæstio, sint ne iure gentium dedendi Fabij, qui uocata cognitione ad populum sunt absoluti, & tribuni designati, ut bellum cum imperio gererent.

De partibus suasionis.

Habita distributione consultationum, & ordine quæstionum explicato, qui sint primarij loci confirmationis, exponit. Partes, inquit, suadendi, id est locos ex quibus propositionum sylua colligeretur, quidam putauerunt tres: in qua sententia est Cicero: nempe honestum, quod per se expetitur. utile, quod gratia alterius. necessarium, de quo postremo. ita Cicero in 2. de Oratore, Inciditur omnis deliberatio si necessitas affertur: quam qui attulit alijs non uidentibus, is plurimum uidit. Hactenus Cicero: unde uides idem sentire cum Fabio. Necessarium enim negat Fabius uenire in hoc genus, quia simul atque agnitum est, consilium omne dissoluitur, Vtimur tamen in deliberatione iam antea constituta, cum necessarium esse nesciretur. Idem in Partitionibus: Siquid necesse, tollitur deliberatio, quod de necessitate inexpugnabili est intelligendum. ait tamen Cicero omnem deliberationem in bonis esse positam, & illorum esse quædam necessaria. sed necessaria ciuiliter intellexit, quæ pro ualde utilibus accipi solent. & id genus necessaria omnis admittit deliberatio. illa Fabius utilibus complectitur. Idem 2. de inuentione ait ad hunc modum: Duas res honestati & utilitati putabamus attributas, necessitatem & affectionem: Puto igitur hanc esse necessitudinem, cui nulla ui resisti potest. Huiusmodi necessitudines cum incident, re-

ctę neceßitudines appellabuntur. ſin alię res incident difficiles, alia quęſtione poteſtatis continebuntur. & deinde duas ponit: unã abſolutam, aliam ex adiunctione, quam κατ᾽ ὑπόθεσιν dicunt. Cum ſimplex erit neceßitudo, nihil erit quòd multa dicamus. Illam indicare ſufficit, ut omnis tollatur deliberatio. Cum ex adiunctione erit neceſſe, tum quid illa habeat utilitatis honeſtatisq́;, eſt uidendum. Ex quibus apparet omnes in hoc conſentire, neceſſariũ ſine adiuncte non cadere in deliberationem, quia intellectum illam dirimat. & ideo deliberationi quę dubia eſſe debet, obſtare aiunt omnes: at neceßarium ex adiunctione, ad utilitatis honeſtatisq́; tractatum reuocari. Nunc quibus rationibus excludat Fabius, audiamus. Ego non inuenio, inquit, huic tertię parti locum: ideſt, non puto enumerandum neceſſarium, quia omnis deliberatio de re facienda ſuſcipitur illa naſcitur à uoluntate, quę non poteſt cogi. Atqui ut cogaris aliqui pati, nihil tamen eſt quod ſimpliciter & abſolute cogaris facere. Quid? nõne quędã ſunt ſine adiunctione neceßitudines? Immo plurimę, ut mortales interire. Nos tantũ negamus ullam eſſe in facienda re ineluctabilem neceßitatem. At Cicero uidetur innuere aliquam eſſe. at ſi credat neceſſarium, quod nulla poſſit ratione teneri, id an ſit faciendum, nego deliberari, niſi per errorem. Ita ualida eſt Fabij argumentatio: quãtalibet uis ingruat, quantuſcunque afferatur terror, pati aliquid uelis nolis cogeris, facere nihil niſi uelis. At ſi neceßitas ciuilis appellatur, in quam conijciuntur, ue maiora cogantur pati: iam non diſputabitur an ſit illud neceſſarium, ſed an ſit utile illud facere, ne grauius ferre cogaris, ut Caßilinenſes obſeßi ab Annibale, impares copijs, aqua ciboque deſtituti, an dedant ſe, deliberant. Si ita ſuadeas, Neceſſe eſt ut deditionem faciatis: ita, inquiunt, ſi aliud nolumus deterius pati, utpote interire. ergo cum addis conditionem, per illam, merã neceßitatem excludis, & propterea idipſum neceſſe nõ eſt. At nõ eſſe neceſſarium ſe dedere, conuincit exemplis. Saguntini non fecerunt, nouem menſibus oppugnati ab Annibale: nec Opitergini, qui in Illyrico uicti, mutuis uulneribus maluerũt occumbere, quàm ſe in poteſtatem uictoris permittere. Opitergini uero dicti ſunt ab oppido quod incolebant. Ergo in ijs cauſis quę ſpeciem neceßitatis habebunt ex altera parte, aut tantum quęretur utilene ſit deditionem facere, aut utrum pręſentibus rebus conſulendum deditione, an glorię dignitatiq́; pertinaci defenſione. At enim ſiquis liberos procreare uolet, neceſſe habet uxorem ducere. ἀνθυποφορά uidetur. Hoc exemplo probare uolet fortaſſe quiſpiam neceßitatẽ in ſpeciem abſolutam cadere in conſilium. Quęris aliquis debeatne uxorem ducere, uteris hoc argumẽto, Si uis procreare liberos tibi eſt ducenda uxor, & uideris argumentari à neceſſario. diluit Fabius à pari, deliberátne aliquis qui uult eſſe pater, an uxor ſit ei ducenda? Non, inquies. ita nec de uxore ducenda inire conſilium debet is, qui decretum habet uelle ſe liberos tollere. Quid ita? quia ubi neceßitas eſt, aut impoßibile quiddam (id enim neceſſario non fit) nullum eſt conſilium, quod authore Ariſtotele eſt in contingentibus, & in noſtra manu poſitis, & ad rem pertinentibus: ut idem docte diſputat tertio Ethicorum, & primo Rhetorices. Si igitur locus is neceſſarium dici non debet, melius erit δυνατὸν quo intelligimus poteſtatis de qua ſupra diximus, quęſtionem. illam ubique Cicero eſt complexus. Locos adſcribere ſuperſedeo. Atqui τὸ δυνατὸν non aliter q̃ poßibile interpretamur, dura & inuſitata appellatiõe, ſed alia caremus. Cicero mauult ἀδύνατον quàm impoſſibile dicere. Ad Atticum libro primo, Vt non uideatur ἀδύνατον Curium obducere, Fabius neutrum docẽdi cauſa reſpuit, nec impoſſibile, quo ſæpe utitur: nec poßibile, quod hic habes. Et hactenus de partium numero eſt diſputatum. Tres igitur ſunt partes conſtitutę: honeſtum, quod uirtutis ſpecie trahit: utile, quod momento; τὸ δυνατὸν poßibile. fruſtra enim & honeſtum & utile eſſe cõſtaret, niſi fieri à nobis poſſet. Cum autem omne conſilium & uoluntate conſtet, & executione: primum ut uelimus, hoc ultimum ut aggrediamur facit, Sed ut nec omnes laudum fontes ſemper ſunt reſerandi, nedum riuuli omnes laxandi: ita nec omnes hę partes in omnem ſuaſionem cadent. ſæpe poſſe fieri certum eſt, quod habet loci τὸ δυνατόν. ſæpe quàm ſit dignitati conſentaneum, conſtat, hic τὸ καλὸν ſupererit. At ſunt in q̃bus clauditur utilitas, ubi τὸ συμφέρον non habet uſum, & tamen cum tres abunde ſuperq́; ſufficerent, auxerunt alij numerum, ſpecies cum generibus cõfũdentes: ut Ariſtoteles ad Alexandrũ lib. 1. τὸν μὲν προτρέποντα χρὴ δεικνύειν ταῦτα ἐφ᾽ ἃ παρακαλεῖ, δίκαια ὄντα καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα καὶ καλὰ καὶ ἡδέα καὶ ῥᾴδια πραχθῆναι. Nam, inquit Fabius, fas, iuſtum, pium, & manſuetum quòd greci τὸ ἥμερον dicunt, in honeſtatis partes deſcendunt. At facile, iucundũ, ſine periculo, quod ἀσφαλὲς dixit Ariſtoles, utilitati ſubijci debuit ut generi. Qui omnes loci, nempe magnum, iucundum, facile, propter diſſuadentium contradictiones neceſſarij ſunt. At enim utile eſt, aiunt, ſed difficile. nos procliue & facile. at paruum, nos magnum. at iniucundum, nos ſuaue. Vnde adiuuant utilitatem illi loci, & ſub illa comprehendi debent. Naſcũtur enim ut reſiſtant his locis quibus eleuatur utilitas. Sic Ariſtoteles εἰ δὲ μὴ ὡς ἐργῶδες. De iucundo eſt controuerſia, an non ex contradictione, ut cęteri, ſed ex propoſito quęratur, quod in quibuſdam uideatur dominari. negat Fabius προυγεῖσθαι. in dando conſilio ſubſequi fatetur. Aliud, inquit, debet pręcedere. Nemo enim eſt tam luxu defluens, ut nil aliud in deliberationem pręter iucũditatem uocet: ut in ludis decernẽdis, quales ſunt Apollinares, Seculares, Romani, Megalenſes, Plebeij, Liberales, uoluptas eſt pro comite: pro duce eſt religio. Fiunt enim in deorum honorem. In theatro, quod primus extruxit Dionyſius, ante quem tragicam ſcenã erexerat Agatharchus edente fabulas Aeſchylo: quo ſpectandi cauſa confluebant. Eſt utilis relaxatio & honeſta, dum ordinibus turba diſcernitur, & gradibus: quos primus diſtinxit Tarquinius Priſcus. Liuius, Loca diuiſa Patribus Equitibusq́;, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent, fori appellati: ſpectauere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. Hęc theatri imago, quam auxere Romani: unde theatrũ Pompeij, amphitheatrum Domitiani. Eius deſcriptiones habes apud Vitruuium. Quòd ſi nulla eſſet diſtinctio, perpetua eſſet cõflictatio. Adde quòd theatrũ eſt quodammodo ludorum templũ. ſunt enim & ludi in parte ſacrorũ. Macrobius, Sacra celebritas eſt uel cum ſacrificia dijs offeruntur, uel cum dies diuinis epulationibus celebratur, uel cum ludi in honorẽ agũtur deorũ, uel cũ ferię obſeruãtur. Hic debuerũt ptes honeſtatis utilitatisq́; deſcribi: ſed Fabius ex Cicerone peti noluit: quare non adſcribendas illas duxi. Sæpe uero & utilitatem deſpiciendam} Iidem loci bifariam tractari poſſunt aut ſimpliciter, aut comparate. Quomodo abſolute tractarentur demonſtrauit, eorum comparatorum tractatum ſubnectit, ad hunc modum, Prima eſt contentio honeſti & utilis. Cum utilitas populari intellectu aliò trahere, aliò uidetur honeſtas impellere, pro honeſtate dices utilitatem eſſe deſpiciendam, quę dignitati non ſubſeruit, ſed obſtat: ut ſi ſuadeas Opiterginis ut mortem deditioni pręoptent, malintq́; uitę iacturam facere, quam uirtutis. Ex altera parte ſi utilitatem tuearis, dices per hanc illi tandem conſultum iri: ut exhauſta ciuitate poſt cladem Cannenſem, cum liberi qui nomina darent, non ſupereſſent, ſeruos populus à dominis emit, & illos manumiſit, eorumque

nomen

nomen in delectum accepit, qui Volones dicti sunt, quasi sponte stipendia facerent. illis P. Sempronius dux fuit, & præcipuam uictoriam retulit. cuius rei meminit Liuius Decados tertiæ libro quarto. Sed quando utile honesto anteponimus, honesti quædam species obtendi debet: ut si dicas natura seruum esse neminem, seruitutem iure belli inuectam: corpora nostra ita ut seruorum componi: & ut belli est anceps alea, fieri posse ut qui seruiant, nobilis sint familiæ: per quæ si non accersitur honestas, certe depellitur turpitudo: & illic ubi utili honestū anteponimus, non oportet fateri oīno inutile, sed est obijcienda imago utilitatis: utilius esse ipsis mori suis manibus, quàm ab hostibus excarnificari, in quorum potestatem uenerint, si perfidi esse uelint. Præterea si uincat Cæsar (quod ex bellorum cursu erat uero similius) male accepturum imbelles. Hanc historiā sic attigit Florus epitome libri cx. C. Antonius legatus Cæsaris male contra Pōpeianos pugnauit, & in Illyrico captus est. In quo bello Opitergini transpadani Cæsaris auxiliares rate sua ab hostilibus nauibus clausa, potius quàm in potestatem uenirent, mutuis uulneribus occubuerunt. In hunc ergo modum adornabitur prima inter hæc conflictatio, In acie secunda collocabitur nominū deflexio à Stoicis sumpta, populari ingenio absona, sed dicendo mitiganda. Dicemus enim nō modo honestati potius seruiendū quàm commodo, sed præter honestum nil esse uere utile, quod cum honesto non sit colligatum. At qui defendunt utile: honestum quod ipsi uocemus, ambitiosum, id est exquisite fictum & stolidū uocant: cuius uis magis in philosophorū disputationibus, q̄ in hominum uita appareat. Illud demum putandum honestum, quod utilitatis speciē habeat. ita deflectes nomina, id est uel utilis nomen ad honestum trahes, uel honestatem confundes cum uulgari utilitate. Absoluta est prima comparatio honesti cum utili, aut contra. Altera est eorundem inter se, ut cum ambo utili nituntur, uel ambo honesto: tūc utrum utilius utrum honestius, quæritur. Vtriusque locos habes in primo officiorum & secundo, quemadmodum de superiore collatione in 3. Crescit adhuc. id est non de duobus tantum quæstio hæc potest, sed de pluribus agitari, ut in deliberatione Pompeij de qua Plutarchus, Cum, inquit transmissa Amphipoli, Mitylenen uenisset ad recipiendam Corneliam & filium, urbem Attaleam est ingressus: & ueritus celeritatem Cæsaris, de receptu tuto, & ad renouandum bellum apto cum senatoribus sexaginta deliberabat. ipse Parthiam petendam censebat. quæ nō modo suscipere & exornare se uerum etiam ornare posset, alij inclinarunt ad Iubam. Θεοφάνει δὲ τῷ λεσβίῳ μανικὸν ἐφαίνετο τριῶν ἡμερῶν πλοῦν ἀπέχουσαν τὴν αἴγυπτον ἀπολιπόντας, πάρθοις ὑποβαλεῖν ἑαυτὸν ἀπιστοτάτῳ γένει. Ita nauigatum est in Ægyptum, quòd patris beneficio uideretur filium obligasse Pompeius. Nunquam autem deliberabitur de ea re quæ undique est secundum nos, quam omni ex parte facere nos deceat & rebus nostris expediat, & facile absoluatur. Si enim non essent quædam inter locos deliberandi pugnantia, quis ambigeret aut cōsuleret essētne id sibi faciendum, quod cur non faciat, causam nullam possit reddere? Ita nihil ē aliud deliberare, quàm utilitatis honestatisq; momenta uelut libra perpendere, & iusta lance ponderare. Est & alia adhuc cōtentio finis & medij. Stultum est aureo hamo piscari. ita stolidum propter rem tenuem, etiam ut succedat, se in magnum periculum conijcere. Videndum igitur, cum & quid petas constat, & qua uia, plusne sit dispendij in medio, quàm commodi in fine: quem an obtineas, adhuc in dubio erit. Vltima comparatio est ipsius deliberationis cum circumstantijs rei adiacentibus, quales sunt tempus, locus, modus, genus rei, persona. Exempla passim reperias, & illa Fabius etiā apponit. Genus rei uocat id quod uulgo accipimus modum, quem hic accipit pro præscriptione quātitatis, Ita conficit primam partem deliberationis qua quid est inquirere solemus. Nec eam quam cæteri uiam sequitur. Pleraque Cicero de cōparatione in libris de inuentione, pauca in Partitionibus, longum esset adferre: sed nec necessariū: ideo quæ illa supplere uelit illinc assumat.

De persona & suadentium & deliberantium.

Sed personam sæpius decoris causa intuemur} Personam dixerat paulo añ facere utilitatē cōtrouersam: ut, ē utile, sed ne nobis, nec contra hos. at illam, inquit, sæpius intuemur decoris causa. i. ut & quid nos deceat uideamus ipsi, & quid illos apud quos orationem habemus. Decorum autem Cicero primo officiorum triplex facit: unum generale, quod ex omni parte honestatis nascitur: aliud contractius, quod in certa quadam temperantiæ moderatione consistit: tertium quo utuntur scriptores, cum tam bonorum quam malorū moribus apta est oratio: q̄uo hic aut decori causa nos p̄sonam intueri, Atq; p̄sona duplex est obseruāda: nostra, q suademus: audiētiū, qui suas dāt. Hinc in primis momentū uertitur exēplorū. Nā exēpla. i. rerum gestarum commemorationes, plurimum ualent in consilijs dandis, quia experimentis aliorum tutum sibi putant sapere, & aliena frui insania. tū plus habebunt fidei si & illorum utemur exemplis qui uestigia uirtutum uitam impresserūt: et ad illos accommodabimus, quos propter domesticam beneuolentiam incitabunt. De exemplis Cicero in Partitionibus. Vterq; uero habeat ad augendum exemplorum aut recentium, quò notiora: aut ueterum, quo plus habeant authoritatis, copiam: maximeq; sit in hoc genere exercitatus, ut possit uel necessaria honestis uel utilia uel hæc illis anteferre. Deliberātiū p̄sonā primā explicat, suadētis postea. Illorū, inquit, aī. i. mores & studia, pene uariāt in infinitū, & nō præcepto, sed prudentia colliguntur. illorum tamen conditio & quasi diuersitas est duplex. Etenim qui consultant, aut sunt plures qui sententiam sunt dicturi, aut singuli. Porro hic deliberare nihil est aliud quàm de relata re sententiam dicere, uel calculum ferre. In utrisque est differentia. id est, utraque pars in alia diuidi potest. Nā si deliberent plures, uel senatus ex sapientibus constans, uel plures, id est totus populus ex imperita multitudine coalescens, adhuc in populo uarietas est magna, an Romani graues, & gloriæ cupidiores. an Fidenates leues & stulti: an Græci prudentes & diserti: an barbari minaces & inhumani, Quod si deliberent singuli, perlustrandi sunt eorum mores animo & cogitatione: ut suades petendos honores: de qua re uel deliberat Cato, qui ut inquit Plinius, repulsis ut honoribus indeptis gaudebat: An Marius, de quo Sallustius in hunc modum. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiendū præter uetustatem familiæ abunde erāt omnia. Ita multum intererit de ratione belli Punici gerendi Scipio ne prior, id est maior, qui animo confidenti traijciendas putabat in Africam copias, & incommoda belli in hosticum transferenda: an Fabius deliberet, qui cunctationis artibus frangendum in Italia credebat Annibalem. exemplum concionis apud Liuium Decad. 3. cuius loci antea meminimus. In personis ergo deliberātibus hæc tria maximū discrimen faciūt: Sexus: ut si uiri, an fœminæ. Dignitas: ut si obscuri, an nobiles. Aetas, ut si iuuenis, an senex. Per quæ accipiēda putauerim reliqua, sed cuiusq; mores tractādi sunt animo. In illis enim maxima sita est differentia. Porro mores aut sunt honesti, aut improbi, si igitur sunt bene informati, nulla est facilior suasio, quàm qua illis quod ex æquo & bono est suademus. propensione enim nos adiuuabit auditor. & audiens sequetur uoluntate. At si improbus est, cui tamen bonum suadere pertendas, hoc opus, hic labor est. Principio igitur cauendum ne ita lau-

des uirtutẽ, ut eius generis improbitatem qua laborat, exprobrare
uidearis. ita. n. irritabis potius, nec quicq̃ præter odium assequeris.
Iam in suadendo parum ualebit honesti commemoratio apud im-
probum. non ergo honesti erit spe ie permouendus. aliæ sunt admo
uendæ machinæ, ut laus uulgi, opinio quam de se excitat: & si hæc
uanitas, id est uana laudis species non mouet, amplificabimus utili
tatem eius quod suademus: & si aliud egerit, terrorem inijciemus:
qui ob duas causas est ineutiendus: tum quia leues & seruilis inge
nij homines magis metu, quàm laude commouentur: et ita est in re,
ut magis reformidemus mala, quam amplectamur bona: nec tantũ
fructum afferunt bona, quantam perniciem sentimus in malis. qua
de re sic Cicero in Partitionibus, postquam duo genera hominũ
esse dixerat, unum imbutũ literis, aliud agreste, ait de hoc posterio
re hominum genere. Videndum q̃to homines magis mala fugiant,
quàm sequantur bona. Nam neque honesta tam appetunt, quàm de
uitant turpia, Nemo est tam agrestis, quem si non ipsa honestas,
contumelia tamen & dedecus non commoueat. & apud indoctos
uult addi emolumenta, quæstus, uoluptates, dolores, et ignominias,
unde Fabius hoc præceptum, ut alia plurima, sublegit. Aliquan-
do parum honesta consilia etiã bonis damus, in quibus nullus alius
locus præter utilitatem dominari potest. Occupat autem soluere
id quod in eum obyci statim potest. Non ignoro, inquit, quin statim
lector id secum reputans dicat, Hoc ergo præcipis, & hoc fas pu
tas, parum bona consilia probis & frugi hominibus dare? cum ta-
men oratorem instituas uirum bonum, & apud te morum, ut par
est, sit antiquior ratio? Poteram, inquit, opponere Ciceronis autho
ritatem, qua putat in suadendo non recta semper, sed interim utilia
dũtaxat consilia ꝓponi. Verba Ciceronis ad Brutũ adscribit: pro
positis multis quæ suaderi possunt Cæsari ut deponat dictaturam,
ut æquo iure cum cæteris uiuat, ut suam ipse potentiam exuat, ut li
beros Pompeij ne persequatur, sinne bonus qui hæc cõsulam etiã
honesta? minime. multa enim per se honesta sunt, & officio non cõ
gruunt. Officium autem suadentis est, eius cui suademus, utilitatẽ
tueri. At recta sunt illa, quæ suadẽdo uir bonus esse non desineres,
uerum uerum inquit, in se si æstimes, recta sunt: sed in suadendo, uti-
litatis semper, honestatis non usque habetur ratio. Hactenus Cice-
ro, qui citra integumenta audacter fatetur, etiam parum honesta
à uiro officioso posse dari consilia. At quæstio altior est: ad artifi
cis mores pertinet in uniuersum. Ideo primo capite ultimi libri co
piose tractat, ubi dicet in re mala per se officium tñ constare posse
ut, nocentem uis eripere, malum: est enim contra iustitiam. at incur
rat causa in qua id si facias, ab officio non declinaueris. Interim nõ
uult Fabius aliquid fieri turpiter, id est turpia indecore fieri: ut tur
pe sit quod facis, prætextum honestatis quære. Et hæc, inquit, in
scholis tantum nunc exerceri uolo, ubi minus lædunt ficta, & uel
iniqua tueri debemus consulendo, ut æqua maiore animo tuea-
mur: ut qui hostium armis assuescit uti, facilius illa defugiat
& eludat. Interim hoc præcipit, ut quantumuis sit turpe quod con
sulis, non sit causa cõsulendi turpitudo, sed inuol ucrum aliquod ho-
nesti obtẽdatur: ut si Sex. Pompeio, qui ex clade Hispaniensi super
fuit, ut classem armet, & commeatum intercipiat populi, & pira
ticam exerceat, suasurus sis, non turpitudine impelles, sed ducem
illum maritimum præfici oportere classi suadebis. Patrem, quem
ille Neptunum iactabat, fauturum, iusto bello affliciurum Cæsarẽ,
& Põpeij mortẽ fratrisq; uindicaturũ. hic colorẽ habeat .i. spẽm
honestatis aliq̃. Hic postea uictus fuit ductu Agrippæ, auspicijsq;
Augusti Horatius, Vt nuper actus cũ freto Neptunius Dux fugit
ustis nauibus Minatus urbi uincla, quæ detraxerat Seruis amicus
perfidis. Nec turpitudo uelanda est apud bonos modo, uerum &
apud malos. Nam & mali, tales nolunt uideri, sed specie bonorum
animis simplicium illudere. Sic Catilina apud Sallustium loquitur
in hunc modũ, Quæ quousq; tãdem patiemini uiri fortißimi! Nón-
ne emori per uirtutem præstat, quàm uitam miseram atque inhone
stam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere?
Sic Atreus apud Varium tragœdiarum scriptorem, de quo Hora
tius, Scriberis Vario. & in Sermonibus, Plotius & Varius Sinues
se, Virgiliusq; Occurrunt. Parabat, inquam, Atreus ulcisci Thye
stis in uxorem suam contumeliam, & illi reuerso filios epulandos
apponere, turpe facinus, & uere tragicum. dat consilium. infandis-
sima, inquit, & fero animo, & cogor facere ad uindicãdum Thye
stis probrum. de his epulis inquit Horatius, Indignatur enim pri-
uatis ac ꝓpe socco Dignis carminibus narrari cœna Thyestis.
Quòd si improbi hanc curam habẽt famæ, quanto magis hic am-
bitus, id est stolida & ambitiosa boni nominis in speciem captatio,
apud bonos seruãda est? Sic in quarto ambitum uocat iudiciũ. Est,
inquit, nonnunquam prauis iudicibus hic ambitus. & libro ultimo,
Summouendum est utrunque genus ambitus. Hinc ambitiosum gra
tiæ aucupatorem. Cicero pro Muræna, Quantum nec ambitiosus
imperator. & ambitio obsequium gloriosum significat. Tranquil-
lus, Nullo officij aut ambitionis genere omisso. Annotat & ex-
plicat pulchre Budæus in Pandectas. Ergo si Ciceroni, constitu-
to triũuiratu, Antonij denunciationem reformidanti dabimus con-
silium, ut exustis Philippicis ab Antonio uitã redimat: in re turpi,
& Cicerone indigna, non utemur turpi argumento, nẽpe desiderio
uitæ, cuius ille sapiẽtem prodigũ prope esse debere toties dixerat.
Nam si ob eam rem facit, certe, ut non utaris hoc argumento, te
tamen tacente ualebit: sed utemur hoc colore, uitam non illum sibi,
sed patriæ redimere: nec illam illi mortẽ miseram, ut sapienti: nec
immaturam, ut consulari & seni: sed immaturam patriæ ciuibusq;
Romanis futuram. hac opus erit occasione, hoc inquam turpitudi
nis integumento, ut Antonium roget, & uiuere nõ erubescat. The
ma est scholasticum, in quod Seneca declamatorum dicta cõgessit
libro primo declamationum suasoriarum. Et si C. Cæsari suadea
mus ut rex salutetur, quod ille in Lupercalibus tantopere est auer
satus offerente diadema Antonio: colorem aliquem dabimus, utili-
tatem salutemq; ciuitatis, cuius discordiæ ciuilesq; perturbationes
sedari non possent, nisi adempta potestate populo, eius in unum me
ræ potestatis regem potestas transferatur. qualis fuit disputatio
Cratippi cũ Põpeio. ibi eliciebat fatale prope esse ut res ad unius
potentiã deuolueretur. Plutarchus in Pompeio, τὸν δ' ἀποφαί-
νεσθαι, ὅτι τοῖς πράγμασιν ἤδη μοναρχίας δεῖ διὰ τὴν
κακοπολιτείαν, Nam qui deliberat de re nefaria, non deside-
rat nisi prætextum occasionemq; aliquam qua uideatur minime
peccare: ut Cæsar arma patriæ iamdudum inferre cogitãs, ansam
arripuit ab eiectis tribunis sublata intercessione, quas iniurias ar-
mis æquum putabat ulcisci.

De persona suadentis.

Multum autem refert quæ sit persona suadẽtis.} Ex tribus hoc
tertium superest, ut quæ sint in suasore obseruanda, præscribat. In
illo excitanda est animaduersio uitæ, generis, fortunæ, ætatis. Nam
& uita illustris, & splendida fortuna, & generis nobilitas, & se-
nectus, consilij desiderant grauem quãdam authoritatẽ, afferuntq;
expectationem. at his contraria, ut iuuentus, tenuis fortuna, obscu
rum genus, uita non inculpata, modum postulant submißiorem: id
est, minorem: in dando consilio fiduciam atque authoritatem præ
se ferre debent. In summa, cauendum ne à moribus conditioneq; di-
centis discrepet oratio. Etenim quod in uiro graui honestæ haberet
libertatis uocem, in obscuro & parum nobili licentiæ insaniæq; spe
ciem præ

cium præ se ferret: et in liberis dictis illustres uiri authoritate sunt tuti, tenues, quacunque se ratione tueantur, in periculo sunt.

De Prosopopœia.

Prosopopœia conformatio dicitur ab authore ad Herennium lib. 4. Ea si in una quapiam orationis parte fit, figuræ nomen sortitur. sin per totam diffunditur orationem, quã sub aliena ipsi personas habeamus, in figuræ non cadit appellationem. Nunc autem prosopopœia dicitur suasio, quam ipsi conficimus, nõ ex nostra, sed ex alterius cuiuspiam persona. Fit autem sæpius ut in hoc genere q̃ in alio quouis ita ponãtur in scholis themata, ut alienam ipsi personam induamus. Sunt autem prosopopœiæ difficiliores quam simplices suasoriæ: quia præterquam quòd est omnino eisdem locis utendum, sustinenda est & cum labore agenda aliena persona: cuius partes perferre difficilius est multo. Nam ut unum idem sit deliberandi argumentum, aliter tñ si Cæsaris, aliter si Catonis, aliter si Ciceronis sustinebimus personam, suadere oportebit. Posset autem hos tres, q. de supplicio coniuratorum sententia Ciceronis ẽ in orationibus, Cæsaris & Catonis apud Sallustium in Catilinæ coniuratione. Suasorias id genus à difficultate & utilitate cõmendat. Duplex habent opus: unum cõmune cum cæteris suasionibus: aliud, quòd personæ quam tu tibi imposueris, est seruiendum. ita est quædam maior difficultas, usus item latior. nam et poetæ Dramatici in hac re sunt toti, & Epici personarum inducunt orationes, & ita loquuntur, ac si illas ipsas personas ferrent. Historici item concionibus utuntur crebris, ubi alienæ personæ subeunt uicẽ. Trogus tñ authore Iustino id genus conciones rectas in historicis non probauit. Oratores deniq; non in scholis modo, sed & in negocio hac egent exercitatione. Lex erat Athenis, ne quis oratorẽ adhiberet. dolum necslebãt legi. emebant orationes, & illas ubi edidicerant, in foro pronunciabant. Romæ nulla lex uetabat. plerique tamen ut accuratius dicere uiderentur, scriptas ab alijs oratiões accipiebãt. Orator igitur qui alij orationem scribit, non suæ personæ, sed eius cui scribit, rationem habere debet. Ne longius abeas, Cicero conciones cum dabat exscriptas Pompeio Domitio qui in acie Pharsalica obijt, C. Appio, quicum postea simultates habuit, non utique in suum respiciebat ingenium sed ingenio, moribus, rebus gestis aliorum orationes aptabat: ut quãquam exculta dictio supra illorum consuetudinem esset, tamen pulchre eorum moribus responderet oratio: ut ipsi quidem melius propter sermonis elegantiam, ipsi tamen propter morum expressam effigiem dicere uiderẽtur. Et cum duo sint quibus debet conuenire oratio, non minus peccat si rem non attingit, quàm si à decoro personæ recedit. Et hoc in Lysia maxime commendatur. seruauit fidem ueritatis: personis his quibus scribebat, accommodabat uerba tam apta, ut non suboleret es ab alio scriptam orationem. Quartus usus prosopopœiæ est ad scholasticas puerorum exercitationes in genere etiam iudiciali, qui cum defendere aliquem iubentur, non illum quasi reum ipsi ut patroni tuebantur, sed rei suscipiebant periculum, & personam: & modo filiorum contra patres, modo patrũ contra filios: modo diuitum ipsi agunt causam, modo senum, & illorum prout asperi uel lenes fuisse dicuntur uel auari, uel timidi, uel morosi, uel dicacitate senili. Tot, inquit, effingendi sunt affectus declamatoribus, ut histrionibus plures non sint agitandi gestus. Quæ quia in effingenda aliena persona posita sunt, prosopopœiæ subijci possunt. At uero prosopopœiæ suasorijs comprehenduntur, quia sola distant persona: in suasoria sub nostra persona suademus, in prosopopœia idem facimus sub aliena. Latius tamen patent prosopopœiæ: nam & controuersiæ, id est causæ iudiciales sub aliena persona tractantur, continenturq; nominibus agentium, id est aguntur sub eorum personis quorum res est: ut si Horatium inducas se defendentem, aut Vlyssem se de morte Aiacis purgantem. Sunt etiã quædam prosopopœiæ, quæ nullius certi generis formã præ se ferunt, sed exercendi styli gratia sæpe ponũtur, ut uerba Syllæ dictaturã ponentis. is cum hastã uibrasset, illi bona ciuiũ subiecisset, pscripsisset plurimos, tantum tribuit suæ felicitati, ut pro concione dictaturã deposuerit: pari cum cæteris iure uixerit: petulantius uero à iuuene acceptus, prædixerit, si cui is honos contigisset, illũ non nisi cum uita relicturum. Vide Plutarchum in Sylla. Iuuenalis, Et nos Consilium dedimus Syllæ, priuatus ut altum Dormiret. Vt uerba Priami, quæ sunt apud Homerum libro Iliados ω.

Μνῆσαι πατρὸς σεῖο θεοῖς ἐπιείκελ' ἀχιλλεῦ
Τηλίκου, ὥσπερ ἐγὼν ὀλοῷ ἐπὶ γήραος οὐδῷ
Καὶ μέν που κεῖνον περιναιέται ἀμφὶς ἐόντες
Τείρουσ' οὐδέ τις ἐστὶν ἀρὴν καὶ λοιγὸν ἀμῦναι.

& ad ultimum.

ὅς δ' ἐμὸς οἶος ἔην εἴρυτο δὲ ἄστυ καὶ αὐτούς
Τὸν σὺ πρώην κτέινας ἀμυνόμενον περὶ πάτρης
ἕκτορα, τοῦ νῦν εἵνεχ' ἱκάνω νῆας ἀχαιῶν.

Hæc & similia ut ad nullum certum genus per se uidentur referri, tamen ueniunt in partem illorum trium, aliquo eorum contineri necesse est, eo modo quo diximus quarto cap. Sunt enim quædam, ut ibi docuimus, communia, quæ pro ratione materiæ in qua sunt, ita uel ad hoc uel ad illud genus pertinent, ut rogare, causam reddere, quæ & in iudicio, & in quocunque genere uersari possunt. Hæc quæ hactenus dicta sunt, de ea accipi prosopopœia est necesse, qua per totam orationem alienæ personæ uicem defendimus nunc particularem prosopopœiam, quam personæ substitutionem uocat, monet in quocũque genere esse frequentem. Cicero in Catilinam: Etenim si patria ita mecum loquatur, Quid agis Marce Tulli? Pro Plancio populus inducitur cum Laterẽsi disputans de iure suo. Ita pro Cælio, quo liberius de Clodiæ amoribus loqueretur, Appium illum cæcum excitauit ab inferis, & huiusmodi castigatoriam orationem dedit. Quid tibi, inquit, cum Cælio? quid cum homine adolescentulo? quid cum alieno? cur aut fuisti tam familiaris, ut aurum commodares? aut tam inimica, ut uenenũ timeres? &c. Ita inductus est Appius in amorum castigationem. At frater Clodius pusio, qui Germanus cum sorore cubitabat, à Cicerone est compositus & fictus ad rationem amorum. Nec enim amores castigat, sed quo modo tractari debeant, edocet, in hunc modum: Quid tumultuaris soror? quid insanis? quid clamore exorsa, uerbis paruam rem magnam facis? Vicinum adolescentulũ aspexisti: illum deuinctum habere non potes, calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tãti. confer te alio, habes hortos ad Tyberim, quo omnis iuuentus natãdi causa uenit. hinc licet conditiones quotidie legas. Vnde colligis ita legi debere in Fabio, ut ĩ amorum rationẽ compositum intelligamus. Sunt aliæ cõsultationes, quæ duobus generibus constãt iudiciali, & suasorio: & ideo illas ait similes controuersijs iudicialibusq; causis: ut si cõsultetur de pœna Theodoti, qui in consilium adhibitus, quia Ptolemæi magister erat, censuit interficiendum Pompeium, quia repulsus receptusq; semper bellũ esset allaturus, adijciens id genus scomma, homo mortuus non mordet. Plutarchus, προσεπεῖπε δὲ διαμειδιάσας, ὥς φασιν, ὅτι νεκρὸς οὐ δάκνει. Ergo Cæsar ubi eius consilio necem perpetratã cognouisset, de illo plectendo cogitasse dicitur. Hic qui suadebit puniendum, eius consilium accusabit: qui parcendum, defendet. & eatenus litis iudicialis imago quædã subest. Accedit forma suasionis: quæritur, sitne utilis Cæsari animaduersio: an id fecerit Cæsari gratificans: an utilius Cæsaris rationibus fuerit, q̃

recipi, ut bellum denuo appararet. An Ptolemaeus in ultionem magistri, & depulsionem dominatus sit bellū illaturus: an ea res hoc tempore sit futura incommoda. Adde honestatis disputationem, an honestum sit Caesari mortem Pompeij uindicare, & per hoc fateri illum uirum bonum, seq; nefarium, qui sit bello persecutus. Caeterum partes in ciuili dissensione optimorum ciuium dicuntur. Lucanus, partesq; in bella togatae. Suetonius, Studio partium fecit. Subinde Cicero ad Atticum. Porro Theodotum Caesar non puniuit, ut qui fuga sibi antea consuluisset. Hunc deprehendit Brutus, & in Asia praetor interfecit. Plutarchus in Bruto. ὀλίγῳ δὲ ὕστερον ἐπελθόντος καίσαρος οἱ μὲν δίκας τιννύοντες ἀπώλλυντο κακοὶ κακῶς: θεόδοτος δὲ παρὰ τύχης χρόνον εἰς ἄδοξον καὶ ἄπορον καὶ πλάνητα βίον ἐπιδανεισάμενος, τότε βροῦτον ἐπιόντα τὴν ἀσίαν οὐκ ἔλαθεν, ἀλλ' ἀναχθεὶς καὶ κολασθεὶς ὄνομα τοῦ θανάτου πλέον ἔσχεν ἢ τοῦ βίου. Nihil autem prohibet esse quasdā ueras consultationes ad utrunque genus urgentes. Non simplex autem error } Commodum post inuentionem collocationēq; huius generis, de eiusdem elocutione praecipit. Nam etsi elocutiones in uniuersum praecepta suo loco ē redditurus, tamen nihil obest de singulorum generum dictione seorsum quaedam admoneri. Ait ergo non simplicem esse in hoc genere errorem declamatorum, dictionem & loquendi formam omnino putantium contrariam stylo generis iudicialis. Ibi enim principia modesta & temperata, hic exordia abrupta, & unde sors dedit incipientia esse uoluerunt. ibi orationem facilem cum docet: acutam cum colligit: acrem dum insectatur: uehementem dum impellit: concitatam dum accendit. hic per totam orationem fulminare uolunt suasorem & torrentis hyberni more, qui pontes negligat, supraq; ripas effundatur, ferri turbide, uibrare amentatas concitatasq; sententias, & quasi elata manu luculente dissuadentes calefacere dicendo. Ibi rursum sobriam quandam elegantiam, hic effusiorem cultum, id est ornatum expressum, & magna morosaq; affectatione conquisitum. & bariam suasoriarum facere uoluerunt breuiores commentarios. Quod bifariam potes accipere: aut quod de suasorijs pauciora conscripserint praecepta, quia non tam arte constantem, quàm impetu effusam uolebant esse dictionem. aut ut alludat ad morem scholarum, cuius ipse & 2. & 12 libro apertius meminit Solebant declamatores ex alienis declamationibus uel ex orationibus actorum ea sopnere, & in commentarium referre, quibus uti se posse conijciebant: & plerique habebant tam controuersiarum quàm suasionum ab alijs scriptarū cōmentarios: ut inde uiderent qua partitione utendum, quo colore, quibus sententijs, quo genere dictionis. quod in libris declamationum apud Senecam licet perspicere. Sit ergo sensus, declamatores minus accurate huius generis fecisse commentarios, quia crederent ita cuique agendum, ut calor ille & mentis acrimonia subiecisset. Fabius prooemio tam accurato in deliberationibus priuatis praesertim aut in senatu loco sententiae habitis non putat esse opus: quia, ut dixit, paratus quisque est audire id de quo consulitur. In illis tamen in quibus suapte sponte & audiunt, & animo sequuntur auditores, non est abrupte more satyrographorum initio exclamandum, nec, ut inuehendo fieri solet, ab ira erumpendum: cum senator referente consule sententiam rogatus non quiritet, & quasi opem imploret, uociferetur, sed ingressu, et ad fauorem composito initio uelit mereri deliberantis assensum, in suam quàm dixit sententiam alios cupiat discessionem facere. Porro quiritare est deos hominesq; implorando contestari, quod Graeci διαμαρτυρεῖν, aut potius σχετλιάζειν καὶ ποτνιᾶσθαι, quo utitur Plutarchus in Caesare de Calpurnia somno expergefacta.

notat Budaeus in commentarijs utraque uoce efferri. de eodem uerbo Nonius Marcellus, quiritare est clamare, tractum ab ijs qui quirites inuocant. Lucilius, Clareq; quiritans. & ut ego puto, quē admodum Liuius in primo reges in uicis implorari solitos ait, ita translata ad populum potestate, quibus iniuria fiebat, quiritabant, id est quiritum implorabant fidem. Sed nimis multa de uerbo. Quod si, inquit, consilia minime turbulenta, sed moderata esse debent, dictio illa concitata, & in torrentis effusa morem, conuenire saltem ubique non potest: esto in cohortationibus plus habeat loci. Et uerum quidem est impetum illū concitatae dictionis subsidere, id est in genere iudiciali in exordio, quod lene: narratione, quae perspicua & fluens: confirmatione, quae subtilis esse debet, minorem esse dicendi acrimoniam Si tamen habere uis id genus quo suasoriae tractantur, exime illum concitatum impetum: manebit oratio uehemens illa quidem, sed non impetuosa. Talis est suasoriarum dictio. Adde quòd acrimonia quae remoto impetu superest, ut si fluuium non torrentem, sed rapidum fluentemq; celeriter intra ripas contempleris: aequalis esse debet, & uno eodemq; perpetuo quasi tramite decurrere. non autem turbida, ut lutulenta fluat, & impetu secum deuoluat omnia. Et de genere dicendi hactenus. Verborum magnificentia, quae à Theophrasto τῆς λέξεως μεγαλοπρέπεια dicitur, splendorem significat, & illustrem uerborum dictionem. Illa danti consilium non magnopere appetenda est: magis tamen contingit propter materiae quae saepe in consilium uenit grauitatem. Vt de ueris consilijs taceam, certe qui declamant suasorias, id est themata suasorij generis scribunt ad exercitationem, personas ipsi subeunt regum, ut Philippi ad Athenienses, senatus, populi. Item eaptant grauissimas deliberationes, ut de uita, de pace, bello, regni prouinciaeq. terminis. in eiusmodi rebus ut tantum quaeras quantum decoro sufficit, certe uerba si rebus personisq; aptas, splendorē adhiberi est necesse, quia uerba ferè subsequuntur materiae quae fingitur, nitorem & grauitatem. In ueris consilijs quae negotij causa instruuntur & habentur, longe plus est ponderis in sentiendo, quàm nitoris splendorisq; in loquendo: etsi nihil uetat quo minus una eadēq; opera & consulat quis optime, & loquatur disertissime. qua de re affert Theophrasti Aristotelisq; sententiam. Theophrastus hoc genus συμβουλευτικὸν ab omni affectatione. i. splendidiore ornatu remotum esse dixit, Aristotelem secutus praeceptorē, à quo alioqui interrite dissentit. Eius haec sunt uerba eo pertinentia, καὶ ἧττον ἐστὶ κακοῦργον ἡ δημηγορία τῆς δικαιολογίας, ἀλλὰ κοινότερον ἐν τοῖς δικανικοῖς, οὐχ ἱκανὸν τοῦτο, ἀλλὰ προέργου ἐστὶν ἀναλαβεῖν τὸν ἀκροατήν. aptissimam, putant ad ostentationem eloquentiae Aristoteles demonstratiuam proximamq; iudicialem, quòd artis non minus indigeret, etiamsi non illā ostentaret. Nam ita poscente utilitate causae, falli saepe iudicē utile est. Dolus autem strui nisi dicendi artificio non potest: ut Cicero pro Cluentio se tenebras iudicibus offudisse est gloriatus. Consilia constant fide: & ideo non oportet uerborum lenocinijs aut detinere auditorem, aut praeter rem fallere. Haec est Aristotelis opinio, quā partim sequitur Fabius, partim refellit. Demonstratiua est eloquentiae capacissima: licet ibi eloquentiae omnes sinus, omnia uela explicare, oīa lumina rerum uerborumq; admiscere, omnem uerborum sentētiarumq; sanctiorem thesaurum effundere. Quod ad duo reliqua genera attinet, nihil certi potest constitui: aptāda est materiae figura dicendi, & pro argumento uariāda. Orationes quas in Philippum scripsit Demosthenes, eminent eisdem uirtutibus, & tam expressam habent eloquentiam, quàm eiusdem forenses iudicialesq; orationes. Ciceronis sententiae in senatu dictae, ut

in Antonium & Catilinam, conciones item habitæ ad populum, ut pro lege Manilia, in Rullum, non minus habent eloquentiæ, quàm defensiones accusationesque eaedem. Vnde colligas non ita neglectum esse genus dicendi in suasorijs, quin ad lumen eloquentiæ sæpe assurgat, si id rei de qua habetur consilium, requirit grauitas. De genere tamen dicendi in suasorijs uerba Ciceronis adscribit ad hunc modum, Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debebunt. Non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator atq; author. quare proponere qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet esse ornatior, quàm uerbis. Quæ ideo latius adscripsimus, ut de principijs quæ antea attigimus Ciceronis sententiam planiorem faceremus. Vult esse orationem simplicem, sine pigmētis, sine fuco, naturaliter decorā, matronæ honestæ exēplo. Non uult in consulendo Isocratis myrothecium consumi, & eius discipulorū arculas excuti, ut idem ad Atticum ait libro secundo. Vult esse grauē, quæ pondere magis impellat, & statario gressu, quàm ut more militū leuis armaturæ obequitet & obuersetur. Vult esse grauiorem sententijs quàm uerbis, ut plus in rebus consilij q̃ in ornatu ponamus. Vsum exemplorū } De locis perorationis separatim nihil meminit, cū de tribus partibus, exordio, narratione, cōfirmatiōe, lucidēte scripserit, puto factū, q; perorationis in hoc genere per ardentem quādam & cōcitatam cohortationē, ad quam multum quidem afferunt momenti exempla: de quorum usu in hunc modum præcipit, Nullum est genus cui plus subseruiāt exempla. quod omnes propemodum artis scriptores fatentur. Aristoteles primo rhetorices, ὥστε δῆλον, ὅτι πρὸς μὲν τὴν νομοθεσίαν αἱ τῆς γῆς περίοδοι χρήσιμοι, ἐνθεῦθεν γὰρ λαβεῖν ἐστὶ τὴν τῶν ἐθνῶν νόμους: πρὸς δὲ τὰς πολιτικὰς συμβουλὰς αἱ τῶν περὶ τὰς πράξεις γραφόντων ἱστορίαι. Cicero, quod ante retuli, ualere in hoc genere exēpla ubique docet, Fabius ratione confirmat. Etenim exempla, rerumq; gestarum commemorationes specimen habent rerum futurarum, quia paribus ex causis paria ferme eueniunt. ita exemplum quod experimenti est uice, rationis est quoddam testimonium, per quod fidem accipit prouidentia, ciuilisq; solertia. Nomine uero exēplorum tam late nunc quàm in quinto utitur, ut fabulosa, imparia, similia, collationes, imagines, similitudines etiam complectamur, esto exempli proprius intellectus in rei cōmemoratione consistat.

Breuitas quoq; ac copia } Solet Fabius explicata summa rei cæteris diligenter complecti quæ in eam rem possunt incidere. ita præceptis huius generis omnibus breuiter expositis, de copia breuitateq; consultationum ait, in hanc sententiam, Breuitas & copia nō æstimari debent genere materiæ, ut uni generi causarum, nempe deliberatiuo, demus breuitatem: alteri copiam, nempe iudiciali: sed modo. i. conditione argumenti sine delectu generis, ita quodcunque tractes genus causæ, non pro illius, sed p materiæ q̃ tractas ratione obseruanda est uel breuitas, uel copia. Nam ut in consilijs quæstio facilior est, & minus inuoluta, grauis est & aliquanto plura desiderat, paucis tamen absolui potest, ita in causis forensibus quæstio est minor, id est leuior, quæ utique non morosam dicentis curam requirat: proinde compēdio erit substringēda, ut breuitatis copiæq; modus non alius esse debeat, quàm argumenti quo de agitur, natura. In utra uero magis dominetur eloquentia, breuiloquentia, an dicendi ubertate, disputat Plinius maioris ex sorore nepos libro primo epistolarum. Reliqua ad finem usque commendationem habent præceptorum, & iuuenum admonitiones: in quibus quia nō uideo ubi uel rudis possit hæsitare, illa enarrare nolui. In ijs quæ sequuntur, cogitandi ordinē scribendiq; seruauit. Nā ut primū est in cogitando intueri qđ sit causæ genus, ita ut id facilius assequamur, genus iudiciale in suas spēs diuidit. Nō enim sufficit nosse in genere iudiciali causam uersari, nisi ulterius pgas, & ī qua eius generis parte uersetur, intelligas. Eius itaq; generis prima hæc est diuisio. Causarum aliæ sunt simplices, aliæ coniunctæ. Simplex est causa, in qua una tantū est quæ continetur quæstio: ut si aliquem aut furti aut adulterij facias reum. Coniuncta in qua plures, eæq; præcipuæ uersantur quæstiones, siue ad idem genus pertineant, siue ad diuersum: ut si accuses Verrem, quód & prætor multa per uim rapuerit, & Siciliam prouinciam compilarit, diuersæ sunt quæstiones, eiusdem tamen generis. Crimine enim repetundarum continentur. Interim diuersæ ita sunt, ut uno proximo genere non includantur ut si eundem & homicidij accusares, quód hominem interfecerit: & sacrilegij, qualis Petilli fuit causa. quod in publicis iudicijs negat posse accidere: de quibus Iustinianus in quarto libro institutionum ait in hunc modū, Publica iudicia nec p actiones ordinantur, nec omnino quicquam habent simile cum cæteris iudicijs de quibus locuti sumus magnaq; diuersitas horum est et in institutione, & in exercendo. Publica autem dicta sunt, quód uni cuinis ex populo ius est accusandi: quales accusationes iuuenes cum laude adornabant. In his prætor sortitur certa lege, id est ex formula legis cogit iudices in consilium certo numero, Prætor album habebat, in quo erant omnium eorum scripta nomina, qui pro orbe decuriæ iudicandi munus debebant obire. Ergo constituto actore, prætor ad septuaginta quinque sorte deligebat, quorum calculis in urnam coniectis, uel absolueret uel condemnaret. De sortitione & subsortitione uide Asconium: de numero iudicum, et ferendæ sententiæ ratione uide reliquas annotationes in Pandectas. Prætor autem qui in publicis iudicijs quæsitor uocatur, non nisi de criminibus unius legis ui comprehensis uno iudicio poterat pronunciare: & ita publica iudicia nunquam diuersi generis coniunctam habent causam. At ea iudicia quibus uel populus præest, uel princeps legibus solutus, actionem diuersorum criminum admittunt, de quibus illis est integrum una cognitione ferre sententiam. Priuata iudicia dicuntur, in quibus uni iudici delegata est à Prætore cura: quale iudicium erat quo acta est causa Quintij. Talia sunt iudicia recuperatoria. Adde quód centumuiralia hoc capite priuatorum iudiciorum continentur, quæ in quatuor erāt distributa cōsilia basilicis discreta. illis quoque suus aderat Prætor, qui posita hasta iudicum moderabatur. Plura Plinius in epistolis, ubi cētum octoginta iudices fuisse scribit, cum initio essent centum quinque, et faciliore numero centumuirale forum diceretur, Quæ causæ illuc pertinerent, scribit Cicero primo libro de oratore. In priuatis ergo iudicijs unus iudex de diuersarum legum actionibus potest cognoscere & iudicare, non aliter quàm in principum populique cognitione fieri solet. Quod si plures eandem rem petunt, si eodem nituntur iure, causa nihilominus erit simplex, siue unus à duobus, siue duo ab uno, siue plures à pluribus lege petant. Multitudo enim personarum utentium eodem iure, non nisi unam infert quæstionem: qualis sæpe esse solet in litibus hæreditarijs, quibus de adeunda hæreditate plures contendunt. Quód si diuerso iure sibi rem uindicarent, aut ita essent dispares personæ, ut idem ius re ipsa, personis tamen adiunctum uariaret quæstionem, tum ea causa non amplius una, sed coniuncta diceretur. Sit igitur hæc prima iudicialium causarum partitio, ut aliæ simplices appellentur, aliæ coniunctæ. qua de re Cicero in hunc modum scribit, Simplex est quæ absolutam in se continet quæstionem, ut, Corinthijs indicamus bellum, an

ritum suum patrem Orestis occidit, hoc αἴτιον dicitur κρινόμενον autem iudicatio, an oportuerit vel nocentē matrem à filio occidi. Quidam diuiserunt αἴτιον & αἰτίαν, vt esset altera, propter quam iudicium constitutum est, vt occisa Clytęmnestra: altera: qua factum defenditur, ut occisus Agamemnon. Sed tanta est circa verba dissensio, vt alij αἰτίαν causam iudicij, αἴτιον autem facti uocent: alij eadem in contrarium uertant. Latinorum quidam hæc initium & rationem uocauerunt: quidam vtrunque eodem nomine appellant. Causa quoque ex causa, id est αἴτιον ἐξ αἰτίου nasci uidetur: quale est, Occidit Agamemnonem Clytęmnestra, quia ille filiam communem immolauerat, & captiuam pellicem adducebat. Iidem putant & sub vna quęstione plures esse rationes: vt si Orestes & alteram afferat matris necatę causam, quòd respōsis sit impulsus. Quot autem causas faciendi, totidem iudicationes. Nam & hęc erit iudicatio, an responsis parere debuerit. Sed & vna causa plures hēre q̄ōnes & indicatiōes (vt ego arbitror) pōtūt in eo qui cū adulterā dep̄hensam occidisset, adulterū, q tū effugerat, postea in foro occidit. Causa enim est vna, adulter fuit, q̄ōnes & iudicatiōes, an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. Sed sicut cum sint plures quæstiōes, omnesq; suos status habeāt, causę tamē status vnus sit, ad quem referuntur omnia: ita iudicatio maxime propria, de qua pronunciatur.

Συνέχον aūt (q̄d, vt dixi, cōtinēs alij, firmamētū alij putāt, Cicero firmissimā argumētationē defensoris, et appositissimā ad iudicationē) q̄busdā id vr̄ esse, post q̄d nihil quæritur: quibusdam id quod ad iudicationem firmissimum affertur. Causa facti non in omnes controuersias cadit. Nam quæ fuerit causa faciendi, vbi factū negatur? At vbi causa tractatur, negant eodem loco esse iudicationem, quo quæstionem. Idque & in Rhetoricis Cicero & in Partitionibus dicit. Nam in coniectura est quæstio ex illo, factum, non factum, an factum sit. Ibi ergo iudicatio, ubi quæstio: quia in eadē re prima quæstio, & extrema disceptatio. At in qualitate, Matrem Orestes occidit, recte, nō recte: an recte occiderit, quęstio, nec statim iudicatio. Quādo ergo? Illa patrem meum occiderat. Sed non ideo tu matrem debuisti occidere. an debuerit, hic iudicatio. Firmamentū autem uerbis ipsius ponā, Si uelit Orestes dicere eiusmodi animum matris suæ in patrem suum, in seipsum ac sorores, in regnū, ꝫ famā generis ac familiæ, vt merito ab ea pœnas liberi sui potissimū petere debuerint. Vtuntur alij & talibus exemplis, Qui bona paterna cōsumpserit, ne cōcionetur. in opera publica consumpsit, quæstio, an quisquis consumpserit, prohibendus sit: iu-

lorum unūquodq; accipiat, subiūgit. Quæstio, inquit Boetius, est dubitabilis propositio, quā definitionem ex hoc Fabij loco intelligere expeditum est. Quæstio latius diffusa i. in quacunq; materia accipiatur, est controuersia, de qua uel in duas partes potest differi, si totidem proponit: uel in plures, si plures cōplectatur: ut cum interrogas, regatúrne mundus prouidentia, an fortuna: duo in disputationē una trahis quæstione. At si ita quæras, éstne summum bonum uirtutis actio, an eiusdem consuetudo, an sanitas, an affluentia: plures res in quæstionem uocas. Alioqui si affirmationē negationemq; spectes, nulla quæstio in plures partes trahi quā in duas potest: quòd Aristoteles passim īculcat. At cum agimus de quæstione in genere iudiciali, duplex eius nominis est intellectus. Nam & quācūque disputationem quæstionem uocamus, cum dicimus in una simplicīq; controuersia plures esse quæstiones, & illam demum disceptationem in qua uertitur res, quæstionem κατ' ἐξοχὴν appellamus. Illi igitur cum præcipiunt ut quæstionem constituamus, de illa principe totius litis quæstione intelligūt, ex qua status nasci dicitur. i. qua educta, p̄latáq; statim quo statu res sit tuenda dignoscitur, coniecturáne, an finitione, an denique qualitate. Et hoc quidem nomen q̄ōnis Apollodoro Hermagoræq; est usu familiare: Theodori autem schola, nomine quæstionis suppresso, ad capita. i. τὰ κεφάλαια reuocat oīa. Summā igitur quæstionem, generale caput: minores alias, specialia capita appellat. Nec uero dubium est quin in una etiam simplici cōtrouersia multæ suboriantur et occurrant quæstiones, in quas primariam quæstionem partimur tractando. Nō enim modo ex generali in speciales multas descendimus, sed specialium quālibet ī alias disserēdo secamus, nō aliter quàm species nulla ita angusta est, quin ī minora quædam si non membra, saltem frusta possit distribui. quo sensu ait speciem in species diuidi: ne statī dialecticis argutijs occurras, speciem quæ suspicit tantū genera, nec ullas infra se species despicit, in alias formas nō posse coniunci. uerum, si uerbo premas. Vult aūt Fabius quāuis quæstionem in aliam quandam inferiorem ferme deriuari: quē à imo suam species siue intermediæ & intersectæ, siue ultimæ, si non propriam oēs, certe qualencūque diuisionem sortiūtur. Cæterum illi quæstioni ex qua pendet status causæ, nomen faciunt ζητήματα: quo omnis quidem accipi potest quæstio, sed propter dignitatem illa nomen cōmune fecit suum. Ratio ꝫ supra monui hæc à Fabio recensetur aliena fide, nec ex eius mente trait quod cōtextus arguit, si penitius æstimes. Principiò igitur alij uolebant peruestigari quæstionem quæ statum cōplecteretur: deinde rationē subijciendam credebant. Rationem sic definiūt. Ratio est qua id q̄d factum esse constat, defenditur. Quæ definitio significat in duobus demum statibus esse rationem: in definitione, & qualitate. Eius enim nullus est usus, nisi ubi factum & author in aperto sint. De ratione coniecturæ sic in Partitionibus Cicero. Primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam negationem, inficiationēq; facti. hic uult negationem uicem rationis supplere. At idem fatetur, ideo in hoc statu eandem esse primam contentionem, extremamq; disceptationem, quia nulla sit rerum firmamentorūq; in hoc genere conflictio. qua de re plura paulopost. Id tantum explicatū uelim, rationis uocabulū sic adstringi ab huius artis scriptoribus, ut significet causam defensoris, in quam ille suæ defensionis spem contulit. Est igitur ratio qua defendit reus obiectum crimen, quod nec inficiando, nec authore cōmutando tollit. Exēplo uulgari usus, ueniam petit. Se illorum sententiam non alio q̄

dicatio, an qui sic. Vel vt in causa militis Mariani qui C. Lusium Tribunum vim sibi inferentem interfecit, quęstio, an iure fecerit. ratio, quòd is vim afferebat. iudicatio, an indemnatum, an Tribunum à milite occidi oportuerit. Alterius etiã status quæstionem, alterius iudicationem putant. Quæstio qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit. Iudicatio coniecturalis, an Clodius insidias fecerit. Ponunt & illud, sæpe causam in aliquam rem dimitti, quæ non sit propria quæstionis, & de ea iudicari. A' quibus multum dissentio. Nam & illa quæstio, an omnes qui paterna bona consumpserint, concione sint prohibendi, habeat oportet suam iudicationem. Ergo nõ alia qõ, alia iudicatio erit. sed plures qões, & plures iudicationes. Quid? nõ in causa Milonis ipsa coniectura refertur ad qualitatem? Nam si est insidiatus Clodius, sequitur vt recte sit occisus. Cum uero in aliquã rem missa causa est, et recessum à qõne quæ erat cõstituta: hic qõ, vbi iudicatio est. Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nã in Rhetoricis (quemadmodum supra dixi) Hermagoram est secutus: in Topicis, ex statu effectam cõtentionem κρινόμενον existimat. Idq; Trebatio, qui iuris erat cõsultus, alludens, qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, continentia, quasi firmamẽta defensionis: quibus sublatis defensio nulla sit. At in Partitionibus Oratorys, firmamentum, quod opponitur defensioni: quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur: ratio, à reo: ex rationis & firmamenti qõne, disceptatio sit iudicationũ. Verius igitur & breuius, qui statum & continens & iudicationem idem esse uoluerũt: continẽs autem id esse, quo sublato lis esse non possit. Hi mihi uidentur utranque causam complexi, & quòd Orestes matrem, & quòd Clytæmnestra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem et statum consentire semper existimarunt. Nec enim aliud eorum ratio ni conueniens fuisset. Verum hæc affectata subtilitas, circa nomina rerum ambitiose laboret, à nobis in hoc assumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere quod aggressi sumus, uideremur: simplicius autem instituenti, non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem docendi cõcidere: quo vitio multi quidem laborarunt, pręcipue tamẽ Hermagoras, vir alioqui subtilis, & in plurimis admirandus, tñ diligẽtiæ nimiũ solicitę, ut ipsa eius reprehensio laude aliqua nõ indigna sit. Hæc autem breuior, & vel ideo lucidior multo via, neq; discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parua momenta diducendo consumet. Nam qui uiderit quid sit quod in controuersiam veniat, quid in eo, & per quæ velit efficere pars diuersa, qui nostra

ipsimet soleant illustraturum exẽplo. Clytæmnestra absẽte Agamẽnone cum Aegysto habuit adulterij cõsuetudinem: quã ut liberius exerceret, redeuntẽ Agamemnonem dolo interemit. Vlciscitur mortẽ patris filius, & matrem necat. fingitur causam dicere, & factum, quod cũ pudore negare non potest, defendere. Est ergo apud alios hic ordo quæstionũ. Intẽdit actor, matrem occidisti. defensor non negat. constat. Iure, inquit, feci. Primam hinc eliciũt qõnem, an iure iterfecerit Clytæmnestrã. quæ prima contentio, ut ait Cicero, diffusam habet quęstionẽ, & alibi idem, Quæ primã habet ex arguendo resistẽdoq; cõtentionem. Lata sunt & confusa. quod fecit ut hanc qõnem nõ obseruarit Fabius, sed eius modo rationem haberi uoluerit, in quam extrema conijcitur disceptatio, quæ rem in angustã adducit disputationem. illi uero rẽ ita subducunt, Quæstio est, an iuste iterfecerit. tractatur qualitate. posita quæstiõe, depulsionis additur ratio, iuste potuit interimi à filio, quæ & uirũ suũ, & Orestis patrem sustulerat. Hanc rationem qua factum defenditur, uocãt αἴτιον. quanq̃ non ea magis quæ contra referuntur, quàm ipsæ defensiõis rationes continent causas. author Cicero. Huic rationi aliquid ab actore opponitur, illud sit tale, at accusare potuisti: ipse interimere nõ debuisti. Exoritur alia penitior quæstio, an indemnata mater ideo potuerit à filio iterfici, quòd illa uirum suum interemisset, κρινόμενον uocant iudicationem, quòd hæc sit propria quæstio, ex qua iudicii pendet exitus. De iudicatione ex Ciceronis sententia nonnihil paulopost Fabius. Hactenus sententiã Hermagoræ retulit. i. quid ille post genus causæ putet obseruandum. Rationem nõnulli græcorum αἴτιον, nõnulli αἰτίαν dixerunt: qui tamen nomina ita uoluerunt distare, ut illud propter quod iudicium constituitur, αἴτιον dicerent: defensionis causam uocarent αἰτίαν: ut in exemplo superiore. cædes Clytæmnestræ ẽ causa cur reus fiat Orestes, et patronum adhibeat, ut se periculo liberet. illa itaque secũdũ illos erit αἴτιον, cur autem iure se fecisse Orestes contẽdat, est, quia illa Agamẽnonem trucidauerat. hæc rursum illis erit αἰτία, & ut græci in contentione uerbi sæpius obhærent, in contrariũ usus uertitur horum nominũ, ita ut quidam αἰτίαν appellent causam iudicij. i. rem quæ in iudicium uenit: αἴτιον causam defensiõis. i. depulsionis rationem. Latinorũ quidam initium iudicij causam uocauerunt: quòd propter illud primum fieret iudicium: aut q̃ causa iudicij in intẽtione prima est: ut in causa Orestis, prima intentio, matrem occidisti, & hæc est causa iudicij. Causam facti. i. deprecationis rationem nominarunt. Qui uero ex Latinis fuerint, non ausim pro certo affirmare. Quidam unam & iudicij & facti causam, eodem nomine, causæ nimirum, appellant. Causa quoque nascitur ex causa. i. illi tradunt uni rationi aliã item subijci, quando aiunt causam ex causa nasci, quod græci efferunt. αἴτιον ἐξ αἰτίου: uti cum ait Orestes, matrem iure sustuli: interemit Agamẽnonem. Ratio ẽ una, cuius una itẽ ac alia esse potest: ut causa cur occiderit Agamemnonem. ille enim Iphigeniam filiam in Aulide ad impetrandos uentos secũdos Dianæ immolauit, cuius loco ceruam Diana substituit, & puellam sibi ministram delegit. Virgilius,

Sanguine placastis uentis, & uirgine cæsa.

Extat Euripidis tragœdia de casu Iphigeniæ. Accedit quòd ille ex Troia adducebat captiuã pellicem Cassandram, cuius uteretur corpore loco uxoris. Admonent & illi fieri posse ut unũ factũ pluribus rationibus tueamur. quod eodẽ proposito exẽplo demonstrat. Vna Orestis ratio est, cædes Agamemnonis à matre facta. Altera additur,

quòd ad

quod in primis est intuendum: nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, poterit. Nec est fere quisquam, modo non stultus, atque ab omni prorsus vsu dicendi remotus, qn sciat & qd litē faciat (qđ ab illis causa uel cōtinens dicitur) & quæ sit inter litigantes quæstio, & de quo iudicari oporteat: quæ omnia idem sunt. Nam & de eo quæstio est, quod in controuersiam venit: & de eo iudicatur, de quo quæstio est. Sed non perpetuo intendimus in hæc animum, & cupiditate laudis vtcunque acquirendæ, uel dicendi uoluptate euagamur, quando vberior semper extra causam materia est, quia in cōtrouersia pauca sunt, extra omnia: et hic dicitur de iis quæ accepimus, illic de quibus uolumus. Nec tam hoc præcipiendum est, vt quæstionem, continens, iudicationem inueniamus (nam id quidem facile est) quàm vt intueamur semper, aut certe si digressi fuerimus, saltem respiciamus, ne plausum affectantibus, arma excidant. Theodori schola (vt dixi) omnia refert ad capita. His plura intelliguntur: Vno modo summa quæstio itē vt status: Altero cæteræ quæ ad summam referuntur: Tertio, propositio cū affirmatione: ut dicimus: Caput rei est apud Menandrum, κεφάλαιόν ἐστιν. In uniuersum autem quicquid probandum est, erit caput, sed id maius, aut minus. Et quoniam quæ de his erant à scriptoribus artium tradita, verbosius etiam quàm necesse erat exposuimus: præterea quæ partes essent iudicialium causarum, supra dictum est: proximus liber procœmia, id est exordia concipiet.

quòd ad illam rem sit à Mineruæ sapientissima dea impulsus. Fabula ex Homero nata potest uideri, cuius primo Odisseæ hi sunt uersus.

ἐπεὶ πρό οἱ εἴπομεν ἡμεῖς,
ἑρμείαν πέμψαντες ἐΰσκοπον ἀργειφόντην
μήτ᾽ αὐτὸν κτείνειν, μήτε μνάασθαι ἄκοιτιν.
ἐκ γὰρ ὀρέσταο τίσις ἔσσεται ἀτρείδαο,
ὁππότ᾽ ἂν ἡβήσῃ τε, καὶ ἧς ἱμείρεται αἴης.

qbus hæc Minerua subijcit.

ὦ πάτερ ἡμέτερε κρονίδη ὕπατε κρειόντων.
καὶ λίην κεῖνός γε ἐοικότι κεῖται ὀλέθρῳ,

Huius loci occasione ficta sunt à Tragicis oracula, quibus ad ulciscendam patris cædem uocaretur Orestes, cuius rei in Oreste meminit Euripides, Addunt ergo Hermagoræ sectatores, nō modo pluribus causis facti defensionem obfirmari posse, sed totidem eliciendas esse iudicationes causæ, quot illam rationibus comprobaueris, qua ratione in simplici causa plures essent præcipui status: quod negauit antea Fabius. Adde quòd extra rationem fuerit, si cū una sit constituendi iudicij causa, iudicem nihilominus cognoscendis tot iudicationibus opprimas. quæ ideo à Fabij mente aliena esse doceo, quòd sermonibus multorum sæpe ipse interfuerim, qui non aliter hæc quàm si de Fabij essent sensu deprompta, tradebant. Audiamus igitur. Fabij sententiam. Quæstio, status, iudicatio, idem Fabio significant. Vt igitur speciales quæstiones in simplici controuersia esse possunt, ita & plures status, iudicationesq́;, non tamen præcipuæ: secus longe q̃ alij, qui in una simplicíq; causa tot principes constituebant iudicationes, quot sui facti defensor rationes attulisset. Lex est, Adulterum deprehensum impune liceat occidere. uir peregre rediens mœchum cum uxore deprehendit. hunc statim transfigit, illum in fugam uersum comprehendere non potuit. interiectis aliquot diebus in foro repertum gladio petit, & transfodit, causam dicit homicidij. Iure, inquit, feci. erat enim adulter, at adulterum ut impune sit occidere, non tamen in foro sacrosancto, & publico loco, nec tanto post. Prima est quæstio, an in foro potuerit interfici. Proxima, an tam longo interposito tempore. Tres erunt quæstiones, totidem erunt iudicationes, totidem status. quæ tria idem sonant Fabio: non tamen tot uel status uel iudicationes dominari fatebimur. Est enim necesse ut in aliqua uterque figat pedem, commoretur & hæreat. Illa erit ad quam ut ad caput aliæque minores quæstiones quasi referentur. συνέχον } Continēs ad uerbū dixeris, firmamentum alij appellant: quod Cicero in Rhetoricis his uerbis definit, Firmamentum est firmissima ratio defensoris, et aptissima ad iudicationem: ut si uelit Orestes dicere eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suū, in seipsum, in sorores, in regnum, in famā generis ac familiæ, ut ab ea pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Hactenus Cicero. Vides igitur eo locó à Cicerone dici firmamentum, quod defensionis rationem corroborat & obfirmat: ideoq́; aptissimum est ad iudicationem, quia causam probabilem facit, & ut secundum nos pronuncietur efficit. Argumētatio uero dicitur, quòd in epicherematis formam cogi assolet. Cæterum uide an à Fabio legēdum sit aptissimam, ex Ciceronis uerbis, quæ uidetur ad literam subiecisse. Aliter firmamentum plerique accipiunt, ut sit post quod nihil quæritur, id est, sit ultima quæstio, in quam omnis reciderit cōtrouersia. Cum enim in alias subinde mittatur causa quæstiones, ultima ad quam per aliarū gradus descensum sit, firmamentum ab alijs appellatur. Quidam firmamentum id quod firmissimum affertur uocant. ubi quid hic intellectus à Ciceronis significatu dist.t, non iniuria addubites. hoc discrepat, quod Cicero uoluit adstringere ad defensorem, hi in uniuersum enunciant: deinde isti rationem firmissimam, cui innitatur causa, firmamentum uidentur dicere. Cicero, ut exposui, rationis approbationem fusiorē appellabat firmamentum. Vocāt ergo firmamentum id qđ ex utraq; parte firmissimum adducitur ad constituendam disceptationem. Habes hactenus quot modis intelligi possit firmamentum: de quo quid aliis locis Cicero senserit, paulo post subiunget. Causa facti } Denuo ad rationem reuertitur, de qua paulo antea non pauca dixerat aliorum fide, quod & hic facit. Ait ergo, ab his qui deductionibus his sunt usi, rationem non in omni poni statu. In qualitatem enim & finitionem cadere, non item in coniecturam: quia tum rationem subiici dicant, ubi facti præcessit confessio. ea cum nulla sit in coniectura, nullus etiam fuerit rationis usus. Quòd si ratione caret coniectura, non mittetur in alias quæstiones causa. Ea igitur quæstio quæ ex prima intentione depulsioneq́; nascitur, erit extrema disceptatio .i. iudicatio, ultra quam controuersia minime progrediatur. At ubi causa utimur, i qualitate nempe & finitione alia est prima, quæ educitur ex intentionis depulsionisq́; conflictu quæstio: alia quæ ex rationis & firmamēti collisione nascitur disceptatio. Id quod Cicero in rhetoricis ait his uerbis, In coniecturali autem constitutione quia ratio non est (factum enim non conceditur) nō potest ex deductione rationis nasci iudicatio, quare necesse est eandem esse quæstionem, & iudicationem: ut factum est, non factum est, factumne sit. Eadem de re sic scribit in Partitioni-

bus, Ea(sic ratione & disceptatione loquitur) in coniectura nulla est. Nemo enim eius quod negat factum, aut debet aut solet, aut potest rationem reddere. Itaque in his causis eadem est prima quæstio, & extrema disceptatio. Rogaueris forsitan, nulla ne sit in coniectura ratio, cum tamen dicat Cicero eum qui defendit, non modo gradu aliquo resistere debere, sed etiam rationem recusationis subycere. Soluit idē paulopost, his uerbis: Primus ille status rōnem unquam criminis habet ipsam negationē inficiationēq; facti, quasi uicem rationis suppleat inficiatoria recusatio. Deinde nomē rationis nō p suspicione aliqua ponitur, sed p admissi facti causa. atqui negatur in coniectura. Postremo adiuuat quidem suspicionibus dubys inficiationem defensor: sed imbecillior est communis cōiectura, quàm ut in illam uelimus præcipuam conycere quæstionē. quo fit ut in reliquis statibus ratio sit, in coniectura nulla esse repeririq; poßit. Exēpla quibus utitur, nota sunt. Hoc demum noueris ex aliorum sensu eam totam orationem depromi. Vtuntur & aly minime peruulgatis exemplis. Lex est, decoctor ius concionandi ne habeto. Quidam cum patrimonium uniuersum in opera publica, ut aquæductus, cloacas, porticus, theatra, templa, profudisset. Rostris est prohibitus cum habere uellet concionem. Sit ergo intentio, non debes concionari: patrias enim fortunas dilapidasti. Depulsio, Immo debeo. patrimonium enim non per luxum dißipaui, sed in opera publica consumpsi. Iudicatio, an etiam hi arcendi sint concione, qui sua bona in opera publica effuderint. Prima autem erat quæstio, an & hic, & quisquis patrimonium exhausit, sit concione prohibendus. Rursum in causa militis Mariani (sic enim lego, non Aruncij) Trebony, qui C. Lusium tribunum Mary propinquum stuprum sibi conantem inferre ardente bello Cimbrico interemit, Facere, inquit Cicero, adolescēs periculose, quàm turpiter pati maluit. Plutarchus C. Lusiū uocat. γάϊος, inquit, λούσιος ἀδελφιδοῦς αὐτοῦ τεταγμένος ὑφ᾽ ἡγεμονίας ἐστρατεύετο. quomodo in Valerio legeris. In hac igitur causa actor intendit, Tribunum miles interfecisti. fecisse fatetur Trebonius. iure se tuetur: quæstio prima, an iure interfecerit C. Lusium tribunum miles Trebonius. Ratio depulsionis: Licuit mihi repellere uim, & stuprum eius cæde propulsare. At accusasses, inquiunt, non ipse uindicasses iniuriam. Iudicatio erit, debueritne miles indemnatum tribunum, quòd uim uideretur inferre, interimere. Alterius status quæstionem } Adiiciunt & hanc præceptiunculam, non eodem semper fieri genere status primam quæstionem, & ultimā indicationem. Fieri enim potest, ut prima quæstio sit qualitatis, cū ultima nitatur uiribus coniecturæ: ut pro Milone prima est controuersia, an iure interfecerit Clodium Milo. qualitatem uides. Iudicatio unde lis pendet, feceritne insidias, coniecturam habet. quo exēplo satis cōstat diuerso status genere sæpe ultimā primāq; cōstare qōnē. Ponunt & illud. } Quod dicit, est hoc. Propriam causæ qōnē uocant eā quæ ex intētione depulsioneq; oritur. Depulsioni ergo si ratio subyciatur parū propria, ex illa & opposito firmamento noua disceptatio nascetur, de qua iudicabitur, & in quā dimissa causa, id est deriuata fuerit, quasi à propria quæstione in aliam deflexa. A quibus Fabius multum dissentit. Superiora enim falsa non sunt, sed concisa & ociosa. duci enim potest optime sine illis oratio. at hoc ridiculum est, & in causa tractanda perniciosum. Causam siquidem prodit, qui illā alio dimittit, & de eo uult præcipue iudicari, quod causæ proprium non est. Nam & illa quæstio } Refellit errorē proximum Fabius, hoc sensu, Male separant à qōne iudicationem, cū propriā causæ qōnē esse dicūt, ab illa uero recedere iudicationem. siquidem unaquæque quæstio suam habet respondentem iudicationem: aut certe ipsa eadem & quæstio & iudicatio est. Quòd si iudicatio ita quæstioni coniuncta est, errant qui seiungunt tam lato interuallo, ut in eo quo tandem uelut ad incidens causa delabitur, iudicationem esse contendant. Id exemplo facit planum. Quid enim? dicet quispiam, Nonne quæstio est, sint ne concione prohibendi omnes: eiusq; iudicatio, an qui in opera publica profuderint? Non, inquit Fabius: uerius dixeris tot esse iudicationes, quot sunt quæstiones: & si duas quæstiones constituas, duas etiam facias iudicationes. Quod eo dicit Fabius, ut doceat hæc oīa sequi eos qui in ociosa illa prima qōne manendum putant, & deinde ad iudicationem ueniendū. Nomen, inquit, iudicationis qōni copulatur. Vnde falluntur qui qōnes ibi faciunt, ubi iudicationes esse negant. Cum enim quæstio id habeat de quo quæritur eadem erit cum iudicatione quæ id continet de quo iudicatur. alioqui si quæstionem primam uocas, & postea ad iudicationem pergis, eo reuolueris, ut dimittas iudicationem in id, quod causæ proprium nō sit. Quid non in causa Milonis } Confirmat quod dixit, labi eos qui alibi iudicationem, alibi quæstionem putarunt. Nam etsi id uidetur fieri in causa Milonis, ibi tamen ubi quæstio & iudicatio est. Iudicationem enim ponunt illam coniecturalem disputationem, feceritne insidias Clodius. Verum, inquit Fabius, ibi iudicatio est, non nude, sed ad qualitatem referendo, hoc modo, an Clodius fecerit insidias, eoq; iure interfici potuerit. hoc ipso in loco debet esse quæstio, quo illi iudicationem collocant. ita quia coniectura pertinet ad qualitatem, id est primæ quæstioni, an iure sit interfectus, coniungitur altera, struxeritne insidias: non ibi est à iudicatione dissocianda quæstio, sed potius altera alteri coniungenda: quæ est Fabii opinio. Cum uero recessum est } Hactenus docuit non distrahendam quæstionem a iudicatione, poterat tamen obyci: nūquid à proposito receditur, & alio sæpe causa deuoluitur? uerum, inquit: sed cum primam eo iam deseruisti, & alio cursum dicendi auertisti, noli in eo quod relinquis, ponere quæstionem: sed in eo ipso quo es prolapsus, & quæstionē pone, & iudicationem. Hic enim tibi quæstio figenda est, ubi iudicationē esse affirmas. Paululum in his etiam secum Cicero dissentit } Docet Fabius non modo molestam esse & concisam hanc in tot particulas sectionem, sed & nominum perturbationem tantam esse, ut non aly ab alys scriptoribus, uerum & à se ipsi dissentiant. nam & Cicero in rhetoricis aliam est uiam secutus, cuius ducem habebat Hermagoram: & in alys operibus postea editis diuerso nominum intellectu est usus. Porro ut quæ sit disparitas, facilius intellectu consequaris, rem oculis supponam. In rhetoricis sibi hæc ita succedere constituit: Prima est constitutio, fecisti, non feci: uel, iure feci: sic enim uocat intentionis depulsionisq; conflictū. Deinde est quæstio, ut in coniectura, an fecerit. in qualitate, an iure fecerit. atq; in cōiectura nil addere oportet amplius. qualitatis defensio pluribus subniti fulciriq; desiderat. Causa depulsionis tertia erit ratio, ut, iure interfeci, sic enim patris cædem ulcisci oportuit. ea est, qua sublata omnis ruit defensio. Infirmatio ea est, qua defensoris rationem statuit demoliri accusator: ut, at non, inquit aduersarius, abs te filio necari oportuit. Iudicatio est, quæ ex confirmatione rationis & infirmationis nascitur controuersia: ut ex deductione rationis illa summa nascitur controuersia, rectiumne fuerit ab Oreste matrē īterfici, cū illa Orestis patrē interfecisset. Firmamentū est firmißima argumentatio defensoris, & aptißima ad iudicationē; Exēplū Ciceronis uerbis supius attuli. In topicis accusator personā arguit facti: defensor aliquid opponit de tribus aut non esse factū, aut aliud facti nomē, aut iure factū. Prima ergo appellatur uel inficialis, uel coniecturalis: altera definitiua: tertia, quanquā molestū nomē, iuridicialis. Refutatio accusationis, in qua

est depulsio

est depulsio criminis, graece στάσις latine apppelletur status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Sed quae ex statu efficitur contentio, eam graeci κρινόμενον uocant. Mihi placet, quoniam ad te scribo, qua de re agitur, uocari. Aliter accepit pro Murena: nam de iure scripta sunt omnia: nec quicquam est tam anguste scriptum, cui ego non possim qua de re agitur addere. Quibus autem hoc continetur, haec continentia uocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublata nulla sit defensio. In partitionibus post distinctionem statuum sic ait: Quoniam semper is qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu, sed etiam rationem subyciat suae recusationis: primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam inficiationem &c. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore id quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaq; ea quae sic referuntur, continentia causarum uocentur: quanquam non ea magis quae contra rationem defensionis afferuntur, quàm ipsae defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus. eam quae affertur à reo depellendi criminis causa: firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem affertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem & firmamenti concursu quaestio exoritur, quam disceptationem uocant, in qua quid deueniat in iudicium, & quid disceptetur, solet quaeri. Ex his plana sunt quae ait Fabius. hoc dempto, quòd Cicero ideo nomen continentis mutaut in firmamentum distinguendi gratia, quia continens etiam de ratione dici potest: Fabius ideo nule mutatum, quia continens id dicatur apud alios, quod ab accusatore primum sit, id est quod accusator ut crimen intendit: ut in causa Orestis, caedes matris: de quo Fabius paulo post. Verius igitur & breuius qui statum} Omissa tam subtilis nominum concisione, discedit in illorum sententiā, qui his tribus nominibus eodem significatu sunt usi. Nec enim hoc ait, nomina ista ut à quibusdam accipiuntur, idem significare, sed minore molestia & uteriore usu dixisse qui haec nomina ī idē recidere allo modo uoluerunt, Quo sensu si explices hunc locum, omnem tibi enarrandi molestiam absterseris. Sentit enim Fabius, statum, continens, & iudicationem, haec inquam tria nomina, de una & eadem quaestione dici posse: quae & status, quòd ibi lis insistat: & iudicatio, quòd ea in disceptationem ueniat: & continens, quod litem de qua certatur iudicio, contineat, dicatur. Est autem hic usus nominū & breuior et uerior ex Fabij sententia. Nomen porro continentis, & αἴτιον & αἰτίαν uidetur includere. Nam & litis initium, ut caedes Clytemnestrae, causam continet de qua dies Oresti est dicta & defensionis ratio causam complectitur. illa enim sublata, omnis patrocinij spes perijt: Ergo cum continens esse dicunt id quo sublato causa perit, & initium & rationem uidentur significare. utrouis enim dempto, tollitur controuersia. Idem statum & iudicationem} Qui nomina eodem recidentia tam ambitiose distinxerunt aiunt statum semper iudicationi consentire, id est adhiberi iudicationem ad confirmationem status, hoc est primae quaestionis. Nec repugnat quod aliena fide superius attulit, saepe primam quaestionem esse qualitatis, iudicationem coniecturae. etenim coniectura tum qualitati consentit, ut cui probandae subseruiat. Voluerunt itaque consentire haec, quòd disceptatio secundae quaestionis (ea est iudicatio) momentum ad fidem primae, quam statum appellant, habeat, quod necessario coguntur affirmare, nā diuellunt à statu iudicationem: quae si usum habere debet, debet & statui consentire, illiq; probādo conferre. quamobrem si hoc negassent, suam ipsi sententiam conuulsissent. Verum} Monet argutā hanc distinctionem nec arti prodesse, quam subtilitate perturbet: nec ingenio, quod subtilitate nimia frangat: nec stylo, cui nullum praebeat adiumentum tam morosa discretio, in quam tamen Graeci, praecipueq; Hermagoras, incubuerunt. Nā qui uiderit} Denuo cōfirmat illa tria esse eodem significatu usurpanda: quod superius abunde explicatum est. Sed non perpetuo. } Qua ratione tractanda sit causa, docet. etenim cum uera res agitur, cauendum ne uiribus careas dum elegantiam affectas, praesertim si tanta cupiditate copiae flagrabis, ut rem praesentem deferas, & alio studio dicendi orationem traducas. Theodori schola.} Non aliter quàm Hermagoras animum iubebat intendere in quaestionem, continens, rationem, iudicationem: ita & Theodorei omnia docent in capita distinguere. Capitis uocabulo quia utūtur, id trifariam docet accipi. Vno modo ut sit summa quaestio, ita ut status generale caput uocetur. Deinde ut minores quaestiones dicimus, ita & illi specialia capita appellant. Postremo caput significat propositionem cum affirmatione, id est rem asseueranter propositam, quasi post confirmandam: quo intellectu dicunt, κεφάλαιον ἐστι παρὰ τῷ μενάνδρῳ. hoc est, id sibi probandum instituit Menāder: ideoq; affirmantis more proposuit. Caetera per te ipse assequeris. Parat enim lectorem ad librum sequentem: in quem nihil eorum quae annotaram, uolui edere, quòd intelligam eā esse libri facilitatem, cui uel mediocriter eruditi labor possit sufficere, tum propter conrita de his partibus praecepta: tum quòd nō continenter enarrare Fabium, sed in aliquot libros uiam munire constitui. Interim nouerit lector non uni patere omnia, & ea lege nos homines natos, ut magis sit mirum nusquam labi, quàm uitio dandum aut errasse, aut omnium iudicijs non satisfecisse.

Huius capitis commētarius errore quodam Amice lector huc translatus est, cum Nono tamen capiti sit subyciendus.

NVnc de iudiciali genere} Ordo partitionis exigit, ut quia in tria causarū genera ciuiles controuersias dissecuit, duobus absolutis ad postremum pergat. ita peractis reliquorum generum praeceptis, nunc de genere iudiciali sibi agendum putat, quod ē praecipue multiplex, difficultate, praeceptis, & usu. Quod ex eo colligere possis quia aliorum generū praecepta non ita multis perstrinxit, huius generis uias prosequitur libris multis, nimirū quòd longe pluribus egeat in singulas orationis partes praeceptis. Eius tamen, etsi multiplicis, duo officia sunt maxima, quaeq; caetera ambiunt, intentio, & depulsio. non quin in alijs quoque utamur intentionis depulsionisq; ui ad eliciendū statum, sed intentionē pro accusatione, depulsionē p defensione dixit. Siquidē accusatio et defensio nōnihil sonāt capitalis criminis: nec petitionē reliquasq; iudiciales controuersias uidentur complecti: unde ut nihil praetermitteret nomine intentionis & depulsionis in hoc genere usus est, ubi maxime existunt. atque ita & quo loco disserendum putauerit monet & genus iudiciale in partes distribuit, quas officia uocat: ut illis qui praestant eas, comparantur. sequentia affirmāt numerum partium in hoc genere, & earundem tam in cogitando quàm scribendo ordinem docent. Memineris uero, non hic de numero partium orationis in uniuersum disputari, sed de illis duntaxat partibus quae in orationis iudicialis ueniunt structuram. Etenim quibus uteremur in laudando, quibus item in suadendo, superius tradidit: caetera quae sequūtur, etsi ad alia possunt genera nonnunquam trahi, iudiciali tū generi ex professo destinantur. Illius ergo partes sunt quinq;, exordiū, narratio, confirmatio, refutatio, peroratio, & q haec numerum constituit quem argumentis comprobare nititur. Docet enim nec plures esse posse partes, nec in pauciores coarctari. Porrò non defuerunt qui tres adderent, propositionem, partitio

nem, excessum, digressionem, uel procursionem quandam uehementem: quæ partes quidem minores sunt, ut hominis digiti, articuli, musculi, tendines: non autẽ primariæ, ut in homine caput, brachia, tibiæ, & organicæ partes quæ uocantur. Duæ igitur ex his tribus propositio & partitio sub probatione ut sub toto proximo comprehendi includiq́; debent. Propositio aut argumentationis dicitur primum pronunciatum, quod intentio aliquãdo uocatur: aut eius quod probandum suscipis, complexio. quo intellectu accipit in quarto libro, quo loco à partitione distinguit. Vtitur uero hoc argumento, In omni epicheremate præcedit intentio rei colligendæ, subsequitur eiusdem probatæ connexio. quare cum argumentatio utrunque ex æquo desideret, si connexio rei nõ est pars orationis, sed probatione cõtinetur, ita & propositio pars orationis dici nõ debet, sed confirmationis aditus est, & quodammodo uestibulum. quæ ratio tantundem conuincit, siue de generali propositione causæ, siue de speciali aliqua intelligas. Semper enim quod intenditur, concluditur. Vnde si intentio præcessit causæ, eandem conclusionẽ post multa argumenta elicies: si specialis est propositio, speciali complexione debet effici. Quòd si proponere est necesse, ita etiam concluditur propositum: qua ratione si propositionem principem faceres partem, in idem ius conclusionem argumẽti reciperes. Partitio, ut Fabius lib. 4. definit, est nostrarum aut aduersarij propositionum, aut utrarunque ordine collocata enumeratio. Alij seiunctionem, distributionem, enumerationemq́; uocant, & in septimo, Partitio est singularum rerum in partes discretio. quo loco paulo aliter quàm in quarto nomine partitionis utitur, eo ferè modo quo philosophi a diuisione separant. discrimen late docet Cicero in Topicis. Pergit uero ostendere Fabius partitionem non totius orationis primariam dici partem posse, sed sub probatione bene concludi, quòd quemadmodum qui unum aut duo proponit, nihil aliud quàm probandi facit initium: ita qui sua alienaq́; firmamẽta enumerat, et quæ sit dicturus, ordine præmonet, nihil uidetur agere, q̃ sua colligere, ut probet expeditius, & auditoris animum per notas regiones deducat: qua rõne si esset usus, res fuisset intellectu facilior. Ratio qua utitur, est obscurior. contendam pro uiribus ut illustrem breui enarratione. Partitio, inquit, est species dispositionis. id est partitio quadãtenus munere dispositiõis fungitur: Dispositionis enim uis est, ut inuenta collocet. Collocationẽ partitio dirigit, & ad illam animos informat, quo sensu partitio species est dispositionis. quam cum Fabius in 7. in diuisionem partitionemq́; diduxerit, speciem dispositionis non temere esse dixit. Porro dispositio rhetoricæ pars est, ut ostendi. 3. cap. & ut inuentio atque elocutio ideo partes orationis non possunt dici, quia ex pari per totam orationem sunt diffusæ, sic dispositio non uni certæ parti attribui potest, sed toti orationi potest & debet. Esto uero utamur in exordio narrationeq́; dispositione aliqua: eius tamen uis summa est in quæstionibus, quibus fultura probationis sustinetur, collocãdis, & loco digerendis: ita dispositio quæstionibus subest. Quæstiones autem subijciuntur confirmationi. Nõ aliter q̃ signa legatorum uexillariorum hastatorum principum triariorum exercitum aciemq́; componunt, ita quæstiones transactæ disputando totam probationem conficiũt. Quapropter si per soritem uelles colligere, necteres in hunc modũ: Partitio subijcitur dispositioni: dispõ subseruit quæstionibus, qõnes ꝓbationi: ergo & partitio subijcienda est probationi, eoq́; pars esse ex primis non potest. Nec uero ambigi potest quin partitio unicuique subdatur quæstioni: quia nulla est quæstio, id est alicuius criminis disputatio, siue illud intentes siue à te depellas, in qua non possis partes facere, & illarum ordinem initio polliceri. Rursum collige, si partitio pars est cuiuscunque quæstionis, quæstio probationis: in eius igitur ambitum cadet etiam partitio: quod initio probãdum nobis fuit. Egressionem Cicero definit eẽ à re proposita declinationem, quomodo solent intermittere cursum dicendi oratores, & in locum uel amœnũ, uel atrocẽ, uel plausibilẽ diuertere, siue re exposita, siue ꝓbata, siue reprehẽsa. Cæterũ pars causæ, et pars orationis lato limite discernuntur. Exordiũ enim & peroratio, ptes causæ nõ sunt, quas tñ partes esse orationis iudicialis nemo propemodum negauit. Ita uidebitur Fabius in eo quòd partem causæ non esse docet egressionem, uix efficere partem non esse orationis: nisi pro eodem utrunque usurparit. Dicit igitur partem causæ: id est eius oratiõis quæ in causæ dictione posita est: quomõ satis efficit egressionem partem orationis primariam non esse. Oĩs.n. excessus quo excedimus excurrimusq́; in aliquã disputationẽ, aut oĩno est à causæ cursu remotus, ut sunt in Verrẽ crebræ ad uoluptatẽ digressiones, qualis illa de errore Latonæ est lib 4. & aliæ quædam lib. in Verrem sexto. Ille pars causæ nullo modo uocari potest. Alter causæ magis inhærens, ut in Dolabellam actione tertia in casum Philodami & pro Cluentio in scelus Sassiæ: pro Cornelio in laudem Pompeij. Ille ut à causa non est tam alienus, ita illi parti addici debet, cuius est supplemẽtum: ut si à narratione erumpas diuertendo, ea digressio ad narrationem pertinet. sin exis à cursu dicendi propter rem aliquam uel confirmatam, uel reprehensam, ille excursus ei parti applicabitur. Nam ut dicantur istæ partes, nihil aliud iuris habent, nisi quòd in oratione sunt, & illam quasi elementa componunt. At uero id non satis ut orationis pars prima aliquid esse dicatur. Eo enim admisso, argumentum, similitudo, locus communis in quem sæpe trahitur oratio, affectus siue amplificatio, exempla, partes uocentur, quorum omnium nullum partem esse diximus eo significatu quo hic nomine partis utimur. Atqui Cicero quatuor partibus constare dixit orationem, ita respondentibus officijs, ut motus duas, totidem fides occuparet. Ille postea confirmationem diuidit in duas, probationem, et reprehensionem: quas antea communi nomine complexus, confirmationis significatione concludebat. Non enim est dubium quin omnis quæ argumẽtando fit fides, tum demum satis constet, cũ & nostra munimus, & aliena expugnauimus, aut certe declinauimus industria. qua in re quid sit admissum mali, nõ uideo. Fabius ait se nõ his assentiri q detrahũt ex numero refutationẽ, q illa sub confirmatione, ut aliæ ptes, nempe ꝓpõ partitioq́;, cõprehendatur. Ita controuersia hæc demũ reuertitur, non an sit opus refutatione (oẽs enĩ id fatentur) sed an refutatio probationi sit subijcienda. quod ut noris facilius, statue ipse tecum probationem nihil aliud esse quàm adstructionem fidei quandam: quæ esto sit pfecta accedẽte refutatione alienæ partis, tamen illa reprehensio aliud habet munus, aliò tendit, suis terminata finibus. Vnde Fabius rerum acer æstimator partitionem probationis esse uult partem, quia in ea sit, & eius sit quidam, ut dixi, aditus: refutationem uult separari, ne uoce confundas, quæ natura distincta sunt. Non est tamen ambigendum, quin non nomine, fidei nempe uel cõtentionis, possint intelligi: quod Cicero tradidit. At cum Aristotele sibi ait Fabius esse litem, an quia opinionis prior fuit assertor? an ut inuidiam reprehensionis declinaret? an potius quia Cicero discreuit præceptis, uno cõprehẽdit nomine? Aristoteles ꝓbationi. i. ei parti quæ cõfirmat, & nostra cõmunit, uult esse reprehẽsionẽ subiectã. Aristotelis in Rhetor. uerba sunt. τὰ δὲ πλεῖστα προοίμιον, πρόθεσις, πίστις, ἐπίλογος. τὰ γὰρ πρὸς τὸν ἀντίδικον τῶν πιστεών ἐστι. at Fabius separat. qua ratione ductus, exposui. Hoc quoque idem aliquatenus nouat} Id est. præter aliorum rhetorum sententiam

tion scribit, quod procemio non narrationem, id est διήγησιν, sed πρόθεσιν, id est propositionem subiungit. & ut Aristotelis partitionem latius intelligas, secat partes in duo genera, ut aliæ sint propriæ, & ubique necessariæ, illas uult esse duas, πρόθεσιν & πίστιν. Aliæ dicantur communes, quales sunt hæ, προοίμιον καὶ ἐπίλογος. Aliæ nullo modo partes, ut ἀντιπαραβολὴ, ἐπάνοδος, προδιήγησις, ἐπιδιήγησις, προπίστις, ἐπιπίστις. Partes necessarias esse duas probat his uerbis, ἔστι δὲ τοῦ λόγου δύο μέρη. ἀναγκαῖον γὰρ τό, τε πρᾶγμα εἰπεῖν περὶ οὗ, καὶ τοῦτ᾽ ἀποδεῖξαι. διὸ εἰπόντα μὴ ἀποδεῖξαι, ἢ ἀποδεῖξαι μὴ προειπόντα. ἀδύνατον. ὅ, τε γὰρ ἀποδεικνύων τι, ἀποδείκνυσι, καὶ ὁ προλέγων, ἕνεκα τοῦ ἀποδεῖξαι προλέγει. τούτων δὲ τὸ μὲν πρόθεσίς ἐστι, τὸ δὲ πίστις, ὥσπερ ἂν εἴ τις διέλοι, ὅτι τὸ μὲν πρόβλημα, τὸ δὲ ἀπόδειξις. νῦν δὲ διαιροῦσι γελοίως, διήγησις γάρ που τοῦ δικανικοῦ λόγου μόνον ἐστὶν: ἐπιδεικτικοῦ δὲ καὶ δημηγορικοῦ, πῶς ἐνδέχεσθαι διήγησιν εἶναι οἵαν λέγουσιν, ἢ τὰ πρὸς τὸν ἀντίδικον, ἢ ἐπίλογον τῶν ἀποδεικτικῶν. Ex quibus paratum est intelligere quid uelit Fabius, cum ait Aristotelem fecisse propositionem ut genus narrationis. & ideo eum ponit genus, hanc speciem in hoc genere iudiciali nō excludere, ut qui fateatur propriam illam narrationem nō alibi reperiri, quàm in causa iudiciali. Est ergo ꝓpositio Aristoteli expositio & comprehensio rei probandæ: quæ si iusta est, & suspicionibus dispersa, non in alio genere quàm forensi narratio dicatur. sin breuis, aut dictioni fusæ similior, retinet nomē cōmune, quia speciei noīe caret. quo accidit, ut secūdam partē mallet propositionem dicere, quam narrationem. idem procemium & epilogum, ita ut ars præscribit, ubique requiri negat: & ut sint orationis interim partes, in causæ substantia minime sunt. Verum ex his }

Constituto numero, agit de ordine qui duplex. est cogitationis, & resolutio dicitur: executionis, & appellatur compositio. Tertium adijcit Galenus in arte, diuisionibus finitionibusque constantem, cuius in tradendis disciplinis magnus est usus, in utendo nullus prope. De illis igitur primus, quorum ille ἀναλυτικὸς, hic συνθετικὸς dicitur, ad hunc modum præcipit Fabius, non eo nos uti ordine cum aliquid scribimus, & cum animo causam cōplectimur, & cogitatione designamus. In cogitādo quidem ab ultimo capite res arcessenda est, & gradatim ad infima quæque deuoluenda animi intelligentia. Initio excutiamus causæ ad nos delatæ quodnam sit genus, proxime quo uertatur cardine, quid nobis obtinendum, quis capiendus locus, quo dirigendæ argumentorum acies, amplificationum cornua, affectuū auxilia. Deinde quæ nostræ, quæ aduersariorū uires, quale genus armaturæ: qualis argumentorum ordo. Ita certo sciemus qua illi nos, qua nos illos re antecellamus, ut ab eo quo supiores sunt, ad id quo ipsi præualemus diuertamus: aut si non erimus ad uim apertam pares, subsidamus in insidijs, aut pro castris stemus, nulla in hosticū facta incursione, nostra tueri contenti. In hac acie rationum firmamentorumq; fit collisio. Vbi æstimationem diligenter inieris, præmittere oportet qui ad pugnam eliciant hostem, & interim locum dimicaturis legionibus occupent, tum demum succedet expositio, collectis signis, constipatis condensatisq; suspicionibus, quæ postea iustis interuallis diremptæ & explicatæ multitudine latū occupent cōfirmationis campum. Narratio est probationū præparatio, Cicero, Narratio est sedes ac fundamentū fidei faciēdæ, ad quam præparare non potest, nisi prius quid sit illi probandum, liquido constet. Eductis ita copijs in aciem, dandum est signum, & faciendum initium ad manus ueniendi Alij clamore ineunt pugnam, ut barbari & Romani. alij silentio, ut Græci, authore Homero. alij astu præpilatas torquentes hastas. alij moderate ad tibiam, ut Lacedæmonij: quos in lacessenda cōtentione imitabitur orator: qui quā maxima poterit modestia occupabit auditorum animos, illis tacite surrepens, & ad se audiendū uiam muniens. Cū. n. eo sit affectu paratus iudex, quo res nostra eget: nisi sciamus quo loco res nostræ sint quo egeāt alimento, certe aīum iudicis præcolere & exercere non poterimus. Vt nunquam uertit humum agricola, nisi sationis constituto genere: ita nec orator ad animum præparandum uerti debet, nisi lustrata prius causa, quali sit opus auditore cognoscat. & hic est ordo quem orator ut bonus imperator antequam tesseram proponat, debet cogitatione sepire, & apud se meditari. Nunc ad alium ordinem transeamus, in quo orator tibicinis latini more diuersum sequitur. Verū ē enim quod in omniū ore uersatur, quo decurrerit ut ad metam cogitatio, illinc ire ut ex carceribus executionem. Ita ultimum cogitādo fiat initium: idem scribendo primas habebit: sic ut male uideantur exercitationis capere consuetudinem, qui ut meditando, ita scribendo exordium in ultimum retrudunt. Quemadmodum enim antequam domum ædifices, omnia parata esse debent, lapides, cæmenta, intritum, materia, marmora, & de fundamentis postremo loco cogitandum: at cum structores adhibes ad erigendam superficiem, nihil prius moliris operæ, quam fundamenta: sic antequam scribas, oportet omnem materiam conferri in congeriē inuentione, et deinde digeri suis locis collocatiōe. At dum uel scribis uel loqueris quod est tertium, ab his initium debes sumere, quæ exequendo omnia præcedunt, ut est exordium: ut nec à pedibus, sed à capite ordiuntur pictores, quanquā ad illud hæsit ut ad postremum cogitatio: nec fictores qui signa ex marmore aut aliunde faciunt, aliud prius insculpunt quàm caput. Adde q̃ nulla ars extremum facit id per quod incipit. quare cum ab exordio sit incipiendum, turpiter artis opus in illo consumabitur, si nouissime scribatur. Postremo à periculo reprehendit. aiunt enim se ultimo loco scribere, deinde fronti orationis præfigere. Agedum, ita consueuisti? si stylo non erit locus, id est scribendi orationem non dabitur tempus: quid? ut scribere domi incipis à confirmatione, & in exordium desinere, nónne periculum est ne te fallat præposterus mos? & tu quoque loqui incipias à confirmatione? postremo risu excitato, loco perorationis exordium subnectas? Ergo cū duplex sit ordo, ut excogitandum præpostero est ordine, ita non aliter scribendum quàm quomodo uel recitamus de scripto, uel pronunciamus memoriter.

ARGVMENTVM.

Hac præfatione poetarum more deos in auxilium inuocat, & Domitiani numen, quod ad beneuolentiam eius emerendam non parum facit: cuius rei causam duplicem assignat: & quia eius expectationi iudicioq; grauissimo respondendum erat, qui sororis suæ filios instituendos sibi tradidisset, & quia quæ sequuntur, præcedentibus sunt longe difficiliora, quo posteriore sibi attentionem parat. Ea quæ sint proponit, ordo causarum iudicialium, officium exordij, narrandi, confirmandi & confutandi ratio, uis perorationis, quæ uel mouendis affectibus, uel reficienda breui repetitione memoria constet.

MOSELLANVS.

In præfatione lib. IIII.

Anctissimus censor } Grauissimus æstimator morum, Augustus uidelicet Domitianus.

Eloquentia quoque eminentissimum } Opinor hanc laudem maxime pertinere ad prima tempora suscepti imperij à Domitiano: quandoquidem Suetonio Tranquillo authore, in his modestissimum gessit imperium: adeo ut si perseuerasset in instituto, inter laudatissimos referri potuisset. Porro ut ī cæteris, ita et in eloquētia utriusq; linguæ insignis describitur à Suetonio, ut qui etiam commentaria historiarum reliquerit.

Musas inuocarent } Vt Homerus in Iliade sua ingressurus descriptionem principum qui ad Troiam expugnandam uenerant: & Virgilius ad exemplum Homeri idem hoc in ducibus obseruat.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA LIBER IIII.

PROOEMIVM.

Erfecto, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, & iam quarta ferè laboris parte transacta, noua insuper mihi diligentię causa, et altior solicitudo, quale iudiciū hominum emererer, accessit. Adbuc enī uelut studia inter nos cōferebamus: et si parū nostra institutio probaretur à cęteris, cōtenti fore domestico usu uidebamur, vt tui meiq; filij formare disciplinā satis putaremus. Cum uero mihi Domitianus Augustus sororis suæ nepotum delegauerit curā, non satis honorem iudiciorum cęlestium intelligam, nisi ex hoc quoque oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, vt eos non immerito probauerit sanctissimus censor: aut studia, ne fefellisse in his uidear Principē, vt in omnibus, ita in eloquentia quoque eminentissimum? Quod si nemo miratur Poetas maximos sæpe fecisse, vt non solum initijs operum suorum Musas inuocarent, sed prouecti quoque longius, cum ad aliquem grauiorem uenissent locū, repeterent uota, & uelut noua precatione uterentur: mihi quoque profecto poterit ignosci, si quod initio cum primum hanc materiam inchoaui, nō fecerim, nunc oēs in auxilium Deos, ipsumq; in primis, quo neque præsentius aliud, neq; studijs magis propitium numē est, inuocem: ut quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenij adspiret, dexterq; ac uolens adsit, & me qualē esse credidit, faciat. Cuius mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed alia, qua sic procedit ipsum opus, vt maiora præteritis, ac magis ardua sint quæ ingredior. Sequitur enim vt iudicialium causarum, quæ sunt maxime varię ac multiplices, ordo explicetur: quid procemij sit officium: quæ ratio narrandi: quę probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissoluimus: quanta vis in perorando, seu reficienda breui repetitione rerū memoria est iudicis, siue affectus (quod est longe potentissimum) commouendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, uelut onus totius corporis veriti, et sic quoque complureis de vnaquaq; earū libros ediderūt: quas ego oēs ausus cōtexere, pene infinitū mihi laborē pspicio, & ipsa cogitatiōe suscepti muneris fatigor. Sed durādū ē, qa cepimus: & si viribus deficiemur, aio tñ pseuerādū.

ARGVMENTVM.

In oratoris opere .i. oratione primum locum Procemium obtinet, circa quod hæc considerāda dicit. Quid procemium, Quot eius species, Quando insinuatione utendum, Quæ causa procemij, Quis usus, quæ propria, & quomodo præstentur, Quæ uarietas singulorum generum, Quæ in eo intuenda, & quod optimum, Quæ eius figuræ, habitus & elocutio, & quando nón est eius usus. Quæ uitiosa exordia. Qualis eorum finis. Procemium significantius à græcis dictum quàm à latinis, ex eius etymologia: & esse id quod apud iudicem

dici priusquam

dici priusquam causam cognouerit, prosit, demonstrat. Eius esse duas species, principium, & insinuationem. Cuius tria sunt tempora: Vnum, quando frons causæ parum honesta est. Secundum, quando dicendum est apud fatigatos. Tertium, cum aduersarij actio iudicum animos occupauerit. Procemij usum & officia, attentos, dociles & beneuolos reddere. Beneuolentiam uero duci à personis, rebus, & adiunctis utrique. À personis quinque modis. Actoris, patroni, litigatoris, rei, & iudicis. Actoris, ductum officio cognationis, amicitiæ, Reip. uel magni exempli uenisse ad agendum dicendo, non auaritia uel ambitione, aut odio, nec contumeliose uel in personam uel in ordinem quemquam agendo. Patroni, eloquentiam actoris & gratiam timere simulando, cum honore, aut etiam per contumeliam suspectam reddendo. Litigatoris, eius dignitatem allegando, aut infirmitatem commendando, aut sexum, ætatem, conditionémue, ex quibus moueatur miseratio, proferendo. Rei, inuidiam, si potens sit: contemptum, si uilis & abiectus: odium, si nocens aut turpis, ei conflando. Iudicis, eum modeste & ad causam accommodate laudando, opinionem domo allatam confirmando, uel detrahendo, metum amouendo uel adhibendo. À causa aliqua in usum principij quæ maxime fauorabilia uidebuntur decerpendo, & augendo, contraria repellendo & minuendo, miserationem ab infelici nostro exitu, & superbo aduersarij si uincamur, mouendo. Ab iis quæ personis adiuncta sunt, liberos, parētes, propinquitates, amicitias, rogationes, ciuitates, pferendo. Ab adiunctis causæ, locū, tēpus, habitū expectationē uulgi, actionem proponendo: optando, abominando, rogando, solicitum agendo. Attentionem parari, res nouas, atroces, magnas, ad exemplum, uel ad ipsos iudices pertinentes, neque diu nos moraturos, neque extra causam dicturos, promittendo: & in his etiam optando, abominando, rogando, solicitum agendo. Dociles fieri, ut in attentione, neque diu nos moraturos, neque extra causam dicturos pmittendo, summāq; causæ breuiter & dilucide indicando. Quæ omnia quemadmodum in una oratione nonnunquam præstanda sint, ita in omnibus locum non habere: cum sint quæ beneuolentiam, aliæ quæ docilitatem & attentionem desiderent. Quocirca genera causarum, pro quorum uarietate aliud atq; aliud præstandum est, esse cognoscenda: quæ plurimi quinq; fecerint, honestum, humile, dubium uel anceps, admirabile, obscurum. nam turpe sub humili uel admirabili comprehendi, & in ancipiti quidem iudicem maxime beneuolum reddi oportere, in obscuro docilem, in humili attentum, in admirabili & turpi remediis per insinuationem opus esse: ut si persona laboremus, ad causam: si causa, ad personam confugiamus: si his destituamur, quod aduersarium lædat quæramus: aut si fatigati sint, urbanitate opportuna animum reficiamus. aut si persuasit illis aduersarius, nostras probationes promittendo, aduersas eluamus. Inuehitur in declamatores qui plura esse tribus supra nominatis exordii munera uolebant, quæ omnia in hæc tria recidere ostendit. Hinc generalem de exordii ratione præceptionem tradit, ut in eo intueamur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, qua uulgi fama, quo rerū statu qua iudicis opinione sit dicendū. Laudatissima esse exordia demonstrat quæ ab actione partis aduersæ materiam trahant, quia suspecta non sint quasi domi meditata. Elocutionis item & actionis genus exordio conuenire maxime, in quo erunt omnia mediocria & modesta, sententiæ, uox, uultus, compositio, à quo aberit uerbum omne insolens, audacius translatum, ab obsoleta uetustate repetitum, à poetica licentia sumptum, quodque argumentosum nimis, ut est confirmatio: nec prorsus sine argumentationibus, ut est narratio: neque luxu nimis diffluens, ut sunt perorationis loci: sed quod medium quiddam inter hæc omnia obtinebit: in quo turbari memoria sit longe turpissimum futurum. Breue aut longum esse debere prout causa erit perplexa, infamis, uel longa, aut contra. Figurari nonnunquam his schematibus posse, occupatione, apostrophe, prosopopœia loquentis. Eius usum non esse cum iudex est satis præparatus, aut quando non indiget præparatione, cum est nonnunquam occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re incipere cogit. Exordia uitiosa recenset, uulgare, commune, commutabile, separatum, translatum, longum. Postremo exordii usum etiā in aliis partibus esse, & eius finem cum sequenti orationis parte commodissime connectendum præcipit.

De exordio. Cap. I.

Vod principium latine uel exordium dicitur, maiore quadam ratione Græci uidentur προοίμιον nominasse: quia à nostris initium modo significatur, illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei de qua dicendum sit, ostendunt. Nam siue propterea quòd οἴμη cantus est, & citharœdi pauca illa quæ antequam legitimum certamen inchoent, emerendi fauoris gratia canunt, procemium cognominauerunt: oratores quoque ea quæ prius quàm causam exordiātur, ad cōciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt: siue quòd οἶμον idē Græci uiam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic uocare est īstitutum: certe procemium est, quod apud iudicē prius quàm causam cognouerit, prosit. Vitioseq; in scholis facimus, quòd exordio semper sic utimur, quasi causam iudex iā nouerit. Cuius rei licētia ex hoc est, quòd ante declamationem illa uelut imago litis exponitur. Sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secundis

MOSELLANVS.

Qvod principium } Etymologia uidelicet. Id fieri } Vt. s. præparemus auditorem, ut sit nobis accommodatior. À personis } Iudicis, actoris, rei. Suspicio } immodica. Sordium } Auaritiæ. Videamur } Exordiendo. Patronus dabit } Vt beneuolentiam captet ab eorum personis: quod tamen perraro fieri debet. Negat esse procemia } In quibus. s. beneuolentiam captemus ab aduersæ partis patrono, siue etiā à iudice. Rectum } securum. Illud } Inuidiam, odium, contemptum inducere. Fecisse } Aliquid contra inimicos iniuste. Tali causæ } Vbi scilicet iudex erat suarum rerū. Pro regina Berenice } Regis Ptolemæi uxore. Vnde apud Stephanum, ciuitatis nomen in Cilicia Berenice est factum, cum ante Hæsiperis diceretur. Concilio } Dum multi iudices præsint. Nunquam suaserim } Adhiberi metum corrupti iudicii per minas. Quid uero } scilicet dicemus. Ex aliis partibus } quibus constat. Pro Cœlio } Nā miratur Cicero, quòd præter cōsuetudinem festo die ad causam cognoscendam sederunt iudices. Pro Deiotaro } Nam in oratione eius principio queritur Cicero sibi intra angustiā priuatorum parietum dicēdum pro rege, ubi eloquentiæ lucem explicare nō queat. Dixit enim apud Iulium Cæsarem &c. Habitus hoc est noui iudicii noua forma. erat enim consessus iudicum septus magna armatorum manu, ex factione Clodiana: quare timorem sibi dicturo incuti fingit Cicero. Opi-

actionibus potest: primis quidem raro vnquam, nisi forte apud eũ cui res aliunde iam nota sit, dicimus. Causa principij nulla est alia, quàm ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus, inter authores plurimos constat, si beneuolum, attentum, docilem fecerimus. non quia ista non per totam actionem sint custodienda, sed quia initijs pręcipue necessaria, per quæ in animum iudicis, vt procedere vltra possimus, admittimur. Beneuolentiam aut à personis aut à causis duci accepimus: sed personarum nõ est (ut plerique crediderunt) triplex ratio, ex litigatore, & aduersario, & iudice. Nam exordium duci nonnunquã etiam ab actore causæ solet. Quanquam enim pauciora de seipso dicit, & parcius, plurimum tamẽ ad omnia momenti est in hoc positum, si vir bonus creditur. Sic enim continget, vt non studium aduocati videatur afferre, sed pene testis fidẽ. Quare in primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel cognationis, vel amicitiæ, maximeq;, si fieri poterit, Reipublicæ, aut alicuius certe non mediocris exempli. Quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, vt ad agendum magna atq; honesta ratione aut ẽt necessitate accessisse videantur. Sed vt præcipua in hoc dicentis authoritas, si omnis in subeundo negocio suspicio sordium aut odiorum aut ambitionis abfuerit: ita quędam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos & impares ingenijs contra agentium dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ proœmia. Est enim naturalis fauor pro laborantibus: & iudex religiosus libentissime patronum audit quem iustitiæ suę minime timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum iactatione diuersa. Vitandum etiam, ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quẽquam hominem ordinemve videamur, præcipueq; eorum qui lædi nisi auersa iudicum voluntate non possunt. Nam in iudicem ne quid dicatur, non modo palã, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret. Etiam partis aduersę patronus dabit exordio materiam: interim cum honore, si eloquentiam eius ac gratiam nos timere fingẽdo, vt ea suspecta sint iudici, fecerimus: interim per contumeliam, sed hoc perquã raro, vt Asinius pro Vrbiniæ hæredibus Labienum aduersarij patronum inter argumenta malę causæ posuit. Negat hæc esse proœmia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cum authoritate summorum oratorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto quicquid ad dicentem pertinet: cum sit naturale, vt iu-

dices ijs

nio } Ne mali aliquid suspicentur iudices de Cicerone, quòd eũ ante semper defenderit, nũc primum accusare Verrẽ incipiat. multis modis hãc hominum opinionem à se reijcit, indicans urgẽtissimis causis ad hoc se instituti perductũ. Rogantis } Demosthenis. Accusator } Aeschines. Fiducia } Oratoris.

Penę communia } Omnibus exordijs. Abominari } Specie aduersariorum. Vanitate } Leui mendacio. Pro A. Cluẽtio } Qui reus agebatur corrupti iudicij per pecuniam, ut hac ratione Albutius aduersarius damnaretur. Niti } Firmari. Iudicij Iuniani } Habiti à Iunio, quo iam damnatus erat A. Cluentius: uerum res postea prouocationibus extrahebatur. Rationem ueneficij } Nã præterquã quòd existimabatur iudicem pecunia corrupisse, & ueneficia parasse, rumor erat uenenũ ab A. Cluentio paratum aduersãtibus inimicis. Quædam } Crimina. Eleuanda } Leuiora facienda. Remittendam } Diminuendam. Pro Ligario } quo Cicero obiecta crimina confitetur Cesari, apud quem dicebat.

Expectatione } Iudicij suscepti etiã festo die. Genera causarum } Quæ genera recipiantur in tribus primis generibus causarum. Nam ut in iudiciali, sic & in deliberatiuo materia occurret honesti, humilis, dubij, admirabilis, atq; obscuri. Plurimi fecerunt } In quorum numero & Cicero est libro de Inuẽtiõe 1. E'ν δόξοι etc. } Probatum, improbatum, in utranque partem æstimatum, præter opinionem, minime uerisimile. Remedijs } Arte quadam qua iudicem cõciliamus. Et eo quidã } Vt Cicero lib. 1. Rhetoricorũ.

Insinuationem } Vt sit insinuatio oratio quadam dissimulatione & circuitione obscure subiẽs animum auditoris. sic in rhetoricis. Surrepat animis } Iudicũ. Res sit improba } quam petamus. Probetur } Cõmendetur eã. Et qdã quibus } In quorũ numero ẽ Hermogenes Græcus Tomo. 2. Propria ratione } Ex causæ habitu. Causa laborabimus } Parum honestã.

Se quoq; moueri } Nã facilitatẽ & imprudentiã Rabirij litigatoris dãnat et ipse qua opes suas regi Alexandrino Ptolemæo pfugo crediderat: unde de pecunijs repetũdis reus factus sit Posthumus. Apud fatigatos } Detrimentũ qđ posſit inde euenire, est, q. cũ iudicũ actione aduersarii sint occupati. Alterũ } Fatigationẽ. Sociorum } Siculorũ. Schema } Figura sententia. πρόληψις } Occupatio et præsumptio. Quæ } s. spẽs.

Veras } rectas. Facillime posint } Rõnes proœmiorũ. Ibi } In iudicio. E re } causa. Fidẽ } authoritatẽ. Decebit } Decorabit. Cõpositiõis } Breuioris.

Vocis } Leuioris. Vultus } Honestioris. Indubitabili } certissimo. Accuratas } Oĩno plenas. Recepti } A iudicibus.

Cõciliatis animis } Iudicum.

Feretur } Tolerabitur. Locos } Cões cõtra uitia, et p uirtutibus. Notari } dãnari. Nitore } elegãtia. Deducta } distĩcta uariis mẽbris. Illaboratæ } Extpali. Sed hæc: sunt tractãda. Turbari } labi. Destitui } Turpiter se dare. Nusquã turpius } esse pũt q̃ in pœmio. Cicatricosa } cicatricibus affecta.

Sẽsus } Sniãs. Ne in caput } In iustã orationis sũmã. Vtilitas } Auersi sermonis. Demosthenes } Vnica forma dicendi in oratiõe p Ctesiphõte. Insistit } Fortius monit. Hoc tãtũ iudicasset } Sĩpliet mõ. Qđ idẽ } lãguescere orationẽ. Vt mõ } In codẽ capite. Preterea } Vitiosum ẽ pœmiũ. Hæc } s. de pœmio obseruabũtur. Aristoteles } lib. 3. Rhet. Apud bonos iudices } Quòd uidelicet hi non affectibus, sed qualitate causæ ad pnũciãdũ impellãtur. Iã hoc præcipue molimur pœmio, ut iudices qsq; in suæ causæ utilitatẽ cõciliet. Verũ apud Lacedæmõios cautũ erat, ne qs pœmiis uteretur. Prodicus } Rhetor Græcus. Frigida ẽ affectatio } Vt pgressio efficiat aliquã sniam.

dices iis quos libentius audiunt, facilius etiam credant. Ipsius autem litigatoris persona tractanda varie est. Nam tum dignitas eius allegatur, tum commendatur infirmitas. nonnunquam contingit relatio meritorum: de quibus uerecundius dicendū erit sua quàm aliena laudanti. Multum agit sexus, ætas, conditio, in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, coniuges allegantibus. Nam sola rectum quoque iudicem inclinat miseratio: Degustanda tamen hæc procemio, non consumenda. Aduersarii vero persona prope iisdē omnibus sed è contrario ductis impugnari solet. Nam et potentes sequitur inuidia, & humiles abiectosq; contemptio, & turpes ac nocentes odium: quæ tria sunt ad alienandos iudicum animos potentissima. Neque hæc dicere satis est, quod datur etiam imperitis: pleraque augēda aut minuenda, vt expediet. Hoc enim Oratoris est, illud causæ. Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum (quod & fieri cum modo debet, & est tamen parti utrique commune) sed si laudem eius ad utilitatem nostræ causę coniunxerimus, vt allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus iustitiam, pro infelicibus misericordiam, pro lęsis seueritatem, & similiter cætera. Mores quoque (si fieri potest) iudicis velim nosse. Nam prout asperi, lenes, iucūdi, graues, duri remissi erūt, aut assumere in causam naturas eorum qua competent, aut mitigare qua repugnabunt, oportebit. Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis inimicus, aut aduersario sit amicus, qui iudicat: quæ res utrique parti tractanda est, ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam prauis hic ambitus, aduersus amicos, aut pro his quibus cum simultates gerant, pronunciandi, faciendiq;, iniuste ne fecisse videantur. Fuerunt etiam quidam rerum suarum iudices. Nam et in libris obseruationum à Septimio editis, affuisse Ciceronem tali causæ inuenio: & ego pro Regina Berenice apud eam ipsam dixi. Similis hic quoque superioribus ratio est. Aduersarius enim fiduciam partis suæ iactat, patronus timet cognoscentis uerecūdiā. Prętera detrahenda vel confirmanda opinio si quam præcipue domo uidebitur iudex attulisse. Metus etiam nōnunquam est amouendus: ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeii cōtra se disposita putaret, laborauit. Non nunquam adhibendus, vt idem in Verrem facit: sed adhibendi modus alter ille frequens est & fauorabilis, ne male sentiat populus Romanus, ne iudicia transferantur. alter autem asper & rarus, quo minatur corruptis accusationem. id quidem in concilio ampliore vtcunq; tutius. nam & mali inhibentur, et boni gaudent. Apud singulos vero nunquā suaserim, nisi defecerint omnia. Quod si necessitas exigit, non erit iam ex arte oratoria: non magis quam appellare, etiam si id quoque sæpe utile est: aut antequam pronunciet, reum facere. Nam & minari & deferre etiam non Orator potest. Si causa, conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in vsum principii, quæ maxime fauorabilia uidebūtur, decerpi oportebit, quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, vt ex singulis quæstionibus singuli sensus in procemum conferantur. Nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quęstiones iudicem pręparandum. In quo vitii nihil erat, nisi in vniuersum id præciperet: quod nec omnis actio patitur, nec omnis causa desiderat. Nā protinus à petitore primo loco, dum ignota iudici lis est, quo modo ex quæstionibus ducemus sententias? nimirum res erunt indicandæ prius. Demus aliquas (nam id exigit ratio nonnunquam) etiamne potentissimas omnes, id est totam causam? sic erit in procemio peractu narratio. Quid uero si (ut frequēter accidit) paulo est durior causa? non beneuolentia iudicis petenda ex aliis partibus erit, sed non ante conciliato eius animo nuda quæstionum committetur asperitas? Quæ si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil procemio opus esset. Aliqua ergo nonnunquam, quę erunt ad conciliandum nobis iudicē potentissima, nō inutiliter interim ex quæstionibus in exordio locabuntur. Quę sint porro in causis fauorabilia, enumerare non est necesse, quoniam & manifesta erunt cognita cuiusque controuersiæ conditione, & omnia colligi in tanta litium varietate non possunt. Vt autem hęc inuenire, & augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certe minuere, ex causa est. Miseratio quoque aliquando ex eadem venit, siue quid passi sumus graue, siue passuri. Nec enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare procemium ab epilogo credam, quòd in hoc prςterita, in illo futura dicātur: sed quòd in ingressu parcius & modestius prætentanda est iudicis misericordia: i epilogo uero liceat totos effundere affectus, & fictam orationē induere personis, & defunctos excitare, & pignora eorum producere: quæ minus exordiis sunt usitata. Sed hęc q̄ supra dixi, non mouere tantum, verum ex diuerso amoliri quoq; procemio opus est. Vt autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum: ita aduersariorum superbū, si vicerint, vtile est credi. Sed ex iis quoq; quæ non sunt personarum nec causarum, uerum adiuncta personis & causis, duci procemia solent. Personis applicātur nō pignora modo, de quibus supra dixi, sed propinquitates, amicitiæ, interim regiones etiam, ciuitatesq;,

et si quid aliud eius quem defendimus casu lędi potest.

Ad causam extra pertinet tempus, unde principiũ pro Cęlio. Locus, unde pro Deiotaro. Habitus, unde ꝑ Milone. Opinio, vnde in Verrẽ. Deinceps, ne omnia enumerentur, fama iudiciorum, expectatio vulgi. nihil enim horum in causa est, ad causam tñ pertinet. Adijcit Theophrastus ab actiõe principium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphõte, vt sibi dicere suo potius arbitrio liceat rogantis, q̃ eo modo quem accusator actione praescripserat. Fiducia ipsa solet opinione arrogantiae laborare. Faciunt fauorem & illa pene communia, non tamen omittenda vel ideo, ne occupentur, optare, abominari, rogare, solicitũ agere: quia plerũq; attentum quoq; iudicẽ facit, si res agi videtur noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum: praecipue tamen si iudex aut sua vice aut Reipublicae commouetur: cuius animus spe, metu, admonitione, ꝓcibus, vanitate deniq;, si id profuturum credemus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad audiendum nõ inutilia, si nos neq; diu moraturos, neq; extra causam dicturos existimẽt. Docilem sine dubio & haec ipsa pręstat attentio: sed & illud, si breuiter & dilucide summam rei de qua cognoscere debeat, indicauerimus: quod Homerus atq; Virgilius operum suorum principijs faciũt. Nam istius rei modus est, vt propositioni similior sit, q̃ expositiõi: nec quomodo quicque sit actum, sed de quibus dicturus sit Orator ostẽdat. Nec uideo quod huius rei possit apud Oratores reperiri melius exemplum, q̃ Ciceronis ꝑ A. Cluẽtio, Animaduerti Iudices omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes: quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur inuidia iã inueterata iudicij Iuniani: altera tantummodo consuetudinis causa timide & diffidenter attingere rationem veneficij criminum, qua de re lege est haec quęstio constituta. Id tamen totum respondenti facilius est, q̃ ꝓponenti: quia hic admonendus iudex, illic docendus est: Nec me quanquam magni authores in hoc duxerint, ut non semper facere attẽtum ac docilem iudicem uelim: non quia nesciam id quod ab illis dicitur, esse pro mala causa: qualis ea sit, non intelligi: uerum quia istud non negligentia iudicis cõtingit, sed errore. Dixit enim aduersarius, & fortasse persuasit: nobis opus ẽ eius diuersa opinione: quae mutari non potest, nisi illũ fecerimus ad ea quae dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? Imminuenda q̃dam, & eleuãda, & quasi cõtẽnẽda esse cõsentio, ad remittẽdã intẽtionẽ iudicis, quã aduersario ꝓstatuit fecit ꝑ Ligario Cicero. Quid eñi agebat aliud ironia illa, q̃ ut Cęsar minus se in rẽ tãquã nõ nouam intẽderet? Quid pro Caelio, q̃ vt res expectatione minor uideretur? Verũ ex ijs quae proposui, aliud in alio genere causae desiderari palam est. Genera porro causarum plurimi quinq; fecerunt, honestum, humile, dubium uel anceps, admirabile, obscurum: id est, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sũt quibus recte uideatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabili subijciunt. Admirabile autem uocant, quod est pręter opinionem hominum cõstitutum. In ancipiti maxime beneuolum iudicem, in obscuro docilẽ, in humili attẽtum parare debemus. Nam honestũ quidẽ ad conciliationem satis per se ualet: in admirabili & turpi, remedijs opus est. Et eo quidam exordium in duas diuidunt partes, principium, & insinuationem: vt sit in principijs recta beneuolentiae & attẽtionis postulatio: quę quia esse in turpi causae genere non possit, insinuatio surrepat animis, maximę ubi frons causae non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur: aut si facie quoq; ipsa premitur, vel inuidia consistentis ex diuerso patroni, aut patris, vel miserabilis senis, caeci, infantis. Et quidem quibus aduersus haec modis sit medendum, uerbosius tradunt, materiasq; ipsi sibi fingunt, & ad morem actionũ prosequuntur: sed hae cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes nõ possumus, nisi generaliter cõprehendantur, in infinitum sunt extrahendae. Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur. Illud in vniuersum pręceptum sit, ut ab ijs quae lędunt, ad ea quae prosunt, refugiamus. Si causa laborabimus, persona subueniat: si persona, causa: si nihil quod nos adiuuet, erit, quęramus quid aduersarium lędat. Nam ut optabile est, plus fauoris mereri: sic proximum, odij minus. In ijs quę negari non poterunt, elaborandum ut aut minora q̃ dictum est, aut alia mente facta, aut nihil ad praesentem quaestionem pertinere, aut emendari posse poenitentia, aut satis iã punita videãtur. Ideoq; agere aduocato quã litigatori facilius: quia & laudat sine arrogantię crimine, & aliquando vtiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoq; moueri interim finget, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, & authoritatem induat uera sentiẽtis, quo magis credatur vel defendenti eadem, vel neganti. Ideoq; hoc primum intuemur, litigatoris an aduocati persona sit utendum, quoties utrũq; fieri potest. Nam id in schola liberum est, in foro rarum, vt sit idoneus rei suae quisq; defensor. Declamaturus autẽ maxime positas in affectibus causas proprijs personis debet induere. Hi sunt enim qui mandari nõ possunt: nec eadem ui perferuntur alieni animi, qua sui, motus.

His etiam de causis insinuatione videtur opus esse,

ſi aduerſarij actio iudicum animos occupauerit, vel ſi
dicendum apud fatigatos eſt: quorum alterum promit-
tendo noſtras probationes, & aduerſas eludendo, uita
bimus: alterum & ſpe breuitatis, et ijs quibus attentum
fieri iudicem docuimus. Et urbanitas opportuna refi-
cit animos, & undecunq; petita iudicis uoluptas leuat
tædium. Non inutilis etiam eſt ratio occupãdi quæ
uidentur obſtare: vt Cicero dicit ſcire ſe mirari quoſ-
dam, quòd is qui per tot annos defenderit multos, læſe
rit neminem, ad accuſandum Verrem deſcenderit. de-
inde oſtendit hanc ipſam ſociorum defenſionem. quod
ſchema πρόληψις dicitur. Id cũ ſit utile aliquando, nũc
à Declamatoribus quibusdã pene ſemper aſſumitur,
qui fas non putant niſi à contrario incipere. Negant
Apollodorum ſecuti, treis eſſe (de quibus diximus) p̃
parandi iudicis partes: ſed multas ſpecies enumerant,
vt ex moribus iudicis, ex opinionibus ad cauſam extrà
pertinentibus, ex opinione de ipſa cauſa, quæ ſunt pro
pe infinitæ: tum ijs, ex quibus omnes controuerſię con-
ſtant, perſonis, factis, dictis, cauſis, tẽporibus, locis, oc-
caſionibus cęteris. Quas ueras eſſe fateor, ſed in hęc
tria genera recidere. Nam ſi iudicem beneuolum, attẽ-
tum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, non
reperio: cum metus ipſe, qui máxime videtur eẽ extra
hęc, & attentum iudicem faciat, & ab aduerſo fauore
deterreat. Verum quoniam non eſt ſatis demonſtrare
diſcentibus quę ſint in ratione procœmij, ſed dicendum
etiam quomodo perfici facillime poſsint: hoc adijcio, ut
dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra
quem, quo tempore, quo loco, quo rerum ſtatu, qua uul
gi fama dicendum ſit: quid iudicem ſentire credibile ſit
antequam incipiamus. tũ quid aut deſideremus, aut de-
precemur: ipſa illum natura eo ducet, ut ſciat quid pri
mum dicendum ſit. At nunc omne quod ceperint, pro-
œmium putant, & ut quicq; ſuccurrerit, vtiq; ſi aliqua
ſententia blandiatur, exordium. Multa autem ſine du-
bio ex alijs partibus ſunt, aut alijs partibus cauſæ com
munia: nihil tamen in quaq; melius dicitur, q̃ q̃d ęque
bene dici alibi non poſsit. Multum gratiæ exordio
eſt quod ab actione diuerſæ partis materiã trahit, hoc
ipſo, quòd non compoſitum domi, ſed ibi atq; è re natũ,
& facilitate famã ingenij auget, & facie ſimplicis ſum
ptiq; è p̃ximo ſermonis fidem quoq; acquirit: adeo ut
etiam ſi reliqua ſcripta atq; elaborata ſint, tamen ple-
runq; videatur tota extemporalis oratio, cuius initiũ
nihil præparatum habuiſſe manifeſtum eſt. Frequen
tiſsime uero procemium decebit & ſententiarum & cõ
poſitionis & vocis & uultus modeſtia: adeo ut in gene
re cauſę etiam indubitabili, fiducia ſe ipſa nimiũ exere
re non debeat. Odit enim iudex ferè litigantis ſecuri
tatem, cumq; ius ſuum intelligat, tacitus reuerentiam
poſtulat. Nec minus diligenter, ne ſuſpecti ſimus vlla
parte, uitandum: propter quod minime oſtentari debet
in principijs cura, quia uidetur ars omnis dicentis con
tra iudicem adhiberi. Sed ipſum iſtud euitare, ſummæ
artis eſt. Nam id ſine dubio ab omnibus, & quidẽ opti
me præceptum eſt, verum aliquatenus temporum con
ditione mutatur: quia quibusdam in iudicijs, maximeq;
capitalibus, vt apud Centumuiros, ipſi iudices exigunt
ſolicitas & accuratas actiones: contemniq; ſe, niſi in di
cendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tã
tum, ſed etiam delectari volunt. Et eſt difficilis huius
rei moderatio: quæ tamẽ ita temperari poteſt, ut videa
mur accurate, non callide dicere. Illud ex pręceptis ve
teribus manet, nequod inſolens uerbũ, ne audacius trãſ
latum, ne aut ab obſoleta uetuſtate, aut à poetica licen
tia ſumptum, in principio deprehendatur. Nondũ enim
recepti ſumus, & cuſtodit nos recens audientium intẽ-
tio. magis conciliatis animis, & iam calentibus, hæc li-
bertas feretur, maximeq; cum in locos fuerimus ĩgreſ
ſi, quorum naturalis ubertas licẽtiam uerbi notari cir
cunfuſo nitore non patitur. Nec argumẽtis autem, nec
locis, nec narrationi ſimilis eſſe in procemio debet ora-
tio, neq; tamen deducta ſemper, atq; circunlata, ſed ſæ
pe ſimplici atq; illaboratę ſimilis, nec uerbis vultuq; ni
mia promittens. Diſsimulata enim, & vt Greci dĩt,
ἀνεπίφατος actio, melius ſæpe ſurrepit. Sed hæc p̃ut
formari animos iudicum expediet. Turbari memo
ria, vel continuandi uerba facultate deſtitui, nusquam
turpius: cum uitioſum procemium poſsit uideri cicatri
coſa facies: & peſsimus certe gubernator, qui nauem,
dum portum egreditur, impegit. Modus autẽ prin
cipij, pro cauſa. Nam breuius ſimplices, longius perple
xæ ſuſpectæq; & infames deſiderant. Ridendi uero,
qui uelut leges procemijs oĩbus dederunt, vt intra qua-
tuor ſenſus terminarentur. Nec minus euitanda eſt im
modica eius lõgitudo, ne in caput excreuiſſe videatur,
& quo pręparare debet, fatiget. Sermonem à per
ſona iudicis auerſum, quæ ἀποστροφή dicitur, quidam
in totum à procemio ſummouent, nonnulla quidem in
hanc perſuaſionem ratione ducti. Nã prorſus eſſe hoc
magis ſecundum naturam confitendum eſt, vt eos allo-
quamur potiſsimum, quos conciliare nobis ſtudemus.
Interim tamen & eſt hic procemio neceſſarius ſenſus
aliquis: & is acrior fit atque vehementior ad per-
ſonam directus alterius. Quod ſi accidat, quo iure, aut
qua tanta ſuperſtitione prohibemur dare per hãc figu
ram ſentẽtiæ uires? nec enim iſtud ſcriptores artium,

quia non liceat, sed quia non putent utile, vetant. Ita si vincet vtilitas, propter eandem causam facere debebimus, propter quam uetamur. Et Demosthenes autem ad Aeschinem orationẽ in procemio cõuertit, & Marcus Tullius cum pro alijs quibusdam, ad quos ei uisum ẽ, tũ pro Ligario ad Tuberonem. Nam erat multo futura lãguidior si esset aliter figurata. quod facilius cognoscet si quis illam totam partem vehementissimam, cuius hæc forma est, Habes igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum, &c. cõuertat ad iudicem: tum enim vere auersa videatur oratio, & languescat vis omnis dicentibus nobis, Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum. Illo enim modo pressit atq; instititit, hoc tantum indicasset. Quod idẽ in Demosthene, si flexum illi mutaueris, accidet. Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, vsus est principio, & quidem procinus? Grauiter & iniquo animo maledicta tua paterer Marce Tulli. sicut & Cicero fecerat in Catilinam, Quousq; tãdem abutere patientia nostra? Ac ne quis Apostrophen miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quæ causa est in commentarijs (nam bis eundem defendit) Prosopopœia loquẽtis pro reo utitur: pro Rabirio vero Posthumo, eodẽq; Scauro reo Repetundarum, etiam exẽplis: pro Cluentio (ut modo ostendi) partitione. Nõ tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptũ vicerit ratio: quo modo & similitudine, dum breui, & translatione, atq; alijs tropis (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) vtemur interim: nisi sicui diuina illa pro Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. Alia exordiorum uitia verius tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, vulgare dicitur. Id minus fauorabile, aliquando tamen non inutiliter assummus: magnis sæpe Oratoribus non euitatum. Quo & aduersarius vti potest, commune appellatur. Quod aduersarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile. Quod causæ non cohæret, separatum. Quod aliunde trabitur, translatum. Præterea quod longum, quod contra præcepta est. Quorum pleraq; nõ principij modo sunt uitia, sed totius oratiõis. Hæc de Procemio, quoties erit eius usus. Non semper autem est. Nam & superuacuum aliquando est, vt si sit præparatus satis etiã sine hoc iudex, aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessariũ apud bonos iudices negat: aliquando tamen uti nec si uelimus, eo licet, cum iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit incipere. Contraq; est interim procemij uis etiam non exordio. Nam iudices & in narratione nonnunquam, & in argumentis, vt attendant, & vt faueant, rogamus: quo Prodicus uelut dormitantes eos excitari putabat: quale est Ciceronis, Tum C. Varenus, is qui a familia Ancharianæ occisus est: Hoc, quæso, Iudices, diligẽter attẽdite. Vtiq; si multiplex causa est, sua quibusq; partibus danda præfatio est: vt, Audite nunc reliqua. &, Transeo nunc illuc. Sed in ipsis etiam probationibus multa junguntur procemij uice, vt facit Cicero pro Cluentio, dicturus contra Cẽsores: pro Muræna, cum Seruio se excusat. Verum id frequentius est, q̃ vt exemplis confirmandũ sit. Quoties autem Procemio fuerimus vsi, tũ siue ad expositionem trãsibimus, siue protinus ad probationem, id debebit in principio postremum esse, cui commodissime iungi initium sequentium poterit. Illa uero frigida & puerilis est in scholis affectatio, vt ipse transitus efficiat aliquam vtiq; sententiam, & huius velut præstigiæ plausum petat: vt Ouidius lasciuire in Metamorphosi solet, quem tamen excusare necessitas potest res diuersissimas in speciem unius corporis colligentem.

Oratori vero quid est necesse surripere hanc transgressionem, & iudicem fallere, q vt ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? Peribit enim prima pars expositionis, si iudex narrari nondũ sciet.

Quapropter ut non abrupte cadere in narrationem, ita non obscure transcendere, est optimũ. Si uero longior sequetur ac perplexa magis expositio, ad eã ipsam præparandus erit iudex: vt Cicero sæpius, sed hoc præcipue loco fecit, Paulo longius exordium rei demonstrandæ repetam, quod quæso iudices ne molestè patiamini: principijs enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis. Hæc ferè sunt mihi de exordio comperta.

ARGVMENTVM.

Constituto ad audiendum per exordium iudice, locum habet narratio per quam quid in controuersiam ueniat, cognoscit. Circa quã hæc præcipue tangit: Quid narratio: Quæ eius propria, Quæ partes: An exordio semper subiungatur: An semper necessaria: Qui sit narrationis ordo: Quomodo in fictis narrationibus color ueritatis tuendus sit: & quot illæ sint. Quæ uirtutes narrationis, aut quæ uitia, & quæ elocutio: Quale initium, & finis. Narrationem esse rei factæ, uel non factæ, utilem ad persuadendum expositionem definit. Narrationis tria esse propria: ut sit dilucida, breuis, & uerisimilis. Dilucidam fore, si uerbis proprijs & significantibus exponatur: non sordidis, non nimis exquisitis: si locis, temporibus, personis, & causis distinguatur: si rebus consentiat pronunciatio. Breuem, si inde ceperimus, unde ad iudicem pertinet, si superuacua reciderimus: si partitione utamur, si nimiam breuitatem, quæ obscuritatem parit: uitaremus.

rit, uitauerimus: si in longis breui interfatione & commonitione utamur. Credibilem, si omnia conuenientia personis, locis, temporibus, naturæ, consuetudini, hominum opinionibus, & causas rationesq́; factis consentaneas protulerimus: si argumentorum semina per totam narrationem sparserimus: si uerbis uulgaribus & communibus, callida simplicitatis imitatione fuerimus usi. Narrationem in iudicijs duplicem esse tradit: unam ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium. hanc locum habere ubi factum negatur, & longam etiã esse circa argumenta criminis, de anteacta uita, de causis propter quas innocẽs in periculum deducatur, alijsque, quibus quod obijcitur, incredibile fiat. Id Vlyssis à Teucro accusati exemplo apertius reddit. Hinc repetundarum & ambitus causas, tot narrationes, quot obijciantur crimina, habere posse. Subiungit & alias, non ipsius causæ, sed ad causam pertinentes: quarum aliæ exempli causa fiant: aliæ excutiendi alicuius extrinsecus criminis: aliæ augendi. Fictas etiam introduci monet, uel ad concitandos iudices, uel ad recreandos aliqua urbanitate: interdum etiam per digreßionem, decoris gratia. Quibus duabus formis contentus, aliarum plura genera facientium, ut p̃sonæ, loci, temporis, causarum, & c. nimis subtiles diuisiones non recipit. Narrationem ordine naturali exordio subiungẽdam asserit. Id tamen interdum conditione causarũ mutari, ut si præiudicijs grauemur, ut in causa Milonis: aut multis anteactæ uitæ criminibus oneremur, ut in causa Cælij: quæ prius amolienda sunt, quàm ad causam accedamus. Non esse semper narrandum contendit, cum causæ tam breues sunt, ut propositionem potius habeãt, quàm narrationem: aut cum iudici omnia sunt cognita, maxime ut nobis expedit. Adfert & alia actoris uel patroni propria tempora. Si narratio contra nos erit, non prætermittendam (ut quidam uolebant) sed extenuãda, melius interpretanda, alijs causis præmunienda, quæ contra nos faciant, contendit: quod quo pacto in tribus statibus faciendum sit, cõiectura, finitione, & qualitate, fusißime docet. Quod si mixta erit, partem quæ pro nobis facit, prius esse tractandam, deinde aduersus reliqua remedijs utendum: si plura erunt quæ prosint, in medijs tanquam auxilijs ponenda quæ obstant, minus uirium sic habitura. Narrationis ordinem esse, ut quo pacto quid gestum est, sic à nobis commemoretur: nisi ut ordinem inuertamus, magis expediet: nam pro re & tempore intuenda uaria quæ prosint: quod pluribus figuris fieri potest. simulando excidisse, quod utiliore loco reducatur: aut exposita re, causas quæ antecesserunt, subiungendo. Circa narrationes fictas (quarum genus unum instrumentis adiuuetur, alterum dicentis ingenio tuendũ sit) curandũ primum, ut quod fingitur, fieri poßit: ut loco, personæ, tpi conueniat: & rõnẽ credibilem, ordinẽq; habeat: ne quæ inter se pugnẽt: & ea fingẽda, quæ non poßint refutari p testes. Itẽ quæ à defunctis, uel ab eo cui expediet, uel ab aduersario, cui neganti nemo lubens credet. Vitiosa esse in narratione, Excursum, Apostrophen, Prosopopœiam, Argumentationes, quæ tamen ratione cogente in eadem uirtutum obtinent locum, præter argumentationes, quæ ab hoc loco sunt alienæ. Elocutionem, quantum res patitur, debere excultam esse, omniq; uenere exornatam, & uerbis quasi sensu tinctis, id est sententiæ cuiusdam aut argumenti admonẽtibus distinctam, ad rem tamen accommodatam, ut parua presse, grauia atrociter, tristia miserabiliter dicamus: ad quod plurimum conducet quæ res quasi ante oculos ponit hypotyposis, & narrantis authoritas, quæ & bona uita & sancto orationis genere paretur. Narrationis initium esse à persona, uel à re: & personam poni interdum cum suis accidentibus, interdum sine his. Finem eius perduci eo posse, unde quæstio oritur, maxime à petitore: nam à defensore non semper item.

De narratione. Cap. II.

MAxime naturale est, & fieri frequentisſime solet, ac debet, ut præparato p hæc quæ supra dicta sunt, iudice, res de qua pronũciaturus est, indicetur. Ea est narratio. In qua sciens transcurram subtiles nimium diuisiones quorundam plura eius genera facientium. Non enim solam uolunt esse illam negocij de quo apud iudices quæritur, expositionem, sed Personæ: vt, Marcus Acilius Palicanus, humili loco, Picens, loquax magis q̃ facundus. Loci, vt, Oppidum est in Hellespõto Lampsacum, Iudices. Temporis, ut Vere nouo, gelidus canis cum montibus humor Liquitur. Causarum, quibus historici frequentissime vtuntur, cum exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. Præter hæc, alias perfectas, alias imperfectas vocãt: quod quis ignorat? Adijciunt expositionem & præteritorũ esse temporum, quę est frequentißima: & præsentium, qualis est Ciceronis de discursu amicorum, Chrysogonus postquam est nominatus. & futurorum, quæ solis dari vaticinantibus potest. Nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio. Sed nos potioribus vacemus.

Pleriq; semper narrandum putauerunt: quod falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia

MOSELLANVS.

PIcens } Ager is est in Italia sic appellatus, quasi minus celebratus & inglorius, ut est apud Ciceronem de Amicitia. Loci } quam scriptores τοπογραφίαν, loci descriptionem uocãt: quemadmodum personæ narrationem προσωπογραφίαν, & temporis χρονογραφίαν, causarũ αἰτιογραφίαν, aut etiam αἰτιολογίαν. Vt } idem Cicero in Verrẽ. Ciceronis de discursu } in oratione pro Roscio. Chrysogonus } Inimicus Roscij. ὑποτύπωσις } Subformatio. Vel de re constat } Cum narrationis uirtute res ita depingitur oculis, ut non tam audiri q̃ spectari putetur: quod maxime fit proprijs uerbis, naturali rerum seruato ordine. Porro τύπος Græcis imaginem sonat: ὑπὸ sub, quòd fit uelut subiectæ rei imago. Pubertas } qñ corpus pilis uestitur, tũc pubertas incipit. Diuersæ partis expositio } Aduersarij pars tenetur explicare fusius q̃ actor proposuit sub compendio, si commodum fuerit. Rabirio Posthumo } Reo repetundarum. Conuenit } Inter authores. Anteacta uita } Modeste et pacifice. Alijsq; } De causis. Tragœdiis } Euripidis in Aiace. De laude } Gloria bellica propter arma ipsius Patrocli, quo certamine uictus Aiax per mœrorem in insaniam redactus est, unde postea sibi ipsi mortem consciisse narratur. Eiusmodi narrationes } parum plenas. Petitionem } Magistratus. Hic } In ea narratione. Veneficio } cuius reus agebatur. Ille } Duæ narrationes. Excutiendi } Repellendi. Ventum } A rege Ptolemæo. Curationem } Administrationem pecuniæ. Suscepisset } Posthumus. Vel augendi } Gratia. Iter } Per Siciliam. Cuius } narrationis. Paulo ante } In principio huius capitis. Soluendos } Recreandos. Proserpina } quæsita à matre Cerere. Compara-

quædam tam breues causæ, vt propositionem potius habeant q̃ narrationem. Id accidit aliquando utriq; parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de iure quæritur: ut apud Centũuiros, filius an frater debeat esse intestato hæres: pubertas, annis, an habitu corporis æstimetur. Aut cum est quidem narrationi locus, sed ante aut iudici nota sunt omnia, aut priore loco recte exposita. Accidit aliquando alteri, & sæpius actori, vel quia satis ẽ proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse, Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione, legatum peto ex testamẽto. Diuersæ partis expositio est, cur ea non debeantur. Et satis est actori, & magis expedit sic indicare, Dico ab Horatio sororem suam interfectam. Nanque & propositione iudex crimẽ omne cognoscit, et ordo et causa facti pro aduersario magis est, Reus cõtra tũc narrationẽ subtrahit, cũ id quod obijcitur, nec negari nec excusari potest, sed in sola iuris q̃one consistit: vt in eo qui cum pecuniam priuatã ex ęde sacra surripuerit, sacrilegij reus est, cõfessio verecundior, q̃ expositio, Non negamus pecuniã de tẽplo esse sublatã, calũniatur tñ accusator actione sacrilegij, cum priuata fuerit, non sacra vos aũt de hoc cognoscitis, an sacrilegio sit admissum. Sed vt has aliqñ non narrãdi causas puto, sic ab illis dissentio qui non esse narrationem existimẽt, cũ reus, quod obijcitur, tantũ negat. In qua est opinione Cornelius Celsus, qui conditionis huius esse arbitratur plerasque cædis causas, & omnes ambitus ac repetundarum. Non enim putat esse narrationem, nisi quæ summam criminis de quo iudicium est, continet: ac deinde fatetur ipse pro Rabirio Posthumo narrasse Ciceronem: atqui ille & negauit peruenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæstio constituta: & in hac narratiõe nihil de crimine exposuit. Ego aũt, magnos alioqui secutus authores, duas esse in iudicijs narrationum species existimo. alteram ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium expositionem. Non occidi hominem, nulla narratio est: conuenit: sed erit aliqua, et interim etiã longa, circa argumẽta eius criminis, de anteacta uita, de causis propter quas innocens in periculum deducatur, alijsque, quibus incredibile id quod obijcitur, fiat. Nec enim accusator hoc tantum dicit, occidisti, sed quibus id probet, narrat: ut in tragœdijs, cum Teucer Vlyssem reum facit Aiacis occisi, dicens inuentum eum in solitudine iuxta exanime corpus inimici cũ gladio cruẽto: non id modo Vlysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cũ Aiace inimicitias fuisse: de laude inter ipsos certatum. deinde subiungit quomodo in eam solitudinem venerit, iacentem exanimẽ

tum } inuentum. Conciliatior } Magis fauens. Sed hoc } Hunc ordinem. Nisi forte } Quod absurdum est dicere.

Pro Milone scriptam } Nam non pauit eam causam, sed armatorum, qui iudiciũ sepserant, strepitu deterritus, ĩ media causa obmutuit: & quod uoce non poterat, domum regressus calamo Miloni præstitit. Distulisse } protulisse. Præpositis } Disputatis. Præiudicio } quæ prima est quæstio post proœmium. Aut si Cn. Pompeium } Quæ est secunda quæstio. Gratiam } Clodij. Quod fiet } qui ordo orationis. Cauendi } excipiendi. Flagitijs } grauibus sceleribus. Criminibus } accusationibus. M. Cælius } adolescens perditus. Petulantiæ } Procacitatis. Deinde } Nónne. Ipsius } sceleris. Actione } Oratione: accusabatur enim ab amicis Clodiæ nobilis matronæ, tanquam pro ære quod debebat ipsi mulieri, uenenum parasset. In quibus } Ludis.

Certa quædam } Argumenta.

Ideóq; } In scholis suo loco, contra suam partem. Meditatio } Præexercitatio. Vtrunque } Seorsim. Scholasticis } declamationibus. Zelotypũ } Maritum. Zelotypus maritus dicitur, qui cum uxoris pudicitiæ non credat, eam quibus potest rationibus ita deformat ne corporis elegantia alios in sui amorem alliciat, pelliciatq;. nomen sumptum est ab æmulatione formæ. ζῆλος æmulatio dicitur, et τύπος forma. Male tractationis } quòd se male tractat, uel enormis læsionis.

Aristotelis } lib. tertio Rhetoricorum. Per medium } Mediocrem modum narrandi imitari.

Quod } Id est quare. Esse uerisimilem } Nam nisi uera esset ista narratio, haudquaquã posset tota pro nobis esse. Nõ tamen exquisitis } parum obuijs authoribus. Quæ quidem uirtus } Perspicuitatis. Nescias præstare &c. } Dubitare quis poterat, utrum minus uelint proprie loqui, an minus possint, adi

mit autem Fabius hoc sermone istis nouatoribus & facultatẽ & uoluntatem puræ orationis. & ad hunc modum exponit Fabij uerba Erasmus in cõmentarijs De uerborum et rerum copia. Rerum } Dicendarum.

Soluimus oram } Ora funis ẽ quo nauis è puppi alligatur retinaculo alicui ipsius portus. sic enim exponit hunc locum Sypontinus pontifex, quemadmodum uides epist. prima, libro primo, quo legere malui auram: neq; desunt qui diuersam lectionem secuti, oram legunt, ut sit sensus, soluere oram, à littore discedere. Ego tanto codicum cõsensui, qui oram habẽt, repugnare non audeo. σύντομον } Concisam, à τέμνω scindo, & σὺν, id est con. ταυτολογίας } i. superfluas locutiones per iterationes intelligo, quas Grãmatici uocant ἐπαναλήψεις & ἐπαναλογίας, id est repetitiones & iterationes eiusdem sententiæ, idq; p eadẽ uerba. Apud Ciceronem } In oratione pro Aulo Cecinna. At partitio } quod secundo loco criminandũ.

Quod Cicero } pro Quinto Ligario reo læsæ maiestatis apud imperatorem Iulium Cæsarem. Mimis } Fabulis. Præparationes } Facundæ. Latuerint } Irrepserint in animos iudicum. Simplicitatis imitatio } Vt enim homines simplices in mendacij suspicionem haud temere ueniunt, ita quoq; hæc morum simplicitatem imitata, aliquoties plus fidei meretur, q̃ arte contorta. unde etiam prouerbio dicitur, Veritatis esse simplicem orationẽ: & pueris ætate simplicissima in prouerbio attribuitur ueritas. Festinato } Festinanter. Hæ sunt } Videlicet rationes. Magnificentiã } Rerum & uerborum. Μεγαλοπρέπειαν } Magnificentiam per Aristotelem in moralibus. μεγαλοπρέπεια uirtus est eorum quos magna decent, ut illustrium uirorum, & principum: id quod uocabulum indicat, quandoquidem & Græcis μέγας μεγάλου magnus dicitur.

ſit conſpicatus, gladium è vulnere extraxerit. his ſubtexitur argumentatio. Sed ne illud quidem ſine narratione eſt, ducēte accuſatore, Fuiſti in eo loco, in quo tuus inimicus occiſus eſt: non fui. dicendum enim vbi fuerit. Quare ambitus quoque cauſæ & repetundarum, hoc etiam plures eiuſmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus ipſa quidē neganda ſunt, ſed argumentis expoſitione contraria reſiſtendum, interdum ſingulis, interdum uniuerſis. An reus ambitus male narrabit, quos parētes habuerit, quemadmodum ipſe vixerit, quibus meritis fretus ad petitionē deſcenderit? Aut qui repetundarum inſimulabitur, num et anteactam vitam, & quibus cauſis uel prouinciam vniuerſam, vel accuſatorem aut teſtem offenderit, non vtiliter exponet? Quę ſi narratio non eſt, ne illa quidē Ciceronis pro Cluentio prima, cuius eſt initium, A. Cluentius Habitus. Nihil enim hic de veneficio, ſed de cauſis quibus ei mater inimica ſit, dicit. Illæ quoq; ſunt pertinentes ad cauſam, ſed non ipſius cauſæ narrationes, vel exempli gratia, vt in Verrem de L. Domitio, qui paſtorem quòd is aprum quem ipſi muneri obtulerat, exceptum eſſe à ſe venabulo cōfeſſus eſſet, in crucem ſuſtulit. Vel excutiendi alicuius extrinſecus criminis: ut pro Rabirio Poſthumo, Nam vt ventum Alexādriā eſt, Iudices, hæc vna ratio à rege propoſita Poſthumo eſt ſeruandæ pecuniæ, ſi curationē & quaſi diſpenſationem regiam ſuſcepiſſet. Vel augendi, vt deſcribitur iter Verris. Ficta interim narratio ītroduci ſolet, vel ad concitādos iudices, ut pro Roſcio cōtra Chryſogonum, cuius paulo ante habui mentionem. Vel ad ſoluēdos aliqua vrbanitate, vt pro Cluentio contra fratres Cepaſios. Interdum per digreſſionem decoris gratia, qualis rurſus in Verrem de Proſerpina, In his quondam locis mater filiam quęſiſſe dicitur. Quæ omnia eò pertinent, vt appareat non utique non narrare eum qui negat, ſed illud ipſum narrare quod negat. Ne hoc quidem ſimpliciter accipiendum, quod eſt à me poſitum, ſuperuacuam eſſe narrationem rei quam iudex nouerit. Quod ſic intelligi uolo, ſi non modo factum quid ſit ſciet: ſed ita factum etiam, vt nobis expedit, opinabitur. Neq; enim narratio, in hoc reperta eſt, vt tantum cognoſcat iudex, ſed aliquanto magis vt conſentiat. Quare etiam ſi non erit docendus, ſed aliquo mō afficiendus, narrabimus cū pręparatione quadam, Scire quidē eum in ſumma quid actum ſit, tamen rationem quoque facti cuiuſq; cognoſcere ne grauetur. Interim propter aliquem in conſilium adhibitū nos repetere illa ſimulemus: interim vt rei quæ ex aduerſo proponatur, iniquitatem omnes etiam circunſtantes intelligant. In quo genere plurimis figuris erit uarianda expoſitio ad effugiendum tædium nota audientis: ſicut, Meminiſti. &, Fortaſſe ſuperuacuum fuerit hic cōmorari. Sed quid ego diutius, cum tu optime noris? Illud quale ſit, tu ſcias. & his ſimilia. Alioqui ſi apud iudicem cui nota cauſa eſt, narratio ſemper videtur ſuperuacua, poteſt videri non ſemper eſſe etiam ipſa actio neceſſaria. Alterum eſt de quo frequentius quęritur, an ſit utiq; narratio procemio ſubiicienda. Quod qui opinantur, non poſſunt videri nulla ratione ducti. Nā cum procemium idcirco comparatum ſit, vt iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, & intentior, & probatio niſi cauſa prius cognita non poſſit adhiberi, protinus notitia rerū inſtruendus videtur. Sed hoc quoq; interim mutat conditio cauſarū: niſi forte M. Tullius in oratione pulcherrima quam pro Milone ſcriptam reliquit, male diſtuliſſe narrationem videtur tribus præpoſitis quæſtionibus: aut profuiſſet exponere quomodo inſidias Miloni feciſſet Clodius, ſi reum qui à ſe hominem occiſum fateretur, defendi omnino fas non fuiſſet: aut ſi iam præiudicio Senatus damnatus eſſet Milo: aut ſi Cn. Pompeius, qui propter aliquam gratiam iudicium militibus armatis clauſerat, tanquam aduerſus exiſtimaretur. Ergo hæ quoque quæſtiones uim procemij obtinebunt, cum omnes iudicem præparauerint. Sed aliter pro L. Murena poſtea quoque narrauit cum obiecta

dicitur, & πρέπον decorum. Conſtat autem magnis ſumptibus faciendis in utilitatem publicam. Hinc trāſfertur ad orationem quæ nihil habeat humile, nihil uulgare, ſiue res, ſiue uerba ſpectes. Submittēdum } Diminuendum. ἐνάργεια } Velut lux quedā orationis, partim in partitionibus, partim in de Oratore, partim ī Topicis. Qui hanc uirtutem ea parte conſiderant, qua reddit ſermonē efficacem, & uelut plus operātem, ab opere ἐνέργειαν uocant. ἔργον enim Græcis opus ſignificat, & ſic utitur uocabulo hoc diuus Hieronymus ī epiſtola quadam ad Paulinum ſic inquiens: habet neſcio quid latētis energiæ uiua uox: & in aurem ab ore præceptoris diffuſa fortius ſonat. tametſi uulgares codices ferè omnes ἐνάργειαν habent. Porro qui lucem quam rebus adfert, ſpectant, ἐνάργειαν uocant, quòd ἀργὸς lucidum & clarum Græcis ſignificet. Et ſecūdum hunc modum accipiendum eſt hoc loco apud Fabium, quando ipſe euidentiam uertit, & perſpicuitatem uelut ſpeciem ſubijcit. Moratam cum dignitate } Mores & ſenſum hominum commune præſeferentem, & exprimentem. Præteream tum narrationem } Vt Cicero in ſecundo de Oratore inclinat in hanc partem. Actione } Ratione, genere, natura pene, quando aduerſarij actio non id intendit, quod commiſimus: aut plus intendit quàm ſit admiſſum, aut leuius commiſſum grauioris nomine accuſat, ut ſi quis furem ſacrilegii accuſet. Ingenuum ſtuprauit } Ad legem Iuliam de ſtupris & adulteriis, ſtatuitur ſtuprum committi in muliere ingenua, uel libera, uel uidua, cum in uirgine, & puero.

diluit. Quod fiet utiliter, quoties crimen non repellendum tãtum, sed etiam transferendum erit, ut prius his defensis uelut initiũ sit aliud culpãdi narratio: ut in armorũ rõne antiquior cauẽdi q̃ ictũ inferendi cura est. Erũt q̃dã causæ (neq; id raro) crimini quidã de quo cognitio ẽ, faciles diluẽdo. sed multis anteactæ uitę flagitiis & grauibus criminibus oneratæ: quæ prius amolienda sunt, ut propitius iudex defensionem ipsius negocii, cuius propria q̃o est, audiat: ut si defendendus est M. Cælius, nónne optimè patronus occurrat prius conuitiis luxuriæ, petulantię, impudicitię, quàm ueneficii, in quibus solis omnis Ciceronis uersatur oratio? deinde tum narret de bonis paulatim, totamq; deinde explicet causam, quæ est ipsius actione defensa? Sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quędam ponuntur, quæ themata dicimus, pręter quę nihil est diluendum. Ideóque narratio proœmio semper subiungitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis suæ loco narrare uideantur. Nam cum pro petitore dicunt: & expositione, tanquam prius agant, uti solent, & contradictione, tanquã respondeãt: id quod fit non rectè. Nam cum sit declamatio, forensium actionũ meditatio, cur non utrunque protinus locum exerceat? Cuius rationis ignari, ex more cui assueuerunt, nihil in foro putant esse mutãdum: Sed in scholasticis quoq; nonnunquam euenit ut pro narratione sit propositio. Nã quid exponet quæ zelotypum malæ tractationis accusat? aut qui Cynicum apud Censores reum de moribus facit, cum totum crimen uno uerbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur? Sed hęc hactenus.

Nunc quę sit narrandi ratio, subiungam. Narratio est rei factæ aut nõ factæ utilis ad persuadendũ expositio. Vel (ut Appollodorus finit) oratio docens auditorẽ quid in cõtrouersia sit. Eã pleriq; scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, uolunt esse lucidam, breuem, uerisimilem. Nec enim refert an pro lucida perspicuam, pro uerisimili probabilem credibilemue dicamus. Eadem nobis placet diuisio: quanquã & Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenserit, præceptum breuitatis irridens, tanquam necesse sit longam aut breuem esse expositionem, nec liceat ire per mediũ. Theodorei quoque solam relinquunt ultimam partem, quia nec breuiter utiq; nec dilucide semp sit utile exponere. Quò diligentius distinguẽda sunt singula, ut quid quoque loco prosit, ostendam. Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro aduersario, aut mista ex utrisq;. Si erit tota pro nobis contenti simus iis tribus partibus per quas efficitur, quò iudex facilius intelligat, meminerit, & credat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quòd proposuerim eam q̃ sit tota pro nobis, debere esse uerisimilem, cum uera sit. Sunt enim plurima uera quidẽ, sed parum credibilia, sicut falsa quoque frequenter uerisimilia. Quare non minus laborandũ ẽ ut iudex quę uera dicimus, quàm quę fingimus credat. Sunt quidem hę, quas supra retuli, uirtutes, aliarum quoque partium. Nam & per totam actionem uitanda est obscuritas, & modus ubique custodiendus, & credibilia esse oportet omnia quę dicuntur. Maximeq; hęc in ea parte custodienda sunt, quę prima iudicem docet: in qua si acciderit ut aut nõ intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in reliquis laborabimus.

Erit autem aperta narratio atq; dilucida, si fuerit primum exposita uerbis propriis & significantibus, & non sordidis quidem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis: tum distincta rebus, personis, tẽporibus, locis, causis, ipsa etiam pronunciatione in hoc accommodata, ut iudex quę dicuntur, quàm facillime accipiat. Quę quidem uirtus negligitur à plurimis, qui ad clamorem dispositæ uel etiam forte circunfusę multitudinis compositi, non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi diserti uidentur, nisi omnia tumultu ac uociferatione concusserint: rem indicare, sermonis quotidiani, & in quẽcunque etiam indoctiorum cadentis, existimant: cum interim quod tanquam facile contemnunt, nescias præstare minus uelint, an possint. Neque enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperient, quàm id quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt: quia non bona iudicant esse illa, sed uera. Tum autem optimè dicit Orator, cum uidetur uera dicere. At nunc uelut campum nacti expositionis, hic potissimũ & uocẽ flectũt, & ceruicẽ reponũt, & brachiũ ĩ latus iactãt, totóq; & rerũ et uerborũ et cõpõnis genere lasciuiũt: deinde (id q̃d sit mõstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verum hæc omittamus, ne minus gratię pręcipiendo recta, quàm offensę reprehendendo praua, mercamur. Breuis erit narratio ante oĩa, si inde ceperimus rẽ exponere, vñ ad iudicẽ ptinet, deinde, si nihil extra causam dixerimus: tũ ẽt si reciderimus oĩa, q̃bus sublatis nec cognitiõi q̃cq̃, nec utilitati detrahatur. Solet enim esse q̃dã partiũ breuitas, q̃ longã tñ efficit summã. In portũ ueni, nauim pspexi, quãti ueheret interrogaui, de pcio cõueni, conscendi, sublatę sũt anchorę, soluimus orã, pfecti sumus. Nihil horũ dici celerius põt, sed sufficit dicere, è portu nauigaui. Et quoties exitus rei satis ońdit priora, debemus hoc ẽẽ cõtẽti, quo reliq̃ ĩtelligũt. Quare cũ dicere liceat, Est mihi filius iuuenis: oĩa illa supuacua, Cupidus ego liberũ, uxorẽ duxi, natũ sustuli, filiũ educaui, in adolescẽtiã pduxi.

duxi, Ideoq; Græcorum aliqui aliud circuncisam expositionem, id est σύντομον aliud breuem putauerunt quòd illa superuacuis caret, hęc posset aliquid ex necessarijs desiderare. Nos autem breuitatem in hoc ponimus, non vt minus, sed ne plus dicatur quàm oporteat. Nam iterationes quidem, & ταυτολογίας et περισσολογίας quas in narratione uitandas quidam scriptores artium tradiderunt, transeo. Sunt enim hæc uitia non tm̃ breuitatis gr̃a refugiẽda. Nõ minus aũt cauẽda erit q̃ nimiũ corripientes oĩa seqtur, obscuritas: satiusq; est aliqd narrationi supesse, q̃ deesse. Nã supuacua cũ tædio dñr, necessaria cũ piculo subtrahũtur. Quare uitanda ẽt illa Sallustiana (quanq̃ in ipso uirtutis locũ obtinet) breuitas, et abruptũ sermonis genus: qd̃ ociosum fortasse lectorẽ minus fallit, audiẽtẽ trãsuolat, nec dũ repetatur expectat, cum psertim lector nõ ferè sit nisi eruditus, iudicem rura plerũq; in decurias mittant, de eo pnunciaturum, quod intellexerit: vt fortasse ubiq;, in narratione tamen utiq;, præcipue, media hæc tenenda sit uia dicendi, quantum opus est, quantum satis est. Quantum opus est autem, non ita solum accipi uolo, quantum ad iudicandum sufficit: quia non inornata debet esse breuitas, alioqui sit indocta. nam & fallit voluptas, & minus longa quæ delectãt uidentur: ut amœnum ac molle iter etiãsi est spatij amplioris, minus fatigat, q̃ durũ arduũq; cõpendiũ. Nec enim mihi unquam tãta fuerit cura breuitatis, ut nõ ea q̃ credibilẽ faciunt expõnẽ, inseri uelim. Simplex enim, et undiq; pcisa, nõ tã narratio uocari põt, q̃ cõfusio. Sũt porro multæ cõditione ipsa rei longę narratiões, quibus extrema (ut pcepi) procemij parte ad intentionem præparandus est iudex: deinde curandum, vt omni arte uel ex spatio eius detrahamus aliquid, uel ex tædio. Vt minus longa sit efficiemus, quæ poterimus differendo, nõ tamen sine mentione eorum quæ differemus. Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam. Quædam uero ex ordine prætermittenda, quale est apud Ciceronem, Moritur Fulcinius: multa enim quæ sunt in re quia remota sunt à causa, prætermittam. At partitio tædium leuat. Dicam quæ acta sint ante ipsum rei contractum, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ postea. Ita tres potius modicæ narrationes uidebuntur, q̃ una lõga. Interi expediet expõnes breui interfatione distinguere, Audistis q̃ ante acta sunt, accipite nũc q̃ insequũtur. Reficietur enim iudex priorũ fine, & se velut ad nouũ rursus initium pparabit. Si tñ adhibitis his quoq; artibus in longum exierit ordo rerum, erit nõ inutilis in extrema pte cõmonitio: qd̃ Cicero ẽt in breui narratione facit. Adhuc, Cæsar, Q. Ligarius oĩ culpa caret. domo est egressus nõ mõ nullũ ad bellũ, sed ne ad minimã qdẽ belli suspicionẽ, &c. Credibilis aũt erit narratio ante oĩa, si prius consuluerimus nr̃m aĩum, ne qd naturæ dicamus aduersum: deinde si causas ac rõnes factis præposuerimus, non omnibus, sed de quibus quæritur. Si personas conuenientes ijs quæ facta credi uolemus, constituerimus: ut furti reum, cupidum: adulterij, libidinosum: homicidij, temerarium. Vel contra, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia. Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in Comœdijs, & in Mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur & cohærent, ut si bene priora narraueris, iudex ipse, quod postea sis narraturus, expectet. Ne illud quidem fuerit inutile semina quædam probationum spargere: uerum sic, ut narrationem esse meminerimus, nõ probationem. Nonnunquam etiam argumento aliquo confirmabimus qd̃ pposuerimus, sed simplici & breui: vt in ueneficijs, Sanus bibit, statim concidit, liuor ac tumor confestim est insecutus: Hoc faciunt & illæ præparationes, cum reus dicitur robustus, armatus, solicitus, cõtra infirmos, inermes, securos. Oĩa deniq; q̃ pbatiõe tractaturi sumus, psonã, causam, locũ, tps, istrumẽtũ, occasionẽ, narratiõe delibabimus. Aliqñ si destituti fuerimus his, ẽt fatebimur vix esse credibile, sed uerũ, & hoc maius habẽdũ scelus: nescire nos quomodo factũ sit, aut quare: mirari, sed pbaturos. Optimæ uero ppparationes erunt, q̃ latuerint, ut à Cicerone sunt quidem utilissime prædicta omnia per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo insidiatus esse uideatur: plurimũ tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: Milo autem cum in Senatu fuisset eo die quoad Senatus est dimissus, domum uenit: calceos & uestimenta mutauit: paulisper dum se uxor, vt fit, comparat, commoratus est. Quàm nihil præparato, nihil festinato fecisse videtur Milo: Quod nõ solũ rebus ipsis uir eloquẽtissimus, qbus moras & lentũ pfectionis ordinẽ ducit, sed verbis etiam uulgaribus et quotidianis, et arte occulta cõsecutus est: q̃ si aliter dicta essent, strepitu ipsum iudicẽ, deinde patronũ excitassent. Frigida uidentur ista plerisq;: sed hoc ipsum manifestũ est quo iudicẽ fefellerit, qd̃ vix à lectore deprehẽditur. Hæc sunt q̃ credibilẽ faciũt expositionẽ. Nã ne cõtraria aut sibi repugnãtia i narratiõe dicamus, sicut pcipiẽdũ est, is reliqua frustra docetur: etiãsi qdã scriptores artiũ hoc quoq; tanq̃ occultũ, et à se prudẽter erutũ, tradũt. His tribus narrãdi virtutibus adijciũt qdã magnificentiã, q̃ μεγαλοπρέπειαν uocant, q̃ neq; in oẽs causas cadit (nã quid in plerisq; iudicijs priuatis de re certa credita, locato et cõ

ducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est vtilis, ut uel proximo exemplo Miloniano patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiæ uirtus. Quare nō magis proprium narrationis est magnificè dicere, quàm miserabiliter, inuidiosè, grauiter, dulciter, urbanè: que cum suo quęq; loco sint laudabilia, non sunt huic parti propriè assignata, & uelut dedita. Illa quoque ut narrationi apta, ita cęteris partibus communis est uirtus, quam Theodectes huic uni propriè dedit. nō enim magnificam modo uult esse, verum etiam iucundam expositionē. Sunt qui adyciant his euidentiam, quæ ἐνάργεια gręce uocatur. Neque ego quenquā deceperim, ut dissimulē, Ciceroni quoq; plures ptes placere: Nam pręterq̃ planam & breuem, & credibilem, uult esse euidentem, moratā cū dignitate. Sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate quæ poterunt. Euidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna uirtus cum quid ueri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est: sed subyci perspicuitati potest: quam quidam etiam contrariam interim putauerunt, quia in quibusdam causis obscuranda ueritas est. quod est ridiculum. Nam qui obscurare uult, narrat falsa pro ueris in quo debet laborare ut uideantur quàm euidentissima. Sed quatinus etiam forte quadam peruenimus ad difficilius narrationū genus, iā de his loquamur in qbus res cōtra nos erit: quo loco nonnulli prętereundā narrationem putauerunt. Et sane nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua iusta ratione huiusmodi susceperis litē: cuius artis est, malam esse causam silentio confiteri? Nisi forte tam hebes futurus est iudex, ut secundum id pronunciet, qđ sciet narrare te noluisse. Neq; inficias eo, in narratione ut aliqua negāda, aliqua adyciēda, aliqua mutanda, sic aliqua ēt tacēda: sed tacēda q̃ tacere oportebit et liberū erit. Qđ fit nōnūq̃ breuitatis quoq; gr̃a, quale illud est, Rñdit qđ ei uisum ē. Distinguamus igitur genera causarum. Nanque in quibus non de culpa quæritur sed de actione: etiam si erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit: Pecuniam de templo sustulit, sed priuatam: non ideo sacrilegus est. Virginem rapuit, non tamen optio patri dabitur. Ingenuum stuprauit, & stupratus se suspendit: non tamē ideo stuprator capite vt causa mortis punietur: sed decem millia, quæ pœna stupratori cōstituta est, dabit. Verum in his quoque confessionibus ē aliquid quod ex inuidia quā expositio aduersarij fecit, detrahi possit, cum etiam serui nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes mitigabimus: Non quidem (ut aduersarius dicit) consilium furti in templum attulit, nec diu captauit eius rei tempus: sed occasione & absentia custodum corruptus, & pecunia, quæ nimiūquam in animis bominum potest, victus est. Sed quid refert? peccauit, & fur ē. nihil attinet id defendere, cuius pœnā nō recusamus. Interdum quasi damnemus ipsi: Vis te dicā uino impulsum? errore lapsum? nocte deceptum? uera sunt ista fortasse, tu tamen ingenuum stuprasti: solue decem millia: Nonnunquam propositione pręparari potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filijs, qui in mortem patris coniurarant. sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt patre dormiēte. cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicarunt. Si tamen pater, qui diuisit patrimonium, & reos parricidij defendit, sic agat, Quod contra legem sufficit, parricidium obijcitur iuuenibus, quorum pater viuit, atque etiam liberis suis adest. ordinem rei narrare qdē nihil necesse ē, cū ad legē nihil pertineat, sed si confessionem culpæ meæ exigitis, ego fui pr̃ durus, & patrimonij, quod iam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subycitur, stimulatos ab ijs quorum indulgentiores parentes erant: semper tamen eum habuisse animum, qui sit euentu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim iureiurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent: nec sorte, nisi quòd se quisq; eximi uoluerit. Omnia hęc qualiacunque placidioribus animis accipientur, illa breui primæ propositionis defensione mollita. At cum quæritur an factum sit, uel quale factum sit, licet omnia cōtra nos sint, quomodo tamen euitare expositionem salua causæ ratiōe possumus? Narrauit accusator, nec ita vt quę essent acta tantum, indicaret: sed adiecit inuidiam, rem uerbis exasperauit, accesserunt probationes, peroratio incendit, et irę plenos reliquit. Expectat naturaliter iudex quid narretur à nobis. Si nihil exponimus, illa esse, quæ aduersarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cuius tum demum quęstio est, cū de re constat, eadē, sed nō eodem modo: alias causas, aliam rationem dabo. Verbis eleuare quædam licebit: luxuria, hilaritatis: auaritia, parsimonię: negligentia, simplicitatis nomine leuetur. Vultu denique, uoce, habitu, uel fauoris aliquid, uel miserationis merebor. Solet nonnūq̃ mouere lachrymas ipsa confessio. Atq; ego libēter interrogē, sint ne illi defensuri q̃ nō narrauerint, nec ne? Nā si neq; defenderint, neq; narrauerit, tota causa pdetur. At si defensuri sunt, pponere certe

plerunque id quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest? Vt hoc contingat, utique indicandum est. Aut quid inter probationem & narrationẽ interest, nisi quòd narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi cõgruens confirmatio? Videamus ergo num expositio hęc longior demum esse debeat, & paulo verbosior præparatione, & quibusdam argumentis (argumẽtis dico, non argumentatione, cui tamen plurimum cõfert frequens affirmatio) effecturos nos quod dicimus: non posse vim rerum ostendi prima expositione: expectent, & opiniones suas differant, & bene sperent. Denique narrandum est vtiq;, quicquid aliter quàm aduersarius exposuit, narrari potest: aut eo etiam prooemia sunt in his causis superuacua: quæ quid magis agunt, quàm vt cognitioni rerum accommodatiorem iudicem faciant? Atqui constat nusquam eorum esse maiorem vsum, quàm vbi animus iudicis ab aliqua contra nos insita opinione flectendus est.

Coniecturales autem causæ, in quibus de facto quęritur, nõ tam sæpe rei de qua iudicium est, quàm eorum per quæ res colligenda ẽ, expositionẽ hñt. Quę cũ accusator suspiciose narret, reus leuare suspicionẽ debeat: aliter ab hoc atq; ab illo ad iudicem perferri oportet. Atenim quædã argumenta turba valent, diducta leuiora sunt. Id quidẽ non eo pertinet, vt quæratur an narrandum, sed quõ narrandũ sit. Nam & congerere plura expositione quid prohibet, si id vtile est causæ? & promittere, sed & diuidere narrationẽ, & probationẽ subiũgere partibus; atque ita transire ad sequẽtia? Nam ne ijs quidem accedo, qui semper eo putãt ordine, quo quid actum sit, esse narrãdum: sed eo modo quo expedit. Quod fieri plurimis figuris licet. Nam & aliquando excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reducimus: & interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita, subiungimus causas quæ antecesserunt. Nec enim est una lex defensionis, certumq; præscriptum: pro re, pro tempore, intuenda quæ prosint: atq; vt erit vulnus, ita uel curãdũ protinus: vel si curatio differri potest, interim deligandum.

Nec sæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: estq; non concessum modo, sed aliquando etiam necessarium, vt in causis repetundarum, omnibusq; quæ simplices nõ sunt. Amentis est enĩ superstitione præceptorum contra rationem causę trahi.

Narrationẽ ideo ante probationes ponere est institutũ, ne iudex, qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur si singula probãda aut refellenda erũt, nõ singula etiam narrentur? Me certe, quantacunque nostris experimentis habenda est, fides, fecisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat vtilitas, probãtibus & eruditis, & ijs q iudicabant, scio: et (quod nõ arroganter dixerim, quia sunt plurimi quibus cum egi, qui me refellere possint si mentiar) ferè ponendæ à me causæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non sæpius facere oportebit vt rerum ordinem sequamur. Quædam vero etiam turpiter cõuertũtur: vt si peperisse narres, deinde cõcepisse. apertum testamentum, deinde signatum: in quibus si id quod posterius est dixeris, de priore tacere optimum est.

Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex est genus. Alterum, quod instrumẽtis adiuuatur: vt Publius Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat: Alterũ, qđ est tuẽdũ dictis ingenio: Id ĩterim ad solam uerecundiam pertinet, vnde etiam mihi uidetur dici Color: interĩ ad qõnẽ. Sed vtrũcunq; erit, prima sit curarũ, ut id qđ fingimus, fieri possit: deinde, vt & pso næ & loco & tpi cõgruat, & credibilem rõnẽ & ordinem habeat: si continget etiã, veræ alicui rei cohęreat: aut argumento quod sit in causa, confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt. Curandum præcipue (quod fingentibus frequenter accidit) nequa inter se pugnent. Quædã enim partibus blãdiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea, ne ijs quæ vera esse constabit, aduersa sint. In schola etiam, ne color extra themata quæratur. Vtrobique aũt Orator meminisse debebit actione tota qd finxerit, qm solẽt excidere quæ falsa. Verũq; est illud, qđ vulgo dicitur, Mendacem memorẽ esse oportere.

Sciamus autem, si de nostro facto quæratur, vnũ nobis aliquid esse dicendum: si de alieno, mittere in plurimas suspiciones licere. Est tamen quibusdam scholasticis controuersiis, in quibus ponitur aliquem non respondere quę interrogatur, libertas omnia enumerandi quę responderi potuissent. Fingenda vero meminerimus ea quę non cadent in testem. Sunt autem quę nostro dicuntur animo; cuius ipsi tantum conscij sumus. Item quod à defunctis: nec hoc enim est q neget. Itemq; ab eo cui idem expedietis: is enim nõ negabit. Ab aduersario quoque: quia non est habiturus in negando fidem: Somniorum & superstitionum colores ipsa iam facilitate authoritatem perdiderunt. Non est autem satis in narratione vti coloribus, nisi per totam actionem consentiant: cum præsertim quorundam probatio sola sit in asseueratione & perseuerantia: ut ille parasitus qui ter abdicatum à diuite iuuenem, & absolutum, tanquã suum filium asserit. habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatem sibi causam exponendi fuisse:

& ideo à se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet: et ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis & amorem patrium, atq; hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium diuitis, & metum pro iuuene, quem periculosè mansurũ in illa domo, in qua tam inuisus sit, sciat: suspicione subiecti petitoris non carebit. Euenit aliquando in scholasticis controuersiis, quod in foro an possit accidere dubito, ut eodem colore vtraq; pars vtatur, deinde eum pro se quisque defendat: ut in illa controuersia. Vxor marito dixit appellatã se de stupro à priuigno, & sibi constitutum tempus, & locum: eadem contrà filius detulit de nouerca, edito tantum alio tempore, ac loco: pater in eo quem vxor prædixerat, filium inuenit: in eo quem filius, vxorem: illam repudiauit: qua tacente, filium abdicat. Nihil dici potest pro iuuene, quod non idem sit pro nouerca. Ponentur tamen omnia cõmunia, deinde ex personarum comparatione, & indicij ordine, & silentio repudiatæ, argumenta ducentur.

Ne illud quidem ignorare oportet, quædã esse quæ colorem non recipiant, sed tamen defendenda sint: qualis est ille diues, qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit, reus est iniuriarum. Nam factum eius modestũ esse nemo dixerit: fortasse vt sit tutum, obtinebit.

Quòd si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separanda narratio, cum ipsa causæ conditione deliberandum est. Nam si plura sunt quæ nocent, quæ prosunt obruentur. Itaque tunc diuidere optimum erit, & ijs quæ partem nostram adiuuabunt, expositis & confirmatis, aduersus reliqua vtiremedijs de qbus supra dictũ est. Si plura proderunt, etiam coniungere licebit: vt quæ obstant in medio, velut auxilijs nostris posita, minus habeant virium. quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed vt & nostra aliqua argumentatione firmemus, & diuersa cur credibilia non sint, adijciamus: quia nisi distinxerimus, verendum est ne bona nostra permistis malis inquinentur. Illa quoque de narratione præcipi solent, ne qua ex ea fiat excursio, ne auertatur à iudice sermo, ne alienæ personæ uocem demus, ne argumentemur: adijciunt quidem etiam, ne utamur affectibus. Quorum pleraque sunt frequentissime custodienda: immo nunquam, nisi ratio coegerit, mutãda: vt sit expositio perspicua & breuis. Nihil quidem tã raro poterit habere rationem, quam excursio: nec vnquam debebit esse nisi breuis, & talis, ut vi quadam videamur affectus velut recto itinere depulsi: qualis est Ciceronis circa nuptias Sassiæ. O mulieris scelus incredibile, & prẹter hanc vnam in omni vita inauditũ. O libidinem effrenatam, & indomitam: O audaciam singularem, non timuisse, si minus vim deorum, hominumq; famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales: non limen cubiculi, non cubile filię, non parietes deniq; ipsos superiorum testes nuptiarum! Sermo auersus à iudice, & breuius indicat interim, & coarguit magis. Qua de re idem quod de procemio dixerã, sentio, sicut de prosopopœia quoq;: qua tñ nõ Seruius modo Sulpitius vtitur pro Aufidia, Somnóne te languidum, an graui lethargo putem oppressum? sed M. quoque Tullius circa nauarchos. Nam ea quoque rei expositio est, Vt adeas, tãtum dabis, et reliqua. Quid? pro Cluentio, Stalem Bulbiq; colloquium, nonne ad credulitatem plurimum & fidem cõfert: Quæ ne fecisse sine obseruantia quadam videatur, quanquam hoc in illo credibile non est, in Partitionibus præcipit, vt habeat narratio suauitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum, omnes affectus. Argumentabimur in narratione, vt dixi, nunquam: argumentum ponemus aliquando: quod facit pro Ligario Cicero, cum dicit sic eum prouinciæ præfuisse, vt illi pacem esse expediret. Inseremus expositioni & breuem cum res poscet defensionem, & rationem factorum. Néc enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est, Quintus Ligarius legatus in Africam cum C. Considio profectus est, Quid ergo Marcus Tullius? Quintus igitur, inquit, Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est. Alibi. Non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli. Et cum esset iudicaturo satis, Quintus Ligarius nullo se implicari negocio passus est adiecit, Domum spectans, & ad suos redire cupiens. Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus quoq; impleuit. Quo magis miror eos qui non putant in narratione esse vtendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec vt in epilogo, mecum sentiunt. Effugiendæ sunt enim morę. Cæterum cur ego iudicem nolim, cum eum doceo, etiam moueri? Cur quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar, cum præsertim etiã in probationibus faciliore sim animo eius abusurus, occupato vel ira, vel miseratione? An non Marcus Tullius circa verbera ciuis Romani omnes breuissime mouet affectus, non solum conditione ipsius, loco iniuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione: Summum enim virũ ostendit, qui cum virgis cæderetur, nõ ingemuerit, non rogauerit, sed tantum

ciuem

ciuem se Romanum esse, cum inuidia cædentis, & fiducia iuris clamauerit. Quid? Philodami casum nónne cũ per totam expositionem incendit inuidia, tum in supplicio ipso lachrymis impleuit, cum flentes nõ tam narraret quàm ostenderet, patrem de morte filij, filium de patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile magis? Serum est enim aduocare ijs rebus affectum in peroratione, quas securus narraueris. Assueuit illis iudex, iamq; eas sine motu mentis accipit, quibus commotus nouis non est: & difficile est mutare habitum animi semel constitutum. Ego uero (neque enim dissimulabo iudicium meum: quãquam id quod sum dicturus, exẽplis magis quam præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & venere exornãdã puto. Sed plurimum refert, quę sit natura eius rei quam exponimus. In paruis ergo, quales sunt ferè priuatę, sit ille pressus, & uelut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia; quæ in locis impetu feruntur, & circumiectę orationis copia latent: hic expressa, et ut uult Zeno, sensu tincta esse debebunt: compositio dissimulata quidem, sed tamẽ quam iucundissima: figuræ non illæ poeticæ, & contra rationem loquendi authoritate veterum receptæ. Nã debet esse quam purissimus sermo, & qui varietate tædium effugiat, & mutationibus animũ leuet: ne in eundem casum, similem compositionem, pares elocutionũ tractus incidamus. Caret enim cæteris lenocinijs expositio, & nisi commendetur hac venustate, iaceat necesse est: Nec in ulla pte intentior est iudex: eoq; nihil recte dictũ perit. Præterea, nescio quõ, ẽt credit facilius quę audienti iucũda sunt, & voluptate ad fidẽ ducitur. Vbi uero maior res erit, & atrocia inuidiose, & tristia miserabiliter dicere licebit: nõ ut consumantur affectus, sed ut tamen uelut primis lineis designentur: ut plane qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne sententia quidem uelut fatigatum intẽtione stomachũ Iudicis reficere dissuaserim, maxime quidem breui interiecta, qualis est illa, Fecerunt serui Milonis, qđ suos quisque seruos in re tali facere uoluisset. Interim paulo liberiore, qualis est illa, Nubit genero socrus, nullis auspicijs, nullis authoribus, funestis ominibus omniũ. Quod cum sit factum ijs quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius quàm ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc seueriora iudicia: quanto nunc faciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas? Cui hominum desiderio quãtum dari debeat, alio loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor. Multum confert adiecta veris credibilis rerum imago, quæ uelut

in rem præsentem perducere audientes uidetur: qualis est illa M. Cęlij in Antoniũ descriptio, Namq; ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis præcordijs stertentẽ, ructuosos spiritus geminare: præclarasq; contubernales ab omnibus spondis transuersas incubare, & reliquas circumiacere passim: quæ tamen exanimatę terrore, hostiũ aduentu pcepto excitare Antoniũ conabãtur: nomẽ inclamabãt: frustra ceruicibus tollebãt: blãdius alia ad aurem inuocabat, vehemẽtius ẽt nõ nulla feriebat. Quarum cum oĩum uocem tactumq; nosciraret, proximę cuiusq; collum amplexu petebat: neq; dormire excitatus, neq; vigilare ebrius poterat: sed semisomno sopore inter manus Centurionum concubinarumq; iactabatur. Nihil his neq; credibilius fingi, neq; vehementius exprobrari, neq; manifestius ostendi potest. *Ne illud quidem prætereo, quantam afferat fidem expositioni, narrantis authoritas: quam mereri debemus ante oĩa qdẽ vita, sed & ipso genere orationis. qđ quo fuerit grauius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoq; ponderis. Effugienda igitur in hac pcipue pte oĩs calliditatis suspicio (neq; enim se usq̃ custodit magis iudex) nihil uideat fictũ: nihil sollicitum. oĩa potius à causa q̃ ab Oratore profecta credantur, Sed hoc pati nõ possumus, & perire artẽ putamus, nisi appareat: cum desinat ars esse, si apparet. Pẽdemus ex laude, atq; hanc laboribus nostri ducimus summam. Ita quæ circunstantibus ostentare uolumus, iudicibus prodimus.* *Est & quędam repetita narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur, sane res declamatoria magis quàm forensis, ideo reperta, ut quia narratio breuis esse debet, fusius & ornatius res posset exponi: quod fit vel inuidiæ gratia, vel miserationis. Id raro faciendum iudico, neq; sic unquam, ut totus ordo repetatur. licet enim per partes idem consequi. Cæterum qui uti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis rem loco stringat, et cõtentus indicare quid factũ sit, quo sit modo factum, plenius se loco suo expositurum esse promittat.* *Initiũ narrationis quidam utique faciendum à persona putant: eamq; si nostra sit, ornandam: si aliena, infamandam statim. Hoc sanè frequentissimum est, quia psonę sunt inter quas ligatur. Sed hę quoq; iterim cũ suis accidentibus ponẽdę, cũ id pfuturũ est: ut, A. Cluentius Habitus fuit pater huiusce, Iudices, hõ non solum municipij Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis, virtute, existimatiõe, nobilitate facile princeps. Interim sine his: ut, Q. Ligarius cũ esset. Frequẽter uero & à re: sicut pro Tullio Cicero, Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum. Demosthenes pro Ctesiphonte, τοῦ γὰρ φωκικοῦ συστάντος*

πολέμον. De fine narrationis cum his contentio est, qui perduci expositionem uolunt eo, vnde quæstio oritur, His rebus ita gestis, P. Dolabella prætor interdixit, vt est consuetudo, de vi hominibus armatis, sine ulla exceptione tantum, vt vnde deiecisset, restitueret. restituisse se dixit. sponsio facta est, hac de sponsione vobis iudicandum est. Id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

ARGVMENTVM.

Antequàm ad confirmationem ueniat, quæ narrationem sequi debet, quorũdam refellit opiniones: qui inter has egressionem, uel partitionem, uel propositionem, tanquam partes & semper necessarias, collocabant. Egreßionem hoc capite tractat: cui locum non esse necessarium inter confirmationem & narrationem, docet: narrationi tamen, & quæstionibus uel uniuersis uel singulis opportunè aliquando subiungi, cum res postulat, aut permittit. Opus ea esse, cum narratio nullam dubitationem habens, circa finem atrox, uelut spiritu erũpente indignatione, prosequenda est. Quando etiam post merita commemorata inuehi uolumus ut in ingratos. Item quãdo aliquid asperum, quod tueri uolumus, præparatione aliqua præmolliendum erit. Hinc quid egreßio, & quàm late pateat, demonstrat.

MOSELLANVS.

Conuitium } obiurgatio est qua audientes uelut ad uitium uocamus. unde iurisconsultus quispiam in Pandectis, nisi me fallit memoria, quasi conuocium dictum putat, ut sit exprobratio quædam multis audientibus. Amplificatio } Ea est cũ uerbis aut sententijs plus quàm res poscere uidetur, dicimus.

De egreßione. Cap. III.

Rdine ipso narrationem sequitur confirmatio. Probanda sunt enĩ quæ propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hãc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. Plerisque moris est, prolato rerum ordine protinus vtique in aliquem lætum ac plausibilem locum quammaxime possint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, iam in forum venit, postquam agere causas non ad vtilitatẽ litigatorum, sed ad patronorum iactationem repertum est: ne si preßæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati coniuncta argumẽtorũ pugnacitas fuerit, dilatus diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. In quo vitiũ illud est, quòd sine discrimine causarum atque vtilitatis, hoc tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt: eo quod desumptas ex his partibus, quarũ alius erat locus, sententias, in hanc congerunt, vt plurima aut iterum dicẽda sint, aut quæ alieno loco dicta sunt, dici suo nõ poßit. Ego aũt confiteor hoc expatiãdi genus nõ modo narrationi quidem, sed etiam quæstionibus vel uniuersis, vel interim singulis opportunè posse subiungi, cum res postulat, aut certe permittit: atque eo, vel maxime illustrari ornariq; orationem, sed si cohæret & sequitur, non si per vim cuneatur, & quæ natura iuncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quàm narrationi probatio: nisi si excursus ille, vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus vt si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam uelut erumpente protinus indignatione. Quod tamẽ ita fieri oportebit, si res dubitationẽ non habebit: alioqui prius est, quod obiicias verũ efficere, quàm magnũ: quia criminis inuidia pro reo est priusquam probatur. Difficillima est enim grauißimi cuiusque sceleris fides. Idem fieri nõ inutiliter potest, vt si merita in aduersarium aliqua exposueris, in ingratum inueharis: aut si varietatem criminum narratione demonstraueris, quantum ab ea periculum intentetur, ostendas. Verum hæc breuiter omnia. Iudex enim ordine audito festinat ad probationem, & quamprimum certus esse sententiæ cupit. Præterea cauendum est ne ipsa expositio vanescat, auersis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed vt non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter vtilis ante quæstionem præparatio, utique si prima specie minus erit fauorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus, uelut sequentis exordij, ad conciliandum probationibus nostris iudicem. Quod liberius hic & uehementius fieri potest, quia iudici nota iam causa est. His igitur uelut fomentis, siquid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures iudicũ, quæ post dicturi erimus, admittãt, ne ius nostrum oderint. Nihil enim facile persuadetur inuitis. Quo loco tamen iudicis quoque noscenda natura est, iuri magis an æquo sit appositus: Proinde enim magis aut minus erit hoc neceßarium. Cæterum res eadem & post quæstionem perorationis vice fungitur.

Hanc partem παρέκβασιν Græci uocant, Latini egressum, vel egreßionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam varios habent excursus: vt laus hominum locorumq;. vt descriptio regionum, expositio quarundam rerum nõ solum gestarum, sed etiã fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis Siciliæ laus, Proserpinæ raptus, pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeij commemoratio: in quam ille diuinus Orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quẽ

inchoauerat

inchoauerat sermone, diuertit astutum παρέκβασις est (vt mea quidem fert opinio) alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinētis, extra ordinem excurrēs tractatio: Quapropter nō video cur hunc ei potißimum locum aßignent, qui rerum ordinem sequitur: non magis quàm illud, cur hoc ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cum tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur pręter illas quinq; quas fecimus partes, egreßio est, Indignatio, miseratio, inuidia, conuitium, excusatio, cōciliatio, maledictorum refutatio: similia his, quæ nō sunt in quęstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus, atque ea maxime iucundam & ornatā faciunt orationem, de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs quę cum sunt argumentis subiecta similiũ rerum, quia cohęrent, egredi non videntur. Sed plurima sunt quę rebus nihil secum cohęrentibus inseruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hęc, quorum alia sic ꝑparata afferimus: quędā ex occasione vel neceßitate dicimus, si quid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuentus alicuius tumultus. Vnde Ciceroni quoque in procœmio cum diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula qua vsus est, patet: Poterit autem paulò longius exire, qui pręparat aliquid ante quęstionem, & qui finitę probationi velut commēdationem adijcit. At qui ex media erumpit, cito ad id redire debet, vnde diuertit.

ARGVMENTVM.

Propositionem duplicem esse docet: Vnam quæ principalem quæstionem continet: Alteram quæ singulis argumentationibus præponitur. Vsum eius, ut causa sit & dilucidior, & magis moueat: Ea non esse semper opus: nempe quando narratio ibi finem habet, ubi initiũ quæstio: quo fit, ut quædam summa collectio expositioni, uel commonitio quædam iudicis subiungatur. Aliam etiam diuisionem propositionum facit, alias esse simplices, duplices alias, alias multiplices: & quo pacto hæ à partitionibus differant. alias item nudas, alias ratione subiecta, alias etiam utriusque intentione constantes: ut ego illud, hoc ait aduersarius.

De Propositione. Cap. IIII.

SVnt qui narrationi propositionem subiungant tanquam partem iudicialis materię: cui opinioni respondimus. Mihi autem propositio videtur omnis, confirmationis initiũ: quod non modo in ostendenda quæstione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet, maximeq; in his quę ἐπιχειρήματα vocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea nō semꝑ neceßaria est. Aliquando enim sine ꝑpositione quoque aliqua satis manifestum est quid in quæstione versetur: vtiq; si narratio ibi finem habet, vbi initium quæstio: adeo vt aliquando subiungatur expositioni, quę solet in argumentis esse summa collectio: Hæc sicut exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator supra ratus, victa vis, uel potius oppressa virtute audacia est. Sed nonnunquam ualde utilis est, præcipue ubi res defendi non potest, de iure quæritur: vt pro eo qui pecuniam priuatā de tēplo sustulit, sacrilegij agitur, De sacrilegio cognoscitis. ut iudex intelligat id unum eße officij sui, q̃rere an id qđ obijcitur, sacrilegiũ sit. Itē in causis obscuris, aut multiplicibus. Nec semper ꝑꝑ hoc solũ, vt sit causa lucidior, sed aliq̃n etiā ut magis moueat. Mouet autem, si protinus subtexantur aliqua quę prosint. Lex aperte scripta est, ut peregrinus qui murum ascenderit, morte mulctetur. peregrinum te esse certum est, quin ascenderis murum, non quæritur: quid superest, nisi vt te puniri oporteat? Hęc enim ꝑpositio cōfessionem aduersarij premit, & quodammodo iudicandi moram tollit: nec indicat quæstionem, sed adiuuat.

Sunt autē propositiones & simplices, & duplices vel multiplices. Quod accidit non vno modo. Nam & plura crimina iunguntur: vt cum Socrates accusatus est, quòd corrumperet iuuentutem, et nouas superstitiones introduceret. Et singula ex pluribus colliguntur: ut cum legatio male gesta obijcitur Aeschini, quòd mētitus sit, quòd nihil ex mandatis fecerit, quòd moratus sit, quòd munera acceperit. Recusatio quoq; plures interim propositiones habet: vt contra petitionem pecunię, Male petis, procuratori enim tibi esse nō licuit, sed neque illi cuius nomine litigas, habere procuratorē: sed neq; es hęres eius à quo accepisse mutuā dicor. nec ipsi debui: Multiplicari hęc in quātũlibet possunt, sed rem ostendisse satis est. Hę si ponantur singulę subiectis ꝓbationibus, plures sunt propositiones: si coniungantur, in partitionem cadunt. Est & nuda propositio qualis ferè in coniecturalibus: Cædis ago, furtum obijcio. Est ratione subiecta: vt Maiestatem minuit Caius Cornelius: nam codicem tribunus plebis ipse pro concione legit. Præter hæc vtimur propositione aut nostra vt, Adulterium obijcio: aut aduersarij, vt Adulterij mecum agitur. aut communi, vt, Inter me & aduersarium quæstio est, vter sit intestato propior. Nonnunquā diuersas quoq; iungimus, Ego hoc dico, aduersarius hoc.

Habet interim vim propositionis etiam si per se nō est ꝑpositio: vt cũ exposito rerũ ordine subijcimus, De

bis cognoscitis. vt sit hęc commonitio iudicis, quo se ad quæstionem acrius intendat, et quodam uelut tactu excitatus finem esse narrationis, et initium probationis intelligat: et nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoq; nouum quodammodo audiendi sumat exordium.

A R G V M E N T V M.

Partitionem finit, & quando ea utendum non sit, & contrà, & quibus ex causis, qui sit eius modus, lex, & officia, docet. Proponi primum duas quorundam causas partitionem uetantium, item aliorum ultra tres propositiones extendi prohibentium, quas non approbat. Demum suas profert, propter quas aliquando partitione supersedere possimus. Primum, quia plerunque gratiora sint inuenta subito, quàm ante præuisa. Quia iudex interdum fallendus sit, cum propositio nimis est dura: quod facile fit partitionem omittendo. Quia cõgesta simul fortiora sint nostra, q̃ ptitione disiũcta. Quia in ptitione si sit aliqd potẽtissimũ (qđ fere fit) reliqua sint supuacua. Inde exẽpla recte & secus factæ partitionis à Cicerone ppomt. Duplicẽ pugnandi ductũ addit: p qualitatẽ primum, deinde per coniecturam, hoc pacto: si feci, recte feci: sed non feci. Quem, quoties nostra negatio non erit satis potens, ut uno stare possimus, aut etiam post rem confirmatam ex abundanti, Ciceronis pro Milone exemplo permittit, & quomodo durior partitio sit tractanda, & quibus figuris, adiugit.

Porro eius usum necessarium esse, cum plura uel obijcienda uel diluenda sint, atque utilem & iũcundam fore, ut causa lucidior fiat, & iudex certo singularum partium fine reficiatur. Modum autem eius esse, ut non nimis concisa & uelut articulosa sit, cui frusta minuta plurimum authoritatis detrahant. Legem, ut sit lucida, aperta, breuis, nec ullo superuacuo onerata uerbo: ne quid in ea desit: ne quid supersit: ne in species partiamur, quod in genera partiri sit satis, aut contra. Officia, ut quid sit de quo cõueniat, quid de quo ambigatur, proponat: in quo ut quidque propositum erit, ita tractandum.

De Partitione. Cap. V.

Artitio est nostrarum aut aduersarij propositionum, aut vtrarunque ordine collata enumeratio. Hac quidam vtẽdum semper putant, quòd ea & fiat causa lucidior, & iudex intentior ac docilior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea summus. Rursus quidam periculosum id Oratori arbitrantur, duabus ex causis, quòd nonnunquam & excidere soleant quę promisimus, & siqua in partiendo prętermimus, occurrere. Quod quidem nemini accidet, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præmeditatiq; detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturam ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, uia dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probauerim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quæ sine dubio si nimium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen numero velut lege non est alliganda, cum possit causa plures desiderare. Alia sunt magis propter quæ partitione non semper sit utendum. Primum, quia pleraque gratiora sunt, si inuenta subito, nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata uideantur. Vnde illa non iniucunda schemata, Pene excidit mihi: et, Fugerat me: &, Recte admones. Propositis enĩ ꝓbõnibus, oĩs in reliquum gratia nouitatis ꝑcerpitur. Interim uero ẽt fallendus ẽ iudex, & uarijs artibus subeũdus: ut aliud agi, q̃ qđ petimus, putet: Nam est nonnunquam dura propositio, q̃ iudex si prouidet, non aliter reformidat, quàm qui ferrum medici prius quàm curetur, aspexit. At si re non ante proposita, securum ac nulla denunciatione in se cõuersum, intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda non modo distinctio quæstionũ est, sed omnino tractatio: affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor. Non enĩ solum Oratoris est docere, sed plus eloquentia circa mouendum ualet. Cui rei contraria est maxime tenuis illa & scrupulose in parteis sectæ diuisionis diligentia eo tempore, quo cognoscenti iudicium conamur auferre. Quid quòd interim quę per se leuia sunt & infirma, turba valent: Ideoq; congerenda sunt potius, & uelut eruptione pugnandũ. quod tñ rarũ esse debet, & ex necessitate demũ, cũ hoc ipsum qđ dissimile rationi est, coegerit ratio. Præter hæc in oĩ partitione est utique aliquid potentissimum, qđ cũ audiuit iudex, cætera tanquam superuacua grauari solet. Itaque si plura uel objcienda sunt, vel diluenda, et utilis et iucunda ptitio est: ut quid quaque de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen uarie defendemus, superuacua: ut si ita partiamur, Dicam non talem esse hũc quẽ tueor, ut in eo credibile uideri possit homicidium: dicam occidendi causam huic non fuisse: dicam hunc eo tempore quo homo occisus est, trans mare fuisse. Omnia quæ antequam id quod vltimum est, exequeris, inania uideri necesse est. Festinat enim iudex ad id quod potentissimum est, & uelut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si uel occupatus, vel in aliqua potestate, uel etiam sic moribus compositus, cum cõuitio efflagitat. Itaque non defuerũt qui Ciceronis illã pro Cluentio partitionem improbarẽt, qua se dicturũ esse promisit primum, neminem maioribus criminibus, grauioribus testibus in iudicium uocatum, quàm

Oppianicum: deinde, præiudicia esse facta ab iis ipsis iudicibus, à quibus condemnatus sit: postremo, iudiciũ pecunia tentatũ nõ à Cluentio, sed contra Cluentiũ: quia si probari posset q͞d est tertiũ, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursus nemo tam erit aut iniustus, aut stultus, quin eum fateatur optime pro Muræna esse partitum, Intelligo iudices treis totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse uersatam. Nam sic & ostendit lucidissimè causam, & nihil fecit altero superuacuum.

De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: Si occidi, recte feci: sed non occidi. quò enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc inuicem obstare, & utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sane in parte uerum est, & illo sequenti (si modo indubitabile sit) solo utendum. At sit quid in eo quod est fortius, timebimus utraque probatione niti. Alius enim alio moueri solet: & qui factum putauit, iustum credere potest: qui tanquam iusto non mouebitur, factum fortasse non credet. Vt certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregie uero Cicero pro Milone insidiatorem primo Clodium ostendit: tum addit ex abundãti, etiam si id non fuisset, talem tamen ciuem cum summa uirtute interfectoris & gloria necari potuisse. Neque illum tamẽ ordinem de quo prius dixi, damnauerim: quia quædã etiamsi ipsa sunt dura, in id tamen ualent, ut ea molliant quæ sequuntur. Nec omnino sine ratione est quod uulgo dicitur, Iniquum petendum, ut æquum feras. Quod tamẽ nemo sic accipiat, vt omnia credat audẽda. Recte enim Græci præcipiunt, Non tentanda quę effici omnino nõ p͞ssit. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim uideri qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere. Et illud utique faciendum est, ut quoties suspicabimur à iudice aliam probationem desiderari, quàm de qua loquimur, promittamus nos plene & statim de eo satis esse facturos: præcipueq; si de pudore agitur. Frequenter autem accidit, vt causa parum verecunda, iure tuta sit: de quo ne inuiti iudices audiant, & auersi, frequentius sunt admonendi secuturam defensionem probitatis ac dignitatis: expectent paulùm, & agi ordine sinant. Quædã interim nos et inuitis litigatoribus simulãdũ est dicere: quod Cicero pro Cluentio facit circa iudiciariam legem. Nonnunquam quasi interpellemur ab his, subsistere. Sæpe auertenda ad ipsos oratio. Hortandi, ut sinant nos vti nostro cõsilio. Ita surrepetur animo iudicis, & dum sperat probationẽ pudoris, asperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, ẽt uerecundiæ defensioni facilior erit. Sic utraque res inuicem iuuabit, eritq; iudex circa ius nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam iuris probatione procliuior. Sed ut non semper necessaria, aut etiam sup͞uacua partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neq; enim id solum efficit, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus uelut ex turba extractis, & in conspectu iudicum positis. sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine: non aliter quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigatiõis, notata inscriptis lapididibus spatia. Nam & exhausti laboris nosse mensuram uoluptati est, & hortatur ad reliqua fortius exequenda, scire quantum supersit. Nihil enim longum uideri necesse est, in quo quid ultimum sit, certum est. Nec immerito multum ex diligentia partiendi tulit laudis Quintus Hortensius: cuius tamen diuisionem in digitos diductam, nonnunquam Cicero leuiter eludit. Nam est certus eius modus, & euitanda maxime concisa nimium & uelut articulosa partitio. Nam & authoritati plurimum detrahunt multa illa non membra, sed frusta. & huius glorię cupidi, quo subtilius & copiosius diuisisse uideantur, & superuacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant: nec tam plura faciunt, quàm minora: deinde cum fecerunt mille particulas, in eandẽ incidunt obscuritatẽ, contra quam partitio inuenta est.

Diuisa & simplex propositio quoties utiliter adhiberi potest, primum esse debet aperta atque lucida (nã quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cętera obscura?) tũ breuis, nec ullo sup͞uacuo onerata uerbo: Non enim de quo dicamus, sed d͞ quo dicturi simus, ostẽdimus. Obtinendum etiam, nequid in ea desit, nequid supersit. Superest autem sic ferè, cum aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis: at genere posito subiicitur species: vt, Dicam de uirtute iustitia, continentia: cum iustitia atque cõtinentia uirtutis sint species. Partitio prima ẽ, q͞d sit de quo conueniat, quid de quo ambigat͞. In eo q͞d conuenit, quid aduersarius fateatur, quid nos. In eo de quo ambigitur, quę dicturi simus, quæ nostrę propositiones, quę partis aduersę. Turpissimum uerò est, non eo ordine exequi, quo quidque proposueris.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA LIBER V.

ARGVMENTVM.

Attentos hac præfatione reddit. docet enim quàm sit necessaria probationum tractatio ad confirmandum, & confutandum: quia sine probatione nulla controuersia sit: cum omnium aliarum partium aliqua semper abesse possit. Addit alias causas, quas ad hanc partem omnia alia tendant: quæ intueri nisi huc perueniamus, superuacuum sit. Quorundam opiniones leuiter attingit: quorum alij docere, unicum Oratoris officium, alij tria, sed docere præcipuum dictitabant: quorum utrique huic parti plurimum tribuant.

PROLOGVS.

FVERVNT, *& clari quidem authores, quibus solum uideretur* Oratoris *officiũ, docere. Nanque & affectus duplici ratione excludendos putabant, primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio: deinde quia iudicem à ueritate depelli misericordia, uel ira, similibusq́;, non oporteret: & voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti superuacuum, sed vix etiam viro dignum arbitrabã tur. Plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summouerent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex aduerso proponerentur, refutare. Vtruncunque est (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorũ opinione maxime necessarius, quo toto hæc sola tractantur: quibus sane & ea quæ de iudicialibus causis iam dicta sunt, seruiunt. Nam neque procemij, neque narrationis est alius vsus, q̃ vt iudicem pręparẽt: & status nosse, atque ea de quibus supra scripsimus, intueri, superuacuum foret, nisi ad hanc perueniremus. Denique ex quinque quas iudicialis materiæ fecimus partibus, quæcunque alia potest aliquando necessaria causę non esse: lis nulla est cui probatione opus non sit. Eius præcepta sic optime diuisuri uidemur, ut prius in commune quæ ad omnes quæstiones pertinent, ostendamus: deinde quæ in quoque causæ genere propria sunt, exequamur.*

ARGVMENTVM.

Quia finitio probationum cognita est, diuisionẽ aggreditur in artificiales & inartificiales: quæ ut arte non inueniantur, magnis tamen eloquentiæ uiribus tractandæ sint. Tum species earum enumerat.

De probationum diuisione. Cap. I.

AC *prima quidem illa partitio ab* Aristotele *tradita, consensum ferè omnium meruit, alias esse probationes quas extra dicendi rationem acciperet* Orator: *alias quas ex causa traheret ipse, & quodammodo gigneret: Ideoq́; illas* ἀτέχνους *id est inartificiales: has* ἐντέχνους *id est artificiales uocauerunt. Ex illo priore genere sunt pręiudicia, rumores, tormenta, tabulę, iusiurandum, testes: in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed vt ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ viribus & alleuanda sunt plerunque, & refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à pręceptis remouerunt. Nec tamen in animo est, omnia quæ aut pro his aut contra dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti, sed viam quãdam atque rationem. Quibus demonstratis, non modo in exequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inueniendo similia, vt quęque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem præteritis, vt taceam de futuris.*

ARGVMENTVM.

Præiudicia in tres species diuidit: quas finitione & subiectis exemplis manifestas reddit. Confirmari autem eas ostendit similitudine rerum de quibus quæritur, & iudicum authoritate. Refelli uero, dissimilitudinem ostendendo, negligentiam actorum incusando, de personarum, contra quas iudicatum est, infirmitate, de testium corruptione; aut iudicum culpa (si manifesta est) conquerendo, aut iudicium posterius priori opponendo, aut si his omnibus destituatur, ad locum communem confugiendo. Multas præiudiciorum causas ad iniq; pronunciandum ualere: quod manifestum faciant Rutilij damnatio, Catilinæ & Clodij absolutio.

De præiudicijs.

De præiudicijs. Cap. II.

Am pręiudiciorum uis omnis tribus in generibus uersatur: Rebus, quę aliquãdo ex paribus causis sunt iudicatę, quę exempla rectius dicuntur: vt de rescissis patrum testamentis, uel contra filios confirmatis: Iudicijs ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia in Oppianicum facta dicũtur, & à Senatu aduersus Milonem: Aut cum de eadem causa pronunciatum est, ut in reis deportatis, & assertione secunda, & partibus Centumuiralium, quæ in duas hastas diuisæ sunt. Confirmantur præcipue duobus: authoritate eorum qui pronunciauerunt, & similitudine rerum de quibus quęritur: Refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentiũ quisq; firmam esse alterius sententiam: & ipse pronunciaturus non libenter exemplum quod in se fortasse recidat, facit. Confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causæ. Vix aũt ulla est per omnia alteri similis. Si id non continget, ac eadem causa erit: at actorum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum querẽdum, contra quas erit iudicatum: aut de gratia quæ testes corruperit, aut de inuidia, aut de ignorantia, aut inueniendum quod causę postea accesserit. Quorũ si nihil erit licet tñ dicere multas iudiciorum causas ad iniq; pronunciandum ualere: ideoq; damnatum Rutiliũ, absolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam Iudices, ut rem potius intueantur ipsam, q̃ iureiurando alieno suum donent. Aduersus cõsulta autem senatus, & decreta principum uel magistratuũ, remedium nullum est, nisi aut inuenta quantulacunque causæ differentia, aut aliqua uel eorundem, uel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quę sit priori contraria: quæ si deerunt, lis non erit.

MOSELLANVS.

De præiudicijs } Præiudiciũ, īquit Asconius Pedianus, dicitur res quæ cũ statuta fuerit, affert iudicaturis exẽplũ qđ sequātur. De rescissis } Annihilatis uidelicet p cognitionẽ iudicum, cuiusmodi iurisconsulti inofficiosum uocãt: de quibus rebus est apud Valerium maximum libro septimo cap. septimo & octauo, tum et in Pãdectis.

Qualia in Oppianicum } Hic enim Oppianicus de ueneficio Aulo Cluentio parato accusatur, ad quod con-incendũ adhibet Cicero indicium, quo libertus Fabrij damnatur quasi uenenum is exhibiturus fuisset.

In reis deportatis } Relegatis, quemadmodum fieri solebat in quadam capitis diminutione, cum ciuitas quidem amittitur, sed libertas retinetur: quod accidit ei cui aqua & igni interdictum fuerit, uel qui in insulam deportatus est. sic Iustinianus libro primo institutio. de cap. diminut. In duas hastas } Hinc est quód Valerius Maximus iudicium centumuirale sæpe iudicium hastæ uocat. ipse certe quãquam apud idoneos scriptores de hac antiquitate nihil cõpertum deprehendi, coniecturis tamen aliquot adducor Centumuiros iudices in duas partes distributos, ut causas à priore parte iudicatas, posterior denuo accuratius recognosceret discuteretq;. Itaque si in causa aliqua, altera pars pronunciauit, potuit ex sentẽtia hoc firmamentum adferri, quominus recognito posterioris partis iam facile in aduersum pnunciare ausa fuerit. Aduersus consultà } Decretum enim senatus conscriptum erat, cædem Clodij contra rempublicam esse, quod indiciũ ad causam Milonis pertinet.

Clodium atque Catilinam } Hic enim cum minorem Africã prætor expilasset, à prouincialibus reus repetũdarum, factione optimatium absolutus est, nisi quis malit referre ad mũẽ planę sententiã, quam de huius coniuratione dicit Cæsar apud Sallustium in Catilinario. Clodius uero (ut non semel indicat Cicero) cum muliebri habitu indutus nocte ingressus, adulterio polluisset sacra Bonæ deæ, quæ matronis adire tantũ concessum erat, uiris autẽ capitale, ab aliquibus matronis agnitus, & inde eiectus, ac mox reus factus, iudicio tamen absolutus est. De Arusp. respon. In Piso. & ad Atti. lib. 1. & Plutarchus in uita Ciceronis.

A R G V M E N T V M.

Contra famam, aut pro ea, statu finitiuo litigantium utrique contendendum: & finitiones diuersas, exemplis in utranque partem cõfirmandas esse monet.

De rumore & fama. Cap. III.

Amam atque rumores pars altera consensum ciuitatis, & uelut publicum testimonium uocat: altera sermonem sine ullo certo authore dispersum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas: quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere, fraude inimicorum falsa uulgantium. Exempla utrinque non deerunt.

A R G V M E N T V M.

Circa tormenta, generalia quædam & specialia tangit. primum, ut in fama, diuersam tormẽtorum descriptionem ex accidentibus in utramuis partem generaliter adferri docet. Hinc propria considerari, quis, quem postulet aut offerat, in quem, ex qua causa, quo quæsitore &c. quæ uarie in utranque partem tractari possint.

De tormentis. Cap. IIII.

MOSELLANVS.

Pars } Actoris. Alijs } Stupidis. Quem } Liberum an seruum. Causa } Praesumptione. Quis } Torsit.

Icut in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cũ pars altera quęstionẽ, uera fatendi necessitatem uocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quòd alijs patientia facile mendaciũ faciat, alijs infirmitas necessariũ. Quid attinet de his plura? Plenæ sunt orationes ueterum ac nouorũ. Quædam tamen in hac parte erunt propria cuiusque litis. Nam siue de habenda quæstione agetur, plurimum intererit quis, & quem postulet aut offerat, & in quem, & ex qua causa: siue iam erit habita, quis ei præfuerit, quis & quomodo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia perseuerauerit in eo quod ceperat, an aliquid dolore mutarit: prima parte quæstionis, an procedente cruciatu. Quæ utrinque tam infinita sunt, quàm ipsa rerum uarietas.

ARGVMENTVM.

Docet circa tabulas dupliciter peccari, aut fraude signatorum, aut ignorantia, & hoc genus postremum refelli, aliud etiam accusari. Tum unde argumenta ad tabulas refellendas trahantur, & quàm uarie, explicat.

De tabulis. Cap. V.

Ontra tabulas quoque sæpe dictum, sępe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia: tutius ac facilius id quod secũdo loco diximus, tractatur, quòd pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumẽta ex causa trahit, si forte aut incredibile est id actum esse quod tabulæ continent: aut (ut frequentius euenit) alijs probationibus æque inartificialibus soluitur: si aut is in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, uel prius esse defunctus: si tempora non congruũt: si uel antecedentia uel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa sæpe etiam falsum deprehendit.

ARGVMENTVM.

Iusiurandi formas quatuor describit: oblationem sui, recusationem alieni, delationem aut exactionem alieni, aut recusationem sui, & quo pacto singulæ quæque tractandæ sint. Præterea ex sententia seniorum quos puer audierat, iusiurandum non esse facile deferendum alteri: nec optionem iudicis aduersario permittendam, neque ex aduocatis partis aduersæ iudicem eligendum præcipit.

De iureiurando. Cap. VI.

MOSELLANVS.

Metum } Religionem. Qui deos } Vt Epicurei, Diagoras, Lucianus, Plinius. Nullo offerẽte } Iurandi conditionem. Id } Iusiurandũ. Cognitio } qui cognoscit causam. Qui } Iudex. Atque id agi } Moliri, spectari. Occupaturum } Ante capturum.

Vsiurandum litigatores aut offerunt suum, aut non recipiunt oblatũ aut ab aduersario exigunt, aut recusant cum ab ipsis exigatur. Offerre suum sine illa conditione, ut uel aduersarius iuret, fere improbum est. Qui tamen id faciet, aut uita se tuebitur, ut eum non sit credibile peieraturum: aut ipsa ui religionis: in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut nõ cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare uideatur: aut si causa modo patietur litis, propter quam deuoturus se ipse non fuerit: aut si præter alia causæ instrumenta adijcit ex abundanti hanc quoque conscientię suæ fiduciam. Qui non recipiet conditionem, à multis contemni iurisiurandi metum dicet: cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos habere curam rerum humanarum negarẽt: eum uero qui nullo offerente iurare sit paratus, & ipsum uelle de causa sua pnunciare: et quàm id quod offert, leue ac facile credat, ostendere. At is qui defert, agere modeste uidetur, cum litis aduersarium iudicem faciat, & eum cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alieno iureiurando stari quàm suo malit, Quo difficilior recusatio est, nisi forte res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut inuidiam sibi quęri ab aduersario dicat, atque id agi, ut ĩ causa in qua uincere nõ possit, queri possit. Itaq; hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle quæ affirmet, quàm dubium cuiquam relinquere an peierarit. Sed nobis adolescentibus seniores in agendo facti præcipere solebant, ne unquam iusiurandum deferremus: sicut neque optio iudicis aduersario esset permittenda: nec ex aduocatis partis aduersæ iudex eligendus. Nam si dicere contraria turpe aduocato uideretur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

ARGVMENTVM.

Testimonia primũ aut diuina esse aut humana tradit: & diuina duobus modis tractari, generaliter, & specialiter: de quibus ad finẽ capitis loquitur, ubi uarias eorũ species enumerat. Humanorũ fieri alia per tabulas, alia à præsentibus. Tabularũ aut refellendarũ aut confirmandarũ rationẽ, quia sit facilior, primo loco explicat, deinde ad testes præsentes aggreditur: eosque dupliciter aut defendi, aut oppugnari posse, uel actione perpetua, uel interrogatione concisa, ostendit. In actionibus tribus modis. Primo locis communibus in utranque partẽ pro testibus, & contra, generaliter. Secundo specialiter, ita tamen, ut multos inuadamus: ut si Græcorũ testimonia eleuemus, aut eorũ qui in causis repetundarũ se reo numerasse pecunias dicunt. Tertio aduersus singulos: quod genus uel orationi permixtum est, uel separatum editũ: ut in Vatiniũ. His peractis ad modũ interrogandi accingitur: & testiũ duo facit genera, unũ uoluntariorũ, aliud quibus lege testimoniũ denuncietur: quorũ alij cupidi sint reo nocendi, alij uerũ inuiti dicturi: quod interim accusatori uel cognitũ sit, uel incognitũ. Quæ omnia quomodo uarie ab accusatore & patrono uersanda sint & pertractanda, non minus acute q̃ fuse explicat. In testibus tñ interrogandis testẽ probe nosse præcipuũ esse monet, ut pro sua natura quo uolumus facile perducatur. Atque oẽm interrogationẽ esse, aut in causa, aut extra causam docet. In causa rem altius repetendo, unde nihil suspecti sit, per Socraticã inductionem extorquendũ etiã ab inuitis, quod nobis prosit. Extra causam de uita testiũ, de amicitia aut inimicitijs cũ reo, & cæteris huiusmodi interrogandũ, ex quibus uel lædendi cupiditas uel mendaciũ deprehendi possit. Interrogationis hanc legẽ esse addit, ut sit circumspecta, ut uerbis quãmaxime e medio sumptis constet. Porro testes cũ tabulis absentiũ collidi, argumenta quoque cũ testibus, & testes cũ alijs testibus. Postremo uoces per uinũ, somniũ, dementiã, uel à paruulis emissas, ad confirmationẽ aut destructionem sui magnã Oratoris industriã in utrãuis partẽ exigere: & testimonia desiderata, ubi cætera desint, ut pro Cluentio, plurimum uirium habere demonstrat.

De testibus. Cap. VII.

MAximus tamen patronis circa testimonia sudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut à p̃sentibus. Simplicior contra tabulas pugna. Nam & minus obstitisse vr̃ pudor ĩter paucos signatores, & p diffidentia p̃mitur absentia. Si rep̃hensionẽ nõ capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita prꝫterea quadã significatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat testimonium nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se contra quem dicit, fatetur. Neque tamen protinus cesserit Orator, quo minus & amicus p amico, & inimicus cõtra inimicũ possit verũ (si integra sit ei fides) dicere. Sed late locus vterq; tractatur. Cum p̃sentibus vero ingens dimicatio est, ideoq; velut duplici contra eos proq; his acie confligitur, actionum, & interrogationum. In actionibus primum generaliter pro testibus, atque in testes dici solet. Est hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, q̃ q̃ sit hoĩum sciẽtia nixa: altera ad detrahendã illis fidem, oĩa p q̃ fieri soleant falsa testimonia, enumerat. Sequẽs rõ est, cũ spẽaliter quidẽ, sed tñ multos pariter inuadere patroni solẽt. Nã et gẽtium simul uniuersarũ eleuata testimonia ab Oratoribus scimus, & tota genera testimoniorũ: vt de auditionibus: nõ enim ipsos esse testes, sed iniuratorũ afferre voces. vt in causis repetundarũ, q se reo numerasse pecunias iurant, litigatorũ, non testiũ hr̃idos loco. Interim aduersus singulos dirigitᵗ actio: q̃d insectatiõis genus & p̃mixtũ defensioni legimus in oratiõibus plurimis, & separatim editũ, sicut in Vatiniũ testẽ. Totũ igitur excutiamus locũ, q̃ñ vniuersam institutionẽ aggressi sumus. Sufficiebãt alioq libri duo à Domitio Afro in hãc rẽ cõpositi, quẽ adolescentulus senem colui: vt nõ lecta mihi tantũ ea,

MOSELLANVS

CIrca testimonia } Circa ea quæ per tabulas aut p testes formãtur. Significatione } Emphasi. Voluntate } Consensu. Quo ipso } Facto. Contra quem } Et per hoc suspectũ se reddit, quasi ex odio det testimonium magis quàm ex ueritate. Præsentibus } Testibus.

Actionum } Accusationum. Nixa } Firmata. Inuadere } Accusare. Eleuata } Infirmata, quemadmodum in oratione pro Lucio Flacco eleuatur testimoniũ Græcæ natiõis. sic enim Cicero ait, Verumtamen hoc dico de toto genere Græcorum: Tribuo illis literas, do multarũ artium disciplinas, non adimo sermonis leporẽ, ingeniorũ acumen, dicẽdi copiã: deinde si qua sibi alia assumunt, nõ repugno: testimoniorum religionẽ et fidẽ nũquã ista natio coluit, totiusq; huiusce rei quæ sit uis, quæ authoritas, q̃d pondus, ignorant. Vnde est illud, Da mihi mutuũ testimoniũ? Non Gallorum, nõ Hispanorũ putatur, totũ istud Græcorũ est: ut etiã qui Græce nesciunt, hoc quibus uerbis à Græcis soleat dici, sciant. Porro hæc ipsa oratio indicat oẽs homines hic à Fabio notatos, q refelli possint testes. De auditionibus } Quæ audita testantur. Diuersi } In foro. Argumentiũ } Ostendentium. Illa } scilicet diuersa. Confitẽtium } quasi inuitorũ. Satis est } S. eis contra quos dicturi sunt.

Per hoc ipsum } testimonium. Euocare } Expiscari. Propositi } Animi. Pedetentim } Prouerbiũ à tentãda glacie tractũ concreti primũ fluuij. Interrogando } In iudicio. Incessere } Inuadere reprehensione.

His temporibus } Vtpote Demosthenis. Post finitas } Scilicet in medijs actionibus. Prudens } Qui usu rerum est doctus. Peruicax } Malignus.

Efficere } comprobare. Ex medio } Sumptis è uulgari consuetudine. Frigus } Ineptitudo.

Artes } Fraudes. Subsellia } In eo loco ubi aduersa pars est.

Noceat } Aduersetur parti.

Quorum mentionem } quarũ artium. Testatio } literarum

Testes } Præsentes. Illa } Testationis. Quæsitum } Dubitatum, pugnatum est. Religionem } Iusiurandi. Ingenia } quibus argumenta inueniantur.

Hinc } Dicitur. In his } Argumentis. In illis } Testibus.

Vtrinque } Ab utraque parte litigantium. Quæstio } Cõtrouersia. His } Testibus. Ominibus } Præsagijs. Duplicem } Verborũ. Stoicos } Qui Deũ omnia prouidere putant. Coniectorum } Interpretum somniorum. Mathematicorũ } Astrologorum. Excutit } Explicat.

sed pleraq; ex ipso sint cognita. Is uerissime praecepit, primum esse in hac parte officium Oratoris, ut totam causam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat, explicabimus, cum ad destinatum huic parti locum venerimus. Ea res suggeret materiam interrogatiom, & veluti tela ad manum subministrabit. Eadem docebit, ad quae iudicis animus actione sit praeparandus. Debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic quisq; dictis mouetur, vt est ad credendum vel non credendum ante formatus. Et quoniam duo genera sunt testiũ, aut voluntariorum, aut eorum quibus iudex in publicis iudicijs lege denunciare solet: quorum altero utraq; pars vtitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes, & refellentis.

Qui voluntarium producit, scire quid is dicturus sit, potest: ideoq; faciliorem videtur in rogando habere rationem. Sed haec quoque pars acumen & vigilantiam poscit: prouidendumq;, ne timidus, ne inconstans, ne imprudens testis sit. Turbantur enim, & à patronis diuersae partis inducuntur in laqueum: & plus deprehensi nocent, quàm firmi & interriti profuissent. Multum igitur domi ante uersandi: ac uarijs percunctationibus, quales haberi ab aduersario possunt, explorandi sunt. Sic fit vt aut constent sibi, aut siquid titubauerint, opportuna rursus eius à quo producti sunt, interrogatione, velut in gradum reponantur. In his quoq; adhuc qui constiterint sibi, vitandę sunt insidię. nam frequenter subijci ab aduersario solent, & omnia profutura polliciti, diuersa respondent, & authoritatem habent non arguentiũ illa, sed confitentium. Explorandum igitur quas causas laedendi aduersarium afferant: nec id sat est, inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum reconciliari uelint: ne corrupti sint: ne poenitentia propositum mutauerint. Quod cum in ijs quoque, qui ea quae dicturi videntur, re vera sciunt, necessarium est praecauere: tum multo magis in ijs qui se dicturos quae falsa sunt, pollicentur. Nam & frequentior eorum poenitentia est. & promissum suspectius: & si perseuerauerint, reprehensio facilior. Eorum vero quibus denunciatur, pars testium est quae reum laedere velit, pars quę non vult. Idq; interim scit accusator, interim nescit. fingamus in praesentia scire. in vtroq; enim genere summis artibus interrogantis opus est. Nam si habet testem cupidũ lędendi, cauere debet hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat: nec statim de eo quod in iudicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id peruenire, vt illi quod maxime dicere voluit, videatur expressum. Nec nimiũ instare interrogationi, ne omnia respondendo testis fidem suam minuat: sed in tantum euocare eum, quãntum sumere ex vno satis sit. At ĩ eo qui verum inuitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est extorquere quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quam longius interrrogatione repetita. Respondebit enim quae nocere causę non arbitrabitur: ex pluribus deinde quę confessus erit, eo perducetur, quod dicere non vult, negare non possit. Nam ut in oratione sparsa plerunque colligimus argumenta, quae per se nihil reum aggrauare videantur, congregatione deinde eorum factum conuincimus: ita huiusmodi testis multa de anteactis, multa de insecutis, loco, tp̄e, ꝑsona, cęteris, est interrogandus, vt in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri quae volumus necesse sit, vel ijs quę iam dixerit, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit vt eum nolle dicere manifestum sit: protrahendusq;, vt in aliquo quod vel extra causam sit, deprehendatur. Tenendus etiam diutius, vt omnia, ac plura quàm res desiderat, pro reo dicendo, suspectus iudici fiat: quo non minus nocebit, quàm si vera in reũ dixisset. At si (quod secũdo loco diximus) nesciet actor quid ꝑpositi testis attulerit: paulatim, & (vt dicitur) pedetentim interrogando experietur animum eius, & ad id responsum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hae quoque testium artes, vt primo ad voluntatem respondeant, quo maiore fide diuersa postea dicant: est Oratoris, suspectum testem dum prodest, dimittere. Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est. Difficilior hoc, quòd raro vnquam possunt ante iudicium scire quid testis dicturus sit. Expeditior, quòd cum interrogandus est, sciunt quid dixerit. Itaque in eo quod incertum est, cura & inquisitione opus est, quis reum premat, quas & quibus ex causis inimicitias habeat: eaq; in oratione pręedicenda atque amolienda sunt, siue odio conflatos testes, siue inuidia, siue gratia, siue pecunia videri volumus. Et si deficietur numero pars diuersa, paucitatem: si abundabit, conspirationem: si humiles producet, vilitatem: si potentes, gratiam oportebit incessere. Plus tamen proderit causas propter quas reum laedant, exponere: quae sunt variae, & pro conditione cuiusque litis aut litigatoris. Nam contra illa quę supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia et in paucis atq; humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quòd neminẽ pręter eos qui possunt scire, quęsierit: et multos atq; honestos commendare aliquanto est facilius. Verum interim &

terim &

terim & singulos ut exornare, ita destruere contingit, aut recitatis in actione, aut testibus nominatis. Quod iis temporibus, quibus testis non nisi post finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autem in quenq; testium dicendum sit, sumi nisi ex ipsorũ personis non potest. Reliquæ *interrogãdi sunt partes. Qua in re primum est, nosse testem. nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari potest: prudens uero & constans, uel tanquam inimicus & peruicax dimittendus statim, uel non interrogatione, sed breui interlocutione patroni refutandus est: aut aliquo, si cõtinget, vrbane dicto refrigerandus: aut siquid in eius uitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam & verecundos non aspere incessere profuit. nam sæpe qui aduersus insectantẽ pugnassent, modestia mitigantur.* Omnis *autem interrogatio, aut in causa est, aut extra causam. In causa, sicut accusatori præcepimus, patronus quoq; altius, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus applicando, sæpe eò perducit homines, vt inuitis quod prosit extorqueat. Eius rei sine dubio nec disciplina ulla in scholis, nec exercitatio traditur: & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc virtus. Siquod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est quod ex dialogis* Socraticorum *maximeq;* Platonis, *duci potest: in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, vt cum plerisq; bene respondeatur, res tamen ad id quod volunt efficere, perueniat. Illud fortuna interim præstat, vt aliquid quod inter se parum consentiat, à teste dicatur: interim (quod sæpius euenit) vt testis testi diuersa dicat.* Acuta *autem interrogatio, ad hoc quod casu fieri solet, etiam ratione perducet. Extra causam quoque multa quæ prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiæ cum reo: in quibus aut dicant aliquid quod prosit, aut in mendacio vel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio debet esse circunspecta, quia multa contra patronos venuste testis sæpe respondet, eiq; præcipue vulgo fauetur.* Tum *verbis quam maxime ex medio sumptis: ut qui rogatur (is autem est sæpius & imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget, quod interrogantis non leue frigus est.* Illæ *uero pessimæ artes, testem subornatum in subsellia aduersarii mittere, ut inde excitatus plus noceat uel dicendo contra reum, cũ quo sederit: uel cum adiuuisse testimonio uidebitur, faciendo ex industria multa immodeste atq; intemperanter, per quæ non à se tantũ dictis detrahat fidem, sed cęteris quoque qui profuerãt auferat authoritatem. Quorum mentionem habui, nõ vt fierent, sed vt vitarentur.* Sæpe *inter se collidi solẽt, inde testatio, hinc testes. locus utrinq;. Hæc enim se pars iureiurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes & argumenta quęsitum est. Inde sciẽtiam in testibus & religionem, ingenia esse in argumẽtis dicitur: hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci: in his iudicem sibi, in illis alii credere.* Communia *hæc pluribus causis, multumq; iactata sunt semperq; iactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, & quæstio sequitur, ex ipsis, utri meliores uiri. ex causis, utri magis credibilia dixerint. ex litigatoribus, vtri gratia magis valuerint.* His *adiicere siquis uolet ea quę diuina testimonia uocantur, ex responsis, oraculis, omnibus, duplicem sciat eorum esse tractatum: generalem alterum, in quo inter* Stoicos *&* Epicuri *sectam secutos pugna perpetua est, regaturne prouidentia mũdus. specialem alterum, contra parteis diuinationis, vt quæq; in quęstionem cadit.* Aliter *enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, coniectorum, & mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cũ sit rerũ earum ratio diuersa.* Circa *eiusmodi quoq; instrumenta firmanda, vel destruenda, multum habet operis oratio, siquæ sint uoces per vinum, somnum, dementiã emissæ, uel excepta paruulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare dictura est.*

Nec *tantum pręstari hoc genus potest, sed etiam vbi non est, desiderari solet:* Pecuniam *dedisti, quis numerauit? vbi? vnde?* Venenum *arguis, vbi emi? à quo? quanti? per quem dedi? quo conscio? Quę ferè omnia pro* Cluentio Cicero *in crimine veneficii excutit. Hęc de inartificialibus quambreuissime potui.*

A R G V M E N T V M.

Absolutis argumentationibus inartificialibus, artificiales aggressurus, in eos inuehitur qui locis cõmunibus, & iis solis quæ ad delectandũ & mouendos affectus pertinent, deleniti, argumentorum tractationẽ tanquã asperã refugiunt, cum delectatio & affectuum cõmotio parum prosint, nisi prius argumentatione doceamus. Deinde *generales quasdam probationum diuisiones facit, alias in rebus esse, alias in personis: alias per se inspici, alias ad aliud referri: alias ab antecedentibus, ex consequentibus alias, alias etiam ex pugnantibus, quæ uel ex præterito tempore, uel ex præsenti uel ex futuro petantur. Rursus alias esse necessarias, credibiles alias, alias non repugnantes. Postremo propositionum hypotheticarum species quatuor enumerat.*

De probatione artificiali. Cap. VIII.

Ars altera probationum, quę est tota in arte, constatq; rebus ad faciendam fidē appositis, plerunque aut omnino negligitur, aut leuissime attingitur ab ijs qui argumenta uelut horrida & confragosa uitantes, amœnioribus locis desident: neq; aliter quàm ij qui traduntur à Poetis gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu deleniti, uoluptatem saluti prętulisse. dum laudis falsam imaginem sequuntur, ipsa, propter quàm dicitur, uictoria cedūt. Atqui cætera quę continuo magis orationis tractu decurrūt, in auxiliū atq; ornamētū argumentorū cōparātur, neruisq; illis quibus causa cōtinetur, adyciūt superinducti corporis speciē: ut si forte quid factū ira uel metu vel cupiditate dicatur, latius quæ cuiusque affectus natura sit, prosequamur. Iisdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimur, consolamur, hortamur.

Sed horum esse opera ī rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum uero in commouendis affectibus: sed hæc ipsa plus ualent cum se didicisse iudex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliaq; omni fide rerum non possumus. Quorum priusquā partior species, indicandum reor, esse quędam in omni probationum genere cōmunia. Nam nec ulla quæstio est quæ non sit aut in re, aut in persona: nec esse argumentorum loci possunt, nisi in ijs quę rebus aut personis accidunt: eaq; aut per se inspici solent, aut ad aliud referri. nec vlla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex pugnantibus: & hęc necesse est aut ex prętertito tempore, aut ex coniuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari nisi ex alia potest: eaq; sit oportet aut maior, aut par, aut minor. Argumenta uero reperiuntur aut in quæstionibus, quę etiam separatę à complexu rerum personarumq; spectari per se possint, aut in ipsa causa, cum inuenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductū, sed eius iudicij de quo cognoscitur, proprium. Probationum prętere a omnium alię sunt necessarię, alię credibiles, alię non repugnātes. Adhuc, omnium probationum quadruplex ratio est, ut vel quia aliquid est, aliud non sit: vt dies est, nox non est. vel quia est aliquid, & aliud sit: vt, Sol est super terram, dies est. vel quia aliquid non est, aliud sit: vt, nox non est, dies est. vel quia aliquid non est, nec aliud sit: vt, non est rationale, nec hō est. His in vniuersum prædictis partes subyciā.

MOSELLANVS.

Amœnioribus } In affectibus tractādis. Traduntur } Videlicet ab Homero li. 9. Odysseæ. Graminis } herbæ. Plinius lib. 13. cap. 16. Lotum arborem facit, quæ celte alio nomine dicatur, cuius baccæ fabarum magnitudine tam sunt dulces, ut genti etiam ab earum esu nomen sit inditum, siquidem Lotophagi dicuntur. et hos certe ab arbore Homerum intellexisse apparet: alioqui & genus herbæ est, de quo forsan memoria lapsus Fabius hic sentit: nisi quod quibusdam placere uideo ut germinis legatur. Mihi si detur libera suspicandi facultas, à semidocto aliquo & temerario castigatore putauerim arborē in germen commutatam, nimirū qui de herba loto aliqua legerit, de arbore autem nihil. Nec ulla res probari } Vnde cum alij loci emergunt à genere ad speciem, à maiore ad minus: ex pari uero fingūt locos à similibus, à definitiōe, ab interpretatione, à specie ad genus, ac à minore ad maius. Quadruplex ratio } Quæ scilicet argumentando apparet. Fiunt autem argumentationes rhetoricæ utplurimum conditionalibus, quarum formæ quatuor sunt usitatissimæ, de quibus hic Fabius, & copiosius M. Cicero in Topicis, et Boethius ex Theophrasto in libro de hypotethicis syllogismis, tum Georgius Trapezuntius, & Martianus Capella, uterq; in sua dialectica.

ARGVMENTVM.

Artificiales probationes in tres species diuidit, signa, argumenta, & exempla. Quare signa ab argumentis separet, duplicem causam aßignat. Primam, quia signa ad probationes inartificiales propius quàm ad argumenta accedant. Secundam, quia si certa sint, argumenta nō sint, quia non sit ibi quæstio: si dubia, alijs egeant ad confirmationem sui: quare neutro modo sint argumenta. Verum hæc posterior ratio doctis non probatur. Signa diuidit in necessaria & uerisimilia. Necessaria definit esse quæ se habere aliter non possunt: quorum aliqua recurrant in contrarium, ut spirare & uiuere: alia non, ut moueri & ingredi. Verisimilia definit esse quæ sola ad tollendam dubitationem non sufficiant, sed adiuncta cæteris plurimum ualeant, ut sanguis, adiunctis inimicitijs, & minis, ad probandam cædem. Hermagoram non probat, qui adiuncta sub hæc signa retulit. Et signum generaliter definit id esse quod ex eo de quo quæritur, natum, sub oculos uenit. Et quomodo prognostica ad signa reduci queant, ostendit.

De Signis. Cap. IX.

Mnis igitur probatio artificialis cōstat aut signis, aut argumētis, aut exemplis. Nec ignoro plerisq; uideri signa partē argumentorum: quę mihi separandi ratio hęc fuit prima, quòd sunt pene ex illis iartificiali-

MOSELLANVS.

Deferuntur } Litigatoribus. τεκμήρια } Aristoteles Rhetoricorum primo, ca. tertio, & Hermagoras. εἰκότα. } Verisimilia, alias σημεῖα. Idcirco ingreditur qui mouetur } Quia locus arguendi affirmatiue à specie quidem ad genus ualet, à genere uero ad speciem non est nisi negatiue consequens. recte enim sequitur, qui non moueatur, eum nec ingredi. Virginem Atalātam } Filiam

Filiam regis Colchorum, uenādi studiosam, à Meleagro amatore in hoc apri capite donatā, etsi Suidas Acasti cuiusdam filiam facit, quam Peleus adamarit: sed & alia sentit opinor, prioris mentionē facit uetustißimus poeta Græcus Musæus. Areopagitæ } Iudices Athenienses, qui in Areopago loco Marti sacro(unde & nomen habent)cognoscebant causas tantum capitis. author Iulius Pollux. Spurij Melij } Spurius Melius, ut narrat Liuius libro quarto, populum Romanum annonæ penuria laborantem, frumento distributo ita sibi cōciliauit, ut spem regni cōciperet. Verum cum innotuisset gladios ac tela in eius domum comportata, cum iudicium hinc indictum refugeret, à Seruilio Hala magistro equitū cæsus est. Marciq; Manlij } Manlius cum æs alienum, quo populus demersus erat, sua largitione dissoluisset, in suspitionē regni affectati uenit, & ex capitolij arce præcipitatus supplicium dedit. Liuius in quarto.

bus. Cruenta enim vestis, & clamor, & liuor, et talia, sunt instrumenta, qualia tabulæ, rumores, testes: nec inueniuntur ab Oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur. Altera, quòd signa siue indubitata sint, nō sunt argumenta: quia ubi illa sunt, quæstio non est: argumēto autem nisi in re controuersa locus esse non potest. Si ue dubia, non sunt argumēta, sed ipsa argumētis egēt. Diuiduntur autem in has primas duas species, quòd eorum alia sunt(vt dixi)quę necessaria sunt, quæ Gręci uocant τεκμήρια: alia nō necessaria, quę σημεῖα. Priora illa sunt, quę aliter habere se non possunt: quæ mihi vix pertinere ad pręcepta artis uidentur. Nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri, factúmve esse, aut certe omnino non potest fieri, vel esse factum: quo in causis posito, lis non est nisi facti. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet. Nam & coisse eam cum viro, quę peperit, quod est prçteriti: & fluctus esse, cum magna vis venti in mare incubuit, quod coniuncti: & eum mori, cuius cor est vulneratum, quod futuri, necesse est. Nec fieri potest vt ibi sit messis, vbi satum non est: ut quis Romę sit, cum est Athenis: vt sit ferro vulneratus, qui sine cicatrice est. Sed quędam & retrorsus idem valent, vt uiuere hominem, qui spirat: & spirare, qui viuit. Quędam in contrarium non recurrūt. Nec enim quia mouetur qui ingreditur, idcirco etiam ingreditur qui mouetur. Quare potest & coisse cum uiro quæ non peperit: & non esse uentus in mari, cum esset fluctus: nec utique cor eius uulneratum esse, qui perit: ac similiter satum fuisse pōt, ubi non fuit messis: fuisse Romæ, qui fuit Athenis: nec fuisse ferro uulneratū, qui habet cicatricem. Alia sunt signa non necessaria, quæ εἰκότα Græci uocant: quæ etiamsi ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adiuncta cæteris, plurimum ualent. Signum uocant(ut dixi) σημεῖον quanquam id quidem indicium, quidam uestigium nominauerunt, per quod alia res intelligitur, ut per sanguinem cædes. At quia sanguis uel ex hostia respersisse uestem potest, uel è naribus profluxisse: nō utique qui uestem cruentam habuerit, homicidiū fecerit: Sed ut per se non sufficit, ita cæteris adiunctū, testimonij loco ducitur, si inimicus, si minatus ante, si eodem loco fuit: quibus signum cum accessit, efficit ut quæ suspecta erant, certa uideantur. Alioqui sunt quædam signa utrique parti communia, ut liuores, tumores. Nam uideri possunt & ueneficij, & cruditatis. Et uulnus in pectore, sua manu, & aliena perisse dicentibus in quo est. Hæc perinde firma habentur, atque extrinsecus adiuuantur. Eorum autem quę signa sunt quidem, sed non necessaria, genus Hermagoras putat, nō esse uirginem Atalantam, quia cum iuuenibus per syluas uagetur. Quod si receperimus, uereor ne omnia quæ ex facto ducūtur, signa faciamus. Eadem tamen ratione, qua signa, tractantur. Nec mihi uidentur Areopagitæ cum dānauerunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud iudicasse, quàm id signum esse perniciosißimæ mentis, multisq; malo futuræ si adoleuisset. Vnde Spurij Melij, Marciq; Manlij popularitas, signum affectati regni est existimatum. Sed uereor ne longe nimium nos ducat hæc uia. Nam si est signum adulteræ, lauari cum uiris, erit & conuiuere cum adolescentibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia uti: ut fortasse corpus uulsum, fractum incessum, uestem muliebrem dixerit mollis & parum viri signa, sicui(cum signū id proprie sit, quod ex eo de quo quæritur, natū sub oculos venit)vt sanguis è cęde, ita illa ex impudicitia fluere videantur. Ea quoque quę quia plerūq; obseruata sunt, vulgo signa creduntur, vt prognostica,

Vento rubet aurea Phœbe:

Et cornix plena pluuiam vocat improba voce:

si causas ex qualitate cœli trahunt, sane ìta appellentur. Nam si vento rubet Luna, signum vēti est rubor. Et si, vt idem poeta colligit, densatus & laxatus aer facit vt sit inde ille auium concentus, idem sentiemus. Sunt autem signa etiam parua magnorum, vt vel hęc ipsa cornix. Nam maiora minorum esse nemo miratur.

A R G V M E N T V M.

Post signa, argumenta aggreditur, quorum nomine enthymemata, epicheremata, & apodixes complectitur, quorum omnium uaria significata & diuersas acceptiones apud græcos esse ostendit: ipse uero quid per illa intelligi uelit, explicat, nempe per enthymema rhe

toricum syllogismum imperfectum, ex consequentibus proprie uel repugnantibus: per epicherema ratiocinationem rhetoricam syllogismo affinem: per apodixin euidentem probationem demonstrationibus aptam: per argumentum rationem probationem præstantẽ qua per aliud colligetur aliud, quo quod dubium erat confirmetur. Quare in omni causa cognoscendum, aliqua habenda esse pro certis: ut deos esse, & pietatem præstandam parentibus, & quæ sensibus percipiuntur, ut uisu & auditu. Alia credibilia, quorum tria sint genera. Primum firmissimum, ut liberos à parentibus amari. Alterum propensum, ut qui recte ualeat, in crastinum peruenturum. Tertium non repugnans, in domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Quæ ut optime tractentur, uim naturamque rerum omnium exploratissimam habere conueniat. Locos definit esse argumentorum sedes. Cognitionis eorum commoda proponit: deinde diuidit in locos personarũ & rerum, inter quos quasi medios locos factorum ponit. Personarum unde argumenta sumantur, hos enumerat, à Genere, Natione, Patria, Sexu, Aetate, Educatione, Habitu, Fortuna, Conditione, Natura animi, Victu, Studijs, Ante actis dictisq;, & nomine. His locos factorum ex causis impulsricibus subiungit, quæ in omnes tres status cadant: sed bifariam diuiduntur. aut enim nos mouent propter bonorum adeptionem, incrementum, conseruationem, & usum: aut malorum euitationem, liberationem, imminutionem, conuersionẽ. Et ex quibus praua facta ueniunt, qualis est Ira, Odium, Inuidia, Cupiditas, Spes, Ambitus, Audacia Metus. Et fortuita, ut ebrietas, ignorantia, quæ aliquãdo ad ueniã, aliquando ad criminis probationem ualeant. Item à loco, qui ad omnes tres status pertineat. Et à tempore, quorũ aliud generale sit, ut olim: aliud speciale, ut æstate, hyeme, quæ etiam ad omnes status uim adferant. A' casu, à facultatibus, quæ in coniecturis maxime sint intuendæ. Ab instrumento & modo. i. ut quicque sit actum. Deinde rerum locos recenset, & finitionem primum, cui genus, speciem, proprium & differens subijcit, ostenditque eam fieri ui sua, etymologia quoque, & partium enumeratione. Et genus ad probandam speciem nihil habere uirium, uerum ad refellendam satis: quia non sequatur, si arbor sit, platanũ esse: sed contra, quia platanus sit, arborem. In specie contraria omnia. Proprium definit esse quod soli accidat, ut homini sermo: & quod etiam non soli, ut igni calefacere, quibus finitio constituatur, cum differentibus contra soluatur. His diuisionem subiungit, qua, ex Ciceronis sententia, adiuuari finitionem credit: & quid à partitione differat, ostendit. Ex diuisione argumentum ex remotione nasci, qua modo totum efficitur falsum partes omnes negando, modo unum uerum, omnia præter unum negando: quo dilemmata quoque referantur. His reliqua subiungit, Ab initio ad summam, & contra. Ab incremento, A' similibus, A' dissimilibus, à contrarijs, à repugnantibus, à Consequentibus, ab Adiunctis, quorum multæ sint species. Ex ijs quæ sub eandem rationem cadunt. Ab Efficientibus & Effectis, siue à causis & euentis, à Coniugatis, ex appositis seu Comparatis, ut maiori, minori, pari, à quibus exempla uim suam trahant. Item à fictione quoties confessa desunt. Postremo à circunstantia, Ex ipso causarum complexu, quæ cuiusque causæ propria, & cum nulla alia communia. quæ quomodo elici ex causis debeant, exemplo luculento de Thessalis & Thebanis subiecto demonstrat: Vnde locorum cognitionem generalem & præceptorum artis mancam esse monet, nisi magna prudentia quæ singularum causarum sint propria, cognoscamus: quæ omnia ut non in omnem orationem cadant, ita debere cognita & perspecta esse, ut statim in promptu sint & occurrant quæ in quanque causam incurrere debeant, quam uelocitatem studio exercitatam ita nobis parare debeamus: ut intentionem nostram non magis remorentur, quàm citharœdi manum sonorum diuersitas, aut scribentium articulos literæ syllabæue retardent.

De argumentis. Cap. X.

VNc de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις uocant: quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiam si uis eodem fere tendit. Nam enthymema (quod nos commentum sanè aut commentationem interpretemur, quia aliter non possumus, Græco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat, sed nunc de eo non loquimur: alterum, quo sententiam cum ratione: tertiũ, quo certã quãdã argumenti conclusionem, uel ex consequentibus, uel ex repugnantibus: quanquam de hoc parum conuenit. Sunt enim qui illud prius epicherema dicant: pluresq; inuenias in ea opinione, ut id demum quo pugna constat, enthymema accipi uelint. Et ideo illud Cornificius contrarium appellat: hunc alij rhetoricum syllogismum, alij imperfectum syllogismũ uocauerunt, quia nec distinctis, nec totidem partibus cõcluderetur: quod sanè non utiq; ab Oratore desideratur. Epicherema Valgius aggressionem uocat, Celsus aũt iudicat nõ nostram administrationẽ, sed ipsam rem quam aggredimur, id est argumentum quo aliqd

MOSELLANVS.

ENthymemata } conceptus animi. Epicheremata } Inchoata argumenta. Apodixes } Demonstrationes. Interpretamur } Ex ratione Græcæ uocis, quæ deriuatur à uerbo ἐνθυμέομαι, quod cogito & in animo comminiscor significat. Sententiam } Vt, credo hunc authorem huius cædis, quia heri cum occiso rixabatur. Tertium } scilicet intellectum. Contrarium } quia ex contrarijs rationem trahit. Imperfectum } qui tantum duabus propositionibus exponatur. Quod sanè } Totidem partibus concludere syllogismum. Valgius aggressionem } quia ἐπιχειρέω aggredior significat, & ueluti operi manus admoueo: ab ἐπὶ quod ad significat. & χεὶρ manus, ut intelligas hoc uocabulo quandam argumenti quasi præparationem & destinationem, etiamdum suis partibus non explicatam. γραμμικαὶ } Linea-

res

res demonstrationes. Quæque earum } Vt quid sequatur ad quanque rem uerbi gratia sequitur ad inuidiam nocere, ad cupiditas: unde argumentum trahitur pro reo contra actorem inuidum. sic in iuuene luxurioso facile hæret crimen adulterij uel stupri, auaritia in senibus, ueneficium in nouerca. An credibile sit } Et Horatius in arte poetica quid cuique ætati hominum uel gratũ uel aduersum sit, uersibus aliquot perscribit. Porro meo iudicio non est compendiosius iter ad hanc doctrinam ut felicissime discere liceat, quàm ex comœdijs & Tragœdijs.

Alioqui indubitata } Si semper usu uenirent. Aut Scarum ducas } Quoniam authore Pli. lib. nono ca. 54. & Oppiano de natura piscium, in Rhodio mari agit. Ea porro sunt genus } Triplicẽ intellectũ apud Porphyrium philosophũ habet uocabulum genus. primus est, quo omnes eiusdẽ familiæ collectos

modum

uniuersum generis appellatione comprehendimus. Alter non ad modum à priori discrepat. siquidem familiæ originem ac uelut caput hoc modo genus dicimus. Hæ duæ acceptiones hoc loco à Fabio designantur. Porro tertius Dialecticorum est, apud quos ẽ genus, quod de pluribus speciebus subiectis dicitur, ut animal de homine & equo. Similes parētibus ac maioribus } Hinc est quod Euripides dicit, nisi generis fundamentum recte iactum fuerit, necesse est infelices esse qui inde nascuntur. & profecto Plutarchus in commẽtario de liberis educandis, plurimum interesse censet, quibus q̃s que parentibus nascatur, etiam quod ad ingenium & mores attinet. Quare Diogenes cum petulantem adolescentem conspiceret, Vere, inquit, pater ebrius te proseminauit. Petulantiæ } Audaciæ. Contraria } Deformitas & imbecillitas. Studia } Professiones. Forensis } Rabula. Commotionem } Affectionem. Consilia autem } Consilia hic accipe quasdam animi inductiones, & quasi uolũtates, ut cum dicimus, nescio quo consilio hoc factum sit. et Græci significantius hoc ostendũt, apud quos consilium à uoluntate nomen habet. siquidem βούλομαι uolo, & βουλὴ, ῆς, consilium.

Per quæ } Tanquam instrumẽta. Ratio } Causa. Adeptionem } Quæ prima est species alterius generis. Incrementũ } Secunda species. Proueniunt } Promanant. Cæteraq́; eiusdẽ generis } ut amor, immodica lætitia. Causæ } Eorum quæ facta sunt. Qua de re } Contẽtione iuris, libro tertio dictum, ubi de statibus agit. Mediterraneus } inter maria conclusus.

Pro Milone } Ciceronem, dum probare contendit haudquaquã esse uerisimile, si Milo animum occidendi Clodium habuisset, q. negocium in uia Appia frequentissima uoluisset. Ad coniecturam } Dum quæritur an aliquid factum sit. Contra licuit } quã iniuriam feci. Præstant } loci.

probaturi sumus, etiam si nondum verbis explanatum, iam tamen mente conceptum, epicherema dici. Alijs videtur non destinata, uel incohata, sed perfecta oratio hoc nomen accipere vltima specie. Ideoq́; propria eius appellatio, et maxime in vsu posita, est, qua significatur certa quædam sententiæ comprehensio, quæ ex tribus partibus constat. Quidam epicherema rationem appellarunt, Cicero melius ratiocinationem: quanquam & ille nomen hoc duxisse magis à syllogismo videtur. Nam & statũ syllogisticum ratiocinatiuum appellat, exemplisq́; vtitur philosophorum. Et quoniam est quædam inter syllogismum & epicherema uicinitas, põt videri hoc nomine recte abusus. Ἀπόδειξις est eadẽ probatio, ideoq́; apud Geometras γραμμικαὶ ἀποδείξεις dicuntur. Hanc & ab epicheremate differre Cæcilius putat solo genere conclusionis, & esse apodixin imperfectum epicherema, eadem causa qua diximus enthymema à syllogismo distare. Nam & epicherema syllogismi pars est. Quidam inesse epicheremati apodixin putant, & esse partem eius confirmantem. Vtrũq́; autem quanquam diuersi authores, eodem modo finiũt, vt sit ratio per ea quæ certa sunt, fidem dubijs afferens quæ natura est omnium argumentorum. neque enim certa incertis declarantur. Hæc omnia generaliter πίστεις appellant: quod etsi propria interpretatione dicere fidem possumus, apertius tñ probationem interpretabimur. Sed argumentum quoque plura significat. Nam & fabulę ad actus scenarum compositæ, argumenta dicuntur: & orationum Ciceronis velut thema ipse exponens Pedianus, Argumẽtum, inquit, tale est. & ipse Cicero ad Brutum ita scribit, Veritus fortasse ne nos in Catonem nostrum transferamus illinc mali quid, etsi argumentum simile non erat. Quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. nec mirum, cum id inter opifices quoque vulgatum sit: vnde Virgilio, Argumentum ingens: vulgoq́; paulo numerosius opus probationem, indicium, fidem, aggreßionem, eiusdem rei nomina, Celsus facit, parũ distincte, vt arbitror. Nam probatio & fides efficitur non tantum per hæc quæ sunt rationis, sed etiam per inartificialia. Signũ autem, quod ille indicium uocat, ab argumentis iam separaui. Ergo cum sit argumentũ, ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium nõ est, confirmat: necesse est eẽ aliqd in causa qd̃ ꝓbatione nõ egeat. Alioq nihil erit quo ꝓbemus, nisi fuerit quod aut si verũ: aut videat, ex quo dubijs fides fiat. Pro certis aũt hẽmus primũ q̃ sensibus ꝑcipiũtur, vt q̃ videmus, audimus: qualia sunt signa. Deinde ea in quæ cõ

Quæratur } sit in dubio. Valet } Locus. Et Miloni } Habebat enim Clodiorum familia cõditoria sua in uia Appia, in qua cæsus est Clodius. Testatur hoc Cicero in oratione pro Milone.

Qualitatem } æstimationem rerum. Speciosæ } Vxoris.

Damnatam } Vt eam postea duceret, ut ex ea lucrum et quæstum faceret. Casus } accidentalis causa, quæ ex euẽtu cognoscitur alias ad affectum misericordiæ destinata: de quibus rebus copiose est de naturali auscultatione apud Aristotelem libro secundo. Seruis } Exiuit.

Penula } Veste ambulatoria.

Quæritur } Ambigitur. Incurrent } Subiacebunt cuique loco. ἐτυμολογίας } Vocis ratione, dum ex uocis origine argumentum ducimus: ut si quis dicat philosopho iure honorem exhiberi, quando nulli tam debeatur, quàm sapientiæ studioso. Cicero in Topicis ueriloquium uocat. Subiecta } Tanquam partes ex quibus constent. Addictus } Addicti dicuntur, qui cum soluendo non sint, à magistratibus addicuntur creditori in seruitutem, tantisper uidelicet, dum seruiendo æs alienum rependerint. Hi ergo tametsi interim seruiunt, non tamen sunt serui quoniam serui, si manumittantur, postea dominorũ libertini fiũt, sed addicti tam seruitutis onere liberati, deinceps pro libertis non habentur. Quæ ad aliquid sint } Nam genus aliquod non dicitur, nisi respectu speciei subiectæ. Rursum species eodem modo ad genus refertur, quemadmodum filius & pater se respiciunt, ut alter ab altero distare non poßit. Signatum } Nam si argumentum omne legatum est, & signatum argentum est quoque argentum, sequitur & hoc esse legatum: siquidem signatum argentum, species est argenti. Quæ uiro materfamilias } Huiusmodi enĩ uxor apud iurisconsultos tantum dicitur materfamilias, quæ scilicet probatis moribus in manum & potestatem uiri cum uniuersa dote

ſtantia eſt. nam clarus an obſcurus, magiſtratus an priuatus, pater an filius, ciuis an peregrinus, liber an ſeruus, maritus an cælebs, parens liberorum an orbus ſit, plurimum diſtat. Animi natura: etenim auaritia, iracūdia, miſericordia, crudelitas, ſeueritas, aliaq́; his ſimilia afferunt fidem frequenter, aut detrahunt: ſicut victus luxurioſus, an frugi, an ſordidus, quæritur. Studia quoque: nam ruſticus, forenſis, negociator, miles, nauigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt. Intuendum & quid affectet quiſque, locuples videri an diſertus, iuſtus an potens. Spectantur ante acta dictaq́;. Ex præteritis enim æſtimari ſolent præſentia. His adijciunt quidam commotionem. hanc accipi uolūt temporarium animi motum, ſicut iram, pauorem. Conſilia autem, & præſentis & præteriti & futuri temporis: quæ mihi, etiam ſi perſonis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumētorum vidētur, quam ex cauſis ducimus: ſicut habitus quidam animi. quo tractatur amicus, inimicus. Ponunt in perſona & nomen, quod quidem ei accidere neceſſe eſt, ſed in argumentū raro cadit: niſi cum aut ex cauſa datum eſt, vt ſapiens, magnus, planus: aut & ipſum alicuius cogitationis attulit cauſam, vt Lentulo coniurationis, quòd libris Sibyllinis Aruſpicūq́; reſpōſis dominatio dari tribus Cornelijs dicebatur, ſeq́; eū tertium eſſe credebat poſt Syllam Cinnamq́;, quia & ipſe Cornelius erat. Nam & illud apud Euripidem, frigidum ſane, quòd nomē Polinicis, vt argumentum morum frater inceſſit. Iocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non ſemel vſus eſt. Hæc ferè circa perſonas ſunt aut his ſimilia. Nec enim complecti omnia vel hac in parte, vel in cæteris poſſumus, contenti rationem plura quæſituris oſtendere. Nunc ad res tranſeo, in *quibus maximæ ſunt perſonis iūcta quæ agimus, ideoq́; prima tractanda. In omnibus porro quæ fiunt, quæritur aut quare, aut vbi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta ſunt.* Ducuntur igitur argumenta *ex cauſis factorum, vel futurorum: quorum materiam quam ὕλην alij, δύναμιν alij nominauerunt, in duo genera, ſed quaternas vtriuſque diuidunt ſpecies. Nam ſere verſatur ratio faciēdi circa bonorum adeptionem, incrementum, conſeruationem, vſum: aut malorum euitationē, liberationē, iminutionē, cōuerſionē. nanque & hæc in deliberādo plurimū valent. Sed has cauſas hñt recta: praua cōtra ex falſis opinionibus veniūt. Nā ē his initiū ex ijs q̄ credūt bona aut mala: inde errores exiſtūt & peſſimi affectus: in qbus ſunt ira, odiū, inuidia, cupiditas, ſpes, ambitus, audacia, metus, cæteraq́; generis eiuſdem. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis: vt ſiquis dum alij inſidiatur alium dicatur interemiſſe. Cauſæ porro non ad conuincendum modo quod obijcitur, ſed ad defendendum quoque excuti ſolent, cū quis ſe recte feciſſe, id eſt honeſta cauſa cōtendit. qua de re latius in tertio libro dictū eſt. Finitiones ex cauſis interim pēdent. An tyrānicida, q tyrānū à quo deprehēſus ī adulterio fuerat, occidit. An ſacrilegus, q vt hoſtes vrbe expelleret, arma tēplo affixa detraxit.* Ducuntur argumenta & ex loco. *Spectatur enim ad fidem probationis, mōtanus an planus, maritimus an mediterraneus, cōſitus an incultus, frequens an deſertus, propinquus an remotus, opportunus conſilijs an aduerſus. quam partem videmus vehementiſſime pro Milone tractaſſe Ciceronem. Et hæc quidē ac ſimilia ad coniecturā frequētius pertinēt: ſed interī ad ius quoq́, priuatus an publicus, ſacer an prophanus, nr̄ an alienus: vt ī pſona, magiſtratus, pater, peregrinus. Hinc enim q̄ones oriūtur: Priuatā pecuniā ſuſtuliſti, verum quia de templo, non furtum, ſed ſacrilegium eſt. Occidiſti adulterum, quod lex permittit: ſed quia in lupanari, cædes eſt. Iniuriam feciſti, ſed, quia magiſtratui, maieſtatis actio eſt. Vel cōtra, Licuit, quia pater eram, quia magiſtratus. Sed circa facti controuerſiam argumenta, præſtant circa iuris lites materiā quæſtionum. Ad qualitatem quoque frequenter pertinet locus. Neq́; enim vbiq́; idē aut licet, aut decorū eſt. Quinctiam in qua quicque ciuitate quæratur, intereſt. Moribus enim & legibus diſtant, Ad commendationē quoque & inuidiā valet. Nam & Aiax apud Ouidiū,*

Ante rates, inquit, agimus cauſam, & mecum conferetur Vlyſſes.

Et Miloni inter cætera obiectum eſt, quòd Clodius in monumentis ab eo maiorum ſuorum eſſet occiſus. Ad ſuadendi momenta idem valet, ſicut tempus, cuius tractatum ſubiungam. Eius autem (vt alio loco iam dixi) duplex ſignificatio eſt. Generaliter enim & ſpecialiter accipitur. Prius illud eſt, Nunc, Olim, Sub Alexādro, Cum apud Ilion pugnatū eſt. denique præteritū, inſtans, futurum. Hoc ſequens habet & conſtituta diſcrimina, æſtate, hyeme, noctu, interdiu: & fortuita, in peſtilentia, in bello, in conuiuio. Latinorū quidā ſatis ſignificari putauerūt, ſi illū generale, hoc ſpāle uocarēt. Quorum vtrorūq́; rō, et ī cōſilijs qdē, et in illo demōſtratiuo genere verſatur: ſed in iudicijs frequentiſſima eſt. Nā & iuris q̄ones facit, et qualitatem diſtinguit, & ad coniecturam plurimum cōfert: vt cum interim probationes inexpugnabiles afferat, quales ſunt ſi dicatur (vt ſupra poſui) ſignator, qui ante diem tabularū de-

ceßit, aut commisisse aliquid vel cum infans esset, uel cum omnino natus non esset. Præter id, quòd omnia facile argumenta, aut ex ijs quæ ante rem facta sunt, aut ex coniunctis rei, aut insequentibus ducuntur. Ex antecedentibus, Mortem minatus es, noctu existi, proficiscentem antecesßisti. Causæ quoq; factorum præteriti sunt temporis. Sed tempus subtilius, quidam quam necesse erat diuiserunt, vt esset iuncti, sonus auditus est: adhærentis, clamor sublatus est: insequentis illa, latuisti, profugisti, liuores et tumores apparuerunt: Iisdem temporum gradibus defensor vtetur ad detrahendam ei quod obijcitur, fidem. In his omnis factorum dictorumq; ratio versatur sed dupliciter. Nam fiunt quędam, quia aliud postea futurū est: quędā, quia aliud ante factum est: vt cum obijcitur reo lenocinij speciosę marito, quòd adulterij dānatam quādā emerit: aut parricidij reo luxurioso, quòd dixerit patri, Nō amplius me obiurgabis. Nā ille nō q̄a emit, leno est, sed q̄a leno erat, emit. Nec hic quia sic erat locutus, occidit: sed q̄a erat occisurus, sic locutus est. Casus autem, qui & ipse præstat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus: sed quadam proprietate distinguitur: vt si dicam, Melior dux Scipio quàm Annibal: vicit Annibalem. Bonus gubernator: nunquam fecit naufragium. Bonus agricola: magnos sustulit fructus. Et contra, Sumptuosus fuit, patrimoniū exhausit, turpiter vixit vel, oībus inuisus est. Intuendæ sunt, pcipueq; in coniecturis, & facultates. Credibilius est enim occisos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores, à vigilantibus dormientes, à pręparatis inopinantes. Quorum contraria in diuersum valent. Hæc in deliberando intuemur, & iudicijs ad duas res solemus referre, an voluerit q̄s, an potuerit. nā & voluntatē spes facit. Hinc illa apud Ciceronē cōiectura, Insidiatus ē Clodius Miloni, nō Milo Clodio: Ille cū seruis robustis, hic cū mulierū comitatu: ille in equo, hic in rheda: ille expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet instrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis & copię. Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum in corpore inuentum. His adijcitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quęritur quemadmodū quid sit factum: id quod tum ad qualitatem scriptūq; pertinet: vt si negemus adulterum veneno licuisse occidere, sed ferro oportuisse. tum ad cōiecturā quoq;: vt si dicā bona mēte factū, ideoq; palā: mala, ideoq; ex insidijs, nocte, in solitudine. In rebus aūt oībus de quarū vi aut natura quęritur, quasq; etiam citra complexum personarum, cæterorumq; ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt, an sit, q̄d sit, quale sit. Sed q̄a sunt quidā loci argumētorum his oībus cōes, diuidi hęc tria genera nō possunt: ideoq; locis potius, vt quosq; incurrēt, subijciēda sunt. Ducuntur igitur argumenta ex finitione, seu fine: nā utroque modo traditur. Eius duplex ratio est. Aut enī simpliciter quęritur, sit ne hoc virtus. aut antecedente finitione, q̄d sit uirtus. Id aut vniuersum verbis cōplectimur, vt Rhetorice est bn̄ dicēdi scientia: aut p ptes, ut, Rhetorice ē recte inueniendi, & disponēdi, & eloquēdi cū firma memoria, & cū dignitate actionis scīa. Pręterea finimus aut vi sicut supiora: aut ἐτυμολογίᾳ vt aßiduum ab ære dando, & locupletem à locorum, pecuniosum à pecorum copia. Finitioni subiecta maxime videntur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellēdā. Itaque non quia est arbor, platanus est: at quod non est arbor, vtiq; platanus nō ē. Nec q̄d nō est virtus, vtiq; non potest esse iustitia. Itaque à genere perueniendum est ad vltimam speciem: ut, homo est animal, non est satis, id enim genus est: mortale etiam si est species, cum alijs tamen communis finitio: rationale, nihil supererit ad demonstrandum quod velis. Contra species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nā q̄d iustitia ē, vtiq; virtus est q̄d non est iustitia, pōt esse virtus, si est fortitudo, cōstātia, continentia. Nunq̄ itaq; tolletur à specie genus, nisi vt oēs species q̄ sunt generi subiectę, remoueātur: hoc modo, Quod neq; immortale est, neq; mortale, animal non est. His adijciunt ꝓpriū & differentia. Proprijs confirmatur finitio, differentibus soluitur. Proprium autem est aut quod soli accidit, vt homini sermo, risus: aut q̄d utiq; accidit, sed nō soli, ut igni calefacere. Et sunt eiusdem rei plura ꝓpria, vt ipsius ignis lucere, calere. Itaque quodcūq; proprium deerit, soluet finitionē: nō vtiq; quodcunq; erit, cōfirmabit. Sæpißime autem quid sit proprium cuiusq; quæritur: vt si per ἐτυμολογίαν dicatur, Tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere, negemus. non enim si traditum sibi cū carnifex occiderit, tyrānicida vocetur: nec si īprudens, vel inuitus. Quod autē ꝓpriū non erit: differēs erit vt aliud est seruū esse; aliud seruire: qualis esse in addictis quæstio solet. Qui seruus est, si manumittatur, fit libertinus, nō idē addictus: & plura, de quibus alio loco. Illud quoq; differens vocant, cum genere in species diducto, species ipsa discernitur. Animal, genus: mortale, species: terrenum vel bipes, differens. Nondum enim proprium est, sed iam differt à marino vel quadrupede. Quod non tam ad argumentum pertinet, quàm ad diligentem finitionis comprehensionem.

ſionem. Cicero genus & ſpeciem, quam eandem formā uocat à finitione diducit, & iis quæ ad aliqd ſunt, ſubiicit: vt ſi is cui argētū oē legatū eſt, petat ſignatū quoq;, utatur genere: at ſi quis cū legatū ſit eā q̃ viro materfamilias eſſet, neget deberi ei q̃ in manū non conuenerit, ſpecie: qm̄ duæ formę ſint matrimoniorum. Diuiſione autem adiuuari finitionem docet, eamq; differre à partitione: quòd hæc ſit totius in partes, illa generis in formas. Partes incertas eſſe, vt quibus conſtet Reſpublica: formas certas, vt quot ſint ſpecies Rerūpublicarū, quas tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum, quæ vnius ptāte regerentur. Et ille quidem non his exemplis vtitur quia ſcribens ad Trebatium, ex iure ea ducere maluit: ego ap r...ora poſui. Propria vero ad coniecturæ quoque pertinet partem: vt quia proprium eſt boni, rectè facere, iracundi verbis excādeſcant. At contra quędam in quibuſdam vtiq; non ſunt, & ratio quamuis ex diuerſo, eadem eſt. Diuiſio & ad probandū ſimili via valet, & ad refellendum. Probanti interim ſatis eſt vnum habere, hoc modo, Vt ſit ciuis, aut natus ſit oportet, aut factus. Neganti, vtrunque tollendum eſt, nec natus, nec factus eſt. Fit hoc & multiplex, idq; eſt argumentorum genus ex remotione, quo modo efficitur totum falſum, modo id quod relinquitur, verum.

Totum falſum eſt hoc modo, Pecuniam te crediſſe dicis: aut habuiſti ipſe, aut ab aliquo accepiſti, aut inueniſti, aut ſurripuiſti. Si neq; domi habuiſti, neq; ab aliquo accepiſti, & cætera, non crediſti. Reliquum fit verum ſic, Hic ſeruus, quem tibi vendicas, aut verna tuus eſt, aut emptus, aut donatus, aut teſtamento relictus, aut ex hoſte captus, aut alienus. deinde remotis prioribus ſupererit alienus. Periculoſum, & cū cura intuendum genus: quia ſi in proponendo vnum quodlibet omiſerimus, cum riſu quoque tota res ſoluitur. Tutius quod Cicero pro Cęcinna facit, cum interrogat, Si hæc actio non ſit, quę ſit? Simul enim remouentur omnia. Vel cum duo ponentur inter ſe contraria, quorum, tenuiſſe utrumlibet ſufficiat: quale Ciceronis eſt, Vnum quidē certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, ſi conſtet corruptum illud eſſe iudiciū, aut ab Habito, aut ab Oppianico eē corruptū. ſi doceo nō ab Habito, vinco ab Oppianico, ſi oſtēdo ab Oppiāico, purgo Habitū. Fit ēt ex duobus, quorū neceſſaria eſt alterutrū eligēdi aduerſario ptās: efficiturq;, ut vtrū elegerit, noceat. Facit hoc Cottā ap petiſſet, aut cū ipſe ſeſe conaretur occidere, telum ei è manibus ereptū eſt? Et p Vareno, Optio vobis datur, vtrum velitis caſu illo itinere Varenum vſum eſſe, an hius perſuaſu & inductu. Deinde vtraque facit accuſatori contraria. Interim duo ita proponuntur, vt vtrunlibet electum, idem efficiat: quale eſt, Philoſophandum eſt, etiam ſi non eſt philoſophandum. Et illud vulgatum, Quò ſchema, ſi intelligitur? quò ſi non intelligitur? Et, Mentietur in tormentis, qui dolorem pati poteſt. mentietur, qui non poteſt. Vt ſunt autē tria tempora, ita ordo rerum tribus momentis conſertus eſt. habent enim omnia initium, incrementum, ſummam: vt iurgium, deinde cædes. Eſt ergo hic quoque argumentorum locus inuicem probantum. Nam & ex initiis ſumma colligitur: quale eſt, Non poſſum togam prætextam ſperare, cum exordium pullum videam, & contra, Non dominationis cauſa Syllam arma ſumpſiſſe, argumentum eſt dictatura depoſita. Similiter & ex incremento in vtranque partem ducitur ratio, cum in coniectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium ſumma referenda ſit: id eſt an ei cædes imputanda ſit, à quo iurgium cepit. Eſt argumentorum locus ex ſimilibus, Si continentia virtus, vtique & abſtinentia. Si fidem debet tutor, & procurator. Hoc eſt ex eo genere, quod ἐπαγωγὴν græci vocant, Cicero inductionem. Ex diſsimilibus, Non ſi lætitia bonum, & voluptas. Non quod mulieri, idem pupillo. Ex contrariis, Frugalitas bonū, luxuria enim malū. Si malorū cā bellū ē, erit emēdatio pax. Si veniā meretur q̃ iprudēs nocuit, nō meret̃ pmiū q̃ iprudēs pſuit. Ex pugnantibus, Qui eſt ſapiēs, ſtultus nō ē. Ex conſequētibus, ſiue adiūctis, Si ē bonū iuſtitia, rectè iudicādū. Si malū pfidia, nō ē fallendū. Idē retro. Nec ſunt his diſsimilia, ideoq; huic loco ſubiicienda, cū et ipſa naturaliter congruant: Quod qs nō habuit, nō pdidit. Quē qs amat, ſciēs nō lędit. Quē qs hæredē ſuū eſſe voluit, charū habet, hēbit. Sed cū ſint indubitata, vim hñt pene ſignorū immutabilium. Sed hæc conſequentia dico ἀκόλουθα. eſt enim cōſequens ſapientię bonitas. illa ſequentia ἐπαγόμενα, quæ poſtea facta ſunt, aut futura. Nec ſum de nominibus anxius. vocet enim vt voluerit quiſq;, dum vis rerum ipſa manifeſta ſit, appareatq;, hoc tpis, illud eſſe naturæ. Itaq; non dubito hæc quoq; conſequentia, quā uis ex prioribus dent argumentum ad ea quę ſequuntur. Quorum quidam duas ſpecies eſſe voluerūt: actionis, vt pro Oppio, Quos educere inuitos in prouinciam non potuit, eos inuitos retinere qui potuit? Temporis, in Verrē, Si finem Prætoris edicto afferunt Calendæ Ianuarii, cur nō initiū quoq; edicti naſcatur à Calēdis Ianuariis? Quod vtrunq; exēplū tale eſt, vt idē in diuerſum, ſi retroagas, ualeat. Cōſequēs enī eſt, eos q̃ inuiti duci nō potuerint, iuitos nō potuiſſe retineri? Illa quoq; q̃ ex rebus mutuā confirmationē pſtātibus ducū-

tur, quę proprij generis uideri quidā uolūt, & uocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα. Cicero ex rębus sub eandem rationem venientibus, fortiter consequentibus iunxerim: Si portorium Rhodijs locare honestum est, & Hermacreonti cōducere. &, Quod discere honestum, & docere. Vnde illa non hac ratione dicta, sed efficiens idem Domitij Afri sententia est pulchra, Ego accusaui, vos damnastis. Est inuicem consequens et quod ex diuersis idem ostēdit: vt qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum & deficere significet, quia deficit omne quod nascitur. Simillima est his argumentatio qua colligi solēt ex ijs q̄ faciūt, ea q̄ efficiūtur, aut cōtra: qđ genus à causis uocant. Hæc interim necessario fiunt, interim plerunque, sed non necessario. Nam corpus in lumine utique umbram facit, & umbra ubicunq; est, ibi esse corpus ostēdit. Alia sunt, vt dixi, non necessaria, vel vtrinq;, vel ex altera parte. Sol colorat: non utique qui est coloratus, à sole est. Iter puluerulentum facit: sed nec omne iter puluerem mouet: nec quisquis est puluerulentus, ex itinere est. Quæ utique fiunt, talia sunt. Si sapientia bonū virū facit, bonus uir est utiq; sapiens: Ideoq; boni est honeste facere: mali, turpiter: & q̄ honeste faciūt, boni, qui turpiter, mali recte iudicantur. Ad hoc, exercitatio plerunque robustum corpus facit, sed non quisquis est robustus, exercitatus: nec quisquis exercitatus robustus est. Nec quia fortitudo præstat ne mortem timeamus, quisquis mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus. Nec si capitis dolorem facit, inutilis hominibus Sol est. Et hæc ad hortatiuum maxime genus pertinent. Virtus facit laudem, sequēda igitur. At voluptas infamiam, fugienda igitur. Recte autem monemur, causas non utiq; ab vltimo esse repetendas, vt Medea,

Vtinam ne in nemore Pelio-

Quasi vero id eam fecerit miserā aut nocentem, quòd illic ceciderit

Abiegna ad terram trabes. Et Philocteta Paridi,

Si imperasses tibi, ego nunc non essem miser.

Quo modo peruenire quo libet, retro causas legentibus licet. His illud adijcere ridiculum putarem, nisi eo Cicero vteretur, quod coniugatum uocant: vt, Eos qui rē iustam faciant, iuste facere. quod certe non eget probatione. Quod cōpascuum est, compascere licere. Quidā hęc q̄ vel causis vel ex efficiētibus diximus, alieno noīe vocant, ἐκβάσεις id est exitus: Nam nec hic aliud tractatur, q̄ꝫ quid ex quoque eueniat. Apposita vel comparatiua dicuntur, quæ minora ex maioribus, maiora ex minoribus, paria ex paribus confirmantur. Coniectura ex maiore, Siquis sacrilegium facit, faciet & furtū. Ex minore, Qui facile ac palam mētitur, peierabit. Ex pari, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Iuris confirmatio est eiusmodi, Ex maiore, Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore, Si furem nocturnum occidere licet, qd latronē? Ex pari, Quæ pœna aduersus interfectorem patris iusta est, eadem aduersus matris. Quorum omnium tractatus versatur syllogismis. Illa magis finitionibus aut qualitatibus prosunt, Si robur corporibus bonum non est, minus sanitas. Si furtū scelus, magis sacrilegium. Si abstinentia uirtus, & continentia. Si mūdus prouidentia regitur, administranda est Respub. Si domus ędificari sine ratione nō potest, quid agendum in naualium cura, & armorum? Ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species secatur: Nam & ex pluribus ad vnū, et ex vno ad plura (vnde est, Quod semel, & sępius) & ex parte ad totum, & ex genere ad speciem, & ex eo quod continet ad id quod continetur & ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe positis ad propiora, & ad omnia quæ contra hęc sunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hęc maiora & minora, aut certe vim similē obtinent: quæ si persequamur, nullus erit ea concidendi modus: Infinita est enim rerum comparatio, iucundiora, grauiora, magis necessaria, honestiora, vtiliora. Sed mittamus plura, ne in eam ipsam, quam vito loquacitatem incidam. Exemplorum quoq; ad hæc infinitus est numerus, sed paucissima attingam. Ex maiore, pro Cæcinna, Quod exercitus armatos mouet, id aduocationem togatorum non uidebitur mouisse? Ex faciliore, in Clodium & Curionem, Ac vide an facile fieri tu potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore, Vide q̄so Tubero, vt qui de meo facto non dubitē, de Ligarij audeā cōfiteri. Et ibi, An sperādi Ligario causa nō sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi: Ex minore, pro Cęcinna, Itáne uero scire esse armatos sat est, vt vim factam probes, in manus eorum incidere non est satis? Ergo vt breuiter contraham summam, ducuntur argumenta à personis, causis, locis, tempore (cuius tres partes, diximus, præcedens, coniunctum, insequens) facultatibus (quibus instrumentum subiecimus) modo (id est vt quicque sit factum) finitione, genere, specie, differentibus proprijs remotione, diuisione, initio, incrementis, summa, similibus, dissimilibus, pugnantibus, cōsequentibus, efficientibus effectis, euentis, iugatis, comparatione, quę in plureis diducitur species. Illud adijciendum uidetur, duci argumenta non à confessis tantum, sed etiam à fictione, quod Græci καθ' ὑπόθεσιν vocant. Et quidem ex omnibus iisdem locis qui-

bus superiora, quia totidem species esse possunt fictæ, quot ueræ. Nam fingere hoc loco est proponere aliqd, quod si verum sit, aut soluat quęstionem, aut adiuuet: deinde id de quo quæritur, facere illi simile. Id quo facilius accipiant iuuenes nondum scholã egressi, primo familiaribus magisq; vsitatis exemplis ostendã. Lex est, Qui parentes non aluerit, vinciatur. Non alit quis, & vincula nihilominus recusat. Vtitur fictionẽ, si miles, si infans sit, si Reip. causa absit. Et illa cõtra optionem fortiũ, si tyrannidem petat, si tẽplorum euersionẽ. Plurimumq; ea res virium habet contra scriptũ. Vtitur his Cicero pro Cæcinna, Vnde tu, aut familia, aut procurator tuus. Si me uillicus tuus solus deiecisset: non familia deiecisset, ut opinor, sed aliqs de familia. Si uero ne habeas qdem seruũ ꝑter eum q me deiecerit, & alia ĩ eodẽ libro plurima. Verum eadẽ fictio valet et ad qualitates; Si Catilina cũ suo concilio nefariorum hominũ quos secũ eduxit, hac de re posset iudicare, condẽnaret L. Murenã. Et ad amplificationẽ, Si hoc tibi inter cœnã in illis immanibus poculis tuis accidisset. Sic &, Si Respub. vocẽ haberet. Has ferè sedes accepimus ꝓbationũ in uniuersum: quas neq; generatim tradere sat est, cum ex qualibet earũ ĩnumerabilis argumentorum copia oriatur: neq; ꝑ singulas spẽs exeq patitur natura rerũ: qđ q sunt facere conati, duo pariter subierunt incõmoda, ut & nimiũ dicerent, nec tñ totum. Vnde plurimi cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, oẽm ẽt quem ex ingenio suo poterãt habere conatũ, velut adstricti certis legum vinculis ꝑdiderunt: & magistrũ respicientes, naturã ducem sequi desierunt. Nã ut ꝑ se non sufficit scire oẽs probationes aut à ꝑsonis aut à rebus peti, quia utrũq; in plura diuiditur: ita ex antecedẽtibus & iunctis et insequentibus trahenda esse argumẽta qui acceperit, protinus in hoc sit instructus, ut quid ĩ quaq; causa dicendum sit, ex his sciat, ꝓsertim cum plurimę probationes in ipso causarum cõplexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite nulla cões, eæq; sint & potentissimę, & minime obuiæ, quia cõibus ex prçceptis propria inuenienda sunt. Hoc genus argumentorum sanè dicamus ex circũstantia, quia περίστασιν dicere aliter nõ possumus: uel ex ijs quæ cuiusque causæ propria sunt: ut in illo adultero sacerdote, q lege qua unius seruandi potestatem hẽbat, se ipse seruare uoluit, propriũ est controuersiæ dicere, Non unum nocẽtem seruabis, quia te dimisso adulterã occidere non licebit. Hoc enim argumentũ lex facit, quæ prohibet adulterã sine adultero occidi. Et illa, in qua lex est, vt argentarij dimidiũ ex eo qđ debebant, soluerent, creditum suũ totum exigerent. Argentarius ab argentario solidum petit. Propriũ ex materia est argumentũ creditoris, idcirco adiectum esse in lege, ut argentarius totum exigeret. Aduersus alios enim non opus fuisse lege: cũ oẽs ꝑterquam ab argentarijs totũ exigendi ius haberent. Cũ multa aũt nouantur in oĩ genere materiæ, tum ꝓcipue in ijs qõnibus quæ scripto constãt, quia vocum est in singulis ambiguitas frequens, adhuc in cõiunctis magis. Et hæc ipsa plurium legum aliorũ'mve scriptorũ, vel congruẽtium vel repugnãtium cõplexu uariẽtur necesse est: cũ res rei, aut ius iuris quasi signum est: Non debui tibi pecuniã, nunq̃ me appellasti. Vsurã non accepisti, vltro à me mutuatus es. Lex est, Qui patri ꝓditionis reo nõ affuerit, exhæres sit. Negat, nisi si pater absolutus sit. Quid signi? Lex altera, Proditionis dãnatus, cũ aduocato exulet. Cicero ꝓ Cluentio P. Popilium & Tib. Guttã dicit non iudicij corrupti, sed ambitus esse dãnatos. Quid signi: quòd accusatores eorũ, q erant ipsi ambitus dãnati, è lege sint post hanc victoriam restituti.

Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, qđ ꝓponendum, q̃ quõ sit quod ꝓposueris ꝓbandũ. Hic oĩno uis inuentionis si non maior, certe prior. Nã ut tela superuacua sunt nescienti quid petat: sic argumenta, nisi præuideris cui rei adhibẽda sint. Hoc est qđ cõprehendi arte non possit. Ideoq; cum plures eadem didicerint, generibus qdẽ argumentorum similibus utentur: alius tñ alio plura, quibus utatur, inueniet. Sit exẽpli gratia ꝓposita controuersia, q̃ minime cões cũ alijs qõnes habet: Cũ Thebas euertisset Alexander, inuenit tabulas quibus centum talenta mutua Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia erat usus commilitio Thessalorũ: donauit his ultro. postea restituti à Cassandro Thebani reposcunt Thessalos. Apud Amphictyonas agitur. Centum talenta & credidisse eos constat, & non recepisse. Lis omnis ex eo quòd Alexander ea Thessalis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde sit quod datum est, ac si pecuniã dederit. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc prius uidero, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse? Et prima quidem actio facilis ac fauorabilis, repetentium iure, quod vi sit ablatum: sed hinc aspera & vehemens q̃stio exoritur de iure belli, dicentibus Thessalis hoc regna, populos, fines gentium atque vrbiũ cõtineri. Inueniendũ contra est quo distet hæc causa à cęteris q̃ in potestatẽ uictoris venirẽt: nec circa probationẽ res hæret, sed circa ꝓpositionẽ. Dicamus in primis in eo qđ in iudiciũ deduci põt, nihil ualere ius belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaq; vbi illa valeant, non esse iudicem: vbi iudex sit, illa nihil valere.

Hoc inueniendum est, ut adhiberi possit argumentum. Ideo captiuos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta, non nisi eadem vi possideantur. Proprium est & illud causæ, quòd Amphictyones iudicant: vt alia apud Centumuiros, alia apud priuatum iudicem in iisdem quæstionibus ratio sit. Tum secundo gradu non potuisse donari à victore ius, quia id demũ sit eius, quod ipse teneat: ius, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quàm cum inueneris, argumentis adiuuare: vt alia sit conditio hæredis, alia victoris: quia ad illum ius, ad hunc res transeat. Proprium deinde materię, ius publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: & quandiu quilibet vnus superfuerit, esse eum totius summæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quę vis est argumenti, sed ipsum per se valet. Tertij loci pars prior magis vulgaris non in tabulis esse ius: itaq; multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud iam rursus materię proprium, et velut nouę cõtrouersię, quòd restitutione recepisse ius, etiam si quod amiserint, Thebani videntur. Hic & quid Cassander velit, quęritur: sed vel potentissima apud Amphictyonas ęqui tractatio est. Hęc non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, ex qbus argumẽta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem: sed ne siqui cognouerint ista, si cętera negligant, perfectos se protinus atque cõsummatos putent: & nisi in cęteris quę mox pcipienda sunt, elaborauerint, mutã quandam scientiam consecutos intelligant. Nec enim artibus editis factũ est vt argumenta inueniremus: sed dicta sunt omnia antequam pręciperentur: mox ea scriptores obseruata & collecta ediderunt. Cuius rei probatio est, quòd exẽplis eorum veteribus vtũtur, & ab Oratoribus illa repetũt: ipsi nullũ nouum, & quod dictũ non sit, inueniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda iis quoq; gratia est, per quos labor nobis detractus est. Nã quę priores beneficio ingenij singula inuenerunt, nobis & non sunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc sat est, quàm palęstram didicisse, nisi corpus exercitatione, cõtinentia, cibis, ante omnia natura iuuetur: sicut contra ne illa quidẽ satis sine arte profuerint. Illud quoq; studiosi eloquentię cogitent, neq; omnibus in causis ea quę demonstrauimus, cuncta posse reperiri: neq; cum proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, et uelut ostiatim pulsanda, ut sciant an ad probandum id quod intendimus, forte respondeant: nisi cum discunt, & adhuc usu carent. Infinitã enim faciet ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit ut tentantes vnumquodq; eorum, quod sit aptum atq; conueniens, experiẽdo noscamus: nescio an etiã impedimento futura sint, nisi & animi quędam ingenita natura, et studio exercitata velocitas, recta nos ad ea quę conueniunt causę, ferant. Nã ut cantus vocis plurimũ iuuat sociata neruorum concordia, si tñ tardior manus, nisi inspectis dimẽsisq; singulis quibus quęq; uox ex fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentũ eo qđ simplex canendi natura tulerit: ita huiusmodi pręceptis debet quidẽ aptata esse & citharæ modo intenta ratio doctrinę, sed hoc exercitatione multa consequendũ, vt quẽadmodum illorum artificum, etiam si alio spectent, manus tamen ipsa cõsuetudine ad graues, acutos, mediosq; horum sonos fertur: sic Oratoris cogitationẽ nihil moretur hæc varietas argumentorũ & copia, sed quasi offerat se, et occurrat: & vt literę syllabęq; scribẽtium cogitationẽ non exigunt, sic rationes sponte quadam sequantur.

ARGVMENTVM.

Ad exempla, tertium huius diuisionis membrum, accedit, quæ Græci paradeigmata uocent, quo nomine omnia similia quoque complectantur, quod & se facturum hoc capite promittit: quãuis Latinos sciat, exemplum, rerum gestarum authoritatem, & simile, quod græci dicunt parabolam, uocare maluisse. His adiungit quæ extrinsecus in causam adhibentur uulgo recepta & persuasione populari, authoritatẽue, ut si quid ita diis responsum, uisum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, illustribus poetis, non quidem causis accommodata, aut earum propria: nam sic sub testimonia quæ inartificialia sunt, caderent: sed liberis odio & gratia mentibus tantũ dicta factaq;, quia aut honestissima, aut uerissima uidebantur, quæ aliunde accersita, per se nihil ualeant, nisi ad aliquam præsentis disceptationis utilitatem ingenio applicentur. Quid sit inductio Socratica, & quomodo à ratiocinatione differat, exponit: nempe ut in argumentatione concludatur, quod in inductione interrogetur. Omnia ex hoc loco ducta, aut similia esse, aut dissimilia, aut contraria, aut ex maiori, aut ex minori, aut pari, ostendit. Exemplum definit, aut rei gestæ, aut tanquam gestæ utilem ad persuadendum id quod intenderis, commemorationem. Intuendum esse an totum simile sit, an ex parte: ut ex eo aut omnia sumamus, aut quæ erunt utilia. Exemplaq; quædam tota aliquando commemorari, quædam strictim attingi. Fabulosorum exemplorum, Aesopicorum Apologorũ, & Prouerbiorum eandem rationem esse. maxime si ueris subiungantur: & plurimum posse præsertim in animis simplicium, & imperitorum.

Similitudinem & eius species exequitur, parabolam, analogiam, & imaginem, quas etiam definitione explicat. Et imaginis quidem, quam icona græci uocant, rariorem usum, formarum aliarum frequentiorem esse commonet, quæ in controuersiis maxime sint efficaces, si ex iure ciuili petantur. Exempla profert ex Ciceronis topicis, quibus facile occurri possit argumentatione ex dissimilibus sumpta. Quare adhibendum magnã cura iudicium, ne fallaces similitudines nos pro ueris & germanis decipere possint.

De

De exemplis. Cap. XI.

Ertiũ genus ex iis quæ extrinsecus ad ducũtur in causam, græci uocant παράδειγμα, quo nomine & generaliter usi sunt in omni similiũ appositione, et specialiter in iis quæ rerũ gestarum authoritate nitũtur. Nostri fere similitudinẽ uocare maluerint, quod ab illis παραβολὴ dicitur: hoc alterum, exemplum: quãquam & hoc, simile est: & illud, exemplum. Nos quo facilius ꝓpositũ explicemus, utrũq; παράδειγμα esse credamus, & ipsi appellemus exemplum. Nec vereor ne videar repugnare Ciceroni, qui collationem separat ab exemplo. Nam idem oẽm argumẽtationẽ diuidi in duas partes, inductionem, & rationẽ, vt plerïq; græcorum in παραδείγματα & ἐπιχειρήματα: dixerũtq; παράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν. Nam illa, qua plurimũ Socrates est vsus, hãc habuit viã, vt cum plura ĩterrogasset quæ fateri aduersario necesse esset, nouissime id de quo quærebatur, inferret, cui simile concessisset. Id est inductio. Hoc in oratione fieri nõ potest: sed quod illic interrogatur, hic fere sumitur. Sit igitur illa interrogatio talis. Quod est pomũ generosissimũ? nonne quod optimum? concederetur. Quid equus? q generosissimus? nonne qui optimus? & plura in eũdem modum. Deinde, cuius rei gratia rogatum ẽ, quid homo? nonne is generosissimus, qui optimus? fatendum erit. Hoc in testium interrogatione ualet plurimum, in oratiõe perpetua dissimile est: etenĩ sibi ipse respõdet Orator. Quod pomũ generosissimũ? puto quod optimum: & equus: qui velocissimus: ita hominum, non qui claritate nascendi, sed qui virtute maxime excellet. Oĩa igitur ex hoc genere sumpta necesse ẽ aut similia esse, aut dissimilia, aut contraria. Similitudo assumitur interĩ & ad orõnis ornatũ, sed illa cũ res exiget: nunc ea quæ ad probationem pertinent, exequar. Pontentissimum aũt est inter ea quæ sunt huiusq; generis, quod proprie uocamus exemplum, id est rei gestæ, aut vt gestæ, vtilis ad persuadendum id quod intenderis, commemoratio. Intuendũ igitur, totum simile sit, an ex parte: vt aut oĩa ex eo sumamus, aut quæ vtilia erunt. Simile est, Iure occisus ẽ Saturninus, sicut Gracchi. Dissimile, Brutus occidit liberos proditionẽ molientes, Manlius uirtutem filii morte multauit. Contrariũ, Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadẽ sociis abstulit. Et probandorum & culpandorum ex his confirmatio eosdem gradus habet. Etiã in iis quæ futura dicemus, vtilis similium admonitio est: vt siquis dicens Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, vt eorum adiutus armis tyrannidem occupet: hoc referat exemplum, eadem ratione Pisistratum ad dominationem peruenisse. Sed vt sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum: sic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus ad maiora ducuntur. Si propter matrimonia violata urbes euersæ sunt, qd fieri adultero par est? Tibicines cum ab vrbe discessissent, publice reuocati sunt: q̃to magis principes ciuitatis viri, & bene de Repub. meriti, cum inuidiæ cesserint, ab exilio reducendi? Ad exhortationem uero præcipue ua-

MOSELLANVS.

Cuius manu Pyrrhus} Nã cũ uictor Argos ingressus esset Pyrrhus, & pauperculum quendam obuium equo prosternere pararet, anicula quædã periclitantis filii casu mota, rapta è tecto tegula, eaq; in Pyrrhi caput deiecta, hostem occidit, Plutarchus in uita Pyrrhi.

Scipio} Malo tamen hoc loco eũ intelligere, qui primus oĩum suorum, aliis detrectantibus, cõtempto mortis periculo, hostilẽ murum transcendit, cuius meminit Lucius Florus lib. 58.

Illæ quoq; fabulæ} Gellius certe lib. 2. cap. circiter penultimo, magna cũ laude fabulas illas, quibus inter se muta animantia confabulantur, Aesopo tribuit. At quia Quintilianus noster hoc loco tractationem quidem earum in soluto & simplicis orationis uel sermonis genere Aesopo permittit, sed originem plane refert ad Hesiodum hac nimirũ usus coniectura, quòd in Hesiodi Georgicis subinde eædem fabulæ narrantur, atque etiam ad allegoriam trahuntur: iam constat multis seculis Hesiodum Aesopo antiquiorem, adeo ut apud Plutarchum historiæ scriptor Ephorus uel Homero uetustiorem faciat: nec admodum à Fabii iudicio dissentit Callistratus Græcus scriptor ĩ imaginũ descriptionibus.

ἀισωποποίητον.} Suspicor plane librariorum incuria uerbũ omissum neque enim Græci hoc fabularum genus simpliciter ἀισωπείους nominant, sed ab authore sic cognominant, ut testatur idem Callistratus in descriptione imaginum. atq; haud scio an non ex eadem scripturæ consideratione coniectura sumi possit hic legendũ ἀισωπείων nomine possessiuo. Porro ἀισωποποίητον sonat ab Aesopo factum uel scriptum.

παροιμίας} Hinc enim Græcis prouerbium habet nomen, quòd cuius iuxta uiam, uel obuium sit, à παρὰ quod ẽ iuxta, & οἶμος uia.

Non nostrum} Ad hunc modum & legit & exponit Erasmus in tertia Adagiorum editione, indicans ex Epistola Ciceronis ad Atticũ nunc usum esse prouerbii, si quis prouinciã ad se non pertinentem, aut parũ uiribus suis aptam recuset. neq; enim munus huius ẽ gestare clitellas, sed asinorum & mulorũ.

Vt aquã frigidã} Haud scio an nõ rectius legatur frigidam, ut simpl'r intelligas hoc morbi genus, quod frigore cõcutit uniuersa membra, genus plane oppositum febri. nam ut à feruendo febris dicitur, quòd immodice calor uexat, ita cõtrarius morbus à frigore immodico, à Fabio frigida dici põt uideri. Græci certe utrunque genus suo uocabulo efferũt, etenim febrem calidã ab igne πυρετὸν uocant, frigidam uero à maris et aquæ rigore ἠπίαλον dicunt: & ad hũc modum his uocabulis usus Lucianus. Porro ueteres Latini frigidas febres ex febribus 12. tabula. querqueas nuncuparũt. Nihil autẽ uetat quo minus ad maiorem curiositatem eorum quos hic damnat Fabius, frigidam aquam legamus, ut quæ noxia uideatur pota febrientibus.

Homeri uersu} Homerus hac de re 2. Iliados scribit, & certe Aristoteles Rhetoricorum. I. hos Homeri uersus agnoscit.

lent imparia. Admiralior in fœmina quàm in uiro uirtus. Quare si ad fortiter faciendum accendatur aliquis non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantū illa mulier cuius manu Pyrrhus est interfectus: & ad moriēdū nō tā Cato et Scipio, q̄ Lucretia: quod ipsum ē ex minoribus ad maiora. Singula igitur horū generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile est hoc pro Muræna, Etenim mihi ipsi accidit, vt cum duobus patricijs, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atq; optimo viro peterem: superaui tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Maius minoris, pro Milone, Negant intueri lucem esse fas ei qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem vrbe hoc homines stultissimi disputant: nempe in ea, quę primum iudiciū de capite vidit M. Horatij fortissimi uiri, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani comitijs liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur. Minus maioris. Occidi, nō Spurium Melium, qui annona leuanda, iacturaq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi, &c. deinde, Sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberasset) cuius nefarium adulterium in puluinaribus. & totus in Clodium locus. Dissimile plures causas habet. fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisq;, per quæ ferè omnia Cicero præiudicia quæ de Cluentio videbantur facta, subuertit: Contrario vero exemplo censoriam notam, laudando censorem Africanum, qui eum quem peierasse conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus si quis contradiceret, nullo accusante, traducere equum passus est. quę quia erant longiora, non suis verbis exposui. Breue autem apud Virgilum contrarij exemplum est,

At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo.

Quædam autē ex ijs quæ gesta sunt, tota narrabimus: vt Cicero pro Milone, Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius Imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quàm perpeti turpiter maluit: atq; hunc ille summus vir scelere solutum, periculo liberauit. Quædam significare satis erit vt idem, ac pro eodem, Neq; enim posset aut Hala ille Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me Consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset. Hæc ita dicentur, prout nota erunt, vel vtilitas causę aut decor postulabit. Eadem ratio est eorum quæ ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quòd ijs minus affirmationis adhibetur: cuius usus qualis esse deberet, idem optimus author ac magister eloquentię ostendit. Nam huius quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: Itaq; hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum qui patris vlciscendi causa matrem necauisset, variatis hominum sententijs, non solum humana, sed etiam sapientissimæ deę sententia liberatum. Illę quoque fabulæ, quæ etiam si originem non ab Aesopo acceperunt (nam uidetur earum primus author Hesiodus) nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent, pręcipue rusticorū, & imperitorum: qui & simplicius quæ ficta sunt audiunt, & capti voluptate facile ijs quibus delectantur, consentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum Patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis aduersus ventrē discordantibus fabula. Et Horatius ne in poemate quidem humilem generis huius vsum putauit, illis in versibus.

Olim quod vulpes ægroto cauta leoni, &c.

Αἶνον Gręci vocāt, et αἰσωποποίητον vt dixi, λόγους μυθικούς: nostrorum quidam non sane recepto in vsum nomine apologationem. Cui confine est παροιμίας genus illud, quod est velut fabella breuior, & per allegoriā accipitur, Non nostrum, inquit, onus: bos clitellas?

Proximas exempli vires habet similitudo, præcipueq; illa quæ ducitur citra ullā translationū misturā ex rebus pene paribus. Vt qui accipere in Campo consueuerunt, ijs candidatis quorum nummos suppressos esse putāt, inimicissimi solent esse: sic eiusmodi Iudices infesti tum reo uenerant. Nam παραβολή, quam Cicero collationem uocat, longius res quę comparentur, repetere solet. Nec hominum modo inter se opera similia spectātur, vt Cicero pro Murēna facit, Quòd si è portu soluentibus, ij qui iam in portum ex alto inuehuntur, prædicere summo studio solent & tempestatū rōnē, & p̄donū, & locorū: quòd natura fert: vt ijs faueamus q eadē pericula q̄bus nos p̄functi sumus, ingrediantur: quo me tandem animo esse oportet prope iam ex magna iactatione terram uidentem, in hunc, cui video maximas reip. tempestates esse subeundas? Sed & à mutis atq; etiam inanimis interim huiusmodi ducitur, Et quoniam similium alia facies in tali ratione, admonēdum est, rarius esse in oratione illud genus quod εἰκόνα græci vocant (quo exprimitur rerum aut personarum imago: vt Cassius, Quis istam faciem planipedis senis torquens?) q̄ id quo probabilius fit quod intendimus: vt si animum dicas excolendum, similitudine vtaris terrę, quę neglecta sentes atque dumos, culta

fructus creat: aut si ad curam Reipublicæ horteris, ostendas apes etiam, formicasq́; non modo muta, sed etiam parua animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum illud est Ciceronis, Vt corpora nostra sine mente, ita ciuitas sine lege, suis par tibus ut neruis vt ac sanguine & mēbris uti nō potest. Sed vt hac corporis humani pro Cluentio*, ita pro* Cornelio*, equorum: pro* Archia*, saxorum quoque usus est similitudine:* Illa*(vt dixi)propiora, vt remiges sine gubernatore, sic milites sine imperatore, nihil valere. Solent tamen fallere similitudinum species: ideoq́; adhibendum est his iudicium. Neq; enim vt nauis vtilior noua quàm vetus, sic amicitia vel vt laudanda quæ pecuniam suam pluribus largitur, ita quæ formam.* Verba *sunt in his similia, vetustatis & largitionis: vis quidem lōge diuersa, pecuniæ, & pudicitiæ. Itaque in hoc genere maxime quæritur an simile sit quod infertur. Etiā in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulo ante feci mentionem, cauendum ne incaute respondeas: ut apud* Aeschinem *Socraticum male respōdit.* Aspasia *Xenophontis vxor: quod* Cicero *his verbis transfert,* Dic *mihi, quæso, Xenophontis vxor, si vicina tua melius habeat aurum, q̄ tu habes, vtrum illius, an tuum malis?* Illius*, inquit.* Quid *si vestem & cæterum ornatum muliebrem precij maioris habeat, quàm tu habeas, tuum, an illius malis?* Illius *uerò, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, q̄ tu habes virum ne tuum, an illius malis?* Hic *mulier erubuit, merito male enim responderat, se malle alienum aurum, q̄ suum: nam est id improbum.* At *si respondisset, malle se aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudice respondere, malle se virū suum talem esse, qualis melior esset.* Scio *quosdam inani diligentia per minutissimas ista partes secuisse, & esse aliquid minus simile, vt simia homini, & ut marmora deformata prima manu: aliquid plus, ut illud,* Non *ouum tam simile ouo,* Et *dissimilibus inesse simile, ut est formicæ & elephanto genus, quia sunt animalia.* Et *similibus dissimile,*

vt canibus catulos, & matribus hœdos:

differunt enim ætate. Contrariorum *quoque aliter accipi opposita, ut noctem luci: aliter noxia, vt frigidam febri: aliter repugnantia, ut uerum falso: aliter disparata, ut dura non duris. Sed quid hæc ad hæc præsens propositum magnopere pertineant, non reperio. Illud est annotandum magis, argumenta duci ex iure simili: ut* Cicero *in* Topicis*,* Ei *cui domus vsusfructus relictus sit, non restituturum hæredem si corruerit, quia non restituat seruum si is decesserit.* Ex *cōtrario, nihil obstat quo minus iustum matrimonium sit mente coeuntiū, ét si tabulæ signatæ non fuerint.* Nihil *enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonij non fuisse constabit.* Ex *dissimili, quale est* Ciceronis *pro* Cecinna*:* Vt *siquis me exire domo coegisset armis, haberem actionem: siquis introire prohibuisset, non haberem?* Dissimilia *sic deprehenduntur,* Non *si qui argentum omne legauit, videri potest signatam quoq; pecuniam reliquisse: ideo etiam quod est in nominibus, dari voluisse creditur.* Ἀναλογίαν *quidam à simili separauerunt, nos eam subiectam huic generi putamus.* Nam *vt vnum ad decem, sic decem ad centum, simile certe est: & vt hostis, sic malus ciuis. quanquam hæc ulterius quoque procedere solent.* Si *turpis dominæ consuetudo cum seruo, turpis domini cum ancilla.* Si *mutis animalibus finis uoluptas, idem homini.* Cui *rei facillime occurrit ex dissimilibus argumentatio,* Non *idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum seruo.* Nec *si mutis finis uoluptas, rationalibus quoque.* Immo *ex contrario, quia mutis, ideo non rationalibus.* Adhibetur *extrinsecus in causam & authoritas.* Hæc *secuti* Græcos*, à quibus* κρίσεις *dicuntur, iudicia aut iudicationes uocant, non de quibus ex causa dicta sententia est: (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) sed siquid ita uisum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, illustribus poetis, referri potest.* Ne *hæc quidem uulgo dicta, & recepta persuasione populari, sine usu fuerint testimonia.* Sunt *enim quodammodo uel potentiora etiam, quòd non causis accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus: ideo tantum dicta factaq́;, quia aut honestissima, aut uerissima uidebantur.* An *uero me de incommodis uitæ differentem non adiuuabit earum persuasio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur?* Aut *si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit quòd prudentissima ciuitas* Atheniensium*, non eam pro affectu, sed pro numine accepit?* Nam *illa septem præcepta sapientum, nónne quasdam uitæ leges existimamus?* Si *causam veneficij dicat adultera, non* M. Catonis *iudicio damnata uideatur, qui nullam adulteram non eandem esse ueneficam dixit?* Iam *sentētijs quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum: qui quanquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen authoritatem à plurimis uersibus non fastidierunt.* Neque *est ignobile exemplum,* Megareos *ab* Atheniensibus*, cum de* Salamine *contenderent, victos* Homeri *uersu, qui tamen ipse non in omni edi-*

tione reperitur, significans Aiacem naues suas Atheniensibus iunxisse. Ea quoque quæ uulgo recepta sunt, hoc ipso quòd incertum authorem habent, velut omniũ fiunt: quale est, Vbi amici, ibi opes. &, Conscientia mille testes. & apud Ciceronem, Pares autem (ut est in vetere prouerbio) cum paribus facillime cõgregãtur. Neque enim durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur. Ponitur à quibusdam, & quidem in parte prima, Deorum authoritas, quæ est ex responsis: vt Socratem esse sapientissimum. Id rarum est: tamen vtitur eo Cicero in libro de Aruspicum respõsis: & in concione contra Catilinã, cum signũ Iouis columnæ impositum populo ostendit; et pro Ligario, cum causam C. Cæsaris meliorem quia hoc dij iudicauerint, confitetur. Quæ cum propria causæ sunt, diuina testimonia uocantur: cum aliunde arcessuntur, argumenta. Nonnunquam contingit iudicis quoque, aut aduersarij, aut eius qui ex diuerso agit, dictum aliquod aut factũ assumere ad eorum quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exempla & has authoritates, probationum inartificialium esse arbitrarentur, quòd ea non inueniret Orator, sed acciperet. Plurimum autem refert. Nam testis, & quæstio, & his similia, de ipsa re quæ in iudicio est, pronunciant: extra petita, nisi ad aliquam præsentis disceptationis vtilitatem ingenio applicantur, nihil per se valent.

ARGVMENTVM.

Posteaquam unde argumenta ducerentur, ostendit; quemadmodum ijs oporteat uti, apertissime docet. Ergo de argumentorũ usu loquitur, de quo tredecim præcepta tradit. Primum, argumentum oportere esse confessum: quia dubia dubijs probari non possint. Secundum, Quædam esse quæ alijs probanda sint: ut iure occidit, quia erat insidiator: probandum erit insidiatorem eum fuisse. Tertium: illa esse firmissima, quæ ex dubijs facta sunt certa: ut si conuincatur qui negabat. Quartum, argumenta, si infirma sunt, congreganda: si firma, singulis instandum. Quintum, Quædam argumenta non nuda ponenda, sed amplificatione uestienda, ut quæ cuiusq; affectus uis sit, iræ aut odij, dicatur. Sextum, proferendam esse causam cuiusque affectus: ut si odium est, ex inuidiáne, an ex iniuria, & uetus, an nouum, atq; erga quem intelligatur. Septimum, non esse omnibus argumentis quæ inuenerimus, iudicem onerandum, quia tædium adferant, & fidem detrahant. Octauum, in rebus apertis non esse argumentandum. Nonum, patheticas probationes ex affectibus ductas, multum ualere; & potentissimum esse, si qui ijs utitur, uir optimus sit, & habeatur. Decimum, intuendum qui sit apud quem dicimus, & quod illi maxime probabile uideatur, requirendum. Vndecimum, probationes ex asseueratione inter cætera etiã aliquid posse, Ego hoc feci, tu mihi dixisti, &, O facinus indignũ. Duodecimũ, probationes ex sua cuiusque persona firmiores esse, ut si dicatur adultera, uenefica, meretrix proterua, scelerratus filius quẽ accuset parens. Decimũtertiũ, argumenta prout causæ cuiusque ratio postulabit, ordinanda, uno excepto, ne à potentissimis ad leuissima decrescat oratio: nã in principio aut medio poni posse si causa exiget, nunquã uero in fine, nisi totã causam debilitare uelimus. Postremo breuitatis suæ in tractandis argumentis rationem reddens, declamatores ineptos taxat, omnia ad uoluptatem referentes, non ad imitationem ueritatis.

MOSELLANVS.

Bagoam} Celebrat præter alios Bagoam Lucianus locis aliquot, ut qui Alexandro Magno fuerit in delitijs. Megabyzum} Et hic inter effœminatos Darij regis concubinos refertur. Certe Plinius recenset quendam sacerdotem hoc nomine libro 35. cap. decimo. Doryphoron Celebratum puerum, cuius uirilitatem etiam pictura & statuis honoratam tradit Plinius lib. 34. cap. octauo.

De usu argumentorum. Cap. XII.

HAec ferè de probatione vel ab alijs tradita, vel vsu percepta in hoc tẽpus sciebã. Nec mihi fiducia est, vt ea sola esse contendam: quinimmo hortor ad quærendum, et inueniri posse fateor: quæ tamen adiecta fuerint, nõ multum ab his abhorrebunt. Nunc breuiter quẽadmodũ sit utẽdũ his subiungã. Traditũ ferè est, argumentũ oportere esse confessum. Dubijs enim probari dubia qui possunt? Quædam tamen quæ in alterius rei probationem ducimus ipsa probanda sunt. Occidisti virũ, eras enim adultera. Prius de adulterio cõuincendũ est: ut cũ id cœperit esse p certo, fiat incerti argumẽtũ. Spiculũ tuũ in corpore occisi inuẽtũ est. negat suũ. vt probationi prosit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubijs facta sunt certa. Cædes à te cõmissa est, cruentam enim vestem habuisti. Non est tam graue argumentum si fatetur, quàm si cõuincitur. Nã si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis. Si negat, hic causæ cardinem ponit: in quo si victus fuerit etiam in sequentibus ruit. Non enim uidetur in negando mẽtiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi si confiteretur. Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa se fortia, non oportet circunstantibus obscurare, vt qualia sunt appareant: hæc imbecilla natura, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt ualere quia magna sunt, valebunt quia multa sunt, quæ ad eiusdem rei probationem omnia spectant: vt siquis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur, Hæreditatem sperabas, & magnam hæreditatem, & pauper eras, & tum maxime à creditoribus appellabaris: & offenderas eum cuius hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singu-

la leuia

la leuia sunt, & communia: uniuersa uero nocent, etiã si non ut fulmine, tamen ut grandine. Quædam argumenta ponere satis non est, adiuuanda sunt: vt si cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit vis eius: ira, quantũ efficiat in animis hominum talis affectio. Ita & firmiora erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si nõ nudos & velut carne spoliatos artus ostẽderint. Multum ẽt refert, si argumento nitemur odij, vtrũ hoc ex inuidia sit, an ex ĩiuria, an ex ambitu: uetus, an nouũ: aduersus ĩferiorẽ, parẽ, an superiorem: alienum, an ꝓpinquum. Suos habent omnia ista tractatus, et ad utilitatem partis eius quam tuemur, referenda sunt. Nec tamen omnibus semper quę inuenerimus argumẽtis onerãdus est iudex: quia & tædium afferunt, & fidem detrahũt. Neq; enim potest iudex credere satis esse ea, potentia, quę nõ putamus ipsi sufficere qui dicimus. In rebus uero apertis argumentari tã sit stultum, ꝙ in clarissimum solem mortale lumen inferre. His quidam probationes adijciunt quas παθητικὰς vocant, ductas ex affectibus. Atq; Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit vir optimus: quod vt optimum est, ita longe quidem, sed sequitur tamen, uideri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio, Quintus Varius Sucronensis ait Aemylium Scaurum Remp. populi Romani ꝑdidisse: Aemylius Scaurus negat. Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset an is accepta pecunia Rempub. proditurus esset, isque id negasset: Quod igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci? Intuẽdum autem & qui sit apud quem dicimus: & id quod illi maxime probabile uideatur, requirendum. Qua de re locuti sumus & in proœmij & suasoriæ præceptis. Altera ex asseueratione probatio est, Ego hoc feci. Tu mihi hoc dixisti. &, O facinus indignum. & similia. Quæ non debent quidem deesse orationi, & si desunt, multum nocent: non tamen habenda sunt inter magna præsidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraque parte similiter possit. Illę firmiores, ex sua cuiusq; persona probationes, quæ credibilem rationem subiectam habent: ut uulneratus aut filio orbatus non fuerit alium accusaturus, ꝙ nocentẽ: quando si negocium innocenti facit, liberet eum noxa qui admiserit. Hinc & patres aduersus liberos, & aduersus suos quisque necessarios authoritatem petunt.

Quæsitum etiam, potentissima argumẽta primóne ponenda sint loco, ut occupent animos: an summo, ut inde dimittant: an partita primo summoq;, vt Homerica dispositione in medio sint infirma: an a minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cuiusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, ne à potentissimis ad leuissima decrescat oratio. Ego hæc breuiter demonstrasse contentus, ita posui, ut locos ipsos & genera ꝙ possem apertissime ostẽderem. Quidam executi sunt uerbosius, quibus placuit proposita locorum communium materia, quo quæque res modo dici posset, ostendere: sed mihi superuacuum uidebatur. Nam & ferè apparet quid in inuidiam, quid in auaritiam, quid in testem inimicum, quid in potentes amicos dicendum sit. Et de omnibus his omnia dicere infinitum est, tam hercule, ꝙ si controuersiarum, quæ sunt, quæq; futurę sunt, quęstiones, argumenta, sententias tradere uelim. Ipsas autem argumentorum uelut sedes, non me quidẽ omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes quibus ad pugnam forẽsem uelut præpilatis exerceri solebamus, olim iam ab illa uera imagine orandi recesserunt, atq; ad solam compositæ uoluptatem, neruis carent, nõ alio medius fidius vitio dicentium, quam quo mancipiorum negociatores, formæ puerorum uirilitate excisa lenocinantur. Nam ut illi robur ac lacertos, barbamq; ante omnia, & alia quæ natura propria maribus dedit, parum existimant decora: quæq; fortia, si liceret, forent, ut dura molliunt: ita nos habitum ipsum orationis uirilem, & illam uim stricte robusteq; dicendi, tenera quadam elocutionis cute operimus: & dum leuia sint ac nitida, quantum ualeant, nihil interesse arbitramur. Sed mihi naturã intuenti, nemo non vir spadone formosior erit: nec tam auersa unquã uidebitur ab opere suo Prouidentia, vt debilitas inter optima inuenta sit. Nec id ferro speciosum fieri putabo, quod si nasceretur, monstrum erat. Libidinẽ iuuet ipsum effœminati sexus mẽdacium, nunquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut si qua preciosa fecit, fecerit & bona. Quapropter eloquẽtiam licet hanc (ut sentio enim dicam) libidinosam resupina uoluptate auditoria probent: nullam esse existimabo, quę ne minimum quidem in se indicium masculini & incorrupti, ne dicam grauis et sancti viri, ostendet. An vero statuarum artifices, pictoresq; clarissimi, cum corpora ꝙ speciosissima fingendo pingendoue efficere cuperent, nunquam in hanc inciderunt errorem, ut Bagoam aut Megabyzum aliquẽ in exemplum operis sumerent sibi, sed Doryphoron illum aptum uel militiæ uel palæstrę, aliorumq; iuuenum bellicosorum & athletarum corpora, quę esse decora uere existimarint: nos qui Oratorem studemus effingere, non arma, sed tympana eloquẽtiæ demus? Igitur & ille quem instituimus, adolescens, ꝙ maxime potest componat se ad imitationem veritatis: initurusq;

frequenter forensium certaminum pugnam iam in schola victoriam spectet, & ferire vitalia ac tueri sciat: & præceptor id maxime exigat, & inuentum præcipue probet. Nam vt ad peiora iuuenes laude ducuntur, ita laudari in bonis mallent. Nunc illud mali est, quòd necessaria plerunque silentio transeunt, nec in dicendo videtur inter bona vtilitas: Sed hęc & in alio nobis tractata sunt opere, & in hoc sæpe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum reuertamur.

A R G V M E N T V M.

Confirmationem ordine sequitur refutatio. Eam dupliciter accipi docet, pro defensoris actione tota, & quarta orationis parte, quæ ex aduerso dicta utrinque refellit, & confirmationi subiungitur. Vtriusque eandem esse conditionem, & ex ijsdem locis argumenta sumi ad confutandum, qui sumebantur ad confirmandum: eundem quoque in utraque elocutionis habitum. Defendere quàm accusare multo esse difficilius, ex officiorum utriusque comparatione probat. Refutanti esse duo intuenda: quid & quomodo quidque obiectum sit. Et illud, sit'ne causæ proprium, an extra ad causam pertinens. Si causæ sit proprium: aut negandum factum, aut nomen facti, aut iure defendendum; aut cum his non erit locus, transferendum. tam quæ neganda, defendenda, uel transferenda sint, tradit. Deprecationem uero meram, apud iudices seueros locum non habere: uerum apud principem, aut populum liberum pro suo arbitratu iudicantem, ualere aliquando: sed tunc ad deliberatiuas potius quàm ad iudiciales pertinere: id tamen raro sine aliqua defensionis specie fieri, quæ uia defendendi quinquepartita ad tres status referatur: coniecturam, finitionem, & qualitatem, sub qua translatio & deprecatio continentur. Si plura sint quæ aduersarius obijcit, & infirma, aut molesta, quæ facile dilui queant, simul inuadenda: sin turba ualitura sint, separanda: quod reo sæpius expediet, quàm accusatori, cuius est multa simul congerere. Si refutatu difficilia erunt, efficere oportere ut nostra cum illorum argumentis comparata, ualentiora uideantur. Falsa ab aduersario obiecta, obscura, sine teste, aut argumento facta, satis esse negare. Contraria, superuacua, & stulta reprehendere oportere: quod ad causam non pertinet, contēnere: quod nobis obijcitur uelut aduersum, ostendere causæ nostræ coniunctum esse, & pro nobis facere. Contra similia, dissimile quid assumendum. Itidem contra iudicata & exēpla agendū: quæ si dubia sint, fabulosa esse uocanda. Rōnē intuēdi quid aduersarij obijciant, docuit. Tam, quō ppōnāt, intuēdū monet. Si minus efficaciter, locutus ē, eius uerba ponēda: si cōtra nos efficaciter eandē rē uerbis mutatis & mitioribus pferendā: nec unq̄ eius dicta cū sua confirmatione ponenda, nisi irridere illū uelimus. Si erit ordo rei q̄ narrat incredibilis, totū crimē exponendū: si cōtextu nocebit, per partes dissoluendum. Vitiose proposita, & reprehensu facilia hæc esse: communia, contraria, quæ in actione aduersarij inuenienda sunt: dubia pro necessarijs posita: controuersa pro confessis, communia pluribus pro proprijs, uulgaria superuacua, serius constituta, & supra fidem. Item si crimen augeat, cum est probandum: si de facto disputet, cum de authore quæritur: si impossibilia aggrediatur, si pro effectis uixdum inchoata relinquat: si quæstionis summam non intueatur: si non ad proposita respondeat, quod tamen permittatur, cum mala causa adhibitis extrinsecus remedijs tuenda est: quod optime fit cum pro criminibus uirtutes commemorantur. Refutantium duo genera notat: Vnum eorum qui contenti his quæ meditata domo attulerunt, aduersarijs non respondent. Alterum eorum qui nimia diligentia omnibus uerbis & sententiolis respondendum putant. Vitam quoque, uultum, incessum, habitum recte incusari. Nonnulla etiam minuendæ inuidiæ causa, quæ asperius dicta sint, eludi, quod patronis maxime conceditur. Declamatorum uitia reprehendit, & quid ad ipsos pertineat, quoq; à ueris actionibus declamatio differat, ostendit. Locos communes, ad probationem singulorum argumentorū aut plurium etiam aliquando multum ualere, aliquando ad totius causæ inclinationem: qui an singulis quæstionibus subijciendi sint, an totam causam docendi prius iudices, cum ipsius causæ utilitate deliberandum. Confirmationis et refutationis pro uarietate personarum hunc ordinē esse contendit, ut actor sua prius confirmet, tū opposita ab aduersario refutet: defensor uero à refutatione incipiat.

De refutatione. Cap. XIII.

Refutatio dupliciter accipi potest. Nam & pars defensoris tota est posita in refutatione: & quę dicta sunt ex diuerso, debent vtrinque dissolui: & hæc est proprie, cui in causis quartus assignatur locus. Sed vtriusq; similis conditio est. Neq; vero ex alijs locis rō argumētorū in hac parte peti potest, q̄ in confirmatione: nec locorū, aut sententiarū, aut verborum et figurarum alia est conditio. Affectus plerunq; hæc pars mitiores habet. Non sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero sæpe testatur) defendere, q̄ accusare. Primū, quòd est res illa simplicior. proponitur enim vno modo, dissoluitur varie: cum accusatori satis sit plerunque, uerum esse id quod obiecerit: patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, auertat, despiciat, derideat: quare indirecta fere, atque, vt sic dixerim, clamosa est actio. Hinc mille flexus & artes desiderantur. Accusator præmeditata plerunq; domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurit. Accusator dat testem: patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum inuidia, etsi falsa sit, materiam dicēdi trahit, de parricidio, sacrilegio, maiestate: quæ patrono tantum neganda sunt. Ideoq; accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt: bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nā, vt quod sentio semel finiam, tanto est accusare quam defendere, quāto facere quam sanare uulnera facilius. Plurimum autem refert, & quid protulerit aduersarius, et quo modo. Primum igitur intuēdum est, id cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicij, an ad causam extra arcessitum. Nam si est proprium: aut negandū, aut defendendum, aut transferendum. extra hec in iudicijs fere nihil est. Deprecatio quidem, quæ est sine ulla specie defensionis: rara admodum, & apud eos solos iudices, qui nulla certa pronunciandi forma tenentur:

quanquam ille quoque apud C. Cæsarem & Triumuiros pro diuersarum partiũ hominibus actiones, etiã si precibus vtuntur, adhibent tamẽ patrocinia: nisi hoc non fortissime defendentis est, dicere, Quid aliud egimus Tubero, *nisi vt quod hic potest, nos possemus? Quòd si quando apud principem, aliúmve cui utrum velit liceat, dicendum erit dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementi tamen seruandum esse vel talem: primum omnium non erit res nobis cum aduersario, sed cum iudice: deinde forma deliberatiuæ magis materiæ, quàm iudicialis vtemur. Suadebimus enim vt laudem humanitatis potius quàm voluptatem vltionis concupiscat. Apud iudices quidem secundum legem dicturos sententiam, de confessis præcipere ridiculum est. Ergo quæ neque negari neque transferri possunt, vtique defendenda sunt, qualiacunque sunt: aut causa cadendum. Negandi duplicem ostendimus formam: aut non esse factum: aut non hoc esse, quod factum sit. Quæ neque defendi neque transferri possunt, vtique neganda: nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nuda inficiatio superest. Testes erunt: multa in eos dicere licet. Chirographum: de similitudine literarum disserendum. Vtique nihil erit peius quàm cõfessio. Vltima ẽ actiõis cõtrouersia, cũ defendẽdi negandi've nõ est locus, translatio. Atqui quędã sunt quę neq; negari, neq; defendi, neq; trãsferri põt. Adulterij rea ẽ quæ cum anno vidua fuisset, enixa est. lis nõ erit. Quare illud stultissime præcipitur, quod defendi nõ possit, silentio dissimulandum, si quidem est id de quo iudex pronunciaturus est. At si extra causam sit adductũ & tamen coniunctum, malim quidẽ dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse quàm aduersarius dicit: tamen velut huic simulationi obliuionis ignoscam. Debet enim bonus aduocatus pro rei salute breuem negligentiæ reprehensionem nõ pertimescere. Videndum etiam, simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. Plura simul inuadimus, si aut tam infirma sunt, vt pariter impelli possint: aut tam molesta, vt pedem conferre cum singulis non expediat. Tum enim toto corpore enitendum, & vt sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resoluere ex parte diuersa dicta difficilius erit, nostra argumenta cũ aduersariorum argumentis conferemus, si modo, hæc vt valentiora videantur, effici poterit. Quæ uero turba valebunt, diducenda erunt: vt quod paulo ante dixi: Hæres eras, & pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas. Vrgent uniuersa. At si singula quęq; dissolueris, iam illa flamma quæ magna congerie conualuerat, diductis quibus alebatur, concidet: vt si vel maxima flumina in riuos diducantur, qualibet transitum præbent. Itaque propositio quoque secundum hanc vtilitatẽ accõmodabitur, ut ea nunc singula ostendamus, nũc complectamur uniuersa. Nã interim quod pluribus collegit aduersarius, sat est semel proponere: ut si multas causas faciendi q̃d arguit, reo dicet accusator fuisse, nos nõ enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia nõ quisquis causam faciendi sceleris habuit, & fecerit. Sępius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissoluere expediet. Id autem quod erit ab aduersario dictum, quomodo refutari debeat, intuendum est. Nam si erit palam falsum, negare satis est: ut pro* Cluentio Cicero, *eum quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. Palam etiam cõtraria & superuacua & stulta reprehendere, nullius est artis: ideoq; nec rationes eorum nec exempla tradere necesse est. Id quoque (obscurum uocant) quod secreto et sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est. Sufficit enim quòd aduersarius non probat. Item si ad causam non pertinet. Sed tamen interim oratoris est efficere, vt quid aut contrarium esse, aut à causa diuersum, aut incredibile, aut superuacuum, aut nostrę potius causæ uideatur esse conunctũ. Obijcitur* Oppio, *quòd de militum cibarijs detraxerit, asperum crimen: sed id contrarium ostendit* Cicero, *quia ijdẽ accusatores obiecerint* Oppio, *quòd is voluerit exercitum largiendo corrumpere. Testes in* Cornelium *accusator lecti à tribuno codicis pollicetur: facit hoc* Cicero *superuacuum, quia idem fateatur ipse.* Petit accusationem in Verrẽ Quintus Cæcilius, *quòd fuerat quæstor eius: ipsum* Cicero *vt pro se videretur effecit. Cętera quę proponuntur, communes locos habent. Aut enim coniectura excutiũtur, an vera sint, aut finitiõe, an propria: aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cętera quæ ei generi accidunt. Eaq; non modo in propositionibus aut rationibus, sed in toto genere actionis intuenda. An sit crudelis, vt* Labieni Rabirium *lege perduellionis: Inhumana, vt* Tuberonis Ligarium *exulem accusantis atq; id agentis, ne ei* Cęsar *ignoscat. Superba, vt in* Oppium *ex epistola* Cottę *reum factum: Proinde pręcipites, insidiosę, impotentes deprehenduntur. Ex quibus tñ fortissime inuaseris quod est aut omnibus periculosum, vt dicitur* Cicero *pro* Tullio, *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, vt eum iure potuerit occidere, à quo metuisse se dicat ne ipse posterius occideretur? Aut ipsis iudicibus*

vt pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant. Nonnunq̃ tñ quædã bene contẽnuntur, vel tanq̃ leuia, uel tanq̃ ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim hucusque procedit, vt quæ dicẽdo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentißime, quid sit in quoque quod assumitur, dißimile. Id in iure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus vtiq; diuersis, tantoq; magis ipsarum rerum differentia potest esse manifesta. Illas vero similitudines, quæ ducuntur ex mutis animalibus, aut inanimis; facile est eludere. Exempla rerum varie tractanda sunt, si nocebunt. quæ si vetera erunt, fabulosa dicere licebit: si indubia, maxime quidem dißimilia. Neq; enim fieri potest, ut paria sint omnia: vt si Nasica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus: Melium regni affectatorem fuisse, à Graccho leges modo latas esse populares: Halam magistrum equitum fuisse, Nasicam priuatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri poßit ne illud quidẽ recte factũ. Quod de exemplis, idem etiam de iudicatis obseruandum. Quod autem posui, referre, quo quicq; modo accusator dixerit, huc pertinet, vt si est minus efficaciter elocutus, ipsa eius verba ponantur: si acri & vehementi fuerit vsus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus: vt Cicero pro Cornelio, Codicem attigit. & protinus cum quadam defensione: vt si pro luxurioso dicendum sic, Obiecta est paulo liberalior vita. Sic & pro sordido parcum, pro maledico liberum dicere licebit. Vtique nunquam committendum est, vt aduersariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut etiam loci alicuius executiõe adiuuemus, nisi cum eludenda: Apud exercitũ mihi fueris, inquit: tot annis forum non attigeris: abfueris tandiu, & cum tam longo interuallo veneris, cum ijs qui in foro habitarint, de dignitate contẽdas? Præterea ĩ contradictionibus interim totum crimen exponitur: vt Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, velut orationem diuersæ partis imitatus. Aut pluribus propositionibus iunctis: vt pro Vareno, Cum iter per agros & loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt: deinde Populenum occisum esse: illico Varenum vinctum adseruatum, dum hic ostenderet quid de eo fieri vellet. Quod est vtique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissoluitur, quod contextu nocet: & plerunque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. id exemplis non eget. Cõmunia bene apprehenduntur nõ tm̃ quia vtriusq; sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. Neq; enim pigebit, quod sæpe monui, referre. Cõe qui prior dicit, cõtrarium facit. Est enim contrarium, quo aduersarius bene vti potest. Atenim uerisimile est tantum scelus M. Cottam esse commẽtum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum? Artificis autem est inuenire in actione aduersarij, quæ inter semetipsa pugnent, aut pugnare videantur: quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt. vt in causa Cæliana, Clodia aurum se Cælio commodasse dicit, quod signum magnæ familiaritatis est: venenum sibi paratũ, quod summi odij argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quòd is in Africa fuerit: et queritur quòd ab eo ipse in Africam non sit admissus. Aliqñ vero præbet eius rei occasionem minus considerata ex aduerso dicentis oratio: quod accidit præcipue cupidis sententiarum, vt ducti occasione dicendi, non respiciant quid dixerint, dum locum præsentem non totam causam intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, q̃ censoria nota? Quid tam contra eundem, q̃ filium ab Egnatio corrupti iudicij quo Cluentius Oppianicum circunuenisset, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare inuicẽ ostẽdit: Sed tu Acci cõsideres cẽseo diligẽter, vtrũ censoriũ iudiciũ graue velis esse, an Egnatij. Si Egnatij, leue est q̃d censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enĩ Egnatium quem tu grauem esse vis, ex senatu eiecerũt. Sin autem censorium, hunc ipsum Egnatium quem pater censoria subscriptione exhæredauit, censores in senatu, cum patrem eijcerent, retinuerunt. Illa magis vitiose dicuntur, q̃ acute reprehenduntur, argumẽtum dubium pro necessario, controuersum pro confesso, commune pro proprio, vulgare, superuacuum, constitutum contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, vt crimen augeant, quod probandum est: de facto disputent, cum de authore quæratur: impoßibilia aggrediãtur: pro effectis relinquãt vixdum inchoata: ad hominẽ dicere q̃ de causa malint: hominum vitam rebus aßignent: vt siquis decemuiratum accuset, non Appiũ. manifestis repugnet: dicant quod aliter accipi poßit: summam quæstionis non intueantur: non ad proposita respondeant: quòd vnum aliquãdo recipi potest, cũ mala causa adhibitis extrinsecus remedijs tuẽda est: vt cum peculatus reus Verres, fortiter & industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur. Eadem aduersus contradictiones nobis oppositas præcepta sunt: hoc tamen amplius, quòd circa eas multi duobus vitijs diuersis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam

rem molestan

rem molestam & odiosam prætereunt: & ijs plerunque quæ composita domo attulerunt, contenti, sine aduersario dicunt: & scilicet multo magis in scholis, in quibus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam materiæ ipsæ sic plerunque finguntur, ut nihil dici pro parte altera possit. Alij diligentia lapsi, verbis etiam uel sententiolis omnibus respondendum putant: quod est & infinitum, & superuacuum. non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper uideri malim sic disertum, vt si dixerit quod rei prosit, ingenij credatur laus esse, nō causę: si forte q̄d lædat, causæ, non ingenij culpa. Itaq; illæ reprehēsiones, aut obscuritatis, qualis in Rullū est: aut inscitiæ in dicendo, qualis in Pisonem: aut inscitiæ rerū uerborūque, & insulsitatis etiam, qualis in Antonium est, animo dantur, ut iustis odijs; suntq; utiles ad conciliandum ijs quos inuisos facere uolueris, odium. Alia respondendi patronis ratio: & aliquando tamen eorum non oratio modo, sed uita etiam, uultus denique, incessus, habitus recte incusari solet: ut aduersus Quintium Cicero, non hæc solum, sed ipsam etiam prætextam demissam ad talos insectatus est. Presserat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam eleuandæ inuidiæ gratia, quæ asperius dicta sunt, eluduntur: ut à Cicerone Triarius. Nam cum Scauri columnas per urbem plaustris uectas esse dixit, Ego porrò, inquit, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportaui. Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus conuiciari aliquando patrocinij fides cogit. Illa uero aduersus omnes & recepta, & non inhumana conquestio, si callide quid tacuisse, breuiasse, obscurasse, distulisse dicuntur. Defensionis quoque permutatio reprehenditur sæpe, ut Accius aduersus Cluentium, Aeschines aduersus Ctesiphontem facit: cum ille Ciceronem lege vsurum modo, hic minime de lege dicturum Demosthenem queritur. Declamatores uero in primis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit: neu sibi stultum aduersarium fingant. Facimus autem, quod maxime uberes loci, popularesque sententię nascuntur, materiam dicendi nobis quod uolumus ducentibus: ut non sit inutilis ille uersus. Non male respondit, male enim prior ille rogarat. Fallet hęc nos in foro consuetudo, ubi aduersario, non ipsi nobis respondebimus. Aiunt Accium interrogatum cur causas non ageret, cum apud eum in Tragœdijs tanta uis esset: hanc reddidisse rationem quòd illic ea dicerentur quę ipse uellet, in foro dicturi aduersarij essent quę minime uellet. Ridiculum est ergo in exercitationibus quę foro pręparantur, prius cogitare quid responderi, quam quid ex diuerso dici possit. Et bonus pręceptor non minus laudare discipulum debet si quid pro diuersa, quàm si quid pro sua parte acriter excogitarit. Rursus aliquid in scholis permittendum semper, in foro raro. Nam loco à petitore primo contradictione uti qui possumus, ubi uera res agitur, cum aduersarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc uitium uel consuetudine declamatoria, vel etiam cupiditate dicendi: dántque de se respondentibus uenustissimos lusus, cum modo se uero nihil dixisse, neque tam stulte dicturos: modo bene admonitos ab aduersario, & agere gratias, quòd adiuti sint, iocantur: frequentissime uero, id quod firmissimum est, nunquam ijs responsurum aduersarium fuisse, quę proposita non essent, nisi illa sciret vera esse, & ad fatendum conscientia esset impulsus: vt pro Cluentio Cicero, Nam hoc persępe dixisti, tibi sic renunciari, me habere in animo causam hanc pręsidio legis defendere. itáne est? ab amicis imprudentes uidelicet prodimur? & est nescio quis de ijs quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad aduersarium deferat? Quisnam hoc tibi renunciauit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narraui? Nemo (ut opinor) in culpa est, nimirum tibi istud lex ipsa renunciauit. At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicant, Scire se hoc dicturos aduersarios, & ita persecuturos. Quod factum venuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir ingenij iucundi & elegantis: Ego vero, inquit, ista non dico. quid enim attinet illa bis dici? Nonnunquam tamen aliquid simile contradictioni poni potest, si quid ab aduersario testationibus comprehensum, in aduocationibus tactatum. Respondebimus enim rei ab illis dictæ, non à nobis excogitatæ: aut si id genus erit causæ, vt proponere possimus certa, extra quæ dici nihil possit: ut cum res furtiua in domo deprehensa sit, dicat necesse est reus, aut se ignorante illatam, aut depositam apud se, aut donatam sibi. quibus omnibus etiam si proposita non sint, responderi potest. At in scholis recte & contradictionibus occurremus, vt in vtrunque locum, id est primum & secundum, simul exerceamur. quod nisi fecerimus, nunquam utemur contradictione. non enim erit cui respondeamus. Est & illud vitium, nie

nimium soliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit iudici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata, ipsis præparationibus fidem perdunt, quia patronus & alijs crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur Orator præ se ferat, semperq; ita dicat, tanquam de causa optime sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitatis est similis, tantaq; in oratione authoritas, vt probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porro qui scierit quid pars aduersa, quid nostra habeat ualentissimum, facile iudicabit quibus maxime rebus vel occurrendum sit, vel instandum.

Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primùm, tum quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, prius incipiendum est à refutatione. Nascuntur autem ex his quæ contradictioni opposuimus, aliæ contradictiones, euntq; interim longius: vt gladiatorum manus quæ secundæ vocantur: fiunt & tertiæ, si prima ad euocandum aduersarij ictum prolata erat: quartæ, si gemmata captatio est, vt bis cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & vltra ducit. Sed illa etiam quam supra ostendi, simplicem ex affectibus atque ex affirmatione sola probationem recipit refutatio: qualis est illa Scauri, de qua supra dixi: quin nescio an etiam frequentior, ubi quid negatur. Videndum præcipue vtrique parti, ubi sit rei summa. Nam fere accidit vt in causis multa dicantur, de paucis iudicetur. In his probandi refutandiq; ratio est, sed adiuuanda viribus dicentis & adornanda. Quanlibet enim sint ad dicendum quod uolumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi maiore quodam Oratoris spiritu impleantur. Quare & illi communes loci de testibus, de tabulis, de argumentis, alijsq; similibus, magnam vim animis iudicum afferunt, & hi proprij quibus factum quoque laudamus, aut contra, iustum vel iniustum docemus, maius aut minus, asperius aut mitius. Ex his autem alij ad comparationem singulorum argumentorum faciunt, alij ad plurium, alij ad totius causæ inclinationem. Ex quibus sunt qui præparent animum iudicis, sunt qui confirment. Sed præparatio quoque aut confirmatio aliquando totius causæ est, aliquando partium, & perinde vt cuique conueniunt, subjicienda. Ideoq; miror inter duos diuersarum sectarum velut duces non mediocri contentione quæsitum, singulisne quæstionibus subjiciendi essent loci, vt Theodoro placet: an prius docendus iudex quàm mouendus, vt præcipit Apollodorus: tanquam perierit hæc ratio media, & nihil cum ipsius causæ vtilitate sit deliberandum. Hæc præcipiunt qui ipsi non dicunt in foro: vt acies à securis ociosisq; compositæ, ipsa pugnæ necessitate turbentur. Nanque omnes fere qui legem dicendi quasi quædam mysteria tradiderunt, certis non inueniendorum modò argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos præceptis alligauerunt: de quibus breuissime prælocutus, quid ipse sentiam, id est quid clarissimos Oratores fecisse videam, non tacebo.

ARGVMENTVM.

De argumentorum inuentione, quæ è locis eruantur, deq; eorum usu tam ad confirmandum quàm ad confutandum, locutus, de eorundem dispositione & forma tractare aggreditur. Et quia Rhetores frequentissime enthymematis & epicherematis utantur, de his præcipue loquitur. Quid sit enthymema, repetit: duplex esse ostendit: ex consequentibus cum propositione & coniuncta probatione: & ex repugnantibus, quod aliquando multiplicetur coniunctis multis contrarijs. Quorum omnium optimum illud esse censet, cui, proposito contrario, uel dißimili, ratio statim subiungitur. exemplum eius profert ex Demosthene, non quo differat à syllogismo, & rectè à quibusdam syllogismum imperfectum uocari, docet. Epicherematis partes secundum uarias opiniones enumerat. nam quid sit, supra capite de argumentis dixit. duas, tres, quatuor, quinque secundum diuersos recensit. Secundum Ciceronem quinque: propositionem, rationem, assumptionem, eius probationem, & conclusionem. Verum quia ratio propositioni, & probatio assumptioni succedant, ipse eorum sententiam comprobat, qui tres solummodo partes epicherematis fecerint, propositionem, assumptionem, & conclusionem: in quibus forma non sit semper eadem. Nam aliquando idem concludi quod intendi: aliquando non idem, sed quod uim habeat parem: aliquando etiam diuersum: & propositionem, assumptionemq;, aut confessas esse, quæ probatione non egeant: aut dubias, quæ eadem egeant. Hanc inter syllogismum & epicherema differentiam assignat, quòd syllogismorum uariæ formæ sint, & uera colligant ueris, nec partium ordinem mutent, quasi immutabili necessitate constricti: minutius etiam & scrupulosius omnia scrutentur, & ad liquidum confessumq; magis perducere uelint: cum epicheremata circa credibilia uersentur, partium ordinem & numerum frequenter mutent, & inuertant, non concisè & minutim, sed ample, late, copiose, ornate, eloquentiæ magna ui ubique affusa, quod susceperint probent. Postremo refellendi epicherematis rationem subiungit, nempe propositionem assumptionemue falsam, aut non ex ijs conclusionem sequi ostendendo.

Quid enthymema, & quotuplex: quibus constet epicherema, & quomodo refellatur. Cap. XIIII.

Gitur enthymema, & argumentum ipsum, id est rem quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Eam vero dixi duplicem. Ex consequentibus, quod habet propositionem, coniunctamq; ei protinus probationem: quale pro Ligario, Causa tum dubia, quòd erat aliquid in utraque parte quod probari posset: nunc melior ea certe iudicanda est, quam etiam dij adiuuerunt. Habet enim propositionem, probationemq;, non habet conclusionem. Ita est ille imperfectus syllogismus. Ex pugnātibus vero, quod etiam solum enthymema quidam vocant, fortior multo probatio est. Tale est Ciceronis pro Milone, Eius igitur mortis sedetis vltores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis. Quod quidem etiā aliquando multiplicari solet, vt est ab eodem & pro eodem reo factum, Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela: quē iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitauit occidere. Optimum autem videtur enthymematis genus, cū proposito dissimili vel contrario ratio subiungitur: quale est Demosthenis, Non enim siquid vnquam contra leges factum est, idque tu es imitatus, idcirco te conuenit pœna liberari: quin è contrario damnari multo magis. Nam vt si quis eorum damnatus esset, tu hæc non scripsisses: ita damnatus tu si fueris, non scribet alius.

Epicherematos & quatuor, & quinq;, & sex etiam factæ sunt partes à quibusdam. Cicero maxime quinque defendit, vt sit propositio, deinde ratio eius, tū assumptio, & eius probatio, quinta complexio: quia vero interim & propositio non egeat rationis, & assumptio probationis, nonnunquā etiam complexione opus non sit, & quadripartitam & tripartitam, & bipartitam quoq; fieri posse ratiocinationem. Mihi & plurimis nihilo minus authoribus tres summum uidentur. Nam ita se habet natura, vt si de quo quæratur, & per quod probetur: tertiū adijci potest velut ex cōsensu duorum antecedentium. Ita erit prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Nam cōfirmatio primæ, ac secundæ partis exornatio, eisdem cedere possunt, quibus subijciuntur. Sumamus autem ex Cicerone quinque partium exemplum. Melius gubernantur ea quæ consilio reguntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus uarijs, & quàm copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione vnum puto: alioqui si ratio pars est, est autem varia ratio, plures partes esse dicantur. Assumptionem deinde ponit: Nihil autem omnium rerum melius quàm omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt probationem, de quo idem quod supra dico. Quinto inducunt loco complexionem, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo, Consilio igitur mundus administratur. aut unum in locum cum conduxerit breuiter propositionem & assumptionem, adiungit quid ex his conficiatur, ad hunc modum, Quòd si melius geruntur quæ consilio, quàm quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius quàm omnis mundus administratur: consilio igitur

MOSELLANVS.

Nihil autem aliud melius est mūdo] Appparet plane hoc quod Rodolphus Agricola, homo ut doctissimus, sic & diligentissimus, libro Dialecticorū primo affirmat, Fabium ipsum tanquàm artificem disserendi summum, quod tractanda argumenta, pertineat, paululū negligentem, obiter magis aliorum quā suam referre sententiam: id quod uel hic locus indicare poterit. nam cum in proposita ratiocinatione medium terminum & in propositione & in assumptione prædicari faciat, idque ita, ut assumptio sit negatiua: iuxta Aristotelis sententiā in Analyticis nihil inferri poterat aliud quam negatiuum: hic autem affirmatiue concluditur, mundum animal esse: & per hoc haud dubium quin improba sit ratiocinatio. Huc pertinet quod hodie Dialecticorum uulgus tradit, conclusionem semper deteriori præmissarum inhærere, nam si altera harum fuerit negatiua, & conclusio negabit: et si particulariter proponatur in altera, conclusio quoque eandem rationem imitabitur. Quā obrem, tametsi inuitus, sic mutandam esse censeo lectionem, ut aut sine uel præter rem legatur. id quod ratio subiuncta satis aperte demonstrare uidetur. Cæterum hæc propositio aut confessa est, ut, qui beatam uitā uiuere uolet, philosophetur oportet. hoc enim conceditur aut proxima probāda: ut, mors nihil ad nos. *Cætera sequi*] *Nisi confirmata prima parte non possint*. *Est & assumptio*] Aristoteles priorum resolutoriorum cap. 22. & 24. probat manifestissime, recte argumentādi forma seruata, in omni figura ex falsis quidem datis colligi posse uerum, at ex ueris non nisi uerum. quare subolet mihi certe mendum esse in uerbis Fabij, & in priore parte legendum, falsa intentio, & postea, uera connexio, in hunc modum, sed ut ipsa esse falsa, si illa uera sunt, nunquam est falsa connexio. *Τοπικὴν*] Sic maxime diuidunt Dialecticam Stoici, quemadmodum in sua Dialectica indicat Martianus Capella, uidelicet ut ratio inueniendi & eliciendi argumenta ex locis quos uocāt, appelletur τοπικὴ: uerum ea scientia, qua iam inuenta argumenta, & è sedibus suis educta, in modum ac figuram recte ordinantur, nuncupatur Græce κριτικὴ, hoc est iudicatoria, à κρίνω quod est iudico, unde κριτής.

mundus administratur. Cui parti consentio. In tribus aũt quas fecimus partibus, non est forma semper eadẽ, sed una, in qua idem concluditur quod intenditur. Anima immortalis est. Nam quicquid ex seipso mouetur, immortale est: anima autem ex seipsa mouetur: immortalis igitur est anima. Hoc fit non solum in singulis argumentis, sed in totis causis quæ sunt simplices, & in quęstionibus. Nam & hæ primam habent propositionem. Sacrilegium commisisti, hominem occidisti. Non quisquis hominem occidit, cędis reus tenetur. Deinde rationem. Sed hæc est in causis & quęstionibus longior, quàm in singulis argumentis. Et plerunque summa complexione, vel per enumerationem, uel per breuem conclusionem testantur quid effecerint. In hoc genere propositio dubia est. de hac enim quęritur. Altera est complexio non par intentioni, sed vim habens parem. Mors nihil ad nos. nam quod est dissolutum, sensu caret: quod autem sensu caret, nihil ad nos. In alio genere non eadem propositio est, quæ connexio. Omnia animalia meliora sunt quàm inanima, nihil autem melius est mundo, mundus igitur animal. Hic potest uideri de re contentio. Potuit enim sic constitui ratiocinatio, Animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt quàm inanima. Cæterum hæc propositio aut confessa est, ut proxima: aut probanda, ut, Quĩ beatam uitam uiuere volet, philosophetur oportet. Non enim conceditur. Cætera sequi, nisi confirmata prima parte, non possunt. Est & assumptio interim confessa: vt, Omnes autem uolunt beatam uitam viuere. Interim probanda, vt illa, Quod est dissolutum, sensu caret: cum soluta corpore anima, an sit immortalis, vel ad tempus certum maneat, sit in dubio. Quam assumptionem alij rationem uocant, alij epicherema. Epicherema autem nullo differt à syllogismis, nisi quòd illi & plures habent species, & vera colligunt ueris: epicherematis frequentior circa credibilia est usus. Nam si contingeret semper controuersa confessis probare, uix esset in hoc genere vsus Oratoris. Nam quid ingenio est opus ut dicas, Bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti, uel solus hæres, cum iure bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur: ad me igitur pertinent: Sed cum ipsa ratio in quæstionem uenit, efficiendum est certum id quod probaturi sumus, quod incertum est: vt si ipsa forte intentione dicatur. Aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es solus. Itemq́, Aut hæres non es, aut iustum testamentum non est, aut capere non potes, aut habes cohæredes. Efficiendum est iustum, propter quod bona adiudicari nobis debeant. Sed tum est necessaria illa summa connexio, cum interuenit oratio largior. Aliquando sufficiunt intentio ac ratio, Silent leges inter arma, nec se expectari iubent: cum ei qui expectare velit, ante iniusta pœna luenda sit, quàm iusta repetenda. Ideoque id enthymema quod est ex consequentibus, rationi simile dixerunt. Sed & singula quoque interim recte ponuntur: vt ipsum illud, Silent leges inter arma. Et à ratione fas est incipere, deinde concludere: ut ibidem, Quòd si duodecimę tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet, interfici impune uoluerunt: quis est qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Variat autem hic adhuc, & rursus rationem tertio loco ponit, Cum uideat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus. Prioris autem partis duxit ordinem: Insidiatori autem, & latroni quæ potest inferri iniusta nex? hæc intentio. Quid comitatus nostrĩ. quid gladij uolunt: hęc ratio. Quos habere certe non liceret, si vti illis nullo pacto liceret. hæc ex intentione & ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut assumptio, aut conclusio, nonnunquam omnia: sed hæc omnia tria sunt. Intentio expugnatur, Iure occidi eum, qui insidiatus sit. Nam prima statim pro Milone quæstio est, an sit ei fas lucem intueri, qui à se hominem necatum esse fateatur. Expugnatur assumptio omnibus ijs quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnunquam est uera, cum eius propositio vera non sit. Interim ueræ propositionis falsa ratio est. Virtus bonum est, verum est. si quis rationem subijciat, quòd ea locupletes faciat, verę intentionis falsa sit ratio. Connexio aut vera negatur, cum aliud colligit quàm id quod ex prioribus conficitur: aut nihil ad quæstionem dicitur pertinere. Non est uera, sic, Insidiator iure occiditur. nam qui curauit vt vim afferat ut hostis, debet etiam vt hostis repelli. recte igitur Clodius vt hostis occisus est. Non utique. Nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus: sed fit vera connexio, Recte igitur insidiator ut hostis occiditur. Nihil ad nos. Nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed vt potest esse uera connexio, & tamen falsa intentio, & ratio: ita si illa

uera

vera sunt, nunquam est falsa connexio. Enthymema ab alijs oratorius syllogismus, ab alijs pars dicitur syllogismi, propterea quòd syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit quod proposuit: enthymema tantum intentum intelligi contentum sit. Syllogismus talis, Solum bonum uirtus: nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest. uirtute nemo male uti potest. bonum est ergo uirtus. Enthymema ex consequentibus, Bonum est virtus, qua nemo male vti potest. Et contra, Non est bonum pecunia: non enim bonum, quo quisquam male uti potest: pecunia potest quis male uti: non igitur bonum est pecunia. Enthymema ex pugnantibus, An bonum est pecunia, qua quisque potest male vti? Si pecuniam quę est in argento signato, argentum est: qui argentum omne legauit, & pecuniam quę est in argento signato, legauit. Argentum autem omne legauit: igitur & pecuniã quę est in argẽto, legauit. Habebit formam syllogismi. Oratoris satis est dicere, Cum argentum legauerit oẽ, pecuniam quoque legauit, quę est in argento. Peregisse mihi uideor sacra tradentium artes, sed consilio locus superest. Nanq; ego vt in oratiõe syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certe confertam esse aggreßionum & enthymematum stipatione minime uelim. Dialogis enim & dialecticis disputatiõibus erit similior, quàm nostri operis actionibus, quę quidem inter se plurimum differunt. Nanque illi homines docti, et inter doctos, uerũ quęrentes, minutius & scrupulosius scrutantur omnia, & ad liquidum confessumq; perducunt: ut qui sibi & inueniendi, & iudicandi uendicent partes, quarum alteram τοπικὴν, alteram κριτικὴν, uocant. Nobis ad aliorum iudicia componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, atq; aliarum certe ignaros literarum loquendum est. quos nisi & delectatiõe allicimus, & uiribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus: ipsa quę iusta ac uera sunt, tenere nõ possumus. Locuples & speciosa uult esse eloquẽtia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis, & crebris, & in unam prope formam cadentibus concisa, et cõtemptum ex humilitate, & odium ex quadam seruitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis: non uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latißimi amnes totis uallibus fluat, ac sibi uiã, siquãdo non acceperit, faciat. Nam quid lege miserius illa uelut præformatas infantibus literas persequentium, & ut Græci dicere solent, quem mater amictum dedit, solicite custodientium? Propositio ac conclusio ex consequentibus & repugnãtibus, non inspiret, non augeat, non mille figuris uariet ac uerset: ut ea nasci, & ipsa prouenire natura, nõ manu facta & arte suscepta, magistrum fateri ubiq; uideantur? Quis unquam sic dixit Orator? Nonne apud ipsum Demosthenem paucißima huiusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa Græci magis (nam hoc solum nobis peius faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili serie cõnectunt, & indubitata colligunt, & probant confessa, & se antiquis per hoc similes vocant. Deinde interrogati, nunquam respondebũt quem imitentur. Sed de figuris alio loco. Nunc illud adyciendum, ne ijs quidem consentire me qui semper argumenta sermone puro & distincto, cæterum minime lato ornatoq; putant esse dicenda. Nanque ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor: in rebus vero minoribus etiam sermone ac verbis quammaxime proprijs, & ex usu. At si maior erit materia, nullum ornatum his quomodo non qui obscuret, subtrahendum puto. Nam & sępe plurimum lucis affert ipsa translatio, cum etiam ipsi Iurisconsulti, quorum summus circa uerborum proprietatem labor est, littus esse audeãt dicere, qua fluctus eludit. Quoq; quid natura magis asperum, hoc pluribus condiendũ est voluptatibus: & nimis suspecta argumentatio, dißimulatione: & multum ad fidem adiuuat audientis uoluptas. Nisi forte existimamus Ciceronem male in hac ipsa argumentatione dixisse, silere leges inter arma, & gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus. His tamen habendus modus, ut sint ornamento, non impedimento.

ARGVMENTVM.

Haec præfatio, materiæ quæ libro sexto tractatur, aptißima est. maioribus enim affectibus abundat, & hic liber perorationem tractat, quæ mouendis in omnem partem affectibus accommoda est. Deplorat immaturum filij maioris interitum, qui cum singularibus ingenij animiq; uirtutibus emineret, ad hoc opus scribendum edendúmue, sibi parenti, præter tres alias causas, quas initio repetit, uelut calcar cum uiueret subyciebat. Cuius morte, ut ante uxoris & filij minoris, cum scriberet de corruptæ eloquentiæ causis, debilitatus, opus iam longe progressum intermisiße, & studia sua distulisse fatetur: at tandem proculcatis doloribus, & spretis omnibus fortunæ ludibrijs, ad opus inceptum redire: & qua clari uiri aduersorum solatium à literis petant, & quia gloriosius sit, aliorum quàm priuatis commodis insudare; qui totius locus ad conciliandam beneuolentiam pertinet.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA, LIBER. VI.

Procemium, in quo de fortuna sua queritur.

HAEC Marcelle Victori ex tua uoluntate maxime ingressus, tũ si qua ex nobis ad iuuenes bonos peruenire posset utilitas, nouißime pene, & necessitate quadam officij delegati mihi, sedulo laborabam, respiciens tamẽ illam curam meæ uoluptatis, qui filio, cuius eminẽs ingenium, solicitam quoq; parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis uidebarzut si me, quod æquum & optabile fuit, fata intercepissent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, festinantẽq; metu meę mortalitatis, ita subito prostrauit, ut laboris mei fructus ad neminem minus q̃ ad me ptineret. Illum enim de quo summa cõceperam, & in quo spem unicam senectutis meę reponebam, repetito uulnere orbitatis amisi. Quid nunc agam? aut quem ultra esse usum mei dijs reprobantibus credam? Nam ita forte accidit, ut cum quoque librum quem de causis corruptę eloquentię emisi, iam scribere aggessus, simili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infaustum opus, & quicquid hoc est in me infelicium li

MOSELLANVS.

Vlnere orbitatis } Alludit Fabius ad etymologiam orbitatis. siquidem oculi ob rotunditatẽ orbes dicuntur; unde quia liberos nostros non minus quàm oculos ipsos amamus, qui liberis spoliantur, per ἀντίφρασιν orbi dicũtur, quasi oculis capti. Porro Fabius noster hic per lumen oculum intelligit. Quod nefas erat } Subindicat Fabius p hoc quod dicit nefas erat (quod didicit homo cordatißimus Platone præceptore) non fas esse ex hoc corporis carcere emigrare antequam is qui animam indidit, hoc est deus ipse iubeat. quæ diuina plane sententia tractatur copiose apud Platonem in de republica, & Ciceronem in somnio Scipionis: quod ex dicto Platonis libro traductum est. Igniculos ingenij } Hic uocat quasi iam futuræ eruditionis uelut scintillas, unde maxima eruditionis flamma postea sit profectura. breuiter uocat sic Cicero animi nostri propensionem uel ad uirtutes, uel ad scientias idq; Platonicorum more, qui animis nostris scientiarũ oium atque uirtutum seminaria innata statuunt: quam quæstionem tractat Plato in Menone. Illius } Matris scilicet nomine, quæ ante filium erepta, doloris sensu caret, ut uel hinc appareat, supra felix legendum esse. Flosculos } Indicia et spem futuræ eruditionis. Infelicem cõscientiam } Quæ ea nouit quæ nihil prosunt. Manes } Per umbram & animã filij mei, et uxoris. Fulminis } quo postea prostratus proiectusq; est. Festinatam maturitatem } sic in primo libro præcox illud ingeniorum genus idem Fabius non temere unquam ad frugem perueníre asserit, & Accius tragœdiarum scriptor apud Gellium sic ait, Quod in pomis est, itidẽ esse aiunt in ingenijs, quæ dura & acerba nascuntur, post fiũt mitia, atque iucũda. sed quæ gignuntur uieta & mollia, atque in principio sunt uuida, nõ matura mox fiunt, sed putrida. Relinquendum igitur ingenijs, q̃d dies atque ætas mitificet. Tum Cato apud Plinium libro septimo, hoc idem testatur, senilem iuuentam prematuræ mortis signum: ad filium scribens: & Plinius ipse, magna hominum admonitione scribit, qui spectatissime floreant, celerrime marcescere, lib. 21. cap. 1. Inuidiam } Fatorũ & prouidẽtiæ. Spes } Prematuræ iuuẽtæ. Errorẽ } id est moribundam & euandã opinionem. Agere en in animã, est luctari animam cum corpusculo. Tuósne ego, ò spes inanes } Imitatio est Ciceronis in oratione pro Milone in epilogo. Fugientem spiritum } Alludit hic Fabius ad Hippocratis & quorundam aliorum ueterum sententiam, qui animam aliud nihil esse putarunt, quàm spiritum & flatum per omnes corporis partes diffusum. Adoptione }. i. per hoc quòd te consul adoptauit nuper in filium. Atticæ eloquentiæ } Inter omnia eloquentiæ genera, nullum magis celebrant scriptores, quàm Atticum: propterea quòd inter Asianũ, quod nimia copia redundat, & Laconicum nimia breuitate accisum, mediũ sit utrinque temperatum: id q̃d indicat Cicero cum alibi, tum in

terarum, super immaturum funus consumpturis uisce ra mea flãmis inijcere, neq; hanc impiam viuacitatem nouis insuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus pa rens ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quam vt incusem deos, superstes omnium meo- rum? nullam terras despicere prouidentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil obijci, nisi quòd viuam, potest: at illorũ certe, quos vtiq; immeritos mors acer ba damnauit: erepta mihi prius eorundem matre, quæ nondum expleto ætatis vndeuicesimo anno duos enixa filios, quãuis acerbißimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc vno malo sic eram afflictus, vt me iam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cum omni virtute quæ in fœminas cadit, functa, insanabilem attu lit marito dolorẽ: tum ætate ea puellari, pſertim meæ comparata, potest et ipsa numerari inter vulnera orbi tatis. Liberis tamen supstitibus oblectabar: & quod ne fas eras erat, sæua, sed optabat ipsa, me saluo maximos cruciatus præcipiti uia effugit. Mihi filius minor quin tum egressus annum, vt in malis agerem, prior alterũ, ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lachrymarum causas volo: vtinãq; esset rõ minuẽdi. Sed dißimulare qui poßũ, qd illi gr̃æ in uul tu, quid iucũditatis in sermone? quos ingenij igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod scio uix posse cre di tantum) altæ mentis ostenderit: qualis amorem qui- cũq; alienus infans mereretur. Illud uero insidiantis, quo me ualidius cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blã dißimus, me suis nutricibus, me auiæ educanti, me oĩ- bus qui solicitare solent illas ætates, anteferret. Qua- propter illi dolori, quem ex matre optima, atq; laudem omnem supergressa, pau- cos ante menses ceperam, gratulor. Minus enim est quod flendum meo nomine, q̃ quod illius gaudendum est. Vna post hæc Quintiliani mei spe ac uoluptate nitebar: & poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed iã decimũ ætatis in gressus annũ, certos atq; deformatos fructus ostenderat. Iuro p mala mea, p infelicem conscientiã, p illos manes numina doloris mei, has me in illo uidisse uirtutes ingenij, non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil præ- stantius cognoui, plurima expertus, studijq; iam tum non coacti (sciunt præceptores) sed probitatis, pietatis, hu- manitatis, liberalitatis: ut prorsus poßit hinc esse tanti fulminis metus: quòd obseruatũ fere est, celerius occidere festinatam maturitatem: & esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, inuidiam, ne uidelicet ultra q̃ homini da tum est, nostra prouehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia, uocis iucunditas claritasq;, oris suauitas, & in utracunque lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes adhuc: illa maiora, constantia, grauitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medico- rum admiratione, mensium octo valetudinem tulit: vt me in supremis consolatus est? q̃ etiam deficiens, quamq; non tunc ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit? Tuos ne ego, o meæ spes inanes, laben tes oculos, tuum fugientem spiritum uidi? Tuum corpus frigidum exangue complexus, animã recipere, auramq; communem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationibus. Te ne consula ri nuper adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te auunculo prætori generum destinatũ, te oĩum

Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantum ad pœnas, amisi? Et si non cupido lucis, certe patiẽ

Oratore perfecto: quem librũ qui legerit accurate, haudqua- quam dubitabit quin hoc loco Atticæ eloquentiæ legẽdum sit. Sed & Terẽtius in Eunucho cum per ironiam omnibus nu- meris perfectam eloquẽtiam in milite glorioso ostendere uellet ait in persona Gnathonis: Di- xin' in hoc Atticam esse eloquẽ tiam? Candidatum } In Ro- mana republica qui ambiebant magistratum, digni eo honore candidati uocabantur, quoniam candidis uestibus erant amicti, nimirum ad integritatem morũ atque innocentiam ostendẽdam, per quam magistratu digni ui- deri possent. hinc per transla- tionem candidatum eloquentiæ dixit Fabius pro eo qui nõ mul tum absit ab huius gloriæ pal- ma. Superstes } Adscribendũ est hoc loco ante supstes, parẽs amisi, uel simile aliqd: alioquin nul- lus colligi potest sensus: ut sit ordo, Te omni spe Atticæ elo quentiæ candidatum parẽs ami si, superstes tantum pœnis, siue ad pœnas. hæc si non cupido lu- cis, certe patientia uindicet à reliqua mea ætate. Ad crimen fortunæ } Hunc locum Pli- nius uelut exponens libro secũ- do cap. septimo, sic ait. Toto quippe mundo, & locis omni- bus, omnibusq; horis, omnium uocibus fortuna sola inuocatur

& una nominatur, una accu- satur, una agitur rea, una co gitatur, sola laudatur, sola ar guitur, & cum conuitijs coli- tur, uolubilisq;, à plerisque ue ro & cæca est existimata, ua ga, inconstans, incerta, uaria, indignorumq; fautrix. huic oĩa expensa, huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mor talium sola utranque paginam facit. Et Iuuenalis Satyra 10.

Nullum numen abest, si sit pru dentia: sed te

Nos facimus fortuna deam, cœ loq; locamus.

Sua culpa dolet diu } Quòd uidelicet ex animo amet: atque excutit tristitiam, & uiri est omnia mala extrinsecus obue- nientia pectoris robore forti- ter perferre: cum Stoicis au- thoribus nihil malum censen- dum, quod non nostro uitio cõ tingit. Effecta } Elaborata, expolita. Fortunæ } quæ inge niũ tot malis oppreßit. Alio- qui } Præter calamitatem qua obrutus fuerã. Propter hoc } Quòd uidelicet tot malis inge- nium nostrum debilitatum fue- rit. Illam } inuidiam fortunæ. Boni autem consulere } In bo nam partem accipere.

tia uindicet te reliqua mea ætate. Nã frustra mala omnia ad crimen Fortunæ relegamus. Nemo nisi sua culpa diu dolet. Sed uiuimus, & aliqua uiuendi ratio quęrenda est: credendumq́; doctissimis hominibus, qui unicum aduersorum solatium literas putauerunt. Siquando tamen ita resederit pręsens impetus, vt aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri poßit, non iniuste pe'ierim morę ueniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potius non abrupta esse mirandum est? Tum si qua minus fuerint effecta ijs quę leuius adhuc afflicti ceperamus, imperitię aut fortunę remittantur: quę si quid mediocrium alioqui nostro ingenio uirium fuit, ut non extinxerit, debilitauit tamen. Sed vel propter hos nos contumacius erigamus, quòd illam vt perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Nihil enim sibi aduersus me reliqui, & infelicem quidem, sed certißimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni autem consulere nostrum laborem vel propter hoc certum est quòd in nullum iam proprium vsum perseueramus, sed omnis hæc cura ad alienos, vt alienis utilis (si modo quid vtile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patrimonij nostri, ita hoc opus alijs paramus, alijs relinquemus.

ARGVMENTVM.

Perorationem uarie uocari docet, eiusq́; duplicem rationem esse, Vnam quæ argumentorum repetitione, alteram quæ affectibus constet, Priorem, enumerationem uocari: cuius officium sit memoriam reficere, & totam causam ante oculos ponere: Legem siue modum, breuiter per capita decurrere: Elocutionem, quæ omnia grauiter & cum pondere dicat, sententijs aptis excitet, & figurarum uarietate distinguat, locum habere in causis multiplicibus, & quæ pluribus argumentis defensæ sunt, & tam actori quàm patrono eõem esse. Alteram, quæ affectuũ commotione constat, utrique eõem esse, magis tñ actori quàm patrono, & uerbis fieri uel rebus: Verbis totam causam ueluti sub oculos statuendo: quòd maxime miserabile uel inuidiosum uidebitur, quo moueri iudex poßit, latius prosequendo: Atrocißima quæ obijciuntur, faciendo: & uarijs circumstantijs amplificando, ut à loco, à tempore, à personis, & reliquis similibus in omnem partem: quod proprie accusatoris est, ad quem miserationem mouere nonnunquam etiam pertinere ait, cum casum eius quem ulciscitur, aut liberorum aut parentum solitudinem conqueritur: aut futuri temporis imagine, quid accusatori uel iudicibus futurum sit si reus absoluatur, præmonet: Sed affectus frequentius moueri, iudicem à miseratione auertendo: quid dicturum facturumue aduersarium putet, occupando: quid iudices rogantibus respondere debeant, docendo. A defensore quoque maximos affectus & miserationem moueri ostendit: de aduersariorum calumnia, conspiratione, aut crudelitate conquerendo: dignitatem rei, studia fortia, cicatrices bello susceptas, nobilitatem, aut maiorum merita commendando: quæ omnia uarijs circumstantijs amplificanda sint. Per prosopopœias aut se ipsum, aut res mutas, aut ipsum reum loquentem inducendo. Miserationem tamen ut non longam esse oportere: ita ad finem usque orationis attolli semper, atque crescere debere, admonet. Hactenus uerbis, nunc etiam rebus & factis magnos affectus moueri ostendit, miserabilia quædam faciendo, Reos qui periclitantur, squallidos, deformes, aut eorum liberos parentesue producendo, per eosdem obsecrando, deos inuocando, cicatrices aduerso pectore pro Repub. susceptas ostentando, ut in causa Aquilij fecit Antonius: gladium cruentum, uestes sanguine perfusas proferendo: ut in funere Cæsaris: stratos iacendo, genua complectendo, nisi personæ grauitas, aut uita anteacta, aut rei conditio prohibeat, cum omnia cum dignitate facienda sint, neque quicquam sit tam risu dignum, aut etiàm odiosum, quàm mimica scenicáue ad commouendos affectus gesticulatio. In causis quoque priuatis esse perorationis genus utrunque, & quod ex argumentorum enumeratione est, quodque ex lachrymis constat: nisi forte causa sit parua, aut leuis: quæ nihil tale recipiat. Porro ad lachrymas mouendas aggredi quenquam prohibet, nisi summis ingenij uiribus præditus sit. Discutere miserationem non esse minus Epilogi proprium, quàm mouere: cum oratione continua, tum etiã urbane dictis, quibus iudex à lachrymis ad iustitiam reducatur. Et leniores interdum esse epilogos, quibus aduersarijs satisfacimus aliqua dignitate & modestia præditis. Postremo affectus non solum in procemio & epilogo esse, uerumetiam per totam orationem spargi, ubi crimina exposita sint, quãuis præcipue in epilogo dominentur.

De conclusione, seu peroratione. Cap. I.

PEroratio sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alij uocant. Eius duplex ratio est, posita aut in rebus, aut in affectibus. Rerũ repetitio & congregatio, quæ græce dicitur ἀνακεφαλαίωσις, à quibusdam latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac quæ repetemus, quàm breuißime dicenda sunt, &, quod Græco uerbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ autem enumeranda uidentur, cum pondere

MOSELLANVS.

SEquebatur } In numeratione partium orationis. Rebus } Resumendis, repetendis. ἀνακεφαλαίωσις } Siquidẽ κεφαλὴ Græcis in caput significat, & cuiusq; rei summam. Hinc uerbo κεφαλαιῶ, qđ significat ĩ capita & summas colligo. nam ἀνὰ rursum & retro significat. Intellige ergo ẽt Græci nominis ratione, per causæ totius summas & capita decurrendum in peroratione uel peroranti, non etiam immorandum singulis repetendis. Alioqui } nisi hoc feceris. Impotẽtem } Id est potentem qui abutatur sua potentia. Inuisum } qui omnium inuidiæ subiacet, et per hoc ostendit infamiæ fore iudicibus absolutionem Vatinij. Iudiciorum } quibus hactenus absolutus esset Verres. Singula } scilicet dicta sparsim ĩ oratione. Turba } Hoc est cum aceruatĩ & indigeste oculis iudicis quæq; causæ capita subijcit in peroratione. Epilogi } ἐπίλογος græci sonat collectionem cum delectu. Siquidem deriuatur à uerbo ἐπιλέγω.

quod

aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententijs, & figuris vtiq; varianda: alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione velut memoriæ iudicum diffidentis. Sunt autē innumerabiles, optimeq; in Verrem Cicero, Si pater ipse iudicaret, quæ diceret cum hæc probarentur? & deinde subiecit enumerationē. Aut cum idem in eundē, per inuocationem deorū spoliata à Prætore tēpla dinumerat. Licet & dubitare num quid nos fugerit, & quid responsuri sint aduersarij his & his: aut quā spem accusator habeat omnibus ita defensis. Illa vero iucundissima, si contingat aliquod ex aduersario ducere argumentum: vt si dicas, Reliquit vero hanc partem causæ. aut, Inuidia premere maluit. aut, Ad preces confugit. &, Merito cū sciret hæc & hæc. Sed non sunt singulæ species prosequendæ, ne sola videantur, quæ forte nunc dixero: cū occasiones & ex causis, & ex dictis aduersariorum, & ex quibusdā fortuitis quoque oriantur. Nec referenda modo nostra, sed postulandum etiam ab aduersarijs, vt ad quædam respondeant. Id aūt, si & actionis supererit locus, & ea proposuerimus, quæ refelli non possunt. Nam prouocare quæ desint fortia, non arguentis est, sed monentis. Id vnum epilogi genus uisum est plerisq; Atticorum, & philosophis ferè omnibus, qui de arte Oratoria scriptum aliquid reliquerūt, Id sensisse Atticos credo, quia Athenis affectus mouere etiam per præconem prohibebatur Orator. Philosophos minus miror, apud quos uitij est loco, affici: nec boni mores uidentur sic à vero iudicē auerti: nec conuenire bono uiro vitijs vti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera & iusta & in commune profutura non possint. Cæterum illud constitit inter omnes, etiam in alijs partibus actionis, si multiplex causa sit & pluribus argumētis defensa, utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri solere: sicut nemo dubitauerit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breues & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori patronoq; æquè cōmunis est. Affectibus quoq; eisdem ferè vtuntur: sed rarius hic, ille sæpius ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere conuenit. Verum & accusator habet interim lachrymas ex miseratione eius rei quem vlciscitur: & reus de indignitate calūniæ conspirationis uehementius interim queritur. Diuidere igitur hæc officia cōmodissimum, quæ plerunque sunt, vt dixi, procemio similia, sed liberiora, pleniora'q;. Inclinatio enim iudicum ad nos, petitur initio parcius, cum admitti satis est, & oratio tota superest. In epilogo uero est qualem animum iudex in cōsilium ferat, & iam nihil amplius dicturi sumus, nec restat quo seruemus. Est igitur utrisq; cōmune, conciliare sibi, auertere ab aduersario iudicem: concitare affectus, & componere. Et breuissimum quidē hoc præceptū dari vtriq; parti potest, vt totas causæ suæ vires Orator ante oculos ponat: & cum viderit quid inuidiosum, fauorabile, inuisum, miserabile aut sit ī rebus, aut videri possit: ea dicat, quibus, si iudex esset ipse maxime moueretur. Sed certius est ire per singula. Et quæ concilient quidem accusatorem, in præceptis exordij iam diximus. Quædam tamen quæ illic ostendere satis est, in peroratione implenda sunt magis, si cōtra impotentem, inuisum, perniciosum suscepta causa est: si iudicibus ipsis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregie in Vatinium Caluus, Factum, inquit, ambitum scitis omnes, & hoc uos scire omnes sciunt. Cicero quidem in Verrem etiam emendari posse infamiam iudiciorum damnato reo dicit: quod est unum ex supradictis. Metus etiam si est adhibendus, vt facit idem, hunc habeat locum fortiorem q̃ in procemio. Qua de re quid sentirem, alio iam libro exposui. Concitare quoq; inuidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit: quorum inuidiam gratia, odium turpitudo, iram offensio iudicis facit, si contumax, arrogans, securus sit, qui non ex facto modo, dictóve aliquo, sed vultu, habitu, aspectu moueri solet. Egregieq; nobis adolescētibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, græce quidem, sed in hunc sensum, Erubescit Cæsarem timere. Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, vt id quod obijcit, aut q̃ atrocissimum, aut etiam, si fieri potest, q̃ maxime miserabile esse uideatur. Atrocitas crescit ex his, quid factum sit, à quo, in quē, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimur: de re primum ipsa dicendū: tum si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de Republica meritus. Etiam si percussus sit à vi-

quod significat eligo. Monet ergo ex uocabuli quoq; ratione, ex toto orationis corpore summas tantummodo & capita rerum, & uelut ordines in peroratione colligere, quæ si animo concipiat iudex, nihil periculi sit etiam si alia forsan exciderint. Summa } Caput artis.

Atrocitas } grauitas. Anfractus } Posset legi pro anfractus tractatus: simplicius enim esset, & Fabio magis dignum. Demosthenes } In oratione quā pro se in Midiam dixit. Ser. Sulpitius } Orator & iurisperitus, cui M. Cicero de claris Oratoribus iuris ciuilis scientiæ palmam tribuit: quique, ut idem testatur, in secunda arte, hoc est iurisperitorum literis, maluit esse primus, quam in prima arte, hoc est eloquentia, secūdus: quare obiter & præter professum eloquentiam tractauit. Hoc } genere commemiationis. Asinius } Gallus. Ex personis } Cum Orator assumit sibi personam litigatorum. Portione } Mutuo quodam respectu inter duo: ut quemadmodum sese habent quinque ad decem, sic decem ad uiginti. Impetu } principio & initio affectus. Frigescere } Immorando. Descendit cui aliquid detrahitur in progressu.

li aliquo contēptoq;, vel ex contrario a' potente nimiū, uel ab eo a' quo minime oportuit. Et si die forte solēni, aut iis temporibus, cum iudicia eius rei maxime exercerentur, aut in solicito ciuitatis statu. Item in theatro, in templo, in concione. Crescit inuidia & si non errore, nec ira, uel etiam si forte ira, sed iniqua, quòd patri affuisset, quòd respondisset, quòd honores cōtra peteret: & si plus etiam uideri potest uoluisse q̄ fecit. Plurimū tamen affert atrocitatis modus, si grauiter, si contumeliose, vt Demosthenes ex parte pcussi corporis, ex uultu ferientis, ex habitu, inuidiam Midiae quaerit. Occisus est, vtrum ferro, an igne, an ueneno, vno vulnere, an pluribus, subito an expectatione tortus, ad hāc partem maxime pertinet. Vtitur frequenter accusator & miseratione, cum aut eius casum quem vlciscitur, aut liberorum aut parentum solitudinem conqueritur. Etiā futuri tēporis imagine iudices mouet, qui maneant eos casus, qui de ui & iniuria questi sunt, nisi vindicentur: fugiendum de ciuitate, cedendum bonis, aut omnia quae cunque inimicus fecerit, perferenda. Sed saepius id est accusatoris, auertere iudicem a' miseratiōe qua reus sit vsurus, atq; ad fortiter iudicandum cōcitare. Cuius loci est etiam occupare quae dicturū facturūmve aduersarium putes. Nam & cautiores ad custodiam suae religionis iudices facit, & gratiam responsuris aufert, cū ea quę prędicta sunt ab accusatore, iam si pro reo petētur, non sint noua: vt Seruius Sulpitius contra Aufidiam, ne signatorum ab ipsis discrimen obijciatur sibi, pmonet. Necnon ab Aeschine, quali sit vsurus Demosthenes actione, praedictum est. Docendi interim quoq; Iudices, quid rogantibus respondere debeant: q̄d est vnum repetitionis genus. Periclitantē uero cōmendat dignitas, & studia fortia, & susceptę bello cicatrices, & nobilitas, & merita maiorum. Hoc quod proxime dixi, Cicero atq; Asinius certatim sunt vsi: pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur: pręcipue bonitas, humanitas, misericordia. Iuste enim tunc petere ea quisq; uidetur a' iudice, quae alij ipse pręstiterit. Referenda pars haec quoq; ad vtilitatem Reipublicę, ad iudicum gloriam, ad exēplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen ualet miseratio, quae iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoq; animi sui lacrymis confiteri. Hęc petentur aut ex iis quę passus est reus, aut ex iis quae tum maxime patitur, aut ex iis quę damnatum manent, quę & ipsa duplicantur cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Affert in his mometum & ętas, & sexus, & pignora: liberi dico, & parentes, et propinqui. Quę omnia tractari varie solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit: vt Cicero pro Milone, O me miserum, o' me ifelicem. Reuocare me tu in patriam Milo potuisti per hos, ego te in patria p eosdem retinere non potero? Maximeq; si (vt tunc accidit) non conueniunt ei, qui accusatur, preces. Nam q's ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui a' se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset fateretur? Ergo & ille captauit ex illa pręstantia animi, fauorem, & in locum lachrymarum eius ipse successit. His pręcipue locis vtiles sunt psopopoeię, id est fictę alienarum personarum orationes, quales litigatorem decent, vel patronum. Mutę tamen res mouent, aut cum ipsis loquimur, aut cum ipsas loqui fingimus. Ex personis quoq; trahitur affectus. Non enim audire iudex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum: quorum etiā mutus aspectus lachrymas mouet: quantoq; essent miserabiliora si ea dicerent ipsi, tāto sunt quadam sua portione ad efficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur: vt scenicis actoribus eadem uox, eadem pronunciatio plus ad mouendos affectus sub persona ualet. Itaq; idem Cicero quanquā preces non dat Miloni, eumq; potius animi pręstantia commendat, accommodauit ei tamen & verba, & conuenientes etiam forti viro cōquestiones. O frustra, inquit, mei suscepti labores. O spes fallaces. O cogitationes inanes meae. Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est, Nihil facilius q̄ lachrymas inarescere. Nam cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius euanescat necesse est illa quam dicendo effinximus imago: in qua si moramur, lachrymis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem ceperat impetu, ad rationem redit. Nō patiamur igitur frigescere hoc opus, & affectum cum ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore, ut aliena quisquam diu ploret. Ideoq; cum ī alijs, tum maxime in hac parte debet crescere oratio: quia quicquid non adijcit prioribus, etiam detrahere uidetur: & facile deficit affectus, qui descendit. Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quaedam, lachrymas mouemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squallidos atq; deformes, & liberos eorum ac parētes institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, & lecta e' vulneribus ossa, & vestes sanguine p fusas uidemus, & vulnera resolui, ac verberata corpora nudari. Quarum rerū ingens plerūq; vis est, velut in rem praesentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem praetexta Caij Cęsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum

eum, corpus

eum, corpus deniq; ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa sanguine madens, ita repręsentauit imaginē sceleris, vt non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi videretur. Sed non ideo probauerim, quod factū & lego, & ipse aliquando vidi, depictam tabulam supra Iouem in imaginē rei, cuius atrocitate iudex erat cōmouendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutā illam effigiem magis quam orationem pro se putet locuturam? At sordes, & squallores, & propinquorū quoq; similem habitum scio profuisse, et magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa iudicum per charissima pignora, vtiq; si & reo sint liberi, coniux, parentes, vtilis erit. Et deorum etiam inuocatio, velut ex bona conscientia profecta videri solet. Stratum deniq; iacere, & genua complecti: nisi tamen persona nos & anteacta vita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda, quam facta sunt. Verum sic est habenda authoritatis ratio, ne sit inuisa securitas. Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum id, quo Lucium Murænam Cicero accusantibus clarissimis viris eripuisse præcipue videtur. Persuasit enim nihil esse ad præsentem rerum statum vtilius, quam pridie Calend. Ianuarias ingredi Consulatū. Quod genus nostris temporibus totum pene sublatum est, cum omnia curæ tutelæq; vnius innixa, periclitari nullo iudicij exitu possint. De accusatoribus et reis sum locutus, quia in periculis maxime versatur affectus. Sed priuatæ quoq; causæ vtrunq; habent perorationis genus: & illud quod est ex enumeratione probationū, & hoc quod ex lachrymis: si aut statu periclitari, aut opinione litigator videtur. Nam in paruis quidem litibus has tragœdias mouere, tale est, quale si personam Herculis & cothurnos aptare infantibus velis. Illud ne indignum quidem admonitione, ingens in epilogis meo iudicio verti discrimen, quomodo se dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, et deformitas afferunt interim frigus: diligēterq; hæc sunt actori prouidenda. Equidem repugnātes eos patrono, et nihil vultu commotos, et intēpestiue ridentes, et facto aliquo vel ipso vultu risum mouentes sæpe etiam vidi, præcipue vero cum aliqua velut scenice fiunt. Transtulit patronus aliquando puellam, quę soror esse aduersarij dicebatur (nā de hoc lis erat) in aduersa subsellia, tanquam in gremio fratris relictura. at is à nobis pręmonitus discesserat. Tum ille alioqui vir facundus, inopinatę rei casu obmutuit, et infantem suam frigidissime reportauit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putauit: at ea sæpius risum fecit. Nam et ij quorum officij erat vt traderent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus offerebant palam, et prolata nouissime, deformitate ipsa, (nam senis cadaueri infusa) præteritam quoq; orationis gratiam perdidit. Nec ignotum quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in ius productum, quid fleret īterrogabat, ex pędagogo se vellicari respondit. Sed nihil illa cōtra Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum. Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile est. at qui à stylo non recedunt: aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissime falsa dicū:. Inde est enim, Tendit ad vestra genua supplices manus. &, Hæret in complexu liberorum miser. &, Reuocat ecce me. etsi nihil horum is de quo dicitur, faciat. Et è scholis hæc vitia, in quibus omnia libere fingimus, et īpune, quia pro facto est quicquid uolumus. non admittit hoc idem veritas fori. Egregieq; Cassius dicenti adolescentulo, Quid me toruo vultu intueris Seuere? Non me hercule, inquit, faciebam, sed sic scripsisti, ecce. et quam potuit truculentissime eum aspexit. Illud præcipue monendum, ne quis nisi summis ingenij viribus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam vt est longe uehementissimus hic cum inualuit affectus, ita si nihil efficit, tepet: quem melius īfirmus actor tacitis iudicum cogitationibus reliquisset. Nam & vultus, et vox, et ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerunq; sunt hominibus, quos nō permouerunt. Quare metiatur ac diligenter æstimet vires suas actor, et quantum onus subiturus sit, intelligat. Nihil hēt ista res mediū, sed aut lachrymas meretur, aut risum. Non aūt cōmouere tm̄ miserationē, sed ēt discutere, epilogi ē propriū, cū orōne continua, quæ motos lachrymis iudices ad iustitiam reducat, tum etiam quibusdam vrbane dictis: quale est, Date puero panem, ne ploret. Et corpulēto litigatori, cuius aduersarius item puer circa iudices erat, ab aduocato latus, Quid faciam? ego te baiulare non possum. Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neq; illum probauerim, qui inter clarissimos sui temporis Oratores fuit, qui pueris ī epilogum productis, talos proiecit in medium, quos illi diripere ceperunt. Nanq; hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neq; illum, qui cum esset cruentus gladius eius ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subsellijs vt territus fugit, et capite ex parte velato, cū ad agentem ex turba prospexisset, interrogauit an iam ille cum gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendę tamen orationi huiusmodi scenę. Egregieq; Cicero, qui et contra imaginem Saturnini pro Rabirio grauiter, et cōtra iuuenem cuius subinde

vulnus in iudicio resoluebatur, pro Vareno multa dixit urbanè. Sunt & illi leniores epilogi, quibus aduersario satisfacimus: si forte sit eius persona talis, vt illi debeatur reuerentia, aut cum amice aliquid commonemus, et ad concordiã hortamur: quod est genus egregie tractatum à Passieno, cum Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem aduersus fratrem eius Aenobarbũ ageret. Nam cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoq;, qua vterq; abundabat, adiecit, Nihil vobis minus deest, quàm de quo contenditis. Omnes autẽ hos affectus, etiam si quibusdam videntur in procemio atq; in epilogo sedẽ habere, in quibus sanè sunt frequentissimi, tamen aliæ quoq; partes recipiũt, sed breuiores, vt cum ex his plurima sint reseruanda. At hic, si vsquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus iam iudicum animos: & confragosis atq; asperis euecti, tota pandere possumus vela: & cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atq; sententijs vti licet magnificis, atq; ornatis. Tunc est cõmouendum theatrum, cum ventum ẽ ad ipsum illud, quo veteres tragœdiæ comœdiæq; claudantur, Plaudite. In alijs autem partibus tractandus affectus erit, vt quisque nascetur. Nam neq; exponi sine hoc res atroces & miserabiles debent. Cum de qualitate alicuius rei quæstio est, probationibus vniuscuiusque rei rectè subiungitur. Vbi vero coniũctam ex pluribus causam agimus, etiã necesse erit vti pluribus quasi epilogis: vt in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & Nauarchis, & cruciatis ciuibus Romanis, et alijs plurimis suas lachrymas dedit. Sunt qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους vocent, quo partitam perorationem significant. Mihi non tam partes eius quàm species uidetur. Siquidem hæc epilogi & perorationis nõia ipsa apertè satis ostendunt hanc esse consummationẽ orationis.

ARGVMENTVM.

Quid in affectibus mouẽdis fieri oporteret, executus hoc capite quo id modo consequi possimus ostendit. Primum omnium affectuum commouendorum laudes simpliciter & comparate prædicat: ijsque eloquentiam uere regi, & suas uires omnes diffundere demonstrat. Affectus diuidit in Pathos & Ethos, id est in concitatos, & mites compositosq;: quorum hi comœdiæ, tragœdiæ alij similes uideri possint. Quid utriusque proprium, & quomodo inter se differant, ample docet. Nempe hos uniuscuiusque personæ mores, & rerum omnium naturam magna cum delectatione, procul ab ira, odio & furore exprimere: illos totos circa iram, odium, metum, inuidiam, & miserationem uersari: per quæ orationis grauitas, aut atrocitas, uim rebus indignis, asperis, aut inuidiosis addat. In quibus hoc præcipuum & summum esse contendit, ut qui commouere alios uolumus, prius commoueamur: & qui lachrymas alijs excutere conamur, in fletum primum prorumpamus ipsi. Id facile fieri posse si quas græci phantasias, latini uisiones uocant, animis concipiamus, per quas rerum absentium imagines ita nobis repræsentemus, ut cernere uideamur ipsi, ut quæ in quaque re acerba accidere soleant, imaginemur, & oculis animisque subijciamus, sic enim fore, ut ἐνάργεια, quam euidentiam dicimus, consequatur: quæ alios quoque non uulgariter & permoueat & perturbet.

De diuisione affectuum, & quomodo mouendi sint. Cap. II.

Vàuis aũt pars hæc iudicialium causarum sit summa, præcipueq; constet affectibus, & aliqua de his necessario dixerim, non tamẽ potui, ac ne debui quidem locũ istũ in vnã speciẽ concludere. Quare adhuc opus superest, cum ad obtinenda quę uolumus, potentissimũ, tum supradictis multo difficilius, mouendi iudicum animos, atq; in eum quem volumus habitum formandi, & velut transfigurãdi. Qua de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attigi, vt magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo consequi possemus, ostenderem. Nunc altius omnis rei repetenda ratio est. Nam et per totam (ut diximus) causam locus est affectibus: & eorum nõ simplex natura, nec in transitu tractãda, quo nihil meius afferre vis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoq; & angusta ingenij vena, si modo vel doctrina, vel vsu sit adiuta, generare atq; ad frugem aliquã perducere queat. Certe sunt, semperq; fuerunt non parũ multi, qui satis peritè, quę essent probationibus uti-

MOSELLANVS.

Tabulam supra Iouem } Duplex hinc accipi poterit intellectus, quòd scilicet & ipsum Iouem tanquam facti testem subpinxerit, uel quòd depictam tabulam supra Iouis statuam in Capitolio appenderint. Neque enim quisquam commissurus uidetur, ut mendacij & sceleris sui deos uelut probatores inducere audeat, maxime cũ Homerus grauiter plane scribat, deos ipsos ad nullum malũ constanter auxiliaturos. Fuit quondam } antequam respublica sub imperium unius uenisset. L. Muraenam } Cum uidelicet & ipse Catilina Consulatum peteret, quo magistratus prætextu per coniurationem suam rẽpublicam opprimeret. Itaque ad depellendam eam à republica pestem, consultum fuerat, et L. Muraenam per fas ac nefas magistratum arripere. atque hanc esse huius loci summã, colligitur partim ex oratione pro L. Muraena, partim p L. Flac.

Has tragœdias mouere } Mouere tragœdias quasi prouerbialiter usurpatur à scriptoribus, pro eo quod est affectuum uim oẽm, & ingentem rerum tumultum ostendere: sumpta tralatione à miserabili tragicorum exitu, qui nũquam sine mortis comploratione terminatur: unde et grãdia & ampla uerba ei argumẽto conueniunt, id quod indicat Horatius in Arte.

Telephus & Peleus, cum pauper & exul uterque
Proijcit ampullas, & sesquipedalia uerba,
Si curat cor spectantis tetigisse querela.

Imperitia } Inelegantia. Rigor } Inhabilitas. Deformitas } Dedecus. Afferunt } Perorationi. Fratris }

lia, reperirent: quos equidem non contemno, sed hac te nus utiles credo, nequid per eos iudici sit ignotum: atq; (ut dicam quod sentio) dignos, à quibus causas diserti docerentur. Qui uero iudicem rapere, & in quem uellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum & irascendum esset, rarius fuit. Atque hoc est quod dominatur in iudicijs. hæc eloquentiam regunt. Nanq; argumenta plerunq; nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper: vt qui per hęc uicit, tantũ non defuisse sibi aduocatum sciat. Vbi uero animis iudicum vis afferenda est, & ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium Oratoris opus est. Hoc non docet litigator: hoc libellis non continetur. Probationes enim efficiunt sane vt causam nostrã meliorem esse iudices putent: affectus pręstant vt etiam uelint. Sed id quia volunt, credunt quoque. Nam cum irasci, fauere, odisse, misereri ceperint, agi iam rem suam existimant, & sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ veritatis rationem iudex amittit occupatus affectibus: æstu fertur, & uelut rapido flumini obsequitur. Ita argumenta ac testes quid egerint, pronunciatio ostendit: commotus autem ab Oratore iudex: quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An cum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est? Huc igitur incumbat Orator, hoc opus eius, hic labor est: sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt. adeo uelut spiritus operis huius atque animus est in affectibus. Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species: Alteram græci πάθος uocant, quam nos vertẽtes recte ac proprie affectum dicimus: Alteram ἦθος cuius nomine, vt ego quidem sentio, caret sermo Romanus: mores appellantur: atq; inde pars quoque illa philosophiæ ἠθικὴ moralis est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam mores significari videntur, quam morum quædam proprietas. nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores, uoluntatem complecti, quam nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos concitatos, illos mites atque compositos esse dixerunt. in altero uehementer commotos, in altero lenes denique hos imperare, illos persuadere. hos ad perturbationem, illos ad beneuolentiam præualere. Adyciunt quidam peritorum πάθος temporale esse. Quod vt accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quæ continuum desiderent affectum. Nec tamen minus artis aut vsus hi leniores habent, uirium atque impetus non tantundem exigunt. In causis vero etiam pluribus uersantur, immo secundum quendam intellectum in omnibus. Nam cum nisi ex illo & hoc loco nihil ab Oratore tractetur: quicquid de honestis, & vtilibus, denique faciendis & non faciendis dicitur, huc vocari potest. Quidam commendationem atque excusationem propria huius officij putauerunt: nec abnuo esse ista in hac parte, sed non concedo vt sola sint: quin illud adhuc adycio, πάθος atque ἦθος esse interim ex eadem natura, ita vt illud maius sit, hoc minus. ut amor πάθος, charitas ἦθος. Interdum diuersa inter se, sicut in epilogis. Nãque πάθος concitat, ἦθος solet mitigare. Propria tamen mihi huius nominis exprimenda natura est, quatinus appellatione ipsa non satis significari videtur. ἦθος quod intelligimus, quodq; à docẽtibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur: non solum mite ac placidum: sed plerunque blandum & humanum, & audientibus amabile atque iucundum: in

Pratris } Recusantis. Frigidißime } Magno omnium risu. Hæc tolerabilia hactenus uitia recensuimus: Inde est enim illud } Peruulgatum. Qualitate } Aestimatione. Nauarchis } principibus nautarum. Philodamo } Ciue Syracusano. Cruciatis } ciuibus in medio foro. μερικοὺς } Partiales perorationes. Supradictis } operibus affectuũ mouendorũ. Eũ habitũ } Affectũ. Multi } qui sibi nomen Oratoris occuparunt. Atq; hoc est } posse in quem uelit aĩum rapere iudicẽ. Proprium opus est } Peculiaris labor. Libellis } Actis. Quia sensum oculorũ } Premit amor amantes, quoniam ut scribit Plato ĩ Symposio, Amor omnis excæcat, ut qui amat, quod uerũ sit cernere nequeat. Hinc quoque fit, ut sui ipsius cognitio omnium maxime homini sit difficilis: quãdoquidem ita comparatũ est à natura, ut quisque sui ipsius amore teneatur: ex quo fonte omniũ uitiorũ riuulos scaturire idẽ Plato testatur. Mores } Conuenientes cuiq; pro sua cõditione, fortuna, sexu, ætate, officio. Hæc enim sunt quæ mores alios faciunt secundum quendã intellectũ, si generaliter accipias mores. In hac parte } Affectuum. Fluere } Sua sponte obuenire. Quo } Per quã uirtutẽ. Quod } genus affectuũ. Conuiciũ } Scomma. Honestus } Dignitate præditus. Inuidiosum } Inuidiæ obnoxium. Rei } Propter quam alicui inuidemus. Somnia quædã uigilantiũ } Alludit, opinor, Fabius noster ad Senarium Iãbicũ ueteris cuiuspiam Poetæ Græci, quẽ Basilius magnus in quadã epistola ad Nazianzenum sic ferè refert, αἱ γὰρ ἐλπίδες τῶν γρηγορούντων ἐνύπνια, id est: Etenim spes uigilãtium sunt somnia. ἐνάργεια } Vocabulum hoc dupliciter apud authores scribitur. nam qui uim orationis, & efficaciam mouendi quã habet, spectant, ab opere ἐνέργειαν uocant, eo q. Græcis ἔργον opus dicatur. Porro qui lucem quã rebus addit, attendunt, à claritate nominant ἐνάργειαν, quia Græcis ἀργὸς clarus dicitur. posterius probasse uidetur M. Cicero, qui illustrationẽ ac euidentiam uertit. Equus ille Pallantis } Certum est hunc locum librariorum negligentia mutilum circumferri. Nam Virgiliana quæ notat Fabius, Aeneidos undecimo sic habent.

Et bellator equus positis insignibus Aethon,
It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.

quo exprimendo summa virtus ea est, vt fluere oĩa ex natura rerũ hoĩumq; videantur, quo mores dicẽtis ex oratione pelluceãt, & quodãmodo agnoscantur. Quod est sine dubio ĩter coniũctas maxime personas, quoties pferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, pcul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris aduersus filiũ, tutoris aduersus pupillũ, mariti aduersus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferũt eorũ ipsorũ à quibus lęduntur, charitatẽ: neq; alio modo inuisos eos faciunt: ꝙ quòd amare ipsi videntur. Alia cũ senex adolescẽtis, alia cũ conuitiũ honestus inferioris fert. Hic enĩ tantum concitari, illic etiã affici debet. Sunt et illa ex eadẽ natura, sed motus adhuc minoris, veniam petere, adolescentię defendere amores. Nõnũquã etiam leuis alieni caloris derisus ex hac forma venit: sed nõ his ex locis tantũ, verum aliquãto magis proprię sunt uirtutes simulationis, satisfaciendi, rogandi, & εἰρωνείας, q̃ diuersum ei quòd dicit, intellectũ petit. Hinc etiam ille maior ad concitandũ odium nasci affectus solet, cum hoc ipso quòd nos aduersarijs submittimus, intelligitur tacita ĩpotẽtiæ exprobratio. Nãq; eos graues & intolerabiles id ipsum demõstrat, quòd cedimus: & ignorant cupidi maledicẽdi, aut affectatores libertatis, plus inuidiã ꝙ conuitiũ posse. nam ĩuidia aduersarios, cõuitium nos ĩuisos facit. Ille iã pene medius affectus ẽ, ex amoribus & ex desiderijs amicorũ & necessariorũ. Nam & hoc maior ẽ, et illo minor. Nõ parũ significãter ẽt illa ĩ scholis ἤθη dixerimus, qbus plerunq; rusticos, supstitiosos, auaros, timidos, secũdũ cõditionẽ ppositorũ effingimus. Nam sic ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, et ex his ducimus orationem. Deniq; hoc omne, bonum et comem virum poscit. Quas virtutes cum etiam ĩ litigatore debeat Orator, si fieri potest, approbare vtiq; ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimũ causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui dũ dicit, malus videtur, vtiq; male dicit. non enim videtur iusta dicere, alioqui ἦθος videretur. Quare ipsum etiã dicendi genus ĩ hoc placidum debet esse ac mite nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desideret. Proprie, iucunde, credibiliter dicere, sat est. Ideoq; & medius ille orationis modus maxime conuenit. Diuersum est huic quod πάθος dicitur, quodq; nos affectũ proprie vocamus: & vt proxime vtriusq; differentiam signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa irã, odium, metum, inuidiam, miseratione, fere tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, et manifestum omnibus, & à nobis in ratione procemij atq; epilogi dictum est. Et metum tamẽ duplicem intelligi volo quem patimur: & quem facimus. Et inuidiam nanq; altera inuidum, altera inuidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo & plus habet operis oratio. Nam quædam uidentur grauia per se, parricidiũ, cædes, veneficium. quædam efficienda sunt. Id autem contingit, aut cum magnis alioqui malis grauius esse id qđ passi sumus ostenditur: quale est apud Virgilium,

O felix vna ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Troiæ sub mœnibus altis
Iussa mori-

Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena? Aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, vt etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus: Si pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti. Sed hęc diligentius, cũ ad amplificationem venerimus, dicemus. Interim notasse contentus sum, nõ id solũ agere affectus, vt quæ sunt ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam vt quæ toleranda haberi solent, grauia uideãtur: ut cũ in maledicto plus iniuriæ, quàm in manu: in infamia plus pœnę dicimus, quàm in morte. Nãque in hoc eloquentiæ uis est, vt iudicem non ad id tantum impellat, in quod ipsa rei natura duceretur: sed aut qui non est, aut maiorem quàm ẽ, faciat affectum. Hæc est illa quæ δείνωσις vocatur, rebus indignis, asperis, inuidiosis addens vim oratio: qua uirtute præter alios plurimum Demosthenes valuit. Quòd si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum quæ legi uel didici, quod modo probabile fuit, omittendo: sed mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa huius loci aperire penetralia: quæ quidem non aliquo tradente, sed experimẽto meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim (quantum ego quidem sentio) circa mouendos affectus in hoc posita est, ut moueamur ipsi. Nam & luctus & iræ & indignationis aliquando ridicula fuerit imitatio, si uerba uultũq; tantum, non etiam animum accommodauerimus. Quid enĩ aliud est causæ, vt lugẽtes utiq; ĩ recẽti dolore disertissime quędã exclamare videãtur, et ira nonnunꝙ ĩdoctis quoq; eloquẽtiã faciat, ꝙ quòd illis inest uis mẽtis, & veritas ipsa morũ? Quare ĩ ijs veri similia esse volemus, simus ipsi similes eorũ q vere patiũtur, affectibus: & à tali aĩo proficiscatur oratio, qualẽ facere iudicẽ volet. An ille dolebit, q audiet me, cum hoc dicã, non dolentẽ? Irascetur, si nihil ipse q ĩ irã concitat, idq; exigit, simile patietur? Siccis agenti oculis lachrymas dabit? fieri nõ potest. Nec ĩcẽdit nisi ignis, nec madescimus nisi humore: nec res vlla dat alteri colorẽ quẽ ipsa non hẽt. Primũ est igitur, vt apud nos valeãt ea quę valere apud iudicẽ volumus: afficiamurq; ante quã afficere conemur. At quomodo fiet vt afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tenta-

bo ēt de boc dicere. Quas φαντασίας Græci uocāt, *nos sane uisiones appellemus: per quas imagines rerū absentiū ita repræsentantur aīo, ut eas cernere oculis, ac præsentes babere videamur. has quisquis bene cōceperit, is erit in affectibus potētissimus.* Hunc quidā dicunt εὐφαντασιωτὸν, *qui sibi res, uoces, actus, secūdum uerū optime finget: qđ quidē nobis volentibus facile continget.* Nā *ut inter ocia animorū, & spes inanes, & uelut somnia quędam vigilantium, ita nos hę de quibus loquimur imagines prosequūtur, ut peregrinari, nauigare, prœliari, populos alloqui, diuitiarū quas non habemus, vsum videamur disponere: nec cogitare, sed facere. hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus?* Vt *hominem occisum querar: non omnia quæ in re præsenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expauescet circumuentus? exclamabit? vel rogabit? vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis, & pallor, et gemitus, extremus denique expirantis hiatus insidet?* Insequetur ἐνάργεια *quæ a* Cicerone *illustratio & euidentia nominatur: quæ non tā dicere videtur, quā ostendere: & affectus non aliter, quàm si rebus ipsis intersimus, sequentur.* An *non ex his visionibus illa sunt.*

Excussi *manibus radij, reuolutaq; pensa?* &,

-*Leuiq; patens in pectore vulnus?*

Et equus ille in funere Pallantis,

-*positis qui insignibus-*

It *lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora?*

Quid? *non idē poeta penitus vltimi fati cepit imaginē, vt diceret,* -Et *dulceis moriens reminiscitur* Argos? Vbi *uero miseratione opus erit, nobis ea de quibus querimur, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus.* Nos *illi sumus, quos grauia, indigna, tristia passos queramur.* Nec *agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem.* Ita *dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus.* Vidi *ego sæpe histriones atque comœdos, cum ex aliquo grauiore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi.* Quod *si in alienis scriptis sola pronunciatio ita falsis accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moueri periclitantium vice possimus?* Sed *in schola rebus quoque ipsis affici conuenit, easq; veras sibi fingere, hoc magis, quòd illic ut litigatores loquimur frequentius, quàm ut aduocati.* Orbum *agimus, & naufragum, & periclitantem: quorum induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus?* Hæc *dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum, aut fui, (nam peruenisse me ad aliquod nomē ingenij credo) frequenter motus sum, ut me non lachrymæ solum deprehenderint, sed pallor, & vero similis dolor.*

ARGVMENTVM.

Risus excitati uim, excitandi difficultatem, difficultatis causas, unde facultas eius, quàm uarie nominetur, quo loco, quibus eius speciebus, & quomodo utendum, quis eius modus, & quæ oratori in risu cauenda, quomodo diuidatur, unde petatur, & ex quibus locis, & quid urbanitas sit, hoc capite tradit. Vim *habere docet ad affectus tristes soluendos, exēplo iuuenum Tarentinorum, qui Pyrrhum risu placarunt: ad auertendum ab intentione, ad reficiendum, & renouandum.* Difficultatem *eius mouendi ex eo colligit, quòd Demosthenes & Cicero eo in genere perfecti esse non potuerint, cum hic in eo nimius, ille procul ab excitandi risus facultate abfuerit.*

Causas *difficultatis has esse contendit, quia risus plerunque sit anceps ratio, propter uaria hominum iudicia: qui non ratione aliqua de dictis ridiculis iudicent, sed quodam animi latente motu: quòd etiam salse dicta, parum sint honorifica, quodq; eius rei nulla sit exercitatio, nulli præceptores.* Facultatem *risus excitandi in natura esse & occasione positam, non in arte, quāuis eius rei nonnulla obseruatio sit, & præcepta tradita.* Ridiculi *hæc nomina tradit: urbanum, cui rusticum opponitur: uenustum, salsum, facetum, iocosum, dicax: & quid quodque significet, explicat.* His *quo quis loco utatur, & quomodo, apud quem, ex qua causa, plurimum referre affirmat, cum alijs in conuictu & sermone quotidiano sit utendum, alijs in pugna forensi: ubi oratori cauenda hæc monet, uultum gestumq; distortum, dicacitatem scurrilem, & scenicam obscœnitatem, affectationem & captationem ridiculi: iocum in atroci causa, aut miserabili, dictum petulans, superbum, loco & tempori alienum: præparatum, domo allatum: quod in plures conuenit, & multorum studia labefactat.* Ridiculum *diuidit, ut sit aliud in rebus aut factis, aliud in uerbis seu dictis: quibus tertium genus adijcit, quod in decipiendis expectationibus, dictisq; aliter accipiendis uersatur: quod è medijs rebus uocat: in quibus risum petamus uel ex nobis, uel ex alijs.* Ex *alijs reprehendendo, refutando, eleuando, repercutiendo, eludendo.* Ex *nobis, nostra ridicula indicando, & aliqua subabsurda, non quidem per imprudentiam, sed per simulationem, per quam uenustissima futura sint.* In *his risum conciliari ostendit aut ex corpore, aut ex animo, aut ex ijs quæ extra sint posita, tribus modis: uel ea ostendendo, & sub oculos subijciendo, uel narratione explicando, uel dicto notando: quæ singula subiectis exemplis manifesta facit.* Ex *quibus locis petatur risus, infinitum esse ait: ut tamen confusionem tollat, ex his peti tradit: ex locis argumentorum, ex tropis, ex figuris dictionum & sententiarum: quorum omnium species dinumerat.* Ridiculum *ex uerbis, quibus modis uenuste fiat, quatenus amphibolias & ænigmata recipiat, primum exequitur.* Hinc *quæ ex ui rerum fiant multo acriora & elegantiora, tractat, quorum usum exemplis è figuris sententiarum, tropis & locis argumentorum, latissime docet.* His *perfectis tertium propositæ diuisionis membrum aggreditur, quod medium inter res & uerba uocauit, & ad decipiendas expectationes, uel dicta aliter intelligenda accommodatum esse dixit, & omnium longe*

uenustißimum, quod per inopinatum fiat, occurrendo, simulando, dißimulando, ambiguum aliquid ponendo, aliena aut sua fingendo, contra simulantem simulando. Inter quæ leuia ridicula iucundißima esse contendit, quæ urbana dici debeant. Postremo quibus urbanitas adiungitur, & quid sit, contra Domitium Marsum definit, nempe Latinus uirtutem esse, qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditũ, nihil peregrinum, neque sensu, neque uerbis, neque ore, gestuue posit deprehendi, qualis græcis atticismos fuit..

De risu. Cap. III.

HVic diuersa uirtus, quę risum iudicis mouendo, & illos tristes soluit affectus, & animum ab intentione rerum frequẽter auertit, & aliquando etiam reficit, & à satietate vel à fatigatione renouat. Quanta sit autem in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter Græcę, alter Latinę eloquentię principes, docent. Nam pleriq; Demostheni facultatẽ huius rei defuisse credũt, Ciceroni modũ. Nec uideri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum dicta, nec sanè cęteris eius uirtutibus respondentia, palam ostendunt non displicuisse illi iocos, sed nõ contigisse. Noster vero nõ solum extra iudicia, sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risus affectator. Mihi quidem, siue id recte iudico, siue amore immodico pręcipui in eloquentia viri laboro, mira quædam videtur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogandis testibus plura q̃ quisquã, dixit facete: & illa ipsa quę sunt in Verrem dicta frigidius, alijs aßignauit, & testimonij loco posuit: ut quo sunt magis uulgaria, eo sit credibilius illa ab Oratore non ficta, sed paßim esse iactata. Vtinã Quintus, & libertus eius Tyro, aut alius quisquis fuit qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent, & plus iudicij in eligendis q̃ in congerẽdis studij adhibuissent: minus obiectus calũniantibus foret: qui tamẽ nunc quoque, vt in omni eius ingenio, facilius quid reijci, q̃ quid adijci poßit, inuenient. Affert autem summam rei difficultatem, primum, quòd ridiculum dictũ plerunq; falsum est, hoc semper humile, sępe ex industria deprauatum: præterea nunq̃ honorificum: tũ uaria hominum iudicia in eo, quia nõ ratione aliqua, sed motu quodam, nescio an enarrabili, iudicatur. Neque hoc ab vllo satis explicari puto, licet multi tẽtauerint. Vnde risus quidem nõ solum facto aliquo dictòve, sed interdum quodam etiã corporis tactu laceßitur. Pręterea nõ una ratione moueri solet. Neq; enim acute tãtum ac venuste, sed stulte, iracundè, timide dicta aut facta ridentur. Ideoq; anceps eius rei ratio est, quòd à derisu nõ procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua et turpitudine. Quę cũ in alijs demonstrantur, urbanitas: cum in ipsum dicen-

MOSELLANVS.

DE risu } Virtute mouendorum affectuũ. Noluisse } Risum mouere. Contigisse } Per naturæ felicitatem. Calumniantibus foret } Adeo ut Vatinius Ciceronis æmulus in sua oratione scurram consularem eum uocitarit, nimirum ob immodicam risus affectationem. Certe historiam hanc sic Macrobius recenset libro secundo Saturnal. quo loco huius facultatis in re Latina prĩcipes duos facit, alterum comicũ Plautũ, alterum Marcũ Tullium. Porro hic amor immodicus in tam rusticam Theocriti musam, ita imponere solet, ut sæpe non pulchra, pulchra tñ uideantur. Sic apud Flaccũ, Balbinũ amatorẽ amasiæ suæ Agnæ delectat Polypus, morbus omnium fœdißimus: & in recẽtioribus Buccolicis quispiam amicam suam altero oculo inutilem uel ipsius Dianæ formæ præfert. Salsum } Modax. Hoc } quod sequitur. Vt Cicero dicit } 2. de Oratore. Sed inest proprius } id est festiuus & tetricus: unde & Martialis canit. Nec grata est facies, cui Gelasinus abest. Porro authore Suida gelasinus eã apud Græcos sonat lineam quæ sub ipso mento uelut canalis apparet in hominibus gratiosis dum rident, nimirũ uocabulo facto ἀπὸ τοῦ γελάω id est rideo. Sunt enim longe uenustiora } Quin & facilius est tela obiecta ab aduersario in ipsum retorquere, quàm noua ex proprio ingenio depromere. Dicaces } Festiui. Materias in hoc idoneas } Vt est materia Erasmi in laude Stultitiæ, & Senecæ in morte Claudij. Pestæ } Scilicet cognominatæ. Conuersatione } Ciuilitate. Atticorum } qui hac uirtute omnes excelluerũt. Insulsum } Inconditũ. Hi } Attici. Facetum Virgili. } Quia ut res ipsa indicat, Virgiliana illa grauitas procul est ab omni risu. aut ergo facetum hoc loco aliud quiddam à risu significat, aut Horatius iocando insigniter lapsus est. Ciceronis utar } Ciceronis uerba in 2. de Oratore. Imprudentibus } Nobis inuitis. Conciliatur } mouetur. Vt in illa pyxide } Qua uidelicet Marcus Cœlius per Licinium familiarem, Clodiæ impudicæ mulieri uenenum porrexisse accusabatur: quam rem rumor in obscœnam fabulã uertit, quasi Cœlius stuprum obtulisse Clodiæ uideretur. quam rem Cicero in oratione pro Marco Cœlio uerecunde his uerbis significat. Hic ẽt, inquit, miramur si illam cõmentitiam pyxidem obscœnißima sit fabula consecuta? nihil est quod in eiusmodi mulierem nõ cadere uideatur. Audita, & peruulgata, & percelebrata sermonibus res est. Percipitis animis Iudices iamdudum quid uelim, uel potius quid nolim dicere: quod etiam si est factum, à Cœlio certe non est factum. Quid enim attinebat? est enim ab aliquo fortasse adolescente non tam insulso quàm non uerecundo. Sin autem est fictum, non illud quidem modestum, sed tamen non est infacetum mendacium: quod profecto nunquã hominum sermo atque opinio comprobasset, nisi omnia quæ cum turpitudine aliqua dicerentur, in istam quadrare apte uiderentur. Salsius } quàm & uultu, & gestu risum mouere. Leue } Molle. Refert } Interest.

Obscœnitas } Turpitudo.

Obijci potest } Ab aduersario obscœnitas. Iudicio liberali } Iudicio instituto ad hoc, ut in libertatem ex seruitute assereretur reus. Liberale iudicium apud ueteres erat, quo contendebatur, liberè quispiã, an ferre pe r

tem recidunt, stultitia vocatur. Cum uideatur autē res leuis, & quę à scurris, mimis, insipientibus deniq; sæpe moueatur, tamē habet uim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minime potest. Erumpit enim etiam inuitis sæpe, nec fultus ope: nec vultus modo ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus ui sua concutit. Rerum autem sæpe (vt dixi) maximarū momenta uertit, cum odium iramq; frequentissime frangat. Documento sunt iuuenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnam locuti, cum rationē facti reposcerētur, & neq; negari res, neq; defendi posset, risu sunt et opportuno ioco elapsi. Namque unus ex his, Immo, inquit, nisi lagena defecisset, occidissemus te. Eaq; vrbanitate tota est inuidia criminis dissoluta.

Verum hoc quicquid est, ut nō ausim dicere carere omnino arte, quia nonnullā obseruationē habet, suntq; ad id pertinentia & à Græcis & à Latinis composita pceptaita plane affirmo præcipue positum esse in natura & occasione. Porro natura non tātum in hoc ualet, ut acutior quis atq; habilior sit ad inueniendum: nam id sane doctrina posset augeri: sed inest pprius quibusdā decor in habitu atq; uultu, ut eadem illa minus dicente alio videantur urbana esse. Occasioni uero & in rebus est tanta uis, ut sepe aduti ea nō indocti mō, sed ēt rustici salse dicant in eum quisquis aliqd dixerit prior. Sunt enim longe uenustiora omnia in respondendo, ꝙ in prouocando. Accedit difficultati, quòd eius rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Vtique in conuiuijs & sermonibus multi dicaces: sed quia in hoc usu quotidianō proficimus, oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata. Nihil autem uetabat et componi materias in hoc idoneas, ut controuersiæ permistis salibus fingerētur: uel res proponi singulas ad iuuenum talē exercitationem. Quin illæ ipsæ, quę dicta sunt, ac uocantur, quas certis diebus festæ licentiæ dicere solebamus, si paulum adhibita ratione fingerentur, aut aliquid in serium quoque esset admistum, plurimum poterunt vtilitatis afferre: quæ nunc iuuenum, uel sibi ludentium exercitatio est.

Pluribus autem nominibus in eadem re uulgo utimur: quæ tamen si diducas, suam propriam quandam uim ostendent. Nam & urbanitas dicitur: qua quidem significari uideo sermonem præ se ferentem in uerbis & sono & usu proprium quendam gustum urbis, & sumptam ex conuersatione doctorum tacitam eruditionem: denique cui contraria sit rusticitas. Venustum esse, quod cū gratia quadam & uenere dicatur, apparet. Salsum in consuetudine pro ridiculo tantū accipimus: natura non utique hoc est: quanquam & ridicula opor-

mus esset. Omnia } quæ aguntur. Helmio mancipi } Mancipes dicebantur Romæ, qui aliquid à Republica uel emebant, uel conducebant. siquidem ut notat Festus, sublata manu significabant populo, se publicum aliquid conduxisse aut emisse.

Is } Helmius. In Scuto Cimbrico } Cosmographi certo pronunciant, eos esse Cimbros populos, quos uulgus hodie Dacos appellat. Si quidem Ptolemæus atque alij Dacos non lōge à ripis Histri ponunt, ubi hodie putantur habitare VValachi. Cepasio } Oratore q adérat. Putaret se } Cepasius patronus Fabritij. Ipse } Cepasius. In Delphino sedisse } Herodotus historiarum libro primo hanc fabulam historiæ loco sic ferè narrat: fuisse hūc Arionem nobilissimū citharœdum, qui à rege Corinthi Periandro in Siciliam missus ut principes uiros arte sua exhilararet, cum naue regrediens opulentus, nautis ipsis spem lucri ingentis dedisset, atque illi hominem in mare præcipitare statuerēt, precibus obtinuit, ut antequā in mare desiliret, liceret sibi nouissime citharam pulsare: ubi impetrauit, in nauis prora genibus nixis bellissime ad citharam cecinit, adeo ut Delphinus cantilenæ suauitate demulsus, naui allueret, quod ubi uidit Arion, in piscis dorsum desilit, sicq; è maris periculo ē euectus. In hoc genere } facetiarum. Dictorum } dicta hic uocat Fabius quæ eadem à Macrobio dicteria appellantur, nimirum quæ in aduersarium acute iaciūtur.

Actu } ductu orationis. Cicero in secūdo de Oratore } Vnde hæc sublegit Fabius, facetiarum uocabulo cauillationem intelligit, quæ sit in perpetua oratione undequaq; uelut diffusa.

Alijs quibusdam } in Bruto. Narrat } in persona Cæsaris. Cn. Plāci } Quem defendebat Crassus. Duobus lectoribus } Qui recitarāt duas Crassi orationes. Dialogos } tres. Attellanæ more } Est autem Attellana, quemadmodū indicat Diomedes ī tertio, genus fabulæ mimicæ, magna obscuritate humanæ uitæ consuetudinē utcūq; imitans: sic dictum ab Atella Oscorum ciuitate, ubi primum frequētari cepit hoc comœdiæ genus. Fere ambiguitate } Aristoteles in Elenchis sophisticis duo genera facit ambigui sermonis: alterum quidem appellatur ὁμωνυμία, æquiuocatio, cum uidelicet uarius est uocis eiusdem usus. Latini recentiores æquiuocationem dicunt, ex quo ut plurimum risus concilia tur. & eo hic Fabius maxime sentit. Alterum genus est quod iſtidem philosophus ait ex diuersa sermonis & multiplici structura distinctioneq; aliū atq; aliū sensum accipe: ἀμφιβολίαν Græci uocant, Latini generaliori uocabulo ambiguitatem.

Maledictum } Dicterium conuiciosum. Agendo } Orando. Exciderunt } Per incogitantiā.

Ipsum } Dictum. Varium } Inconstantem. Eodem genere } Ambiguitatis. Bouillas } Pretium. Quod } Dicterium

Occlusum } Quòd uidelicet omnia sua auiacia perfrīgeret.

Magistros } Scilicet auctionis, qui bona eius sub hasta uendiderunt. Nam ut colligitur ex uno & altero loco epistolarum Ciceronis ad Atticum: qui præerant hastæ sub qua bona ueni-bant, Magistri appellabantur. Quo referunt quidam & Ciceronis locum qui est in epistolarum familiarium libro septimo. Sed heus tu, manum de tabula. magister adest citius ꝗ putaramus. significat enim Dictatorē Cæsarem adfore, qui proscriptorum ciuium bona sub hasta diuendat. Et ne quenquam sua fraudemus laude, primus (qđ equidem sciā) hunc locum Fabij illustrauit Ludouicus Cælius ī lectionibus antiquis. In metalepsin quoq; cadit } Ea figura fit, ait Erasmus, cum gradatim itur ad hoc quod ostenditur. Sic Virgilius I. Aenei. de uētis, Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris. Nam per atras ostē

teat esse salsa. Nam & Cicero, omne quod salsum sit, ait esse Atticorum: non quia sunt maxime ad risum cō positi, & Catullus cum dicit,

Nulla in tam magno est corpore mica salis,

hoc dicit, nihil in corpore eius esse ridiculum. Salsum igitur erit, quod non erit insulsum, uelut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente iudicio uelut palato, excitatq; & à tædio defendit orationem. Sane tamen vt ille in cibis paulo liberalius aspersus, si tamen non sit immodicus, affert aliquid propriæ uoluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam quod nobis faciat audiendi sitim. Facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius facetum carminis genus natura concessum esse Virgilio. Decoris hanc magis, & excultæ cuiusdam elegantiæ appellationem puto. Ideoq; in epistolis Cicero hęc Bruti refert uerba, Næ illi sunt pedes faceti, ac delicijs ingredienti molles. Quod conuenit cum illo Horatiano,

-Molle atque facetum Virgilio.-

Iocū uero accipimus, qđ est cōtrariū serio. Nā et fingere, & terrere, & pmittere iterim, iocus est. Dicacitas sine dubio à dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: proprie tamen significat sermonem cum risu aliquo incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant. Proprium autem materiæ de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideo hęc tota disputatio à Græcis περὶ γελοίου inscribitur.

Eius prima diuisio traditur eadem quæ est omnis orationis, ut sit positū in rebus, aut in uerbis. Vsus aūt maxime simplex. Aut enim ex alijs risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus medijs. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut eleuamus, aut repcutimus, aut eludimus. Nostra, ridicula indicamus, & ut uerbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Nanque eadē quæ si imprudētibus excidant, stulta sunt si simulamus uenusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, in decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis, cæterisq; quæ neutram personam cōtigunt, ideoq; à me media dicuntur. Itē ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admista grauitate: ut Marcus Cælius Prætor, cum sellam eius curulem Consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. dicebatur autem Cos. à patre aliquando cæsus flagris. Interī sine respectu pudoris, vt ī illa pyxide Cæliana. qđ neque oratori, neque ulli graui uiro conueniat. Idem autem de uultu gestuq; ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed maior cū captare risum non uidentur. Nihil enim ex ijs

dit nigras esse: per nigras uero tenebrosas, & per hoc in præceps profundas. Ad eum modū et hic ex muneris paruitate statim intelligis Augusti parcitatem, quæ tanto magis est conspicua si contrariorum amplitudo comparetur. Heminaria esse dixit } Sipontinus pontifex in commentarijs latinæ linguæ, hoc loco heminam legit. Porro hemina uocabulum à græcis ortum, dimidiatum sextarium sonat, sed utraque lectio probabilis est. Porro mos erat principibus Romanis, populi animos liberalitate sibi conciliare: quæ res cœpit a uini congiarijs propinandis: sed postea uocabulum & ad alia liberalitatis genera deflexum ē. Indicat hæc omnia Suetonius in Cæsaribus. Sed satagere } Satagere, anxie multa agere, id quod Græci πολυπραγμονεῖν dicunt, id est multa simul facere: uerum ita, ut nullum pro dignitate cōficiat. Sic Terentius amatorem adolescentem rerum suarum satagere dicit, hoc est plus habere quod agat quodq; sit solicitus. Et in euangelio translato Martha satagit circa frequens ministerium. Hanc uero uerborum diuersa significantium similitudinem Græci παρωνομασίαν uocant. Cicero de Oratore tertio agnominationem interpretatur, & in eam figuram hanc dictorum speciem reuocat in secūdo eiusdem operis uolumine.

Fiunt & detracta } Vt si dicas per iocum: hic ciuitatem nō honorat, sed onerat. Et hinis coniūctis uerbis } Verbi gratia si quempiam stulte sapiētem Græca compositione μωρόσοφον dixeris, à σοφὸς, quod sapientem significat, & μωρὸς stultum: quo uocabulo usus est Erasmus in declamatione Stultitiæ. Huc pertinent quæ per cōtrarietatem dicimus, sanctam iactantiam, diuitem paupertatem, prudentem simplicitatem.

Lentulum Spintherem } Siquidem qui longi sunt, & per hoc tardi, proprio uocabulo Lentuli dicuntur. Sed aurum lentum dicimus, quòd in longas laminas diduci possit. Itaque ad eam similitudinem Lētulum olim uocatum simplices Romam Spintherē dixerant. Porro spinther stimulum significat oblongum capitatum, quo mulieres uestes lineas affigunt: Græcis autem σπινθὴρ flammam significat.

Scipionem Serapionem } indicat Festus Pōpeius, Neuij carmen citans, deformes & immūdas anus olim Scraptas dici solitas: nimirum uocabulo factitio á screo quem id hominum genus screando edit. Hinc conijcio & Scipionem per iocum Serapionem appellatum. Nam quòd codices Serapionem habent, neq; in re, neque in uoce Scipioni conuenit. Asinus albus } Albus nimirum, quòd insignis esset, & præter cæteros notabilis. Asinus uero, quòd ut obuiam quęque præter delectum dicteria iaceret, haud aliter ac asini citra discrimen quemuis adrudiunt.

Petis } Stās & pilam captas, & magistratum, quem mirum quàm facile illis Cæsar concedebat. Verecundia } Ipsius uel dicterij, uel authoris. Quàm ullus spado } Spado autem libidinosus esse non potest, nimirū quòd libidinis instrumento caret. Mar. Vestinus } Legendum sentio, Festiuius, cum ei renunciatum esset, aliquando desinet pluere. Desinet putere } Locum corruptū nemo dubitat sed qui restituere conetur, idē est nemo. Nos certe citra præiudicium aliorum legendum cēsemus, Cum ei renunciatum esset aliqñ desinere pluere. Nā renunciare alicui, pro eo quod est repulsam pati, apud Latinos scriptores frequens est. Porro pluere usurpari pro eo quod est aduersam fortunam sentire, testari potest Horatius, cum huc uelut alludens in Odis canit.

Sperat infestis, metuit secundis,
Alteram sortē bene præparatū
Pectus: informes hyemes reducit
Iuppiter idem.

Et alter hoc uelut exponēs sic scribit,

Videre Batte decet, melius cras
forsan

forsan habebis, (pultis.
Spes ē in uiuis, nō ē spes ulla se
Et quandoque pluit deus, & quandoque serenat.

Augustus de Pantomimis } Pantomimi apud scriptores Latinos sunt, qui gestibus corporis in omnem partem flexis, nullam sententiam non imitantur: id quod uocis ratio indicat: siquidem πᾶν omne sonat Græcis, & μιμέω imitor. Per hyperbolen } Transgreßionem ueritatis supra modum. Ad fornicem Fabij } Ad arcum erectū in honorem Fabij. Constat ex Plin naturalis historiæ lib. decimooctauo, atque itē Macrobij Saturnalibus, complura Romanorū nomina à leguminibus mutuo esse assumpta. sic à fabis dicti Fabij, à pisis Pisones, à cicere Ciceronis, à lente Lentuli. Suspicor ergo dicteriū de quo hic Fabius agit, per iocum reuocasse Lentulorum humilitatē ad ipsius familiæ originē, nimirum quæ debebatur minutißimo leguminis generi lenti, à quo nō degenerarent Lentuli. Porro qualecūque hoc fuit dicterium, per intolerandam alicuius librarij supinitatem omissum est.

De theatro } Quo actus fabularum inter se distinguebantur in ueterum comicis & tragicis spectaculis. tegebāt enim hoc uelum umbraculo suo actores tantisper, dum personas inter se commutarent, nimirum p actus sequētis ratione. In Orchestra } Nam ī ea theatri parte se ad spectaculum edendum exercebant actores & gladiatores. tum et aliorum exercitiorum, quæ ad corpus attinebāt, locus erat, ut indicat post Isocratem Vitruuius libro sexto. Porro pila nō nisi in campo ludimus. Domitia } Vxore, quēadmodum C. Cæsar meminit.

Curionem } Oratorē nullius penè memoriæ, ut scribit Cicero de claris Oratoribus. Malo te ciuica donare) Quæ donabatur ab imperatore ei qui ciuem in acie, aut etiam ex oppugnatione urbium liberasset, quemadmodum de militaribus

quę dicuntur salsa, dicitur salsius. Quanquam autem gratię plurimum dictis seueritas affert, fitq; ridiculum id ipsum, quia qui dicit non ridet: est tū interim et aspectus & habitus oris & gestus nō inurbanus, cum ijs modus contingit. id porro quod dicitur, aut est lasciuū & hilare, qualia Galbæ pleraq; aut contumeliosum, qualia nuper Iunij Bassi: aut asperum, qualia Caßij Seueri: aut lene, qualia Domitij Afri. Refert, his ubi qs utatur. Nam ī cōuiuijs & quotidiano sermone lasciua humilibus, hilaria omnibus conueniunt. Ludere nunq̃ uelimus, longeq; absit propositum illud, Potius amicū q̃ dictum perdidi. In hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus interdicere: quanquā & contumeliose & aspere dicere in aduersarios permissum est: cum accusare etiam palam, & caput alterius iuste petere concessum sit. Sed hic quoq; tamen inhumana uideri solet fortunæ insectatio: vel quia culpa caret, uel quia recidere etiam in ipsos qui obiecerunt, potest. Primum itaq; considerandum est, & qs, & in qua causa, et apud quem, et ī quem, & quid dicat. Oratori minime conuenit distortus vultus, gestusq;, quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis & scenica huic psonæ alienissima est. Obscœnitas vero non à verbis tantū abesse debet, sed etiam à significatione. Nam siquando obijci potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem ṗterea ut dicere urbane volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne dicet quidem salse quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, q̃ minuet authoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili iocantem feret quisquam. Sunt etiam iudices quidam tristiores, q̃ vt risum libēter patiantur. Solet interim accidere, vt id quod in aduersarium dicimus, aut in iudicem conueniat, aut ī nostrum quoque litigatorem: quāquam aliqui reperiūtur qui ne id quidem quod in ipsos recidere possit, euitent: quod fecit Longus Sulpitius, qui cum ipse fœdissimus esset, eum contra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit: cui respondens Domitius Afer, Et tu, inquit, ex animi sententia Longe? qui malam faciem habet, liber non est? Vitādum etiam, ne petulans, ne superbum, ne loco ne tempori alienum, ne ṗparatū & domo allatum videatur, quod dicimus. Nā aduersus miseros, sicut supra dixerā, inhumanus ē iocus. Sed qdā ita sunt receptæ authoritatis, et notę uerecūdię, vt nocitura sit in eos dicēdi petulātia. Nā de amicis iā ṗceptū ē. Illud nō ad orādi fere consiliū, sed ad oīa ptinet, ne lacessat hoc mō quē lædere sit piculosū, ne aut inimicitię graues insequantur, aut turpis satisfactio. Male ēt dicitur, quod in plures cōuenit, si aut na-

hisce coronis scribit in Noctibus Gellius. Victoriato } Numulo cui sculptura inerat Victoriæ Romanæ, cuius adhuc æneа aliquot nomismata circūferuntur. Porro æstimationem eius si cum nostri seculi moneta conferre desideras, excute quæ super hac re scripsit Gulielmus Budæus ī libro de Asse & eius partibus. Impotenter } Cū immodica potentia. Decipiendi } Aduersarium. Inopinatum } dicterium. Cassellio } Dedit occasionem. Inferam } In horsum. Hippocentaurum } Poetæ finxerunt in Thessalia monstra fuisse olim, quorū pectus, manus, & caput humanam faciem imitarentur, cætera pars esset equina. Iam festiuiter Iuba se Hippocentaurum negat, quādoquidem equum cui insideat, sua uoluntate ab aspergendo luto arcere non posit, quare hāc molestiam sibi uitio uertendam non esse. Vetus } Amicus quispiam. Eum } Qui uetus testamentum habet. Primipilaris } Romani, ut testatur T. Liuius, cohortes suas in centurias distribuere solebant, præfectis singulis centurijs quos à centuria Centuriones, ab armatura uero graui quām gerebant, Primipilos, quòd ex his qui pila gererent, primi essent, dixerunt. Porro authore Vegetio, pilum hastile est graue, quinq; pedes & semis lōgum. Hinc dignitas ipsa primipilatus nūcupabatur, & homo primipilaris, qui primipili authoritatē habuisset. Versus commode positi } sic & M. Cicero in præfatiōe sua in Catone maiore ad Titū Pōponiū Atticū scripta, gratiā ex uersibus duobus & semis illius antiquißimi Ennij q̄rit. Nisi qua Vlysses } Fuit enim Laertes, quēadmodū Odis. 1. scribit Homerus, pater Vlyßis, tū cum Telemachus Vlyßis filius appellat auū, & Ouidius Vlyssem patronymico uocabulo Laertiadem nominat. Porro signat Cice. Acciū aduersariū nō nisi dolis euadere potuisse, & non aliter quā Vlysses effugerit è māib. Cyclo

pis, primum per dolum inimici oculo eruto, deinde hac occasione naue conscensa: qua de re iucundissime fabulatur Homerus Odissea lib. nono. Facultas } Quas & Fabius in calce praefationis in hunc sextum librum, pro haereditate facultatem patrimonij dixit. Nouis uersibus } Vel nouis uersibus legendum, quos ipsi scilicet pro tempore fingemus, quemadmodum authore Dionysio Halicarnassensi, ipsi Isocrati i orationibus plus quinquaginta exciderunt. Nec defuerũt qui aliquot apud Ciceronem obseruarunt. Et Liuius historias suas ab hemistichio heroico incepit: id qđ ipse Fabius obseruauit in nono. Vel totum illud, seu fictis notis uersibus, tanquam suppositiuum à glossematario quopiam adscriptum, eradendum: quia praeter notos uersus fingere aliud nihil est, quàm quod supra dixit, eos ponere uerbis ex parte mutatis. Deinde nullum adijcit exemplum, per quod huic membro locus esse possit: tamen quod sequitur de prouerbio, aptissime cohaeret proxime cum eo quod praecessit, Cuius haereditas est, quod iam uocat sapientiam.

Tollat te qui non nouit } Haec Fabij uerba alioqui obscura interpretatur uelut Horatius in epistolis, agens de scurra plano, qui sponte sua saepe cadens, tanquam crure fracto miserandis uocibus praetereuntes implorabat, ut homo tolleretur: peregrinus autem quisquam ac doli ignarus, siquando allenaturus accessisset, à scurra ludibrio habebatur. Verum ubi iã eius simulatio plerisque innotuisset, isq; uere aliquando fracto crure tolli quaereret, nemo subuenit, omnibus Planum soli tos agere ludos arbitrantibus.

Cum Sphingem domi } Porro constat, siue ex historia, siue ex fabula, apud Thebas monstrum quodpiam latitasse, quod praetereuntibus aenigmata dissoluenda proponeret, atque inter caetera proposuit, quodnam animal eẽt a mane quadrupes,

tiones totę incessantur, aut ordines, aut cõditio aut studia multorum. Ea quę dicit vir bonus, omnia salua dignitate ac verecundia decent. Nimium enim risus precium est, si probitatis ĩpendio constat. Vnde autem concilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species omnes persequi velimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus. Neq; enim numerosi minus sunt loci ex quibus haec dicta, quàm illi ex quibus eae quas sententias vocamus, ducuntur, neque alij. Nam hic quoque est inuentio & elocutio, atq; ipsius elocutionis vis, alia in verbis, alia ĩ figuris. Risus igitur oriuntur aut ex corpore eius ĩ quem dicimus: aut ex aĩo, qui factis ab eo dictisq; colligitur, aut ex his quae sunt extra posita. Intra haec enim est omnis vituperatio: quę si grauius posita sit, seria est: si leuius, ridicula. Haec aut ostenduntur, aut narrãtur, aut dicto notantur. Rarum est autem, ut oculis subijcere contingat, vt fecit C. Iulius, qui cum Helmio Mancię saepius obstrepenti sibi diceret, Iam ostendã qualis sis: isq; plane instaret interrogatione, qualem se tandẽ ostensurus esset, digito demonstrauit imaginem galli in scuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mãcia tum simillimus est visus. Tabernę autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum. Narrare quae salsa sint, in primis est subtile, & oratorium: vt Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio atq; Fabritio: ac M. Cęlius de illa C. Lęlij collegęq; eius ĩ prouinciam festinantium cõtentione. Sed ĩ his omnibus cum elegans et venusta exigitur tota expositio, tum id est festiuissimum, quod adijcit Orator. Nam & à Cicerone sic est Fabricij fuga illa condita. Itaq; cum callidissime se putaret dicere, & cum illa uerba grauissima ex intimo artificio deprompsisset: Respicite Iudices hominum fortunas, respicite uarios durosq; casus, respicite C. Fabritij senectutem: cum hoc respicite, ornãdę orationis causa sępe dixisset, respexit ipse at Fabritius à subsellijs demisso capite discesserat, & caetera quę adiecit: nam est notus locus: cũ in re hoc solum esset, Fabritium à iudicio recessisse. Et Caelius cum omnia venustissime finxit, tum illud ultimum sic subsecutus: Quomodo transierit, vtrũ rate, an piscatorio nauigio, nemo sciebat. Siculi quidem, vt sunt lasciui & dicaces, aiebant in Delphino sedisse, & sic tanquam Ariona transuectum. In narrando autem Cicero consistere facetias putat, dicacitatem in iaciendo. Mire fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cuius orationibus complures huiusmodi narrationes insertae reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem vrbane, sunt editi libri. Illud quoque genus est positum non in hac veluti iocula-

meridie bipes, uesperi tripes. hoc cũ nemo conijcere posset, iã dẽ Oedipus superuenit, asserens hominem significari, qui mane id est in infantia, manibus loco pedum uteretur: meridie uero bipes & erectus incederet. uesperi autem. hoc est in senectute, scipioni innixus fieret tripes.

Auctionem proposuisset } publicam licitationem rerum suarum, hoc est cum certatim emptores rem pluris ac pluris licitantur. An in tabulis } Ex ambiguitate forsan risum quaesiuit, cui locum dat etymologia. siquidem chirographus ex uocabuli ratione est scriptura cuiusuis manu facta, à χεὶρ, quod manum sonat, et γράφω: etiã si usus eum est pro scriptura quã quis proprijs digitis exarauit, quod genus Iurisconsulti σύγγραφον dicunt: Ausonio certe Theodosius Augustus scribens αὐτόγραφον uocat.

Nam sicut ista rebus } Hic locus à nemine, quod sciam, hactenus restitutus, utcunque poterit corrigi, si in hunc modum legatur, Nam sic dicere, ut ista rebus & personis conueniant, quod in utrisque oportet, perfectae eloquentiae est. Aut si propius ueteram lectionis imitari uolueris, sic ordina: nam sic ut ista rebus et personis conueniant, quod in utrisque oportet, dicere, perfectae eloquentiae est. Colore dicendi } In comoedijs ueterum Graecorum spirare adhuc testatur Fab. lib. x. Quẽ sequar }. i Põpeius parum mihi uidetur par esse repellendis Caesaris copijs. ut non admodũ tutũ sit eius partis esse: id quod ad Pompeij contumeliam dictum uideri potest. Vnde idẽ Cicero apud Macro. cùm ad Pompeij partes se tandem contulisset, interrogatus quãdo uenisset, respõdit, sero: et causam subdens, nihil enim hic, inquit, apparati est. Cicero Cerelie } In epistolis familiaribus. Mouebant me } In Domitio Marso. Illic } In examinatione testium. Nationes totae incessantur } A quo tamen

non

tione verborum, & inclusa breuiter vrbanitate, sed in quodam longiore actu: quod de Crasso contra Brutum Cicero in secundo de oratore libro, & alijs quibusdam locis narrat. Nam cum Brutus ĩ accusatione Cn. Planci, ex duobus lectoribus ostendisset contraria L. Crassum patronum eius in oratione quam de Colonia Narbonensi habuerat, suasisse ijs quæ de lege Seruilia dixerat, tres excitauit & ipse lectores, hisq; patris eius dialogos dedit legendos: quorum cum in Priuernati vnus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum complecteretur, requirebat vbi essent eæ possessiones. Omneis autem illas Brutus vendiderat: & cum paterna manciparet prædia, turpis habebatur. Similis in Apologis quoque, & quibusdam etiam interim historijs exponendis gratia consequi solet. Sed acutior est illa atque velocior in vrbanitate breuitas. Cuius quidem duplex est forma, dicendi, ac respondendi: sed ratio communis in parte. Nihil enim in lacessendo dici potest, quod non etiam in repercutiendo. At propria quædam sunt respondentium: illa etiam ira concitati afferre solent: hæc plerunque in altercatione, aut in rogandis testibus requiruntur. Cum sint autem loci plures ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omneis eos oratoribus conuenire. In primis autem ex amphibolia, neque illa obscura, quæ Atellanę more captent, nec qualis uulgo iactantur à vilissimo quoque, conuersa in maledictum ferè ambiguitate. Ne illa quidem, quę Ciceroni aliquando, sed non in agendo, exciderunt, ut dixi, cum is candidatus qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret, Ego quoque tibi iure fauebo. Non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuuantur. Quare non hoc modo pene & ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum, Miror quid sit quòd pater tuus homo constantissimus te nobis varium reliquit: sed illud ex eodem genere præclarum, cum obijceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quòd Bouillas ante horam nonam diuertisset, vt expectaret dum Clodius à villa sua exiret, & identidem interrogaret quo tempore Clodius occisus esset, respondit, Serò. Quod vel solum sufficit, vt hoc genus non totum repudietur. Nec plura modo significari solent, sed etiam diuersa: vt Nero de seruo pessimo dixit, Nulli apud se plus fidei haberi: nihil ei neque occlusum neque obsignatum esse. Peruenit res vsque ad ænigma: quale est Ciceronis in Pletorium Fonteij accusatorem, cuius matrem dixit, dum uixisset, ludum: postquam mortua esset, magistros habuisse. Dicebantur autem, dum vixit, infames fœminæ ad eam conuenire solitę: post mortem eius bona venibant. quanquam hic ludus per translationem dictus est, magistri per ambiguitatem. In metalepsin quoque cadit ratio dictorum: vt Fabius Maximus incusans Augusti congiariorum quę amicis dabantur, exiguitatem, heminaria esse dixit. Nam congiarium cum sit commune liberalitatis atque mensuræ, à mensura ducta imminutio est rerum. Et hæc tam frigida, quàm est nominum fictio, adiectis, detractis, mutatis literis: vt Acisculum, quia esset pactus, Pacisculum: & Placidum nomine, quia is acerbus natura esset, Acidum: & Tullium, cum fur esset, Tollium, dictos inuenio. Sed hęc eadem genera commodius in rebus quàm in nominibus respondēt. Afer enim venuste Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deijcientem & reponentem, non agere dixit, sed satagere. Est enim dictũ per se vrbanũ, satagere, ēt si nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt & detracta & adiecta aspiratione, & binis cōiunctis verbis similiter sæpius frigida, aliqñ tamen recipienda. Eademq; conditio est ĩ ijs quæ à nominibus

nõ temperauit sibi Marcus Cicero. nam in oratione pro Lucio Flacco, Cares omnes lacessit, tum & Phrygas, adde Greciam uniuersam, nisi quòd rei asperitatem interiectis interim laudibus Athenensiũ atque Lacedæmoniorum lenit, & inuidiam minuit. ἀποφθεγματικὸν} Siquidem ἀποφθέγγομαι loquor, sono, pronũcio: hinc sapienter, breuiter, scitéq; uel dicta, uel responsa Græci uocant ἀποφθέγματα. Neque grauem mortem} Qui credit animam immortalem, immo iuxta Platonis disputationem in Phædone, nouit hanc uitam aliud esse nihil, quàm perpetuã quandam miseriam, in qua uidelicet anima corporis uinculo uelut carcere quotidiẽ detineatur: porro mortem demum transitũ esse, & ueram illam & cœlestem animæ genuinam uitam, quam & in hoc mundo nos pro uirili meditari iubet idem Plato, cum Philosophiã dicit aliud esse nihil, quàm mortis meditationem. Omnium horarum} Sic Tiberius Augustus apud Suetonium duos profitetur se ĩ familia habere omnium horarum homines, cum quibus iucundissime consuetudinem habeat. Porro cuiusmodi esse debeat serijs iocisq; accommodatus, scribit felicissime Gellius libro duodecimo cap. quarto. Et in eundem usum multa congerit Erasmus, qui prouerbium ex hoc dicterio fecit. Transi ad Cæsarem} Alludit dicterium hoc ad sententiam uerissimam, quæ aliena nobis semper magis placere quàm nostra dicuntur: quam feliciter extulit qui dixit,

Vicinumq; pecus grãdius uber habet.

Vsque adeo nostri nosmet pœnitet. Atque huius argumenti sententiam conscripsit Flaccus in sermonibus, Qui fit Mecœnas.

trahuntur. Multa ex hoc Cicero ĩ Verrem, sed vt ab alijs dicta: modo futurum vt omnia verreret, cum diceretur Verres: modo Herculi quem expilauerat: molestiorē apro Erymanthio fuisse: modo malum Sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset: quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene vtēdi: vt pro Cecinna Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem, Nec minus niger, inquit, nec minus confidens, q̃ȝ ille Terentianus est Phormio. Acriora igitur sunt & elegantiora, quæ trahuntur ex vi rerũ. In his maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius leuiusq; referatur: qua iam veteres illi iocabantur, qui Lētulum Spintherem, & Scipionem Serapionem esse dixerunt. Sed ea non ab hominibus modo petitur, verumetiam ab animalibus: vt nobis pueris Iunius Bassus, homo ĩ primis dicax, Asinus albus vocabatur. Et Sarmentus seu Publius Blessus Iunium hominē nigrum & macrum & pādum, fibulam ferream dixit. Quod nunc risus petendi genus frequentissimũ est. Adhibetur autem similitudo interim palam, interim inseri solet parabolæ: cuius est generis id Augusti, qui militi libellum timide porrigenti, Noli, ĩquit, dubitare tanquam assem elephanto des, Sunt quædam etiam uerisimilia: unde Vatinius, cum reus agente in eum Caluo, candido frontem sudario tergeret, idq; ipsum accusator in inuidiam uocaret: Quanuis reus sum, inquit, & panem candidum edo. Adhuc est subtilior illa ex simili translatio, cum quod ĩ alia re fieri solet, ĩ aliam mutuamur. Ea dicatur sanè fictio: vt Chrysippus, cum ĩ triumpho Cæsaris eborea oppida essent translata, et post dies paucos Fabij Maximi lignea, thecas esse oppidorum Cæsaris dixit. Et Pedo de Mirmillone qui Retiarium consequebatur, nec feriebat, Viuum, inquit, capere uult. Iungitur amphiboliȩ similitudo: vt L. Galba pilam negligenter petenti, Sic, inquit, petis, tanquam Cæsaris candidatus. Nam illud petis, ambiguum est, securitas similis. Quod hactenus ostendisse satis est. Cæterum frequentissima aliorum generum cum alijs mistura est, eaq; optima, quæ ex pluribus constat. Eadem dissimilium ratio est. Hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem cum misisset Augustus qui ei diceret, Ego si prandere volo, domum eo: Tu enim, inquit, non times ne locum perdas. Ex contrario non una species. Neque enim eodem modo dixit Augustus præfecto quem ignominia notabat, subinde interponenti precibus, Quid respōdebo patri meo? Dic me tibi displicuisse: quo Galba penulam roganti, Non possum commodare, domi maneo: cum cœnaculum eius perplueret. Tertium adhuc illud (siquidem vt ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit) Libidinosior es, quàm vllus spado: quo sine dubio & opimo decipitur, sed ex contrario. Et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit Marcus Vestinius, cum ei nunciatum esset, Aliquando desinet putere. Onerabo librum exemplis, similemq; ijs qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi uoluero singula veterum. Ex omnibus argumentorũ locis eadem occasio est. Nam & finitione vsus est Augustus de Pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alterum saltatorem dixit, alterum interpellatorem. Et partitione Galba, cum penulam roganti respondit, Non pluit, non est opus tibi: si pluit, ipse vtar. Proinde genere, specie, proprijs, differentibus, iugatis adiunctis, consequentibus, antecedētibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione parium, maiorum, minorum, similis materia præbetur. Sicut in tropos quoque omneis cadunt. An non plurima καθ' ὑπερβολὴν dicuntur? quale refert Cicero de Memmio homine prælongo, caput eum ad fornicem Fabij offendisse. Et quod P. Oppius dixit de genere Lētulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent in nascendo, decrescere genus Lentulorum. Interim vtrunq;. Quid ironia? nonne etiam quȩ sit verissima, ioci prope genus est? Qua vrbane vsus est Afer, cum Didio Gallo, qui prouinciam ambitiosissime petierat, deinde ĩpetrata ea tanquam coactus querebatur, Age, inquit, aliquid, et Reipublicȩ causa elabora. Quoq; Cicero usus est, cum Vatinij morte nũciata, cuius parum certus dicebatur author, Interim, inquit, vsura fruar. Idem per allegoriam M. Cælium melius obijcientē crimina q̃ȝ defendētem, Bonam dextram, malam sinistrā habere dicebat. Emphasi Liuius dixit ferro cotem Accium Nauium ĩcidisse. Figuras quoq; mentis, quæ σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omneis ĩ quas nonnulli diuiserunt species dictorum. Nam & ĩterrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus. Quædam vt miserantes, & quædam vt irascentes dicimus. Ridiculum est autē omne quod aperte fingitur. Stulta reprehendere facillimum est: nam per se sunt ridicula. Sed rē vrbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogauerat exeũtē de theatro Carpathiũ Tityus Maximus, an spectasset: fecit Carpathius dubitationē eius stultiorē dicēdo, Nō, sed ĩ orchestra pila lusi. Refutatio cũ sit ĩ negando, redarguēdo, defēdēdo, eleuādo, ridicule negauit Manius

Curius. Nã cũ eius accusator, ĩ Sipario omnibus locis aut nudum eum ĩ neruo, aut ab amicis redemptum ex alea, pĩxisset, Ergo ego (inquit) nunquam vici. Redarguimus iterim aperte, vt Cicero Vibium Curiũ multum de annis ætatis suæ mentientem: Tum ergo cum vna declamabamus, non eras natus. Interim & simulata assensione, vt idem Fabiæ Dolabellæ dicenti triginta se annos habere, Verum est, inquit: nam hoc iam viginti annis audio. Belle interim subijcitur pro eo qđ neges, aliud mordacius, vt Iunius Bassus querente Domitia Passieni, quòd incusans eius sordes, calceos eam veteres diceret vendere solere: Non mehercule, inqt, hoc vnquam dixi, sed emere te solere. Defensionẽ imitatus est eques Romanus, qui obijcienti Augusto quòd patrimonium comedisset: Meum, inquit, putaui. Eleuãdi ratio est duplex, vt aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendẽti vulnus ore exceptũ ĩ seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, ĩquit. Aut crimen obiectum, vt Cicero obiurgantibus quòd sexagenarius Popiliam virginem duxisset, Cras mulier erit, ĩquit. Hoc genus dicti consequens vocant quidam, atque illi simile, quo Cicero Curionem semper ab excusatione ætatis ĩcipiẽtem, facilius quotidie procœmiũ habere dixit: quia ista natura sequi & cohærere uideantur. Sed eleuandi genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est vsus in Vatinium, qui pedibus æger, cum vellet videri commodioris valetudinis factus, & diceret se iam bina millia passuum ambulare: Dies enim, inquit, longiores sunt. Et Augustus nunciantibus Tarraconensibus palmam ĩ ara eius enatam, Apparet, inquit, quàm sæpe accendatis. Transtulit crimen Cassius Seuerus. Nam cum obiurgaretur à Prætore, quòd aduocati eius L. Varo Epicureo Cæsaris amico conuicium fecissent, Nescio, inquit, qui cõuiciati sint: & puto Stoicos fuisse. Repercutiẽdi multa sunt genera: venustissimum, quod etiam similitudine aliqua verbi adiuuatur, vt Trachallus dicenti Suellio, Si hoc ita est, is ĩ exilium: si non est ita, redis, inquit. Elusit Cassius Seuerus obijciẽte quodam quòd ei domo sua Proculeius ĩterdixisset, respondendo, Nunquid ego illuc accedo? Sic eluditur & ridiculum ridiculo: vt diuus Augustus, cum ei Galli torquẽ aureum centum pondo dedissent, & Dolabella per iocum, tentans tamen ioci sui euentum, dixisset, Imperator, torque me dona: Malo te, inquit, ciuica donare. Mendacium quoque mendacio: vt Galba dicente quodam, Victoriato se vno in Sicilia quinque pedes longam murænam emisse: Nihil, inquit, mirum: nam ibi tam longæ nascuntur, ut ijs piscatores pro restibus utantur. Contraria est neganti confessionis simulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis. Sic Afer cum ageret cõtra libertũ Claudij Cæsaris, & ex diuerso quidam conditionis eiusdẽ cuius erat litigator, exclamasset, Præterea tu semper in libertos Cæsaris dicis? Nec mehercule, inquit, quicquam proficio. Cui uicinum est, non negare quod obijcitur, cum & id palam falsum est, & inde materia bene respondendi datur: ut Catulus dicenti Philippo, Quid latras? Furem uideo, inquit. In se dicere, non est fere nisi scurrarum, & in oratore vtique minime probabile. Quod fieri totidem modis, quot in alios, potest. Ideoq; hoc, quãuis freques fit, transeo. Illud uero etiamsi ridiculum, indignum tñ est hoĩe liberali, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur: quod fecisse quendam scio, qui humiliori libere aduersus se loquenti, Colaphum, inquit, tibi ducam, & formulam scribam, quòd caput durum habeas. Hic enim dubium est, utrũ ridere audientes, an indignari debuerint. Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi quæ sunt in omni hac materia uel uenustissima. Inopinatum & à lacessente poni solet: quale est quod refert Cicero, Quid huic abest, nisi res & uirtus? Aut illud Afri, Homo in agendis causis optime uestitus. Et in occurendo, ut Cicero audita falsa Vatinij morte, cum Ouinium libertum eius interrogasset, Rectene omnia? dicenti, Recte, Mortuus est, inquit. Plurimus autem circa simulationem & dissimulationem risus est, quæ sunt uicina, & prope eadem: sed simulatio est certam opinionem animi sui imitantis: dissimulatio, aliena parum se intelligere fingentis. Simulauit Afer, qui cũ in causa subinde dicentibus Celsinã dicere, cognouisset quòd erat potẽs fœmina: Quis est, inquit, iste? Celsinã enim uideri sibi uirum finxit. Dissimulauit Cicero, cum Sex. Annalis testis reum læsisset, & instaret identidem accusator ei, Hic M. Tulli, num quid potes de Sexto Annali? Versus tunc dicere cepit de libro Ennij annali sexto,

Qui potis ingentis causas euoluere belli.

Cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambiguitas, ut Cassellio, qui consultori dicenti, Nauem ducidere uolo: Perdes, inquit. Sed auerti intellectus etiã aliter solet, cũ ab asperioribus ad leniora deflectitur, ut qui interrogatus quid sentiret de eo qui in adulterio deprehensus esset, Tardum fuisse respondit. Ei confine est quod dicitur per suspicionem: quale illud apud Ciceronem, querenti quod uxor sua è fico se suspendisset: Rogo des mihi surculum ex illa arbore, ut inse-

rã. Intelligitur enim quod non dicitur. Et hercle omnis salse dicendi ratio in eo est, ut aliter quàm est, rectum uerumq; dicatur. Quod fit totum fingendis aut nostris aut alienis persuasionibus, aut dicẽdo qđ fieri nõ põt. Aliena finxit Iuba, qui querenti quòd ab equo suo esset aspersus, Quid tu, inquit, me Hippocentaurum putas? Sua C. Caßius, qui militi sine gladio discurrenti, Heus commilito pugno bene uteris, inquit. Et Galba de piscibus, qui cum pridie ex parte adesi, & uersati postero die appositi essent, Festinemus, alij subcœnant, inquit. Tertium illud Ciceronis (ut dixi) aduersus Curium. fieri enim certe non poterat, ut cum declamaret, natus non esset. Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret, à reo fœmina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio cur illam potißimum partẽ corporis uulnerare uoluisset. Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam et loricam haberes? Vel optima est simulatio contra simulationem, qualis illa Domitij Afri fuit: Vetus hẽbat testm̃, & unus ex amicis recẽtioribus sperãs aliquid ex mutatione tabularũ, falsam tabulam intulerat, cõsulens eũ, an primipilaris ei testamento suaderet ordinare suprema iudicia. Noli inquit, facere: offendis illum. Iucundißima sunt autem ex his omnibus lenia, & (ut sic dixerim) boni stomachi: ut Afer ingrato ligatori conspectum eius uitãti in foro, ꝑ nomẽclatorẽ missum ad eum, Amas me, inquit, quòd te nõ uidi? Et dispensatori, qui cũ ad nõ rñderet, dicebat subinde: Non comedi panem, & aquam bibo: Pasce, & redde quod debes. Quæ ὑπαγωγὰς uocant. Est gratus iocus, qui minus exprobrat q̃ potest: ut idem dicenti cãdidato, Semper domum tuam colui, cum posset palam negare, Credo, inquit, & uerum est. Interim de se dicere, ridiculum est: & quod in alium, si absentem diceret, urbanum non esset, quoniam ipsi palam exprobratur, mouet risum: quale Augusti est, cum ab eo miles nescio quid improbe peteret, ueniret contra Martianus, quem suspicabatur et ipsum aliquid iniuste rogaturum: Non magis, inquit, faciam commilito quæ petis, q̃ quod Martianus à me petiturus est.

Adiuuant urbanitatem & uersus commode positi, seu toti ut sunt: quod adeo facile est, ut Ouidius ex tetrasticho Macri carmine librum in malos poetas composuerit. quod fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur: ut Cicero in Accium hominem callidum & uersutum, cum is in quadã causa suspectus esset, Nisi qua Vlysses rate euasit Laertius. Seu uerbis ex ꝑte mutatis, ut in eum qui cum antea stultißimus esset habitus, post acceptam hæreditatem primus sententiam rogabatur, Cuius hæreditas est quam uocant sapientiam pro illo, facultas est. Seu fictis nouis uersibus. Simile est quod παροιμία dicitur, & prouerbia opportune aptata, ut de homine in aquam lapso, & ut alleuaretur roganti, Tollat te, qui non nouit. Ex historia etiam ducere urbanitatem, eruditum: vt Cicero fecit, cum ei testem in iudicio Verris roganti dixisset Hortensius, Non intelligo hæc ænigmata: Atqui debes, inquit, cum Sphingem domi habeas. Acceperat autem ille à Verre Sphingem æneam magnæ pecuniæ. Subabsurda illa constant stultis simili imitatione, & quę nisi fingantur, stulta sunt: ut qui mirantibus quòd humile candelabrum emisset, Pransorium erit, inquit: Sed illa similia absurdis sunt acria, quæ tanquam sine ratione dicta feruntur, ut seruus Dolabellę cum interrogaretur an dominus eius auctionem proposuisset, Domum, inquit, uendidit. Deprehensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant: ut qui testem dicentem se à reo uulneratum, interrogauerat an cicatrices haberet: cum ille ingentem in femore ostẽdisset, Latus, inquit, oportuit. Contumelijs quoque uti belle datur: ut Hispo obijcienti his acerba crimina accusatori, Mentiris, inquit. Et Fuluius propinquus legato interroganti, an in tabulis quas proferebat, chirographus esset: Et verus, inquit, domine. Has aut accepi species, aut inueni frequentißimas, ex quibus ridicula ducerentur. Sed repetam necesse est infinitas esse tam salse dicendi, quàm seuere, quas præstat persona, locus, tempus, casus denique, qui est maxime varius. Itaq; hæc ne omisisse uiderer, attigi: illa autem quæ de vsu ipso & modo iocandi complexus sum, adeo infirma, sed plane necessaria. His adijcit Domitius Marsus, q̧ de urbanitate diligentissime scripsit, quædam non ridicula, sed cuilibet seuerißimæ orationi conuenientia elegãter dicta, & proprio quodam lepore iucunda: quæ sunt quidem urbana, sed risum tamen non habent. Neque enim ei de risu, sed de urbanitate est opus institutum, quam propriam esse nostræ ciuitatis ait: & sero sic intelligi ceptam, postquam Vrbis appellationem, etiam si nomen proprium non adijceretur, Romam tamẽ accipi sit receptum: eamq; sic finit, Vrbanitas est uirtus quædam in breue dictum coacta, & apta ad delectandos mouendosq; homines in omnẽ affectum, maxime idonea ad resistendum, uel lacessendum, prout quęque res ac persona desiderat. Cui si breuitatis exceptionem detraxeris, omneis orationis uirtutes complexa sit. Nam sic constat rebus & personis: & quod in utrisq; oporteat dicere, perfectæ eloquentię est. Cur autem breuem eam eẽ uoluerit, nescio quidẽ. At quam in eodem libro dicat fuisse, & in multis, nar-

randi

rendi urbanitatē, paulo post ita finit, Catonis (ut ait) opinionem sequutus, Vrbanus homo erit, cuius multa bene dicta responsaq; erunt, & qui in sermonibus, circulis, conuiuijs, item in concionibus, omni denique loco ridicule commodeq; dicet. Risus erunt, quicunque hæc faciet orator. Quas si recipimus fini tiones, quicquid be ne dicetur & urbane, dicti nomen accipiet. Cæterum illi qui hoc proposuerat, consentanea fuit illa diuisio, ut dictorum urbanorum alia seria, alia iocosa, alia media faceret. Nam eadem est omnium bene dictorum. Verum mihi etiam iocosa quædam uidentur posse non satis urbane referri. Nam meo quidem iudicio, illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque uerbis, neque ore gestuue possit depreben di: ut non tam sit in singulis dictis, quàm in toto colore dicendi: qualis apud Græcos atticismos ille redolens Athenarum proprium saporem. Ne tamen iudicium Marsi hominis eruditissimi subtraham, seria par titur in tria genera, honorificum, contumeliosum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quoque pro Ligario apud Cæsarem. Qui nihil soles obliuisci, nisi iniurias. Et contumeliosi, quod Attico scripsit de Pompeio & Cæsare, Habeo quem fugiam, quem sequar nō habeo. Et medij, quod ἀποφθεγματικὸν uocat, & est cum ita dixit, Neq; grauem mortem accidere forti uiro posse, neq; immaturam consulari, neq; miserā sapienti. Quæ omnia sunt optime dicta: sed cur proprie nomen urbanitatis accipiant, non uideo. Quod si non solum totus (ut mihi uidetur) orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est: illa potius urbana esse dixerim, quæ sunt generis eiusdem, quæ ridicula dicuntur. & tamen ridicula non sunt: vt de Pollione Asinio serijs iocisq; pariter accom modato dictum est, Esse cum omnium horarum. Et de actore facile dicente ex tempore, Ingenium eum in nu merato habere. Etiam Pompeij quod refert Marsus, in Ciceronem diffidentem eius partibus, Tran si ad Cæsarem, me timebis. Erat enim, si de re minore, aut alio animo, aut denique non ab ab ipso dictum fuisset quod posset inter ridicula numerari. Etiā illud quod Cicero Cereliæ scripsit, reddens rationem cur illa C. Cæsaris tempora tam patienter tolera ret: Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho. Stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. Hæc quæ mouebant, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut errauerim, legentes tamen non decepi, indicata diuersa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

ARGVMENTVM.

Principio huius capitis rationem reddit cur altercationis præcepta statim inuentioni, ante reliquas rhetoricæ partes, subiungat: nē pe quòd illa tota ex sola inuentione pendeat, nec quidquam à dispositione mutuetur, neque multum à reliquis tribus partibus adiuuetur. Describit altercationem orationem esse breuem, atque concisam, quæ intentione aut depulsione constet, interrogandoq; aut respondē do fiat: qua descriptione, quid à perpetua actione differat, satis indicat. Locum habere aut in causis quæ solis probationibus inartificialibus, ut in testium interrogatione, uel etiam mixtis, continentur. Nam & separatim fit altercatio, & perpetuæ etiam actioni potest inseri. Altercandi hæc præcepta tradit: opus esse primum magna ingenij uelocitate, animi præsentia, & acrimonia: ut ex tempore quidquid dici possit: ad quod causas, instrumenta, tempora, locos & personas familiariter nosse, plurimum profuturum sit. Præterea iracundiæ uitio carendum esse, & moderatione utendum. Omnia etiam non solum refutanda, sed urbane contemnenda, eleuanda, & ridenda. Atque in altercando præcipuum esse semper, id de quo quæritur, & quid efficere uelimus, in oculis habere. Atque id quidem ingenij acumine præstari, quod à natura proficiscens, etiam arte iuuetur. Postremo multas huius acuminis cōmoditates ad omnia quæ uolumus egregie præstanda, quas stupidi, indocti & clamosi non assequantur, dinumerat.

De altercatione. Cap. V.

Altercationis pcepta poterant uideri tūc icboāda, cū oīa q ad cōtinuā orationē ptinent, peregissem: nā est vsus eius ordine vltimus: sed cū sit posita in sola inuētione, neq; habere dispositionē possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriā et pnūciationē laboret: prius q̄ secundā qnq; partiū, hanc, quæ totà ex prima pendet, tractaturus non alieno loco uideor: quā scriptores ideo fortasse alij reliquerunt, q satis cæteris pceptis, in hac quoq; uidebatur esse profectum. Constat enim aut intētione, aut depulsione, de q bus satis traditū est: q quicqd in actione perpetua circa probationes vtile est, id & ī hac breui atq; concisa p fit necesse est. Neq; alia dicūtur in altercatione, sed aliter, aut interrogando, aut rñdendo. Cuius rei ferè oīs obseruatio in illo testiū loco excussa nobis est. Tamen q latius hoc opus aggressi sumus, neq; pfectus orator sine hac virtute dici pōt paululū ipēdamus huic quoq; peculiaris operæ, quæ quidem in qbusdam causis ad victoriam uel plurimū ualet. Nam ut ī qualitate generali, in qua recte ne factum quid, an contra sit, quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæstionem finitionis actionis plerunque satis explicat, & omnia pene in qui

bus de facto constat, aut conicctura artificiali ratione colligitur: ita in ijs causis (quæ sunt frequentissimæ) quæ uel solis extra artem probationibus, uel mistis cõtinetur, asserrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quæq; memoriæ iudicis inculcanda sunt, & præstandũ quicquid in actione promisimus, & refellenda mendacia. Nusquam est deniq; q cognoscit, intentior. Nec immerito quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomẽ patronorum. At quidã litigatoribus suis illum modo ambitiosum declamandi sudorem præstitisse cõtenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamq; illam decertatoriam imperitis ac sæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaq; uideas alios plerunque iudicijs priuatis ad actiones vocari, alios ad probationes. Quæ si diuidenda sunt officia, hoc certe magis necessarium est: pudendũq; dictu, si plus litigatoribus ꝓsunt minores. In publicis certe iudicijs uox illa præconis, præter patronos, ipsum qui egerit, citat. Opus est igitur in primis ingenio veloci ac mobili, aĩo præsenti & acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, & prope sub conatu aduersarij, manus erigenda. Quare cum in omni parte huiusce officij plurimum facit, totas non diligenter modo sed etiam familiariter nosse causas: tum in altercatione maxime necessarium est, omnium personarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam. alioqui & tacendum est sæpe, & alijs subijcientibus, plerũq; studio loquendi fatue modo accedendũ: quo nõnunquam accidit, vt in nostra credulitate, aliena studia erubescamus. Neq; tantũ hoc ipsis monitoribus clarescit: quidam faciũt aperte quòd rixemur. Videas enĩ plerosq; ira percitos exclamantes, ut iudex audiat contrarium id esse quod admoneatur, sciatq; ille qui pnunciaturus est, in causa malũ quod tacetur. Quare bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerũque deformia conuicia facere ac mereri cogit, & ipsos nonnunquam iudices incitat. Melior moderatio, ac nõnũquam etiam patientia. Neq; enim refutanda tantum quæ è contrario dicuntur, sed contemnenda, eleuãda, ridenda sunt: nec vsquam plus loci reperit vrbanitas: odium mordet & pudor: contra turbantes audendum, & ĩpudentiæ fortiter resistendũ. Sunt enim quidam ꝑduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones interrupiant, & omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit: & ipsorum ĩprobitas retundenda: & iudices vel ꝑsidentes magistratus appellandi frequẽter. vt loquendi uices seruentur. Nam est res animi iacentis & mollis supra modum frontis, fallitq; plerunq;, quòd probitas vocatur, quæ est ĩbecillitas. Valet autem in altercatione plurimum acumen: quod sine dubio ex arte non uenit. natura enim non docetur, arte tamen adiuuatur. In qua præcipuum est semper id in oculis habere, de quo q̃ritur, & quod uolumus efficere: quia propositũ tenentes, ĩ rixam non ibimus: nec causę debita tempora, conuitiãdo cõteremus: gaudebimusq; si hoc aduersarius facit. Omnia tempora fere parata sunt meditatis diligẽter quę aut ex aduerso dici, aut responderi a nobis possint. Nonnũquã tamen solet hoc quoq; esse artis genus, vt quædam in actione dissimulata, subito in altercãdo proferantur: & inopinatis eruptionibus, & ex insidijs citissimo facto simillimum. Id aũt tum faciendum, cum est aliquid cui responderi nõ statim possit: potuerat autem, si tempus ad disponendum fuisset. Nam quod fideliter firmum est, à primis statim actionibus arripere optimum est, quo sæpius diutiusq; dicatur. Illud uix saltem pręcipiendum uidetur, ne turbidus & clomosus tantum sit altercator, & quales fere sunt q literas nesciunt. Nam ĩprobitas licet aduersario molesta sit, iudici ĩuisa est. Nocet etiam diu pugnare ĩ ijs quæ obtinere non possis. Nam ubi uinci necesse est, expedit cedere: quia siue plura sunt de quibus quæritur, facilior erit ĩ cæteris fides: siue unum, mitior solet irrogari pœna uerecundiæ. Nã culpam præsertim deprehensam pertinaciter tueri, culpa altera est. Dum stat acies, multi ĩ re consilij atq; artis est, ut errãtem aduersariũ trahas, et ire q̃ longissime cogas, ut vana interim spe exultet. Ideo quædã bene dissimulãtur instrumẽta. Instãt enĩ, & sæpe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris authoritatem postulãdo. Expedit etiã dare aliquid aduersario, quod pro se putet: quod apprehendens, maius aliquid cogatur dimittere. Duas interim res proponere, quarum vtrãlibet male sit electurus: quod ĩ altercatione fit potentius, q̃ in actione: quia in illa nobis ipsi respõdemus, in hac aduersarium quasi confessum tenemus. Est in primis acuti, videre quo iudex dicto moueatur, quid respuat: quod ex uultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo factove eius deprehenditur. Et instare proficientibus: & ab ijs quæ non adiuuãt, q̃ mollissime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseuerent adhibere, uel desinãt, vt illa recipi uel respui uident. Nõnunquam si rẽ euoluere propositã facile nõ sit, ĩferẽda est alia q̃õ: atq; in eam, si fieri põt, iudex auocãdus. Quid enĩ cũ rñdere non possis, agẽdũ est, nisi ut aliud inuenias, cui aduersarius rñ

dere nõ posſit? In pleriſq; iudex eſt auocãdus, vt dixi, q circa teſtes ẽ locus, et ꝑſonis mõ diſtat, quòd hic patronorũ iter ſe certamẽ, illic pugna inter teſtẽ et patronũ. Exercitatio vero huius rei lõge facilior. Nã ẽ vtiliſſimũ, frequẽter cũ aliquo q ſit ſtudiorũ eorundẽ, ſumere materiã vel verę uel ẽt fictę cõtrouerſię, & diuerſas ꝑtes altercatiõis mõ tueri: qđ idẽ ẽt in ſimplici genere q̃õnũ fieri põt. Ne illud qdẽ ignorare aduocatum volo, quo queq; ordine ꝓbatio ſit apud iudices ꝓferẽda: cuius rei eadem ĩ argumẽtis ratio eſt, vt potentiſſima prima & ſumma ponantur. Illa enim ad credendum prępa-rant iudicem, hęc ad pronunciandum.

ARGVMENTVM.

Priuſquam ad diſpoſitionẽ tranſeat, quæ libro ſeptimo tractatur, eorũ opiniones refutat, qui iudicium inuentioni ſubijciebant, tanquã rhetoricæ ſecundã parte: Cõtra quos libro tertio diſputauit. Oſtendit ergo iudiciũ ſic per oẽs orationis partes fuſum, ut ſanguis p uniuerſum corpus: & naturale eſſe, cũ non magis arte tractetur quàm guſtus & ſapor, & maxime tribus primis rhetoricæ partibus, inuẽtioni diſpoſitioni & elocutioni permixtũ. Hanc inter iudiciũ & conſiliũ differentiam aſſignat, quòd conſiliũ latentibus rebus, iudiciũ ſe proferentibus adhibeatur: quodque hoc frequentiſſime certum ſit: illud uero arte petitum, & reconditum. Quædam ex iudicio conſilione cauenda ſequendaque admonet, quæ exemplis ex Demoſthene & Cicerone petitis manifeſta reddit.

De iudicio & conſilio. Cap. VI.

His ꝑ nr̃a facultate tractatis, nõ dubitaſſem trãſire ꝓtinus ad diſpõnẽ q̃ ordine ipſo ſeq̃t', niſi uererer, ne q̃n fuerũt q iudiciũ iuẽtioni ſubiũgerẽt, ꝑteriſſe hũc locũ qbuſdã uiderer, q mea qdẽ opiniõe adeo ꝑtibus opis huius oĩbus cõnexus ac miſtus eſt, ut ne à ſentẽtijs qdẽ aut uerbis saltẽ ſingulis poſſit ſeparari: nec magis arte tradit', q̃ guſtus aut odor. Iõq; nos qd ĩ quaq; re ſequẽdũ cauẽdũq; ſit, docebimus, ut ad ea iudiciũ dirigatur. Pręcipuũ igit', ne qđ effici nõ põt aggrediamur: vt cõtraria vitemus, & cõia: ne qd in eloquendo corruptũ obſcurũq; ſit: referatur oportet ad ſenſus, q nõ docẽtur. Nec multum à iudicio credo diſtare cõſiliũ, niſi quòd illud oñdẽtibus ſe rebus adhibetur, hoc latẽtibus, & aut oĩno nõdũ rꝑtis, aut dubijs: & quòd iudiciũ frequẽtiſſime certũ ẽ: cõſiliũ vero ẽ rõ q̃dã alte petite, & plerũq; plura ꝑpẽdẽs & cõparãs, hñsq; in ſe & inuẽtionẽ, & iudicationẽ. Sed ne hæc qdẽ p̃cepta in uniuerſum ſpectãda ſunt. nã ex re ſumitur, cui locus ante actionẽ ẽ frequẽter. Nã Cicero ſũmo cõſilio vr̃ in Verrẽ uel cõtrahere tp̃a dicẽdi maluiſſe, q̃ꝫ in eo annũ quo erat Quin. Hortẽſius Cõſul futurus, ĩcidere. Et ĩ ipſis actiõibus primũ ac potẽtiſſimũ obtinet locũ. nã qd dicẽdũ, qd tacẽdũ, qd diſſitẽdũ ſit, exigere, cõſilij ẽ: negare ſit ſatius, an defendere: ubi pœmio vtẽdũ, & quali: narrãdũ'ne, & quo iure prius pugnãdũ, an ęquo: q ſit ordo vtiliſſimus: tũ oẽs colores, aſꝑe an leniter, an ẽt ſummiſſe loq expediat. Sed hæc quoq, ut q́ſq; paſſus ẽ locus, monuimus: idẽq; ĩ reliqua ꝑte faciemus: pauca tñ exempli gr̃a ponã, qbus manifeſtius appeat qd ſit qđ demõſtrari poſſe p̃ceptis nõ arbitror. Laudatur cõſiliũ Demoſthenis, quòd cũ ſuaderet bellũ Athenĩẽſibus parũ id ꝓſpe expꝑtis, nihil adhuc factũ eẽ rõne mõſtrat: poterat enĩ emẽdari negligẽtia. At ſi nihil eẽt erratũ, melioris ĩ poſterũ ſpei nõ erat rõ. Idẽ cũ offensã vereretur ſi obiurgaret populi ſegnitiẽ: ĩ aſſerẽda libertate Reip. maiorũ laude vti maluit, q eã fortiſſime adminiſtraſſent. Nã & faciles habuit aures, & natura ſeq̃batur vt meliora ꝓbanteis, peiorũ pœniteret. Ciceronis qdẽ vel una ꝓ Cluẽtio q̃libet multis exẽplis ſuffecerit or̃o. Nã qđ ĩ eo cõſiliũ maxime mirer? primã'ne expõnẽ, q̃ matri, cuius filiũ p̃mebat authoritas, abſtulit fidẽ? an qđ idẽ corrupti iudicij crimẽ trãſferre ĩ aduerſariũ maluit, q̃ꝫ negare ꝓꝑ ĩueteratã (vt ipſe dicit) ĩfamiã? An quòd ĩ re ĩuidioſa, legis auxilio nouiſſime eſt uſus? quo gñe defenſiõis ẽt offendiſſet nõdũ p̃mollitas iudicũ mẽtes. an quòd ſeipſum inuito Cluẽtio facere teſtatus ẽ? Quid ꝓ Milone? quòd nõ añ narrauit, q̃ꝫ p̃iudicijs oĩbus reũ liberaret? quòd ĩſidiarũ inuidiã in Clodiũ uertit? q̃q̃ re ṽa fuerat pugna fortuita: quòd factũ & laudauit, & tñ uolũtatẽ Milonis remouit? quòd illi p̃ces nõ dedit, & ĩ earũ locũ ipſe ſucceſſit? Infinitũ ẽ enumerare, ut Cottę detraxerit authoritatẽ: ut ꝓ Ligario ſe oppoſuerit: Corneliũ ipſa cõfeſſiõis fiducia eripuerit. Illud dicere ſatis hẽo, nihil eẽ nõ mõ ĩ orãdo, ſed ĩ oĩ uita, prius cõſilio: fruſtraq; ſine eo tradi cęteras artes, pluſq; uel ſine doctrina prudentiam, quàm ſine prudẽtia facere doctrinam.

MOSELLANVS.

VT ne à ſententijs } Quia p iudicij facultatẽ dignoſcimus quæ ſnia ſit grauis, quæ uulgaris & lãguida: in uerbis aũt p eãdẽ uirtutẽ diſcernimus ꝓpria ab ĩproprijs. Cõſiliũ uero ẽ rõ quædã, quæ quid ſit humile, quid ſordidũ, quid magnificũ, ꝓprie ſignificat, in qua re totius eloquẽtiæ, imo eruditiõis fundamentũ cõſiſtit. Porro ſi arte iuuari poſſet hæc res, certe maxime ad rẽ ptinuerit feliciter ſtatim primis ab annis iſtitutũ eẽ, ac deinde nõ niſi in optimis quibusq; ſcriptoribus uerſari, maxime uero, ſiquid ipſe iudicare ualeo, in Fabio, Plutarcho: quibus ſi quẽ adijcere uoles ex recẽtioribus, erit is citra cõtrouerſiam Eraſ. Guſtus aut odor } Quia quẽadmodum guſtus & odor ſenſus ſunt corpis, rebusq; corporeis ſentiẽdis à natura ſortiti, ſic quidã ẽ rõnis & ingenij ſenſus, p quem ſunt res ſoli ĩtellectui obnoxiæ. Diſtare cõſiliũ } Certe ex ſupioris ſeculi hoĩbus maxime Hermolaus Barbarus ꝓxime ad hãc uirtutẽ acceſſiſſe uidetur: quæ pfecto tanta eſt, ut citra eam fruſtra diſcendi laborem ſis ſubiturus.

Aptare etiam orationem locis tpibus, personis, esse eiusdem virtutis. Sed hic quia latius fusus est locus, mistusq; cum elocutione, tractabitur cum præcipere de apte dicendo ceperimus.

ARGVMENTVM.

Transitionem facit ab ijs quæ hactenus de inuentione & motu dicta sunt, ad dispositionem, cuius tractationi hunc septimum addixit: uires eius & laudes hac præfatione prædicat, & cur secundum in ordine partium Rhetorices locum obtineat, rationem reddit. Omnia præclaris similitudinibus illustrat.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA. LIBER. VII.

Præfatio de dispositionis vtilitate.

E INVENTIONE (vt arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum quæ ad docendum pertinent, executi sumus, verumetiam motus animorum tractauimus. Sed vt opera extruentibus, satis non est, saxa atque materiam, & cætera ædificanti vtilia congerere, nisi disponendis ijs collocandisq; artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas deuinxerit. Nec immerito secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil ualeat. Neq; enim, quanquam fusis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur: & siquam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes atque transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leuiter loco moti, perdunt quo vigue runt vsum: & turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant: quo confuso, peritura, sint omnia. Sic oratio carens hac virtute, tumultuetur necesse est, & sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi: multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec fine proposito, casum potius quàm consilium sequatur. Quapropter totus hic liber seruiat dispositioni. quæ quidem si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræque sint, & tot seculis nulla reperta sit causa quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & vigilet, & inueniat, & iudicet, & consilium à seipso petat. Neque inficias eo, quædam esse quæ demonstrari possint, eaq; non omittam.

ARGVMENTVM.

Quia ad bonam dispositionem faciendam necessarium est, quæ multiplicia sint, in suas partes aut species secare: principio statim capitis, quid partitio aut diuisio sit, & quo inter se differant, diffinitione explicat, nempe ut partitio sit totius in partes, diuisio generis in species sectio. Post hæc dispositionem finit esse utilem rerum ac partium in loco distributionem. Huius ordinem naturalē esse commonet, ut primæ quæstiones primo loco tractentur, uerū autem id plerunque causæ utilitate mutari: neque semper eandem esse actori quæ defensori rationem, Demosthenis & Aeschinis exemplo docet. Ergo quid ipse disponendo cum præceptis tum ratione sæpe factitarit, ut ad bonam dispositionem uiam sternat, aperit: ex quo facienda esse hæc elicimus. Omnia quæ in causa uersantur, tam ea quæ pro aduersarijs, quàm quæ pro nobis faciant, & quid efficere uterque uelit, cognoscenda, atque oculis subijcienda. Ante omnia actori hāc esse dispositionem seruandam, ut primo & summo loco firmissima, in medio infirmiora collocet. Reo grauissimum quodque primum refutandum, nisi leuiora multa falsa palam erunt, per quæ in grauissimo detrahamus aduersarijs fidem, cum aliqua tamen præfatione & excusatione dilati criminis. Ante actæ uitæ crimina plerunque prima purganda. Intuendum esse diligenter si quæstio simplex sit, aut coniuncta: Si simplex, an unum respondeamus, an plura. Si unum, an illud sit in re, an in scripto. Si plura, quæ sint illa, et quo ordine ponenda: nempe ut ab infirmis ad potentissima perueniamus. Si quæstio coniuncta, quàm diuersi sint status. Item à prima specie retrorsum quærendum esse usque ad primam generalem quæstionem: uel à genere ad extremam speciem descendendum: ut si quis accuset te furti, quæras an furto sit illi quid sublatum, an auferri potuit, an habuit quòd auferretur. Excerpendum esse quid cum aduersario nobis cōueniat, si pro nobis facit, & partiendo multiplicandum, quia hæc congregatio accusantem adiuuet, separatio defendentem. In tota aliquando materia faciendum esse, ut multis prolatis, remotione partium aut specierum utentes, id unum remaneat, quod magnopere cupiebamus. Et excutiendum esse quicquid dicit, & uelut reiectione facta, ad optimum perueniendum: quod diuisioni atque inuentioni uiam facillimam præstat: ut occisus est Clodius, à Milone, an ab alio? A Milone: iure, an iniuria? iure. uoluntate igitur, an imprudentia, an necessitate? necessitate. &c. Et quia plurimæ sunt causæ in quibus utra pars prior dicere debeat, incertum sit, hoc in foro diiudicari ait uel atrocitate formularum, uel modo petitionum, uel sorte: quanquam id in multis inuentu uideatur difficillimum. Occultiores quæstiones, & in ipsis sententias, uerba figuras, colores: ingenio cura & exercitatione inueniri. Atque in deligendis quæstionibus utilis speciosis esse præponenda. Omnia subiectis exemplis fusissime etiam descriptis explanat.

De dispositione

De dispositione facienda. Cap. I.

MOSELLANVS.

COmmissas deuinxerit } Committere hoc loco uocabulum proprium architectorum est, duo uel saxa uel ligna īter se coaptata cōstringentium, idq; uel interfusa calce in ipsam rimam, uel ferro impacto in utrunque, uel bitumine, uel quouis alio ferrumine. Hinc commissura dicitur ipsa coniunctio, atque ea pars qua sic duo inter se committuntur. Hæc ex Vitruuio.

SIt igitur (ut supra significaui) diuisio, rerum plurium in singulas partitio, singularum ī partes, discretus ordo, & recta quædā locatio prioribus sequentia annectēs dispositio, utilis rerum ac partiū ī locos distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionem plerunque vtilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cuius rei vt cætera exempla ꝓteream, Demosthenes quoq; atq; Aeschines possunt esse documento, in iudicio Ctesiphontis diuersum secuti ordinē: cum accusator à iure quo uidebatur potentior, ceperit: patronus omnia uel pene omnia ante ius posuerit, quibus iudicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit: alioqui semper petitoris arbitrio diceretur. Deniq; in accusatiōe mutua, vt se vterque defendat priusquam aduersarium arguat, omnium rerum necesse est ordinem esse diuersum. Igitur quid ego sim secutus, quod partim præceptis, partim vsurpatum ratione cognoueram, promā: nec vnquam dissimulaui. Erat mihi curæ in controuersijs forēsibus, nosse omnia quæ in causa versarentur. Nam in schola certa sunt, & pauca, & ante declamationem exponuntur, quę θέματα Gręci uocant, Cicero proposita. Cū hęc in conspectu quodammodo collocaueram, non minus pro aduersa parte ꝙ pro mea cogitabam. Et primum (quod non difficile dictu est, sed tamen ante oīa intuendum) constituebam quid utraq; pars uellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogitabam quid primū petitor diceret. Id aut cōfessum erat, aut cōtrouersum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar: nōnunquam etiam quod inde obtinebatur, cōfessum erat. Vbi primum ceperat non cōuenire, quęstio oriebatur. Id tale est, Occidisti hominem, occidi. cōuenit: transeo. Rationem reddere debet reus, quare occiderit. Adulterum, inquit, cum adultera occidere licet. legē esse certum est. Tertium iam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. Non fuerunt adulteri, fuerunt: quęstio. de facto ambigitur, coniectura est. Interim vero et tertium confessum est, adulteros fuisse: sed tibi, inquit accusator, illos nō licuit occidere. exul enim eras, & ignominiosus. de iure quęritur. At si protinus dicenti, occidisti: respondeatur, non occidi: statim pugna est. Sic explorandum est ubi controuersia incipiat, & considerari debet quę primam quęstionē facit. Intentio simplex, Occidit Saturninum Rabirius. cōiuncta, Lege de sicarijs commisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendo, & Cn. vulnerādo, & Salarium item occidendo cadit. Nam sic diuersæ propositiones erunt. quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex coniuncta propositione plures esse quæstiones ac status possunt, si aliud negat reus, aliud defendit, aliud iure actiōis excludit. In quo genere agenti est dispiciendum, quid, quoq; loco diluat. Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio à Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti vehemētius, vt putet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio: quia & initio mouendus sit iudex, & summo impellendus. At pro reo plerunq; grauissimum quicq; primum mouendum est, ne illud spectās iudex reliquorum defensioni sit auersior. Interim tamen & hoc mutabitur, si leuiora illa palam falsa erunt, grauissimi defensio difficilior: vt detracta prius accusatoribus fide, aggrediamur vltimum, iā iudicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio: ne id quod non statim diluemus timere videamur. Anteactæ vitæ crimina plerunq; prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoq; pro Vareno Cicero in vltimum distulit: non quid frequentissime, sed qd tum expediret, intuitus. Cum simplex intentio est, videndum est an vnum aliquid respondeamus, an plura. Si vnum, in re quæstionem instituamus, an in scripto. Si in re, negandum sit quod obijcitur, an tuendum. Si in scripto, in qua specie iuris pugna sit, & in ea de verbis, an voluntate quæratur. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua iudicium sit constitutum. Nam quædam in scholasticis ponuntur ad coniungendam modo actæ rei seriē: vt, Pater expositum qui agnouerit, solutis alimentis recipiat. Minus dicto audientem filium liceat abdicare. Qui expositum recepit, imperat ei nuptias locupletis ꝓpinqui: ille ducere vult filiā pauperis educatoris. Lex de expositis ad affectum pertinet, iudicium pendet ex lege abdicationis. Nec tamen semper ex vna lege quæstio est, vt in ἀντινομίᾳ. His spectatis apparebit circa

occisum esse constat, non in solitudine, vt a latronibus suspicer: non prædę gratia, quia inspoliatus est: non hæreditatis spe, quia pauper fuit. odiū igitur in causa. quis inimicus? Quę res autem faciliorem diuisio ni uiam pręstat, eadem inuentioni quoq;, excutere quicquid dicitur, potest, et uelut reiectione facta ad optimū puenire. Accusatur Milo quòd Clodiū occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat negare: si non potest, occidit: ergo aut iure, aut iniuria. Vtiq; iure: aut uoluntate igitur, aut necessitate. nam ignorantia prętendi non potest. Voluntas anceps est. Sed quia ita id homines putant, adiungenda defensio, vt id pro Republica fuerit. Necessitate, subita igitur pugna, non pręparata. alter igitur insidiatus est. Vter? profecto Clodius. vidésne vt ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem? Adhuc, Aut vtiq; voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non. Tutius si noluit. Fecerūt ergo serui Milonis, neq; iubente, neq; sciente Milone. At hęc tam timida defensio detrahit authoritatē illi, qua recte dicebamus occisum. Adijcitur, Quod suos quisq; seruos ī tali re facere voluisset. Hoc eo est vtilius, quòd sæpe nihil placet, & aliqd dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod minime malum. Propositione aliquando aduersarij utendum: et esse nonnunquam communem eam suo loco dictum est.

Multis millibus uersuum scio apud quosdā esse quæsitum, quomodo inueniremus vtra pars deberet prior dicere: quod in foro vel atrocitate formularum, vel modo petitionum, vel nouissime sorte dijudicatur. In schola quæri nihil attinet, cum in declamationibus ijsdem narrare, & contradictiones soluere, tam ab actore q̄ a defensore concessum sit. Sed in plurimis controuersijs ne īueniri quidem potest: vt ī illa, Qui tres liberos habebat, Oratorem, Philosophum, & Medicum, testamento quatuor partes fecit, & singulas singulis dedit: unam eius esse uoluit, qui esset utilissimus ciuitati. Contendunt quis primus dicat: incertum est, propositio tamen certa. Ab eo enim cuius personam tuebimur, incipiendum erit. Et hæc quidem de diuidendo in uniuersum præcipi possunt. At quomodo inueniemus etiā illas occultiores quæstiones? scilicet quomō sententias, verba, figuras, colores? Ingenio, cura, exercitatiōe. Nō tamen ferè vnquam nisi imprudentem fugerint, si(ut dixi)naturam sequi ducem uelit. Sed plerią; eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis speciosis modo, vel nihil ad probationem conferentibus. Alij nihil vitantes, ea quę in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quo facilius appareat, vnam de schola controuersiam non ita sanè difficilem aut nouam proponam in exemplum: Qui reo proditionis patri nō affuerit, exhæres sit. proditionis damnatus, eum aduocato exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusticus nō affuit: damnatus abijt cum aduocato in exiliū. Rusticus cum fortiter fecisset, præmij nomine impetrauit restitutionem patris, & fratris. Pater reuersus intestatus decessit: petit rusticus partem bonorū, orator totum sibi uendicat. Hic illi eloquētes, quibusq; nos circa lites raras solicitiores, ridiculi uidemur, inuadent personas fauorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbellem, pro restitutore cōtra ingratum, pro eo qui parte contentus sit, contra eū qui fratri nihil dare ex paternis uelit. Quę omnia sunt in materia, & multum iuuant, victoriā tamen non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit, præcipites, vel obscuræ. Nā ea nunc virtus est, vt pulchre fuerit cum materia tumultu & clamore transactum. Illi vero quibus propositum quidem melius, sed cura ī proximo est, hæc velut innatantia uidebunt, excusatū esse rusticum, qui non interfuerit iudicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere quod imputet reo, cum is damnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, non auarum, impium, ingratum, qui diuidere noluit cum fratre, eoq; sic merito. Quęstionem quoque illam primam scripti & uoluntatis, qua non expugnata non sit sequentibus locus. At qui naturam sequetur, illa cogitabit profecto, primo hoc dicturum rusticum, Pater ītestatus duos nos filios reliquit, partem iure gentium pcto. Quis tam imperitus, quis tam procul a literis, qui non sic incipiat, etiam si nesciert quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leuiter adornabit, ut iustam. Nempe sequetur, vt quæramus quid huic tam ęquę postulationi respondeatur. At id manifestū est. Lex est quę iubet exhęredem esse eum, q patri proditionis reo non affuerit: tu autē non affuisti. Hāc propositionem necessario sequitur legis laudatio, & eius q non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur ī confessis: redeat aīus ad petitorem: nunqd non hoc cogitet necesse est, nisi q sit plane hebes? Si lex obstat, nulla lis est, inane iudicium est: atq; & legem esse, et hoc quod ea puniat, a rustico factū, extra dubitatiōnē est. Quid ergo dicemus? Rusticus eram. Sed lex erat, omnes cōplectitur: nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari ī aliqua parte lex posit. Quid aliud(sępius dicā) natura permittit, q̄ vt cū uerba contra sint, de uoluntate quæratur? Generalis igitur quęstio, uerbis, an uoluntate sit standum. Sed enim in commune de iure oī disputandum semper, nec vnquam satis iudicatum est. Quęrendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an ali

quid inueniri posſit quod ſcripto aduerſetur. Ergo quiſquis non affuerit, exhęres erit? quiſquis ſine exceptione: iam ſe illa vel vltro offerent argumenta, Filius infans & ęger non affuit, & qui aberat, et qui militabat, & qui in legatione erat. Iam multum acti eſt: poſſet aliquis non affuiſſe, & hęres eſſe. Tranſeat nunc idem ille qui cogitauit, ut ait Cicero, tibicinis Latini modo ad diſertum: Vt iſta concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuiſti, nec militaſti, nec in legatione fuiſti. Non aliud occurrit q̃ illud, Sed ruſticus ſum. Contra quod palam eſt, dicet, Vt agere non potueris, aſſidere potuiſti. & verum eſt. quare redeundum eſt ruſtico ad animum legumlatoris: Impietatem punire voluit, ego autem impius non ſum. Cõtra quę diſertus, Tu impie feciſti, inquit, cum exhæredationem meruiſti: licet te poſtea vel pœnitẽntia, vel ambitus ad genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus ē pater. Videbaris enim de cauſa pronunciaſſe. Ad hæc ruſticus, Tu vero cauſa damnationis fuiſti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras. Hæc cõiecturalia. Illud quoq; quod coloris loco ruſticus dicit, patris fuiſſe tale conſilium, ne uniuerſam domum periculo ſubijceret. Hæc prima quæſtione ſcripti & volũtatis continentur. Intendamus ultra animum, videamusq́; an aliquid inueniri præterea poſſit quo id modo fiat. Sedulo imitor quærentem, vt quærere doceam, & omiſſo ſpecioſiore illo ſtyli genere, ad vtilitatem me ſummito diſcentium. Omnes adhuc quæſtiones ex perſona petitoris ipſius duximus: cur non aliquid circa patrem quęrimus? Dictum vero eſt, Cui quis non affuerit. exhęres erit. Cur nõ conamur & hic quærere, nũ cuicunq; non affuerit? Facimus hoc ſępe in ijs cõtrouerſijs, in quibus petuntur in vincula, q parentes ſuos non alunt, an eum qui teſtimonium in filium impietatis reũ dixit? an eum qui filium lenoni vendidit? In hoc d̃ quo loquimur patre, quid apprehendi poteſt? Dãnatus eſt. Nunquid igitur lex ad abſolutos tantum patres pertinet? dura prima fronte quæſtio. Non deſperemus, credibile eſt hoc uoluiſſe legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deeſſent. Sed hoc dicere ruſtico verecundum eſt, quia innocentem fuiſſe patrem fatetur. Dat aliud argumentum controuerſię, Damnatus proditionis cum aduocato exulet. Vix videtur poſſe fieri, vt pœna filio eadem, patri & ſi affuerit, & ſi non affuerit, conſtituta ſit. Pręterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile eſt, de nõ aduocato dãnati ſcriptum. An poſſint enim bona eſſe vlla exulis, ruſticus in vtraq; parte dubium facit. Diſertus & verbis inhęrebit, ĩ quibus nulla exceptio eſt: & propter hoc ipſum pœnam eſſe conſtitutam eis qui non affuerint, ne periculo exilij deterreantur ab aduocatione, & ruſticum ĩnocenti non affuiſſe dicet. Illud ꝑtinus non indignũ quad annotetur, poſſe ex vno ſtatu duas generales fieri quæſtiones, an quiſquis, an cuicũque. Hæc ex duabus perſonis quæſita ſunt. Et tertia autem, quæ eſt aduerſarij, nulla oriri quæſtio poteſt: quia nulla fit ei de ſua parte controuerſia. Nondum tamen cura deficiat. Iſta enim omnia dici poſſent etiam non reſtituto patre. Nec ſtatim eo tendamus, quod occurrit vltro, à ruſtico reſtitutum. Qui id ſubtiliter quæret, aliquid ſpectabit vltra. Nam vt genus ſpeciem ſequitur, ita ſpeciem genus pręcedit. Fingamus ergo ab alio reſtitutum, ratiocinatiua atq; collectiua quęſtio orietur, an reſtitutio pro ſublatione iudicij ſit, & perinde ualeat, ac ſi iudiciũ non fuiſſet. Vbi tentabit ruſticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuiſſe ſuorum reſtitutionem vero pręmio, niſi patre perinde ac ſi accuſatus non eſſet, reuocatoq; quę res, aduocati quoque pœnam, tanquam is non affuiſſet, remiſerit. Tum veniemus ad id quod primum occurrebat, à ruſtico reſtitutum eſſe patrem. Vbi rurſus rõcinamur, an ruſticus reſtitutor accipi debeat ꝑ aduocato, quando id præſtiterit, quod aduocatus petijt: nec improbum ſit pro ſimili accipi, quod plus eſt. Reliqua iam æquitatis ſunt, vtrius iuſtius ſit deſiderium. Id ipſum adhuc diuiditur, etiam ſi vterq; ſibi totum vendicaret, nũc vtiq;, cum alter ſemiſſem, alter vniuerſa, fratre excluſo. Sed his tractatis, etiam magnum momentum habet apud iudices patris memoria, cum præſertim de bonis eius quæratur. Erit ergo coniectura, qua mente pater inteſtatus deceſſerit. Sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius ſtatus inſtrumentum eſt. Plerunq; autem in fine cauſarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit vtilitas: vt ſi in iure minus fiduciæ erit, æquitate iudicem præparemus. Nihil habui amplius quod in vniuerſum pręciperem. Nunc eamus per ſingulas cauſarum iudicialium partes, quas ut perſequi ad vltimam ſpeciem, id eſt ad ſingulas lites controuerſiasq́; non poſſum: ita de generalibus ſcribere licet, vt quæ in quem ſtatum frequentiſſime incidant, tradam. Et quia natura prima quęſtio eſt, factum ne ſit, ab hac ordiar.

A R G V M E N T V M.

Hactenus de diſpoſitione in uniuerſum, nunc de eadem ſpecialius in ſingulis ſtatibus: quorum natura primus eſt coniecturalis, quo an ſit res

sit res quæritur, præcipere aggreditur. Ergo à coniectura orditur, quam primum diuidit, nam ante libro tertio definierat. Eam aut in re, aut in animo, & utranque trium temporum esse docet: præsentis, præteriti, & futuri. Quæ in re sit, quæstionem habere generalem, aut specialē: generalē, ut an mundus prouidentia gubernetur. specialem, ut an regnum affectet Manlius. Ex præterito iudicia esse, & factorum causas, ut cum quæritur unde bellum. Quæ fiunt, & futura sunt, ex præteritis colligi. Animi coniecturas in omnia etiam tempora cadere: & esse ubi persona est, & de facto constat: ut qua mente Ligarius in Africa fuerit &c. Per coniecturas etiam de qualitate & quantitate quæri: ut an sol maior terra? An luna globosa? Coniecturæ quæ accusatione & defensione cōstet, triplex genus esse: Vnum de authore & facto. Alterum de facto tantum. Tertium de authore tantum. Ex tertio, criminum translationes in alium, & mutuas accusationes nasci: quæ uaria inter se comparatione uel ex toto, uel ex parte aliqua constent. In quibus nostra defensio accusationem aduersarij præcedere debeat, rationes subiungit. Tum quo queq; modo tractanda sint, siue negentur, siue confessa sint, fusissime explicat. Addit & coniecturam duplicem accusationi mutuæ simillimam: ut in qua tyrannicidij duo medici præmium petant: quorum primus uenenum dedit, quo non est ille mortuus: alter antidotum quo statim decessit. Vbi personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia, non aliter quàm in mutua accusatione comparentur. Qua etiam ratione tractari illud oporteat, in quo de duobus citra accusationem quæritur utrum factū sit. Coniecturæ locos & tractationē adiungit: eā his tribus capitibus contineri ostendit: an uoluerit, an potuerit, an fecerit. In primo tria spectari: personas, causas, & cōsilia, & quid de unoquoq; in utrāq; partē dicēdum sit, copiosissime tradit. In secundo, an potuerit, locum, tempus, difficultates, occasiones, quæ etiam ad animi coniecturam ualeāt, considerari. In tertio, in quo an fecerit quæritur, cōiuncta, consequentia, signa, antecedētia, antedicta & facta nostra et aliena discuti. Ad quam rationem reliqua omnia coniecturæ genera reduci possint: ut furti, crediti, depositi, proditionis affectatæ tyrannidis, adulterij, falsi, nisi quòd adulterij causæ aliquid habeant proprij, quia duorum plerunque discrimen fit, & de utriusque uita dicere oporteat: quæ ratio in crimine falsi ferè fit eadem.

De coniectura. Cap. II.

Coniectura omnis, aut de re, aut de animo est. Vtriusque tria tempora, præteritum, præsens, futurum. De re & generales quæstiones sunt, & definitæ, id est quæ non continentur, & quæ continentur. De animo quæri non potest, nisi ubi persona est, & de facto constat. Ergo cum de re agitur: aut quid factum sit, in dubium uenit, aut quid fiat, aut quid sit futurum: ut in generalibus, an atomorum concursu Mundus sit effectus: an prouidentia regatur, an sit aliquando casurus. In definitis, an parricidium commiserit Roscius: an regnum affectet Manlius: an recte Verrem sit accusaturus Q. Cæcilius. In iudicijs præteritū tempus maxime ualet. Nemo enim accusat nisi quę facta sunt. Nam & quæ fiant, & quæ futura sint, ex pręteritis colliguntur. Quæritur & unde quid ortum: ut pestilentia, ira deum, an intemperie cæli, an corruptis aquis, an noxio terræ halitu. Et quæ causa facti: ut quare ad Troiam quinquaginta reges nauigauerint, iureiurando adacti, an exēplo moti, an gratificantes Atridis. quæ duo genera non multum inter se distant. Ea uero quæ sunt præsentis temporis, si non argumentis, quæ necesse est præcessisse, sed oculis deprehendenda sunt, nō egent coniectura: ut si apud Lacedemonios quęratur an Athenis muri fiant. Sed & illud potest uideri extra hoc propositum coniecturæ genus, cum de aliquo homine quæritur, qui sit: ut est quæsitum contra Vrbinię heredes, si is qui tanquam filius petebat bona, Clusinius Figulus esset, an Sosipatri, nam & substantia eius sub oculos uenit, ut non possit quæri an sit, quo modo ultra Oceanum, nec quid sit, nec quale sit, sed an

MOSELLANVS.

Ex utraque parte } Actoris & rei. Cuius rei } diuersitatis. Demosthenes quoque } Demosthenes ob uirtutes corona aurea honorandum se censuit, eo quòd ad extruendos ciuitatis muros pecuniam è domesticis facultatibus erogasset, id quod contra leges libertatis habetur, uidelicet ne quis per eā occasionem ad tyrānidem aspiraret. Tum & aliæ fuerunt leges, quarum præuaricatione reus premebatur, atque in primis, quòd si corona aurea authoritate Senatus cui decernatur, id publicandum in curia: si uero plebiscito, in concione populi: quorum neutrum seruatū queritur Aeschines. Atque Aeschines } Quoniam Aeschines hoc nomine reum fecit, quòd contra legem in senatu sententiam dixisset. Pauperis educatoris } Quòd uidelicet non inmerito duceret filiam pauperis educatoris, si pater uerus non solueret alimenta. Porro leges ciuiles nō consentiūt in nuptias, nisi uoluntas parentum accesserit. Probationum loco } Suspicor hoc, probationum loco, maioris lucis gratia à quopiam studioso olim annotatum, uidelicet ut sciretur quo loco à Fabio concessum hoc, de argumentis disponendis. Neque enim mos est Fabio ad plenum adeo & solicite repetere quo quid loco dictum sit. Procuratorē habendi sit ius } Procurator is est, qui aliena negocia mandato domini administrat. constituitur autem coram, uel per nuncium, uel per epistolam. Item ueteranis procuratores dari possunt, militibus non possunt. sic Iurisconsultus tradit libro tertio Pandectarum titulo de procuratoribus. Ex asse heres } Nam Iurisconsulti totam hereditatem assis nomine intelligunt, quam deinceps in suas partes diuidunt: qua de re in Pandectis habes titulo de institu. here. libro uigesimo octauo, et libro sexto de petitione hered. Porro ad hæc plenissime intelligenda plurimum adiumēti attulerit liber primus Gulielmi Budæi de Asse, et eius partibus. In factis } In quæstionibus facti. Proprium uirum } Aldus hoc loco paulo curiosior, pro uirum, quod est in antiquis exemplis, subiecit Viriatum, proprium tyrāni nomē. malo ego antiquiorem lectionē, cum propter codicum cōsensum tum uero maxime quòd subiungitur, mulier occidit, uxor occidit, quoniam dubium nō est quin uxor ad uirum tyrannum referatur. Aut præuaricatione } Quanquam Iurisconsulti discrimen faciunt inter præuaricationem, calumniam, & tergiuersationem, ut uidelicet præuarica-

tio fit, cum accusator segniter agit dedita opera, & potentissima quæque in accusando omuttit, quo uidelicet effugiat supplicium reus: & calũnia, falsorum criminum obiectio: tergiuersatio uero, cum ab actore causa ĩ totum negligitur, et omnia hæc dolo malo: tamen hoc loco præuaricationem accipit Fabius generaliter, ut & tergiuersationẽ includat: alioqui non procedit Fabij argumentatio, uidelicet non omnibus propositis quibus fiat ut quis reus absoluatur.

Propositione } Intentione summæ causæ. Multis millibus uersuum } Seriem dictionis uersum uocat. Vtra pars } Cum duo uidelicet æqualem causam habent: hæc quæstio locum tantum habet in iudicijs quæ exercentur præsentibus quasi eiusdẽ causæ socijs, id quod usu uenit ĩ causis familiæ herciscundæ, id est hæreditatis diuidundæ, communis diuidundi, & finium regũdorum. Petitionum } prouocationum. Narrare } Proponere. Possessore } Qui communẽ hæreditatẽ habet in sua manu, alias defensore. Propositio } Actionis quæ intenditur. Colores } Velut quosdam habitus dictiõis. Locis speciosis } Quæstionibus copiosis, & magnam utilitatem & ubertatem dicendi præbentibus, quales sunt communes quæstiones, & uulgo frequentissimæ. Ea } Scilicet quæ sunt cõia. In oculos } Aperta quæ sunt remotiora, aut occultiora, aut simile quippiã decet.

Cũ fecisset fortiter } In remp.

Fauorabiles personas } Quæ fauorem iudicis possunt demereri. Quæ omnia } Iam hic excusat pro rustico. Sentẽtiæ } Quibus clauduntur periodi. Præcipites } Argutæ hoc est, quæ tametsi prima fronte argutiam & acumen habere uidentur, attamen si semel atque iterum excusseris, uanæ apparent, & uelut concidunt. Vel obscuræ } Vt uidelicet obscuritas admirationem faciat, ut nunc nostro seculo gregarijs Oratoribus. Tumultu & clamore } Tumultum hic & clamorem intelligo, audientium acclamationem, atq; item applausum. siue id in scholæ declamantibus cõtingat, siue in foro orantibus: qui mos Quintiliani seculo, atque item huius discipuli Plinij iunioris, usq; adeo inualuit, ut Plinius de hac re præceptum dans in epistolis, dicat, Scito eum pessime dicere, cui q̃ maxime fuerit applausum: quòd uidelicet quæ erudita sunt, à paucis, hoc est eruditis iudicari queant, uulgus autem nõ tam iudiciũ, quo caret, quàm affectuum sequitur impetum.

quid sit. Verum hoc quoque genus litis ex præterito pẽdet, an hic sit ex Vrbinia natus Clusinius Figulus. Fuerunt autem tales nostris etiam temporibus controuersiæ, atque aliquæ in meum quoque patrocinium inciderunt. Animi coniectura non dubie in omnia tẽpora cadit, Qua mẽte Ligarius in Africa fuerit, Qua mente Pyrrhus fœdus petat, Quomodo laturus sit Cesar si Ptolemæus Pompeiũ occiderit. Quæritur p̃ coniecturã et q̃titas & qualitas circa modum, spẽm, numerum. An sol maior quàm terra, Luna globosa, an plana, an acuta. Vnus Mũdus, an plures. Itemq; extra naturales quæstiones, maius bellum Troianum, an Peloponẽsiacum. Qualis clypeus Achillis. An unus Hercules. In ijs autem quæ accusatione ac defensione cõstant unum est genus in quo quæritur & de facto, & de authore. Quod interim coniunctam quæstionem habet & utrunque pariter negatur: interim separatam, cum & factum sit, nec'ne: & si de facto constet, à quo factũ sit, ambigitur. Ipsum quoque factum aliquando simplicem quæstionem habet, an homo perierit: aliquando duplicem, ueneno, an cruditate perierit. Alterum est genus de facto tantum, cũ si id certum sit, non potest de authore dubitari. Tertium de authore tantũ cum factum constat, sed à quo factum sit, in controuersiam uenit. Et q̃d tertio loco posui, non est simplex. Aut enim reus fecisse tãtũmõ se negat, aut aliũ fecisse dicit. Sed ne ĩ alterũ q̃dẽ trãsferẽdi criminis una forma est. Interdum enĩ substituitur mutua accusatio, q̃ Græci ἀντικατηγορίαν uocant, nostrorum quidam concertatiuam. Interdum in aliquam personam, quæ extra discrimen iudicij est, transfertur, & alias certam, alias incertam. Et cum in certam, aut in extrariam, aut in ipsius qui perijt, uoluntatem. In quibus similis atque in ἀντικατηγορίᾳ personarum, causarum, cæterorum comparatio est: ut Cicero pro Vareno in familiam Ancharianam: pro Scauro circam mortem Bostaris in matrem auertens crimen, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis genus, in quo uterq; à se factum esse dicit: & illud in quo non personæ inter se, sed ipsæ res colliduntur, id est, non vter fecerit, sed vtrum factum sit. Cum de facto & de authore constat, de animo quæri potest. Nunc de singulis. Cum pariter utrunque negatur, hoc modo, Adulterium non commisi. Tyrannidem non affectaui. In cædis ac ueneficij causis frequens est illa diuisio, Non est factum, & si est factum, ego non feci. Sed cum dicimus, Proba hominem occisum, accusatoris tantum partes sunt: à reo nihil dici contra præter aliquas fortasse suspiciones potest, quas spargere quammaxime varie oportebit: quia si vnum aliquid affirmaris pro-

Cura in proximo } Quasi cognata. Hæc } Videlicet quæ supra dicta sunt pro rustico.

Expugnata } Euicta. Sequẽtibus } .s. argumentis. Literis } Græcis. Incipiat } Quẽadmodũ præscripsi, ut uere gẽtiũ pendat. Propõ } Rhetorica. Tã æquæ } Tã manãti ex naturali lege. Postulationi } Petitioni hæredis. Confessis } In eis de quibus conuenit inter partes.

Hoc } tantum, derelictum patrem. An uoluntate sit standũ } Quia leges scire, ut Iurisconsulti dicunt, non est uerba, sed proprietatem & mentẽ iuris tenere & amplecti. ratio enim est anima legis. Satis } Accurate leges communes ad particularia transire. Exceptione } Quod tamen absurdum est.

Argumenta } Verba absurditatem cõprobantia. Actũ } Contra legem alias acti. Idem ille } Orator. Cogitauit } Sic meditatus causam & progressum, & iudicij cursum. Vt ait Cicero } In oratione pro Lucio Murena, quo loco M. Tullius anxias has & superstitiosas Iurisconsultorum meditationes in Seruij Sulpitij inuidiam docet. Porro tibicinem Latinũ hic uocat, quòd comœdia latina pro Græcorum choris, tibijs iã dextris, iã sinistris distĩguitur. Alludit ergo Cicero p̃ trãsitũ ab actore ad reũ, uel à reo ad actorẽ p̃tiũ, ad dextras & sinistras tibias comœdiarũ Latinarũ. Qui plura sup̃ hac re desiderat, legat q̃ erudite cõgessit in

vestibulo

uestibulo Terētianæ comœdiæ Aelius Donatus. Ad disertū} Personā diserti fratris assumat. Vt ista} posse aliquem non abfuisse, & tamen heredem esse. Occurrit} Pro persona rustici. De causa} Silentio tuo, abs sonis. Coloris} Introducti cō filij uerisimilis argumenti causa. Intendamus} a nimum acriter. Reum} Qui non aluerit parentem, aut accusatum de peregrinis sacris in urbem adductis. Erat enī capitale, & apud Gentiles contra magistratuum authoritatem, noua & peregrina sacra, aut nouum etiam colē dorum sacrorum ritum inducere. Quæ res Græcis, & maxime Platoni describitur. Hæc lex cicutam bibere coegit Socratem, noui cuiuspiam et unius numinis cultorem, ligneorum aūt & saxeorum irrisorem. Vendidit lenoni} Et per hoc filij pudicitiam prostituit. Lex} scilicet de filio exhæredando, quòd patri proditionis reo non adfuerit. Dura} Noua. Verecundum} Religio est, dicere timeo hoc, propterea non adfuisse parenti. Ad exules} Quia scilicet sunt infames, nec iure agere possunt, ut in titulo, De his qui infamia notantur. Vtraque parte} Et per hoc modestia cōmendatur, qui nolit aperta fraude agere cum fratre. Ne periculo} Et sic deseratur causa patris. Deficiat} Meditanti oratori. Tentamus ea} ingenium nostrum applicemus. Id} commodum suæ causæ. Vltra} illud quod prima fronte occurrit. Sublation} Annihilatione, ex authoratiōe. Peride} æquali cōditiōe: q̄a alioq; duo præmia postulasset rusticus, alterum quo pater, alterū quo frater restitueretur. Reliqua} Querēla p rustico. Id ipsum} Quæsitū. Nunc uiq;} Diuiditur maxime. Semissem} Dimidiū hereditatis. Vniuersa} Patris bona. Patris memoria} Vita functi. Instrumētū est} Ducitur ex altero statu, uel etiā dat occasionē alteri statui: uidelicet an non iure pater totā hereditatē testi moni filio reliquisset.

bandum est, aut causa periclitandum. Nam *ut cum inter id quod ab aduersario, & id quod à nobis propositum est, quæritur, videtur utiq; alterum verū esse ex aduerso vnum est quo defendimur, reliquum est quo premimur.* At *cum quærimus de ambiguis signis cruditatis & veneni, nihil tertium est: ideoq; vtraq; pars quod proposuit tuetur.* Interim *autem ex re quæritur, veneficium fuerit, an cruditas, cum aliqua ex ipsa citra personam quoq; argumenta ducuntur.* Refert *enim, conuiuiū præcesserit, an tristitia: labor, an ocium: vigilia, an quies.* Aetas *quoq; eius qui perierit, discrimen facit.* Interest, *subito defecerit, an longiore valetudine consumptus sit.* Liberior *adhuc in utranque partem disputatio, si tantum subita mors in quæstionem uenit.* Interim *ex persona probatio rei petitur, vt propterea credibile sit venenum fuisse, quia credibile est ab hoc factum veneficium: vel contra.* Cum *uero de reo & de facto quæritur, naturalis ordo est, vt prius factum esse accusator probet, deinde à reo factum.* Si *tamen plures in personam prabationes habuerit, conuertet hunc ordinem.* Defensor *autem prius negabit esse factum: quia si in hac parte vicerit, reliqua nō necesse habet dicere: victo superest ut tueri se possit.* Illic *quoq; vbi de facto tantum controuersia est, quod si probetur, non possit de authore dubitari: similiter argumenta & ex persona, & ex re ducūtur, sed in vnam facti quæstionem: sicut in illa controuersia (vtendum est enim & his exemplis, quę sunt discentibus magis familiaria)* Abdicatus *medicinę studuit. cum pater eius ęgrotaret, desperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus, sanaturum se dixit, si is potionem à se datam bibisset.* Pater *acceptę potionis epota parte, dixit venenum sibi datum: filius quod reliquum erat, exhausit: pater decessit: ille parricidij reus est.* Manifestum *est quis potionem dederit, nulla quæstio de authore: tantum an fuerit venenum, ex argumentis à persona ductis colligetur.* Superest *tertium, in quo factum esse constat aliquid: à quo sit factum, quęritur.* Eius *rei superuacuum ē ponere exemplum, cum plurima sit huiusmodi iudicia: vt si hominem occisum esse manifestum est, uel sacrilegium commissum: is autem qui arguitur fecisse, neget: ex hoc nascitur* ἀντικατηγορία. Vtique *hoc factum esse conuenit, quod duo inuicem obijciunt.* In *quo quidem genere causarum admonet* Celsus, *fieri id in foro non posse: quod neminem ignorare arbitror.* De *uno enim reo consilium cogitur: & siqui sunt qui inuicem accusent, alterum iudicium perferre necesse est.* Apollodorus *quoq;* ἀντικατηγορίαν *duas esse controuersias dixit: & sunt re vera secundum forēse ius duæ lites.* Potest *tamen hoc genus in cognitionem venire senatus, aut principis.* Sed *in iudicio quoq; nihil interest actionum, vtrum simul de utroque pronuncietur, an de vno seorsum.* Quo *in genere semper prior debebit esse defensio:* Primum, *quia natura potior est salus nostra, q̄ aduersarij pernicies.* Deinde, *quòd plus habebimus in accusatiōe authoritatis, si prius de innocentia nostra constiterit.* Postremo, *quòd ita demum duplex causa erit.* Nam *qui dicit, ego non occidi, habet reliquā partem, vt dicat, tu occidisti.* At *qui dicit, tu occidisti, superuacuum habet postea dicere, ego non occidi.*

Hæ porro actiones constant comparatione: ipsa cōparatio non una uia ducitur. Aut *enim totam causam nostram tota aduersarij causa componimus, aut singula argumenta cum singulis.* Quorum *utrum sit faciendum, non potest nisi ex ipsius litis vtilitate cognosci: vt* Cicero *singula pro* Vareno *comparat in primo crimine.* Est *enim superior, cùm persona alicui cum persona matris temere comparetur.* Quare *optimum est, si fieri poterit, vt singula uincantur à singulis.* Sed *siquando in partibus laborabimus, uniuersitate pugnandum est, siue inuicem accusant, siue crimen reus citra accusationem in aduersarium vertit: ut* Roscius *in accusatores suos, quamuis reos non fecisset: siue in ipsos quos sua manu perijsse dicemus, factum deflectitur: non aliter quàm in ijs quę mutuam accusationem*

habent vtriusq; partis argumenta iter se cōparantur. Id autem genus, de quo nouissim e dixi, non solū in scholis fere tractatur, sed etiam in foro. Nam id est i causa Neuij Apruniam solum quæsitum, præcipitata ne esset ab eo uxor, an se ipsa sua spōte iecisset. Quā actionem equidem solam i hoc tēpus emiseram, quod ipsum fecisse seductum iuuenili cupiditate gloriæ fateor. Nā cæteræ quæ sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæstum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Est & alia duplex coniectura, huic ἀντικατηγορία nō diuersa, de præmijs, ut in illa cōtrouersia, Tyrannus suspicatus a' medico suo datum sibi venenum, torsit eum: & cum id dedisse se negaret, accersit alterum medicum: ille datum ei venenū dixit, sed se antidotum daturum: & dedit ei potionē, qua epota tyrannus decessit. De præmio duo medici cōtendūt. Nam ut illic factum in aduersarium transferentium, ita hic sibi uendicantium personæ, causæ, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparātur. Illud quoq; etiamsi non est ἀντικατηγορία, simili tamen ratione tractatur, in quo citra accusationem quæritur vtrum factum sit. Vtraq; enim pars expositionem suam habet, atque eā tuetur: vt in lite Vrbinianæ petitor dicit Clusinium Figulum filium Vrbiniæ acie victa in qua steterat, fugisse: iactatumq; casibus varijs, retentum etiam a' rege, tādem in Italiam ac patriam suam Marginos venisse, atq; ibi agnosci. Pollio contra, seruisse eum Pisauri dominis duobus, medicinam factitasse, manumissum alienæ se familiæ venali immiscuisse, ac rogantem ut eis se uenderet, emptum. Nōnne tota lis cōstat duarum causarum comparatione, & coniectura duplici atq; diuersa? Quæ autem accusantium atq; defendentium, eadē petentiū & inficiātiū rō est. Ducitur cōiectura primum a' præteritis. In his sunt psonæ, causæ, cōsilia. Nā is ordo est, ut facere uoluerit, potuerit, fecerit. Idq; intuendum ante omnia, qualis sit de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, vt si quid obiecerit, non solū turpe sit, sed etiam crimini de quo est iudicium, quāmaxime cōueniat. Nam si reum cædis, ipudicum uel adulterum vocet, lædat quidem ifama: minus tamen hoc ad fidem ualeat, q̄ si audacem, petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. Patrono, si fieri poterit, id agendum ē, vt obiecta vel neget, vel defendat, uel minuat, proximum est, ut a' præsenti quæstione separet. Sunt enim pleraq; non solum dissimilia, sed etiam aliquādo contraria: vt si reus furti, prodigus dicatur, aut negligens. Neq; enim videtur in eundem & contemptus pecuniæ & cupiditas cadere. Si deerūt hæc remedia, ad illa declinandum est, non de hoc quæri, nec eum qui aliquando peccauerit, vtiq; commisisse omnia: & hanc fiduciam fuisse accusatoribus falsa obijciēdi, quòd ipsum & uulneratum reum sperauere hac iudicia opprimi posse. Alia propositio est accusatoris, contra quā loci oriūtur sæpe a' persona, & interim generaliter, Incredibile esse a' filio patrem, ab vxore virum occisum, ab imperatore proditam hostibus patriam. Facile respondetur, vel quòd omnia scelera in malos cadant, ideoq; sæpe deprehēsa sint: vel quòd indignum sit, crimina ipsa atrocitate defendi. Interim proprie, quod est varium. Nam dignitas & tuetur reum & nonnunquam ipsa in argumentum facti conuertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis: sed perīde paupertas, humilitas, opes, vt cuiq; ingenio vis est, i diuersum trahuntur. Probi vero mores, & anteactæ vitæ integritas, nunquam non plurimum profuerint. Si nihil obijcietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet: accusator autem ad præsentem quæstionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit, dicens neminem non aliquando cepisse peccare, nec per ἐγκλήματα ducendum solus scelus primum. Hoc in respondēdo. Sic autem præparabit actione prima iudicum animos, ut noluisse potius obijcere, q̄ non potuisse credatur. Eoq; satius est oī se anteactæ vitæ abstinere conuicio, q̄ leuibus aut friuolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides cæteris detrahitur: & qui nihil obijcit, omisisse credi potest maledicta tanquam superuacua: qui vana congerit, confitetur uanum i anteactis argumentum, i quibus uinci q̄ tacere maluerit. Cætera quæ a' personis duci solent, in argumentorum locis exposuimus. Proxima est ex causis probatio, i quibus hæc maxime spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes: nam reliqua i has species cadūt. Quorum si quid in reum conueniet, accusatoris est efficere, ad quicquid faciendum causæ ualere uideantur, easq; quas in argumentum sumet, augere. Si minus, illuc conferenda est oratio, aut aliquas fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere cur fecerit, si fecit, aut etiā dignius esse odio scelus, quod nō habuerit causam. Patronus uero quoties poterit, instabit huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod Cicero vehementissime multis orationibus tractat: præcipue tamen pro Vareno, qui omnibus malis premebatur: nā & damnatus est. At si proponitur cur factum sit, aut falsam causam, aut leuē, aut ignotam reo dicet. Possunt esse aliquæ interim ignotæ: an heredem habuerit: an accusaturus fuerit cū a' quo dicitur occisus. Si alia defecerint, non vtiq; spectandas esse causas. Nam quem posse reperiri, q nō metuat, oderit, speret: plurimos tamē hæc salua innocentia facere. Neq; illud est omittendū,

non omnes causas in omnibus personis ualere. Nã ut alicui sit furandi causa paupertas, non erit idẽ in T. Curio Fabricioq́; momentum. De causa prius, an de persona dicendum sit quæritur: uarieq́; est ab Oratoribus factum: à Cicerone etiam p̃latæ frequentissime causę. Sed mihi, si neutro litis conditio p̃ponderet, secũdum naturam vr̃ incipere à persona. Nam hoc magis generale est, rectiorq́; diuisio aut in nullo crimẽ credibile, aut in hoc. Potest tñ idipsum, sicut pleraq;, vertere utilitas. Nec tm̃ causæ uoluntatis sunt quærẽdę: sed ĩterim & erroris, ut ebrietas, & ignorãtia. Nã ut hæc in qualitate crimen eleuant, ita in coniectura premũt. Et persona quidem nescio an unq̃ vtiq; in uno actu rei possit incidere, de qua neutra pars dicat: de causis freq̃ẽter quęri nihil attinet, vt in adulterijs, in furtis: qa illas p se ipsa crimina secũ habent. Post hęc intuenda videntur & consilia, quæ late patent, an credibile sit reũ sperare id à se scelus effici posse, an ignorari cũ fecisset: an ẽt si ignoratũ non esset, absolui, vel pœna leui transigi, vel tardiore, uel ex qua minus incõmodi cõsecuturus, q̃ ex facto gaudij videretur: an ẽt tanti putauerit pœnã subire. Post hęc an alio tp̃e, & aliter facere, vel facilius, uel securius potuerit: vt dicit Cicero pro Milone, enumerãs plurimas occasiones quibus ab eo Clodius ĩpune occidi potuerit. Præterea cur potissimũ illo loco, illo tp̃e, illo mõ sit aggressus: qui & ipse diligẽtissime tractatur pro eodẽ locus. An ẽt si nulla ratione ductus est, ĩpetu raptus sit, & absq; sententia. Nã vulgo dicitur, Scelera nõ habere consiliũ. An ẽt cõsuetudine peccandi sit allectus. Excussa prima parte, an voluerit: sequitur, an potuerit. Hic tractatur locus, tp̃s: ut furtũ in loco clauso vel recluso, frequenti uel solo: tp̃e vel diurno, cũ testes plures: uel nocturno, cum maior difficultas. Inspiciuntur utiq; difficultates & occasiones, q̃ sunt plurimæ, ideoq́; exẽplis non egent. Hic sequens locus talis est, ut si fieri non potuit, sublata lis sit: si potuit sequatur q̃õ, an fecerit. Sed hęc ẽt ad aĩ coniecturã pertinẽt: nã & ex his colligitur an sperauerit. Ideo spectari debẽt & instr̃a, ut Clodij ac Milonis comitatus. Quęstio an fecerit, incipit à secundo tp̃e, id est pręsenti: ac deinde coniuncto, hoc est insequenti, quorum sunt sonus, clamor, gemitus, latitatio, metus, similia. His accedũt signa, de quibus tractatum est. Verba ẽt & facta, quęq; antecesserũt, quæq; insecuta sunt. Hęc aut nostra sunt, aut aliena. Sed uerba magis nocent, aut minus. Magis nocent & minus p̃sunt nostra, q̃ aliena: magis prosunt & minus nocent aliena, q̃ nostra. Facta aũt interim magis prosunt nostra, interim aliena: vt si quid quod pro nobis sit, aduersarius fecit. Semper vero magis nocent nostra q̃ aliena. Est & illa in verbis dr̃ia, quòd aut aperta sunt, aut dubia. Seu nostra, seu aliena sunt, infirmiora in utrũq; sint necesse est dubia: tñ nostra sępe magis nocent: ut in illa cõtrouersia: Interrogatus filius ubi esset pater, dixit, Vbicũque est, viuit. at ille ĩ puteo mortuus est inuentus. Aliena quę sunt dubia, nũquã possunt nocere nisi aut incerto authore, aut mortuo. Nocte audita est vox, Caueto tyrannicidã: et interrogatus cuius veneno moreretur, respondit, Non expedit tibi scire. Nã si est qui possit ĩterrogari, soluet ambiguitatem. Cũ aũt dicta factaq́; nostra defendi solo aĩo possint, aliena varie refutãtur.

De vno quidem maxime genere coniecturaliũ controuersiarũ locuti uidemur, & in omnes aliquid de his cadit. Nam depositi, furti, creditę pecunię, & à facultatibus argumenta ueniunt, an fuerit q̃d deponeretur: & à personis, an illum deposuisse apud hunc, uel huic credidisse credibile sit: an petitorem calũniari, an reũ inficiatorem esse, uel furem. Sed ẽt in furti reo, sicut ĩ cędis, quæritur de facto, & de authore. Crediti & depositi duę sunt q̃ões, sed nonnunq̃ iunctæ, an datum sit, an redditum. Habent aliquid proprij, adulterij causę, quòd plerunq; duorum discrimen est, & de utriusq; vita dicendum: quanquã & id quęritur, an vtrunq; pariter defendi oporteat. Cuius rei cõsilium nascetur ex causa. Nam si adiuuabit pars altera, coniungam: si nocebit, separabo. Ne quis aũt mihi putet temere excidisse, quod plerũq; duorũ crimen esse adulterium, nõ semper, dixerim: potest accusari sola mulier incerti adulterij: Munera domi inuenta sunt: pecunia, cuius author non extat: codicilli, dubiũ ad quẽ scripti. In falso quoq; ratio similis: Aut enim plures in culpam uocantur, aut unus. Et scriptor quidem semper tueri signatorẽ necesse habet, signator scriptorem non semp: nam & decipi potuit. Is aũt qui hos adhibuisse, & cui id factum dicitur, & scriptorem & signatores defendet. Iidem argumentorũ loci in causis proditionis & affectatę tyrannidis. Verũ illa scholarum cõsuetudo ituris ĩ forũ potest nocere, quòd omnia quæ in themate non sunt, pro nobis ducimus. Adulteriũ obijcis, quis testis? quis index? q̃d precium? quis conscius? Venenum, ubi emi? à quo? q̃ñ? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrannidis affectatæ, Vbi sunt arma? quos contraxi satellites? Neq; hęc nego esse dicẽda, & ipsis utẽdũ p parte suscepta. Nam & in foro, sign̄ aduersarius probare non poterit, desiderabo. Sed in foro tantum illam facultatem olim desiderauimus, ubi non fere causa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic simile est, quòd in epilogis quidam quibus uolunt, liberos, parentes, nutrices,

accōmodant: nisi quòd magis concesseris ea q̄ non sint posita, desiderare, quàm dicere. De animo quo modo quæratur satis dictum est, cum ita diuiserimus, an uoluerit, an potuerit, an fecerit. Nā qua uia tractatur an uoluerit, eadē quo animo fecerit. Id enim est, an male facere voluerit. Ordo quoque rerum aut affert aut detrahit fidē, multo scilicet magis res prout congruūt, aut repugnant. Sed hæc nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quærendum tamē semper, quid cui connectantur, & quid cui consentiat.

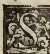
ARGVMENTVM.

Qui factum negare non potest, ei nomen facti negandum docet: ergo coniecturæ finitionem proximam esse: in qua quid sit res quæritur. In hanc nos aliquando à qualitate delabi ostendit: ut in actionibus Reipub. læsæ. in quibus ad nomen cōfugimus, si quod obijcitur, recte factum esse defendi non potest. Quid finitio sit explicat, propria, dilucida, & breuiter comprehensa rei propositæ expositio. His locis constare contendit, genere, specie, differentia, & ꝓprio. Adhiberi autem illam pluribus causis, aut cum certum de nomine sit, sed de re per illud intelligenda incertum: Quo interim ex coniectura pendeat, ut quid sit deus: interim ex qualitate, ut quid rhetorice: Aut cum re manifesta, de nomine non constat: ut an sit tyrannicida, qui tyrannum ad mortem compulit. Porro hanc omnem materiam in tres species diuidi. Prima totum crimen negari, nec aliud nomen subijci, etiam si rem fateamur: ut cum obijcitur adulteriū in lupanari. Secunda sic negari crimen, ut aliud nomen edatur: ut si obijcienti sacrilegium, dicatur esse furtum: ubi utrūque finiendū. Tertia quæri in rebus specie diuersis, an hoc eodem nomine sit appellandum, ut amatorium, uenenum. Formam oratoriæ finitionis describit, quam seruitute ex consuetudine philosophorum ducta, immutabili necessitate non uult esse astrictam, aut per argumenta uerborum cauillatricem, sed expositis rei partibus & proprietatibus latius oratione ductam. Cuius exempla luculenta ex Ciceronis orationibus profert. Finitionis hunc esse ordinem certum, quid sit quo finitionem confirmamus: & an hoc sit, quo in rem finitionem applicamus. Illud generale esse, & fere difficilius: hoc particulare, & ad aliud sequi. In finitione prouidendum esse ne sit superuacua, nihil ad causam pertinens, ambigua, communis, contraria, falsa, parum plena, quibus duobus ultimis euerti præcipue possit. Excussa priore parte quid sit: facile quod secundum est, id est an hoc sit, perfici: cum ex primo non aliter inferatur, quàm ex thesi hypothesis: adiunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus. Exemplis ex Cicero. oratione pro Cecinna, & quibusdam fictis, id demonstrat. Circa finem quartum quoddam genus addit, quam finitionem certam uocat, de qua inter utrāque partem conueniat, ut in causa Cornelij de maiestate, quam ad qualitatem reducit.

MOSELLANVS.

AN atomorum] Vt uidelicet tradunt Epicurei, & probare conatur multis uersibus Lucretius de rerum natura primo. Porro atomos intelligūt Epicurei tenuissima corpuscula & ut uox indicat, insectilia, quæ per radios solis uolitare cōspiciuntur.

De finitione. Ca. III.

SEquitur cō iecturam finitio. Nā qui non potest dicere nihil fecisse, ꝓximū habebit ut dicat, nō id fecisse q̄d obijcitur. Itaque plerunque legibus ijsdem, quibus coniectura, versatur, defensionis tantum genere mutato: ut in furtis, depositis, adulterijs. Nam quemadmodum dicimus, non feci furtum, non accepi depositum, nō cōmisi adulterium: ita, non est hoc furtum, non est hoc depositum, est hoc adulterium. Interim à qualitate ad finitionem descenditur, ut in actionibus dementiæ, malæ tractationis, Reipub. læsæ. In quibus si recte facta esse quæ obijciuntur, dici non potest, illud succurrit, Non est hoc demētem esse, male tractare, Remp. lædere. Finitio igitur est rei ꝓpositæ ꝓpria et dilucida & breuiter cōprehensa uerbis enūciatio. Cōstat maxime, sicut est dictum, genere, specie, differētibus, proprijs: ut si finias equum (noto enim maxime vtar exemplo) genus est aīal, species, mortale: drīa, irrōnale (nam & hō mortale erat) ꝓpriū, hinniēs. Hæc adhibet' ořom in pluribus causis: Nā tū ē certū de noīe, sed q̄rit' q̄ res ei subijciēda sit: tū res ē manifesta, sed de noīe nō cōstat. De re cum dubiū est, Interim cōiectura ē: ut si q̄ratur q̄d sit deus. Nā q id neget, deū eē spūm oībus ꝑtibus imistū, nō hoc dicat, falsā eē illius diuinæ naturæ appellationē, sicut Epicurus, q humanā ei formā, locūq; īter mūdos dedit: sed noīe uterq; vno utit': utrū sit ī re, cōiectat. Interim qualitas tractat', ut q̄d sit Rhetorice, vis ꝑsuadendi, an bene dicēdi sciētia. Q̄d genus ē ī iudicijs frequētissimū. Sic eni q̄ritur, an depřhēsus ī lupanari cū aliena uxore adulter sit: q̄a nō de appellatiōe, sed de ui facti eius ambigit', an oīno peccarit. Nā si peccauit, nō pōt aliud esse q̄ꝫ adulter. Diuersum ē genus cū cōtrouersia cōsistit ī noīe, q̄d pēdet ex scripto, nec uersatur ī iudicijs nisi ꝓp uerba, q̄ litē generāt. An q se īterficit, homicida sit: an q tyrānū ī mortē cōpulit, tyrānicida: an carmina magorū, ueneficiū. Res eni manifesta ē, sciturq; nō idē esse occidere se, q̄d aliū: nō idē occidere tyrānū, q̄d cōpellere ad mortē: nō idē carmīa, ac mortiferā potionē: q̄rit' tñ an eodē noīe appellāda sint. Quanq̄ aūt dissentire uix audeo à Cicerone, q ꝓmultos secutus authores dicit finitionē eē de eodē & de altero, (semꝑ eni negāti aliq̄d eē nomē, dām q̄d sit potius) tñ ī eādē tres habeo uelut spēs. Nā īteri sic cōuenit q̄rere, an hūdū sit adulteriū ī lupanari. Cū hoc negamus, nō necesse est dicere q̄d id vocet', q̄a totū crimē īficiamur. Interi q̄rit', an hoc furtū, an sacrilegiū: nō q̄n sufficiat nō eē sacrilegiū, sed q̄a necesse sit dicere q̄d sit aliud: quo ī loco utrūq; finiēdū est. Interi q̄ritur ī rebus spē diuersis, an et hoc eodē

mō sit appellandū, cum res vtraq; habeat suū nomen, ut amatorium, venenum. In omnibus autem huius generis litibus quęritur, an etiam hoc: quia nomen de quo ambigitur, utiq; in alia re certum est. Sacrilegium est rem sacram de templo surripere, num & priuatam? Adulterium, cum aliena vxore domi coire: an & in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum, an etiam ī mortem cōpellere? Ideoq; συλλογισμὸς, de quo postea dicam, uelut infirmior est finitio, quia hac quęritur, an idem sit huius rei nomen, quod alterius: illo, an perinde habenda sit hęc, atq; illa. Est & talis finitionum diuersitas, ut quidam sentiunt, num idem diuersis uerbis cōprehendatur: vt Rhetorice, bene dicendi sciētia, & eadem bene inueniendi, & bene enunciandi, & dicendi secundum uirtutem orationis, & dicendi quid sit officij. Atque prouidendum, an si sensu non pugnāt, comprehensione dissentiant. Sed de his disputatur, non litigatur. Opus est aliquādo finitione obscurioribus & ignotioribus verbis, & quid sit clarigatio. Erit & interim notis nomine uerbis: vt quid sit penus, quid littus. Quę uarietas efficit, ut eam quidam coniecturę, quidam qualitati, quidā legitimis quęstionibus subiecerint. Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis hęc, & ad morem Dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibus potius per argumēta uerborum cauillatrix, q̄ in oratoris officio multum allatura momenti. Licet enim valeat in sermone tantum, vt constrictum in vinculis suis habeat eum qui respōsurus est, et vel tacere, vel etiam inuitum id quod sit contra, cogat fateri: non eadem est tamen eius in causis vtilitas. Persuadendum enim iudici est: qui etiam si uerbis deuinctus est, tamen nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agenti vero q̄ tanta est huius præcisę comprehēsionis necessitas? An si non dixero, homo est animal rationale mortale, non potero expositis tot corporis animiq; proprietatibus, latius oratione ducta uel à dijs eum vel à mutis discernere? Quid? quòd nec vno modo definitur res eadem, sed latiore, varioq; tractatu: vt facit Cicero, vt omnes oratores plerunque fecerunt. Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus (est enim certe seruitus) ad certa se verba adstringendi. Idque faciendum in libris Ciceronis de oratore uetat M. Antonius. Nā est etiam periculosum, cum si vno ī uerbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur. Optimaq; est illa media uia, qua utitur Cicero pro Cecinna, vt res proponatur, uerba non periclitentur. Etenim, Recuperatores, non ea sola uis est, quæ ad corpus nostrum vitāq; peruenit, sed etiam multo maior ea quæ periculo mortis iniecto, formidine aīum perterritum, loco sępe & certo statu dimouet. Aut cū finitionem pręcedit probatio, ut in Philippicis Cicero Seruium Sulpitium occisum ab Antonio colligit, & ī clausula demū ita finit, Is ei profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Non negauerī tamen hæc quoq; vt expedit causæ, esse facienda, & siquādo firma comprehendi poterit, & breui complexu verborum finitio, esse id tum elegans, tum etiam fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis. Eius certi ordo est, q̄d sit, an hoc sit: & ī hoc ferè labor maior est, vt finitionē cōfirmes, q̄ vt in rē finitionē applices. In eo, q̄d sit, duplex opus est. Nā & nostra confirmāda est, et aduersę partis destruenda finitio. Ideoq; ī schola, vbi nobisipsis fingimus cōtradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinq; esse optimi poterunt. At ī foro prouidēdū, num forte superuacua, & nihil ad causam pertinens, an ambigua, an cōtraria, an cōis sit finitio: quorū nihil non accidere agentibus culpa potest. Vt recte aūt finiamus, ita fict, si prius in aīo constituerimus, q̄d velimus efficere. Sic enim accōmodari ad uoluntatem uerba poterūt. Atq; ut à notissimo exēplo, quo sit res lucidior, non recedamus: Qui priuatam pecuniam de tēplo surripuit, sacrilegij reus est. Culpa manifesta. quæstio ē, an huic crimini nomen q̄d est in lege, conueniat. Ergo ambigitur, an hoc sacrilegiū sit. Accusator, quia de tēplo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatā surripuerit, negat esse sacrilegiū, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet, Sacrilegium est surripere aliq̄d de sacro. Reus ita finiet, Sacrilegiū est surripere aliquid sacri. Vterq; alterius finitionem īpugnat.

Ea duobus generibus euertitur, si aut falsa est, aut parū plena. Nam illud tertium nisi stultis non accidit, vt nihil ad q̄ōnem pertineat. Falsa est si dicas, Equus ē animal rationale: nam est equus animal, sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse proprium. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris: accusator autem non potest dicere falsam rei. Nam est sacrilegium, surripere aliquid sacri. Dicit parum plenam: adijciendum enim, aut ex sacro. Maximus autem vsus in approbando refellendoq; fine propriorum ac differentium, nonnunquam etiam etymologię. Quæ tamen omnia, sicut in cæteris, confirmat ęquitas, nōnūquam etiam coniectura mētis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? Vnde etiam nomen ductum est tumultus. Circa propria ac differētia magna subtilitas: vt cum quæritur, an addictus, quem lex seruire donec soluerit iubet, seruus sit: altera p̄s finit ita, Seruus est, qui est iure in seruitute. Altera, q in seru-

tute est eo iure, quo seruus: aut, vt antiqui dixerunt, qui seruitutem seruit. Quæ finitio etiam si cõstat æquo, nisi tamen proprijs & differentibus adiuuetur, inanis ẽ. Dicet enim aduersarius seruire eum seruitutẽ, aut eo iure quo seruum. Videamus ergo propria differẽtiaq; liberorum, quæ libro quinto leuiter in transitu attigeram. Seruus cũ manumittitur, fit libertinus: addictus recepta libertate est ingenuus. Seruus inuito domino libertatem non consequetur: addictus soluẽdo, citra uoluntatem domini consequetur. Ad seruum nulla lex ptinet: addictus legem habet. Propria liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum: habet hæc addictus. Excusso quid sit, prope peracta est quæstio, an hoc sit. Id enim agimus, vt sit causæ nostræ conueniens finitio. Potentissima autẽ est in ea qualitas, an amor, an insania. Huc ptinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus: de quorum argumentorum natura dictum est. Breuiter autem pro Cecina Cicero initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est: Quid igitur? fugiebant propter metum: Quid metuebant? Vim uidelicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema conceditis? Sed similibus quoq; vsus est, Quę vis in bello appellatur, ea in ocio non appellabitur? Sed ex contrario argumenta ducuntur, vt si quæratur an amatorium, venenum sit, n'ecne: quia venenum, amatorium nõ sit. Illud alterum genus, quo sit manifestius adolescentibus meis, (meos enim semper adolescentes putabo) hic quoq, fictę controuersię vtar exemplo. Iuuenes qui conuiuere solebant, constituerũt vt in littore cœnarẽt. Vnius, qui cœnę defuerat, nomẽ tumulo quem extruxerant, inscripserunt. Pater eius à transmarina peregrinatione cum ad littus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. Dicũtur hi causa mortis fuisse. Hic finitio est accusatoris, Per quem factum est vt quis perierit, causa mortis est. Rei est, Qui fecit quid sciens, per quod perire hominẽ necesse esset. Remota finitione, accusatori sat est dicere, Causa mortis fuistis, per vos enim factum est ut homo periret: quia nisi vos illud fecissetis, uiueret. Contra, non statim per quem factũ est vt quis periret, is damnari debet, vt accusator, testis, iudex rei capitalis. Nec vndecunq; causa fluxit, ibi culpa est: vt si cui quis profectionem suaserit, vt ad amicum accedat trans mare, & is naufragio perierit. Ad cœnam inuitarit, & is cruditate illic contracta decesserit. Nec fuit in causa mortis solum adolescentium factum, sed credulitas senis, & in dolore ferẽdo infirmitas: demq; si fortior fuisset aut prudentior, viueret. Nec mala mente fecerunt: & ille potuit vel ex loco tumuli, uel ex opere tumultuario suspicari nõ esse monumentum. Qui ergo puniri debent, in quibus omnia sunt homicidæ pręter manum? Est interim certa finitio, de qua inter utranq; partem conuenit: ut Cicero dicit, Maiestas est in imperio, atq; in omni populi Romani dignitate. Quæritur tamen an maiestas minuta sit, vt in causa Cornelij quæsitum est. Sed hic etiam similis videri potest finitiuę: tamen quia de finitione non ambigitur, iudicatio est qualitas, atque ad eum potius statum reducenda, ad cuius forte quadam venimus mentionem, sed & erat ordine proximus locus.

ARGVMENTVM.

Coniectura & finitione absolutis, qualitatem, quod ordine naturæ tertium est, aggreditur: quam late accipiendo ad quantitatem cõtinuam & discretam extendit: cuius statu suasorias, demostratiuas, & bonam partem iudicialium contineri tradit. Qualitatem diuidit in absolutã & assumptiuã: in quibus oĩs lis sit aut de prænio, aut de pœna, aut de quantitate. culpæ defensionẽ in utraque primã tractat. Absolutam definit eam esse, in qua quod obijcitur, honestũ esse defendimus. Cuius loci sunt natura, lex, mos, iudicatum, pactum: ut si quis in ciuitate libera cædem tyranni obijciat. Assumptiuam, in qua factum per se improbabile, assumptis extrinsecus auxilijs defenditur, ut si Orestes accusetur quòd matrem suam occiderit. huius species multas enumerat. Comparationem criminis, translationem uel remotionem, excusationem, quam subdiuidit in ignorantiam, necessitatem, & fortunam: culpæ imminutionem, & deprecationem, quã in Senatu, apud populum, & principem, & ubicunque iuris clementia est, locum habere dicit. Hactenus de culpæ defensione: de præmijs duo queri: an ullo sit quis præmio dignus, an tanto: de duobus, uter: & quis de pluribus dignior. Quibus abdicationis causas, dementiæ, malæ tractationis, & orbarum nuptias indicentium subiũgit. Multas præterea controuersiarum species enumerat, quæ in qualitatem cadunt. Postremo quantitatem qualitati subiacere: seu ratione modi, quo facti magnitudo æstimatur. seu numeri, ut cum queritur an Thrasybulo triginta præmia debeantur, colligit.

MOSELLANVS.

Finitio igitur } Aristoteles & Peripatetici definitionẽ hoc est orationem quæ breuiter essentiam rei explicet, õpov id est terminum appellare solent, nimirum translatione sumpta à finibus agrorum. Nam quemadmodum in agris fines circunscribunt certum loci spacium, ita finitio ambit naturam & uim eius cui adhibetur. Hinc & Latini uim

De qualitate. Cap. IIII.

ST autem qualitas alia de summo genere, atq; ea quidẽ nõ simplex. Nã et qualis sit cuiusque rei natura, & quæ forma, quæritur: an immortalis Anima,

an humana specie Deus: et de magnitudine ac numero, quantus Sol, an unus Mundus. Quæ omnia coniectura quidem colliguntur, quæstionem tamen habent in eo, qualia sint. Hæc & in suasorijs aliquando tractari solent, vt si Cæsar deliberet an Britanniam impugnet: quę sit Oceani natura, an Britãnia insula, (nam tum ignorabatur) quanta in ea terra, quo numero militum aggredienda, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda, ac non facienda: appetenda, vitanda: quę in suasorias quidem maxime cadunt, sed in controuersijs quoq; sunt frequentia: hac sola differentia, quia illic de futuris, hic de factis agitur. Item demostratiuę partis omnia sunt in hoc statu: factum esse constat: quale sit factum, quęritur. Lis est omnis aut de pręmio, aut de pœna, aut de quantitate. Igitur primum genus causę, aut simplex, aut comparatiuum. Illic quid ęquum, hic quid ęquius, aut quid ęquissimum sit, excutitur. Cum de pœna iudicium est, à parte eius qui causam dicit, aut defensio est criminis, aut imminutio, aut excusatio, aut, ut quidam putant, deprecatio. Defensio longe potẽtissima est, qua ipsum factũ quod obijcitur, dicimus honestũ esse. Abdicatur aliqs, quòd inuito patre militarit, honores petierit, vxorẽ duxerit: tuemur quod fecimus. Partem hãc vocant Hermagorei κατ' ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes. Latine ad verbum translatum non inuenio: absolutam appellant. Sed enim de re sola quęstio, iusta sit ea, nécne. Iustum omne cõtinetur natura, vel constitutione. Natura quod sit secundum cuiusq; rei dignitatem. Hęc sunt pietas, fides, continentia, & talia. Adijciunt & id quod sit par. verum id non temere intuendum est. Nam & vis contra vim, & talia nihil habẽt aduersum eũ qui prior fecit iniuste: & non quoniam res pares sunt, etiam id est iustum, quod antecessit. Illa vtrinq; iusta, eadem lex, eadem conditio: ac forsitan ne sint quidem paria, quæ vlla parte sunt dissimilia. Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto. Alterum est defensionis genus, in quo factum ꝑ se improbabile, assumptis extrinsecus auxilijs tuemur: id uocant προσληπτικήν. Latini hoc quoq; non ad uerbum transferunt. Assumptiua enim dicitur causa. In quo genere fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est defensio Orestis, oratio Milonis. ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis nostra defensio cõstat eius accusatione, qui vindicatur. Occisus est, sed latro: excectus, sed raptor. Est & illa ex causis facti ducta defensio priori contraria, in qua neq; factum ipsum per se, ut in absoluta quęstione defenditur: neq; ex contrario facto, sed ex aliqua vtilitate aut Reipublicę, aut hominum multorum, aut etiam ipsius aduersarij, nonnunquam & nostra, si modo id erit quod facere nostra causa fas sit: quod sub extrario accusatore & legibus agente prodesse nunquam potest, in domesticis disceptationibus potest. Nam & filijs pater in iudicio abdicationis, & maritus vxori, si malæ tractationis accusabitur: & patri filius, si dementiæ causa erit, non inuerecunde dicet multum sua interfuisse. In quo tamen incommoda vitantis melior quàm commoda petentis est causa. Quibus similia etiam in vera rerũ quæstione tractantur. Nam quæ in scholis abdicatorum, hæc in foro exhæredatorum à parentibus, & bona apud Consules repetentium ratio est. quę illic malę tractationis, hic rei vxoriæ, cum quæritur utrius culpa diuortium factum sit. quæ illic dementiæ, hic petendi curatoris. Subiacet utilitati etiam illa defensio, si peius aliquid futurum fuit. Nam in comparatione malorum, boni locum obtinet leuius: vt si Mancinus fœdus Numantinum sic defendat, quòd periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus Romanus. Hoc genus ἀντίστασις Græce nominatur: comparatiuum nostri vocant. Hæc circa defensionem facti: quæ si neque per se ipsam, neque adhibitis auxilijs dabitur, proximum est in alium transferre crimen, si possumus. Ideóque etiam in hos qui iam scripti sunt status, visa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur: vt si Gracchus reus fœderis Numantini, cuius metu leges populares tulisse in Tribunatu videtur, missum se ab Imperatore suo diceret. Interim deriuatur in rem: vt si is qui testamento quid iussus non fecerit, dicat per leges id fieri non potuisse. Hoc μετάστασιν dicunt. Exclusis quoque his excusatio superest. Ea est aut ignorantię: vt si quis fugitiuo stigmata scripserit, eóque ingenuo iudicato, neget se liberum eum scisse. Aut necessitatis: vt cum miles ad commeatus diem non affuit, dicit se fluminibus interclusum, aut ualetudine. Fortuna quoque sępe substituitur culpę: nonnunquam male fecisse nos,

tini uim appellarũt. Hic duplex finiẽdi modus existit ex duplici rõne diuidendi. Siquidem apud Seuerinum Boethiũ libro de diuisionibus, omnis sectio generis fit uel in species, quam diuisionẽ nocãt: ut sit animal mortale, & immortale. Nam iuxta Platonicos corpora cœlestia, animalia sunt, sed immortalia. Et ex hac diuidendi ratione prior modus in uniuersum finiendi oritur: ut si dicas, animal est corpus animatum, sensu præditum. Vel fit distributio per partes totius, quam partitionem uocant: ut si diuidas animal in caput, pectus brachia, uentrem, crura: & ex hac partitione oritur definitio quam Fabius per partes nuncupat, ueluti si finias animal quod constat ex partibus supra recitatis in partitione. De quibus rebus breuiter quidem ẽ apud Georgium Trapezũtium: quas fusissime perscribit Boethius ex Theophrasto.

sed bono animo dicimus. Vtriusque rei multa & manifesta exempla sunt. Idcirco non est eorum necessaria expositio. Si omnia quæ supra scripta sunt deerunt, uidendum an minui culpa possit. Hic est ille qui à quibusdam dicitur status quantitatis. Sed ea cum sit aut pœnę, aut honoris, ex qualitate facti constituitur: eoq; nobis sub hoc esse statu videtur: sicut eius quoque quæ ad numerum refertur à Græcis. nam & ποιότητα & ποσότητα dicunt, nos vtrunque eadem appellatione cõplectimur. Vltima est deprecatio: quod genus causæ plerique negarũt in iudiciũ vnquam venire. Quin Cicero quoque pro Quinto Ligario idem testari uidetur, cum dicit, Causas Cæsar egi multas, & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo, Ignoscite iudices, errauit, lapsus est, non putauit, si unquam posthac, & cætera. In Senatu uero, & apud populum, & apud principem, & vbicunque iuris clementia est, habet locum deprecatio. In qua plurimum valet, ex ipso qui reus est, hæc tria in uita præcedere, si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri, & in aliquo vsu futuri: præterea si vel alijs incommodis, vel præsenti periculo, vel pœnitentia videatur satis pœnarũ dedisse. Extra, nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen qui cognoscit, plurimum ponendum, si laus eum misericordis potius quàm reprehẽsio dissoluti consecutura est. Verum & in iudicijs etiam si non toto genere causæ, tamen ex parte magna hic locus sæpe tractatur. Nam & diuisio frequens est, etiam si fecisset, ignoscendum fuisse, idq; in causis dubijs sępe præualuit: et epilogi omnes in eadem ferè materia versari solent. Sed nõnunquam etiam reus hic totius summam constituit, si exhæredatum à se filiũ pater testatus fuerit elogio, propterea quòd is meretricem amauerit. Nam omnis hic quęstio, an huic delicto pater debuerit ignoscere, & Centumuiri tribuere debeant veniam. Sed etiam in formulis, cum pœnarię sunt actiones, nos ita causam partimur, an commissa sit pœna, an exigi debeat. Id autem quod illi viderunt, verum est, reum à iudicibus hoc defensionis modo liberari non posse. De premijs autem quæruntur duo, an vllo sit dignus qui petit, an tanto: ex duobus, vter dignior: ex pluribus, quis dignissimus. Quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non rem tantum, siue alleganda, siue comparanda erit: sed personam quoque. Nam & multum interest, tyrannum iuuenis occiderit, an senex: vir, an fœmina: alienus, an coniunctus. Et locum multipliciter, in ciuitate tyrannis assueta, an libera semper: in arce, an domi. Et quomodo factum sit: ferro, an veneno. Et quo tempore, bello, an pace: an cum depositurus esset eam potestatem, an cum aliquid noui sceleris ausurus. Habetur in meritis gratia, periculum quoque ac difficultas. Similiter liberalitas à quo profecta sit refert. Nam in paupere gratior quàm in diuite, dante beneficium quàm reddente, patre quàm orbo. Item quam rem dederit, & quo tempore, & quo animo, id est num in aliquam spem suam. similiter alia. Et ideo qualitas, maxima oratoris recipit opera: quia in vtranque partem plurimum est ingenio loci, nec vsquam tantum affectus valent. Nam coniectura extrinsecus quoque adductas frequenter probationes habet, & argumenta ex materia sumit: & quale quidque videatur, eloquentiæ opus est: hic regnat, hic imperat, hic sola vincit. Huic parti subiungit Virginius causas abdicationis, dementiæ, malæ tractationis, orbarum nuptias indicentium. Nam & iudicium ferè sic accidit: inuenitiq; sunt, qui has materias officiorum vocarent. Sed alios quoque nonnunquam leges hæ recipiunt status. Nam & coniectura est aliquando in plerisque horum, cum se vel non fecisse, vel bona mente fecisse contendunt. Cuius generis exempla sunt multa. Et quid sit dementia, ac mala tractatio, finitur. Nã iuris quæstiones plerunque leges præcurrere solent, & ex quibus causis non fiat statutum. Quod tamen facto defendi non poterit, iure nitetur. Et quot & quibus causis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio detur, & cui accusare dementię non permittatur. Abdicationum formæ sunt duæ: altera criminis perfecti, vt si abdicetur raptor, adulter. Altera imperfecti, velut pendentis, & adhuc in conditione positi: quales sunt in quibus abdicatur filius, qui non pareat patri. Illa semper asperam abdicantis actionem habet, (inmutabile est enim quod factum est) hæc ex parte blandam, & suadenti similem. Mauult enim pater corrigere, quàm abdicare. At pro filijs in vtroque genere summissam, & ad satisfaciendam compositam. A quo dissensuros scio, qui libenter patris figuram lædunt. quod non ausim dicere nunquam esse faciendum (potest enim materia incidere quæ hoc exigat) cæterum videndum est quoties aliter agi potest. Sed de figuris alio libro tractabimus. Non dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malæ tractationis actiones. Nam & ipsæ habent eandem in accusationibus moderationem. Dementiæ quoque iudicia, aut propter id quod factum est, aut propter id quod adhuc fieri vel non fieri potest, instituuntur: & actor in eo quod fa-

ctum est, liberum habet impetum: sic tamẽ, vt factum accuset, ipsius patris tanquam valetudine lapsi misereatur: in eo vero cuius libera mutatio est, diu roget & suadeat, & nouissime dementiam rationi queratur obstare, non mores: quos quãto magis in præteritum laudauerit, tanto facilius probabit morbo esse mutatos. Reus, quoties causa patietur, debebit esse in defensione moderatus, quia ferè ira, contentio & concitatio furori sunt similia. Omnibus his commune est, quòd rei non semper defensione facti, sed excusatione ac venia frequenter vtuntur. Est enim domestica disceptatio, qua & semel peccasse, & per errorem, & leuius quàm obiciatur, absolutioni nonnunquam sufficit. Sed alia quoque multa controuersiarum genera in qualitatem cadunt. Iniuriarum. quanquam enim reus aliquando fecisse negat, plerunq; tamen hæc actio facto atque animo continetur. De accusatore constituendo, quæ iudicia diuinationes vocantur: in quo genere Cicero quidem qui mãdantibus sociis Verrem accusabat hac vsus est diuisione, spectandum à quo maxime agi velint hi quorum de ultione quæritur: à quo minime velit his qui accusatur: frequentissime tamen hæ sunt quæstiones, vter maiores causas habeat, vter plus industriæ aut viriũ sit allaturus ad accusandum, vter id meliore fide facturus. Tutelæ præterea: in quo iudicio solet quæri, an alia de re quàm de calculis cognosci oporteat: an fides præstari debeat tãtum, non etiam consilium & euentus. Cui simile est male gestæ procurationis in foro: negociorum gestorum: nam & mandati actio est. Præter hæc finguntur in scholis & scripti maleficij, in quibus aut hoc quæritur, an scriptum sit: aut hoc, an maleficium sit: raro vtrunq;. Male gestæ legationis apud Græcos & veris causis frequẽs: vbi iuris loco q̃ri solet, an omnino aliter agere quàm mandatum sit, liceat: & quousque sit legatus: quoniam aliæ in renunciando sunt: vt in hoc qui testimonium in Verrem dixerat post platam legationem. Plurimum tamen est in eo, qua re sit factum. Reipub. læsæ. Hinc mouentur quidẽ mille iuris cauillationes, quid sit Rẽpub. lædere: & læserit ne, an profuerit: &, ab ipso, an propter ipsum læsa sit. in facto tamen plurimum inest. Ingrati quoque. In quo genere quæritur, an is cum quo agitur acceperit beneficium: quod raro negãdum est: ingratus est enim qui negat. an quantum acceperit, reddiderit: an protinus qui non reddiderit, ingratus sit: an potuerit reddere: an id quod exigebatur, debuerit: quo animo sit. Simpliciores illæ, iniusti repudij, sub qua lege controuersiæ illud proprium habent, quòd à parte accusantis defensio est, & defendentis accusatio. Præterea cum quis rationem mortis in Senatu reddit: vbi vna quæstio est iuris, an is demum prohibẽdus sit, qui mori vult vt se legum actionibus subtrahat. Cætera qualitatis. Finguntur & testamenta, in quibus de sola quæratur voluntate: vt in controuersia quam supra exposui, in qua de parte patrimonij quarta, quam pater dignissimo ex filijs reliquerat, contendunt Philosophus, Medicus, Orator. Quod item accidit si orbæ nuptias indicant pares gradu, & si inter propinquos de idoneo quæratur. Sed nec omnes mihi persequi materias in animo est (fingi enim adhuc possunt) nec communes sunt earũ quæstiones, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror, Flauium, cuius apud me merito summa est authoritas, cum artem scholæ tantum componeret, tam anguste materiam qualitatis terminasse. Quantitas quoque (vt dixi plerunque) etiam si non semper, tamen plerunque eidem subiacet, seu modi est, seu numeri. Sed modus aliq̃n cõstat æstimatione facti, quanta sit culpa quantúmve beneficium: aliq̃n iure, cum id in controuersiam venit, qua quis lege puniendus, vel honorandus sit. Stuprator an decem millia dare debeat, quæ pœna huic crimini constituta est: an quia stupratus se suspendit, capite puniri, tanquam causa mortis. Quo in genere falluntur qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quæratur. Nam de decem millibus nulla controuersia est, quæ nec petuntur. Iudicium redditur, an reus causa sit mortis. In cõiecturam quoque eadem species cadit: cum perpetuo, an quinquennali sit exilio multandus, in cõtrouersiam venerit: num prudens cædem commiserit, quæritur. Illa quoque quæ ex numero ducitur, pendet ex iure: an Thrasybulo triginta præmia debeantur: & cum duo fures pecuniam abstulerunt, seperatim quadruplum quisque, an duplum debeat. Sed hic factum quoq; æstimatur, & tamen ius ipsum pendet ex qualitate.

ARGVMENTVM.

Qui neque statu coniecturæ, neque finitionis, neque qualitatis tueri se uolet, aut poterit, huic ad aliquod iuris adiutorium, id est ad agendi conditionem & modum confugiendum monet: Cuius duas partes facit, intentionem, & præscriptionem: quæ à statu qualitatis alienæ non sunt, sed litigandi formam habent diuersam, Intentio est quando contra id quod intendit aduersarius, pugnamus, nec admittendum dicimus. Præscriptio, exceptio qua aduersario facultatem litigandi adimimus propter certam causam, aut actionem in aliam personam, aut locum transferre uolumus, quæ tum translatio dicitur. Præterea legis aut etiam scripti cuiusque uarias uires enumerat, & ad status legitimos transit.

De actionis quęstione. Cap. V.

QVi neque fecisse se negabit, neq; aliud esse quod fecerit, dicet, neq; factum defendet, necesse est in suo iure consistat: in quo plerũq; actionis est quęstio: quę non semper eadem est, ut quidam putauerunt. Nam et iudicium antecedit, qualia sunt pręturę curiosa consilia, cum de iure accusatoris ambigitur: & in ipsis frequentissime iudicijs uersatur. Est enim duplex eius disceptationis conditio, quòd aut intentio, aut pręscriptio habet controuersiam. Ac fuerunt qui pręscriptionis statum facerent, tanquam ea non iisdem omnibus, quibus cętere leges quęstionibus contineretur. Cum ex pręscriptione lis pendet, de ipsa re quęri nõ est necesse. Ignominioso patri filius pręscribit: de eo solo iudicatio est, an liceat. Quoties tamen poterimus, efficiendum est vt de re quoque bene sentiat. Sic enim iuri nostro libentius indulgebit: vt in sponsionibus quę ex interdictis fiunt, etiam si non proprietatis est quęstio, sed tantum possessionis: tamen non solum possedisse nos, sed etiam nostrũ possedisse docere oportebit. Sed frequentius etiam quęritur de intentione. Vir fortis optet quod volet. nego illi dãdum quicquid optauerit. non habeo pręscriptionem, sed tamen voluntate contra verba pręscriptionis modo utor. In utroq; autem genere status idẽ fit. Porro lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut vetat, aut permittit. Litem habet, aut ꝓpter seipsam, aut propter alteram. Quęstio est aut in scripto, aut in uoluntate. In scripto, aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi uolo de testamentis, pactis, stipulationibus, omni deniq; scripto: idẽ de uoce. Et quoniam quatuor huius generis quęstiones uel status facimus, singulos percurram.

ARGVMENTVM.

Status legales supra quatuor enumerauit, qui à tribus alijs non re ipsa, sed ratione tractandi ad docendum accommodata separati sunt. Primi species tres facit, Vnam in qua de scripto & uoluntate quaeritur, cum scriptum obscurum est, & uterq; suam interpretationem confirmat, & aduersarij labefactat. Alteram in qua intellectus unus certus, alter dubius. Tertiam in qua altera pars scripto, altera uolũtate nititur. Scripto, tribus modis occurri posse docet: Primo quando scriptum semper seruari non posse ex ipso apparet. Secundo quando nullum argumentum ex ipsa lege peti potest. Tertio quando ex uerbis scripti, scriptoris aliam mentem fuisse probamus. Qui scriptum defendit, ut se uoluntate quoq; scriptoris adiuuare tentet, praecipit. Omnia subiectis exemplis manifesta erunt.

De statu ex scripto & uoluntate. Cap.VI.

SCripti & voluntatis frequentissima inter consultos quaestio est, et pars magna controuersiae iuris hinc pendet: quo minus id in scholis accidere mirum est, ubi etiam ex industria fingitur. Eius genus vnũ est, in quo & de scripto, & de uolũtate quaeritur. Id tũ accidit, cũ est in lege aliqua obscuritas, & in ea aut uterq; suã interp̃tationẽ confirmat, aut aduersarij subuertit: ut hic, Fur quadruplum soluat. duo surripuerunt pariter decem millia, petũtur ab utroq; quadragena, illi postulãt vt vicena conferant. Nam & actor dicit hoc esse quadruplum quod petat, & rei hoc quod offerant. uolũtas quoq; vtrinq; defenditur. Aut cum de altero intellectu certum est, de altero dubium. Ex meretrice natus, ne concionetur. Quae filium habebat, prostare cepit. Prohibetur adolescens cõcione. Nam de eius filio, quae ante partum meretrix fuit certum est: an eadẽ huius causa sit, dubium est, quia ex hac natus, & haec meretrix est. Solet & illud quaeri, quò referatur quod scriptum est, Bis de eadẽ re ne sit actio. id est, hoc bis, ad actorẽ, an ad actionem. Hęc ex iure obscuro. Alterum genus est ex manifesto: quod qui solum viderunt, hũc statum plani & voluntatis appellauerunt. In hoc altera pars scripto nititur, altera voluntate. Sed contra scriptum tribus generibus occurritur. Vnum est, in quo id seruari semper nõ posse, ex ipso patet. Liberi parẽtes alant, aut uinciantur. Non enim alligabitur infans. Hinc erit ad alia transitus, & diuisio, num quisquis non aluerit, num hic. Propter hoc proponunt quidam tale genus controuersiarum, in quo nullum argumentum est quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum de quo lis est, quaerendum sit. Peregrinus si murum ascenderit, capite puniatur. Cum hostes murum ascendissent, peregrinus eos depulit. petitur ad supplicium. Nõ erunt hic separatę quęstiones, an quisquis, an hic: quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum, uehementius eo quod in lite est: sed hoc tãtum, an ne seruandę quidem ciuitatis causa. Ergo & aequitate & uoluntate pugnãdum. Fieri tamen potest, vt ex alijs legibus exempla ducamus, per quę appareat semper stari scripto nõ posse, ut Cicero pro Cecinna fecit. Tertiũ, cum in ipsis verbis legis reperimus aliqd ꝑ quod probemus aliud legumlatorem voluisse: vt in hac controuersia, Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum annulo ferreo inuentum magistratus alligauit. Hic quia est verbum in lege deprehensus, satis etiam significatum videtur non contineri lege nisi noxium ferrum.

ferrum. Sed ut qui voluntate nitetur, scriptū quoties poterit īfirmare debebit: ita qui scriptum tuebitur adiuuare se etiam voluntate tentabit. In testamentis et illa accidunt, vt uoluntas manifesta sit, scriptum nihil sit: vt ī iudicio Curiano, in quo nota L. Crassi & Sceuolę fuit contentio. Substitutus hæres erat, si posthumus ante tutelę suæ annos decessisset. Non est natus. Propinqui bona sibi vendicabant. Quis dubitaret, quin ea uoluntas fuisset testantis, ut is non nato filio hæres esset, qui mertuo: sed hoc non scripserat. Id quoque quod huic cōtrarium est, accidit nuper, vt esset scriptū quod appareret scriptorem noluisse: Qui sestertiū numum quinque millia legauerat, cum emendaret testamentum, sublatis sestertijs numis, argenti pōdo posuit, quinque millia remanserunt. Apparuit tamen quinq; pondo dari voluisse, quia ille in argento legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam statu generales sunt q̄ōnes, scripto, an voluntate standum sit: quę fuerit scribentis voluntas. Tractatus oēs qualitatis aut cōiecturę, de quibus satis dictū arbitror.

ARGVMENTVM.

Scripto & sententiæ leges contrarias subiungit: quia in his quæ duæ sunt, duo sunt scripti & uoluntatis status. Quæ etiam si contrariæ dicantur, contrarias tamen iure ipso non esse, sed casu quodam collidi admonet. Porro aut pares inter se collidi, aut ipsas secum, aut diuersas, aut similes, aut etiam impares. Præterea ut lex alia aliam abroget, aut labefactet, ius utriusque cognoscendum esse, quod aut in utraque dubium sit, aut confessum. Si confessum uidendum esse an ad deos pertineat, ad homines: an ad Rempublicam, an ad priuatos &c. Si dubium, alteri, a t inuicem utrique controuersiam de iure moueri. Postremo duplices leges ut duas cōmutti, & quod de legibus dicitur, idem de senatusconsultis & omnibus scriptis intelligendum.

De contrarijs legibus. Cap. VII.

Roximum est de legibus contrarijs dicere, quia inter omnes artium scriptores constat in antinomia duos esse scripti & voluntatis status: neque īmerito: quia cū lex legi obstet, vtrinq; contra scriptum dicitur, & quęstio est de voluntate: in vtraque id ambigitur, an vtiq; illa lege sit utendum. Omnibus autem manifestum est, nunquam esse legem legi contrariam iure ipso: quia si diuersum ius esset, alterum altero abrogaretur: sed eas casu collidi, & euentu. Collidūtur autem aut pares inter se: vt si optio tyrannicidę & viri fortis comparētur, utrique data quod velit petendi potestate, hic meritorum, temporis, pręmij collatio est. Aut secum ipsę, ut duorum fortium, duorum tyrannicidarum, duarum raptarum: in quibus non potest esse alia quæstio q̄ temporis, vtra prior sit: aut qualitatis, vtra iustior sit petitio. Diuersę quoque leges confligunt, aut similes. Diuersæ, quibus etiam citra aduersam legem contradici possit: vt in hac controuersia, Magistratus ab arce ne discedat: Vir fortis optato quæ uolet: uel alia nulla obstante: quæri potest an quicquid optarit, accipere debeat: & à magistratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur, Si incendium in arce fuerit, si in hostes recurrendum. Similes, contra quas nihil opponi potest, nisi lex altera. Tyrannicidę imago in gymnasio ponatur: contra mulieris imago in gymnasio ne ponatur. Mulier tyrannum occidit. Nam neq; mulieris imago ullo alio casu poni potest, neq; tyrannicidæ ullo alio casu summoueri. Impares sunt, cum alteri multa sunt quæ opponi possunt, alteri nihil, nisi quod in lite est: ut cum uir fortis impunitatem desertoris petit. Nam contra legem viri fortis (vt supra ostendi) multa dicuntur: aduersus desertores scripta, non potest nisi optione subuerti. Item aut confessum est ex utraque parte ius, aut dubium. Si confessum est, hæc fere quæruntur: Vtra lex po-

Scripti & uoluntatis} Cum uidelicet id quod scriptum est, uidetur aliud præ se ferre, quàm is uoluit qui hoc scriptum reliquit. Qua in re cum alij, tum maxime Cicero putat potius aequi. scendum uoluntati hominum, ad quam debere & testamenta & leges etiam uelut amussim quandam exigi. Hinc pendet} Inde originem habet.

Fur quadruplum soluat} Variatum uidemus apud authores de furum pœna. Constat tamen principio Athenienses eo tempore quo utebantur legibus Draconis, capitis supplicium constituisse furi: at deinde tacito illiteratoq; consensu hæc lex cum alijs plerisque impendio acerbioribus est antiquata & recepta de furibus lenior aliquanto pœna ex Solonis legibus. Romani uero inter furem nocturnum & diurnū plurimum interesse indicabant, atq; eum qui ferro se defendisset, & qui non defendisset. ob id de pœna aliter atque aliter est Romæ obseruatum.

Prostare cepit } Vulgauerat corpus. Liberi parentes alant } Vicem aliquam beneficiorum referant. Si enim uidemus hoc pietatis genere se mutuo afficere ciconia, ut parētes egere non sinant, quanto magis hoīem hoc decuerit! Antiquitus uero qui pietatem clemētiamq; uellēt inuolucro quodam significare, hi ciconiā pingebant: inde factum tradit Plutarchus, ut in regum sceptris exculperetur Ciconia, quæ admoneret sūmo īperio oportere esse clemētiā, quādam adiunctam. Peregrinus si murum ascenderit} Certa pœna, eaq; capitis constituta in legibus ciuilibus est ei qui muros publicos tāquam sacros uolet. Violant autem non tam qui deijciunt, quàm qui ascēdunt, maxime si cōtēptus accedat: id qd testatum relinquunt nobis ueteres historiæ, dum Romulus à fratre ideo supplicium iubet sumi, quòd per iocum is sulcum transmitteret qui erat pro muro aratro designatus. In quo nota L.} Totum hoc eleganter & prolixe tractat Cicero li. 1. de Orat.

De ambiguo, seu amphibolia. Cap. IX.

Mphiboliæ species sunt innumerabiles adeo, ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse uerbum, quod non plura significet: genera admodum pauca. Aut enim vocibus accidit singulis, aut coniunctis. Singula afferunt errorem, cum pluribus rebus aut etiam hominibus eadem appellatio est: ὁμωνυμία dicitur, ut Gallus. Vtrum enim auem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est: et Aiax, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoq; quædam diuersos itellectus habent, ut Cerno. quæ ambiguitas plurimis modis accidit: unde fere lites, præcipue ex testamentis, cum de libertate, aut etiam de hæreditate contendunt ij quibus idem nomen est: aut quid sit legatum, quæritur. Alterum est, in quo alia integro uerbo significatio est, alia diuisio: ut in genua, & arma_mentum, & cor_uinum, ineptæ sane cauillationes, ex quo tamen Græci controuersias ducunt: inde αὐλη_τρὶς illa uulgata, cum quæritur, utrum aula quæ ter ceciderit, aut tibicina si ceciderit, debeat publicari. Tertia est ex compositis, ut si quis corpus suum in occulto loco poni iubeat, circaq; monumentum multum agri ab hæredibus in tutelam cinerum, ut solet, leget, Sit latus òccultum. Sic apud Græcos contendit λέων & πανταλέων, cum scriptura dubia est, bona omnia λέοντι, an bona πάντα_λέοντι relicta sint. In coniunctis plus ambiguitatis est. Fit autem per casus: vt,

Aio te Aeacida Romanos uincere posse.

Per collocationem, ubi dubium est quid quo referri oporteat: ac frequẽtissime cum id quod medium est, utrinq; possit trahi, ut de Troilo Virgilius,

Lora tenens tamen- Hic vtrum quòd teneat tamen lora, an quanuis teneat, tamen trahatur, quæri potest. Vnde controuersia illa, Testamento quidã iussit poni statuam auream hastam tenentem. Quæritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiæ. Fit per flexũ idẽ magis,

Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles,

Sæpe utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit, in dubio est: unde est controuersia, Hæres meus uxori meæ dare dãnas esto argẽti, quod elegerit, pondo centũ. Vter eligat quæritur. Verum id quod ex his primum est, mutatione casuum: sequens, diuisione uerborum, aut translatione emendatur: tertium adiectione. Accusatiui geminatione facta amphibolia, soluitur ablatiuo: vt illud, Lachetem audiui percussisse Demeam, fiat, à Lachete percussum Demeam. Sed ablatiuo ipsi, vt in primo diximus, inest naturalis amphibolia.

Cælo decurrit aperto: vtrum per apertum cœlum, aut cum cœlum apertum esset. Diuisio respiratione & mora constat. Statuam, deinde auream hastam: uel statuam auream, deinde hastam. Adiectio talis est, argẽtum quod elegerit ipse: vt hæres intelligatur: vel ipsa, vt vxor. Adiectione facta amphibolia, qualis sit, Nos flentes illos deprehendimus, detractione soluetur. Pluribus uerbis emendãdũ, vbi est id, quod quo referatur, dubium est, & ipsum est ambiguum. Hæres meus dare illi damnãs esto omnia sua. In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannij soceri instituto, Quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat: præsertim cum ille Q. Scæuolam sibi minorem natu generum prætulisset. Nam id, sibi, & ad socerum referri, & ad Fannium potest. Productio quoque in scripto et correptio in dubio relicta, causa est ambiguitatis: ut in hoc, Cato, aliud enim ostendit breuis secunda syllaba casu nominatiuo, aliud eadem syllaba producta casu datiuo aut ablatiuo. Plurimæ præterea sunt aliæ species, quas persequi nihil necesse est. Nec refert quo modo facta sit amphibolia, aut quo resoluatur. Duas enim res significari manifestum est: & quod ad scriptum uocémve pertinet, in vtrãq; par est partem. Ideoq; frustra præcipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad nostram partem conemur uertere. Nã si id fieri potest, amphibolia non est. Amphiboliæ autem omnis in his erit quæstio, aliquando uter sit secundum

MOSELLANVS.

ARatrum accipere pignori} legibus Romanis cautum erat ne id tolleretur pignori, unde ad debitorem plus rediret incommodi, quàm ad creditorem commodi, quale erat aratrum, quod non uolebant admitti pignoris loco, quòd magna hominum pars ex eo uiuat, & sublatum creditorem non magnopere iuuet, debitorem uero redigeret ad extremã paupertatẽ. Sunt tamen & alia nonnulla etiam legibus Pandectarum cõstituta, quæ non liceat pignori capere. Lanas uehere Tarentos} Tarentini, quemadmodum Sybaritæ, mollitiei nomine apud ueteres male audierunt, unde & nomen quidam putãt sortitos à mollitie. Legem hi habebant, ne lanam qua domi utebantur ad usum delicatissimarum uestium, alibi uenderent: quod nimirum exemplum est singularis & affectati luxus, dum uel in solis his quæ ad uoluptatem sunt iuncta, cupiunt perfrui ceteris rivales.

Qui patrem occiderit} Culeo insuebantur qui conuicti essent parricidij, adiunctis simia, serpẽte, gallo gallinaceo, uelut testatur Valerius Maximus. Ex domo in ius educere} Summa clementia constitutum fuit antiquitus, ne ex ædibus quis suas, id est eo loco quem haberet pro refugio ærumnarum, & itidem ærumnarũ omnium domicilio, extraheretur in ius. Et inde opinor est q. in Antonianis Cicero tanto odio subinde repetit, quòd Antonius dixerat se fabros missurũ ut disturbarent domũ suam.

naturā magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is qui sic scripsit ac sic dixit, sic uoluerit. Quarum in utranque partem satis ex his quę de coniectura & qualitate diximus, præceptum est.

ARGVMENTVM

Pertractatis diligenter statibus qui legales dicuntur, quæ sit illorum inter se, & quorundam etiam cum finitione cognatio, quæ rursus differentia, qua distincti sunt, ne qui illos separarunt, errare uideantur, demonstrat. Atque de dispositione hoc in genere ait, non posse omnia quæ ad ipsam pertinent, arte & præceptis tradi: sed à natura quoque, doctrina & studio, hanc facultatem parari: id pictorum atque imperatorum exemplis probat. Præterea magno iudicio opus esse, ut certa nobis proposita materia, dispositione œconomica uelut in re præsenti utamur: quæ pro rei uarietate quotidie alia atque alia futura sit, hoc uno semper necessario, ut quocunque collocationis utamur ordine, apte inter se iungantur omnia, & cohæreant.

Quæ sit inter status cognatio, et q̄ diuersitas. Cap. X.

Est autem quædam inter hos status cognatio. Nam & in finitiōe, quæ sit uolūtas nominis, quæritur: & in syllogismo, qui secundus à finitione status est, spectatur quid uoluerit scriptor: & ex contrarijs legibus duos esse scripti & uoluntatis status apparet. Rursus & finitio quodammodo est amphibolia, cū in duas partes diducatur intellectus nominis. Scriptum & uoluntas habet in uerbis uocis quæstionem: quod idem in antinomia petitur. Ideoq; omnia hæc quidam scriptum & uoluntatem esse dixerunt: alij in scripto & uoluntate amphiboliam esse, quæ facit quæstionem. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurū ius, aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quæstionem habet generalem, & quæ esse etiam citra cōplexum causæ possit: Scriptum & uoluntas de eo disputat uerbo, quod est in lege: Syllogismus de eo quod non est. Amphiboliæ lis in diuersum trahit: Legum contrariarum ex diuerso pugna est. Neque immerito & recepta est à doctissimis hæc differentia, & apud plurimos ac prudentissimos durat. Et de hoc quidem genere dispositionis, etiam si non omnia tradi, tamen aliqua potuerūt: Sunt alia, quæ nisi proposita de qua dicendum est materia, uiam docendi non præbeant. Non enim causa uniuersa in quæstiones ac locos, diducenda est: sed hę ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam & in proœmio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quęstio omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiā simplices. An sic forte satis erit diuidendi peritus, qui controuersiam in hæc diduxerit, an omne pręmium uiro forti dandum sit, an ex priuato, an nuptiæ, an ea quę nupta sit, an hęc deinde cum fuerit de prima quæstione dicendum, passim, & ut quicque in mentem ueniet, miscuerit: non primum in ea sciierit esse tractandum, uerbis legis standum sit, an uoluntate: huius ipsius particulę aliquod initium fecerit? deinde proxima subnectens, struxerit orationem, ut, pars hominis est manus, eius digiti, illorum quoque articuli: Est & hoc, quod scriptor demōstrare nō possit, nisi certa definitaq; materia. Sed quid una faciat, aut altera? quinimmo centū ac mille in re infinita, atq; materia? Pręceptoris est, in alio atq; alio genere quotidie ostēdere quis ordo sit uerū, & quę copulatio: ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia quę ars efficit non possunt. Nam quis pictor omnia quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? sed pręcepta simul imitandi ratione, assimilabit quicquid acceperit. Quis enim

non faber

MOSELLANVS.

Quædam cognatio} Vicinitas, & tanquam dicas amicitia quædam. In finitione} In descriptione. Voluntas nominis} Quid significetur per nomen quod finitur. Est pugna} Ex diuerso contrariatur. Recepta} Probata. Tradi enim omnia} Relinquuntur acutis in arte aliquando plura contectanda, quæ doceri satis non possunt, ut ī Rhetoricis testatur Cicero multo maximam partē non posse doceri, nimirum quæ est inuentionis, & de risu mouēdo. sed his ut quisque natura fuerit præditus meliore, ita magis pollebit. Adumbrare didicit} Delineare & effingere. adūbramus enim ea quæ lineis quodammodo et suspensa manu designamus, id quod pictores facere solent aggressuri quid maioris artificij. Quædam sunt non docētium} Relinquuntur quædam etiam inuenienda illis quos docuimus, licet de ea re nunquam admonitis. Quibus signis} Præsagijs. An aucacta criminis} Iudicio cuiusque relinquitur quando sit opus enumeratione bene gestorum, aut secus. Quēadmodum enim usui nōnunquam esse, si in tempore fiat, nemo negat: sic contra incommodissimum fuerit, citra decorum, aut minus e re nata illa infarcire, quæ magis odium quàm beneuolentiam conciliet. Quamobrē non iniuria dictum est à Fabio alibi, iudicium esse totius artis caput. Velut imperatoria uirtus} Quemadmodum aūt imperator oēs locorū circūstātias circūspicit cōmissurus prælīū, & suo quęq; loco collocat, ita Oratorī est digerere orationē eo mō, quo facillime se ad uictoriā peruēturū confidat. Cui affuerint natura} Frustra.n. suscipitur, quicquid repugnante natura geritur, id quod Horatius uelut, prouerbiali carmine admonuit. Tu nihil inuita dices faciesq; Minerua. In promptu habentia} Nulla est plane ars, quæ tam paratam requirit suppellectilem, ac est Oratoria: ideo multa ingerenda causa ex improuiso, ad quæ nisi in promptu fuerit copia, quæ rei subitæ et casu natæ succurrat, destituatur & opinione, & officio. Iurisconsultus domi deliberat, cōminiscitur, qua lege agas præscribit in ocio. At simul atque Orator in forum descenderit, erunt quædam citius diluenda, quàm cogitanda: adde etiam, q̄ cogitatio illa adfert causæ nescio quid detrimenti, dum iudici fit doli alicuius suspicio. Subito autem quæ dicuntur, ea putantur uerißime dici, atque etiā ex animo.

non faber uasculum aliquod quale nunquam uiderat, facit? Quędam uero non docentium sunt, sed discentium. Nam & medicus quid in quoq; valetudinis genere faciendum sit, quid quibus signis prouidendum, docebit. Vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, quę sua cuiusq; sunt ingenium dabit. Quare plurima petamus à nobis & cum causis deliberemus, cogitemusq;, homines ante iuenisse artem, q̃ docuisse. Illa enim potentissima est, quęque verè dicitur œconomica totius causę dispositio, quę constitui nisi uelut in re præsenti non potest: Vbi assumendum prooemium, vbi omittendum: Vbi vtendum expositione cõtinua, vbi partita: Vbi ab initiis incipiendum, vbi more Homerico à mediis, vel vltimis: Vbi omnino non exponendũ: Quãdo à nostris, quando ab aduersariorum propositionibus incipiamus: Quando à firmissimis probationibus, quando à leuioribus: Quando in causa proponendæ prooemiis quæstiones, qua pręparatione præmuniendæ: Quid iudicis animus accipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus: Singulis, an vniuersis opponẽda refutatio: Reseruandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus. De iure prius, an de æquitate dicendum: An anteacta crimina, an de quibus iudicium est, prius obiicere vel diluere conueniat: Si multiplices causæ erũt, quis ordo faciendus, quę testimonia, tabulæ've cuiusque generis in actione recitandę, quę reseruandę. Hęc est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus prętiorum, retinentis partes propter castella tuenda, custodienda'sve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari deniq; ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione pręstat omnia, cui affuerint natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, vt alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum ducat, iterum enitendum, pallendum: est facienda sua cuiq; vis, vsus, sua ratio: non respiciendum ad hęc, sed in promptu habenda: nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, siqua est: verum ars satis præstat, si copias eloquentię ponit in medio: nostrum est vti eis scire. Reliqua partium est demum dispositio: & in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, & tertius: qui non modo vt sint ordine collocati, elaborandum est, sed vt inter se iuncti, atq; ita cohærentes, ne commissura pelluceat, corpus sit, non membra. Quod ita continget, si & quid in quoq; conueniat viderimus, & vt verba verbis applicemus, non pugnantia, sed quæ inuicem complectantur. Ita res diuersę distantibus ex locis quasi inuicem ignotæ non collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se, copulaq; tenebunt: ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, & à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA LIB. VIII.

ARGVMENTVM.

Repetit breuiter atque eleganter quæ hactenus septem primis libris de inuentione & dispositione tractata sunt: in quibus quam rationẽ præcipiendi incipientibus adhibere præceptores debeant, docet: nempe simplicẽ et breuem, quæ ex omnibus (quæ nosse ad scientiæ perfectionem necessarium sit) optima quæq; duntaxat eligat: quod ita fieri oportere, quatuor subiectis rationibus probat. Repetitione facta, maximum esse naturæ momentum, sine qua frustra tententur omnia, admonet: & ad partem operis sequentem transit, nempe ad elocutionem Rhetoricæ partem tertiam, ut pulcherrimam, ita difficillimam: quod Marci Antonii & Ciceronis authoritate probat, & quo inter se differant disertus & eloquens, quidq; sit eloqui, definitione explicat. Et quoniam elocutio propriè uerborum sit, ne, cura rerum reiecta, in iis omne studium ponere uelle uideatur, importunorum cauillationibus statim occurrit, se nullo pacto elocutionẽ mollem & effœminatã, quæ natura res non consequatur, sed affectata atque accersita nimia diligentia dignitatẽ orationis corrũpat, approbare aut desiderare: uerũ ea quæ à ueritate profecta, sensum animi nostri optime ꝓmat, res ipsas (quarũ gratia uerba reperta sint) auditorũ animis exacte repræsentet, & carũ naturam ad uiuum exprimat: quaq; decenter cohærentia omnia iucundam atque admirabilem orationem facere possint. Tota præfatio docilitatem ex rerum præteritarum repetitionis ordine & perspicuitate, atque ad attentionem ex sequentium pulchritudine & difficultate est comparata.

PROOEMIVM.

IS ferè quæ in proximos quinq; libros collata sunt, ratio inueniẽdi, atq; inuenta disponendi, cõtinetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam sciẽtiæ necessarium est, ita incipiẽtibus breuius ac simplicius tradi magis conuenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ deterreri solent: aut eo tempore quo præcipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiã instructos arbitrantur: aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Vnde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquen

tia longiſsime fuerint. Via tamen opus eſt incipientibus, ſed ea plana, & cum ad ingrediendum, tum ad demonſtrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demum in præſentia, quæ placēt, remota refutādi cætera mora. Sequuntur enim diſcipuli quo duxeris. Mox cum robore diſcendi creſcet etiam eruditio. Iidem primo ſolam iter credant eſſe in quod inducentur mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autē neq; obſcura, neque ad percipiendum difficilia, quæ ſcriptores diuerſis opinionibus pertinaciter tuendis inuoluerunt. Itaque in toto artis huiuſce tractatu difficilius eſt iudicare quid doceas, quàm cū iudicaris, docere: præcipueq́; in duabus his partibus perquam ſunt pauca, circa quæ ſi is qui inſtituetur, non repugnauerit, pronum ad cætera habiturus eſt curſum.

Nempe enim plurimum in hoc laboris exhauſimus, ut oſtenderemus, Rhetoricen bene dicendi ſciētiam & utilem, & artem, & uirtutem eſſe: materiam eius, res oēs de quibus dicendum eſſet. Tum & eas in tribus ferè generibus, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudicialiq; reperiri. Orationem porro omnem conſtare rebus, & uerbis. In rebus intuendam inuētionem: in uerbis elocutionem: in utriſque collocationem, quæ memoria cōplecteretur, actio commendaret. Oratoris officium, docendi, mouendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum, expoſitio & argumentatio: ad mouendum, affectus pertinerent: quos per omnem quidem cauſam, ſed maxime tamen in ingreſſu ac fine dominari. Nam delectationem, quāuis in utroque ſit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæſtiones alias infinitas, alias finitas, quæ perſonis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria eſſe quærēda, an ſit, quid ſit, quale ſit. His adyciebamus, demonſtratiuam laude ac uituperatione conſtare. In ea, quæ ab ipſo de quo diceremus, quæ poſt eum acta eſſent, intuendum. Hoc opus tractatu honeſtorum utiliumq́; conſtare. Suaſorijs accedere tertiam partem ex coniectura, poſſet'ne fieri, & an eſſet futurum, de quo deliberaretur. Hic præcipue diximus ſpectandum, quis, apud quem, quid diceret. Iudicialium cauſarum alias in ſingulis, alias in pluribus controuerſijs conſiſtere, & in quibusdā ſufficere modo intentionem, modo depulſionem: porro depulſionem omnem infitiatione duplici, factúmne, & an hoc factum eſſet, præterea defenſione ac translatione conſtare. Quæſtionem, aut ex facto, aut ex ſcripto eſſe. Ex facto, de rerum fide, proprietate, qualitate. Ex ſcripto, de uerborum ui, aut uoluntate: in quibus uis tum cauſarum tum actionum inſpici ſoleat. quæq; aut ſcripti & uoluntatis, aut ratiocinatiuæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarū ſpecie continetur. In omni porro cauſa iudiciali quinque eſſe partes: quarum exordio conciliari audientem, narratione cauſam proponi, confirmatione roborari, refutatione diſſolui, peroratione aut memoriam iudicis refici, aut animos moueri. His argumentandi et afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, reſolui iudices oportet, adiecimus. Acceßit ratio diuiſionis. Credere modo qui diſcet uelit, certam quandam uiam eſſe, in qua multa etiam ſine doctrina præſtare debeat per ſe ipſa natura, ut hæc de quibus dixi, non tam inuenta à præceptoribus, quàm cum fierent, obſeruata eſſe uideantur.

Plus exigunt laboris & curæ quæ ſequūtur. Hinc enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes Oratores conuenit, difficillimam. Nam & M. Antonius, cuius ſupra habuimus mentionem, ait à ſe diſertos uiſos eſſe multos, eloquentem autem nemmē. Diſertis ſatis putat dicere quæ oporteat: ornate aūt dicere, propriū eſſe eloquentiſsimi. Quæ uirtus ſi uſque ad eū in nullo reperta eſt, ac ne in ipſo quidem, aut L. Craſſo, certum eſt & in his & in prioribus eam deſideratā, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inuentionem quidem ac diſpoſitionem prudentis hominis putat, eloquentiam Oratoris. Ideoq́; præcipue circa partis huius præcepta elaborauit. Quod eum merito feciſſe, etiam ipſo rei de qua loquimur nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc eſt, omnia quæ mente conceperis, promere, atq; ad audientes perferre, ſine quo ſuperuacua ſunt priora & ſimilia gladio condito, atque intra uaginam ſuam hærenti. Hoc itaque maxime docetur: hoc nullus niſi arte aſſequi poteſt: hoc ſtudium adhibendum: hoc exercitatio petit, hoc imitatio. hic omnis ætas conſumitur: hoc maxime Orator Oratore præſtātior: hoc genera ipſa dicendi alia alijs potiora. Neque enim Aſiani, aut quocunque alio genere corrupti, res non uiderunt, aut eas non collocauerunt: neq; quos aridos uocamus, ſtulti, aut in cauſis cæci fuerunt: ſed his iudicium in eloquendo ac modus, illis uires defuerunt, ut appareat in hoc & uitiū & uirtutem eſſe dicendi.

Non ideo tamen ſola eſt agenda cura uerborum. Occurram enim neceſſe eſt, & uelut in ueſtibulo protinus apprehenſuris hanc confeßionem meam, reſiſtā, ijs qui omiſſa rerum (qui nerui ſunt in cauſis) diligentia, quodam inani circa uoces ſtudio ſeneſcunt: idq́; faciunt gratia decoris: quod eſt in dicendo mea quidem opinione pulcherrimum, ſed cū ſequitur, non cū affectatur. Corpora ſana, & integri ſanguinis, & exercitatione firmata, ex iiſdē his ſpeciem accipiunt, ex quibus uires. nāque & colorata, & adſtricta, & lacertis expreſſa ſunt: ſed eadē ſi quis uulſa atque fucata muliebriter comat, fœdißima ſunt ipſo formæ labore. Et cultus conceſſus atq; magnificus addit hominibus, ut Græco uerſu teſtatum eſt, authoritatē: at muliebris & luxurioſus, non corpus exornat, ſed detegit mētē. Similiter illa trāſlucida & uerſicolor quorundā elocutio, res ipſas effœminat, quæ illo uerborū habitu ueſtiuntur. Curā ergo uerborū, rerū uolo eſſe ſolicitudinē. Nā plerūque optima rebus cohærent, et cernuntur ſuo lumine: at nos quærimus illa tanquā lateant ſemper, ſeq́; ſubducāt. Ita nunquā putamus circa id eſſe, de quo dicendum eſt: ſed ex alijs locis petimus, & inuentis uim afferimus. Maiore animo aggrediēda eloquentia eſt: quæ ſi toto corpore ualet, ungues polire, & capillū reponere, non exiſtimabit ad curā ſuā pertinere. Sed euenit plerūque, ut hac diligentia deterior etiā fiat oratio. Primum, quia ſunt optima minime accerſita, & ſimplicibus atque ab ipſa ueritate profectis ſimilia. Nā illa quæ curā fatentur, & ficta atq; cōpoſita uideri ēt uolunt, nec gratiā conſequuntur, & fidē amittunt, propter id q. ſenſus obūbrant, & uelut læto gramine ſata ſtrangulāt. Nā & quod recte dici poteſt, circūimus amore uerborū: & quod ſatis dictū eſt, repetimus: & quod uno uerbo patet pluribus oneramus, & pleraque ſignificare melius putamus, q̄ dicere. Quid q. nihil iā propriū placet, dū parū creditur diſertū, quod & alius dixiſſet? A corruptißimo quoque poetarū figuras ſeu translationes mutuamur: tū demū ingenioſi ſcilicet, ſi ad intelligendos nos opus ſit ingenio. Atqui ſatis aperte Cicero præceperat, in dicēdo uitiū uel maximū eſſe, à uulgari genere orationis, atque à conſuetudine cōis ſenſus abhorrere. Sed ille durus, atq; ineruditus: nos melius, quibus ſordent omnia quæ natura dictauit: qui non ornamenta quærimus, ſed lenocinia. quaſi uero ſit ulla uerborū, niſi rei cohærētiū, uirtus: quæ ut propria ſint & dilucida & ornata, & apte collocentur, ſi tota uia laborādū eſt, oīs ſtudiorū fructus amiſſus eſt. Atque pleroſq; uideas hærētes circa ſingula, & dū inueniūt, & dū inuenta pōderāt, ac dimetiūtur. Quod ēt ſi idcirco fieret, ut ſemp optimis uterētur: abominādā tñ hæc infelicitas erat, quæ & curſum dicēdi refrenat, & calore cogitationis extinguit mora & diffidētia. Miſer enim, & (ut ſic dicā) pauper Orator eſt, qui nullū uerbū æquo animo perdere poteſt. Sed ne perdet quidem, qui rationē loquendi primum cognouerit, tum lectione multa & idonea copioſam ſibi

uerborum

uerborum supellectilem compararit, & huic adhibuerit artẽ collocãdi: deinde hæc oĩa exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. Nãque & hoc qui fecerit, et res cũ nominibus suis occurrent. Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Nanque ista quærendi, iudicandi, cõparandi anxietas, dũ discimus adhibenda est, non cũ dicimus. Alioqui sicut qui patrimoniũ non parauerunt, subinde quærũt: ita in oratione, qui non satis laborarunt. Si præparata uis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut nõ ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere uideantur, atque ut umbra corpus sequi. Tñ in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum latina, significãtia, ornata, apte sint collocata quid amplius laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis penè syllabis cõmorandi: qui etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid quod sit magis antiquum, remotum, inopinatũ: nec intelligunt iacere sensus in oratione in qua uerba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quammaxima, dum sciamus tamen nihil uerborum causa esse faciẽdum, cum uerba ipsa rerum gratia sint reperta: quorũ ea sunt maxime probabilia, quæ sensum animi nostri optime promunt, atque in animis iudicum quod uolumus efficiunt. Ea debent præstare sine dubio & admirabilem & iucundam orationem. Verum admirabilem non sic quomodo prodigia miramur, & iucundam orationem non deformi uoluptate, sed cum laude ad dignitatem coniuncta.

A R G V M E N T V M.

Quid esset elocutio, ex proœmio cognouimus: proximum erat, ut quomodo diuideretur, & quibus constaret, diceremus. Spectari ergo elocutionem ait in uerbis aut singulis, aut coniunctis: utraque suis proprijs circumscribit, repetita quorundam ex primo libro mẽtione, atque hoc insuper addito, ne uerba sint nimis peregrina & externa, neue curiosa & affectata oratio.

Quæ in elocutione spectanda. Cap. I.

IGitur quam Græci φράσιν uocant, Latine dicimus elocutionem. Eam spectamus in uerbis aut singulis, aut coniunctis. In singulis intuendũ est, ut sint latina, perspicua, ornata, & ad id qđ efficere uolumus, accõmodata. In coniunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea quæ de ratione latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo cum de Grãmatice loqueremur, executi sumus. Verum illic tantum ne uitiosa essent, præcepimus: hic non alienũ est admonere, ut sint quãminime peregrina, & externa. Multos enim quibus loquendi ratio non desit inuenias: quos curiose potius loqui dixeris, quàm latine: quomodo & illa Attica anus Theophrastum hominẽ alioqui disertissimum, annotata unius affectatione uerbi hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimium Attice loqueretur. Et in Tit. Liuio miræ facundiæ uiro putat inesse Pollio Asinius quandam Patauinitatem. Quare, si fieri potest, & uerba omnia, & uox, huius alumnum urbis oleant: ut oratio Romana plane uideatur, non ciuitate donata.

A R G V M E N T V M.

Elocutionis has esse uirtutes dicit, ut in singulis uerba perspicua sint, & ornata: in coniunctis collocata & figurata. Nam ut latina sint & emendata, ad grammaticum pertinere ostendit. Primam ergo uirtutem perspicuitatem aggreditur, quam effici uerborum proprietate contendit: cuius octo modos enumerat, quorum primo uitium quod improprium uocant, opponit: docetq; nõ omnia quæ propria non sint, improprij uitio labore: cum abusio & translatio necessariæ sint, & pro proprijs recepta quæ per eas efferuntur. Nam proprietatem non ad nomen sed ad uim significandi referri. Et quia obscœna, sordida & humilia uitanda sint, primi modi usum non esse semper ostendit: & qui humilia semper uitantes etiam ubi causa non postularet, ea quæ in usu sunt, reformidant, ridendos esse indicat. Perspicuitati obscuritatem opponit, cuius in uerbis singulis tres modos enumerat: nimis uetusta, regionibus familiaria, & artium propria, & homonyma. In coniunctis modos octo. sermonem nimis longum, hyperbaton, parenthesin nimis longam, amphiboliam, inanium uerborum turbam, obscurationem, nimiam breuitatem, sermonem uerbis apertis occultos sensus habẽtem. Quibus enumeratis, quæ sit perspicuitatis obseruatio, uirtus, & forma, cum summa eius commendatione præscribit.

De perspicuitate. Cap. II.

PErspicuitas ĩ uerbis præcipuã habet proprietatẽ: sed proprietas ipsa nõ simpliciter accipitur. Primus enim intellectus est, sua cuiusq; rei appellatio. qua non semp utimur. Nã & obscœna uitabimus, & sordida, et humilia. Sũt aũt humilis infra dignitatẽ rerũ, aut ordinis. In quo uitio cauẽdo nõ mediocriter quidã errare solẽt, qui oĩa quæ sunt in usu, ẽt si causæ necessitas postulet, reformidãt: ut ille qui in actione Ibericas herbas se solo nequicquã intelligẽte dicebat, nisi irridẽs hanc uanitatẽ Cassius Seuerus, spartũ eũ dicere uelle indicasset. Nec uideo quare clarus Orator duratos muria pisces nitidius eẽ crediderit, q̃ ipsum id qđ uitabat. In hac aũt ꝓprietatis specie, quæ noĩbus ipsis cuiusq; rei utitur, nulla uirtus est, atque ei contrariũ est uitiũ, id qđ apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos uocatur: quale est,

Tantum sperare dolorem.

Aut qđ in oratione Dolabellæ emendatũ à Cicerone annotaui, Mortẽ ferre. aut qualia nunc laudãtur à quibusdã, quorũ est decernere, uerba ceciderunt. Non tñ quicquid non erit proprium, protinus et ĩproprij uitio laborabit: quia primũ oĩum multa sunt & græce & latine non denominata. Nam & qui iaculum emittit, iaculari dicitur: qui pilam aut sudem, appellatione priuatim sibi assignata caret: & ut lapidare quid sit manifestum est, ita glebarum testarumq; iactus non habet nomen. Vnde abusio, quæ κατάχρησις dicitur, necessaria. Translatio quoque, in qua uel maximus est orationis ornatus, uerba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad uim significandi refertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur propriũ inter plura quæ sunt eiusdem nominis, id, unde cætera ducta sunt: ut uertex est contorta in se aqua, uel quicquid aliud similiter uertitur. inde propter flexum capillorum, pars est summa capitis: & ex hoc, quod est in montibus eminentissimum. Recte inquam dixeris hæc omnia uertices, proprie tamen, unde initium est. Sic soleæ & turdi pisces, & cætera. Tertius est huic diuersus modus, cum res cõmunis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximiũ: ut carmẽ funebre proprie Nænia: & tabernaculum ducis, Augustale. Item

quod commune est & alijs nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur. ut urbem, Romam accipimus: & uenales, nouitios: & Corinthia, æra: cum sint urbes aliæ quoque, & uenalia multa, & tam aurum & argentum, quàm æs, Corinthium. Sed ne in his quidem uirtus Oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet ut proprie dictū, id est quo nihil inueniri possit significantius: ut Cato dixit C. Cæsarem ad euertendam Rempublicam sobriū accessisse: ut Virgilius deductum carmen, & Horatius acrē tibiam, Annibalēq; dirū. In quo modo illud quoq; est à quibusdam traditū proprij genus ex appositis, quæ epitheta dicuntur, ut, Dulce mustū: &, Cum dentibus albis. De quo genere alio loco dicendū est. Etiā quæ bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem quæ sunt in quoque genere præcipua, proprij locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes Cunctator est appellatus. Possunt uideri uerba quæ plus significant quàm eloquuntur in parte ponenda perspicuitatis: intellectū enim adiuuant. Ego autem libentius emphasin retulerim ad ornatum orationis, quia nō ut intelligatur efficit, sed ut plus intelligatur. At obscuritas fit etiam uerbis ab usu remotis: ut si commentarios quis pontificū, & uetustissima fœdera, & exoletos scrutatus authores, id ipsum petat ex his, ut quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famā eruditionis affectant, ut quędā soli scire uideantur. Fallunt etiā uerba uel regionibus quibusdam magis familiaria, uel artium propria, ut Atabulus uentus, & nauis Saccaria, & In malaco sauū. Quæ uel uitāda apud iudicē ignarū significationum earum, uel interpretanda sunt: sicut in his quæ homonyma dicuntur, ut, Taurus animal sit, an mons, an signū in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur. Plus tamen est obscuritatis in contextu & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec traiectione tā tardus, ut in hyperbaton finis eius differatur. Quibus adhuc peior est mistura uerborum, qualis in illo uersu,

Saxa uocant Itali medijs quæ in fluctibus aras.

Etiam interiectione, qua & Oratores & Historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inferant sensum, impediri solet intellectus nisi quod interponitur, breue est. Nam Virgilius illo loco quo pullum equinum describit, cum dixisset,

Nec uanos horret strepitus: -

compluribus insertis, alia figura quinto demum uersu redit,

- Tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit. -

Vitanda in primis ambiguitas, non hæc solū de cuius genere supra dictum est, quæ incertū intellectum facit, ut, Chremetem audiui percusisse Demeam: sed illa quoque, quæ etiam si turbare non potest sensum, in idem tamen uerborum uitiū incidit: ut si quis dicat uisum à se hominem librum scribentē. Nam etiā si librum ab homine scribi pateat, male tamen composuerat, feceratq; ambiguū, quātum in ipso fuit. Est etiam in quibusdā turba inanium uerborū, qui dum cōmunem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circūeunt omnia copiosa loquacitate quæ dicere uolunt: ipsam deinde illam seriem cū alia simili iungentes, miscentesq;, ultra quàm ullius spiritus durare possit, extendunt. In hoc malū etiam à quibusdam laboratur: neque id nouum uitium est, cum iam apud T. Liuiū inueniā fuisse præceptorē aliquē qui discipulos obscurare quæ dicerēt, iuberet, græco uerbo utens, σκότισον. Vnde illa scilicet egregia laudatio, Tanto melior: ne ego quidē intellexi. Alij breuitatis æmuli, necessaria quoq; orationi subtrahūt uerba, & uelut satis sit scire ipsos quæ dicere uelint, quantū ad alios pertineat, nihil putāt. At ego ociosum sermonē dixerim, quē auditor suo ingenio non intelligit. Quidā emutatis in peruersum dictis, de figuris idē uitiū cōsequuntur, Pessima uero sunt ἀδιανόητα, hoc est, quæ uerbis aperta, occultos sensus habent: ut, Conductus est cæcus secus uiā stare: & qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scholis supra se cubasse. Ingeniosa hæc & fortia, ut ex ancipiti diserta credantur prificunt. At peruasit quidē iā multos ista persuasio, ut id iam demū eleganter atque exquisite dictū putent, quod interpretandū sit. Sed auditoribus etiā nōnullis grata sunt hæc, quæ cū intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent non quasi audierint, sed quasi inuenerint. Nobis prima sit uirtus perspicuitas, propria uerba, rectus ordo, non in longū dilata conclusio: nihil neq; desit, neque superfluat. Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est eloquendi obseruatio. Nā rerū perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis aūt ratio est in omnibus. Nam si neque pauciora quàm oportet, neq; plura, neq; inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoque audientibus aperta: quia id ipsum in consilio est habendū, non semper tā esse acrē iudicis intentionē, ut obscuritatē apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddā intelligentiæ suæ lumen: sed multis eū frequenter cogitationibus auocari: nisi tā clara fuerint quæ dicemus, ut in animū eius oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eā non intendatur, incurrat. Quare nō ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe quæ non satis percepisse eos qui cognoscunt, putamus. Quæ causa utiq; nostra culpa dicta obscurius est qua causa ad planiora & communia magis uerba descendimus: cum id ipsum optime fiat quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

ARGVMENTVM.

Laudē ornatus amplificat ab eius pulchritudine & difficultate, per cōparationē: quātaq; sit eius uis, ex Ciceronis oratiōe p Cornelio, eiusdēq; alio loco testimonijs & uarijs similitudinibus probat. Qualis ornatus esse debeat, definit: nō effœminatus, nō adscititius aut fucatus, sed sanctus, fortis, uirilis, & spēm cū utilitate iūctā hūs. Eūdē pro diuerso materiæ genere uariādū monet, atq; in genere demonstratiuo, in quo plenis uelis ferri debet, longe aliū esse q̄ in deliberatiuo & iudiciali, à quibus, etiāsi pressior & castigatior sit, non tū excludatur. Ornatū esse in singulis uerbis, & coniunctis, ut perspicuitatē: nā quód supra dixit in uerbis singulis spectari an perspicua & ornata sint, ad primā positionem referendum est, ut postea toti orationis corpori eædem uirtutes seruiant. Primū in singulis magnum esse synonymiæ usum: quia cum plura idē significent, aliaq; honestiora, sublimiora, iucundiora, aut uocaliora sint, licet, quæ rebus accōmodatissima erunt, eligere: ut atrocibus uerba ipso auditu aspera dare, à rebus humilibus sublimia procul auferre. Cōtra ubi submittenda erit oratio, in uerbis humilibus magnā uim repositā existimare. omnia Ciceronis Horatijq; & Virgilij illustribus exēplis demonstrat. Verborum ex quibus ornatus petatur, triplicem sectionem facit. aut enim propria esse, aut ficta, aut translata. Propria, ornata esse, & dignitatem consequi, si antiqua sint, & cum modo sumantur, nec ab illis obliteratis temporibus repetantur. Ficta uero græcis quàm latinis esse magis concessa: quibus nouare uix permittitur, nisi his se remedijs præmuniant: permitte mihi ut sic loquar, liceat ita dicere, &c. At uerba flectere, deriuare, componere, satis concedi. Translata, de quibus cap. de tropis amplius loquetur extra contextum

tra contextum orationis probari non posse, nec ulla singula per se uim habere, tradit. Itaque à singulis ad coniuncta transit. Coniuncti sermonis ornatum in duo partitur: quam elocutionum concipiamus, & quomodo efferamus. In primo constare debere minuendum ne, an augendum sit: remisse dicendum, an concitate, &c. In secundo quibus translationibus, figuris, & sententijs, & qua collocatione intentionem perficiamus. Et quia uitio carere prima sit uirtus, antequam ad ornatum & eius uirtutes accedat, orationis uitia eidem contraria recenset, cacophaton, cuius plures species facit, tapinosin, & ei uitium contrarium, rebus paruis excessum immoderatum tribuens, miosin, tautologian, epanalepsin, homologian, macrologian, pleonasmon, periergian, cacozelon, anœconometon, aschematon, cacosyntheton, cœnismon, quæ omnia exemplis appositis explicat. His enumeratis ad ornatum redit, cuius partibus supra nominatis cultum qui omnia nitidiora facit, quæq; orationis ornamenta continentur, adiungit, inter quæ enargiam, quam repræsentationem alij uocent, numerat & expressam rei imaginem hypotyposin alijs dictam, alijs rerũ sub oculos subiectionem: quibus oratio maxime redditur illustris. Exempla ex Cicerone, & Virgilio & à se ficta profert. Valere similitudines quoque plurimum ad res illustrandas, præter illas quæ rebus probandis adhibentur: & quid circa illam obseruandum, quæque similitudinis sit & parabolæ, quæ eiusdem speciei est, ratio, quotq; genera, docet. His brachiologian, uirtutem qua res breuiter ante oculos ponitur, atque emphasin, qua plus intelligitur quàm dicitur, & diuersa uirtute magnam uim orationi adferentem aphelian adiungit: accruatim uero dinosin, phantasiam, exergasiam, hyperexergasiam, energiam recenset. Postremo uim oratoris in augendo & minuendo, ut ad sequens caput transitum faciat, concludit.

De ornatu. Cap. III.

Venio nunc ad ornatum: in quo sine dubio plus quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget Orator. Nam emendate quidem ac dilucide dicentium, tenue præmium est, magisq; uitijs carere, quàm ut aliquam magnam uirtutem adeptus esse iudicaris. Inuentio cum imperitis sæpe communis: dispositio modicæ doctrinæ credi potest: & quæ sunt artes altiores, plerunque occultantur, ut artes sint: denique omnia hæc ad utilitatem caussarum solam referenda sunt. Cultu uero atque ornatu se quoque commendat ipse qui dicit, & in cæteris iudicium doctorum, in hoc uero etiam popularem laudem petit. Nec fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis prœliatus in caussa est Cicero Cornelij: qui non assecutus esset docendo iudicem tantum, & utiliter demum ac latine perspicueq; dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profecto, & magnificentia, & nitor, et authoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata & cæteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo qui aderant, nec sensisse quid facerent, nec sponte iudicioq; plausisse: sed uelut mente captos, & quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc uoluntatis affectum. Sed ne caussæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus. Nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, & facilius credunt: plerunq; ipsa delectatione capiuntur, nonnunquam admiratione auferuntur. Nam et ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipsa non tam nos confunderent, si uis eorum tantum, nõ etiam ipse fulgor timeretur. Recteq; Cicero his ipsis ad Brutum uerbis quadã in epistola scribit, Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam iudico. Aristoteles quoque eandem petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) uirilis, fortis, & sanctus sit: nec effœminatam leuitatem, nec fuco eminentem colorem amet; sanguine & uiribus niteat. Hoc autem adeo uerum est, ut cum in hac maxime parte sint uicina uirtutibus uitia, etiam qui uitijs utuntur, uirtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat me inimicum esse culte dicentibus. Non nego hanc esse uirtutẽ, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia & uiolas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena messis, aut graues fructu uites erunt? Sterilem platanũ; tonsasq; myrtos, quàm maritam ulmum & uberes oleas præoptauerim? Habeant illa diuites. licet quid essent, si aliud nihil haberent? Nullisne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam & in ordinem certasq; interualla redigã meas arbores. Quid enim illo quincũce speciosius, qui, in quancũque partem spectaueris, rectus est? Sed protinus in id quoq; prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altũ cacumina oleæ, ferro coercebo: in orbẽ se formosius fundet, & protinus fructũ ramis pluribus feret. Decetior equus, cuius adstricta sunt ilia, si idẽ uelocior. Pulcher aspectu sit athleta, cuius lacertos exercitatio expressit, idem certamini paratior. Nũquã uera species ab utilitate diuiditur. Sed hoc quidẽ discernere, modici iudicij ẽ. Illud obseruatiõe dignius, quòd hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse uariatus. Atq; ut à prima diuisione ordiar, non idẽ demonstratiuis, et deliberatiuis, & iudicialibus caussis conueniet. Namq; illud genus ostentationi cõpositũ, solã petit audientiũ uoluptatẽ: ideoq; oẽs dicendi artes aperit, ornatũq; orationis exponit: ut qui non insidiatur, nec ad uictoriã, sed ad solũ finẽ laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententijs populare, uerbis nitidũ, figuris iucundũ, translationibus magnificũ, cõpositione elaboratum, uelut institor quidem eloquentiæ, intuendum, & pene pertractandũ dabit. Nam euentus ad ipsum, non ad caussam refertur. At ubi res agitur, & uera dimicatio est, ultimus fit famæ locus. Propterea non debet quisquam, ubi maxima rerũ momenta uersantur, de uerbis eẽ solicitus. Neq; hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus; sed uti pressior et seuerior, eo minus confessus, præcipue ad materiam accommodatus. Nam & suadendo sublimius aliquid senatus, concitatius populus, & in iudicijs publicæ capitalesq; caussæ poscunt accuratius dicendi genus. At priuatũ consiliũ, caussæq; paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, purus sermo, & dissimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certã creditã pecuniam periodis postularet aut circa stillicidia affici? aut in mancipij redhibitione sudare? Sed ad propositum. Et quoniam orationis tam ornatus quàm perspicuitas aut in singulis uerbis est, aut in pluribus positus: quid separata, quid coniuncta exigant, consideremus. quanquam rectissime traditũ est, perspicuitatem proprijs, ornatum translatis uerbis magis egere. Sciamus inornatũ esse, quod sit impropriũ. Sed cum idẽ frequentissime plura significent, quod συνωνυμία uocatur, iam sunt alijs alia honestiora, subliminora, nitidiora, iucundiora, uocaliora. Nã ut syllabæ è literis mitius sonantibus clariores sunt, ita uerba è syllabis magis uocalia, & quo plus quæq; spiritus habet, auditu pulchrior. Et qđ facit syllabarũ, idẽ uerborũ quoq; inter se copulatio, ut aliud alij iunctũ melius sonet. Diuersus est tũ usus. Nam rebus atrocibus uerba etiam ipso auditu aspera magis conueniẽt. In uniuersum quidẽ, optima simplicitũ creduntur, quæ aut maxime exclamant, aut sono sunt iucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper, nec sordidis unquam in oratione erudita

locus clara illa atque sublimia plerunque materiæ modo cernēda sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores uidentur. Et sicut in oratione nitida notabile est humilius uerbum, et uelut macula: ita à sermone tenui sublime nitidumq; discordat, fitq; corruptum, quia in plano tumet. Quædam non tā ratione quàm sensu iudicantur: ut illud,

Cæsa iungebant fœdera porca,

fecit elegans, fictio nominis: qđ si fuisset porco, uile erat. In quibusdam ratio manifesta est, Risimus, et merito, nup Poetā q dixerat,

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilij miramur illud, —Sæpe exiguus mus.

Nam epitheton exiguus, aptum proprium effecit ne plus expectaremus, & casus singularis magis decuit, & clausula ipsa unius syllabæ non usitata, addidit gratiā. Imitatus est itaq; utrūq; Horat.

—Nascetur ridiculus mus.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando & ipsa uerborum humilitas affert. An cum dicit in Pisonem Cicero, Cum tibi tota cognatio in sarraco aduehatur, incidisse uidetur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis quem destructum uolebat, auxisse? Et alibi, Caput opponis cum eo coniscans. Vnde interim grati idiotis ioci: qualis est ille apud M. Tulliū, Pusio qui cum maiore sorore cubitabat. Et Cn. Flauius, qui cornicum oculos confixit. Et pro Milone illud, Heus ubi Ruscio? &, Erutius Antoniaster. Id tamen in declamationibus est notabilius, laudariq; me puero solebat, Da patri panem. & in eodem, etiam canem pascis. Res quidem præcipue in scholis anceps, sed frequenter causa risus, nunc utique, cum hæc exercitatio procul à ueritate seiuncta, laboret incredibili uerborum fastidio, ac sibi magnam partem sermonis absciderit. Cum sint autem uerba propria, ficta, translata: proprijs dignitatem dat antiquitas. namq; & sanctiorē & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usurus: eoq; ornamento acerrimi iudicij P. Virgilius unice est usus. Olli enim, & quianam, & mis, & pone, pellucent & aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, uetustatis inimitabilem arti authoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est uetus Quæso, quid necesse est dicere? Oppido, quo usi sunt paululum tempore nostro superiores, uereor ut iam non ferat quisquam: certe Antigerio, cuius eadem significatio est, nemo nisi ambitiosius utetur. Aerumnas quid opus est? tanquam parum sit si dicatur labor. Horridum, reor: tolerabile, autumo: tragicum, prolem ducendam: uniuersam eius prosapiam, insulsum. Quid multa? totus prope mutatus est sermo. Quædā tamen adhuc uetera uetustate ipsa gratius nitent, quædam etiam necessario interim sumuntur, nuncupare, & fari, et multa alia etiam audientibus grata inseri possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio: in qua mirifice Virgilius est,

Hormethiorum amator iste uerborum,
Iste iste rhetor, nanque quatinus totus
Thucydides Britannus, Atticæ febres,
Tau Gallicum imminet: ipsemet male illisit.
Ita omnia ista uerba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, à quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto notatum est, Germanum Cimber occidit. Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur,

Et uerba antiqui multum furate Catonis
Crispe, Iugurthinæ conditor historiæ.

Odiosa cura. nam est cuilibet facilis: & hoc pessima, quòd rei studiosus, non uerba rebus aptauit, sed res extrinsecus arcessit, quibus hæc uerba conueniant. Fingere, ut primo libro dixi, Græcis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam & affectibus non dubitauerunt nomina aptare: non alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in iungendo aut deriuando paulum aliquid ausi, uix in hoc satis recipiuntur. Nam memini iuuenis admodum inter Pomponium & Senecā etiam præfationibus esse tractatum, an, gradus eliminat, apud Accium in Tragœdia dici oportuisset. At ueteres ne expectorat quidem timuerūt. Et sanè eiusdem notæ est, exanimat. At in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem beatitas & beatitudo: quæ dura quidem sentit esse, ueruntamen usu putat posse molliri. Nec à uerbis modo, sed à nominibus quoq; deriuata sunt quædam, ut à Cicerone sullaturit, & ab Asinio fimbriaturit & figulaturit. Multa ex Græco formata noua, ac plurima à Sergio Flauio, quorum dura quædam admodum uidentur, ut ens, & essentia: quæ cur tantopere aspernemur, nihil uideo, nisi quòd iniqui iudices aduersus nos sumus, ideoq; paupertate sermonis laboramus. Quædam tamen perdurant. Nam & quæ uetera nunc sunt, fuerūt olim noua, & quædam in usu perquam recentia, ut Messala primus reatum, munerarium Augustus primus, dixerunt. Piraticam quoque ut musicam & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores. Fauorem, & urbanum, Cicero noua credit. Nam & in epistola ad Brutum. Eum, inquit, amorem, & eum (ut hoc uerbo utar) fauorem in consilium aduocabo. Et ad Appium Pulchrum, Te hominem non solum sapientem, uerumetiam (ut nunc loquuntur) urbanum. Idem putat à Terentio primum dictum esse obsequium. Cecilius ad Sisennam, Albenti cœlo. Ceruicem uidetur Hortensius primus dixisse nam ueteres pluraliter appellabant. Audendum itaq;. Neque enim accedo Celso, qui ab Oratore uerba fingi uetat. Nā cum sint eorum alia (ut dicit Cicero) natiua, id est quæ significata sunt primo sensu: alia reperta, quæ ex his facta sunt: ut iam nobis ponere alia quàm quæ illi rudes homines primiq; fecerunt, fas non sit: at deriuare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum est, quando desijt licere? Et siquid periculosius finxisse uidebimur, quibusdam remedijs præmuniendum est, Vt ita dicam, si licet dicere, quodammodo, permitte mihi sic. Quod idem etiam in ijs quæ licentius translata erunt, proderit, quæ non tuto dici possunt. In quo non falli iudicium nostrum, solicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, προεκπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ. Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. Itaque de singulis uerbis satis dictum, quæ, ut alio loco ostendi, per se nullam uirtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei de qua loquendum est, dignitatem: excepto, si obscœna nudis nominibus enuntientur. Quod uiderint, qui non putant esse uitāda, quia nec sit uox ulla natura turpis: & si qua est rei deformitas, alia quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perueniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut iam respondi talibus, uerecundiā silentio uindicabo. Iam hinc igitur ad coniuncti sermonis rationem transeamus. Cuius ornatus in hæc duo prima diuiditur, quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid uelimus, an minuere: concitate dicere, an moderate: læte, an seuere: abundanter, an presse: aspere, an leniter: magnifice, an subtiliter: grauiter, an urbane. Tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententijs, quo modo, qua postremo collocatione, id quod intendimus, efficere possimus. Cæterum dicturus quibus ornetur oratio, prius ea quæ sunt huic contraria laudi, attingam: nam prima uirtus est, uitio carere. Igitur ante omnia, ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod nō plus minus ue

nimue est quàm decet. Non quia comi expolirique non debeat, (nam & haec ornatus pars est) sed quia uitium est ubique quod nimium est. Itaque uult esse authoritatem & pondus in uerbis, sententias uel graues, uel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim saluis licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicata, & idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione rerum nõ abhorrentia. Sed quoniam uitia prius demonstrare aggressi sumus, uel hoc uitium sit quod κακόφατον uocatur. siue mala consuetudine in obscoenum intellectum sermo detortus est, ut ductare exercitus, & patrare bellum, apud Salustium dicta sancte & antique, ridentur à nobis, si dijs placet. quam culpam non scribentium quidem iudico, sed legentium: tamen uitanda, quatinus uerba honesta moribus perdidimus, & euincentibus etiam uitijs cedendum est, siue iunctura deformiter sonat, ut si cum hominibus notis loqui nos dicimus, nisi hoc ipsum hominibus medium sit, in praefata uidemur incidere: quia ultima prioris syllabae litera, quae exprimi nisi labris coeuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit, aut continuata cum insequente, in naturam eius corrumpitur. Aliae cõiunctiones aliquid simile faciunt, quas persequi longum est, in eo uitio quod uitandum dicimus, commorantes. Sed diuisio quoque affert eandem iniuriam pudori, ut si intercapedinis nominatiuo casu quis utatur. Nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu plerique obscoene intelligere, nisi caueris, cupiunt: ut apud Ouidium,

Quaeque latent, meliora putat.

ac ex uerbis quae longissime ab obscoenitate absunt, occasionem turpitudinis rapere. Siquidẽ Celsus cacophatõ apud Virgil. putat,

In spumam agitata tumescere.

quod si recipias, nihil loqui tutum est. Deformitati proximum est humilitatis uitium, ταπείνωσιν uocant, qua rei magnitudo uel dignitas minuitur: ut Saxea est uerruca in summo montis uertice. Cui natura contrarium, sed errore par est, paruis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque nec parricidã, nequam dixeris hominem: nec deditum forte meretrici, nefarium: quòd alterum parum, alterum nimium est. Proinde quaedam hebes, sordida, ieiuna, tristis, ingrata, uilis oratio est. Quae uitia facillime fiunt manifesta contrarijs uirtutibus. Nã primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, iucũdo, accurato diuersum est. Vitanda & μείωσις, cum sermoni quidem deest aliquid quo minus plenus sit, quanquam id obscurae potius quàm inornatae orationis uitium est. Sed hoc quoque cum à prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est eiusdem uerbi aut sermonis iteratio. Haec enim, quanquam non magnopere summis authoribus uitata, interim uitium uideri potest. in quod saepe incidit etiam Cicero, securus tam paruae obseruationis, sicut hoc loco, Non solum igitur illud iudicium iudicij simile iudices nõ fuit. Interim mutato nomine ἐπανάληψις dicitur, atque est & ipsum inter schemata. quorum exempla illo loco reddam, quo uirtutes erunt. Peior hac ὁμοιολογία est, quae nulla uarietatis gratia leuat taedium, atque est tota coloris unius, quae maxime deprehenditur carens arte Oratoria eaque & in sententijs, et in figuris, & compositione longa, non animis solum, sed etiam auribus est ingratissima. Vitanda μακρολογία, id est longior quàm oporteat sermo, ut apud Liuium, Legati nõ impetrata pace, retro domum, unde uenerant, abierunt. Sed huic uicina periphrasis uirtus habetur. Est & πλεονασμὸς uitium, cum superuacuis uerbis oneratur oratio, Ego meis oculis uidi. Satis est enim, uidi. Emendauit hoc non inurbane in Hirtio Cicero, qui cum in Pansam declamans, filium à matre decem mensibus in utero latum esse dixisset, Quid aliae, inquit, in penula solent ferre? Nonnunquam tamẽ illud genus, cuius exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur,

Vocemque his auribus hausi.

At uitiũ erit, quoties otiosum fuerit, et supererit, non cũ adijcietur. Est etiam quae περιεργία uocatur, superuacua (ut sic dixerim) operositas, ut à diligenti curiosus, & à religione superstitio distat. Atque ut semel finiam, uerbum omne quod neque intellectum adiuuat, neque ornatum, uitiosum dici potest. Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & praedulcia, & abundantia, & arcessita, & exultantia, sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον uocatur, quicquid ẽ ultra uirtutem, quoties ingenium iudicio caret, & specie boni fallitur: omnium in eloquentia uitiorum pessimum. Nam caetera cum uitentur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum uitia sunt, stultum, commune, contrarium, superuacuum: corrupta oratio in uerbis maxime improprijs, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, uocum similium aut ambiguarum puerili captatione consistit. Est autẽ omne κακόζηλον utique falsum, etiam si non omne falsum κακόζηλον. ut cum dicitur aliter quàm se natura habet, & quàm oportet, & quàm sat est. Totidem autem generibus corrũpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere plenius dictum est, & in hoc saepe tractabitur, & adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde quae sint uitanda, similia uirtutibus uitia dicemus. Sunt inornata & haec, Quod male dispositum est, id ἀνοικονόμητον: Quod male figuratum, id ἀσχημάτιστον. Quod male collocatum, id κακοσύνθετον uocãt. Sed de dispositione diximus, de figuris & compositione dicemus. Κοινισμὸς quoque appellatur quaedam mista ex uaria ratione linguarũ oratio, ut si Atticis Dorica, Ionica, Aeolica etiam dicta confundas. Cui simile uitium est apud nos, si quis sublimia humilibus, uetera nouis, poetica uulgaribus misceat. Id enim tale est monstrum, quale Horatius in prima parte libri de arte poetica fingit,

Humano capiti ceruicem pictor equinam Iungere si uelit,

& caetera ex diuersis naturis subijciat. Ornatum est quod perspicuo ac probabili plus est. Eius primi sunt gradus in eo quod uelis exprimendo, concipiendoque, tertius, qui haec nitidiora faciat: qđ proprie dixeris cultum. Itaque ἐνάργειαν, cuius in praeceptis narrationis feci mentionem, quia plus est euidentia, uel, ut alij dicunt, repraesentatio, quàm perspicuitas. et illud quidem patet, hoc se quodammodo ostendit: inter ornamenta ponamus. Magna uirtus est, res de quibus loquimur, clare, atque ut cerni uideantur, enunciare. Non enim satis efficit, neque ut debet plene dominatur oratio, si usque ad aures ualet, atque ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose à quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias attingam. Est igitur unum genus quo tota rerum imago quodammodo uerbis depingitur,

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,

& caetera, quae nobis illam pugilum congredientium faciẽ ita ostẽdunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in caeteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut cum illa in Verrem legit, Stetit soleatus Praetor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus in littore: non solum ipsum os intueri uideatur, & locum et habitum, sed quaedam etiam ex ijs quae dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certe mihi cernere uideor, & uultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & corũ

qui aderant, tacitam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut est apud eundem (nanque ad omnium ornandi uirtutum exempla uel unus sufficit) in descriptione conuiuij luxuriosi, Videbar uidere alios intrantes, alios uero exeuntes, quosdam ex uino uacillantes, quosdam hesterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta uino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium. Quid plus uideret qui intrasset? Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim q dicit expugnatam esse ciuitatem, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit: sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuncius. At si aperias hæc quæ uerbo uno inclusa erant, apparebunt & fusæ per domos ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diuersis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo complexu suorum cohærentes, & infantium fœminarumq; ploratus, & male usque in illum diem seruati fato senectum prophanorum sacrorumq; direptio: efferentium prædas repetētiumq; discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & sicubi maius lucrum est, pugna inter uictores. Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur euersio, minus est tamen totum dicere, quàm omnia. Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint uerisimilia: & licebit etiam falso adfingere quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus,

-Mihi frigidus horror.
Membra quatit, gelidusq; coit formidine sanguis. &,
-Trepidæ matres pressere ad pectora natos.

Atque huius summæ iudicio quidem meo uirtutis facillima est uia. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis eloquētia circa opera uitæ est, ad se refert quisque quæ audit: et id facillime accipiunt animi: quod agnoscunt. Præclare uero ad inferēdam rebus lucem, repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est huius loci proprium,

-Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula.- Et,
-Aui similis, quæ circum littora, circum
Piscosos scopulos humilis uolat æquora iuxta.

Quo in genere id est præcipue custodiendum, ne id quod similitudinis gratia adsciuimus, aut obscurum sit, aut ignotū. Debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminat. Quare sane poetis quidem permittamus huiusmodi exempla,

Qualis ubi hybernam Lyciam, Xantiq; fluenta
Deserit, aut Delon maternam inuisit Apollo.

Non idem decebit Oratorem, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitq; sublimem, floridam, iucundam, mirabilem. Nam quo quæque longius petita est, hoc plus affert nouitatis, atque inexpectata magis est. Illa uulgaria uideri possunt, & utilia tamen ad conciliandam fidem, Vt terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberioremq; fieri. Et ut medici abalienata morbis membra præcidunt, ita turpes ac perniciosos, etiam si nobis sanguine cohæreant, amputandos. Iam sublimius illud pro Archia, Saxa atque solitudines uoci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt. & cætera. Quod quidem genus à quibusdam declamatoria maxime licētia corruptum est. Nam & falsis utuntur: nec illa ijs quibus tandem similia uideri uolunt, applicant: quorum utrunque in ijs est quæ me iuuene ubique cantari solebant, Magnorum fluminum nauigabiles fontes sunt. &, Generosioris arboris statim planta cum fructu est. In omni autem parabola aut præcedit similitudo, & res sequitur: aut præcedit res, & similitudo sequitur. Sed interim libera & separata est: interim, quod longe optimum est, cum re cuius est imago, connectitur, collatione inuicem respondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cuius modo feci mentionem, -Inde lupi ceu

Raptores atra in nebula.-

Sequitur in primo Georgicôn post longam de bellis ciuilibus atq; externis conquestionem,

Vt cum carceribus sese effundere quadrigæ,
Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed hæc sunt sine antapodosi. Redditio autem illa rem utranque quam comparat uelut subijcit oculis, & pariter ostendit. Cuius præclara apud Virgilium multa reperio exempla, sed oratorijs potius utendum est. Dicit Cicero pro Muræna, Vt aiunt in Græcis artificibus eos aulœdos esse, qui citharœdi fieri nō potuerunt: sic nos uidemus, qui Oratores euadere non potuerunt, eos ad iuris studium deuenire. Illud pro eodem, iam pene poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accommodatius: Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cœli signo commouentur, sæpe improuiso, nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa concitātur: sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas quo signo commota sit: sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse uideatur. Sunt & illæ breues. Vagiq; per syluas ritu ferarum. Et illud Ciceronis in Clodium, Quo ex iudicio uelut ex incendio nudus effugit. Quibus similia possunt cuicunq; etiā ex quotidiano sermone succurrere. Huic subiacet uirtus nō solū aperte ponendi rem ante oculos, sed circumcise atq; uelociter. Ac merito laudatur breuitas integra, sed ea minus præstat quoties nihil dicit nisi quod necesse est, βραχυλογίαν uocant, quæ reddetur inter schemata. Est uero pulcherrima, cum plura paucis complectimur, quale illud Salustij est. Mithridates corpore ingenti perinde armatus. Hoc male imitantes sequitur obscuritas. Vicina prædictæ, sed amplior uirtus est ἔμφασις, altiorem præbēs intellectum, quàm quem uerba per se ipsa declarant. Eius duæ sunt species: altera, quæ plus significat quàm dicit, altera, quæ etiam id quod nō dicit. Prior est & apud Homerum, cum Menelaus Graios in equo sedisse dicit: nam uerbo uno magnitudinem eius ostendit. & apud Virgilium,

Demissum lapsi per funem.-

Nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cyclopa cum iacuisse dicit per antrum, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est. Sequens posita est in uoce aut omnino suppressa, aut etiam abscissa. Supprimitur uox, ut fecit pro Ligario Cicero, Quòd si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quātam tu per te, per te inquā obtines intelligo quid loquar. Tacuit enim illud, quòd nihilominus accipimus, non deesse homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniam est figura, reddetur suo loco. Est in uulgaribus quoque uerbis emphasis. Virū esse oportet. &, Homo est ille. &, Viuēdū est. Adeò similis est arti plerunque natura. Non tamen satis eloquentiæ est, ea de quibus dicat, clare atque euidenter ostendere: sed sunt multi ac uarij excolendæ orationis modi. Nam & ipsa illa ἀφέλεια simplex & inaffectata habet quendam purum, qualis etiam in fœminis amatur, ornatum: & sunt quædam uelut è tenui diligentia

circa

circa proprietatem significationemq; munditiæ. Alia copia locuples, alia floribus læta: uirium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, ualet. Præcipua tamen eius opera δείνωσις in exaggeranda indignitate. & in cæteris altitudo quædam φαντασίαι in concipiendis uisionibus: ἐξεργασία in efficiendo uelut opere proposito: cui adijcitur ἐπεξεργασία, repetitio probationis eiusdē, & cumulus ex abundanti. ἐνέργεια confinis his est, ab agendo ducta, & cuius propria sit uirtus, non esse quæ dicuntur, ociosa. Est & amarum quiddam, quod ferè in contumelia est positum quale est Cassij, Quid facies cum in bona tua inuasero? hoc est cum te docuero nescire maledicere? Et acre, ut illud Crassi, Ego te consulem putem, cum tu me nō putes senatorem? Sed uis Oratoris omnis in augendo minuendoq; consistit. Vtrique parti totitem modi, ex quibus præcipuos attingemus: reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus, & uerbis. Sed quæ sit rerum inuentio ac ratio, tractauimus: nunc quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

A R G V M E N T V M.

Primam amplificandi uel minuendi rationem in nomine esse docet: ut cum improbum, latronem. cōtra, uulneratum, læsum dicimus. Aliam etiam ex nominibus maiorem & manifestiorem: ex comparatione ampliorum uerborum cum inferioribus: quale est illud, non furem, sed raptorem: non sacrilegum, sed hostem sacrorum. Et qua species huiusmodi possint plurimæ recenseri, ut confusionem ex multitudine tollat, quatuor amplificationis genera constituit: incrementum, comparationem, ratiocinationem, congeriem. Incrementi quatuor modos recenset, Comparationis tres, ubi comparationem non semper ad amplificandum, sed aliquando etiam ad probandum adhiberi monet: Ratiocinationis quinque. Cur hunc amplificandi modum ita uocet, rationem reddit. Congeriei duos, & quid à synathroesmo figura, id est coaceruatione, differat. Postremo minuendi totidem modos esse quot amplificādi tradit: & cur hyperbolen in tractatum de tropis differat, curq; continuo tropos non subiungat, rationem assignat.

De amplificatione. Cap. IIII.

Rima est igitur amplificandi uel minuendi species in ipso rei nomine, ut cum eum qui sit cæsus, occisum: eum qui sit improbus, latronē, contraq; eum qui pulsant, attigisse: qui uulnerauit, læsisse dicimus. Vtriusque pariter exēplum est pro M. Cælio, Si uidua libere, proterua petulanter, diues effuse, libidinosa meretricio more uiueret, adulterum ego putarem, siquis hanc paulo liberius salutasset? Nam & impudicam meretricē uocauit; & eum cui longior cum illa fuerat usus liberius salutasse. Hoc genus increscit, ac fit manifestius, si ampliora uerba cū ipsis nominibus pro quibus ea posituri sumus, conferantur: ut Cicero in Verrem, Non enim furem, sed raptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiæ: non sacrilegum, sed hostem sacrorum, religionumq;: non sicarium, sed crudelissimū carnificem ciuium sociorūq; in uestrum iudicium adduximus. Illo enim modo ut sit multū, hoc etiam plus ut sit efficitur. Quatuor tamen maxime generibus uideo constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie. Incrementum est potentissimū, cum magna uidentur etiam quæ īferiora sunt. Id aut uno gradu fit, aut pluribus. Per id uenitur non modo ad summum, sed interim quodāmodo supra summū. Omnibus his sufficit uel unum Ciceronis exemplum, Facinus est uincire ciuem Romanum, scelus uerberare, prope parricidium necare: quid dicam in crucē tollere? Nam & si tantū uerberatus esset, uno gradu increuerat, ponēdo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum uero dixerit, prope parricidium necare: supra quod nihil est adiecit, quid dicam in crucem tollere? Ita cū id quod maximum est occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, uerba deficere. Fit et aliter supra summū adiectio: ut apud Virgilium de Lauso, —Quo pulchrior alter

Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summū est enim, quo pulchrior alter non fuit. huic deinde aliquid suprapositum est. Tertius quoque est modus, ad quē non per gradus itur, ut quod non est plus quàm maximū, sed quo nihil maius est. Matrem tuā occidisti. Quid dicam amplius? Matrem tuam occidisti. Nam & hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri. Crescit oratio minus aperte, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in contextu & cursu semper aliquid priore maius insequitur: ut de uomitu in Antonium Cicero, In cœtu uero populi Romani negocium publicum gerens magister equitum. Singula incrementum habent. Per se deforme, uel non in cœtu uomere: in cœtu etiam non populi: populi etiam non Romani: uel si nullum negocium ageret, uel si non publicum: uel si non magister equitum. Sed alius diuideret hæc, & circa singulos gradus moraretur: hic in sublime etiam currit, & ad summum peruenit non nixu, sed impetu. Verum ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per comparationē, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod est infra, necesse est extollat id quod supra positum est: ut idem, atque in eodem loco, Si hoc tibi inter cœnā, & in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret? In cœtu uero populi Romani. & in Catilinā, Serui mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes ciues tui, domum meam relinquendā putarem. Interim proposito uelut simili exemplo, efficiendum est ut sit maius id quod a nobis exaggerandum est: ut idem pro Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam à secundis hæredibus pro abortu pecuniam accepisse, Quanto est, inquit, Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? Si quidem illa cum suo corpori uim attulisset, se ipsa cruciauit: hic autem idem illud effecit per alieni corporis uim atque cruciatum. Nec putet quisquā hoc, quanquam est simile, illi ex argumentis loco, quo maiora ex minoribus colliguntur, idē esse. Illic enim probatio petitur, hic amplificatio: sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, sed ut peius. Est tamen quanquā diuersarum rerum quædam uicinia. Repetā igitur hic quoque idem quo sum illic usus exemplum, sed non in eundem usum. Nā hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modo totis, sed etiam partes partibus comparari: sicut hoc loco, An uero uir amplissimus. P. Scipio pōtifex maximus Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum Reipublicæ, priuatus interfecit: Catilinam orbem terrarum cæde atque incendio uastare cupientem, nos consules perferemus? Hic & Catilina Gracco, & status Reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi & incendijs & uastationi, & priuatus consulibus comparatur: quæ si quis dilatare uelit, plenos singula locos habent. Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, uideamus an satis proprio uerbo signauerim. Nec sum in hoc solicitus, dum res ipsa uolentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quòd hæc amplifi-

catio alibi posita est, alibi ualet: & ut aliud crescat, aliud augetur: inde ad id quod extolli uolumus, ratio deducitur. Obiecturus Antonio Cicero merum & uomitum, Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. Quid fauces & latera ad ebrietatem? Minime sunt ociosa. Nam respicientes ad hæc, possumus æstimare quantum ille uini in Hippiæ nuptijs exhauserit, quod ferre & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa inter status quoque habemus. Sic & ex insequentibus amplificatio ducitur. Si quidem tanta uis fuit uini erumpentis, ut non casum afferret aut uoluntatem, sed necessitatem, ubi minime deceret, uomendi: & cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usque in posterum diem redundaret. Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cum Aeolus à Iunone rogatus,

-Cauum conuersa cuspide montem
Impulit in latus, ac uenti uelut agmine facto,
Quà data porta, ruunt:- apparet quanta sit futura

tempestas. Quid? cum res atrocissimas quasque in summam ipsi extulimus inuidiã, eleuamus consulto, quò grauiora uideãtur quæ secutura sunt, ut à Cicerone factum est cum illa diceret, Leuia sunt hæc in hoc reo crimina. Metũ uirgarum Nauarchus nobilissimæ ciuitatis precio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est. Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes quantũ illud esset quod inferebatur, cui comparata hæc, humana uiderentur atque usitata? Sic quoque solet ex alio aliud augeri, ut cum Annibalis bellicis laudibus ampliatur uirtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorumq; miramur, quò sit maior C. Cæsaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum uidetur, amplificationis genus. Non putant indignum Troiani principes, Graios Troianosq; propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere: quæ nã igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui rapuit: non aliquis iuuenis, non unus è uulgo: Sed senes & prudẽtissimi, & Priamo assidẽtes. Verũ & ipse rex decẽni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lachrymarum origo fluxisset, inuisam atque abominandam esse oportebat, & audit hæc, & eã filiam appellãs, iuxta se locat, & excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat. Nec mihi uidetur in Symposio Plato, Cum Alcibiadem confitentem de se quid à Socrate pati uoluerit narrat, ut illum culparet hæc tradidisse: sed ut Socratis inuictam continentiam ostenderet, quæ corrumpi speciosissimi hominis tam obuia uoluntate non posset. Quin ex instrumento quoque, heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. At hoc pertinet clypeus Aiacis, & hasta Pelias Achillis. Qua utriusque egregie est usus in Cyclope Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam cuius

Trunca manum pinus regit?- Quid? cum uix loricam duo multiplicem connixi humeris ferrent, quantus Demoleos, qui indutus eam,

-cursu palantes Troas agebat? Quid M. Tullius de M. Antonij luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantũ ostendit dicendo, Conchyliatis Cn. Pompeij peristromatis seruorum in cellis stratos lectos uideres? Conchyliata peristromata, & Cn. Pompeij, & in cellis seruorum, nihil dici potest ultra: & necesse est tamen infinito plus in domino cogitare. Est hoc simile illi quod ἔμφασις dicitur: sed illa ex uerbo, hoc ex re coniecturam facit: tantoq; plus ualet, quanto res ipsa uerbis est firmior. Potest adscribi amplificationi congeries quoque uerborum, ac sententiarum idem significantium. Nam etiam si non per gradus ascendant, tamen uelut aceruo quodam alleuantur. Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Simile est hoc figuræ quam συναθροισμὸν uocant: sed illic plurium rerum est congeries, hic unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet uerbis omnibus altius insurgentibus. Aderat ianitor carceris, carnifex Prætoris, mors terrorq; sociorum, & ciuium Romanorum, lictor Sextius. Eadem ferè est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quod descendentibus gradus. Ideoq; uno ero exemplo contentus eius loci quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit, Pauci tamen, qui proximi astiterant, nescio quid illum de lege Agraria uoluisse dicere suspicabantur. Quod si ad intellectum referas, minutio est. si ad obscuritatem, incrementum. scio posse uideri quibusdam speciem amplificationis hyperbolen quoque. nam & hæc in utranque partem ualet: sed quia excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuo subiungerem, nisi esset à cæteris separata ratio dicendi quæ constat non proprijs, sed translatis. Demus ergo breuiter hoc desiderio iam pene publico, ne omittamus eum quẽ pleriq; præcipuũ ac pene solũ putant oratiõis ornatũ.

ARGVMENTVM.

Rationem dicendi quæ translatis constat, ab ea quæ proprijs constaret, separandam esse in fine capitis superioris dixit: in quo cum de amplificandi modis locutus esset ante tropos, qui translatis constant, amplificationibus tractatũ de sententijs subiungendũ existimauit. Quæ uox cũ sit homonyma, quot modis accipi possit, quot sint earũ genera, quis usus, quæ uitiosæ, quis modus, explicat. Triplicẽ sũæ acceptionẽ ostendit. Prima significari id oẽ quod animo sentimus, secunda consiliũ aut decretũ, tertia, ad huius similitudinem, orationem sumptam de uita, quæ quid in ea esse oporteat, breuiter ostendit. Et huius esse uaria genera. Nam aut ad rem uniuersaliter referri, aut ad personam. Simplicem esse, aut duplicem: Sine, & cum ratione subiecta. Ex diuersis quod cum mutatione figuræ addit acrimoniam. Quod à communi uertit ad proprium: Quod à rebus ad personas transfert. Enthymema, cum non est argumentum, sed ad ornatum refertur. Epiphonema, in clausula additum. Noema, clausulam sensus ferientem. Quibus nouarum sententiarum genera subiungit, ex inopinato, alio relata, aliunde petita, geminata, contrarie posita, comparata, quorum quædam bona dici possunt, quædam uitiosa. quæ sint illa, commemorat. Sententiarum modum hunc esse, ne crebræ sint, ne palam falsæ, ut à uiris authoritate præditis proferantur. Quare ijs nimium frequenter utentes, & contra in totum damnantes uituperat, uiam quandam mediam inter utrosque indicans, & usum eius mediocrem commendans.

De generibus sententiarum. Cap. V.

Ententiam ueteres quod animo sensissent uocauerunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & iuraturi ex animi nostri sententia, & gratulantes ex sententia dicimus. Non raro tamen & sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent: nam sensus, corporis uidebantur. Sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta, sensus uocaremus: lumina autem, præ-

cipueq;

elpueq; in clausulis positas, sententias. Quae minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo caret. Ideoq; mihi & de generibus earũ, & de usu arbitror pauca dicenda. Antiquissimae sunt, quae propriè quamuis omnibus idem sit nomen, sententiae uocantur, quas Graeci γνώμας appellant. Vtrunque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consilijs aut decretis. Est autem haec uox uniuersalis, quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata: ut, Nihil est tam populare quàm bonitas. interim ad personam: quale est Afri Domitij, Princeps qui uult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. Hanc quidam partem enthymematis, quidam initiũ aut clausulam epichirematis esse dixerunt: & est aliquando, non tamen semper. Illud uerius, esse eam aliquando simplicem, ut eam quã supra dixi. Aliquando ratione subiecta. Nam in omni certamine qui opulentior est, etiã si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. Nonnunquam duplicem, Obsequium amicos, ueritas odium parit. Sunt etiam qui decem genera fecerunt, sed eo modo quo fieri uel plura possunt, per interrogationem, comparationẽ, infitiationem, similitudinẽ, admirationẽ, & caetera huiusmodi. per oẽs enim figuras tractari potest. Illud notabile ex diuersis, Mors misera non est, aditus ad mortem miser est. Ac rectae quidem sunt tales, Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet. Sed maiorem uim accipiunt commutatione figurae: ut,

Vsque adeó ne mori miserum est? — Acrius enim hoc, quàm per se, Mors misera non est. Et translatione à communi ad proprium. Nam cum sit rectum, Nocere facile est, prodesse difficile: uehementius apud Ouidium Medea dicit,

Seruare potui, perdere an possim rogas?

Vertit ad personam Cicero, nihil habet, Caesar, nec fortuna tua maius, quàm ut possis: nec natura melius, q̃ ut uelis seruare quamplurimos. Ita quae erant rerum, propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae (quales frequenter ab ijs dicuntur qui haec καθολικὰ uocant: & quicquid pro causa uidetur, quasi indubitatum pronunciant) & ne passim & à quocunque dicantur. Magis enim decent eos in quibus est authoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum, aut etiã ignobilem, si iudicet in dicendo, & quodãmodo praecipiat? Enthymema quoque est omne quod mente concipimus: propriè tamen dicitur quae est sententia ex contrarijs, propterea quòd eminere inter caeteras uidetur, ut Homerus poeta, urbs Roma. De hoc in argumentis satis dictum est. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum. Quorum igitur impunitas Caesar, tuae clementiae laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio? Non quia sit ratio dissimilis, sed quia iam per alia ut id iniustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema, rei narratae uel probatae summa acclamatio,

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

Facere enim probus adolescens periculosè, q̃ perpeti turpiter maluit. Est & quod appellatur à nouis νόημα, qua uoce omnis intellectus accipi potest: sed hoc nomine donarunt ea quae non dicunt, uerum intelligi uolunt: ut in eum quem saepius à ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quòd ei pollicem dormienti recidisset, Eras dignus ut haberes integram manum. Sic enim auditur, ut depugnares. Vocatur aliquid & clausula: quae si est quod conclusionem dicimus, & rectè, et quibusdam in partibus necessaria est. Quare prius de facto uestro fateamini necesse est, quàm Ligarij culpam ullã reprehendatis. Sed nunc illud uolunt, ut omnis locus omnis sensus in fine sermonis feriat aurẽ. Turpe aũt ac ppe nefas ducunt, respirare ullo loco qui acclamationem non petiuit. Inde minuti corruptiq; sensiculi, & extra rem petiti. Neque enim possunt tã multae bonae sententiae esse, quàm necesse est multae sint clausulae. Iã haec magis noua sententiarum genera: Ex inopinato: ut dixit Vibius Crispus in eum qui cum loricatus in foro ambularet, praetendebat id se metu facere, Quis tibi sic timere permisit? Et insigniter Africanus apud Neronem de morte matris, Rogant te Caesar Galliae tuae, ut felicitatem tuã fortiter feras. Sunt & alio relata, ut Afer Domitius cum Cloantillã defenderet, cui obiectum crimen quòd uirum qui inter rebellantes fuerat, sepelisset, remiserat Claudius, in epilogo filios eius alloquens, Matrem tamen, inquit, pueri sepellitote. Et aliunde petita, id est in aliũ locum ex alio translata: ut pro Spathale Crispus, quam qui haeredem amator instituerat, decessit, cum haberet annos duodeuiginti, O hominem diuinum, qui sibi indulsit. Facit quasdam sententias sola geminatio: qualis est Senecae in eo scripto quod Nero ad senatũ misit occisa matre, cum se periclitatum uideri uellet, Saluum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo. Melior, cum ex contrarijs ualet, Habeo quem fugiam, quem sequar non habeo. Quid? quòd miser cum loqui non posset, tacere non poterat? Ea uero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione clarescit. Trachallus contra Spathalen, Placet hoc ergo ô leges diligentissimae pudoris custodes, decimas uxoribus dari, quartas meretricibus? Sed horum quidem generũ & bonae dici possunt, & malae. Illae semper uitiosae, uti à uerbo, Patres conscripti, Sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum. Peius adhuc, quo magis falsum est, & longius petitum. Contra eandem sororem gladiatoris, cuius modo feci mentionẽ, Ad digito pugnaui. Est etiam generis eiusdẽ, nescio an uitiosissimũ, quoties uerborum ambiguitas cum rerum falsa quadam similitudine iungitur. Clarum authorem iuuenis audiui, cum lecta è capite cuiusdã ossa sententiae gratia tenẽda matri dedisset, Infoelicissima foemina nondum extulisti filium, & iam ossa legisti. Ad hoc plerīq; minimis etiam inuentiunculis gaudent, quae excussae risum habẽt, inuentae facie ingenij blandiuntur. De eo qui naufragus, & ante agrorum sterilitate uexatus, in scholis fingitur se suspendisse. Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat. Huic simile in illo de quo supra dixi, cui pater sua membra laceranti uenenum dedit, Qui haec edit, debet hoc bibere. Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur, Necte laqueũ, habes quod faucibus tuis trajcaris. Sume uenenum, decet luxuriosum bibẽdo mori. Alia uana: ut suadentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepeliant: Alexandrum sepelio, hoc quisquam spectabit è tecto? Quasi uero id sit in re tota indignissimum. Alia nimia: ut de Germanis dicentem quendã audiui, Caput nescio ubi impositum. Et de uiro forti, Bella umbone propellit. Sed finis non erit, si singulas corruptorum persequar formas. Illud potius, quod est magis necessarium. Duae sunt diuersae opiniones, aliorum sententias solas pene spectantiũ, aliorum omnino damnantium, quorum mihi neutrũ admodum placet. Densitas earũ obstat inuicem, ut in satis omnibus fructibusq; arborum nihil ad iustam magnitudinem adolescere potest, quod loco in quem crescat caret. Nec pictura in qua nihil circũlitum est, eminet. Ideoq; artifices etiam cum plura in unam tabulã opera contulerunt, spatijs distinguunt, ne umbrae in corpora cadant. Facit res eadem concisam quoq; orationẽ. Subsistit enim omnis sententia: ideoq; post eã utique aliud est initium. Vnde soluta ferè oratio, & è singulis non membris sed frustis collata, structura caret, cum illa rotunda & undiq; circumcisa insistere inuicem nequeant. Praeter hoc etiã color ipse dicendi quãlibet clarus, multis tamẽ ac uarijs uelut maculis

conspergitur. Porro ut affert lumen clauus purpuræ loco insertus, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis uestis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare uideantur, tamen lumina illa non flāmæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris, quæ ne apparent quidem ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni: & quæ crebris paruisq; conatibus se attollunt, inæqualia tantum, & uelut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentiū, & planorum gratiā perdunt. Hoc quoq; accedit, quòd solas captanti sententias, multas necesse est dicere leues, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque uideas & diuisionem pro sententia poni, & argumentum, si tantū in clausula & calce pronuncietur. Occidisti uxorem ipse adulter. non ferrem te etiam si repudiasses. diuisio est. Vis scire uenenum esse amatorium? uiueret homo nisi illud bibisset. argumentum est. Nec multas plerique sententias dicūt, sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studiū, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo uoluptatem, nihil probantes nisi planum, & humile, & sine conatu. Ita dū timent ne aliquando cadant, semper iacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? non causæ prodest? non iudicem mouet? nō dicentem commendat? At est quoddam genus, quo ueteres non utebantur. At quam usque nos uocatis uetustatem? Nam si ad illam extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchisq; mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc loquendi ratio fuit. Ego uero hæc lumina orationis, uelut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore uelim, ne cætera membra officium suum perdant: & si necesse sit, ueterem illum horrorem dicendi malim, q̄ istam nouā licentiā. Sed patet media quædam uia, sicut in cultu uictuq; accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem sicut possumus adijciamus uirtutibus. Prius tamen sit uitijs carere: ne dum uolumus esse meliores ueteribus, simus tantum dissimiles. Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis quos motus clarissimi nostrorum authores uocant. Horum tradere præcepta & Grammatici solent. Sed à me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu orationis grauior uidebatur locus, & maiori operi seruandus.

ARGVMENTVM.

Definit tropum esse uerbi uel sermonis a propria significatione in aliam cum uirtute mutationem. Troporum quosdā significationis uehementioris causa, quosdam decoris assumi ostendit. Et in alijs uerba uerti, in alijs sensus ipsos. Horum primo loco metaphoram recenset, cuius uim, utilitatem & iucunditatem prædicat, fieriq; quatuor de causis docet, necessitatis, significationis uehementioris, ornatus, & turpitudinis uitandæ causa. Quo differat à similitudine, & uim eius esse quadruplicem tradit: cum animata pro animatis, inanima pro inanimis, inanima pro animatis, aut animata pro inanimis ponitur. Eius usum modicum esse debere, ne nimia frequentia obscuret; aut tædio afficiat. Vitiosas metaphoras hat esse, humilem, sordidam, maiorem, minorem, redundantem, dissimilem, duram. Synecdochen, cuius plures esse species docet: nam aut à parte totum, aut à specie genus, aut à præcedentibus sequentia, & contra intelligit: poetisq; liberior est quàm oratoribus. Metonymiam, id est nominis pro nomine positionem, ad quam inuentum pro re inuenta, possessa pro possessoribus: & contra, contenta pro continentibus, effecta pro efficientibus refert. Antonomasiam, quæ fit per epitheton, & ex his quæ in quoque sunt præcipua, & ex factis, quibus persona significatur. Onomatopœiam, id est nominis fictionem, græcis quàm latinis magis concessam. Catachresin, id est abusionem, quæ nō habentibus nomen accommodat quod in proximo est, & quo pacto à metaphora discernatur, ostendit. Metalepsin, quæ ex alio in aliud uelut uiam præstat. Epitheton, quo poetæ frequentius utuntur, quia apud oratores nisi uim rei exprimat, locum non habet: quod quando ad antonomasiam referatur, aut nomen suum retineat, docet. Allegoriam, cum aliud uerbis, aliud sensu ostenditur. Et eius totius usus nonnunquam esse in oratione, emansi raro, frequentius uero ex parte. Speciosum autem esse illud genus quod tribus permixtum sit, similitudine, allegoria, & translatione. Alia eiusdem genera recenset, id quod in exemplis est, & ænigma non citatum magnis oratoribus: & ironiam, quam illusionē uocamus: cuius species sint sarcasmus, astismus, antiphrasis, parœmia, myctersimus. Periphrasin, id est circuitum loquendi, quæ nonnunquam necessitatis causa, ut dictu deformia tegantur, nonnunquam ornatus adhibetur. Cum uero in uitium incidit, perissologia dicitur. Hyperbatō, quod opportuna ordinis mutatione, aliquid ex significatione mutando, numerosam orationem reddit. Nam si sola structura uariaretur, nullo ex significatione mutato, figura uerborum potius esset quàm tropus: quod cum duobus uerbis fit, anastrophe dicitur. Vltimam hyperbolen, quæ augendo uel minuendo fit pluribus modis: augendo, plus facto esse dicendo, aut per similitudinem attollendo, signis uel translatione, uel alia insuper addita: In qua mensura seruanda sit, ut naturalem modum non excedamus, etiam si quid ultra fidem dicamus: cuius in minuendo totidem sint genera.

De tropis. Cap. VI.

TRopus est uerbi uel sermonis à propria significatione in aliam cū uirtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & Grammaticis inter ipsos, & Philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, q numerus, quis cui subijciatur. Nos omissisque nihil ad instituendum oratorem pertinent, cauillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exequemur: hoc modo in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi, & esse alios in uerbis proprijs, alios in translatis: uertiq; formas non uerborum modo, sed & sensuum, & compositionis. Quare mihi uidentur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus uerbum pro uerbo poneretur. Neq; illud ignoro, in ijsdem ferè qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum: sed non idem accidet contra: eruntq; quidam tantum ad speciem accommodati. Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est, tum longe pulcherrimus, translatione dico, quæ metaphora græce uocatur. Quæ quidē cū ita est ab ipsa nobis cōcessa natura, ut indocti quoque nonsentientes ea frequenter utantur: tum ita iucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim uulgaris esse, nec humilis, nec insuauis, recte modo adscita, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut mutuando quod non habet: quòdque difficillimum est, præstat ne ulli rei nomen deesse uideatur. Transfertur ergo nomen aut uerbum ex eo loco in quo propriū est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significātius est, aut (ut dixi) quia decentius. Vbi nihil horum præstabit quod transferetur, im-

enim

proprium erit. Necessitate rustici dicunt gemmā in uitibus, (quid
enim dicerent aliud?) & sitire segetes, & fructus laborare. Neces
sitate nos, durum hominē, aut asperum. Non enim proprium erat
quod daremus his affectionibus nomen. Iam, incensum ira. &, inflā
matū cupiditate: &, lapsum errore, significādi gratia. Nihil enim
horum suis uerbis, quàm his arcessitis, magis proprium erat. Illa
ad ornatum, lumen orationis: &, generis claritatem: &, concionū
procellas: &, eloquentiæ flumina: ut Cicero pro Milone, Clodium
fontem gloriæ eius uocat, et alio loco segetem ac materiam. Quæ
dam etiam parum speciosa dictu, per hanc explicantur,

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali aruo, & sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora breuior est quàm similitudo: eoq;
distat, quòd illa comparatur rei quam uolumus exprimere, hæc p
ipsa re dicitur. Comparatio est, cum dico fecisse quid hominem ut
leonem: translatio, cum dico de homine, leo ē. Huius uis omnis qua-
druplex maxime uidetur: Cum in rebus animalibus aliud pro alio
ponitur: ut de agitatore,

–Gubernator magna contorsit equum ui. & ut Liuius
Scipionem à Catone adlatrari solitum refert. Inanima pro alijs ge
neris eiusdem sumuntur: ut,

–Classique immittit habenas.

Aut pro rebus animalibus inanima,

Ferro an fato uirtus Argiuûm óccidit Aut contrà,

–Sedet inscius alto

Accipiens sonitum saxi de uertice pastor. Præcipueq; ex
his oritur mira sublimitas, quæ audaci & proxime periculū trā
latione tollitur, cum rebus sensu carentibus, actum quendam &
animos damus, qualis est,

–Pontem indignatus Araxes. Et illa Ciceronis, Quid enim tuus il
le, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius la-
tus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? Duplica-
tur interim hæc uirtus apud Virgilium,

–Ferrūq; armare ueneno. Nam & ueneno armare, & ferr-
rum armare, trāslatio est. Secātur hæc in plures: ut à rationali ad
rationale, & idem de irrationalibus: & hæc inuicem, quibus si-
milis ratio est & à toto, & à partibus. Sed iam non pueris præci
pimus, ut accepto genere species intelligere non possint. Vt mo
dicus aūt atque opportunus eius usus illustrat orationem: ita fre-
quens & obscurat, & tædio cōplet: continuus uero in allegoriā et
ænigma exit. Sunt quædā ēt humiles trāslationes: ut id de quo
mō dixi, Saxea est uerruca. Et sordidæ. Non enim si Cicero recte
sentinā Reip. dixit, fœditatē hominū significās: idcirco pbem illud
quoque ueteris oratoris, Persecuisti Reip. uomicas, Optimeq; Cice
ro demonstrat cauendū, ne sit deformis translatio: qualis est (nam
ipsis eius utar exemplis) Castratā morte Africani Remp. &, Ster
cus curiæ Glauciam. Ne nimio maior: aut, quod sæpius accidit, mi
nor. Ne dissimilis: quorū exēpla nimium frequenter deprehēdet, qui
scierit hæc uitia esse. Sed & copia quoq; modum egressa uitiosa,
præcipue in eadem specie. Sunt & duræ, id est à longinqua simili-
tudine ductæ, ut, –Capitis niues. &,

Iuppiter hybernas cana niue conspuit Alpes. In illo uero
plurimum erroris, q, ea quæ poetis (qui & omnia ad uoluptatem
referunt, & plurima uertere ēt ipsa metri necessitate cogūtur) per
missa sunt, conuenire quidam ēt prosæ putant. At ego in agēdo nec
pastorem populi authore Homero dixerim: nec uolucres pennis re-
migare, licet Virgilius in apibus, ac Dædalo speciosissime sit usus.
Metaphora enim aut uacātem occupare locum debet, aut si in alie
num uenit, plus ualere eo quod expellit. Quod aliquanto penè

iam magis de synecdoche dicam. Nam translatio permouēdis ani
mis plerunq;, & signandis rebus, ac sub oculos subijciendis reperta
est. Hæc uariare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus,
parte totū, specie genus, præcedentibus sequentia, uel contra: oīa li
beriora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa ut mucronem p gla
dio, & tectū pro domo recipiet: ita non puppim pro naui, nec abie
tem pro tabellis. Et rursus, ut pro gladio ferrum, ita non pro equo
quadrupedem. Maxime autem in orando ualebit numerorum illa li
bertas. Nam & Liuius sæpe sic dicit, Romanus prælio uictor: cū
Romanos uicisse significat. Et cōtra Cicero ad Brutum: Populo,
inquit, imposuimus, & oratores uisi sumus, cum de se tantum loque
retur. Quod genus nō orationes modo ornat, sed ēt quotidiani ser
monis usus recipit. Quidam συνεκδοχὴν uocant, cum & id con-
textu sermonis quod tacetur accipimus. Verbum enim ex uerbo in
telligitur, quod inter uitia ἔκλειψις uocatur.

Arcadas ad portas ruere. Mihi hanc figuram esse magis
placet. illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio,

Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuuenci.

unde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conue-
niat, nisi in argumentando, cum rei signum est. Sed hoc ab elocutio
nis ratione distat. Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυ-
μίαν, quæ est nominis pro nomine positio, cuius uis est, pro eo qđ
dicitur, causam propter quam dicitur, ponere: sed, ut ait Cicero,
ὑπαλλαγὴν Rhetores dicunt. Hæc inuenta ab inuētore, & subie
cta ab obtinētibus significat: ut, –Cererem corruptā undis. –
&, –Receptus Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.
Quod si retro durius. Refert autem inquantum dictus tropus ora
torem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne uulgo audiuimus,
& Vario Marte pugnatum, eruditus est sermo, et Venerem quàm
coitum dixisse magis decet: ita Liberum & Cererem pro uino &
pane licentius, quàm ut fori seueritas ferat: sicut ex eo quod conti
net, id quod continetur, usus recipit: ut bene moratas urbes, & po
culum epotum, & seculum felix. At id quod contra est, raro au-
deat quis, nisi poeta.

–Iam proximus ardet Vcalegon.

Nisi forte hoc potius est, à possessore, quod possidetur: ut homi-
nem deuorari, cuius patrimonium consumitur. Quo modo fiunt in
numerabiles species. Huius enim sunt generis, cum ab Annibale cæ
sa apud Cannas sexaginta millia dicimus, & apud Tragicos ab
Aegialeo: & carmina Virgilij uenisse, & uenire commeatus
qui afferantur: & sacrilegum deprehensum, non sacrilegium: &
armorum scientiam habere, non artis. Illud quoque & poetis
& oratoribus frequens, quo eum qui efficit, ex eo quod efficitur,
ostendimus. Nam & carminum authores.

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,
Regūq; turres. –Et, Pallētesq; habitāt morbi, tristisq; senectus.

Et orator præcipitem iram, hilarem adolescentiam, segne ocium
dicit. Est etiam huic tropo quædam cum synecdoche uicinia. Nam
cum dico uultus hominis pro uultu, dico pluraliter quod singulare
est: quod plurale est, singulariter. Sed non id ago, ut unum ex mul
tis intelligatur (nam id est manifestum) sed nomen immuto: ut cum
aurata tecta, aurea, pusillum à uero discedo, quia non est nisi pars
aurata. Quæ singula persequi, minutioris est curæ etiam non ora-
torem instituentibus. Ἀντονομασία, quæ aliquid pro nomine
ponit, Poetis quoq; modo frequentissima, et per Epitheton, quia de
tracto eo cui apponitur, ualet pro nomine, Tydides, Pelides. & ex
his quæ in quoque sunt præcipua,

–Diuûm pater, atque hominum rex.

Et ex factis, quibus persona signatur,

-Thalamo quæ fixa reliquit

Impius.- Oratoribus etiam si rarus eius rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Tydiden & Peliden non dixerint, ita dixerunt impium pro parricida: euersorem quoq; Carthaginis & Numantiæ pro Scipione, & Romanæ eloquentiæ principem pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero ipse certe usus est hac libertate: Non multa peccas, inquit ille fortissimo uiro senior magister: & si peccas, te regere possum. Neutrum enim nomen positum est, & utrunque intelligitur. Ὀνοματοποιία quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maximas habita uirtutes, nobis uix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab ijs qui sermonem primi fecerũt, aptãtes affectibus uocem. Nam Mugitus & Sibilus & Murmur inde uenerunt. Deinde tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ παραγόμενα uocant, quæ ex uocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus, qualia sunt Sullaturit, & Proscripturit: atq; Laureati postes, pro illo, lauro coronati, ex eadem fictione sunt. Sed hoc feliciter eualuit: at contra, uio pro eo, infælicius. In græcis obelisco, coludiono &c. durc etiã iungere uetamur, qui toleranter uidere Septentriones uidemur.

Eo magis necessaria κατάχρησις. quam recte dicimus abusionem, quæ non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est, sic,

-Equum diuina Palladis arte Aedificant: -

& apud Tragicos,

Et iam leo pariet, & pater est. Mille sunt hæc. & Acetabula, quicquid habet, & Pyxides cuiuscunque materiæ sunt. & Parricida, matris quoque aut fratris interfector. Discernendumq; est hoc totum à translatione genus, quòd abusio est, ubi nomen defuit: translatio, ubi aliud fuit. Nam poetæ solent abusiue etiam ĩ his rebus quibus nomĩa sua sunt, uicinis potius uti, quod rarum in prosa est. Illa quoq; quidam καταχρήσεις esse uolunt, cum pro temeritate uirtus, aut pro luxuria liberalitas dicitur. A quibus hæc quidem dissonantia sunt, quòd in his non uerbum pro uerbo ponitur, sed res pro re. Neque enim putat quisquam luxuriam & liberalitatem idem significare: uerum id quod fit, alius luxuriam esse dicit, alius liberalitatem, quãuis neutri dubium sit hæc esse diuersa. Superest ex his quæ aliter significant, μετάληψις, id est transumptio, quæ ex alio in aliud uelut uiam præstat: tropus & rarissimus, & maxime improprius. Græcis tamen frequentior, qui Centaurum Chirona, & νήσους θοὰς ὀξείας dicunt. Nos quis ferat, si Verrem, suem aut Lælium, doctum nominemus? Est enim hæc in metalepsi natura, ut inter id quod transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans, sed præbens transitum: quem tropum magis affectamus ut habere uideamur quàm ut ullo in loco desideremus. Nam eius frequentissimum exemplum est, cano, canto, dico: ita cano, dico. Item est medium illud cano. Nec diutius in eo morandum: nihil enim usus admodum uideo, nisi, ut dixi, in medijs. Cætera iam non significandi gratia, sed ad ornandam modo, non augendã orationem assumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, quod recte dicimus appositum: à nonnullis sequens dicitur. Eo poetæ & frequentius & liberius utuntur. Nanque illis satis est conuenire uerbo cui apponitur: & ita Dentes albi, & humida uina in his non reprehenduntur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redũdat. Tum autem efficitur, si sine illo quod dicitur, minus ẽ: qualia sunt, O scelus abominandum, ô deformem libidinem. Exornatur autem res tota maxime translationibus, Cupiditas effrenata, &, Insanæ substructiones. Et solet fieri alijs adiunctis Epitheton tropis, ut apud Virgilium, Turpis egestas, & Tristis senectus. Veruntamen talis est ratio huiusce uirtutis, ut sine appositis nuda sit & uelut incompta oratio. Ne oneretur tamen multis nam fit longa & impedita, ut in quæstionibus eã iudices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque, in quo & numerus est duplex, nec duplum uirium: quanquã non singula modo, sed etiam plura uerba apponi solent: ut,

Coniugio Anchisa Veneris dignate superbo.

Sed hoc quoque modo duo uerba uni apposita, ne uersum quidem decuerint. Sunt autem quibus non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat. Necesse est enim semper, ut id quod est appositum, si à proprio diuiseris, per se significet, & faciat antonomasian. Nam si dicas, Ille qui Carthaginem & Numantiã euertit, antonomasia est, si adieceris Scipio, appositum. Non potest ergo non esse iunctum.

At ἀλληγορία, quã inuersionem interpretamur, aliud uerbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius, ut,

O nauis, referent in mare te noui

Fluctus? ô quid agis? fortiter occupa Portum. -

totusq; etiam ille Horatij locus, quo nauim pro Republica, fluctuum tempestates pro bellis ciuilibus, portum pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius,

Auia Pieridum peragro loca. - & Virgilius,

Sed nos immensum spatijs confecimus æquor:

Et iam tempus equûm spumantia soluere colla.

Sine translatione uero in Bucolicis,

Certe equidem audieram, quâ se subducere colles

Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo,

Vsque ad aquam, & ueteris iam fracta cacumina fagi,

Omnia carminibus uestrum seruasse Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera proprijs decisa sunt uerbis: uerum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed raro totius: plerunque apertis permista est. Tota apud Ciceronem talis, Hoc miror enim, querorq;, quenquam hominem ita pessundare alterum uerbis uelle, ut etiam nauem perforet in qua ipse navigat. Illud commistum frequentissimum, Equidem cæteras tempestates & procellas in illis dũtaxat fluctibus concionum semper Miloni putaui esse subeundas. Nisi adiecisset dũtaxat fluctibus concionum, esset allegoria, nunc eam miscuit. Quo in genere et species ex arcessitis uerbis uenit, & intellectus ex proprijs. Illud uero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permista est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis: Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quãtas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum! Dies intermissus unus, aut nox interposita sæpe & perturbat omnia, & totam opinionem parua nõnunquam commutat aura rumoris. Nam id quoque in primis est custodiendum, ut quo ex genere ceperis translationis, hoc desinas. Multi enim cum initium à tẽpestate sumpserunt, incendio, aut ruina finiunt: quæ est inconsequentia rerum fœdissima. Cæterum allegoria paruis quoque ingenijs, & quotidiano sermoni frequentissime seruit. nam illa in agendis causis iam detrita, Pedem conferre, &, Iugulum petere, & Saguinẽ mittere, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquẽdo nouitas, & commutatio, & magis inopinata delectant. Ideoq; iam in his amisimus modum, & gratiam rei nimia captatione consumpsimus. Est in exemplis allegoria, si non prædicta ratione ponantur. Nam ut Dionysium Corinthi esse, quo græci omnes utuntur, ita plura similia dici possunt. Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur: uitium meo quidem iudicio, si quidem dicere dilucide, uirtus: quo tamen & poetæ utuntur,

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,

Treis

Treis pateat cœli spatium,non amplius ulnas?

Et oratores usiq̃; ut Cecilius quadrãtariã Clytæmnestrã ĩ tricli nio coã,in cubiculo nolã. Nãque & nunc quedã soluuntur,& tum erant notiora cum dicerentur,& ænigmata sunt tñ, nec ea,nisi quis interpretetur,intelligas. In eo uero genere quo contraria ostenduntur, ironia est, illusionem uocant: quæ aut pronunciatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. nam si qua earum uerbis dissentit, apparet diuersam esse orationi uoluntatem. quanquã in plurimis id tropis accidit, ut intersit quid de quo dicatur: quia (quod dicitur alibi) uerum est, aut laudi simulatione detrahere, aut uituperationi laude, concessum esse. quale est quòd C. Verres Prætor urbanus, homo sanctus & diligens, subsortitionem eius eo die non haberet. Et contra, Oratores uisi sumus, & populo imposuimus. Aliquando cum risu quodam contraria dicuntur iis quæ intelligi nolũt: quẽadmodũ in Clodiũ, Integritas tua te purgauit, mihi crede, pudor eripuit, uita anteacta seruauit. Præter hæc usus est allegoriæ, ut tristia dicamus melioribus uerbis, aut bonæ rei gratia quædam contrariis significemus, aliud textu: quæ & enumerauimus. Hæc si quis profecto ignorat quibus græci nominibus appellent, σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν dici sciat. Sunt etiam qui hæc non species allegoriæ, sed ipsa tropos dicunt: acri quidem ratione, quòd illa obscurior sit, & in his omnibus aperte appareat quid uelimus. Cui accedit hoc quoque, quòd genus cum diuiditur in species, nihil habet proprium: ut arboris species sunt pinus, & olea, & cupressus, & ipsius per se nulla proprietas: Allegoria uero habeat aliquid proprium, quod quomodo fieri potest, nisi ipsa species est? Sed ad utendum nihil refert. Adiicitur his μυκτηρισμὸς, simulatus quidem, sed non latens derisus. Pluribus autem uerbis cum id quod uno aut paucioribus certe dici potest, explicatur, περίφρασιν uocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit: ut Sallustius, Ad requisita naturæ. Interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus: ut,

Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, & dono diuûm gratissima serpit.

Et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari breuius potest, & cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est: cui nomen latine datum est, non sane orationis aptum uirtuti, circumlocutio. Verum hæc ut cum decorem habet, periphrasis: ita cum in uitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim quicquid non adiuuat. Hyperbaton quoque, id est uerbi transgressionem, quam frequenter ratio comparationis & decor poscit, non immerito inter uirtutes habemus. Fit enim frequentissime aspera & dura, & dissoluta & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui uerba redigantur, & ut quodque oritur, ita proximis etiam, si uinciri non potest alligetur. Differenda igitur quædam, & præsumenda, atque ut in structuris lapidũ impolitiorum, loco quo conuenit quæque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis iungant, sed utendum his qualia sunt, eligendæq; sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio. Neque alio, κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ, Platonis inuenta sunt quatuor illa uerba, quibus in illo pulcherrimo operum in Piræum descendisse significat, plurimis modis scripta, quòd eũ quoq; maximi facere experiretur. Verum id cum duobus uerbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, reuersio quædam: qualia sunt uulgo, Mecum, secum: apud Oratores et Historicos, Quibus de rebus. At cum decoris gratia contrahitur longius uerbum, proprie hyperbati tenet nomen: ut, Animaduerti iudices omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes. Nam in duas partes diuisam esse, rectũ erat, sed durum & incomptum. Poetæ quidem etiam uerborum diuisionem faciunt, & transgressionem,

-Hyperboreo septem subiecta trioni.

quod oratio nequaquam recipiat. At id quidem est propter quod cum dicitur, tropus sit, quia componendus est è duobus intellectibus. Alioq; ubi nihil ex significatione mutatũ est, & structura sola uariatur, figura potius uerborum dici potest: sicut multi narrationem longis mutant hyperbatis. Ex confusis quæ uitia accidũt, suo loco diximus. Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc ementiens superiectio. Virtus eius ex diuerso par augendi atque mouendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus, Vomens frustis esculentis gremium suum & totum tribunal impleuit.-

Geminiq; minantur In cælum scopuli-

Aut res per similitudinem attollimus,

-Credas innare reuulsas Cycladas.

Aut per comparationem: ut,

-Fulminis ocyor alis. Aut signis quasi quibusdam,
Illa uel intactæ segetis per summa uolaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.

Vel translatione, ut ipsum illud uolaret. Crescit interim hyperbole, alia insuper addita: ut Cicero in Antonium dicit, Quæ Charybdis tam uorax? Charybdin dico? quæ si fuit, fuit animal unum: Oceanus medius fidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Exquisitam uero figuram huius rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum uideor in libro quem inscripsit ὕμνους. Is nãq; Herculis impetum aduersus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec uentis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse: ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa cõposuit in Verrem, Versabatur in Sicilia longo interuallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & crudeles tyrannos) sed nouum quoddam monstrum ex uetere illa immanitate, quæ in iisdem uersata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam, neque Scyllam nauibus, quàm istum in eodẽ freto fuisse arbitror. Nec pauciora sunt genera minuẽdi.

-Vix ossibus hærent.

Et quod Cicero in quodam ioculari libello,

Fundum Varro uocat, quem possim mittere funda:
Ni lapis exciderit, qua caua funda patet.

Sed huius quoque rei seruetur mensura quædam. Quãuis enim est omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum: nec alia uia magis in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta uitia, cum præsertim minime sint ignota & obscura. Mouere satis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere uelit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere quod nobis non creditur. Peruenit hæc res frequentissime ad risum: qui si captatus est, urbanitatis: sin aliter, stultitiæ nomen assequitur. Est autem in usu uulgo quoque & inter eruditos, & apud rusticos, uidelicet quia natura est omnibus augendi res uel minuendi cupiditas insita, nec quisquam uero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tũ est hyperbole uirtus, cum res ipsa de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum est, non potest: meliusq; ultra quàm citra stat oratio.

Sed de hoc satis, quia eundem locum plenius in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA

LIBER NONVS.

ARGVMENTVM.

Troporum absoluta tractatione, ad figuras transit. Primum quæ sit inter tropos & figuras conuenientia, explicat. Deinde quo inter se differant, ex utriusque definitione colligit. Præterea figuræ duplicem acceptionem ostendit. Primam, sententiæ qualencunq; formam & habitum. Secundam, à simplici ac in promptu posito dicendi modo mutationem, de qua hoc capite tractat. Hoc itaque, quod ambiguum erat, discusso, figuram definit esse arte aliqua nouatam dicendi formam. Deinde dupliciter diuidit, in figuram sententiarum, & uerborum. Et quia natura res uerbis priores sunt, de figuris sententiarum prius loquitur, easq; non uulgariter ab utilitate commendat. quia & ad fidem faciendam, & ad mouendos affectus plurimum possunt. id similitudine à se militari sumpta euidentius reddit. Postremo figurarum non esse infinitum numerum, ut quot affectus sint, totidem figuras esse dicamus, sed certum esse modum quēdam docet: quāque uiā in figuris enumerādis Cicero secutus sit, locis integris ex Oratore eius & de Oratore libro tertio citatis ostēdit.

Quo differant figuræ à tropis. Cap. I.

CVM sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ schemata græce uocātur, locus ipsa rei natura coniunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimauerūt, quia siue ex hoc duxerint nomen, quòd sint formati quodam modo: siue ex eo quòd uertant orationem, unde & motus dicūtur: fatendū erit esse utrunque eorum etiam in figuris. Vsus quoq; est idem. Nam & uim rebus adijciunt, & gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant, quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeo similitudo manifesta est, ut eā discernere non sit in promptu. Nā quo modo quædam in his species plane distant, manente tamen generali illa societate, quòd utraque res à recta & simplici ratione cum aliqua dicendi uirtute deflectitur: ita quædā perquam tenui limite diuiduntur: ut cum ironia tam inter figuras sententiæ, quàm inter tropos reperiatur. περίφρασιν autem, & ὑπέρβατον, & ὀνοματοποιίαν, & ἐπίθετον, clari quoq; authores figuras uerborum potius quàm tropos dixerunt. Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur tropus sermo à naturali & principali significatione translatus ad aliā ornādæ orationis gratia: uel, (ut pleriq; Grāmatici finiunt) dictio ab eo loco in quo propria est, translata in eū in quo propria non ē. Figura (sicut noīe ipso patet) est cōformatio quædā orationis remota à cōi & primū se offerente ratione. Quare in tropis ponuntur uerba alia pro alijs, ut in μεταφορᾷ, μετωνυμίᾳ, ἀντονομασίᾳ, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, plerunque ὑπερβολῇ. nāque & rebus fit & uerbis. ὀνοματοποιία fictio ē noīs ergo hoc quoq; pro alijs ponitur, quibus usuri fuimus si illud non fingeremus. περίφρασις etiamsi frequenter & id ipsum in cuius locum assumitur, nomen complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno. ἐπίθετον quoniam plerunque habet antonomasiæ partem, coniunctione eius fit tropus. In hyperbato commutatio est ordinis: ideoq; multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen uerbū aut partē eius à suo loco in alienū. Horū nihil in figuras cadit. Nā & proprijs uerbis, et ordine collocatis figura fieri potest. Quomō autē ironia alia sit tropi, alia schematis, suo loco reddā. Nomine enim fateor esse cōia hæc, & scio quam multiplicē habeāt quāq; scrupulosam disputationē: sed ea nō pertinet ad præsens meū propositum. Nihil enim refert quo modo appelletur utrūlibet eorū, si quid orationi psit, apparet. Nec mutatur uocabulis uis rerum. Et sicut homines si aliud acceperint q̃ quod habuerant nomē, iidē sunt tn̄: ita hæc de quibus loquimur, siue tropi, siue figuræ dicētur, idē efficient. Non enim noībus psunt, sed effectibus: ut statū coniecturalē, an infitialē, an facti, an substantiæ, an de subiāt: a noīemus, nihil interest, dūidē quæri sciamus. Optimū ergo ī his sequi maxime recepta, & rē ipsam, quocūq; appellabitur mō, intelligi. Illud tn̄ notandū, coire frequēter in easdē sententias & tropon & figurā. Tā enim trāslatis uerbis q̃ proprijs figuratur oratio. Est aūt non mediocris inter authores dissensio, & quæ uis noīs eius, & quot genera, & q̃ multæ sint species. Quare primū intuendū est, quid accipere debeamus figurā. Nā duobus modis dicitur: Vno qualiscūq; forma sententiæ: sicut in corporibus, quibus, quoquo mō sint cōposita, utiq; habitus est aliquis. Altero, quo proprie schema dicitur, in sensu uel sermone aliqua à uulgari et simplici specie cū rōne mutatio: sicut nos sedemus, incūbimus, respicimus. Itaq; cū in eosdē casus, aut tpa, aut numeros, aut ēt pedes, continuo quis aut certe nimiū frequenter incurrit, præcipere solemus uariādas figuras esse uitādæ similitudinis gratia. In quo ita loquimur, tāquā oīs sermo habeat figurā. Itēq; eādē figura dicimus cursitare, qua lectitare, idest eadē rōne declinari. Quare illo intellectu priore & cōi nihil nō figuratū est. Quo si contenti sumus, nō īmerito Apollodorus, si tradenti Cæcilio credimus, incōprehensibilia partis huius præcepta existimauit. Sed si habitus quidā, et quasi gestus sic appellādi sunt, id demū hoc loco accipi schema oportebit, qđ sit à simplici atq; in prōptu posito dicēdi modo poetice uel oratorie mutatū. Sic enī uerū erit aliā esse orationē ἀσχημάτιστον, id est carentē figuris, qđ uitiū non inter minima est: aliā ἐσχηματισμένην. i. figuratā. Verū id ipsū anguste Zoilus terminauit, q id solū putauerit schema, quo aliud simulatur dici, q̃ dicitur: qđ sane uulgo quoq; sic accipi scio. unī et figuratæ cōtrouersiæ q̄dā, de qbus paulo post dicā, uocātur. Ergo figura sit arte aliqua nouata forma dđi. Genus eius unū q̄dā putauerūt, in hoc ipso diuersas opiniōes secuti. Nā hi, q̄a uerborū mutatio sensus quoq; uerteret, oēs figuras in uerbis eē dixerūt: illi q̄a uerba rebus accōmodarētur, oēs ī sensibus. Quarū utraq; manifesta cauillatio ē. Nā ut eadē dici solent aliter atq; aliter, manetq; sensus elocutiōe mutata: ita & figura sniæ, plures habere uerborū figuras pōt. Illa ē n. posita in cōcipiēda cogitatione, hæc in enūciāda, sed frequētissime coeūt: ut ī hoc, Nemo iā iā Dolabella neq; tui, neq; tuorū liberū. Nā oratio à Iudice auersa: ī sniā iā iā, & liberū, in uerbis sunt schemata. Inter plurimos n. qđ sciā cōsensum ē duas eius esse ptes: διανοίας. i. mētis, uel sensus, uel sniarū, uāīs oībus modis dictū est: & λέξεως. i. uerborū, uel dictiōis, uel elocutiōis, uel sermonis, uel oratiōis, nā & uariatur, et nihil refert. Corne-

fert. Cornelius tñ Celsus adijcit uerbis & sententijs figuras colorum: nimia profectò nouitatis cupiditate ductus. Nam quis ignorasse eruditum alioqui uirum credat colores & sententias sensus esse? Quare sicut omnē orationem, ita figuras quoque uersari necesse est in sensu, & in uerbis. Vt uero natura prius est concipere animo res, quàm enunciare: ita de ijs figuris ante loquendū est, quæ ad mentem pertinent. quarum quidem utilitas cum magna, tū multiplex, in nullo non orationis opere uel clarissime elucet. Nā etsi minime uidetur pertinere ad probationem, qua figura quæque dicitur: facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos iudicū qua non obseruatur irrepit. Nanque ut in armorum certamine aduersos ictus, & rectas ac simplices manus cum uidere, tum etiam cauere ac propulsare facile est: auersæ tectæq; minus sunt obseruabiles, & aliud ostendisse quàm petas, artis est: sic oratio quæ astu caret, pondere, mole, & impulsu prœliatur: simulanti, uariātiq; conatus, in latera atque in terga incurrere datur, & arma aduocare, & uelut nutu fallere. Iam uero affectus nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum ualent, quanto plus orationis ipsius uultus ad id quod intendimus efficere, compositus? Plurimum tamen ad cōmendationem facit, siue in conciliandis agentis moribus, siue ad promerendū actioni fauorem, siue ad leuandum uarietate fastidium, siue ad quædam uel decentius indicanda uel tutius. Sed antequam quæ cuiq; rei figura conueniat, ostendā, dicendū est nequaquam eas esse tā multas, quàm sint à quibusdā constitutæ. Neque enim me mouent nomina illa, quæ fingere utique Græcis promptissimū est. Ante omnia igitur illi qui totidē figuras putant, quot affectus, repudiandi: non quia affectus non sit quædā qualitas mentis, sed quia figura, quā non cōmuniter, sed propriè nominamus, non sit simplex rei cuiusque enunciatio. Quapropter in dicendo irasci, dolere, misereri, timere, confidere, contemnere, non sunt figuræ, non magis quàm suadere, minari, rogare, excusare. Sed fallit parum diligenter intuentes, quòd inueniunt in omnibus his locis figuras, & earū exempla ex orationibus excerpunt. Neq; enim pars ulla dicendi est, quæ non recipere eas possit. Sed aliud est admittere figuram, aliud figurā esse. Neque enim uerebor explicandæ rei gratia frequentiorem eiusdem nominis repetitionē. Quare dabunt mihi aliquā in irascente, deprecante, miserante, figuram, scio: sed non ideo irasci, misereri, deprecari, figura erit.

Cicero quidē omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediā quandam (ut arbitror) secutus uiā: ut nec omnis sermo schema iudicaretur, nec ea sola quæ haberent aliquam remotā ab usu cōmuni fictionē: sed quæ essent clarissima, & ad mouendum auditorem ualerent plurimum: quem duobus ab eo libris tractatū locum ad literā subieci, ne fraudarē legentes iudicio maximi authoris. In tertio de Oratore ita scriptum est: In perpetua aūt oratione, cum & coniunctionis leuitatē, & numerorū quam dixi rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda & frequentanda oīs oratio sententiarū atque uerborum. Nā & cōmoratio una in re, permultum mouet, & illustris explanatio, rerūq; quasi gerantur, sub aspectū penè subiectio, quæ & in exponenda re plurimum ualet, & ad illustrandū id quod exponitur, & ad amplificandum: ut ijs qui audient, illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantū esse uideatur: & huic contraria sæpe præcisio est: & ad plus intelligendū quàm dixeris significatio, & distinctè cōcisa breuitas, & extenuatio: & huic adiūcta illusio, à præceptis Cæsaris nō abhorrens: & ab re digressio: in qua cū fuerit delectatio, tū reditus ad rē aptus et concinnus esse debebit: propositioq; quid sis dicturus: & ab eo quod est dictū, seiunctio: & reditus ad propositū, & iteratio: & rationis apta conclusio: tū augendi minuendiue causa ueritatis superlatio, atque traiectio: & rogatio, atq; huic finitima quasi percontatio: expositioq; sententiæ suæ: tū illa quæ maxime quasi irrepit in hominū mentes, alia dicentis ac significātis dissimulatio, quæ est periucunda, cum in oratione non contentione, sed sermone tractatur: deinde dubitatio, tū distributio, tū correctio uel ante, uel post quàm dixeris, uel cū aliqd à te ipso rejicias. præmunitio etiā est ad id quod aggrediare: & reiectio in aliū: cōmunicatio, quæ est quasi cum ijs ipsis apud quos dicas, deliberatio: morum ac uitæ imitatio, uel in personis, uel sine illis, magnum quoddā ornamentū orationis, & aptū ad animos conciliādos uel maxime, sæpe autem ēt ad cōmouendos: personarum ficta inductio, uel grauissimum lumen augendi: descriptio, erroris inductio, ad hilaritatē impulsio, ante occupatio: tū, duo illa quæ maxime mouent, similitudo, & exēplum: digestio, interpellatio, contentio, reticentia, cōmendatio: Vox quædā libera, atque etiā effrenatior augendi causa iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio: breuis à proposito, non ut superior illa, digressio: purgatio, cōciliatio, læsio, optatio, atque execratio. His ferè luminibus illustrāt orationem sententiæ. Orationis autē ipsius tanquā armorū est uel ad usum cōminatio & quasi petitio, uel ad uenustatem ipsa tractatio. Nā & geminatio uerborum habet interdū uim, leporem alias, & paululū immutatū uerbum atque deflexum: & eiusdem uerbi crebra tum à primo repetitio, tū in extremum conuersio, & in eadē uerba īpetus, & concursio, & adiunctio, & progressio: & eiusdē uerbi crebrius positi quædā distinctio, & reuocatio uerbi: & illa quæ similiter desinunt, aut quæ cadūt similiter: aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædā, & conuersio, & uerborū concinna trāsgressio, & contrarium, & dissolutū, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula, & ad propositum subiecta ratio, & itē in distributis supposita ratio, & permissio, et rursus alia dubitatio, & improuisum quiddā, & dinumeratio, & alia correctio, & disputatio, & quod continuatū, & interruptū, & imago, & sibi ipsi rñsio, & īmutatio, & disiunctio, & ordo, & relatio, & digressio, & circūscriptio. Hæc enim sunt ferè, atq; horū similia, uel plura ēt esse pñt, quæ sentētijs orationē, uerborūq; conformationibus illuminēt. Eadē sunt in Oratore plurima, nō oīa tñ, & paulo magis distincta, quia post orationis & sententiarū figuras, tertiū quēdā subiecit locū ad alias (ut ipse ait) quasi uirtutes dicendi ptinentē: ET reliqua ex collocatiōe uerborū quæ sumuntur quasi lumina, magnū afferūt ornatū orationi. Sunt enim similia illis quæ in amplo ornatu scenæ aut fori appellātur insignia, non q sola ornent, sed q excellāt. Eadē rō est horū quæ sunt orationis lumina, & quodāmodo insignia: cum aut duplicātur iterātur'q; uerba, aut breuiter cōmutata ponuntur: aut ab eodē uerbo ducitur sæpius oratio: aut in idē conijcitur aut in utrunq;, aut adiungitur idē iteratū, aut idē ad extremū refertur: aut continenter unū uerbū non in eadē sententia ponitur: aut cū similiter uel cadūt uerba, uel desinunt: aut multis modis contrarijs relata cōtraria: aut cum gradatim sursum uersus reditur: aut cum demptis coniunctionibus dissolute plura dicuntur: aut cum aliquid prætereuntes, cur id faciamus ostendimus, aut cum corrigimus nosmetipsos, quasi reprehendentes: aut si est aliqua exclamatio uel admirationis uel cōquestionis: aut cū eiusdem nominis casus sæpius cōmutātur. Sententiarū ornamenta maiora sunt: quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiā maxime esse laudabilē. Enīuero nullus ferè ab eo locus sine quadā cōformatione sententiæ dicitur: nec aliud quicquā est dicere, nisi oēs aut certe ple-

rasq; aliqua specie illuminare sententias. Quas cũ tu optime Brute teneas, quid attinet nominibus uti, aut exẽplis? tantũmodo notetur locus. Sic igitur dicet ille quẽ expetimus, ut uerset sæpe multis modis eandẽ & unam rẽ, & hæreat in eadẽ cõmoreturq; sñia. Sæpe ẽt ut extenuet aliquid: sæpe ut irrideat: ut declinet à ꝓposito, deflectatq; sententiã. ut proponat quid dicturus sit: ut cum transegerit, iã aliquid definiat: ut se ipse reuocet: ut quod dixit, iteret: ut argumentũ ratione concludat: ut interrogando urgeat: ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat: ut contra ac dicat, accipi & sentiri uelit: ut addubitet quid potius, aut quo modo dicat: ut diuidat in partes, ut aliquid relinquat, ac negligat: ut ante præmuniat, ut in eo ipso in quo reprehendatur, culpam in aduersarium conferat: ut sæpe cũ ijs qui audiunt, nonnunquã etiam cum aduersario quasi deliberet: ut hominum mores sermonesq; describat: ut muta quædam loquentia inducat: ut ab eo quod agitur, auertat animos: ut sæpe in hilaritatem risumue conuertat: ut ante occupet quod uideat opponi: ut comparet similitudines: ut utatur exẽplis: ut aliud alij tribuens dispertiat: ut interpellatorẽ coerceat: ut aliquid reticere se dicat: ut denunciet quid caueat: ut liberius quid audeat: ut irascatur etiam: ut obiurget aliquando: ut deprecetur: ut supplicet ut medeatur: ut à proposito declinet aliquantulum: ut optet: ut execretur: ut fiat ijs apud quos dicet, familiaris: atque alias etiam dicendi quasi uirtutes sequatur: breuitatem, si res petet: sæpe etiam rem dicendo subijciet oculis, sæpe supra feret quàm fieri possit: significatio sæpe erit maior quàm oratio: sæpe hilaritas: sæpe uitæ naturarumq; imitatio. Hoc in genere (nam quasi syluam uides) omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo.

ARGVMENTVM.

Ciceronẽ de figuris mediam quandã uiã secutum esse ostendit, ut non eas modo quæ ab usu communi remotã dicendi formam haberent, figuras uocaret, uerũ etiã quæcunque essent clarissima, & ad mouendũ auditorẽ potentissima. quæ ut ab illo recte facta sunt, se tamẽ hoc capite de illis figuris quæ ab illo simplici indicandi modo recedunt, locuturũ profitetur. Nã alia ut figuras admittant, figuras tamẽ non esse. id interrogationis exẽplo probat. quæ cũ nihil sit cõmunius, figuratam tamen esse, cũ instandi gratia fit, uel inuidiæ, uel miserationis, uel auferendæ dissimulationis, aut acrius imperandi, uel ubi negari quid non potest, uel ubi difficilis est ratio respondendi. Interrogationi proximã figurã in respondendo enumerat, cũ aliud interroganti, ad aliud occurritur, augendi criminis causa, uel declinandi. Item interrogandi se ipsum, & sibi respondendi uicissitudinem: & subiectionis schema. Præsumptionem, cuius uariæ sunt species, præmunitio, confessio, prædictio, emendatio, præparatio, reprehensio. Dubitationem. Cõmunicationẽ cum iudice aut aduersario, cuius species sit sustentatio dicta ab alijs paradoxon, quorum sententiæ non accedit. Permissionem. Simulationẽ, ex qua fit exclamatio assimulata, & arte cõposita, & licentia ex eodem ferè fonte manãs. Prosopopœiam, cuius uariæ species: sermocinatio, ficta imaginatio, parodæ, formæ fictio, incertæ personæ ficta oratio, iactus sine persona sermo, obliqua allocutio, aut narratio. Apostrophen, quæ fit uel cũ aduersarios inuadimus, uel cũ ad inuocationẽ uel ad inuidiosam implorationẽ conuertimur, uel cum à proposita quæstione audientẽ abducimus. Subiectionem sub oculos, qua non solum quæ facta sunt, aut fiunt, sed etiam quæ futura sunt, aut fuerunt, imaginamur: cuius species metastasis, & locorum descriptio, quæ topographia uocatur. Ironiam, quæ quo pacto figura à tropo differat, breuiter explicat, nempe quo metaphora ab allegoria, cuius species apophasis, confessio nihil noctura, concessio iniqui, causæ fiducia, consensio, ficta permissio, & iussio. Concessio eorum quæ uideri nolumus, laus, amplificatio eorum quæ dilui facile possint. Aposiopesis, quæ fit, iræ, solicitudinis, transitionis, digressionis causa. Et per præcisionem. Ethopœiam uel mimesin, id est morum aliorum imitationem, in eludendo positam, quæ in factis & dictis uersatur. Dissimulationem artificij, & negligentiæ confessionem, quibus dicti pœnitentia subiacet. Dilationem, & repetitionem. Emphasin, cum ex aliquo latens aliquid eruitur. Ex quo genus illud à quo figuratæ controuersiæ dicuntur, cuius triplex usus, si dicere palam parum tutum est, uel si non decet, uel si nouitate & uarietate magis delectat, quàm si relatio recta sit. Quæ tria sigillatim tractat, in quibus quis figurarum modus, quæ declamatorum uitia, quomodo figuris respondendum sit quãq; uariæ figuræ à diuersis positæ sint, & quæ à figuris excludendæ, fusissime præscribit.

De figuris sententiarum. Cap. II.

Ergo cui latius complecti conformationes uerborum ac sententiarum placuerit, habet quod sequatur: nec affirmare ausim quicquam esse melius, sed hæc ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de his sententiarum figuris dicere in animo est, quæ ab illo simplici modo indicandi recedunt: quod idem multis doctissimis uiris uideo placuisse. Omnia tamen illa etiã quæ sunt alterius modi lumina, adeo sunt uirtutes orationis, ut sine his nulla intelligi uere possit oratio. Nam quo modo iudex doceri potest, si desit illustris explanatio, propositio, promissio, finitio, seiunctio, expositio sententiæ suæ, rationis apta conclusio, præmunitio, similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio, interpellantis coerctio, contentio, purgatio, læsio? Quid uero agit omnino eloquentia detractis amplificandi minuendiq; rationibus? Quarũ prior desiderat illam plusquam dixeris significationem, id est ὑπερβολήν, & superlationem ueritatis & traiectionem: hæc altera extenuationẽ, deprecationẽq;. Qui affectus erunt uel concitati detracta uoce libera, effrenatiore iracundia, obiurgatione, optatione, execratione? uel illi mitiores, nisi adiuuantur cõmendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione? Quæ delectatio, aut quod mediocriter saltẽ docti hominis indicium, nisi alia repetitione, alia cõmoratione infigere: digredi à re, & redire ad propositum suũ scierit: remouere à se, in alium traijcere: quæ relinquenda, quæ contẽnenda sint, indicare? Motus est in his orationis atque actus, quibus detractis iacet, & uelut agitante corpus spiritu caret. Quæ cum adesse debent, tum disponenda atque uarianda sunt, ut auditorẽ, quod in fidibus fieri uidemus, omni sono mulceant. Verum ea plerunque recta sunt, nec se fingunt, sed confitentur. Admittunt autẽ (ut dixi) figuras: quod uel ex proximo doceri potest. Quid enim tam cõmune, quàm interrogare, uel percontari? Nam utroque utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. At ea res utrocunque modo dicatur, etiam multiplex habet schema. Incipiamus enim ab ijs quibus acrior ac uehementior fit probatio, quod primo loco posuimus.

Simplex est sic rogare.

Sed uos qui tandem? quibus aut uenistis ab oris?

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi: Quid enim tuus ille Tubero districtus in Acie Pharsalica gladius agebat? &, Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra?

nostra! &, Patere tua consilia non sentis? & totus denique hic locus. Quanto enim magis ardet, quàm si diceretur, Diu abuteris patientia nostra: &, Patent tua consilia. Interrogamus etiã quod negari non possit: Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula? Aut ubi respondendi difficilis est ratio, ut uulgo uti solemus, Quo modo? qui fieri potest? Aut inuidiæ gratia, ut Medea apud Senecam,

»Quas peti terras iubes?

Aut miserationis, ut Simon apud Virgilium,

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt Accipere?« Aut instandi, & Auferendæ dissimulationis: ut Asinius, Audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus. Totum hoc plenum est uarietatis: nam & indignationi conuenit,

»Et quisquam numen Iunonis adoret?« Et admirationi,

»Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?« Est interim acrius imperandi genus,

Non arma expedient, totaq; ex urbe sequentur?

Et ipsi nosmet rogamus: quale est illud Terentianum,

Quid igitur faciam?«

Est aliqua etiam in respondendo figura, cum aliud interrogãti, ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur, tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus uapulasset, Et innocens, inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum: Quæro an occideris hominem respondetur, Latronem. An fundum occupaueris, respondetur, meum. Vt confessionẽ præcedat defensio: ut apud Virgilium in Bucolicis dicenti,

Non ego te uidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidijs?« occurritur,
An mihi cantando uictus non redderet ille?

Cui est confinis dissimulatio, non alibi quàm in risu posita, ideoq; tractata suo loco. Nam serio si fiat, pro confessione est. Cæterum & interrogandi seipsum, & respondendi sibi, solent esse non ingratæ uices: ut Cicero pro Ligario, Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me antequam uidit, Reipublicæ reddidit. Alter pro Cælio ficta interrogatio est: Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? & totus locus. Deinde, Ego si quis Iudices hoc robore animi, atque hac indole uirtutis ac cõtinentiæ fuit, &c. Cui diuersum est, cum alium rogaueris, non expectare responsum, & statim subijcere: Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat, at egebas. Quod schema quidam per subiectionem uocant. Fit & comparatione. Vter igitur facilius suæ sententiæ rationem redderet? Et alijs modis tum breuius, tum latius, tũ de una re, tum de pluribus. Mire uero in causis ualet præsumptio, quæ πρόληψις dicitur, cum id quod obijci potest, occupamus. Id neque in alijs partibus parũ est, & præcipue procemio conuenit. Sed quanquam generis unius diuersas tamen species habet. Est enim quædam præmunitio, qualis Ciceronis contra Q. Cæcilium, quòd ad accusandum descendat, qui semper defenderit. Quædam confessio: ut pro Rabirio Posthumo, quem sua quoque sententia reprehendendũ fatetur, quòd pecuniam regi crediderit. Quædam prædictio: ut, Dicam enim nõ augendi criminis gratia. Quædam emendatio: ut, Rogo ignoscatis mihi, si longius sum euectus. Frequentissima præparatio, cũ pluribus uerbis, uel qua re facturi quid simus, uel quare fecerimus, dici solet. Verborum quoque uis ac ꝓprietas cõfirmatur uel præsumptione: Quanquam illa non pœna, sed prohibitio sceleris fuit. Aut reprehensione: Ciues, ciues inquam, si hoc eos appellari nomine fas est. Affert aliquam fidem ueritatis & dubitatio, cum simulamus quærere nos unde incipiendum, ubi desinendũ: quid potissimũ dicendum, an omnino dicendum sit: cuiusmodi exemplis plena sunt omnia: sed unum interim sufficit, Equidem quod ad me attinet, quò me uertam nescio. Negem fuisse infamiam iudicij corrupti: &c. Hoc etiam in præteritum ualet. nam & dubitasse nos fingimus. A quo schemate non procul abest illa quæ dicitur cõmunicatio, cũ aut ipsos aduersarios consulimus: ut Domitius Afer pro Cloantilla, At illa nescit trepida quid liceat fœminæ, quid coniugem deceat: forte uos in illa solicitudine obuios casus miseræ mulieri obtulit: tu frater, uos paterni amici, quod consilium datis? Aut cum Iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum: Quid suadetis? &, Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit? ut Cato: Cedò, si uos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis? Et alibi, Communem rem agi putatote, ac uos huic rei præpositos esse. Sed nonnunquam cõmunicãtes aliquid inexpectatum subiungimus, quod & per se schema est: ut in Verrem Cicero, Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædam aliquam? Deinde cum diu suspendisset iudicum animos, subiecit quod multo esset improbius. Hoc Celsus sustentationem uocat. Est autem duplex: nam contra frequenter cũ expectationem grauissimorum fecimus, ad aliquid quod sit leue, aut nullo modo criminosum, descendimus. Sed quia non tantum per cõmunicationẽ fieri solet, παράδοξον alij nominauerunt, id est inopinatum. Illis non accedo, qui schema esse existimant etiã si quid nobisipsis dicamus inexpectatum accidisse: ut Pollio, Nũquã fore credidi Iudices, ut reo Scauro, ne quid in eius iudicio gratia ualeret precarer. Pene idem fons est illius quã permissionem uocant, qui cõmunicationis: cum aliqua ipsis iudicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam aduersarijs quoq;: ut Caluus Vatinio. Perfrica frontẽ, & dic te digniorem qui Prætor fieres, quàm Catonem. Quæ uero sunt augendis affectibus accõmodatæ figuræ, constant maxime simulatione. Nanque & irasci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæq; sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa. Liberatus sum. Respiraui. &, Bene habet. &, Quæ amentia est hæc? &, O tempora, ò mores. O miserũ me. consumptis enim lachrymis, infixus tamẽ pectori hæret dolor. &,

»Magnæ nunc hiscite terræ. Quod exclamationem quidam uocant, ponũtq; inter figuras orationis. Hæc quoties uera sunt, non sunt in ea forma de qua nunc loquimur. Assimulata, & arte composita, procul dubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quàm Cornificius licentiam uocat, Græci παρρησίαν. Quid enim minus figuratum, quàm uera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario, Suscepto bello, Cæsar, gesto iam etiam ex parte magna, nulla ui coactus, consilio ac uoluntate mea ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta: non solum ad utilitatem Ligarij respicit, sed magis laudare uictoris clementiã non potest. In illa uero sententia. Quid autem aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus? admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc eum demeretur, cuius mala fuerat. Illa adhuc audaciora, & maiorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarũ, quæ προσωποποιίαι dicũtur. Mire nanq; cum uariant orationem, tum excitant. His & aduersariorum cogitationes uelut secum loquentium protrahimus, quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum: & nostros cũ alijs sermones, & aliorum inter se credibiliter introducimus: & suadendo, obiurgando, querendo, laudãdo, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare, concessum est. Vrbes etiam populiq; uocem accipiunt. Ac sunt quidam qui has demum προσωποποιίας dicant, in quibus & corpora & uer-

ba fingimus. Sermones hominum aſsimulatos dicere διαλόγους malunt, quàm, quod Latinorum quidã dixerunt, ſermocinationem. Ego iam recepto more utrunque eodem modo appellaui. Nã certe ſermo fingi non poteſt, ut non perſonæ ſermo fingatur. Sed in his quæ natura nõ permittit, hoc modo mollior fit figura: Etenim ſi mecum patria, quæ mihi uita mea multo eſt charior, ſi cuncta Italia, ſi omnis Reſpublica ſic loquatur, M. Tulli quid agis? Illud audacius genus, Quæ tecum Catilina ſic agit, & quodammodo tacita loquitur, Nullum iam aliquot annis facinus extitit, niſi per te. Commode etiam aut nobis aliquas ante oculos eſſe rerum perſonarúmue imagines fingimus, aut eadem aduerſarijs aut iudicibus nõ accidere miramur: qualia ſunt, Videtur mihi. &, Nonne uidetur tibi? Sed magna quædam uis eloquentiæ deſideratur. Falſa enim & incredibilia natura neceſſe eſt aut magis moueant, quia ſupra uera ſunt: aut pro uanis accipiantur, quia uera non ſunt. Vt dicta autem quædam, ita ſcripta quoque fingi ſolent: quod facit Aſinius pro Liburnia, Mater mea, quæ mihi tum chariſsima, tum dulciſsima fuit, quæque mihi uixit, bisq́; eadem die mihi uitam dedit, & reliqua: deinde, exhæres eſto. Hæc cũ per ſe figura eſt, tum duplicatur, quoties, ſicut in hac cauſa, ad imitationẽ alterius ſcripturæ componitur. Nam contra recitabatur teſtamentum, P. Nouanius Gallio, cui ego omnia meritiſsimo uolo & debeo pro eius animi in me ſumma uolũtate. & adiectis deinceps alijs, hæres eſto. Incipit eſſe quodammodo παρῳδὴ, quod nomen ductum à canticis ad aliorum ſimilitudinem modulatis, abuſiue etiam in uerſificatione, ac ſermonũ imitatione ſeruatur. ſed formas quoq́; fingimus ſæpe, ut famam Virgilius. ut uoluptatem ac uirtutem (quemadmodum à Xenophonte traditur) Prodicus: ut mortẽ ac uitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius. Eſt & incertæ perſonæ ficta oratio, Hic aliquis &, Dicat aliquis. Eſt & iactus ſine perſona ſermo,

Hic Dolopum manus, hic ſæuus tendebat Achilles.

Quod fit miſtura figurarũ, cũ προσωποποιία accedit illa, quæ eſt orationis per detractationem: detractum eſt enim quis diceret. Vertitur interĩ προσωποποιία in ſpeciẽ narrandi. Vñ et apud hiſtoricos reperiuntur obliquæ allocutiones: ut in T. Liuij primo ſtatim libro, Vrbes quoque, ut cætera, ex infimo naſci: deinde quas ſua uirtus ac dij iuuent, magnas opes ſibi, magnũq́; nomen facere. Auerſus quoque à iudice ſermo, qui dicitur ἀποστροφὴ mire mouet, ſiue aduerſarios inuadimus, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharſalica gladius agebat? Siue ad inuocationem aliquã conuertimur, Vos enim iam ego Albani tumuli atque luci. Siue ad inuidioſam implorationẽ. O leges Porciæ, legesq́; Semproniæ. Sed illa quoque uocatur auerſio, quæ à propoſita quæſtione abducit audientem.

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuraui. –

Quod fit & multis & uarijs figuris, cum aut aliud expectaſſe nos, aut maius aliquid timuiſſe ſimulamus, aut plus uideri poſſe ignorantibus: quale eſt procœmium pro Cælio. Illa uero (ut ait Cicero) ſub oculos ſubiectio, tũ fieri ſolet, cum res non geſta indicatur, ſed ut ſit geſta oſtenditur: nec uniuerſa, ſed per partes: quem locum proximo libro ſubiecimus euidentiæ: & Celſus hoc nomen iſti figuræ dedit ab alijs ὑποτύπωσις dicitur propoſita quædam forma rerum ita expreſſa uerbis, ut cerni potius uideatur, quàm audiri: Ipſe inflammatus ſcelere ac furore, in forum uenit. ardebant oculi: toto ex ore crudelitas emicabat. Nec ſolum quæ facta ſint aut fiant, ſed etiam quæ futura ſint, aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerat Clodius ſi præturam inuaſiſſet.

Sed hæc quidem translatio temporum, quæ proprie μετάστασις dicitur, in διατυπώσει uerecundior apud priores fuit. Proponebant enim talia. Credite uos intueri: ut Cicero, Hæc quæ non uidiſtis oculis, animis cernere poteſtis. Noui uero, & præcipue declamatores, audacius, nec mehercule ſine motu quodam imaginantur: ut Seneca in controuerſia cuius ſumma eſt quòd pater filium & nouercam, inducente altero filio, in adulterio deprehenſos occidit. Duc, ſequor: accipe hanc ſenilem manum, & quocunque uis imprime. Et paulo poſt, Aſpice, inquit, quod diu nõ credidiſti. Ego uero non uideo, nox oboritur, & craſſa caligo. Habet hæc figura manifeſtius aliquid. Non enim narrari res, ſed agi uidetur. Locorum quoque dilucida & ſignificans deſcriptio, eidem uirtuti aſsignatur à quibuſdam: alij τοπογραφίαν dicunt. εἰρωνείαν inueni qui diſsimulationem uocarent: quo nomine quia parum totius huius figuræ uidentur uires oſtẽdi, nimirum ſicut in pleriſque, græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ eſt ſchema, ab illa quæ eſt tropus, genere ipſo nihil admodum diſtat: (in utroque enim contrarium ei quod dicitur, intelligendum eſt) ſpecies uero prudentius intuenti diuerſas eſſe facile eſt deprehendere: Primum, quòd tropus apertior eſt: & quanquam aliud dicit ac ſentit, non tamen aliud ſimulat. Nam & omnia circa fere recta ſunt: ut illud in Catilinam, A quo repudiatus, ad ſodalem tuũ uirum optimum M. Marcellum demigraſti. In duobus demũ uerbis eſt ironia, ergo etiam breuior eſt tropus. At in figura, totius uoluntatis fictio eſt, apparens magis quàm confeſſa: ut illic uerba ſint uerbis diuerſa, hic ſermonis ſenſus, uoci: & tota interim cauſæ conformatio, tum etiã uita uniuerſa, ironiã habere uidetur, qualis eſt uiſa Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, id eſt agens imperitum, & admirator aliorum tanquam ſapientium: ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορὰ, ſic hoc ſchema faciat troporũ ille contextus. Quædam uero genera huius figuræ nullam cum tropis habent ſocietatem: ut illa ſtatim prima quæ dicitur à negando, quàm nonnulli uocant ἀπόφασιν, Non agam tecum iure ſummo, non dicam, quod forſitan obtinerem &, Quid ego iſtius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum poſſeſsiones datas, quid ereptas proferam? &, Mitto illam primam libidinis iniuriã &, Ne illa quidem teſtimonia recito, quæ dicta ſunt de ſeſtertijs ſeptingentis millibus. &, Poſſum dicere. Quibus generibus per totas interim quæſtiones decurrimus: ut Cicero, Hoc ego ſi ſic agerem tanquam mihi crimen eſſet diluendum, hæc pluribus dicerem. Εἰρωνεία eſt & cum ſimiles imperantibus uel permittentibus ſumus,

I, ſequere Italiam uentis. –

Et cum ea quæ nolumus uideri in aduerſarijs eſſe, concedimus eis. Id acrius fit cum eadem in nobis ſunt, & in aduerſario non ſunt:

– Meq́; timoris
Argue tu Drance, quando tot cædis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit. –

Quod idem cõtra ualet, cum aut ea quæ à nobis abſunt, aut etiam quæ in aduerſarios recidunt, quaſi fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter.

Nec in perſonis tantum, ſed & in rebus uerſatur hæc contraria dicendi quàm quæ intelligi uelis, ratio: ut totum pro Quin. Ligario procemium, & illæ eleuationes, Videlicet, O dij boni.

Scilicet is ſuperis labor eſt.

Et ille pro Oppio locus. O amorem mirum. O beneuolentiam ſingularem. Non procul autem abſunt ab hac ſimulatione tres inter ſe ſimiles, Cõfeſsio nihil nocitura, qualis eſt, Habes igitur Tubero quod eſt accuſatori maxime optandum, confitentem reum. Et conceſsio, cum aliquid etiam iniquum uidemur cauſæ fiducia pati: Metum uirgarum. Nauarchus

nobilissimæ ciuitatis precio redemit, humanum est. Et pro Cluentio de inuidia, Dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Tertia consensio: ut pro eodem, Iudicium esse corruptum. Hæc euidentior figura est, cum alicui rei assentimur quæ est futura pro nobis: uerum id accidere sine aduersarij uitio non potest. Quædam etiam uelut laudamus, ut Cicero in Verrem circa crimen Apollonij Drepanitani, Gaudeo etiam si quid ab eo abstulisti: & abs te nihil rectius factum esse dico. Interim augemus crimina quæ ex facili aut diluere possumus, aut negare: quod est frequentius, quàm ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus illis, quòd sint tam grauia: ut pro Roscio Cicero, cum immanitatem parricidij, quanquam per se manifestam, tamen etiam ui orationis exaggerat. Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, & ipsa ostendit affectus, uel iræ, ut,

Quos ego: sed motos præstat componere fluctus.

Vel solicitudinis, & quasi religionis: An huius ille legis, quã Clodius à se inuentam gloriatur: mentionem facere ausus esset uiuo Milone, ne dicam consule? de nostrum enim omnium: non audeo totum dicere. Cui simile est in procemio pro Ctesiphonte Demosthenis. Vel alio transeundi gratia: Communis autem, tametsi, ignoscite mihi iudices. In quo est & illa (si tamen inter schemata numerari debet, cum alijs etiam pars causæ uideatur) digreßio: Abit enim causa in laudes Cn. Pompeij. Id quod fieri etiã sine ἀποσιωπήσεως potuit. Nam breuior illa, ut ait Cicero, à re digreßio, pluribus fit modis. Sed hæc exempli gratia sufficient, Tum Caius Varenus, is qui à familia Ancharianа occisus est: hoc, quæso, iudices diligenter attendite. Et pro Milone. Et aspexit me illis quidẽ oculis quibus tum solebat, cũ omnibus omnia minabatur. Est alia non quidem reticentia, quæ sit imperfecti sermonis, sed tamen præcisa uelut ante legitimum finem oratio: ut illud, Nimis urgeo, commoueri uidetur adolescens. &, Quid plura? ipsum adolescentem dicere audistis. Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιΐα, uel ut alij malunt, μίμησις dicitur, iam inter leuiores affectus numerari potest. Est enim posita ferè in eludendo: sed uersatur & in factis, & in dictis. In factis, quod est ὑποτυπώσει uicinum. In dictis, quale est apud Terentium,

At ego nesciebam quorsum tu ires? Paruula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est. cupio abducere ut reddam suis.

Sed nostrorũ quoq; dictorum factorũq; similis imitatio est per relationem, nisi quòd frequentius asseuerat quàm eludit: Dicebam habere eos actorem Quin. Cæcilium. Sunt & illa iucunda, & ad commendationem cum uarietate, tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quæ simplicem quandam, & non præparatam ostendendo orationem, minus nos suspectos iudici faciunt. Hinc est quasi pœnitentis dictu: ut pro Cælio, Sed quid ego ita grauem personam introduxi? Et quibus utimur uulgò, Imprudens incidi. Vel cum quærere nos quid dicamus fingimus, Quid reliquũ est? &, Num quid omisi? Et cum ibidem in Verrem ait Cicero, Vnum etiam mihi reliquum huiusmodi crimẽ est. &, Aliud ex alio succurrit mihi. Vnde etiam uenusti transitus fiunt, non quia transitus ipse sit schema: ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, uelut hoc in memoriam adductus, adiecit: Hic modo me cõmonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse? Et cum aliqua uelut ignoramus, Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? rectè admones, Polycletum esse dicebant. Quod quidem non in hoc tantum ualet. Quibusdam enim dũ aliud agere uidemur, aliud efficimus: sicut hic Cicero consequitur, ne cũ morbum in signis atque tabulis obijciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore inuidia cladis apud Cheroneam acceptæ laboret. Faciunt illa quoq; iucundam orationem, aliqua mẽtione habita differre, & deponere apud memoriam iudicis, & reposcere quæ deposueris, & separare quædam schemate aliquo (non enim est ipsa per se iteratio schema) & excipere aliqua, & dare actioni uarios uelut uultus. Gaudent enim res uarietate: & sicut oculi diuersarum aspectu rerum magis detinentur, ita semper animis præstant in quod se uelut nouum intendant. Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur: ut apud Virgilium,

Non licuit thalami expertem sine crimine uitam
Degere more feræ.

Quanquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit eius affectus, ut sine thalamis uitam non hominũ putet, sed ferarum. Aliud apud Ouidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur,

O, dixit, felicem coniuge matrem:

Huic uel confinis, uel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod & frequentißimũ est, et expectari maxime credo, ueniendum est: in quo per quandã suspicionem, quod non dicimus, accipi uolumus: non utique contrarium, ut in εἰρωνείᾳ: sed aliud latens, & auditori quasi inueniendum. quod, ut supra ostendi, iam ferè solum schema à nostris uocatur, & unde controuersiæ figuratæ dicuntur. Eius triplex usus est: Vnus, si dicere palam parum tutum est. Alter, si non decet. Tertius, qui uenustatis modo gratia adhibetur, & ipsa nouitate ac uarietate magis quàm si relatio sit recta, delectat. Ex his quod est primum, frequens in scholis est. Nam & actiones deponentium imperium tyrãnorum, & post ciuile bellum senatusconsulta finguntur, & capitale est obijcere anteacta: ut quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed schematum conditio non eadem est. Quamlibet enim apertum, quod modo & aliter intelligi posit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantum, non etiam offensa uitatur. Quod si ambiguitate sententiæ posit eludi, nemo non illi furto fauet. Vera negocia nunquam adhuc habuerunt hanc silentij necessitatem, sed aliã huic similem, uerum multo ad agendum difficiliorem, cum personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non posit. Ideoq; hoc parcius & circumspectius faciendum: quia nihil interest quomodo offendas: & aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoq; à quibusdam tota res repudiatur, siue intelligatur, siue nõ. Sed licet modum adhibere. In primis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si non ex uerbis dubijs & quasi duplicibus petentur, qualis est in suspecta nuru, Duxi uxorẽ, quæ patri placuit. Aut, quod est multo ineptius, compositionibus ambiguis, ut illa controuersia, in qua infamis amore uirginis filiæ pater, raptam eã interrogat à quo uitiata sit, Quis te, inquit, rapuit? Tu pater nescis? Res ipsæ perducant iudicem ad suspicionem, & amoliantur cætera, ut hoc solum supersit, in quo multũ etiam affectus iuuant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet, ut iudex quærat illud nescio quid, quod ipse fortasse non crederet si audiret: & ei quod à se inuentum existimat, credat. Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed authoritatis. Nec pudor uidetur, quòd non palam obijcias, sed diffidentia. In summa, sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidẽ quandoq; & in personas incidi tales, & in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subiecisse dicebatur

tur marito testamentũ, & dicebatur chirographum marito expirante hæredibus dedisse: et uerũ erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommissum peruenirent. Et caput quidem ueri facile erat, si hoc diceremus palam. sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: & contigit utrunque. Quod non inseruissem, ueritus opinione iactantiæ, nisi probare uoluissem, in foro quoque esse his figuris locum. Quædam etiam quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, & hoc ipso quòd non apparet, eximi nõ potest. At si idem dicas palam, & defenditur, & probandum est. Cum autem obstat nobis personæ reuerentia (quod secundum posuimus genus) tanto cautius dicendum est, quanto ualidius bonos inhibet pudor, q̃ metus. Hic uero tegere nos iudex quod sciamus, & uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus aut ipsi in quos dicimus, aut iudices, aut assistẽtes oderint hãc maledicentiæ lasciuiam, si nolle nos credant? Aut quid interest quo modo dicatur, cum & res & animus intelligitur? Quid deniq; dicendo proficimus, nisi ut palam sit nos facere, quod ipsi sciamus nõ esse faciendũ? At qui præcipue prima quibus præcipere ceperam tempora hoc uitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controuersias, quæ difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi maximis uiribus nõ potest: hæc diuerticula & anfractus suffugia sunt infirmitatis, ut qui cursu parum ualent, flexu eludant: cum hæc quæ affectatur ratio sententiarum, non procul à ratione iocandi abhorreat. Adiuuat etiam quòd auditor gaudet intelligere, & fauet ingenio suo, & alio dicente se laudat. Itaque non solum si persona obstaret rectæ orationi (quo in genere sæpius modo quàm figuris opus est) decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locum etiam ubi personæ inutiles ac nefariæ essent: ut si pater qui infamem in matrem filium secreto occidisset, reus malæ tractationis, iacularetur in uxorem obliquis sentẽtiis. Nam quid impurius quàm retinuisse talẽ? Quid porro tam contrarium, quàm eum qui accusetur quia summũ nefas suspicatus de uxore uideatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At si iudicum sumerent animum scirent quàm eiusmodi actionem laturi non fuissent: multoq; etiam minus, cum in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatinus huc incidimus, paulo plus scholis demus. Nam & in his educatur orator: & in eo, quo modo declametur, positum est etiam quo modo agatur. Dicendum ergo de iis quoque in quibus non aspersas figuras, sed palam contrarias causæ plerique fecerunt. Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conscios indicet: accusator eius optet quod uolet. Patrem qui accusauit, optat ne is torqueatur, pater ei contradicit. Nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret, tanquam illum conscium pater in tormẽtis esset nominaturus. Quo quid stultius? Nam cum hoc iudices intellexerint, aut non torquebitur, cum ideo torqueri uelit: aut torto non credetur. At credibile est hoc eum uelle fortasse. Dissimulet ergo, ut efficiat. Sed nobis (declamatoribus dico) quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo si uere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus? Quid si neque utique uerum est: & habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, uel quòd legem conseruandam putet, uel quòd nolit accusatori debere beneficium, uel (quod ego maxime sequerer) ut se innocentem in tormentis esse prætendat? Quare ne illud quidem semper succurret sic dicentibus, Patrocinium hoc uoluit, qui controuersiam finxit. Fortasse enim noluit: sed esto uoluerit: continuo ne si ille stultè cogitauit, nobis quoque stulte dicendum est? At ego in causis agendis frequenter non puto intuendũ quid litigator uelit. Est & ille in hoc genere frequens error, ut putent aliud quosdam dicere: aliud uelle: præcipue cum in themate est aliquẽ ut sibi mori liceat postulare: ut in illa controuersia. Qui aliquando fortiter fecerat, & alio bello petierat ut militia uacaret ex lege, quod quinquagenarius esset, aduersante filio ire in aciem coactus deseruit. Filius qui fortiter eodem prælio fecerat, incolumitatẽ eius optat: contradicit pater. Non enim, inquiunt, mori uult, sed inuidiam filio facere. Equidem rideo, quòd illi sic timent tanquam ipsi morituri, & in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa uoluntatem mortem, causarum quoque quas habet factus ex uiro forti desertor. Sed de una controuersia loqui superuacuum est. Ego in uniuersum neque oratoris puto esse unquam præuaricari, neque litem intelligo, in qua pars utraque idem uelit: neque tam stultum quenquam, qui si uiuere uelit, mortem potius male petat, q̃ omnino non petat. Non tamen nego esse controuersias huiusmodi figuratas: ut est illa, Reus parricidii, quòd fratrem occidisset, damnatum iri uidebatur. Pater pro testimonio dixit eum se iubente fecisse: absolutum abdicat. Nam neque in totũ filio parcit, nec quod priore iudicio affirmauit, mutare palam potest: & ut non durat ultra pœnam abdicationis, ita abdicat tamen: & obliqua figura in patre plus facit quàm licet, in filio minus. Vt autem nemo contra id quod uult dicit, ita potest melius aliquid uelle quàm dicit: quo modo ille abdicatus, qui à patre ut filium expositum & ab eo educatum solutis alimẽtis recipiat postulat, reuocari fortasse mauult, non tamen quod petit, non uult. Est latens & illa significatio, qua cum ius asperius petitur à iudice, fit ei tamen spes aliqua clementiæ: non palam, ne paciscamur, sed per quandam credibilem suspicionem, ut in multis controuersiis, sed in hac quoque: Raptor nisi intra trigesimum diem & raptæ patrem & suum exorauerit, pereat. Qui exorato raptæ patre & suum non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam si permutat hic pater, lis tollitur: si nullam spem faciat, ut non demens, crudelis certe uideatur, & à se iudicem auertat. Latro igitur optime, Occidet ergo, si potero. Remissius, & pro suo ingenio pater Gallio, dura anime hodie, dura: heri fortior fuisti. Cõfinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas mollius significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut urbem apud deos deponerẽt: quia durum erat dicere, ut relinquerent, & qui uictorias aureas in usum belli conflari uolebat, ita declinauit, uictoriis utendum esse. Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi uelle. Quæsitum ẽt est, quomodo responderi contra figuras oporteret. Et quidam semper ex diuerso aperiendas putauerunt, sicut latentia uitia rescinduntur. Idque sane frequentissime faciendum est, aliter enim dilui obiecta non possunt, utique cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum maledicta sunt tantum, non intelligere interim, bonæ conscientiæ est. Atque etiam cum fuerint crebriores figuræ, quàm ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid quod aduersarii obliquis sententiis significare uoluerunt, si fiducia sit, obiiciant palam: aut certe non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id iudices non modo intelligant, sed etiam credant. Vtilis etiam aliquando dissimulatio est, ut in eo (nota enim fabula est) qui cum esset contra eum dictum, Iura per patroni tui cineres, paratum se esse respondit: & iudex cõditione usus est, clamante multum aduocato schemata de rerum natura tolli: ut protinus etiam præceptum sit, eiusmodi figuris utendum temere non esse. Tertiũ est genus, in quo sola melius dicẽdi petitur occasio: ideoq; id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium, Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile

sit facile ab se deos placari posse arbitrabatur. Ironia quoque in hoc genere materiæ frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per aliam rem alia inducatur: ut cum aduersus tyrãnum qui sub pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit cõpetitor, Mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes: Nuper te uolui occidere. Frequẽs illud est, nec magnopere captandum, quod petitur à iureiurando: ut pro exhæredato, Ita mihi contingat hærede filio mori. Nam & in totum iurare, nisi ubi necesse est, graui uiro parum conuenit. & est à Seneca dictum eleganter, nõ patronorũ hoc esse, sed testium. Nec meretur fidem, qui sententiolæ gratia iurat: nisi si potest tam bene quàm Demosthenes, ut supra dixi. Leuissimum autem longe genus ex uerbo, etiam si est apud Ciceronem in Clodiam, Præsertim quam omnes amicam omnium potius quàm cuiusquam inimicam putauerint. Comparationem equidem uideo figuram non esse, cum sit interim probationis, interim etiam causæ genus: & sit talis eius forma, qualis est pro Muræna, Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas: ille, ut quò contendit, mature cum exercitu perueniat. Te gallorum, illũ buccinarum cantus excitat, & cætera. Nescio an orationis potius q̃ sententiæ sit. Id enim solum mutatur, quòd non uniuersa uniuersis, sed singula singulis opponuntur. Et Celsus tamen, & non negligens author Visellius, in hac eã parte posuerũt: Rutilius quidẽ Lupus ĩ utroq; genere, idq; ἀντίθετον uocat. Præter illa uero quæ Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia & idem Rutilius Gorgiam secutus, non illum Leontinum, sed alium sui temporis, cuius quatuor libros in unum suum transtulit, & Celsus uidelicet Rutilio accedens, posuerunt schemata. Consummationem, quàm græcus διαλλαγὴν uocat, cum plura argumenta ad unum effectum deducuntur. Consequens, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumẽtis diximus. Collectionem, qui apud illũ est συλλογισμός. Minas, id est κατάπληξιν. Exortationẽ, παραινετικόν. Quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam ex his de quibus locuti sumus, figuram accipit. Præter hæc Celsus, excludere, asseuerare, detrectare, excitare iudicem, prouerbijs uti, & uersibus, & ioco, & inuidia, & inuocatione, intendere crimen, quod est δείνωσις, adulari, ignoscere, fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere, figuras putat. Partitionem quoque, & propositionem, & diuisionem, & rerum duarum cognationem, quod est ut idem ualeant quæ uidentur esse diuersa, ut non is demum sit ueneficus, qui uitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem: quod est in parte finitionis. Rutilius siue Gorgias, ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφοράν, ἀντίῤῥησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν, quod est dicere quid fieri oportuerit, deinde quid factum sit, ἐναντιότητα, unde sint enthymemata κατ᾽ αἰτίασιν: μετάληψιν etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius quanquam paucissimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tñ, qđ commentum uocat: & rationem appellans ἐπιχείρημα, inter has habet. quod quidẽ recipit quodammodo & Celsus: nam consequens an epicherema sit dubitat. Visellius adijcit & sententiam. Inuenio qui aggregent his διασκευάς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις. Sed ut hæc non sunt schemata, sic alia uel sint forsitã, ac nos fugerint: uel etiã noua fieri adhuc possint, eiusdẽ tñ naturæ cuius sunt ea de q̃bus dictũ est.

ARGVMENTVM.

Sententiarum figuras, uerborum sequuntur, quorum duo facit genera: unum, quod ad loquendi rationem pertinet, grammaticum appellant: fieri quibus uitia ostendit: atque ne uitiosum sit, excusari authoritate, uetustate, consuetudine, & ratione. Quod genus ab utilitate commendat, quia sermonis eodem modo formati tædium leuet. Deinde quot quibusq; modis figuræ in hoc genere fiant, recenset. In nominibus & uerbis circa genus, ut timidi damæ, punitus es inimicos. In numero, Romani gens pugnacissima. Per partium mutationem, & temporum: ut scire tuum, & uicimus pro uincemus. Per parenthesin, hyperbaton, adiectionem, & detractionem, denique per omnia genera per quæ fit solœcismus. Absoluto priore genere, ad secundum quod Rhetoricum dicitur, accedit, quod ipsis sensibus tum gratiam, tum uires accommodare dicit. Cuius genera præcipua tria enumerat, per adiectionem, detractionem, & similitudinem. Primam adiectionem ponit, cuius multas species facit. Geminationem amplificandi, miserandi, uel per ironiam eleuandi causa: & repetitionem, cum ab iisdem uerbis plura acriter & instanter incipiunt: uel cum iisdem desinunt, uel ubi media primis respondent, & ultima primis. Epanodon regressionem uocant, polyptoton, metabolen, dissipata, flocem uerborum & sensuum idem significantium, cõgregationem, diallagen, cum diuersa congeruntur: asyndeton, id est dissolutionem, & polysyndeton, quod coniunctionibus abundat. Item gradationem. Hactenus adiectionis figuras, postea uero detractionis, quæ breuitatis uel nouitatis gratia fiunt, enumerat. Synecdochen, cum uerbum subauditur, quæ quo differat ab aposiopesi, explicat. Dissolutionem, quàm etiam supra fieri per adiectionem demonstrauit. Synezeugmenon, quando plures sententiæ ad unum uerbum referuntur, quod multas habet species. Synœceiosin duas res diuersas colligentem. Tertium genus adiungit ex similitudine, cuius species agnominatio, & ei affinis antanaclasis: quarum uariæ species, paria & contraria, quorum gratiam commendat: sub quibus parison, homœoteleuton, homœoptoton, isocolon, antitheton, quod contrapositum uocant, cuius septum modos enumerat, cui etiam antimetabolen subijcit. Quasdam etiam alias adiũgit, quæ diuersa ratione, sententiarum & dictionum figuræ esse possint: dubitationem, correctionem, hyperbaton, & prosopopœiam: ut quando in uno uerbo sunt, uerborum figuræ sint: in pluribus, sententiarum. Postremo figuras uarias à quibusdam figurarum numero habitas recenset, in figurarum numerum non admittendas: & quo pacto figuris utendum sit, grauissime præcipit.

De figuris uerborum. Cap. III.

Verborum uero figuræ & mutatæ sunt semper, & utcunque ualuit consuetudo, mutantur. Itaq; si antiquum sermonem nostro comparemus, pene iam quicquid loquimur, figura est: ut huic rei inuidere, non, ut omnes ueteres, & Cicero præcipue, hanc rem: & incumbere illi, non in illum: & plenũ uino, non uini, & huic non hunc adulari, iam dicitur, & mille alia: utinamq; non peiora uincant. Verum schemata λέξεως duorum sunt generum: alterum loquendi rationem uocant: alterum, quod ad collocationem maxima exquisitum est. Quorum tametsi utrunq; conuenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere. Prius fit iisdem generibus, quibus uitia. Esset enim omne schema uitium, si non peteretur, sed accideret. Verum authoritate, uetustate, consuetudine plerunque defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoq; cum sit à simplici rectoq; loquendi genere deflexa, uirtus est, si habet probabile aliquid quod sequatur. Vna tamen in re maxime utilis, ut quotidiani & semper eodem modo formati sermonis fastidium leuet, & nos à uulgari dicendi genere defendat. Quo siquis parce, & cum res poscet utetur, uelut asperso

quodam condimento iucundior erit: at qui nimium affectauerit, ipsam illam gratiam uarietatis amittet. quanquã sunt quædam figuræ ita receptæ, ut pene iam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiam si fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nam secretæ, & extra uulgarem usum positæ, ideoq; magis nobiles, ut nouitate aurem excitant, ita copia satiant: nec se obuias fuisse dicẽti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas congestasq; declarant. Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. Nam & oculis capti talpæ, & timidi damæ dicũtur à Virgilio: sed sub est ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasq; quàm fœminas certum est. & in uerbis: ut, Fabricatus est gladium, &, Inimicos punitus es. Quod mirũ minus est, quòd in natura uerborum est & quæ facimus patiendi modo sæpe dicere, ut arbitror, suspicor: & contra faciendi, quæ patimur, ut uapulo: ideoq; frequens permutatio est: & pleraque utroque modo efferuntur, luxuriatur luxuriat, fluctuatur fluctuat, assentior assentio, reuertor reuerto. Est figura & in numero: uel cũ singulari pluralis subiũgitur, Gladio pugnacissima gẽs Romani. gens enim ex multis. Vel è diuerso, -Quoi non risere parẽtes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Ex illis enim q nõ risere, hunc nõ dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in Satyra,

-Et nostrum istud uiuere triste Aspexi:

cum infinito uerbo sit usus pro appellatione. Nostram enim uitam uult intelligi. Vtimur & uerbo pro participio, ut

Magnum dat ferre talentum.

tanquam ferendum. Et participio pro uerbo, Volo datum. Interim etiam dubitari potest cui simile uitio sit schema ut in hoc,

Virtus est uitium fugere.-

Aut enim partes oratiõis mutat ex illo, uirtus est fuga uitiorum: aut casus ex illo, Virtutis est uitium fugere. Multa tamẽ hoc utroque excitatius iunguntur interim schemata. Sthenelus sciẽs pugnæ. Est enim, sciens Sthenelus pugnandi. Transferuntur etiam tempora, Timarchides negat esse ei periculum à securi. Præsens enim pro præterito positum est. Et futurum pro præsenti,

Hoc Ithacus uelit.- Et ne morer, per omnia fit genera, per quæ fit solœcismus. Hæc est quoque quam ἑτέρωσιν uocant. cum dissimilis est, Zeugma dicitur: ut apud Sallustium, Neq; ea res falsum me habuit. &, Duci probare. Ex quibus ferè præter nouitatem breuitas etiam peti solet. Vnde eo usque processum est, ut non penitурum, pro non acturo pœnitentiam: & uisuros, ad uidendum missos, idem author dixerit. Quæ ille quidem fecerit schemata: an idem uocari possint, uidendum, quia recepta sint. Nam receptis etiam uulgo authore contenti sumus. Verum natura eualuit agentibus, quod Pollio in Labieno damnat: & contumeliam fecit, quòd à Cicerone reprehendi notum est. affici enim contumelia dicebant. Alia commendatio uetustatis, cuius amator unice Virgilius fuit,

Vel cum se pauidum contra mea iurgia iactat.

Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci Audierat.-

Quorum similia apud ueteres Tragicos Comicosq; sunt plurima. Illud etiam in consuetudine remansit, Enimuero. His amplius apud eundem,

Nam quis te iuuenum confidentissime: -

cum quis, sermonis initium sit. &,

Tam magis illa tremens: & tristibus effera flammis,

Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ:

Quod est uersum ex illo, Quàm magis ærumna uiget, tam magis ad male faciendum urget. Pleni talibus antiqui: sicut initio Eunuchi Terentius,

Quid igitur faciam?- inquit. Allusit tandem leno.

Catullus in epithalamio,

-Dum innupta manet, dum chara suis est.

Sed prius dum, significat quoad: sequens, usque eò. Ex Græco uero translata uel Sallustij plurima: quale est, uulgus amat fieri: uel Horatij. Nam id maxime probat hoc Ciceronis.

Et mutatio casus: ut,

-Nec longe inuidit auenæ. Et Virgilij,

-Tyrrhenum nauigat æquor.

etiam uulgatum actis quoque, Saucius pectus. Ex eadẽ parte figurarum additio & abiectio est. Illaq; prior uideri potest superuacua, sed non sine gratia est,

Nam neque Parnassi uobis iuga, nam neque Pindi.

Potest enim deesse alterum nam. Et apud Horatium illud,

-Fabriciumq;, Hunc & intonsis Curium capillis.

Est etiam adiectio, quæ in complexu sermonis aut uitium habet, aut figuram. Figuram, ut, Accede ad ignem hunc: iã calesces plus satis. plus enim quàm satis est. De altera quæ detractio est, pluribus dicendum est. Vtimur uulgo & comparatiuis pro absolutis, ut cum se quis infirmiorem esse dixerit. Duo inter se comparatiua committimus, Si te iam Catilina comprehendi, si interfici iussero, credo erit uerendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius à me, quàm quisquam crudelius factum esse dicat. sunt illa nõ similia solœcismo quidem, sed tamen numerum mutantia, quæ & tropis assignari solent, ut de uno pluraliter dicamus,

Sed nos immensum spatijs confecimus æquor.

Et de pluribus singulariter,

Haud secus ac patrijs acer Romanus in armis.

Specie diuersa, sed genere eadem & hæc sunt,

Neue tibi ad solem uergant uineta cadentem.

Nec mihi tum molles sub dio carpere somnos,

Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas.

Non enim nescio cui alij prius, nec postea sibi uni, sed omnibus præcipit. Et de nobis loquimur tanq̃ de alijs: Dicit Seruius, Negat Tullius. Et nostra psona utimur p aliena, et alios p alijs fingimus. Vtriusque rei exẽplum pro Cecinna. Pisonem aduersæ partis aduocatum alloquens Cicero dicit, Restituisse te dixti. Nego me edicto prætoris restitutum esse. Verum enim illud restituisse Ebutius dixit: Nego me, Cecinna, edicto prætoris restitutum esse. Vbi & ipsum dixti, extrita syllaba, figura in uerbo est. Illa quoque ex eodem genere possunt uideri, quam nos interpositionem, uel interclusionem dicimus, Græci παρένθεσιν uocant, dum continuationi sermonis medius aliquis sensus interuenit. Ego cum te (mecũ enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem. Cui adijciunt hyperbaton, non illud quod inter tropos esse uoluerunt: sed alterum, quod est eius figuræ sentẽtiarum, quæ ἀποστροφὴ dicitur, simile, cũ non sensus mutatur, uerum forma eloquendi,

-Decios, Marios, magnosq; Camillos,

Scipiadas duros bello, & te maxime Cæsar.

Acutius adhuc in Polydoro:

Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro

Vi potitur.-

-Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames?-

Qui tam parua momenta nominibus discreuerunt, μετάβασιν uocant, quam & aliter fieri putant:

Quid loquor? aut ubi sum?-

Coniũxit aũt παρένθεσιν & ἀποστροφὴν Virgi. in illo loco,

Haud procul inde citæ Metum in diuersa quadrigæ

Distulerant

Distulerant (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatq; uiri mendacis uiscera Tellus.

Hæc schemata, & his similia, quæ erũt p mutationem, adiectionẽ, detractionẽ, ordinẽ, & conuertunt in se auditorẽ, nec languere patiũtur subinde aliqua notabili figura excitatũ, & hñt quandã ex illa uitij similitudine gratiã, ut in cibis interim acor ipse iucundus ẽ. Q̃d cõtinget, si neq; supra modũ multæ fuerint, nec eiusdẽ generis aut iunctæ, aut frequẽtes: quia satietatẽ ut uarietas earũ, ita raritas effugit. Illud est acrius genus, q̃d non tãtum in ratione positũ ẽ loquẽdi, sed ipsis sensibus cũ gratiã, tũ ẽt uires accõmodat. E quibus primum sit q̃d fit p adiectionẽ. plura sunt genera. Nã & uerba geminãtur, uel amplificãdi gratia: ut, Occidi, occidi, nõ Sp. Meliũ. Alterũ est enim quod indicat, alterũ q̃d affirmat. Vel miserandi: ut,

Ah Corydon, Corydon.–

Quæ eadẽ figura nonnũquã p ironiã ad eleuãdum conuertitur. Similis geminationis post aliquã interiectionẽ repetitio est, sed paulo ẽt uehementior, Bona, miserũ me (cõsumptis enim lachrymis tñ infixus aĩo hæret dolor) bona inquã Cn. Põpeii acerbissimæ uoci subiecta præconis. Viuis, & uiuis non ad deponendã, sed ad confirmãdã audaciã. Et ab ijsdẽ uerbis plura acriter & instãter incipiunt: Nihilne te nocturnũ præsidium palatij, nihil urbis uigiliæ, nihil timor ppli, nihil cõsensus bonorũ oĩum, nihil hic munitissimus hñdi senatus locus, nihil horũ ora uultusq; mouerunt? Et ijsdẽ desinunt, Quis eos postulauit? Appius. quis pduxit? Appius. Quanq̃ hoc exẽplũ ad aliud quoq; schema ptinet, cuius initia inter se & fines ijdẽ sunt, quis & quis, Appius & Appius. Quale est. Qui sunt qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt qui crudele bellũ in Italia gesserunt? Carthaginẽses. Qui sunt qui Italiã deformauerũt? Carthaginẽses. Qui sunt qui sibi ignosci postulãt? Carthaginenses. Etiã in cõtrapositis uel cõparatiuis solet respõdere primorũ uerborũ alterna repetitio, quod mõ huius esse loci potius dixi, Vigilas tu de nocte, ut tuis cõsultoribus respõdeas: ille, ut eo quo intẽdit, mature cũ exercitu pueniat. Te gallorũ, illum buccinarũ cãtus exuscitat. Tu actionẽ instituis, ille aciẽ instruit. Tu caues ne cõsultores tui, ille ne urbes aut castra capiãtur. Sed hac gratia nõ fuit cõtẽtus Orator, uertit in contrariũ eandẽ figurã: Ille tenet & scit ut hostiũ copiæ, tu ut aquæ pluuiæ arceãtur. Ille exercitatus ẽ in ppagãdis finibus, tu in regendis. Possunt media quoque respondere, uel primis: ut,

Te nemus Angitiæ, uitrea te Fucinus unda.

uel ultimis, Hæc nauis onusta præda Siciliẽsi. cũ ipsa quoq; esset ex præda. Nec quisquã dubitauit idem posse fieri iteratis utrinque medijs. Respondent primis & ultima, Multi & graues dolores inuenti parentibus, & propinquis multi. Est & illud repetendi genus, quod semel proposita iterat & diuidit,

Iphitus & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & uulnere tardus Vlyssi.

ἐπάνοδος dicitur græce, nostri regressionẽ uocãt. Nec solũ in eodẽ sensu, sed ẽt in diuerso eadẽ uerba contra sumũtur, Principum dignitas erat pene par, nõ par fortasse eorũ qui sequebãtur. Interim uariatur casibus hæc & generibus iteratio: Magnus est labor dicendi, magna res est. Et apud Rutiliũ lõgiore περιόδῳ & hæc initia sniarum sunt, Pater hic tuus? patrẽ hunc appellas? patris tu huius filius es? Fit casibus mõ hoc schema q̃d πολύπτωτον uocãt. Cõstat & alijs ẽt modis: ut p Cluẽtio, Quod aũt tẽpus ueneni dãdi? illo die? in illa frequẽtia? Per quẽ porro datũ? unũ sumptũ? quæ porro interceptio poculi? cur nõ de integro aũt datũ? Hãc rerũ coniunctã diuersitatẽ Cæcilius μεταβολὴν uocat: qualis est pro Cluẽtio locus in Oppianicũ, Illũ tabulas publicas uiolasse, cẽsorias corrupisse, decuriones uniuersi iudicarũt: cũ illo iã nemo rõnem, nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam multis cognatis & affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit. & deinceps adhuc multa. Vt hæc in unum congeruntur, ita contra illa dispersa sunt, quæ à Cicerone dissipata dici puto,

Hic segetes, illic ueniunt felicius uuæ,
Arborei fœtus alibi,– & deinceps.

Illa uero apud Ciceronẽ mira figurarũ mistura deprehẽditur, ĩ qua & primo uerbo lõgo post interuallo redditũ est ultimũ, & media primis, & medijs ultima cõgruũt: Vestrũ iã hic factũ deprehẽditur P. C. non meum: ac pulcherrimum quidẽ factũ: uerum, ut dixi, non meũ sed uestrũ. Hãc frequentiorẽ repetitionẽ πλοκὴν uocant, quæ fit ex permistis figuris, ut supra dixi, utq; se habet epistola ad Brutum, Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio, & redierim per Cn. Põpeium, te ego ergo cum redierim. Et in ijsdem sententiis crebrioribus mutata declinationibus iteratione uerborum: ut apud Persium,

–Vsque adeóne
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Et apud Ciceronẽ, Neq; enim poterat iudicio ex his dãnatis qui iudicabãtur. Sed sensus quoq; toti quẽadmodũ ceperunt desinent: Venit ex Asia, hoc ipsum q̃ bonũ? Trib. pleb. uenit ex Asia. In eadẽ tñ periodo & uerbũ ultimum primo refertur, tertiũ iã sermone adiectũ ẽ, Verũtñ uenit. Interim sñia quidẽ repetitur, sed eodẽ uerborũ ordine, Quid Cleomenes facere potuit? Non enim possum quẽquam insimulare falso. Quid, inquam, Cleomenes magnopere facere potuit? Prioris sententiæ uerbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est idem: quo quidem schemate utuntur poetæ sæpius,

Pierides, uos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne Oratores quidẽ raro: Hic tñ uiuit, uiuit? imo uero ẽt in Senatũ uenit. Aliqñ sicut in geminatiõe uerborũ diximus, initia quoq; & clausulæ sñiarũ aliis, sed non aliò tendentibus uerbis, inter se cõsonant. Initia hoc mõ, Dederim periculis oĩbus, obtulerim insidiis, obiecerim inuidiæ. Rursus clausulæ: ibidẽ statim. Vos. n. statuistis, uos sñiam dixistis, uos iudicastis. Hoc alij μετωνυμίαν, alij disiunctionem uocant, utrũq; (etiamsi est diuersum) recte. Nam est nominum idem significantium separatio. Congregantur quoque uerba idem significantia: Quæ cum ita sint Catilina, perge quo cepisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere. Et in eũdẽ alio libro, Abijt, excessit, erupit, euasit. Hoc Cæcilio πλεονασμὸς uidetur, id est abundans supra necessitatem oratio: sicut illa. Vidi oculos ante ipse meos. In illo enim uidi, inest ipse. Verum id, ut alio quoque loco dixi, cum superuacua oneratur adiectione, uitium dicitur: cum autem auget manifestatu sentẽtiam, sicut hic, uirtus: Vidi, ipse, ante oculos. quot uerba, totidem sunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notarit, non uideo. Nam & geminatio, & repetitio, & qualiscunque adiectio, πλεονασμὸς uideri potest. Nec uerba modo, sed sensus quoque idem facientes accruantur. Perturbatio istum mentis, & quædam scelerum offusa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt.

Congeruntur & diuersa: Mulier, tyranni sæua crudelitas, patris amor, ira præceps, temeritas, dementia.

Et apud Ouidium,

Sed graue Nereidum numen, sed corniger Ammon,
Sed quæ uisceribus ueniebat bellua ponti
Exaturanda meis.–

Inueni qui & hoc uocaret πλοκὴν cui non assentior, cum sint unius figuræ mista quoque, & idem & diuersum significantia, quod & ipsum διαλλαγὴν uocant: Quæro ab inimicis, sint'ne hæc inuestigata, comperta, patefacta: subla-

ta, delcta, extincta per me. Inuestigata, comperta, patefacta, aliud ostendunt: sublata, deleta, extincta, sunt inter se similia, sed non etiã prioribus. Et hoc autem exemplum, & superius, aliam quoq; efficiunt figuram, quæ quia coniunctionibus caret, dissolutio uocatur: apta, cum quid instantius dicimus. Nam & singula inculcantur, & quasi plura fiunt. Ideoq; utimur hac figura in singulis nõ uerbis, sed sententijs etiam: ut Cicero dicit contra cõcionem Metelli, Qui indicabantur, eos uocari, custodiri, ad Senatum adduci iussi: in Senatu sunt positi. & totus hic locus. Hoc genus βραχυλογίαν uocant, quæ potest esse copulata dissolutio. Contrarium est schema quod coniunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur. Hoc est, uel ijsdem sæpius repetitis: ut,

-Tectumq; laremq;,
Armaq;, Amyclæumq; canem, Cressamq; pharetram.

Vel diuersis,

Arma uirumq;.- Multum ille & terris.-
Multa quoq; & bello.-

Aduerbia quoq; et pnoĩa uariãtur.

Hic illum uidi iuuenem.- Bissenos cui nostra dies.-
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti.

Sed utrunque horum coaceruatio. Etenim tantum iuncta aut dissoluta omnibus scriptores sua nomina dederũt, sed uaria, & ut cuiq; fingenti placuit. Fons quidem unus, quia acriora facit & instantiora quæ dicimus, & uim quandam præ se ferentia, uelut sæpius erũpentis affectus. Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideoq; esse rarior debet. Est autẽ ipsa quoque adiectionis. repetit enim quæ dicta sunt, & priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius exemplum ex græco notissimo transferatur, Nec hæc dixi quidẽ, sed nec scripsi: nec scripsi quidem, sed nec obij legationem: nec obij quidem, sed nec persuasi Thebanis. Sunt tamen erudita & latina, Africano uirtutem industria, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. & Calui, Nõ ergo magis pecuniarum repetundarum quàm maiestatis, neq; maiestatis magis quàm Plautiæ legis, neque Plautiæ legis magis quàm ambitus, neque ambitus magis quàm omnium legum iudicia perierunt. Inuenitur apud Poetas quoque, ut apud Homerum de sceptro quod à Ioue ad Agamemnonem usque deducit: & apud nostrum etiam tragicum,

Ioue propagatus est (ut perhibent) Tantalus,
Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

At quæ per detractionem fiunt figuræ, breuitatis nouitatisq; maxime gratia petuntur: quarum una est ea, quam libro proximo in figuras distuli, Synecdoche, cum subtractum uerbum aliquod satis ex cæteris intelligitur: ut Cælius in Antonium, Stupere gaudio Græcus. Simul enim auditur cœpit. Cicero ad Brutum, Sermo nullus scilicet nisi de te. Quid enim potius? Tũ Flauius, Erras tabellario: et ego ibidẽ orãs inter cœnã exoraui. Cui similia sunt illa meo quidẽ iudicio, ĩ quibus uerba decẽter pudoris gratia subtrahũtur.

Nouimus & qui te, transuersa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphæ, risere sacello.

Hanc quidam Aposiopesin putant, frustra. Nam illa quid taceat incertum est, aut certe longiore sermone explicandum: hic unũ uerbum, & manifestum quidem desideratur: quæ si Aposiopesis est, nihil in quo deest aliquid non idem appellabitur. Ne ego illud quidem Aposiopesin semper uoco, in quo res quæcunque relinquitur intelligenda, ut ea quæ in epistolis Cicero, Data Lupercalibus, quo die Antonius Cæsari. quia nihil hic aliud ĩtelligi poterat, quàm hoc, diadema imposuit. Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum est, cui coniunctiones eximuntur. Tertia quæ dicitur συνεζευγμένον. In qua unum ad uerbum plures sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito uerbo ad quod reliqua respiciant: Vicit pudorẽ libido, timorem audacia, rationem amentia. Aut illato, quo plura cluduntur: Neque enim is es Catilina, ut te aut pudor unquã à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. Medium quoque potest esse, qđ & prioribus & sequentibus sufficiat. Iungit autem et diuersos sexus, ut cum marem fœminãq; filios dicimus. Et singularia pluralibus miscet. Sed hæc adeo sunt uulgaria, ut sibi artem figurarum asserere nõ possint. Illud planè figura est, qua diuersa sermonis forma coniungitur,

-Socij tunc, arma capessant
Edico, & dira bellum cum gente gerendum.

Quamuis enim pars bellum posterior participio insistat, utriq; tamen conuenit illud edico. nam utrique detractionis gratia facta cõiunctio. συνοικείωσιν uocant, quæ duas res diuersas colligat. Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet. Huic diuersam uolunt esse distinctionem, cui dant nomen παραδιαστολήν, qua similia discernuntur: Cum te pro astuto sapientem appelles, p confidente fortem, pro illiberali diligentem. quod totum pendet ex finitione, ideoq; an figura sit dubito. Cui contraria est ea quæ ex uicina transit ad diuersa aut similia.

-Breuis esse laboro, Obscurus fio,- & quæ sequuntur.

Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua uocum, aut paribus, aut contrarijs uertuntur: sic aures, & animos excitant. Huic nomen est προσωνομασία, quæ dicitur agnominatio. Ea non uno modo fieri solet, sed ex uicinia quadam prædicti nominis ducta, casibus declinatur: ut Domitius Apher pro Cloantilla, Mulier rerum omnium imperita, in omnibus rebus infœlix. Et cum uerbo idem uerbum plus significanter subiungitur, Quãdo homo, hostis hõ. Quibus exẽplis sum in aliud usus, sed in uno facilis ẽ geminatio. παρωνομασία ei cõtrariũ est, qđ eodẽ uerbo quasi falsum augetur, Quæ lex priuatis hoĩbus esse lex non uidebatur.

Cui confinis est ἀντανάκλασις, eiusdẽ uerbi contraria significatio. Cũ Proculeius quereretur de filio, q̃ is mortẽ suã expectaret, & ille dixisset se uero nõ expectare: Imo, ĩquit, rogo expectes. Nõ ex eodẽ, sed ex diuerso uicinũ accipitur, cũ supplicio afficiẽdũ dicas, quẽ supplicatiõe dignũ iudicaris. Aliter quoq; uoces aut eædẽ diuersa in significatiõe ponũtur, aut pductiõe tãtũ uel correptione mutatæ: qđ etiam in iocis frigidũ, eqdẽ tradi inter præcepta miror: eorũq; exempla uitandi potius q̃ imitandi gratia pono. Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Auium dulcedo ad auium ducit. & apud Ouidium ludentem,

Cur ego nõ dicã Furia te furiam? Cornificius hãc traductionẽ uocat, uidelicet alterius intellectus ad alterũ. Sed elegantius, qđ est positũ in distinguẽdã rei pprietatẽ. Hanc Reipub. pestẽ paulisper reprimi, nõ in ppetuũ cõprimi posse. Et quæ præpositiõibus in cõtrariũ mutãtur, Nõ emissus ex urbe, sed ĩmissus in urbẽ esse uideatur. Melius atque acrius, qđ cũ figura iucũdum est, tum et sensu ualet, Emit mortẽ ĩmortalitatẽ. Illa leuior ẽ, Nõ Pisonum, sed pistorum. &, Ex oratore arator. Pessimũ uero, Ne patres cõscripti uideantur circũscripti. Raro euenit, sed uehementer uenit. Sic cõtingit ut aliquis sensus uehemẽs & acer uenustatẽ aliquã nõ eodẽ ex uerbo non dissonã accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exẽplo? Pater meus cõtra eũ qui se legationi immoriturũ dixerat, deinde uix paucis diebus insumptis re infecta redierat, Non exigo ut ĩmoriaris legationi, ĩmorare. Nam & ualet sensus ipse, & in uerbis tantum distantibus iucunde consonat uox, præsertim non captata, sed uelut oblata: cum altero suo sit usus, alterũ ab aduersario acceperit. Magnæ ueteribus curæ fuit, gratiã dicendi ẽ

cendi ẽ

cendi è paribus trarijs acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus utique prima aetate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, uerum modum adhibuit non ingratae (nisi copia redundet) uoluptati: rem alioqui leuem, sententiarum pondere impleuit. Nam per se frigida & inanis affectatio cum in acreis incidit sensus, innata uidetur esse, non accersita. Similium ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties uerbum uerbo simile, aut non dissimile requiritur: ut,

– Puppesq; tuae, pubesq; tuorum.

& Si in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, & Non enim tam spes laudanda, quàm res est. Aut certè par est extremis syllabis consonans, Non uerbis, sed armis. Et hoc quoque quoties in sententias incidit, pulchrum est, Quantum possis, in eo semper experire ut prosis. Hoc ē πάρισον, ut plerisq; placuit. Cleostheleus πάρισον existimat, q̃ fit è membris non dissimilibus.

Secundum, ut clausula similiter cadat, uel iisdem in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον similem duarū sententiarum uel plurium finem, Non modo salutem eius extinguēdam sed ēt gloriam per tales uiros infringam. Ex quibus ferè fiunt, non tamē ut semper ultimis consonent, q̃ τρίκωλα dicunt, Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Sed in quaternas quoque ac plures haec ratio ire sententias potest. Fit etiam singulis uerbis, Haec cubat, dolet, piget, pudet. Abijt, excessit, erupit, euasit. Tertium est qđ in eosdē casus et, ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neque qđ finem habet similem, est ὁμοιόπτωτον: utique in eundē finē uenit ὁμοιοτέλευτον. Est et ὁμοιόπτωτον tantum casus similis, ēt si dissimilia sint quae declinantur: nec tantum in fine deprehenditur: sed respondent uel primis inter se, uel medijs, uel extremis: uel etiam permutatis his, ut media primis, & summa medijs accommodentur, & quocūque modo commodari poterunt. Nec enim semper paribus syllabis constat. ut est apud Afrum, Amisso nuper infoelicis aulae, si non praesidio inter pericula, tū solatio uitae inter aduersa. Ea uero uidentur optima quibus initia sententiarum & fines consentiunt, ut hic, Praesidio solatio. Et ut penè similia sint uerbis, et paribus cadant, & eodem desinant modo. Etiam ut sint, quod est quartum, membris aequalis, quod ἰσόκωλον dicitur, Si quantum in agro locisq; desertis audacia potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia ualeret. ἰσόκωλον est, & ὁμοιόπτωτον habet. Non minus nunc in causa cederet Aulus Cecinna Sexti Ebutij impudentiae, quā tum in facienda cessit audaciae, ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit & ex illa figura gratia, qua noīs dixi mutatis casus repeti, Non minus cederet, quam cessit. Adhuc ὁμοιοτέλευτον et παρονομασία ē, Neminē posse alteri dare matrimonium, nisi quem penes sit patrimonium. Contrapositum autem, uel, ut quidam uocant, contentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam & fit si singula singulis opponuntur: ut in eo quod modo dixi, Vicit pudorem libīdo, timorem audacia. Et bina binis, Non nostri ingenij, uestri auxilij ē. Et sententiae sententiis, Dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis. Cui cōmodissime subiungitur et ea species quam distinctionem diximus, Odit populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit. Et quae sunt similia ca, dissimili sententia in ultimo locata: ut, Quod in tempore mali fuit, nihil obsit: quin quod in causa boni fuit, prosit. Nec semper contrapositum subiungitur, ut in hoc, Est enim haec Iudices nō scripta, sed nata lex. Verū, sicut Cicero dicit, quod de singulis rebus propositis refertur ad singula, ut in eo quod sequitur, Quam non didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus. Nec semper quod aduersum est, contraponitur, quale est apud Rutiliū, Nobis primum dii immortales fruges dederunt: nos quae soli accepimus in omnes terras distribuimus. Nobis maiores nostri Remp. reliquerunt: nos ēt socios nostros de seruitute eripuimus. Fit etiam assumpta illa figura, qua uerba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur, Non ut edam uiuo, sed ut uiuam edo. Et quod apud Ciceronem conuersum ita est, ut cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat: Vt et sine inuidia culpa plectatur, & sine culpa inuidia ponatur. Quod & eodē cluditur uerbo: ut quod dicit de Sexto Roscio, Etenim cum artifex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse qui scenam introeat: tum uir eiusmodi sit, ut solus uideatur dignus qui eo non accedat. Est & in nominibus ex diuerso collocatis sua gratia, Si Cōsul Antonius, Brutus hostis: si conseruator Reip. Brutus, hostis Antonius. Olim plura de figuris quàm necesse erat: & adhuc erit qui putet esse figuram, Incredibile est quod dico, sed uerum. ἀνθυποφορὰν uocant & Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter. διέξοδον, ἄφοδον, Longius euectus sum, sed redeo ad propositum. Quaedam uerborum figurae paulum figuris sententiarum declinantur, ut dubitatio. Nam cum est in re, priori parti assignanda est: cum in uerbo, sequenti: Siue me malitiam, siue stultitiam dicere oportet. Item correctionis eadem ratio est. Nam quod illic dubitat, hic emēdat. Etiā in personae fictione accidere quidam idem putauerunt, ut in uerbis etiam esset haec figura, Crudelitatis est mater auaritia. Et apud Sallustium in Ciceronem, O Romule Arpinâs. quale est & apud Menandrum Oedipus Othryasius. Haec omnia copiosius sunt executi, qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicauerunt: sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius, aliiq; non pauci. sed non minor erit eorum qui uiuunt, gloria. Vt fateor autem uerborum figuras posse plures reperiri à quibusdam, ita iis quae ab authoribus claris traduntur, meliores nō assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeūdo uidetur ipse damnasse: quarum pars est quae sententiarum potius quàm uerborū sit, ut imminutio, improuisa imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, cōtrarium. hoc enim puto quod dicitur ἐναντιότης, sumpta ex aduerso probatio. Quaedam omnino non sunt figurae, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio: siue hoc nomine significatur comprehēsa breuiter sententia, siue finitio. Nam et haec Cornificius atque Rutilius schemata λέξεως putant. Verborum autem concinna transgressio, id est hyperbaton, quod Caecilius quoque putat schema, à nobis est interposita. Et mutatio, quae si ea ē, quam Rutilius ἀλλοίωσιν uocat, dissimilitudinem ostēdit hominum, rerum, factorūq;: si latius fiat, figura non est: si angustius, in ἀντίθετον cadet. Si uero haec appellatio significat ὑπαλλαγὴν, satis de ea dictum est. Quod uero schema est, ad propositum subiecta ratio? Vtrum quod Rutilius αἰτιολογίαν uocat? nam de illo dubitari possit an schema sit, distributis subiecta ratio. Quod apud eundem primo loco positū est, προσαπόδοσις dicitur, quae ut maxime seruetur, sanè est in pluribus propositis: quia aut singulis statim ratio subiicitur, ut est apud C. Antonium, Sed neque accusatorem eum metuo, qui sum innocēs: neque competitorem uereor, qui sum Antonius: neque Consulem spero, qui est Cicero. Aut positis duobus uel tribus, eodem ordine singulis continuo redditur: quale apud Brutum de Dictatura Cn. Pōpeii, Praestat enim nemini imperare, quàm alicui seruire, sine illo enim uiuere honestè licet, cum hoc uiuendi nulla conditio est. Sed uni rei multiplex ratio subiicitur: ut apud Virgilium.

Siue inde occultas uires, & pabula terrae
Pinguia concipiunt, siue illis oē per ignē Excoquitur uitiū, –
Seu plures calor ille uias, –
Seu durat magis. – & totus locus.

Relationem quid accipi uelit, non mihi liquet. Nam si ὑπαλλαγὴν, aut ἐπάνοδον, aut ἀντιμεταβολὴν dicit, de omnibus locuti sumus. Sed quicquid id est neq; hoc, neq; superiora in Oratore repetit. Sola est in eo libro posita pariter inter figuras uerborum, Exclamatio, quam sententiæ potius puto. affectus enim est. & cæteris omnibus consentio. Adijcit his Cæcilius περίφρασιν, de qua dixi. Cornificius interrogationem, ratiocinationem, subiectionem, translationem, occultationẽ, præterea sententiam, membrum, articulum, interpretationẽ, conclusionẽ. quorum priora alterius generis sunt schemata, sequentia schemata oĩno non sunt. Item Rutilius præter ea quæ apud alios quoq; sunt schemata, παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιΐαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμὸν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παῤῥησίαν. de quibus idem dico. Nam eos quidem authores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis noĩbus, præteribo: qui ẽt quæ sunt argumentorũ, figuris adscripserunt. Ego illud de ijs ẽt quæ uere sunt, adijciam breuiter, sicut ornant orationẽ opportune positæ, ita ineptissimas esse cum immodice petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & uiribus sententiarũ, si uel inania uerba in hos modos deprauarint, summos se iudicent artifices, ideoq; non desinunt nectere: quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum gestumq; sine corpore. Sed ne hæ quidẽ quæ rectæ, densandæ sunt nimis. Nam & uultus mutatio, oculorumq; coniectus, multum in actu ualet: sed siquis ducere os exquisitis modis, & frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam uelut faciem, quæ ut stupere immobili rigore nõ debebit, ita sæpius in ea quam natura dedit specie continenda est. Sciendum uero in primis, quid quisque in ora postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Vbi uero atrocitate, inuidia, miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in rebus cura uerborum deroget affectibus fidem, & ubicunque ostentatur, ueritas abesse uideatur.

ARGVMENTVM.

De compositione locuturus, ueniæ præfatione utitur: q, de ea re, quæ à Cicerone diligentissime ptractata sit, scribere audeat: qui totus locus ad beneuolentiã pertinet. Deinde contra eos pugnat qui horrido illo & inculto, ut impetus fert, dicendi sunt contenti, curam oẽm bonæ compositionis contẽnunt, quam multis egregijs similitudinibus ex cõi rerum natura sumptis, item ueterũ exẽplo & authoritate abijciendam non esse, atque ad delectãdũ & mouendum esse efficacissimam, alijs insuper argumentis probat, quæ ars ad reddendos attentos spectat. Ante oĩa orationis diuisionem facit, in uinctam & solutam, & secundum has cõpositionis, quam præcipue in oratione uincta esse demonstrat cuius tres species facit: Incisa, Membra, Circuitus. In ijs tria esse necessaria docet: Ordinem, Iuncturam, Numerum. Ordinis obseruationem in singulis esse, & contextis. In quibus cauendum, ne decrescat oratio, ut priora digniora præcedant, ne superuacua sequantur, ut uerba sensum claudant, ut amphibolia absit. Iuncturam in uerbis esse, incisis, membris, & periodis. In uerbis cauendum, ne ex ultima & prima syllaba deforme aliquid consurgat: ne concurrant uocales, ne consonantes rixentur, ne ultimæ syllabæ uerbi prioris sint primæ sequentis, ne crebra monosyllaba, breuiaq; uerba aũt noĩa, longáue continuentur, ne uerba plus, aut nomina noĩbus multa uel similiter desinentia aut cadentia, aut eodẽ modo declinata iungantur: ne quid, ne uirtus quidem, nimis frequẽs sit. Incisum definit sensum esse non expleto numero conclusum. Mẽbrum, sensum numeris conclusum, sed à toto corpore abruptum, per se nihil efficientem. Periodi plurima nomina recenset, & duo genera facit. Vnum longiore ambitu circumductum: alterum mẽbris & ipsis plures sensus habentibus constans. Periodi membra, legem, modũq;, atq; ẽt membri rationem describit: atq; in membris & incisis eadem monet ne prima & extrema male coeant, & quæ quibus anteponantur. Tertium est numerus: qui quo à metro differat, explicatissime, cũq; in pedibus simplicibus uel compositis esse docet: pedũq; nomina structurãq; profert, oẽsque in orationem uenire, sed cum delectu, tradit. nam alios initijs, alios clausulis, medijs alios aptiores esse: in quibus qui horum recte aut secus collocentur, definit, & exemplis subiectis demonstrat, atq; in clausulis plurimum referre, non solum quis claudat, uerũetiam quis antecedat. Præterea nimiam compositionis religionem, quæ dimetiendis pedibus syllabisue perpendendis ueluti consenescit, maxime uitandam censet: quia à rerum grauium considerations nos abducat, & naturalem dicendi fluxum retardet sequendam ergo esse uim longa exercitatione comparatam, non intuendos pedes, quàm uniuersam comprehensionem. Procemijs in causis difficilibus, locis cõibus, amplificationibus, & epilogis periodos, pro rei ratione diuersas, aptas esse docet. In historia nõ esse numeros finitos, sed fluxũ quendã orationis rotũdũ, cõnexione ppa ad finẽ usq; decurrẽtem. Generi demõstratiuo fusiores & liberiores cõuenire numeros: alijs generibus pro rei diuersitate uarios. Narrationibus opus esse tardioribus & grauioribus, probationi acrioribus, epilogis lentioribus. Postremo, quæ sit cuiusque orationis partis proprietas, quibus ut pronunciatio, sic compositio accommodetur, cui longe syllabæ pondus & authoritatem, breues celeritatem addant, quam, mixtæ longis, exultare & currere: longe ad breues descendentes, breuiorem: breues ad longas ascendentes, acriorem faciant: denique compositionis partes & propria breuiter repetit.

De compositione. Cap. IIII.

E cõpositione nõ equidẽ post M. Tulliũ scribere auderẽ (cui nescio an ulla pars opis huius sit magis elaborata) nisi et eiusdẽ ætatis hoĩes scriptis ad ipsũ ẽt literis reprehẽdere id collocãdi genus ausi fuissent, & post eũ plures multa ad eãdẽ rẽ ptinẽtia memoriæ tradidissẽt. Itaq; accedã ĩ plerisq; Ciceroni, atq; in ijs ero quæ indubitata sunt, breuior: in qbusdã paulũ fortasse dissentiã. Nã ẽt cũ iudiciũ meum ostendero, suũ tñ legẽtibus relinquã.

Neq; ignoro quosdã esse, q curã oẽm cõpositiõis excludãt, atq; illũ horridũ sermonẽ, ut forte effluxerit, mõ magis naturalẽ, mõ ẽt magis uirilẽ esse contẽdãt. Qui si id demũ naturale esse dĩt, quod à natura primũ ortum est, & quale ante cultũ fuit, tota hæc ars orãdi subuertetur. Neq; enim locuti sunt ad hanc regulã & diligẽtiam primi hoĩes, nec procemiis præparare, docere, expositione, argumẽtis probare, affectibus commouere scierunt. Ergo ijs oĩbus, non sola compositione caruerunt: quorum si fieri nihil melius licebat, ne domibus quidem casas, aut uestibus pellium tegmina, aut urbibus mõtes ac syluas mutari oportuit. Quæ porro ars statim fuit? quid nõ cultu mitescit? cur uites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos aruis excidimus? terra & hæc generat. mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verum id est maxime naturæ, quod fieri natura optime patitur. Fortius uero qui incompositum potest esse, quàm iunctum, & bene collocatum? Neque si parui pedes uim

detraban

detrahant rebus, ut Sotadeorum, & Galliamborũ, & quorundam in oratione simili pene licentia lasciuientium, compositionis est iudicandum. Cæterum quanto uehementior fluminum cursus est, pno alueo, ac nullas moras obijciente, quàm inter obstãtia saxa fractis aquis ac reluctãtibus, tãto quæ connexa est, & totis uiribus fluit, fragosa atq; interrupta melior oratio. Cur ergo uires ipsas speciem solui putent, qñ nec ulla res sine arte satis ualeat, & comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissa optime est hastã, speciosissime contortam ferri uidemus? & arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Iã in certamine armorum, atq; in omni palæstra quid satis recte cauetur ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione uelut amentis quibusdã neruisue intendi & concitari sententiæ uidentur. Ideo eruditissimo cuiq; psuasum est, ualere eã quãplurimum, nõ ad delectationem modo, sed ad motum quoq; animorum. Primum, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure uelut quodã uestibulo statim offendit. Deinde q̃ natura ducimur ad modos. Neq; enim aliter eueniret, ut illi quoq; organorum soni quãquam uerba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitãt animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent cum bellicum est canendum, & cum posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cum euigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, & cum somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut siquid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent. Quòd si numeris & modis inest quædam tacita uis, in oratione est uehementissima: quantumq́; interest, sensus idem quibus uerbis efferatur, tantum uerba eadem qua compositione uel in exitu iungantur, uel fine claudãtur. Nam quædam & sententijs parua, & elocutione modica, uirtus hæc sola commendat. Denique quod cuiq; uisum erit uehementer, dulciter, speciose dictum, soluat & turbet: abierit omnis uis, iucunditas, decor. Soluit quædam sua in Oratore Cicero: Nam neq; me diuitiæ mouent, quibus omnes Africanos & Lælios multi uenalitij mercatoresq́; superarunt: Immuta paululum, ut sit, Multi superarunt mercatores, uenalitijq́;, & sequẽtes deinceps periodos: quas si ad illum modum perturbes, uelut fracta aut transuersa tela proieceris. Idem corrigit quæ à Graccho composita durius putat. Illũ decet, nos hac sumus probatione contenti, quod in scribẽdo quæ se nobis solutiora obtulerint, componemus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulchriora & sensu & elocutione dissolueris, hoc orationem magis deformẽ fore, quia negligentia collocationis ipsa uerborum luce deprehenditur. Itaq; ut confiteor penè ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit, cõtigisse: ita illis priscis habitam inter curas, inquantũ adhuc profecerant, puto. Neq; mihi quãlibet magnus author Cicero persuaserit, Lysiam, Herodotum, Thucididem, parum studiosos eius fuisse. Genus fortasse sunt secuti non idem quod Demosthenes, aut Plato, quanq̃ & hi ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lysia dicendi textum tenue atq; rarum lætioribus numeris corrumpendũ erat. Perdidisset enim gratiã, quæ in eo maxima est, simplicis atq; inaffectati coloris: pdidisset fidem quoq;. Nam scribebat alijs, non ipse dicebat: ut oportuerit esse illa rudibus & incõpositis similia: qđ ipsum cõpositio est. Et historiæ (quæ currere debet ac ferri) minus cõuenissent intersistẽtes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & cludendi inchoandiq́; sniãs ratio. in concionibus quidem ẽt similiter cadentia quædã, & contraposita deprehendas, in Herodoto uero cũ oĩa (ut ego quidem sentio) leniter fluant, tñ ipsa διάλεκτος habet eã iucũditatem, ut latentes ẽt numeros cõplexa uideatur. Sed de propositorum diuersitate post paulum. Nunc quæ prius ijs qui recte cõponere uolent, discenda sint.

Est igitur ante oĩa oratio alia uincta, atq; contexta: soluta alia, qualis in sermone & epistolis: nisi cum aliquid supra naturã suã tractant, ut de Philosophia, de Rep. similibusq;. Quod non eo dico, quia non illud quoq; solutum habeat suos quosdã, & forsitã difficiliores ẽt pedes: neq; enim aut hiare semp̃ uocalibus, aut destitui tpibus uolunt sermo & eplæ: sed non fluũt, nec cohærent, nec uerba de uerbis trahunt: ut potius laxiora ĩ his uincula, quàm nulla sint. Nonnunquam in causis quoq; minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed alijs utitur numeris, dissimulatq́; eos, & tantum communit occultius. At illa connexa series tres habet formas: Incisa, quæ κόμματα dicuntur: Membra, quæ κῶλα: & περίοδον, quæ est uel ambitus, uel circunductum, uel continuatio, uel conclusio.

In omni porro compositiõe tria sunt necessaria, ordo, iunctura, numerus.

Primum igitur de ordine. Eius obseruatio in uerbis est singulis, & cõtextis. Singula sunt quæ diximus ἀσύνδετα. In his cauendum est ne decrescat oratio, & fortiori subiungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sniæ, et insurgere: ut optime Cicero, Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. Aliud enim maius alio superuenit. At si cœpisset à toto corpore, non bene ad latera faucesq́; descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut uiros ac fœminas, diẽ ac noctem, ortum & occasum dicas potius quàm retrorsum. Quædam ordine permutato fiũt superuacua, ut Fratres gemini. Nã si præcesserint gemini, fratres addere non est necesse. Illa nimia quorundam fuit obseruatio, ut uocabula uerbis, uerba rursus aduerbijs, nomina appositis, & pronominibus rursus essent priora. Nam fit contra quoq; frequenter non indecore. Necnon & illud nimiæ est superstitionis, ut quæque sunt tpe, ea facere etiam ordine priora, non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus ualent ante gesta, ideoq; leuioribus superponenda sunt.

Verbo sensum cludere, multo si compositio patiatur, optimum est. In uerbis enim sermonis uis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos græcos latinosq́; oratores frequentissime. Sine dubio enim oẽ quod nõ cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos uel figuras quæ sunt uirtutis, receptum est. Non enim ad pedes uerba dimensa sunt: ideoq; ex loco transferuntur in locum, ut iungantur quo congruunt maxime, sicut in structura saxorum rudiũ, ẽt ipsa enormitas inuenit cui applicari, & in quo possit insistere. Felicissimus tñ sermo est, cui & rectus ordo, & apta iunctura, & cum his numerus opportune cadens contingit. Quædã uero transgressiones & longæ sunt nimis, ut in superioribus diximus libris, & interim ẽt compositione uitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent atq; lasciuiant: quales illæ Mecœnatis, Sole & aurora rubent Plurima. Inter sacra mouit aqua fraxinos. Ne exequias quidẽ unus inter miserrimos uiderem meas. Quod inter hæc pessimũ est, quia in re tristi ludit cõpositio. Sæpe tñ est uehemens aliquis sensus in uerbo: qđ si in media parte sniæ latet, transiri intentione, & obscurari circũiacentibus solet: in clausula positũ, assignatur auditori, & infigitur: quale est illud Ciceronis, Ut tibi necesse esset ĩ cõspectu populi Romani uomere postridie. Transfer hoc ultimũ, minus ualebit. Nã totus ductus hic ẽ quasi mucro, ut p se fœdæ uomendi necessitati, iam nihil ultra expectantibus, hanc quoq; adijceret deformitatẽ, ut cibus teneri non posset postridie. Solebat Afer Domitius traijcere in clausulas uerba tantum asperandæ compositionis gratia, & maxime in procemijs: ut pro Cloantilla, Gratias agam cõtinuo. Et pro Lælia, Eis

utriusque apud te indicem periclitatur Lælia. Adeo refugit teneram delicatamq; modulandi uoluptatem, ut currentibus per se numeris, quo eos inhiberet obijceret amphiboliam quoque fieri uitiosa locatione uerborum, nemo est qui nesciat. Hæc arbitror, ut in breui, de ordine fuisse dicenda: qui si uitiosus est, licet & iuncta sit, & apte cadens oratio, tamen merito incomposita dicatur. Iũctura sequitur. Ea est in uerbis, incisis, mẽbris, periodis. Omnia nãq; ista & uirtutes & uitia in complexu habent. Atq; ut ordinem sequar, Primum quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia uidentur, id est, quæ commißis inter se uerbis duobus, ex ultima prioris, ac prima sequentis syllaba, deforme aliquod nomen efficiunt. Tum uocalium concursus: qui cum accidit, hiat & intersistit et quasi laborat oratio. Peßime longæ quæ easdem inter se literas cõmittũt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus earum quæ cauo aut patulo maxime ore efferuntur. E plenior litera est, I angustior: ideoq; obscurius in his uitium. Minus peccabit qui longis breues subijciet, & adhuc qui præponet longæ breuem. Minima est in duabus breuibus offensio. Atque cum aliæ subiunguntur alijs, perinde asperiores erunt, prout oris hiatu simili aut diuerso pronunciabuntur. Nõ tamen id ut crimen ingens expauescendum est, ac nescio negligentia in hoc, an solicitudo sit peior. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus auertat. Quare ut negligentiæ pars est hoc pati, ita humilitatis ubiq; perhorrescere: nimiosq; non immerito in hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipueq; Theopompum. At Demosthenes & Cicero modice respexerunt ad hanc partem. Nam & coeũtes literæ, quæ συναλοιφὴ dicitur, etiam leniorem faciunt orationẽ, quàm si omnia uerba suo fine cludantur: & nonnunquam hiulca etiam decent, faciuntq; ampliora quædam: ut, Pulchra oratione acta omnino iactare. tum lõgæ per se, & uelut optimæ syllabæ aliquid etiam medij temporis inter uocales, quasi intersistatur, assumunt. Qua de re utar Ciceronis potißimum uerbis: Habet, inquit, ille tanquam hiatus & concursus uocalium molle quiddam, & quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quàm de uerbis laborantis. Cæterum consonantes quoque, eæq; præcipue quæ sunt asperiores, in cõmissura uerborum rixantur, & S ultima cum X proxima, quarũ tristior, etiam si binæ collidantur, stridor est, ut, ars studiorum. Quæ fuit causa & Seruio (ut dixi) subtrahendæ S literæ, quoties ultima esset, aliaq; consonante susciperetur. quod reprehendit Lauranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadẽ ultima cũ dicit, Serenu' fuit, & dignu' loco, Quinctiũ Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic locutos: inde belligerare, pomeridiem, et illa Censorij Catonis, Die' hanc, æque M litera in E mollita. quæ in ueteribus libris reperta mutare imperiti solent: & dum librariorum insicitiam insectari uolunt, suam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima est, & uocalem uerbi sequentis ita cõtingit, ut in eam transire poßit, ẽt si scribitur, tñ parum exprimitur: ut,

Multum ille. & , Quantum erat. adeo ut penè cuiusdam nouæ literæ sonum reddat, Neque enim eximitur, sed obscuratur, & tantum aliqua inter duas uocales uelut nota est, ne ipsa coeant. Videndum etiam, ne syllabæ uerbi prioris ultimæ, sint primæ sequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in Epistolis excidit, Res mihi inuisæ uisæ sunt Brute. Et in carmine,

O fortunatam natam me Consule Romam.

Etiam monosyllaba si plura sunt, male continuabuntur: quia necesse est compositio multis clausulis cõcisa subsultet. Ideoq; etiam breuium uerborũ ac nominum uitanda continuatio, & ex diuerso quoque longorum. afferunt enim quandam dicendi tarditatẽ. Illa quoq; uitia sunt eiusdem loci, si cadentia similiter, & similiter desinẽtia, & eodem modo declinata, multa iungantur. Nec uerba quidẽ uerbis, aut nomina nominibus, similiaq; his continuari decet: cum uirtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia uarietatis adiutæ.

Membrorum, incisorumq; iũctura non eo modo est obseruãda, quo uerborum: quanquam & in his extrema & prima coeunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. Nam & uomens frustis esculentis, uinum redolentibus, gremium suum & totum tribunal impleuit. Et contra (nam frequentius utar ijsdem diuersarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) Saxa atque solitudines uoci respondent, bestiæ sæpe immanes cãtu flectuntur atque consistunt. Magis id insurgebat, si uerteretur. Nam etsi plus est saxa quàm bestias commoueri, inest tamen compositioni decor. Sed transeamus ad numeros. Omnis structura ac dimensio & copulatio uocũ constat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi uolo) aut μέτρῳ, id est dimensione quadam. Quod etiam si constat utrunque pedibus, habet tamen non simplicem differẽtiam. Nam rhythmi, id est numeri, spatio temporũ constant: metra ẽt ordine, ideoq; alterũ esse q̃titatis uidetur, alterũ qualitatis. Ῥυθμὸς aut par est, ut Dactylus. unam enim syllabam parem breuibus habet. Est quidem uis eadem & alijs pedibus, sed nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, breuem unius, etiam pueri sciũt. Aut sescuplex, ut Pæon: cuius uis est ex longa & tribus breuibus: quiq; ei contrarius, ex tribus breuibus & longa, uel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata sescuplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus: nam est ex breui & longa: quiq; est ei contrarius. Sũt hi & metrici pedes: sed hoc interest, quòd rhythmo indifferẽs est, Dactylusne ille priores habeat breues, an sequentes. Tempus enim solum metitur, ut à sublatione ad positionem ijsdem sit spatijs pedum. In uersu pro Dactylo poni non poterit Anapæstus aut Spondeus: nec Pæon eadem ratione à breuibus incipiet ac desinet. Neq; solum alium pro alio pedem metrorũ ratio non recipit, sed ne Dactylum quidem aut forte Spondeum alterum pro altero. Itaque si quinque continuos Dactylos, ut sunt in illo,

Panditur interea domus omnipotentis olympi,

confundas, solueris uersum. Sunt & illa discrimina, quòd rhythmis libera spatia, metris finita sunt: & his certæ clausulæ, illi quo modo cœperant currunt usque ad μεταβολήν, id est transitum in aliud genus rhythmi. Et quòd metrum in uerbis modo, rhythmus ẽt in corporis motu est. Inania quoque tempora rhythmi facilius accipient, quanquam hæc & in metris accidunt. maior tamen illic licentia est. ubi tempora etiam animo metiuntur, & pedum & digitorum ictu interualla signant quibusdã notis, atque æstimant quot breues illud spatium habeat. inde τετράσημον, πεντάσημον. Deinceps longiores fiunt percussiones. Nam σημεῖον tempus est unũ. In compositione orationis certior, & magis omnibus aperta seruari debet dimensio. Est igitur in pedibus. Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium generum excidant uersus: Et contra nihil est prosa scriptum, quod non redigi poßit in quædam uersiculorum genera. Sed in adeo molestos incidimus Grammaticos, quàm fuerũt qui Lyricorum quædam carmina in uarias mensuras coegerunt. At Cicero frequentißime dicit totum hoc constare numeris, ideoq; reprehenditur à quibusdam, tanquam orationem ad rhythmos alliget. Nam sunt numeri rhythmi, ut ipse constituit, & secuti eum, Virgilius cum dicit,

-Numeros memini, si uerba tenerem: & Horatius,

Numerisq; fertur Lege solutis.

Inuadunt ergo hanc inter cæteras uocem. Neque enim Demosthenes fulmina tantopere uibrasse diceretur, nisi numeris cõtorta ferrentur.

rentur. In quo si hoc sentimus, rhythmis contorta, dissentio. Nam rhythmi, ut dixi, neque finem habent certum, nec ullam in contextu uarietatem, sed qua ceperunt sublatione ac positione ad finē usq; decurrunt: oratio non descendit ad strepitum digitorum. Id quod Cicero optime uidet, ac testatur frequēter, se qd' numerosum sit q̄rere: ut magis non ἄρρυθμον, quod esset inscitū atq; agreste, quàm εὔρυθμον quod poeticum est, esse compositionem uelit: sicut etiam quos palæstritas esse nolumus, peritos tn̄ palæstræ esse uolumus, non ἀπαλαίστους. Verum ea quæ efficitur ex pedibus æqua conclusio, nomen aliquod desiderat. Quid sit igitur potius quàm numerus, & Oratorius numerus, ut enthymema Rhetoricus syllogismus? Ego certe ne in calumniam cadam, qua ne M. quidem Tullius caruit, posco hoc mihi, ut cum pro composito dixero numerum, & ubicunq; iam dixi, Oratorium dicere intelligar. Collocatio autem uerba iam probata, & electa, & uelut assignata sibi debet connectere: nam uel dura inter se commissa potiora sunt inutilibus. Tn̄ & eligere quædā, dū ex ijs quæ idē significent, atq; idē ualeāt, pmiserim: & adijcere, dū nō ociosa: & detrahere, dū nō necessaria: sed & figuris mutare & casus & numeros, quorum uarietas frequenter gratia compositionis adscita, etiam sine numero solet esse iucunda: etiam ubi aliud ratio, aliud consuetudo poscit, utrum uolet sumat compositio, Vitauisse uel uitasse: Deprehendere uel deprendere. Coitus etiam syllabarum non negabo, & quicquid sententijs aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus est, scire quod quoque loco uerbum maxime quadret. Atque is optime componet, qui hoc solum cōponendi gratia faciet. Ratio uero pedum in oratione est multo quàm in uersu difficilior: primum, quòd uersus paucis continetur, oratio longiores habet sæpe circuitus: deinde, quòd uersus semper similis sibi est, & una ratione decurrit: orationis compositio nisi uaria est, & offendit similitudine, & affectatione deprehenditur: & in omni quidem corpore, totoq; (ut ita dixerim) tractu, numeris inserta est. Neq; enim loqui possumus nisi è syllabis breuibus ac longis ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & desideratur in clausulis, & apparet: primum, quia sensus omnis habet suum finem, possidetq; naturale interuallum, quo à sequētis initio diuidatur: deinde, quòd aures continuam uocem secutæ, ductæq; uelut prono decurrentis orationis flumine, tum magis iudicant, cum ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit, neque abruptum, quo animi uelut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus omnis declamat. Proximam clausulis diligentiam postulant initia. nam & ad hæc intentus auditor est. Sed eorum facilior ratio est. Non enim cohærent alijs, nec præcedentibus seruiunt: sed nouum exordium sumunt, cum illa, quālibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta uia ueniamus. Nam que cum sit, ut uidetur, seuera Demosthenis compositio, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις & illa quæ ab uno (quod sciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, κἂν μήπω βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ non desunt qui Ciceronem carpant in his, Familiaris ceperat esse balneatori. &, Non minus dura archipiratæ. nā Balneatori & Archipiratæ idem finis est, qui πᾶσι καὶ πάσαις, & qui μηδὲ τοξεύῃ: sed propria sunt, ideo seueriora. Est in eo quoque nonnihil, quòd hic singulis uerbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle: nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, Fortissima Tyndaridarum: sed etiam ubi quaternæ, cum uersus cluditur Apennino, & armamentis: & Oriona. Quare hoc quoq; uitādum est, ne plurium syllabarum uerbis utamur in fine. Medijs quoq; non ea modo cura sit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod nunc maximum uitium est, breuium contextu resultent: ac sonum reddant pene puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulæq; plurimum momenti habent, quoties incipit sensus aut desinit: sic in medijs quoque sunt quidam conatus qui leuiter intersistunt: ut currentium pes etiam si non moratur, tamen uestigium facit. Itaque non modo membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in ijs quæ non dubie contexta sunt, nec respiratione utuntur illi uel occulti gradus. quis enim dubitet unum sensum & unius spiritus esse, Animaduerti iudices omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes? Tamen & duo prima uerba, & tria pxima, & deinceps duo rursus ac tria, suos quasi numeros habent spiritum sustinentes: sicut apud rhythmicos æstimantur hæ particulæ prout sunt graues, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes. Proinde id quod ex illis cōficitur, aut seuerum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit. Quædā etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur: sed sequentibus suscipi ac sustineri solent, eoq; facto, uitium quod erat in fine, continuatio emendat. Non uult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem. durum, si desinas: sed cū est cōtinuatum ijs quæ sequuntur, quanquam natura ipsa diuisa sint, Noua postulat, inaudita desiderat: saluus est cursus. Vt adeas, tantum dabis: male cluderet. nā & trimetri uersus pars ultima est. excipit, Vt cibum uestitumq; introferre liceat, tantum: præceps adhuc, firmatur ac sustinetur ultima. Recusabat nemo. Versum in oratione fieri, multo fœdissimum est totum: sicut etiam in parte, deforme: utique si pars posterior in clausula deprehēdatur, aut rursus prior ī ingressu. Nam quod est contra, sæpe etiam decet, quia & cludit interim optime prima pars uersus, dum intra paucas syllabas, præcipue senarij atque octonarij. In Africa fuisse, initium senarij est, primum pro Quin. Ligario caput: cludit, Esse uideatur. Nam nimis frequens, octonarium inchoat. Talia sunt Demosthenis, πᾶσι καὶ πάσαις, καὶ πᾶσιν ὑμῖν ὅσην εὔνοιαν. & totum pene principium. Et ultima uersuum initio conueniunt orationis. Etsi uereor, iudices. &, Animaduerti iudices. Sed initia initiis non conueniunt. T. Liuius hexametri exordio cœpit, Facturúsne operæpreciū sim. Nam ita edidit, estq; melius quàm quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis: ut Cicero, Quo me uertam nescio. qui trimetri finis est. Trimetrum &, Pro misero dicere liceat. Sex enim pedes, tres percussiones habēt. Peius cludit finis hexametri: ut Brutus in epistolis, Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam sciunt placuisse Catoni. Illic minus sunt notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaque & uersus hi ferè excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio sæpissime facit, non raro Asinius: sed etiam Cicero nonnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonē, Pròh Di immortales, quis hic illuxit dies? Non minore autem cura uitandum est quicquid εὔρυθμον, quale est apud Sallustium, Falso queritur de natura sua. Quamuis enim uincta sit, tamen soluta uideri debet oratio. Atqui Plato diligentissimus compositionis, in Timæo prima statim parte uitare ista non potuit. Nam & initium hexametri statim inuenias, & Anacreontion protinus colon efficias, & si uelis, trimetron, & quod duobus pedibus & parte πενθημιμερὲς à græcis dicitur: & hæc omnia ī tribus uerbis, ut Thucydidis, ἐν ἐρύμασι χῶρις ἐφάνησαν, ex mollissimo rhythmorum genere excidāt. Sed quia orationem iam constare pedibus dixi, aliqua de ijs quoq;, quorum nomina quoniam uaria esse traduntur, cōstituendū est quo quenq; appellemus. Et quidē Ciceronem sequar, nā is eminentissimos græcorum est secutus, excepto quòd pedes mihi trisyllabos nō uidetur excedere, quāquā ille Pæone Dochimoq;, quorū prior in quatuor.

fecundus in quinque excurrit, utatur. Neo tamē ipse dißimulat quibusdam numeros uideri, non pedes. nec immerito. Quicquid enim supra treis syllabas habet, id ex pluribus est pedibus. Ergo cum constent quatuor pedes binis, octo ternis: Spondeum longis duabus, Pyrrhichium, quem alij Pariambū uocant, breuibus: Iambum breui longaq́; huic contrarium è longa & breui, hunc Choreum nos, ut alij Trochaeum, nominemus. Ex ijs uero qui ternas syllabas habent, Dactylum longa duabusq; breuibus: huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat Anapeston. Media inter longas breuis faciet Amphimacrum: sed frequentius eius nomen est Creticus. Longa inter breues, Amphibrachys: duabus longis breuem sequentibus, Bacchius: totidem longis breuem praecedentibus, huic cōtrarius Palimbacchius erit. Tres breues Trochaeum, quem Tribrachyn dici uolunt, qui Choreo Trochaei nomen imponunt: totidem longae Molosson efficiunt. Horum pedum nullus non in orationem uenit: sed quo quinque sunt tēporibus pleniores, longisq́; syllabis magis stabiles, hoc grauiorem faciūt orationem, breues celerem ac mobilem. Vtrunque locis utile. Nā & illud ubi opus est uelocitate, tardum & segne: & hoc ubi pondus exigitur, praeceps ac resultans, merito damnetur. Sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quòd & longis longiores, & breuibus sunt breuiores syllabae: ut quamuis neque plus duobus temporibus, neque uno minus habere uideantur (ideoq́; in metris omnes breues longaeq; inter se obsesse sunt pares) lateat tamen nescio quid, si quicquam superfit, aut desit. Nam uersuum propria cōditio est, ideoq́; in is quaedam etiam communes. Veritas uero qua patitur aeque breuem esse uel longam uocalem cum est sola, quàm cum eam consonantes una plurèsue praecedunt: certe in dimensione pedum, syllaba quae est breuis, insequente alia uel breui, quae tamen duas primas consonantes habeat, fit longa: ut,

Agrestem tenui musam meditaris auena.

nam licet gre breuis, facit tamen longam A priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore: quo modo, nisi habeat plus quàm quae breuißima, qualis ipsa esset detractis consonantibus? nunc unum tempus accommodat priori, & unum accipit à sequente. ita duae natura breues, positione sunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctißimos homines fuisse, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quasi ullus esset quem non sit necesse in oratione deprehendi. Licet enim Paeonem sequatur Ephorus, inuētum à Thrasymacho, probatum ab Aristotele, Dactylumq́;, ut temperatiores breuibus ac longis: fugiat Spondeum & Trochaeum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata: & Herous, qui est idem Dactylus, Aristoteli amplior, Iambus humanior uideatur: Trochaeum ut nimis currentem damnet, eiq; Cordacis nomen imponat, eademq; dicant Theodectes ac Theophrastus, similia post eos Halicarnasseus Dionysius: irrumpent etiam ad uicinos, nec semper illis Heroo, aut Paeone suo, quem quia uersus raro facit, maxime laudant, uti licebit: ut sint tamen alijs alij crebriores, non uerba facient, quae neque augeri, neque minui, neque sicut modulatione produci aut corripi possunt: sed transmutatio & collocatio. Plerique enim ex commissuris eorum uel diuisione fiunt pedes: quo fit ut ijsdem uerbis alij atque alij uersus fiant: ut memini quendam non ignobilem poetam ita lusisse,

Astra tenet coelum, mare classes, area messem. (tros,

Hic retrorsum fit Sotadeus. Itēq; Sotadeo adiūgat retro trime-

Caput exeruit mobile pinus repetita. Miscendi ergo sunt, curandumq́; ut sint plures qui placeant, & circumfusi bonis deteriores lateant, Nec uero in literis syllabisq; natura mutatur, sed refert quae cum qua optime coeat. Plurimum igitur authoritatis, ut dixi, & ponderis habent longae, celeritatis breues: quae si miscentur quibusdam longis, currunt: si cōtinuātur, exultāt. Acres, quae ex breuibus ad longas insurgunt: leniores, quae à longis in breues descendunt. Optime incipitur à longis, recte aliquando à breuibus: ut, Nouum crimē C. Caesar. Lenius, ut, Animaduerti iudices. Quod initium partitioni simile est, quae celeritate gaudet. Clausula quoque è longis firmißima est: sed cludent & breues, quamuis habeatur indifferens ultima. Neq; enim ego ignoro, in fine pro longa accipi breuem, quòd uidetur aliquid uacanti tempori, ex eo quod insequitur, accedere: aures tamen consulens meas, intelligo multum referre, utrumne longa sit quae cludit: an pro longa. Neque enim tam plenum est, Dicere incipientem timere: quàm illud, Ausus est confiteri. Atqui si nihil refert, breuis an longa sit ultima, idem pes erit: uerū, nescio quomodo, sedebit hoc, illud subsistet. Quo moti quidā, longae ultimae tria tpa dederunt, ut illud tēpus quod breuis ex lōga accipit, huic quoq; accederet. Nec solū refert quis claudat, sed qs antecedat. Retrorsum aūt neque plus tribus, (ijq; si non ternas syllabas habebunt, repetendi sunt, absit tamen poetica obseruatio) neque minus duobus: alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen uel unus esse Dichoreus, si unus est qui constat ex duobus Choreis. Itemq; Paeon, qui est ex Choreo & Pyrrhichio, quē aptum initijs putant: uel contra qui est è tribus breuibus & longa, cui clausulam assignant: de quibus fere duobus scriptores huius artis loquuntur: alios omnes, quotcunque sint temporum quae ad orationem pertineant, Paeonas appellant. Est & Dochimus, qui fit ex Bacchio & Iambo, uel Iambo & Cretico, stabilis in clausulis, & seuerus. Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optime praecedit eum Creticus: ut in hoc, De quo ego nihil dicam nisi depellendi criminis causa. Illud est quod supra dixi, multum referre, unòne uerbo pedes sint duo comprehensi, an uterq; liber. Sic enim fit forte, Criminis causa: molle, Archipiratae: mollius si Tribrachys praecedat, facilitates, temeritates. Est enim quoddam in ipsa diuisione uerborum latens tempus, ut in Pentametri medio Spōdeo: qui nisi alterius uerbi fine, alterius initio constet, uersum non efficit. Potest, etiam si minus bene, praeponi Anapestus, Muliere non solum nobili, uerumetiam nota. Tum Anapestus & Creticus. Iambus quoq;, qui est utroque syllaba minor. praecedet enim tres longas breuis. Sed & Spondeus Iambo recte praeponitur, In armis fui. Tum Spōdeus & Bacchius, sic enim fiet ultimus Dochimus, Iisdem in armis fui. Ex ijs quae supra probaui, apparet Molosson quoque clausulae conuenire, dum habeat ex quocunque pede ante se breuē. Illud scimus, ubicunque sint, esse pro nobis. Minus grauis erit Spōdeus praecedente Pyrrhichio, ut, Iudicii Iuniani. & adhuc peius priore Paeone: ut, Brute dubitaui. nisi potius hoc esse uelimus Dactylum & Bacchium. Duo Spondei non ferè coniungi patiuntur: quae in uersu quoq; notabilis clausula est, nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris: Cur de perfugis nostris copias comparat is contra nos? una syllaba, duabus, una. Ne Dactylus quidem Spōdeo bene praeponitur, quia finem uersus damnamus in fine orationis. Bacchius & cludit, & sibi iūgitur. Venenū timeres. Vitat Choreū, Spondeū aūt amat: ut, non uenena timeres, sed uirus timeres. Cōtrarius quoq; qui est, cludet, nisi si ultimā lōgā esse uolumus, optimeq́; habebit ante se Molosson: ut, Et spinis respersum. Aut Bacchium, Quod id potest, nos possemus. Sed uerius erit cludere Choreum praecedenti Spondeo. Nam hic potius est numerus, Nos possemus: &, Romanus sum. Cludet & Dichoreus, si pes idem sibiipsi iungetur, quo Asiani sunt usi plurimum: Cuius exemplum Cicero ponit, Patris dictum sapiēs, temeritas filij comprobauit. Accipiet ante se choreus & Pyrrhichium: Omnes

prope

prope ciues uirtute, gloria, dignitate, superabat. Cludet & Dactylus, nisi eũ obseruatio ultimæ Creticum facit: ut, Mulierculá nixus ĩ litore. Habebit ante bene creticum & iambum, spondeum male, peius choreũ. Cludit amphibrachus, Q. Ligarium in Africa fuisse. si non eum malumus esse bacchium. Non optimus est trochæus: si ultima est breuis: quod certe sit necesse est, alioqui quomodo cludet, qui placet plerisque, dichoreus? & illa obseruatione ex trochæo fit anapæstus. Idem trochæus præcedente lõga fit pæon: quale est, Si potero &, Dixit hoc Cicero. Obstat inuidia. Sed hoc initijs dederunt. Cludit & Pyrrhichius choreo præcedente. Nam sic pæon est. Omnes ij qui in breues excidunt, minus erunt stabiles: nec alibi ferè satis apti, quàm ubi cursus orationis exigitur, & clausulis nõ intersistitur. Creticus est initijs optimus: Quod precatus à dijs immortalibus sum. & clausulis, In conspectu populi Romani uomere postri die. Apparet uero quàm bene eum præcedant, uel anapæstus, uel ille qui uidetur fini aptior, pæon. Sed & se ipse sequitur, Seruare quamplurimos. Sic melius quàm choreo præcedente, Quis non turpe duceret? Si ultima breuis pro lõga sit. Sed fingamus sic, Non turpe, duceret. Sed hic est illud inane quod dixi. Paululũ enim moræ damus inter ultimum atq; proximum uerbum, & turpe illud interuallo quodam producimus: alioqui sit exultantissimum, & trimetri finis, Quis non turpe duceret? Sicut illud, Ore spiritum excipere liceret: si iungas, lasciui carminis est: Sed interpũctis quibusdam, & tribus quasi initijs, fit plenum authoritatis. Nec ego cum præcedẽtes pedes posui, legem dedi ne alij essent: sed quid ferè accideret, quod in præsentia uidẽretur optimum, ostendi. Et quidẽ optime est sibi iunctus anapæstus, ut qui sit pentametri finis: uel Rhythmus, qui nomen ab eo traxit. Nam ubi libido dominatur, innocentiæ leue præsidium est. Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro una sonẽt. Mollior fiet præcedẽte spondeo uel bacchio: ut si mutes idem, leue innocentiæ præsidium est, Non me capit (ut à magnis uiris dissentiam) pæon qui est ex tribus breuibus & longa. Nam est ipse una plus breui anapæsto, facilitas & agilitas. Quod quià ita placuerit his, non uideo, nisi quòd illum ferè probauerunt, quibus loquendi magis q̃ orandi studium fuit. Nam & ante se breuibus gaudet pyrrhichio & choreo, mea facilitas, nostra facilitas. At præcedente spondeo tum planè finis est trimetri: cum sit per se quoque ei cõtrarius. Principijs merito laudatur. Nam & primam stabilem, & tres celeres habet: tamen hoc quoque meliores alios puto. Totus uero hic locus nõ ideo tractatur à nobis, ut oratio quæ ferri debet ac fluere: dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus uacabit. si quidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto: tesserulas (ut ait Lucilius) struet, & uermiculate inter se lexeis committet. Nónne ergo refrigeretur sic calor: & impetus pereat, ut equorum cursum qui dirigit, minuit: & passus qui æquat, cursum frangit? quasi numeri non fuerint in compositione deprehensi. sicut poema nemo dubitauerit imperito quodam initio fusum, & aurium mẽsura, & similiter decurrẽtium spatiorum obseruatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scribẽdi exercitatio, ut ex tẽpore etiam similia fundamus. Neque uero tã sint intuendi pedes, quàm uniuersa comprehẽsio: ut uersum facientes, totum illum decursum, nõ sex uel quinque partes, ex quibus constat uersus, aspiciunt. Ante enim carmen ortum est, quàm obseruatio carminis. Indeq; illud,

»Fauni uatesq; canebant.

Ergo quem in poemate locum habet uersificatio, eum in oratione compositio. Optime autem de illa iudicant aures, quæ & plena sentiunt, & parum expleta desiderant, & fragosis offenduntur, & lenibus mulcentur, & contortis excitãtur, & stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia & nimia fastidiunt. Ideoq; docti rationem componendi intelligunt, indocti uoluptatem. Quædam uero arte tradi non possunt. Mutandus est casus, si durius is quo cœperamus, feratur. Num in quem transeamus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositioni uariatæ sæpe succurrunt. Quæ: cum orationis, tum etiam sententiæ. Num præscriptum eius rei ullum est? Occasionibus utendum, & cũ re præsenti deliberandum. Enimuero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum ualent, quod possunt nisi aurium habere iudicium? Cur alia paucioribus uerbis satis plena, uel nimium, alia pluribus breuia & abscissa sunt? Cur in circũductionibus etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci uacare uideatur? Neminem uestrum ignorare arbitror, Iudices, hunc per hosce dies sermonem uulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse. Cur hosce potius quàm hos. Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, sermonem uulgi fuisse? Compositio enim patiebatur. Ignorabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit, plenum sine hac geminatione non esse. At sensum igitur referẽda sunt. Nequeas satis forte quid seuerum, quid iucundum sit, intelligere, facias quidem natura duce melius quàm arte: sed naturæ ipsi ars inerit. Illud prorsus Oratoris, scire ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex obseruatio: altera, quæ ad pedes refertur: altera, quæ ad comprehensiones quæ efficiuntur ex pedibus. Et de his prius. Diximus igitur esse incisa, membra, circuitus. Incisum (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus: plerisque pars membri. Tale est enim quo Cicero utitur, Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas. Fiunt autem etiam singulis uerbis incisa: ut, Diximus, testes dare uolumus. Incisum est, diximus. Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens. Id enim, O callidos homines, perfectum est: at remotum à cæteris, uim nõ habet. ut per se manus, & pes, & caput. &, O rem excogitatam, ò ingenia metuenda. Quando ergo incipit corpus esse? cum uenit extrema conclusio, Quem, quæso, nostrum fefellit, id uos ita esse facturos? Quam Cicero breuissimam putat. Itaque ferè incisa & membra mista sunt, & conclusionem utique desiderãt. Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem. Genera eius duo sunt: alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circunducitur: alterum, quod constat membris & incisis, quæ plures sensus habẽt: Aderat ianitor carceris, & carnifex prætoris. & reliqua. Habet periodus membra minimum duo. Medius numerus uidetur quatuor: sed recipit frequenter & plura. Modus ei à Cicerone aut quatuor senarijs uersibus, aut ipsius spiritus modo terminatur. Præstare debet, ut sensum concludat: sit aperta, ut intelligi possit: non immodica, ut memoria contineri. Membrum longius iusto, tardum: breuius, instabile est. Vbicunque acriter erit & instanter pugnaciterq; dicendum, membratim cæsimq; dicemus. Nam hoc in oratione plurimum ualet: adeoq; rebus accommodanda cõpositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æque audientem inhorrescere. Membratim plerunque narrabimus, aut ipsas periodos maioribus interuallis, & uelut laxioribus nodis resoluemus: exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem Proserpinæ raptus. Hæc enim lenis & fluens contextus decet. Periodus apta procemijs maiorum

causarum, ubi solicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses: tum fusa, si laudes. Multũ & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius. compositionis genus, cum iudex non solum rem tenet, sed etiam captus est oratione, & se credit actori, & uoluptate iam ducitur. Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quendam contextumq; desiderat. Nanque omnia eius membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit: ut homines qui manibus inuicem apprehensis gradum firmant, continent & continentur. Demonstratiuum genus omne fusiores habet liberioresq; numeros. Iudiciale & concionale, ut materia uarium est, sic etiam ipsa collocatione uerborum. Vbi iam nobis pars ex duabus quas modo fecimus, secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia grauius esse dicenda? Grauibus, sublimibus, ornatis longas magis syllabas conuenire? ita ut lenia spatium, sublimia & ornata claritatem quoque uocum poscant, potius quàm his contraria. Magis laudarem breuibus argumenta, partitiones, iocos, & quicquid est sermoni magis simile. Itaque componemus prooemium uarie, atque ut sensus eius postulabit. Neque enim accesserim Celso, qui unam quandam huic parti formã dedit, & optimam compositionem esse prooemij, ut apud Asinium, dixit, Si Caesar ex omnibus mortalibus qui sunt ac fuerunt, posset huic causae disceptator legi, non quisquam potius optandus nobis fuit. Non quia negem hoc bene esse compositum, sed quia legẽ hanc esse componendi in omnibus principijs recusem. Nam iudicis animus uarie praeparatur: tum miserabiles esse uolumus, tũ modesti, tum acres, tum graues, tum blandi: tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Haec ut sunt diuersa natura, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario? Narratio ferè tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, & nominibus maxime mixtos. Nam & uerbis ut saepius pressa est, ita interim insurgit: sed docere & infigere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac mihi uidetur tota narratio constare longioribus mẽbris, breuioribus periodis. Argumẽta acria & citata, pedibus quoq; ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamẽ ita ut Trochaeis, quae celeria quidẽ, sed sine uiribus sunt. Verum quamuis sint breuibus longisq; mista, non tamẽ plures longas quàm breues habentia. Illa sublimia spatiosas clarasq; uoces habent, amant amplitudinem dactyli quoq;, ac Paeonis, etiam si maiori ex parte syllabis breuibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contra iambis maxime concitantur: non solum quòd sint è duabus modo syllabis, eosq; frequentiorem quasi pulsum habent, quae res lenitati contraria est: sed etiam quòd omnibus partibus insurgunt, & à breuibus in longas nituntur & crescunt, ideoq; meliores Choreis, qui à longis in breues cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas & ipsa & minus exclamantes exigunt. Vult esse Celsus aliquam & superiorem compositionem, quam si quidem sciremus, doceremus: sed sit necesse est tarda & supina. Verum nisi ex uerbis atque sententijs per sese id quaeritur, satis odiosa esse non poterit. Denique, ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronunciandum erit. An non in prooemijs plerunque summissi (nisi cum in accusatione concitandus est iudex, aut aliqua indignatione complendus) in narratione pleni atque expressi, in argumẽtis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerunque deiecti & infracti? At qui corporis quoque motui sua quaedam tempora, & ad signa pedum non minus saltationi quàm modulationibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non uox ad actus accommodatur naturae ipsarum de quibus dicimus rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affectamus etiam tumorem, qui spondeis atque iambis maxime continentur,

Hyperoargus sceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus aeque senarius, quem Trochaicũ uocant, pluribus Choreis, qui Trochaei ab alijs dicuntur. Pyrrhichijs quidem decurrit: sed quantum celeritatis habet, tantum grauitatis amittit,

Quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?

Asperum uero & maledicum etiam in carmine iambis grassatur,

Quis hoc potest uidere, quis potest pati,

Nisi impudicus, & uorax, & aleo?

In uniuersum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quàm effoeminatam & eneruem, qualis apud multos: et quotidie magis lasciuimus, syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & uersificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare: & id cum manifesta affectatione (cuius rei maxime cauenda suspicio est) tum etiam similitudine taedium ac satietatem creat, quoque est dulcius, magis perit: amittitq; & fidem, & affectus, motusq; omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere & irasci iudex, cui putat hoc uacare. Ideoq; uincta quaedam quasi soluenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata uideantur. Sed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compositioni seruiamus, ne quae eius gratia fecerimus, propter eam fecisse uideamur. Et certe nullum aptum atque idoneum uerbum praetermittemus gratia lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commode inseri possit, nisi quòd in euitandis eiusmodi uerbis non decorem compositionis quaerimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulsisse compositioni, quàm Atticos, quamuis minus in uerbis habeant uarietatis & gratiae. Nec uitium dixerim si Cicero à Demosthene paululum in hac parte desciuit. Sed quae sit differentia nostri Graeciq; sermonis, explicabit summus liber. Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum uoluminis festino) debet esse honesta, iucunda, uaria. Eius tres partes, ordo, coniunctio numerus. Ratio, in adiectione, detractione, mutatione. Vsus, pro natura rerum quas dicimus. Cura magna, ut sentiendi atq; loquendi prior sit. Dissimulatio curae praecipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti & coacti esse uideantur.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA

LIBER DECIMVS.

ARGVMENTVM.

Quæ ad inueniendum, disponendum, & eloquendum pertinent, superioribus libris tradidit. Nunc huius libri & capitis initio admonet, quæ hactenus tradita sunt, ad perfectam eloquentiam non sufficere, nisi facultas quædam firma, quam Latini habitum dicunt, accesserit. Eam legendi, scribendi, & dicendi exercitatione parari, si uerborum & rerum copia instruamur, docet. Et res quidem cuiusque causæ proprias esse, uerba cum uaria alia alijs locis posita, eidem rei conueniant, in promptu & conspectu esse debere. Quorum copia cum delectu paranda sit, ut suis locis aptari queant: itaque uerborum idem ualentium uarietatem, subiectis exemplis, quæ ad docendum potentissima sunt, exhibet. Quorum copiam duobus cōtingere tradit. optima audiendo, & legēdo. Auditionis rationem, & commoda, quòd uiua uox, actio, pronunciatio, & periculum dicentis moueant: deinde lectionis, quam potiorem esse ex utriusque comparatione probat: & quo pacto legendi sint authores optimi, proponit: nempe non oscitanter, uel carptim truncatimue, sed diu multumq; à principio ad finem: quin etiam lectos semel, ex integro resumendos, præcipue Oratores, in quibus uirtutes maxime occultantur, quorum orationes si utrinque habitæ extēt, causis cognitis legere, utilissimum sit. Poetarum etiam lectionem plurimum commendat: quod ab his in rebus, spiritus: in uerbis, sublimitas: in affectibus, motus: in personis, decor petatur, Quod etiam lepore & uenustate rerum ab illis fictarum, ingenia molestijs forensibus male affecta recreentur. In quibus tamen libertas uerborum, & licentia figurarū excusanda Oratori, non imitanda sit. Historiæ lectionem utilem etiam esse, cum propter rerum & exemplorum cognitionem, quæ suppeditat: tum etiam quòd dictionis suauitate alere orationem possit, quamuis multæ historicorum uirtutes, quibus illi poetis proximi sunt, sint Oratori uitandæ. Philosophos quoque non esse negligendos, non quidem quia sermonis ratio ab his petenda sit, sed quòd de uitijs & uirtutibus optime disserant, & nos argumentari doceant, maxime Socratici, qui inductionibus utuntur. Postremo qui legendi, & quæ uirtutes in quoque authore præcipuæ sint, adiungit. Et quamuis perfecti & absoluti quiq; præcipue legendi sint, qui pauci sunt, iudicium tamen habentibus, nullum omnino ex quo quid utilitatis referri possit, refugiendum esse censet. Præcipuos in quoque genere, græcos primum, deinde latinos: & quibus uirtutibus excellant, enumerat. Poetas primum heroicos, à quorum principe Homero incipiendum putat: quem cum Virgilio comparat, ut postea Dhemosthenem cum Cicerone. & quiui diuersis uirtutibus emineant, ostendit. Deinde Elegos, Lyricos, Tragœdiæ & Comœdiæ scriptores, Historicos, Philosophos, Oratores, quos omnes cum latinis confert: quid in omnibus laudandum, & imitatione dignum sit, aut secus, explicando.

De copia uerborum. Cap. I.

SEd hæc eloquendi præcepta sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad uim dicendi ualent, nisi illis firma quædam facultas, quæ apud Græcos ἕξις nominatur, accesserit: quam, scribendo plus, an legēdo, an dicendo consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligentius nobis examinandum, si qualibet earum rerum possemus una esse contenti. Verum ita sunt inter se connexa & indiscreta omnia, ut si quid ex his defuerit, frustra sit in cæteris laboratum. Nam neque solida atq; robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo uires acceperit: & citra lectionis exemplum labor ille carens rectore, fluit. Qui autē scierit quo sint quæque modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, uelut clausis thesauris incubabit. Non autem ut quique præcipue necessarium est, sic ad efficiendum Oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certe cum sit in eloquendo positum Oratoris officium, dicere ante omnia est: atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est: proximam deinde imitationem: nouissimam scribendi quoque diligentiam. Sed ut perueniri ad summa nisi ex principijs non potest, ita procedente iam opere, minima incipiunt esse, quæ prima sunt. Verum nos non quomodo sit instituendus Orator, hoc loco dicimus: (nam id quidem aut satis, aut certe uti potuimus à nobis dictum est) sed ut athletam, qui omnia iam perdidicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit: ita eum qui res inuenire & disponere sciet, uerba quoque & eligendi & collocandi rationem perceperit, instruamus qua ratione quæ didicit, facere quàm optime & quàm facillime possit. Non ergo dubium est quin ei uelut opes sint quædā parandæ, quibus uti ubicunq; desideratum erit, possit. Eæ constant copia rerum ac uerborum. Sed res propriæ sunt cuiusque causæ, aut paucis communes, uerba in uniuersas paranda, quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postularent: nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint alijs alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficientia, aut melius sonantia, debent esse non solum nota omnia, sed in promptu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut cum se iudicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio. Equidem scio quosdam collecta quæ idem significarent uocabula solitos ediscere, quò facilius & occurreret unum ex pluribus: & cum essent usi aliquo, si breue intra spacium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratia sumerent aliud quo idē intelligi posset. Quod cum est puerile, & cuiusdam infœlicis operæ, tum etiam utile parum. turbam enim modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque. Nobis autem copia cum iudicio paranda est: uim orandi, non circulatoriam uolubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non solum enim nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim ferè uerbis præter pauca quæ sunt parum uerecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem iamborum, ueterisq; comœdiæ, etiam in illis sæpe laudantur: sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia uerba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima. nam & humilibus interim & uulgaribus est opus: & quæ cultiore in parte uidentur sordida, ubi res poscit, proprie dicūtur. Hæc ut sciamus, atque eorum non significationē modo, sed formas etiam men-

suras'q; norimus, ut ubicunque erunt posita, conueniant, nisi multa lectione atque auditione assequi non possumus: cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod infantes à mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiam si uerba quaedam emisisse traduntur, tamē loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus uocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit: ut ensis & gladius. Alia, quae etiam si propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut ferrum & mucro. Nam per abusionem sicarios etiam omnes uocamus qui caedem telo quocunque commiserint. Alia circuitu uerborum plurium ostendimus: quale est,

-Et pressi copia lactis.

Plurima uero mutatione figuramus, Scio, Non ignoro, &, Non me fugit, Non me praeterit, &, Quis nescit? Nemini dubium est. Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam & intelligo, & sentio, & uideo, saepe idem ualent quod scio. Quorum nobis ubertatem ac diuitias dabit lectio, ut his non solum quomodo occurrerint, sed etiam quomodo oporteat, utamur non semper enim haec inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi recte dixerim, Video: ita de uisu oculorum, Intelligo. Nec ut mucro gladium, sic mucronem gladius ostendit. Sed ut copia uerborum sic paratur, ita non uerborum tantum gratia legendum uel audiendum est. Nam omnium quaecunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quae traduntur artibus, cum eò qui discit perductus est, ut intelligere ea sine demonstrante, & sequi iam suis uiribus possit, quia quae doctor praecipit, Orator ostendit. Alia uero legentes, alia audientes magis adiuuant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerum, sed rebus incendit. Viuunt enim omnia, & mouētur, excipimusq; noua illa uelut nascentia cum fauore ac solicitudine. Nec fortuna modo iudicij, sed etiam ipsorum qui orant, periculo afficimur. Praeter haec, uox & actio decora, commoda ut quisque locus postulabit, pronunciandi uel potentissima in dicendo ratio, &, ut semel dicam, pariter omnia docent. In lectione certius iudicium. quod audienti frequenter aut suus cuique fauor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & uelut tacita quadam uerecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim & uitiosa pluribus placeant, & à corrogatis laudentur etiam quae non placent. Sed è contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam praua iudicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit: sed repetere saepius licet, siue dubites, siue memoriae penitus affigere uelis. Repetamus autem, & tractemus, & ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus, quò facilius digerantur, ita lectio non cruda, sed multa iteratione mollita, & uelut confecta, memoriae imitationiq; tradatur. Ac diu non nisi optimus quisque, & qui credentem sibi minimè fallat, legendus est, sed diligenter, ac pene ad scribēdi solicitudinem: nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utiq; ex integro resumendus, praecipueq; oratio, cuius uirtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Saepe enim praeparat: dissimulat, insidiatur Orator, eaq; in prima parte actionis dicit, quae sunt forte in summa profutura. Itaq; suo loco minus placēt, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus: ideoq; erunt cognitis omnibus repetenda. Illud uero utilissimum, nosse eas causas quarum orationēs in manus sumpserimus: & quoties continget, utrinque habitas legere actiones: ut Demosthenis atque Aeschinis inter se contrarias: ut Seruij Sulpitij, & Messalae, quorum alter pro Aufidia, cōtra dixit alter: et Pollionis & Cassij reo Asprenate, aliasq; plurimas. Quinctiā si minus pares uidebuntur aliquae tamen ad cognoscendam litium quaestionem recte requirentur: ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, & Hortensij pro Verre. Quinetiam easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius: & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiam si egisse eum Cornelius Celsus falsò existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem: & nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitij Afri, Crispi Passieni, Decimi Lelij, orationes ferebantur. Neque id statim legenti persuasum sit, omnia quae magni authores dixerint, utique esse perfecta. Nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum uoluptati: nec semper intendunt animum, & nonnunquam fatigantur, cum Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio uero etiam Homerus ipse uideatur. Summi enim sunt, homines tamen: accidit'q; ijs qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant: ut deteriora imitentur (id enim est facilius) ac se abunde similes putent, si uitia magnorum consequantur. Modeste tamen & circunspecto iudicio de tantis uiris pronunciandum est, ne (quod plerisq; accidit) damnent quae non intelligunt. Ac si necesse est in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim. Plurimum dicit Oratori conferre Theophrastus lectionē poetarum, multiq; eius iudicium sequuntur: neque id immerito. Namque ab his & in rebus spiritus, & in uerbis sublimitas, & ī affectibus motus omnis & in personis decor petitur, praecipueq; uelut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optime rerum talium blanditia reparantur. Ideoq; in hac lectione Cicero requiescendum putat. Meminerimus tamen non per omnia Poetas esse Oratori sequendos, nec libertate uerborum, nec licentia figurarum: totumq; illud studiorum genus ostentationi comparatum, praeter id quòd solam petit uoluptatem, eamq; fingendo non falsa modo, sed etiam quaedam incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo iuuari: quòd alligati ad certam pedum necessitatem, non semper proprijs uti possint, sed depulsi à recta uia, necessario ad eloquendi quaedam diuerticula confugiant: nec mutare quaedam modo uerba, sed extendere, corripere, conuertere, diuidere, cogantur: nos uero armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad uictoriam niti. Neque ego arma squallere situ ac rubigine uelim, sed fulgorem his inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul uisusq; perstringatur: non qualis auri argentiq;, imbellis, & potius habenti periculosus. Historia quoque alere orationem quodā molli iucundoq; succo potest. Verum & ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasq; eius uirtutes Oratori esse uitandas. Est enim proxima poetis, & quodammodo carmen solutum: & scribitur ad narrandum, non ad probandum: totumq; opus non ad actum rei, pugnamq; praesentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenij famam componitur: ideoq; & uerbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi taedium euitat. Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana breuitas, qua nihil apud aures uacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cogitationibus iudicem, & saepius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Liuij lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quaerit. Adde quòd M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles Oratori putat, quāquam illum bellicum canere, huius ore Musas esse locutas existimet. Licet tamen nobis in digressionibus uti uel historico nonnunquam nitore, dum in ijs de quibus erit quaestio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse, nec uersicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, uestem bene ad forensem puluerem facere. Est & alius ex historijs usus, & is quidem maximus, sed non ad praesentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumq;, qui-

bus in

bus in primis instructus esse debet Orator, ne omnia testimonia expetat à litigatore: sed pleraque ex uetustate diligenter sibi cognita sumat: hoc potentiora, quòd ea sola criminibus odij & gratiæ uacant. A philosophorum uero lectione ut essent nobis multa petenda, uitio factum est Oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de iustis, honestis, utilibus, quæq; sunt his contraria, & de rebus diuinis maximè dicunt, & argumētantur acriter: & altercationibus atque interrogationibus Oratorem futurum optime Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile iudicium, ut ēt cū in rebus uersemur ijsdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori & auditorij, præceptorum & periculorum. Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoque adiungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque authore præcipua uirtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus uersuum de Romanis tantum Oratoribus loquatur, & tamē de omnibus ætatis suæ, quibuscum uiuebat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus, si & illos, & qui postea fuerint, & Græcos omnes & Philosophos & Poetas persequi uelim? Fuerit igitur breuitas illa tutissima, quæ est apud Liuium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus. Non est tamen dissimulanda nostri quoque iudicij summa. Paucos enim, uel potius uix ullum ex ijs qui uetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, qui iudicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid: cum se Cicero ab illis quoque uetustissimis authoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur adiutum. Nec multo aliter de nobis sentio. Quotus enim quisque inueniri tam demens potest, qui ne minima quidem alicuius certe fiducia partis, memoriam posteritatis sperauerit? qui si quis est, intra primos statim uersus deprehendetur, & citius nos dimittet, quam ut eius nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam φράσιν de qua loquimur, accommodatum est.

Verum antequam de singulis loquar, pauca in uniuersum de uarietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos ueteres legendos putant, neque in ullis alijs esse naturalem eloquētiam, & robur uiris dignum, arbitrantur. Alios recens hæc lasciuia, deliciæq;, & omnia ad uoluptatem multitudinis imperitæ composita delectant. Sunt etiam qui rectum dicendi genus sequi uolunt. Alij pressa demum & tenuia, & quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana & uerè Attica putant. Quosdam elatior ingenij uis, & magis concitata, & plena spiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis non pauci amatores. De qua differentia disseram diligentius, cum de genere dicendi quærēdum erit. Interim summatim quid à qua lectione petere possint, q̄ confirmare facultatem dicēdi, uolūt attingam. Paucos .n. qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, indicare: ne quisquam queratur omissos forte aliquos eorum quos ipse ualde ꝓbet. Fateor enim plures legendos esse, quàm qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum quæ præcipue conuenire intendentibus ut Oratores fiant existimem, persequar. Igitur ut Aratus ab Ioue incipiendum putat, ita nos rite cepturi ab Homero uidemur. Hic enim (quemadmodum ex Oceano dicit ipse amniū uim fontiumq; cursus initium capere) omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in paruis proprietate superauerit. Idem lætus ac pressus, iucūdus et grauis, tum copia, tum breuitate mirabilis: nec poetica modo, sed oratoria uirtute eminentissimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam: nonne uel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, uel in primo inter duces illa contentio, uel dictæ in secundo sententiæ, omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem uel illos mites, uel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc authorem habuisse fateatur. Age uero, nonne in utriusque sui operis ingressu paucissimis uersibus legem proœmiorum non dico seruauit, sed constituit? Nam & beneuolum auditorem inuocatione dearum, quas præsidere uatibus creditum est, & intentum proposita rerum magnitudine, & docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare uero quis breuius, quàm qui mortem nunciat Patrocli? quis significantius potest, quam qui Curetum Aetolorumq; prælium exponit? Iam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum & argumenta, cæteraq; probandi ac refutandi: sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc Poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari? Quid? in uerbis, sententijs, figuris, dispositione totius operis, nonne humani ingenij modum excedit? Vt magni sit uiri, uirtutes eius non æmulatione (quod fieri non potest) sed intellectu sequi. Verum hic omnes sine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à se reliquit, Heroicos tamen præcipue, uidelicet quia clarissima in materia similis comparatio est. Raro assurgit Hesiodus, magnaq; pars eius in nominibus est occupata, tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitasq; uerborum, & compositionis probabilis: daturq; ei palma in illo medio genere dicendi. Contra in Antimacho uis & grauitas, & minime uulgare eloquendi genus habet laudem. Sed quamuis ei secundas ferè Grammaticorum consensus deferat, & affectibus, & iucunditate, & dispositione, & omnino arte deficitur, ut planè manifesto appareat quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum. Panyasin ex utroque mistum putant, in eloquendo neutrius æquare uirtutes: alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi ratione superari. Apollonius in ordinem à Grammaticis datum non uenit, quia Aristarchus atque Aristophanes Poetarum iudices, neminē sui temporis in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edidit opus æquali quadam mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cuiusquā sit oratio. sufficit tamen operi, cui se parem credidit. Admirabilis in suo genere Theocritus, sed musa illa rustica & pastoralis non forum modo, uerum ipsam etiam urbem reformidat. Audire uideor undique congerentes nomina plurimorum poetarum. Quid? Herculis acta non bene Pisandros? Quid? Nicandrum frustra secuti Macer atque Virgilius? Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certè coniuctorum Chalcidico uersu carminum fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyrtæum Homero subiungit? Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicem certè ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno: ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos iam perfectis constitutisq; uiribus reuertemur. Quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus, ut cum optimis satiati simus, uarietas tñ nobis ex uilioribus grata sit. Tunc & elegiam uacabit in manus sumere, cuius princeps habetur Callimachus. Secūdas confessione plurimorū Philetas occupauit. Sed dū assequimur illā firmā (ut dixi) facilitatē, optimis assuescendum ē: & multa magis quàm multorū lectione firmanda mēs, & ducendus est color. Itaq; ex tribus receptis Ari

starchi iudicio scriptoribus iamborum, ad ἕξιν maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc uis elocutionis, cum ualidæ, breue, uibrantesq; sententiæ, plurimum sanguinis atq; neruorum: adeo ut uideatur quibusdam, quòd quoquam minor est, materiæ esse, non ingenij uitium. Nouem uero Lyricorum longe Pindarus princeps, spiritus magnificentia, sententijs, figuris, beatissima rerũ uerborumq; copia, & uelut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. Stesichorus quàm sit ingenio ualidus, materiæ quoque ostendunt, maxima bella & clarissimos canentem duces, & epici carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoq; debitam dignitatem: ac si tenuisset modũ, uidetur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur: quod ut est reprehendendum, ita copiæ uitium est. Alcæus in parte operis aureo plectro merito donatur, qua tyrannos insectatur: multum etiã moribus confert: in eloquendo quoque breuis & magnificus, & diligens, plurimumq; Homero similis, sed in lusus & amores descẽdit, maioribus tamẽ aptior. Simonides tenuis, alioqui sermone proprio & iucunditate quadam commendari potest: præcipua tamen eius in cõmouenda miseratione uirtus, ut quidam in hac eũ parte omnibus eiusdem operis authoribus præferant. Antiqua comœdia cum synceram illam sermonis Attici gratiam prope sola retinet, tũ facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis uitijs præcipua, plurimum tamen uirium etiam in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegans, & uenusta, & nescio an ulla post Homerũ tamẽ, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit Oratoribus, aut ad Oratores faciendos aptior. Plures eius authores: Aristophanes tamen & Eupolis Cratinusq; præcipui. Tragœdias primus in lucem Aeschylus protulit, sublimis & grauis, & grãdiloquus sæpe usque ad uitium: sed rudis in plerisque, & incõpositus: propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permisêre: suntq; eo modo multi coronati. Sed longe clarius illustrauerunt hoc opus Sophocles atque Euripides: quorũ in dispari dicendi uia uter sit poeta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sanè, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, ijs qui se ad agendum comparẽt, utiliorẽ lõge Euripidẽ fore. Nãque is & in sermone (qđ ipsum reprehendunt, quibus grauitas & cothurnus et sonus Sophoclis uidetur esse sublimior) magis accedit oratorio generi: & sententijs densus, & in ijs quæ à sapientibus tradita sunt, penè ipsis par, & in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro diserti, comparandus. In affectibus uero cum omnibus mirus, tum in ijs qui miseratione constãt, facile præcipuus. Hunc & admiratus maxime est (ut sæpe testatur) & secutus, quanquã in opere diuerso, Menãder: qui uel unus, meo quidem iudicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus effingenda sufficiat: ita omnem uitæ imaginem expressit: tanta in eo inueniendi copia, & eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profecto uiderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, à Menandro scriptas putant. Sed mihi longe magis Orator probari in opere suo uidetur, nisi forte aut illa mala iudicia, quæ Epitrepontas, Epicleros, Lochos habent: aut meditationes in Psophoda, & Nomotheta, & Hypobolimæo, non omnibus Oratoriis numeris sunt absolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundum conditionem cõtrouersiarum plures subire personas, patrũ, filiorũ, maritorũ, militũ, rusticorũ, diuitũ, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire custoditur ab hoc poeta decorum. Atque ille quidem omnibus eiusdem operis authoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit. Habent tamen alij quoque Comici, si cum uenia legantur, quædam quæ possis decerpere, & præcipue Philemon, qui ut prauis sui temporis iudicijs, Menandro sæpe prælatus est, ita consensu omnium meruit credi secundus. Historiam multi scripsere præclare, sed nemo dubitat duos longe cæteris præferendos, quorum diuersa uirtus laudem penè est parem consecuta. Densus, & breuis, & semper instans sibi Thucydides: dulcis, & candidus, & fusus Herodotus. ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille concionibus, hic sermonibus: ille ui, hic uoluptate. Theopompus his proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis: ut qui antequam est ad hoc opus solicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur qui turbæ quamuis bonorum post hos authorum eximatur, imitator Thucydidis: & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior. Ephorus, ut Isocrati uisum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Lõgo post interuallo temporis natus Timagenes, uel hoc est ipso probabilis, q̃ intermissam historias scribendi industriam noua laude reparauit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est. Sequitur oratorum ingens manus, cũ decẽ simul Athenis ætas una tulerit: quorum longe princeps Demosthenes, ac penè lex orandi fuit. tanta uis in eo, tam densa oĩa, ita quibusdam neruis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quod desit ĩ eo, nec qđ redundet inuenias. Plenior Aeschines, & magis fusus, & grandiori similis, quo minus strictus est: carnis tamen plus habet, lacertorum minus. Dulcis in primis & acutus Hyperides: sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par. His ætate Lysias maior, subtilis atque elegans, & quo nihil, si oratori satis sit docere, quæras perfectius. nihil enĩ est inane, nihil arcessitum: puro tamen fonti quàm magno flumini ꝓpior. Isocrates in diuerso genere dicendi nitidus & comptus, & palæstræ q̃ pugnæ magis accommodatus, oẽs dicẽdi ueneres sectatus est: nec immerito: auditorijs enim se, non iudicijs cõpararat: in inuentione facilis, honesti studiosus: in compositione adeo diligens, ut cura eius reprehendatur. Neque ego in his, de quibus sum locutus, has solas uirtutes, sed has præcipuas puto: nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam Phalereum illum Demetrium (quanquã is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenij habuisse, & facundiæ fateor, uel ob hoc memoria dignum, quòd ultimus est ferè ex Atticis qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum, siue acumine disserendi, siue eloquendi facultate diuina quadam & Homerica? multum enim supra prosam orationem, & quam pedestrem Græci uocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico uideatur oraculo instinctus. Quid ego commemorem Xenophontis iucunditatem illam inaffectatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ uideantur: & quod de Pericle ueteris comœdiæ testimonium est, in hunc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse quandam persuadendi deam. Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum, an scriptorum copia, an eloquendi suauitate, an inuentionem acumine, an uarietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille diuinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur. Minus indulsere eloquentiæ Stoici ueteres. sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo probandoq; quæ instituerant, plurimum ualuerunt: rebus tamen acuti magis, quàm (id quod sanè non affectarunt)

runt) oratione magnifici. Idem nobis per Romanos quoque authores ordo ducendus est. Itaq; ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum Graecorum nostrorumq; illi haud dubie proximus. Vtar enim uerbis iisdem, quae ex Afro Domitio iuuenis accepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, Secundus, inquit, est Virgilius, propior tamē primo quàm tertio. Et hercle ut illi naturae coelesti atque immortali cesserimus, ita curae & diligentiae uel ideo in hoc plus est, quòd ei fuit magis laborandum: & quantū eminentioribus uincimur, fortasse aequalitate pensamus. Caeteri omnes longe sequentur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiae faciant: elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. At Atacinus Varro in iis per quae nomen est assecutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem, uerum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium sicut sacros uetustate lucos adoremus, in quibus grandia & antiqua robora iam non tantam habent speciem, quantam religionem. Propiores alii, atque ad hanc phrasiū de qua loquimur, magis utiles. Lasciuus quidem in Heroicis quoque Ouidius, & nimium amator ingenii sui, laudandus tamen in partibus. Cornelius autem Seuerus, etiam si uersificator quàm poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, uendicaret sibi iure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est, puerilia tamen eius opera & maximam indolem ostendunt, et mirabilem praecipue in aetate illa recti generis uoluntatem. Multum in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens & poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si uacet Lucanus ardens, & concitatus, & sententiis clarissimus, & ut dicam quod sentio, magis oratoribus quàm poetis annumerandus. Hos nominauimus, quia Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumq; diis uisum est esse eum maximum poetarum. Quid tamē iis ipsis eius operibus, in quae donatus imperio iuuenis secesserat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris praestantius? Quis enim caneret bella melius, quàm qui sic gerit? Quem praesidentes studiis deae propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Mineruae? Dicent haec plenius futura secula. Nunc enim caeterarum fulgore uirtutum laus ista praestringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras Caesar si non tacitum hoc praeterimus, & Virgiliano certe uersu testamur,

Inter uictrices hederam tibi serpere lauros.

Elegia Graecos quoque prouocamus: cuius mihi tersus atque elegans maxime uidetur author Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ouidius utroque lasciuior: sicut durior Gallus. Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis authoribus, sed omnibus poetis praeferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium fluere lutulentum, & esse aliquid quod tollere possis, putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abunde salis. Multo est tersior ac purus magis Horatius, & adnotandos hominum mores praecipuus. Multum & uerae gloriae, quāuis uno libro, Persius meruit. Sunt clari hodieq;, & qui olim nominabuntur. Alterum illud est, & prius Satyrae genus, quod non sola carminum uarietate mistum condidit Terentius Varro, uir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros & doctissimos composuit, peritissimus linguae latinae, & omnis antiquitatis, & rerum graecarum, nostrarumq;: plus tamen scientiae collaturus, quàm eloquentiae. Iambus non sanè à Romanis celebratus est ut proprium opus, à quibusdam interpositus: cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio: quanquam illi epodos interuenire reperiatur. At Lyricorum idem Horatius ferè solus legi dignus. Nam & insurgit aliquando, & plenus est iucunditatis & gratiae, & uariis figuris & uerbis felicissime audax. Si quem adiicere uelis, is erit Caesius Bassus, quem nuper uidimus. sed eum longe praecedūt ingenia uiuentium. Tragoediae scriptores Accius atque Pacuuius clarissimi, grauitate sententiarum, uerborum pondere, & authoritate personarum. Caeterum nitor, & summa in excolendis operibus manus, magis uideri potest temporibus quàm ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur: Pacuuium uideri doctiorem, qui esse docti affectant, uolunt. Iam Varii Thyestes cuilibet Graecorum comparari potest. Ouidii Medea uidetur mihi ostendere quantum uir ille praestare potuerit, si ingenio suo temperare quàm indulgere maluisset. Eorum quos uiderim, longe princeps Pomponius Secūdus: quem senes parum Tragicum putabāt, eruditione ac nitore praestare confitebantur. In comoedia maximè claudicamus: licet Varro dicat Musas, Aelii Stolonis sentētia, Plautino sermone locuturas fuisse, si latinè loqui uellent: licet Caecilium ueteres laudibus ferant: licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quae tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiae, si intra uersus trimetros stetissent. Vix leuem cōsequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere uideatur illam solis concessam Atticis uenerem, quando eam ne Graeci quidem in alio genere linguae obtinuerint. Togatis excellit Afranius, utinamq; non inquinasset argumēta puerorum foedis amoribus, mores suos fassus. At historia non cesserit Graecis, nec opponere Thucydidi Sallustiū uerear: nec indignetur sibi Herodotus aequari T. Liuium, cum in narrando mirae iucunditatis, clarissimiq; candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, praecipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. Ideoq; immortalem illam Salustii uelocitatem, diuersis uirtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse uidetur Seruilius Nouianus pares eos magis quàm similes. qui & ipse à nobis auditus est, clari uir ingenii, & sententiis creber, sed minus pressus, quàm historiae authoritas postulat. Quam paulum aetate praecedens eum Bassus Aufidius egregie utique in libris belli Germanici praestitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse uiribus minor. Superest adhuc, & exornat aetatis nostrae gloriā, uir seculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur, Habet amatores, nec imitatores, ut libertas, quanquam circuncisis quae dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abunde spiritum, & audaces sētās deprehendas ēt in iis quae manent. Sunt & alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, nō bibliothecas excutimus. Oratores uero uel praecipue Latinam eloquētiam parem facere Graecae possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cum praesertim id non sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet: cum Demosthenem in primis legendū, uel ediscendum potius putem. Quorum ego uirtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem, diuidendi, praeparandi, probandi rationem, omnia denique quae sunt inuentionis. In eloquendo est aliqua diuersitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit astrictius, hic latius pugnat: ille acumine semper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adiici: curae plus in illo, in hoc naturae. Salibus certe, & com-

miseratione (qui duo plurimum affectus ualent) uincimus. Et fortasse epilogos illi mos ciuitatis abstulerit: sed & nobis illa quæ Attici mirantur, diuersa Latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque, nulla contentio est. Cedendum uero in hoc quidem, quòd ille & prior fuit, & ex magna parte Ciceronem quãtus est fecit. Nam mihi uidetur M. Tullius cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxisse uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec uero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas uel potius omnes ex seipso uirtutes extulit immortalis ingenij beatissima ubertate. Non enim pluuias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed uiuo gurgite exundat, dono quodam Prouidentiæ genitus in quo totas uires suas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, mouere uehementius potest? Cui tanta unquam iucunditas affuit? ut ipsa illa quæ extorquet impetrare eum credas: & cum transuersum ui sua iudicem ferat, tamen ille non rapi uideatur, sed sequi. Iam in omnibus quæ dicit, tanta authoritas inest, ut dissentire pudeat: nec aduocati studium, sed testis aut iudicis afferat fidem. Cum interim hæc omnia, quæ uix singula quisquã intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata: & illa qua nihil pulchrius auditu est, oratio, præ se fert tñ felicissimam facilitatem. Quare nõ immerito ab hoĩbus ætatis suæ regnare in iudicijs dictus est: apud posteros uero id consecutus, ut Cicero iam non hoĩs, sed eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum nobis sit exẽplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero ualde placebit. Multa in Asinio Pollione inuentio, summa diligentia, adeo ut quibusdam etiam nimia uideatur: & consilij & animi satis: à nitore & iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut uideri possit seculo prior. At Messala nitidus, & candidus, & quodã modo præ se ferens in dicendo nobilitatem suã: uiribus minor. C. uero Cæsar si foro tantum uacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. tanta in eo uis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodẽ animo dixisse, quo bellauit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. Multum ingenij in Cælio, & præcipue in accusando multa urbanitas: dignusq; uir, cui & mens melior, & uita longior contigisset. Inueni qui Caluum præferrent oĩbus, inueni qui Ciceroni crederent eũ nimia contra se calumnia uerum sanguinem perdidisse. sed est & sancta & grauis oratio, et castigata, et frequẽter uehemẽs quoq;. Imitator est aũt Atticorũ: fecitq; illi pperata mors iniuriã, si qd adiecturus, non si qd detracturus fuit. Et Seruius Sulpitius isignẽ nõ imerito famã tribus oratõibus meruit. Multa, si cũ iudicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Seuerus, qui si cæteris uirtutibus colorem et grauitatẽ orationis adiecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenij plurimum est in eo, & acerbitas mira & urbanitas, & uis summa: sed plus stomacho quàm consilio dedit: præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est. Sũt & alij multi diserti, quos persequi longũ est. Eorum quos uiderim, Domitius Afer, & Iulius Africanus longe præstantissimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quẽ in numero ueterũ habere non timeas: hic concitatior, sed in cura uerborum nimius, & compositione nonnunquam longior, & translationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia. Nam & Trachallus plerunque sublimis, & satis apertus fuit, & quem uelle optima crederes: auditus tamen maior. Nam & uocis, quantam in nullo cognoui, felicitas, & pronunciatio uel scenis suffectura, et decor: omnia denique ei, quæ sunt extra, superfuerunt. Et Vibius Crispus, compositus, & iucundus, & delectationi natus, priuatis tamẽ causis quàm publicis melior. Iulio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adiecisset enim, atque adijciebat cæteris uirtutibus suis, quod desiderari potest. id est autem, ut esset multo magis pugnax, & sæpius ad curã rerum ab elocutione respiceret. Cæterum interceptus quoq; magnũ sibi uendicat locũ. Ea est facundia, tanta in explicando quod uelit, gratia: tam candidũ & lene & speciosum dicendi genus: tanta uerborum ẽt quæ assumpta sunt, proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia. Habebunt q post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nũc uigent materiã uerẽ laudandi. Sunt enim summa hodie: quibus illustratur forum, ingenia. Namq; & consummati iam patroni ueteribus æmulantur, & eos iuuenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria. Supersunt qui de Philosophia scripserunt: quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam ĩ hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius uero, multoq; quam in orationibus præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum: scias eũ sentire quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plãcus in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis leuis quidem, sed non iniucundus tñ author est Catius. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter uulgatam falso de me opinionem, qua damnare eũ, & inuisum quoq; habere sum creditus. Quod accidit mihi, dũ corruptum, & omnibus uitijs fractum dicendi genus reuocare ad seueriora iudicia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cũ diuersi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse ijs quibus illi placerent, diffideret. Amabant aũt eum magis, quam imitabantur: tantũq; ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis desciderat. Foret enim optãdum, pares, aut saltem proximos illi uiro fieri. Sed placebat propter sola uitia, & ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat: deinde cum se iactaret, eodem modo dicere Senecã infamabat. Cuius & multæ alioqui, & magnæ uirtutes fuerunt, ingenium facile & copiosum, plurimum studij, multarum rerum cognitio: in qua tamen aliquã ab ijs quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractauit etiam omnem ferè studiorum materiã. Nam & orationes eius, & poemata, & epistolæ, & dialogi ferũtur. In Philosophia parum diligens, egregius tñ uitiorum insectator fuit. Multæ in eo claræq; sententiæ, multa etiam morum gratia legenda: sed in eloquendo corrupta pleraq;, atq; eo perniciosissima, quòd abundant dulcibus uitijs. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam si aliqua contempsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset: consensu potius eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis, & seueriore genere satis firmatis legendus uel ideo, quòd exercere potest utrinq; iudicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curæ sit: quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora uellet, quæ quod uoluit effecit.

ARGVMENTVM.

Quoniam omnia præcepta parum profutura sunt, nisi nos ad alicuius profecti imitationem componamus: postquam qui legendi nobis essent pronunciauit, de imitatione, per quã ut maximis authoribus æquales aut proximi euadamus contingit, præcepta tradit. Primo probat eam utilem, & necessariam: deinde non ipsam per se sufficere, sed conandum aliquid supra eos quos imitamur. Tertio circa

imitationem

imitationem duo esse uidenda: quos, & quid in illis imitemur. Primum ex superiori capite manifestum est: quid imitandum sit superest, nempe optima, quæ quisque talia esse cognoscit, cum in maximis etiam authoribus aliqua uitiosa, minus perfecta & plena incidant. Ergo non solum uerborum imitationem esse, uerũ etiam spectandum decorum rerum & personarum, consilium, quæ proprietas omniũ partium, quæ ratio delectandi & mouendi, & quo pacto etiam ad docendum spectant, quæ uerborum copia, figurarum uarietas, componẽdi ratio: quo cognito quisque uires exploret, quæ ferre ualeant: nam insanum esse inimitabilia persequi pugnante natura. Præterea cauẽdum ne uel orator poetas, aut poeta oratores sibi imitãdos pponat, nisi ĩ eo quod hoĩbus hẽt cõe eloquẽtia. Postremo ne cui nos uni imitãdo addicamus.

De imitatione. Cap. II.

EX his cæterisq́; lectione dignis authoribus & uerborum sumenda copia est, & uarietas figurarum, & componendi ratio: tum ad exemplum uirtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut inuenire primum fuit, estq́; præcipuum: sic ea quæ bene inuenta sunt, utile sequi. Atque omnis uitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in alijs, facere ipsi uelimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici uocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari uidemus. Et hercle necesse ẽ aut similes, aut dissimiles bonis simus. Similẽ raro natura præstat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit ijs qui nihil quod sequerẽtur habuerunt, nisi caute & cũ iudicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per seipsa non sufficit, uel quia pigri est ingenij, contentum esse ijs quæ sunt ab alijs inuenta. Quid enim futurũ erat temporibus illis quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod iam cognouissent, faciendum sibi aut cogitãdum putassent? Nempe nihil fuisset inuentum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus inuenisse eos qui quæsierunt? Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima ĩ posteros tradiderint, nobis usus aliarum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil habebimus nisi beneficij alieni? quemadmodũ quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant. Turpe etiam illud est, contentum esse id cõsequi, quòd imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur? Nihil in poetis supra Liuium Andronicũ, nihil in historijs supra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc nauigaremus. non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ quam corpora in sole fecissent, circũscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars qualis inuenta est, nec intra initium stetit: nisi forte nostra potissimum tpa damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit sola imitatione. Quod si prioribus adijcere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum cum in ijs quos maximos adhuc nouimus, nemo sit inuentus in quo nihil aut desideretur, aut reprehẽdatur. Sed etiã qui summa non appetunt, contendere potius, quàm sequi debent. Nam qui agit ut prior sit, forsitan etiam si non transierit, æquabit. Eum uero nemo potest æquare, cuius uestigijs sibi utique insistendum putat. Necesse est enim semper sit posterior, qui sequitur. Adde quòd plerunque facilius est plus facere, quàm idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidẽ natura in hoc ita eualuerit, ut non res quæ simillimæ uideantur, discrimine aliquo discernantur. Adde quòd quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus histrionum ueris affectibus. Quod in orationibus quoque euenit. Namque ijs quæ in exemplũ assumimus, subest natura, & uera uis: contra omnis imitatio facta est, & ad alienum propositum cõmodatur. Quo fit ut minus sanguinis ac uirium declamationes habeãt, quàm orationes: quòd in illis uera, ĩ his assimulata materia est. Adde quòd ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inuentio, uis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoq́; pleriq; cũ uerba quædam ex orationibus excerpserĩt, aut aliquos compositionis certos pedes, mire à se quæ legerunt, effingi arbitrãtur: cum & uerba intercidant inualescantq́; tpibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaq́; non sua natura sint bona, aut mala, (nam per se soni tantum sunt) sed prout opportune proprieq́; aut secus collocata sunt: & cõpositio cũ rebus accommodata sit, tũ ipsa uarietate gratissima. Quapp exactissimo iudicio circa hanc partem studiorũ examinanda sunt omnia: Primũ: quos imitemur. nam sunt plurimi qui similitudinẽ pessimi cuiusq; & corruptissimi concupierint. Deinde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendũ nos cõparemus. Nam in magnis quoq; authoribus incidunt aliqua uitiosa, & à doctis inter ipsos ẽt mutuo reprehensa. atq; utinam tã bona imitantes dicerent melius, q̃ mala peius dicunt. Nec uero saltẽ ijs quibus ad uitanda uitia iudicij satis fuit, sufficiat imaginẽ uirtutis effingere, & solã, ut sic dixerim, cutem, uel potius illas Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere. Hoc aũt ijs accidit, qui non introspectis penitus uirtutibus, ad primũ se uelut aspectum orationis aptarunt: & cum ijs felicissime cessit imitatatio, qui uerbis atque numeris sint non multũ differentes, uim dicẽdi atq; inuentionis non assequuntur, sed plerunq; declinãt in peius, & proxima uirtutibus uitia cõprehendunt, fiuntq́; pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerarij, lætis corrupti, cõpositis exultantes, simplicibus negligentes. Ideoq; q horride atq; incõposite quidlibet frigidũ illud & inane extulerunt, antiquis se pares credunt: qui carent cultu atq; sententijs, Attici scilicet: q præcisis conclusionibus obscuri, Sallustium atq; Thucydidem superant: tristes ac ieiuni Pollionem æmulantur: ociosi & supini, siqd modo longius circuit duxerunt, iurãt ita Ciceronẽ locuturum fuisse. Nouerã quosdam, qui se pulchre expressisse genus illud cœlestis huius in dicẽdo uiri sibi uiderẽtur, si in clausula posuissent, Esse uideatur. Ergo primũ est, ut qđ imitaturus est quisq;, intelligat: & quare bonũ sit, sciat. Tũ in suscipiẽdo onere consulat suas uires. Nã quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diuersitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit sola uelit fortia & abrupta, cui forte quidẽ, sed indomitum, amore subtilitatis & uim suã perdat, & elegantiam quã cupit, non assequatur. Nihil est enim tã indecens, quàm cũ mollia dure fiũt. Atq; ego illi præceptori quẽ institueram in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quenque discipulorum natura compositum uideret. Nã is & adiuuare debet quæ in quoq; eorũ inuenerit bona, & quãtum fieri potest, adijcere quæ desint, & emendare quædam, & mutare. Rector enim est alienorum ingeniorum atque formator. difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidẽ doctor, quanquã omnia quæ recta sunt, uelit esse in suis auditoribus quãplenissima, in eo tñ cui naturã obstare uiderit, laborabit. Id quoq; uitãdũ (in quo magna pars errat) ne in oratiõe poetas nobis & historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus.

Sua cuiq; proposita lex, suus decor est. Nec comœdia ĩ cothurnos assurgit, nec contra tragœdia socco ingreditur. Habet tamen oĩs eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod cõmune est. Etiam hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas his placuit alicuius, hanc etiã in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas aut iucunditas, in asperis grauibusq; causis ponderi rerum parum respondeant: cum sit diuersa non causarum modo inter ipsas conditio, sed in singulis etiam causis partium: sintq; alia leniter, alia aspere, alia cõcitate, alia remisse, alia docendi, alia mouendi gratia dicenda: quorũ oĩum dissimilis atque diuersa inter se ratio est. Itaque ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem per omnia sequatur addicere. Longe perfectissimus Græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alii, plurima ille: sed non qui maxime imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia cõsequi possem. Quid tamen noceret, uim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligẽtiam Pollionis, iudicium Calui, quibusdam in locis assumere? Nam præter id quòd prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere: tum in tanta rei difficultate unum intuentes, uix aliqua pars sequitur. Ideoq; cum totum exprimere quem elegẽris, pene sit homini inconcessum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quidque loco conueniat, aptemus. Imitatio autem (nam sæpius idem dicam) non sit tantum in uerbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis uiris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia etiam quæ delectationi uideantur data, ad uictoriam spectent: quid agatur prœmio: quæ ratio & quàm uaria narrandi: quæ uis probandi ac refellendi: quanta in affectibus omnis generis mouendis scientia, quantaq; laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta. quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum arcessitur. Hæc si peruiderimus, tum uere imitabimur. Qui uero etiam propria his bona adiecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat siquid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus Orator: quem nunc consummari potissimum oportebat, cum tanto plura exempla bene dicendi supersint, quàm illis qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

ARGVMENTVM.

Tria ad facilitatem eloquentiæ parandam necessaria esse dixit: legendi, scribendi, & dicendi exercitationem. De primo locutus, ad secundum aggreditur, nempe ad stylum, id est modum scribendi. In quo duo consideranda ait: quid, & quo modo scribi oporteat. Priore membro in quintum caput dilato, secundum exequitur. Scribendum esse quamdiligentissime, et quã sæpissime quæ iusto tempore excogitata erunt, & bene collocanda, cum rerum & uerborum certo delectu, repetenda frequenter, & sub incudem reuocanda calore inuentionis refrigerato, atque etiam retractanda quæ semel composita erunt, Sallustii atque Virgilii exemplo. Quæ diligentia & solicitudo initiis necessaria est. Deinde duo genera uitiose scribentiũ notat, unũ eorũ quibus morosis nimium nihil placet: qui meditando & cogitando maiorem temporis partem consumunt, semper unde incipiant quærentes. Aliud eorum qui ex tempore quicquid primus impetus suggerit, effundunt, magna leuitate res temere congerentes. Ex quo dictantes quoq; alii celeriter excipiant, propter uaria eius rei quæ subiungit incommoda, reprobat: inter quos uiam mediam bene scribendi studioso sequendam. & quid illi scribendi initium inuenire uolenti intẽdum sit, præscribit: nempe quid res, locus, tempus, uel personæ poscant. Locum secretum studiis esse aptum, non tamen nemora & syluas: quæ ad studia non uocare, sed potius auocare ad uoluptatem uidentur. Lucubrationem nocturnam esse longe utilissimam. ita tamen, ut ualetudinis habeatur ratio: quæ scribendo & meditando lædi præcipue solet: quarum rerum commoditas si non suppetat, nõ propterea omnibus locis & temporibus meditationi dandam non esse operam. Postremo quibus sit in ceratis tabellis scribendum, quibus in membranis, & quamobrem, quaq; uersuum longitudine, quibúsue relictis marginibus, tradit.

Quomodo scribendum sit. Cap. III.

ET hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longe plurimum affert stylus. Nec immerito M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi uocat. Cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus quæ sunt de Oratore assignando, iudicium suum cum illius authoritate coniunxit. Scribẽdum ergo quamdiligentissime, & quamplurimum. Nam ut terra alte effosa, generandis alendisq; seminibus fœcundior est: sic profectus non à summo petitus, studiorum fructus effundit uberius, & fidelius continet. Nam sine hac quidem conscientia, ipsa illa ex tempore dicendi facultas, inanem modo loquacitatem dabit, et uerba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes uelut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoque casus, cum res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficiant labori certaminum, & usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura uoluit magnum effici cito, præposuitq; pulcherrimo cuique operi difficultatem: quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius uisceribus parentum continerentur. Sed cum sit duplex quæstio, quomodo, et quæ maxime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. Sit primo uel tardus, dum diligens, stylus: quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudeamus, adhibeatur iudicium inuentis, dispositio probatis. Delectus enim rerum uerborumq; agendus est, & pondera singulorum examinanda. Post subeat ratio collocandi, uersenturq; omni modo numeri: non ut quodque se proferet uerbum occupet locum. Quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id quòd sic melius iunguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit, recipit ex integro uires, & uelut repetito spatio sumit impetũ. quod in certamine saliendi fieri uidemus, ut conatum longius petant, & ad illud quo contenditur spatium, cursu ferantur: utque in iaculando brachia reducimus, & expulsuri tela, neruos retro tendimus. Interim tamen, si feret flatus, danda sunt uela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra dum nascuntur, placent: alioqui nec scriberẽtur. Sed redeamus ad iudicium, & retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus, & sane manifestus est etiam ex opere ipso labor. Virgilium quoq; paucissimos die composuisse uersus, author est Varus. Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc moram & solicitudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum, hoc obtinendum est, ut quã optime scribamus: celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendẽt, uerba respõdebunt, compositio sequetur: cũcta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc ẽ rei, Cito scribendo non fit ut bene scribatur: bene scribendo fit ut cito. Sed

to. Sed

to. Sed tum maxime cum facultas illa contigerit, resistamus, ut prouideamus, & ferocientes equos frenis quibusdam coerceamus, qd' non tam moram faciet, quàm nouos impetus dabit. Nec enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere ciuilibus officijs possit, qui singulis actionum partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit satis: omnia mutare, omnia aliter dicere quàm occurrit, uelint: increduli quidam, & de ingenio suo pessime meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptũ ẽ dicere, utros peccare ualidius putẽ, quibus omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate. Qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum æqualem meum, atque à me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ uirum infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Iulius Florus, in eloquẽtia Galliarum (quoniam ibi demũ exercuit eam) princeps, alioqui inter paucos disertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secũdum scholæ adhuc operatum, tristem forte uidisset, interrogauit. Quæ causa frõtis tam adductæ? nec dissimulauit adolescens, tertium iam diem esse, ex quo omni labore materiæ ad scribendum destinatæ non inueniret exordium: quo sibi nõ præsens tantum dolor sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridẽs, Nunquid tu, inquit, melius dicere uis, quàm potes? Ita se res habet, Curandum est ut quamoptime dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim opus est studio, non indignatione. Vt possimus autem scribere etiam plura, & celerius, non exercitatio modo præstabit, in qua sine dubio multũ est, sed etiam ratio: si non resupini, spectantesq; tectum, & cogitationẽ murmure agitantes, expectauerimus quid obueniat: sed quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendũ accesserimus. Sic nobis & initia, & quæ sequũtur, natura ipsa præscribit. Certa sunt enim pleraque, & nisi conniueamus, in oculos incurrunt: Ideoq; nec indocti nec rustici diu quærunt unde incipiant: quo pudendum est magis si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse, quod latet: immutescamus alioqui: si nihil dicendum uideatur, nisi quod non inuenimus. Diuersum est huic eorum uitium, qui primo decurrere per materiam stylo quam uelocissimo uolunt, & sequentes calorem atque impetũ, ex tempore scribunt (hanc syluam uocant) repetunt deinde, & componunt quæ effuderant: sed uerba emẽdantur & numeri, manet in rebus temere congestis quæ fuit leuitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atq; ab initio sic opus ducere ut cælandum non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia ualet. Satis apparet ex eo quòd hanc scribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi delicijs sentiam. Nam in stylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi morã nõ consequens celeritatem eius manus: ille cui dictamus, urget, atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantum, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant: quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetũ consequuntur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo uelut offensator fuerit, inhibetur cursus, atq; omnis quæ erat conceptæ mentis intentio, mora & interdum iracundia excutitur. Tum illa quæ apertiorem animi motũ sequuntur, quæq; ipsa animum quodammodo concitant, quorum est iactare manum, torquere uultum simul et interim obiurgare, quæq; Persius notat, cum leuiter dicendi genus significat,

Nec pluteum, inquit, cædit, nec demorsos sapit ungues:

etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Denique ut semel quod est potentissimum dicam: secretum (quod dictando perit) atque liberum arbitris locum, & quam altissimum silentium scribentibus maxime conuenire nemo dubitauerit. Non tamen protinus audiẽdi, qui credunt aptissima in hoc nemora, syluasq;, quod illa cœli libertas, locorumq; amœnitas, sublimem animum, & beatiorem spiritum parent. Mihi certe iucundus hic magis, quàm studiorum hortator uidetur esse secessus. Nanque illa ipsa quæ delectant, necesse est auocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa simul intendere animus totum potest: & quocunque respexerit, desinit intueri quod propositum erat. Quare syluarum amœnitas, & præterlabentia flumina, & inspirantes ramis arborum auræ, uolucrumq; cantus, & ipsa late circũspiciendi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potius uoluptas ista uideatur cogitationem, quàm intendere. Demosthenes melius, qui se in locum ex quo nulla exaudiri uox, nihilq; prospici posset, recõdebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoq; lucubrantes, silentium noctis & clausum cubiculum, & lumen unũ uelut rectos maxime teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipue bona ualetudo, quæq; eam maxime præstat frugalitas, necessaria est, cum tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectionemq; nobis data, in acerrimum laborem conuertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quàm quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiæ scribendi etiam fatigatio: & abunde, si uacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos, in noctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti uenimus, optimum secreti genus. Sed silentium, & secessus, & undique liber animus, ut sunt maxime optanda, ita non semper possunt cõtingere. ideoq; non statim siquid obstrepet, abijciendi codices erunt, & deplorandus dies: uerum incommodis repugnandum: & hic faciendus usus, ut omnia quæ impediunt, uincat intentio. quam si tota mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum quæ oculis uel auribus incursant, ad animum perueniet. An uero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obuios non uideamus, & itinere deerremus: non consequemur idem si & uoluerimus? Non est indulgendum causis desidiæ. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, nõ nisi omnibus alijs curis uacantes, studendum existimauerimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, conuiuijs etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstãtibus iudicijs, iurgijs, fortuitis etiã clamoribus, erit subito continua oratione dicendũ, si particulas quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire nõ possumus? Propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in litore in quod se maximo cũ sono fluctus illideret, meditans, consuescebat concionũ fremitus non expauescere. Illa quoque minora (sed nihil in studijs paruum est) non sunt transeunda, scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi forte uisus infirmior membranarum potius usum exiget: quæ ut iuuant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere uacuæ tabellæ, in quibus libera adijcienti sit excursio. Nã interim pigritiã emendandi angustiæ faciunt, aut certe nouorum interpositione priora confundunt. Ne latas quidem ultra modum esse ceras uelim, expertus iuuenem studiosum alioqui prælongos habuisse sermones, quia illos numero uersuum metiebatur: idq; uitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum. Debet uacare etiam locus, in quo notentur quæ scribentibus solent

extra ordinem, id est ex alijs quàm qui sunt in manibus loci, occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet, neque differre tutum est: quia interim elabuntur: interim memoriæ sui intentos, ab illa inuentione declinant, ideóque optime sunt in deposito.

ARGVMENTVM.

Styli secundum officium in emendatione eorum quæ primum scripta sunt, consistit: cuius tres esse partes docet, adijcere, detrahere, mutare. Eaq; tria optime præstari posse, si quæ primo calore effudimus, in aliquod tempus reposita, per interuallum sæpe requiramus, & tanquam aliena legamus: ubi modus adhiberi debet. Nam qui nunquam de tabula, quod aiunt, manum tollere possunt, semper inueniẽtes quod mutent, detrahant, & adijciant, magnopere uituperandos esse.

De emendatione. Cap. IIII.

SEquitur emendatio, pars studiorum longe utilissima. Neque enim sine causa creditum est, stylum non minus agere, cum delet. Huius autem operis est, adijcere, detrahere, mutare. Sed facilius in his simpliciusq; iudicium, quæ replenda uel deijcienda sunt. premere uero tumentia, humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata digerere, soluta componere, exultantia coercere, duplicis operæ. Nam & damnanda sunt quæ placuerãt, & inuenienda quæ fugerant. Nec dubium est, optimũ esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponãtur, ut ad ea post interuallum uelut noua atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes fœtus blandiantur. Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim Oratori, cui sæpius scribere ad præsentes usus necesse est. Et ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam uitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud: idq; faciant quoties librum in manus resumpserint, similes medicis & integra secantibus. Accidit itaq; ut cicatricosa sint, & exanguia, & cura peiora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certe quod sufficiat: ut opus poliat lima, non exterat. Temporis quoq; esse debet modus. Nam quód Cinnæ Smyrnam nouem annis accepimus scriptam, & Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum, ad Oratorem nihil pertinet: cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

ARGVMENTVM.

Diuisionis tertio capite factæ, secundum membrum aggreditur, quæ maxime scribenda sint. Nam ibi quo modo quicque scribendum esset, docuit. Ergo principio uertere græca in latinum sermonem: propter rerum & uerborum copiam, figurarum uarietatem, & artis subtilitatem, quibus omnibus abundãt græci, utilissimum esse censet. Hinc & crebram ex latinis conuersionem multum profuturam: siue carmen in orationem solutam conuertamus: siue quid paraphrasi interpretemur, cuius naturam uinq; explicat. Neque id in alienis orationibus modo, uerumetiam in nostris conandum. Atque si facultatem dicendi maximam parare nobis uolumus, ex quæstionibus simplicibus, quæ nullis circunstantijs sunt implicitæ, theses dicunt, eam uel maximam parari posse probat. Deinde ex confirmatione & confutatione sententiarum. Tertio ex declamationibus à rerum ueritate nõ abhorrentibus. Quam etiam facultatem sequenti, historias, propter ubertatem, dialogos & carmina, animi reficiẽdi causa, conscribẽda indicat. Postremo, ser: as etiã causas iuuenibus pponẽdas, quas uel agi audierint, uel etiam alias ad ueritatem comparatas: quas si utrinq; tractauerint, ad aliquod eloquentiæ lumen peruenturos esse.

Quæ scribenda sint præcipue. Cap. V.

PRoximum est ut dicamus quæ præcipue scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ: quæ prima aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum: & secundo, quo iam robustorum studijs ordinem dedimus. Sed de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime ueniat, uertere græca in latinũ ueteres nostri Oratores optimum iudicabãt. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitasse. Id Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit: quinetiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere trãslatos. Id Messalæ placuit: multæq; sunt ab eo scriptæ ad hũc modum orationes: adeo ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanus subtilitate contenderet. Et manifesta est exercitationis huiusce ratio. Nam & rerum copia græci authores abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerunt. & hos transferentibus, uerbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris: figuras uero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac uarias excogitandi etiam necessitas quædam est: quia plerunque à græcis Romana dissentiũt. Sed & illa ex latinis conuersio, multũ & ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest, & uerba poetica libertate audaciora, præsumunt eandem proprie dicendi facultatem. Sed & ipsis sententijs adijcere licet oratorum robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantum uolo, sed circa eosdem sensus certamen atque æmulationem. Ideoq; ab illis dissentio, qui uertere orationes latinas uetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperãdum, aliquid illis quæ dicta sunt, melius posse reperiri: neque adeo ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel non possit. Nisi forte histrionum multa circa uoces easdem uariare gestus potest, orãdi minor uis, ut dicatur aliquid, post quod in eadem materia nihil dicendum sit. Sed esto, neque melius quod inuenimus sit, neque par: est certe proximis locus. An uero ipsi non bis ac sæpius de eadem re dicimus, & quidem continuas nonnunquam sententias? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum alijs non possumus. Nam si uno tantum genere bene diceretur, fas erat existimari præclusam nobis à prioribus uiam. Nunc uero innumerabiles sunt modi, plurimæq; eodem uiæ ducunt. Sua breuitati gratia, sua copiæ: alia translatis uirtus, alia proprijs. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid quod authores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta, lectione secura transcurrimus: sed tractamus singula, & necessario introspicimus: & quantum uirtutis habeant, uel hoc ipso cognoscimus, quód imitari non possumus.

possumus. Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easq; uersemus quàm numerosissime, uelut eadem cera aliæ atque aliæ formæ duci solent. Plurimum autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum locorum, dictorum, factorum diuersitate facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud uirtutis indicium est, fundere quæ natura contracta sunt, augere parua: uarietatem similibus, uoluptatem expositis dare, & bene dicere multa de paucis. In hoc optime facient infinitæ quæstiones, quas uocari θέσεις diximus: quibus Cicero iã princeps in Republica exerceri solebat. His confinis est destructio & confirmatio sententiarum. Nam cum sit sententia, decretum quoddam atq; præceptum: quod de re, idem de iudicio rei quæri potest. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab Oratoribus scimus. Nã qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiosè tractauerit: utique in illis plures excursus recipientibus magis abundabit, eritq; in omnes causas gratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest, Cornelius Tribunus plebis quòd codicem legerit, reus sit: an quæramus, ui olatione maiestas, si magistratus rogationem suam populo ipse recitauerit? Milo Clodium rectène occiderit, ueniat in iudicium: an oporteatne insidiatorem interfici, uel perniciosum Reipublicæ ciuem, etiam si non insidietur? Cato Martiam honestène tradiderit Hortensio: an, conuenia͂tne res talis bono uiro? De personis iudicatur, sed de rebus contenditur. Declamationes uero, quales in scholis Rhetorum dicuntur, si modo sunt ad ueritatem accommodatæ, & orationibus similes, nõ tantum dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inuentionem & dispositionem pariter exercent, sed etiam cum est consummatus, ac iam in foro clarus. Alitur, enim atque enitescit uelut pabulo lætiore facũdia, & assidua contentionũ asperitate fatigata renouatur. Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda: & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere, contrarium fuerit, sicut athletæ remissis quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate, ocio & iucundioribus epulis reficiuntur. Ideoq; mihi uidetur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ luminis, quòd in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & durescat articulus, & ipse ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit ac reparat hæc uelut sagina dicendi: sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulacris: usqueadeo ut difficile ab his digressos sit assuefacere ne ab illa in qua prope consenuerint umbra, uera discrimina uelut quendam solem reformident: quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut cum ei summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impensè petierit, uti subsellia in basilicam transferrẽtur. ita illi cœlum nouum fuit, ut omnis eius eloquentia contineri tecto ac parietibus uideretur. Quare iuuenis qui rationem inueniendi eloquendiq; à præceptoribus diligenter acceperit (quod non est infiniti operis, si docere sciant) & exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, Oratorem sibi aliquem (quod apud maiores fieri solebat) deligat, quem sequatur, quem imitetur: iudicijs intersit quamplurimis, & sit certaminis cui destinatur, frequens spectator: tum causas uel easdem quas agi audierit stylo & ipse componat, uel etiam alias, ueras modo: & utrinque tractet: &, quod in gladiatoribus fieri uidemus, in rebus actis exerceatur: ut fecisse Brutum diximus pro Milone. Melius hoc, quàm rescribere ueteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cum alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione. Citius autem sic idoneus erit iuuenis, quem præceptor coegerit in declamando quàm simillimum esse ueritati, & per totas ire materias: quarum nunc facillima & maxime fauorabilia decerpũt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, & consuetudo classium certis diebus audiendarum: nonnihil etiam persuasio patrum numerantium potius declamationes, quàm æstimantium. Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor maiore numero quàm sustinere possit, onerabit: & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controuersia, non (ut quidam uolunt) quæ in rerum natura, dicantur: & uel longiore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, uel materias diuidere permittet. Vna enim diligẽter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur: nec illa quæ prima sunt, seruẽt suam legem, iuuenibus flosculos omnium partium in ea quæ sunt dicturi congerentibus: quo fit, ut timentes ne sequentia perdant, priora confundant.

ARGVMENTVM.

Legendi & scribendi absoluta ratione, priusquam ad dicendi modum, quod tertium est, perueniat, de cogitatione, quam locat inter duo postrema mediam loquitur: quæ quanti sit usus atque utilitatis, primum eleganter describit. Deinde quomodo firma & ualida cogitandi uis parari possit, demonstrat: uidelicet si longa dicendi exercitatione formam nobis fecerimus, quæ cogitantes sequatur: hinc animo & memoria pauca complecti primum, deinde per incrementa paulo plura consuescamus: sic fore ut illa usu augeatur, & exercitatione retineatur, firmissimaq; euadat. Id exemplis Eriphyli, Metrodori, & Hortensij probat. Verum quod in omnibus artis partibus: ita hic cauendum monet, ne cogitatis ita superstitiose adhæreamus, ut si fortuna quid plausibile ex tempore offerat, repudiare uelimus.

De cogitatione. Cap. VI.

Roxima stylo cogitatio est, quæ & ipsa uires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalemq; fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimi. Nam scribere nec ubique nec semper possumus, cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodũ horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inuenit uacui, nec ocium patitur. Neque uero rerum ordinem modo (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit, sed uerba etiam copulat, totamq; ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerunque inhæret fidelius, quod nulla scribendi securitate laxatur. Sed ne ad hanc quidem uim cogitandi perueniri potest aut subito, aut cito. Nam primum facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur: tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo quæ reddi fideliter possint: mox per incremẽta tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda usu: & exercitatione multa continenda est; quæ quidem maxima ex parte memoria constat:

ideoq; aliqua mihi in illum locum differenda sint. Eo tamen peruenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio adiutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, quæq; scripserit atq; edidicerit, in dicendo fidem seruent. Cicero certe græcorum Metrodorum Scepsium, & Eriphylum Rhodiũ, nostrorũq; Hortensium tradidit, quæ cogitauerant, ad uerbum in agendo retulisse. Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiose cogitatis demum est inhærendum. Neque enim tantũ habent curæ, ut non sit dandus & fortunæ locus, cum sæpe etiam scriptis ea quæ subito nata sunt, inserantur. Ideoq; totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut & digredi ex eo, & redire in id facile possimus. Nam ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam, & certam: ita refutare temporis munera, longe stultissimum est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adiuuare possit. Id autem, fiet memoriæ uiribus, ut illa quæ complexi animo sumus, fluant secura: non sollicitos & respicientes, & una spe suspẽsos recordationis, nõ sinant prouidere: alioqui uel extemporalem temeritatem malo, quàm male cohærentem cogitationem. Peius enim quæritur retrorsus: quia cum illa desideramus, ab alijs auertimur: & ex memoria potius repetimus, quàm ex materia. Plura sunt autem, si utrinque quærendum est, quæ inueniri possunt, quàm quæ inuenta sunt.

ARGVMENTVM.

Qui legendi, quæ scribenda, & quomodo tradidit Rationem dicendi, quod ultimum erat, aggreditur. Primum facultatis extemporalis utilitatem, ex adiunctis, consequentibus, & similibus commendat. Deinde quo pacto parari & retineri possit, docet. Parari, si dicendi artem probe tenuerimus: si quo & qua sit perueniendum, si partes causarum, ordinem, quæstionum, quæ dispositio rerum, quid loco primo, quid secundo, ac deinceps sit collocandum, sciuimus. Quibus extra artem, ex labore & studio adiungit, ut copiam optimi sermonis nobis paremus: ut orationem multo & fideli stylo, consuetudine atque exercitatione formemus: cuius colorem etiam ex tempore dicta referant: ut non solum animi naturali mobilitate, uerumetiam præcedente intentione, usu quodam irrationali, quem tamen ars præcedat, adhibitis rerum imaginibus, & ut mentis plurimum ualeamus. Pudorem quoque, & gloriæ cupiditatem, ad hanc facultatem plurimum conferre contendit: ad quam paulatim à paruis initijs frequenti meditatione & usu perueniendum sit. Porro retineri eadem qua paratur exercitatione, quam duplicem esse uult: primam, qua audientibus pluribus, de quorum iudicio atque opinione sumus solliciti, plura quotidie dicendo exercemur. Alteram, qua nobiscum cogitamus: & totas materias silentio persequimur: quarum comparatione facta, uaria commoda commemorat. Atque ut exacto & perfecto sermone uti consuescamus, & diligenter plurima scribendo, optime & facillime dicere discamus, præcipit.

Quemadmodum extemporalis facultas paretur & contineatur. Cap. VII.

Aximus uero studiorum fructus est, & uelut præmium quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore dicendi facultas, quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia ciuilibus officijs renunciabit, & solam scribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. Vix enim bonæ fidei uiro conuenit, auxilium in publicum polliceri, quod in præsentissimis quibusq; periculis desit: ut indicare portum, ad quem nauis accedere, nisi lenibus uentis uecta, non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, uel apud magistratus, uel repræsentatis iudicijs continuo agendi. quarum siqua non dico cuicunque innocentium ciuium, sed amicorum ac propinquorum alicui euenerit, stabitne mutus, & salutarem petentibus uocem, statim, si non succurratur, perituris, moras & secessum & silentium quæret, dum illa uerba fabricentur, & memoriæ insidant, & uox ac latus præparetur? Quæ uero patitur hoc ratio, ut quisquam sit Orator imparatus ad casus? Quid cum aduersario respondendum erit, fiet? Nam sæpe ea quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus, fallunt, ac tota subito causa mutatur. Atque ut gubernatori ad incursus tempestatum, sic agenti ad uarietatem causarum ratio mutanda est. Quid porro multus stylus, & assidua lectio, & longa studiorum ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipientibus difficultas? Perisse profecto confitendum est præteritum laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc ago, ut ex tempore malit: sed ut possit. Id autem maxime hoc modo consequemur. Nota sit primum dicendi uia. Neque enim prius contingere cursus potest, quàm scierimus quò sit, & quá perueniendum. Nec satis est non ignorare quæ sint causarum iudicialium partes, aut quæstionum ordinem recte disponere, quanquam ista sunt præcipua, sed quid quoq; loco primum sit, quid secundum, ac deinceps: quæ ita sunt natura copulata, ut mutari aut interuelli sine confusione non possint. Quisquis autem uia dicet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie, uelut duce: propter quod homines etiam modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus seruant. Deinde, quid quoque loco quærãt, scient: nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur, nec confundent ex diuersis orationem, uelut salientes huc, illuc, nec usquam insistentes. Postremo habebunt modum & finem, qui esse citra diuisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, peruenisse se ad ultimum sentiẽt. Et hæc quidem ex arte: illa uero ex studio, ut copiam sermonis optimi, quẽadmodum præceptum est, comparemus: multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem etiam quæ subito effusa sunt, reddant: ut cum multa scripserimus, etiã multa dicamus. Nam consuetudo & exercitatio facilitatem maxime parit: quæ si paululum intermissa fuerit, non uelocitas illa modo tardatur, sed & ἀπαρνημα ipsum coit atque concurrit. Quanquam enim opus est naturali quadam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperq; nostram uocem prouisa & formata cogitatio excipiat, uix tamẽ aut natura aut ratio in tam multiplex officium diuiserit animum queat, ut inuentioni, dispositioni, elocutioni, ordini rerum uerborumq;, tum ijs quæ dicit, quæ subiuncturus est, quæ ultra spectanda sint, adhibita uocis, pronunciationis, gestus obseruatione, una sufficiat. Longe enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat: quantumq; dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut donec perueniamus ad finem, non minus prospectu procedamus quàm gradu, si non intersistentes offensantesq; breuia illa atque concisa singultantium modo eiecturi sumus. Est igitur usus quidam irrationalis, quam græci ἄλογον τριβὴν uocant, quo manus in scribendo decurrit, quo oculi totos simul in lectione uersus, flexusq; eorum & transitus intuẽtur, & ante sequentia uident, quàm priora dixerunt. Quo constant miracula illa in scenis pilariorum ac uentilatorum, ut ea quæ emiserint, ultro uenire in manus credas, & quà iubentur decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus ars antecesserit, ut

ipsum

ipsum illud quod in se rationem nō habet, in ratione uersetur. Nam mihi ne dicere quidem uidetur nisi qui disposite, ornate copiose dicit. Sed nec tumultuarij nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem iurgantibus etiam mulierculis superfluere uideo, quem si calor ac spiritus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit) Deum tunc affuisse, cum id euenisset, ueteres Oratores (ut Cicero dicit) aiebant. Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt, & dilatæ non reuertuntur. Vtique uero cum infelix illa uerborum cauillatio accessit, & cursus ad singula uestigia restitit, non potest ferri contorta uis. Sed ut optime uocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ de quibus dixi rerū imagines, quas uocari φαντασίας indicauimus, omniaq; de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos facit, & uis mentis. Ideoq; imperitis quoque, si modo sunt aliquo affectu concitati, uerba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut si per aliquam rectam uiam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea, circaq; intuemur, nō ultimum tantum uidemus, sed usque ad ultimum. Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit, & dicendorum expectata laus: mirumq; uideri potest, quòd cum stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentia, ut miles congestu signorum, excitatur. Nanque & difficiliorem cogitationem exprimit & expolit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se uoluptatis, maxime tamen præsenti fructu laudis opinionisq; ducatur. Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere: sed sicut in cogitatione præcepimus, ita facilitatem quoque extemporalem à paruis initijs paulatim perducemus ad summam: quæ neque perfici neque contineri nisi usu potest, cæterum peruenire eo debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior: cum hanc felicitatem non in prosa modo multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, & Licinius Archias. Credendum enim Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non et fecerint quidam hoc, & faciant: quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quàm exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum. Neque uero tantam esse unquam fiduciam facilitatis uelim, ut non breue saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad ea quæ dicturi simus dispicienda sumamus. quod quidem in iudicijs ac foro datur semper. neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit, agat. Declamatores quosdam peruersa ducit ambitio, ut exposita controuersia protinus dicere uelint: quid etiam, quod est in primis friuolum ac scenicum, uerbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet inuicem eloquentia: & qui stultis uideri eruditi uolunt, stulti eruditis uidentur. Siqua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & uis omnis intendenda rebus, & in præsentia remittendum aliquid ex cura uerborum, si utrunque non dabitur. tum & tardior pronunciatio moras habet, & suspensa ac uelut dubitans oratio: ut tamen deliberare, non hæsitare uideamur. Hoc, dum egredimur è portu, si nos nondum aptatis satis armamentis aget uentus: deinde paulatim simul euntes aptabimus uela, & disponemus rudentes, & impleri sinus optabimus. Id potius, quàm se inani uerborum torrenti dare quasi tempestatibus quo uolent auferendum. Sed minore studio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim semel percepta, non capitur: stylus quoq; intermissione paulum admodū de celeritate deperdit: promptum hoc, & in expedito positum, exercitatione sola continetur. Hac uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum simus iudicio ac opinione soliciti. rarū est enim ut satis se quisquam uereatur. Vel soli tamen dicamus potius, q̄ non omnino dicamus. Est illa exercitatio cogitandi, totasq; materias uel silentio (dum tamen quasi dicat intra seipsum) persequendi, quæ nullo non & tempore & loco, quando non aliud agimus, explicari potest, & est in parte utilior, quàm hæc proxima. Diligentius enim componitur, quàm illa, in qua contextum dicendi intermittere ueremur. Rursus illa prior plus confert, uocis firmitatem, oris facilitatem, motum corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat Oratorem, & iactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur. Studendum uero semper, & ubique. Neq; enim ferè tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucratiue, ut Cicero Brutum facere tradit, operæ ad scribendum aut dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem, quicquid loquemur, ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquam est magis, quàm cum multa dicemus ex tempore. Ita enim seruabitur pondus, & innatās illa uerborum facilitas in altum reducetur: sicut rustici proximas uitis radices amputant, quæ illam in summum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrunque cum cura & studio fecerimus, inuicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo, quoties licebit, si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi, debent tamen a initi, ut neque deprehensus Orator, neque litigator destitutus esse uideatur. Plerunque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria, & utique initia scribant, cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur: subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium commentarijs ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quoque & inuenti forte ut eos dicturus quisque composuerat, & in libros digesti: ut causarū quæ sunt actæ à Seruio Sulpitio, cuius tres orationes extant. Sed hi, de quibus loquor, commentarij ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriā posteritatis esse uideantur compositi. Nam Ciceronis ad præsens modo tempus aptatos libertus Tyro contraxit, quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles. In hoc genere prorsus recipio hāc breuem annotationem, libellosq; qui uel manu teneantur, & ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, quo scripserimus, in summas siue cōmentarios & capita conferre. Facit enim & discendi negligentiam hæc ipsa fiducia, & lacerat ac deformat orationem.

Ego autem ne scribendum quidem puto, quod simus memoria persecuturi. Nam hic quoq; accidit, ut reuocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrunq; animus æstuat, cū & scripta perdidit, & nō quærit noua. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA

LIBER VNDECIMVS.

ARGVMENTVM.

Vim eloquendi citra facilitatem dicendi firmam, quæ legendo, scribendo & dicendo paratur, consummatã & prefectam esse non posse, & quid horum unumquodque (quibus imitationem, emendationem & cogitationem adijcunt) proprium haberet, superiore libro tradidit. Huius autem initio irritos adhuc esse in eloquentia nostros conatus, nisi apte & congruenter dicere studeamus, atque omnem ornatum insulsum & ridiculum esse, nisi hæc illi uirtus contingat, profitetur. Id egregijs similitudinibus, & Ciceronis authoritate probat. Apte dicere uolenti, obseruanda primum, deinde uitanda præscribit. Obseruanda, ut quid cuique orationis parti congruat: quid rei, loco, tempori, iudici conciliando, docendo & mouendo, consideret: cum omnis ornatus rei cui adhibetur, conditione constet. Nec solum quid expediat, uerum etiam quid deceat, animaduertendum: quæ duo ut aliquando coniuncta sint, aliquando etiam separentur: ut apparet ex causa Socratis, Africani maioris, & Rutilij. Perundendum itaque non minus quid dicas, quàm quo loco: quare non esse hanc uirtutem minus inuentionis quàm elocutionis. Vitanda, sui iactationem longe uitiosissimam, à qua Ciceronem contra obtrectatores uindicat & purgat: quamuis oratori eloquentiæ fiduciam concedat: Arrogantiam, qua iudicasse de causa, & iudicibus prætre quodammodo uelle qui dicit, uidetur: Actionem impudentem, tumultuosam, iracundam, summissam, adulationem, affectatam scurrilitatem: In rebus ac uerbis turpibus nullum pudorem, atque in omni negotio neglectam authoritatem. Eloquentiæ genus ad personas, tempora, causas & res accõmodãdũ. Personas esse uel senes, quibus pressum & mite dicendi genus conuenit: uel iuuenes, quibus uberius, et magis luxurians: uel milites, quibus simplicius: uel Philosophos, quibus inornatum & sine affectibus: Vel Principes & Imperatores, quibus genus quoddam medium, ornatum quidem, sed seueritate temperatum. Atque horum omnium alios esse actores, alios litigatores, alios iudices: quibus omnibus ex præceptis exordij libro quarto traditis sit tribuenda conueniens oratio. In tempore & loco hæc esse quoque consideranda: Tempus, an sit liberum, lætum, triste, angustum. Locus an sit publicus, priuatus, sacer, prophanus, celeber, secretus, aliena ciuitas, nostra, castra, forum, curia, campus, theatrum, domus: quibus omnibus seruato decoro congruens tribuẽda sit oratio. Causa si demonstratiui sit generis, ut ad delectationem audientium componatur: si alterius in actu & contentione positi, ut dicendi lenocinia respuat, & res serias sequatur. Hinc quid declamantes deceat, & quibus affectibus uti debeant. Quæ moderatio quarundam causarum propria. Quo pacto quæ natura sunt indecora & turpia, tractanda sint. Qua ratione excusanda, hominibusq; probanda, atque etiam laudanda, exemplis ex Ciceronis pro Cluentio, pro Murena, & alijs orationibus, demonstrat. Item qua ratione in alijs reprehendenda sint quæ feceris, ex oratione pro Ligario. Atque ut sit de pudendis querendum, ut aspera sint mollienda: utque fortunam, aut ordines, gentésue aut populos insectari decenter possis, atque ut uerborum moderatione rei detrahatur sit inuidia, promptis ex eodem exemplis tradit.

Præfatio, & de apte dicendo. Cap. I.

Arata, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi, cogitandiq;, & ex tempore etiam, cum res posceret, orandi: proxima est cura, ut dicamus apte: quã uirtutem quartam elocutionis Cicero demõstrat, quæq; meo quidem iudicio maxime necessaria est. Nam cum sit ornatus orationis uarius & multiplex, conueniatq; alius alij: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non illustrabit eam, sed ẽt destruet, & uim rerum in contrarium uertet: Quid enim prodest esse uerba & latina, & significãtia, & nitida, figuris etiam numerisq; elaborata, nisi cum ijs in quæ iudicem duci formariq; uolumus, consentiant? Si genus sublime dicendi paruis in causis, paruum limatumq; grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque uiolentum iucundis adhibeamus? Vt monilibus, & margaritis, ac ueste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum, deformentur uiri: nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius, fœminas deceat. Hunc locum Cicero breuiter in tertio de Oratore libro perstringit: neque tamen uideri potest quicquam omisisse, dicendo, non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus. Nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos Oratores, hominesq; eruditissimos dicat, satis habet partem hanc uelut notare inter agnoscentes: & hic Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota, ideoq; breuius à se dici, quanquam sit fusus locus, tractetúrq; a philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discentibus tradimus: ideóq; paulo pluribus uerbis debet haberi uenia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mouendo iudici conueniat, quid quaque parte orationis petamus. Ita neque uetera, aut translata, aut ficta uerba in incipiendo, narrando, argumentando tractabimus; neque decurremus contexto nitore circumitus, ubi diuidenda erit causa, & in partes suas digerenda: neque humile atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsa dissolutum, epilogis dabimus: nec iocis lachrymas, ubi opus erit miseratione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam sua quàm rei cui adhibetur conditione cõstat. nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non elocutionis tantum genere constat. sed est cum inuentione commune. Nam si tantum habent etiam uerba momentum, quanto res ipsæ maius? quarũ quæ esset obseruatio, suis locis subinde subiecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit: Nec me fugit plerunque hæc esse coniuncta. Nam quod decet, ferè prodest: neque alio magis animi iudicum conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiũt. Quoties autẽ pugnabunt, ipsam utilitatẽ uincet quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, q̃ si esset usus illo iudiciali genere defensiõis, & oratione summissa cõciliasset iudicum animos sibi, crimenq; ipsum

solicite

solicitè redarguisset? Verum id eum minimè decebat: ideoq; sic egit ut qui pœnā suā honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim uir sapientissimus, quod superesset ex uita, sibi perire, quàm quod præterijsset, & quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorū se iudicijs reseruauit, breui detrimento iam ultimæ senectutis, æuum seculorum omnium consecutus. Itaque quāuis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptā attulisset, uti ea noluit: cum bonam quidem, sed parum sibi conuenientem iudicasset. Quo uel solo patet, non persuadendi, sed bene dicendi finem in Oratore seruandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est maius) homini fuit. Et nos secundum communem potius loquendi consuetudinem, quàm ipsam ueritatis regulam, diuisione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus. Nisi forte prior ille Africanus, qui patria cedere, quàm cum Tribuno pleb. humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi uidetur consuluisse: aut P. Rutilius uel cum illo penè Socratico genere defensionis est usus uel cum reuocante eū P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret nesciebat. Hi uero parua illa, quæ abiectissimus quisque animus utilia credit, si cum uirtute conferantur, despicienda iudicauerunt: ideoq; perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neq; nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro admodum euenit. Cæterum idem ferè (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit. Est autem quod omnes & semper & ubique suadere ac dicere honestè facereq; deceat, contraq; neminem ullo unquam in loco turpiter. Minora uero, quæq; sunt ex medijs, plura sunt talia: ut alijs sint concedenda, alijs non sint: aut pro personis, tempore, loco, causa, magis ac minus uel excusanda debeant uideri, uel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, diuidēda ratio est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco conuenire. In primis igitur omnis sui uitiosa iactatio est, eloquentiæ tamen in Oratore præcipuè: affertq; audientibus nō fastidium modò, sed plerunque etiam odium. Habet enim mens nostra natura sublime quiddam & erectū, & impatiens superioris. Ideoq; abiectos, aut summittentes se, libenter alleuamus, quia hoc facere tanquā maiores uidemur, & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. Atqui se supra modū extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se maiorem, quàm minores cæteros facere. Inde inuident humiliores. Hoc uitium est eorum, qui nec cedere uolunt, nec possunt contendere, rident superiores, improbāt bonos. Plerunq; uero deprehendas arrogātium fallacē de se opinionem: sed in his ueris quoq; sufficit conscientia. Reprehēsus est in hac parte non mediocriter Cicero, quāquam is quidem rerum à se gestarū maior, quàm eloquentiæ fuit in orationibus utique iactator. Ac plerūq; illud quoq; non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adiutoribus in opprimenda coniuratione: aut respondebat inuidiæ, cui tamē non fuit par, seruatæ patriæ pœnam passus exilium: ut illorum quæ egerat in consulatu, frequēs commemoratio, possit uideri non gloriæ magis quàm defensioni data. Eloquentiam quidem cum plenissimā diuersæ partis aduocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodicè arrogauit. Illius sunt enim, Siquid est in me ingenij, Iudices, quod sentio quàm sit exiguum. &, Nam quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparaui. Quinetiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quāuis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendū magis idoneus ueniret, dicendi tñ facultatē magis illi detraxit, quàm arrogauit sibi: seq; non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eum consequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquā in dialogis, aliena tamen persona, uerum de eloquētia sua dicit. Et aperte tñ gloriari, nescio an sit magis tolerabile uel ipsa uitij huius simplicitate, quàm illa iactatione peruersa, si abūdans opibus pauperem se, nobilis obscurū, potens infirmum, & disertus imperitum planè & infantem uocet. Ambitiosissimum gloriādi genus est ēt deridere. Ab alijs ergo laudemur. Nā ipsos, ut Demosthenes ait, erubescere ēt cum ab alijs laudabimur, decet. Neq; hoc dico, non aliqñ de rebus à se gestis Oratori esse dicendū, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tñ ita emēdauit, ut necessitatē in faciēdi ostēderet, inuidiāq; oēm in eum regereret, qui hoc se coegisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa cōiuratione Catilinæ, sed modo id uirtuti Senatus, modo prouidētiæ deorū immortalium assignat. Plerūq; contra inimicos atq; obtrectatores plus uindicat sibi. erant enim tuenda cū obijcerētur. In carminibus utinā pepercisset, quæ nō desierūt carpere maligni, Cedāt arma togæ, concedat laurea linguæ, &,

O fortunatam natam me consule Romam.

Et Iouem illū, à quo in concilium deorum aduocatur: et Mineruā, quæ oēs eum artes edocuit. quæ sibi ille, secutus quædā Græcorum exempla permiserat. Verum eloquentiæ ut indecora iactatio, sic nonnunquā concedenda fiducia est. Nam quis reprehēdat hæc. Quid putem? contēptumne me? Nō uideo nec in uita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenij, quod despicere possit Antonius. Et paulo post apertius, An decertare mecū uoluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi pro me, & contra Antonium dicere? Arrogātes & illi, qui se iudicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nā & inuiti iudices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc Oratori contingere inter aduersarios, quod Pythagoræ inter discipulos cōtigit, potest, Ipse dixit. Sed istud magis minúsue uitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, authoritate: quæ tamen uix in ullo tāta fuerint, ut non hoc affirmationis genus tēperandū sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumētum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, Equitis Romani esse filium se defendēte: ille fecit hoc etiam fauorabile, coniungēdo cum iudicibus dignitatē suam: Equitis aūt Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neq; his iudicantibus oportuit, neq; defendētibus nobis. Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora: sed ut quisq; ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendēdus. Videas aūt rixatores quosdā neq; Iudicū reuerentia, neque agendi more ac modo contineri, quo ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis quàm in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerunq; oratio, & animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodiderunt, Vt uiuat, quēque etiam dicere. Humiliora illa uitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac uerbis parum modestis ac pudicis uilis pudor, in omni negocio neglecta authoritas: quæ ferè accidunt ijs qui nimiū aut blandi esse, aut ridiculi uolūt. Ipsum etiam eloquētiæ genus alios aliud decet. Nam neque tā plenum & erectū & audax & præcultum senibus conuenerit, quàm pressum, & mite, & limatū, & quale intelligi uult Cicero cū dicit orationē suā cepisse canescere: sicut uestibus quoq; non purpura coccoq; fulgētibus illa ætas satis apta sit. In iuuenibus ēt uberiora paulo, & penè periclitātia ferūtur. At ī iisdē siccū & solicitū & cōtractū dicēdi ꝓpositū, plerūq; affectatiōe ipsa seueritatis īuisū ē: qñ ēt morū senilis authoritas, īmatura ī adolescētibus creditur. Sīpliciora militares decent. Philosophiam ex ꝓfesso (ut qdā faciūt) ostētātibus, parū decori sunt pleriq; oratiōis ornatus, maximeq; ex affectibus, quos illi uitia dicūt. Verba quoq; exqsitiora, & cōpositio numerosa tali ꝓposito diuersa. Nō

enim solū illa lætiora, qualis à Cicerone dīr, Saxa atq; solitudines uoci rñdēt: sed ēt illa quāq̃ plena sanguinis, Vos.n.iā Albani tumuli atq; luci, nos inq̃ ĩploro atq; testor, uosq; Albanorū obrutæ aræ, sacrorū po. Ro. sociæ & æquales: non cōueniant barbæ illi atq; tristitiæ. At uir ciuilis, uereq; sapiens, qui se non ociosis disputationibus, sed administrationi Reip. dederit (à qua lōgissime isti qui philosophi uocātur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit ualent, libenter adhibebit: cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. Est quod principes deceat, alijs non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator, & hic qui bello ciuili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit. Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba aduersus Agamemnonem à Thersite habita ridētur: da illa Diomedi, aliique cui pari, magnum animum ferre præ se uidebuntur. Ego te consulem putem, inquit L. Crassus Philippo, cum tu me non putes senatorem? Vox honestissimæ libertatis, non tamen ferres quencūq; dicentem. Negat se magni facere aliquis poetarum, utrum Cæsar ater an albus homo sit: insania. uerte, ut idem Cæsar de illo dixerit, arrogantia est.

Maior in psonis obseruatio est apud comicos tragicosq;. Multis enim utuntur, & uarijs. Eadem & eorum qui orationes alijs scribebant, fuit ratio, & declamantium est. Nō enim semper ut aduocati, sed plerunq; ut litigatores dicimus. Veruntamen in ijs causis quibus aduocamur, eadem differentia diligenter est custodienda. Vtimur enim fictione personarum, & uelut ore alieno loquimur: dandiq; sunt ijs quibus uocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid asperius lictore Verris, Vt adeas, tantum dabis? Quid fortius illo, Cuius inter ipsa uerberum supplicia, una uox audiebatur, Ciuis Romanus sum? Quàm dignæ Milonis in peroratione ipsa uoces eo uiro, qui pro Republica seditiosum ciuem toties compescuisset, quiq; insidias uirtute superasset? Denique non modo quot in causa, totidem in prosopopœia sunt uarietates: sed hoc etiam plures, quòd in his puerorum, fœminarum, populorum, mutarum etiam rerum assimulamus affectus, quibus oībus debetur suus decor. Eadem in ijs pro quibus agemus, obseruanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendū est, ut quisque honestus, humilis, inuidiosus, fauorabilis erit, adiecta propositorum quoque & anteactæ uitæ differentia. Iucundissima uero in Oratore humanitas, facilitas, moderatio, beneuolentia. Sed illa quoque diuersa bonum uirum decent, malos odisse, publica uice cōmoueri, ultum ire scelera & iniurias, & omnia, ut initio dixi, honesta. Nec tantū quis, & pro quo, sed etiā apud quem dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen, & potestas: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, priuatum tātum liberum, ratio est: nec eodē sono publica iudicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nā ut orātem pro capite solicitudo deceat & cura, & oēs ad amplificādā orationem quasi machinæ: ita in paruis rebus iudicijsq; uana sint eadem, rideaturq; merito qui apud disceptatorem de re leuissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis confessione, nō mō se animo cōmoueri, sed etiā corpore ipso perhorrescere. Quis uero nesciat quin aliud dicendi genus poscat grauitas senatoria, aliud aura popularis? cum ēt singulis iudicantibus, non idem apud graues uiros, quod leuiores: non idē apud eruditum, quod militarem ac rusticum deceat. sitq; nōnunquā summittenda & contrahēda oratio, ne iudex eā uel intelligere uel capere non possit. Tempus quoq; ac locus egent obseruatione propria. Nā & tempus tum lætum, tū triste, tum liberum, tum angustum est. Atque ad hæc omnia cōponendus orator. Et loco publico priuatóne, celebri an secreto, aliena ciuitate an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimū, ac suā quicque formā, & proprium quendā modum eloquētiæ poscit: cum ēt in cæteris actibus uitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conueniat. & pleraque quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quàm mos permiserit, turpia habeātur. Illud iam diximus, quāto plus nitoris & cultus demonstratiuæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quàm, quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ iudicialesq; permittāt. Hoc adhuc adijciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi uirtutes, quo minus deceāt, effici conditione causarum. An quisquā tulerit reum in discrimine capitis, præcipuè qui apud uictorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex uetustate uerbis, compositione quæ sit maximè à uulgari usu remota, decurrentibus periodis, quā lætissimis locis sententijsq; dicentem? Non perdant hæc omnia necessariā periclitāti solicitudinis colorem, petendumq; etiā innocentibus misericordiæ auxilium? Moueaturne quisquā eius fortuna quem tumidum, ac sui iactātem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti sorte uideat? Non imo oderit reum uerba aucupantem, & anxium de fama ingenij, & cui esse diserto uacet. Quod mire Cælius in defensione causæ qua reus de ui fuit, comprehendisse mihi uidetur, Ne cui uestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, meus aut uultus molestior, aut uox immoderatior aliqua, aut denique, quod nimium est, iactatior gestus fuisse uideatur. Atq; sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? Epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adijcietur affectibus, omnes eorum diluet uires, & miserationem securitate laxabit? Age si de morte filij sui, uel iniuria quæ morte sit grauior, dicendum patri fuerit, aut in narrādo gratiam illam expositionis, quæ contingit ex sermone puro atque dilucido, quæret, breuiter ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propositionem ac partitionum captabit leporem, &, ut plerunque in hoc genere moris est, intentione omni remissa loquetur? Quo fugerit interim dolor ille: ubi lachrymæ substiterunt: unde se in medium tam secura obseruatio artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam uocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ uultus seruabitur, si quidem uolet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum iudicātum non reducet. Quod præcipuè declamantibus (neque enim me pœnitet ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut aduocati, sed ut passi subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, cū ius mortis à senatu quidam uel ob aliquam magnam infelicitatem, uel etiam pœnitentiā petunt: in quibus non solum cantare, quod uitium peruasit, aut lasciuire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, et quidē ita, ut in ipsa pbatione magis emineant affectibus decet. Nā qui intermittere in agendo dolorem potest, uidetur posse etiam deponere. Nescio tamen an huius (de quo loquimur) decoris custodia maximè circa eos contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse uideamur. Ideoq; mihi illud Cassij Seueri non mediocriter displicet, Dij boni, uiuo: & quo me uiuere iuuet, Aspernatem reum uideo. Non enim iusta ex causa uel necessaria uideri potest postulasse eū, sed quadā accusandi uoluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriā moderationem quędā causæ desiderāt. Quapropter & qui curationem bonorum patris

postulabit,

postulabit, doleat eius ualetudine: & quamlibet grauia filio pater obiecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo uerbis, sed toto colore actionis, ut id eum nõ dicere modo, sed etiam uere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris uestigia, & sacra quædam patris eius memoria. Iam quomodo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in libro, ut arbitror, septimo dixi. Quando etiam ipsos loqui, quãdo aduocati uoce uti deceret, quartus liber, in quo proœmij præcepta sunt, continet. Esse & in uerbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubiũ est.

Vnum iam igitur huic loco, quod est sanè summæ difficultatis, adijciendum uidetur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæq; non dicere, si utrumlibet esset liberum, maluissemus, nõ tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiorem habere frontẽ potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quàm cum est filio, siue aduocatis in matrem perorandum? aliquãdo tamen necesse ẽ, ut in causa Cluentij Habiti. sed non semper illa uia, qua contra Sassiam Cicero usus est: non quia non ille optimè, sed quia plurimũ refert, qua in re & quomodo lædat. Itaque illa cum filij caput palã ĩpugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, diuinè Cicero seruauit. Primum, ne obliuisceretur reuerentiæ quæ parentibus debetur: deinde ut repetitis altius causis, diligentissimè ostenderet, quàm id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiã necesse esset. primaq; hæc expositio fuit, quanq̃ ad præsentem quæstionem nihil pertinebat. adeo in causa difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quàm quid deceret. Fecit itaq; nomen parentis non filio inuidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. Potest tñ aliquando mater & in re leuiore aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam & satisfaciendo, aut nostram minuemus inuidiã, aut etiã in diuersum eam trãsferemus: & si grauiter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietq; ultro miserabilis. Auertere quoq; in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: & omnia nos passuros, nihil asperè dicturos, testandum: ut ẽt si non possimus non conuiciari, nolle uideamur. Etiam siquid obijciendum erit, officium est patroni, ut id filio inuito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterq; laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendũ est. Nã inter patres etiã filiosq;, cum interuenisset emãcipatio, litigatum scio. In alijs quoque propinquitatibus custodiendum est, ut uniti, & necessario, & parcè iudicemur dixisse: magis autem aut minus, ut cuiq; personæ debetur reuerentia. Eadem pro libertis aduersus patronos obseruãtia. Et ut semel plura complectar, nunquã decebit sic aduersus tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis eiusdem iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquãdo etiã dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulãtes in lædendis his, aut etiã ambitiosos putet. Itaque Cicero quãquã erat in Cottã grauissimè dicturus, neque aliter agi P. Oppij causa poterat, longa tñ præfatione excusauit officij sui necessitatem. Aliquãdo etiã inferioribus, præcipueq; adolescentulis parcere aut mederi decet. Vtitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atratinum, ut eum non inimicè corripere, sed penè patriè monere uideatur. Nã & iuuenis, & nobilis, & non iniusto dolore uenerat ad accusandum. Sed in ijs quidem, in quibus uel iudici, uel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, ueremur offendere. Duæ simul huiusmodi personæ Ciceroni pro Muræna dicenti obstiterunt M. Catonis, Seruijq; Sulpitij: quàm decenter tñ Sulpitio cum omnes concessisset uirtutes, scientiã petendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset quo se uictum homo nobilis & iuris antistes magis ferret? Vt uero rationem defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitij contra honorem Murænæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractauit Catonem? cuius naturã summè admiratus, non ipsius uitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdã in rebus factã duriorẽ uideri uolebat, ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationẽ crederes incidisse. Hæc est profectò ratio, & certissimum præceptorum genus, illius uiri obseruatio, ut cum aliquid detrahere salua gratia uelis, concedas alia omnia: in hoc solo uel minus peritum quàm in cæteris, adiecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit: uel paulo pertinaciorem, uel credulum, uel iratum, uel impulsum ab alijs. Hoc illis cõmune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed ẽt charitas: præterea causa sit nobis iusta sic dicendi: neque id moderate tantum faciamus, sed ẽt necessario.

Diuersum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium, aut nobis inuisorum quædam facta laudãda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio & P. Vatinio inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiã scripserat: uerum causa iusta sit fatendo non se de ingenij fama, sed de fide esse solicitum. Difficilior et ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum Scamãdrum necesse haberet dicere nocentem, cuius egerat causam. Verum illud elegãtissime, cum eorum à quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiã suã excusat: detracturus alioqui plus authoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. Apud iudicem uero cum aut proponitur alienum cõmodum in causa quã susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicẽdi expeditissima. Fiducia enim iustitiæ eius, nõ causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflãdus, ut tãto clarior futura sit fides ac religio in pronunciãdo, quanto minus uel offensæ uel utilitati suæ indulserit. Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit, si forte ad eosdem remittemur, adijcienda ratio uel necessitatis alicuius, si id causæ cedit, uel erroris, uel suspitionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ: perducendusq; omni modo iudex ad iræ pudorem. Accidit etiã nõnunquã, ut eãdem causam de qua pronunciauit, cognoscat iterũ: tũ illud quidem commune, apud alium nos iudicem disputaturos de illius sententia non fuisse: neq; eum emendari ab alio quàm ab ipso fas esse: cæterum ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissimè, & si nihil aliud planè fuerit, dicendum est) patronos non satisfecisse succurret, etiã si apud alios iudices agetur, ut in secunda assertione, aut in centũuiralibus iudicijs duplicibus, parte uicta. Decentius erit, quoties contigerit, seruare iudicum pudorem: de qua re latius in probationum loco dictum est.

Potest euenire, ut in alijs reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus: ut obijcit Tubero Ligario, quòd in Africa fuerit. Et ambitus quidã damnati, recuperãdæ dignitatis gratia reos eiusdẽ criminis detulerunt: ut in scholis luxuriãtem patrem luxuriosus ipse iuuenis accusat. Id quàm decenter fieri possit, equidẽ non inuenio, nisi aliquid reperiatur quod intersit, persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero iuuenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellũ, sed ad frumẽtum coemẽdum ait: ut primũ licuerit, à partibus recessisse: Ligariũ & perseuerasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quẽ & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cũ saluã uterq; Rempublicã uellet, sed pro Iuba atq; Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Cæterum uel facillimum est ibi alicuã culpã accusare, ubi fateris tuã. Verum id iam iudicis est non actoris. Quòd si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœni-

tentiæ. Poteſt enim uideri ſatis emendatus, qui in odium eorũ in quibus errauerat, ipſe conuerſus eſt. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipſa rei non indecens faciunt: ut cum pater ex meretrice natum, quod amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholaſtica materia, ſed non quæ non poſſit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet. uel quòd omnium ſit uotum parẽtum, ut honeſtiores quàm ſint ipſi, liberos habeant (nam & filia nata, meretrix eã mater pudicam eſſe uoluiſſet) uel q. humilior ipſe fuerit (licet enim hoc dicere) uel quòd non habuerit patrem qui moneret: quin eo minus faciẽdum filio fuiſſe, ne renouaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris uitæ neceſſitatem: ne deniq; legem quandã ſuis quoque ſubinde liberis daret. & credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non poſſit. alia prætereo. Neq; enim nunc declamamus, ſed oſtẽdimus nonnunquam poſſe ipſis incõmodis dicentem bene uti. Illic maior æſtus, ubi quis pudẽda queritur, ut ſtuprum, præcipuè in maribus: aut os prophanatum. Non dico ſi loquatur ipſe (nam quid aliud ei quàm gemitus ac fletus, & execratio uitæ conueniat? ut iudex intelligat potius dolorẽ illum, quàm audiat) ſed patrono quoq; per ſimiles affectus eundũ erit, quia hoc iniuriæ genus uerecundius ineſt paſſis quàm auſis. Mollienda eſt in pleriſque alio colore aſperitas orationis, ut Cicero de proſcriptorũ liberis fecit, Quid enim crudelius, quàm homines honeſtis parentibus ac maioribus natos, à Republica ſummoueri? Itaq; durum id eſſe ſummus ille tractandorum animorum artifex confitetur: ſed ita legibus Syllæ cohærere ſtatum ciuitatis affirmat, ut his ſolutis ſtare ipſa nõ poſſit. Aſſecutus itaque eſt, ut aliquid eorũ quoq; cauſa uideretur facere, contra quos diceret. Illud etiã in iocis monui, quàm turpis eſſet fortunæ inſectatio: & ne in totos ordines, aut gẽtes aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinij cogit quædam de uniuerſo genere aliquorum hominum dicere, ut Libertinorum, uel Militum, uel Publicanorum, uel ſimiliter aliorũ: in quibus omnibus cõmune remedium eſt, ut ea quæ lædunt, non libẽter tractare uidearis: nec in omnia impetum facias, ſed in id quod expugnandum eſt: & reprehendens, alia laude compenſes. Si milites cupidos dicas eſſe, non mirum, q. periculorum ac ſanguinis maiora ſibi deberi præmia putent: eoſdem petulantes, & hoc fieri, quòd bellis magis quàm paci aſſueuerunt. Libertinis detrahenda eſt authoritas licet his teſtimonium reddere induſtriæ, per quã exierunt de ſeruitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero uariè detracturus Græcis teſtibus fidẽ doctrinam his concedit ac literas: ſeq; eius gentis amatorem eſſe profitetur. Sardos contẽnit, Allobrogas ut hoſteis incẽctatur: quorum nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi ſolet ſiqua eſt rei inuidia, ſi aſperum dicas nimium ſeuerum, iniuſtum perſuaſione labi, pertinacem ultra modum tenacem eſſe propoſiti: plerũque uelut ipſos coneris ratione uincere, quod eſt molliſſimum. Indecorum eſt ſuper hæc omnia nimium: ideóq; etiam qđ natura rei ſatis aptum eſt, niſi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cuius rei obſeruatio iudicio magis quodã ſentiri, quàm præceptis tradi poteſt. Quantum ſatis ſit, & quantum recipiant aures, non habet hæc res menſuram, & quaſi pondus: quia ut in cibis, alia alijs magis complent. Adijciendum etiam breuiter uidetur, q. ferè dicendi uirtutes diuerſiſſimæ, non ſolũ ſuos amatores habeãt, ſed ab eiſdem ſæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco ſcribit id eſſe optimum, quod cum te facile crediàeris conſequi imitatione, nõ poſſis. Alio uero, non ſe id egiſſe, ut ita diceret quomodo ſe quilibet poſſe confideret, ſed quomodo nemo. Quod poteſt pugnare inter ſe uideri. Verum utrunque, ac merito, laudatur. Cauſa enim modo diſtat: quia ſimplicitas illa, & uelut ſecuritas inaffectatæ orationis, mirè tenues cauſas decet: maioribus illud admirabile dicendi genus magis conuenit. In utroque eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti ſe poſſe conſequi credent, neutrum qui intelligunt.

ARGVMENTVM.

Memoria & pronunciatio potiſſimum ad dicẽdum pertinent: ergo hoc loco commodè tractantur. Hoc itaque capite, quantus eloquẽtiæ theſaurus ſit memoria, quæ res nobis & uerba ſemper repræſentat, ſine qua nulla cõſtet aliarum partiũ, prædicat. Eius partes duas facit: facile percipere, & fideliter continere, non ſolum ſcripta, ſed etiam cogitata: & tam aduerſariorum, quàm noſtra. Vim eius naturalem deſcribit: quæ tamẽ ratione iuuetur, & exercitatione augeatur, firmeturq́. Quare memoriam duplicem eſſe: naturalem & artificioſam contẽdit. Artificioſæ primum inuentorem, & ex quo euentu, Simonidem cõmemorat. Eãq; tribus conſtare, locis, imaginibus, & præceptis oſtẽdit. Loca multa illuſtria, explicata modicis interuallis, imagines rerum & uerborum efficaces, acres, inſignitas deſiderat: quibus modus aliquis ſtatuẽdus ſit: ne uanitate quadam aut oſtentatione minutim concidãtur, quod orationi perpetuæ ediſcendæ parum cõuenit. Ediſcẽdi rationem triplicem facit, tacite ſecum, uoce leniter expreſſa, & alio legente. Primam magnopere probat, ſi cogitationibus & perturbationibus ſimus uacui. Quibus ut occurramus, ſit adhibẽda uox, quæ duplici motu iuuet, audiendi, & dicendi: quæ ſecunda ratio erit. Tertiæ commoda cum incõmodis comparat, & oſtẽdit eſſe maiora. Quo pacto longior oratio memoria complectenda ſit, præcepta tradit: ut per partes ediſcatur, nõ exiguas, ſed quæ locum quenq; ad finem perducant: quibus apponendæ ſint notæ rei conuenientes: ut ſi de naue dicẽdum, anchora: ſi de bello, ſpiculum. Aliquando etiam quæ ab aliquo ſimili memoriam transferunt ad id quod continendũ eſt: ut ſi Fabius tenẽdus ſit, ſuccurrat cunctator ille: ſi Cicero, ueniat in mentẽ ciceris. Aliquando etiam nõ ſimiles: ut ſi annulum alliges, ut cur id feceris, requiras. Reliqua huius rei præcepta ſunt: ut bene ualeamus, ut animus ſit liber cogitationibus, ut digeſtus cibus, ut eadem cera aut tabula utamur in qua ſcripſimus, ut adſit exercitatio cogitandi ediſcẽdiq;, pauca primum, deinde paulatim plura. Vt diuiſione utamur, & bona compoſitione: ut poetica primum ediſcamus, deinde oratoria, tertio ſolutiora numeris: ut tardiora ingenia nocte interpoſita recordationem adhibeant. Poſtremo ingenijs fideli & magna memoria præditis, & tempore abundantibus, ad uerbum ediſcẽda omnia imperat: dura uero aut nulla, extẽporali tamen dicendi facultate ualentibus, comprehenſis animo rebus, eloquẽdi facultatem liberam permittit: & quantum memoria natura ſtudioq; ualeat, Themiſtoclis, Mithridatis, Craſſi, atque Cyri exemplis oſtendit.

De memoria. Cap. II.

MEMORIAM quidam naturæ modo eſſe munus exiſtimauerunt, eſtq́ue in ea non dubiè plurimum: ſed ipſa excolendo, ſicut alia omnia, augetur: & totus de quo diximus, adhuc inanis ẽ labor, niſi cæteræ partes hoc uelut ſpiritu continentur. Nam & omnis diſciplina memoria conſtat, fruſtraq́; docemur, ſi quicquid audimus, præterfluat: & exemplorum, legum, reſponſorum, dictorum, beneque factorum uelut

rum uelut

rum uelut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa uis repræsentat. Neq; immerito thesaurus hic eloquentiæ dicitur. Sed non firmè tantum continere, uerumetiam cito percipere, multa acturos oportet: nec quæ scripseris modo, iterata lectione complecti: sed in cogitatis quoq; rerum ac uerborum contextum sequi: & quæ sint ab aduersa parte dicta, meminisse: nec utiq; eo quo dicta sunt ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid? extemporalis oratio non alio mihi uidetur mentis uigore constare. Nam dum alia dicimus: quæ dicturi sumus, intuenda sunt. ita cum semper cogitatio ultra id quod est, longius quærit: quicquid interim reperit, quodãmodo apud memoriam deponit: quod illa quasi media quædam manus acceptum ab inuentione, tradit elocutioni. Non arbitror aũt mihi in hoc immorãdum, quid sit quod memoriam faciat: quanquam plerique imprimi quædam uestigia nostro animo, quæ uelut ĩ ceris anulorum signa seruentur, existimant. Neq; ero tam credulus, ut quasi habitu tardiorem firmioremq; memoriam fieri putem. Eius autem quod ad animum pertinet, magis admirer naturã, subito res uetustas tanto ex interuallo repetitas reddere se & offerre: nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim: nec uigilantibus, sed etiam quiete cõpositis magis: eoq; illa quoq; animalia quæ carere intellectu uidemus, meminerunt, & agnoscunt, & quãlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes reuertuntur. Quid? non hæc uarietas mira est, excidere proxima, uetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid quod quædam requisita se occultant, & eadem forte succurrunt: nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen quanta uis esset eius, quãta diuinitas illa, nisi in hoc lumen orandi uim extulisset. Non enim rerum modo, sed etiam uerborum ordinem præstat: nec ea pauca cõtexit, sed durat prope in infinitũ, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia quàm memoriæ fides deficit. Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, iuuariq; ratione naturam: cum iidem docti facere illud, indocti & inexercitati non possimus: quanquam inuenio apud Platonem obstare memoriæ, usum literarum: uidelicet quòd illa quæ scriptis reposuimus, uelut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte ualeat mentis intentio, & uelut acies luminum à prospectu rerum quas intuetur, non auersa. Vnde accidit, ut quæ ꝑ plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa contineat.

Artem autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides: cuius uulgata fabula est: Cum pugili coronato carmen quale componi uictoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quòd more Poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris & Pollucis exierat: quapropter partẽ ab iis petere, quorum facta celebrasset, iubebatur. & persoluerunt, ut traditum est. Nam cum esset grande conuiuium in honorem eiusdẽ uictoriæ, atq; adhibitus ei cœnæ Simonides, nuncio est excitus, quòd eum duo iuuenes equis aduecti desiderare maiorem in modum dicebãtur. Et illos quidem non inuenit, fuisse tamen gratos erga se, exitu comperit. Nam uix eo limen egresso, triclinium illud supra conuiuas corruit, atque ita contudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra ẽt omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur, memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter authores dissensio, Glaucóne Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id carmen: & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides uidetur atque Appollodorus, & Eratosthenes & Euphorion & Larissæus Eurypilus tradiderunt: an Cranone, ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam nobilem Thessalum perisse in eo conuiuio constat, adiicitur sororis filius: putant & ortos plerosque ab illo Scopa, qui maior ætate fuerit: quanquam mihi totũ de Tyndaridis fabulosum uidetur. neq; omnino huius rei meminit usquam poeta ipse, profectò non taciturus de tanta sua gloria. Ex hoc Simonidis facto notatum uidetur, iuuari memoriam signatis animo sedibus, idq; credere suo quisq; experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reuersi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in his fecerimus reminiscimur, personæq; subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem reuertuntur.

Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento. Loca discunt quammaximè spaciosa, multa uarietate signata, domum fortè magnam, & in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur: ut sine cũctatione ac mora partes eius omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hærere in occursu. Plus enim quàm firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adiuuet. Tum quæ scripserunt, uel cogitatione complectuntur, & alio signo quo moneantur, notant: quod esse uel ex re tota potest, ut de nauigatiõe, militia: uel ex uerbo aliquo. Nam etiam excidẽtes, unius admonitione uerbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum nauigationis, ut anchora: militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc itaq; digerunt, primum sensum uel locum uestibulo quasi assignant, secundum atrio, tum impluuia circũeũt: nec cubiculis modo aut exedris, sed stratis etiã similibusq; per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repetẽda memoria, incipiũt ab initio loca hæc recensere, & quod cuiq; crediderunt, reposcunt, & eorum imagine admonentur: ut quãlibet multa sint quorũ meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent cõiungentes prioribus sequẽtia solo ediscendi labore. Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quæ uel finguntur, uel sumuntur: imaginibus, uel simulacbris, quæ utiq; fingẽda sunt. Imagines notæ sunt quibus ea quæ ediscenda sunt, notamus: ut quomodo Cicero dicit, locis pro cera, simulachris pro literis utamur. Illud quoq; ad uerbum ponere, optimum fuerit: Locis est utendum multis, illustribus, explicatis modicis interuallis. imaginibus aliquid agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterq; percutere animum possint. Quo magis miror quomodo Methrodorus in XII. signis per quæ Sol meat, trecenos & sexagenos inuenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque iactatio circa memoriam suã potius arte quàm natura gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodesse non negauerim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita, reddenda sint. Nanq; in iis quæ didicerunt locis reponunt res illas, mensam, ut hoc utar. in uestibulo, in atrio puluinum, & sic cætera: deinde relegentes, inueniunt ubi posuerint. Et forsitan in hoc sunt adiuti, qui auctiõe dimissa, quid cuiq; uendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt. quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis quæ orationis perpetuæ erunt. Nam & sensus non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fingendum sit, & horum tamen utrunq; commonet. Sed sermonis alicuius habiti uerborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto quòd quædam nullis simulachris significari possunt, ut certæ coniunctiones. habeamus enim sanè, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ uerba quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nónne impediri quidẽ eorum quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterũt copulata fluere, si propter singula uerba ad sin-

gulas formas respiciendum erit? Quare et Carneades, & Scepsius (de quo modo dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus. Si lōgior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediscere (laborat enim maximè onere) & hæ partes non sint perexiguæ. alioqui nimis multæ erunt, & eam distinguent atq; concident. Nec utique certum imperauerim modum, sed maxime ut quisque finietur locus: nisi forte tam sit numerosus, ut ipse quoq; diuidi debeat. Dandi sunt certi quidā termini, ut contextum uerborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo coniungat. Non est inutile, quo facilius hereāt, aliquas apponere notas, quarum recordatio cōmoneat & quasi excitet memoriam. Nemo enim ferè tā infelix, ut quod cuiq; loco signū destinauerit, nesciat: ut si erit tardus ad hoc, eo quoq; adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ. Hinc est ex illa arte nō inutile, attendere signa ad eos qui exciderūt sensus: anchoram (ut supra posui) si de naue dicendum esset: spiculū, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria uenit alia, ut cum translatus annulus uel alligatus cōmoneat nos cur id fecerimus. Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est, ut in nominibus, si Fabius forte sit tenendus, referamus ad illum cunctatorem, qui excidere nō potest: aut ad aliquem amicum, qui idem uocetur. quod est facilius in Apris, & Vrsis, & Nasone, aut Crispo: ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. Origo quoq; aliquando declinatorū, tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, si debent inseri. Illud neminem non iuuabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim uestigijs quibusdā memoriam, & uelut oculis intuetur non paginas modo, sed uersus prope ipsos, qui tum dicit similis legenti. Iam uero si litura aut adiectio aliqua aut mutatio interuenit, signa sunt quædā quæ intuentes errare non possumus. Est ratio, ut illi de qua primum locutus sum arti non dissimilis, ita (siquid me experimenta docuerunt) & expeditior & potentior. ediscere tacite. Nam id quoq; est, quod tum erat, optimum, si non subirent uelut ociosum animum plerunque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est uoce, ut duplici motu iuuetur memoria, dicendi, & audiendi. Sed hæc uox sit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quòd acrior est oculorum quàm aurium sensus. in parte iuuari potest, quòd cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nā & alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus: quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minus herēt, æqualiter trāsit. In experiendo teneasne, & maior intentio est, & nihil superuacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent: ita sola quæ exciderunt, tractantur, ut crebra iteratione firmentur: quanquam solent hoc ipso maximè hærere, quòd exciderūt. Illud ediscendo scribendoq; commune est, utrique plurimum conferre bonam ualetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus alijs liberum. Verum & in his quæ scripsimus, complectēdis, multum ualent, & in ijs quæ cogitamus, continendis, (ꝓpe sola excepta, quæ potentissima est, exercitatione) diuisio & compositio. Nam qui recte diuiserit nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequēdis, si modo recte dicimus, prima ac secunda, et deinceps: cohæretq; oīs rerum copulatio, ut ei nihil neq; subtrahi sine manifesto intellectu, neq; inseri possit. An uero Scæuola in lusu duodecim scruporum, cum prior calculum promouisset, essetq; uictus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine quo dato errasset, recordatus redijt ad eum quicum luserat, isq; ita factum esse confessus est: minus idē ordo ualebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille ualeat alternus? Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut facilius uersus ediscimus, quàm prosam orationem: ita prosæ uincta, quàm dissoluta. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore uidebātur effusa, ad uerbum repetita reddantur: quod meæ quoq; memoriæ mediocritatem sequebatur, siquando interuentus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegisset. nec est mēdacio locus, saluis qui interfuerunt. Siquis tamē unam maximamq; à me artem memoriæ quærat, exercitatio est, & labor. multa ediscere, multa cogitare, & (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æque uel augetur cura, uel negligentia intercidit. Quare & pueri statim, ut præcepi, quāplurima ediscant: & quæcunq; ætas operam iuuandæ studio memoriæ dabit, deuoret initio tædium illud & scripta & lecta sæpius reuoluendi, & quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri potest leuius, si pauca primū, & quæ tædium non afferant, cœperimus ediscere: tum quotidie adijcere singulos uersus, quorū accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usq; perueniat, & poetica prius, tum oratorum, nouissimè etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicēdi remota, qualia sunt iurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quæ exercent, quo sit leuius ipsum illud in quod exercent: ut Athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus uacuis & nudis in certamine utendum est. Non omittam etiam quod quotidianis experimētis deprehēditur, minimè fidelem esse paulo tardioribus ingenijs recētem memoriam. Mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis. siue quiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, siue maturatur atq; concoquitur, seu firmissima eius pars est recordatio: quæ statim referri non poterant, contexuntur postera die: confirmatq; memoriā idē illud tēpus, quod esse in causa solet obliuionis. Etiam illa præuelox ferè cito effluit, & uelut præsenti officio functa nihil in posterū debeat, tanquā dimissa discedit. Nec est mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorum diuersitate nata dubitatio est, ad uerbum sit ediscendum dicturis, an uim modo rerum atq; ordinē complecti satis sit: de quo sine dubio nō potest in uniuersum pronunciari. Nam si memoria suffragatur, tempus non defit, nulla me uelim syllaba effugiat: alioqui etiam scribere sit superuacuum. Idq; præcipuè à pueris obtinēdum, atq; in hanc consuetudinē memoria exercitatione redigēda, ne nobis discamus ignoscere. Ideoq; & admoneri, & ad libellum respicere, uitiosum, quòd libertatē negligētiæ facit: nec quisquam se parū tenere iudicat, quod ne sibi excidat non timet. Inde interruptus actionis īpetus, & resistēs ac salebrosa oratio, & qui dicit ediscēti similis, ēt omnem bene scriptorum gratiam pdit uel hoc ipso, quòd scripsisse se cōfitetur. Memoria autem facit ēt prompti ingenij famam, ut illa quæ dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse uideamur: quod & Oratori & ipsi causæ plurimum confert. Nam & magis miratur, & minus timet iudex quæ non putat aduersus se præparata. Idq; in actionibus inter præcipua seruandum est, ut quædam etiā quæ optimè uinximus, uelut soluta enunciemus: & cogitantibus nonnūquam & dubitantibus similes quærere uideamur quæ attulimus. Ergo quid sit optimū, neminē fugit. Si uero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tēpus, ēt inutile erit ad oīa se uerba alligare, cū obliuio unius eorū cuiuslibet, aut deformē hæsitationē, aut ēt silentium inducat. Tutiusq; multo, comprehēsis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquēdi relinquere. Nam & inuitus perdit quisque id quod elegerat uerbum: nec facilè reponit aliud, dum id quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est

nisi in

nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore parauerunt. Quòd si cui utrunque defuerit: huic omittere omnino totum actionum laborem, ac si quid in literis ualet, ad scribendum potius suadebo conuertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterum quantum natura studióque ualeat memoria, uel Themistocles testis, quem unum intra annum optime locutum esse Persice constat: uel Mithridates, cui duas & uiginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse: uel Crassus ille diues, qui cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi ius redditum ferret: uel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos uersus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse qui facerēt. sed mihi nunquam ut ipse interessem contigit: habenda tamen fides est uel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

ARGVMENTVM.

Quibus nominibus appelletur pronunciatio, & quantam habeat uim ac potestatem in orationibus, testimoniis exemplis & similibus ostendit: & qui pronunciationi tanquam parum naturali detrahunt, reprobat. Deinde in uocem & gestum diuidit: quorum uox ad auditum, gestus ad oculos pertinet. In uoce duo spectanda monet, naturam, & usum. In natura quantitatē & qualitatem. In qualitate, an grandis uel exigua, uel inter has extremitates media. In qualitate, an candida, fusca, plena, exilis, lenis, aspera, contracta: fusa, dura, flexibilis, clara, obtusa. In utendi modo, ut ea sit pro uarietate rerum acuta, grauis, flexa, intenta, remissa, lenta, concitata. Ad uocem augendam atque etiam tuendam hæc ait conducere: corporis firmitatem, quam ambulatio, unctio, ueneris abstinentia & frugalitas præstent. Fauces molles & lenes, Humorem in ore mediocrem: Ediscere uaria clamosa & flexuosa: Exerceri quotidie dicendo. His confirmatam & constitutam uocem, iisdem propriis quibus orationem, circumscribit: ut sit emendata, dilucida, ornata, & apta. Emendatam ait fore, si nō erit rustica, peregrina, absurda, rudis, immanis, dura, rigida, uana, præpinguis, tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effeminata, spiritu breui, parum durabili, in receptu difficili. Dilucidam, si erit explanata & distincta. Ornatam, si erit facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens, mediis sonis utens: qui, cum augenda erit, excitentur: cum summittenda, temperentur. Aptam, si rerum de quibus dicimus, & animorum habitibus erit accommodata: in rebus lætis, plena, simplex, & hilaris: In certamine, erecta: In ira, atrox, & aspera ac densa, ac crebra respiratione: In inuidia facienda, lentior: In blandiendo, fatendo, rogando, satisfaciendo, lenis & summissa: Suadendo, monendo, pollicendo & consolando, grauis: in metu & uerecundia, contracta: Adhortando, fortis: Disputando, uolubilis, concinna, contracta. In miseratione, flexa, & flebilis: In egressionibus, fusa: In expositione ac sermonibus, tecta: In magnis affectibus, clara: In compositis, submissa. In proœmio plerunque lenis cum gestu modesto: In narratione, apertior: In confirmatione, agilior, acrior & instantior. In propositione, partitione & interrogatione, sermoni proxima. In egressione lenis, dulcis & remissa. In epilogis si utimur enumeratione, concisa, continens. Si concitamus, nunc intenta, nunc remissior, nunc plenior. Si placamus, inclinata & lenis. Si miserationem excitamus, flebilis: In summa, in tota causa & partibus eius rebus, personis & sententiis conueniens. Hactenus de uoce, nunc de gestu secunda pronunciationis parte: quam uoci consentire, & cum ea animo parere confirmat: eumq; ex effectis, exemplis, similibusq; non uulgariter celebrat, & qualis sit eius in omnibus corpois partibus obseruatio: ut capite, uultu, palbebris, genis, superciliis, naribus, labris, ceruice, collo, manibus, digitis, pedibus, toga & comis: quæ pronunciationis illustramenta iuxta personarum, rerum, & partium orationis uarietatem uarie obseruare debeat Orator, describit: quem ad personas primum, deinde ad res respicere iubet: Atque in personis, quis, apud quos, & quibus præsentibus dicat, intuendum monet. In rebus quatuor, Primum tota causa qualis sit: tristisne an hilaris, grandis, an pusilla: cui generum dicendi differentia adiungitur. Sitne demonstratiui generis causa, an deliberatiui, uel iudicialis: Secundo quæ sit partium differentia, exordii, narrationis, probationis, & epilogi. Tertio quæ sententiæ: Quarto qualia uerba, quæ ut sententiæ, uariæ rebus & partibus atque etiam officiis, ut docendi, mouendi, aut conciliandi, accommodanda sint. Denique totam gestuum obseruationem ad uocem & animi affectus attemperandam esse. Postremo cum præcepta generaliter tradita sint, non omnia omnibus, sed alia aliis conuenire & decora esse; cum in actione decorum præcipue spectetur, exemplis comœdorum similibus probat. Cumque gestuum in dicendo, & uocis maxima sit gratia, si eum mediocritate his utamur, argutias eorum & flexus superstitiosos procul remouendos esse, & modum adhibendum ne histriones aut mimi, non oratores uideantur, monet.

De pronunciatione. Cap. III.

PRonunciatio à plerisq; actio dicitur. sed prius nomen à uoce, sequens à gestu uidetur accipere. Nanque actionē Cicero aliàs quasi sermonem, aliàs eloquētiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quæ sunt eædem pronunciationis, uocem, atque motum. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus uim ac potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quàm quo modo efferantur. nam ita quisque ut audit, mouetur. Quare neque probatio ulla, quæ modo uenit ab Oratore, tam firma est, ut non perdat uires suas nisi adiuuetur assecuratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi uoce, uultu, totius prope habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem iudex conceperit: ne dū eum supini securiq; moueamus, non & ipse nostra oscitatione soluatur. Documento sunt uel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adiiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quàm lecta delectent, & uilissimis etiam quibusdam impetrēt aures: ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quòd si in rebus quas fictas esse scimus & inanes, tantum pronunciatio potest, ut iram, lachrymas, solicitudinem afferat, quanto plus ualeat necesse est ubi & credimus? Equidem uel mediocrem orationem commendatam uiribus actionis, affirmauerim plus habituram esse momenti, quàm optimā eadem illa destitutam. Si quidem & Demosthenes quid esset in toto dicendi opere primū, interrogatus, pronunciationi palmam dedit, eidemq; secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam uideri posset non præcipuam, sed solam iudicasse. Ideoq; ipse tam diligenter apud Andronicum hypocriten studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodiis, non inmerito Aeschines dixisse uideatur. Quid si ipsum audissetis! Et M. Cicero

unam in dicendo actionem dominari putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentia tradit. Eadem C. Graccum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lachrymas concitasse, Antonium & Crassum multum ualuisse, plurimũ uero Quin. Hortensium: cuius rei fides est, quòd eius scripta tantum intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est, nouissime quoad uixit, secundus: ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. Et hercle cum ualeant multum uerba per se, & uox propriam uim adijciat rebus & gestus motusq; significet aliquid, pfecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coierint, necesse est. Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cuiusque animi tulit, actionem iudicent fortiorem, & solam uiris dignam. sed non alij ferè, quam qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata et parum naturalia solẽt improbare, uel qui uerborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasione sua fruantur, qui hominibus, ut sint Oratores, satis putant nasci: nostro labori dẽt ueniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura cura iuuetur. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certe bene pronunciare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in ijs quæ subito dicenda erunt, facilitas prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte uincatur. Sed ne uox quidem nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bona enim firmaq; ut uolumus uti licet: mala uel imbecilla & inhibet multa, ut insurgere, exclamare: & aliqua cogit, ut summittere, deflectere, & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur. Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas diuisa partes, uocem, gestumq;: quorum alter oculos, altera aures mouet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus: prius est de uoce dicere, cui etiam gestus accommodatur. In ea prima obseruatio est, qualem habeas: secunda, quo modo utaris. Natura uocis spectatur quantitate & qualitate. Quantitas simplicior est. In summa enim grandis aut exigua est: sed inter has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summam ac retro, multi sunt gradus. Qualitas magis uaria est. Nam est & candida & fusca, & plena & exilis, & lenis & aspera, & contracta & fusa, & dura & flexibilis, & clara & obtusa. Spiritus etiam longior, breuiorq;. Nec causas cur quicque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est, eorũmne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ uelut organa meat, an ipsi propria natura, an prout mouetur: lateris pectorisue firmitas, an capitis etiã plus adiuuet. Nam opus est omnibus, sicut non oris modo suauitate, sed narium quoque, per quas quod superest uocis egeritur. Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonum. Vtendi uoce, multiplex ratio. Nam præter illam differentiã, quæ est tripertita, acutæ, grauis, flexæ: tũ intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis opus est spatijs quoq; lentioribus aut citatioribus: sed ijs ipsis media interiacent multa: & ut facies quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam: ita uox etsi paucas quæ nominari possint, continet species, propria cuique est: & non hæc minus auribus, quàm oculis illa dignoscitur. Augentur autem, sicut omnium, ita uocis quoque bona, cura, & negligentia minuuntur. Sed cura non eadem Oratoribus, quæ phonascis, conuenit: tamen multa sunt utrisque communia, firmitas corporis, ne ad spadonum & mulierum & ægrorum exilitatem uox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, ueneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est molles ac leues, quarum uitio & frangitur, & obscuratur, & exasperatur, & scinditur uox. Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt: ita fauces tumentes strãgulant uocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, conuulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus obiectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen eam relinquit post idipsum quod offenderat. Humor quoque uocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam & fatigatio corpora non ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit. Sed ut communiter & phonascis & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia conualescunt, ita curæ non idem genus est. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot ciuilibus officijs occupato, nec præparare ab imis sonis uocem ad summos, nec semper à contentione condere licet, cum pluribus iudicijs sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem obseruatio. Non enim tam molli teneraq; uoce, quàm forti ac durabili opus est: cum illi omnes etiam altissimos sonos leniant cantu oris, nobis pleraque aspere sint concitateq; dicenda: & uigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in sudata ueste durandum. Quare uocẽ delicijs non molliamus, nec imbuatur ea cõsuetudine, quæ duratura nõ sit: sed exercitatio eius talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis leuatur. Ediscere autem quo exercearis, erit optimum (nam ex tempore dicentis, auocatur cura uocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) & ediscere quam maxime uaria, quæ & clamorẽ, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est, alioqui nitida illa & curata uox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasijs & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter fascesq; & uigilias imperes, deficiant, & quærant unctores suos, nudumq; sudorem. Illa quidem in hoc opere præcipi quis ferat, uitandos soles atque uentos, & nubila etiam ac siccitates? Ita si dicendum in Sole, aut uẽtoso, humido, calidóue die fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebriũ, aut eiecto modo uomitu, quæ cautela quidam monent, d. clamare neminem, qui sit mentis compos, puto. Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime uoci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorẽ, quod quidã putauerunt, (nam est maior alijs) sed propter humorẽ potius. Nam hoc ætas illa turgescit. Itaq; nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atq; omnia uelut germinant, tenera, & iniuriæ obnoxia. Sed ut ad propositum redeã, iam confirmatæ constitutæq; uocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Nanque hoc modo non uox tantum confirmatur & latus, sed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur. Non alia est autem ratio pronũciationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta, esse debet: ita hæc quoq; emendata erit, id est uitio carebit, si fuerit os facile explanatum, iucundum, urbanum: id est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur barbarum, græcũue. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cum dicit suauiloquenti ore Cethegum fuisse: non quod Cicero in ijs reprehendit, quos ait latrare, non agere. Sunt enim multa uitia, de quibus dixi, cũ in quadam primi libri parte puerorum ora formarẽ: opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possint.

Itaque

Itaque sit ipsa uox primum (ut sic dicam) sana, id est, nullum eorum de quibus nunc dixi, patiatur incõmodum: deinde nõ subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, uana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata, spũs, nec breuis, nec parũ durabilis, nec in receptu difficilis. Dilucida uero erit pnunciatio, primum, si uerba tota exegerit, quorum pars deuorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Vt est autem necessaria uerborum explanatio, ita omnes cõputare & uelut annumerare literas, molestum, & odiosum. Nam & uocales frequentissime coeunt, & cõsonantium quædam insequente uocali dissimulantur. utriusq; exemplum posuimus,

Multum ille & terris.- Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde pellexit, & collegit, & quæ alio loco dicta sunt. Ideoq; laudatur in Catulo suauis appellatio literarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, id est ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Obseruandum etiam quo loco sustinendus & quasi suspendendus sermo sit (quam Græci ὑποδιαστολὴν, uel ὑποστιγμὴν uocant) quo deponendus. Suspenditur, Arma uirumq; cano, quia illud uirum, ad sequentia pertinet: ut sit, uirum, Troiæ qui primus ab oris. & hic iterum, nam etiam si aliud est unde uenit, quàm quo uenit, non distinguendum tamen, quia utrunq; eodem uerbo continetur, uenit. tertio Italiam, quia interiectio est fato profugus, & continuum sermonem qui faciebat. Italiam Lauinaq;, diuidit: ob eandemq; causam, quarto profugus: deinde, Lauinaq; uenit Littora: ubi iam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus aliàs breuius, aliàs longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionum Littora, protinus altero spiritus initio insequar. cum illuc uenero. -Atque altæ mœnia Romæ: deponam, & morabor, & nouum rursus exordium faciam. Sunt aliquando & sine respiratione quædã moræ etiam in periodis: ut in illa. In cœtu uero populi Romani, negocium publicũ gerens, magister equitum, &c. Multa membra habent. Sensus enim sunt alij atq; alij, & sicut una circunductio est, ita paulum morandum in his interuallis, non interrumpendus est contextus. & econtrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est: quo loco quasi surripiendus ẽ: alioqui si inscite recipiatur, nõ minus afferat obscuritatis, quàm uitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parua, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronunciatio, cui suffragatur uox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc uelut tractabilis, utique habens oẽs in se qui desiderantur sonos, intentionesq;, & toto (ut aiunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cũ spatio pertinax, tum labori non facile cessurus. Neque grauissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus conuenit. Nam & hic parum clarus, nimiumq; plenus, nullum afferre animis motum potest: & ille prætenuis, & immodicæ claritatis, cum est ultra uerum, tum neque pronunciatione flecti, neque diutius ferre intentionem potest. Nam uox, ut nerui, quo remissior, hoc & gracilior, & plenior: quo tensior, hoc tenuis & acuta magis est. Sic ima uim non habet, summa rumpi periclitatur. Medijs igitur utendum sonis, hiq;, cum augenda intentio est, excitandi: cum summittenda, sunt temperandi. Nam prima est obseruatio recte pronunciãdi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatijs ac sonis, miscens lõga breuibus, grauia acutis, elata summissis: & inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet. Secunda, uarietas est, quod solũ est pronunciatio: ne quis pugnare inter se putet æqualitatem & uarietatem: cum illi uirtuti contrarium sit uitium inæqualitas, huic, qui dicitur μονοειδὴς, quasi quidam unus aspectus. Ars porro uariandi cum gratiam præbet, ac renouat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit: ut standi, ambulandi, sedendi, iacẽdi uice, sunt, nihilq; eorũ pati unum diu possumus. Illud uero maximum (sed id paulo post tractabimus) quòd secundum rationem rerum de quibus dicimus, animorumq; habitus: conformanda uox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igitur illam quæ græce μονοτονία uocatur, una quædam spiritus ac soni intentio: non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est: aut intra loquendi modum, quod motu caret: aut summisso murmure, quo etiã debilitatur omnis intentio, sed ut in ijsdem partibus, ijsdemq; affectibus, sint tamen quædam non ita magnæ uocis declinationes, prout aut uerborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima, p Milone principium, nónne ad singulas pene distinctiones, quàuis in eadem facie, tamen quasi uultus mutandus est? Et si uereor Iudices, ne turpe sit pro fortissimo uiro dicere incipientem timere. Etiam si est toto proposito contractum atque summissum, quia & exordium est, & soliciti exordium, tamen fuerit necesse est aliquid plenius & erectius dum dicit, Pro fortissimo uiro, quàm cum, Etsi uereor: &, Turpe sit: &, Timere. Iam secunda respiratio increscat oportet, & naturali quodã conatu, quo minus pauide dicimus quæ sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur. Minimeq; deceat, cum T. Annius ipse magis de Republicæ salute, quàm de sua perturbetur. Deinde quasi obiurgatio sui est, Me ad eius causam, parem animi magnitudinem afferre non posse. Tum inuidiosiora, Tũ hæc noui iudicij noua forma terret oculos. Illa uero iã penè apertis (ut aiũt) tibijs, Qui quocũq; inciderũt, ueterẽ consuetudinẽ fori, & pristinũ morẽ iudiciorũ requirũt. Nã sequẽs latũ ẽt atq; fusum est, Nõ.n. corona cõsessus uester cinctus est, ut solebat. Q đ notaui, ut appareret non solum in membris causæ, sed etiam in articulis esse aliquam pronunciandi uarietatem: sine qua nihil neque maius neque minus est. Vox autem ultra uires urgenda non est. Nam & suffocata sæpe, & maiore nisu minus clara est, & interim elisa, in illum sonum erumpit cui græci κλωσμὸν nomen à gallorum immaturo cantu dederunt. Nec uolubilitate nimia confundenda quæ dicimus: qua et distinctio perit, & affectus, & nonnunquã etiam uerba aliqua sui parte fraudantur. Cui contrarium est uitium nimiæ tarditatis. Nam & difficultatẽ inueniendi fatetur, & segnitia soluit animos, & in quo est aliquid, temporibus præfinitis aquam perdit. Promptum sit os, non præceps: moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebro receptus concidat sentẽtiam: nec eousq; trahatur, donec deficiat. Nam & deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua diu pressi similis, & receptus longior, & non opportunus: ut qui fiat non ubi uolumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum, colligendus est spiritus: ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus optime inter iuncturas sermonis reuocabitur. Exercendus autem est, ut sit quam longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in aduersum continuabat quàm posset plurimos uersus. Idem quò facilius uerba ore libero exprimeret, calculos lingua uoluens dicere domi solebat. Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideoq; tremulus. ut corpora quæ aspectu integra, neruis parum sustinentur. Id βράγχον græci uocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt

qui crebro anhelitu, & introrsum etiam clare sonante, imitentur iumenta onere & iugo laborantia. Quod affectant quoq;, tāquam inuentionis copia urgeantur, maiorq; uis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus possit. Est alijs concursus oris, & cum uerbis suis colluctatio. Iam tussire, & expuere crebro, & ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, & oris humore proximos spargere, & maiorem partem spiritus in eloquendo per nares effundere, etiam si non utique uocis sunt uitia, quia tamē propter uocem accidunt, potissimum huic loco subijciantur. Sed quodcunque ex his uitium magis tulerim, quàm quo nunc maxime laboratur in caussis omnibus scholisq;, cantandi: quod inutilius sit an fœdius, nescio. Quid enim minus Oratori conuenit, quàm modulatio scenica, & nonnunquam ebriorum aut comessantium licentiæ similis? Quid uero mouendis affectibus contrarium magis, quàm cum dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab ijs affectibus, in quos inducēdus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem, ludorum talarium licentia soluere? Nam Cicero illos ex Lycia & Caria rhetoras pene cātare in epilogis dixit. Nos etiā cantandi seueriorem paulo modum excessimus. Quisquámne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus, quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil caussæ est cur non illam uocis modulationem fidibus ac tibijs, imo mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adiuuemus. Facimus tñ hoc libenter: Nam nec cuiquā sunt iniucunda quæ cantat ipse: & laboris in hoc, quàm in agendo, minus est. Et sunt quidam qui secundum alia uitæ uitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat, uoluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali uitio uenit. Ostendam non multo post, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior.

Iam enim tempus est dicendi quæ sit apta pronunciatio: Quæ certe ea est, quæ ijs de quibus dicimus, accommodatur, quod quidem maxima ex parte præstāt ipsi motus animorum, sonatq; uox ut feritur. Sed enim sint alij ueri affectus, alij ficti & imitati: ueri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignātium: sed carent arte, ideoq; sunt disciplinæ traditione formandi. Contra qui effinguntur imitatione, artē habent: sed hi carēt natura: ideoq; in his primum est bene affici, & concipere imagines rerū, & tanquā ueris moueri. sic uelut media uox, quem habitum à nostris acceperit, hunc iudicum animis dabit. Est enim mentis index, ac totidem, quot illa, mutationes habet. Itaque lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodā modo hilaris fluit: at in certamine erecta totis uiribus, & uelut omnibus neruis intenditur. Atrox in ira, & aspera ac densa, & respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur. Paululum in inuidia facienda lentior, quia non ferè ad hāc nisi inferiores confugiunt: at in blādiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis & summissa. Suadentium, & monentium, & pollicentium, & consolātium grauis. In metu & uerecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa & flebilis, & consulto quasi obscurior: at in egressionibus fusa, & securæ claritatis, in expositione ac sermonibus recta, & inter acutum sonum & grauem media. Attollitur autem concitatis affectibus, cōpositis descendit, pro utriusque rei modo altius uel inferius. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differā, ut de gestu prius dicā, qui & ipse uoci consentit, & animo cum ea simul paret. Is quātum habeat in Oratore momenti, satis uel ex eo patet, quòd pleraq; etiam citra uerba significat. Quippe non manus solum, sed nutus etiam declarant nostram uoluntatem, & in mutis pro sermone sunt: & salutatio frequenter sine uoce intelligitur atque afficit, & ex ingressu uultuq; perspicitur habitus animorum: & animalium quoque sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam alijs corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo sunt posita motu, tantum in animis ualent, cum pictura tacēs opus, & habitus semper eiusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam uim dicendi nonnunquam superare uideatur. Contra si gestus ac uultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes, non authoritas modo uerbis, sed etiam fides desit. Decor quoque à gestu atque motu uenit. Ideoque Demosthenes grande quoddam intuens speculum, componere actionem solebat. Adeo quamuis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret. Præcipuum uero in actione, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decoris. Illa sunt, ut sit primo rectum, & secundum naturam. Nam & deiecto humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato langor, & præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodē uertitur quò gestus, exceptis quæ aut damnare, aut concedere, aut à nobis remouere oportebit: ut idem illud uultu uideamur auersari, manu repellere:

-Dij talem terris auertite pestem. &,

-Haud equidem tali me dignor honore.

Significat uero plurimis modis. Nam præter annuendi, renuendi, confirmandiq; motus, sunt & uerecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti & communes omnibus. Solo tñ eo facere gestum scenici quoque doctores uitiosum putauerunt. Etiam frequens eius nutus non caret uitio: adeo iactare id, & comas excutientem rotare, phanaticum est. Dominatur autem maxime uultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus. hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicimus. hoc quosdam amamus, hoc odimus. hoc plurima intelligimus. hic est sæpe pro omnibus uerbis. Itaque in ijs quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronunciādi à personis quoque affectus mutuātur: ut sit Niobe in tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Aiax, truculentus Hercules. In comœdijs uero præter aliam obseruationē, qua serui, lenones, parasiti, rustici, milites, uetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, iuuenes seueri ac luxuriosi: matronæ, puellæ, inter se discernuntur: pater ille cuius præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio. atque id ostendere maxime Latinis actoribus moris est, quod cum ijs quas agunt partibus congruat. Sed in ipso uultu plurimum ualent oculi, per quos maxime animus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddā nubilū ducāt. Quinetiā lachrymas his natura mētis indices dedit: quæ aut erūpunt dolore, aut lætitia manant. Motu uero intenti, remissi, superbi, torui, mites, asperi fiunt, quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi uero & extenti, aut lāguidi & torpentes, aut stupentes, aut lasciui & mobiles, aut natātes, & quadā uoluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicā) uenerei, aut poscētes aliquid, pollicentésue nonnunquam esse debebunt. Nam opertos compressósue eos in dicēdo, quis nisi planè rudis aut stultus habeat? Et ad hæc omnia exprimenda, in palpebris etiā & in genis est quoddam deseruiēs his ministerium. Multum & superciliјs agitur. Nā & oculos formāt aliquatenus, & fronti imperāt. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut una res in ea plus ualeat, sanguis ille q men

tis habitu mouetur, & cum infirmā uerecundia cutē accipit, effunditur in ruborem: cum metu refugit, abit omnis, & pallore frigescit: & temperatus medium quoddā serenū efficit. Vitium in supercilijs, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inequalitate (ut modo de persona comica dixeram) dissident, aut contra id quod dicimus finguntur. Ira enim contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis ostenditur. Annuendi quoque & renuendi ratione remittuntur, aut alleuantur. Naribus labrisq; non ferè quicquā decenter ostendimus, tametsi derisus, contēptus, fastidium significari solet. Nam & corrugare nares (ut Horatius ait) & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritū excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est. cum emunctio etiā frequentior non sine causa reprehendatur. Labra & porriguntur male, & scinduntur, & astringuntur, & diducuntur, & dentes nudāt, & in latus ac penè ad aurem trahuntur, & uelut quodā fastidio replicantur, & pēdent, & uocem tantum altera parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere, deforme est: cum etiam in efficiendis uerbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis q̃ labris loquendum est. Ceruicem rectā oportet esse, non rigidā aut supinā. Collum diuersa quidem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur: sed tenso subest & labor, tenuaturq; uox ac fatigatur. Affixū pectori mentum, minus claram, & quasi latiorem presso gutture facit. Humerorum raro decens alleuatio atque contractio est. Breuiatur enim ceruix, & gestum quendā humilem atque seruilem & quasi fraudulētum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis, metus, fingunt. Brachij moderata proiectio remissis humeris, atque explicantibus se in in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maxime decet. At cum speciosius quid uberiusq; dicendum est, ut illud, Saxa atque solitudines uoci respondent, expatiatur in latus, & ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio. Manus uero, sine quibus trunca esset actio ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cum penè ipsam uerborum copiā persequantur. Nā cæteræ partes loquentem adiuuāt, hæ (prope est ut dicam) ipsæ loquūtur. An non his poscimus? pollicemur? uocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudiū, tristitiā, dubitationē, confessionē, pœnitētiā, modū, copiā, numerū, tempus, ostendimus? Non eædem concitāt? supplicant? inhibent? probant? admirantur? uerecundantur? Non in demōstrādis locis atque personis, aduerbiorum atque pronominum obtinent uicem: ut in tanta per omnes gentes nationesq; linguæ diuersitate, hic mihi omnium hominum communis sermo uideatur. Et hi quidem de quibus sum locutus, cum ipsis uocibus naturaliter exeūt gestus: alij sunt qui res imitatione significant: ut si ægrū tentantis uenas medici similitudine, aut citharœdum formatis ad modum percutientis neruos manibus ostendas, quod est genus quā longissime in actione fugiendum. Abesse enim plurimū a saltatore debet Orator, ut sit gestus ad sensus magis quàm ad uerba accommodatus: quod etiam histrionibus paulo grauioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, & in eum quem demonstret, intendere, & aliqua his similia permiscerim: ita non effingere status quosdā, & quicquid dicet, ostendere. Neque id in manibus solum, sed in omni gestu ac uoce seruandum est. Non enim aut in illa periodo, Stetit soleatus Prætor populi Romani, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est, aut in illa, Cædebatur in medio foro Messanæ: motus laterum qualis esse ad uerbera solet, torquendus: aut uox qualis dolore exprimitur, eruenda: cum mihi Comœdi quoq; pessime facere uideantur, qui etiam si iuuenem agāt, cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in Hydriæ prologo: aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula uel effœminata uoce pronunciant. Adeo in illis quoque est aliqua uitiosa imitatio, quorum ars omnis cōstat imitatione. Est autem gestus ille maxime cōmunis, quo medius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, & principijs utilis cum leui in utranque partem motu modice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad id quò manus feratur, obsecundantibus: & in narrādo certus, sed tum paulo productior: & in exprobrādo & arguēdo acer atq; instās. Longius enim partibus his & liberius exeritur. Vitiose uero idem sinistrum quasi humerum petens in latus agi solet. quanquam adhuc peius aliqui transuersum brachium proferunt, & cubito pronunciant. Duo quoque medij sub pollicem ueniunt, & est hic adhuc priore gestus instantior, principio & narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando & indicando (unde ei nomen est) ualet: & alleuata ac spectāte humerum manu paulum inclinatus affirmat: uersus in terram & quasi pronus urget: aliquando pro numero est. Idem summo articulo utrinque leuiter apprehenso, duobus modice curuatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari uidentur, qui medium articulum potius tenent: tāto contractioribus ultimis digitis, quanto priores descenderunt. Est & ille uerecundæ orationi aptissimus, quo quatuor primis leuiter in summum coeuntibus digitis, non procul ab ore aut pectore fertur ad nos manus, et deinde prona ac paululū prolata laxatur. Hoc modo cepisse Demosthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido summissoq; principio: sic formatā Ciceronis manū cum diceret, Si quid est in me ingenij iudices, quod sentio quàm sit exiguum. Eadem aliquatenus liberius deorsum spectātibus digitis colligitur in os, & fusius paulo in diuersum resoluitur, ut quodāmodo sermonem ipsum proferre uideatur. Binos interim digitos distinguimus, sed non inserto pollice, paulum tamen inferioribus intra spectantibus, sed ne illis quidem tensis qui supra sunt. Duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios articulos iungitur: interim quartus oblique reponitur: interim quatuor remissis magis quā tensis, pollice intus inclinato, habilem in latus demonstrando, aut distinguendo quæ dicimus, manum facimus. cum supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur. Sunt & illi breues gestus, cum manus leuiter pādata, qualis uouentium est, paruis interuallis, & subassentiētibus humeris mouetur: maxime apta parce & quasi timide loquentibus. Est admirationi conueniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos à minimo collecta digitos, redeunte flexu simul explicatur atque cōuertitur. Nec uno modo interrogātes gestum componimus: plerunque tamen uertentes manum, utcunque composita est. Pollici proximus digitus, mediumq; quà dexter est unguem pollici summo suo iungens, remissis cæteris, est & approbantibus & narrantibus & distinguentibus decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tribus digitis, quo nunc Græci plurimum utuntur etiam utraque manu, quoties enthymemata sua gestu uelut cornu tundūt cæsim. Manus lenior promittit & assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est & ille urgentis orationē gestus uulgaris magis quàm ex arte, qui contrahit alterno celeriq; motu & explicat manum. Est & illa caua, & rara, & supra humeri altitudinem elata cum quodam motu uelut hortatrix manus, à peregrinis scholis iā prope recepta. Tremula, scenica est. Digitos, cum summi coierunt, ad os referre cur quibusdam displicuerit, nescio. Nam id & leuiter admirantes, & interim subita indignatione uelut pauescentes, & deprecantes, facimus. Quin compressam etiam manum in pœnitentia uel ira pectori

admouemus, ubi uox uel inter dentes expressa non dedecet, Quid nunc agam? Quid faciam? Auerso pollice demonstrare, aliquid, receptum magis puto, quàm Oratori decorum. Sed cũ omnis motus sex partes habeat, septimusq; sit ille qui in se redit orbis, uitiosa est una circumuersio: reliqui, ante nos, & dextra læuaq;, & sursum et deorsum aliquid ostendunt: in posteriora gestus non dirigitur. Interim tamen uelut reijci solet. Optime autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur: sed ut deponi, nõ ut ferire uideatur, quanquam & in fine interim cadit, ut cito tamẽ redeat: & nonnunquam resilit uel negantibus nobis, uel admirantibus. Hic ueteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeretur. Alioqui enim aut ante uocem erit gestus, aut post uocem: quod est utrũq; deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quòd interuallũ motus tria uerba esse uoluerunt, quod nec obseruatur, nec fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisq; aliquã esse uoluerunt, nec immerito, ne aut diu ociosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent. Aliud est quod & fit frequentius, & magis fallit. Sunt quædam latentes sermonis percussiones, & quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit: ut sit unus motus, Nouũ crimẽ: alter, C. Cæsar: tertius, Et ante hanc diem: quartus, Inauditum: deinde, Propinquus meus: &, At te Quintus Tubero detulit. Vnde id quoq; fluit uitium, ut iuuenes cũ scribunt, gestu præmodulati cogitationem, sic componant, quo modo casura manus est. Inde & illud uitium, ut gestus qui in fine dexter esse debet, in sinistrum frequenter desinat. Medius illud, cum sint in sermone omni breuia quædã membra, ad quæ, si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad hæc gestum disponere: utputa, Nouum crimen C. Cæsar, habet per se finem quendam suum, quia sequitur coniunctio deinde, Et ante hanc diem inauditum satis circumscriptum est. Ad hæc commodanda manus est: idq; dum erit prima & composita actio. At ubi iam calor eam concitauerit, etiam gestus cum ipsa orationis celeritate crebrescet. Alijs locis citata, alijs pressa conueniet pronunciatio. Illa trãscurrimus, congerimus, abundamus, festinamus: hæc instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habẽt lentiora: ideoq; Roscius citatior, Aesopus grauior fuit, q; ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadẽ motus quoq; obseruatio ẽ. Itaq; in fabulis, iuuenum, senum, militum, matronarũ grauior ingressus est: serui, ancillæ, parasiti, piscatores citatius mouentur. Tolli autẽ manum artifices supra oculos, demitti infra pectus uetant: adeo à capite eam petere, aut ad imũ uentrẽ deducere uitiosum habetur. Ad sinistrã intra humerum promouetur, ultra non decet. Sed cum auersantes in læuam partem uelut propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola gestum recte facit: dextræ se frequenter accommodat, siue in digitos argumenta digerimus, siue auersis in sinistrum palmis abominamur, siue obijcimus aduersas, siue in latus utranq; distendimus, siue satisfacientes, aut supplicantes. Diuersi autem sunt hi gestus, siue summittimus, siue adorantes attollimus, siue aliqua demonstrationi aut inuocationi protendimus, Vos Albani tumuli atq; luci. Aut Gracchanum illud, Quò me miser conferam? quò uertam? in Capitoliũne? at fratris sanguine redundat. an domum? matrémne ut miseram lamentantemq; uideã & abiectam? Plus enim affectus in his iunctæ exhibent manus. In rebus paruis, tristibus, mitibus breues: magnis, lætis, atrocibus, extensiores sunt. Vitia quoq; earum subijcienda sunt, quæ quidem accidere etiã exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut uerbera minantis, aut numerum quingentorum flexo pollice efficientis, quæ sunt à quibusdã scriptoribus notata, ne in rusticis quidem uidi. At ut brachio exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius in quantum patet lõgitudo protendat, aut ad tectum erigat, aut repetito ultra læuum humerum gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbem, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrunque in diuersum latus uentilet: sæpe scio euenire. Solet esse & pigra, & trepida, & secanti similis: interim etiam uncis digitis, aut à capite deijciatur, aut eadem manus supinata in superiora iactetur. Fit & ille habitus, qui esse in statuis pacificator solet, qui inclinato in humerum dextrum capite, brachio ab aure protẽso, manũ infesto pollice extendit: qui quidem maxime placet ijs qui se dicere sublata manu iactant. Adijcias licet eos qui sententias uibratis digitis iaculantur, aut manu sublata denunciant, aut (quod per se interim recipiendum est) quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur. sed uitiosum id faciunt aut digito quĩto plurimũ possunt erecto, aut etiã duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium composita. His accedunt uitia nõ naturæ sed trepidationis, cum ore concurrẽte rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare, in aduersum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere subito, & laudẽ silentio poscere: quæ omnia persequi prope infinitũ est. Sua enim cuiq; sunt uitia. Pectus ac uenter ne proijciantur, obseruandum. Pandant enim posteriora, & est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiãt. Facit enim aliquid & totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore, Nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & uirili laterum flexione. Femur ferire quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, & usitatum est, & indignatos decet, & excitat auditorem. Idq; in Callidio Cicero desiderat. Non frons, inquit, percussa, non femur, pedum (quod minimum est) nulla supplosio. Quanquam (si licet) de fronte dissentio. Nam & complodere manus, scenicum est, & pectus cædere. Illud quoq; raro decebit, caua manu summis digitis pectus appetere, siquando nosmetipsos alloquemur, cohortantes, obiurgãtes, miserantes. quod siquando fiet, togam quoque inde remoueri non decebit. In pedibus obseruantur status & incessus. Prolato dextro stare, & eadem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum incumbere interim datur, sed æquo pectore. qui tamen comicus magis quàm oratorius gestus est. Male etiam in sinistrum pedem insistentium dexter aut attollitur, aut summis digitis suspenditur. Varicare supra modum, & instando deforme est, & accedente motu prope obscœnum. Procursio opportuna, breuis, moderata, rara. Conueniens etiam ambulatio quædam, propter immodicas laudationum moras: quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare uero, & quod Domitius Apher de Sura Manilio dixit, satagere, ineptissimum: urbaneq; Flauius Virginius interrogauit de quodã suo antisophiste, quot millia passuum declamasset. Præcipi & illud scio, ne ambulantes auertamur à iudicibus, sed sint obliqui pedes ad concilium nobis respicientibus. Id fieri iudicijs priuatis non potest. Verum & breuiora sunt spatia nec auersi diu sumus. Interim tamẽ recedere sensim datur. Quidam & resiliunt, quod est planè ridiculum. Pedis supplosio ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis: ita crebra & inepti est hominis, & desinit iudicem in se conuertere. Est & illa indecora in dextrum ac læuum latus uacillatio, alternis pedibus insistentium. Longissime fugienda mollis actio, qualem in Tityo Cicero dicit fuisse, unde etiam saltationis quoddam genus Tityus sit appellatum. Reprehendenda est & illa

frequens

frequens & cōcitata in utrāq; partē mutatio, q̄ in Curione patre irrisit & Iunius, quærens quis in lintre loqueretur. et C. Sicinius: nā cū aßidēte collega, qui erat pp ualetudinē et deligatus, et plurimis medicamētis pp dolorē artuū delibutus, multū se Curio ex more iactasset, Nūquā, inquit, Octaui, collegæ tuo gratiā referes: qui nisi fuisset, istic hodie te muscæ comedissent. Iactātur & humeri: qđ uitiū Demosthenes ita dicitur emēdasse, ut cū ī angusto quodā pulpito stās diceret, hasta humero depēdēs īmineret: ut si calore dicēdi uitare id excidisset, offensatione illa cōmoneretur. Ambulātē loqui ita demū oportet in causis publicis, in qbus multi sunt iudices, si qđ dicimus, quasi singulis inculcare peculiariter uelimus. Illud uero non ferendum, quòd quidam reiecta in humerum toga, cum dextra sinum usque ad lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes spatiātur, & fabulantur, cum etiam læuam restringere prolata longius dextra sit odiosum. Vnde moneor ut ne id quidem transeam ineptissimè fieri, cum inter moras laudationum aut in aurem alicuius loquuntur, aut cum sodalibus iocantur, aut nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam dictare uideantur. Inclinari ad iudicem cum doceas, utiq; si id de quo loquaris, sit obscurius, decet. Incūbere aduocato aduersis subsellijs sedenti contumeliosum. Reclinari ēt ad suos, & manibus sustineri, nisi planè iusta fatigatio ē, delicatum: sicut palam moneri, excidentis: aut legere. Nāq; in his omnibus & uis illa dicendi soluitur, & frigescit affectus, & iudex parum sibi præstari reuerentiæ credit. Trāsire in diuersa subsellia, parum uerecundum est. Nam & Caßius Seuerus urbanè aduersus hoc facientes lineam poposcit. Et si aliqñ concitatè itur, nunquam nō frigidè reditur. Multa ex ijs quæ præcipimus, mutari necesse est ab ijs qui dicunt apud tribunalia. Nam & uultus erectior, ut eum apud quem dicitur, spectet: & gestus, ut ad eundem tendēs elatior sit necesse est, & alia quæ occurrere ēt me tacente omnibus possunt. Itēq; ab ijs qui sedentes agunt. Nam & ferè fit hoc in rebus minoribus: & ijdem impetus actionis esse non possunt, & quædam uitia fiunt necessaria. Nam & dexter pes à læua iudicis sedēti proferendus est, & ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. Equidem plerosq; & ad singulas sententiarum clausulas uideo assurgentes sibi, & nonnullos subinde aliquid ēt spatiātes: quod an deceat, ipsi uiderint. cum id faciunt, non sedentes agunt. Bibere aut ēt esse inter agendum, qđ multis moris fuit, & est quibusdam, ab Oratore meo procul absit. Nā siquis aliter dicendi onera perferre non poßit, non ita miserum est non agere, potiusq; multo, quàm & operis & hominum contemptum fateri. Cultus non est proprius Oratoris aliquis, sed magis more conspicitur. Quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus & uirilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tā nimia cura quàm negligētia sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus tēporum conditione mutatum est. Nā ueteribus nulli sinus: perquam breues post illos fuerunt. Itaq; etiam gestu necesse est usos esse in principijs eos alio, quorum brachium, sicut Græcorum, ueste continebatur. Sed nos de præsentibus loquimur. Cui laticlaui ius nō erit, ita cingatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paulum, posterioribus ad medios poplites usque perueniant. Nam infra mulierum est, supra centurionum. Vt purpuræ rectè descendant, leuis cura est. Notatur interim negligentia. Latum habētium clauum modus est, ut sit paulum cinctis summißior. Ipsam togā rotundam esse, & aptè cæsam uelim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars eius prior medijs cruribus optimè terminatur, posterior eadem portione altius quàm cinctura. Sinus decentißimus, si aliquanto supra imam togam fuerit. nunquā certè sit inferior. Ille qui sub humero dextro ad sinistrum obliquè ducitur uelut balteus, nec strāgulet, nec fluat. Pars togæ quæ post ea imponitur, sit inferior: nam ita & sedet melius, & continetur. Subducenda etiam pars aliqua tunicæ: ne ad lacertum in actu redeat: tum sinus inijciendus humero, cuius extremam oram reiecisse non dedecet. Operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet. alioqui amictus fiet angustus: & dignitatem, quæ est in latitudine pectoris, perdet. Sinistrum brachium eousque alleuandum est, ut quasi normalem illum angulum faciat. Super quod ora ex toga duplex æqualiter sedeat. Manus non impleatur annulis præcipuè medios articulos nō trāseūtibus: cuius erit habitus optimus, alleuato pollice, et digitis leuiter īflexis, nisi si libellū tenebit: qđ nō utiq; captādū est. Videtur.n. fateri memoriæ diffidētiā, et ad multos gestus ē impedimēto. Togā ueteres ad calceos usq; demittebāt, ut Græci palliū. Idq; ut fiat, q de gestu scripserūt circa tpa illa, Plotius Nigidiusq; præcipiūt. Quo magis miror Plynij Secūdi docti hoīs, et in hoc utiq; libro penè ē: nimiū curiosi, psuasionē, q solitū id facere Ciceronē uelādarū uaricū gratia tradit: cū hoc amictus genus in statuis eorū quoq; q post Ciceronē fuerūt appeat. Palliolū, sicut fasciæ qbus crura uestiūtur, et focalia, et auriū ligamēta, sola excusare pōt ualetudo. Sed hæc amictus obseruatio, dū īcipimus: pcedēte uero actu, iā penè ab initio narratiōis sinus ab humero rectè uelut spōte delabitur: et cū ad argumēta ac locos uētū est, reijcere à sinistro togā, deijcere ēt si hæreat, sinū, cōueniet. Læuā à faucibus ac sūmo pectore abducere licet. Ardēt.n. iā oīa. Et ut uox uehemētior ac magis uaria ē, sic amictus quoq; hēt actū quēdā uelut præliātē. Itaq; ut læuā īuoluere toga, & īcingi, penè furiosū ē, sinū uero in dextrū humerū ab imo reijcere, solutū ac delicatū, fiuntq; adhuc peius aliqua: ita cur laxiorē sinū sinistro brachio nō subijciamus? Hēt .n. acre qddā atq; expeditū, et calori cōcitatōiq; nō inhabile. Cū uero magna ps ē exhausta oratiōis, utiq; afflāte fortuna penè oia cōcēt, sudor ipse et fatigatio, et negligētior amictus, et soluta ac uelut labēs undiq; toga. Quo magis miror hāc quoq; succurrisse Plynio curā, ut ita sudario frōtē siccari iuberet, ne comæ turbarentur, q̄s cōponi post paulū, sicuti dignū erat, grauiter et seuerè uetuit. Mihi uero illæ quoq; turbatæ præ se ferre aliqđ affectus, & ipsa obliuiōe curæ huius cōmēdari uīr. At si īcipiētibus aut paulū pgreßis decidat toga, nō reponere eā prorsus negligētis aut pigri, aut quōdeat amiciri, nesciētis ē. Hæc sūt uel illustramēta pnūciatōis, uel uitia: qbus ppositis, mlta cogitare dēt Orator. Primū, qđ. apđ quos qbus pñtibus sit acturus. Nā ut dicere alia alijs, & apud alios magis cōuenit: sic ēt facere. Neq; eadē ī uoce, gestu, īcessu, apud Principē, Senatū, pplm, magistratū, priuato, publico iudicio, postulatione, actiōe silr decēt. Quā differētiā subijcere sibi qsq;, q āīum īcēderit, pōt, tū qua de re dicat, & efficere qđ uelit. Rei quadruplex obseruatio ē. Vna ī tota cā. Sūt.n. tristes, hilares, solicitæ, securæ, grādes, pusillæ, ut uix unq̄ ita solicitari ptibus earū dēamus, ut nō sūmæ meminerimus. Altera, quæ ē ī differētia ptiū, ut ī pœmio, narratiōe, argumētatiōe, epilogo. Tertia in sētiis ipsis, ī qbus secđm res et affectus uariātur oīa. Quarta, ī uerbis, quorū ut ē uitiosa, si efficere oīa uelimus, imitatio: ita qbusdam nisi sua natura redditur, uis oīs aufertur. Igitur ī laudationibus (nisi si funebres erūt) gratiarū actiōe, exhortatiōe, silibus, læta et magnifica et sublimis ē actio. Funebres cōciōes, cōsolatiōes, plerūq; causæ reorū, tristes atq; sūmissæ. In Senatu cōseruāda authoritas: apđ pplm, dignitas: ī priuatis, modus. De ptibus causæ, et sentētijs uerbisq;, q̄ sūt multiplicia, pluribus dđm. Tria aūt præstare dēt pnūciatio: cōciliet, psuadeat: moueat: qbus natura cohæret, ut ēt delectet. Cōciliatio ferè aūt cōmēdatiōe morū (q nescio quō ex uoce ēt atq; actiōe pellucent) aut oratiōis suauitate cōstat: psuadēdi uis asseueratiōe, q̄ interim plus

ipsis personibus ualet. An ista (inquit Callidio Cicero) si uera essent: sic à te dicerentur? &, Tantum abest ut inflammares nostros animos. somnum isto loco uix tenebamus. Fiducia igitur appareat, & constantia, utiq; si authoritas subest. Mouendi autē ratio aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus. Ergo cum iudex in priuatis, aut præco in publicis dicere de causa iusserit, leniter consurgendum: tum in componenda toga, uel (si necesse erit) etiam ex integro iniicienda, duntaxat in iudiciis (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad iudicē nos converterimus, & consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendū. sed danda breuis cogitationi mora. Mirè. n. auditurū dicturi cura delectat, et iudex se ipse cōponit. Hoc præcipit Homerus Vlysis exēplo, quē stetisse oculis ī terrā defixis, īmotoq; sceptro, priusq̄ illā eloquētiæ procellā effunderet, dicit. In hac enunciatione sunt quæ lānō indecētes, ut appellāt scenici, moræ, caput mulcere, manū intueri, infringere articulos, simulare conatū, suspiratione solicitudinē fateri, aut qđ quēq; magis decet: eaq; diutius, si iudex nondū intēdet aīum. Status sit rectus: æq & diducti paululū pedes, uel procedens minimo momento sinister: genua recta, sic tñ, ut non extendantur. Humeri remissi, uultus seuerus, non mœstus, nec stupēs, nec lāguidus: brachia à latere modicè remota: manus sinistra, qualem supra demonstraui: dextra cū iam incipiendum erit, paulū prolata ultra sinum, gestu quàm modestissimo, uelut expectans qū incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi improbam facere. tendere confidētia uultum, aut quo sit magis toruus, superciliis adstringere: capillos à fronte contra naturā retroagere, ut sit horror ille terribilis. tū, id quod græci frequentissimè faciunt, crebro digitorum labiorūq; motu cōmentari: screare. pedem alterum longè proferre: partem togæ sinistra tenere: stare diductum, uel rigidum, uel supinum, uel incuruum, uel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitiū ductis. Proœmio frequentissimè lenis conuenit pronunciatio. Nihil est enim ad conciliādum gratius uerecundia. Non tñ semper. Nec enim uno modo dicūtur exordia, ut docui. Plerūq; tñ & uox temperata, ac gestus modestus, & sedens humero toga, & laterum lenis in utranq; partem motus eodem spectantibus oculis decebit. Narratio magis prolatā manum, amictum recidentē, gestum distinctum, uocem sermoni proximam, ac tantū apertiorē, sonum simplicem frequentissimè postulabit, in his duntaxat, Quintus igitur Ligarius cū esset adhuc nulla belli suspicio. &, A. Cluentius Habitus pater huiusce. Aliud ī ea lem poscunt affectus uel concitati, Nubit genero socrus. uel flebiles, Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum & miserū toti Asiæ prouinciæ. Maximè uaria & multiplex actio ē probationum. Nā & proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, & contradictionem sumere. Nā ea quoq; diuersa propositio est. Sed hæc tñ aliqñ irridētes, aliqñ imitantes pronunciamus. Argumentatio plerūq; agilior, & acrior, & instantior, consentiētem orationi postulat ēt gestum, id est fortem celeritatem. Instādū quibusdam in partibus, et densanda oratio. Egressiones ferè lenes, & dulces, & remissæ, ut Raptus Proserpinæ, Siciliæ descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est mirum minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnūquam cum reprehensione diuersæ partis imitatio, Videbar uidere alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex uino uacillantes. Vbi non dissidens à uoce permittitur gestus: quo fit in utranq; partem tenera quædā, sed intra manus tñ, & sine motu laterum trāslatio. Accēdendi iudicis plures sunt gradus. Summus ille, & quo nullus est in Oratore acutior, Suscepto bello, Cæsar, gesto iam ēt ex parte magna. Prædixit enim, Quantum potero uoce contēdam, ut populus hæc Romanus exaudiat. Paulum inferior, & habens aliquid ēt iucūditatis, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius, ideoq; dulcius, In cœtu uero populi Romani negocium publicum gerens, Producenda omnia, trahendæq; tum uocales, aperiendæq; sunt fauces. Pleniore tñ hæc canali fluunt, Vos Albani tumuli atq; luci. Nam cantici quiddam habent, sensimq; resupina sunt, Saxa atq; solitudines uoci rñdent. Tales sunt illæ inclinationes uocis, quas inuicē Demosthenes atq; Aeschines exprobrāt, non ideo improbādæ. cū enim uterq; alteri obiiciat, palā est utrūq; fecisse. Nam neque ille per Marathonis & Platearum & Salaminis propugnatores recto sono iurauit, nec hic Thebas sermone defleuit. Est his diuersa uox, & penè extra organum, cui græci nomē amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam uocis humanæ acerba: Quin compescitis uocem istam indicē stultitiæ, testē paucitatis? Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est, Quin cōpescitis. Epilogus si enumerationem rerum habet, desiderat quandā concisorum continuationem: si ad concitandos iudices est accommodatus, aliquid ex iis quæ supra dixi: si placādos, inclinatam quandam lenitatem: si misericordia cōmouendos, flexū uocis, & flebilē suauitatem, qua præcipuè frangūtur animi, quæq; est maximè naturalis. Nam est orbos uiduasq; uideas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamātes. Hic ēt fusca illa uox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mirè facit. habet enim in se quod imitemur. Duplex est tñ miseratio: altera cum inuidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami: altera cum deprecatione demissior. Quare ēt si est in illis quoque cantus obscurior, In cœtu uero populi Romani. non enim hæc rixantis modo dixit. &, Vos Albani tumuli. neque enim quasi inclamaret aut testaretur locutus est: tñ infinito magis illa flexa & circunducta sunt, Me miserū, me infelicem. &, Quid respōdebo liberis meis? &, Reuocare tu me in patriam potuisti Milo per hos, ego te in eadem patria per eosdē retinere non potero? Et cum bona C. Rabirii uno sestertio addicit, O meum miserum acerbumq; præconium. Illa quoq; mirè facit in peroratione uelut deficientis dolore & fatigatione confessio: ut pro eodem Milone, Sed finis sit: neq; enim præ lachrymis iā loqui possum. Quæ similem uerbis habere debent etiā pronunciationem. Possunt uideri alia quoque huius partis atq; officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, uestes lacerare: sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus causæ ēt aliis est uarietas, satis apparet accōmodandā sententiis ipsis pronunciationē, sicut ostendimus. Sed uerbis quoq;, quod nouissimè dixeram, non semper, sed aliquando. An nō hæc, Misellus & pauperculus, summissa atq; cōtracta: Fortis, & uehemens, & latro, erecta & concitata uoce dicenda sunt? Accedit enim uis & proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud uox, aliud animus ostendat. Quid q̄ eadē uerba mutata pronunciatione indicant, affirmant, exprobrant, negāt, mirātur, indignantur, interrogant, irrident, eleuant! Aliter enim dicitur,

Tu mihi quodcunque hoc regni. — &,
Cantando tu illum? — &, Tune ille Aeneas? — &,
Meq; timoris Argue tu Drance. —

Et ne morer, intra se quisq; uel hoc, uel aliud qđ uolet per oēs affectus uerset: uerū esse qđ dicimus sciet. Vnū id his adiiciēdū est, cū præcipuè in actione spectetur decorū, sæpe aliud alios decere. Est. n. latēs quædā in hoc rō, & inenarrabilis: & ut uere hoc dictū ē, caput esse artis, decere qđ facias: ita id neq; sine arte eē, neq; totū arte tradi pōt. In qbusdā uirtutes nō hñt gratiā, in quibusdā uitia ipsa delectāt. Maximos actores comœdiarū Demetriū & Stratoclea placere diuersis uirtutibus uidimus. Sed illud minus mirū, q̄

alter deos,

alter deos,et iuuenes,& bonos patres seruosq́;,& matronas,& graues anus optimè:alter acres senes,callidos seruos,parasitos,lenones,& oĩa agitatiora melius,Fuit enim natura diuersa. Nã uox quoq; Demetrij iucundior,illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates,quæ transferri non poterant,manus iactare, & dulces exclamationes theatri causa producere,& ingrediendo uentum cõcipere ueste,& nonnunquam dextro latere facere gestus: quod neminem alium præter Demetrium deciat:nanque in hæc omnia,statura & mira specie adiuuabatur. illum cursus, & agilitas, & uel parum conueniens personæ risus,(quem non ignarus rationis populo dabat)& contracta etiam ceruicula. Quicquid horum alter fecisset,fœdissimum uideretur. Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas,ut aliquem uel omnia,uel plura deceant. Huius quoque loci clausula sit eadem necesse est,quæ cæterorum est,regnare maximè modum. Nõ enim comœdum esse,sed Oratorem uolo. Quare neque in gestu persequemur omnes argutias,nec in loquendo distinctionibus, temporibus,affectionibus molestè utemur:ut si sit in scena dicendum.

Quid igitur faciam? non eam,ne nunc quidem
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras,uocis flexus,uarias manus, diuersos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit,nec uult nimium esse condita. Actione enim constat,non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronunciatio uultuosa,& gesticulationibus molesta,& uocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis ueteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hanc mociosam actionem. Optimè igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat,quæ supra ex Oratore posui:quibus similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed iam recepta est actio paulo agitatior,& exigitur,& quibusdam partibus conuenit:ita tamen temperanda,ne dum actoris captamus elegantiam,perdamus uiri boni & grauis authoritatem.

M. FABII QVINTILIANI DE INSTITVTIONE ORATORIA

LIBER DVODECIMVS.

ARGVMENTVM.

Difficillimam operis partem sibi superesse,hac præfatione testatur:in quam dum à leuioribus initium duxerit: perseuerando per singula penè imprudens euectus sit:sed ne nunc quidem deficiendum esse, quamuis paucissimos habeat quos sequatur. Ac Ciceronem quidem solum esse,qui de optimo dicendi genere scripserit: se autem & de genere dicendi, & de moribus Oratoris dicturum.quæ præfatio ad attentionem comparata est.

PROOEMIVM.

VENTVM est ad partem operis destinati longè grauissimam. Cuius equidem onus si tãtum opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio,maturius consuluissem uires meas. Sed initio pudor omittendi quæ promiseram, tenuit: mox quanquam per singulas propè partes labor cresceret, ne perderem quæ iam effecta erant,per omnes difficultates animo me sustentaui. Quare nunc quoque,licet maior quàm unquam moles premat, tamen prospicienti finem mihi constitutum est uel deficere potius, quàm desperare. Fefellit autem,quòd initium à paruis ceperamus: mox uelut aura solicitante prouecti longius, dum tantum nota illa,& plerisque artiũ scriptoribus tractata præcipimus,nec adhuc à littore procul uidebamur,& multos circa uelut iisdem se uentis credere ausos habebamus. Iam cum eloquendi rationem nouissimè repertam,paucissimisq; tentatam ingressi sumus, rarus qui iã procul à portu recessisset,reperiebatur. Postquam uero nobis ille quẽ instituebamus,Orator,à dicendi magistris dimissus,aut suo iã impetu fertur,aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit:quàm in altum simus ablati,sentire cepimus. Nunc cœlum undique,& undique pontus. Vnum modo in illa immensa uastitate cernere uidemur M. Tullium,qui tamen ipse,quãuis tanta atque ita instructa naue hoc mare ingressus,contrahit uela,inhibetq; remos,& de ipso demum genere dicẽdi quo sit usurus perfectus Orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare,& assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus,& longius eundum est,ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorũ,& uel tutioris audaciæ est tentare quibus paratior uenia est.

ARGVMENTVM.

Ostendit Oratorem nisi bonum uirum esse non posse,non solum in dicendi officio,sed etiam in arte ipsa, & orationis facultate:quod probat ab ingenio,studio,doctrina & authoritate boni Oratoris,quæ ei necessaria sint,malis autem & stultis hominibus minimè conuenire. Soluit dicendi contraria exempla in Demosthene & Cicerone:quos & malos uiros fuisse negat,& meliores Oratores potuisse fieri,si omnia perfecta habuissent,concedit. Artem etiam defendit,quæ tametsi in causis malis Oratorem instruat,tamen in eisdem animum oratoris & consilium spectandum esse:quo fiat ut sæpe quod contra æquitatem esse uideatur,ex causa aliqua rectum & honestum sit.ut cum tyranni interfector etiam contra leges defenditur.

Nõ posse Oratorem esse nisi uirũ bonũ. Cap. I.

SIT ergo nobis Orator quẽ instituimus,is qui à M. Catone finitur,uir bonus dicendi peritus. Verum id quod ille posuit prius,etiã ipsa natura potius ac maius est,utique uir bonus,non eo tantum,quòd si uis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis priuatisq; rebus perniciosius eloquentia, sed nos quoque ipsi, qui pro uirili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessimè mereamur

de rebus humanis, si latroni compararemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo quod præcipuè indulsisse homini uidetur, quoq; nos à cæteris animalibus separasse, non parens, sed nouerca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, aduersam innocentiæ, hostem ueritatis inuenit. Mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm prouidentiæ munera in mutuam perniciem conuertere. Longius tendit hoc iudicium meum. Neque enim tantum id dico, eum qui sit Orator, uirum bonum esse oportere: sed ne futurum quidem Oratorem, nisi uirum bonum. Nam certè neque intelligentiam concesseris iis qui proposita honestorum ac turpium uia, peiorem sequi malint: neque prudentiam iis qui in grauissimas frequenter legum, semper uero malæ conscientiæ pœnas à semetipsis improuiso rerum exitu inducantur. Quòd si neminem malum esse, nisi stultum eundem non modo à sapientibus dicitur, sed uulgo quoque semper est creditum: certè non fiet unquam stultus Orator. Adde quòd ne studio quidem operis pulcherrimi uacare mens, nisi omnibus uitiis libera, potest: primum, quòd in eodem pectore nullum est honestorum turpiumq; consortium: & cogitare optima simul ac deterrima, non magis est unius animi, quàm eiusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quòd mentem tantæ rei intentam, uacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita denum enim libera, ac tota, nulla distringente atque alio ducente causa, spectabit id solum ad quod accingitur. Quòd si agrorum nimia cura, & solicitior rei familiaris diligentia, & uenandi uoluptas, & dati spectaculis dies, multum studiis auferūt (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas, cupiditatem, auaritiam, inuidiam? quarum impotentissimæ cogitationes, somnos etiam ipsos, & illa per quietem uisa perturbāt. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam uariis affectibus concisum atque laceratum, quàm mala mens. Nam & cum insidiatur, spe, curis, labore distringitur: & iam cum sceleris compos fuerit, solicitudine, pœnitentia, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? Non hercle magis quàm frugibus in terra sentibus ac rubis occupata. Agè, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? quid igitur ex libidine ac luxuria spei? Nō præcipuè acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? Non igitur malis esse laudem curæ putamus? Iam hoc quis non uidet, maximam partem orationis in tractatu æqui bonique consistere? Dicétne de his secundum debitam rerum dignitatem malus atque iniquus? Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ, pessimo atque optimo uiro, uter melior dicetur Orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus Orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud. Sed ne more Socraticorum nobismetipsis responsum finxisse uideamur, sit aliquis adeo contra ueritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrina præditum, nihilo deteriorem futurum Oratorem malum uirum quàm bonum. Conuincamus huius quoq; amentiam. Nam hoc certè nemo dubitabit, omnem Oratorem id agere, ut iudici quæ proposita fuerint, uera & honesta uideantur. Vtrum igitur hoc facilius bonus uir persuadebit, an malus? Bonus quidem: & dicet sæpius uera atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, potest) falso hæc affirmare conabitur, maiore cum fide necesse est audiatur. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodestè proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in iis quæ certum ē effici non posse, deformis pertinacia, & irritus labor. Nam sicut in uita, ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam uera dicentibus fides desit, uideatúrque talis aduocatus, malæ causæ argumentum. Nunc de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratiōe quadā uulgi reclamari uidentur. Orator ergo Demosthenes non fuit? atqui malū uirū accepimus. Non Cicero? atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna responsi inuidia subeunda est, mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam grauis morū dignus uidetur inuidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congesta sunt, credam, cum & pulcherrima eius in republica consilia, & finem uitæ clarum legam. Nec Marco Tullio defuisse uideo in ulla parte ciuis optimi uolūtatem. testimonio est actus nobilissimè consulatus: integerrimè prouincia administrata: & repudiatus uigintiuiratus: & ciuilibus bellis, quæ in ætatem eius grauissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus quo minus optimis se partibus, id est reipublicæ, iungeret. Parum fortis uidetur quibusdam: quibus optimè respondit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in prouidendis periculis: quod probauit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo.

Quòd si defuit his uiris summa uirtus, sic quærētibus an Oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici si interrogentur an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respondeant magnos quidem illos ac uenerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam & Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ uocari uoluit. Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicamq;, perfectum Oratorem esse Ciceronem, ut amicos & bonos uiros & prudentissimos dicimus uulgo, quorum nihil nisi perfectè sapienti datur. Sed cum propriè, & ad legem ipsam ueritatis loquendum erit, eum quæram Oratorem, quem & ille quærebat. Quanquam enim stetisse ipsum in fastigio eloquentiæ fateor, ac uix quid adiici potuerit inuenio, fortasse inuenturus quid adhuc abscissurum putem fuisse, (nam ferè sic docti iudicauerunt, plurimum in eo uirtutum, non nihil fuisse uitiorum: & se ipse multa ex illa iuuenili abundantia coercuisse testatur) tamen quando nec sapientis sibi nomen, minimè sui contemptor, asseruit, & melius dicere certè data longiore uita, & ætate ad componendum securiore potuisset: non malignè crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propius accessit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius id & liberius defendere. An uero M. Antonius neminem à se uisum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est, ipse etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit: ego non audeam dicere, aliquid in hac quæ superest æternitate inueniri posse, eo quod fuerit, perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quanquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes uideatur satis esse perfectus, quem dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Caluoq;, qui certè compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt: nec Asinio utrique, qui uitia orationis eius etiam inimicè pluribus locis insequuntur. Concedamus sanè (quod minimè natura patiatur) repertum esse aliquem malum uirum summè disertū, nihilo tamen minus Oratorem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu prompti, uiri fortis nomen concesserim, quia sine uirtute intelligi non potest fortitudo. An ei qui ad defendendas causas aduocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia auertat, nec metus frangat, sed proditorem, transfugam, præuaricatorem donabimus Oratoris illo sacro nomine? Quòd si mediocribus etiam patronis conuenit hæc quæ uulgo dicitur bonitas, cur non Orator ille qui nondum fuit,

sed potest

sed potest esse, tam sit moribus quàm dicendi uirtute perfectus? Non enim forensem quandam instituimus operam nec mercenariam uocem, nec (ut asperioribus uerbis parcamus) non inutilem sanè litium aduocatum, quem denique causidicum uulgo uocant, sed uirum cum ingenij natura præstantem, tum uero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea uetustas cognouerit, singularem, perfectumq; undique, optima sentientem, optimeq; dicentem. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniarijs quæstionibus ueritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoq; operibus fuerit, sed in maioribus clarius elucebit, cum regenda Senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quendam uidetur finxisse Virgilius, quem in seditione uulgi iam faces & saxa iaculantis, moderatorem dedit?

Tum pietate grauem ac meritis si forte uirum quem
Conspexere, silent arrectisq; auribus adstant.

Habemus igitur ante omnia uirum bonum: post hæc adiecit dicendi peritum,

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille uir quem instituimus, si sit ad prælium miles cohortandus, ex medijs sapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus, tot simul metus, laboris, doloris, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas, & fortitudo, & honesti præsens imago successerit? Quæ certè melius persuadebit alijs, qui prius persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio: nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat quoties ab animo uerba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat necesse est quàm sentit. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam ijdem etiam prudentes erunt) inuentio: quæ etiam si lenocinijs destituta sit, satis tamen natura sua ornatur: nec quicquam non disertè, quod honestè dicitur. Quare iuuentus, immo omnis ætas (neque enim rectæ uoluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus: forsan et summare contingat. Nam si natura non prohibet esse uirum bonum, & esse dicendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrunque consequi possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem? Ad quod si uires ingenij non suffecerint, tamen ad quem usq; modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certè prorsus eximatur animo, rem pulcherrimam eloquentiam cum uitijs mentis posse misceri. Facultas dicendi si in malos incidit, & ipsa iudicanda est malum. peiores enim illos facit, quibus contingit. Videor mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam qui diserti esse, quàm boni malint) illa dicentes, Quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confesso locutus es, nisi aliquando uis & facultas dicendi expugnat ipsam ueritatem? Bonus enim uir non agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur ueritas ipsa. Quibus ego, cum de meo primum opere respondero, etiam pro boni uiri officio, siquando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quomodo, aut pro falsis, aut etiam pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, uel propter hoc solum, ut ea facilius & deprehēdamus, & refellamus, quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota quæ nocent fuerint. Neque enim Academici cum in utranque disserunt partem, non secundum alteram uiuunt. Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catone non minoribus uiribus contra iustitiam dicitur disseruisse, quàm pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verùm & uirtus quid sit aduersa ei malitia detegit: & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior: & plurima contrarijs probantur. Debent ergo Oratori sic esse aduersariorum nota consilia, ut hostium imperatori. Verum & illud, quod prima propositione durum uidetur, potest afferre ratio, ut uir bonus in defensione causæ uelit auferre aliquando iudici ueritatem. Quod si quis à me proponi mirabitur, (quanquam non est mea propriè sententia, sed eorum quos grauissimos sapientiæ magistros ætas uetus credidit) sic iudicet, pleraque esse quæ non tam factis, quàm causis eorum, uel honesta fiant, uel turpia. Nam si hominem occidere, sæpe uirtus: liberos necare, nonnunquam pulcherrimum est: asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur. Ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam uir bonus, sed etiam quare, & qua mente defendat. Ac primum concedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando bonum uirum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam leuioribus causis: ut in pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus: nedum si ab homine occidendo grassator auertendus sit, aut hostis pro salute patriæ fallendus: ut hoc quod aliàs in seruis quoq; reprehendendum est, sit aliàs in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa iam uideo posse euenire, propter quæ Orator bene suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset. Nec hoc dico, quia seueriores sequi placet leges pro patre, fratre, amico, periclitantibus: tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc iustitiæ proposita imagine, inde pietatis. nihil dubij relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus: utrúmne saluum eum nollet is qui à nobis finitur Orator? an si tuendum susceperit, non tam falsis defendet, quàm qui apud iudices malam causam tuetur? Quid si quædam benefacta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta conuicerimus: non uel hoc modo seruabit Orator non innocentem modo, sed etiam laudabilem ciuem? Quid si quædam iusta natura, sed conditione temporum inutilia ciuitati sciemus: nonne utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus simili? Ad hoc, nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, saluos esse eos magis è republica sit, quàm puniri. Si liqueat igitur Oratori, futurum bonum uirum, cui uera obijcientur, non id aget, ut saluus sit? Da nūc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo uincere honestè ciuitas non possit: nonne ei communis utilitas Oratorem aduocabit? Certè Fabritius Cornelium Rufinum, alioqui & malum ciuem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit: atque id mirantibus quibusdam respondit, A ciue se spoliari malle, quàm ab hoste uenire. Ita hic fuisset Orator, non defendisset eundem Rufinum uel manifesti peculatus reum? Multa dici possunt similia, sed uel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi quem formamus uiro sæpe sit faciendum: sed ut si talis coegerit ratio, sit tamen uera finitio, Oratorem esse uirum bonum dicendi peritum. Præcipere uero ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimæ causæ similes sunt malis, & innocens reus multis uerisimilibus premitur: quo fit, ut eâdem actionis ratione sit defendendus, qua si nocens esset. Iam innumerabilia sunt bonis causis malisq; communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem uerisimilia quàm uera & confirmantur, & refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio, manente honesta uoluntate.

ARGVMENTVM.

Philoſophiæ cognitionem Oratori neceſſariam eſſe non ad uiuendum modo, ſed etiam ad dicendum contendit: nec unam illius partem, ſed omnes tres, ut rationalem, moralem, & naturalem: quarum ſingularum materiam & uires explicat. Deinde philoſophiam non ab uno aliquo, ſed ab omnibus, & ab optimo quoque eſſe petendam: cum turpe ſit uni ſectæ addictum eſſe. Nec uero præcepta tantum, ſed exempla etiam illuſtrium dictorum factorumq́; cognoſcenda.

Cognoſcenda eſſe Oratori quibus mores formentur. Cap. II.

Vando igitur Orator eſt uir bonus, is autem citra uirtutē intelligi non poteſt, uirtus etiam ſi quoſdam impetus ex natura ſumit, tamen perficienda doctrina eſt. mores ante omnia Oratori ſtudijs erunt excolendi, atque omnis honeſti iuſtiq́; diſciplina pertractanda: ſine qua nemo nec uir bonus eſſe, nec dicendi peritus poteſt. Niſi fortè accedamus ijs, qui natura conſtare mores, & nihil adiuuari diſciplina putant: ſcilicet, ut ea quidem quæ manu fiunt, atque eorum etiam cōtemptiſſima confiteātur egere doctoribus: uirtutem uero, qua nihil homini quo ad deos immortales propius accederet, datum eſt, obuiam & illaboratam, tantū quia nati ſimus, habeamus. Abſtinēs erit, qui idipſum quid ſit abſtinentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, ſuperſtitiōis, nulla ratione purgauerit? Et iuſtus, qui æqui boniq́; tractatum, qui leges quæ natura ſunt oībus datæ, quæq́; propriæ populis & gentibus conſtitutæ, non eruditiore aliquo ſermone tractauerit? O q̃ iſtud parum putant, quibus tam facile uidetur. Sed hoc trāſeo, de quo neminem qui literas uel primis, ut aiunt, labris deguſtarit, dubitaturum puto: ad illud ſequens reuertar, ne dicēdi quidem ſatis peritum fore, qui non & naturæ uim omnem penitus perſpexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neq; enim fruſtra in tertio de Oratore libro L. Craſſus cūcta quæ de æquo, iuſto, uero, bono, deq́; ijs quæ ſunt contrà poſita, dicuntur, propria eſſe Oratoris affirmat: ac philoſophos cum ea dicendi uiribus tuētur, uti Rhetorum armis, non ſuis. Idem tamē confitetur ea iam eſſe à philoſophia petenda, uidelicet quia magis hæc illi uidetur in poſſeſſione earum rerū fuiſſe. Hinc ēt illud eſt quod Cicero pluribus libris et epiſtolis teſtatur, dicendi facultatem ex intimis ſapiētiæ fontibus fluere: ideoq́; aliquandiu præceptores eoſdē fuiſſe morum atq; dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eo pertinet, ut eſſe Oratorē philoſophum uelim, quando non alia uitæ ſecta longius à ciuilibus officijs, atque ab omni munere Oratoris receßit. Nam quis philoſophorum aut in iudiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis deniq; in ipſa, quā maximè pleriq; præcipiunt, reipublicæ adminiſtratione uerſatus eſt? Atque eo illum quem inſtituo, Romanum quendā uelim eſſe ſapientem, qui non ſecretis diſputationibus, ſed rerum experimentis atque operibus uerè ciuilem uirum exhibeat. Sed quia deſerta ab iis qui ſe ad eloquētiam contulerunt, ſtudia ſapiētiæ, non iam in actu ſuo, atque in hac fori luce uerſantur, ſed in porticus & gymnaſia primum, mox in conuētus ſcholarum receſſerunt, id quod eſt Oratori neceſſarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum neceſſe eſt, apud quos remanſit. Euoluendi penitus authores qui de uirtute præcipiunt, ut Oratoris uita cum ſciētia diuinarum rerum ſit humanarumq́; coniuncta. Quæ ipſæ quanto maiores ac pulchriores uiderētur, ſi illas ij docerēt, qui etiam eloqui præſtantiſſimè poſſunt? Vtinamq́; ſit tēpus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) Orator hāc partem ſuperbo nomine, & uitiis quorundam bonis eius corrumpētium inuiſam, uindicet ſibi, ac uelut rebus repetitis in corpus eloquētiæ adducat. Quæ quidem cum ſit in tres diuiſa partes, naturalem, moralem, rationalem: quæ tandem non eſt cum Oratoris opere coniuncta? Nam ut ordinē retroagamus, de ultima illa, quæ tota uerſatur in uerbis, nemo dubitauerit, ſi & ꝓprietates uocis cuiuſq; noſſe, & ambigua aperire, & ꝑplexa diſcernere, & de falſis iudicare, & colligere ac reſoluere quæ uelis, Oratoris eſt: quāquā ea non tā eſt minutè atq; concisè in actionibus utēdum, quàm in diſputationibus, quia nō docere modo, ſed mouere ēt ac delectare audiētes debet Orator: ad quod impetu quoq; & uiribus ac decore ē opus: ut uis amnium maior eſt altis ripis, multoq́; gurgitis tractu fluētium, quàm tenuis aquæ, & obiectu lapillorum reſultātis. Et ut palæſtrici doctores illos quos numeros uocant, non idcirco diſcētibus trudunt, ut his oībus ii qui didicerint, in ipſo luctādi certamine utantur (plus enim pondere & firmitate & ſpiritu agitur) ſed ut ſubſit copia illa, ex qua unū aut alterū, cuius ſe occaſio dederit, efficiant: ita hæc pars Dialectica, ſiue illā dicere malimus diſputatricem, ut eſt utilis ſæpe & finitionibus, & cōprehenſionibus, & ſeparādis quæ ſunt differētia, & reſoluenda ambiguitate, & diſtinguēdo, diuidēdo, illiciēdo, implicādo: ita ſi totum ſibi uindicauerit ī foro certamē, obſtabit melioribus, & ſectas ad tenuitatē ſuam uires, ipſa ſubtilitate conſumet. Itaq; reperias quoſdam in diſputādo mirè callidos, cū ab illa cauillatione diſceſſerint, non magis ſufficere in aliquo grauiore actu, quàm parua quædam aīalia, quæ in anguſtiis mobilia, cāpo deprehenduntur. Iā quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certè tota Oratori eſt accōmodata. Nā in tāta cauſarū (ut ſuperioribus libris diximus) uarietate, cū alia cōiectura quærātur, alia finitionibus cōcludātur, alia iure ſummoueātur, uel trāsferantur, alia colligātur, uel ipſa inter ſe cōcurrant, uel in diuerſum ambiguitate ducātur, nulla ferè dici poteſt, cuius nō parte ī aliqua tractatus æqui ac boni reperiatur. Pleraq; uero eſſe quis neſcit, quæ totæ in ſola qualitate conſiſtāt? In conſilus uero quæ rō ſuadēdi eſt ab honeſti q̃ōne ſepoſita? Quid illa ēt pars tertia, quæ laudādi ac uituperādi officiis cōtinetur? Nēpe in tractatu recti prauiq; uerſatur. An de iuſtitia, fortitudine, abſtinētia, tēperātia, pietate, nō plurima dicet Orator? ſed ille uir bonus, qui hæc nō uocibus tātū ſibi nota atq; noībus, auriū tenus in uſum linguæ ꝑceperit, ſed qui uirtutes ipſas mēte cōplexus, ita ſentiet, nec in cogitādo ita laborabit, ſed quod ſciet, uere dicet. Cū ſit aūt oīs generalis q̃ō ſpāli potentior, quia uniuerſo pars continetur, non utique accedit parti quod uniuerſum eſt: profectò nemo dubitabit generales quæſtiones in illo maximè ſtudiorum more uerſatas. Iam uero cum ſint multa proprils breuibusq́; cōprehenſionibus finienda, unde ēt ſtatus cauſarum dicitur finitiuus: nónne ad id quoque inſtrui ab iis qui plus in hoc ſtudii dederunt, oportet? Quid? non quæſtio iuris omnis, aut uerborum proprietate, aut æqui diſputatione, aut uoluntatis coniectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatū redundat. Ergo natura permiſta eſt oībus iſtis oratio, quæ quidem oratio eſt uerè. Nam ignara quidem huiuſce doctrinæ loquacitas, erret neceſſe eſt, ut quæ uel nullos uel falſos duces habeat. Pars uero naturalis, cum eſt ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto maiore ſpiritu de diuinis rebus quàm humanis loquendum eſt, tum illam etiam moralem, ſine qua nulla eſſe (ut docuimus) oratio poteſt, totā complectitur. Nā ſi regitur prouidentia mundus, adminiſtrāda certò bonis uiris erit Reſpublica. Si diuina noſtris animis origo, tendēdū ad uirtutē, nec uoluptatibus terreni corpis ſeruiēdū. An hæc nō frequēter tractabit Orator?

bit Orator? iam de auguriis, responsis, religione, denique omnibus de quibus maximè saepe in senatu consilia uersata sunt, non erit ei disserendum, si quidē (ut nobis placet) futurus est uir ciuilis idem? Quae denique intelligi saltem potest eloquētia hominis optima nescientis? Haec si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Si quidem & Periclem, cuius eloquentiae etiam si nulla ad nos monumenta uenerunt, uim tamen quandam incredibilem cum historici, tum etiam liberrimū genus hominum comici ueteres tradunt, Anaxagorae physici constat auditorem fuisse: & Demosthenem principem omnium Graeciae Oratorum, dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum se debere scholis Rhetorū, quantum Academiae spatiis frequenter ipse testatus est. Neque tanta in eo unquam fuisset ubertas, si ingenium suū consepto fori, nō ipsius rerum naturae finibus terminasset. Verum ex hoc alia mihi quaestio exoritur, quae secta conferre plurimū eloquentiae possit: quanquam ea non inter multas potest esse contentio. Nam in primis nos Epicurus à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam nauigatione quam uelocissima iubet. Neq; uero Aristippus summum in uoluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrhon quidē quas in hoc opere partes habere potest, cui iudices esse apud quos uerba faciat, & reum pro quo loquatur, & senatum in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quidam utilissimam credunt, quòd mos in utranque partem disserendi, ad exercitationem forensium causarum proxime accedat. Adiiciūt loco probationis, quòd ea praestantissimos in eloquentia uiros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam Oratorio iactant. Nam theses dicere exercitationis gratia ferè est ab his institutū. Stoici sicut copiam nitoremq; eloquentiae ferè praeceptoribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut probare acrius, aut concludere subtilius contendunt. Sed haec inter ipsos, qui uelut sacramento rogati, uel etiam superstitione constricti, nefas ducunt à suscepta semel persuasione discedere. Oratori uero nihil est necesse in cuiusquam iurare leges. Maius enim est opus atque praestantius ad quod ipse tendit, & cuius est uelut candidatus, si quidem est futurus cum uitae, tum etiam eloquentiae laude perfectus. Quare in exemplum bene dicendi facundissimum quenque proponet sibi ad imitandum: moribus uero formandis quam honestissima praecepta, rectissimamq; ad uirtutē uiam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusque, ac natura pulcherrimis. Nam quae potest materia reperiri ad grauiter copioseq; dicendum magis abundans, quàm de uirtute, de republica, de prouidentia, de origine animorum, de amicitia? Haec sunt quibus mens pariter atque oratio insurgant, uere bona, quae mitigēt metus, coerceāt cupiditates, eximāt nos opinionibus uulgi, animumq; coelestem. Neque ea solum quae talibus disciplinis continentur, sed magis etiam quae sunt tradita antiquitus dicta acta praeclare, & nosse, & animo semper agitare conueniet. Quae profecto nusquam plura maioraq;, quàm in nostrae ciuitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, iustitiam, fidem, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alii docebunt, quàm Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliiq; innumerabiles? Quantum enim Graeci praeceptis ualent, tantum Romani (quod est maius) exemplis. Tantumq; non cognitis iā è rebus admoneri sciet, qui non modo proximum tempus, lucemq; praesentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium uitae honestae, & curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille iustitiae haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atque consiliis praestet. Neque erit perfectus Orator, nisi qui honeste dicere & sciet, & audebit.

A R G V M E N T V M.

Necessariam esse Oratori iuris scientiam, eamq; promptam & paratam in omni disputatione, contendit. Nec difficilem esse, cū paucis rebus neque adeo multis praeceptis constet, & bona parte in bonorum uirorum sensu sit posita. Itaque reprehendit eos qui relicto eloquentiae studio, ignauia se ad ius ciuile, uel ad philosophiam contulerunt.

Necessariam iuris ciuilis Oratori esse scientiam. Cap. III.

IVris quoque ciuilis necessaria huic uiro scientia est, & morum ac religionū eius Reip. quā capesset. Nam qualis esse suasor in cōsiliis publicis priuatisue poterit, tot rerum quibus praecipuè ciuitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? penè non dissimilis iis, qui poetarum scripta pronunciant. Nam quodammodo mandata perferet, & ea quae sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator, egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi praecepta & composita, sicut & caetera quae in causa sunt, in discēdo cognita ad iudicem perferet, quid fiet in iis quaestionibus quae subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? & inter subsellia minores aduocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere quae tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro suis dicere? Possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid si forte peritus iuris ille non aderit? Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subiecerit? hoc enim est maximum ignorantiae malum, q, credit eum, scire qui moneat. Neq; ego sum nostri moris ignarus, oblitusue eorum qui uelut ad arculas sedent, & tela agentibus subministrant: neque idem Graecos quoque nescio factitasse, unde nomen his pragmaticorum datum est. Sed loquor de Oratore, qui non clamorem modo suum causis, sed omnia quae profutura sunt, debet. Itaque cum nec inutilem si ad horam forte constiterit, neque in testationibus faciendis esse imperitum uelim. Quis enim potius praeparabit ea, quae cum aget, esse in causa uelit? Nisi forte imperatorem quis idoneum credit in praeliis quidem strenuum & fortem, & omnium quae pugna poscit, artificem: sed neque delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locū capere castris scientem. prius est enim certe parare bella, quàm gerere. Atqui simillimus huic sit aduocatus, si plura quae ad uincendum ualent, aliis reliquerit, cū praesertim hoc, qđ est maxime necessariū, non tā sit arduum, q̄ procul intuentibus fortasse uideatur. Nanq; omne ius quod est certum, aut scripto, aut moribus constat: dubium, aequitatis regula examinandum est. Quae scripta sunt, aut posita in more ciuitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis sunt enim, non inuētionis. at quae consultorum responsis explicātur, aut in uerborū interpretatiōe sunt posita, aut in recti prauiq; discrimine. Vī cuiusq; uocis itelligere, aut cōe prudētiū est, aut ppriū oratoris: aequitas optimo cuique notissima. Nos porro & bonum uirū, & prudentē in primis, oratorē putamus: qui cum se ad id quod est optimum natura, direxerit, non magnopere commouebitur si quis ab eo cōsultus dissentiet, cum ipsis illis diuersas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam si nosse quid quisque senserit uolet, lectionis opus est, qua nihil est in studiis mi-

nus laboriosum. Quòd si plerique desperata facultate agendi, ad discendum ius declinauerunt, quàm id scire facile est oratori: quod discunt qui sua quoque confessione oratores esse non possint? Verum & M. Cato cum in dicendo præstantissimus, tum iuris idem fuit peritissimus: & Scæuolæ Seruioq; Sulpitio concessa est etiam facundiæ uirtus. Et M. Tullius non modo inter agēdum nunquam est destitutus scientia iuris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat: ut appareat posse oratorem non discendo tātum iuri uacare sed etiam docendo. Verum ea quæ de moribus excolendis, studioq; iuris præcipimus: ne quis eo credat reprehendenda, quòd multos cognouimus, qui tædio laboris, quē ferre tendētibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diuerticula desidiæ: quorum alij se ad album ac rubricas transtulerunt, & formularij, uel, ut Cicero ait, leguleī quidā esse maluerūt: tanquā utiliora eligētes ea, quorum solā facilitatē sequebantur. alij pigritiæ arrogātioris, qui subito fronte conficta, immissaq; barba, ueluti despexissent oratoria præcepta; paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent authoritatem contemptu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

ARGVMENTVM.

Historiam quoq; oratori necessariā esse uult, cum uerā, tum etiā fabulosam: in qua tñ antiquitatis & senectutis maior sit authoritas.

Necessariam oratori cognitionem historiarum Cap. IIII.

IN primis uero abundare debet orator exemplorum copia, cum ueterum, tum etiam nouorum: adeo ut non ea modo quæ conscripta sunt historijs, aut sermonibus uelut p manus tradita, quæq; quotidie aguntur, debeat nosse: uerum ne ea quidem quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nā illa quidem priora, aut testimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinēt locum. Sed hæc quoq; aut uetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quamplurima unde & senibus authoritas maior est, qđ plura nosse & uidisse creduntur: qđ Homerus frequētissime testatur. Sed nō est expectāda ultima ætas, cum studia præstent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis seculis uixisse uideamur.

ARGVMENTVM.

Quæ dicta sunt de moribus Oratoris, & de rerum cognitione, ad instrumenta illius pertinent: quibus adduntur hæc artificialia, inuentio, dispositio, elocutio, memoria actio. Sed in primis animi præstantia contra uerecundiam est necessaria, ne debilitetur in agendo orator, & iusta fiducia destituatur, Vbi quam intelligat uerecundiam declarat, ne ingenuus ac modestus pudor reprehendi uideatur, qui adeo oratori est necessarius, ut si desit, fingendus sit etiam in dicendo, ac præ se ferendus. Esse etiam hæc naturalia in necessaria parte oratoris, uocem, latera, decorem: quibus Trachallum temporibus suis excelluisse dicit.

Quæ sint oratoris instrumenta. Cap. V.

HAec sunt quæ me redditurum promiseram īstrumēta, non artis, ut quidam putauerūt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum sciētia debet esse succinctus, accedēte uerborum figurarumq; facili copia, & inuētionis ratione, & disponendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed plurimum ex his ualet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium authoritas ultra debitam reuerentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his uitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ: ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit: ut si des arma timidis & imbellibus. Inuitus mehercle dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam uerecūdiam, uitium quidem, sed amabile, & quæ uirtutes facillime generet, esse interim aduersam, multisq; in causa fuisse, ut bona ingenij studijq; in lucem non prolata, situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem si quis hæc forte minus adhuc peritus distinguendi uim cuiusque uerbi, leget, nō probitatem à me reprehēdi, sed uerecundiam, quæ est timor quidam reducens animum ab ijs quæ facienda sunt: unde confusio, & cepti pœnitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet uitijs adscribere affectum propter quem facere honeste pudet! Neque ego rursus uolo eum qui sit dicturus, & solicitum surgere, & colore mutari, & periculū intelligere: quæ si non accident, etiam simulanda erunt: sed intellectus hic sit operis, non metus: moueamurq;, non concidamus. Optima est autem emendatio uerecundiæ, fiducia: & quamlibet imbecilla frons, magna conscientia sustinetur. Sunt & naturalia, ut supra dixi, quæ tamen & cura iuuantur, instrumenta, uox, latus, decor: quæ quidem tantum ualent, ut frequenter famam ingenij faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores: sed cū diceret, eminere inter æquales Trachallus uidebatur. ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis authoritas, gestus præstantia, uox quidem, non ut Cicero desiderat, penè tragœdorum, sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragœdos. Certè cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quatuor aūt iudicia, ut moris est, cogerētur, atq; oīa clamoribus fremerēt, & auditū eū, & intellectū, &, qđ agētibus cæteris cōtumeliosum fuit, laudatū quoq; ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc notū est, et rara felicitas: quæ si non adsit, sanè sufficiat, ab ijs quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, & hæc scire.

ARGVMENTVM.

Mature incipiendum esse causas agere præcipit, ne si citius id fiat efferamur: sin tardius, deficiamus: idq; à facilioribus tentandum. Quod postquam inceptum est, melius esse ad studia aliquando resilire & relabi, & quodammodo renouari, quàm semel progredi: quo firmior in posterum & prudentior orator euadat: quod Ciceronem fecisse probat.

Quod sit incipiendi causas agere tēpus. Cap. VI.

AGendi aūt initiū sine dubio secundū uires cuiusq; sumendum est: neq; ego annos definiam, cū Demosthenē puerū admodū actiones pupillares habuisse manifestum sit: Caluus, Cæsar, Pollio, multum ante quæstoriā oēs ætatem grauissima iudicia susceperint: prætextatos egisse quosdam sit traditum: Cæsar Augustus duodecim natus annos, auiam pro Rostris laudauerit. Modus mihi uidetur quidam tenendus, ut neque

præpropere

præpropere distringatur immatura frōs, & quicquid est illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta iaciuntur impudentiæ, & (quod est ubiq; perniciosissimum) preuenit uires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, maiorq; fit semper quod ausuri sumus, & dum deliberamus quando incipiendum sit incipere iam serum est. Quare fructum studiorum uiridem & adhuc dulcem promi decet, dum & uenia & spes est, & paratus fauor, & audere non dedecet: & si quid desit operi, supplet ætas: & si qua sunt dicta iuueniliter, pro indole accipiuntur: ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus, Quid enim tam commune: quàm spiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Quæ cum sex & uiginti natus annos, summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisse tempore, & annis liquata iam senior idem fatetur. Et hercle quātumlibet secreta studia cōtulerint, ē tñ pprius quidā fori pfectum, alia lux, alia ueri discriminis facies: plusq; si separes, usus sine doctrina ꝙ citra usū doctrina ualeat. Ideoq; nōnulli senes in schola facti, stupent nouitate cū in iudicia uenerunt, & omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic & iudex tacet, & aduersarius obstrepit, & nihil temere dictum perit: & si quid tibi ipse sumas, probandum est: & laboratam congestamq; dierum ac noctium studio actionem, aqua deficit: et omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam causis loquendum est, quod illi diserti minimè sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores uideantur, quàm ut causas agant. Cæterum illum quem iuuenem, tenerisq; adhuc uiribus nitentem, in forum deduximus, & incipere à quammaxime facili ac fauorabili causa uelim, ut catuli ferarum molliore præda saginantur: & non utique ab hoc initio continuare operam: & ingenio adhuc alendo callum inducere, sed iam scientem quid sit pugna, & in quam rem studendum sit, refici atq; renouari. Sic & tyrocinij metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. Vsus est & hac ratione M. Tullius: & cum iam clarum meruisset inter patronos qui tum erant, nomen, in Asiam nauigauit, seq; & alijs sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magistris, sed præcipue tñ Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rursus formandum ac uelut recoquendum dedit. Tum dignum operæprecium uenit, cum inter se congruunt præcepta & experimenta.

ARGVMENTVM.

Oratorem ad defendendum quàm ad accusandum propensiorem esse debere indicat, & tamen interdum uel publico uel priuato officio ad accusandum adduci, non pœnæ nocentium, sed emendationis cupiditate. id exemplis clarissimorum uirorum confirmat. In causis autem recipiendis, quamuis multæ sint, tamen amicis, ac potissimum si iudices fuerint, obsequendum esse: sed cauendum interim ne quid ambitiose uel pro potentibus contra ueritatem, uel pro humilibus contra dignitatem faciamus. Dimittendam etiam nōnunquam causam imprudenter susceptam, postquam iniquam esse cognouerimus. Illud prorsus indignum esse adiungit, eloquentiam in quæstu haberi: tametsi iusta gratia referenda sit bene merenti oratori, præsertim si egeat: in quo tamen ipse modum seruare debeat, neque unquam pacisci cum litigatore, ne merces esse uideatur potius, quàm officiosa beneuolentia: quod ualde alienum sit à liberalissima facultate, & infra dignitatem oratoris.

Quæ in suscipiendis causis oratori obseruanda sint. Ca. VII.

CVm satis in omne certamē uirium fecerit, prima ei cura in suscipiēdis causis erit: in quibus defendere quidem reos profecto quàm facere uir bonus malet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neq; priuato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem uitæ uocet. Nam & leges ipsæ nihil ualeant, nisi actoris idonea uoce munitæ: & si pœnas scelerum expetere fas nō est, propè est ut scelera ipsa permissa sint: & licentiam malis dari, certè contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici uel propinqui necem, nec erupturas in Rempublicam conspirationes inultas patietur orator: non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi uitia, corrigendiq; mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut accusatoriam uitam uiuere, & ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est, ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum. Ideoq; principes in Republica uiri non detrectauerunt hanc officij partem: creditiq; sunt etiam clari iuuenes obsidem Reipublicæ dare malorum ciuium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simultates prouocare, nisi ex fiducia bonæ mentis uidebantur. Idq; cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis alijs, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est sapiens: alter nisi creditur fuisse, uix scio cui reliquerit huius nominis locum. Nanque defendet omnis orator, idemq; portum illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, ducetur q; in aduocationem maximè causa. Quoniam tamen omnes qui non improbè litigabunt, quorum certè bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid & commendantium personis dabit, & ipsorum qui iudicio decernent, ut optimi cuiusque uoluntate moueatur. Nanque hos & amicissimos uir bonus habebit. Summouendū uero est utrunque ambitus genus, uel potentibus contra humiles uenditandi operam suam: uel illud etiam iactantius, minores utique contra dignitatē attollendi. Non enim fortuna causas uel iustas uel īprobas facit. Neque uero pudor obstet, quo minus susceptam, cum melior uideretur, litem, cognita inter dicendum iniquitate, dimittat, cum prius litigatori dixerit uerum. Nam & in hoc maximum, si æqui iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus uana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certè non conuenit ei quem oratorem esse uolumus, iniusta tueri scientem. Nam si ex illis quas supra diximus causis, falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet. Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte diiudicare, imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longè sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo quē exigimus animo dignissimum, non uendere operam, nec eleuare tanti beneficij authoritatem? cum pleraque hoc ipso possint uideri uilia, quòd precium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est: nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit. At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundum omnes sapientum leges patietur sibi gratiam referri: cum & Socrati collatum sit ad uictum: & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptauerint. Neque enim uideo quæ iustior acquirendi ratio, quam ex honestissimo labore, & ab ijs de quibus optimè meruerint, quiq; si nihil inuicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidē non

iustum modo, sed necessarium etiam est, cum hæc ipsa opera, tempusq; omne alienis negocijs datum, facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantum, & quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis precia, procul abominanda negociatio, etiam à mediocriter improbis aberit: cum præsertim bonos homines bonasq; causas tuenti non sit metuendus ingratus: qui si futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere uolet orator ultra quàm satis erit: ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, sed mutua beneuolentia utetur, cum sciat se tanto plus præstitisse: quia nec uenire hoc beneficiũ oportet, nec perire. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

A R G V M E N T V M.

Causam quam dicturus est, oratori diligenter cognoscendam esse præcipit, quòd nonnulli negligentia, alij ambitione leuius curent: neque uero per alium, ut plerique: neque ex libellis, sed per seipsum cognoscendam. Summam autem diligentiam adhibendam, ita ut neque tempori parcatur, neque fugiatur molestia quo minus sæpe etiam de eadem re audiamus. Notanda etiam interim esse quædam, ne excidant, monet. Acriter quoque litigatori instandum, eumq; uersandum omnem in partem, & modo ex nostra, modo ex aduersarij persona agendum. Instrumenta litis & inspicienda omnia, & pertractanda, & per totam causam eundum, perscrutando eruendoq; quicquid in ea uel testibus tractandis uel argumentis aptũ esse queat: postremo etiã iudicis personã esse sumendã, & omnibus ante oculos propositis, uidendum quid in quaq; re firmissimum sit, & æstimandũ in utranq; partẽ, ut totius causæ euentus ante iudicium prospiciatur.

Quæ in discẽdis causis oratori obseruanda sint. Cap. VIII.

PRoxima discendæ causæ ratio: quod est orationis fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cum omnia quæ sunt in causa diligenter cognouerit, ad docendum certè iudicẽ non sufficiat. Sed eius rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negligentibus, quorũ nihil refert ubi litium cardo uertatur, dũ sint quæ uel extra causam ex personis aut communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos & ambitio peruertit, qui partim tanquã occupati, semperq; aliud habentes quod antè agendum sit, pridie ad se uenire litigatorem, aut eodem matutino iubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se glorientur, partim iactantia ingenij, ut res cito accepisse uideantur, tenere se & intelligere prius penè quàm audiant, mentiti, cum multa & disertè, summusq; clamoribus, quæ neque ad iudicem neque ad litigatorem pertineant, decantauerunt, bene sudantes beneq; comitati per forum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos iubent: quanquam minus mali est, si illi saltem rectè discant, rectéq; doceant. Sed quis discet tam bene, quàm patronus? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpres, impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cum dicturus ipse non sit? Pessimæ uero consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit: aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui se non posse agere confitentur: deinde faciunt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui iudicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, mutandum, fingẽdum etiam sit, potest, cur non sit orator, quãdo quod difficilius est facit? Hi porro non tantum nocerent, si omnia scriberent uti gesta sunt. Nunc consilium & colores adijciunt, & aliquis peiora ueris, quæ plerique cum acceperint, immutare nefas habent, & uelut themata in scholis posita custodiunt. Deinde deprehenduntur. & causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex aduersarijs discunt. Liberum igitur demus ante omnia ijs quorum negocium erit, tempus, ac locũ: exhortemurq; ultro, ut omnia quamlibet uerbosè, & unde uolent repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire superuacua, quàm ignorare necessaria. Frequenter autem & uulnus & remedium in ijs orator inueniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum uidebantur. Nec tãta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat. Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator: non solum quia effugere aliqua prima expositione potuerunt, præsertim hominis (quod sæpe euenit) imperiti, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mẽtiuntur, & tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum iudice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agitandus omnibus modis, & turbandus, & euocandus. Nam ut medicis non apparentia modo uitia curanda sunt, sed etiam inuenienda quæ latent, sæpe ipsis ea qui sanandi sunt, occulentibus: ita aduocatus plura quàm ostendũtur, aspiciat. Nam cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliã rursus ei personam transeundum est, agendusq; aduersarius, proponendum quicquid omnino excogitari contra potest, quicquid recipit in eiusmodi disceptatione natura. Interrogandus quam infestissime, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad uerum, ubi minimè expectauimus, peruenimus. In summa, optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique aduersarium quædam non negaturum. Ideoq; opus est intueri omne litis instrumentum: quod uidere non est satis: perlegendum erit. Nam frequẽtissimè aut non sunt omnino quæ promittebantur, aut minus continẽt: aut cum alio aliquo nocituro permista sunt, aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quòd non habent modum. Denique linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitore signa frequenter inuenies: quæ nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient: plusq; nocebunt destituta, quam non promissa nocuissent. Multa etiam quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet: modo per omnes quos tradidimus argumentorum locos eat: quos ut circumspectare in agendo, & attentare singulos minime cõuenit, propter quas diximus causas: ita in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumenta, cætera. ex quibus non tantum illud quod est artificiale probationis genus colligi possit, sed cui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, inuidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ prosint noceántue, tertiam deinceps personam induat iudicis, fingatq; apud se agi causam, & quod ipsum mouisset de eadem re pronunciaturum, id potentissimum apud quẽcunque agetur, existimet: & sic eum raro fallet euentus, aut culpa iudicis erit.

A R G V M E N T V M.

Oratorem in agendo cautum, non ambitiosum esse oportere monet: sed dissimulandam artem si offenderit, & utilitati seruiendum.

Nullam causam uel tenuem illi repudiandam: neque, si res non suppeditat dicendi materiam, extra petendam, & tum uel maxime à male dicendi petulantia, quæ odiosa est, nec causæ tantum, sed etiam patrono nocet, abstinendum. Plures causas, quàm agere possit, non suscipiendas: & in his quæ dicturus sit, scribenda frequenter: uel etiam si fieri possit, sculpenda: hoc est, orator se omni ratione ad memoriam comparabit: eius tamen facultatem non semper futuram ait, nec eam, ubi deerit, tentandam, quod obesset plurimum: sed cura potius omni atque ingenio contendendum: cui doctrina, studium & exercitatio suffragabuntur.

Quæ seruanda in agendis causis oratori sint. Cap. IX.

QVæ sint in agendo seruanda, noto ferè opere executi sumus: pauca tamen propria huius loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officiis agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ, præsentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus bella, non semper exercitus per plana & amœna ducendus est, sed adeundi plerũque asperi colles, expugnandæ ciuitates quanlibet præcisis impositæ rupibus, aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidem occasione latius decurrendi, & æquo congressa campo, totas uires populariter explicabit: at si iuris anfractus, aut eruendæ ueritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis uibrantibus concitatisq; sentẽtiis uelut missilibus utetur: sed operibus, & cuniculis, et insidiis, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non dũ fiunt laudantur, sed cum facta sunt: unde etiam cupidis minus opinionis, plus fructus uenit. Nam cum illa dicẽdi uitiosa iactatio inter plausores suos detonuit, resurgit ueræ uirtutis fortior fama: nec iudices à quo sint moti dissimulant, & doctis creditur: nec est orationis uera laus, nisi cum finita est. Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris: idq; M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fidei, minusq; suspectæ aduocatorum insidiæ forẽt. Sed illa dissimulari quæ tum erat, potuit: nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem & consilia lateant, & quicquid si deprehenditur perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, grauitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent. sed uel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quòd apparẽt: aut si unum è duobus eligẽdum, causa potius laudetur quàm patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut uideatur optimam causam optimè egisse. Illud certum erit, neminẽ peius agere, quàm qui displicente causa placet. necesse est enim extra causam sit quod placet. Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eũ sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia. Nam & suscipiendi ratio iustissima est officium, & optandum etiam ut amici quàm minimas lites habeant: & abunde dixit bene, qui rei satisfecit. At quidam etiam si fortè susceperunt negocia paulo ad dicẽdum teniora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint, alia conuiciis implent uacua causarum: si contingit, ueris: si minus, fictis: modo sit materia ingenii, mereaturq; clamorem dum dicitur. Quod ego adeo longè puto ab oratore perfecto, ut eum ne uera quidem obiecturum, nisi id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus canina, ut ait Appius, eloquentia, censuram maledicẽdi subire: quod facientibus, etiam malè audiendi præsumenda patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequenter qui egerunt, & certè patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo uitio animi, quo maledicus à malefico non distat nisi occasione. Turpis uoluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata: à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt, quàm defensionem.

Sed neque alia multa ad arbitrium eorum faciẽda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium? At qui etiam in aduocatos partis aduersæ libenter nonnulli inuehuntur: quod, nisi si forte meruerunt, & inhumanum est respectu communium officiorum, & cum ipsi qui dicit, inutile (nam idem iuris responsuris datur) tum causæ contrarium, quia, planè & aduersarii fiunt, & inimici: & quantulũcunque his uirium est, contumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimum oratori & authoritatis & fidei affert, modestia, si à uiro bono in rabulam latratoremq; conuertitur, cõpositus non ad animum iudicis, sed ad stomachum litigatoris. Frequenter etiam species libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modo, sed ipsis quoque qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles solebat optare, ne quod sibi uerbum in mentem ueniret, quo populus offenderetur. Sed qđ ille de pplo, id ego de oĩbus sentio qui tãtundẽ pñt nocere. Nã quæ fortia dũ dĩr uidebantur, stulta cũ læserunt uocantur. Nunc quia uariũ ferè propositũ agentium fuit, & quorũdã cura tarditatis quorundam facilitas temeritatis, crimine laborauit: quem credam fore in hoc oratoris modum tradere, non alienum uidetur. Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solũ negligentis, sed & mali, & in suscepta causa perfidi ac proditoris est, peius agere quàm possit. Ideoq; ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus suffecturum se sciat. Dicet scripta quàm res patietur plurima: & ut Demosthenes ait, si contĩget, & sculpta. Sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in publicis iudiciis post interiectos dies dantur, permiserunt: at cum protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo ut paulo minus promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diuerso quàm opinati fuerãt, occurrerint. Inuiti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt requiruntq; num aliquid ex illis interuallis, atque ex tempore dicendis inseri possit. quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modo, ut in opere male iuncto hiantibus. sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. Ita nec liber est ĩpetus, nec cura contexta, & utrunq; alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus omni, ut agricolæ dicunt, pede standum est. Nam cum in propositione ac refutatione causa cõsistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum aduersarium certum est, (est enim aliqñ certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene nouerimus: alterum ibi sumere, ut dicentem aduersarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere: idq; est tutius stylo, quo facilius & omittitur cogitatio, & transfertur. Sed siue in respondendo fuerit subito dicendum, siue quæ alia ita exegerit ratio: nunquam oppressum se ac deprehensum credet Orator, cui disciplina & studium & exercitatio dederit uires etiã facilitatis, quemq; armatum semper, ac uelut in procinctu stantem non magis unquam in causis oratio, q̃ in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modo sit causæ dicendæ tempus: nam cætera semper sciet.

ARGVMENTVM.

Varia esse dicendi genera, & alium aliò delectari, sicut in picturis & statuis, quarum uarios & excellentes artifices commemorat:

quibus traductis ad Orationis similitudinem confert Oratores latinos, distantes inter se ac dissimiles: in quibus tamen Ciceronem unum omnibus anteponit, & defendit contra obtrectatores. Deinde exponit genera dicendi, & ex tribus optimum facit quod atticum uocabant: in eoq; reprehendit prauũ quorundam iudicium, qui ornatũ & amplitudinẽ ab hoc genere remouentes, aridi atque exucti erant. Græcorum autem facundiam latinæ anteponit: quòd & sono literarum dulcior, & copia uerborum uberior sit. In quo tamen medetur latinorum inopiæ, quòd dotes græcorum alijs uirtutibus æquare possint: non uerborum modo tractatione, sed & rebus illorum opes compensando, præsertim in magna & ornata oratione: nam in subtili græcos superiores esse. Eodemq; in loco rursus improbat atticos aridos illos atque ieiunos, qui omnia proprijs ac necessarijs modo uerbis dicenda putabant: ornatum negans minus aptum, & secundum naturam esse in magna oratione, quàm proprietatem in subtili: additq; eodem uoluptati auditorum seruiendum esse, modo id cautè & modicè fiat, ne officiatur causarum utilitati. Quæstionem quoque aliam inducit hoc loco, de dicendi & scribendi ratione, quam uult eandem esse oportere in utroque opere: nec aliter scripta, quàm quæ dicenda forent, ad posteros tradenda esse, exceptis ijs ubi actio ad tempus & auditorum uoluntatem accommodatur, ut in causis. In infinitis quæstionibus naturæ rerum sicut in dicendo, ita in scribendo seruiendum esse. Post hæc facit alteram diuisionem Orationis: in genus subtile, graue, & medium. Quorum primum ad docendum, secundum ad mouendum, tertium ad delectandum accommodatum sit. In subtili acumen esse, & in narrando probandoq; ualere. Medium amœnum, floridum, uerbis ac sententijs mediocriter ornatum. Graue, magnum, uehemens, copiosum, quod non ducat, sed ui trahat auditorem, & in quamuis partem auferat. Itaque in eo esse personarum fictiones liberiores, amplificationes, sublata contra fidem, & omnia affectuũ genera, non tam ad docendum delectandúmue, quàm ad incitandum auditorem accommodata. Addit deinde his tribus & alia quædam genera media inter illa, & ipsorum quodammodo gradibus temperata: ut in musicis sonis minus maximo, & rursus minimo maius, quod tamen medium inter utrunq; nondum sit, sed citra consistat. Atque in his omnibus generibus uult Oratorem instructum ac paratum esse debere, ut unoquoque apte & decenter utatur, uel in tota uel in aliqua parte causæ, cum alia alio modo dicenda sint: ut grauiter, acriter, seuere, uehementer, concitatè, copiosè, amarè, comiter, remissè, subtiliter, blandè, leniter, dulciter, breuiter, urbane: eosq; reprehendit qui intemperato quodam & plausibili magis quàm sano genere in causis utebantur, quasi hoc esset aptum & populare. Postremo hæc omnia prædicta facilia esse bono & exercitato Oratori iudicat: qui tamen iudicium & modum adhibere debeat, ne intemperantia prolabatur.

De genere dicendi. Cap. X.

SVperest ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in diuisione prima locus tertius, nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem Rhetoris atque Oratoris opus oratio, pluresq; eius formæ, sicut ostendam, in omnibus his & ars est, & artifex: plurimum tamen inuicem differũt: nec solum specie, ut signum signo, & tabula tabulæ, & actio actione, sed genere ipso, ut à Græcis Tuscanicæ statuæ, & Asianus eloquens Attico. Suos autem hæc operum genera quæ dico, ut authores, sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus Orator, ac nescio an ars ulla, nõ solum quia aliud in alio magis eminet, sed quòd non una omnibus forma placuit, partim conditione uel temporum uel locorum, partim iudicio cuiusque atque proposito. Primi, quorum quidem opera non uetustatis modo gratia uisenda sint, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon, quorum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa propè rudia, ac uelut futuræ mox artis primordia, maximis qui post eos extiterunt authoribus præferant, proprio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu. Post Zeusis atque Parrhasius non multum ætate distantes (circa Peloponnesia ambo tempora. nam cum Parrhasio sermo Socratis apud Xenophontem inuenitur) plurimum arti addiderunt. Quorum prior luminum umbrarumq; inuenisse rationem, secundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeusis plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ratus, atque (ut existimant) Homerum secutus, cui ualidissima quæque forma etiam in fœminis placet. Ille uero ita circumscripsit omnia, ut eum legumlatorem uocent, quia Deorum atque Heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit sequuntur. Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri, pictura præcipuè, sed diuersis uirtutibus. Nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthus, facilitate Antiphilus, concipiendis uisionibus (quas φαντασίας uocant) Theon Samius, ingenio & gratia quam in se ipse maximè iactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quòd & cæteris optimis studijs inter præcipuos & pingendi fingendiq; idem mirus artifex fuit. Similis in statuis differentia. Nam duriora, & Tuscanicis proxima Calon atque Egesias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros: cui quanquam à plerisque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra uerum, ita non expleuisse deorum authoritatẽ uidetur. Quin ætatem quoq; grauiorem dicitur refugisse, nihil ausus ultra leues genas. At quæ Polycleto defuerũt, Phidiæ atq; Alcameni dantur. Phidias tamen dijs quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur. in ebore uero longè citra æmulũ, uel si nihil nisi Mineruam Athenis, aut Olympium in Elide Iouem fecisset: cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptæ religioni uidetur. adeo maiestas operis deum æquauit. Ad ueritatem Lysippum & Praxitelem accessisse optimè affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, & fuit similitudinis quàm pulchritudinis amantior. In oratione uero si species intueri uelis, totidem penè reperias ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuere quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnã iam ingenij uim præ se ferẽtia. Hinc sunt Lælij, Africani, Catones, Gracchiq;, quos tu licet Polygnotos uel Calonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium temporum Oratorum ingens prouentus. Hinc uim Cæsaris, indolem Cælij, subtilitatem Callidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calui reperiemus. In his etiam quos ipsi uidimus, copiam Senecæ, uires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem Crispi, sonum Trachalli, elegãtiam Secundi. At M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plurimum artium species præstantem, sed in omnibus quæ in quoque laudantur, eminentissimum. Quem tamen & suorum homines temporum incessere audebant ut tumidiorem, & Asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem, ac penè (quod procul absit)

cui absit) uiro molliorem. Postea uero quàm triumuirali proscriptione consumptus est, passim qui oderãt, qui inuidebant, qui æmulabantur, adulatores etiam præsentis potentiæ, non responsurum inuaserunt. Ille tamen qui ieiunus à quibusdam & aridus habetur, non aliter ab ipsis inimicis malè audire, quàm nimijs floribus & ingenij affluentia potuit. Falsum utrunque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Præcipuè uero presserunt eum, qui uideri Atticorum imitatores concupierant. Hæc manus quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, & parum superstitiosum, deuinctumq; illis legibus insequebatur. Vnde nunc quoque aridi, & exucci, & exangues (hi sunt enim qui suæ imbecillitati, sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant) quia clariorem uim eloquentiæ uelut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipse respõdit, tutior mihi de hoc disserendi breuitas erit. Et antiqua quidem illa diuisio inter Asianos atque Atticos fuit, cum hi pressi & integri, contra inflati illi & inanes haberentur: & in his nihil superflueret, illis iudicium maximè ac modus deesset. Quod quidam, quorũ & Santra est, hoc putãt accidisse, quòd paulatim sermone Græco in proximas Asiæ ciuitates influente, nondum satis periti loquendi, facundiam concupierint: ideoq; ea quæ propriè signari poterant, circuitu cœperint enunciare, ac deinde in eo perseuerarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse & dicentium & audientium naturæ uidentur, quòd Attici limati quidem & emuncti nihil inane aut redundans ferebant: Asiana gens tumidior alioqui & iactantior, uaniore etiam dicendi gloria inflata est. Tertium mox, qui hæc diuidebant, adiecerunt genus, Rhodium: quod uelut medium esse, atque ex utroque mistum uolunt. Neque enim Atticè pressi, neque Asianè sunt abundantes: ut aliquid habere uideantur gentis, aliquid authoris. Aeschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eo studia Athenarum, quæ uelut sata quædam cœlo terraq; degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen neque fontibus puris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur. Nemo igitur dubitauerit longe esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est iudicium acre, tersumq;: ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum uidentur, qui solos esse Atticos credunt tenues, & lucidos, & significantes, sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lysias. hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur iam usque ad Coccum & Antocidem remittemur. Interrogare tamen uelim an Isocrates atticè dixerit. Nihil enim tam est Lysiæ diuersum. Negabunt? At eius schola principes Oratorum dedit. Quæratur similius aliquid. Hyperides Atticus? Certè. At plus indulsit uoluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, & his priores Isæum, Antiphontem: quos ut homines, inter se genere similes, differentes dixeris specie: quid ille, cuius modo fecimus mentionem, Aeschines? nónne his latior, & audentior, & excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues & circumspectos ui, sublimitate, impetu, cultu, compositione superauit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat carentibus uocem? non illud iusiurandum per cæsos in Marathone ac Salamine propugnatores Reip. satis manifesto docet præceptorẽ eius Platonẽ fuisse? Quẽ ipsum nũ Asianũ appellabimus, plerunque instinctis diuino spiritu uatibus comparandum? Quid Plericlea? similémne credimus Lysiacæ gracilitati, quem fulminibus & cœlesti fragori comparant comici, dum illi conuiciantur? Quid est igitur cur in his demum qui tenui uenula per calculos fluunt, atticum saporem putent: ibi demum thymum redolere dicunt. Quos ego existimo, siquod in his finibus uberius inuenerint solum, fertilioremue segetem, negaturos Atticam esse, quòd plus quàm acceperit seminis reddat, quia hanc eius terræ fidem Menander eludit. Itaque siquis nunc ad eas Demosthenis uirtutes, quas ille summus Orator habuit, tamen quæ defuisse ei, siue ipsius natura, siue lege ciuitatis uidentur, adiecerit, ut affectus concitatius moueat, audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes? et si quid exierit numeris aptius, fortasse non possit, sed tamen siquid exierit, non erit Atticum? Melius de hoc nomine sentiant, credantq; Atticè dicere, esse optimè dicere. Atque in hac tamen opinione perseuerantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inuentione, dispositione, consilio, cæteris huius generis artibus similis Græcæ, ac prorsus discipula eius uidetur: ita circa rationem eloquendi uix habere imitationis locum. Nanque est ipsis statim sonis durior, quando & iucundissimas ex Græcis literas non habemus, uocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, nescio quo modo uelut hilarior protinus renidet oratio, ut in Zephiris & Zopyris, quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam & barbarum efficient, & uelut in locum earum succedent tristes & horridæ, quibus Græcia caret. Nã illa quæ sexta est nostrarum penè non humana uoce, uel omnino non uoce potius, inter discrimina dentium efflanda est: quæ etiam cum uocalem proxima accipit, quassa quodam modo, utiq; quoties aliquam cõsonantium frangit, ut in hoc ipso frangit, multo fit horridior. Aeolicæ quoque literæ, qua seruum ceruũq; dicimus, etiam si forma à nobis repudiata est, uis tamen nos ipsa persequitur. Duras & illa syllabas facit, quæ ad coniungendas demum subiectas sibi uocales est utilis, aliàs superuacua, ut equos ac equum scribimus, cũ ipsæ etiam hæ uocales duæ efficiant sonum qualis apud Græcos nullus est, ideoq; scribi illorum literis non potest. Quid, quòd pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus M, qua nullum græce uerbum cadit? At illi υ iucundam, & in fine præcipuè quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis. Quid quòd syllabæ nostræ in B literam, & D innituntur? adeo asperè, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen ueterum, mollire tentauerint, non solum auersa pro abuersis dicendo, sed & in præpositione B literæ absonam & ipsam S subijciendo. Sed accentus quoque cum rigore quodã, tum similitudine ipsa minus suaues habemus, quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circunducitur, sed in grauem, uel duas graues cadit semper. Itaq; tanto est sermo Græcus Latino iucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse uoluerint, illorum id nominibus exornẽt. His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit transferre, aut circumire: etiã in ijs quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequẽtissimè reuoluit: at illis non uerborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

Quare qui à Latinis exiget illam gratiam sermonis Attici, det mihi in loquendo eandem iucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus ijs uocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe uerbis miscebimus, ne uirtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minus adiuuat sermo, rerum inuentione pugnandum est. Sensus sublimes uarijq; eruantur. Permouendi oẽs affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda. Non possumus esse tam graciles? simus fortiores. Subtilitate uincimur? ualeamus pondere. Proprietas penes illos ẽ certior? copia uincamus. Ingenia Græco-

rum etiam minora suos portus habent, nos plerunq; maioribus uelis mouemur: ualidior spiritus nostros sinus tendat. Non tamen alto semper feremur. nam & littora interim sequenda sunt. Illi facilis per quelibet uada accessus, ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cymba non sidat inueniam. Neque enim si tenuiora haec ac pressiora Graeci melius, in eoq; uincimur solo, & ideo in comoedijs non contendimus, prorsus tamen omittenda pars haec orationis, sed exigenda ut optimè possumus: possumus autem rerũ & modo & iudicio esse similes: uerborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in priuatis & acutus, & indistinctus, & non supra modum elatus M. Tullius? nõ in M. Calidio insignis haec uirtus? non Scipio, Laelius, Cato, in eloquẽdo uelut attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo nihil esse melius potest?

Ad hoc quidam nullam esse naturalem putãt eloquentiam, nisi quae sit quotidiano sermoni simillima, quo cũ amicis, coniugibus, liberis, seruis loquamur, contenti promere animi uoluntatem, nihilq; arcessiti & elaborati requirentes: quicquid huc sit adiectum, id esse affectationis, & ambitiosae in loquendo iactantiae, remotum à ueritate, fictumq; ipsorum gratia uerborũ, quibus solum à natura sit officium attributum, seruire sensibus: sicut athletarum corpora etiam si ualidiora fiant exercitatiõe, & lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie quae sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere, & translationibus, id est, aut pluribus aut alienis uerbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Deniq; antiquissimũ quenque maximè secundum naturam dixisse contendunt, mox poetis similiores extitisse, etiam si parcius, simili tamen ratione falsa & impropria uirtutes ducentes. Qua in disputatione nõnihil ueri est, ideoq; non tam procul, quàm fit à quibusdam, recedendũ à proprijs atque communibus. Si quis tamen (ut in loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quãdam uidetur habere naturam sermo uulgaris, aliam uiri eloquentis oratio: cui si res indicare modo satis esset, nihil ultra uerborum proprietatem elaboraret: sed cum debeat delectare, mouere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur ijs quoque adiutorijs, quae ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam & lacertos exercitatione constringere, & augere uires, et colorem trahere, naturale est: ideoq; in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquẽdo dulcis magis. Quod si non eueniret, omnes pares essent, & idẽ omnes deceret. At loquuntur, & seruant personarum discrimẽ. ita quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturae eloquentiam dicit.

Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus nitidius aliquid atque affectatius postulantibus. Itaque non solum ad priores Catonem Gracchosq;, sed ne ad hos quidem Oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium uideo, ut cum omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quòd placebat. Ad cuius uoluptates nihil equidem quod addi possit inuenio, nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salua tractatione causae, & dicendi authoritate, si crebra ac lumina & continua fuerint, ut nõ inuicem officerint. Sed me hactenus cedentem nemo insequatur ultrà, do tempori, ne crassa toga sit, non serica: ne intonsum caput, non in gradus atque annulos totum comptum: cum in eo qui se nõ ad luxuriam ac libidinem referat, eadẽ speciosiora quoq; sint, quae honestiora. Caeterum hoc quod uulgo sententias uocamus (ueteribus praecipueq; Graecis in usu non fuit, apud Ciceronem inuenio) dum rem contineant, & copia non redundent, & ad uictoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipsa breuitate magis haerent, & dictione persuadent.

Ac sunt qui haec excitatiora lumina etiam si dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quòd plures eruditorum aliam esse dicendi rationẽ, aliam scribendi putauerunt, ideoq; in agendo clarissimos quosdam, nihil posteritati mansurisq; mox literis reliquisse, ut Periclem & Demadem: rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos nõ fuisse, ut Isocratem: praeterea in agendo plus impetus posse plerunque, & petitas uel paulo licentius uoluptates. Commouendos enim esse, docendosq; animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur: tersum ac limatum, & ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia ueniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices. Quin illi subtiles, ut similes ac multi persuaserunt magistri, παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα scribendo esse altius tradiderunt. Mihi unum atque idem uidetur bene dicere, ac bene scribere. neque aliud esse oratio scripta, quàm monumentum actionis habitae. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere uirtutes dico, non uitia. Nam imperitis placere aliquando quae uitiosa sient, scio. Quo different igitur? Quòd si mihi des concilium iudicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modo, sed etiam eius qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures delectatione mulcendae, cũ etiam prooemia superuacua esse apud tales, Aristoteles existimet. non enim trahentur his illi sapientes. propriè & significanter rem indicare, probatione colligere, satis est. Cum uero iudex detur aut populus, aut ex populo, laturiq; sententiam indocti saepius, atque interim rustici: omnia quae ad obtinendum quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt: eaq; etiam cum dicemus, promenda. et cũ scribemus ut doceamus quomodo dici oporteat. An Demosthenem mallem sic egisse ut scripsit, aut Ciceronem? aut eos praestantissimos Oratores alio quam scriptis cognoscimus? Melius egerunt igitur, an peius? nam si peius, sic potius oportuit dici ut scripserunt: si melius, sic oportuit scribi ut dixerunt. Quid ergo? Semper sic aget Orator ut scribit? Si licebit, semper. quòd si impediãt breuitatem tempora à iudice data, multum ex eo quod potuit dici, recidetur: editio habebit omnia. Quae autem secundum naturam iudicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne uideantur propositi fuisse, non temporis. Nam id quoq; plurimum refert, quo modo iudex audire uelit: atque ei uultus saepe ipse rectus est dicentis, ut Cicero praecepit. Ideoq; instandum ijs quae placere intellexeris, resiliendum ab ijs quae non recipientur. Sermo ipse qui facilẽ iudicẽ doceat, optandus. Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rusticum testem an Amphiona nosset, negante eo, detraxit aspirationem, breuiauitq; secundam eius nominis syllabam, & ille eum sic optimè norat. Huiusmodi casus efficiunt ut aliquando dicatur aliter quàm scribitur, cum dicere quomodo scribendum est, non licet.

Altera est diuisio, quae in tres partes & ipsa discedit, qua discerni posse etiam rectè dicendi genera inter se uidentur. Nanque unum subtile, quod ἰσχνὸν uocant. Alterum grande atque robustum, quod constituũt ἁδρὸν. Tertium alij medium ex duobus, alij floridum, nanque id ἀνθηρὸν appellant, addiderunt. quorum tamen ea ferè ratio est, ut primum docendi, secundum mouendi, tertium illud utrocunque nomine, delectandi, siue aliud interconciliandi praestare uidetur officium. In docendo autem acumen, in interconcilliando lenitas, in mouendo grauitas uideatur. Itaque illo subtili praecipuè ratio narrandi

randi

randi probandiq; consistet: sed quod etiam detractis cæteris uirtutibus, suo genere plenum sit. Medius hic modus, & trāslationibus crebrior, & figuris erit iucundior, egreßionibus amœnus, compositione aptus, sententijs dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidē, & uirentibus utrinq; syluis inumbratus. At ille qui saxa deuoluat, & pontem indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens iudicem uel nitentem contrà feret, cogetq; ire quà rapit. Hic Orator & defunctos excitabit, ut Appium cæcum: apud hunc & patria ipsa exclamabit, aliquēq; (ut apud Ciceronem in oratione contra Catilinam in Senatu) alloquetur. Hic et amplificationibus extollet orationem, & in superlationum quoque eriget: Quæ Charybdis tam uorax? &, Oceanus medius fidius ipse. Nota sunt enim iam studiosis hæc lumina. Hic deos ipsos in congressum propè suum sermonemq; deducet, Vos enim Albani tumuli atque luci: uos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales. Hic iram, hic misericordiam inspirabit: hic dicet, Te uidit, & fleuit, & appellauit. & per omnes affectus tractatur. Hinc itaque illuc sequetur, nec doceri desiderabit. Quare si ex tribus his generibus necessario sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & ualidißimum alioqui, & maximis quibusq; causis accōmodatißimum? Nam & Homerus breuem quidem cum animi iucunditate, & propriam, (id enim est non errare uerbis) & carentem superuacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt uirtutes generis illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle profluere sermonem: qua certe delectatione nihil fingi maius potest. Sed summā aggressus, ut in Vlysse, facundiam, magnitudinem illi iūxit: cui orationem nimibus hybernis copia uerborum atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet: hunc ut deum homines intuebuntur. Hāc uim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat: hæc est uera dicendi facultas. Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile ualidumq; tertium aliquid constitutū est: ita horum interualla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddā ex duobus medium est eorum. Nam & subtili plenius aliquid atq; subtilius, & uehementi remißius atque uehementius inuenitur: ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur: ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quæ utiq; aliquo momento inter se differant: sicut quatuor generaliter uentos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medij eorum, uarietate regionum ac fluminum propriè deprehendantur. Eademq; musicis ratio est, qui cum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde uarietate complent spatia illa neruorum, atque ijs quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies, sed stultißimum quærere ad quam recturus se sit Orator: cum omnis species, quæ modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit Oratoris, quod uulgo genus dicendi uocant. Vtetur enim, ut res exiget, omnibus. nec pro causa modo, sed & pro partibus causæ. Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac sponsionibus, & de certa re credita dicet, sententiarum in senatu, & concionum, & priuatorum consiliorum seruabit discrimina, ultam ex differentia personarum, locorum, temporumq; mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex ijsdem partibus iram, & misericordiam petet: alias ad docendum, alias ad mouendum adhibebit artes. Non unus color prooemij, narrationis, argumentorum, egreßionis, perorationis, seruabitur. Dicet idem grauiter, seuerè, acriter, uehementer, concitatè, copiosè, amare, comiter, remißè, subtiliter, blandè, leniter, dulciter, breuiter, urbanè, non ubique simul, sed ubicunque par sit. sic fiet tum id propter quod maximè repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, et ad efficiendum quod intendit, potenter: tum laudem quoque nec doctorum modo, sed etiam uulgi consequetur. Falluntur enim plurimum, qui uitiosum & corruptum dicendi genus, quod aut uerborum licentia resultat, aut puerilibus sententiolis lasciuit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leuiter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit: magis existimant populare atque plausibile. Quod quidē placere multis nec inficior, nec miror. Est enim iucundioris ac fauorabilis qualiscunque eloquentiæ, & ducit animos naturali uoluptate uox omnis, neque aliunde illi per fora atq; aggerem circuli: quo minus mirum est, quòd nulli non agentium parata uulgi corona est. Vbi uero quid exquisitius dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id; quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem, neque immerito: nam ne illud quidem facile est. Sed euanescunt hæc atque emoriuntur comparatione meliorum, ut lana tincta fuco citra purpuram placet: at si contuleris, etiam lacernæ, conspectu melioris obruatur, ut Ouidius ait. Si uero iudicium his corruptis acrius adhibeas, ut buccinis purpuram: iam illud quod fefellerat, exuat mentitum colorem, & quadam uix enarrabili fœditate pallescat. Luceat igitur hæc citra solē, ut quædam exigua animalia igniculi uidentur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona. Neque uero omnia ista de quibus locuti sumus, Orator optimè tantum, sed etiam facillimè faciet. Neq; enī uis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum solicitudo persequitur, ac Oratorem macerat & coquit, ægrè uerba uertentem, & perpendendis coagmentandisq; eis intabescentem. Nitidius ille, & sublimis, & locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copijs imperat. Desinit enim in aduersa niti, qui peruenit in summum. Scandenti, circa ima labor est: cæterum quantum processeris, mollietur diues & letius solum. Et si hæc quoque iam leuius suprema perseuerantibus studijs euaserit, inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte prouenient: quæ tamen quotidie nisi decerpantur, arescunt. Sed & copia habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est: & nitor ille cultum uirilem, & inuentio iudicium. Sic erunt magna, non nimia: sublimia, non abrupta: fortia, non temeraria: seuera, non tristia: grauia, non tarda: læta, non luxuriosa: iucunda, non dissoluta: plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutißima ferè per medium uia, quia utriusq; ultimum uitium est.

A R G V M E N T V M.

Oratorem emeritum, & iam uel ætate uel alio incōmodo ingrauescentem, maturè cessare ab opere iubet: non ita tamen, ut se ocio dedat, sed ut uel historiam scribat, aut præceptis eloquentiæ, formandisq; nouis oratoribus operā det, suo Ciceronisq; exemplo. Deinde excusat præceptorū magnitudinem, & extenuat non in artibus tantum ac rerū cognitione percipienda, sed ēt in moribus, & nos ingenij ac uoluntatis nostræ admonet, in qua situm sit ut boni uiri esse uelimus, cū ad uirtutem & honestatē nati simus. Ingenij uim immensam esse, modo in artibus discendis (quod uel solius adolescentiæ spatio fieri poßit) rationē & ordinē & modū adhibeamus, nec indulgeamus uitijs quorundā præceptorum, & nos ipsi finem in scholis maturè faciamus. Rerum aūt cognitionem, usum nobis & lectionem allaturam

esse, nec ita multo tempore, si studijs ijs ocium & horas uacuas impendamus. Id exemplis illustrium & doctissimorum uirorum confirmat, quibus nos ad spem eloquentiæ studiumq; capessendum hortatur, nec remittendum conatum, quo minus, si ad summa poterimus, saltem ad aliquem locum perueniamus.

Quæ post finem studia. Cap. XI.

IS dicendi uirtutibus usus Orator in iudicijs, consilijs, concionibus, Senatu, in omni denique officio boni ciuis, finem quoq; dignum & optimo uiro, & opere sanctissimo faciet: non quia prodesse unquam satis sit, et illa mente atque illa facultate prædito non conueniat operis pulcherrimi quàm longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid peius quàm fecerit, faciat. Neque enim scientia modo constat Orator, quæ augetur annis, sed uoce, laterum firmitate: quibus fractis aut imminutis ætate seu ualetudine, cauendum est ne quid in Oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet, parũ audiri sentiat, ne se quæratur priorem. Vidi ego longe omnium quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, ualde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat authoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alij (quod indignum uidebatur) riderent, alij erubescerent: quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere quàm desinere. Neq; erãt illa qualiacunque mala, sed minora. Quare antequam in has ætatis ueniat insidias, receptui canet, & ĩ portum integra naue perueniet. Neque enim minores eum cum id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monumenta rerum posteris, aut, ut L. Cassius in libris Ciceronis destinabat, quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis uitæ præceptis dignũ os dabit. Frequentabunt uero eius domum optimi iuuenes more ueterum, & ueram dicendi uiam uelut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut uetus gubernator, litora & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid aduersis ratis poscat, docebit: non humanitatis solum communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui uelit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quàm docere quod optimè scias? Sic ad se Cælium deductum à patre Cicero profitetur. Sic Pansam, Hirtium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicẽs, audiensq;. Ac nescio an eum tũc beatissimum credi oporteat fore, cum iam secretus & consecratus, liber inuidia, procul à contentionibus, famam in tuto collocarit, & sentiat uiuus eam quæ post fata præstari magis solet, uenerationem, & quid apud posteros futurus sit uidebit. Conscius sum mihi, quantum mediocritate ualui, quæque antea scierim, quæq; operis huiusce gratia potuerim inquirere, candidè me atque simpliciter in notitiam eorum, siqui forte cognoscere uoluissent, protulisse. Atque id uiro bono satis est docuisse quod scierit. Vereor tamen, ne aut magna nimium uidear exigere, qui eundem uirum bonum esse, & dicendi peritum uelim: aut multa, qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque præcepta, & scientiam iuris ciuilis, præter ea quæ de eloquentia tradebãtur, adiecerim: quique hæc operi nostro necessaria esse crediderim, uelut pondus rei perhorrescant, ac desperent ante experimentum. Sed hi primum renuncient sibi, quanta sit humani ingenij uis, quàm potens efficiendi quæ uelit, cum maria transire, syderum cursus numerosq; cognoscere, mundum ipsum penè dimetiri, minores sed difficiliores artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quàmq; nullus sit hoc proposito præmio labor recusandus. Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque imperuium, neque saltem durum putent. Nam id quod prius quodque maius est, ut boni uiri simus, uoluntate maximè constat: quam qui uera fide induerit, facilè easdem quæ uirtutem docent artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus. Breuis est institutio uitæ honestæ beatæq;, si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora uolentibus promptum est, ut uerè intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus uolucribus conuenit: ita certè facilius esse oportebat, secundum naturam, quàm contra eam uiuere. Cætera uero, etiã si ætatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breuiora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa est in præceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicẽtur, partim ẽt inscitia tradendi, uel negligentia. Proxima in nobis, qui morari in eo qđ nouimus, quàm discere quæ nõdum scimus, melius putamus. Nam ut de nostris potissimum studijs dicam, quid attinet tã multis annis, q̃ in more est plurimorum, (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola, & tantum laboris in rebus falsis cõsumere, cum satis sit modico tempore imaginem ueri discrimmus, & dicendi leges comperisse? Quod non dico quia sit unquam omittẽda dicendi exercitatio, sed quia non sit in una eius specie consenescẽdũ. Cognoscere enim, & præcepta uiuendi perdiscere, & in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus. Dicendi ratio talis, ut nõ multos annos poscat. Quælibet enim ex ijs artibus quarum prius habui mentionem, in paucos libros contrahi solet. adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ uires cito facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, & tamen multorum ad eas librorum necessaria lectio ẽ, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab Oratoribus petũtur. Philosophorũ quoq; consultorũq; opiniones, sicuti alia, uelimus legere necessarium est. Quæ quidem possumus omnia: sed breue nobis tẽpus nos facimus. Quantulum enim studijs impartimur? Alias horas uanus salutandi labor, alias datum fabulis ocium, alias spectacula, alias conuiuia trahunt. Adijce tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxiæ solicitudines, multæ causæ libidinum, & uinum, & flagitiosus omni genere uoluptatum animus. Ne ea quidẽ tpa idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studijs impenderentur, iam nobis longa ætas, & abũde satis ad discendum spatia uiderentur: & diurna tantũ computantibus tempora, & noctes, quarum bona pars omni somno longior est, adiuuarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus uiximus. Nec uero si Geometræ, & Grammatici, cæterarũq; artium professores omnem suam uitam, quanlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam uitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauserunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis, aut perfecta, aut certè non dubia uestigia reperiuntur: ut Eleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum præ se scientiam tulit, sed uestem et annulum, crepidasq;, quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atq; ita se præparauit, ne cuius alterius ope egeret, nèue ullius ...

Gorgias

Gorgias quoque summe senectutis, id quærere auditores, de quo quisque uellet, iubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quæ ad philosophos atque Oratores pertinent, scientia complecteretur, sed animalium satorumq; naturas omnes perquireret? illis enim hæc inuenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit uideri nulla sorte nascendi ætas felicior, quàm nostra, cui docendæ priores elaborauerunt. Marcus Censorius Cato, idem Orator, idem historiæ conditor, idem iuris, idem rerum rusticarum peritissimus, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate iã declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent. Quàm multa, imo penè omnia tradidit Varro? Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura: cum etiam Cornelius Celsus mediocri uir ingenio, non solũ de his omnibus conscripserit artibus, sed amplius rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus uel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus. At perficere tantum opus, arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non capere id rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit: cum omnia quæ magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod quo primum efficerentur, habuerint. Quantum enim Poesis ab Homero & Virgilio, tãtum fastigium accepit eloquentia à Demosthene atq; Cicerone. Deniq; quicquid est optimum, antè non fuerat. Verum etiam si quis summa desperet (quod cur faciat, cui ingenium, ualetudo, facultas, præceptor, non deerunt?) tamen est (ut Cicero ait) pulchrum in secundis tertiisque consistere. Neque enim si quis Achillis gloriam in bellicis consequi nõ potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neque qui Homeri, non Tyrtæi. Quinimo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur: ij ipsi qui sunt optimi, non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque post Crassum & Hortensium Cicero, sed nec alij postea uicerint. Verum ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio & Messala, qui iam Cicerone arcem tenente eloquentiæ, agere cœperunt, parum in uita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioqui pessimè de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si quod optimum fuisset, defuisset. Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. Neque erat difficile, uel ueteribus uel nouis exemplis palam facere, non aliunde maiores honores, opes, amicitias, laudem præsentem futuram hominibus contigisse, si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipsa possessio plenissimam studijs gratiã refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum qui à se non uirtutes, sed uoluptatem quæ fit ex uirtutibus, peti dicunt. Ipsam igitur orandi maiestatem, qua nihil dij immortales melius homini dederunt, & qua remota muta sunt omnia, & luce præsenti & memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurq; semper ad optima: quod facientes, aut euademus in summum, aut certe multos infra nos uidebimus.

Habes Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro uirili parte adiuuari posse per nos uidebantur: quorum cognitio studiosis iuuenibus si non magnam utilitatem afferet, at certè, quod magis petimus, bonam uoluntatem.

M. FABII QVINTILIANI DE

Institutione Oratoria ad Marcellum Victorium libri duodecimi & ultimi finis.

ANNOTATIVNCVLAE

Rhetoricæ Persiualdi Bellingenij Cæcinati Burgensis, in priorem M. F. Quintiliani declamationem.

SI IVVENIS } Exordium est.

Se. } Cõiũctio est exordijs mire opportuna, sic Cicero p Archia Poeta, Si quid ẽ in me ingenij iudices.

Iuuenis innocẽtissimus } Captat beneuolẽtiam à persona cæci, ab illius ætate quem iuuenem uocat, & ab innocentia, ipsum innocentissimum dicendo.

Innocentissimus } atque hic aduerte artificium Rhetoricum, ut à doctrina quempiam cõmendaturus, nõ doctum illum, sed doctissimũ dices. Idem faciendum in uituperationibus, ut pro flagitioso flagitiosissimum dicas, sic & in suasorijs ac dissuasorijs rem non simpliciter bonam aut malam, sed optimam aut pessimam dicas. Ita fiet ut & aduersarium fortius ferias, grauius lædas, atque auditorum siue iudicum animos, aut ad amorem, odium, aut misericordiã magis commoueas huiusmodi superlatiuorum exaggeratione.

Uti uellet. } Atque hic rursum aduerte rhetoricum artificium, quo dicis te de industria multa omittere communia aut nota tuæ defensionis præsidia: idem in laudationibus ac suasionibus faciendum, cum dicis tibi non deesse argumenta, quibus hoc aut illud facile posses probare, aut improbare, suadere aut dissuadere, quæ tamen omnia prudens omittis.

Ambitu } id est, exaggeratione malorum quæ illum ambiunt.

Tristissimæ calamitatis. } Rectè dixit tristissimæ, quid enim cæcitate tristius? sic Thobias noster (ut sacra propharis iurgant) iussus ab angelo gaudere respondit, quale mihi gaudium sedenti in tenebris, sic & poetæ noctem tristem ac cæcam appellant. Atque hic rursum aduerte rhetoricum artificium, nempe maximam cum uerborum tum sententiarum exaggerationem, & quod in primis in oratore spectandum est, propriam atq; appositam uerborum (ut ita dixerim) harmoniam, nempe innocentissimus, ambitu, tristissimæ, & reliqua id genus summum animi dolorem, summam cæci calamitatem, summam rei indignitatem, & contumeliam testantia: ut auditorum ac iudicum animos magis ad commiserationem commoueas, id quod in primis requirunt orationes ac declamationes iudiciariæ. Sit satis hæc monuisse semel, ut in sequentibus omnia summa, & uerba commiserationis plena, propria atque apposita diligenter obserues, & feliciter imiteris.

Amissam. } Atque hic sententiam aduerte latentem, & indicatam rerum naturam, nempe oculos duces esse temerarios, impellente affectuum æstu, sic Seneca: Impudicus oculus impudicæ mentis est nũcius. & Christus oculum nunc simplicem, nunc nequam, nunc scandalizantem appellat. Hieronymus, obliquos, & Terẽtius limos oculos uocat. multa olim uates oculis tribuere, nempe amorem, gratiã, & ad omnem nequitiæ fenestram internos animorum affectus [illegible]

1. santem. Cæcitatem uero timidam, nihil audentem, solam, tacitam, ac secum pensabundam ac uaria uoluentem, finxere. Atque hic aliam aduerte sententiam, nempe operum incrementa organis deficientibus accelerari non posse. Primum enim animus concipit nephas, quem si membrorum ministeria destituant frustra secum irascitur. Norunt hoc Theologi de efficaci & inefficaci uoluntate differentes, membra quoque ut sunt animorum instrumenta, ita si desint patrocinantur reo. Atque hic argumentum est rhetoricum tanto apud iudices efficatius, quanto uelut tam protritum recitatur neglectius, quo sic colligis: nihil fieri potest quod non ante conceperit animus, cui ut in agendo membra subseruiunt, ita ex illorum defectu colligitur animum nihil unquam tale uoluisse, nec ausum fuisse, ut in concipiendo tanto scelere esset tam temerarius, quàm oculi destituerent duces maxime temerarij. Atque hoc est quod dicit, cæcum posse allegare amissum, cum oculis cogitationum omnium, tantum nephas audendi temeritatem, quam & in factis, & in animorum cogitationibus esse dicimus. Est enim temeritas dum aïus aut quoduis aliud membrũ, aliquid temere uult, audet, dicit, facit.

Sed cum } Hic probat hanc particulam innocentißimus, describendo ueram innocentiam, quam uita potius, & mores innoxij atque innocui quam à sceleribus temperantia testatur, alterum enim uel inuitæ necesßitatis, alterum uero bonæ & (ut ita dixerim) innoxiæ uoluntatis est. Itaque duplex est innocentia, altera naturæ, seu necesßitatis, quæ neque mala neq; bona dici debet, altera est uoluntatis, quæ in hoc sita est, ne quẽ lædas ut maxime poßis, atq; hæc uera & christiana est innocentia.

Aduersis } Id est, aduersitatibus substantiue, ut uocant, neutrius generis, cæcitatem intelligit, summã (ut uidetur) aduersitatem, præsertim ubi crimen intenditur cæcitati, aut cuiuis alteri aduersitati.

Pietatis } Nẽpe eius quã filius habere debet erga patrẽ. Atq; hic aduerte fortißimum defensionis argumentũ, ductum à persona filij erga patrem: ualet hoc argumentum in iudiciarijs, si qñ per locum à persona, aut personarum circunstantijs aliquid uelis confirmare, aut confutare, præsertim si crimen alicui intentatum fuerit, ad quod aut probandũ aut depellẽdũ mire ualet hic locus, quẽ dixi.

Conscientiæ } Ad illud refertur quod superius dixit, amissam cum oculis cogitationem temeritatem, non quòd cæcitas non sit obnoxia uarijs animi cogitationibus. sed quòd hoc boni præstet cæcitas, quòd in audendo non sit temeraria. Facit itaque orbitas, ut animus tantum nephas non audeat concipere, facit quoque filij in parentem pietas, ut non uelit audere tantum nephas, atque hæc duo innocentiam præstãt, innocentia uero bonam conscientiam facit, Dicit itaque cæcum esse innocentißimum, id quod duobus efficacißimis argumentis probat, nempe amissa cum oculis cogitationum temeritate & pietate, quam filius in parentẽ habere solet.

Contumeliam. } Astute planeq; (ut ita dixerim) rhetorice & ad commouendos animos iudicum astutißime dictum, nempe non tam sibi quàm filiali, ut ita dixerim, in patrem pietati suæq; bonæ conscientiæ factam iniuriam: sic nos quoque defensuri, accusaturi, laudaturi, aut uituperaturi quempiam, aut suasuri, aut dissuasuri quidpiã, dicemus nos ad hoc adactos partim ĩnocẽtia, partim cõsciẽa fretos, exaggerabimus quoq; nõ nostrã mõ, sed cõem ĩiuriã.

Vt parricidiũ &c. } Hic ponit iniuriã illatã bonæ cõsciẽ, ac patriæ pietati, qbus ꝑfecto nõ leuis fiet iniuria, si sola cæcitas ĩnocẽtẽ declaret: sic nos quoq; alios ab aĩ ac uolũtatis bonis, et bona cõsciẽtia potius q̃ à corpis bonis defendemus, accusabimus, laudabimus, uituperabimus, & in genere iudiciali reo patrocinatur, magis hoc ostendere conabimur, illum hoc noluisse potius quam non potuisse, idq; argumentis à personæ circunstantijs ductis, nempe ab educatione, ac parentum probitate, & fama optima: maxime uero ab necesßitudine, atque amicitia, actor uero totus in hoc esse debet, ut reum hoc primum uoluisse, deinde potuisse, tertio fecisse, ostendat.

Quare } Idem alijs uerbis repetit, ut affectus iudicum magis moueat ad commiserationem, atque hic copiæ fructus uel maximus, cuius uel tum maxime nobis usus fuerit maximus, cum iudicem parum attentum aut parum bene erga nos affectum uiderimus, sic præcipit Cicero secundo de Oratore.

Miserum. } Ad cæcitatem refertur.

Innocens. } Hoc ad patriam pietatem, & bonam conscientiam refertur, atq; hic uides authorem in hoc magis incumbere, ut probet illum per innocentiam & bonam conscientiam ac patriam pietatem noluisse potius quam per cæcitatem, tantum facinus aut noluisse, aut non potuisse admittere.

Aestimate. } Perstat in tuenda innocentia, idem nobis faciendum si liceat, nam si certum est crimen, deprecatione potius, & anteactæ uitæ, & meritorum commemoratione, potius quàm innocentiæ declaratione opus est, hæc Quintilianus de statibus.

Aestimate } Sciẽdi atq; æstimãdi uerba ꝓprie ad iudices ꝑtinent, quorũ est multa scire, cognoscere, intelligere, credere, & incerta et quæ aĩs cõcipiũtur: ueluti eorũ preciũ æqua iustitiæ lance æstimare, seu trutinare. Atq; hic uides qđ supra dixi propriã ubiq;, & appositã esse uerborũ harmoniã nobis in primis imitandã: ualet enim ad cõmouendos aĩos, seu iudicum, seu auditorum in quẽuis affectũ.

Aestimate. } Apostrophe est captatq; beneuolentiam à persona iudicum, ipsos alloquendo, et nominando, multa illis tribuẽdo: quod sæpe facit Cicero nunquam non illorum auxilium implorans, beneuolentiam captans, obtestans, attentos ac dociles reddens, atque hæc iudicum tractandorum sunt officia.

Aestimate. } Descriptio ueræ innocentiæ animo æstimandæ, atque in animis sita sit, quorum sola bona proprie æstimantur, reliqua tanti ualent, quanti æstimantur, ut aurum, argentum, idq; omnis omnium rerum æstimatio, non in ipsis rebus, aut earum bonitate, sed in ipso animorum iudicio, sita est. Iam innocentiam animus facit, & uita innoxia, non autem cæcitas, neque externarum rerum quæuis, ut quæ sæpe imponant humano iudicio, & quibus bene aut male uti potest.

Nec quod. } Hic anthipophora est, hoc est, spontanea & prior tacitæ obiectionis solutio, quæ si fiat in exordio causæ turpis, aut dubiæ, insinuatio uocatur, utilis utraque figura ad eximendum affectum ex animo iudicum, quæ contra nos habere poßit.

Terrebitur. } Partim propter innocentiam, partim propter bonã conscientiam Horatio dicente. Hic murus æneus esto: Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa. Verum is cui frigida est mens criminibus, & cui tacita sudant præcordia culpa, is magnum portat in pectore testem.

Sceleratißima. } Hic anthitesis est, componitur enim sceleratißimum innocentißimo.

Expauescimus. } Hæc uox respondet illi uoci terrebitur, atque hinc uidere est nedum minitari omnia ubique summæ et perpetuum orationis filum nobis quoque suendum.

Quo diligentior. } Subaudi, quæ mulier.

Gratias. } Ironia est.

Auidæ. } Id est, magnæ & apparentis coniecturæ. Sumpta metaphora ab auiditate muliebri, ac peragendi sceleris, aut auide peracti fingendi.

Argumenta. } Argumẽta sunt signa, coniecturæ, rationes, quibus aliquid probatur, aut improbatur.

Nostram partem. } Id est, ad patrocinandum cæco. Sunt enim

duæ partes

duæ partes in genere iudiciali, actoris & rei.

Non esse. } Sententia est longe uerissima.

Improbe. } Id est, non omnino uane. Alludit ad nouercalē improbitatem, quæ tantũ a se sit ueph as concipere in priuignũ cæcum.

Vobis } Emphasim habet, captatq; iudices.

Inconsiderate } Refertur ad illud quod superius dixit auidæ. Est enim inconsyderata auiditas.

Primum } Hic detegitur argumentis ductis à loco, à tempore, à cæcitate, & ab ipso peracti sceleris modo, & ab animo filij in patrem, & ab hæreditate relicta, & ab ante acta uita, & ab ipsis nouercalis calumniæ argumentis, & ab ipsa patratæ cædis à nouerca in cæcum fictione, & à loco, & à tempore, & modo peracti sceleris, gladij relicti, cruentati parietis. His inquam omnibus locis, atque argumentis ab utriusque & patris persona, & à rerum circunstantijs ductis, conuincitur nouerca ementitæ cæcitatis: tandem coredit quod principio dixit. Nempe ad innocentiæ tutelã, quam probat à cæci patrisque persona: & hæreditate relicta, & uita ante acta, & dato cubiculo. Deinde recurrit ad cæcitatis præsidium, ut probet illum non fecisse. Deinde utrunque confert, & utriusque circunstantias, & utri mors senis futura sit utilior. Diluit obiectum gladium. Inuehitur in nouercam ac muliebre depingit ingenium. Patris pietatem ostendit. Ponit præterea multas ueras & graues sententias de nouercali coniugio.

Et tñ } Argumenta utriusque partis & multa, & credibilia esse debent. Sũt enim rhetorica, & quæ minime necessario insequuntur.

Et tamen } Descriptio inconsideratæ auiditatis muliebris, ac nouercalis ingenij. Ponuntur hic quoque multa de testamento, & hereditate quæ iuris ciuilis peritiam requirũt. Oratori in primis uel Cicerone ac Fabio testibus necessaria.

Aduocat }.i. allegat. Atq; hic aduerte curiosum, argutum, ingeniosum, ac subtile uocũ artificiũ, quarũ altera nẽpe allegare, cæco iudices parat, altera uero uocat à muliebri & nouercali uociferatione sumpta, nouercam inducit in odium iudicum, ueque nihil alleget ut cæcus noster, & multa, & magna, & uera, sed unum tantum idq; coactum, & quod à communi hominum sensu abhorreat, atque hic muliebre simul, & nouercale ingenium. & rhetoricum artificium disce. Nempe ut aduersarium suo iugules gladio, cumq; suis ipsius uerbis cõuincas, id quod, & cæcus facit, qui & ipso unico & coacto nouercæ argumẽto seipsum defendit, atq; illã iugulat.

Rerum intellectu } Id est, communi hominum sensu, quibus nouerca potius exclusæ hæreditatis dolorem ulta uidetur, quam & filius & cæcus, & hæres, & priuignus, patrique semper gratissimus, & à patrio cubiculo procul habitans nocte sopitis scilicet custodibus, unico uulnere, & ferro in uulnere relicto, patrẽq; cum uxore cubitantem nihil tale sentiente, noluisse aut potuisse ferire. Ac parietem ad suum usque cubiculum cruentare, quod hæres fuerit declaratus. Vides rerum ĩtellectu in diuersa coactum, uides muliebre & nouercale ingenium.

Eo } Id est ideo.

Istud } Nempe quod non meruerit occidi. Ironia est & Ironica criminis concessio, risum ac beneuolentia iudicis captans.

Istud } Nempe quod sequitur, iuuenis & cætera.

Miserrimo } Commouet animos iudicũ ad commiserationem senis longe miserrimi, tum quod senex, tum quod occisus sit. Atque hic uides omnia semper summa. Iuuenem innocentissimum, senem miserrimum, illam sceleratissimam.

Scitis } Prius æstimare, deinde scitis posuit gradatione quadam ac uerbis quæ proprie ad iudices, ut dixi pertinent, quos uolumus aduersariorum uitia scire, nostra uero bona ab his æstimari puit tacite indicans rhetorico artificio, ad captandam iudicum beneuolentes. Hac arte captantur iudices.

Quis } quis ꝑ uter posuit. Nouercã lẽtiã. A modestia ꝑsonæ tuæ, atq; artificio modesto obliq; taxãdo aduersario. Idq; tibi longe utilius erit q̃ si illũ aꝑto Marte lacessas, qđ si feceris, uideberis affectu peccare. Quod ĩte ne appareat quidã, dãda est opa, si iudicẽ & causam tuam esse uelis. Taxamus aũt oblique multis modis, nempe prouerbijs, sententijs, figuratis locutionibus, risu, ironia, periphrasi, subdola laudatiuncula, ac pronominibus demostratiuis.

Irasci } Primum irasci, & deinde occidere. Hic enim est scelerum gradus cum anthitesi Nam ira innocentiæ opponitur.

Irasci } Muliebre & nouerale uerbũ, quod cũ innocẽtia cæci elegantissime simul & appositissime pugnat. Vtraq; enim in animo sita est. Pugnãt itaq; hæc ut cæco beneuolos, nouercæ inuisos iudices facias: atq; hic ẽ oĩs uniuersæ rhetoricæ fructus ac spes posse ꝑsuadere, & ad persuadẽdum iudicum seu auditorum affectus quouis, uerbis, tropis, figuris, coloribus, argumentis denique impellere: Vt Cicero primo de Oratore.

Nam quod } Antipophora est, cui opportunæ sunt hæ uoces: nam quod, quod autem, iam quod, iam uero.

Iactat } Muliebre & nouercale uerbum, & muliebriter de spe causæ ac reperti argumenti insolubilis exultantis. Atque hic uide quod iam toties dixi, uerba electa, & apposita, ac propria, sententias uero breues atque argutas, quæ duo ad persuadendum efficacissima sunt, & præcipua uenustæ orationis ornamẽta.

Nam quod } Probat rerum intellectum in diuersa coactum, tum qđ ob hæreditatẽ patrẽ à filio occisum indicat, tũ quod inuisum patri filiũ nouerca iactet. Atq; hic nota authorem in altero uocãdi, in altero iactãdi, in utroq; uero ꝓprio nouercali ingenij uerbo usum esse. Iactat enim & mulier & nouerca nouercales muliebris animi curas, quas cum laude sui in odium filij apud omnes iactat atque effutit suo magno probro.

Crimen nouercæ } Propria atque apposita locutio nouercæ crimen, quemadmodum enim crimẽ est filium occidere patrem, ita crimen non uidetur leue si nouerca priuigno cæco odium apud patrẽ adgenerat, non quod non sit nouercale, sed quod ille cæcus hæres atq; probus patri que gratissimus sit, hæc sunt quæ crimen faciũt.

Si confiteremur } Rhetoricum artificium est non confitendo fateri, & non laudãdo laudare, & sic de alijs causarum generibus.

Idque } Hic ponitur probatio nouercæ.

Putat } Putat inquit, non definit, idq; muliebriter inepte colligens coactu rerũ intellectu, & falso & fragili nititur fundamento, atq; hæc omnia & illius causam eleuant, & nostram iuuant, & muliebre simul & nouercale ingenium & rhetoricum ubique artificium proximum.

Quo loco } Id est, quo argumento seu uelamento: atq; hoc quoq; muliebriter.

Suam } Emphasim habet odio plenam.

Callide conatur dissimulare } Hæc uerba muliebre simul & nouercale ingenium describunt, dissimulans, callidum, & infirmo conatu plenum.

Pater } Probat non inuisum, imo gratum patri filium, cuius mentem aperit: ac prudentiam, & studium erga filium, & nouercæ crimen ostendit.

Nãq; } Probat præcedentẽ orationem, atq; hic uides filiũ oratoris, ac neruos coniunctionum, ac uim atque efficaciã uerborũ, sententiarum, atque argumentorum pro cæco nostro, & hæc omnia plane contraria, ubi nouercale depingit ingenium, uerbis quidem proprijs copiosum, sed argumentorum inops. Sic nobis quoque perso-

ctiones negligere, ut fortius ferias: & aduerte physicum & ingeniosum argumentum.

Expectaueras } Muliebris & nouercalis ingenij, paternique erga cæcum studij descriptio.

Miserrimus } Sententia superiori in exordio similis.

Audeo } A loco & tempore contra nouercam ironice interrogando & respondendo.

Noctem } A tempore & reliquis ad peragendum scelus opportunitatibus ac circunstantijs oratori ac iudici diligenter examinandis.

Sacra peragenda } Id est, prætereunda.

Sacra } Nempe cum locum intellige, in quo erant penates, quos mox genios loci appellat.

Quomodo } Nouercalis obiectio ac solutio ironica crebro & acute interrogans, sententiosa, copiosa, & uerbis propijs, claris, lectis, Latinis, quæ omnia ac singula diligenter obseruata, atque imitata oratorem præstant: Et aduerte copiam de gladij obiectione cum fictione facetissima atque appositissima, & rerum natura docte & diligenter expensa, quæ omnia ac singula magni cuiusdam sunt ac rari artificij rhetorici.

Venio nunc } Transitio copiosa & subtilis.

Quam facile } Sententia.

Sed causas } Alia obiectio superioribus artificio non dissimilis, copiosa, efficax, & quæ superius dixit, de præstito cubiculo, quo animo id fecerit pater, & de illius prudentia atque amore erga cæcum filium, nunc inuidiam & cædis suspitionem iramque mariti in nouercam transferens. Reliqua huius declamationis argumenta, schemata, tropos, locos, figuras, coloresque rhetoricos, uerborum appositam proprietatem, & reliqua id genus quæ ad rhetoricum artificium spectant, qui uolet persequatur, mihi satis fuit utcunque quosdam locos indicasse, & præcipua huius declamationis cum argumenta tum ornamenta, ad quorũ iudiciũ atque amussim, & hanc & reliquas cum declamationes, tum orationes, in quauis causa studiosus lector expendat. Nos interim ad alterius declamationis qualecunque enarrationem properamus, paucis illius præcipua tãtum argumenta indicaturi, utque cum priori & personis, & argumento, & statibus satis conueniat: nisi quod hæc mihi uideatur esse, & argumentis firmior & in sententijs atque interrogationibus crebrior, minus tamen altera colorata ac figurata. Sed mihi non tam colores, figuras, tropos ac schemata, cum argumenta ac probationes indicare uisum est, quod in his magis quàm in coloribus, figuris, tropis, ac schematibus, orationum ac declamationum nerui, compago, uincula, sensus, filum, robur, ne dum elegantia atque ornatus, consistere, & ab his magis quàm à coloribus pendere uidentur. Iam quod ad huius posterioris declamationis argumentum attinet, priori ut dixi non dissimile nihil dicam, ut quod & in ipsis librorum frontispicijs sese uidendum ac legendum offerat. Et quod ipse Quintilianus in hac sua declamatione non semel repetit. Proinde omissis argumentorum ac uerborũ ambagibus rẽ ipsam aggredimur.

Annotationum in priorem M. Fabij Quintiliani declamationem finis.

SEQVVNTVR ANNOTATIONES succinctæ in secundam M. Fabij Quintiliani declamationem.

Entio } Status huius declamationis duplex est, inficiatorius, & coniecturalis. Negat enim cæcus crimen, quod in nouercam multis & grauibus coniecturis, transferre conatur, id quod in superiori declamatione diximus: Proinde & in hac, & in alijs omnibus, cũ declamationibus, tum orationibus, memoria ac diligenti eorum quæ diximus obseruatione, atque imitatione, ac propriorum uerborum, rerum, ac sententiarum, atque argumentorum, descriptionum, ac probationum, & locorum è quibus argumenta depromuntur, quæ iam toties inculcauimus, diligẽti examinatione atque imitatione opus est.

Sentio } Thema est, & exordium callidum atque artificiosum cæco beneuolentiam, nouercæ odium apud iudices parãs: ac nusquam non captans beneuolentiam iudicum à persona cæci, cui minimum uidere dicit, si absoluatur, idque contra nouercam. sed & pium in parentes: & illam merito damnandam, atque hunc non solum absoluendum, uerumetiam publica omnium uoce laudandum, ob pietatem in parentes exhibitam dicit, sic nobis faciendum si liceat: Nempe ut ostendamus eum pro quo dicimus non solum esse innocentem, uerumetiam bonum uirum. Actor uero diuersum habet ostendere: iam scis quid de exordio, & captanda iudicum beneuolentia diximus: & quæ sint uoces huic rei accommodæ: & de argumentis ab utriusque persona, loco, tempore, ac modo perpetrati sceleris, & à personarum, circumstantiarum, gladij, ueneni, ac parricidij, & patris incendio liberati, et parricidij cõparatione ductis: deque fructu argumentorum, copiæ, ironiæ, sententiarum, interrogationum, probationum, descriptionum, trãsitionũ, earũque particulis, quibus cognosci ac fieri debent ac possint argumenta, probationes, transitiones, nihil dicam: tantum hoc moneo, ut quæ in superiori declamatione diximus & in hac & in alijs diligenter obserues & imiteris.

Sentio } Et à persona iudicum, ipsos alloquendo ac nominando, eorumque nomen secundo orationis loco collocando (id quod in primis oratori diligenter est obseruandum) & à cæci persona (id quod nusquam non agit in hac declamatione, ac proinde semel monuisse satis est) iudicum beneuolentiam captat, & à pietate, & à cæcitate, & ex hoc dum utrunque parentem incendio liberare parat, & matrem & oculos amittit, hoc tanto ac tali, tamque pio, ac memorabili facinore, toti declamationi insperso, & iudices captat, & nouercæ causam eleuat, pulcherrimo ab antecedentibus ducto argumento, nobis in primis imitando ut benefactorum præcedentium longa & crebra commemoratione, crimen aut extenuemus, aut depellamus, id quod & Quintilianus faciendum iubet, & Cicero pro Milone factitauit.

Et plurimum } Ad patris liberationem, ac matris, & luminum amissionem respicit. hæ sunt præcipuè cæci uirtutes, hæc erga parentes reuerentia, cui multum discedet uirtutum, idest gratiæ si his qui & parentibus, & oculis, & hæreditate orbatus est, nunc contra nouercam tantum ueniat absoluendus, qui liberandæ matris gratia oculos amisit.

Cum in patrocinio } Probat præcedentem orationem.

Homo omnium } Elegans oratio, & pulcherrima comparatio, ac locutio, nempe homo innocentissimus omnium, quos uirtutes miseros reddidere, pulcherrima improprietas, quã dicit uirtutes miseros facere. Aduerte & impropriè, propriam comparationem, grammaticam, qualis est si dicam, optimorum doctissimus.

Nephas }. Ironica tota hæc mihi uidetur oratio, quæ aut parentum ab incendio liberationem, atque orbitatem, ac ingenuum silentium nephas uocat.

Alio } Nempe parricidio.

Hodiernæ solicitudini } Id est, causæ suæ, de qua sollicitus est, aut ironicῶs dictum puto.

Ignoscite } Sic superius contra nouercam absoluendus, captatq; beneuolentiam iudicum, dum ut ignoscãt, orat.

Per fidem } Excitandi uox est, & commouendis iudicum animis opportuna, cominis familiaris, sic dicimus per Deum immortalem, & reliqua id genus.

Fidem } Sic & in superiori declamatione, religionis uestræ, Est enim in iudicijs præstanda fides, religio, æquitas, atque integritas.

Nam } Transitio & anthypophora, ut iam sæpe à nobis dictum est.

Mulierem } Odiosa emphasis.

Fiduciam ueritatis } Id est, qui rem altius, propius, ac penitius uolet ipsam ueritatem personarum collatione examinare.

Deprehensa } Scis quæ dixerim, de argumentorum multitudine præstanda, deq; artificio rhetorico, actoris & rei.

Et quisquis } Verissima sententia.

Debilitatem } Cæcitatem intellige.

Cæcus } Sententia longe uerissima.

Quæso } Conclusio.

Congesta } Sic & in superiori declamatione dixit, congesta, inconsideratæ auditatis, animi muliebris, & nouercalis odij uerbum congesta, inquit, quasi ui, & odio in unum compacta, quibus nouerca conetur offundere tenebras iudicibus, & istum ter miserum, nempe oculis, parentibus, ac paterna hæreditate orbatum, multitudine argumentorum conatur opprimere, potius quàm bonis, æquis, aut ueris rationibus, aut efficacibus argumentis, uelle uincere.

Ferrum, cruor, uenenum } Articulus est, seu asyndeton, & enumeratio eorum, quæ contra cæcum congesta sunt, quæ superius nimia dixit. Vide uocum proprietatem, & nusquam secum dissidens orationis filum. Tria hæc quæ diximus, turbalente simul, & inuidiose pronuncianda sunt.

Nemo, nemo } Emphatice repetitio est, mire ualens ad commouendos iudicum affectus: Si uero & graui uultu, & serio, uerissimam hanc sententiam pronuncies.

Iuuenis } Pulcherrima paternæ liberationis descriptio, & captatio beneuolentiæ à persona cæci.

Mulierem } ubique acerba ironia est.

Laudo indices } Artificium est rhetoricum, ea non solum excusare, aut extenuare, quibus indubie uidemur teneri: uerumetiam ostendere illa, ab eis præclare, aut dicta, aut facta esse. Sic Cicero pro Milone: Arma quæ uidebat, undique præsidio esse, non timori, Milonem cæsum quidem, sed iure confirmans. Sic & in oratore, seditiones defensas, ne dum laudatas legimus, ueluti necessarias: Sic silentium quod nouerca criminis confessionem interpretabatur, maximum innocentiæ argumentum esse dicit. Est enim ingenuum quoddam, ac uerecundum, ac modestum, alterum uero brutum, stupidum, stolidum, marmoreum, planeq; index criminis: silentium est quo qui tacet, hoc ipso quod tacet, consentire ac fateri uidetur, ut habet notissima illa iuris regula.

Ministeria } Id est seruos, sic & seruitia & operas, pro seruis dicimus, in quos dominus uitæ necisq; potestatem habuit, mox legibus moderatam, ut est uidere apud ueteres iureconsultos de seruis scribentes.

Quæstionis ordinem } Id est, non inquisiuit, quo ordine singula contigissent, qui in iudicijs in primis spectari debent, ne omnia perturbentur, & confundantur: Itaque pater, neque seruos, neque filium, quæstionum tormentis examinauit.

Quod plus est } Defensionem remittere, plus est quam absoluere. Nemo. n. absoluitur, nisi qui seipsum aut quẽ prius alter defenderit: At si defensionem iudex remittat, plus facit quam si defensum absolueret. Legant hæc iudices qui indicta causa innoxios condemnant, & qui diuitibus reis defensionem remittunt, & de ipso facto nihil inquirunt,

Vtrum deinde } Soluit obiectam exhæredationem, iureconsultorum diues argumentum.

Relinquo } Iudicum beneuolentiam captat, illis nihil non tribuendo, ac permittendo, ac si in illo quod iudicibus cogitandum relinquit, non ponat potissimum suæ causæ præsidium: Idem nobis faciendum est, & hic aliud aduertendum. Nempe incerta, ac dubia, & plausibilia iudicibus pro reo potius, quam pro actore æstimanda esse.

Et ne quis } Callida anthypophora, subitam testamenti mutationem subito diluens.

Aestimabitis } Sic paulo superius, relinquo.

Facinus iudices } Iudices captat, & facinus sine adiectiuo (suo more) posuit. Sic superius tantum calamitatis, inuicem accusat mulierem, quam & alia pleraque obscura, obsoleta ac difficilia. qualis est & multarum orationũ compositio, impedita, intricata, inuoluta, minimeq; (ut ita dixerim) Fabiana, hoc est, facilis & clara. Est tamen hæc declamatio, bonis, ueris, ac solidis rationibus ac sententijs refertissima, quas nisi & in ipsis pene apicibus latentes obserues, neque mentem authoris assequeris, nec ullum fructum inde referes, adeo argumentum unum, aliud secum trahit: Ita ut hæc tota declamatio, nihil aliud esse uideatur, quam perpetua quædam argumentorum comparatio, adeo tota est in refellendis obiectionibus, ferri, ueneni, cruoris, silentij, ac subito mutati testamenti, quibus opponit cæci pietatem, cæcitatem, patris liberationem, ac bonorum paternorum matris ac luminum amissionem. Argumentatur, quoque à loco, & tempore, & modo rei, & personis, & à limine, & strepitu et psonarũ, simul & factorum collatione. Atque hæc si diligenter obserues, & fructum & uoluptatem inde referes: Sic satis hæc monuisse semel, & paucis argumentorum locos indicasse: ut ex his, quæ diximus, ubique & facile argumentorum locos inuenies, quos mihi in genere & paucis nõ semel commonstrasse fuerit satis. Memineris quoque particularum, quibus argumenta & transitiones indicantur, ut, nam quod, quod autem, & cætera. In summa noua sententia de muliere, gladio, parricidio, ueneno hæreditate, incendio, strepitu, alijs id genus innumeris, transitionem atque argumentationem indicat: Idem faciunt interrogationes. Ad hæc memineris ironiæ ac proprietatis, uerborum ac descriptionis personarum, ne toties eadem repetere cogamur.

Facinus } A strepitu familiæ.

Gladius cruentatus } Sententia oratoribus ac iudicibus notanda: memineris quoque eorum, quæ supra diximus de argumentorum multitudine, in quibus ordo seruandus est, qui ad dispositionem pertinet, quæ primum ab anteeedentibus signis, deinde ab his quæ in rem præsentem cadunt: Postremo à consequentibus, & à personis priusquam à rebus argumenta colligit, & primum quidem à patris, parentibus, educatione, sexu, fortunis: deinde ab alijs personarum circunstantijs argumenta depromens, quibus tendem deue-

nitur ad

nitur ad nouissimam probationem. Iam quemadmodum in bello sunt triarij milites: sic & in orationibus ac declamationibus nouissimas probationes, efficacissimas esse necesse est, nisi causa turpis, aut dubia insinuationem in exordio postulet. Tunc enim & exordium & perorationem, munitissima esse necesse est.

Ignoscite } Ego agnoscite legendum sentio, ad patris liberationem, metus ac periculorum plenissimam hunc locum referendo, ac iudicum beneuolentiam captando, quorum est plausibilia pro reo agnoscere. Reliqua quæ sequuntur, dictis locis atque argumentis & grauibus de uero ac nouercali matrimonij sententijs, & personarum, & ueneni, parricidij, incendij, loci, temporis, strepitus, gladij cruentati, & sexus comparatione, & uerissima cæcitatis descriptione, & argumentis à simili, credibili, possibili, maiori: & à causis & interrogationibus, & à paterna liberatione, & anthypophoris, ueneni, gladij, silentij, & hæreditatis, & apostrophe, & ironiæ & uotis, & modis potentialibus ad persuadendum efficacissimis (si crebriusculæ sint) & anthypophora sumendæ uindictæ ob amissam hæreditatem, & argumento à tabulis ducto (de quo multa Fabius libro quinto) plena ac nota sunt.

Oculi } Repetitio est ad persuadendum efficax, & sententiosa de oculis.

Fulgore, diuitijs } Articulus.

Cur per fidem } Subiectio est, cuius usum atque efficaciam in priori declamatione ostendimus.

Nemo } Repetitio.

Date } Ironia, & iudicum officium describitur.

Parauit, emit } Articulus.

Tantum } Ego tanti legendum sentio.

Potius } Ratio probandi atque examinandi criminis, tametsi seruorum atque amicorum testimonia, iura nō semper admittant.

Non culeum } Culeus est saccus è corio aut canabe consutus, in quem homicidæ cum serpente, gallo, ac simia coniecti ac ligati, in mare deturbabantur. Est & culeus saccus frumentarius, & mensura uiginti aut triginta amphorarum, hæc Plynius & Iunius Passus, & iureconsulti.

Abdicatione } Pater filium uiuus abdicat, mortuus exhæredat, dicitur quoq; sese aliquis abdicare magistratu.

Exhæredaturus, Tabulæ } Mos uetus legittimæ exhæredationis. Porro de tabulis supra diximus, de quibus multa iureconsulti in summa: Tabulæ sunt literæ, seu libri legum, testamētorum & debitorum, & alearum receptacula. Porro olim ceratis tabulis utebantur, & tabulas pro ipsis legibus accepere, & literis: inde tabellarius, & tabellio, publicus literarum nuncius, quæ tabellæ uocabantur, nimirum tabulis (ut lex Mosaica) inscriptæ. Est & lex.12. tabularum ab Atheniensibus mutuata, de qua multa Liuius & iureconsulti.

Elogium } Id est, prætextus legitimæ exhæredationis.

Secretum } Id est discrimen.

Te te } Emphatica & iracunda, & graui uultu pronuncianda repetitio, interrogatio, atque apostrophe tres aculei ad pungendum nouercæ animum, & commouendos iudicum affectus efficacissimi.

Suprema } Id est, mortem supremam, substantiuum neutrum. Sic & in priori declamatione: Non credo patrem iuueni suprema id est supremam animi uoluntatem, nempe testamentum iactasse, sic idem author alibi sæpius.

Sane } Concessio, cuius fructum supra diximus, ponitur quoque paulo inferius uerissima muliebrium blādiciarum, & physica mortis descriptio, in qua uerborum est expendenda proprietas, cuius usum in superiori declamatione tradidimus.

Sic quidam } Nempe in bello superati, & inter cadauera mortuis similes reperti, sic & à feris prostrati, & mortis simulatione liberati.

Fragor } Proprie tonitru, & frondium strepitus, fragor dicitur.

Reclamat iuuenis } Nihil æque efficax ad commouendos iudicum affectus, quàm si reum loquentem induxeris.

Sentio } Sic & in exordio: Sentio iudices, eadem utrobiq; sententia, idem est ad commouendum artificium.

Expeditionis } Id est liberationis. Metaphora bellica est: Nam patrem ab incendio liberaturo, igneum (ut ita dixerim) agmen turbandum, atque expugnandum erat. Est hic quoque argumentum à pietate, & graphica, planeq; militaris, paternæ liberationis descriptio: & captatio beneuolentiæ à persona cæci, cuius factum incredibilem Aeneæ pietatem superat. Est & hic quoque uidere efficaces apostrophes ac repetitiones. Atque hæc qualiacunque in priores duas M. Fabij Qvintiliani declamationes, utcunque scripsisse sit satis, quæ si prosint grandiora fortasse (uerbo absit iactantia) dei Optimi Maximi munere moliri seu meditari conabimur.

F I N I S.

M. FABII QVINTILIANI DECLAMATIONES.

PARIES PALMATVS, DECLAMATIO I.

ARGVMENTVM.

Quidam cui erat filius cæcus, quem hæredem instituerat, induxit illi nouercam, iuuenémq; in secreta domus parte seposuit. Is noctu, dum in cubiculo cum uxore iaceret, occisus est, inuentúsq; postero die habens gladium filij defixum in uulnere, pariete ab ipsius ad filij cubiculum uestigijs palmæ cruentato. Accusant se inuicem Cæcus & nouerca.

PRO CAECO CONTRA NOVERCAM.

I iuuenis innocentissimus, Iudices, uti uellet ambitu tristissimæ calamitatis, poterat allegare nobis amissam cum oculis cogitationum omnium temeritatem: sed cum ostendere innocẽtiã suã moribus malit, q̃ aduersis: neq; pietatis neq; cõsciẽtiæ suæ grauem ferre contumeliam potest, ut parricidium non fecisse uideatur beneficio cæcitatis. Quare non petit ut miserum putetis, nisi & innocens fuerit, non petit ut afflictum alleuetis, nisi & probauerit sese infeliciorem quòd patrem amisit, quàm quòd oculos. Aestimate iuuenem ijs moribus, quibus uidentem æstimaretis, uita pudore, pietate. Quæ si omnia sibi, ut erunt promissa, constiterint, nullo terrebitur crimine. Nec quod sceleratissima fœminarũ calamitatem nostram cruẽtato pariete imitata est, expauescimus. Quo diligentior, quo solicitior fuit ne deprehenderetur, hoc magis indicauit sibi oculos non defuisse. Gratias agimus, quòd nimiũ auidæ suspicionis argumenta in nostram transtulit partem. non esse Cæci scelus difficilius probaretur, nisi omnia sic acta essent, ut fecisse Cæcus uideretur. Quare Iudices non improbe sperauerim futurum, ut suspecta sint nobis, quæ tam inconsiderate ficta sunt contra miseram cæcitatem. Primum, quòd spatium illud ingens domus, quod in medio fuit, ita digesto cruore satiatum est usque ad cubiculum miserrimi iuuenis, tanquam planè timuerit parricida ne non deprehenderetur. Deinde sceleri nox potissimum electa, quo tempore inueniri maritus sine uxore non posset. Tum in cæde, in qua nemo utitur ferro, nisi alieno, gladius adolescentis, ne argumentum deesset Nouercæ, relictus est. Postremo, peractum uulnere uno scelus, quod obijceretur manibus errantis. Et tamen contra tam multa incredibilia solum aduocat Nouerca testamentum, uultque illud esse precium parricidij, ut rerum intellectu in diuersum coacto, occisum eo probet patrem, quòd non meruerit occidi. Nos uero istud (si crimen putatis) agnoscimus. Iuuenis hic patris sui hæres solus est. Hoc testamentum, si uiuente adhuc miserrimo sene notum esse in domo potuit, scitis quis illi debuerit irasci. Nam quòd inuisum fuisse filium patri iactat, crimen Nouercæ erat, si confiteremur. Idque probari ex hoc putat, quòd secretum non filius accipit à patre, sed cæcitas. Quo loco dissimulare satis callide conatur inuidiã suã. Pater qui filium cæcum in semota penatium parte seposuit, eripuit Nouercæ oculis uoluptatem. Nanque ista cum inuasisse uacuos penates uideretur, cum patri filium Cæcum hoc esse crederet quod orbitatem, excogitauit indulgentissimus senex quemadmodum hic miser patri suo in eadem domo esset, Nouercæ in alia, accepit secretum quod erat petiturus. Quod quo sit animo senis factum, potestis interrogare testamẽtum. Neque ego grauissimum patrem suprema sua iuueni iactasse crediderim, ut hæredẽ filium scriberet. non est res quæ imputetur, istam magis oportet uel aliquo indicio, uel suspicione muliebri arcana mariti deprehendisse, & statim omnibus nuptiarum renunciasse pignoribus. Nam cum propter pecuniam ames, idem amoris & spei finis est. Habuerat adolescens gladium in cubiculo suo semper, siue antequam in hanc fortunam incideret paratum, siue quia cæcitatis miseræ solatium est habere rem uidentium. Certe nunquam illum pater timuerat, nunquam Nouerca obiecerat. Palam positum est sub oculis omnium tota domo notissimum ferrum. Scitis quanto negligentius custodiat ferrum bona conscientia, quàm etiam extra suspicionem sit res sine usu. Innocentia facit ut ferrum subtrahi possit etiam uidenti. Siue igitur aliquis ex seruulis corruptus est, præsertim in tam facili occasione, siue ipsi Nouercæ non defuit audacia ad ferendum, quod facere poterat & præsente priuigno, utique (quod dubitari non potest, quod facit certum sceleris authorem) maluit in cæde alieno uti q̃ suo gladio q̃ſq; illũ relicturus est. Reliqua Iudices si fieri possint facta, æstimate. Dicitur cæcus, sine rectore, sine duce ex illa penatium parte secreta, & penè ex alia domo. per mane longum, per tot offensa limina, per excubantes seruulos errasse cum ferro: cubiculum deinde patris ingressus, in neutram deflexisse partem, sed recto gradu sicut ducere oculi solẽt, ad lectulum accessisse leuiter, non in torum incidisse, non ante peruenisse quàm crederet. Vos Iudices criminum tumultum ex rerum fide ducite. Dormiens senex, quem cæcus percussor quæreret, excitatus ante esset quàm inueniretur. Iungunt his multo incredibiliora, ut occiderit patrem, pepercerit Nouercæ: parricidium autem uno ictu explicuerit: quod ferè uix etiam ijs contingere solet, qui oculos manu sequuntur. Nulla ergo luminum uirtus, sed homo ferrum missurus in casum, satis felix si percussisset quamcunque corporis partem, in ipsam protinus animam incidit, & an morti satisfecisset, intellexit. Officium Iudices oculorum est renunciare manibus quid actum sit. Cæci percussoris una securitas fuerat, sepius ferire. Negat præterea quicquam se ex his Nouerca sensisse, cum iuxta iaceret: nec explicat unde illud acciderit maximæ signum trepidationis. Si & pater uno ictu perierat, neque ista uigilabat, nunquam gladium reliquit percussor securus. Reliqua iudices nimium suspecta, improbe assimulata. Speciosissimus paries, & longissimum domus latus habuit notas sanguinis, quas reliquisse uideretur manus reuertentis. O quàm bene quicquid uolunt imitantur oculi. Stupeo, si qua est fides, omnia priuignum illa nocte fecisse. Dicitur ad uotum Nouercæ gladium in uulnere reliquisse, quem suum negare non posset, Deinde per totum

parietem quid aliud inscripsisse, quã se parricidam sanguinẽ patris usque ad cubiculum suum perduxisse, & uiam sequentibus reliquisse? Hoc fecit aliquis negaturus? Gratulare tibi adolescens, si non potuisti parricidium illud admittere, nisi ut relinqueres argumentum cæcitatis, habuisti innocẽtiæ necessitatem. Causam igitur miserrimi adolescentis sic apud uos agere proposui, ut primum ipsum defendam, quasi reus tantum sit: deinde cum esse securus de huius innocentia cœpero, tunc ingrediar Nouercæ accusationem. Spectabitis utrunque suis moribus, suis causis: eritque facilior uia uestræ religionis. Quãquam duos iudicia complexa sunt, uos tamen tanquam de singulis cognoueritis. Et primum sic agam, tãquam iuuenis habeat oculos, tanquam impetus eius nulla corporis debilitate frangãtur. Interrogabo quid ante perdite, quid flagitiose, quid impie fecerit, per quæ se parricidã scelera promiserit. Innocentia per gradus certos ab homine discedit: & ne in maximis trepidet audacia, dũ uires in minoribus colligit. Nemo inde cepit, quo incredibile est peruenisse. Dicas necesse est quæ huic cũ patre odia fuerint, quàm uiolenta dissensio inter sacrorum infinita nominum pignora. Crede mulier etiam tua causa. Nam si facile est filio occidere patrem: facilius est uxori maritum. Loquar nunc de infirmitate miseræ cæcitatis. Temeritas omnis animorum, calamitate corporum frangitur: & frigescunt impetus mentium, quos nõ explicant ministeria membrorum. Ad solum se alligat destituta mœrorem. Vultus ille perpetua nocte coopertus ac timidus non concipit nefas ad quod ducibus oculis peruenitur. Cogitat semper errare & offendere, cogitat eundi redeũdique difficultatem. Magna innocentiæ necessitas est, neminem facilius posse deprehẽdi. Semper se custodiunt miseri, ne esse miserabiles desinant: & qsquis amisit oculos, laborat ne merito perdiderit. Quid aliud cæcitas discit, quàm rogare, blandiri? Odium omne adiuuant oculi, & hunc in pectoribus humanis furorẽ lumĩa accẽdũt: nec leuis animis accedit insania, quoties quẽ execreris aspicias. Cæcus miserior est q̃ ut inuisus sit, timidior ẽ q̃ ut oderit. Præterea nocẽtibus liberis frequẽtissimas ad parricidiũ cãs suggessit illud qđ uidebãt. Vitijs.n. nostris in animum per oculos uia est. Alijs tradidit in parentũ sanguinem luxuria ferrum, luxuria uidentiũ crimen: Alijs meretriculæ amor ĩmodica poscentis: amor, cui renũciant oculi. Cæcus infelix patrem occidit? deinde cui manum porriget securior? cuius humeris leuior incumbet? Quis contumelias seruorum castigabit seuerius? quis calamitatem tam obnoxiam maiore reuerentia proteget? inter felices alius est ordo uotorum: Cæcus filius optat superstitem parentem. Volo nunc scire quemadmodum dicat explicitum tam difficile facinus. Cæcus parricidium cogitauit, cum quo? cuius se commisit oculis? iturus per totam domum, quem ducem elegit? Ille qui erat in cubiculo suo solus, secum (opinor) secum deliberat. Sufficit sibi, cum homine expeditissimo loquatur. Cur enim socium conscientiæ quærat? omnis potest scire. Primum, nox quando sit. Deinde prospicere solicite, an omnis familia dormiat. Gradu suspenso ponere certa uestigia, & in omnem timoris sui partem solicitum circumagere uultum. O quàm parum est in metu ipsos etiam oculos habere: Ita non iste sibi dixit, Occidere quidem patrem uolo, sed quem sequentur hæ manus? Nocte solus egrediar, sed quando perueniam? Putas nos iunctis habitare liminibus? domus inter patrem filiumque media. Quantum erroris, quantum moræ spatium ingens & uix metiendum. Cæcitas inconsulta quid agis? nox ante deficiet. Quid si deinde uterque uigilauerit? quid si Nouerca? Age, limen inueniam, cardinem sine strepitu mouebo, dormientis cubiculum intrabo, quiescentem feriam patrẽ, semel satis erit, nec nouerca uigilabit. Securus egrediar, sciente nullo reuertar. Vota sunt ista, sed oculorum. Cæcus desperaret etiã si tam multa nox pollicetur. Hoc loco quæramus necesse est, quæ ratio fuerit iuuenis ad parricidium suo potissimum gladio uteretur. Nimirum illud in mentem uenit, quia erat relicturus. Nam si alienum & ignotum in uulnere patris gladium reliquisset, potuerat de percussore dubitari. Hic attulit suum, ut etiam si caruisset, tamẽ ferro suo teneretur. Cur ergo, inquis, gladium in cubiculo tuo habebas? quia habuerã semper, quia usurus illo non eram. Ferrum ergo parricidio meo tot ante annos præparaui, & secundum illum quem minabar patri, tam diu innocens fui? Ego enim ferro ac mente paratus, & tot abiere noctes? Ante gladium illũ familiarem oculis tuis feci, ante omnibus seruulis notum pependit in cubiculo tanquam testis conscientiæ meæ palam in medio negligenter, sic ut subtrahi posset. Non illum conscientia trepida uelauit: tam notus in cubiculo fuit, quàm cæcitas domini. Quisquis ferrum præparat sceleri, sic illud habet, ut possit suum negare. Ponite nunc ante oculos actum parricidij, deprehendetis difficultatẽ. Dono illud, dum à suo limine egreditur, dum illos quos accepit à patre seruulos fallit: ecce cubiculum senis inuenit aliquando, ecce paries ille deficit, & percussoris manus subito destituit, cessere fores sine strepitu: quid postea agit? Vtrũ ipsum cubiculi parietem circuit, an se committit in medium, & per spatia tenebrarum armatam manũ iactat? Ecce patris lectulum tenet, & iam dormientium anhelitus imminens audit: unde sciet quò dirigat ferrum? quem potius feriat ex duobus? Tentauit ergo uultus, et pectus obiectum? breuissimã perituræ animæ uiam quærit? & quantus erit sopor, qui ista non sentiat? Dices, neque ego sensi. Ideo intelligis quàm malam causam habeas, cuius & una & incredibilis defensio est. Ita fertur in sinu tuo maritus, & tu nihil sentis? Ad latus tuũ fata hominis peraguntur, tu taces tanquam te priuignus occiderit priorem? Ita non ille percussus est homo, quem Cæcus occidit? Te uero (si nihil aliud) calens ille cruor denique suscitasset. Sed quàm manifesta est conscientia quæ te ad hanc compellit necessitatem, ut cum occisum à priuigno tuo patrem uideri uelis, cogaris dicere nihil sensisse? Sufficit, uicimus, innocentes sumus. Cum in eodem lectulo fueris cum amplexa sis forsitan illum qui occisus est, tam incredibilem profiteris soporem? Cur ergo tu incolumis es? quæ tam iratis manibus sanguinẽ tuum fortuna subtraxit? Certe dormiebas, certe nihil senseras. Ita priuignus te reliquit, qui deprehendi non timebat? Occidit ergo aliquis patrem, & Nouercæ pepercit? Maximum omnium nefas fortiter fecit, minori sceleri statim par non fuit? Omnia humana sacra confudit, uiolare non est ausus pectus odiorum? incredibile est, sine fide est, non occidere Nouercam, cui imputes quòd patrem occidat. Quid ais adolescens? tu ne circa illum sanguinem defecisti? illa te blandius rogauit anima? perdidisti ergo illud, quòd nihil senserat, quòd nox, quòd silentium, quòd tempus supererat sceleris alterius? Tu si facere parricidium posses, ideo patrem tantum occidisses, ut tibi & nouercam liceret occidere. Nõ uideo cur, nisi uideri uelit relictam mulierem ideo tãtum, ut uideretur illud nefas illa fecisse, callide satis. Sed hoc alio protinus argumento subuerteretur. non est eiusdem consilij, nouercæ parcere ut substituat ream, et gladium relinquere quo ipse deprehendatur. Sæpius uti necesse habeo argumento cæcitatis, & hoc etiam loco, quo de illo uulnere disputandum est. Mehercule si percussor intrasset qui uideret, qui lumen præ se tulisset: non tamen tam feliciter librasset ictum, quem etiam si nullæ fallerent tenebræ, metus & conscientia magni sceleris testes incertum fecissent. Raro contingit semel ferire carnifici, quamuis componat ipse ceruicem, & expectata manus homicidium nouissime uelut quoddam genus artis exerceat. Sic ergo librauit

braue

brauit manum caecus, ut ipsam protinus feriret animam? Ego mehercule etiam illud admiror, quòd cum patrem uellet, nō nouercam percussit. Praeter animum nihil uirium habet parricidae primus ictus: ille trepidat, ille cogitat, ille erubescit, ille est ab innocentia proximus, ille praestat hoc solum, ut sequens fortius feriat. Interrogare nunc uolo quae iuueni causa fuerit, ut reliquerit gladium. Scilicet noluit Nouercam suam infamari. Abstulit sibi omnem defensionem, & se parricidam confessus est. ferrum in uulnere reliquit. Si nondum occisum putabat, iterum feriret. Si iam perfectum nefas intelligebat, auferret indicium. Sed quid ego rem manifestissimā colligo? Si uultis Iudices scire à quo sit gladius relictus, cogitate cui expedierit ut inueniretur. Sed paries usque ad cubiculum priuigni uestigio manus cruentatus est. Cogitate Iudices ante omnia, non esse incallidum hominem, neque consilij iacentis, qui caecus explicare conetur facinus etiam oculis difficile. Ille ergo nō existimat, cum manum cruentam parieti applicat, uestigium à se parricidij sui relinqui? cum dexteram qua duce utebatur, ueste tergere, atque ita abire sine uestigio posset, totum parietem cruentabat, & ubique aliquid de patre misero relinquebat! Quid futurum esset postero die, quantam expectaret inuidiam ad lucem, non cogitabat: sed disponebat indicium certum, indubitatum, sine errore, quod Nouerca sequeretur usque ad cubiculum suum, usq; ad limen ipsum! O admirabilem casum, nec cruor ante defecit! Vtar hoc loco natura ipsius rei. Palmatus sanguine paries inuentus sic est, totam manum explicuit, omnes digitos diligenter expressit. Totum ergo sanguinem consumeret intra prima uestigia. Pone enim manum cruentatam, atque adeo (ut sibi etiam blandiar) madentem: pone mensuram itineris, spatium parietis: diu enim in secretam domus partem reuertendum est, debet proxima pars à cubiculo patris habere plurimum sanguinis, sequens minus, tertia minimum, ultima nihil. Nam cruor quoties admotus est, transit, aut in manu tarde reptantis arescit. Hoc quid esse dicamus, quòd circa cubiculum utrunque sanguinis istius uestigium quasi incipit? hinc est paries palmatus, & illinc? Quomodo perdidit manus quod relinquebat? Nouerca istud, Nouerca securis cōposuit oculis: illa miserum dextera sanguinem tulit, & manum subinde renouauit. Palmatus paries habet distantiam, uacat aliquid loci, integrum ubique uestigium est, Caecus manus traxisset. Quaero nunc, unde tātum sanguinis in manu? Tunc enim ex omni uulnere cruor profluit & effunditur, cum ferri recentem uiam sequitur. At quoties eodem quo factum est cluditur telo, latet tota mortis inuidia. Praeterea cum manus ex parte qua palmare uestigium potest, plicetur in capulo, & se dū telo occupat claudat, necesse est exteriore ut parte respersa sit. Tuus autem qui palmatus est paries, uestigium eius partis ostendit, ad quam cruor peruenire non potuit. Vestrum est nunc omnia ista comparare, perpendere. Cur prudentior sit index in deprehendendo scelere, quàm reus in admittendo, hoc esse in causa puto, quòd alter tantum pro se cogitat, alter pro parte utraque. Tutus sum adolescentis miserrimi causam, nunc inspicere uolo quanto certioribus argumentis Nouerca teneatur. Transeo illum uulgarem & omnibus notum de cōparatione personarum locum. Alius diceret, maritum & uxorem, nisi liberis initiarentur, non fortissimis corporum uinculis inhaerere, Ego illud potius dicam. Decepta est mulier expectatio tua. Veneras quasi in uacuam domum, & sine herede. Expectaueras ut infelix iste iuuenis ab ipsis protinus nuptiarum tuarum expelleretur auspicijs, extorrem & inopem summoueret pater blando corruptus amplexu, & omnino summam calamitatem corporis occurrere delicatis uxoris oculis uetaret. Inuenisti pium et deuotū unico senē, & de omnibus conium gis tui desperasti ob id affectibus. Miserrimus est maritus quisquis inducit filio Nouercam, quòd uxori nō uidetur posse utrunq; amare. Quaero igitur ante omnia, ubi occisus est maritus? In cubiculo suo. hoc paulò ante priuigno defendendum non fuit. Occisus est in cubiculo senex. Ita ille percussor non timuit uxorem? Audio secretum nuptiarum, & matrimonialis lectuli solitudinem occisurum intrare. Quem quaeram? ubi relinquitur maritus ab uxore innocens? Noctem autem ad scelus quis elegit? Non tuum tempus est. quid si accedit huic etiam sceleris occasio? Non uenire debes ad secretam domus partem, nec tota tibi penatium sacra peragenda sunt. Tu non cogitas quemadmodum suspensa manu sonantem blāde cardinem flectas. Iaces secundum occasionem, & expeditum tibi in proximo facinus est. Non times ne quis deprehendat. Ipsi quoq; seruuli longius quiescunt, & praestatur grande secretum genio loci. Tibiq; ferire cum uelis, scire an dormiat licet. Nox & ferrum, & securus maritus, quidnam isto delicatius scelere? Occisum esse miserum senem cum tu uolueris scimus. Quomodo tamen, inquit, gladius peruenit in meam potestatem, qui priuigni fuit? Haeremus, hic difficilis expugnandus est locus. Quis credet mihi si dixero, Gladium Caecus ille perdidit, perpetua nocte clausae genae non custodierunt? Fingere nimirum ad tempus uidebor, & rem nimium manifestam impudenter complorare. Scilicet semper isti apposita capulo manus, & diebus ac noctibus curae. Nolo tanquam callido glorieris ingenio, nō decepisti trucem horridumq; latronem: nostri tibi occasionem praebuere mores. Nam quòd uno ictu occisus est senex, ad te suspicio magis respicit. Tu praeparare corpus illud ad ictus potes, dum uideris amplecti. Tu blanda manu praetemtare pectus, ubi assiduo uisceris pulsu nō quiescat anima, ubi statim mors sit, ubi de spiritu sanguinis ictum explorare ante, & cognoscere licet. Potest & uno ictu mulier occidere. Venio nunc ad uestigia parietis cruentati, quibus te satis abundeq; pressimus dum adolescentem defendimus. Haec sunt tamen quae contra te reseruata sunt. Cum maritus tuus in cubiculo occideretur, sciebas nullum tibi relictum patrocinium, nisi aliquid caecitati simile fecisses: ideóq; sanguinem in illam partem induxisti, in quam quaeri uolebas, ut postero die omnis inuidia, sanguinis notas & uestigia praeparata sequeretur. Infamas caecum, cōsilium ex calamitate sumpsisti. Sciebas illum non aliter, si dux defecisset, ingredi posse, quàm si uestigia parietis perpetuitate dirigeret. Simulasti itaque caecitatem, & ne qd sceleri impio deesset, mariti tui cruore lusisti. Oīa tibi cōposita atq; simulata sunt per ocium & securitatem, tanquam scelus transferretur ingenio. Nunc enim tu innocens, qa priuigni gladius in uulnere, quia paries cruentatus, hoc sufficere utrunq; iudicio putabas? Quàm facili momento causae fata uertuntur? quòd fecisse etiam is scelus frequenter inuentus est, qui obijciebat. Sed causas, inquit, parricidij iste habuit, quem iratus pater in secretam domus partē relegauerat. Mulier, illa forsitan ignominia felicioris uideretur esse priuigni. Caecitatis beneficium est, cū illi secretum datur. O praeclaram senis optimi singularémque pietatem! quàm blande ille seposuit miserum suum? quàm diligenter uxoris gaudentis exclusit oculos? quàm multo caecū pudore donauit? Si felicior, inquit, essem pater, ego tibi potius cederem domo tota. Nunc miser illam occupa partem, in qua nemo te uideat, in quam solus ego ueniam. sint circa te seruuli fideles. non gemitus tuos audiat quisquam, non flebili moerore pascatur. Nihil est quod te solicitet conuersatione nostri. Secretum quod caecitati praestatur, ideo praestatur, ut minus oculi desiderentur. Aliquis odit filium caecum, & hac tantum ultione contentus est, ut illi assignet quietam, & sepositam, & meliorem domus partem? Ita ais, ego sic intelligebam, quasi abdicaret.

quasi expelleret. Iratus igitur senex tenet iuuenem suum uelut interiore complexu, & à limine obstat? Rogo, quòd duos separat media domo, se integram, sanam: illum infelicem, caecum, contumeliae opportunum, iniuriae facilem, utrum filio irascitur, an uxori? Nolo, inquit, iuuenis utaris amoena domus parte: nec haec quae nitidioribus tectis elaborata sunt, pertineant ad oculos tuos. Quis tam stulte irascitur caeco, ut putet illius interesse ubi habitare iubeatur? Te potius ille submouet, tuis inuidiam facit oculis. tibi dicit, Sufficiat, satis est, habes maiorem domus partem. absentem puta, misero in paternis aedibus aliquem angulum relinque. Pater qui filio sub Nouerca assignat secretam domus partem, confitetur uxori se abdicare non posse. Transit ad aliud genus defensionis, Sibi causam caedis non fuisse, cum hic haeres inuentus sit omnium bonorum. Quis enim alius esse debeat, ut huic properandum fuerit ad haereditatem? Filius scriptus non timet poenitentiam testamenti. Omnium bonorum haeres relictus est. Non ergo irascebatur pater cum daret secretam domus partem. Non possunt tibi diuersa prodesse, eadem obijceres, reo si exhaeredatus esset. Elige utrum noles. Si sciuit se esse haeredem, amare magis patrem debuit; si ignorauit, non habuit quod speraret ex morte patris. Reliquum est ut intueamur, ille qui perijt, ob utro magis uestrum desideretur. Te opinor hic grauius afficit dolor, impatientius hic luctus examinat, tuq; obsoletam protinus nubem, & tempori accommodata lugubria flammeo reuertente mutabis: hic uero iuuenis, qui si fortunae suae mala cum praeteritis comparet, caecus coepit esse nunc primum: quid non miser in hoc sene perdidit? uiuebat illi magna pietas, aderant quocunq; iusserat de facie patris oculi. nō illudere infelicibus tenebris contumaces serui poterant, nec (quod extremum cōtumeliarum genus est) ut dominū ageret rogabāt. Nunc quanta cij bonis ludibria sunt inermia? Iunxere se pariter caecitas & solitudo. Quid tibi nūc miserrime adolescens haereditas pdest, quā tantū audis? quid enim circa te pecunia potest? quae fruendi uoluptates? quid aliud quàm spoliorum facilis occasio? Quàm bene ista omnia paterni oculi custodiebant? quàm facile decipi, quàm facile denudari, quā sine labore falli potes? quam cito inops fieri? Morte patris exhaeredatus es. Quid nunc tibi nisi perpetuus īminet maeror, et execratio uitae? Miser post oīa et lachrymas pdidit, nec dolētē adiuuāt oculi. Incipit apud te gladius habere qp agat. Quaerit, ecce q̄rit miser ferrū. Nūc, inqt, huc reddite illud inocēs donec habuit meas manus tātū. si mori necesse est, illi potissimū icūbā. Hoc illa iā olim grauis et īfelix, oīa q̄rebatur. Vbi nunc meae uires? ubi ipetus? ubi dextra tā fortis? uno ictu puto ne me qdē ip̄s mihi ꝯtiget occidere.

CAECVS PRO LIMINE DECLAMATIO II.

ARGVMENTVM.

Ex incendio domus adolescens patrem extulit. Dum matrem repetijt, & ipsam & oculos amisit. Induxit illi pater nouercam. Quae accessit quodam tempore ad maritum, dixitque parari illi uenenum, quod iuuenis in sinu haberet, & sibi promissam dimidiam partem bonorum si illud marito porrexisset. Intrauit ad caecum pater interrogauitque an haec uera essent: ille negauit. exquisiuit, & inuenit in sinu uenenū. Interrogauit cui parasset, ille tacuit. Recessit pr̄ & mutato testamento, nouercā, fecit haeredē. Eadē nocte strepitus in domo fuit. Intrauit famula in cubiculū dn̄i, iuenitq; ipm occisum, & nouercā iuxta cadauer dormiētē sitem, caecū in limine cubiculi sui stātē, gladiū eius sub puluino cruentatū. Accusant se inuicē Caecus & Nouerca.

PRO CAECO CONTRA NOVERCAM.

SEntio, Iudices, pudori Iuuenis, pro quo minimum est quód parricida non est, grauissimum uideri quòd absoluendus est contra Nouercam, & plurimū caeco de reuerentia deperire uirtutum, cū in patrocinio summae pietatis aufertur, quicquid alium defenderet innocentem. hoc primum itaque publicis allegamus affectibus: quòd pro se reus indignatur uti corporis probatione. Solus omnium non remittit sibi, ut incredibilior sit in parricidio Caecus, quàm fuit cum uideret. Homo omnium quos unquam miseros fecere uirtutes innocentissimus, parricidium negauit antequam pater occideretur: & ne quid hodiernae solicitudini praestari pu[t]etis, fecit, quod est summum in rebus humanis nefas, ne uel in alio crederetur. Ignoscite per fidem, quòd indignatur se iuuenis in honorem tantum calamitatis absolui. Filium qui patrem ex incendio sua caecitate seruauit, facinus est hoc tantum innocentem uideri, quòd illum nō potuerit occidere. Nam quod ad mulierem Iudices pertinet, quae defendi nō potest nisi patrē Caecus occidit, tam impudentem delationis necessitatem malo, quàm si tantum negaret. Viderit qui fiduciam ueritatis putat. quòd Caeco facinus obiectum est. Deprehensa mulieris audacia est, quae non potest nisi incredibilium comparatione defendi, & quisquis Caecum inuicem accusat, solus est reus. Aliae Iudices esse debuerunt aduersus hanc debilitatem probationes. Caecus in parricidio non debet suspectus fieri, sed deprehendi. Quaeso itaque Iudices ut haec prima propter causam iuuenis putetis, quae contra illum nimia sunt. Nihil magis debet esse pro Caeco, quàm quòd aduersus illum fuerunt multa fingenda. Et constat de pietate, de innocentia hominis, qui expugnandus fuit parricidij similitudine. Congesta sunt aduersus miseram debilitatem, ferrum, cruor, uenenum, et quicquid non potest esse negligentiae, nisi nescientis. Nemo Iudices, nemo diligentior debet esse ad facinus, quàm qui parricidium potuit facere Caecus. Iuuenis iste de quo summa in rebus humanis monstra finguntur, eius fuit erga parentes semper affectus, quem nefas est optare de liberis. Cum domus ignium septa uiolentia rapuisset miseris senibus omne praesidium, illa festinatione qua fugimus, erūpimus, in medium cucurrit incendium in quanto tunc periculo fuit rerum naturae pietas! Dum diu multumq; attonitus haeret, dum ad utrūque respicit, ad utrunque discurrit, pene infelicissimos parentes perdidit pietatis aequalitas. Vt demum miserrimos senes cluserat iā propior ignis (audiat licet inuita pietas) patrem iuuenis elegit, & de pariter ardentibus uices disposuit affectus. Vixdum posito sene, cum illum quoque miraremur explicitum, iterum flāmas aperuit, & undique coeuntis incendij redditus globis arserat iuuenis, si tardius perdidisset oculos. Facinus est existimare Iudices, nō hoc quoque maximis contigisse conatibus ut seruaretur & mater. Minus tamen in utroque fecerat, nisi perdidisset oculos. Viderint q filium in eo magis parente mirantur, in cuius salutem faciem uultusq; consumpsit. Patri praestitit caecitatē, qui amisit oculos, dū repetit quā reliquerat matrem. Non expectatis, certum habeo Iudices, ut excusem quòd pater induxit Caeco Nouercam. Factum est eo tempore, quo constabat patrem filio senem soluendo non esse. Contenderim quinimo iuuenis fuisse consilium, ut pater cui matrimonium fi-

liumq;

liumq; abstulerat incendium, residuæ senectutis alia solaretur uxore, & ut domus quæ Cæcum iam iam habebat & senem, acciperet ex coniugio ministeria custodita. Facinus est Iudices, quòd bonos priuignos Nouercæ facilius decipiunt, nec leuius oderunt. Quàm multis insidijs, quam multis artibus patet cæcitas innocentis! Mulier cui spem inuadendæ hæreditatis præstabat debilitas priuigni, senectus mariti, intellexit hoc solum deesse sceleris occasioni, ut prius infamaretur parricidij Cæcus. Viso igitur hoc, quòd sibi iuuenis non uidebatur esse priuignus, uenenum quod in miseri sinu abdiderat, deprehensura, nunciauit patri tanquam parricidium pararetur. Et quia mendaciū poterat facile nudari si quem conscium nominasset, totam delationem sic ordinauit, ut sibi crederetur promissam dimidiam partem bonorum, si uenenum seni uoluisset ipsa porrigere. Videtis Iudices, qua præparatiōe Nouerca ad testamentum patris accesserit. Mulierem quam credit maritus noluisse partem bonorum accipere pro scelere, necesse est sic remuneret, ut faciat hæredem. O quāto aliter probaretur parricidium, quod iam potest deprehendi. Mulier quæ se dicebat in conscientiam sceleris admissam, non hoc primum exegit à patre, ut quæreret qs parasset Cæco uenenum, quis dedisset: unde maximum sciebat posse fieri quæstionis errorem, instituit ut innocentissimus iuuenis interrogaretur repente, subito infamatura uelut deprehensi trepidationem, seu tacuisset Cæcus, seu negasset. Adductus ad filium senex dixit iuueni quicquid audierat. Nunquam Iudices tam simplicis innocentiæ fuit facinus negare. Non esset ausus iuuenis coram ea muliere mentiri, quæ prodidit & scit ubi esset uenenum. Vt uero sensit infelix instantem Nouercam, postulātemque ut sinus iuuenis exquireretur, tunc uero attonitus, hærens, & tota malorum suorum cogitatione confusus, intellexit hoc argumētum eius esse quæ parasset ut posset deprehēdi. Igitur ꝓpere, festinanter omnia membra pertractans, & mersis in sinum manibus, dum cuncta suspicionibus, dum tactu iuuenis explorat, uenenum primus inuenit. Laudo Iudices innocentiam silentij, laudo fiduciam, quòd interrogatus cui parasset non putauit sibi defendendum uenenum. Reum quinimmo fecit eius quā sciret patrem non crediturum, & (quæ maxima est innocentiæ contumacia) persuasionem senis nulla uoluit excusatione corrumpere. Non fuit illud trepidatio, non tacita confessio. Quisquis habet uenenum, habet & quod respondeat deprehensus. Fecit post hæc senex rem hominis quem nō mouisset quicquid inuenerat. Non torsit ministeria Cæci, & de scelere in quo solus nocens esse parricida nō poterat, non explicuit ordinem quæstionis, sed, quod plus est quam absoluere, remisit iuueni defensionem. Vtrum deinde intellectis deterrimæ mulieris insidijs, filium paulisper uoluerit exhæredatione protegere, & diligentius de patrimonio suo deliberaturus, interim captauerit ut uideretur mulieris cupiditati iam non obstare priuignus, an facillimum fuerit ut exhæredationem quoque impetraret Nouerca Cæci ab homine cui tam multa persuaserat: cogitationibus uestris relinquo. Hoc tantum dixisse contentus sum, Testamentum continuo mutauit. Et ne quis miretur hanc festinationem, statim subsequutum est ut periret. An interfuerit Iudices iuuenis huius ut uiueret pater qui iam alio moriebatur hærede, nos æstimabitis, Certe non interfuit ut occideretur. Facinus Iudices quod illa nocte in cubiculo Nouercæ, quod in lectulo factum est, domus tota persensit. Nemo non sibi uisus est iuxta fuisse. Excitari sola Nouerca non potuit illo in loco unde uenerat fragor. Concurrit familia quò sollicitos atque trepidantes ducebat strepitus, quem sequebantur. Inuenerunt senem occisum Nouercam iuxta cadauer sic iacentē, ne statim possent interrogare quis occidisset. Nunciatum est deinde facinus & Cæco. Inuentus est (quod innocentiæ sufficit) non à scelere rediens, stans in limine cubiculi sui animo quo discurrebant uidentes. Vt deinde ferrum iuuenis inquireretur, exegit eadem utique quæ postulauerat de ueneno. Quòd in lectulo gladius cruentatus inuentus est, non deprecor Iudices quin contra cæcitatem non minus argumentum putetis, quam quòd inueniri potuis uenenum in parricidij suspicione. Gladius cruentatus nouissima ꝓbatio debet esse, nō sola. Ignoscite malorū piculorū metus, ignoscite humana discrimina. Defensionē iuuenis primū lachrymis gemituq; prosequitur, Perdidit infœlix patrē, ꝑdidit & cæcitas illū senem, cuius oscula, cuius amplexū īponebat uulneribus oculorum, cui præstabat Cæcus ut uiueret. Misera ignorantia, misera debilitas, quòd te Nouerca non sic potius decipere maluit, ut biberes uenenum. Facinus est Iudices comparationem fieri, ut incredibile sit parricidium. Idem uos putatis efficere noctium merita, & affectus osculis blanditijsque quæsitos, quod natalium pignorūq; reuerentias? Nullas ergo facilius perire crediderim, quam corporum charitates. Et licet matrimonijs paulatim reuerentia grauitatis accedat, possunt tamen distrahi facilitate qua coeunt. Vxor est, quam iungit, quam diducit utilitas: cuius hæc sola reuerentia est, quòd uidetur inuenta causa liberorum. Aspicimus matrimoniorum singula momenta rixantia: mutant quotidie domos, & per amplexus lectulosque discurrunt. Placet etiam post liberos alius maritus: & unde deprehendas omniū scelerum facilitatem, possunt non amare uiuentes. Quid si huic uxoriæ uilitati nouercale nomen adiungas? Mulieri quæ post liberos inducitur, matrimonij non contingit tota reuerentia. Quanto alios præstat affectus, diligere uitæ lucisque authorem? Liberi ac parentis non alius mihi uidetur affectus, quā à quo rerum natura, quo mundus ipse constrictus est. Quisquàm ne mortalium confodiet illud sacrum uenerandumq; corpus, quod potest ex ignibus rapi? pro quo bene consumuntur oculi? Non inuenio Iudices quemadmodum possit esse contra liberos salua reuerentia. Non est difficile ut maritum uxor occidat, si non est difficilius ut filius patrem. Non est Iudices q. putetis inter mulierem & uirum de scelere quæri: neque est quod se Nouerca sexus occasiōe tueatur. Maior ē cæcitatis infirmitas. Sunt & fœminis ad scelera uires, cum habent causas uirorum. Quinimmo si interroges, facilius hæc pectora metus, odium ira corrumpunt: & quoniam non habent roboris tantum, unde uacia mentium uincant, plerunque facinus infirmitate fecerunt. Sane tamen illis sceleribus sufficere non possint, quæ discursum, quæ exigunt laborem: quod uero tam muliebre possis inuenire facinus, quam occidere hominem iuxta te iacētem? aggredi senem, qui se tuis crediderit amplexibus? cuius somnos ipsa disponas? ipsa custodias? Omnis alius ꝑcussor deprehēdi pōt añq̄ feriat, uxor nō sētitur nisi dū occidit. Nō ē Iudices incredibile ut occiderit mulier hominē, quē dicitur potuisse cæcus occidere. Facinus est Iudices, si cæcos habere nō credimus nisi necessitatis innocētiā. Prima est īfirmitas cæcitatis, ut nolit. fallitur qsqs hāc calamitatē nō animorū putat eē, sed corporū. Totius hoīs debilitas est oculos ꝑdidisse. Et si diligēter actus itueatis hūanos, ministeria luminū sumus. cæcus nō irascitur, nō odit, nō cōcupiscit. et cū corpora nostra uigorē de luminibus accipiāt, pereūt cū suis uitia causis. En ad qđ erūpāt manus, q̄ ꝓxima queq; tādiu quærunt manus q̄ sua quoq; ministeria nō explicant. Audebit quicquam corpus illud quod ad singulos sibi uidetur decidere motus? cui quicquid ante se est, donec exploretur, abruptum est? Facinus admittet in quo nihil ipse facturus est? Facinus, quod totum credat alij? quid si cæcitas sit quam fecerint ignes? nemo in incendio solos ex homine perdit oculos. Tunc facies sentit incendium, cum ambusti defecere gressus, cum opponi non possunt pro oculis man:

pus, & ad lumina nostra flammas omnium membrorum uulneribus admittimus. Cæcum uel hoc faciet innocentem, quòd licet uiribus, licet sufficiat audacia, non habet persuasionem hominis, qui possit imponere. Nefas est Iudices hunc iuuenem reliquarum debilitatum ratione defendi. Quàm incredibile est ut occideret patrem, qui pati non potuit ut perderet? Rogo quid opus est gladio, quid ueneno parricidæ? quātulum erat potius seruare matrem? Rapiatur ex parentibus illa infirmior, illa perititura. Parricidium sic facere potuisti, ut optimus filius uidereris. Quantum deinde putatis impatientissimis affectibus accessisse post cæcitatem? charior est pater cū in locū successit oculorum, et tunc est infinita pietas, cum in illa debeas amare quod feceris. Quid dicitis iudices? Transferet in facinus hunc cæcitatis suæ iuuenis fauorem, ad quem quotidie laudatura ciuitas coit, cui assident omnes liberi, omnes parentes? faciet se pietatis pariter & sceleris exemplum? facilius est ut occidas patrem à quo sis ipse seruatus. Nullius unquā iudices parricidij magis debuistis excutere causas. Cupiditas, inquit, iuuenem egit in facinus. Hoc si credibile, si uerum est, debet uideri, mulier hæres maritum, an patrem cæcus exhæredatus occiderit. Habeant sane Iudices hanc nefariæ cupiditatis festinationem, quos uitiorum ardor, quos quotidie luxuria præcipitat. Quò cæco hæreditatem uel innocentem? Oculi sunt, oculi, per quos paupertatē ferre nō possumus: oculi tota nostra luxuria. Hi nos in omnia quotidie uitia præcipitant, mirantur, adamant, concupiscunt. Facilius impleas animi satietatem. Quo per fidē diuitias iuueni, apud quem omnium rerum diuersitas periit? Circundes licet hanc debilitatem fulgore, diuitijs, cæco tamen tunc magis cuncta desunt, cū cōtigerunt: nec inuenias debilitatem cui magis cū paupertate conueniat. Homo in honorē parentum excæcatus, patrimonio sub patre melius utetur. Et quod per fidem parricidij genus iuuenis elegit? Venenum, inquit, parauit. Cur per fidē, si sufficit ferro, facinus aggreditur cui adhibere conscium, cui præstare debeat ministrū, cum maius habere possit in gladio parricida secretū? An postea iuueni succurrit quid possent facere manus, & se circa uenenum deprehensa debilitas collegit in uires? Nemo Iudices, nemo nescit quemadmodū possit occidere. Intellexit Iudices Nouerca quàm incredibile esset ut uideretur cæcus parasse uenenum, Igitur adiecit tentatā se ut illud ipsa porrigeret. Date per fidem iudices operā, inuenite uerba. secretò priuignus & Nouerca de parricidio loquuntur. Ita se nō putat uterque tentari? Quid cogitatis, quid dicitis Iudices? Nullum ne in tota domo quod corrumperet aliud parricida pectus inuenit? Difficilius hoc credas Nouercæ, si te à nullo alio putes ĩpetraturū. Non ergo iuuenis credit hoc omnes loqui cū patre? omniū blanditiarū primum esse sermonem? Nouercam timeas negantē? Non habet fidē, ei credere parricidiū, quem scias proditurū nisi impetraueris. Per fidem Iudices diligenter attendite criminis diuersitatē. Tentatam se in parricidij conscientia mulier affirmat. Quis uero dubitet, nunq̄ hoc priuignū fuisse facturum, si habere consciū potuisset aliū? Atqui uenenum id parauit, emit. Et cum hoc ipse facere nō potuerit Cæcus, quis est iste cui parricidij tantū instrumenta credūtur? cur non idem porrigit seni? uel si non potest decipi maritus nisi manibus uxoris. cur ante parricidium struitur, quàm sciat an Nouerca promittat? Nam quòd uult uideri promissam sibi partem bonorū, nō est argumentū, nisi & ipsum ꝓbetur. Mulier quæ sollicitatur ad facinus, quemadmodum sibi consulit ne illam parricida decipiat? Et ꝓbationes prospicere debuit, seu factura q̄ rogabatur, seu proditura. Adde quòd neq; odit Nouercā Cæcus, cui parricidium credit, neq; hereditate corrumpitur, cuius cōtentus est parte dimidia. Nemo Iudices parricidium faciet, quo alius utatur. Exigo igitur ut istud parricidium Cæci, tu socia, tu cōscia manifestius probes. Quid opus est ut iam uenenum iuuenis habeat? potius sermonibus uestris interpone testes fac coram seruus loquatur, fac ĩtersint amici, fac audiat pater. Facillimum est Cæci decipere secretum. Vtere mulier homine qui se commisit oculis tuis. Vtere uerbis, quæ regis: manibus, quæ moues. Volo uenenum ipse proferat, ipse porrigat. uolo te rursus ĩ facinus hortetur, uolo plura promittat. Parricidium Cæci deprehendi potest, dum tibi fatetur. Sed, inquit, inuentus est tenens uenenum. Exiguum argumentum Nouerca de magna facilitate fecisti. Non accusas Cæcum, sed ostendis. Homo expositus ad omnē occasionem, ad omne ludibrium, quem tactus, quem proxima quæque decipiunt, quid refert quid in sinu habeat? ille quem deprehēdere possis, qualem relinquas? A quo modo Nouerca digressa est, cuius ordinauit uestes, tetigit sinus, mēbra cōposuit, uenenum potest habere sic ut nesciat: pōt sic, ut aliud putet. Si mehercule uolueris, tenebit palā: si iusseris, accipiet coram seruulis, coram amicis: & si uenenum nō dices, hauriet, bibet. Nullo magis Iudices argumento potest innocentia cæcitatis intelligi, quàm quòd uidetur iuuenis deprehensus. Si parricida est: & exquiritur, hanc saltem sibi præstabit dissimulationem, ne teneat uenenum. Neminem Iudices credo mirari, quòd iuuenis interrogatus cui parasset, uerba non habuit. Non fuit illud patris indignatio, non fuit dolor, uenenum iuuenis exposuit. Auferunt nobis uocem, quæ fieri posse non credimus, & silentium est admiratio subita miserorum. Nescit tacere deprehēsorum scelerum trepidatio: & statim respondet illa cum suo sibi scelere parata defensio. Tacere facilius est deceptis, quàm deprehensis. Quid per fidem facere uultis iuuenem, quem de parricidio confessu pater ille seruatus? Miror hercule non dixisse. Volui, sum ueneficus, sum parricida. & inuidiam putarem si confessus esset. Bene quidem quòd nescit iuuenis quemadmodum parricidium neget, neque habet illa deprehensorum multa uerba. Venenum quod tenet Cæcus, ipsius est, si illud excuset. Sed, inquit, exhæredatus est à patre. Poteram iudices secretum hoc senis profundumq; uocare consilium, contra iuuenem tamen esse non debet, etiam ut de parricidio crediderit Nouercæ. Notum hoc Iudices ac uulgare facinus est, quòd plerunque contra liberos amantur uxores, & sequētium matrimoniorum non aliunde quàm de damno pietatis affectus est. Genus infirmissimæ seruitutis est senex maritus, & uxoriæ charitatis ardorem flagrantius frigidis concipimus affectibus. Quid quòd necesse est impatientius amet maritus uxorem, qui sibi uidetur filium iam perdidisse? Facillimum est de cæco parricidium credere, cum huc usque erraueris, ut inquireres. Volo scire Iudices, quid fecerit homo senex, q̄ parricidam filium sciat. Non culeum parat, non illud porrigit uenenum, non saltem abdicatione dimittit: testamentum tantummodo mutat, & parricida sola paupertate punitur. Rogo, quis præcipitat? urget? adeóne non potest fieri idem postero die? grauius hoc faciet pater, si non præstiterit uxori. Quid quòd hoc ipsum tam placide, tam quiete facit, quasi captet imponere? Quid dicitis miserorum parentum affectus? Exhæredaturus filium pater, non aduocat propinquos, non contrahit amicos, nullis lachrymis tabulæ, nulla uociferatione complentur? Nescis senex, quanta tibi opus sit ratione tabularum: exhæredas miserabilem parricidā. Non est Iudices quod putetis ideo nullum adiectum ad exhæreditationē iuuenis elogiū, q̄a de scelere cōstaret. Nemo unquam ideo non obiecit filio parricidiū, quia credere tur. Per fidem Iudices, duorū inter quos de scelere quæritur, æstimemus mutato testamēto proximā noctē. Iuuenis seu innocēs, seu parricida est, adhuc in suo silētio stupet: nec facile dixerim, uñ maior trepidatio, si alienū tenuit, an suū uenenū. Nouerca rem inter uos

mus habet anxiam, trepidam. Nihil est difficilius quàm differre gaudium, quòd scias te non mereri: & filio se esse prælatam, non est longa persuasio. Expectat nunc ut iuuenis agat causam postero die, ut credulum senem propinqua, ut eum ius uniuersa castiget, & se Nouerca sensit unius tantum noctis hæredem. Non creditur testamento hominis, qui eadem nocte qua filiũ exhæredauit, occiditur. Tractemus nũc Iudices ipsius sceleris comparationem. Cæcus ignorat ubi iaceat senex, an iam quiescat. Et quàm difficile est ut credat illum, qui modo de parricidio suspicatus est, dormire patrem? Tu sentis quando senem uicerit lassitudo curarum. Cæco quis renunciat quod diei noctisue secretum? Scis pariter an iam quiescentium fores uallauerit cura seruorum. Tu facere potes occasionẽ, uxor & domina. Cæco fortassis ad aliud limen errandum est: tibi hoc solum restat, ut ferias. Cæcus necesse est quietem patris ipsa corporum electione confundat: tu iugulum, tu potes pertractare pectus, dum amplecteris. Nobis iterum casus redit, rursus incerta tentanda sunt: tibi restat ut statim membra componas, ut quiescas. Non sufficiunt facinus facturo solæ cogitationes, & uix tam multa pariter sciretis oculi. Per fidem Iudices ab utro credibilius est occisum senem: à nouerca, quæ prospexit ut alius posset esse suspectus; an à iuuene, cuius insidias periturus erat, etiam ut illũ alius occidat? Intuemini per fidem Iudices procedentẽ parricidam. Quos non ista uestigia frangant rumpantq; somnos? Vestigia plura semper errantium, quæ non ualent suspensis prætentatisq; gressibus librare corpus: & quia diu sunt incerta, mutãtia, necesse est grauius premant solum cui crediderint. Quanto ex hoc turbæ plus accipiat necesse est illa nocturni silentij quies, quòd ambulantis cæci nec manus cessant, præmittuntur, explorant, & adesse se nuntiant? Illa per quæ complexus ueniunt, non sunt in potestate cæci, quibus toto se fateatur strepitu. Quicquid occurrit, nequaq̃ potest euitare cæcitas nisi offensa. Vt ambulare, ut ingredi nocte possimus, dies facit. Quàm multa deinde supersunt postquam ad patrẽ peruentum est? Exploretur necesse est pariter iacentium prima diuersitas: uultus, ora tractentur, detrahantur uelamenta corporibus, quæratur uulneri locus. Ita ex duobus neutrum excitat? Grauior semper dexteræ tractatus errantis. Paulatim deinde admouendus est pectori mucro, & nequa confundatur ignorantia nimium liber ictus, præcedat oportet gladium manus. Vnde tantum uirium cæco, ut in uno statim ictu mors tota peragatur? Incertum uulnus sit necesse est, cuius impetum non regunt oculi: nec possis custodire destinatum ferro locum, dum ad colligendũ uulneris pondus, dextra redire permittitur. Vtrum deinde iuuenis post uulnus unũ continuo fugit? Et quemadmodum scit an facinus expleuerit? an potius expectat ut de parricidio cadaueri credat? Ecce iterum per eadem incerta redeundum est, omnia rursus periculose tentanda uenienti. Fidem uestram Iudices, ut nobis prosit argumentum criminis nostri, cæcus si nec uenire, nec reuerti sine strepitu potest: neque sic occidere potuit, ut deciperet nouercam. Te, te hoc loco mulier interrogo, quæ tam grauis quies, ut te mors tam uicina non excitet? Paruulis noctium turbamur offensis. Excitant nos exigui plerunque motus, uox incerta, longinqua, & aliquando ipsum silentium. Illorum sanè iuxta te suprema non sentias, quos senectus languoresq; dissoluunt? Hominis qui ferro occiditur, tumultuatur exitus, & similis est repugnanti. Quid quòd necesse est nulla mors inquietior sit, quàm quæ statim tota est? Nam quòd dormiens occisus est, non est quòd sic æstimetis, tanquam per illam quietem transierit in mortem. Sit aliquid necesse est inter soporem mortemq; medium, nec potest iungi tanta diuersitas, cũ sit somnus ipse pars uitæ. non multũ interest, quietẽ nostrã ratio uitæ rũpat, an mortis. Hominẽ q̃ dormiẽs occiditur, ipsa mors excitat. Sane non habuerit supremam uocem, habet utique palpitationes, habet motus, & quicquid totus lectulus sentiat. Et quando mulier seni tuo blandius implicita iacuisti? Siccine dormis, quæ modo turbasti totam domũ: cuius propinquus parricida, miser est maritus? Ecce ui talibus ruptis in amplexus tuos effunditur cruor, & fugiens per uulnus anima agit ante se anhelitus, agit crebra suspiria. En iterũ largus ille sanguis circa tuos duratur artus. Stringeris deficiẽtium rigore membrorũ, non moueris, nec expauescis, sed dormis per tot diuersitates. Nec relinquitur quid aliud simulare possit mulier, cui necesse est iuxta eum inueniri quem occidit. Non est Iudices quod incredibile putetis, ut quis perferat dormiẽtis simulationẽ: nihil est quod facilius humana calliditas possit imitari. Sic quidam cadauerum expressere pallorẽ, & contra uerbera & experimenta tormentorum, mortuum pertulere patientiã. Quanto facilius est simulare rem, cuius imitationi sufficit clusisse lumina, laxasse mẽbra, dedisse suspirijs modũ, & anhelitus negligenter egisse? inter dormientem simulãtemq; nõ est nisi consciẽtia. Nam quòd ad tot uestigia, tot manus, tot proclamationes in eodẽ tenore durauit, nolite mirari: facilius excites dormientem. Et hæc est omniũ natura rerũ, ne quid diutius perferas, quàm quod imitaris. Simulare somnũ habet & hanc facultatem, q̃ uidetur similis excitato, qui deprehensus est. Quid hoc esse uis mulier, q̃ te nõ excitat res qua domus tota turbatur? Illam seruulis negligentiæ quietẽ, illos sine curis: sine affectibus somnos, illos q̃ non statim primo timore prosiliũt, fragor noctis agitauit. Quantus deinde fremitus discurrentium tota domo? Prima sunt euigilantiũ præsidia clamores, nec potest quieta res esse noctis auxilium. Minore strepitu cõmota es cũ excitareris. Ecce cubiculi uestri fores trepidæ festinationis effringuntur impulsu: en lumen super lectulũ ingerunt multæ manus, & ad pstratorũ corporum similitudinem cubiculũ gemitu uociferatione completur. Tu iaces, & in cadaueris similitudinem usq; resoluta es. Hoc tu quietẽ putas esse? Patientia est. Vestræ Iudices æstimandũ relinquo prudẽtiæ, strepitũ quem in cubiculo senis fuisse confessi sunt qui illo potissimum concurrerunt, utrum putetis factum colluctatione morientis, an à peracta cæde referẽtis gladium mulieris fuisse discursum? An hoc quoq; inter artes nouercæ, ut omnibus sceleris sui partibus sensim quieteq; dispositis, ipsa ad excitandam familiam fecerit strepitum, cui hoc solũ superarat, ut sic inueniretur? Fragor quo familia excitata est, si redeuntis cæci fuit, deprehensus iuuenis esset anteq̃ gladium referret. Vt scitis Iudices neminem fuisse in domo, quem non fragor ille cõfuderit: cæcus quoq; inuentus in limine est, sicut solet ultro citroq; commeare. Iuuenis si inter suũ patrisq; cubiculũ facile discurrit, q̃d ad huc in limine facit? Euasit, effugit, gladiũ iam reposuit. Et q̃to facilius est cæco simulare somnos, uultum quietis imitari? Quod p fidem maius subitæ cõfusionis argumentũ est, quàm q̃ cæcus exiluit, & stetit? Grauius necesse est expauescant, qbus de solitudine sua non renunciant oculi, & quorũ conclusus animus nõ exit in uisus, non habet unde timori suo par sit. Deprehensus est iuuenis ubi illũ destituerat impetus timoris. Potest negligere cæcitas in cubiculo suo ducem, in quo dies oẽs cunctasq; noctes agit iter, q̃ iam multis offensis, multis edidicit erroribus. Extra limen cæcitas est, inde error, inde tenebræ. Nihil est innocẽtius cæco, qui nec in scelere deprehẽsus est, nec in dissimulatione. Proclamat hoc loco iuuenis. ut primũ, inquit, mi pater, fragor me domus, & uelut tui cũfudere gemitus, iterũ tanq̃ te rapturus exilui. tunc primũ miser sensi facinus cæcitatis, steti, donec mihi renũciaretis occisus, et i illa discurrẽtiũ trepidatiõe tenui miser ociũ timoris. O si nunc aliq̃ paulisp accõmodasses oculos, primus in cubiculum ing

tum, cum tota subnixum Numidia fregimus Iugurtham, exauctoratas armis manus agresti labore subegit. Praedura priscis moribus mater, frigoribus ac solibus perusta, et in plerisque ruris operibus marito particeps, affinimo, quam nemo appellasset impune. His ortus ipse, procul ab omni contactu recesserat, pueriles quoque annos aliquo semper opere durando, sequi pecora primo, arcere gregibus feras, aliquas semper audere maius artes. Ludus fuit rotare saxa, librare iactu sudes, saltus aequare uenatu, mox ingentibus lacertis humum scindere, segnem futuris noualibus eruere syluam. Sic affectum est, ut (quemadmodum aliqui putant) posset cito militare. Interim ex ultimo littore oceani, et dirempta frigoribus plaga, gens a rerum natura bene relegata, solitis moribus, indomita feritate, insolens successu, nec minus animorum immanitate, quam corporum, beluis suis proxima, Italiam inundauit. Nec tamen tantum ui sua quantum luxuria socordiaque nostrorum uincum elata, dum nos in bello quoque uitia pacis sequuntur, et delicati sumus etiam miseri, uastitatem agris, solitudinem iuuentuti, periculum imperio ac prope exitium attulit: apparuitque numquam Populo Romano ad propulsandam perniciem magis uiris opus fuisse. Itaque cum appareret soluta militiae disciplina, et non minor nobis pugna cum moribus esset, quam cum hostibus, ad unicum C. Mari cum uirtutis tuae, tum sanctitatis seueritatisque praesidium confugimus. Et mehercule festinarunt parentes ad nomen liberos mittere quamuis asperrimo bello, uelut occasionem complexi, ut sub te ponere rudimenta militiae contingeret, cernere quotidie alumnae uirtutis exemplum, te hortatorem operum habere, te testem. Et cum haec communis totius exercitus esset felicitas, dux Marius, tamen (o facinus indignum) plus reliquis consecuti uidebantur, quibus Trib. contigerat propinquus tuus. Quanta cura robora Militum legeris imperator, ut hostibus prope humanas uires excedentibus opponeres parem delectu, uel ex eo manifestum est, quod cum scires non ex censu esse uirtutem, praeterita facultatum contemplatione, uires tantum animosque spectasti. Quid pro delectu quanta delectui tuo fit inuidia: diceris aduersus Cimbros puerum probasse. Sed neque te militaris aetas fefellit: cuius certissima mensura est, posse fortiter facere. Neque illa libido fuit saltem uitijs usitata, quae ad obscoenos Veneris impetus formae cupidine incenditur, sed quidam perditus contumeliae amor, ac summa flagitiorum uoluptas inquinare honesta: hoc ipsum quod primus ante signa procurrit, quod ueteranos tyro praecedit, quod redit puluere et cruore concretus, istud, istud, quod tam uir est. Vulgaria sunt irritamenta cupiditatis, forma, aetas: singularis res est fortis concubinus. Illas cicatrices, illa uulnera, illa tot eximiae decora militiae, quid exequar ultra? imperator, pudet me quod intelligis. Transeo oblatam nolenti munerum uacationem, et blandius quam militiae disciplina postulat, adulatum militi Tribunum, impetratas asperrimas expeditiones ut remitterentur, saepe ordines, saepe affinitatis tuae iactatam gratiam. Consurmur C. Mari, diutius uixit obscoenus corruptor, dum ista miles non intelligit. Non audeo dicere imperator, concipe animo temporis illius habitum, reforma cogitationes tuas: in alijs forsitan causis permittatur indignitatem rei oratione exaggerare, de iniuria nostra Latine queri non possumus. parcendum uerbis est, inhibenda magna ex parte ueritas. praeuaricandum mihi est, si pudorem habeo. Collatis cum hoste grauissimo comminus castris, cum totum bellum quodam genere ad pedem uenisset, et omnium mentes imminentis pugnae cogitatio impleuisset, circumfremente undique barbarico ululatu, Romano militi pro uallo excubanti, meretriciam obscoenae libidinis patientiam ad quis imperat? Suum quisque habeat fortasse iudicium: mea sententia non satis pudicus est miles, qui armatus tantum negat. Hoc expositionis loco imperator malo accusatoribus credas. Illi narrauerunt rem uiro et Romano et milite tuo dignam, tantum quod non ardorem iuuenis, horrorem capillorum, fremitum indignationis ante oculos dicendo posuerunt. Ad primum statim obscoenae libidinis sermonem, non aliter quam si in hostem classicum cecinisset, gladium illum quem a te pro pudicitia nostrarum coniugum acceperat, per pectus infandi corruptoris exegit, et in latus ultra pedem. Si omnes milites tales habemus Mari, uicimus. Verebar equidem ne fugandi corruptoris causa ferrum strinxisset, et (quod accidere interim solet) dum alter recessurum putat, alter percussurum non putat, tam honestum opus casus fecisset. Neque enim (ut opinor) hoc quoque exigendum fuit, ut cum caecus amentia corruptor per uulnera ipsa rueret ad prensandos amplexus, miles etiam gladium reduceret. Ego uero parum uir inter istum indignatum puto, si in tanto dolore Tribunum potuit agnoscere. Ipse nihil excusat. Percussi, inquit, gratia Mari, signisque. Occidi, hausi noxium ultrice dextera sanguinem, siue licuit, siue non licuit. Atque utinam plures mortes cepisset, ut impurum spiritum renascens poena torqueret. Parum seuere militarem redeuntibus supplicijs disciplinam tenuimus, si Tribuno post hoc factum bene cessit quod occisus est. Rem ergo caedis non infitiatione defendam. Viro forti praesertim et innocenti nihil facere conuenit quod negandum sit. Non abnuo crimen: immo si accusatores tacerent, ipse narrassem. Olim ille agitur, sed, ut delatores decet, totum. Verecundissimum enim militem apud sanctissimas Imperatoris aures minus pudet confiteri quam queri. Parumne dedecoris subimus, quod non de honoribus fortissimi uiri quaeritur? et ut longissime uota procedant, rem honestissimam militi fecisse, impune erit? Damnetur etiam, et pudicitiam supplicio pendat. Conuenite legiones, inrumpite animo sancto contracta undique auxilia. Lex dicitur castris, nec pauci sunt qui hoc uolunt licere, illud uel ut. Non me hercule possum tenere, quo minus in accusatorem dolor meus erumpat. Quid dicis? Tu si Tribunus esses, hoc fecisses? Si miles esses, hoc tulisses? Date praecepta, componite disciplinam. Miles hac contumelia percussus est. indignis uero uocibus contaminatus, nihil amplius aget, quam renuet? Et quis non illum inter prostitutos habeat, si cum ferit ut possit iterum appellari? Neget tamen, et ultionem iniuriae suae differat. Ita puto, cum illuserit Tribunus, queretur. Inijcitur manus, et ab assignata statione miles abducitur, ut stuprum patiatur. Vos interrogo accusatores, quid faciet? feret libidinosas manus uulnera sua tractantes? deponet arma, an reponet? Vir est enim, auctorem habet, hoc primum ordines iubent. Aequum est Tribuno militem parere. in diem sperare etiam processus potest. pro hoc merito accipiet fortasse uicem, ordines ducet, et sub illo alij militabunt. Si haec conditio causae est, si defensio sui non permittitur, indicate, praedicite: si corruptorem non licet ferire, feret. non enim potest nuda manu repelli. Meminerite, corruptor armatus est. Implicitus tamen in sancto nexu, cogitate quid sibi fecisset, utrum id, si plura dispiciat, immo, si uidetur, quo iustius queri possit, patiatur. Istud uero flagitium in conatu pereat. Nam si libido ad uotum obscoenam corruptoris processerit, duo occidendi erunt. Libere itaque dixerim C. Mari, quam de fortissimo milite sententiam feras, magis tua interest. Huius quidem gloriae nihil plus adijci potest, quam si pro re tam honesta moriatur: hunc mirabitur secula uirtutum incorrupta testis uetustas, hoc factum patres liberis uel post poenam praecipient. Tu cogita quid te sensisse homines sciant. Hoc exemplum in neutram partem potest taceri. Cogitare certum est id quemque cum iudicat, probare quid in re simili ipse fecisset. Omnibus enim ad uirile robur per pueritiam

iter est, & iam contra libidinem maturuisse non prodest. Recognosce incrementa tua, & honestam tantæ magnitudini memoriam pristinæ frugalitatis. Sine dubio te ad tot Consulatus, et actos aut destinatos triumphos diuina uirtus tua sustulit: Memento tamen, & tu sub Tribuno militasti. nec ad hoc fastigium dignitatis tam breui tibi uenire contigisset, si sero cepisses. Dicam nunc ego præcipuam semper curam Romanis moribus pudicitiæ fuisse? Referam Lucretiam, quæ condito in uiscera sua ferro pœnã à se necessitatis exegit. & ut quàm primum pudicus animus à polluto corpore separaretur, se ipsa percussit, quæ corruptorem non potuit occidere? Si nũc placet tibi miles, quid ego Virginium narrem, qui filiæ uirginitatem, quã sola poterat, morte defendit, raptumq; de proximo ferrum non recusanti puellæ immersit? Diuisit illi solum Appium, quem tamen Populus Romanus secessione à patribus, et prope ciuili bello persecutus, in uincula duci coegit: neq; ulla res tum magis indignationẽ plebis commouit, quàm quòd pudicitiam auferre tentauerat filiæ militis. Hæc sunt honesta, hæc narrãda fœminarũ exempla. Nam uxorũ quæ pudicitia est, nisi non corrumpere? Non sit mihi forsitan querendum auersis auribus seculi in tãtum uitia regnare, ut obscœnis cupiditatibus natura cesserit, ut pollutis in fœmineam usq; patientiam maribus, incurrat iam libido in sexum suum. Finem tamen aliquem sibi uitia ipsa exceperunt, ultimumq; ad hoc huius flagitij crimen fuit, corrupisse futurũ uirum. Hoc uero cuius dementiæ est? In concubinatum iuniores leguntur, & in muliebrem patientiam uocatur fortasse iam maritus. Ego uero gratulor militari disciplinæ, gratulor opinioni castrorum, si huius mentis Tribunus in hũc primum incidit. Itáne tandem (iuuat enim uelut præsentis insequi furorem) scorta tua stipendiũ merentur, & sub signis exoletos trahis? Ideo meretrices ab exercitu submouentur, intrare castra fœminis non licet? Ita puto, non opus est: militem, hoc est plusq̃ uirum, iamiamq; in acie staturũ, cui pro uirili portione salutem suam patria commisit, appellas. Fortasse classico sonãte ideo stationes circuis, ideo uigilias ambis. En quẽ Tribunum faceres, cum prætextati militabant! Non hic profusus est furor? non manifesta demẽtia est? Vides iuuentum gladio latus, loricam ferro asperam, clausam galea faciem, & ad terrorem belli cristas minantes, inscriptum in scuto C. Marij nomen, totum deniq; uirum Martio habitu horrentem. Hic tibi cultus p̃stituti uidetur? Appellabis de stupro? uim afferes? Quid deinde expectas? ut ille te Tribunum putet, ũ tu illũ non putes militẽ? Vacat enim uitijs nostris, & ad omne uotum fluente fortuna lasciuit ociũ, aut in eo falicem statu respub. est, ut ad restituendã eam satis sit milites impudicos non esse? Non de prolatando tibi imperio res est, nec transmarinas (ut nuper) p̃uincias petimus: de Italiæ possessione certatur, p aris focisq; cõstitimus: an hæc omnia igni ferroq; uastẽtur, an nobis caput barbarus hostis excidat, an Cimbrice loquendũ sit. Vita omnium nostrum & salus (pati nãq; aliud ne sub hoste quidẽ uiri timemus) in ultimũ discrimẽ adducitur. Influxit Italiæ inaudita multitudo, quã ne ea quidẽ potuit sustinere terra, quæ genuit: insitata corporũ magnitudo, mores etiã Germanis feri. Strage nostrorum cãpi latent tam fugatorũ Carbonis atq; Syllani sub comparatione felix militia est. Iacet post amissum Scaurus exercitũ Seruilij Mãlijq; binis cũ tot legionibus castra perdidimus. Gens maiorem terrarũ partem uictorijs peruagata tantũ in Mario stetit. Libẽter te Imperator interrogo, in hoc rerum statu tales milites habere malis, an tales Tribunos? In tanto belli discursu, ne concesse quidem ueneri dares ueniam. Nam quo ad altiorem quisque honorum gradum extenditur, magis in exemplum spectantibus patet. Cum alij excubent armati, alij claustra portarum tueantur, alij uallum fossasq; scutis inniti cingant, cibum ipsum stantes capiant. Tribunus inter scorta uolutabitur? & has solas uigilias aget? ac ne ideo quidem breuem saltem frugalitatis perferet simulationem, ne hæc illum facere milites sciant? Age porro si uiueret Tribunus, et hoc ad te factum Imperator deferremus, circumstaret uniuersus exercitus, nec hanc militis cotumeliam, sed militiæ putaret, quid ageres? quid constitueres? Beneficium accepisti Mari, beneficium: non habes necesse propinquum tuum occidere. Nam si uere æstimemus, imperium Pop. Rom. ad hanc diem militari disciplina stetit. Non enim nobis aut multitudo maior est quam cæteris gentibus, ut uehementiora corpora, quàm uel his ecce Cimbris, aut maiores opes quàm locupletissimis regnis, aut mortis contemptus facilior quàm plerisque barbaris causam uitæ non habentibus. Principes nos facit seueritas institutorum, ordo militiæ, amor quidam laboris, & quotidiana exercitatione assidua belli meditatio. Itaque plura pene moribus quàm uiribus uicimus, cum captiuæ quoq; sanctæ habebantur, & contumelia etiam hosti aberat. Quæ omnia longa superbæ nobilitatis intermissa luxuria, tui nobis mores retulerunt. Dij profecto magnitudinem tuam curant Imperator ac dirigunt, qui tibi super cæteras laudes obtulerunt tam honestæ sententiæ occasionem. Quòd miles fortiter fecit, si absoluis, tuũ exemplum est. Nisi forte hoc me perturbari putatis, q; Tribunus fuit. Ideo hercle turpior, ideo morte omni dignior. Hæc enim conditio superiorum est, ut quicq̃d faciunt præcipere uideãtur: et perniciosissimus est malæ rei maximus quisque autor. Quis continebit militiam? Quis castrensis disciplinæ præcipiet seueritatem? Quis te Imperator maioribus cuius districto, delicta militũ coercebit? Tribuni corpus & peccatũ corriget? Ad quem cõfugiam? cui querar? Sic fit ut necesse habeamus ipsi nos uindicare. Tribunus fuit, & hic miles fuit Tribunus. Hoc dicis, cui parere caligatum lex iubet, qui non solum militibus, sed centurionibus præpositus, partem quandã imperatoriæ potestatis obtinet. Ita opinor contra iura castrorum fecerat miles, etiam si tantum negasset. Nescit quod istius honoris fastigiũ, quæ potestas ordinis: tyro est. Age si ad te C. Mari aliquis impudicũ militem detulisset, ferres dicentem, Tribunus me iussit. Quòd si par in utraq; parte delictum est, hoc tamen crimen militem saltem decet. Tribunus fuit. Videor mehercle Imperator oblitus mediocritatis meæ, cum uix unius defensioni sufficiã, quædam pro uniuerso dicturus exercitu. Omnes has quæ circũstetere legiones, florem Italiæ, ciuium sociorumq; robora una uoce proclamare apud tribunal existima. Non ignominiæ Tribuni parere possumus, nemo nostrum recusat itinerum laborem, nec inusum super arma fascem, non æstiui solis ardorem, nec sub pellibus actam hyemem. ferienda sit fatigato fossa, pro uallo portisq; uigilandum, fortiter ancipites inibimus pugnas, uulnera laude pensabimus, mors erit ignominia potior. Quicquid in pugna patimur, uirorum est. Imperet asperas Trib. expeditiones, si quo uertice montis hostis pellendus est, si inter infestos armatis saltus speculandum: sæuiat denique in terga uerberibus, exigat seruilem plagarum patientiam, leno etiam seruis excipitur, fortasse hac lege captiuos uendes. Si meretricia imperatur necessitas, si aduersus obscœnam uim corruptoris arma tantum contumeliæ causa habemus, potius castra capiantur, & uim Tribuni interpellet Cimber. Nihil tale nouere Germani, & sanctius uiuitur ad occeanum. Quid futurum est Imperator, si ad pudicitiam militum pertinet uinci? An ignoramus Imperator quanta quondã populi Romani exarserit seditio, cũ ex domo fœneratoris addictus lacero uerberibus tergo prorupisset in publicũ, & illas suppliciorũ notas tulisse se q̃reretur q; uim corruptoris pati noluisset? Et ille tñ quãq̃ hoc flagitium

conatus

conatus in addicto ac pene seruo, & uix libero uidebatur aliquatenus memor fuisse Romanæ sanctitatis, qui uim obscœnissimam non tentauerat nisi aduersus alligatos manus: eo tamen usque populi Romani uindicta processit, ut ardentibus bello finibus, ad delectum nemo responderet, nisi & pœna corruptoris, & abrogatione legis satisfactum esset. Nolebant militare, quamuis hanc iniuriam non miles acceperat. Quid de Fabio Eburno loquar qui filium impudicum cognita domi causa necauit? Iamiam commilito quicunque casus manet, etiam si te Imperator damnaturus est, habes solatium, satius est quàm à patre occidi. At propinquus C. Marij fuit. Corrumpitis Iudicem, & animo alioqui leui gratiæ pondus imponitis. Propinquus tuus fuit. O rem omnibus narrandam, cum absolueris. Nam si quid tibi iudicandi fides tua causa facere permittit, cogitas profecto quãtum tibi hoc ipsum apud æmulos, quos uirtutibus offendis, allaturum sit inuidiæ, cum uideberis aut corruptorem militis iudicare innocẽtem, aut propinquum tuum etiam uindicare nocentem. Olim iam Imperator inter fulgentes uirtutes tuas liuor locum quærit, & natura quidem omnibus nouitatis incrementis aduersa nobilitas, tuis tamen laudibus pressa & obruta rimatur occasionem criminum. Quòd si bene inuidiam noui, hoc quoque tibi obijcietur, quòd falsè propinquus tuus peccauit. Quare abdicãdus & eiurandus est non tuus sanguis. Certe nihil minus committendum, quàm ut ulciscaris hoc flagitium in eo præsertim, qui apud malignos poterit uideri te permittente fecisse. An ille si unquã cogitasset se esse propinquum tuum, non has uirtutes tuas, inter quas fortuna tua minima est, cum ei uelut propius contemplari licuisset, toto pectore haurire debuerat? Non hæc affinitatis suæ felicitati referre gratiam? Milites te melius imitantur. Quòd si post hanc mentem uiueret Tribunus, necessarium forsitã erat hac quoque eum premi inuidia, quòd ista fecisset Marij propinquus, quòd ex ipsa stirpe uirtutum sustulisset se flagitij soboles. Nam cum bene sit liberata probro familia, quid attinet illud subinde Mario obijcere? Optimum fuerat non habuisse talem proximum, aut libenter perdidisse. Perorata Imperator, ut mediocritas ingenij mei tulit, causa, scio commendationis partes esse reliquas: sed has superuacuas facit sanctitas tua. Quid.n uerear ne noceat reo humilitas apud te, cui uel gratior potest esse nuda uirtus, apud quem maximum est ex se cepisse? Commendem tibi ordinem caligati militis, quem uelut incrementorum tuorum natalem libenter ab alto respicis? Adhuc fortasse patricium ualuerit genus, sed ductum tuis longa serie dignitatis ordinem ipsa uirtutum conditione meliorem fecisti. Nondum potuit altius procedere uir adhuc huius ætatis. Tamen cum uirum fortem, cum dignum tuis castris, tuis auspicijs probatum, commendo tibi quicquid melius miles fieri potest. Hoc quidem profecto non expectas, ut in extrema actione miserabili fletu, & humili obtestatione uitam genu nixus petat: nec tu rogari ab innocente exigis, nec uiro forti opus est precari absolutionem. Vnum rogat, ut si quid de causa illius dubitas, des dilationem usq; ad proximum prælium. pone in prima acie: pone ante signa (fortiter dixerim) non inter tyrones, ubi plus periculi, quò maximus hostium globus ingrueret, specta pugnantem. affirmo, tunc minus ignosces Tribuno. Liceat ire in aciem congredi cum hostibus. Si perire debet, rogat te Imperator miles tuus, opera mortis suæ utaris feliciter.

MATHEMATICVS DECLAMATIO IIII.

ARGVMENTVM.

Vir fortis optet præmium quod uolet. Qui causas uoluntariæ mortis in Senatu non reddiderit, insepultus abijciatur. Quidam de partu uxoris Mathematicum consuluit. Is respondit uirum fortem futurum qui nasceretur, deinde parricidam. Cum adoleuisset qui erat natus, bello patriæ fortiter fecit. Reddit causas uoluntariæ mortis. Pater contradicit.

PRO FILIO CONTRA PATREM.

Ositus, P. C. in ea conditione tristissimæ sortis, ut nec morte dignus sim, nisi me parricidam putetis: nec præmio, nisi innocentem: adeoq; ludibrijs miseræ diuersitatis uel necessitatis implicitus, ut impetrandum à uobis habeam odij mei fauorem: quæso præter omnia, quæ ante hoc tempus circa nos ordo prædictæ ueritatis explicuit, attulisse me credatis urgentiũ malorum probationẽ. De parricidio uenit, quòd occidere me possum: de fato, quòd mihi non licet mori. Non solus mathematicus secudo temporibusq; prædixit has manus, sed & ego me parricidium credo facturum: plus quàm responsum, quàm sacræ artis præsagium, triste est, quod mihi sic minatur animus meus. Non habeo infelix in cogitationibus meis, unde non timeam: & facinus, quod sibi pro me pietas patris, quodq; singulorũ innocẽtia rogat, sentio, patior, agnosco. Ne quis me tamen laborare putet miseræ persuasionis errore, accipite cur non possim dubitare de fato. Parricidium credit, qui facturus est: non timet, qui periturus est. Ante omnia igitur à grauitate publica peto, ne pro tota innocentia mea contenti sitis hoc, quòd uolo mori. Nec quia uideor contendere cum mathematico, uincere necessitates, expugnare fatum, ideo mihi bene credi putetis & uitam. Aliud est, facinus non esse facturum, aliud mori uelle ne facias. Quinimo (si qua est fides) hoc quod uos constantiam putatis, infirmitas est: quòd ad suprema confugio, animum meum noui. Nouissima uictæ mentis integritas est in mea potestate, breui non habebo nec mortem. Fidem uestram P. C. ne quid amplius de misera pietate speretis. Qui mori uolo ne parricidium admittam, non inuenio quemadmodum illud possim non facere uicturus. Nam quod ad patrem pertinet, qui me retinet uiuere nolentem, non miror, quòd adhuc recenti gloriæ nostræ gaudio stupet, & in opera mea totus oculis animoq; conuersus, parricidam non uidet per uirum fortem. Hic est animus, quo me quamuis denunciatum prædictumq; seruauit, & cum incertis adhuc dubijsq; uirtutibus præstiterit ut uiuerem, præstat mentis actusq; ne moriar. Nunc ille, quòd pietate, quod uideor ipsius perire reuerentia, uocat parricidium suum: & in orbitate, quam facere sibi uidetur, non remedium meum, sed suum spectat affectum. Filius qui uult mori ne parricida sit, aliter sibi uidetur remunerari nõ posse, q̃ ut ipse moriatur. Merito prius, merito miserũ senẽ tristes solicitudines & præscij metus ad mathematicũ et respõsa miserũt. Debuit uir fortis nũciari, parricida prædici. Siue enĩ miseræ coniugis prodigiosa fœcunditas tumultuosis pulsibus maritales inquietauit amplexus, siue per anxias noctes dirosq; somnos feralibus senex imaginibus agita-

tus dicitur ad notissimum sacræ artis antistitem, non spes, non auida uota, sed suspecta, metus et præsagium magni nescio cuius incerti detulisse pallorem: quid aliud hoc esse uultis P. C. quã primã fatalis instinctus necessitatem? De partu uxoris nõ potuit nõ interrogare, deinde nõ credidit. Referam nunc P. C. cuius artis, cuius fuisse dicatur authoritatis, quem putauit aduncium, qui sic timebat. Homo, qui quod certum habeo, plurimus meruerat experimentis, ut ad illum uelut ad oracula deorũ, plenumq; sacro spiritu pectus, hominum solicitudines metusq; confugerent: dicitur inspecta totius ratione cæli, digestis sideribus in numeros, ad publica priuatiq; fati stupuisse conspectum: & tanta prosperorum tristiumq; congerie magis ipso consultore perterritus, diu non cõmisisse uerbis, quod uidebat. Sed ò uirum grauitatis antiquæ, dignumq; cui se fatorum arcana nudarent. Cum partus de quo quærebatur, multa præstaret, ppiora prospera, lætos incipientes annos, nõ fuit cõtentus meliora prædicere, sed (quæ certissima est uera, pferẽtiũ fides) quicqd deprehenderat, protulit in mediũ, & proclamauit futurum uirum fortẽ, deinde parricidam. Quis unq̃ P. C. fiducia maiore respondit? Cum summũ facinus denunciaret, ante se dixit probaturũ. Fecerat profecto P. C. interrogando mathematicũ pater rem non educaturi si quid tristius comperisset, nisi hoc primũ de fato fuisset ut uiuerem. Sed nec mathematici fides circa momẽtũ aliquẽmue cessauit ordinem: nõ numerus fefellit, non sexus in partu, non iuuenta, non robur. Illa quoq; quæ uelut extrinsecus consentiebant, affuere responso, bellũ, hostis, acies, ad illam ipsam qua fortiter facere poteramus, ætatem. Pater uero periculi sui denuntiatione non territus, arma mihi, prò tristis necessitas, arma ipse circundedit, & suis ad pugnã manibus aptauit, tanquam mathematico tam credidisset. Quis miretur quòd respõsum nõ contẽpserit, dum sperabat ut fortiter facerẽ? Mori me non uult, & iam non superest nisi parricidiũ. O mors laudanda fortibus, expetẽda miseris, non recusanda felicibus, quantũ te quæsiuimus in bello? Tuli enim (deos testor) in aciẽ, tuli non uirium iactationem, non gloriæ cupiditatem, sed ut patriæ præstaret aliquid utilitas mei: ut hunc mihi deploratum spiritum, hoc destinatũ damnatumq; corpus publicarum utilitatum usus absumeret. Ibi primũ miser didici quam multa nescientes, quã multa faceremus inuiti. In medios hostium globos pditus pugnator exilij, cessit acies. Densissima quæq; certamina solus inuasi, resistere nemo sustinuit. Obuijs ictibus mẽbra nudaui, & ad incurrẽs ubiq; ferrum uitalia parata circumtuli: uacua circa me tela ceciderũt. Miserum me deceptæ cogitationis euentu: fortiter feci, dum mereor occidi. Recedite gratulantes, abite laudantes: non circumeo templa, non reddo uota numinibus: ad parricidium ueni. Quem ego pauloante passus sum miseræ consciẽtiæ pudorem? Ad patrem arma nõ retuli. Timui quinimo ne mihi dũ reuertor, occurreret, ne in oscula mea plenasq; adhuc uictricibus telis manus incauto rueret amplexu. Quam tũc inter cæteras exclamationes deducentis exercitus uocem qđ circumstãtis populi murmur excepi? Magnũ felicemq; iuuenem, si subito moreretur. Adiuuate dij pariter atq; homines, dũ perire cõcupisco, dum uolo; miseremini, ne hunc ardorem fugiẽtis animæ dilatione laxetis. Proclamo, testor, in nouissimo fati stamus abrupto, ppe est ut occidat patrẽ parricida prædictus, cum est mori paratus. Quid me pater adhuc detines? Quid moraris abeuntem? Melius qdem fuerat hunc spiritũ aut in ipsa maternorum uiscerum sede cõprimere, aut ut primum contactu suo cælum terrasq; polluerat festinata morte dimittere. Sane tamẽ charitas patriæ priuatos uicerit metus, et in honorẽ uirtutũ scelera nutrita sint: quicquid est ppter quod educari me tãti fuit, explicitum peractumq; est. Restat una pars fati ultimũ solumq; facinus. Frustra me cõsolaris æquanimitate patientiaq; tua. Non idem utriusq; nostrum discrimẽ agitur. Tu mori pielicaris, ego patrẽ iniustus occidere. Hoc primũ itaq; excuso uobis P. C. qđ præmiũ peto satis sit hactenus uiri fortis nomẽ agnoscere, hucusq; authoritatẽ sacræ legis attingere: ut illã in aduocationẽ sacræ mortis adducam. Relaturum me putatis illa optionũ uerba solẽnia, non capere magnorum precia meritorũ solas æquitates: tãta remuneradũ benignitate qđ fortiter fecit aliqs, quãta solicitaretis ut faceret? Nemini unq̃ minus soluendo ciuitas fuit. præstiti post qđ mori cõtinuo deberẽ. Sed securi estote de auiditate summæ potestatis: illud infinitũ, illud immodicũ, quod nobis uoluerunt licere leges, intra se cõsumit ille q meruit. Titulos, imagines, honores seruate uictuis: mihi præstare salutem patris, innocẽtiã meam, tẽporũ pudorem. Quæso ne mihi ideo præmium negetis, quia fortassis et hoc debeatis odisse quod fortiter feci. Extra inuidiã est optio, cũ id exigam, quod impetrare potuissem etiam antequã fortiter facerem. Nam quod obiter optionis reddo rationem, quæso nequis ideo me parũ aut præmio fidere credat, aut causis, quia utriusq; iuris miscui preces. Ignoscite ardori plure cupiẽtis, q pariter imploro q̃ singula sufficere potuissent. Fidẽ quinimo uestrã, siqua adhuc lex est q̃ adiuuare possit mori uolentẽ, cõmodate, conferte. Est utriusq; iuris, & authoritas, qđ in mea morte tribuatis. Præstate causis ut moriar, præmio ut sepeliar. Sentio P. C. hoc primum ab affectibus publicis petẽdum, ne qs ideo mori me nelle nõ credat, quia potius ad causas ac uerba confugi, quia à uobis malui petere quicquid ab his potui manibus accipere. Merui fateor malignas interpretationes, uir fortis ut morerer, à bello reuersus arma posui, populi fauorẽ, gaudia ciuitatis intraui. Sed siue hoc est sepulturæ suæ magna reuerentia, pessimæq; additæ pectoribus humanis infirmitates, ut esset quod timeret, qui non timet mortem, siue decuit innocentiæ amore pereuntem trãquillitas magna pereundi: ignoscite quæso cunctationi, patientiæ, moræ. Si me continuo occidissem, tanquam parricida moriebar. Neque est P. C. quòd excludi præmium putetis contradictione patris. Eximus per magnorum operum reuerentiam de necessitate parendi, & aut interim nobis magna uenit contra nominis huius potentiam de uirtutum fauore libertas, aut obsequia peracta demum optione repetemus. Non est quòd uos resistentis moueat authoritas. Neminem inuenias mori uolentem, qui non habeat aliquem uetantem. Ille cui præsto non sunt pignora charitatis, lacrymis tamen audientium, et consolationibus, et prõpissima semper exhortatione retinetur. Parentibus uero circa liberos unus affectus est, fauere uitæ, timere mortem. Non habent patientiam nec uestæ orbitatis, & inter supplicia licet pœnasq;, omnes tamen illis innocentes, omnes miseri sumus. Ego P. C. eõdem hanc impatientiam senis accendo pietate, reuerentia. Fieri non potest ut se mori debere persuadeat patri filius, propter quem se uidetur occidere. Hactenus leges, hactenus merita uirtutũ ueniamus ad necessitates. Mori uolo, mori uolo, ita ut reddidi causas. Ita nõ ex hac destinatione sentitis qcquid dici non potest? Videritis, quid nos hucusque protulerit, hinc incipit ratio. Quod uolo, fingite unum ex populo turbaq; petere, ius præmiorum. Non debet hoc uetari, quoties habet causas: non potest, quoties non habet. Scilicet enim uerendum est, ne ad hoc inconsulte, ne temere leuitas humana prosiliat: & credibile est, ut quicquid apud hominem pro uita dici potest ipsa sibi uita non dixerit. Abite gratulationes, silete blanditiæ, quoties iam putatis noluisse me mori? Primum hoc maximum quòd pro incolumitate hominis natura commenta est, ut periremus inuiti et cõtra tot aduersos casus, patiẽtiæ nobis æquanimitate succurreret. Inde est q inter luctus et desperationes fœda uiuacitate duramus.

ramus. An uos me mouere nō creditis quòd iuuenis sum? quòd modo uitæ uoluptates, modo gaudia lucis ingressus sum? Quantopere mihi blandiuntur, quòd publicas ex acie reportatus humeris lætitiam ciuitatis impleui! Quoties mehercle hæc uulnera, & rorantia hostili cruore arma complexus, animum supra necessitates erigo supra fatum pono. Sed omnia mihi iam discussa, consumpta sunt, et honesta pereundi ratione uicta cesserunt. Quid mihi amplius cum corpore, quod oderunt oculi sui? cum quo quotidie properans anima rixatur? Non sunt mea membra, quæ possim uelut hostis alicuius lacerare, confodere. Homini qui semel renunciauit rebus humanis, non reducitur uita, sed tempus: & ipsa cupiditas ratióque pereundi, hoc ipso quo uetamur, accrescit. Felicior mehercle qui moritur antequam debeat, antequam uelit. Penè sero renūciat uitæ quisquis sic ad exitum peruenit, ut hoc illum facere nemo miretur. Et tantum debet mors negari, de quo non sufficit hoc pœnæ genus, ut ipse se potius occidat. Nam quòd lex iussit, ut moriturus redderet causas, quòd insepultum uoluit abiici, si sic properasset erumpere, ut non nunciaret hoc prius, non fateretur: fallitur quisquis ideo factum putat, ut teneremur inuiti. Illa uero non timet pereundi temeritatem, nec secretum doloris alieni libenter inquirit. Sciebat illos non aliter ausuros proferre causas, quos sceleris conscientia, quos maioris cruciatus metus in suprema compelleret. Igitur ne supplicia properato lucraremur obitu, rursus in pœnam nocentis insepulti corporis reuocauit iniuria. Lex placida, mitis, causas mortis reddi uoluit, non æstimari possum igitur P.C. publica quadam uoce generis humani respōdere quærentibus causas mortis interrogatus, At ego difficilius redderem uitæ. Quid inuitas ô misera mortalitas animam per tot annos, etiam, si natura patiatur, per infinita temporum spatia tristissimo corporis retinere complexu? Si cuncta gaudia nostra, si uoluptates, & quæcunq; ex hac uniuersitate mundi uel solicitant aspectu, uel blandiuntur usu, diligenter excutias, tota uita hominis unus est dies. Humiles prorsus abiectæque mentes, quas non implēt hæc eadem semperq; redeuntia: ut qui honestis operatus artibus sciat quis finis bonorum, quæ uera felicitas, nunquam sibi uidebitur præmatura morte periturus: & lucis causas ad animum mentemq; referentium neminem quotidie uita non satiat. Relaturum me nunc putatis, quanto plura sint in hac æui breuitate fugienda, comparaturum gaudijs, prosperis, metus, calamitates! Illa illa æstimemus propter quæ fatigamus uotis deos, propter quæ breuē querimur ætatem. Nempe sunt uanitas, cupido, luxuria, libido. Non pudet propter hæc ferre debilitates, luctus, spatia morborum? & cū liceat euadere, malle pati? Finge tibi, uelut ipsam proclamare naturam, Receptus es in hoc pulcherrimum mundi rerumq; consortium, & per succedentium uices in ordinem mortalitatis natus bona nostra uidisti: admitte posteros, cede uenientibus. Nescis te quanto diutius uixeris, tanto magis impatientiam parere? Quantumlibet prorogentur tempora, iungantur ætates, quandoque tamen non potest non exitu perire miseri, qui moritur inuitus. Miraris quòd suprema mea ipse præcipitem? Nunquid enim non hoc agunt singuli dies? Omnis nos hora per tacitos fallentesq; cursus applicat fato, & in hac turpissima perpetuitatis cogitatione districtis, per exigua festinantis æui momenta præmorimur. Faciamus potius de fine remedium, de necessitate solatium: exeamus sponte, consilio, plenæ securitatis gratias agentes. Solus uixit quoad uoluit, qui mori maluit. Indulgete quæso seuæ tristesq; causæ, indulgete uirtutes: ut mori tanquam magno animo uelim. Ita nō sufficit ad maturandos exitus, quod fortiter feci? Infirmæ prorsus terrenæque mentis est, ut numeretis annos? ego (quæ felicissima uel lassitudo uel satietas est) uirtute consenui. Quid adhuc inter accidentia fragilesq; casus ago? Homo receptus in publicas gratulationes, præsentiæ humilitate decresco. Minores fiant necesse est diuturnitate, quorum uitia confirmauere successus, cum iam nec operibus, nec felicitati possit accedere. Cum fortuna ruere dementia est, & ætatem trahere pereuntem. Nullos ego senes degere turpius puto, quàm qui fortissimi fuerūt. Uultis expectem ut putres artus fœdet pudenda canities? ut sanguine membra uacuata uix nitantur ad gressus? ut hæ laudatæ manus, nec ad quotidianæ uitæ ministeria sufficiant? Quàm miserum, quàm deforme est meminisse quod fueris? referre cicatricum tuarum redundationes, & frigidā præteritorum memoriam? cum iam fidem membra non habeant, supra sua facta rideri? Festinato exire de seculo debeo, dum alacre corpus, dum spiritus uiget, dum teneor, dum desideror, & hoc uolo deberi manibus meis, animo meo. Fauete dij pariter atq; homines: mortem uir fortis inueni. Est hæc communis mihi cum multis fortasse causa, sed ueniamus ad meam. Si mihi Mathematicus denunciasset damna mēbrorum, grauem corporis perpetuumq; languorē, ignosceres tanta mala uel incerta fugienti. Plus est quod expauesco, quod timeo. Minatus est mihi manus meas, meos animos: nullumq; uoluit esse momentum, quo securus intrepidusq; requiescerem. Iussus sum uitā per anhelitus metusq; cōsumere. Quis inter hæc spei, quis consolationis est locus? Mori debeo tanq̃ nocens, si Mathematicus uerum dixit: tanq̃ miser, si mētitus est. Quid q̄ me futurum dixit parricidam? Ecquem mittamus in experimentū, cui credamus? Placet post futurorū incertam tractare rationem. quid ad diuersas suasiones, & ad loquacissima humanorū pectorum ingenia uariaris? Parricidiū dictus sum facturus, si possum post hæc uiuere, nō sum innocens, etiā si non fecero. Interrogare mehercle hic libet uos omnes liberi, omnes parētes, quē mihi post hanc denunciationem assignetis animū. Hō sum, cuius corpus iratū fortasse se cœlo numē, uelut aptissimā facinori uidetur elegisse materiā, cui in primis continuo natalibus assignata est uirtus pariter & facinus, omniū incredibilium diuersorūq; pariter capax, omnibus difficultatibus nouitatibusq; sufficiēs, sceleribus miser, & sine morte sua nocens, in quo debeatis ipsas quoq; odisse uirtutes. Nescio quæ me prodigiosa feritas in patrē uelut telū aliqd' casurumq; pondus librat, impingit. Facinus me manet, quod contra fidē est, quod profuturū mihi negatur, & nolim, cuius nō tēpus, non locus, nō causa prædicitur. An mori debeā, uos æstimabitis: nō debui nasci. Sentit pater q̄ta sit prædicti sceleris immanitas: & ideo tentat efficere, ut Mathemati q̄ artē nō putetis: ac modo contēdit nō esse fatū, & cuncta casu fortuitoq; decurrere: modo etiam ut prudētia regātur, non posse tamen humana scientia deprehendi. Dum utrunq; colligo, uerum apud grauitatē uestrā depono sensisse aliquid patrem etiā cum metuit. Ego Mathematicum probaui dixisse uerū, ille credit esse qd' dixit uenturū. Casune tibi pater hæc diuersitas uidetur in corpus unum dissentientibus solidata primordijs, ut summo uertice locatus igneus uigor cuncta leuia calidi spiritus ardore suspēderet, profundus humor ad ima demersus, unde quotidie superpositi caloris alimenta traherentur, terrenum pondus in medio q̄to superne spiritu, tāta penitus inanitate subnixum librata mole cōsideret, ut seculorū infinita series, per assiduas tēporū uices sua lege festinet? Quid hæc fulgentiū siderum ueneranda facies? quòd quædam uelut infixa ac cohærētia perpetua semelq; capta sede collucēt, alia toto sparsa cœlo uagos cursus certis emetiūtur erroribus? Ista credis passim fortuitoq; disposita? Rogo qd melius ratio fecisset? Deus hæc deus fabricator operis uniuersi ex illa rudi primaq; caligine protractū posuit ī uultū, digessit ī partes. Postq̄ dederat uniuersitati parē dignāq; fa-

ciem, spiritum desuper quo pariter animarentur, immisit. Inde est quòd quicquid nascitur, consociata numini proprietate signatur, & in totam aui sui breuitatem compositum firmatumq; sic accipit futura, quasi uitam. Hæc credo pater terrori primis fuisse mortalibus, mox admirationem consumpta nouitate meruisse. Paulatim deinde hoc quod stupemus, animus ausus diligenter attendere, in arcana naturæ sacrum misit ingenium, & ex assiduis obseruationibus notisq; redeuntibus latentium ratione collecta, peruenit ad causas. Miraris fatum hominis posse prædici? Defectiones siderum laboresq; narrantur, nunciatur origo tẽpestatum, lassitudo uentorum, quòd sidus immodicos solis ardores, q. seueras minetur hyemes, quid significent sparsi longius crines, quid ardentius solito iubar, quid excussa flamma sideribus. Non inuenio quid possit esse certius ueræ artis ingenio, quàm dicere quid futurum sit, fieri deinde quod dixerit. Quòd si esse artem Mathematicam probant natura, ratio, experimenta: pater quoque, qui credidit consulendum, superest ut ostendamus uerum dixisse de futuris, quem de præteritis nõ possumus pbare mentitũ. Accipite primã certissimæ scietiæ probatio nem. Homo qui de partu consulebatur, non confudit turbauitq; responsum, nec per uarias ambages indeprehensibilem sparsit errorem: nihil ita locutus est, ut illud audientium interpretatio traheret dirigeretq; quò mallet. Atqui in eo tota ratio fallendi est, non dare consulentibus quod deposcant, sed caligine magnaq; promissorum uarietate suspensos sic dimittere, ut quicquid casus attulerit, putent esse prædictum. An scilicet hæc fuerit ratio fingendi, quòd dicebat usitata, communia, quæ futura pater facile crederet, libenter audiret? Fortiter, inquit, faciet filius tuus. Rogo, ubi magis desinit, qui mentitur? Sed quibus ille, dij deæque, signis, quibus impletus est notis, qui de parricida dissimulare nõ potuit cũ quæreret pater? Artem tantum mirari me pater putas? Ego miror animum, stupeo constantiam. Erit, inquit, uir fortis, & parricida. Rogo, quæ ratio fallendi est, ea dicere propter quæ nec prioribus debeat credi? In parricidio, qđ prospiciebat Mathematicus, hæc sola ratio fuit mendacij, ne prædiceretur. Ferro tamẽ, ut quis in alijs consultationibus decipi possit aut errare: de futuro parricida non magis Mathematicus potest, quàm pater interrogare. Omnes, sicuti apud sacræ artis antistites satis constat, animæ proprietates, & futuras mentium corporumq; formas, ex illorum siderum qualitate, quibus in ortu suo cuncta gignuntur, accipiunt. Aliquis uagi numinis errore perstrictus est, uitam transiget ille discursibus. Placida conceptum stella signauit, erit modesta lenitate conspicuus. Ardens nascẽtis horam sidus accendit, uiribus pariter moribusq; flagrabit. Languidi & iam uergentis in proclive mundi, hebescentibus tardior membris, similis senectæ iuuenta pigrescit. Iam si cui principalium degrum fulgor illuxerit, in populi consurget imperium. Credo mehercle in illum natalem meum monstri diem, iratorum numinum conspirasse uiolentiam, sedemq; prodigiosi spiritus collato pariter igne pressisse. Si uerum est, post uetusta secula, & innumerabiles annos redire rursus alijs corporibus animas, fortassis in me renatus sit aliquis ex illis, quorum scelere uiolatus dies mundum subito mutauit, quos p maria terrasq; fugientes, furiales faces, & ultricum dearum terror agitauit. Necesse est ut maiores notas uentura promittant, quæ non temere nascuntur. Sic futuras tempestates, pelagi fragor, & conscium nemorum murmur enunciat: sic periturorum fata populorum ardentes cælo faces, & crinita siderum flamma præcurrit. Prædicebat bello, monstrabat armis, agebat ante se uentura feritas publicas calamitates, & omnium malorum consummatione parricida ponebat. At nunc ista putet aliquis fortuito, non arte sentiri. possit fortasse casu euenire quod futurum sit, non potest casu fieri quod prædictum est. Ecquando unquam pater explicauit manifestius ullius fati necessitatem totus ordo responsi? Vir, inquit, nascetur: euenit, Educabitur, quis parricidiũ prædictũ sit: accidit, Perueniet ad iuuentæ robur, adoleui. Viribus erit cõspicuus, et nimis. Aderunt bella, uenerunt. Ibit in aciẽ te uolente, missusq; fortiter faciet: feci. Erit parricida, si uixero. Si pater tã se creta pfundaq; artis ratio reddẽda est, nõne habere tibi grãde consortiũ prædictis uidetur ipsa diuersitas? Virum fortẽ dixit, et parricidã. Vicina sunt hæc, etiam ut dissimilia: pari a uiribus, etiã ut mẽte dissentiãt. Quid enim me aliud notabilẽ fecit in bello, q̃ q. non parco cædibus, cruore nõ satior, exultans super stratorum corporũ strages, palpitantibus adhuc cadaueribus alacer insisto? Virtutis sunt ista cum hostis contigit. Pax est quæ nos deprehendit: & cum uita grassandi materia cõsumpta est, in facinus necesse est ociosus ardor erumpat, Ecce iam reipublicæ præbita est quies, mihi tamen plurimum est cum gladio meo. totis diebus tracto ferrum, ad arma respicio, tela mea laudo, admiror, alloquor. Crede pater. & parricidium tam facile est, q̃ fortiter facere, cum utrũque de fato est. Sed quousq; ratione colligam, quod exitu iam probatum est? quod nullis Mathematicus dixit ambagibus? nullis dissimulari artibus potest? Partem responsi futuram in alio opere iam uidisti, &, quod præcipue torquet animum, fides sceleris uirtus fuit. Explicata est authoritas responsi, cum de duobus prædictis unum factum est. Nec possis de ueritate dubitare, quoties cum incertis experimenta consentiunt. In responso cui cuncta cesserunt, fieri non potest ut hoc solum falsum sit, quod nouissimum est. Non potest, inquit, fieri parricidium. Vis mirer pater si non creditur futurum, quod etiam cum factum est, uix creditur? Falleris si aduersus prædictas necessitates sufficere credis q. ego bonus filius sum, q. tu optimus pater. Tu non mereris scire, credo ego utique nolle me scire. Quid est ergo fatum, nisi quod fit, & non habet causas? Quemadmodum ergo, inquit, istud uitari potest, si fieri necesse est? Scilicet hac sola ratione. ut mors inter facinus hominemq; ponatur. Vincitur pater fatum si resistas: uincit, si contempseris. Ago quinimo gratias hoc solo nomine crudelissimis fatis, quod maximum facinus non in prima æui mei parte posuerunt, quod præmissæ sunt ante uirtutes magnorumq; operum prior ordo defluxit. Potest puto caueri parricidium, quod & prædicitur, & nouissimum est. Fingamus pater Mathematicum de hac sola uitæ meæ parte mẽtitũ: quid tanti est ut credam ista & uiuam? Occidi pater non potest. Sed quid refert si difficultas ista non est salua animo meo? Excedit omnem calamitatem, innocentiæ suæ non credere, diebus ac noctibus timere, suspectum habere animum suum, calumniari manus, incusare uisus, & parricidalem agere cogitationem. Maior mihi ratio moriendi est, si parricidium fieri non potest, & ego me credo facturum. Quem tu mihi pater imperas laborem! quam asperam exigis patientiam! Horreo oscula tua, ne seniles artus nimiũ grauis amplexus elidat. Non sustineo eosdem expetere conuictus, ne quos porrexerim cibos, uenena fiant. Timeo eiusdem peregrinationis adire comitatum. Omne fugio secretum, ne quid fortuna, ne qđ afferat casus. Quousque timebitur animus? Mors mihi præstare potest ne parricidium faciam, mors ut uidear nec fuisse facturus. Sed me infelicẽ, quàm multa sunt quæ timere debeam etiam cõtra animum meum! Vnde scio an expulsum me repente sensibus meis, alia magni discriminis imago raptura sit? Prosilibo fortasse tanquam sequar classici uocantis instinctum, tanquam me ruentis patriæ fragor, & uociferatio captæ ciuitatis exciuerint. Me sane interdum custodire possum, sed unde scio quid afferat nox, casus, error

rori

ror? Mathematicus hoc non futurum dixit ut uellem, sed ut occiderem. Tu quoque pater quãto grauiores passurus es ex ipsa dissimulatione cruciatus! Felicius prorsus est, palam occidisse quem timeas. Cum bene in oculis meis amplexibusq; requiescas, subeat necesse est tacitas cogitationes prædicti periculi metus, & licet cõponatur ad fortem superbamq; constantiam, naturalis tamen hominis infirmitas potest tã percussorem timere, quàm mortem. Explica nos pater tam misero tristiq; complexu, & longissimas sollicitudines breui recide patientia. Minus indignum est ut moriar si innocens futurus sum, quàm ut uiuam si parricida. Denuncio tibi pater, & de suprema necessitate confiteor. iam non sunt meæ potestatis hæ manus, non regere dexteram, non retinere sufficio. Venit ille nescio quis ardor: non sentio, non intuentur oculi. Tunc omnia incipio scire, cum gesta sunt. Quid tu me lacertorum uiriumq; beneficio strauisse nuper hostes putas? Quantum dicuntur narrasse captiui! nescio quem in me monstrosi uultus horruere conspectum. non tela iaciebam, non iaculabar ictus. furialibus miser facibus ardebam, & pectus istud non lorica, non ferrum, sed diri serpentum clauserant nexus. Non fuit illud pugna non acies. in bello parricida uincebam, excesserũt opera mea humanarum uirium mediocritatem. quicquid factum est, rabies, insania, fuit. Prædico, protestor, non ego parricidium faciam, non ego fortiter feci. Quòd si ulla ratione casiue effici potest ut prædicta non fiant, fidem uestram P.C. ut mihi potius innocentia, quàm fato debeatur: ego dicar expugnasse constitutionem, fregisse uincula necessitatis: mea pietas, mea laudetur integritas. Dij non sinant, ut inter me responsumq; decernat exitus. Mathematicum uincere malo, quàm reprehendere. Quid nunc agam P.C. quemadmodum me uir fortis ad preces, quemadmodum parricida componam? Dicam, misereminí? dicam, succurrite? Sic rogari contra mortem solet. Nouo mihi inauditoq; opus est ambitu malorum. Nisi morior, periclitor. Ideo uideor causas reddidisse, ut contradiceres pater: et si bene nosti malignas interpretationes, non exitum captasse dicar, sed excusationem. Explicate per fidem miseri pudoris æstum, nunquam uidebitur mori noluisse parricida, si uixerit. Ad tua nunc genua porrigo optime pater has ad scelus tantum fortes manus. Per ego, si fas est, quicquid feci, per hanc ipsam mei charitatem, qua me nondum timere cepisti, miserere filium pietate pereuntem ne uelis exitum facere parricidæ. Præsta mihi patientiam, qua me modò bello credidisti. Finge nos in ipso prosperi Martis cecidisse complexu: confectumq; magnis uulneribus cadauer efferri. Relinquo tibi pro me omnes parentes: hunc quo nos retinere uoluisses, in suprema mea transfer affectum: tuis manibus compone corpus, extrue rogos, funeri iusta persolue. Deinde cum iam nouissimis osculis, supremoq; discedens satiatus fueris amplexu, tunc te fas est sublatis ad cœlum manibus proclamare, Mathematice, mentitus es. Reddidimus causas, peregimus preces. reliqua uos manus, uos adiuuate ciues, non ut liceat mihi mori. licet istud etiam ut negetis. Vir fortis commendo uobis exitum meum, si non continuo letale uulnus impressero; si non cum sanguine totam animam properans ictus egesserit, adiuuate dexteram, deprimite telum, & ante omnia detinete patrem. Nescio quàm longe manum sparsurus sit fugientis animæ dolor, quo cadat extractus mucro uisceribus, in quem se collabentis corporis ruina præcipitet. Vultis scire quantum debeam timere moriturus? Metuo ne patrem, dum morior, occidam.

AEGER REDEMPTVS DECLAMATIO V.

ARGVMENTVM.

Liberi parentes in egestate aut alant, aut uinciantur. Quidam duos filios habebat, frugi, & luxuriosum. Peregre profecti sunt capti à piratis. luxuriosus languere cœpit. Ambo de redemptione scripserunt. Pater uniuersis bonis in unum redactis profectus est. Dixerunt illi prædones, non attulisse illum nisi unius precium, & eligeret utrum uellet. Aegrum redemit. Qui dum reuertitur, mortuus est. Alter ruptis uinculis fugit. Alimenta poscit pater, contradicit filius.

PRO PATRE CONTRA FILIVM.

Vamuis Iudices in tanta malorum continuatione iam poteram nihil ex accidentium meorum nouitate mirari, nullumq; mihi reliquerint impatiẽtiæ genus aduersa, quæ de solatijs remedijsq; creuerunt: confiteor tamen hoc solum me prospicere nullo metu, nulla tristium recordatione potuisse, ut post piratas, orbitatem, famem, hinc quoque calamitatibus nostris pondus accederet, quòd reuersus est filius meus. Viuebã miser, ut hũc uiderẽ, solaq; superstitis expectatiõe suspẽsus, auidissimã mortẽdi cupiditatẽ cõtẽtiosa mẽdicitate fallebã. Pudet persuasionis. redisse se iuuenis affirmat ut uindicaretur morte fratris, ut pr̃is orbitate gauderet: nec itelligit maiorẽ se factis suis authoritatem hac indignatione conferre. Nũc magis sentio, quãtũ facinus fuerit ægrum non redimere. Queritur se relictum, qui potuit euadere. Vtcumque igitur Iudices poteram redemptionis illius reddere de præsenti iuuenis impietate rationem, & mihi crudelitas ista præstabat, ut filium uiderer elegisse meliorem. Non utor tamen occasionis huius inuidia, nec quicquid miseræ pietatis impatientia feci, querela malo defendere. Ego uero tunc nõ mores liberorum, mentesq; tractaui. ne mihi in illa tristissima cõditione succurrit de cõparatiõe cõsiliũ. Sola qđ facerẽ, necessitas, sola iuuenũ meorũ aduersa suaserũt. Ex duobus liberis neutrũ magis amat, q redimit ægrũ. Illud plane Iudices ultra omnẽ malorũ meorũ fateor esse tristitiã, quòd hac asperitate iuuenis, hoc inopiæ squalorisq; despectu famam optimi fratris incessit. Hominem qui piraticum carcerem, q prædonũ uincula discusserat, decuerat ne uoluisset aliter reuerti. Ex quo se nobis tanto uirium labore restituit, poterat eius quoq; admirationem mereri, q precio pauloante cessisset. Dij imortales, q̃ laudẽ, quẽ gloriæ fauorẽ impleuerat: si pasceret patrẽ, redemerat fratrem: Relaturus uobis Iudices ordine malorũ meorũ euentum. quem nemo tam crudelis, nemo tam sæuus audiet, ut me non pascat, hunc ante omnia, qui se queritur in fratris comparatione damnatum, secreti doloris indignatione conuenio: Quid agis impotens superbe? tu nescis utrum fuerim redempturus ex duobus sanis, ex duobus ægris. Habui enim Iudices, filios diuersissima mentium corporumq; qualitate compòsitos: & sicut mox probauit sæua captiuitas, in totam dissimilitudinem, uitæ quoque genere diductos. Hic namq; robustus ac patiens non molliri prosperis facile

non accidentibus frangi: & quem de uoluptatũ gaudiorumq; contemptu scires parem quandoque fortunis, traxerat ex firmitate mentis magnũ proximis & in mẽbra constantiam. Ille uero pariter in lætitiã mentisq; resolutus, alienus à curis, solicitudinibus impar, delicatus, impatiens, & tam similis ægro. Sed apud patris affectus hæc ipsa liberos dissimilitudo iungebat, & erat quædam in inæqualitate charitatis æqualitas, quòd hunc serio, laudatumq; semper, illum tam quadam miseratione diligerem. Quid profiat indiuidua pietas? Erat etiam me nolente manifestum utrius magis colloquijs, magis lætarer aspectu. Velit nolit iudices ipsa quoq; querela iuuenis, quid de patris fateatur animo probat. Irasci quòd non sit fratri prælatus ægro, impatientia est hominis qui magis ametur. Accipite iudices maiorem pietatis æquæ probationem. filium necpe:egre dimissurus elegi, iunxi fratrem, aptaui comitem. & utroque patris latere nudato, usus sum mihi magis habiturus utrumq; mecum, si pariter essent. Hanc apud me iuuenũ æqualitatem, etiã in calamitatibus fortuna seruauit. Vterque captus est, ambo de redemptione scripserunt. Dissimules licet, iterum tamen & inter aduersa persuasionem charioris inuenio. In captiuitate cõmuni puto minus si erant ille de patre, qui languere cœpit. Tu mihi nunc impotentissime iuuenis, tu quæso responde. Quid aliud facere debuerit pater duos redempturus? Cunctas facultates in precia collegi: rus, seruulos, penates, & omnia utiliora properanti festinatione perdentis addixi: & ultra quàm non potest excogitare summus affectus, nihil senectuti meæ, nihil dubiis casibus (p incõsulta pietas) nihil neque illi reseruaui, quem redemissem. Quãtũ Iudices ad piratas tulerim, scire potestis ex hac fame. Fuerit precium licet exiguũ, paruumq; dum totum: fingite quãlibet diuitem, quamlibet pauperem patrem nemo unquam plus pro liberis dedit, quam qui sibi nihil reliquit. Vtrum ne igitur Iudices nemo mortalium habet precium plurium liberorum? An piraticæ feritatis ingenium est, in captiuorum taxatione solos existimare redimentes? Dii immortales, quam arrogans me pirata, quam superbus excepit! Parum, inquit, attulisti senex, languet alter. Quid ego à diis hominibusque merui, quòd mihi non redditurus utrunque, non ipse potius elegit? Sæuus, & humani doloris artifex, negauit a me duos posse redimi. Deinde ut hoc tristius, ut difficilius esset, redditurum se dixit utrum maluissem. Vides iuuenis quantum pietati meæ testimonium reddiderit ipsa crudelitas. Conditio non ponitur nisi duos redempturo. Expectatis, certum habeo Iudices, ut in tristissimæ necessitatis positus abrupto, ad ægrum cõtinuo properauerim. Quis non putet audita conditione uincula me statim detraxisse languenti? Oderitis licet confessionem meam, deliberaui. Tenuit inter illos inexplicabiles doloris æstus, perquam longum pietas misera consilium: & quod nunquam satis manibus filii, nunquam satis excusabo conscientiæ meæ, non statim mihi ille deficiens unicus fuit. Dissimules licet orbitas, ego mihi plurimum uideor abstulisse languori cunctationis mora, & sensi infelix quid in electionis huius necessitate fuerim neutro languente facturus. Tandem, quod solum habebat ambitus genus, desperatiõe præualuit. Accepi fateor illum qui solutus quoque non sequebatur, quem non gaudium redemptionis, non lætitia prælati, non hortantis erexit patris amplexus. Si esset in rebus humanis ulla clementia, merueram etiam de piratis ut mihi duo redderentur. Vtinam Iudices iuuenis illius uita præstaret, ut uideretur non periculi miseratione, sed charitate prælatus. Me infelicem, quòd bonam habeo causam. Explicuit iustitiam comparationis, qui decessit etiam redemptus, & in perituro filio nihil aliud electum est. In quo fui miser fama periculo? Filius meus languore defunctus est. Tamen pater occiderat ægrum si reliquisset. Videram continuo Iudices in carcere illo quantum promitteret constantia hominis, quem non captiuitas, non expectatio patris, non fratris fregisset infirmitas. Nec immerito de fortissimo iuuene cuncta speraui, si fuisset ad omnes conatus explicatior languente liberior. Tandem miseros fortuna respexit, & puto contra prædonum commentã feritatem, ipsa consensit, ut nobis quem negauerãt, non abstulissent. Nõ quidem mihi Iudices arrogo temporis illius prouidentiam, nihil me fateor fecisse consilio: potest tamen: utriusq; iuuenis exitus necessitatibus meis assignare rationem. Periit quem redemi, reuersus est quem reliqui. Inuenisse te putas iuuenis patrem cibos & alimenta poscentem? Quærebam precium tuum, testor clementiam mitissimæ ciuitatis: hæ preces, hic rogantis ambitus fuit. Misereminj, date stipes, indulgete, conferte, repetẽdus est ille qui redimi maluit fratrem. Sed & hac te decebat reuersum proclamare uoce, Erige uultus pater, attolle tristissimã faciem: uindicati de sæuissimis prædonibus sumus, duos redemisti. Alimẽta posco, poterã nõ adducere, filiũ pater, sed mẽdicus hoĩem, sed iuuenẽ senex. Quis.n. magis ex ipsis rerũ naturæ sacris uenerandisq; primordiis descendit affectus? Quid ẽt inter liberos ac parentes tam commune, tam publicum, quàm ut alicuius famem proximus quisq; depellat? Voluit nos ille mortalitatis artifex deus in cõmune succurrere, & per mutuas auxiliorum uices in altero quemque quod pro se timeret asserere. Nondum hæc charitas est, nec personis impensa reuerentia: sed similium accidentium prouidi metus, & cõmunis fortuitorum religiosus horror. In aliena fame sui quisq; miseretur, Sic cibos obsidio partitur, sic inopiam pariter nauigantium frequenter unius alimenta pauerunt. Hinc & ille uenit affectus, quòd ignotis cadaueribus humum congerimus, et insepultum quodlibet corpus nulla festinatio tam rapida trãscurrit, ut non quantulocũq; ueneretur aggestu. Parentibus uero liberi nõ præstatis alimenta, sed redditis: quãto dii deæq; breuiora, quãto minora p tot infantiæ, tot pueritiæ sumptibus, tã uariis uel abstinentissimæ iuuentu is impendisse? Si mehercule hoc quoque officij genus natura pmitteret, bene pro deficientibus aliquid & uita uestra deperderet, iterumq; ex illa quam traxistis animæ portio breuis in suum rediret authorem. Vultis scire quãtus nomini nostro debeatur affectus? quanta ueneratio? Non est beneficium quòd pascitis: sed est facinus quòd negatis. Liberi parentes alant. Pudet sacrorum nominum, pudet religionis humanæ. Hæc ergo lex erit? Quid imprecer homini, qui primus fecit ut pietate uinceremur? Liberi parentes alant. O crudele factum. O nunquam tristior fames. ita pascit ille qui cogitur? non meruisti, inquit, accipere. Discede pietas, quiesce paulisper: infirmitas remunerãda fit. Primum lex seuerissima est, ut fortius alimenta poscantur. Perdiderunt pulchritudinem sanctitatemq; naturæ, qui putãt illis parentibus iura succurrere, quibus apud liberos salua est de mutua charitate reuerentia, collisis prospexere pignoribus, & inter tam uenerabiles affectus hoc quoque dignum prouidentia fuit, ut aliquid & odia præstarent. Quæreris, irasceris, & ideo uberis. Expectandum est uidelicet ut liberorũ parentumq; concordiam præferant totius merita uitæ. & ut pietas, natura, sanguis accipiant quotidie tanquam amicitiæ nexum: & nisi nos promeruerimus obsequijs, adulatione, patientia, natales ortus & pignora prima perierunt? Si uultis Iudices ut huic nomini salua sit in omni personarum diuersitate ueneratio: bonũ patrẽ filius alat, lex malũ. Non faciã hãc cõtumeliã rerũ naturæ, non faciã legi, ut excusem uel pessimũ patrẽ, ut sacro nomini tentem gratiam petere de uenia. Sim licet crudelis ac sæuus, filium tamen diutius amaui. Clauserim paternos penates, de testamento, de spe successionis expulerim, onerauerim uinculis

manus, fœdauerim membra uerberibus: persolui gratia non potest nec malo patri. Arrogans, impotens sim, nolo quotidie mereri quicquid mihi deberi cepit primo die. Facilis, mitis, indulgens, uocabula sunt ista minoris affectus: propter hæc aleretur amicus, pasceretur extraneus. Vestrũ quinimmo crimen est, quod interdum aliud sumus: & (unde manifestum est diuersitatem nostram uenire de moribus liberorum) non inuenias asperum patrem, nisi iam peccantis ætatis. Quid ais? rigidus, immitis sum: ideo pasce: tantum pasce, nõ ultra malo, p reuerẽtia nominis nostri. quęq; præstatis inuiti, et cũ alitur pater quẽ quereris ĩdignũ, accipere mihi uidẽtur oẽs parẽtes. Si uis, affectũ debes: sin minus, necessitate seruitutẽ, patiẽtiam. Non tanquam pater alitur, qui tanquam bonus amatur. Sepone iuuenis, differ querelas, tunc irasceris, tunc obiicies mihi, cũ prosperitatum, cum secundorum officia deposcam. Non talis ad tua genua prouoluor, ut extimendus sim. Nulli malus est pater, cũ esse cepit infelix. Aspicis collapsum, & ex omni calamitatum genere miserum, & ultra quod accidentium mensura non exit, in orbitate mendicum. Riget squallidi capitis concreta canities, uigor pristini uultus uacuis luminibus intabuit & p obstantium crinium illuuiem tenuis arentium tactus oculorum. Hæret astricta nudatis ossibus cutis, & in fame sua homine consumpto, iam membra sine corpore. Iterum bonus sum, in pristinã religionem de calamitatũ horrore restituor. Adeò ne non habent hæc ipsa simplicia pœnas, quòd posco, quòd rogo, quòd mẽdicus sum filij mei? Et quàm multa dij deæq; non possum pro nobis impetrare leges? Quanto plura sunt quæ negantur cum præstant inuiti? Non exigo ut tuis manibus porrigas cibos, ut consoleris, ut foueas, proiice quod rapiam, abiice quod colligam. Genus ultionis est pascere, nec misereri. Si tamen iudices fas est impietatis huius ullas accipere causas, & filium qui non alit, putatis reddere posse rationem, æstimate per fidem quod sit facinus illud, cuius ultionem debeat exigere aliquis de fame patris. Captum me, inquit, non redemisti. Quis non putet queri de filio patrem? Quemquam ne dicentem feras, nihil tibi debeo quia mihi uitæ lucisq; beneficium semel præstitisti, quia hunc spiritum, hoc corpus non ex indulgentia tua rursus accepi? Iniquissima magnorum conditio meritorum est, si quicquid non fuerit adiectum, de prioribus perit, & pessimo exemplo gratiam præteritis auferunt reliqua cessantia. Non redemi, non tamen ideo minus est quòd in hunc te diuinorum humanorumq; conspectum de nostra protulimus anima, Maria terrásque, & infatigabiles siderum cursus, & cuncta sacro fulgore lucentia nos ut fruereris ostẽdimus. Has quas subtrahis manus, hæc uerba quæ negant, de meo spiritu, de meis uisceribus hausisti. Gaude potius, exulta quòd tibi patris asperitas præstat boni filii iactationem. Solus habet quod imputet patri, qui queritur, & pascit. Quàm multa Iudices huic querelæ respondere poteram, propter quæ filium salua pietate nõ redemissem? Quis non acciperet excusationem, si dicerem, Impediit quamuis properantem senectus, inopia, languor: Precium non tam festinanter inueni: Explicare non potui nauigationem iuuenibus quoq; fortibusq; difficilem: Solus ac senex non illa qua speraueram prosperitate direxi? Per quos metus, per quæ peregrinationis incerta pperaui? Remoue iuuenis indignationẽ, nihil plus p filio factũ est quẽ recepi. Nõ fortunã tibi debeo, sed affectũ: nõ exitũ, sed uoluntatẽ. Pro duobus precia cõtraxi, p duobus maria cõscendi, pro duobus genua tenui. Rogo uter magis amaretur, si mihi piratæ duos reddidissent? Age tu nunc iuuenis ad faciẽdã inopiæ patris inuidiam (si uidetur) exclama. Famem obtendis, ad quam luxuria, prodigarumq; uoluptatum continuatione uenisti: exhausisti senex census in precia meretricum. quanquam & huic iubetur necessitati pietas uestra succurrere, & lex quæ inopem, quæ patrem nominare contenta est, filium non remisit ad causas. Quid uero si in educationẽ, in discursus, in precia uacuatus sum? Excedit omnem scelerum comparationem, patrem mendicum facere, nec pascere. Tentat Iudices hoc, q. non est redemptus, ampliare alia iuuenis inuidia. Fratrem, inquit, mihi prætulisti. Fateamur paulisp hoc crimen, agnoscamus hoc nefas. Impudentissime generis humani, tu non feres ut frater tuus uel magis ametur? Vides enim, prælatus est tibi nescio quis affectus, possident charitatis tuæ locum pignora de minoribus sumpta nominibus. Illum nempe, cuius æque spiritus de uisceribus his trahebat ortum, qui patrem uel solus impleret. Pessimus est mortalium, qui amari fratrem suum sine sua charitate putat. Tu custodies utrum frequentius osculer, utrum stringam magis arctiore complexu? Non est hoc impatientia, nec circa patris affectus sacra de pietatis contentione rixa. Eum tantum fratrem putas amari magis, quem non ames? Falleris iuuenis, longeq; te ab intellectu rerum naturæ seposuit praua persuasio, qui putas ex paternis affectibus filio perire, quicquid in altero de necessitate præponderat. Par est in omnes liberos, eademq; pietas, sed habet in aliquo plerunq; proprias indulgentiæ causas, & salua charitatis æqualitate est quiddam per quod tacito mẽtis instinctu singulos rursus tanquam unicos amamus. Hunc primus nascẽdi locus, illum gratiorem præfecit infantia, alium lætior uultus, & blandior osculis amplexibusq; facies, quosdam magis seueritas probitasq; commendat, in quibusdam diliguntur impatientius calamitates. Et damna corporum, debilitatesq; membrorum notabilius miseratione complectimur. Salua est tamẽ uniuersitas, cum quicquid in alio cessare creditur, in altero restituit alter affectus. Securus sis, non intercidunt ista, non pereunt, sed inuicem uincũt, præualent, cedunt. Filio non potest præferri nisi filius. Blandiar Iudices paulisper calamitatibus meis, & sic agam tanquam apud piratas inuenerim utrũq; sanum. Attuli sine dubio precium duorum sed utrumq; prædo non reddit, offert electionem, suadete quid faciam. Quid dicitis? ista pietas est, abire, discedere, irasci scilicet, queri, & inuidiam facere piratis? Vos interrogo liberi, uos parentes. Non ergo facinus est, ideo neutrum redimere, quia utrumque non possis? Egregia pietas, æquare liberos iustitia desperatiõis, & ex hoc q. succurrere non contingit duobus, orbitatem facere totam. Tu uero senectus accipe quicquid datur, accipe quicquid offertur, dum hoc saltem feritati libet, antequam in patientiam tã sæua decrescat imanitas, Interim multa possunt afferre casus: sperare licet, repetere, sperare pater, fortassis euadat: Quæcunq; explicari coaceruatione non possunt, per partes uicesq; seruãtur: & facilius est diuisa subtrahere, quorum magnitudo laborat in solido. Quantum intelligo Iudices, filius cui profuturum non erat ut eligerem, hoc solum ferre non potest, q. redemptus est frater. Quis hanc Iudices impudentiam ferat? Obiicit mihi q. ullum de liberis meis potuerim facere discrimen. Deinde queritur non se potius electum, & cum fratri præter eiusdem nominis par ac simile consortium reuerentia quoq; languoris accesserit, indignatur apud affectus patris non eam præualuisse partem, in qua tantum filius erat. Non inuenio Iudices quemadmodum effugere potuerim criminis huius inuidiam, si hunc potius recepissem. Patri, cui utrũque pirata reddere nolebat, redimendus fuit aut æger, aut neuter. Quid q., inquit, etiam luxuriosum prætulisti? Parce iuuenis maledictis, parce conuitiis. Reliquistis hæc nomina. domi erunt ista uitia, domi erũt istæ uirtutes, sed cum fueritis reuersi. Interim nihil aliud estis quàm fratres, quàm liberi mei. duo captiui, ambo miseri, & diuersitas uestra de calamitatum societate consumpta est.

Vides quàm nefas sit alterum ex uobis mihi esse uiliorem! Piratarum non interest uter eligatur. Dignum hunc dereliquisti, luxuriosum redemisti. Comparatione uestra iuuenis circa patrimonii honoresue contenderes, & ego proclamabo, uicisses. Sed uentum est illuc, ubi non probitas, non mores æstimantur, & de corporibus sola taxatio est. Vnde tristes tolerarent casus, ferret sordes uinculorum, piraticam famem, iuuenis quem torquere solebat nostra frugalitas? Vnde in illa solitudine carceris duret animus conuictibus semper comitatibusq; lætatus? Expecta tu, quem decet honesta patientia, laudabilis labor, qui tibi difficultatum reddis ipse rationem. Tu differris, luxuriosus redimitur. Quid mirum? Prætuli illum de quo soli tibi querebar: quem cum uellem castigare, reprehendere, te solebam laudare, mirari. Exaggera quantũ uoles uitia fratris: luxuriosum, perditum uoca, dum scias te sic magis probare non animũ fuisse patris, sed de calamitate rationem. ille eligit, qui recipit ante meliorem. Sed parce quæso iuuenis aduersorũ interpretationi. Non est electio, alterum recipere, cum preciũ attuleris duorum. discrimen illud non ego, sed pirata commentus est. Quicquid inter uos in alterutro fecero, affectus est quo duos amo. Et homo apud quem filius sola præualuit gratia calamitatis, non fratrẽ tibi prætuli, sed quod in te fratri prætulissem. Consilium hoc putas fuisse patris? Fortunæ est, qua capti pariter estis, qua decubuit alter, quæ non consuluit redempus. Cum propter duos uenerim, quod in altero mihi pirata concessit, idem est ac si mihi neutrum reddidisset. Sed quousq; facti mei dissimulabo rationẽ? Aeger electus est, respõdere nunc, si uidetur. Luxuriosus, perditus fuit. Parcamus quæso memoriæ, uereamur suprema cineris, pœniteret me fortasse si uiueret. Iterum ac sæpius (quod necesse est) ipsa criminis mei uoce defendat, Aegrum redemi. Non habent profecto, non habent discrimen liberi, nisi de calamitate: & inter homines quos natura pietatis æquauit, differentiam nisi de dolore non explices. Non cũ usu nunc uestro, non cum moribus loquor. Ille anhelat, illius sunt lassa suspiria, ad illum serius ueni. Excogitasti rursus fortuna quod supercresceret charitati, quod posset sacris nominibus accedere. Hic solus maior affectus est q̃ filios amare, filii misereri. Me quidem Iudices si quis interroget, conditio illa non fuit uera, non simplex, habuitque piraticæ feritatis ingenium. Aegrum mihi non licuit relinquere, licuit eligere. An fas fuisse credis, ut iuxta moriturum tu redderereris? & homines eius immanitatis, ut possent liberos cum patre partiri, paterentur eum sibi relinqui, quem periturum ex hoc probabant, q̃ illum pater non eligebat? Tentata est misera pietas, & placuit hoc quoque addi calamitatibus nostris, ut onerarer pudore conditionis partes non habentis. Cum in comparatione sani æger offertur, ideo ponitur, ut eligatur. Superest, nisi fallor Iudices, ut cum sibi prælatum fratrem queratur: æstimetis utri tunc magis debuerit pietas nostra succurrere. Est quidem Iudices humanæ infirmitatis ista natura, ut ex omnibus accidentibus grauissimum putet quisq; quod patitur: & cum aliena cogitationibus, nostra dolore tractentur, necesse est apud impatientiã suam uel minora præualeant. Languor est tamen, languor, cui merito cesserint cunctæ calamitates, in cuius cõparatione consolari se potest genus omne miserorum. Stringat licet manus sæua captiuitas, profunda carceris nocte membra claudantur, datur tamen colludere catenis, artus extrahere nexibus: & habet aliquid æquanimitatis, cum pœna sua posse rixari. Sæuiant regna tormentis, bella uulneribus, sed leuius afficit quicquid uiribus feras: & cum in plenum adhuc sanguinem aduersa ceciderunt, repugnãtis roboris colluctatione uincuntur. Quos cruciatus cõpares, quẽ dolorem, cum penitus uisceribus immissa tabes cotidie aliquid ex homine præmittit in mortem? cum cibos, haustus, & omnia blandimenta uitæ fames fastidit, & poscit? desiderare assidentium officia, dehinc ferre non posse? grauari quos appetieris attactus? per totum cubile corpus uelut super ardentes exagitare flammas? Lux fatigatis luminibus grauis, uox sola de gemitu. Cũ ex duobus captiuis languet alter, una est inæqualitas patris eligere sanum. Redde Iudices usq; adhuc in penatibus suis iuxta parentes propinquosq; languentem. O carcer, ô morbi, quem uos non facitis ægrũ? Et non ille carcer, quem seueritas legum, quem potestatum iustitia commẽta est. Non possunt humani metus, humanarũ cogitationũ ingenia satis abundeq; concipere quæ uidi. Iacet sub immensæ rupis abrupto tristis, & ultra naturalem profundæ caliginis noctẽ mersus piraticis artibus specus, quem tota circumfusi uastitas maris, & undiq; minantibus scopulis illisa tempestas terrore naturæ mollis euerberat. Horrent cũcta crucibus, squallent circumtecta naufragiis, nullus nisi in supplicia mortesq; prospectus, & ad infelicium captiuorum metum præmissus de simili exitu dolor. Spiritus solus intus uiuit, quem unctorum trahũt reddũtq; gemitus, quem tot contulere languentes. Hoc erat ubi iacebat æger, illud tot annorum ex quo cœpit pirata grassari, idem cubile corpus quod grauaretur assidentium sedulas manus, iacet inter uincula, quibus instringat adhuc recẽtem pirata captiuum: & quãuis tenuata de nexibus membra labantur, rursus in modũ stringentium tenent, quæ nullo suspensa nixu uelut uicto homine sederunt. Qualis erat ille sub ferro, cuius exangues manus uix leuia uelamẽta trãsferrent? Quis iter cõplorationes gemitusq; somnus, quẽ uix silẽtia solicita præstarẽt? At quæ colloquia tristitia respiraret? Vndique pares similesq; miseri, & ueteribus captiuis adiectus cotidie nouus aliq; impatiẽs. Cõpara, si uidetur, huic ægro captiuitatẽ tantũ tuam. Tu quereris q̃ cibos pirata non præstet, ille remittit oblatos. Te nuda humus, nudum cubile frangit: ille ad singulos ardentis corporis motus in sua uincula uersatur. & quocunq; membra lassata dolore transtulerit, in suppliciũ redit renouata patientia. Breuiter sanissimi languoris definenda mensura est. Non potest ex illo sanari, nec quem redemerit pater. Insta nunc, si uidetur, ac subinde iuuenis interroga, cur ægrum potius elegerim. Reddi à me posse rationem cur hoc fecerim, putas? Ego uero nõ possem, nec si te redemissem. Quid enim si respondere iubeas orbitatem, cur in exequias totos egerit census? Quid sibi uelit ille funebriũ longus ordo pomparum? Cur super flagrantes iaceant rogos? Cur ardenti non diuellantur amplexu? Et ego dico, proclamo, fateor, erroris aut dementiæ furor, est cum feceris, Hoc est ergo, inquit, quod de te præcipue queror, moriturum mihi prætulisti. Quæso iuuenis, ne nobis putes tantum inesse feritatis, ut illum potuerimus existimare moriturum. Vis nõ sperem uicturum filium, quem tunc primum aspicio, complector ægrum, quem pirata nõ recusat sibi relinqui? Si persuasionem patris interroges, quicquid est quod miser torquetur, afficitur: non languorem credo, sed impatientiam, desiderium, dolorẽ. Hominis qui apud piratas languet, unum remedium putes, ut redimatur. Sed nõ est, quæso iuuenis, q̃ hoc patrocinium de tam calamitosa pietate concipiam, ut dicam, uicturum putaui. Exaggero quinimmo inuidiam criminis mei. Redemi fateor illum, qui dilationes, qui moras ferre non poterat, in quo mihi pirata uendebat breuia oscula paucos dies. Si me hercle uterque fuisset æger, illum redemissem, qui prior languere cœpisset. Si duos pariter naufragia raperent, illi porrigerem manum, quem iam membrorum contentione lassatum fluctus hauriret. Si uulneribus confectos emisisset acies properãtius ei clauderem plagas, per quem animam largior sanguis egereret. Ignoscite dii pariter atq; homines, non possunt de liberis, pos

sum eligere de miseris. Gratias quinimmo fortunæ, gratias ago, q adhuc æger sentit, intelligit. Alioqui cadauer acceperam, & precia duorum pro funere tãtum supremisq; persolueram. Nescis quã tum pudori, quantũ adiiciat affectibus meis inter tã impares æqua ta conditio. Aeger qui tantundem est piratis, plus est patri. Velis tamen nolis infelix senectus, fatendum est quod merito, quod summa pietate factum est, q̃ difficile fecerimus. Quæ tunc mihi cogitationes, quis temporis illius animus fuit, cum inter duos liberos incerta miser electiõe discurrerẽ! Hunc diutius osculabar, illum putabam desperatione moriturum. Lachrymas ad lãguẽtẽ gemitusq; transtuleram, & tu mihi uidebaris futurus æger. Quoties catenas tuas soluturus inuasi? sed mihi commendabat relictum, q te prætulissem. Quam frequenter iam laxata misero uincula rursus imposui, dũ mihi tua potius sanitas placet? Dissimulare non possum conditionis illius secretas difficultates. Redimi debebat æger, ego te uolebam. Ponere uos Iudices uelut in illa necessitatis meæ præsentia uolo. Ecce infelix ad primum aspectum patris conatus assurgere, illas pallentes sordibus manus paululum tanquam amplexus daturus erexit: nec usq; in ceruices meas spiritu iam deficiẽte perlatas, in suum miser iterum cubile deiecit. Totus ille circa nos carceris populus obticuit: & ne colloquijs nostris terribilis catenarum stridor obstreperet, lassatos artus in sua tenuere patientia. Ego seruus grauis, hinc, si uidetur, incipiam. Luxuriose, meruisti. Ignorat profecto paterni doloris æstus: quisquis solatium putat ut de languente filio queratur, ut moribus mentiq; maledicat. Abite uirtutes, ignosce probitas, charior est ex liberis ille qui moritur. Mihi uero fateor hinc aliqua languente filio uenisse solatia, quòd uixit infelix quemadmodum uoluit, quòd fuit hilaris ac læta breuis ætas. Crede iuuenis, & pro te iam maluissem ut luxuriosus esses. Cui tu tempori, cui dolori rigorem ultionis, frontem castigantis iniungis! Impatientissima res est perdere filium cui uidearis irasci. Corruptum me precibus putatis, ambituq; lachrymarũ! Hoc uicit æger, quòd non rogabat. Assidebam misero, demittebat oculos, interroganti responsum de lachrymis tantum gemituq; reddebat. agebat me deliberante iam uictum, cum repente miseras manus uelut recidentis amplexus posuit in sinu meo. Et cum lassa suspiria per ardentes anhelitus egestis sæpe uisceribus, cum duo collatis uterq; singultibus miscuissemus lassas sine uoce lachrymas, tãdem spiritu uix in paucissima uerba collecto, Tibi quidem, inquit, gratias ago pater, quòd redempturus utcunq; uenisti, nõ adeo tamẽ sensus meos languor hebetauit, ut exitum conditionis huius ignorem. ego luxuriosus, ego perditus, nunc uero super infamiam nominis huius imorior. Vtinam hoc saltem mihi sero fata præstarent, ut residuum laborantis animæ in tuo poneremus amplexu. Sed si mora est longior properãtibus expectare pereuntem, ite superstites, ite felices: has tantum reliquias commendate piratis, ne mersus profundo, et proiectus in fluctus, exitum faciam hominis ad quem non uenerit pater. Vnde enim sperare possum, ut reuertaris, ut facias! Tunc super abrupta uerba tota defectione cõticuit, strictisq; uitalibus circa dolorem suum membra riguerũt. Exclamaui fateor, quid agis infelix! cur desperatione collaberis? Attolle paulisper oculos, confirma, dura, te frater elegit. Visa est post hanc uocem meam peracta conditio, continuo pirata detraxit catenas, uincula laxauit. Vultis elegisse me negem? Vultis in lucem diemq; productus, carceri suo reddatur æger! Ego uero non habui uerba, quibus me deliberare, quibus nolle contenderem. Vultis scire quid pater, quid pirata præstiterit! Ego duos redemi, sed alterum accepi. Vt scias, inquit, ægrum redimi non debuisse, defunctus est. Crudelissime generis humani, qui nos putas precium tuum perdidisse, audi quàm multa nobis in morituro filio pirata reddiderit. Frater ille tuus inter uincula catenasq; deficiens, respirauit aliquid in toro, tandemq; liberas uinculis manus per totius lectuli spatia iactauit, postquam carceris sordes illum cum ferali ueste squallorem exuit, paulisper æger uidit propinquos, allocutus est amicos, mandauit, exegit, & quamuis suprema sorte collabens, prius tamen luce cæli libera satiatus est. Contulit mihi grande uelit nolit fortuna in orbitate solatium filium qui relictus mea fuit moriturus inuidia, non occidi, sed perdidi. Quid ais iuuenis? Ita si moriturum filium redimere non debui, nõ sufficit hæc tibi de me pœna, quòd decessit! Irasci patri tantum fortasse fas esset, si uiueret frater: tunc alimenta quærenti respondere posses, Posce prælatum. Quantum intelligo, qui de mendicitate patris uindicaris, ægri es redempti iuuenis inimicus. Nescis quid sit inuidiam facere patri. Melior erat tua causa, si mei misereris. At quanto, dij deæq;, alius fuit ille infelicissimi iuuenis affectus! Nuncio enim, & audiente & tota ciuitate teste proclamo. Tibi gratias agebat ille dum moreretur. Credo me hercle hoc miserum dolore consumptum quòd sibi uidebatur precium suum mihi perdidisse. Non aliter igitur quam si te præsente deficeret, Per illud, inquit frater optime natalium nostrorum sacrum uenerandumq; consortium, per socias peregrinationes, per aduersa communia, per hoc quod & tu languere potuisti: si te uel tua quandoq; uirtus, uel satietas secura prædonum piratico carcere emiserit, commendo tibi senem quem facimus uterque mendicum. Testor immortalia numina, & infernarum sedium deos, pascerem patrem si te redemisset. Ego tamen, inquit, mihi debeo quòd reuersus sum, Non quidem quicquam uelim iuuenis de uirtutum tuarum admiratione detractum, audias tamen necesse est in hac pietate uerum. Euasisse te putas ingrate! Dimissus es. Mea pietas istud, mea fecit electio. Vnde enim euenit quicquid ante captiuitas tua præstare non potuit! Iacta quantum uoles effractum carcerem, ruptas catenas: uis scire quid negligentes fecerit securosq; piratas! Acceperãt precium duorum. Intelligit Iudices & ipse iuuenis, non esse se calamitatum nostrarum iustitiæ parem. & sic agit, tãquam alere non debeat. Itaq; transfert in hoc defensiõem, ut posse se neget. Quid dicitis Iudices? Fecistis hoc dicentem iuuenem corpore atq; ætate robustum. Non habes opes, sed membra, sed uires! Nã neq; ego laborem, nec difficiles posco conatus, contentus sum iuuenis ut uelis. Cibos me poscere putas! Humeros posco quibus incumbam, manus quas eliso pectori apponam, sinus in quos egeram exhaustarum reliquias lachrymarum: ut sepelias, ut hæc cum miseri illius membris ossa componas. Non alimenta quæro, sed filium. Quid quòd nec graue longumq; supremæ pietatis exigimus officium! Non diu uiuerem etiam si me duo pasceretis. Securus sis, breui te gemitus mei liberabunt, assiduis planctibus euerberata uitalia. Quid me remittis ad turbam! Quid facis rursus omnibus grauem! Consumpsi fletus, clementiam ciuitatis exhausi. Non alit populus hominẽ quem pascere filius debet. Quid sibi uult hæc aliena calamitatibus nostris, aliena uirtutibus tuis, iuuenis, asperitas! abstulisti mihi malorum quoque meorum uerecundiam. Quicquid faciebam, mendicitas est, ex quo reuersus es. Durat in suscepto rigore iuuenis, et ad misericordiam non memoria fratris, non patris contemplatione deflectitur. Exclamaret alius hoc loco, Ex tua fide dignus quidem eras impotentissime generis humani, quem in tormenta mea doloremq; redeuntem, uincula rursus ac pœna carceris exciperet. Et insultes huic confessioni licet, allegare non possum. Quid mihi miseras ultiones, quid triste monstratis auxilium? Faceret hoc pater qui redimere noluisset. Age nunc uiuacissima senectus, redeamus ad preces, quod solum uis paternæ pietatis agnoscit. hic quoq; roge-

mus. Per ego te iuuenis illos meos de quibus nunc quereris, annos, per expertos tibi notosq; humanorum accidentium casus, per infelicis illius manes, cui ne. hoc saltem contigit, ut te reuerso, te præsente moreretur, pas. e nunc quòd te reduuere uolui pasce quòd fratrem tuum redemi. Non ego lassitudinem tuam posco, nunquam ocium meum: nec ut ipse securus quietusq; transigam diem, tuas operibus manus, tuum laboribus assigno sudorem. Iungamus mutuæ pietatis officia, par flebile, par omnibus ætatibus nominibusq; reuerendum est nobis negocium cum ciuitate mitissima. Quanto libentius dabunt, cum uiderint pariter unaq; miseros mutua sustentatione connexos! Et ego quidem rogabo, qui soleo, sed in tuos sinus populus congerat stipes. Quicquid preces, quicquid impetrauerint lachrymæ meæ, accipe, tuere, dispensa. pro tua fama, pro tua sum pietate solicitus. Ego mendicabo, tu pasces.

CORPORIS PROIECTI, IPSA EST ANVS CAECAE, DECLAMATIO VI.

ARGVMENTVM.

Qui in calamitate parentes deseruerit, insepultus abijciatur. Qui habebat uxorem & filium, captus à Piratis scripsit domum de redemptione. Vxor flendo oculos amisit, filius retinente matre profectus uicarijs manibus redemit patrem. Idem in uinculis decessit. Abiectus in mare, & appulsus ad litus patrium, est eiectus. uult illum sepelire pater, mater prohibet.

PRO PATRE CONTRA MATREM.

Tiam si Iudices in hac asperrima, conditione fragilitatis humanæ, in qua nemo prope mortalium impune uiuit, hæc omnibus natura est, ut sua cuique calamitas præcipue misera atq; intolleranda uideatur: inter omnes tamen hoc cõstet necesse est, infelicitatem me in tantum cæteras supergressum, ut prorsus hæc sit quæ fleri debeat usq; ad cæcitatem. Quid enim passus sum tam leue, ut nõ comparatio mei felices aliorum etiam miserias faciat? Graue est à piratis alligari, magis dicat hoc qui sciat quam cito capti moriantur. Alligatus sum, sed tamen miser magis queror quòd solutus sum. Indigna est impietas in suos, quæ quanta uersetur in hoc iudicio, uidetis. Sed mihi hoc quoq; querendum est quòd me & uxor nimium dilexit, & filius. Quid ego putarem in rerum natura posse reperiri quod orbitate acerbius uideretur! Non contigit mihi, quod cæteris miserrimum est, filium efferre. Parum est quòd iuueni singularis exẽpli causa mortis fui, & tam preciosa redemptus anima, senex odiosus morte filii mei uiuo. Parum est quòd mihi luctum meum fluctus nunciarunt, & aliud agenti patri subito ad littus orbitas appulsa est quòd miserrimum iuuenem toto iactatum mari, etiam, si nemo interpellasset, sero sepelirem: adhuc supremo prohibeor officio, & ne quid solatii contingat, perdo etiam matris misericordiam. Inuidit erranti corpori manum mulier, & piratis & tempestate crudelior: atque ut accedat dolori meo cumulus, quæ hoc facit, uxor mea est. Ne qs tamen erret ignotus, non est filii mei nouerca, sed mater. O factus ô cladibus nostris mutata natura. Mater ignem ultimum filio negat, & mulier quæ maritũ quoq; suum debilitata desiderat. Quis hoc de ista credat! Filium non flet funditus euersa, fulmen hoc gladiumq; non sentit. Comparet dolorem, quanto minore causa excæcata est! Huius iudices pœnæ ab ipsa morte repetite crimen. Ego sum, ego & alligaui filium meum, & infamaui: & ne non accedat grauissimi doloris comes pœnitentia, in illum mortiferum carcerẽ mersi. Quo fato parentes miser sortitus est, ut illi uitam pater, sepulturam mater auferret! Nã ut pietatẽ filii mei semel iudicẽ, patrẽ redemit. Si q. ego redierim, uxor irascitur, reddat rationẽ cur meis acceptis literis fleuerit. Atq miserrimus iuuenis quo magis tẽperare potuit officia! Lex parẽtibus in calamitate ferre opẽ iubebat, uterq; parẽs erat calamitate deuinctus. unus alũ succurrere utriq; nõ poterat, inuenit tamẽ ingeniosa pietas, & utriq; subuenit dispẽdio sui. Ipse uenit ad patrẽ, me remisit ad matrem. Hoc si defendendum est, agnosco partes meas, causam planctibus agam flere enim certe per legem licet. Aloqui diu laudare non expedit. Diligẽter defendere cõtrariũ est actiõi nostræ: ut impetremus, funus moratur. dũ nos litigamus, dũ circa cadauer nostrũ orbi examur, dũ agitur cã defuncti, dũ sepulchro lege præscribitur, dũ dantur legitima dicentibus tempora, putrescit interim corpus, nec totum in sicco iacet. Cadauer ab incursu auium ferarumq; totum miserantium corona custodit. Cõuenerunt etiam alieni parentes, totus in spectaculum populus effusus est & ignoto quoque corpori publica humanitas quasi quasdam fecit exequias. Deflent omnes homines, dolent: plurimorum tamen illa uox est. Iuuenis insepultus iacet. Miser nec patrem habet fortasse, nec matrem. Iam hominis figuram uetustas pene consumpsit. Iam lenta tabes in terram defluxit. Iam soluta cute ossa nudantur. Qualibet duraueris animo, non ferres tamen ista si uideres. Sed audire certe potes. Ille est filius noster, cuius spes ipsas amauimus, quem apud omnia templa & suis uotis duos superstitem precati sumus, à quo sepeliri optauimus. Ille amabilis infans, ille blandus puer, ille iuuenis etiam ante hoc crimen pissimus. Ille dum par fortuna parẽtũ fuit propensus in amorem tui. Mentior, nisi cum peregrinatio mea nos diduceret, maluit esse cum matre. Me per omnia maria uolitatẽ ut plus filio relinquerem, circũuenit sæuius ipso mari latrocinium. Describã nunc ego pendentem fluctibus carcerem, & catenas macie mea laxatas. & detrusam lateribus meis conijciam malorum carinam, & obrutam perẽnibus tenebris feralis loci cruentam cæcitatem! Ista uero, siquid pudoris habeo, tacenda sunt. Alioqui quis mihi ignoscet q. maritum accepi! Etiam scripsisse pœnitet. O literæ fletibus tremulæ. O parum alligatæ manus. O deflenda uxoris oculis epistola. cur indicam, cur scripsi quod uxor ac filius ultimum legerent! Vt incertum sit utrum me charius rediment, an lugeant. Cognita clade, rarissimi uxor exempli & prorsus talis filii mater totos effleuit oculos fontemq; illum perẽnium lachrymarum tantum cæcitas clusit. Si non tenuisset, filium uicerat. Continuus inde planctus, incredibilis mœstitia, assidua lamentatio fuit. Iuuenem nescio in me magis an in te futurum impium, si non redemisset, quem tu sic desiderabas. Ergo profectionem apparat, ut quoniam reddere matri non poterat oculos redderet uirum oculis chariorem. Sed uideli cet est quædam ultima calamitatum rabies, & nouissime in furorem uota ipsa uertuntur. Retinuit iuuenem, & epistolis meis legem opposuit. O uanæ figurationes, et pectora hominum alto errore

rore confusa. Nemo illam non putabat timere de filio. Itaque Iuuenis quod ad solatium pertinere credidit, commẽdauit amicis custodiam matris, substituit uici curæ suæ propinquos. Neq; enim alter usque ad reditum meum cæca uixisset. Quicquid humana ratio ualet, cõtulit. Si potuisset redimere oculos matris, qua pietate fuit, uicarios suos dedisset. Ipse profectus est solo comitatus animo, nec se putauit ire sine precio, quãuis ad piratas ferret inanes manus. Dicat aliquis, adeo domi nihil reliqueras? adeo longa ætate sic uixeras, ut ne precium quidem tui parauerisi? Si hoc ita esset, testor deos, de redemptione literas nõ misissem. Fuit unde redimi possem, Iudices, fuit: sed illud totum filius matri reliquit. Nauigat ergo ꝑ horridos fluctus, & gementia litora, & spumantes scopulos, & quacunque miser relatus est inauspicatũ metiens iter, prorsus omni nocte retentus, peruersis etiam uotis, qui optaret alligari à piratis, quos uitare quoque miserum est. Quærit hæc omnia impius ille filius pp parentes, quod non præstitisset frater fratri, nõ uxor uiro. Quid afferimus ultra? Nõ pater filio. Dii ĩmortales, cœli, maris, inferorũ præsides, qui mihi adhuc oẽs male experti, uos tñ solos habeo testes, q̃ inuitus redẽptus sim. Miserum me, perijt qui sciebat. Nam ut primũ peruenit iuuenis ad piratas afferens redemptionis meæ se preciũ, è ferali nauicula auidus exilijt, uicarias oblaturus manus. Strauit se ad genua singulorũ, & ut cupiditas fecerat blandũ, obsecrauit oĩbus precibus, miserabili planctu, & lachrymis pene maternis: nemo unquam sic ut solueretur rogauit. Nec sane difficile fuit impetrare à piratis captiuitatem, maior illi pugna mecum fuit. Non dignum illud spectaculum latronibus erat, cum pater filiusq; de uinculis contenderent, & sibi quisq; carcerem uindicaret. Ego iam usu defendebam meum, & in his annis iam maturã mortem asserebã. At ille contra, Ego te in calamitate deserã? ego alligatum relinquã? Et quo ad matrẽ redibo, quæ misera desiderio tui dies noctesq; fletibus iungit? quæ uiuere sine te non potest? Nõ dicebat tñ omnia: & cum assiduos planctus & irrequietas diceret lachrymas, adijciebat, Iam pene cæca est. fortasse si redieris, uidebit. In summa non recedo. Fas est mihi etiam inuitis parentibus pie facere. Non recedo. si perseueras, demus piratis lucrum. Aut uicarius ero, aut comes. Quantum inter hæc fleuit! quãdiu cecidit oculos suos! Si perseuerassem, duos excæcauerat. Obstupuerunt pietate tanta etiam latrones, & per immobiles ante uultus fletus cucurrit. Non tenuissent fortasse iuuenẽ, nisi redẽpturos parẽtes talẽ filium credidissent. Ipse in se transtulit ferreos nexus, et hilarior alligatus est filius quam solutus est pater. Supremum tñ, & nefas in æternũ, me iã catenatis manibus amplexus, postquam mei cura discesserat, Matrẽ, inquit, tibi per hæc merita cõmendo. Tu illã tuere, defende, ama, ne relinque: sic paria faciemus. Illic tu eris uicarius meus, si hæc feceris: nõ trasietur mihi fortasse mater, q̃ ab illa recessi. Sic in nauẽ filij mei male permutatus uector imponor, & quà usum oculi dederunt, ad piratas è puppe prospecto: curuus littora, & immẽsum sideribus fretum, & turritos urbiũ scopulos retro lego. Miserum me, quãdiu à piratis ẽt nauigatur? Mandata tñ tua fili peragọ, assideo, sustento. Immo me hercle tu assides fili, tu sustines, pp quem mihi ẽt huius propensior cura est. Dum recedere ab uxore nolo, filium nõ redemi. At illũ interim quotidie situs carceris strangulat, insident ossibus catenæ, exẽplum seculi in myoparone moritur. Mater, iã satis est. habes pœnas sup legem. sepelissent talẽ uirum ẽt ipsi piratæ, nisi eos conscientia scelerũ, metusq; pœnarũ ab oĩ littore arceret. Quod unũ poterant, fcđis proiecere uentis. Excepit minor matre tẽpestas, & (siqua dici potest calamitatũ felicitas) ꝓspero cursu cadauer tãtũ non ad ipsa maiorũ sepulchra depositum est. Narretur res seculo nostro diuersa, & nescio utra parte mirabilior. Filij corpus matri maria retulerũt, mater mari. Magna quidẽ parte agnosco culpæ meæ. Ego uxorem adduxi, & ne miserã dolore fraudarẽ, ipse meis humeris aduersariã meã usq; ad littora tuli. Et sane aduersus eũ prima uerba, orbitatis aiõ æstimantẽ fefellerunt. Quis aũt non dolentis affectũ putasset, cum diceret defuncto filio mater, Quid enim nauigasti? Quia maria ingressus es? Quid piratas petisti? Nã illa quidem uulgatissima orbitatis uox est, Fili, cur me reliquisti? Etiã cũ tota sup corpus incubuit, amplexã putaui. Etiã cum aduecti tollentibus manũ. Et hoc inquã solẽt facere matres, ut funus morentur. At ista legẽ recitat, & in cadauer filij perorat. Tace, tace misera, ita tu istud optasti? Sola s. calamitatibus nostris adhuc deerat culpa, ut cũ sæuitia nimis quoq; felicitatis turpis sit, procedat inauditum antea mõstrũ. misera, crudelis, siquid irati dij reliquerunt, siquid infelicitas oblita ẽ, suis manibus perdere cupiat. Detracta est fortunæ inuidia, qũ suo quoq; iudicio mater post amissum filiũ parum misera ẽ. Lachrymas ipsas nouissime perdo, inanis domus libitina plangitur, derisus designator redit, refertur rogus. Inter hæc ciã non gemitus ullus matris, nõ lachrymæ, non questus. Putes appulsum ad littus aliquẽ esse piratã. Vnde hũc illi aĩm? Si mala sua ideo non sentit quia non uidet, & hoc boni cæcitas habet, eruat aliqs oculos meos. Sed tenebræ corporis affectibus non obstant. Estne hæc uxor mea? estne ille filius noster? Liceat dubitare, si fieri potest, & sane uix iam dignoscendam speciem uetustas reliquit: sed attritæ manus, & tumida uestigia uinculorũ, & testis longæ captiuitatis macies, infelicia argumenta, consenuit. Miserum me, certus luctus est. Filium agnosco, uxorem non agnosco. Ergo quoniã de iure longior pugna est, & nobis festinandũ: sint primæ precũ partes. Adeste uniuersi utriusq; sexus parentes, dũ matrẽ in exequias filij rogo. Per matrimoniũ uetus, & per mutuã charitatẽ quæ utrique nostrũ magno constat, adijcio, p cõmune pignus, p annos pariter actos, & beneficio filij plures, p meum in te obsequium, iã mei miserere, cuius soles. Crede mihi, hoc quod patior, carcere peius ẽ, captiuitate crudelius. Mea ista pœna est. Quid tibi tãtum mali fecit? Quid offendit? Certe ego te non reliqui. Iã si totum affectũ in hunc consumpsisti uirum, & oĩs per oculos misericordia effluxit, tulerit sane filius noster merito pœnas, dederit spiritũ supplicio, nihil de præteritis loquamur, qđ postulauit Cicero ẽt ab illo crudelissimo Siciliæ tyranno, mors sit extrema malorũ. Quod quidem cũ pmissum non esset, pernoctabant ante ostiũ carceris precio redimentes sepeliendi potestatem. Quid? tãdem hoc M. Tullius, patres, matresq;, promeruit. tu uende saltem, quod sub Verre crudelissimũ fuit. Certe ego filiũ redimã, nec mihi precium diu quærendũ est, habeo manus. Nihil moueris nunc & debilitatem tuã iactas. Singulare fœminis exemplũ ostendi narrariq; desideras: sepulturã filij maritus à te impetrare nõ potuit. Vade hercule si libet, et corpus in fluctus repelle. Aut si parũ celebri loco uidetur abiectũ, inijce manũ, & ne nimis te satiet alienũ ministerium, ipsa potissimum trahe. alterã manum cadaueri impone, altera duc qua frequentissimum rotis iter est, & nigra limo uia. Proterat miserum onustũ uehiculũ, & sanctissimum pectus ungulæ rumpant. Ipsa quoniam defeceris oculis, elisum caput, & oppressa ponderibus præcordia manibus tuis pertracta: si quidẽ audeas, istis ẽt lacera dentibus. Litigamus, consistimus, in diuersum abimus. Nẽpe cũ uiceris, oĩa paria habebimus præter aĩum. Non sepelies? uide quæso, uide ne dum litigas, arenam fluctus ageret, inijciat humũ misericors populus. Obstas? si cuius clemẽtia tumulum fecerit, effode: & cũ talis sis mater, aude indignari, & exclama, Magis amauit patrẽ. Cruces succiduntur, pcussos sepeliri carnifex nõ uetat. Ipsi piratæ nihil amplius q̃ ꝓiiciunt. Mater (q̃q̃ hoc no-

men profanari nefas est)si perseuerat esse filij sui nouerca, ut hac crudelitate uideatur digna, quæ orbitatem suā non intelligit, si ultra hostiū affectum, qui cæsos acie sæpe tumularunt, ultra tyrannos, ultra latrones, parum habet non sepelire, nisi aliorum quoque officia præciderit, & tantū nō petita ex fluctibus aqua restinguit ignem, si adeo non genuit filium, sed effudit, & illo īfelici partu ingratum uteri pondus exposuit: licet imputet nobis ut uolet, qđ tuer. non potest, singulare mariti desideriū, dicam tñ quod sentio, excusatius odisset uirum q̃ filium. Quanquā in hoc mutuæ charitatis affectu paria fecimus: illa oculos pp matrimonium neglexit, ego filium uicem cæcitatis orbitate persolui: tñ, quod inter hæc quoque mala priuatim doleam necesse est, oēm illā quā cōtraxerat, perdit opinionem. Iam inimici mei triumphant, iam passim loquuntur, Illa exēpli mulier, illa sæculi decus, uirū redimi noluit, nec filium sepeliri. Equidem iudices ut sentio, neminem non mortaliū fauere hoīs sepulturæ conuenit, quia hæc una res est cuius exēplum ad oēs pertineat. Ideoq; non nisi ab ultimo parricidio exigitur pœna trans hominem. Etiā siqua sunt iura quæ obstent, si tñ angustus saltem detur accessus, per quē intrare humanitas possit, uera clemētia occasione contenta est. Siue oīs in defunctis sensus perit, & ad operiēdam fœditatem, subtrahēdamq; dolori materiam, mortui uiuentiū causa sepeliūtur: seu cū ad infernas sedes anima migrauit, iustus hic luce uiduis honos, & à suprema facē (ut uates ferunt)petitam ulterioris ripæ stationem contingunt, quæ uera esse & credo miser, & opto, cito iturus ad filium: certe rerū natura ut in generandis alendisq; hominibus quæ necessaria erant, ex se ipsa prospexit, ita cum rursus opus suum resoluit, corpora nostra quāprimum reducere ad principia festinat, ut desertis etiam locis circa cadauer tracta imbribus terra concrescit, aggerant puluerem uenti, & liquefacta multa die mēbra paulatim humus bibit, ēt si nullus operit. At ipsa longo tpe in terram ossa desidunt. Nobis uero aduersus exanimes genuit non solum misrationem, quæ cogitationi nostræ subit, sed ēt religionem. Inde ignotis quoque corporibus transeuntiū uiatorum collatitia sepultura, inde iniecta ab alienis humus. Facinus indignum, cum hæc ita sint, sepultus esset filius meus, nisi incidisset in matrem. Et hæc iudices non ideo ego dico, ut affectu iura corrūpam, neq; uobis præcipio, sed aduersariæ exprobro. Legē quidem istā quid ni horreā, cum id unum miserrimo iuueni sit obiectum, q̃ in calamitate non deseruerit patrem? Sed quatenus luctus nostri in ius uocantur, & flenti disputandum est, & orbitati suæ mater irascitur, superemus quam exorare non possumus. Ecquando duorum hominum miseriora uota uidistis, ut de his pater si uicerit, filiū suū efferat: mater si uicerit, abijciat? Quæ tñ lex est? Qui parentes in calamitate deseruerit, insepultus abijciatur. Oīs nobis in hac prius causa iudices de scripto & intellectu legis contentio est, utrū uerborum ambiguitate, an uoluntatis fide stādum sit. Pars enim aduersa id nititur, parentem fuisse in calamitate, eam quæ deserta sit, cuius rei pœna est, abijci insepultum. Quid tum fuerit in causa, quid sit postea consecutum, quomodo legem intelligere conueniat, subterfugit dicere, neque à uestigio scripti recedit, sed nuda recitatione contenta est. Nos neque omnibus personis, neque omnibus cæcis scriptam esse legem, & inueniri iustas ac necessarias recedendi causas, & cui rei semper ius satis plenum est, bonū animum fuisse, postremo non hoc esse deserere contendimus, atque eo causam dimittimus, ut non sit absoluendus adolescens, nisi etiā laudandus. Qui autem dubitat an scripti uoluntatem sequi conueniat, is mihi uidetur quæstionem tentare incertus qua de re. Ideo pauciora adyciam, q̃ uobis quoque (si ita pergitis)afferet quandam cauillationem ista sermonis ambiguitas: ac uideri poterit omnem actionē partis aduersæ prima statim recitatione subuertere. Nam lex cū dicit, qui parentes in calamitate deseruerit: rursusque cum dicit, insepultus abijciatur: non utique id significat, ut nō liceat eum sepeliri postq̃ proiectus est. Quare aut mihi quoque permittite sic agere quō nolo, aut (quod magis uestrā religionē decet)indignam sanctissimis auribus uerborum captionē ex utraque parte præcidite, et cum filium singularis exēpli probauero, fortiter sentite nullā unquam à maioribus nostris pœnā scriptam esse pietati. Atq; in eo quod primum posuerā, non ad hanc rem ptinere legem, non diu uersabor, neq; dubitatione, quam non habet, afferā moram. Neq; enim puto si ætas impediet infantem, ualetudo ægrum, Resp. legatum, dux militem, nihilominus obstricta crudelitas non accipiet rationem necessitatis: & cum semel apparuerit patere in eiusmodi causis defensionem, potero plane esse securus: nec timebo ne teneri uideatur filius meus, si non potuit omnibus succurrere, dum in ipsa lege occupatus est. Pater alligatus est, mater cæca est, unus utrique filius, magna locorum distantia, habet lex in medio debitorem. Duc ad utrum mauis, ad utrūq; non potes, nisi hanc conditionem misero imponimus, ut quicquid fecerit, proijciendus sit. Si exierit, mater sepeliri uetabit: si remanserit, pater. Non dubito fore dubium, quantus in hac lege fuerit & mihi usi forte (ut oīa iniquē iniusteq; cōquiritis)hic quoque unius occasione uerbi aliud putatis iuuare parentes, aliud non deserere. Id est, de hoc dubitare uultis, utrum parentibus ubique ferri oporteat auxilia, ut ego existimo: an uero nō mereatur adiutorium, nisi qui præsente filio miser est. Nam si deserere in calamitate, nihil aliud putamus esse, quàm à misero discedere, duo simul scelera permittimus. Primū illud, ut ēt qui aderit possit impune nihil præstare, si quidem absolutus est hac lege qui secū dum miserum stetit. Quo quidem modo non adiutores calamitosis parentibus filios damus, sed spectatores. Dehinc accidit illud uel grauius, q̃ cum rerum necessitas quotidie nos diuidat, si quedam fortuna parentes nos deprehenderit, quāuis exiguo diuersis spatio impune opem non feret, non succurret, ut hac saltem se calūnia defendat, Non reliqui, non abscessi: neque pede, quod aiunt, uno à parente discessi. Solutus erit omni auxiliandi necessitate, quando uestra interpretatione, absentia, impietatis occasio est. Hoc noluisse legumlatorem putamus, ut natus ex uobismetipsis in rebus aduersis præsidium parenti labore atque præstantia solueret, lucis usuram ubicunque: nisi forte non sumus parentes nisi palam. Quid est ergo non deserere? Opem ferre, non deesse. Omnia hæc enim eo spectant, ut auxilio liberorum tuti sint parentes. Quod cū ita sit, tam ad me lex ista ptinuit quàm ad matrem. Duo unum uocabamus, uideamus quo iure debuerit. Poteram quidem fortiter dicere, Pater iussi. Hoc nomen omni lege maius est. Tribunos deducimus, candidatos ferimus. Ius nobis uitæ necisque concessum est. Si non fecerit quod iubeo, non deferā illum ad sepulturā. Necesse habuit parere. Non deseruit, sed abductus est. Crede, non contēptu tui uenit in carcerē. Sint sanè iura paria, sedeatq; medius inter duos iudex: nō cōparabo personas, quāuis apud oēs gentes plus iuris habeat pater. Sit sanè natura cōis, non imputabo q̃ nomen dedi, q̃ familiam, quòd impēsas, quòd dum illi acquiro, captus sum. Non indulgentiæ discrimen excutiā, de qua iam lite concessum est. Fuerint quidem ista faciēda, sed ego ius meum reprimo. Inter duos parentes cæcus affectus est. Exorabit qui prior rogauerit. Tpe certe uinco: ante miser esse cepi. Tu adhuc integra es, ego iam alligatus sum. Tu sana in domo, ego iam pene defunctus in carcere. Tibi adhuc non opus est filio, ego iam rogo. Nempe calamitas tua nata est post epistolam meam. nisi te flentem cōsolari filius noluisset, ante cæcitatē tuā exisset. Noli mirari si te gratia uinco,

ante

ante exoraui filium, quàm tu rogares, Si quisquã figuratione quadam in hac malorum conditione iudicem ponat, fortuna quæso absit, cuius tãta calamitas fuit. Abstulerat quidem tibi oculos nimius affectus, & de quinque rerum sensibus pars una cessabat, & tenebras etiam saluis luminibus alternans continua nox duxerat. Maius est tamen malum quod sic fletur. Nam ut merito queri possit ablatas uidendi uoluptates, impeditos rerum actus: tamen si non iniqui iudices sumus, nec ambitiõe miseri sunt qui mederi possint, referam, non solum qua uincenda mihi, sed magis etiam qua consolanda est. Nam quando omne tormentum corporis abest, dolorque membrorum, qui totam cogitationem in se rapit, feliciter cessat: superest ut cruciet nimium ocium, & assidua quies. res si non sint necessitate iucundæ. Nam uisus damnum sarciunt reliquæ uoluptates, odor, gustus, tactus, auditus: quibus tametsi deesse summam fatendum est, non est tamen maximæ calamitatis loco numeranda parum plena felicitas, Domus certe propria, lectusq; genialis, cõuentus propinquorum, sermo amicorũ, ipsa (quod raro contingit) honesta calamitas, & in quacunque fortuna beata libertas, tot uoluptates obruere possint unum dolorem. Nam lucis desiderium si malis meis compares, etiam delicatum est. Non enim aliquid rerũ natura genitura est spectaculo nostro nouum, ac non quicquid speciosissimum pulcherrimumq; uisuri sumus, uidimus: Nẽpe quotidie nox oritur, & æquam temporum portionem inuoluit obscuritas, & ex parte sui ipsa quodammodo cæca natura est. Cui alienis oculis uti licet, audire, imperare, cuius ministerijs officia non desint (non ei defuerunt, nisi se erigit, & fortunæ suæ rãtionẽ reddit) miser non est, præsertim in tam bona cæcitatis conscientia: animi uitio miser est. Non debet dolere quippiam qui potest gloriari: quanquam cuiuslibet & quacunque causa hunc incursum passæ leuius est tamen malum fœminæ. Non enim nauigatis, non legationem obitis, non frequenti peregrinatione uariatis aspectus: non militaris uos, non forẽsis ratio deducit. Alioqui semper estis intra domum, uno plurimum in loco, leuibus officijs affixæ. Tuum quidem affectum si bene noui, nulla magis causa cæcitatem doluisti, quàm quòd ad redimendum maritum ire non posses. Hæc tua calamitas erat. æstimemus meam Nulli quidem grauior uisa est quàm tibi: audi tamen quàm multa in illis epistolis non scripserim. O fili, in quibus te malis reliqui! Iam illa principalis ac maxima dono deûm cõcessa libertas, nec hominum solum, sed ferarum uolucrumq; sensibus fixa & ingenita, primum spolium fuit. Me ipse perdidi, teneor uenale mancipium, & ciuis Romanus merces fio, & libertatem senex dedisco, & natus ingenuus uenire opto. minimum est, habitamus in fluctibus. hyberni nos feriunt uenti. non statio, non sedes, non quies, sed quod malorum meorum maxima portio est, tam miseri sunt etiam domini mei. Sed cito prætereunda est memoria propter me uxori grauis, mihi propter filium. Transeo hirsutos hostiũ uultus & immanium barbarorum feros fremitus, tantumq; mihi quotidie esse metuendum, quantum pati captus, audere pirata potuisset. Nihil est desiderio suorum grauius: timui ne quem ex meis uiderem. Nihil tempestate minacius, quotidie naufragium optaui. nam mortem, confitebor, senili inertia una causa minus cupiebam, ne defunctum nemo sepeliret. Quam uestem relictam captiuo putas, nisi quæ præda non erat? quales epulas cibosq; præbent, qui ipso rapto uiuunt? Nam illa quidem satis digna quæ dixerit, udum carcerem, & inundatam sentina nauiculam & impositum nuda trabe irrequietum latus, reuinctas post tergum manus, alligatos tanquam esset qua fugeremus, pedes! Solæ in carcere tenebræ iuuabant. Sæpe de auribus questus sum, quæ sonum flagellorum, gemitũq; cæsorum, quamuis impexis obrutæ comis acciperent, dura metus sui exempla. Miserum me fili, nempe morbo perlisti. Compara terram mari, domum naui, lectulum carceri, libertatem seruituti, desiderium oculorum totius corporis damno. Quò nos longius ducit calamitatum nostrarum misera contentio! Cæci etiam litigare possunt, captiui nec uiuere. Verum hæc etiam si in æquo ponerẽtur, multum tamen in alteram partem debuissent habere momenti, quòd plus mihi poterant prodesse quàm tibi. Et labori incumbere oportet, ubi effectus promittitur. Stulta cura est, quæ spem non habet. Ego redimi poteram, tu sanari non poteras. Qualiscunque ista calamitas, inemendabilis cecidit: non remedium accipere, non uicarium potest. Assedisset. s. lectulo inefficax sedulitas, et acceptis epistolis meis iuuenis filius nihil aliud quam cũ matre fleuisset. Quia profectus est, alterius tantum parentis calamitas emendata est. Si remansisset, & matrem cæcam haberet, et patrem captiuum. Adijcio quòd tibi nõ necessaria filij præsentia fuit. Assidere enim, cibos ministrare, manum porrigere quilibet poterat. Mentior nisi factũ est: me ab illis captum, tam dura conditione uenalem, quod utique in confesso est, nemo alius redemisset, quàm filius meus. Et ego sic ago tanquam hæc tantum filius propter me fecerit, quanquam in hoc litigatu quodammodo tibi ipsa excidisti, & quanquã id agas, ut merita tua iniuria uincas, & nouum induisti rigorem, non prohibeo tamen testimonium. ad redemptionem meam filium ipsa misisti cum sic plangeres, cum mortem precareris, cum te omni uiduatam uoluptate clamares, cum sæpius gemeres captiuitatem meã, quàm cæcitatem tuam. Non erat illi ferreum pectus, nec cor silice concretum, ut hæc pati posset æquo animo. Tu filium prima docuisti sibi non parcere potius quàm plus flere, potius quàm ipsam rescindere cæcitatem. Profectus est, maritum tibi reddidit. O crimen graue. Si hoc ante fecisset, uideres. At retinere non potuisti. Nõ dicam tibi, habet pietas impetum suum, nec ullum dominum nouit affectus: nec ille te potuit retinere ne fleres. Audi qđ est uerius, aliud putant. Non erat credibile obstare te redẽptioni meæ: interpretatus est maternum metum, & maris domui nostræ male experti periculũ credidit, timens ne si tibi non paruisset, nemo non uos putasset colludere. Cæterum me poterat non redimere, cũ tu clamares, Cæca sum, oculos desiderio uiri perdidi, solitudinẽ ferre nõ possum. Ita ille ad redemptionem meã excusatus profectus esset, si me minus desiderasses! Dubitatur an tua causa fecerit? & filium & uirum habere non poteras: reddidit tibi quem magis amabas. Siste iam lachrymas, maritum reducem & incolumẽ accipe Quid irasceris? Quæ tãta mutatio est! quis hoc crederet! Quereris discessisse quem odisti, cum eũ redisse nolis quẽ diligis. Atqui si (ut supra probauimus) is parentes in calamitate deserit, qui opem non fert, & (ut nunc ostendemus) optimus filius corpore suo adiutoria matri redemit profecto, opem tulit. i. non deseruit. Nam si, ut ante dixi, ne uestigio quidem abisse à miseris licet, ne ipsorum quidem causa qui adiuuantur, discedere fas erit, nec cibos saltem petere, aut alia usibus necessaria parare continget. Si uero dum adiuuatur parens, nihil refert ubi sit ille qui adiuuat, quia præsens cura exhibetur: quicquid tibi ego præstiti, ad authorem muneris, id est ad redẽptorem meũ transferendũ est. Non assedi, non consolatus sum, non ministraui, nõ tuli, nõ deniq; totus tibi rediui. Verũ fatẽdũ est, si desertã te putas, mea culpa est. Sed iã tẽpus ẽ ista quæ non excusata debent uideri, uerum pulchra atq; magnifica, animo maiore defendere, & cum iudicium agatur exempli, tandem causam suam intelligere. Hoc saltem habebis miserrime fili, quòd honoratis cõtingere funeribus solet, defunctus laudaberis. Omnia licet huc reuocemus præterita, & ad canendas uiuis laudes uniuersorum uatum scriptorumq; ora consentiant, uincet tamen res ista mille linguas,

ipsamque, si sit aliqua corpore uno, facũdiam materia superabit, etiam si nihil dixero nisi quod obiectum est. Lucem libertatemq; patri filius reddidit, & (quod ante inauditum est) magis me amauit quam uellem. Ingressus est maria, in quibus iam minimum periculi tempestas habet: & quod inter ista difficillimum est, amore mei uicit etiam matrem suã. Tace nefaria lingua, ergo tu ista laudas? Obtulit se captiuitati, quia sciebat graue esse alligari, malis patris successit. Subit libẽs pœnam pietas etiam sceleribus grauẽ. Tu melius uxor, quæ factu-um retinebas. Cõparate nũc, siquis patrem per hostes solus tulit, qui cum uenientia in patrẽ tela excepisset, simplici tamen morte defunctus est. Vnũ legimus, qui uicarias pro patre non quidem piratis aut mari manus obtulerit, sed ubi redimi posset. Me miserum, dicendum est quod hoc ipso admoneor exemplo, in honorem pietatis etiam dãnati sepeliuntur. Hæc alij laudant, ego queror. Te quidem iuuenis omnia secula loquentur, & admirabile exemplum tenaci memoriæ traditum, in ipsa astra sublimem pennata uirtus feret. Sed mihi ista laus tua caro constat. Nõ erat satius lectulo matris incumbere, & in huius ministerijs deditum secura otia impendere? Soli tibi contigerat ut posses patrem excusare, non redimere. Me interim, ut ceperat, tabes lenta consumeret. Me, quæ debebat sola, senem mors redemisset: & cum exanime corpus in fluctus esset abiectum, si contigisset similis tempestas, qđ æquius erat, tu me fili sepelisses. Fefellit te ingenitus honestis animis gloriæ amor: spes tibi ꝑpetuæ laudis ĩposuit. Vbi uirtus? ubi pietas? Peristi miser, et male audis. Nõ morienti pater assedi, non ægri caput molliori sede cõposui, nõ fatigatũ latus mutaui, non spiritum excepi. Absens, extinctus, euersus, mortem tuam inueni. Nemo ægro uincula laxauit, nemo manus ferro sordidas ad accipiendos remisit cibos. Tantum catenarũ causa solutus es, neglectus, despectus. Quidni talis senis uicarius? Inter tot ardentissima febrium desideria, non habuisti quẽ posceres. quo modo te uincula composuerant, iacuisti: matrem, patrem, propinquos tantũ cogitasti. Nũquid indulgeo mihi, quòd te puto expirasse in carcere meo? Nondum matri satisfactũ est. Quoniam pœnas à cadaueribus exigis, audi sequentia tempora. Mors ipsa filij tui naufragum fecit, per tot fluctus uolutatum corpus inuenimus, tot illisum scopulis, tam spaciosis tractum arenis, nunquam tamen infelicius, quàm cum ueni in terrã. O quàm graue est mori? quanto grauius, quòd ego uiuo superstes filij mei! Viuo omnibus dijs hominibusq;, sed ante oẽs mihi, & inuisus, & infestus, & uxoris quoque pietatem perdo. In funere filij diuortium fecit. Video hæc rerum naturæ bona, quæ filio abstuli. Omnis me ætas mei admonet luctus: senectus, ad quã nõ peruenit: misera pueritia, quam nunc transiuit: adolescentia, in qua perijt. Supersum, ut, si felicissime cesserit, rogum meum uideam, & edaces circa corpus filij mei flammas. Si hoc non contigerit, nigrũ cadauer, & deforme etiam ignotis spectaculum. Inter hæc mala credetis puto si dixero, Vellem oculos non habere. Quid nunc amplius? Ad te uxor preces conuertam irritas, male tentatas? Tu uero perge, & bono tuo utere: felicem te, quòd in hac fortuna irasceris. Ad hos confugiendum est. Per communes casus, per calamitatẽ meã, humanæ calamitatis exẽplar, ita uos coniuges uestræ amẽt, non sic deserant, ita hoc orbitatis meæ ultimum exemplum sit, ita uobis habere tam pios filios non necesse sit, misereamini. Si uicariũ accipitis, me proijcite. Non inuidiosæ preces sunt, nihilominus impero. Non læta sententiam uestrã sequetur gratulatio, non ad templa deducar, sed ad sepulchra. Etiã cum uicero, flendũ est. Si uero uincimur, ibo in litus miser: planctibus aues abigam, aut me corpori filij mei uelut tumulum imponam. Iacebimus duo insepulta cadauera. miseris obijciam, aut circa singulorum domus ad genua prætereuntium ibo: & recepto iam miseris more supplex, non cibos petam, non stipem mendicabo terram, & collatas miserantum manu glebas: aut (quod certe licet) filium in mare proijciam. Iam crudeles aquæ, & uenti male secundi, reddo uobis uestrum beneficium. Fer te quolibet, licet ad barbaros, licet ad hostes, licet ad piratas. Fortasse aliquis uetabit sepeliri, certe (quod sciam) nemo prohibebit:

TORMENTA PAVPERIS, DECLAMATIO. VII.

ARGVMENTVM.

Liberum hominem torqueri ne liceat. Pauper & diues inimici. Pauperi erat filius. Nocte quadam pauper cum filio reuertebatur. Interfectus est adolescens. Offert se pauper in tormenta, dicens à diuite eum interemptum. Diues contradicit ex lege.

PRO PAVPERE CONTRA DIVITEM.

SENTIO Iudices plurimum detrahi calamitatibus meis miserationis, quòd ad uos detulisse uideor nimiũ fortẽ dolorem, & tristissime orbitatis inde quoq; accessisse nouitatem, quòd cum aduersus me tam grauia & crudelia deposcam, patior inuidiã hoĩs exigentis aliena tormenta. Non possum tñ uel in uobis approbare qđ patiar, ꝙ mihi non est relicta miseri patris infirmitas. Percussorem filij mei uidi, & miserior sum q̃ si nescirẽ quis occidisset. Fateor igitur iudices, ipse miror unde ad hoc probationis genus repente confugerim. Veneram tanquam nunciaturus indubia, manifesta: nec alium expectaueram publicarum suspicionum de filij mei morte consensum, quàm si percussorem uideretis omnes. Hic hic ut torquerer inueni. Postquã satis non uidebantur explicare uerba quod uiderã, confugi ad fidem doloris. Quid faciã, si temeritates quoque nostras conscientia reorum non potest pati? Intellexi miseratione factum, qui ut torquerer exegeram, ex quo me diues nõ putat aliud in quæstione dicturum. Neque ego iudices qu nquam uestrum dubitare crediderim, ex qua conscientia, qua trepidatione descendat, ut quis torqueri nolit inimicum. Quos nunc putaris cruciatus diuitem pati, quem dolorem, quòd hoc mihi negat? quã uellet ideo tantum filium meum non occidisse, ut mihi posset indulgere tormenta? An hoc creditis iudices diuitem facere legum libertatisque respectu, & reum pro exemplo esse sollicitum? Ille uero nũc laceratur, & sic magis nostro dolore fruitur. Operæpreciũ est inimico negare tormenta, cũ feceris ut uelit ipse torqueri. Illud igitur à uobis iudices infelicissimus oĩum mortaliũ peto, ne cũ inaudita, incredibilia passus sim, misereri uelitis corporis mei: crudelius et indignius est q̃ torqueri, nõ ĩpetrare tormẽta. Est aduersorũ meorũ & ista nouitas, ꝙ necesse habetis ea mihi ratione succurrere, qua odissetis aliũ. nec qcq̃ est hoĩe infelicius, ꝓ quo tormẽta sunt. Percussorẽ à me filij mei uisum cẽ cõtẽdo. Facinus ẽ hoc uos nõ deprehẽdere, si mẽdaciũ est. Facinus hoc me nõ ꝓbare, si uerum est. Quod ad me quidem iudices pertinet, orbitatis meæ repeto præsentiam, & noctem illam rursus ante oculos meos co-

giationes reponunt. Iam mihi uideor & in tormentis esse confessus Filium Iudices habui sicut erecti ac sublimis animi, ita qui nondum suos haberet inimicos. & quem nemo adhuc nisi causa tanti mei doloris occideret. O parentum misera cõditio, quàm nouis inimicitiis; patemus insidijs. Nos exasperamus, nos offendimus, inimici tamen liberos nostros oderunt. Quis hoc unquam iudices simulationum inuenisset ingenium, ut eodem aliquis excogitaret animo & quod parcit, & quod occidit? Reliqua iudices non debeo nisi in quæstione narrare. Felices illos in mei comparatione patres, qui perisse liberos suos nuncijs credunt. Ego sum inaudita malorum nouitate perculsus, cuius unicus ideo tantum occisus est, ut uiderem. Reuertebamur nocte pariter, sicut omnia nos uitæ ministeria iungebãt: & homines quibus non seruos præstabat fortuna custodes, tuebamur pauperem mutua pietate comitatum, inuicem sustinentes, inuicem innixi, nec nisi magna percussoris diligentia separandi: cum diues medio noctis horrore stricto mucrone prosilijt, & stupẽtibus attonitisq; miseris confodit illum fortiorem: illum qui fortassis aliquid in mea morte fecisset. Confiteor iudices, nihil tũc oculorum meorum diligentia, nihil egit cura miseri patris. Percussor noluit agnosci. Vos nunc ciues, uos omneis humani generis affectus, miserrimus interrogo pater. Suadete quid faciam. Hunc quem uidetis circa me sanguinem, de filij mei uulneribus accepi. His manibus labentis uitæ membra sustinui. In oculis meis adhuc uultus illius morientis herent, auribus uerba super cadauer habita inimici exultantis. Fidem tormentorum, quousque percussoris filij mei conscius ero? Aperite pectus istud, & totum de uisceribus meis latronis egerite secretum. Vidi, & mihi non creditur. Vidi, ita possim & in tormentis idem dicere. Aut si compono, si fingo, urar, lacerer, & non probem. Si uidetur, torquendus sum iudices ut hoc desinam dicere. Nec me iudices fallit quantam molem accusationis etiam in manifesta ueritate susceperim. Diuitem detuli reum pauper inimicus, occisi pater: & postulo ut mihi credatur testimonium in mea orbitate dicenti. Itaque non deprecor quo minus mihi uelitis irasci donec probem. torquete tanquam mentientem. Lex, inquit, liberum hominem torqueri uetat. Per fidem Iudices, quis non hoc eum respondere credat, cuius tormenta poscantur? Neminem Iudices credo dubium, legem quæ torqueri liberum hominem uetat, hoc prospexisse tantum, ne quis torqueretur inuitus: & iura quæ nos à seruilium corporum conditione secernunt, impatientiæ tantum succurrisse nolentium. Omnium beneficiorum ista natura est, ut non sit necessitas, sed potestas. Quicquid in honorem alicuius inuentum est, desinet priuilegium uocari posse, si cogas. Cuncta, si uidetur, iura percurrite: nusquam adeo pro nobis solicita lex est, ut quod præstat, extorqueat. Dedit cæco talionis actionem, non manus recusantis impellit. Iniuriarum cædis agere permisit, sed non cogit inuitos. Adeo penè leuius est ultionem perire, quàm potestatem. Genus seruitutis est coacta libertas, & eadem iniquitas, quicquid de inuito homine facias. Vis scire quid lex ista prospexerit? Non exigo ut torquearis. Quàm multa dij deæque non minus sunt iusta quàm lex exigit, quarundam inuidia rerum, ut uinci se magnitudo patiatur? & quicquid accidisse mireris. tantundem poscit in ultione nouitatis. Filius in conspectu patris occisus est, torquete securi, nihil iniquius fieri potest. Ignoscant persuasiones, si facinus istud omnium illicitarum rerum consumpsit inuidiam. Et unde tormẽtis salua iustitia est, plus est de quo quæritur, quàm quo modo quærendum est. Nullum debet inimicũ uideri genus probationis esse quod solũ est. Et quod potuit prodesse seueritati, nunquam nocuit exemplo. Sufficit libertatis reuerentiæ, quod torquetis inuiti, quòd contra me non alius inuenit. Liberum torqueri non licet. Hoc est iudices propter quod filium meum diues coram me non timuit occidere. Filium igitur meũ in conspectu meo occisum esse contendo. Quid dicitis? Ita non erat contra proclamationis huius fidem, si nunc agere possem quietum modestumque miserum? Vultis, cum hoc uiderim, tantum testimonium dicam? Mirum hercle, si scindo uestes, nudo corpus, ignes, flagella deposco? Insaniat necesse est pater, cum solus hoc sciat. Fallitur iudices quisquis hoc quod postulo, contemptum, quisquis audaciam uocat. Filius urit, exagitat, & inter tormenta fugio dolorem. Si mentientis est uelle torqueri, inuenite quid facere debeat qui uerum dicit, & non probat. Mentiris, inquit. Bene quod & tu fateris non esse mihi sinè quæstione credendum. Et quas per fidem mendacio meo causas diues assignas? Ignoro percussorem, Deinde te potissimum de quo quererer elegi An scio, & simultatibus nostris occasionem orbitatis indulgeo? Decipi me non potuisse manifestum est. Filius meus, cum pariter rediremus, occisus est. An dignoscere percussorem nocte non potui, cum percussor potuerit eligere, fugere? Quid ait? Iuuenem meum alius occidit, & tu mihi solatium ultionis imples? Te accuso scilicet, ut interim nescio quis ille effugiat, euadat. Quod tu mihi genus furoris assignas, ut maximi sceleris ultio pereat falsæ accusationis incerto? Homo qui me uidisse contendo cum occideres filium meum, nisi de te uindicor, non reliqui mihi ut hoc de alijs probarem. O te extra omnes humanorum pectorum affectus inimice sepositum, nunc qui me putas posse mentiri? Perdidi infelix illum chariorem pauperibus affectũ. Succurrere mihi putas quòd aliquando dissedimus? Falleris, deciperis. Hominis cuius occisus est filius, unus inimicus est. Sanè possit aliquis hanc doloris dissimulationem mẽdacio perferre uerborum, torqueri uolo. Nihil est tanti nisi uerum. Videlicet inter ignes ac flagella sufficit mihi si dixero, hic est inimicus animæ, qui nobis subinde maledixit: hic ille contumeliosus, ille impotens. Ego nescio an mihi possit in quæstione sufficere quòd uidi, & quòd inimicus mẽ contendit ideo uelle torqueri. Tormenta postulo. En ad quod confugiat homo qui se sciat posse mentiri. Nulla est ratio quæstionum relicta mortalibus, si adiuuant contra ueritatem, & sublata est de rebus humanis necessitatis huius utilitas, si iam tuetur ultro, explicatque fingentibus. Hucusque durant artis ingenia mortalium: & licet sit aliquis secreti firmitate compositus, hominem tamen ultra non sequitur animus. Non uacat asserere quæ finxeris, tunc cũ uix prodest & uerum fateri. Et nemo non contra id torquetur, quod dixit ante tormenta. Non refert, cuius ad equuleum hominis persuasionem, quas silentij afferas causas. In quæstionibus tantũ corpora sumus, & nemo non contra aliquem torquetur affectum Exigam quæstionem, an recusem? Quid interest tormentis breui futurus similis homini qui fateatur inuitus? Nouũ iudices inauditumq; rebus humanis aperitur exemplum. Nemo unquam ideo torqueri non debuit, quia mentiretur. Sed si fas est iudices dubitare de fide quæstionum, alius debet esse suspectus, ille scilicet in quo seruilium pectorum recessus, in quo uerniles excutiuntur artus. Quoties tortori est rixa cum membris, tum cruciatus agnoscit assiduis supplicijs durata patientia, & homini non est noua res dolor corporis applicati, quod scissa laterataque ueste primum ferre non potest pudorem, quod nescit ad flagellorum uices membra componere, nec ullo uerbera frangit occursu. Nos inquam sumus quos leges superuacuum putauere torqueri. Vnde nobis inter ista secretum? In tormentis libero homini opus est patientia, ut uerum dicat. Sed, inquit, ideo torqueri non debes, quia exigis ut torquearis. Aliud sunt inimice tormẽta, aliud uelle torqueri. Felices illos qui recusare uoluerunt. Meretur clementiam & fauorem quisquis ad illa tremens exanimisq; perducitur, quẽ uix à genibus tortor abducit, cui iã scisso

sas quoque difficile possis eripere uestes. Ego quemadmodum uidetus deprecer, qui uideor prouocasse tortorem? ille, ille sine ulla miseratione laceratur, cui ad singulos ictus dicitur ipse uoluisti. qui non decet rogare, qui creditur fingere proclamationes, simulare gemitus, de quo primum uidemur uindicanda tormenta. Non inuenio Iudices quid sperare possit qui mentitur, & exigit quæstionẽ. Homini qui uult torqueri, diu non creditur nec uerum dicenti. Nec est Iudices quòd putetis adeo mihi tristissimam orbitatem omnes humanorum pectorũ rapuisse sensus, ut non intelligam petere me, quod diues poscit euadere, et penè magis pro percussore torqueri. Sed quid me facere uultis? Non debeo uideri posse mentiri, homo, qui cum filius meus occideretur, interfui. Veritati tantum præsto patientiam, exigo quæstionẽ, in qua quid dicturus sim nescio: quid debeam dicere, uidi, scio. Vultis post hoc argumentis, suspicionibus agam? Breuiora tormenta sunt. Non inuenio Iudices cur renuat tantopere diues quæstionem postquam supersunt adhuc incerta ac dubia. Facinus est tamen me non torqueri, si mihi torto utique credendum est. Quousque me crudelissime mortalium metus simulatione deludis? Ego, magis qui postulo tormenta, timeo: ego qui nihil facere potui cum uiderẽ. Suspecta tibi est nostra patientia. Vides enim, hortatur nos contra dolorem primæ robur ætatis, solidum plenumq; corpus. Quam facilis, q̃ expedita res est torqueri miserum! Affero ad quæstionem iam planctibus membra liuentia. Quantum animæ, quantum sanguinis orbitas traxit? Quanto imbecilliora sunt hæc cotidianis lamentationibus euerberata uitalia? Quicquam ergo fingere potest hic pallor, hæc macies, & iam torto similis infirmitas? Adiice quòd nihil minus in quæstione diu possis dicere si mẽtiaris, quàm quod oculis scias: & breuissimum confessionis est genus dixisse quod uideris Felices, diues, quos tortor interrogat, qui non hũt in sua potestate credentes. Impatiẽtissima res est, posse cum uelis desinere torqueri. Quin potius, inquit, probas? Fiduciam hominis, qui scias hoc me uidisse solum. Sine dubio diues multa te poterãt argumẽta conuincere, si deferret alius: & eras manifestissimus reus, si mihi percussor quærẽdus esset. Quis enim credibilior in cæde pauperis, quam diues inimicus? Aut de quo facilius constare posset scelere, quod causam non habet nisi de sola ultione? Non inuenit multa uerba uidisse. Nec mihi debet perire probatio ista, quia poteras & accusari. Exigis probationes, cum facinus sic disposueris, ne possit probari. Quem mihi nox testem, quos præstare potuit oculos nulla semper & incomitata paupertas? Tibi seruus à conscientia sceleris summouendus fuit: et ista ratione quis interesset: quem putares posse torqueri? Es totum facinus in has angustias redegisti, ut illud soli scirent, qui faciebant, et cui non crederetur. Nũquid dubitaretis quærere, si alius sciret hoc scelus? Facinus est ideo filij mei perire uindictam, quia pater uidi. Ego uero Iudices & ex hoc quòd recusat diues quæstionem, partem probationis impleui. Accusatoris tormenta nunquam timebit reus nisi de quo credi potest & ante tormenta. Cur, inquit, si mihi causæ sceleris simultates nostræ erant, non te potius occidissem? Vere crudelis, ego te hoc maxime argumento percussorem probo, quòd mihi pepercisti. Tuum fuit hoc inimice commentum, occiso filio seruare patrem. Parcendi tamen mihi uel hæc fuit ratio, quòd defendi non poteras, si duo perissemus. Audire mehercle mihi uideor illas cogitationes, illa scelerum secreta consilia: Quid mihi cum uulneribus, quid cum cruore consumptæ & iam penè abeuntis animæ? Occidatur potius ille iam iuuenis, iam inimicus, de sene uindicabitis me patris oculi. Vis mirer quòd me nolueris occidere? Queri mehercule te puto, quòd in senectute magni doloris uita breuis est. Pepercisti mihi, quo modo excogitãt artes detinere supplicia, & de pereuntibus magis sæuitia eruitur dolore suspenso. Agnosco noctis illius clementiam Inimice. quod me torqueri non uis, ex hoc euenit, quòd neque occidisti. Tentat uinces efficere diues, ut incredibile uideatur quòd occisum ab eo contendo filiũ. Dicturum nunc putatis magis interesse securitatis, ut quis facinus sibi tantummodo credat, & id tutius esse inimico patre quàm conscio. Plus est quod affirmo. Filium in conspectu patris occidere sic operæpretium est, si illud ipse facias. Perdit plurimam de sceleribus uoluptatem, qui mandat. & minus gratiæ rebus ex nuncio uenit. Occidet alius te iubente, sed uulneribus illis non fruentur oculi: sed plus est ut singultibus abeuntis animæ, ut cruore satieris, ut collapsum palpitantemq; uideas, ut me uidente. Cõuenit Iudices quòd ipse diues hoc fecit, & quòd ego uidi: ratio sæuitiæ est, ut aliquis coram me occidatur, propter quem occiditur. Fidem uestram Iudices, ne me ideo non putetis uidisse, quia nihil feci. Seruilorũ iste libertorumq; dolor est, occiso homine statim scire quid facias, exclamare, procurrere, fidem deorum hominumq; testari, postea cum lachrymis uenire. Vultis percussorem inuadam? Vultis fugientem sequar? Interim deficientem quis excipiet? cui se morientis imponet infirmitas? Scis profecto percussor facinus ordinare, disponere: filium occidere coram patre secretum est. Misereminі Iudices igitur, ut hinc quoque uelitis æstimare diuitis conscientiam, quòd contentus est ne de scelere quæratur. non habet fiduciam hominis qui me sciat mentiri: &, quod non minus debetis attendere quàm si fateretur, non putat sibi saluum ut iterum neget. Dissimules licet, non est innocentiæ metus, cum timentur aliena tormenta. Quid ait diues? Orbitatem meam in tale genus usumque conuertet, si paterni doloris authoritas facinus impingit alienum? Deinde non ipse affers equuleos, non ipse disponis ignes. Diceres mehercle te uelle torqueri: ego scindo uestes, tu intremiscis. ego ad flagella nudo corpus, te facit pallor exanimem ego equuleos, ego posco flammas, tu non habes in meo dolore patientiam. Rogo quid aliud faceret qui occidisset? Quid nunc agam miser? Gratiam confessionis ante tormenta consumpsi. Scio quanto credibilius fuisset, si hoc statim inter ignes, inter flagella dixissem, & multum de authoritate primæ proclamationis amisi. Non est tamen quòd superuacua putetis esse tormenta, quanquam dixerim quicquid sciebam. Habeo adhuc ex illo multa referre secreto. quæ argumenta faciet dolor. Non refert an me uidisse dixerim, tormentis hoc probaturus sim, debuisse mihi credi ante tormenta. O quantopere nunc inimice torqueris, quòd te coram iudicibus interrogo, quòd hoc nõ potes mihi fateri. Sed si bene gaudij tui perspicio secretum, non putas te negare, quia uidi. Arrogantissime percussorum euasisse te putabas, quòd illud duo tantum sciebamus? Meis, meis hoc ignibus nega, & dum me per singulos artus tortor interrogat, perfer saltem non credendi patientiam, cum ego me uidisse proclamem, tu nullam afferas innocentiæ probationem. Non potes aliter absolui, quàm ut illud ego negem. Nec tamen Iudices putetis solo me calamitatum ambitu petere quæstionem, dabo propter quod torqueatis iram. Filium meum illum singulis nobis uniuersisq; laudandum, iuxta quem felix, iuxta quẽ arrogans eram, occidit. Mea nimia libertas, ita ego te non equuleo efferam, non super ardentes eximam flammas? Nunc me uindicas, nunc tueris. Modo modo coram me filium meum diues occidit fiducia tui. concurrite, oẽs liberi, oẽs parẽtes, urite, lacerate hos primũ patris oculos, distrahite has manus, quæ nihil pro pereunte fecerũt: hoc corpus, hæc membra, quæ de complexu latronis uulnera nulla retulerunt, Sine hoc pœnam, siue uultis esse clementiã, debeo tam miser esse cum probo, quàm cum uiderem. Miseramini me, si fas est in quæstio

ne mentiri. Sine dubio diues hoc captauit recusando quæstionem, ne crederetur. Sed dura paruumper animo, uidisti. Nunc infelix ad nos miseros pietas redit: quod fieri in ipsa orbitate non potuit, & uires quas improuisus abstulit dolor, probatio restituet. Cũ flammis urentur nuda uitalia, nox illa occurrat: cum membra fidiculæ flagella laxauerint, rursus ante oculos sit morientis unici uultus, hæreant uerba percussoris, mandata pereuntis. Filium spectasse morientem, longa præsentia est. Nescis infelix senectus quanta tibi opus sit ueritatis contentione, ut pœniteat diuitem quòd non duos occidit. Iam nunc tamen uobis Iudices infirmitatem meam allego, cõmẽdo. Si me forte fidiculæ flagella mutauerint, ego tñ uidi: Si uocẽ in equuleis ignibusq; pdidero, ego tñ uidi. Si totus undiq; dolor pariter admotus occiderit, ego tñ uidi. Alioqui nisi hoc aio meo, ni si licuerit oculis, morerer hoc dolore, quo puto me posse torqueri.

GEMINI LANGVENTES DECLAMATIO VIII.

ARGVMENTVM.

Gemini quibus erant pater & mater, ægrotare cęperunt. Consulti medici dixerunt eundem esse languorem. Desperantibus reliquis promisit unus se alterum sanaturum, si alterius uitalia inspexisset. Permittente patre execuit infantem, & uitalia inspexit. Sanato uno, accusatur pater ab uxore malę tractationis.

PRO MATRE CONTRA PATREM.

Vamuis Iudices plurimum infelicissimæ matris aduersis miserationis abstulerit, quòd ex duobus liberis pari desperatione languentibus alter euasit, & plerisque maximum dolorem prima fronte tractãtibus uideatur auiditas gaudiorum, ut modo ad totius orbitatis redacta patientiam, iam non sit unius salute contenta: non possumus tamen affectibus uestris non hanc primam tristissimæ calamitatis allegare mensuram, quæ ex ipsa quoque solatij sui conditione descendit. Minus misera quereretur de marito, si sanari nec ille potuisset, pro quo est frater occisus. Nunc infelix par non est dolori, nunc nõ inuenit ulla solatia, ex quo sibi uidetur filium perdidisse uicturum. Super impatientiam tristissimæ orbitatis increscit, quòd intelligit illum non sine sanitate fuisse languorem: nec persuaderi misera potest perituro laborasse fato, in quo inuentum est quod sanaret alium. Captet licet crudelissimus senex parricidij immanitatem metu maiore protegere, non inuenio unde colligi possit utrunque fuisse moriturum. Ex duobus ægris non perijt, nisi qui occisus est. Ante omnia igitur illud a uobis infelicissima mater petit, ne maximi sceleris ideo decrescat inuidia, quia pati uidetur & eius ex orbitate tantundẽ. Non perdidit filiũ, quisquis occidit. Explicat à dolore patrem, quòd sibi uidetur fecisse rem maximam, & in locum iuuenis amissi substituit de uanitate solatium. Alia est, alia conditio matris, quæ medico nõ credidit, apud quam sæuissimæ conditionis immanitas fidem non potuit impetrare tentandi. Pro utroq; timuit, pro utroque sperauit. Facinus est etiam maioris pietatis uideri, qui de morte filij putauit alterius uel certa salute transigere Sic debetis odisse patrem, tanquam duos occiderit, cuius non interfuit uter occideretur. Est tamen sanctissimi Iudices quod de crudelissimo parricida queri possit non sola mater. Adiecit humanis calamitatibus ipsam sanitatem, & morborũ languorisque uiolentiam medicinæ concessit. Filium occidit (si ipsi creditis) fortasse moriturum: & hominem cuius charitas debuerat ipsa desperatione creuisse, in hoc solum impẽdit, ut tantundem superesset incerti. Non exonerat Iudices immanitatem sæuissimi patris, quòd hac ratione credidit de languente filio rem inauditam, rem facere crudelem. Vnam rationem habet, si ipse sanetur. O tristior in digniorq; semper mensura calamitatum magna felicitas. Huncine fecit exitum illa modo ciuitate tota conspicua mater? ille uidi ferretus ab utroq; latere comitatus? ille gaudentium dulcis error oculorum? Quid mihi mortem nunciatis unius? Perdidit misera geminos. Passi sunt enim languorem miserrimi iuuenes, sine dubio pariter utroq; non fraternitatis, non animæ corporumq; consortio; sed conditione fragilitatis humanæ, qua sic extranei quoq; duo languere potuissent. Non negauerim morbum terribilem, grauem, & parentibus utique metuendum: de cuius tamen adhuc, ut parcissime dixerim, remedio quæreretur. Quid refert an medici consenserint utrunque periturum, cum eundem dixerint esse languorem? Manifestum est de duobus non dixisse uerum, quos de altero constat esse mentitos. Iam tamen Iudices de tam perdita pronunciatione non querimur, quòd ægros quos sibi uidebantur explicare non posse, parentibus crediderunt. Innocentior est simplicitas, desperare, si remedia non noueris: & hanc ignorantiæ malo probitatem, ut languorem quem nescias tantum neges posse sanari. Maximi tamen uirorum, & quibus artis suæ soluendo non sit humanitas, si sciebãt hoc genus curationis, & illud non indicare uoluerunt. Vultis & illos mentitos breuiter probem? Desperauerunt de languore, cuius remedium (si patri creditis) alius inuenit. Siue enim Iudices uanissimus nescientium uidit hanc patris in periculo liberorum siquidam nimiamq; patientiam, & hominem in filiorum languore solicitum de remedio generis humani: siue captauit ex hoc uultu quandam artis mutationem imitari, qui sanare nõ poterat, & ignorantiæ pudorem tegere magno tentauit incerto: siue ut aliud uideretur dixisse quàm reliqui: uerba desperationis incredibili uanitate uariauit, magnaq; miseros parentes ambage suspendens, tutissimum putauit promittere, quod deberet nemo experiri. Causas quidem se dixit ignorare morborum, sed salutem spopondit unius, si licuisset alterum occidere, lacerare, perspicere. En cui pietas patris, cui credere soliciendo debuerit: dixit se scire remedium, quod nesciebat. Vultis intelligere Iudices nihil impatientia charitatis fecisse patrem? Non retulit ad matrem, adacta est à morte filij uel sanitate discedere. Non propinquos consuluit, non amicos, sed sua tantum persuasione mediciq; contentus, quod nocentius est quàm si ipse occidisset, alterutrum potuit eligere. Dicat nunc parricida, quid fecerit illud quòd etiam de similibus tam paribus ægris in alterum desperatio illa præualuit? Si medici non interfuit utrum occideret, constabit uiuere utrunq; potuisse: si interfuit, constabit non eundẽ fuisse languorem. Qualis fuerit illa curatio, quid passus sit iuuenis in morte qua medicus parabatur, omnium cogitationibus liquere crediderim. Ideoq; parcimus auribus matris. Breuiter tamen longæ crudelitatis explicanda sæuitia est. Ex omnibus quæ pertulit, leuissimum fuit quòd occisus est. Non est quòd ueniam tristissimæ curationis paret, quòd uidetur in alio fratre explicata promissio. An alterum medicus sanauerit, fortuna uiderit: quod negari non potest alterum medicus occidit. Erumpit hoc loco mulier infelix,

& tota libertate proclamat Redde mihi, inquit, marite filiũ, quem tibi pariter medicoq; commisi. Hic est ille uester insanabilis, recipe quem mihi credidisti. hic ille moriturus, hic quem permiseras medico, si maluisset occidere. Vides quid profecerint anxia uota pietatis, solicitæ preces. Dum iam frigidi pectoris calorem superpositis reuocamus uberibus, dum frigentia membra continuis osculis, & spiritu trepidæ matris animamus, dum labentes oculi ad nostras exclamationes nostrosque planctus admissa paulatim luce laxantur, dum multa mentior, multa promitto, & fratrem dico sanatum, respexit ad uitam, conualuit, euasit. Non tamen tacto pietatem, non arrogo mihi prosperæ curationis euentum. Quid hunc sanauerit, uis scire breuiter? quod potuit utrũq; sanare. Pudeat uos o iura legesque, quod miserrimi sexus dolorem his clusistis angustijs. Ita maritum, quòd occisus est filius, malæ tractationis uxor accusat. Perdiderunt legis huius authoritatem, quæ ad illas uxorias querelas matrimoniorum solent deferre delicias. Ego illam datam miseris tantum matribus puto potestatem, ab iniquo coniuge explicare diuortium: & contra maritales tuetur iniurias, ubi nolis præstare patiẽtiam. Illis succurrit quas nefas est ab uiro discedere, quas in pessimi coniugij durum perpetuumq; complexum, communium pignorum nexus arctauit, quæ malos maritos pariter & patres nec relinquere nec ferre sufficiunt. Facinus est ideo euadere maritum, quia damnaretur si de illo minore dolore quereretur. itaq; impudenter facit, quòd pro detracto matrona cultu negatoq; comitatu, fastiditis noctibus, pulsataq; facie, filium cõplorat occisum. Sileo adhuc illa per quæ parricidij creuit immanitas. Occisum filium obijcio, putate luxuriosum, perditum, nocentem: fingite hoc patrem ira, indignatione fecisse: quantum facinus sit filiũ occidere, nemo magis fatetur, quàm qui uult uideri se illud fecisse pro filio. Ecquid Iudices? uel ex hoc totus animus mariti, tota tristissimæ coniugis calamitas perspici potest, quòd se negat matri cõium liberorũ debere rationẽ? Placet ergo mortales, ut de hoībus in quos plus ex harum sanguine, ex harũ trãsit anima, non habeãt partẽ nisi tantum doloris? Solos ergo cõmunicabit misera planctus, & ab omnibus consilijs quibus ordinatur iuuenta, uita disponitur extranea, utilitate seposita, circa mærores tantũ lachrymarũq; consortiũ orbitate iũgetur? Si mehercle fas est æstimare utri plus parenti debeantur ex liberis, non improbe totam potestatem sibi uindicabit affectus, quæ decem mensibus ante uestram incipit diligere notitiam: & cum uos patres gaudium primum faciat oculorum, ante sunt conscientia matres. Facinus est ideo tantum illis minus licere, quia minus facere sufficiunt. Vos estis qui crescentes adhuc in peregrinationes, qui iã adultos in castra magnorum parentum uanitate dimittitis. Erubescitis desiderijs tanquam infirmitate, & unde uelocissimus transitus est in rigorem, liberos uultis amare patientia. Quam multa ideo tantũ de filiis facitis, quia licet? & frequentius potestatis uestræ iactatione tanquam aliquo grauitatis genere delinquitis. Non habet orbitas uestra lachrymas, super ardentes rogos tenetis inconcussam rigidamq; faciem, itis obuiam consolationibus, & quod omnem modum feritatis excedit, captatis in magna calamitate laudari. Quicquam ergo erit quod de communibus pignoribus, non pari mente, pari impatientia, uel, si necessitas postulet, pari rigore faciatis? Male tantum patris interest ut matri minus liceat. Sane cedat uobis circa regẽdas cõiũ pignorũ mentes sexus infirmior uos mores, uos uitæ genus, uos matrimonia, cæterosq; actus uestra psuasione, firmetis: nunquid arrogans consortium, nunquid impotens societas est, liberos communes esse languentes? Si quis immo pudor est, cede nunc tota potestate matri, illius sit in ægri toro proximus locus, hæc adhibeat fomenta, porrigat cibos: si quid impatientia, si quid flagrantium uiscerũ poscit infirmitas, mater neget, mater indulget. Illas quas immodicus ardor discutit uestes, hæc sup fatigatos reponat artus illa iactatas toto lectulo manus sedulo contineat affectu. Frustra captas uideri ultionem magnæ charitatis, ab omni curæ ratione sepositus. Cum circa curationes liberorum non consentiunt parentes, curationis est culpa, non matris. Quid quòd filium occidit innocentem, cui nihil obijcere, nihil poterat irasci? Filium (si ipsi creditis) pro fratre mori paratum, cuius suprema ferre non poterat. Nouum Iudices & incognitum rebus humanis audite facinus. Iã parricidium pietas, charitas, & impatiẽtia orbitatis admittit. Malo odium, querelas, execrationes, quam ut quis liberos affectu quo seruantur occidat. Quid refert an per hoc alterius filii anima redimatur? Si parricidium fas est ullas accipere caussas, filius propter se tantum debet occidi. Adijcite iudices immanitati, quòd occidit ægrum. Omnibus equidem mortalibus maiorem crediderim de languore uenire reuerentiam: & illorum quoque quos inter supplicia pereuntes auido spectamus assensu, iuxta ualetudines tamẽ morborumq; uiolentiam quodam innocentiæ fauore miseremur. In carceribus, et in illa profunda nocte pœnarum, irreligiosus ille anheli pectoris pallor inspicitur, nõ sic cõfundũt obuios grauibus catenis colla stridẽtia, & diutino squallore cõcreta facies, ut ille quem ad singulos conatus gressusq; labẽtẽ uix trahit ĩpellitq; longus ordo uinctorũ, & inter tot destinatos, totq; pituros, oĩm tũ in se retorq̃t oculos unus æger. Quid ais? tu illum quem nunc nefas est castigare, reprehendere, cuius auribus parcere debuerunt seuiora uerba, si quid negares, uidereris occidere: ferro, uulneribus aggrederis? Non potest hinc tibi uenire defensio, ut hoc sis pro alterius salute commentus. Inter duos liberos pari desperatione languentes, debonum patrem, non præponderabit alterutrum, non eliget, sed ut incertum orbitatis euadat, ipse morietur. Tentat hoc loco Iudices crudelissimus senex excusationem temeritatis suæ de medicorum trahere consensu. Desperauerãt, inquit, de duobus. Sed ut incertum orbitatis euadat, sepono paulisper immanitatem patris, qui credidit: & de arrogantissimæ persuasionis hominibus queri, de totius generis humani nomine uolo. Quam multas artes misera mortalium solicitudo fecisti! Fato uiuimus, languemus, conualescimus, morimur: medicina quid præstas, nisi ut iuxta te nemo desperet? Dicturum me putas, non credo renunciantibus, non accedo tũ deserunt relinquuntq; languentes. Ego uero medicis non credo sperantibus. Aspicite maiorem partem generis humani, & si me interroges, illã robustiorẽ, illã adhuc in prima rerum naturæ ueritate uiuentem, nullos artis huius nouit antistites: nec minus tamẽ bellorum uulneribus, morborumq; meletur incursibus. non disputationum uanitate solerti, sed experimentis: & inuicem per similes dissimilesq; casus obseruatione ducente, tradita ratione succurrit. Nõ me licinis sanat, sed quicquid uidetur sanasse. medicina est. Quã uultis animo feram, quòd ars (quantum dicitis) inuenta pro uita, si dijs placet, authoritatem formamq; captat, ut longe uentura suprema prospiciat? ut adesse fata denunciet, quæ nec timentur? & maxima scientiæ pars esse cepit, sanare non posse. Quisquam non ab homine qui adhuc loquitur, spirat, intelligit, sic recedet. quemadmodum relinquitur exanime corpus? & ibi finem uitæ putabit, ubicunq; scientiæ substiterit infirmitas? Si fragilitatem mortalitatis, in certosq; uelimus æstimare casus, tantundem periculi habet omnis æger. Iniquissimum est desperationes uocari, quoties remedium medicina non inuenit: & angustias siue artis, siue mentis humanæ, ad inuidiam referre fatorum. Nihil magis interesse omniũ puto, quam ut spes pro homine tam longa quam uita sit. Vnũ

de putatis inuentos tardos funerũ apparatus? Vnde quod exequias planctibus, ploratu, magnoque semper inquietamus ululatu, quam quòd facimus uidetur credere tã facile uel morti? Vidimus igitur frequenter ad uitã post conclamata suprema redeuntes. Plerique conualuerunt negligentiæ bono: quosdã explicuit quicquid alios fortassis occideret. Hos indulgentiæ temeritas, illos adiuuat desperationis audacia. Datur fortassis huic arti perspicere morbos, profutura meditari, sed unde sciet quantũ inter uiscera, latentesq; pectoris sinus, unicuique animæ natura concesserit? quã proprietatẽ spiritus, quã corpus acceperit? Non tam uariæ mortalibus formæ, nec in uultibus nostris sedet tanta diuersitas, quanta latet in ipsis dissimilitudo uitalibus. Inenarrabile, indeprehensibile ẽ quicquid nos elementorũ uaria cõpago formabit. Et prout in nos plura seu rariora de terrenis seminibus cœlestibusq; coierunt, ita uel duramur tacita ratione, uel soluimur. An desperantibus credi debuerit, nos æstimabitis, qui negarũt ægros posse sanari, nec in hoc probauerunt qui euasit, nec in illo quem non langor occidit. Iustas mehercle haberet mulier causas querelarũ, si noua incognitaq; ratione utrunq; seruasses. Nunquã ex magno uenit affectu incredibilia uel profutura tentasse: & in re quæ plus de incerto habet, temeritas experimenti solã probat desperationis audaciam. Quid refert cuius sit conditionis æger, quantũ adhuc spei, quantũ uideatur habere de uita? Sacrosancti sunt parentũ metus. Dij non sinant ut ex liberis uilior incipiat esse periturus. Medici desperauerunt. Quid istud ad patrẽ? Spera tu, iube sperare matrẽ: tuis potius affectibus, tuis crede uotis. Et hodie parricidij facilitate est, circa filiorũ langorẽ ad desperãtes potius accedere. Fidẽ habes hominibus, quos mentiri alius affirmat, contra quos iterũ credis uni præsentium? Pessime hercle de tua feritate sentirẽ, si in quacunque filij curatione non adhiberes propinquos, non interrogares amicos, nõ respiceres ad matris animũ. non hanc primam impatientiam, non hunc consilijs timorẽ. De nullo filio minus debet soli sibi permittere pater, quam qui uidetur utique moriturus. Fratres, inquit, & gemini erant, ideoq; credibile est illis eundẽ fuisse langorẽ. Rogo, quis in ullo mortaliũ ferat ignorantiam pariter & affirmationẽ? quisquis nescit quod genus langoris sit, non potest scire an idem sit. Nihil Iudices in rebus humanis noluit esse rerũ natura tam simile, quod non aliqua proprietate secerneret. Quid refert an ex iisdẽ prima illa duorũ corporum animorũq; cõpago seminibus oriatur? Sibi quisque firmatur, sibi quisque componitur, & duo plurẽsue fratres nascuntur fato singulorum. Hanc ipsam indifferentiã quã mirantur occursus, stupent ciuitatis oculi, parentum tamen agnitio dignoscit, separat notitia nutricum, & fallentibus notis, ẽ rursus quod faciat ipsa similitudo dissimile. In plerisq; quãuis sit indiscreta facies, inuenitur tamen alius oris sonus, habitus, incessus; & ut ipsa consentiant, diuersa mens, contrarij mores, & uitæ genera rixantia. Quid quod non eandem esse naturam geminorum probat etiam fortuna dissimilis? Hũc pressit paupertate perpetua, illum insperatis opibus excoluit. Illius per titulos & honores, huius per ignobiles obscurasq; sordes totam duxit ætatem. Simile ẽ quicquid accipiunt ex homine gemini, dissimile quicquid ex fato. Nec enim tam pariter in lucem de maternis exiluere uisceribus, ut illos eadem origo signauerit. Quantum putas interfuisse temporis, dum primum uteri pondus egeritur? dum parumper exonerata uitalia, altero rursus homine laxantur? Breue fortassis exiguumq; uideatur mortalibus oculis: sed si terrena mente perspicere uelis orbis huius uastitatem, scies multum esse quod inter duas transcurrat animas. Voluitur super nos hæc cœli siderumq; compago, & præcipiti per procliue decursu, totius diei noctisq; breuitate cursus orientis occidentisq; cursus, diuersorum siderum in primo statum ortu, rotato se rursus axe cõsequitur. Hoc tu paruum credis esse spatium, quod diuersis pariter rebus impletur? Quantum inter illa transcurrentis horæ momenta nascitur, perit? Igitur quãdo uniquã peregrinati sunt una, militauere pariter? quid non diducti separatiq; fecerunt? quando illos langor, quando suprema uexerunt? Et quãq; sit necesse est aliter, ex geminis q; pariter languerunt, non sic accidit quõ fratribus, sed quõ duobus. Non eodem fato lãguere geminos, quemadmodum uultis breuius probem, quam quòd nec uterque occisus est, nec uterque sanatus? Sed fingamus hoc esse uerũ, quod desperauerunt medici: relinque nobis pater innocentiã calamitatis, salua solatia sint de liberis, quos tibi uideris nõ perdidisse nisi fato. Quis ex parentibus nescit hac se mortalitatis procreare lege? Sed indigni exitus supra orbitatẽ sunt, Ideo magis flemus illos quos bella rapuerunt, hausit incendiũ, naufragia merserunt. Fortius feras inter assidẽtiũ manus, inter suorũ officia labẽtes, cũ se inuicẽ oscula, cũ se satiauere sermones, cũ data suprema mãdata sũt se scit pietas oĩa fecisse p uita. Igitur uerũ dixerĩ, illos mori credimus, hos perire. Non inuenio quemadmodum excusationem pater de consensu possit accipere medicorũ. Hoc est quod oẽm comparationem feritatis excedit. Filium pater pp hominem quem non putauit posse sanari, occidit. quod tu monstri portentiq; genus es? Habes parricidij patientiam, non habes orbitatis. Ita demum potes ferre filij mortẽ, si facinus adieceris? Tu occidis, quia desperauere medici? Quererer mehercle si reliquisses, si quid de continuatione curæ solicitudo laxasset. Nihil ergo plus facis, q̃ illi qui nunc plures fortassis circũeunt ægros, quos detrahit, quos auocat alia curatio. Filios saltem cõmitte uel matri, de fortuna queratur, dijs faciat inuidiam. Mulieri quæ ferre non potest q; uideris desperasse, nunquam ex hoc rationem reddas, quòd occideris. Quis hanc iudices impudentiam ferat? tentat pater ut & huic rei credatis, quòd desperauerunt oẽs, & quòd sperauit unus. Nostræ quidem querelæ sufficit non conuenisse medicis: & cum inuentus sit qui contra sensum desperantium, genus aliquod sanitatis afferret, sat erat Iudices ut adhuc inueniretur alius qui letiora & utiliora promitteret. Hoc nũc me queri putatis, quòd in re de qua credere nec omnibus debuisset, accessit uni? Non interest an supersit remedium quod tentare nõ debeas: & ubi tantũdẽ periculi speres quantum desperatio habet, melior exitus est qui facit miseros innocentes. Quid inuidiã prioribus medicis paramus? Nemo magis desperat, quàm qui se negat nosse langorem. Quid ais pater? Ita tecum quisquam fic audet agere de duobus filijs, tanquam de duobus ægris? Tu ex geminis alterum occidendum dabis? Non ferrem si separare expositurus auderes, si contentus esses educaturus alterutrum: non ferrẽ, à piratis captum filiũ alterius uicaria seruitute redimẽtem. Tu de orbitate facies uices? & casum singulorum per utrunq; diffundes? Parricidium uocarem, si promittente medico quod sanaret unum, posses eligere periturũ. Penè crudelius est geminos diuidere quàm perdere: En scientia cui debeat credi. negat se scire causas langoris, deinde promittit quicquid licere non deberet nec intellegẽtibus. Occidam, inquit, deinde sanabo. Memineris pater in hac cõditione prius esse ut occidas. Non est tanta pietas seruare filium, quantum facinus occidere. Tu nunc hoc putas profundæ artis esse secretum? Verba tantũ desperationis inuoluit, & homo cautissimæ uanitatis captat illam nouissimam circumire breuitatem. Vides quanta promissum suum experimentumq; caligine medicus inuoluerit? nunquam constabit an fuerit langore moriturus æger, qui aliter occiditur. Non noui, inquit, langoris genus. Post hanc uocem mehercle non deberes committere ægros, etiam si uel-

let experiri potionis haustus, ciborum fomentorumq; nouitates. Nescio, inquit: sed si permiseris alterius aperire uitalia, pectus effringere, remedium fortaßis inueniam. Iam excusatus es medice matri, sperasti ne tibi crederetur. Differo paulisper quòd de fratribus, quòd de geminis, quòd pater hoc facit non consentiente matre: publico potius mortalitatis contendo nomine, non debere genus istud curationis admitti. Actum est uelut de genere humano, si nobis pro salute ægri opus est morte hominis alterius: & penè ratio sanitatis intercidit, si consumit medicina tantundem. Ego quenquam dicentem feram, Vt inueniam ualetudinis causas, date mihi aliud corpus, alia uitalia: occidam deinde salutaria quæram, profutura meditabor? Ita non facilius est noße langorem? Quæ hæc est inpudentia crudelißimæ utilitatis? Aegrum placuit occidere, ut inueniretur cur non debuißet occidi. Nullum sanctißimi Iudices natura morborum genus solis uisceribus abscondit: & quicquid causas ualetudinis de uitalibus trahit, in corpus emanat. Inde pallor, inde macies, quòd ad interiorem dolorem superposita consentiunt. Non inuenio cur hominem uulneribus exquiras, cur remedia quoque uitalibus per corpus immittas, & in latentes meatus per hæc quibus tegimur, medicina descendat. Cur ergo non eadem ratione langor admittit intellectum sui, qua sanitatem prodit? Abditos profundosq; morbos, aut citatior clausi sanguinis cursus, aut crebrior anhelitus laborãtis animæ indicat. Crede de his ante omnia sensibus, oculis tuis: et ipsos de quibus agitur, modo singulos, modo pariter interroga cui potißimum parti graue tacitæ pestis pondus insederit, unde prorũpat ingemitus conscius dolor. Medicus qui p hæc non potest inuenire langorem, non inuenit nec remedium. Quid si aliquid sanato medicina potest præstare rationis? Sufficit quòd aliquando iam facta ex unius hominis inspectione, ad totius intellectum naturæ medicina profecit. Quid allaturus huic ægroto es, quod non tot seculorum, tot languentium experimenta deprehẽderint? Vis tu potius hac audacia, qua secreta langoris exquiris, remedia tentare? Breuior uia sanitatis humanæ, propior nostræ salutis utilitas est. Si uiscerũ nimius ardor stricta circa se membra durauit, adhibe remedia laxantia. Si fluitat nimijs æger humoribus, præstò sint per quæ preßis clusisque uenis in nouas uires corpus arescat. Si parum prodest abstinẽtia, rursus ciborum qualitate foueatur. Si spiritus receptis premitur alimentis, ad puriores meatus ieiunio fameq; tenuetur. Contigit tibi magna experimentorum materia medice, ægri duo, & langor idem. Non est opus ut expectes quando se per unius hominis patientiam explicet profuturorum, magna diuersitas. potes experiri pariter eadem, consentanea, diuersa, pugnantia. Nulla ratio est uulnerum, sanguinis, suppremorum. Quemadmodum sanari debeat alius æger, scire nõ poßis nisi ex altero sanato. Quid quòd etiam ut idem sit ualetudinis genus, necesse est tamen duorum corporum diuersitate uarietur? Nunquam in alienis uisceribus inuenias totum quod de altero quæras, & alius langor est, alius æger. Cur maximum nefas alterius filij salute defendis? Homo in quo sola quæritur causa langoris, propter medicum occiditur. Adijce quòd nec deprehendi ex non sanato potest ullius causa langoris. Quicquid nos in uitia morborum à naturali sanitate commutat, facit aut nimij sanguinis pondus exæstuans, aut superfluus calor, aut ultra naturalem modum humor exundans, aut spiritus per tacitos meatus non solita laxitate discurrens. Quid horum, si uitalia ferro uulneribusq; resecentur, saluum potest esse languentibus, cum compreßi spiritus liberẽ protinus ille reserati pectoris meatus emittat, sanguis ijsdem pariter deprehendatur egrediaturq; uulneribus? An fas putatis ut suam seruent uiscera nudata faciẽ ut nihil perdat ex priore natura illud pectoris uitæq; secretum, cum admisit oculos? Plurimum in nobis etiam timore mutatur. Quantum affert solicitudo, gaudium, dolor, & aliquis subitus affectus? Quoties dum ad curationem præparatur æger, dum componitur ad sua remedia corpus, medẽtium manus anima destituit? Iam uero ad singulos ictus, & longißimas uulnerum moras, quantum ex toto homine conuertitur clamore, gemitu? Necesse est oẽis perire quibus continetur uita, causas, quoties uita ipsa cõsumitur: & cum homine qui propter intellectum langoris occiditur, ipse quoque paulatim langor emoritur. Differ saltem pater hanc crudelitatem: quicquid ex filio facis: facies ex cadauere. Si potest deprehendi langor dum occidit, facilius cum occiderit. Interrogare mehercle hoc loco libet, utrũne periturum pater, an medicus elegerit? Negauit sua interesse quem occideret. hoc si & alter perisset, probauerat utrunque fuisse periturum: cum conualuit, probat utrunque uicturum. Ad sæuißimam curationem potuit ægrum facilius mehercle explicare, si esset unici pater. Sufficit ergo comparare, decernere, num iterum ille tibi preciosior, ille melior incipiet esse uicturo. Vbi est inpatiẽtia patris, qua uix dimittitur cadauer in rogos? qua corpus exanime detinetur amplexu? Dij immortales, quàm sæua, quàm crudelis est ista cunctatio! dum deliberas, dum unumquenq; detrectas, parricidium in utroque consumis. Duorum utilitate fit, ut ex fratribus poßit alteruter occidi. Nunquam Iudices res tam horribilis inauditæq; feritatis admißa est. Filium pater propter eum occidit, quem etiam ipsum poterat occidere. Transfert Iudices reus in medicum electiõis inuidiam. ille, inquit, æstimauit, ille decreuit. Ergo manifestum est non parem fuisse langorem. Ex duobus ægris plus habuit spei, propter quem debuit alter occidi. Recede paulisper mulier infelix, filij tui nobis referenda curatio est. Felices ægri, qui languore moriuntur, qui supremos anhelitus inter suorum amplexus, inter suorum alloquia posuerunt. Vt erat iuuenis primo ipso comparationis incerto mox electione cruciatus, abacta est à perituro prima mater, & modo sedula ministeria seruorum, repente mutata sunt in mortis officia. Detrahuntur trementibus uelamenta membris, & ut grassatura manus totum corpus admitteret, nudatur miserabilis ac deflenda macies. Toto deinde tẽditur toro, & ad immobilem rigidamq; patientiam per omnia lectuli spacia duraturus exponitur. Accipit carnifex ille telum, non quo dextra statim totum uulnus imprimeret, sed quod leuiter paulatimq; descendens, animam in confinio mortis ac uitæ librato dolore suspẽderet. Hæc exhortatio, hoc fuit perituri iuuenis alloquium. Fortiter dura, patienter admitte, sanabitur frater. Non est quòd exanimeris metu, dolore deficias. Caue uiscera exclamatione ne lasses, anhelitu gemituque concutias, ne remedium pereat alienum. Paßus est miser discurrentem per omnia reserati pectoris improbum uagæ artis errorem. Contentum fuisse medicum toto homine discentem primo putatis aspectu? Egesta sæpe uitalia, pertractata, diducta sunt: fecerũt manus plura quàm ferrum. Stat iuxta medicum pater apertis uisceribus inhians, stillantem animæ sedem cruentis manibus agitantem ne festinet hortatur. iubet altius diligentiusq; scrutari: interrogat, dubitat, contendit, affirmat, & accipit de filij morte rationem. At mulier infelix clusis aduoluta foribus, cruentumq; secretum toto corpore effringens, uelut super busta tumulosq; clamabat. Audi miserrime iuuenis, siquis adhuc tibi superest sensus, exaudi. non permisit hoc mater, crede orbitati meæ, crede lachrymis, nec frater hac uellet ratione sanari. Inter hæc reficiebatur miser haustibus, detinebatur alloquijs, comprimebatur residuus cruor, claudebatur aperta uitalia. Nemo unquã tam noua pertulit cõmenta sæuitiæ: tanquã sanare-

tur, occisus

tur, occisus est. Ite nunc & quærite an potuerit medico sanante uiuere, qui tandiu uixit dum occiditur. Vos tunc putatis illum tantum langoris medicum quæsisse causas? quæsiuit quicquid nesciebat: & ujus occasionem carissima, in oẽm uoluit proficere nouitatem. Dij immortales, quantum infelix iuuenis animæ, quantum sanguinis, quantum habuit ex uita, qui pertulit ordinem lōgissimæ curationis! Vix ægre misero licuit mori, uix à cruciatibus suis sīa dimissa est. Inuentum putatis esse langorem! Inuentum est illū potuisse sanari. Agedum cōmẽto tuo senex superbus exulta, habes qđ liberis, quod parentibus, quod imputare sæculo possis, fecisti medicum parricida meliorem. Libet mehercle intueri par illud. Aegrū uidisses hominem, qualem non salutares medētium manus, non ars inuenta pro uita, sed diri ferarū rabidiq; morsus, & auium fames satiata destituit, hunc alium in nouas uires recensq; robur redditum uigore surgentẽ. Vultus scire Iudices unde uenerit tanta diuersitas? Illum pater curauit, hunc mater. Quantū, inquit, misera pertuli laborem, dū tam magnam fouco tristitiam? Nonsp ut mihi rixa cum morbis, nec cum repugnantis ualetudinis rigore contẽtio. Totus in lachrymas mœroremq; resolutus oderat lucem respuebat cibos, fastidiebat haustus, & uitam parricidij pudore fugiebat. In omni proclamatione gemitusq;, frater: ille diebus ac noctibus cogitationes, ille torquebat oculos. De quibus tu ægris impotentissima medicina mentita es? Non fuit, nō fuit solo langore periturus, quem non potuit nec mors fratris occidere. Quid igitur, inquit, miserrima fœminarum, sæuissime senex ex hac recordatione tristissimæ orbitatis ad hos uultus, faciẽq; conuerteris? Sine dubio filius est, & post grauissimas denunciationes redditus uitæ. Sed ignoscat natura, pietas, non est solatium matri unus ex geminis. Felicior ille dolor est, qui transigi saltem cum oculis potest. renouatur, accenditur, & in his uultibus illum quoticie putat uidere peruntem. Sed & ipse gaudio redditæ uitæ lætitiaq; non fruitur, nec se credere potest charitate prælatum, quẽ medicus elegit. Sentit infelix cuius orbitatis unicus sit, quibus lachrymis perfunduntur oscula, quàm magnis pfundisq; suspirijs concutiantur amplexus. Misera uerecundia sanitatis ingratæ, precium sibi uidetur fratris occisi. Cōuertitur hoc loco Iudices mulier infelix, et uelut ad quandā præsentiam amissi iuuenis, Sine, inquit, tandem securitate mortis explicitus, in aliquo sedis æternæ pudore requiescis, siue exclusus ac uagus, & inter fabulosa supplicia metuendus adhuc laceratione, per stupentes horrentesq; manes umbra discurris, audi miserrimæ matris uiquissimam comploratıonem. Non quidem licuit mihi in illud cubiculum cōditoriū tuæ mortis irrumpere, nec super charissima membra prostratæ meis uulnera tua tegere uisceribus: qđ solum tū potui, corpus quod medicus, quod reliquerat pater, hoc sinu misera collegi, ac uacuū pectus frigidis abuctisq; uisceribus rursus impleui, sparsos artus amplexibus nexi, membra diducta cōposui, & de tristi terribiliq; facie tandem ægri cadauer imitata sum. Hoc est tamen quod de tristissima orbitate præcipue ferre non possim: propter fratrem uideris occisus, nec tamen unquam constare poterit, an tu sanaueris fratrem.

GLADIATOR DECLAMATIO IX.

ARGVMENTVM.

Abdicare & recusare liceat. Pauperis & diuitis inimicorum filij iuuenes amici erant. Filius diuitis cum in piratas incidisset, scripsit patri de redemptione. Illo morante profectus pauperis filius cum amicum apud piratas non inuenisset, quia lanistæ uenierat, peruenit in ciuitatem in qua munus parabatur, sub tempus ipsum quo pugnaturus erat diuitis filius. Pactus est cum munerario paup adolescens, ut uicarijs operis rediméret amicum, petijtque ut si egeret pauper pater, alimenta ei præstaret. Ipse in pugna occisus est. Diuitis filius reuersus egentem inuenit pauperem, palam cepit alere. abdicatur.

PRO FILIO CONTRA PARTREM.

NEMINEM unquam Iudices intra tam breue ætatis suæ spatiū plura terra mariq; ppessum, quàm quæ proxima peregrinatione uel tuli, uel timui, uel udi facilis, ut opinor, fides est, cum ex omnibus quos nouimus mortalibus unus nominari me miserior possit, quem infelicem ego feci. Tamen in hac quoque omnia excogitantis in me fortunæ uiolentia, confiteor numquam hunc me concepisse animo metum, ne post redemptum per alienas manus filium, displiceret patri meo misericordia. Illas uerebar magis iam non tacitas uulgi opiniones, quibus crudelitatis atque sæuitiæ reus peragor apud plerosque sanctos & graues homines. Nondum excusare potui quòd redemptus sum. Obijcitur mihi orbatus senex, & ille qui modo saluo filio etiam contra diuitem steterat, amissis in uno iuuene omnibus bonis inuisæ domus supplex. Licet enim totas aduocemus in odia fortunæ uires, & egentem unum senem uniuersa gratiæ mole calcemus, confitendum est tamen, plus amici nocuimus, quàm inimici. Quin ipsa prorogatæ quotidiana stipe infelicis animæ uidetur quodammodo maligna clementia. Quod enim beneficium est efficere ut uiuat orbus? Vnum tamen uel grauius crimen infelix hæc abdicationis meæ fortuna defendit, quòd uix à sustinendum spiritum sufficientes cibos, prorsus tantum mortis impedimenta, auara manu dederim. Puto iam ignoscetis omnes, si plus præstare non potui inuito patre. Quanquam Iudices oboritur animo meo nonnunquam & illa suspicio, quòd patrem non alimenta uni seni parce uiuere assueto, nec liberaliter data, nec diu dauda, in offensam meam compulerunt. Quantulum est enim facultatibus diuitis, quod sub patre sanè tenaci filio familiæ superest? Ac si foret maius forte momentum, quis tamen parens tam durus est, ut propter aliquam impensam carere filio uelit, quòd ipse celatus sit, quòd non suæ misericordiæ pauperem commiserim, non rogauerim, præsertim qui quicquid unquam petij à patre, exoraui? Sed neque hæc ultimo fulmine castigari meruit in differendis precibus uerecunda cunctatio. Qui dum tempus opportunum, faciles aditus, hilariorem animum capto, interim nolui superesse cui ignoscéret. Neque inficior tamen fuisse me lentiorem quàm oportuit: tametsi hoc præcipue habere uideor patris simile. Sed si ulla emendatio pœnitentia est, hic in publico uobis adhibitis ro-

gabo. Neu ego æs alienum luxuria contraxi, nec profusus in uitia fortuna nostra male usus sum. Redemptionis meæ precium debeo. Si impetro, intelligam uerum esse quod quidā opinantur, ambitiosum patrem publicare uoluisse domus suæ misericordiā, ne uiderentur pauperes tantū uitā inimicis suis dedisse. Si perseuerat ut porrectos egenti cibos mea fame rependat, & expulsum oībus bonis filium similem faciat inimico, uereor ne iniquis æstimatoribus inexpiabilis illius & sæpe reprehēsi odij culpa uideatur penes partē, qui tam facile irascitur. Verum si sic placet, fortunæ magis moribus dissidere quàm suis. nam & paupertatis est proprium, quū alia deficiunt, exercere libertatem: & dū contēptus fama uitatur, potentiores uel ambitiose offendere: & nacta bonā conscientiam magna fortuna, indignius imparem aduersariū patitur. Ergo conserunt, ut solet, casus duratura longius à paruis initijs odia, cū contumeliam humilitas facilius intelligit, dignitas grauius. Neq; ulla fuit æmulatio (quæ enim esse inter impares potest?) sed fato quodā simulis ex diuersis causis contentio. Hic irascendo pertinax erat, ille incendendo contumax. Quanquā nisi ultimam exprimere confessionē uicti utiq; placuisset, multa iāpridem signa dederant ueniæ, finisq; pugnæ petentis. Nam quo pertinuisse credimus, q; pauper adolescens relictis oībus solum me quem coleret, quem amaret, elegerat? Sine dubio à primis ætatis annis iunxerat nos potentissimus amor ille puerilis, dum aut nulla erant inter parentes odia, aut à nobis non intelligebātur. Post diductas tñ domos perseuerauit, immo impēsius laborauit. Et si quid mihi in eo satis pspectum est, nihil horum fecit inuito patre. Quantum intelligere potui, pauper si ne dubio pudore cedendi, ne dānasse causam suam uideretur, simul q; nulla ipsi dabatur gratiæ uia, stare uisus in suscepto circuitu, tñ quosdam molliores tentauit aditus, & dum firma tandem pax impetraretur, filium nobis obsidem dedit. Ac ne meus quidem offendi uisus est pater, certe nunquam reprehendit, nūquam prohibuit. nec clam feci, nec contumacem aduersus patris imperia unquam fuisse me uel ipse rerum declarat ordo. Nam quāuis infestum latronibus mare iussus intraui. Neq; dissimulauerim magnas fuisse causas patri cur hoc mihi imperaret, quod ipse facere nō poterat: ego etsi nesciebam, non tamen interrogaui. satis plena ratio fuit, patrem uelle. Felix nauigantium conditio, qui procellas modo, & sæuos tempestatis incursus, & albentes fluctibus scopulos, aliaq; pericula tātum maris pertulerunt: ego miser naufragis nudior, captus barbaris manibus: nec tam nexu catenarum uinctus, quàm pondere, inundatū carcerē tuli, & uincula macie laxaui. Quis non ignosceret oībus qui post hoc exemplum nauigare timuissent? Ergo qua una spe misera trahebatur anima, literas de redēptione scripsi patri (testor deos) soli. Quid enim sentire uiderer de parentis affectu, si hoc incolumis redēptionem ab alio petiuissem? Nam quod unum mihi secū dum patrem fortuna uidebatur parasse præsidium, hoc sperare in illa sorte non poteram. Quid attinebat amico scribere, quem sciebam non habere unde redimeret? Nunquam ne mihi dabitur liberū tempus conquerendi apud patrem de amicis suis, qui proficisci uolentem retinere tentarunt? qui piæ festinationi attulerunt moras: Profectus esset tñ uel inuitis omnibus (quis enim non hoc præstaret filio pater?) nisi quòd interim amicus antecessit. Illum nō pericula maris, non infesti latronibus sinus, non uicinum meæ fortunæ documentum prohibuit. Minus hæc miror de amico: illud est quod pensari nullis beneficijs possit, proficiscentem non retinuit pater: imo si quid in subsidia uitæ seposuerat parca frugalitas, id oē in impensas itineris contraxit, & contulit. Infelicissime senex, sic egere cœpisti. Dicā nunc ego per quos iuuenis præstantissimus nauigauerit fluctus, quos accesserit scopulos, quantos lustrauerit sinus?

Faciliora ista putant qui nunquam nauigauerunt. In omnia præceps sine respectu sui, quem iam tum apparebat uitæ non parcere, adijt, explorauit, & tamen ille quoque qui tantopere festinabat sero peruenit. Audite, audite Iudices nouam captiui querelam. iā miser apud piratas non eram. Alebat deuotum corpus grauior omni fame sagina, & inter debita noxæ mancipia contemptissimus tyro gladiator, ut nouissime perderem calamitatis meæ innocentiam, discebam quotidie scelus. Hæc tamen omnia sustinui, tuli: adeo difficile est etiam sua causa mori. Et iam dies aderat, iamq; ad spectaculum supplicij nostri populus conuenerat, iam ostentata per arenā periturorum corpora mortis suæ pompam duxerant. sedebat sanguine nostro fauorabilis dominus, cum me, cuius, ut ueriecto maris, non fortunam quisquam nosse, non natales, nō patrem poterat, una tamen res faceret apud quosdam miserabilem, quòd uidebar iniquè cōparatus. Certa enim arenæ destinabar uictima, uenio muneràrio ullus steterat. Fremebant ubique omnia apparatu mortis. hic ferrum acuebat, ille accendebat ignibus laminas: hinc uirgæ, inde flagella afferebantur. oēs piratas putares. Sonabant clangore ferali tubæ, illatisq; libitinæ toris ducebatur funus ante mortē. Vbique uulnera, gemitus, cruor, totum in oculis periculum. Si quid est in me abdicatione dignum, Iudices, unum crimen agnosco, quòd in hæc amicum meum misi. Est quidem felicibus difficilis miseriarū uera æstimatio, figurare tñ potestis qui tunc animus mihi, quæ cogitatio fuerit. Nāque & natura redit in extremis tristis præteritæ uoluptatis recordatio, & mihi cum generis conscientia, cū fortunæ consciùs aliquando fulgor, cum liberales artes, cum omnia quondam honestiora munerario meo, domus, familiā, amici, cæteraq; nunquam uidenda in ultima mortis expectatione succurrerēt tenenti serulia arma, & ignominiosa morte perituro, tum (si ulla miseris est fides) quid horum omnium ignari agerent propinqui, nihil peius de fortuna mea suspicantes, q̃ quod seri, ferant: illud tamen grauissimum, quòd patrem qui tandiu non ueniret, captum putabam. Ergo tota cogitatione intentus in mortem, expectabā cruentum illum confectorem. Quis enim dubitet quid futurum fuerit si ego pugnassem? Ille quoq; occisus est, qui inter nos, ut apparet, fortior fuit. His cogitationibus attonito, & in mortē iam penè demerso, inopinata subito amici mei species effulsit. Obstupui, totūq; corpus percurrit frigidus pauor, neq; aliter quàm si uana obijceretur oculis imago, mente captus steti. Vbi primum lux rediit, laxatūq; est iter uoci, Quid tu, inquam, quo casu peruenisti huc miser? Num quid & te uendidere piratæ? At ille complexus ceruices meas, effusis in pectus meum lachrymis, solutus, intercepto prope iam spiritu, sero, iā trepidāte me, primā uocem et diu solā edidit, Satis uixi. Vt uero causas itineris reddidit, & uenisse se ad redimendū indicauit, & unde inquā tibi pecunia? nisi redistis in gratiā, & te pater meus misit? Audite gētes, audite populi, non solita iudicium nostrū corona circunstet: sed si patitur natura rerū, totus ad cognitionem talis exēpli orbis circumfluat. Tacete priora secula, in quibus tñ à primordio generis humani paucissima amicitiæ paria admirabiliora fecerat longa tpibus nostris fides intercepta: quicquid historiæ tradiderunt, carmina finxerunt, fabulæ adiecerunt, sub hac cōparatione taceant. Quis crederet (si dubitari posset) inter duos amicos, quorum alterū innocentem maiorū omniū fortuna fecerat, alterū piratis ac lanistæ tradiderat, meliorem cōditionem fuisse captiui? Si diues essem, inquit, pecuniam pro te attulissem. quod unum pauperibus præsidium est, manus habeo, has piratis daturus fui, has pro te ē pugnam uicarias dabo. Ignosce pater, q; nimia contentione affectum, penè tibi orbitatis uulnus impresserim. Testor deos non per me stetisse quod uiuo. Neq; enim ita me efferarat ludus,

aut in

aut in tantum durauerat animum cædis longa meditatio, ut eum amicum uellem occidi, qui pro me mori poterat. Vindicabam mihi fortunam meã, et adhuc necessitatis gladiator depugnare ẽt nolebã, nec ullis precibus poterã euinci quanq̃ se non superfuturũ alio qui minabatur, idq; unũ affirmabat interesse, utrũ uicariũ mallẽ habere mortis, an comitem. Non uici. Quid igitur actũ sit quæritis? Duxit me ad munerarium Iudices. Quas ego illius preces, quàm pertinaces lachrymas, quàm miserabilem obtestationem uidi! Nemo unquam sic rogauit missionem. Transferuntur in illum detracta corpori meo arma, & male aptatis insignibus festinatum par producitur. Quid me admonetis supremarum amici mei precum, quibus hæc alimẽta caro empta, inopi patris senectuti petita? adiutorium hoc ad causam putatis? Me pudet quòd rogatus sum. Per hanc, inquit, mihi lucem ultimam, per notissimam amoris nostri fidem, non sinas mendicare parentem meum. Sustineas, adiuues, præstes affectum, si mereor. tu sis illi uicarius meus. Nec plura dicendi tempus fuit: namq; suprema per galeam dederam oscula, digressisq; in diuersum ministris permissus Mars erat. O quàm solicitus spectaui! quàm attonita mente! quàm simili corporis motu! Quoties ad infestum mucronem, quasi ipse peterer, ue summisi? Quoties ad conatus erectus sũ? O misera cogitatio, ò crudelis naturæ metus, merito tu amice pugnare maluisti. Facinus indignũ, illũ animũ, illũ ardorẽ nõ contigisse castris, non bellicis certaminibus, ubi uera uirtus, nulla pugnandi lege præmiũ scribitur. Qua ui præliũ inuaserat, iratus etiamnum tanquam aduersario meo, ad omnes impetus excipiebatur callide ueterani gladiatoris astu, omnes conatus contra se erant. Nec difficilem tamen sub illo præsertim authoramento habuisset missionem, sed noluit gladiator uiuere. Igitur iam nudum corpus uulneribus offerens, ut totam prope mercedem semel solueret, stans perijt. Cui licuit in patria, in domo, inter propinquos, securo consenescere æuo, tranquillam sine reprehensione agere uitam, iacet confectus uulneribus, & primo iuuentæ flore fraudatus, perijt miser fato meo. At ego qui debebar illi fortunæ, quem mors sibi destinauerat, emissus ludo nocentior, quàm uenditus: etiam uiatico illius infelicis reuertor. Placeamus licet nobis fortuna nostra pater, pauperi soluendo non sumus. Siqua est fides Iudices, pudet me contra indicare mea beneficia, nec uideor uobis rationem posse reddere, q̃ mihi tam parum obijciatur. Redẽptoris mei patri in preciũ meũ orbo, egenti, qd præstiti? Quod pirata captо, quod lanista gladiatori, exiguam stipem, & cibos semper petendos. Quantulum enim dari poterat, quod non sentiret dominus tam curiosus! De hac re consedistis, hoc concitauit istã iudicij scenam, panis datus mendico: & dilatata hac impotentiæ nostræ opinione, uidebamur amicos ferro occidere, inimicos fame. Computemus totam istam meæ luxuriæ impensam, audite summam, & miramini si hos sumptus ne diuitiæ quidem sustinent. Tanti constat patri captiuitas mea, cum tam chare redemptus sim. Quo tandem patereris animo, si delicatus adolescens, præsertim splendidis opibus, uel ex ætate mores, uel ex fortuna traxissem, & tempestiua conuiuia, & peruigiles ludos aduocata sodalium turba, solutus atq; affluens agerem, tantumq; impenderem quantum non posset te ignorante consumi, quæ tamen ipsa boni patres libenter annis remiserunt, cum abdicatione dignum putes, et ultimo patriæ potestatis fulmine coercendum, q̃ mendico seni porrexerim, ut parcissime dicã, qđ illi filius misit! Nõ redẽpta meretrix, nõ cgestũ cõuiuijs forum nõ lenonũ parasitorũq; cara adulatio, ĩ crimẽ uenit: cibaria senis nẽpe unius ætate ac malis cõfecti, Hoc diuitias tuas cõcutit? hoc fundatã paternis auitisq; opibus domũ exhaurit? Si tã auarus es, computa, adhuc de alieno uixi. At hæc fortasse quæ circumstat iudicium corona, & omnis ignara causæ turba, magnum nescio quod & portento simile crimen expectat. Abdicas me pater tam cito? Modo tibi ex illa funesta peregrinatione insperatu reuertor, unde ut uenirẽ, uix optare potuisti. Nulla adhuc pro reditu meo soluta sunt uota, non percussæ dijs immortalibus hostiæ, redemptori certe gratiam non retulimus. At ego expectabam ut desiderio incensus affectus uix posset expleri, ut post infaustam profectionem uelut obiurgatus tanto periculo, nunquam me posthac saltem peregre dimitteres. Vix salutatis laribus expellor, & apud plerosque, dubitari potest an admissus sim. An hoc agis, ne quid tibi præstitisse uideatur qui me redemit? Sæuus enim credo & impius, & (quod maximum omnium uitiorũ signum est) ingratus beneficia patris non æstimo. Fortasse cui uitam debeam nescio, nulla est apud animum meum memoria meritorum. Miserum me, q̃ non possum tantum soluere, quantum accepi. Quanquã causas abdicationis pater altius repetit, et ultra peregrinationem meã inquirit, idq; ratione duplici. Primũ, ut reũ quẽ premere atrocitas criminum non potest, turba confundat: deinde ut grauius uideatur iudicium patris, cum is damnet qui soleat ignoscere. Cur, inquit, cum ego inimicum haberem pauperem, tu amicum filium eius habuisti? Volo Iudices omissa omni cõtentione scilicet sic agere, Peccaui, ueniam peto: & errare hominis est, & ignoscere patris. Duxit me similis ætas, euicerunt officia, cepit fides, amantem odisse non potui. Nihilominus satis abundeq; pœnarum est: etsi pietatem tuam bene noui, plusquam uelles, datum est. Quantumlibet peccauerim, quid amplius iratissimus dominus exigeret? Ludo tibi satisfeci. Nullum ne cladibus meis finem dari placet? Parum est q̃ insanos pertuli fluctus, & sæuis tempestatibus commissus, arbitrio uentorum pependi? Parum est q̃ in nefarias latronum manus præda perueni, & (quæ ultima malorum etiam seruorum conditio est) sine exceptione uendidi? Inde me si uoluisset, emere potuit inimicus. Parum est q̃ me diu piratæ in carcere retentum, quia redẽptorem illis diuitem promiserã patrem, in ludum uendiderunt tanq̃ decepti? Quòd quotidianæ pugnæ meditatione tandiu mori didici? Quòd cõpositus, armatus inductus perieram, si melior amicus fuissem, nisi me noua uelut in portu adoptata tempestas, paternis laribus extorrẽ, & necessarij quoq; uictus inopem, circum ad alienas mitteret domos? Pudet enumerare calamitatũ mearũ gradus piratã, lanistã, patrẽ. Atq pars ista criminis Iudices mei nõ defendi meruit, sed laudari. Neq; enim reperio quid in rebus humanis excogitarit natura præstantius amicitia, quid concordia contra fortunã maius auxiliũ. Nã primũ præter cætera animalia idiuit nostris pectoribus quandam societatem, quæ mutuo gaudere congressu, contrahere populos, condere urbes edocuit: & cum mentibus nostris uarios imposuerit motus, nullum profecto meliorem beneuolentia tribuit affectum. Quid enim foret humano genere felicius, si omnes esse possent amici? Non bella seditiones, latrocinia, lites. cæteraq; mala quæ hominibus ex seipsis nata sunt, fortunæ accessissent: Id quia nimium deo uisum est, at certe honestis conuenire mentibus, fidem colere, amoris gratiam referre, omnibus temporibus, omnibus gentibus præcipuum & quodãmodo sacrum fuit (neq; enim nisi optimis mentibus contingit ut aut sic amare sciant, aut sic amari mereantur) hoc ego crimen expauescam? Scires quantopere gloriarer pater, si cum amico ego meo redissem. Nisi forte similitudine flagitiorum ductus, turpi me coniunxerã iuueni, quæ uita sine dubio nomen amicitiæ non accipit: tametsi ad paria ducente natura, uitia amborum conuenerunt. Obijce mihi amicum, & habes maledicendi materiam. Gladiator fuit, quare amicus illius fuisti? Ista, opinor, permulet. Efferte longius dolo

& nimia concitatus ira, quo progrediare non respicis. Nen sentis pater hoc te mihi obijcere, q̃ uiuam? Quisquam de illa amicitia queri potest præter pauperẽ? At ego inimicũ habebã illius patrem. Decuerat quidẽ simultates, quas maxime omniũ mortales esse uoluere sapientes, in his desinere, in quibus nascerentur. Nã sic quoque ĩmodicas serit discordiarũ fortuna causas, etiamsi non hæreditaria subeamus odia, ac diutius inimicitiæ maneant, quam inimici. Tũ si quid aduersus te ipse commisit adolescens, sit hostis & meus. Si innoxius, & omni uacans culpa, charitatẽ mereri cupit, si nullius me amici filius ualdius amat, qui tandẽ ius pater respuã, et iratas obyciam manus? Tu quoq; nõ odisses pauperẽ si te amaret. Inserit se, & beneficijs certat. Noras adolescentẽ omnia ultro præstantẽ, & sic me amabat, quãuis tu esses inimicus patri. Adijce, si tanta in adolescente indoles fuit, quantã nulla unquã cognouere secula: si fides antiquissima, & cum deorũ cœtu permixtus inaudita tpibus: si me semper habuit chariorẽ spiritu suo, etiamne despicienda mihi rarissimi boni occasio fuit? At ego perpetuam quandã mihi gloriã reor, quòd ille cœlestis animus me potissimum quem amaret elegerit, quòdque ego sim probatus tanto iudice. Me quoq; igitur feret fama per gentes, & amici laudibus illustrior uiuã. Credet aliquis idẽ me pro illo fuisse facturum. Cur cum inimici nos essemus, uos amici fuistis? Aliud hoc loco crimen agnosco. Peccauimus enim fateor, peccauimus, quòd cum amici essemus, uos inimici fuistis. Hæc Iudices diutius exequerer, nisi absoluta essent ipso iudice patre. Lõgũ iã istius criminis tẽpus est, nunq̃ obiecit, nunq̃ excãduit. Et qd hoc inter nos pater cõuenit, nisi longiores repetis offensas? Apud malignos uidearis me iratus non redemisse. Sed si quid ante commisissem odio tuo dignum, potuisti me redemptum non recipere. Manifestum est ergo te patiẽte, i. te uolente amicũ mihi fuisse iuuenem. Et sane non solus in hac fuisti sententia, i ẽ filio permisit & pauper. Atqui si pars hæc causæ, quæ confessione longi silentij absoluta, hodie in accessionẽ criminis alterius deducitur, potest apud uos impetrare ueniam, facilior certe sequentium ratio est. Ille enim sane fuerit inimici filius, hic iam est amici pater. Nec ignoro Iudices q̃ male ista defensio de humano genere mereatur, si adeo nihil est per se misericordia, ut nisi ulterior aliqua necessitas pudori uim fecerit, pro summo crimine dãnãda sit minus necessaria humanitas. Ergo si alienum & ignotum, tamen (quæ publica omniũ mortalium, quippe sub uno parente naturæ, cognatio est) hominẽ cibo forte iuuissem, pœna dignum uideretur seruasse perituram animam, & ignouisse rebus humanis, & respectu cõmunis omniũ fortis, uelut adorato numini stipem posuisse Fortunæ! Si hoc crimen est, laudetur ergo crudelitas, nihil habeatur piratis lanistisq; prudentius. Perantur sane profutura humano generi duo exẽpla, intra tam breue tẽpus propter misericordiam alter abdicatus, alter occisus. Quod crimen si fatendũ sit, non animum mihi ipse finxi, aut mea potestate regitur affectus. In arbitrio formantis mores oĩum naturæ cõpositus, cum crimine meo natus sum. Nã siue cœlestis prouidentia, siue irrationabilis casus, siue assignata siderum cursu nascentibus nobis necessitas, multa uarietate pectora nostra distinxit, nec minus numerosas animorũ quàm corporum dedit formas. Sunt quorum mentes etiã nocentium supplicia confundant, qui ad oĩum sanguinẽ pallescant, ignotorum quoque miserijs illachryment. Sunt contra qui ne suorũ quidẽ misereantur. Mihi mite pectus, & mollis affectus ad omnẽ calamitatũ conspectũ tremit. Noli me æstimare mea fortuna pater, non habeo gladiatoris animũ. Vtinam quidẽ mihi causa permitteret sic gloriari. Iuuenis conceptus splendidis parentibus, cũ solũ tã speciosæ fortunæ crederẽ fructum posse prodesse, & contra uarios mortaliũ casus quasi portum benignitatis aperire, concupiui quandã humanitatis ciuicã gloriam, periturum hominẽ, siue ille naufragio eiectus, siue spoliatus incendio, siue exutus latrocinio erat, naturæ patriæq; restitui. Pars tecũ facto Respublica, quæ pp me unũ ciuẽ perdiderat. Hæc me magis decet impensa, quàm uestis, q̃ argentũ, quàm ubi laus emitur. Vbi enim pecunia melius poni potest, q̃ ubi fœnus bonitatis extẽditur? Magna conscientia est, felicitatẽ meruisse. Ignotus sane sit & alienus: quid fuerit ante, non quæro, post hæc erit amicus. Et hercle quo quisque plus potest, quoq; latius patet ad fortunæ incursus, hoc magis cogitare debet atque respicere, quantũ in nos fortunæ regnum sit, q̃ instabili sede humana consistant. Non me aurata laquearia, nec radiantes marmore columnæ, nec graues crustæ fecerunt ĩmemorẽ fragilitatis. Multa sæpe et locupletibus accidunt, sæpe in unũ summa decidunt. Ego uidi pauperẽ auxilia diuiti ferẽtẽ. Sed sane superbus æstimet miserias longa felicitas, & alienũ casum facile despiciat securus sui. Ego quoties auxilia calamitatis petere aliquẽ uideo, nõ possũ nõ moueri fortuna mea. Succurrit mihi cõtinuo tẽpus illud, quo ipse clementiã optabã. Ignosce pater, si penitus animo meo hic insedit affectus: amare misericordiã miser cepi. Sed inimicus, inquit, meus est. Nã quis nos tantopere laudaret pater, si hoc amico præstaremus? Hæc est celebranda uirtus, hæc animi suspicienda moderatio, uincere irã, & inter simultates quoque meminisse hominis. Vt Fabio Maximo ĩmortalẽ attulit laudẽ receptus ex hostiũ manibus inimicus: ut Tiberiũ Gracchũ admirata ciuitas est, Scipione in carcerẽ duci prohibito: te quoq; similis animi magnitudo memoriæ dabit. Tuis enim opibus uiuit inimicus. Quicquid ẽ istud quod senex inops ex nostra domo accipit, si nõ irasceris, tu præstitisti, tibi hoc pulchrũ atque magnificũ est. Nã ego si quid in patrẽ seruatoris mei confero, non sum laudandus. Neq; expectaueris hoc loco pater, ut illa dicã, Sẽper odiorũ honestus occasus est: & dũ simultates nihil aliud habẽt quàm nocendi cupiditatẽ, speciosa in melius animi mutatio est cũ exẽplis honore iunctæq; ex hostili penè cecurrisse in affinitatẽ manus. Vnde tantũ misero boni, ut inimicus sit? Aspice solũ, egentẽ, senẽ, omnibus præsidijs destitutũ: nónne contumeliã fortunæ tuæ facis, si hunc odisti, & adhuc tua putas interesse ne uiuat? Nulla tibi contingere maior ultio potest, quàm si talis est, ut illius etiam nos misereamur. Magna mehercle iã de uetere simultate pœna superest, panẽ eripere mendico, & grauissimæ per se fortunæ manu pondus imponere. Age si perijsset, cadauer calcasses? Feræ mehercle generosiores, iacentes transeunt: & reseruati hostes, restitutæq; urbes maiora causæ exẽpla sint: quod scio, uictis etiã gladiatores parcũt. Post orbitatẽ, post egestatẽ, quid amplius potest pati, nisi quod optat? Vlteriórne tibi aliqua ultio quærenda est, aut aliquid rerũ natura peius capit? Quis non te omniũ mortaliũ inhumanissimũ putet, si hoc aduersus inimicũ tuũ saltẽ optasti? Si mehercle inexpiabiles odiorũ causæ, & cõpositis quoq; fabulis ulteriores inimicitiæ fuissent, ausim dicere, si pp illũ liberos perdidisses, accipienda tñ erat à fortuna talis satisfactio, certe ad mutandã insolẽtiæ opinionẽ, quæ ferè ĩmeritã quoq; potẽtiã carpit, ne uagaretur per urbẽ inuidiosus mendicus, & calamitatis authori causas uulgus regereret odiorũ. Nescio quõ omnis pro laborante fauor est, nec ulla perpetuã gratiã seruat nisi modesta uictoria. Nostra potissimum clementia sustineatur, ne illius alij misereãtur. Facilis, ut animaduertere uos spero iudices, defensiõis meæ cursus est. Antequã incipiã habere causam nimium bonã, hic iã conscientia trepidat, & ratio uelut inter binos deprehensa scopulos, cum aliud obyciatur, aliud defendendũ sit, hæret in dubio: cũ beneficijs meis cõputare nõ audeo. Cognouistis expositionẽ causæ, q̃ta quãq; excedẽtia fidẽ adolescẽtis optimi merita narrauerim. hæc mihi oĩa

sine dubio

sine dubio ille præstitit. Sed quid interest? debitor delicatus sum. Quid in hac parte defensionis agam Iudices? Dicam, referre gratiam beneficijs uolui? Itáne tandem aliquis mendicare amici patrem æquo animo uisurus fuit? At ille me redemit, cui nihil retuli. Dicam moueri me supremis amici mei precibus? Egregia uero comparatio. At ille mihi præstitit, quod non rogaui. Vtro me uertam? Tanquam honestum defendam factum, an tanquam necessarium? Alterum absolui facilius potest, alterum laudari rectissimum opinor. Veritatis interest. Audi pater, alimenta ista quæ donata egenti putas, quanti illi constent. Si accepto captiuitatis meæ nuncio, nullis precibus adductus, nullis epistolis uocatus adolescens ad liberandum me uinculis piratarum profectus esset, quibus tamen meritis pensarem, cum id mihi præstitisset, quod ego tantum à patre sperauit? Intrare maria præsertim tam recenti documento timenda, & latrones ultro quærere, & cum præter uicarias manus nihil esset, nauigare uoto captiuitatis quis posset alius quàm qui paratus esset pro amico mori? Magnum hoc per se, ac seculo nostro uix credibile Iudices. Illud uero omni prædicatione maius, ad redimendum me profectus est, cum mendicaturum patrem suum sciret. Atqui sperare poterat futurum, ut sine periculo suo redimeretur nihilominus amicus, cũ haberem diuitem patrem. Sed noluit ipsum itineris apparatum, & nequa periret redemptionis hora, præceps cucurrit. Proh fidem deûm hominumq;, quemadmodum ad redemptionem amici festinat etiam cuius pater lentus est? Terentium, quem īter cæteros captiuos secūdo Punico bello Scipio Africanus uinculis exoluerat, memoriæ tradidere maiores, insigne receptæ libertatis pileo testantem in triumpho ducis esse conspectum. Et ille quidem maioris momenti accessio publicam senserat felicitatem, priuatim tamen debere se putauit uictoriæ beneficium. Quid me facere conuenit, qui per maria latrocinijs infesta solus petitus sum? qui lucem, libertatem, denique quicquid patri debeo, non ignarus, ut primo natalis horæ tempore, sed uidens sentiensq; acceperim? nec solum donatus his bonis, sed summis periculis liberatus sum? Nonne me ex amici fide natum, & tenacioribus beneficiorum uinculis fatear esse constrictum? Miserrime, amice fidelissime, ingratum me moriendo fecisti. Et quantulum est quod adhuc loquor de mea infelicitate, de piratis? Leuis est ista fortuna, hæc etiam nunc recepit moram. Solent expectare latrones redemptorem. In ludo fui: qua pœna nullam ulteriorem scelera nouerunt, cuius ad comparationem ergastulum leue est. Hoc si scisses pater, affirmo, promitto; cuius pietatis es, nemo te antecessisset. Illa certum habeo expectas ut dicam. morabar inter sacrilegos, incendiarios, &, quæ gladiatoribus una laus est, homicidas inclusos turpiore custodia, & sordido cellarum situ. Iamq; in eam ueneram fortunam, ut me uictum recipere non posses, uictorem nolles. Aderat hora supplicij mei, qua nusquã morandum: iam præbendus erat iugulus, & fundenda uita cum sanguine. Neque enim dubitare de euentu licet. exemplar fati mei uidi. Si me ab his imminentibus malis pecunia redemisset, beneficium tamen potius dicerem magis æstimandum esse, quàm precium. Sed apud malignos interpretes posset uideri uel spem secutus aliquam uenturi temporis, uel præsentis uoluptatem. Hoc admirabile: & uni tantum pietati referendum est. dedit beneficium quod nunquam reciperet: & cum amicum quem redimebat, habiturus non esset, nihil aliud emit quàm honestam mortis conscientiam. Transtulit ergo in se fortunam meam, subijtque non solum fortiter, sed etiam libenter id quod mihi miserum putabat. Res dictu incredibilis, gladiator dimissus, redemptor occisus est. Recepit pectore aduerso ferrum, ut quasi quam emittebat animam, in meum pectus transfunderet, & hoc uno tristis occiditur, quòd amplius amicum uisurus non erat. Eant nunc antiquarum conditores fabularum poetæ, & se ad exhortandam amicitiæ fidem magna quædam composuisse carminibus putent, si dixerint aliquos per maria terrasq; asperiorem fortunam amicorum tantum secutos, aut principem Græciæ uirum in ultionem interfecti amici inauspicata bella gessisse. Nam inter fratres quoque illa maxime admirabilis, tamẽ alterna mors est. Vna fingitur coniux, quæ iam perituri uitam mariti uicaria morte sua redemit: adijciturque miraculo fabulæ, fecisse hoc eam quod non præstitisset pater. En indubitabile seculi decus, & fictis maius, ut moreretur pro me amicus, suum reliquit patrem, meum uicit. Et sanè quid profuisset festinatio patris, etiam si ad redimendum me prior forte uenisset? Hoc me precio nemo alius redemisset. Neque uero plurimum fuit præstitisse mortem: nãque interim specioso titulo bene uita pensatur. illud uero existimo grauius, nomen gladiatoris accipere, subire dominum lanistam. Minus te amice laudarem si uicisses. An ille animus rediret in cellulam, ferret saginam, magistrum, personam denique sceleris? Mea depugnasti causa, tua perijsti. Hæc tamen omnia ultimæ fortunæ nomina, ut mihi detraheret, induit sibi. Venit in arenam homo nec sceleratus, nec infelix. Ecquando iudices hoc audistis? Bonitate sua gladiator factus est. Vtinam Iudices hæc quæ illi speciosa sunt, tam honesta essent & mihi. Quoties ad infelicissimum respexi senem, cuius orbitate uiuo, cum confectum cladibus, & tantum pœnæ suæ residuum considero: uerum fatendum est, pudet me precij mei. Video senem meliore sui parte præsepultum, omnis etiam spei superstitem, orbum, destitutum. Illud tamen solatium est, quòd nisi talem amicum habuissem, hæc de te dicerentur. Huic patri inuidiosa quædam, opinor, & quæ beneficio mortis pensetur, criminosa liberalitas contigerit egenti. Alioqui duo egentes, & circa omnium uel ignotorum domos stipem rogabimus pariter. Si quis grandis natu parens est, miserebitur senis; si quis iuuenis filius, miserebitur adolescentis. Fortasse proderit mendicaturo mihi, quòd ipse aliquando egentem pauperem alui. Accipe satisfactionem, in quacunque parte rerum naturæ es amice charissime. non excidere mihi tua mandata, fortuna defecit, opes auferuntur. Quod unum mihi relictum est, en polliceor patri tuo uicarias manus. Quid uis porro faciam? Agrestia opera delicatior aggrediar? hoc à fortuna non didici: & quotidiani quæstus operis duobus egentibus non sufficit. Miserum me, si exoluere fidem uoluero, fortasse mihi in ludum reuertendum est.

SEPVLCHRVM INCANTATVM.
DECLAMATIO. X.

ARGVMENTVM.

Malæ tractationis sit actio. Quæ amissum filium nocte uidebat in somnis, indicauit marito. Ille adhibito mago incantauit sepulchrum. Mater desijt uidere filium. Accusat maritum malæ tractationis.

PRO VXORE CONTRA MARITVM.

Quando Iudices inter eos qui liberorum mortibus destituti, cuncta uota & præparatas spes in senectutem ante se egerunt, id ferè acerbissimum certamen consternationis oritur, ut unusquisque luctibus ac lachrymis suis credat accedere quandam dignitatem, si miserrimus esse uideatur: hæc tamen fœmina neq; uolo neque publico genere miserabilis, non impudenter inter cæteras matres quæ aut unicos aut iuuenes pios filios perdiderunt, eminere & occupare quendam mœrentium principatum differentia nouæ calamitatis affectat, quæ sola omnium supra fidem infelix in uno filio iam alteram patitur orbitatem. Priorem quidem illam, ut communem cæteris, & fato accidentem, fortius utcunque tolerabat. Nam & de filio nihil aliud perdiderat misera nisi dies, nec iam timebat ne ille quo fruebatur, mori posset. Planctibus lachrymisq;, pene improbe dixerim, parcius utebatur; nec sibi permittebat dolor lugere uenientem. Nunc destituta solatio, persuasione fraudata, dum non putabat perisse quem poterat uidere, eripuit ingrata filio alterum tumulum. Miser ille nisi teneretur, iam ad patrem ueniret. Tantum misera petit, ne minus perdidisse uideatur, quàm ipsa desiderat. Non inani persuasione, nec cogitationibus ficta lugentis umbra ueniebat, nec agitabat incertos leuis imago somnos, ac ne confusi quidem tristi cinere uultus, & infernum fauilla caput noctibus suis obibat, sed filius erat qualis aliquando, & iuuenis, & pulcher habitu: nec aspici tantum uiderique contentus: uerum si quid desiderio creditis miseræ quæ sola uidit, amplexus & oscula dabat, & tota nocte uiuebat. Multum perdidit mater, si contingebat hoc illi: non minus si uidebatur. Nunc tenebras inanes, & longas oculis flentibus noctes, iuxta somnum mariti peruigil, & tantum deserta metitur. Non desiderio fictus, aut fucatus habitu, nec ut somniorum uanitate conspicitur, sed experta non totum mori hominem, illud quod nec flammis uritur, nec cineribus extinguitur, nec urnis sepulchrisq; satis premitur, expectat. Nunc ista carcere obseratam animam, & repugnantem magico iuuenem cogitat ferro. Infelicissima omnium mater plus aliquid esse quàm umbram filium putat, postquam potuit includi. Nec sua tantummodo pœna, proprioq; supplicio deserta consumitur rescissa orbitate: uel magis cruciatur, quod non licet filio uenire cupienti. Nunc barbaro carmine grauem terram totis noctibus pulsat, & impositum sibi sepulchrum, quod non possit euoluere, quæ solebat ipsos discutere inferos, umbra miratur. Miser quem non tantum uerba clauserunt (nam forsitan per illa transisset) sed uincula ferrea, soliq; nexus ad mortem reduxerunt. Quomodo tenetur, infelix, qui ne propter hoc quidem uenit, ut quereretur! Misereor fœminæ, cuius inuidiæ totum facinus adscribitur. Maritus sic filium inclusit, tanquam se inquietaturi mater ista quereretur. Igitur iudices nemo miretur, si ad tam inuitū patrē umbra nō uenit. Sciebat ubi lachrymas, ubi posset inuenire singultus, à quo magis desideraretur. Nanque isti ferreum pectus, & dura præcordia, nec sunt de orbitate sensus. Quid enim inhumanius patre, quid inueniri truculentius potest! Inuidit matri ne filio frueretur: nec hoc ideo fecit, quia uidere ipse malebat: ne uiuentem quidem adhuc & incolumem tam blanda, tamq; debita pietate prosequebatur, ut defuncto seruaturus affectum etiam sepulti pater uideretur. Tanto magis effusa mater, et suis ac paternis uicibus occurrens. Hæc pallidior ad metus, ad uota pronior, non diebus secura, non noctibus. Et ille miser intelligebat utri promptior ex parentibus et facilior esset affectus. Itaque ab huius osculis, ab huius fœminæ ceruice pendebat. Et quia longum est officia præterita debitæ pietatis agitare, illo ipso langore quo filius caducum illud & fragile corpus amisit, quàm perdite mulier, & usq; in exemplum, modo super ora pallentis infelices lacerabat oculos, nunc siccata frustra ubera quærebatur, nunc superstitem cædebat uterum! Notabat hæc ille deficiens, mandabatq; morti suæ cui periret. Vbi sunt qui cito iubent siccare lachrymas? quibus non placet longum agere mœrorem! Retulit umbra gratiam matri. Scio, & intelligo, cum inter gementes cadauer iacet medium, & cum omnes uidetur remisisse curas, tunc sentit & intelligit, & inter suos iudicat. Moneo te orbitas, moneo effusius fleas, effusius efferas, nunquam perisse credas. Filij sui umbra cui non apparet, irascitur. Iam gelidus piger corporis sanguis omnes in mortem strinxerat uenas, & morientium fulgor extremus uanescebat oculorum, & iam desperantibus medicis crediderat pater, adhuc tamen sperare mater uidebatur, & quæcunque corporis partem osculis misera tepefecerat, illi uitæ calorem redijsse clamabat. Oderat ignes, oderat rogos: reponi corpus, & seruari mēbra cupiebat. Et nunc infelicē magis matrē pœnitet quod sepultus ē, quod poterat reuerti. Scitis ipsi quo exequiarū die labore extracta sit, quādiu filiū tenuerit allābentibus flāmis. Vnde enī speraret ut postea uidere contingeret? ut extra orbitatem haberet oculus! Iam magum misera quærebat, ut umbra euocaretur. Reliqua, mater infelix, tu ad Iudices referre debebas. & nisi orbitate, nisi lachrymis uox mutaretur in gemitus, noctes tuas quanto melius tuo ore lugeres! Ego utcunque potero perferam. Satiare misera, satiare saltem memoria diei illius quo exequias unici duximus. Iam planctus, inquit, lachrymasq; consumpseram, & tenebras ueluti perpetuas uenire gaudebam. Iam fatigata propinquorum officia defecerant, iam plangorem familiæ altus sopor merat. Rogo ne quis tam contumeliosus sit in matrem, ut per quietē contigisse filium dicat. Vnde miseræ tunc, unde somnus! Nihil de te marite, nihil queror. Satis magnas dedisses pœnas, si totis noctibus mecum flere uoluisses. Vidisses utiq; non quēadmodum tenues rerum imagines solent cogitationibus accipere corpus, cum uanæ absenti animo cogitationes finguntur, sed ipsum filium, qualis blandissimus erat: & si dimittatur, uidebo. Subito ante me deductus cōstitit tenebris, non ille pallens, nec acerbo langore consumptus nec qualis super rogos uidebatur & flammas, sed uiridis, & sane pulcher habitu. Nescio ubi totam reliquerat mortem. non igni torridæ comæ, nec fauilla funebri nigra facies, nec uix bene cinere composito umbræ recentis igneus squallor. Proclamaret mater infelix, etiam si talem uidere desijsset. Primo tantum stetit, & se permisit agnosci. Ego tunc plurimum stupui, non ausa oscula dare, non iungere amplexus. infelix primam perdidi noctem, dum timeo ne fugeret. Hanc tu marite persuasionem putas, & uanum animi mei lugentis errorem! Quicquid est in filio, plus apud matrem fit cum desinit. Vis deniq; scire quid uxori tuæ detraxeris? ex defuncto filio non habet aliud quod speret. Iam nox altera aderat, et primis statim tenebris præstò filius erat, nō ille ut pridie procul, & tantum uidendus, sed audacius & propius & ad matris manus tanquam corpus accedens. Nec iam nisi cum luce certa, fugatisque sideribus inuitus ille uanescebat ex oculis, multum resistens, sæpe respiciens, & qui se promitteret etiam proxima nocte uenturum. Iam mœrori locus non erat, mulier filium nocte uidebat, die sperabat. Quid attinet singula referre? Nullis, inquit, destituta sum tenebris, donec scelerata tacui. Satiabar osculis, satiabar amplexibus, & colloquebar, & audiebā. Misera plus perdidi, si nemo credit. Iam cœperam tuam quoque marite crudelis agere causam, rogabamq; iuuenē ut paternis quoque oculis le

tus occurreret, & tibi ingratæ dimidia nocte cedebã. Iã miser & ille pollicebatur. hæc me fiducia perdidit, ut confiterer. Rogo, quid tam muliebre, quid tam maternum fieri potest? Gaude, inquit, marite, gaude: filium fortasse nocte proxima uidebis. illum quem crudelibus flammis exussisti, ex quo cineres & ossa supersunt, iuuenẽ uidebis, et forte ẽt die speres. Ego certe totis noctibus mater sum, uideo, fruor iam & narro. Exitũ paterni affectus quæritis? Filiũ uidere timuit. Sic magũ protinus nescia matre, cuius horrido murmure ĩperiosisq; uerbis dij superi manesq; torquentur excogitator iste mortis alterius, aduocat, nõ ut exorati manes diducerẽtur, neç ut euocata nocturnis ululatibus undecũq; umbra pperaret, sed tanquã parũ sepulchra premerẽt, & tumulorũ leue põdus esset, filius inquit, meus non satis perijt, adhuc fulgore siderum fruitur, & nocte nostra. Nam cum dies occidit, imponit morti suæ finem, domũ repetit, & maternos territat somnos. Inueni aliqua, inueni uinculũ uerborũ, sed arte tota, sed labore toto. Magna tua gloria est, si retines filiũ, qui redit ẽt à morte ad matrẽ. Noxiũ sepulchro circundatur carmen. Tunc horrentibus uerbis urna præcluditur, tunc primum miser filius mors & umbra fit. Ite nunc & putate uana fuisse matris solatia. Filium ista si cogitationibus & uani persuasione uidisset, adhuc uideret. At quæ supplicia sustinuit infelix illa statim nocte! Iam totam domum ac familiam quies prima sopierat, & tacentibus tenebris uenerat tẽpus dulcissimum matri. Iacebat hæc insomnis, inquieta, cum diceret, iam statim apparebit, iam statim ueniet: nunquã tamen tardius uenit. Miseram me fili, proxima nocte iã uenerat. Ecce iã medios sidera tenent cursus, indignor irascor. ita demũ mihi satisfacies, si apud patrem fuisti. Miseram me, iam maligna mundus luce clarescit. Quando uenies? iam redire debebas. At postquam alterã tertiãq; noctem deserta uanis questibus duxit, tũ tristiora lugubria, tum squallidæ magis placuere uestes, tũ repetitis sanguinauere planctibus iã conualescentes lacerti. Nihil est infelicius matre quæ perdidit aliquid in filio postquam extulit. Cum uero cõperit noctes suas inuenis necessitatibus magicis excantato perisse feretro, quantũ illa præfixũ clausumq; tumulũ mãdis cecidit uberibus? quo fletu sepulchra perfudit! quo gemitu audientem forsitan & exire cupientẽ frustra uocauit animã? O natura crudelis, plus magum posse quàm matrẽ! Vbi sunt qui acerbas mortium necessitates, & ferrea iura fatorum, & inuictas nec ullo mœrore mutabiles inanium leges querebantur umbrarũ? Filium tuum mulier infelix non impositæ inferis clusere terræ, nec spissa perpetuæ noctis caligo compescuit, non fabulosa uatibus palus, multũq; celebrati curuato igne torrentes: hæc permeabat, hæc omnia nocte transibat, leuioremq; mortem suam fecerat, quã si peregrinaretur & abesset. Et nunc minus malũ pateretur, si nõ sentiret. Ille qui non uenit in quendam carcerem translatus à tumulo, patitur ueneficia uitæ. Magnæ sunt ergo umbrarũ catenæ: & quanquam uolatilem uagãq; imaginẽ, morti stringunt atque alligant tanquã reũ corpus animam. Ferro uero ac lapidibus arctare, & ut solent bellicæ robur accipere portæ, ipsam umbrã iã catenis alligare, iam claustris, non dico crudele est, portentosum, nefariũ, utiq; si hæc faciat quę sensurũ filiũ credat. Et nunc illos miserrima mater in corpus putat et in mẽbra descendisse mucrones. O mage sæue, crudelis, ô in lachrymas artifex nostras, uellẽ non dedisses tã magnũ experimentum. Irascimur tibi, et blandiri necesse est. Dũ cludis umbrã, intelligimus solũ te esse qui possis euocare.

Videtur itaq; mulier infelix à dignitate dolore secedere, quòd tã uxorias in forum querelas, & tanquã delicata matronæ desideria ꝑtulerit. Non enim uestes, nec aurũ, nec ambitiosos quærit ornatus, contenta est orbitas sordibus suis. Ac ne pellicis quidẽ dolore compellitur, nec tacita gaudia mariti, impatientia & muliebri uanitate cõplorat. Sed nec relictum torũ desertũq; genialem uelut contẽpta uilitas uxoris ulciscitur: alia lõge, alia de noctibus cura est. Ne timueris. quæcunq; est, dignitas est magni doloris: nihil queritur misera nisi par orbitati, nisi matre dignũ, quod publicos consumat oculos: quòd ignotas quoque exigat lachrymas. Quãtã enim à marito acceperit iniuriã, scire uultis? Sola mater filium perdidit. nec potest inuidiã facere morti. Ante itaque quàm sciatis Iudices quis dolor, quisue mœror, quæ tanta impatiẽtia eruperit, ut mulier aliquando dulcium oblita tenebrarũ, clarum nitorem publicæ lucis, & diẽ etiam domi inuisum, in foro, interque leges notabilis & sepulchris abstracta pateretur, certũ ꝑfecto habetis, neque audaciã, neque impudentiã, nec uanitatem unquã querelas habuisse miserorum. Quàm uerũ est quicquid exclamat calamitas, nec ab infelicibus ficti temere exeũt gemitus? Mulier quæ sanguinantes ad Iudices porrigit lacertos, quæ scisso laniatoq; uultu, quæ liuidis ꝑfertur uberibus, magno dolore cogitur ut hoc potius agat, quàm cineres osculetur, quàm cõplectatur urnã. Grauis testis querelæ suæ orbitas est. Et anteq̃ ad genus illatæ iniquæ iniuriæ uenio, cur marite, quæ ex te filiũ perdidit, quicquã potest queri? Crudelis orbitatẽ feris adhuc alio dolore, tanquã parũ desideria conficiant, quæ de unico gerit: non pateris animã uacare lachrymis suis tu qui sinũ debes, qui colloquia & amplexus. Quàm misera est quæ queritur, & de solatio suo non coniugis desiderijs large indulget, nihil aspere, nihil contra uoluntatẽ? Habet priuilegium suũ mater infelix: molles manus, & mitia fomenta magnis uulneribus admoueas. Quæ se adhuc secari plaga permittit, in summo est. Viri forsitan quo modo fortior sexus sit, & contra dolorẽ quàm imbecillis animus magis pugnat. Itaque totũ istud lugere, fœmineũ est: & simul orbitas imbelle pectus inuadit, animus ille qui luctus suos sequitur, incipit indulgentiã sentire lachrymarũ. Fidem tuam marite, coniugi flere liceat, satiari gemitu. orbitati permitte quãdiu uelit flere. Odi patrẽ, qui cũ filiũ & ipse perdiderit, putat nimis lugere matrẽ. Quid ergo queritur, inquis? Hoc primũ, filium non quomodo debes scelerate desideras. Magno animo orbus es, loqueris fuisse mortalẽ, et interpretaris nihil superesse post flãmas. Flet iuxta latus & plangit uxor, tu siccos oculos habes. Illa totis noctibus funebres exercet ululatus, tu graues somnos, ac placidã quietem.

Pater crudelis, pater ĩmemor, quid uis tibi amplius obijciamus? Ex quo perdidi filiũ, nunquã sic desiderasti ut uideres. Quid quòd eripuisti matri solatiũ, puta uanum & superuacuũ? Nolo Iudices nolo corripias, scires quantũ esset hoc, si tantundẽ doleres. Res indignior non est, quàm quòd tibi de eo postulas credi, quod non uidisti. Indulge sane uanæ rei, ignosce: libenter se orbitas decipit. Magnas calamitates uana ratio sustentat, quòd indulgent mala persuasionibus suis. Quicquid ad miseros pertinet, crudelius eripitur, quo minus est. Clamat itaque, clamat mater infelix, si mihi aliquã imaginem filij mei, uel paruuli, uel iã adulti, uel nouissimam iuuenis auferres, inijcerem tamen misera tanquã corpori manum, illam similitudinẽ flens tenerem, illos oculos, illã gratissimã faciẽ, & ritus oris expressos, & adũbratos artificis manu uultus. Sed illum perdidi, unde imago, unde similitudo, unde solatiũ. Fili plus hodie amisi, quàm cũ elatus es. Post mortẽ te tuã uidi. Si mehercle notas in corpore unici uestes subtrahere tentares, dicerem, succurre solatio meo. Hæc omnia apud me filij mei mẽbra sunt, ego osculabor, amplectar, flebo supra. Non est ratio fortasse. Ideo quicquid rationẽ uicit, affectus est. Nihil est sceleratius prudenti orbitate. Leuia, inquit, leuia loquor. Ego filium meũ uidebã. Quenã istũ fortuna, quæ indulserat conditio naturæ? Nõ excludebat orbitas ocu

los tuos. Erat iam consecuta mater, ut iuuenē die absentē putares. Maximā perdidit mors acerbitatē, si possis uidere quem amiseris. Videre ergo tibi contingebat ô mulier uultū, habitū, corpus, incessum. Non crederē nisi te perdidisse sentires. Tēpora ergo cū morte diu feras, & superstite filio fruebaris omnibus tenebris. Quantū perdideris, hinc æstima, hoc tibi si non contigisset, non eras tā improba ut optares. Aliquis (ô pietas) sepultus & conditus cæteri corporis cinis & fauilla, tamen corpus sumebat in nocte, & ad solita uiuentis membra reuocatus præbebat se matris oculis, qualē non crederes recessurū. Nec queri de luce poteramus: quantū licebat aderat. Videbas ergo mulier, ac præsentia fruebaris. Videbam, inquit, & fruebar. Et ad quem pertinebat rogo, etiam si decipiebar? Sed quid ego utor testimonio tuo? Mago credo & uidisse te filium, & nunc non uidere. At tu misera nihil crudelius ex marito timebas, quàm ne tibi nō crederet. Nemo inquit, oculis meis fidem detrahat. Fili indulgentissime adolescens uidi te, nec semel uidi. Certum est, fixum est, eripi non potest. Quatenus impius pater & hoc tibi auferre conatur, ut te uenisse non credam? Nec illud garrula, nec uana uoce uulgaui uenire te nulli indicaui, nisi qui deberet optare ut hoc posses. Patri tantum tuo, patri (ignosce deceptæ) confessa sum, dū interrogo an te & ille uidisset. Itaque das mulier infelix graues nimiasq; pœnas: effecit magus ne fili iam uideres, & solū apud te reliquit, ut meminisses quòd uideras. Totum tamen illud solatium tuū refer misera, si potes, & primum confitere simpliciter, an soporis pondus illud, & nesciæ quietis uanitas fuerit. Apud me quidē satis misera, satis eras mater infelix, etiā si tale somniū perdidisses. Miserere, inquit, melius de affectibus meis sentias. Non ego fatigata planctibus sensi uenisse noctē: uidere filiū peruigiles meruistis oculi, sed primū dū metuo, umbra processit subito, dij boni quod ego gaudiū, quam uidi felicitatē! Constitit ante me filius meus discussis tenebris, ita dimittatur aliquando. Prosilui protinus et accessi. uultus, comas, ora pspexi. meus erat. Quàm lætum se, quàm hilarē offerebat! quomodo persuadebat mihi, ne crederē morti! Scelerate nescis pater, quàm similem uiuenti filiū clauseris. Circuibant totum corpus oculi, non inueniebā quid ignis egisset. Subinde dicebā, hunc ego extuli? hunc rogo iposui? ex hoc ego cineres & ossa collegi? Si talis est, quid habeo quod lugeam? Perisse filiū meum hoc uno intelligebam, quòd illum non poterā et patri ostendere. Confitebor, primæ tamen nec ego credidi nocti, et tāquam uictis irascebar oculis, & erubescebam misera si quies fuisset. Ecce iterum iuuenis, ecce iam quotidie uenit. Quid habeo quod interpreter? Verū est utique, quod semper est. Nouissime non tāquā umbra ueniebat, sed assidebat, sed amplexus dabat. Ego sentiebam & recipiebā. Quotiescunque domus fuerat grato sopore prostrata, aderat ille, quales humanis se offerunt oculis propitii dij, quale lætissimū numē ē cū se patitur uideri. Sicut omnis religio tēplorū: oīs religio lucorū, cū tacuere mortalia, & profani procul errauere sedibus totis, solitudine frui, et de suis dicitur exire simulachris: ita iuuenis meus noctibus totis agebat filiū, & paterna domo ac penatibus suis fruebatur placidus & mitis, & matri propitius, ut numen & deus delabi sideribus, & uenire de liquido puroq; aere uidebatur. Quid imprecer sceleratissimo patri? umbram probare noluit. Miseremini iudices, ut hoc facinus quibus debetis accipiatis animis, maius parricidio, maius quàm si filij sepulchrum funditus eruisset, & sacratos morte lapides, et cineres & ossa religiose quiescentia fracta sparsisset urna. Aduocatur hō, cuius ars est ire contra naturā: qui simul ore squallido barbarum murmur intonuit, fallereq; coegit superos, audire inferos, tremere terras, ut experimentis loquentiū fama est, constitit iuxta tumulū miserrimi

iuuenis mors certior: Nunc opertæ, inquit, arcana mea tenebræ adiuuate me digna, nunc omne per unum numen, & religio, quam isti irrogo, propius adeste, succurrite. Magis mihi laborandum est quàm cum sidera mundo reuelluntur, cum iubentur hyberni fluuiorum stare decursus, cum potentiore carminis ueneno uicti rumpuntur in mea instrumenta serpentes. Custodiendus est iuuenis, assignandus est inferis, & densioribus transfuga eludendus est tenebris. Quanto facilius opus erat si reuocaretur! Mox in ipsam dicitur incubuisse pronus urnam, & inter ossa et inter cineres uerba clusisse. Hoc tamen subinde respiciens confitebatur, repugnabat umbra. Itaque carminibus non satis credo, præfigamus omne tumuli latus, & multo uinciamus saxa ferro. Iam bene habet, expirauit aliquando: non uideri, non progredi potest. An mentiar, scies proxima nocte. Omnes meherclè parentes, utique qui liberos perdiderunt, ire in istos oculos, in ista ora debebant. Tu sic filium tuum clusisti, tanquam nocentes ad inferos reuocari soleant animæ, quæ inter lāguentium familiam, & tristes penatium morbos uagæ erranteq; magica uanitate captantur? Laqueóne uitam damnatus eliserat? Noxium per sua uiscera exegerat ferrum? An ex conscientia uenena præsumpserat? nec recipiebat se, nisi carmine inclusus? Quando domum tuam funereus & squalidus, quando te terruit? Crudelissime omniū pater, de filio tuo malam umbram fecisti. Quas nunc putas uxoris miserrimæ esse cogitationes? quæ materna uiscera psuasione torqueri? Nūc filius meus illic unde uenire consueuerat, iacet strictus, alligatus, impatiens. Queritur solito terram grauiorem, utique cum sentit uenisse noctem, quando umbræ feliciores dimittuntur ad matres. At uero siqua inter manes colloquia fiunt, & ē credo, nō deest q iuueni meo dicat, q̄ uilis tuis fuisti? q̄ libenter te pdiderūt? Quid illa mater, ad q̄ ire cōsueueras? has tibi catenas, hæc uincula pro merito reddidit? Ita infelicissima omnium mulier, etsi magus etiā recedat, hoc periclitatur, ne filius se putet uenisse ad inuitā. Agit iam hoc loco nobiscum maritus grauius, altius, sapiētius, ut homo sine dolore. Negat ullos esse manes, contendit omnia perire cū corpore, nec remeare uiuentes à cinere sensus, nec tā uideri imagines hominū, q̄ cogitari, et oculos luctibus credere. Quod si ita ē, magū ad qd aduocauit? Pessimum parentū, qui dū liberos suos sepelijt, flere cōtēti, ut obiter ab rogo siccis oculis reuertātur: negat ad manes, negat ad umbras peruenire quod plangas: affirmat perire lachrymas: affirmat perire singultus. O sceleratū hominē, quisquis luget, & timet ne hoc pdat. Vana ergo sapientes psuasione frustrati, qui constare hoīes & pfici corporis alimentis atq; dixerunt, corpus caducū, fragile, terrenum, ut sicca humidis, calida frigidis, resolutis astricta pugnarent, partim aut doloribus affici, aut nouissimis annis, aut senectute dissolui. Animā uero flāmei uigoris impetū, perennitatēq; non ex nostro sumentem, sed quo sidera uolant, & quo sacri torquentur axes, inde uenire, unde rerum omnium authorem parentemque spiritum dicimus: nec interire, nec solui, nec ullo mortalitatis affici fato: sed quoties humani pectoris carcerem effregerit, & exonerata mēbris mortalibus leui se igne lustrauerit, petere sedes īter astra, donec in alia fata seculo pugnante transmigret: deinde prioris corporis meminisse. Inde euocatos prodire manes, inde corpus et uultus, & quicquid uidemus, accipere: occurrere suis imagines charas, aliquando & oracula fieri, & nocturnis admonere præceptis, sentire quas mittamus inferias, & honorem percipere tumulorum. Rogo, cum filius perit, nonne satius est hoc credere? Tua tamen, inquit, hoc quieti præstiti, ne attonitis agitata terroribus, solicitas semper ageres, suspensasq; duceres noctes. Ita parricida commune facinus fecisti: & imputas quòd filium uidere desijmus?

Somnum enim ante petebamus, & placidum soporem. Crudelis, nunc inquieta, nunc attonita mater est, nunc perdidimus noctes. Vmbrámne tu filij rem formidolosam rem plenam putasti esse terroris? Quid illa letius faciet? quid illo blandius audiet? quid magis adulatur oculis? quid possunt uidere libentius lachrymæ? Non magis metuēda est umbra filij quàm cadauer. Necesse est ut mors horrida fiat aliena. Sed aliæ forsitan animum imagines territāt: & tunc inferi uocantur cum ignoti sunt. Itaque prudenter, si tantum ad suos ueniunt Sceleratus ille, ille impius, quicunque defunctū filium uidit, & meminit quòd elatus est. Terrebaris, inquit, & solicitis noctibus laborabas. Itáne es marite crudelis, Tu clusisses filium etiam si ad te ueniret? Nec magus, inquit, inclusit umbram sed persuasioni tuæ succurrit: ideoq; putas non uenire illum, quia nec ante ueniebat, quia nec factum est aliquid in quo auocareris. Hoc incipit mater sibi gratulari. Ita non tenetur, inquit, ille, non premitur. nullo carmine, nullo inclusus est ferro. Remouete ergo oīa, & interrogabo. Ego aūt scelerata tam cito credidi, ita non ille ad me ueniret solutus & liber? non ad hos oculos, nō ad hos ꝑperaret amplexus? Quando enim me iuuenis ipse nisi flentē, qñ nō liuidū pectus, & sanguinantes uidit lacertos? quando nō erubuit matri fecisse terrorem? Arte cluditur miser, arte retinetur. Quid uis carmina tibi amplius præstent? effecerūt quod repromiserant. Desinis erubescere tam quòd filium non uides? At tu cuius in leges dij superi manesq; torquentur, qui nocturno terribilis ululatu profundum specus & una terrarum moues, modo seruientium reuocator animarum, nunc idem crudelis & inexorabilis custos, aliquan o preces & matris admitte. Paciscere quantulibet, totos lugentis posce census, non ut labores, nec ut horridum carmē exerceas, sed ut ferrum tuum refigas, ut uerba tua resoluas: ut nihil feceris, iunitte tantū, & euocasti. Nihil ipse crudeliter patri scio paruisti, sed & huius ēt lachrymis, plāctibus huius indulge, consule famæ tuæ. Execrabilem te mage facies & inuisum, si facilius de filio exoraris ut includas. Nec tu marite, nec tu timueris ne ultricis umbræ uanis exagitere terroribus, ullisq; imaginibus: hinc secura dabitur qes, scit ad q̄ debeat uenire dimissus. Iuuenis pyssime, iuuenis indulgentissime, nunquam matri tuæ umbra nec manes, si modo ueneficum pondus, & terroribus omnibus uerba grauiora mago patiente discusseris, ad me, inquit, mater infelix, ad meas noctes, ad meas lachymas, ad illos uiuentes mihi semper amplexus miseræ propera. Scio quid mihi nocuerit, scio quid me torserit. Fruar, & tacebo.

DIVES ACCVSATVS PRODITIONIS, DECLAMATIO XI.

ARGVMENTVM.

Pauper & diues inimici, utriq; terni liberi. Bellum incidit ciuitati. Diues dux creatus, profectus ē in castra. Rumor ortus est ab eo prodi Rempub. Processit pauper in concionem, & accusauit diuitem proditionis. Absente eo populus lapidibus liberos eius occidit. Reuersus diues est uictor à bello. Petit ad supplicium filios pauperis. Pater se offert. Contradicit diues. Erant enim leges, ut proditor morte puniretur, & calumniator idem pateretur quod reus, si conuictus esset.

PRO DIVITE CONTRA PAVPEREM.

Xpectaueram quidē ut de inimici mei supplicio non quæreretur, nec me decipi posse crediderā in ultione quā mihi debeat ciuitas tā liberi doloris: sed quatinus eo malorū nouitate perueni, ut in uindicta primū mea consulere leges ac iura uelletis, quæso nequis prodesse pauperi uelit, quòd nec defendi potest sine genere pœnæ. Plus meretur pati homo, qui (si ipsi creditis) debet occidi. Hoc est quinimmo Iudices, qđ super oēs calamitates meas ferre non possum: uidetur sibi satis uixisse pauper, postquā occidit liberos meos. Operæpreciū putat corā īpatientia mea felicē consummare patrē, & gaudiorum suorū satietati hoc quoq; adijcit, ut orbitatē meā liberis suis relīquat. Fidē uestrā Iudices, ne pereat quòd ultioni meæ contingit bonus pater Actum erat de solatijs meis, si liberos suos pauper mallet occidi. Illud plane Iudices etiam in hac pauperis impudentia miror, liberos meos pudore deceptæ ciuitatis occidit, deinde me crudelē uocat. Paruulos suos ostendit, allegat, tanquam non ego potius querar hoc de quoquam patre fieri: nec intelligit quantum debeat ad impatientiam nostri doloris accedere, si passus sum quod & in ultione miserum est. Facinus est Iudices quenquam calamitatum suarum inuidiam pati. Sic ultionem meam debetis aspicere, tanquam & liberos suos pauper occiderit. Nec me fallit Iudices plerosque credere, callidissimum pauperem nec mori uelle, et hoc quòd nudat iugulum, pectus opponit, artes esse pro uita. Sed ego illum non credo mentiri, ego qui scio quid maluissem. Nunquam hoc aduersus nos excogitasset, nisi impatientissimus pater: & hanc pœnæ meæ suppliciorūq; nouitatem de sua pietate commentus est. Nihil magis de inimico efficere uelis, quàm quòd ipse ferre non possis. Habet hoc mali Iudices principium innocentis, quod inimicos esse nobis, nisi postquàm nocuerint, nescimus: & tunc omnibus patemus insidijs, quoties nos odit inferior. Homo qui omnem aduersus superiora rabiem de sua uilitate sumebat, qui genus libertatis putabat odisse maiores, nulli charitati, nullis implicitus affectibus, quòd humilis, quòd esset abiectus, in furorem se magnæ colluctationis exercuit. Primus se meum dixit inimicum. O dij deæq;, cuius ego monstri artes pertuli? in cuius feritatis colluctatione duraui? Inimicum habui, neque occidere contentum, & mori paratum. Gratias ago ciuitati quòd in illis necessitatibus, in quibus nihil adulationi, nihil præstabatis obsequijs, laudatus sum testimonio periculorum. Bellum mihi sāctumq; publicæ solicitudinis credidistis. Sed neque ego rem meliores ducis facere potui, quàm quòd sine liberis meis profectus sum: non reliquisset illos dux proditurus. Nō puto Iudices adhuc quæri unde illæ falsarum solicitudinum fabulæ repente proruperint, quis primus trepidæ ciuitatis aures rumore compleuerit, cum uideritis quis sic egerit ut crederetis. Vidit hanc inter metus uestros occasionē, & quia semper apud solicitos in deterius prona persuasio est, abusus est hoc quod poterat uideri timere uobiscum. Igitur homo qui nullum conscium meum, nullum mihi crimen obiecit, de mendacij magnitudine fidem ueritatis captauit. Ciuitas deinde cui accusator proditam se esse persuaserat, fecit quicquid hic de me facere potuit. Liberos meos quos inimicus tota sua concione monstrauerat, occidit genere quo pereunt innocentes. Feretis me Iudices liberius aliqua dicentem? Rem pessimi exempli passus eram, etiam si prodidissem. Scio uos Iu-

damnatos, quo non sequantur. Tunc est pœna, cum periturus trepidat, hæret, cũ restringit supr mo uincula conatu. Volo perituri prius uidere pallorem, audire gemitus: uolo circũspiciat, uolo queratur. Fidem uestram iudices, ne nocentibus supplicij sui contingat electio. Minus iniquũ est ut euadat nocens pœnã, quàm ut contemnat. Mortem uero dãnatis quisquis præstat, indulget, nec sunt alia beneficia pœnarum. Fallitur quisquis illam uelut omnium suppliciorum summã putat. Occidi non est pœna, sed exitus. Neque enim habet impatientiam aut dolorem, quod possis aspicere quasi fatum. Quid si liberos relinquas, immo si serues! quàm felix exitus est, plenusq; letitiæ! Lucrifacit mortis atrocitatẽ quisquis laudatus occiditur. Me, inquit, occidite. Non habet liberos inimice, non habet quisquis hoc te uelle miratur. Sæue, crudelis, ego tibi permittã mori? At quid iam mihi melius optem? Vides quantum feceris nefas? Idem pro liberis meis offerre nõ potui. Tu uero paruulos tuos tene, ut in isto potius moriantur amplexu. Tu nunc quoque non euades, non effugies. Quacũq; te duxerit orbitas, sequar, effundam si quod paraueris uenenum, subtrahã omne ferrum, incidam quoscunque strinxeris nexus, ab omni reuocabo præcipitio. Etiam occisis liberis tuis, non idem patieris inimice, nisi uixeris. Nec uereor iudices, ne putetis utriusque nostrum orbitatem simili esse ratione tractandã. Admouebuntur ecce contra lachrymas meas liberi, quos nemo noscet. Patris innocentis occisi sunt paruuli, quos nunc circa templa ferretis, circa quos se celebraret uestra letitia. Facinus est iudices minorem esse transactarum mortium miserationem. Non inuenio quẽadmodũ liberis prodesse debeat odium patris. Perierũt etiam illi quorum nec pater debebat occidi. Me miserum, quòd sic quoq; multa habiturus es, quibus ego qui uindicabor, inuideam. Osculaberis ante perituros, alloqueris, accipies suprema mandata, & moriturum te continuo pmittes. Exonerabis gemitus tuos, cum eorum sepulchra numerabis. Siccabit oculos quòd meam nũc quoq; respicies uacuam domũ. Me miserum, pauperis tantum solatium futurũ est, quod pares sumus. Quid quòd in ipsa comparatione mortis non idem patientur liberi tui? Occidentur uno fortaßis ictu, & erit ultio manibus contenta carnificis. Paruulos meos occidit quicquid fuit tota ciuitate telorum, omnis sexus, omnis ætas, omnis infirmitas. Nihil est crudelius morte hominũ, quos populus occidit, & solus hic exitus est, à quo non est nec cadaueribus salua reuerentia. Hoc me nunc complorare tantum putatis, quòd nõ sum liberis meis ante satiatus? Miser ego nec ad cadauera acceßi, non in sepulchra maiorũ meis manibus intuli, nec licuit super ipsa corpora proclamare, non feci. Qualem ego illum Patria perdidi diẽ, cum duces ab explicato bello reuertuntur? Non me letæ cinxere legiones, non effusi obuiã ciues triumphali circa currus meos exultauere letitia: sequebar captiuos meos tristior uictor, mœstus undique claudebat exercitus, occurrentium lachrymæ propinquorũ, & erubescentis circa me populi timida solatia. O successuũ quoq; nostrorum misera conditio. Ergo ego uictoriam meã non narrabo sine fletu, nemo amicorum propinquorumq; coram me de bello meo loquetur. Nihil est crudelius calamitate, quam gaudia reducunt. Quoties redierit ille letus nobis in supplicia mea dies, lugubres mihi ferte uestes, renouate serui planctus, parate solatia propinqui. Nulli liberi impatientius desiderantur, quàm qui propter patrem uidentur occisi. Sed uerum, iudices, fatendum est, timeo mehercle ne par solatijs meis non sim, ne me iste quo pro liberis irascor affectus, in media ultione destituat. Sed adiuuate, misereminí propinqui, adiuuate amici: & si forte defecero, tu ultionem meam Popule consumma. Timeo mehercle ne cum carnifex propius accesserit, subito proclamem, Iam malo patrem. Sed si quis est pudor, oculi differte lachrymas, abite gemitus. horridũ, trucem debeo præparare, & miserum. Deprehendam igitur omnium mortaliũ callidißime hunc quem simulas, quem nunc imitaris affectum. tunc sciemus quo animo rogaueris ut potius ipse morereris. Sed si bene noui capax omnium malorum scelerumq; pectus, inimice uiues & libenter, & fortiter, & quasi uindicatus.

PASTI CADAVERIS, DECLAMATIO XII.

ARGVMENTVM.

Cum ciuitas fame laboraret, misit ad frumenta Legatum, præstituta die intra quam rediret. Profectus ille emit, & ad aliam ciuitatem tempestate delatus duplo uendidit, & duplum frumenti modum comparauit. Illo cessante corporibus suorum pasti sunt. Reuersus ad præstitutam diem reipublicæ læsæ accusatur.

PRO CIVIBVS CONTRA LEGATVM.

QVANVIS Iudices innumerabiles me indignandi causæ initio statim actionis strãgulent, quia nec dicere uniuersas semel possum, nec gregatim erumpentes differre gemitus (leuior est enim dolor qui disponitur) primum tamen ille sibi asserit locum, qui est ex hoc iudicij tempore & tam lentæ uindictæ dilatione ortus, animi mei prope dixerim furor, quòd hominem tam sceleratum, ut nos quoque fecerit nocentes, legibus accersimus, quòd defendi patimur, quòd ut puniatur precamur, quòd damnatus quoque uel morte defungetur, quam nos in illa funestißima fame, dum sepeliri licuit, optauimus: uel exilio, quod hic quantopere contemnat, apparet, qui tam lente in patriam reuertitur. Quanquam de quo exilio loquar? Quantalibet ignominia dimittite domo notatum, habet quo eat. Non publicis manibus euntem discerpsimus? non (quoniam semel consueueramus & bona fide ferarum esse ciuitas ceperat) hic primus nobis ex tam tardo cõmeatu placuit cibus! Sic enim istum laniari, sic consici, sic consumi oportuit uere nostro. Quis credat? ego me ab hoc abstinere potui, cum & esurirem, & irascerer? Sed frumento occupati sumus, nec quicquam aliud uidemus. O quanta es fames, quæ tam grandem iram uicisti! At ego etiam si talis ultio contigisset, si me à nefario grassatore reipublicæ non lingua, sed dentibus uindicassem, nihil tamen iræ, nihil uindictæ præstiteram: hoc & meis feci. Aestuant adhuc intra pectus sepulta uẽtribus nostris cognata uiscera, & tumescere intus atque indignari uidentur, & sera pœnitentia redundant. Iam enim uacat nobis lugere, iã cibos nostros efferimus, uiscera cremamus: nam cætera nobiscum sepelientur. O fames inaudita, in qua leuius est q̃ esurimus. Ignoscite tũ uiolati manes meorũ, hic uos alloquor, ignoscite, q̃ ora temerauimus, q̃ ab hoĩe desciuimus. Non ut infelicem aĩam sustineremus, non ut in uisum spiritum produceremus, fecimus: una causa mortem distulimus, quòd si expirassemus, idem timebamus. Et ego qui

dem me consumptis excuso, qui mihi ipse irasci non possum. at iste interim stat, ut uidetis longa uia saginatus & satur, atq; abundãs publico commeatu: ad mentionem ciborum nostrorum plenum fastidio multum trahit, & exangues ac pallidos ad calculum uocat: quasi ego nõ cõfitear illum etiam nimium multum attulisse. Tam pauci, rari per uias interlucent, & quamuis odio euersoris nostri euocatus è latebris suis populus, subsellia non implet. Pauci sceleribus pasti, alienis mortibus salui, quòd uiuunt, ipsi sibi rei graues, ægra & tabida membra in publicum protulerunt. Hæ sunt ciuitatis reliquiæ, quas uidetis. Sic tabuimus, ut miseri nec uiuos habeamus, nec mortuos. Hic est populus, hæ uires, hæ spes, hæ opes. Nisi tandem ad uadimonium Legate uenisses, non multorum dierum cõmeatum habebamus. Quò nunc tantũ frumenti? quò classem commeatu grauem? Multum hercle negociatione tua actum est. Frumentũ habeo, populũ nõ habeo. Nusquam prodest, nusquam opus est, iam licet uendas. Dum tu salutis publicæ nundinator proximũ quenq; emptorem dimittis, dum aut funera nostra uendis, aut scelera: dum populo tuo fame moriente, alienæ ciuitati Legatus es factus, nos interim cibos ex malis inuenimus, & fames se ipsa pauit, et miseriæ nostræ crudeles factæ sunt. Patiamur te defendi, si absolui saltẽ nos possumus. Hæc nunc iudices ego solus queror? ad me magis pertinent? aliquid proprie passus sum? non communem dolorem accusator habeo cum iudicibus? Quisquam in hac uindicta alteri cedit? non publica inopia, non totius populi mendicitas una fuit? Nisi quia funestas epulas & nefarios inuenimus cibos, non putamus famem fuisse. In omnes gentes, in omnia uentura secula proscripti sumus, omnes hæc prodigia narrabunt, omnes execrabuntur, nisi qui non credent. Famem ipsam infamauimus, & (quod miseris ultimum est) miserationem quoque perdidimus. Adhuc tamen una defensio fuit, quòd uidebamur in hæc omnia istius opera impulsi. Si hic innocens est, nostra culpa est. Etiamne publica mala narrabo, & miserijs nostris conuitium faciam? Exibunt uerba? subsequetur sermo? non alligabitur lingua? Plane nihil non possumus. Explorauimus ordinẽ cladis nostræ, et simpliciter omnia indicatur. Decet ista nostro ore narrari. Sed nouimus, et nimium meminimus. iudex doceri non debet, opinor, reo indicanda sunt, qui à malis publicis abfuit, qui hoc certe maximũ debet patriæ suæ beneficium, q̃ à fame solus dimissus est. Audi itaq;, audi, frumentum istud quòd lucrifecisti, quanti nobis constet. Aliquis fortasse iudices miratur etiã si huius feralis anni fructus cessauit, quòd tamẽ illa superior longi temporis beata fœcunditas tabuerit: & secum iste dubitat, quid sit in causa cur ciuitas opulenta quondam, nihil frumenti nisi in spe habuerit. Sic fit: ubi uicinis ciuitatibus uendimus, & undecunque affulsit lucrum, sine respectu salus publica addicitur, in uacuam possessionem fames uenit. Etiam si quid residui erat, ut carius quidam uenderent, ad annonæ incendiũ suppressum est. Testor tamen conscientiam uestram, non sumus questi quandiu duplo emebamus. Non enim uulgaris illa labes frumenti fuit, nec qualis alijs ab agricolis accusari solet perfidia terrarum, & ingratæ messis irritus labor. Noua & inaudita, & abominanda lues, quæ nihil hoĩ reliquit præter hominẽ. Aut astricta citra conatũ sata sub ipsis tabuere sulcis, aut leui rore euocata radix in puluerem incurrit, aut perustis torrido sole herbis moribũda seges impalluit. Nullus imber sitientis soli puluerem tersit, nulla super arentes campos saltem umbra nubium pependit. Calidi spirauere uenti, maturitatem præcepit æstus: etiam sicubi forte ieiunæ herbæ solum uicerãt, uanis tantũ aristis spem fefellerũt, et inanes culmos tristis agricola iactauit uentis nihil relicturis. Leuia queror: prata exaruerunt, perierunt frondes, germina non exierunt: nuda terra, & rudes glebæ, & aridi fontes erant. Nisi hæc omnia interscientes dicerem, poteram uideri falsò questus de hoc anno, quo tantum frumenti uendidimus. Vtinam saltem nobis rudem uictum syluæ ministrassent, & carpere arbusta, concutere quercum, legere fraga licuisset: & quæcunque primi mortales ante traditos diuinitus mitiores cibos contra famem obiecerunt, pestifer annus reliquisset. Non eram delicatus. Sed ò tristis recordatio, funesta necessitas, nihil habuimus quo uiueremus, præter famem. Nec tamen in totũ queri de numinibus possumus, maria certe secunda experti. Si uoluisset seruare Legatus diem quem illi felicitas temporis dederat, potuit nobis frumentum bis afferre. Vt primum tanti mali sensus in ciuitatem percrebruit, cum iam urgente inopia quotidie malum arctius premeret, & præsente fortuna peior tamen esset futuri metus. apparuit nullum ex propinquo esse præsidium, cum finitimas quoq; ciuitates incẽdiũ nostrũ adussisset. Erat quidẽ aliquid in uicino adhuc frumenti, sed iam nemo uendebat. Ergo ut uidimus salutẽ publicã trans mare petendã, se in curiã quisque cogũt. Vt arma bello, ut aqua incẽdio inclamari publice solẽt: ita uno quodã cõsensu, nõ ætatibus spectatis, nõ honoribus, pariter retulimus, probauimus, decreuimus, pedibus, manibus iuimus in sentẽtiam necessitatis: nec ordo nos officiorũ moratus est. Legationẽ multi pollicebantur, nec innocentiæ iste beneficio, uel authoritatis meritorũq; respectu electus est: una causa nos mouit, q̃ se citó rediturum pollicebatur. Pecuniã sine numero infudimus, frumentum sine modo mãdauimus, quãtũ potuisset afferret, festinaret modo. Hoc una uoce supplices acclamabamus, ac ne moraretur, ne hoc quidem diu rogauimus: una tantũ nox fuit, quã iste pro quodã præiudicio amplexus est. Nihil agis afferendo frumentum, si post illum diem ueneris. Nostris manibus Legatum in nauem tulimus, ac ne quid moræ esset, pro sua quisque portione etiam commeatum dedimus, retinacula incidimus, & litus ingressi classem publicis manibus impulimus. Inde fugientia uel a longo uisu prosecuti, faciles emptionem, secundos uentos, placidum mare, non secus ac si ipsi nauigaremus, precati sumus. Quis credat hoc de tam miseris? Omnia à dijs impetrauimus, scillicet unum superest, ut pro aliena ciuitate uota soluenda sint. Cito peruenit, cito emit, cito rediit quo uoluit, Quid prodest expectare? Alia ciuitas prior est, & sane religiosus Legatus diem expectat. Nos interim coacta primo ex agris pecora diripuimus & ne uenturo saltem anno prospici posset, nõ reliquimus qui ararent boues. Iam seruis fugas imperauimus. Iam procumbẽtes ante limina principum pauperes in ipsis precibus expirant. Plorantibus liberis Legatum promittimus, Iam tantum sibi quisque cura est. Nihil tamẽ horum etiam nunc in inuidiam Legati queror, adhuc prior cursus est. Hactenus nostra mala tulimus, in reliqua Legatus nos uicarios dedit. Si quicquam tibi humani sanguinis superest, nisi nimia saturitate alienæ fortunæ cogitatio excidit, respice patriæ casum, respice necessitatem grauissimam. Miserite misimus, expectant pallidi exanguesq; ciues tui, & quicquid extremi spiritus adhuc superest, spe tuã trahitur. Figura tibi exesos uultus, decrescentem populum, iam præmortuas uires. nec quicquam horum potes ignorare, si quid tibi credimus: fame laborantem ciuitatem uidisti. Festina dum supersint quibus legationem renuncies. Festina dum mori ultimum est, frumento digni sumus. Quid in nos conuertis etiã alienæ ciuitatis famem? Quatenus nobis computandum est, propter te duplum mali tulimus. tu super frumenentum publicum stertis, & oẽs maris circumuectus oras, litora portusq; cognoscis. Tu inter duas ciuitates fatorũ arbiter, alienæ cõditor, tuæ euersor salutẽ nostrã peregrinis admetiris, et secũda tẽpestate in patriã fe

rentes

rentes habens, contrarios uentos exoptas. Nos per arentes effusi cãpos, morientiũ herbarũ radices uellimus, eo quidem fortius, ut si fieri posßit, in uenenũ incidamus, subeuntes insolitis cibis. Et sicubi forte uberius paulo pabulũ contigit, de pascuis rixa est. Amaros fruticũ cortices, & ramorũ male arentiũ pallidas frondes decerpimus. morbidis quicquid fames coegit, corpus admisit. Iam paßim moriuntur: & pestilentium more pecudũ subinde aliquis ex populo in ipsis pascuis procumbit. Crebrior quotidie interitus, et latior strages: & me miserũ, iã fames desinit. Quos tester deos? Superósne, quos per tantũ nefas fugauimus? An inferos, quos nobis permiscuimus? An nostram malam conscientiam, omnia nos ante fecisse, quæ nemo præter nos fecit? Pecora cecidimus, campos euulsimus, syluas destruximus, nouißime nihil relictum est præter esurientes & mortuos. Siqua est fides, libenter hanc partẽ accusationis subinde differo: adeo ubi tantũ nefas narrandũ est, etiam exigua temporum lucra sectari libet, & necesse est reo indicare, qui à malis publicis abfuit, quàm multis non ad diem uenerit. Ignoscite dij hominesq; sceleri quidem ultimo, sed tñ quod fecisse miserrimum est. Nõ habitant una pudor & fames: & cũ semel intrarit impotens domi nus, feras etiã & ingentes beluas subigit. Terrã morientes momorderunt. Memetipsum, si nihil fuisset aliud, comedissem. Sed confitendum est, Legati beneficio non defuit. Postquam omnẽ patientiã uicerat ignea fames, postquã spes quoque, quæ miseris ultima est, oĩs abierat, & frumentum toties sibi frustra promissum animus iã ne cupere quidem audebat, subijt furor, & alienatio mentis, & tota sui arbitrij fames facta est. Animus malis diriguerat, os insolitis cibis stupebat. feris inuidere cepimus. Primo tñ furtim, et intra suas quisque latebras admisit hoc monstrũ: & si paulo citius uenisses, potuisset hoc negari. Si quis ex strage corporum defuerat, sepultum putabamus: nec tñ indicauit quisquam, nec deprehẽdit aliquis. Nemo ut hoc faceret, exẽplo impulsus est, se quisq; docuit, omnes scire cepimus, postquã omnes fecimus. Quoties tñ antequam inciperem, in portum cucurri? quandiu in altum intentus, sique essent in conspectu naues, oculos fatigaui? Tibi legate tempus differre facile est, qui tuam tantũ partem non uendidisti. Tu quem habeas diẽ uideris, ego septimum expectare nõ possum. Ergo rabidi super cadauera incubuimus, & clausis oculis, quasi ulsius conscientia acerbior esset, tota corpora morsibus cõsumpsimus. Subit interim horror ex facto, & tædium ac detestatio sui, & planctus. Sed cum ab infaustis fugimus cibis, urit iterũ fames, & quod modo ex ore proiecimus, colligendũ est. Nunc mihi illa fœda uidentur, nunc abominanda, laceri artus, & nudata ossa, & abrepta cute intus cauum pectus. Nunc occurrunt effusa præcordia, & liuidæ carnes, & expressum dentibus tabum, & exhaustæ oßibus medullæ. Quantulũ enim corporis fames relinquebat? Nunc illud horreo tẽpus, siquando aut manus incidit, aut facies, aut aliquid denique quod hominem propria nota signat. Nunc cibi succurrunt quos imponere in mensam non ausus sum. Confitendũ est enim, deuorauimus homines, & quidem auide, qui diu nihil ederamus: & tamen cepisse difficillimũ fuit. Postquam ius factum est, postquam nemo erat in ciuitate quẽ confiteri puderet, tum uero iã in posterum prospicimus, & funera horreis condimus. Retroaguntur exequiæ, aut citra aut ad rogos pugna est. Hæres cadauer cernit. Nouũ & incredibile, nisi nossemus, monstrũ habuimus, sine rogis pestilentiam. Mortui ratio non constitit. Perisse ciues scio tantum, quia inter uiuentes non uideo. Aegri aßidentes timebant, & labentem animã supremis domesticorum oculis reducebant. Primo tamen nihil rogabant suos nisi totam sepulturam. Vt maior urgere necesitas cepit, beneficiũ factũ est expectare dum moritur. Nemo adeo affinis fuit, nemo tam coniunctus, quo pietas abstineret. nostros comedimus, nostros. Nam si alienos uellemus, nemo audebat, nemo cedebat. Nihil est tamẽ quòd indignari uelitis, narraui uobis lucrũ uestrum. Frumentũ duplo uẽdidimus, & callidißimus legatus uicinæ ciuitati imposuit. Plena nũc horrea, bonæ rationes, onustæ naues sunt: & quo magis gaudeamus tanto bono, pauci sumus. Nã quod ad temporis excusationẽ pertinet, nihil est opinor quòd æstuet. in desertum non incidit populum, nec fuit cur festinaret. etiam nunc expectare poteramus. Sola est nostra ciuitas quæ fame perire non poßit. Dißimulaturũ me putatis istius patrocinia? Confiteor, uenit ad ultimum diẽ, attulit frumentũ, gratulemur quòd iam nulla ciuitas fame laborat. O si uires sufficerent, latera durarent, aliquid ex aridis diu faucibus residuæ uocis exiret. quanta indignatione opus erat, ubi pro omnibus dolendũ est! Quod cum ita sit, uniuersi qui assumus, proclamemus, hæc tota concio in unã uocem consentiat, non esset tamẽ futura par crimini inuidia, ut omnes accusemus, quota pars queritur? Secum quisque reputet quæ tulerit, quid admiserit. Planè immanis belua est, & nõ tantũ necesßitatis causa per nefas pastus, qui quòd comederit hominem, non irascitur. Succurrite dolor & seri nominus, & ultrix pœnitentia. Ades longi ieiunij imperiosa necesßitas, & uos intus implicitæ, si quid potestis, admouete animæ, & à feralibus intra prorumpite, qũ cõmissum nefas deuoto capite expiamus, & quasi lustrata urbe, feralẽ uictimã uiolatis manibus mittimus. Decent nos tales hostiæ. In iudicium perduxi publicum scelus, & infamatæ ciuitati quæro uelamentum. Nemo non cõmisit aliquid, habetis tamen, si uultis, unum, & pro omnibus nocentem: Reipublicæ læsæ accuso. Mirari uos certum habeo hãc uerbi segnitiem, cum ciuitas tota consumpta sit, cũ populus in se tabuerit, quo perstricta tantũmodo patria, & leuiter (quod aiunt) manu offensa intelligi poßit. Sed ferenda est, ut in cæteris, hæc quoque rerum naturæ iniuria, quòd non tam immanibus factis paria uerba accommodauit: & fames nostra, fames dicitur: & cibi nostri, cibi uocãtur, & Respublica nunc læsa. Nec scilicet nisi peracto legitimo ordine reus punietur. Omnia rogo scrupulose agantur. Videte ut iure irascamur, qui contra ius uiximus. Immo etiam si libet defensionẽ audiamus, & iam nunc nos moretur. Neget læsam Rempublicã: quia plusquam læsa est. Non enim discussos alicuius operis angulos, nec recisas lucorum frondes, nec publicarum ædium dispersos parietes obijcimus. Ac si uidebitur, adijciet forsitan non esse Rempublicã quæ perierit. Id enim superest, ut iã hoc nomen extinctum audiamus. Procedet eousque fortasse, ut esurisse nos neget. Non infìcior aũt parũ proprie hoc legis uerbo nefas istius signari non posse. Maiores enim ne lædi quidẽ Rempublicã impune uoluerunt, ideoq; existimo etiam hoc esse cõprehensum. Nemo aũt uerebatur ne absolui posset crimen lege maius. Quid quòd actionem Reipublicæ læsæ tentas in legẽ male gestæ legationis deflectere? Eligit reus crimen, hoc est, noxius crucẽ optat. Non sustineo iudices in tãto animi motu argumenta conquirere, nec impetus iræ meæ in digitos descendit: hoc tamen scio, nõ cadit ĩ formulã publicus dolor. Nec si adeo iudicibus quid paßi sunt exciderit, ut has ferant cauillationes non diluentes crimen, sed differẽtes, populus quoque impunitum nefas sine lapidibus præteribit. Nõ præscribes. Te accusare male gestæ legationis possum. Age porro, si occisos obiecero homines, nõ tu es causa mortiũ? Si uiolata sepulchra, non propter te rogos fraudauimus? Sed legatus fuisti, quod tamen ipsum quid est aliud quàm Rempublicam tractare? Rem autem qui male agit, ut arbitror, lædit. An existimas hanc legatis dari peccãdi licentiam, ut quæcunque scelera in eo officio commiserint, cum his omnibus hac una lege decidant? O nimium inuidendam huius legationis con

ditionem, si tibi & famem remisit, & legem. Sed errauerim sanè, & quia nullum in foro nostro iudicium fuit, desuetudine ipsa iura exciderint: quomodo legem meam effugis Nam nisi malis stupeo, duo sunt omnino quæ in eiusmodi crimine quæri soleant, An læsa sit Respublica, an ab eo qui arguitur, læsa. In quibus siquid tibi fiduciæ fuisset, non à criminibus crimina appellares, nec ad alterā pœnā transfugeres, sed te ab hac quæ intenditur, tuereris. Dico læsam esse Rempub. Oratione hic opus est aut reliquorum more accusatorum hoc nunc mihi querendum, quomodo res uerbis aggrauetur. Adeò infirmata est calamitatum memoria, quæ si posset excidere non tñ narranda nobis, sed ostendenda erat ruina publica. Agedum, si uidetur, extra portas prospicite squallida arua, & spinis obsitas segetes, & semesos arborum truncos. Viduis cultore agris, errant à fame nostra innocentes feræ, inanes uillæ sunt, & deserta horrea in ruinam procumbunt. Nullus inuersis aratro glebis campus nitet, nullum solum opere renouatur. Iam & in sequentem annum famem timeo. Redite in domos uestras, uidebitis noxios focos, & ignes tabo cadauerum extinctos, & tecta mortibus grauia. Cum maxime inferimus in tumulos ossa insepulta, ducimus opertas exequias, & ad sepulturā residua conferuntur, & tandē cadauera igni pmittimus. Vbi uero uniuersas familias fames extinxit (quæ pars maxima ē) inanes domus situm ducunt, iacent relictæ sine hærede sarcinæ. Inuenitur interim clusa domo conditus dominus, si cuius mors famem euasit, quem rimantes non inuenere proximi, qui inter suos ultimus decessit. Quo uos mitto Ipsam intuemini concionem, unius deficientis speciem tota ciuitas habet, cauum macie caput, & conditos penitus oculos, & laxam cutem, nudos labris trementibus dentes, rigentem uultum, & destitutas genas, & inanes faucium sinus. Prona est ceruix, tergum ossibus inæquale, infernis imaginibus similes, fœda etiam cadauera. Aut si quis talis nō est, confiteatur se usque ad saturitatem comedisse. Sua quisque consulat misera præcordia, suum uentrem conscientia grauem. Dic nunc legate, innocentes sum: quòd ad illum diem ueni. At ego propter te nocens sum, quòd ad illum diem uixi. Quæ comparata nobis mala, non delicatas lachrymas habent? Aliquē populum hostilis exercitus intra portas cogit, solet uenire ultima obsessis inopia, sed euerti certe licet. Victor captiuum aut occidet, aut pascet. Tormenta quidam piratarum tulerunt, felices quibus contigit innocentia, Mors certe finis est, nec sæuitia ultra fata procedit. Aut etiā siquis adeo hominem exuit, ut ibi pœnam quærat, ubi sensus doloris non inueniat, nempe tamen cadauera feris obijciet. Circundati sunt quidam flammis, ipsa tamen pœna habuit sepulturam. Nos incendij cinerem perdidimus, nostra etiam ruina tabuit. Nostra mala non latent, non ignis defunctos cremauit, non feræ lacerauerūt, non aues attigerunt, & tamē cadauera mortibus annumerare possumus. Citra spem conualescendi afflicti sumus, immo etiā citra uotum. Grauior in dies facti pœnitentia est, pudet uitæ, lucem ac sidera intueri non audeo. quotidie felices mortuos clamo, & male cōscientiæ facibus agitatus, nihil fortunatius in æterna sede utcūque compositis puto. adeo mors placet. iā etiam cibis nostris inuideo. præterita differo, ipsa ex nimia cupiditate nocet abundantia, desideratos diu cibos auide haurimus, & lassam famē saturitate strangulamus. Morimur adhuc etiam frumento tuo. Atqui cæteræ Reipub. partes, quæ sunt ad usum populi comparatæ, & leuiore cum dāni sensu pereunt, & facile remedium accipiunt, cū reparari possit amissum. Opera restituam, ærarium replebo, naues, arma reficiam: hic uulnus altissime penetrat, hic ipsa uitalia feriuntur, ubi populus ruit, ubi continuis funeribus omnis sexus atque ætas semel sternitur. Exhausta est ciuitas, & desolatæ domus, triste florētis quondam fortunæ indicium, laxi muri. Quàm multi in ciuitate nostra perierint quæritis? Minima quidem portio superest, sed etiā ex hoc intelligi potest, esurienti populo satis fuerunt. Plurimum tamen interest quomodo perierint. Felix pestilentia, felix præliorum strages, denique omnis mors facilis. fames aspera, uitalia haurit, præcordia carpit, animi tormētum, corporis tabes, magistra peccandi, durissima necessitatum, deformissima malorum. Hæc ad humile opus nobiles manus mittit, hæc alienis pedibus mendicantes prosternit, hæc sæpe sociorū fidem fregit, hæc uenena populus publice dedit, hæc in parricidium pios egit. Adhuc tamen unum uidebatur remedium, non expectare mortis diem, & tabescentem quotidie spiritum superuenientibus malis subducere. nam in fame nemo quidem mortis immunis est. At non tua culpa fames cepit, sed uulneratum iugulasti, titubantem strauisti, fumantem incendisti. Nequid inique faciam, diuisa sunt mala. Primam famem fortunæ imputo, ultimam tibi. Moram tuam itineribus separo. Denique ex eo inopiam tibi obijcio, ex quo propter te tuli. Itaque caritas annonæ, rarum frumentum, cædes ac direptio pecorū, fuerint fortunæ, fuerint anni, fuerint temporum. Aliam conditionem habent ciuiū mortes, & cadauerum dira laceratio, & peiores inopia cibi. Hæc fames iam tua est. Puta me in præsenti nihil adijcere nisi hoc unum, tardius quàm potueras uenisti. Nondum tibi obijcio duplicata tempora, nec remensum toties mare, nec graues ancoras, nondum tātam moram, quanta legationi satis esset. Si innocentes essemus, populum septem diebus perdidisses. Angustos humani spiritus terminos fames fecit. morimur, deficimus. festina misericors, omnes excipe auras: etiam si tota secundis flatibus tetenderint uela uenti, tamen remis adiuua. Salutem publicam urbis, spiritum populi tui reportas, omnium nostrum in ista classe nauigant animæ. Iuramus p tuū reditum, effusi per gradus templorum uota suscipimus, tendimus manus: nā quas feriamus hostias, nō habemus. Quid spem publicā ad ancoras alligas? nō stat interim dies, et plenis uelis mors uenit. Festina, merita tua non conditores æquauerint, non ipsi dij plus præstiterint. Tibi nos, tibi liberos nostros, tibi quicquid boni tu iucundum est, tibi debemus quicquid uicinæ ciuitati præstitisti. Non dico illa quæ poteram, puta cæruleus imber ī naues ruit, classis inter fluctus latet, nec inter canentes collisarum aquarum spumas uela dignoscimus, egerit ex fundo arenas mare, micant ignes, intonat cælum, scissis rudentibus tempestas sibilat, deniq; sidus hybernum conditur: tu tamen perseuera: frumentum urbis: nihil horum necesse est feliciter nauiganti. festina. Quærerer si naues commeatu tardasses, dum uelocitatis ratio haberetur, mallem accipere dimidium. Non delicati sumus, non luxuriæ quæritur abundantia, sed unde spiritum sustineamus, unde mortem differamus in præsentia quantulumcunque. Si plus opus fuerit, redibis. Siccæ fauces sunt, æger anhelitus os tendit. Iam frustra in sinu parentum liberi plorant, & nondum editi conceptus intra uterum famem sentiunt. Iam nemo diuus est. Auras captamus, & rore uescimur, & iam sperare tormentum est. quotidie uires deficiunt. Iam non imus in litus, sed redimus. In editis scopulis populus sedet, dum naues expectat, in pascua non redit. Aquas ingredimur, & unus ad te spectantium rictus est, & cum defecerunt omnia, expirant. Te, te expectantes intentis oculis morimur, in mare mortui cadunt. Quoties sole percussa nubes refulsit, nauem putamus. quoties fractus uento fluctus incanuit, uela interpretamur. O mobiles miserorum spes, ad unaqueq; solatia, ab unoquoque quomodo nutant! Hæc certe nauis est, ecce uela panduntur, propius appellitur, & accedendo crescit. nostra est, suos in utranque partem uētos habuit,

nostris

nostris uotis gubernati flatus sunt. Hæc dicimus, at illa interim trã suolat. Fletus inde & desperatio, & lucis odiũ. Nihil enim grauius quàm destitutæ spes torquent. Ne interrogare quidem licuit, aut quærere, nemo applicabat. Ergo incerti omniũ rerum pepẽdimus, nihil quisquã cognouit. Saltem si scire licuisset ubi frumentũ uẽdidisses, ipsi petissemus. Iam quomodo ad singula momenta temporum mutabantur animi! Bene est, serenus sol occidit, purus se dies tollit, ad nos uenti ferunt, iã ueniet. Pendet interim fames, & illud quod tandiu cogitat, differt, ita tamen, ut subinde computet quot dies ad mortẽ supersint. nũ quid profecit! Meministis, cũ contrarij uenti flare cepissent, & in altum fluctus à terra uolarent, quanta comploratio, quanti planctus fuerint. retinebitur, stabit, laborabit. At, si dijs placet, legatus noster tũ maxime bene nauigabat. Nos in hac fortuna, in tã graui casu, in eiusmodi cogitatiõibus sumus. tu sinus maris circuis, & per omneis curuatorum litorũ ambitus terrã legis. Sic fit ut te iuuet diu nauigare. Nullus amœnus præter mittitur portus, nulla celebris ciuitas inuisitata trãsitur. Mẽtior, etiam ad esurientes applicas. Dein siquam timoris iniuriam quereris, non feram te morantem: quomodo satis accusabo uendentem? Spiritus nostros transcribis, salutem nostram exponis. Quæ diu inæstimabilis fuit, innocentiam publicam uendis. Frumentũ nõ naufragio perdidimus, non latrocinio: lucro perimus. Tẽpestas quoq; aliquam nauem in medium litus impingeret, & ex classe numerosa omnes fluctus exhausisset. Perijt frumentũ, quia classis uenit in portum. Ita nos alienæ ciuitati legatum misimus, & uilia ac deuota capita uicinorum delitijs morimur. Nobis nihil iam residui spiritus superest, nos in conspectu mortis stamus, nos legatum frumẽtumq; nostrum ore aperto expectamus, classis nostra uecturam facit, & uicinarum ciuitatum copias reconducit. Pene à conspectu nostro uela conuersa sunt, quantulo minus quàm congestis frumenti puluerem uidimus! Tãtum iam temporis transijt ex quo pecuniam contulimus, legatũ creauimus. Iam dinumeratis temporibus quæ secundi uenti breuiora fecerunt, quotidie spero, & sane prope est. At legatus meus ad emendum modo proficiscitur. Tibi ergo tot ciuium mortes imputo, tibi stragem populi, tibi liberorum parentumq; miserrimas pœnas, tibi quicquid passi sumus, tibi, quod grauius est, quicquid fecimus. Et scilicet speras ut tantam sceleris inuidiam ab animis nostris duplæ pecuniæ strepitus auertat! Nescis quàm multa uendideris. Duplo uendidi. Itáne infelicitas mea negocianti tibi lenocinata est? Quòd fame perire ciues meos patior, quòd ut uestram ciuitatem seruem, meam euerto: quòd à tam uicinis litoribus classem torqueo, quòd ad diem redire nõ possum, quòd precium constituitis, quòd occultum datis duplum, patrocinio meo quantulum lucror! At nos inepti ac uesani de fame querebamur, grauis nobis inopia, intolerabilis et misera, accersita mors uidebatur. Non agimus gratias industriæ legati! Resp. nostra locupletior perit, Sacrosanctus mercator opportunum, opinor, inuenit mercis exactum. Miror hercle, si tam bene negocium gesseras, quomodo nobis pecuniam non retuleris, Duplo uendidi. Decepisti uicinam ciuitatem, circumscripsisti, itaque queritur. Duplo uendidi. Hoc enim unum supererat, ut deuectum tantidem uenderes. Habita est itineris ratio, habita usurarum. Ego uero malo quod tam magno uendidisti, Apparet enim te nihil coactum. Sed si semel ponis hastam salutis, si redemptores uitæ admittis, & nos admone: melius uẽdes. Nos qd ĩ domibus habemus, qcqd in tẽplis, qcqd ciuitas suum uocat, congerere parati sumus. Frumentũ pecunia remetiamur, libertatem nostram addicimus, fines publicos tradimus: omnia licet eadem uicina ciuitas polliceatur, plus non potest. Prosit mihi quod apud negociatores solet. in antecessus dedi. Triplum, quadruplum, quantum poposceris accipe, et illa pecunia frumentũ licet uicinus afferas. Si nobis nihil ae cõmeatu nostro putris, nos uicinæ ciuitati uẽdemus. Liceat scruire ubi frumentũ ẽ. Nõ exigua res est, pro uita, p sepultura, p innocentia licemur. Non potest hic commeatus tam care emi, quàm expectari. Sed nisi uendidissem, inquit, fame laboranti ciuitati, timui ne raperet. Et ita utiq; occupare uoluisti, ut nobis iniuriam tu potissimum faceres. Multũ mehercle uos fallit opinio iudices. si ullam causam ita euidentem deferri posse in forum putatis, cui nulla ne mendacij quidem uelamenta contingant. Opinione sua defenditur: & quæ res minime coargui potest, utitur se teste. Ne nos periremus, non timuisti: ne repetiti commeatus post diem nostræ mortis applicarentur, non timuisti. Nostris certe malis quanquam nihil poterat accidere inopinatum, tamen inter metus tempestatum, & ancipites incerti maris casus, confiteor, ne frumentum salua classe perderemus, non timuimus. Non dico ut maxima uis parata sit, ut more immanis latrocinij turba raptorum litus premat. uel repugna, uel fuge, uel roga: incẽsierum naues depressieruñq; minitare potius, quàm totum frumentum utique populo pereat. Partire uel gratis, dum nobis aliquid quo respiremus afferas. Illud quo certe nihil asperius accideret, rapi patere. Faciat fortuna quod uoluerit, legatus à præcepto non recedat. Refer nobis saltem iniuriam nostram, mitte nuncios: ira famẽ differemus, rapiemus furentes arma, & se in obsidionem ciuitatis inimicæ sine delectu pplus effundet. uastabo uteri fines, hoc ẽ p aliena prata pascar. Siq̃ in uillis deprehẽdero pecora, diripiã, bellũ me alet. Ciuus ad frumentũ peruenimus, q̃ cũ tu frumẽto redibis. adiuuabũt pugnãtẽ iusta sacramẽta. Si contigerit æquũ fortunæ iudiciũ, non meos tantũ cõmeatus recipiã. Si minus, certe dabitur bene mori. Liceat & manũ conserere, in acie confligere, condant se postea licet muris, longius obsidio eat, interim certe hostiũ potius cadaueribus uiuemus. Sed nulla uis fuit, nulla exterior iniuria, tuum certe cõmeatum nemo rapuit. iure miseri sumus, & ex stipulatu legati nostri perimus. Vendidit quantũ uoluit, quanti uoluit: & ut hoc ad nostras accederet moras, fortasse diu concionatus est. Omnis cum fide persoluta pecunia est. Hoc qui colligo? Qui quanti uult uẽdit uilices, potest non uendere. Nam per fidem si rapere alienum frumentum & possunt, et uolunt, quid ita duplã pecuniam soluunt? Nam quomodo in magna inopia quicquid emi potest, uile est: ita cum possis habere gratuitum, duplo carum est. Sed mihi credite, color iste patrocinij est, & diu in saturo ocio cogitata defensio. Non potest similis usquam fames fuisse. Nos graue huius anni sidus afflauit, nostrum hoc fatum fuit, quos non tantum fata, sed etiam empta fallunt: qui nostra pecunia, nostra classe, nostro legato, nostro uento, felicissimo cursu, cõmeatum tamen perdidimus. Nos à frumento longius sumus, ad illam ciuitatem potuit frequenter accedere negociator, sæpius applicari onusta classis. itaq; non misere legatos, nullus illis cõmeatus longius petẽdus fuit. quod felicissima annona, affluentibus copijs, fortunatis opibus contingit, nihil emerunt nisi deuectum. Quare nulla causa istius quem fingis metus fuit, nulla utique uis. Forũ legisti, et quia adhuc supererat tempus, obiter negociatus es. Rapturos putaui. Quid dicis scelerate? Et cum hoc timeres, applicabas? Onustus uiator apd̃ latrones hospitaris? Cõmeatum publicum in annonæ scopulos impingis? & plenæ frumento classis ancoras ad famem ducis? Non præcides medium mare? nõ uelut inhospitales Syrtes, aut uoracem Charybdim præteruueheris? non tota in fugam uela torquebis? Nusquam est periculosius legationis tuæ naufragium. Tu ut cogi posses, tu ut auferri frumentum posset, effecisti. Tantum habituri sumus, quantum reliquerit pudor esurientium. Quid te duplo

frumentum iactas uendidisse? Potueris nihil soluere. Quod refers, alienum beneficium est. Alterum confingitur hoc loco mendacium. Tempestate, inquit, appulsus sum. Ita plane infelix nauigator es, & eaim uotis auræ non respondeant? Nesciimus te duplo melius nauigasse, quàm sperauerامus? Nescimus singulis commeatibus bina itinera confecta? Nescimus in una legatione uentos quater secundos? Sat erat uerbo negare, quod uerbo ponitur. Remoue hanc spem eludendæ mendacio ciuitatis. Quo dãno probas tempestatem? Quid amisisti? Frumentũ certe totum uenit in portum, nec laborasti. quanquã nimium onustas naues simulaueris, duplum afferre poterant. Non uexata armamẽta, turbatosq; funes, aut scissos uelorum sinus quereris: classis statim exijt, & quod magnum integræ signum est, cito redijt. Porro tempestas in unum agebat angulum, nihil potuerũt obliquata uela deflectere. Non potes ultra procedere, citra applica. Effuge raptores, effuge non dimissuros. Si aliud fieri non potest, cum tempestate decide, naufragio in desertum litus impinge. Quid euitata procella prodest? quid subducta nubibus inuijs classis? In portu naufragium fecimus, & frumentum ad ancoras perdidimus. Ego uero, inquit, attuli, & quidem duplum. O nos felices, rumpamus saturitate præcordia, pascamur in præteritum, & famem cruditate pensemus. Frumentum attulisti. Quid quòd medicina mortuorum sera est? Quid quòd nemo aquam infundet in cinerem? Quid quòd extincto populo etiam nouendialis tarde uenit? quid quòd iam ego frumentum non desidero? Naufrago tabulam abstulisti, mortuo applicas nauem. Duplum est, infunde in sepulchra, & admetire tumulis. ibi sunt qui mandauerunt. Quid aliud effecisti afferendo frumentum, quàm ut nos quod adhuc fecimus, pœniteret? nunc me magis pudet, nunc cibos meos obiurgo, potius heri non comedisse. O nefas, in quo me scelere commeatus deprehendit? Siccine paria fecimus? Adhuc nihil habuimus, sed nunc licet reponamus. Quis autẽ unquam pensabit necessaria superuacuis? Duplum attulisti, sed illis qui perierunt, nihil. Sed non possumus iã non fecisse quod fecimus: plerunque sera pro nullis sunt. Sed & temporum ista momẽtis aut preciosa sunt, aut uilia. Vis scire quantum inter hoc tẽpus et illud interfit? Tenta igitur forum tuum, totum hoc non potes dimidio uẽdere. Superest adhuc unum patrocinium, in quo spes omnis profligatæ causæ consistat. Ad diem ueni. State hic certe iudices. nã ferri non potest, exundat altius dolor. Pudorẽ publicum, quãuis proiectum, & iam olim sepultum, huc usque protrahis? Cur non expectauimus? Cur famem non ad constitutum diem tulimus? Cur ad tãtum nefas accessimus? In hac lite publica causa iudices pendet, aut iste tarde fecit, aut nos cito. Hoc uidelicet expectasti, & ne captiosum esset officio tuo maturius redisse ex industria tempus triuisti. Non tempestas in causa fuit, non uis ulla uicinæ ciuitatis. Vna ratione moratus es, nondum erat tempus. Adeó ne nobis miseriæ publicæ exciderunt? Adeo insperato frumento obstupuimus, ut hæc audienda sint? Vltimum omnis memoriæ reum una uox innocentem facit? Populatorem euersoremq; ciuitatis nisi ad supremum dãnabo, absoluatur. Publicus reus redijt. Illum, respõdet, diem dedimus. Tu tamen si interpellatus tempestatibus serius uenisses, excusares mare & ambiguos flatus, & tibi bonam causam habere uidereris, cum diceres, Ante non potui. Et nos hæc cogitauimus, his casibus ampliauimus tempus. Nos illum tibi diem dedimus: sed quia illud citius emisti quàm sperauimus, supra uotum nostrum nauigasti. ad proximum littus mature classis applicata est. Ego tibi possum satis irasci? Felicitatem nostram perdidisti. Ergo quãtũ in te, tempus consumptum est, dies excessit, peius pati nihil possumus, sed pessima diu patimur. Imputa nobis propitios uentos, & secundum mare, & ciuitatis opulentæ liberalitatem, quæ tantum frumenti uendidit quantum duobus populis satis esset. Quantumlibet uelocitate tua glorieris, computa si placet, quãdo primum conterminos portus onusta classe comprehenderis, quàm tarde à uicina ciuitate ueniisti. At etiam, si dijs placet, animo defenditur, & quam causam uexandæ ciuitatis habuerit, quærit. Istud ego interrogare debueram. non ubique iudices morandum est: Alioqui si quid requirere uellem, multa occurrissent. Solent hi negociatores, præter hæc aperta precia, priuatum aliquid ac proprium stipulari, utique cũ alienam rem uendunt. Potest fieri ut primo lucrari noluerit precium, serius deinde subuenerit reddendæ rationis dicendæque causæ cogitatio. Venijt fortasse frumentum lucro, redemptum est patrocinio. Potest fieri ut aliquam gratiam sperauerit à ciuitate seruata: occulta quædam in ciuitate sua odia, quæ plerunque ex inanibus causis oboriuntur, habuerit. Multa succurrunt, sed (si qua est iudices dicenti fides) ego nihil inuadiosius reputo, quàm quòd ciuitatem suam sine causa perdidit. Quæcunque ratio, quodcunque propositum fuit, audi quæ passi sumus postquam redire potuisti. Transeo tormenta nostræ inopiæ, maciem corporis, uulsos terra destrictosq; ramis cibos, quòd aris altaria non imposuimus, quòd populus corporibus suis uias strauit, quòd mendicus quem rogaret nõ habuit. Non obijciam tibi famem. O tristis recordatio, ô tormẽtis omnibus conscientia grauior, rumpe ferreum pectus, & ardentis scelera uiuentesq; intus epulas excute. Luctãtur intra uiscera animæ, & uterum funeribus grauidum mortes agunt. Credibiles fabulas fecimus, felices miserias, scelera innocentia. Omnes quascũq; clades fama uulgauit, solatia hinc petant: hic audient occisos sine sanguine sepultos sine ignibus cibos. Si quis mẽtitus est Cyclopas, Læstrygonas, Sphingas, aut inguinibus uirginis latratum Siciliæ litus, & quæcunque miser didici domi, comites quæro: hinc argumentum, hinc fidem accipiant. Quæ iam plane falsa sint: Sol in ortu suo non occidit, nec ad humanorum uiscerum epulas diem uertit. Vidit nos uulneribus pastos, & ad euiscerata corpora illuxit. Publice monstra cõmissa sunt, & inexpiabile nefas uno ore ciuitas fecit. Pœnis nostris iam ne fames quidem satis est. Hoc non omnes feræ faciunt, & quãuis sensu careant muta animalia, pleraque tamen innocentibus cibis uescuntur, uti quæque consueuerint. Inter homines etiam si qua alienis membris imprimunt dentem, mutuo tamẽ laniatu abstinent: nec est ulla super terras adeo rabiosa belua, cui non imago sua sancta sit. Nos quibus diuina prouidentia meliores cibos concessit, quibus sociare populos, mutuo gaudere commeatu, sidera oculis animisque cernere datum est: uisa non ante nos fecimus, nigros fame dentes pallidis cadaueribus impressimus, & inter horrorem ac famem restrictis labris morsus abrupimus. Cadauera rogis deuolata sunt, & ad funera tanquam ad naues concurrimus. Deficit aliquis extremo iã spiritu pẽdens, tñ durat, quia prius moriturũ alterũ putat: inuicẽ expectant, & si spe figuratione tardius cadit, morsibus pugnat. Nõ in oĩbus mores expectãtur, pater liberos esurit, & oppressa decimo mense mater sibi parit, redit in uterum laceratus infans; Cludunt domos, ne quis funus eripiat. Solæ sunt diuitiæ mortium. uelut infaustæ aues supra expirantes stamus. Secreta miseri petunt, in solitudinem fugiunt: & ubi nulla spes uitæ superest, mortes suas abscondunt: iam morituri ad feras confugiunt. Dehisce terra, & hanc noxiam ciuitatem (si hoc saltem fas est) haustu aliquo ad inferos conde. Cœlestes auras contaminato spiritu polluimus, & sideribus ac diei graues, & inuidiam seculo facimus. Nullas iam spero fruges, propitios deos non mereor. Quomodo me à scelere meo diuellerem! in quas ultimas terras, quæ inhospitalia maria conderem? Meum

sané

sanè conscientiæ urunt animum intus scelerum faces: & quoties facta reputaui, flagella mentis sonant. ultrices uideo furias, & in quãcũq; me partẽ conuerti, occurrunt umbræ meorum. Habitant nescio quæ in pectore meo pœnæ: & ne morte saltem hos metus effugiam, occupãt grauia apud inferos supplicia, uolucris rota, & fugacibus cibis elusus senex. Adeó ne apud inferos quidẽ ulla pœna est fame maior? & ille hæc patitur, q hoĩem apposuit epulanũ. Nobis imminet saxũ, nobis strident ferreæ turres, nostris causis urna iam stetit, nobis uiuax ipsum crescit iecur, qua illic quoque uiscera tantum aues laniant. Excipiunt nos in proximo litore inhumatæ nostrorum animæ. Miserum me, uera ne hæc sunt, an mens aspicit? Laceros uideo manes, & truncas partibus suis umbras. Quid hoc est? Nõ de sepulchris insurgunt, non aliquo terrarum hiatu procedunt umbræ nostrorum: de populo exeunt. Illuc ite, illi tædas intendite, illum anguibus petite, & tam longæ moræ exigite rationem. Vobis dicat, Duplum attuli. Vobis dicat, Ad diem ueni. Ego si huius pœnam uidero, possum reddere rationem quòd uixi.

APES PAVPERIS, DECLAMATIO XIII.

ARGVMENTVM.

Damni per iniuriam dati sit actio, Pauper & diues in agro uicini erant iunctis hortulis. Habebat diues in horto flores, pauper apes. Questus est diues flores suos decerpi ab apibus pauperis. Denunciauit ut transferret. Illo nõ transferente, flores suos ueneno sparsit. Apes pauperis omnes perierunt. Reus est diues damni iniuria dati.

PRO PAVPERE CONTRA DIVITEM.

Redo ego iudices plerosque mirari, quòd homo tenuis etiam antequam quod habebam perdidi, pauper ausus sim iudicio lacessere diuitem utiq; uicinum, eiusque notæ impotentiæ, expertæ crudelitatis, in tantis fortunæ uiribus perniciosum inimicum etiam si uenena non habeat, Neq; ipse hoc periculum ignoro, expertus non leui documento, quanti steterit mihi quòd semel imperata non feci. Sed neque illud iudices damnum tolerabile est pauperi, cum tam paruis etiam diuites moueantur. Et mihi quãquam prope nihil iam relictum est quod perderẽ, si tamen ista impune sustinenda sint, solatium erit iram potius quàm contemptũ pati. Nec sanè uitæ causa iam superest, si ad cæteras humilitatis nostræ contumelias hoc quoque accedat, ut si habemus aliquid, migrandum sit: si perdidimus, tacendum. Vnum oro, ne cui minor dignitate uestra uideatur causa litis meæ. Ante omnia enim non debetis expectare ubi pauper magna perdiderim, sed quantulum est quod abstulerit mihi diues, minus est quod reliquit. Et tamen quis indignatur apes formula uindicari, cum ueneno etiam flosculi uindicentur? Quod tamen iudices (quanquam euersus, & ab omni spe tuendæ paupertatis exclusus) æquiore animo tolerarem, si eius culpæ etiam si iniustam pœnam, meritam tamen iram tulissem. Sed circunspicienti oĩa nihil mihi obijci potest à diuite, nisi quod uicinus sũ. Est mihi paternus iudices agellus, sanè angustus & pauper, non uitibus consitus, non frumentis ferax, non pascuis lætus, ieiunæ modo glebæ, atque humiles thymi, & non late pauperi casæ circumiecta possessio. Verum mihi uel hoc fuit gratissima, quòd non fuit digna quam diues concupisceret. In hoc ego uitæ meæ secreto remotus à tumultu ciuitatis, ignobile æuum agere procul ab ambitu, & omni maioris fortunæ cupiditate constitui: & dum molesta lege naturæ transiret ætas, uitam fallere. Hoc mihi paruulum terræ & humilis tugurij rusticum culmen æquitas animi regna fecerat, satisq; diuitiarũ erat, nihil amplius uelle. Quid prodest? Sic quoq; me latentem ĩuenit inuidia. Nec ab initio iudices uicinus diuitis fui, pares circa me habitauere domi, & frequentibus uillis concors uicinia paruos limites coluit. Quod ciues pascebat, nunc diuitis unius hortus est. Postquam proximos quosque reuellẽdo terminos ager locupletis latius inũdauit: æquatæ solo uillæ, & excisa patria sacra, & cum coniugibus paruisq; liberis respectantes patrium larem migrauerunt ueteres coloni: & latæ solitudinis indiscreta unitas facta est, postquam ad apes meas diuitis fundus accessit. Nanq; ego iudices dum fortius opus permisit ætas, terram manibus subegi, & difficultatem labore perdomui, & inuito solo non nihil tamen fœcunditatis expreßi. Cito labitur dies, & proclinis in pronum fertur ætas: abiere uires, coniux meus, defectaq; labore senectus, magna pars mortis, nihil mihi reliquit nisi diligentiam: Circunspicienti quod conueniret opus inualidæ senectutis curæ, succurrebat sequi pecora, fœtuq; placidi gregis paupertatem tueri: sed ex oĩ parte circũtectus diuitis ager uix tenuẽ ad gressus meos semitã dabat. Quid agimus? inq̃, Vndiq; uallo diuitiarũ clusi sumus. Hinc hortuli locupletis, hinc arua, inde uineta, hinc saltus, nullus terræ datur exitus. Quæramus aĩal qđ uolet. Nã quid apibus inuenit natura præstantius? Parcæ, fideles, laboriosæ. O animal simile pauperibus. Et sane dabat occasionem mihi opportunitas hortuli mei. Est nanq; positus ad ortus solis hybernũ: apricus, oĩbus uentis medius. Fusus ex proximo fonte riuus, crepitantibus inter radiantes calculos aquis, utrinque ripa uirente præterfluit. Satis consiti flores, & uiridis quamuis paucarum arborum coma, nascentibus populis prima sedes, unde ego frequenter consertum nouæ iuuentutis agmen ramo grauescente suscepi. Nec me tanta capiebat uoluptas quòd fluentia ceris mella conderem, quòd ad sustinendas paupertatis impensas deferrem in urbem, quod diuites emerent, quàm quòd aduersus omnia lassæ tædia ætatis habebam senex quod agerem. Iuuabat aut lenta uimina uernis fœtibus texere, & ne æstiuus ardor, aut hyberna uis grandĩ penetraret aluum, hiantes rimas tenaci linire fimo, aut fessis apibus ultro præbere mella, aut fugiens examen ære terrere, aut bella sedare pulueris iactu: tum ne quid periculi saltem singulis esset, auidas longe fugare uolucres. & arcere parua dictu animalia. reclusas interim scrutari apium domos, ne per uacuas aluos fœda pestis insidiosas texeret plagas. Dederam laboribus meis iustam senex mißionem, habebam quæ pro me opus facerent. Quo non penetras liuor improbe! Quid uero scabræ malignitati clausum est! Inuidit pauperi diues. Cum euocasset me subito trepidum, totoq; fortunæ suæ strepitu circumstetisset, Quid tu, inquit, non potes imperare apibus tuis intra priuatum uolent? ne hortorum meorum floribus insideant? ne in meo rorem legant? Remoue, transfer. Impotentißime tyranne, quo? Nunquid tam latum poßideo agellum, ut illum apes transuolare non poßint? Neq; tamen tantum uerat pectori meo robur, ut non pertus

*barer denunciatione notæ impotentiæ. Volui relinquere auitos la-
res, & conscios natalium parietes, & ipsam nutriculam casam:
iamq; pauperem focum, & fumosa tecta, & consitas meis mani-
bus arbusculas transferre destinatus exul decreueram. Volui iudi
ces decedere, uolui, sed nullum potui inuenire agellum, in quo non
mihi uicinus diues esset. Nec tamē licuit diu quærere. Forte serenus
pura luce fulserat dies, & hilaris matutini solis tepor ad quotidia
na opera lætius solito agmen effuderat. Quin ipse spectator ope-
ris (præcipua namq; hæc mihi uoluptas erat) processeram, sperans
fore ut uiderem quemadmodum aliæ librata pennis onera confer-
ret, aliæ deposita sarcina in nouas prorumperent prædas, &
quāquàm angusto festinaretur aditu, turba tamen exeuntium non
obstaret intrantibus, aliæ militaribus castris pellerēt uulgus igna
uum, aliæ longum permensæ iter fatigatæ anhelitum traherent,
hæc ad æstiuum solē porrectas panderet pēnas. Miserum me, igno
scite modo gemitibus meis, Non flosculos perdidi, nec caduca folia
proximo lapsura uento. Apes cum uolarent suffugium tenuitatis
meæ, solatium senectutis amisi. Nunquam me alias pauperem pu-
taui, triste me excepit expectatq; silentium, & inanis alui inchoa
ta tantum opera, & rudes ceræ. Vos iudices æstimate quatenus
recipiatis hunc affectum meum. Libenter bibissem, si inuenissem,
uenenum. Hoc mihi damnum non brumæ glacialis penetrabilis ri-
gor, non suppressi longa siti flores induxerunt ieiunam miseris fa-
mem, non auiditas iniusta domini nihil mellis reseruantis: non æqua
lis fessas morbus inuasit: non damnatis sedibus suis auias fuga pe-
tiere syluas. Apes pauper miser in opere perdidi. Parauit homo
nefarius ante omnia tantum ueneni, quod posset & diuitis hortis
satis esse, & liniuit flores maleficis succis. & in uenenum mella
conuertit. Sparsit omnibus floribus mortem: & quanto plura inte
rim corrupit quā quæ apes abstulissent! Illæ studio quotidiani ope
ris excitatæ, ut primum aurora lucem uocauit, in assueta miseræ
pascua uolant, ut antequàm noctis humorem radij solis ebiberent,
matutinos legerent rores, & coelestes aquas ad horreū ferre pos
sent, nec sibi, sed operi biberent. Hic triste spectaculum, & tantum
non ipsi qui fecerat, miserandum. Illa ad primum feralis succi hau
stum īsolito consternata gustu fugit, sed fugisse nihil prodest. Illa
longiores expetitura pastus, in altum tollitur, uitamq; in aura re-
linquit. Hæc primo statim flosculo immoritur. Illa rigescentibus
morte pedibus exanimis, sicut hæserat, pendet. Alia defecta nisu
uolandi, adhuc per terram languide repit. Si quas tamen usq; ad se
dem suam distulit mors lentior, sicut ægræ solent sub ipsis pendere
portis, in globum nexas, & mutuo amplexas mors sola diuisit.
Quis figurare possit, quis dicere, quàm multas mali formas,
quàm uaria leti genera fecerint tot mortes! Semel, ut ipse tristem
finiam expositionē, dicendū est, omnes perdidi. Celebre illud aluea-
rium, & domino suo notius, ad nihilum recidit Audete nunc laces
sere diuitem, quibus uitæ causa superest: exerite libertatem fortibus
uerbis si qd offenderit. &, qd difficillimū fuit, iā exptus ē uenenū.
Quòd si mihi fortuna uel ingenij uires, uel suas dedisset, crimē istud
non priuatam taxationem formulæ merebatur. Venenum leges ha
bere, emere, nosse denique uetant, ineuitabilem pestem occulta
fraude grassantem. Male hæret ibi innocentia, ubi in potestate est
secretum scelus, uelut uenenum, & quidem præsentaneum, inuentū
compositum, datum est. Quantulum interest quis biberit! Homo de
dit, & homini dari potest. Non adeo desunt odiorum causæ, ut iam
rara simultas sit: & ut uideatur aliquis nihil magis quàm malos
odisse, libebit aliquando longius manum porrigere, & indulgere
animis. Credite mihi iudices, difficilius est uenenum inuenire, quàm
inimicum. Sed me conscia mediocritatis infirmitas intra meas tan
tummodo continet querelas. nam damnum id est iudices grauißi-
mum. Pauper uulnus accepi, quod mihi diutius deflēdum apud nos,
quam probandum est. Nam coarguendis quidem criminibus quis
labor est aduersus confitentem! Habent diuites hoc quoque contra
nos contumeliosum. quòd non tanti uidemur ut negent. Porro qui
confessum defendit, non absolutionem sceleris petit, sed licentiam.
Longius ista quàm timui quæstio peruenit: non de præterito tantū
litigamus: hoc agitur, ut etiam si quid forte reparauero, iterum
diuiti liceat occidere. In duas enim, quantum animaduertere potui,
qōnes diuidit causam, an damnū sit, & an iniuria datum. Negat es-
se damnum, q. aīal liberum & uolucre, et uagū, & extra imperia
positum perdiderit. Negat iniuria datum, quòd in priuato suo, quòd
eas quæ sibi nocerent, extinxerit: postremo quòd sparso tantū per
flores ueneno. ipsæ apes ultro ad mortē uenerint. Vt nihil eēt quod
his possem respondere, æquum erat inter uicinos sic agi? Sed excu
tiam singula, nec prius meis argumentis utar, quàm diuersa repu
lero. Quoniam quidem quæritur an damnum sit perdere, quod lu-
crum est habere. Liberum est animal puta: non dico: fœtus meis
manibus exceptos, & in tutam conditos sedem, & reseruatis ad
supplementa generis fauis examen uernaculum, quoniam quidem
tyrannorum iura defendis, natos in priuato meo: puta me uel ina-
nis arboris trunco, uel cauis inuentos petris, domum fauos retulis-
se. multa nihilominus quæ libera fuerant, transeunt in ius occupan
tium, sicut uenatio, & aucupatio. Nam ut cætera animalia homi-
num causa finxerit prouidentia, quod omnibus nascitur, industriæ
premiū ē. Quid alit nō liberū natura genuit? Taceo d̄ seruis, quos
bellorū iniquitas ī prædā uictoribus dedit, iisdē legibus, eadē fortu
na, eadē necessitate natos. Ex eodē cœlo spiritū trahūt: nec natura
uilis, sed fortuna dominum dedit. Cur infrenatis equis uictor insi-
det? Cur iniusto quotidie iugo boum colla deterimus? Cur in usum
uestium sæpe pecori lanæ detrahūtur? (Taceo de sanguine & epu
lis per mortem paratis) Si omnia quæ libera generantur, naturæ
demus, desinitis diuites esse. Si uero hæc conditio est, ut quicquid
ex his animalibus in usum homini cessit, proprium sit habentis:
profecto quicquid iure possidetur, iniuria aufertur, ut uolucres mi
tes, & aliæ quæ per rusticas uillas, quæque ditibus cellis sagina-
tur, in quibus tamen domini ambigua possessio est, & uaccæ, &
armēta, et oē pecudum genus. Sed illa impositus cohibet magister.
Peius ne domino in ijs ius est, quibus custode non opus est? Nam
si hoc dicitis, nihil esse nostrum quod perire possit, ex nullius ani-
malis damno hæc edi formula potest. Nam & errare pecudes so
lent, & fugere mancipia. Si hoc in cæteris non obstat, uagari tu
nolles apes, in opus exire, & ad quotidianum censum laboris assi
dui non detrectare militiam. An non ipsæ domum sua sponte reuo
lant, finemq; laboris sui sole metiuntur, & omnis intra solitas do-
mos turba conditur, noctemq; modesto silentio trahunt? Age por
ro, ut non sit earū certa possessio dū uolant: nēpe cū remearūt, cō
cludi, trāsferri, donari, uenire psūt: in ptāte sunt. Q ūo autē pōt sine
damno meo perire, quod quotidie meum est? At extra imperia posi
tum est. Mirum hercle, si negato commercio sermonis humani,
sunt in cæterorum animalium forma. Tamen quam dominus dedit
incolunt sedem, lasciuientem luxuria fugam tinnitu compesci-
mus. Etiam si diuersis regibus coorta seditio ad bellum inflamma
uit iras, exiguo puluere, uel unius pœna ducis resedit omnis tumor.
Illa uero admiranda sedulitas, quòd operi totus insumitur dies, in
dn̄orū redditus ablata supplentur. Age, si obsequi possent, quid am
plius imperares? Intelligo his uanis ultra necessitatem esse respon
sum. Si non sunt apes meæ, ne id quidem quod his efficitur, meum
est. Atqui nulla unquam inueniri potuit impudentia, quæ fructus*

mellis

mellis in dubium uocaret. Hoc ergo fieri potest, ut quod nascitur, meum sit: quod generat, alienum. Age, si mihi alui furto abessent, utrum nulla daretur actio? An uiminis modo uilisque texti preciũ formula taxassem, & perinde agerẽ quasi inanes perdidissem. Nisi fallor, esset æstimatio & apũ. An tãdẽ quas surripere nõ liceret, liceat occidere? Non est damnum q̃ exutus sum? quòd redditus perdidi? quòd annuos fructus præsidia paupertatis amisi? Non est dãnum id perdidisse, quod (ut proximo utar argumento) si habere uoluero, emendum est? Quid ergo tibi opus est maleficis succis, cum liceret palam trucidare, & plenos uel cremare igni, uel aquis immergere aluos? An est aliquod animal quod non liceat nisi ueneno occidere? Vt damnum sit, inquit, iure tamẽ feci, in priuato meo. Per fidem uestram Iudices succurrite exemplo. non sufficit his partibus unus rusticus pauper: obuiam publice eundũ est, & obijcienda aduersus nascentem licentiã consensu manus. Credite mihi, maior lite quæstio est. Hoc uobis hodie iudicandum est, ubi scelus facere non liceat. Nam cur nõ hoc idem de homicidio respondeat? cur non de latrocinio? Non enim iure ista, sed modo differunt. Aperitur ingens funeri uia, et obluctãtia diu legũ uelut claustris scelera libera porta prorũpunt, si in priuatũ iura nõ ueniunt, & in manifestissima quaq; noxa nõ de facto quæritur, sed de loco, nõ æqua portione cũ sceleratis terras diuisimus. Vbi enim non iam diuitum priuatum est? Parum est proximos æquare terminos, & possessiones suas uelut quasdã gentes fluminibus montibusque distinguere. Iam etiã deuios saltus, & syluas uasta solitudine horridas occupant, tot aquæ intra paucorum umbram latent, è finibus suis populus excluditur, nec ullus procedentis finis est: nisi cum & in alterũ diuitem inciderit. Adhuc tamen spolia transeuntium, & abacti pecorum greges sub hoc titulo defendebantur, iam priuati ueneni trãscriptio est. Iterum ac sæpius Iudices admoneo, considerate, discite, aut nihil usquam contra ius licet, aut in priuato omnia. At enim aduersus inferentem damnum iusta ultio fuit. Dicam nunc quàm iniqua sit inuicem iniuriæ compensatio, quãque non solum legi aduersa, sed etiam paci. Barbarorum mos est populorum, quos procul omnis iuris humani societate summotos proxima beluis natura efferauit. Nos ideo magistratus legesq; à maioribus nostris accepimus, ne sui quisque doloris uindex sit: & assiduæ scelerum causæ se refellant, si ultio crimẽ imitabitur. Damnũ accepisti. Erat lex, forum, iudex: nisi si uos iure uindicari pudet. At mehercle iam ad arma mittimur, & instituitur perniciosa nocendi contentio, & in uicem legis ira succedit. Premetur quidem obnoxia infirmitas & paucorum dominio subiecta plebes triste seruitium perferet. Est tamen & pauperibus interim dolor: & ut facilius nobis noceri potest, ita nobis latius. Postremo placeas licet tibi opum tuarũ fiducia diues, si mihi uiuere expedit, pares sumus. Quid ergo? Si quid tibi damni attulissent apes meæ, non mihi auferretur ratio, sed forsitan aliqua daretur & tibi. Nunc uero quid quereris? Credo depopulatos agros, euersosque redditus. Non enim debet leue esse damnum, quod diues ferre non possit. Decerpebant, inquit, flores meos. Ecquid inteligitis Iudices quanto dolore dignum sit quod ego perdidi, si etiam hoc dãnum est, flores auferre? Ita plane. Alioqui tu illos in uetustatẽ reseruabas, & durarent adhuc nisi ad hortum tuum apes uenissent. Cuius rei inueniri potest breuior ætas? Nanque dum immaturos exterior alligat cortex, nondum dixeris florem. Paulatim deinde uiridiore succo tumescit uterus, & albentes accipit rimas, necdũ tamen flos est. At cum se ruptis iam tunicis in patulum capita fuderunt, & uelut fussa in orbem, iamq; coronum uidetur maturitas, & ignotus occasus est, & iam sine uentis quoque soluta natura, labitur gratia, nec quisquam est flos nisi nouus. Quare si dicerem, abstulere peritura, & quæ protinus humi iacuissent, in usus hominum conuersa: mandutus tamen liuor uideretur etiam apibus inuidere. Nunc uero disserendum mihi est, quàm momentosa sit huius animalis rapina. Nescimus qua pernicitate plerunque uix cõtactis floribus reuolet, discurratq; per singulos uelox experimento: quam etiam ubi immorantur, libratis pendeant alis. Quis unq̃ quod ferentem apem uiderat, sibi deesset inuenire? Quantulum uero est quod ex his manu consitis floribus legant? Prata, syluæque, uel maturæ fructibus uites, & fragrantes thymo colles (quantum coniectura suspicari potest) pabulum ministrant. Non ex omnibus floribus carpunt utilia operi suo, sed in omnibus quærunt. Præsens & quidem protinus illa redditur merces, quòd omnibus quibus insedere, odorem mellis inspirant, & breui contactu uim sui relinquũt. Hoc tu damnum intelligis? hoc ueneno uindicas, quod mehercle inhumane etiam fumo prohibuisses? An non te solus uicinus colui? Non frugum mearum primitias omni uere misit? Non siquis ceris nouis candidior incidit fauus, tuis reseruatus est mensis, cum paruis mediocritate munusculis illa semper adijceretur commendatio, Hoc tibi mittunt apes meæ? Puto relata est mihi gratia. Admonui, inquit, & ut transferres denunciaui. Idcirco contumacẽ merito puniui. Non enim uideo quid aliud patrocinio tuo conferat hæc denunciatio, superuacua, si non licuit, tibi facere qđ queror: iniusta, si licuit: iusta aut sine ista, aut ne cũ ista quidẽ ualeat. Pudoris uero qđ uelamentũ ẽ, male audire, culpã defẽdi superbia? An tãdẽ tuas pecudes ĩquis diffusa stabula nõ capiẽt, tibi oẽ armẽtis mugiet nemus, tu gregibus arua sulcabis, & ad excolẽdos agros procedet ignota ẽt uillicis familia, tuis horreis populi annona pendebit, nec tamen inuidebimus, nec quisquam tam graue putabit sibi istud fortunæ tuæ pondus: nos si paucas apes intra angustias pauperis horti composuimus, quæ tamen nobis mella faciunt, id prorsus indigne ferendum est? &, quod nunquam fando cognitum est, uicinus diuiti pauper molestus est? Adeo parum est plurimum possidere, ut cum seruis quoque uestris habere peculium liceat, inuidiosum nobis putetis quicquid egestatis nomen excesserit? Tanto ne his, in hac ut putamus æquissima libertate, legibus uiuimus, ut nobis habere medelam non liceat, uobis liceat habere uenena? Postremo quidam diuitis patrocinio non putaui Iudices respondendum, nisi uideri uestram maiestatem contumeliosa defensione non ferrem. Vltro enim, inquit ad mortẽ uenerunt apes tuæ. Ita plane. Alioqui tu uenenum floribus dederas. impudentiæ ne Iudices eius assignem, si hoc mihi apud uos obtinuerit, an stultitiæ, si sperauit? Si uenenum homini dedisset, diceret ipsum labijs admouisse pocula. Si percussorem posuisset in saltu, ipsum in insidias ultro uenisse clamaret. Si telum abiectasset in tenebris, illatũ sua culpa contenderet. Ego iudices quid dico? Duo esse sola quæ omni in crimine spectanda sint, animum, et euentum. Quis animus diuitis fuit, cum uenenum sparsit? Vt apes perirent. Quis euentus? Perierunt. In summa Iudices quis dubitet quin damnum ei sit imputandum, sine quo non accidisset? Intelligo neq; prudentiã uestrã desiderare plura de causa, neque uestram fidem ac religionem egere exhortatione uere iudicandi. Quid moror igitur? Tenet me dolor, & assuetæ uoluptatis desiderium. Sunt quædam in hac causa, quæ sarcire pœna non possit. Maior forsitã materia uidcatur affectus: Si pauperes amare nisi paria non possumus, & necessario nobis preciosa, quæ sola sunt: animum meum extinctæ unius horæ momento tot animæ mouent, quot perierunt de me bene meritæ. Quin ipsum lethi genus addit indignationem: ueneno perierunt. Quis hoc ulla satis psequi possit inuidia? Apes ueneno! Hæc illis gratia refertur, quòd fructibus nostris inuigilant? quòd quotidiana

ſtatione laboris aſſidui ne dãno quidem ſummouentur? Nã & cetera animalia uidetur mihi natura uſibus noſtris genuiſſe, hæc etiã delicijs, cũ eo quòd in illis quæ uel ſcindendo ſolo, uel maturando itineri comparamus, multus ante redditus inſumitur labor: & cũ perdomanda, cum alenda ſint, nihil tamen poſſunt ſine homine, & tantum coacta proſunt. Apes faciunt iniuſſæ fauos, ſine ullo rationis humanæ miniſterio totus fructus ultro uenit. Adijce quòd cætera animalia aut ſatis incurrunt, aut uitibus nocent: primaq; ut fama eſt, hoſtiæ cauſa pecudi fuit læſa fruges. Harum ita innoxius per prata ſyluasq; diſcurrit labor, ut tantũ factũ opus appareat. Qua ſatis digna proſequar laude? Dicã animal quodãmodo par uum hominis exemplar? Hoc humana excogitare non potuit ſolertia. Etiam ratio noſtra, quæ ſub terris lucrum inuenit, quæ maria inquiſitione ſua ſideribus immiſcuit, hoc tamen efficere, conſequi, imitari non potuit. Venena potius inuenimus. Iam primum futuræ laudabilis uitæ digna principia, non illas libido progenerat, dominatrixque omnium animaliũ Venus. Vtque homines in excuſationem ſui fabulis tradiderunt, etiã deorum poſteritas has regnis ſuis excepit. Abeſt inimica uirtutum uoluptas caſtis ſine labe corporibus. Sole omniũ non edunt fœtus, ſed faciunt. Ipſæ paulatim ſicut ſtipatæ ſunt per mella uiueſcunt: & , ut oportet animal laborioſum, ex opere naſcuntur. Inde ut adoleuit iuuentus, et ad ſimiles labores ætas roborata conualuit, relinquitur liber parentibus locus. Et ne coacta in anguſtum multitudo noua turba laboret, quaſi habita uerecundiæ ratione, cedit populus minor: ſuſpẽſumq; proximis ramis examẽ, humanas manus expectat. Acceptas cũ fide colit ſedes. Et cũ ingenia noſtra (quæ nos ſcilicet ambitioſi noſtri æſtimatores, proxima diuinis credimus) ad percipiendas diſciplinas multo labore deſudent, nulla apis niſi artifex naſcitur. Quid credas aliud quã diuinæ partẽ mentis his animis ineſſe? Quid præcipuum referas? Non ut cætera animalia per paſtus uaga, incertum quieti capiunt cubile, noctis arbitrio ſemper habitatura, ſed tutas ſedes continent. urbes tectis, turba populos imitantur. Non ut feræ, uolucres, non præſentis modo cibi memores in diẽ uiuũt: duraturus hyemi reponitur uictus, & repletis uere cellis tutus annus eſt. Etiam cũ ad humanos uſus opera ſubducta ſunt, reparare amiſſa contendunt, & labor dãno incenditur, & nunquam deficit animus antè, quã locus. Quid quòd inter animalia quæ non uerba coniungunt, non uerba rõnis inuicẽ negant, tantus operis conſenſus eſt, tanta diffi cillimæ rei laboris concordia? Nõ humano uitio in proprios quæque uſus lucrum ducit: in publicum uiuitur, & cões opes congeruntur in medium, nec fas eſt delibare guſtu prius quàm plena horrea ſecuros ſpondeant menſis. Quis porro tãtus ardor operis, quæue officiorum partitio, ut aliæ congerant onera, aliæ accipiant, aliæ liniant? Quæ ſeueritas in caſtiganda inertia? Multa dictu uſq; miranda. prædicere tempeſtates, nec dubio ſe cœlo tradere, nec ultra uicinam nubilo tendere. Iam ſi leues iniquior aura rapiat, ad dirigendos in deſtinata curſus, modico lapilli pondere librare pennas. Illas maiorum pectorum totis pro rege caſtris procurrere, et inire bella, mortemq; honeſtam pro duce oppetere. Adijce, quòd ſi quas aut ætas longior, aut morbus oppreſſit, efferuntur prius corpora: poſteriorq; operum quàm funerum cura eſt. Quid alligare cruribus flores? quid ore ſuccos in publicũ ferre? Me tamen ipſius operis præcipua admiratio ſubit. Non eſt temere, nec fortuitam figuram, & ſedes modo reponendis cibis quæſiſſe credas: rudis cera componitur, accedit uſibus inenarrabilis decor. Nam primum tenacibus uinculis fundamenta ſuſpendunt, tum ab exordio in oẽm partem opus æqualiter creſcit, nec quicquã ex inchoatis paruum ẽ; quod non ſua portione perfectum ſit iam, nec alia parte opus eſſet. Gemina frons ceris imponitur. & cum foraminibus tantum ſpatiũ detur, quantũ ad generanda examina purã ſpem capiat (ipſi enim ſibi inuicem angulis hærent, & ita mutuo uinciuntur atque alligantur, ut quod uoles, id mediũ ſit) his textis ne uniuerſi mellis effluat pondus, interſepta onera cluduntur. Quis nõ ſtupeat hoc fieri poſſe ſine manibus? nulla interueniente doctrina hãc artẽ naſci? Quid non diuinum habent, niſi quòd moriuntur? An uero authorem uini Liberũ colimus, primitiæ frugũ Cereri referuntur, inuentrix oleæ Minerua narratur: mella genuiſſe minus eſt, & interponenda guſtus uoluptate tantũ effeciſſe, quantũ ne ipſa quidẽ rerum natura per ſe potuit? Ad plurimarũ incurſus ualetudinum remediũ eſt, & præſentiſſima medicina. Nam quod ad cibos quidem pertinet, diuites uiderint. His aĩalibus aliquis inſidiari potuit, & inſidiari quare mella facerent? Hæc peſtiferis ſuccis exquiſita per fraudem morte confecit? & quod ſit indigniſſimũ, quo facilius deciperet, fortaſſe uenenũ melle præmiſcuit? Quæ tã inhumana crudelitas? Quis tã inuiditus liuor? Nihil enim eſt quòd utaris patrocinio tuo diues, paucorum damno foliorum doluiſſe te ſimulas. Dum meas apes occidere uis, flores tuos inutiles feciſti.

ODII POTIO I. DECLAMATIO. XIIII.

ARGVMENTVM.

Meretrix amatori ſuo pauperi dedit odij potionem. Adoleſcens deſijt amare. Accuſat illam ueneficij.

PRO IVVENE CONTRA MERETRICEM.

SENTIO Iudices hãc quoque calamitatibus meis acceſſiſſe nouitatẽ, ut uobis nondum uidear odiſſe. Nec me præterit plurimum perire de nocentiſſimæ potiõis inuidia, dũ me putatis adhuc impatientia priore miſerũ. Quæſo tamẽ uel hinc totã delati ſceleris probationẽ grauitas ueſtra proſpiciat, quòd dolori meo querelæq; non creditur: nec amo, qui accuſare poſſum: nec odi, qui amare mallẽ. Quid eſt aliud quod bibi, quàm ueneuũ? Licet igitur nocentiſſima fœminarũ rideat quòd accuſo, & in manifeſtiſſimi ſceleris confeſſione per ludibriũ malorũ euadere tentet meorũ, non hoc eſt quod hodie me torquet ac lacerat, quòd à deterrimæ mulieris charitate diſceſſi, ſed quod remedij mei patior dolorem. Fidem iuſtitiæ, fidem ſeueritatis humanæ, ne meretrici profit uel quòd præuaricatione uideor explicatus. Pro me forſitan fuerit, ut amare deſinerem: contra me inuẽtum eſt, ut inuitus odiſſem. Hoc primũ itaq; iudices à clementia publica peto, ne quòd uidetis triſtẽ habitu, dirũq; conſpectu, uerbis aſperũ, contentione terribilem, mores putetis. Hæc eſt illa ſanitas mea, ſic omnium in hac corporis mentiſq; dierũ noctiũq; feritate, ille modo lætus, ille (ſi creditis) nimiũ remiſſus amator excandui. Miſeremini Iudices, ne uobis uenefica ſic imponat, tanquã hoc mei charitate cõmẽta ſit. Suũ animum, ſuũ tantũ ſecuta faſtidiũ eſt. Odij potionẽ contra ſe nemo

dabit homini

dabit homini,nisi quem oderit. Quæso itaq; obtestorq; uos sanctissimi uiri,ut calamitatis meæ penitus uelitis æstimare mẽsurã. Perdidi infelix quòd quãq; potui amare desinere: patior necessitatẽ rei quã breuiter utique noluissem: excogitatur contra animũ futurãq; rationẽ,ne quod relinqueretur,meus esset affectus. Iterum cũ meretrice cõpositus sum,rursus in se cogitationes meas, rursus retorsit oculos, & hominẽ quem ab incommoda charitate uel satietas,uel ætas,uel fortunæ suæ fuit dimissura conditio,ad perpetuã impatientiã uiribus nimiæ diuersitatis implicuit. Hoc solũ insanabile genus mortis est,ut odisse cogaris. Festina ad cõplorationẽ præsentis doloris aĩe, festina: sed te à prioribus malis recens abducit indignitas. altius gemitus,altius querela repetẽda est. Cũ meretricis sit q̃ amator odi,cuius putatis esse quòd pauper adamaui? Non quidem ego Iudices ex illis unquã fui,quibus nobiles opes, affluentes indulsit fortuna diuitias,quorum felicitas capere posset in amore luxuriã. Habui tamen unde dũ uitæ necessitates,concessa gaudia parca mediocritate sufficerent. Ideoq; meretrice tantũ,& quæ certissima est in uoluptate frugalitas,una fui semper cadẽq; cõtentus. At ista seria,grauis,quæ nũc amari recusat,ò quàm noluit amari? quibus artibus,qua calliditate miserã simplicitatẽ meã solicitauit primũ, deinde tenuit,donec quantulamcũque substantiã in huius sinus crededus iam,iãq; serus amator egererem! Iam frustra captauit uideri miserari conditionẽ,in quam nos ipsa detraxit. Breuiter totũ nocentissimæ mulieris accipite facinus: Pauperem me fecit,deinde ferre non potuit. Siue enim Iudices cõmunium quæ ad corrũpẽdas expugnandasq; mentes excogitant ingenia meretricũ,placuit experimentũ,et in me tentatũ est quantũ quis amare,quantũ quis posset odisse: seu mulier omnibus exposita mortalibus,uanitatem fastidio mei despectuq; captauit: ei fama inde quæsita est, ut à solis uideretur amari debere diuitibus. Non erat profecto quod pauloante patiebar,iã tunc noster affectus,quòd scortorum foribus hærebam,quòd(si istis creditis)paupertatẽ in lupanariũ obsequia trãstulerã: pallor & deformis macies inde ueniebant,unde nunc quòd exeandesco,quòd fremo. Nunquã hoc tantũ meretrix scit, quẽadmodum non ametur. Quod negari igitur Iudices non potest, uirum homine firmius,mente constantius, quòd immodico ardoris æstu, & exundante impatientia possit etiã recusantis animi dolorem cõpescere,diris utique carminibus,& feraliũ præcantationum terrore permixtũ,lenitate uultus,& blanda porrigentis dissimulatione protectũ,iã perustis,iã laborantibus uisceribus infudit,& hominẽ solatijs potius ac molliũ remediorũ ratione tractandũ, exasperauit ira,dolore cõclusit magnaq; miserũ cõmutatione renouauit. An fecerit Iudices ut amare desinerẽ,uos æstimabitis: fecit ut amare mallẽ. Explicitũ me putatis, & ab incõmodo hilariorẽ dimissum? Nunc nunc me fateor debere sanari. Habet aliquod solatiũ,quisqs in amore miser est. Leuior est calamitas cui blanditur aliquid de uoluptate lætitia. Nunc infelix uror ac laceror,nunc me retinere, nunc regere non possum. Crudelius est odisse meretricem. Veneficij ago. Seposita paulisper Iudices noxiæ potionis inuidia, nónne uobis uidetur implere sceleris fidẽ,quòd abstulit fidẽ conditio personæ? Veneficium Iudices tota uita meretricis est. Parum se lenocinijs,parũ putant agere mendacijs Et cum omnis ad expugnandas mentes cura collata sit,non sufficit tamen ut de sui charitate corpori credant. In hoc noctiũ dierũq; solicitudo cõsumitur,quẽadmodum de libidinibus fiat affectus,qua ratione transcurrentia quotidiæ desideria teneantur: ne cui prosit offensa,ne q̃ .em explicet pudor,ne quẽ satietas aliqñ dimittat. En q̃ putetis ignorare quibus uĩcatur oculis: quæ p incõmoda desideria flagrãtes mẽtes corrũpat primũ,deinde cõsumat,cũ sciat quibus oscula, quibus arctissimi rũ pãtur q̃ amplexus: p lætitia dolorẽ, p blãditijs gaudijsq; tristitiã præcipiti uelocitate substituant. Infinitum est quantum ex hoc medicamento deprehendi possit notitia pectorum,nemo scit tantum remedium. Tentat Iudices mulier ĩpudentissima sceleris inuidiam nomine potionis effugere,& uenenum negat esse tantum, nisi quod occidit. Facinus est iudice euadere nocentes, quia tam facinus plura demtat. Quid refert,animo noceat aliquis,an membris? Eodẽ scelere porrigitur omne quod nõ licet. Vnumquodque ex his quod datur,uenenum est. Excusatio mehercle adhuc pro sexu tuo, pro conditione mulieris,sed ut illa nosses gratia tui,desideriumq; posses ingerere nolentibus,excogitasti per qđ maritos à coniugũ charitate diducas,per quod iuuenum mentes abiũgas ab alijs fortasse meretricibus. Odij medicamentũ nunq̃ ideo tãtũ meretrix habuit, ut illo contra se uteretur. Me quidẽ Iudices si quis interroget,in cõparatione ueneficij de quo queror,minus odisse debeat quod occidit. Et sicut ex ipsis quoque mortiferis mitiora sunt,quæ statim tota uelocitate grassantur,& dolorẽ inter exitũ uitãq; non detinẽt: ita crudelius quod sic ordinatur,ut corporis parcat inuidiæ,et sit tantum animi uenenum. Quid ais? non est noxium uirus nisi quod occidit? Quid ergo uocaremus illud quo lumina sola raperentur? quo pars aliqua membrorũ debilitate languesceret? Tu te ueneficam negas,quæ potes potione facere quantũ offensæ, quantũ iræ, quantum doloris? Amabitur cui permiseris,execrabitur ille quem iusseris. accipient à te desideria nostra ortũ, finem,modum. Sane & amor & odiũ naturales uideantur affectus,ueneficium sunt cũ iubentur. Quid quòd non potest non habere uim uenenum, quod contra uolũtatẽ hominis datur? Video cur sibi medicina permittat corporum uitia mẽbrorũq; morbos infusis medicaminibus expellere: & sine animæ spiritusq; contagione,quæcũq; extrinsecus accidũt,potione uincuntur. Non potest ullus affectus sedibus suis per uirus expelli,nisi totorũ concussione uitaliũ: & cũ anima constet ex sensibus,quencũq; auferre tẽtaueris,illa statim prima nostri parte corporis retenta,confectoq; quod petebatur, reliqua quoque uiribus uicinæ tabis expirant. Quędã forte medicamina possint aliud uocari quàm uenenũ: dare quod non licet, non est aliud quàm ueneficiũ. Quantum nefandã de pœnis humanis excogitare potuisti? Innocentius mehercle fuerat ut amaret aliquis inuitus. Potionem excogitasti,qua bella cõmittere,qua se totum humanũ genus posset odisse. Potes efficere ut non ament liberos parentes,ut propinquitas,ut fraternitas,ut amicitia se collidat. Odij potionem nemo accipit,nisi contra hominẽ quem non debet odisse. Tentat hoc loco nocentissima fœminarum de scelere suo facere beneficiũ, Meretricem,inquit,amaueras. Differo paulisper Iudices affectus huius excusationem Dij deæque,quãtũ in hoc contumeliæ est,quòd sibi meretrix uidetur adamata? Tu tibi cuiusquã affectus censoria grauitate præstabis? Tu tibi æstimare permittes, quàm frequenter aliquis lupanar intret? Tu cui non licet excludere debilitates,fastidire sordes,exposita ebrietatibus,addicta petulantiæ,&,quæ nouissima utilitas ẽ,noctibus populoq; cõcessa,mores iuuẽtutis emẽdas? Aequiore aĩo feras ut meretrix uelit adamari. Eras,inqt,amator et paup. Volo Iudices sic apud uos paulisp agere, tanq̃ in hoc me affectu ppinqui amiciq; castigẽt. Nõ ego alienius matrimonij corruptor inuigilo, nec effrenas cupiditates p illicitos duco cõplexus. Iuuẽtas credo meretrices,ut esset aliquid qđ liceret amare pauperibus. Nullã ego circa corpora ista consistere impatientiam puto. Diliguntur immodice sola quæ nõ licẽt. Vt in furorẽ charitas aliqua conualescat,opus est difficultatibus. Breuis de cõcessis, sed statim satietati uicinus affectus est. Non fouet,non nutrit ardorem concupiscendi,ubi frui licet. Et quæcunque in mentibus circa permissa

fecisset remedium, & à pristino furore iam liber, animo intellectum sanitatis admitteret, omnem adhuc puellæ uitaret occursum, non sibi crederet ultionem, & ipsum quoque iudicij timeret adire complexum. Deprehensa est puto nouissime potionis superuacua persuasio. Amat Iudices, amat, qui queritur quòd non ametur. Quid agam Iudices hoc loco? sub quo temperamento defensionem periclitantis aggrediar? timeo ne si cepero simplicissimæ puellæ laudare mores, referre probitatẽ, amare rursus pauper incipiat. Siue. n. iudices malignitas est? persuasionis humanæ, formam uacantem uocare meretricem, seu miseræ nomen id imposuit aliquis amator, cui cum corporis bonis fortuna non dederat unde seneri matrimonij castitati sufficeret, laborauit necessitatum suarum custodire probitatem. Nullus unquam per hanc matrimonij turbata concordia est. Nemo questus est pro filio pater. Nemo exhaustas facultates in auidissimos sinus pœnitentiæ dolore defleuit. Tẽtet licet ingratissimus iuuenis inuidiã miseræ facere prioris affectus, nõ poterit obijcere meretrici & q. amarit, & q. amare desierit. Ne quẽ igitur accusator hac prima fortunæ suæ cõploratione decipiat, tanquam meretricis charitate consumptus sit: scituri estote p innocentia nostra, talis incidit, talis adamauit, nec habuit qđ pderet in tam ĩmodico ardore, nisi mentẽ. Vidistis enĩ notissimum tota ciuitate miserum, cum lupanari noctibus diebusq; deseruens, quãuis indulgentissime puellæ simplicitate frueretur, modo tamen maledictis opprobrijsque uulgi, modo crebra riualium contentione pulsatus, abigi tamen compescique non posset. mouit mitissimam puellam hic infelicis affectus. laboranti primo sui noluit facultate succurrere: sed quicquid in iiserat, fouebat ardorem: queque in hac impatientis prona persuasio est, quia nihil præstanti meretrix tam sæpe contingeret, amari sibi uidebatur. Postquam nihil miseratio, nihil proficiebat humanitas, tentauit asperitate discutere. Poposcit, exclusit, Non defuerunt misero preces, adhibita sunt ex ipsa iuuenis conditione consilia. Sed ista uincebat, & uires amoris impedimenta perdebant, donec intelligeret hominem qui explicari ratione non poterat, necessitate seruandum. Puto Iudices frustra male auditĩ immodico pauper ardore. Meretrix magis amauit hominem, à quo noluit amari. Consumptis igitur optima fœminarum cunctis indulgentiæ seueritatisque consilijs, dum apud omnes de pauperis sui amore conqueritur, incidit remedium, quo iã dicebatur alius amator explicitus. Quæ prima igitur medicamenti pariter ac dantis integritas est non negatura porrexit: aluit deinde quod dederat, imperauit sibi ne quas admitteret amplius preces, ne querelis assistentis, ne lacrhymis moueretur: exclusit. Vultis scire Iudices ubi sit medicamenti quod obijcitur, totus affectus? Quisquis odium dedit, omnia post hoc facit ut debeat amari. Quanto iuuenis hoc melius in forum aliquando uenisti! Incipis agere serium, grauem: iam leges, iam iura loqueris, comiciaris, maledicisque meretricibus. Hunc tu animum modo inter libidines ac scorta perdebas, macie notabilis, pallore deformis, solaq; impatientiæ tuæ fabula notus. Perieras infelix, nisi bibisses uenenum. Veneficij agit. Credam meherclè Iudices ad subscriptionem huius immanitatis expectasse publicæ seueritatis aures. Quodnam seculo nefas nunciaret hic gemitus? quæ prosiliret orbitas ẽ nouercalibus quæsitura cõmissis? Quæ pestiferis heredẽ medicaminibus enectũ tristis cõploraret affinitas? Nõ pudet ergo quòd uacatis lupanarium querelis & ad uos deferuntur amantiũ rixæ? Videtis hunc accusatoria fronte terribilem? oscula poscit, destitutos queritur amplexus. Vultis uos abire potius in uestra secreta, ibique gaudia querelasq; mutata conuersatione consumere? Non agnoscunt leges ac iura miseros. Hic audiuntur seriæ calamitates. Nõ est ultione dignus, de quo potest efficere meretrix ut queratur. Ecquando unquam Iudices audistis de ueneficio uiuum querentem? facinus hoc semper ex mortibus accepit inuidiã. Si latrocinium, probes cruore, uulneribus: si sacrilegium, spolijs numinum prædaq; templorum. Ita ueneficium si arguas, oportet ostendas putre liuoribus cadauer, inter efferentium manus fluens tabe corpus. Vt iam istud obijcere possit, & uita debet aliquid esse passa, quod inuidiam mortis imitetur. Veneficium uoca quod cæcitate grassatur, quod in aliqua deprehenditur debilitate membrorum. Profer agedum corporis notas, in quas se noxiæ potionis uagus feruor effuderit, ubi depasta senectus uisceribus sæuitura cõsederit. Aspicio par laboribus corpus, retinere sua ministeria, sufficiẽtem animum serijs actibus, accusatoria firmitate robustum. Crede iuuenis omnibus qui te modo noueramus, nunc acrior erectiorq; resedit in sensus uigor, in membra sanguis, uiribus uelut nouæ iuuẽtutis exultans. Bibisse te medicamentum probare non posses, nisi meretrix fateretur, Quòd si permittitis Iudices, ut quicquid extra consuetudinẽ datur, ad huius uulgi referatur infamiã: beneficiũ male audiẽdo uitietur sanitatis, statimq; merebitur sceleris ĩuidiã, quicquid pfuerit inuito. Illud tãtũ noxiũ uirus uocauere leges, qđ nõ admitteret interpretationis incertũ. Iniqssimũ ẽ uenenũ uideri, qđ in potestate bibentis est an sit remedium. Sentit Iudices iuuenis crimen quod detulit, nec nomine, nec effectu scriptionem legis implere: itaque ex uocabulo mulieris quærit inuidiam. Meretricem, inquit, accuso. Nescis, mihi crede iuuenis, sceleris quo detulisti, qualem mihi debeas probationem. Rem expecto meherculè, ut sit ante omnia minax uultus, feralis habitus, horreant squallore crines, rigeat super nefandas cogitationes efferata tristitia. Facinus quod dicitur inquietare superos, sidera diris agitare carminibus, tumulos busta scrutari, & amputatis cadaueribus ipsas in scelus armare manus, fieri non potest ut authorem suum non statim primo prodat aspectu. Vides ueneficæ non horridos uultus, placidamq; faciem. Si cogitationes: si consilia pertractes, sola cura de forma est. omnis in hoc collata meditatio, ut solicitet aspectu, sermone detineat. Audio subinde exactas mero noctes, tua mulier conuiuia, perditas amantium rixas. Meretricis unum ueneficium est, ne desinat amari. Nunquid inique Iudices in tanti sceleris subscriptione deposco, ne nominibus reos uelitis æstimare, sed moribus? Venefica tua quid prius unquam, quid simile cõmisit? Cuius per hanc expugnatus animus est? Quis queritur iuuenis? quis senex? quis diues? qs pauper alius? In te ergo solo uenefica, in te tantum aliud ista q̃ meretrix. Vultis integritatem puellæ breuiter probem? Hanc quam nunc detestatur, accusat, amare mallet. Omnia Iudices facinora (nisi fallor) causas uel de cupiditate uel de simultatibus trahunt. Quod odium de amatore meretrici? Quæ præda de paupere? Odium, inquit, accepi. Ecquid iudices? Satis me contra insaniam ueneni uel solum medicamenti nomen absolueret. Nec inuenio cur debeat idem uideri, quod non potest idem uocari, Agedum iuuenis, potionis imple huius immanitatem, dic, Odium accepi contra coniugem, contra liberos meos ut à sacris auocarer affectibus, ut pignora sancta despicerem. Illud odium in meretrice facinus est, quo utitur in sui charitatẽ. Ita uel hoc solum sufficit excusationi, quòd illa contra se tantum dedit. Odium, inquit, accepi. Nunc te hic reposco iuuenis inuidiã q̃ fortunæ nostræ pauloante faciebas. Dic, meretrix dedit, prostituta porrexit. O quàm timueram ne diceres, amatoriũ sui. Consurge agedum iuuenis, & totis corporis animique uiribus imple susceptæ accusationis horrorem. Est quod audiente tota ciuitate proclames, Miseremini mei, aliuuate, succurrite, bibi medicamentum

crudele, sæuam: desij pauper amare meretricem. Iamiam non inquietis noctibus uagus uilissimi cuiusque perditos patior ictus, nec exclusus ante lupanarium fores posterum diem peruigil amator expecto. Possum nauigare, colere terras, sufficio militiæ, redditus est mihi animus quo fierem maritus, quo senectuti liberisque prospicerem. Quantum ey deæque remedium conditioni libentis ualuit! Fecerat te potio ista fœlicem, si diuitem puella. Ita uel hoc nõ solũ Iudices innocentissimæ puellæ pro defensione sufficeret, quòd nihil fecit sua causa! Amatorem dimisit, explicuit illa quæ captare dicitur ut ametur, quæ solicitat, quæ corrumpit affectus. Ingrate, quanta de te potuerit gratia frui! Non quidem confers precia, nõ stipes, sed assides, sequeris, hæres, præstas comitatum, fauorem, laudas ubiq;, miraris. Hinc ergo iratus meretricibus, quòd illas etiam pauperes ament, quòd facile cõtingant, quòd laboribus exonerentur adeuntium facies, hinc amator ut diuites ament, in crimen maximum captas transferre beneficiũ? Vt aliquis amare desinat, non nisi ab amante præstatur. Quid ais iuuenis? Ita bibisti potionem, quæ finem cupiditatibus daret, premeret ardorem, desideria restingueret? Abi, recede, dum puellæ publico generis humani nomine gratias agimus, quòd hoc fieri posse monstrauit. Furor ille qui (si credimus) numina quoque detracta sideribus misit in terras, qui de sacris uenerandisq; pignoribus monstra commentus est, ardor qui miscuit hominum ferarumq; concubitus, ferrũ, ignes, claustra laxabat, per interiecta late maria fugiebat, uetatur, perit. Accipite quod magis debeatis stupere, mirari: remediũ amoris mulier inuenit. Desinite nunc incestum timere mortales, nulla pietas horreat nefandæ cupiditatis instinctum, quicquid non parentum minæ, castigationes, non serij propinqui, non paupertas, non necessitas poterat efficere, haustus breuis, facilis, unus extorquet. O si quis odium posset omnium bibere uitiorum! Felix profecto mortalitas, si reliquos lapsus in commodosq; mentis errores fas esset infusa potione compescere. Facinus est, quòd maximum remedium, gratiam sui authoris uocabulo perdit. Miraremur hominem, qui illud cõtra meretricem dedisset. Tibi tamen ultra omnes immodica cupiditate flagranti, tibi præcipue succurrendum iuuenis. Cuius homo conditionis adamaueras! Diuitijs opus est, ne simus in amore miseri: & ĩpotentissimi mali difficultates illi forte si nõ sentiant, quos contra fastidia cæterasq; cõtẽptus explicat felicitas magna pereundi. Felix pfecto, qui no nisi facultates in lupanari effudit. Tu perdis annum, ille æs: tu bibis uxoria, tu lachrymis rogas, pallore blandiris & quod ad pessimum spectat euentum, miserabilis sis oportet, ut amator esse uidearis. Finge te nullum huius affectus sentire cruciatum, id amare te pauper saltem non pudet? Homo cui non uacaret agere longa langoris ocia, ægrumq; non deceret totarum noctium quies, excusare non possis si tantum perdideris dies, cuius census ex manibus, ex laboribus substantia, quem quotidie poscit ultra rationem in dies demensus, amentiam pateris, felicium oscula tantum amplexusq; meditaris, & unde tibi calamitatis huius non potest nec uenia contingere, de uoluptate miser es. Expectandum uidelicet quando te fames, inopia castiget. sed inter ista cœpisti, quid iam facere potest ratio, consilium? Odio sanandus est, quem non explicat quòd pauper adamauit. Non tamen intelligere possumus tecum solam fuisse paupertatem. Iterum, non opes tantum tibi, non facultates defuerunt: non erant, quantum uideo, propinqui, non amici: alioqui illi te potius nostra potione sanassent. uel si ignorassent huius graminis uires, uinculis nexibusq; tenuissent. Quid blandis affatibus impotentissimum eludis affectum? Datum est remedium dolori, qui sæpe egit in laqueos, in præcipitia compulit, qui cruciatus laborantis animæ uulneribus emisit. Quãtum amori in hominem liceat, illi magis sciunt, qui amant. Iunge nunc cum fortuna tua conditionem mulieris adamatæ. Incideras quidem miser in puellam minime superbam, minimeq; difficilem. Quasdam tamen non possumus circumire meretrices. Quàm multa pro illis exigit sexus, ætas poscit? semper necessitas petit corporum, cultus poscit, stationis tristissimæ impatientia. Totos infelix dies lupanarium foribus impendes, ut quandoque prostituta pauperi uacet. Contentione numerantium dilatus, exclusus, ocium meretricis expectas. Negatur tibi complexus, indignatione persequeris. Contingit, uerum felicitate corrumperis, spem gaudia parant, aduersa contritionẽ. Ex utraque fortuna desideria coalescunt. Nobis crede qui uidimus, qs tibi tunc fuit corporis habitus? qs pallor, q̃ miserabilis, q̃ pudenda tristitia? Quoties tu uenenũ bibere uoluisti? Non est igitur iuuenis, quòd tibi queraris illam mitissimam partem humanæ mentis ablatam, non charitatem, sed impatientiam: non uoluptatem, sed tormenta: non amorem, sed quod adamaueras, perdidisti. Amoris (si sapientiæ sequamur authores) antiquissimũ numen, & cui se naturæ debet æternitas. Sed ille mitis & serius, honestis cupiditatibus et uiribus sacræ charitatis exultans, ut qui cuncta priscæ noctis operta caligine diduxerit primum, deinde miscuerit. Hic uero quo perditis uisceribus adhæremus inquieti, lasciuientis adhuc ætatis instinctu tumultuosus ac petulãs, telis funereis facibusq; armatus. Præstat igitur ille mortalibus liberos hac usitata cõiugij pietate: hic incesta, libidines, adulteria, meretrices. Referã nũc fabulosas ĩmodici furoris prodigiosasque nouitates, cõceptũ nescientibus oculis ignoti hoĩs aspectum, formam suis in se luminibus ardentem, uirgines patrum senectute flagrantes, mortaliũ ferarumq; uultus usque ad monstrosæ fœcũditatis onera perlatos? Ex omnibus tamen quæ nobis patientibus extorquet affectus, hoc sæuissimum patimur, quòd nemo uult in amore sanari. Ego tamen, inquit, amare mallem. Hoc est ergo pp quod opus odio fuit. Nihil agebant castigationes, nec preces: consilia perdebãtur. Odio debet amator explicari, quẽ sanat adamata. Interrogare te hoc loco libet, nunquid accusare posses, si quod fecit medicamento puella, fecisset animo? Licuit te reposcere quantum numerare non poteras, fastidire, contemnere. Iam indignaris quòd te maluit remedio quàm dolore sanari? Mulier cui ad dimittendum amorem sufficiebat ut odisset, ipsa pro te commenta est ut illam tu potius odisses. Finge te tamen aliqua remedij tui sentire tormenta, arrogantissime miserorum: tu autẽ sperabas ardoris immodici felicem statum sanitatem. Quid si queratur æger abstinentiæ dolore sanatus? Excussa sunt plerunque languentium uerberibus redemptaq; debilitate uitia. ignibus, uulneribus interdum profutura grassata sunt, & quæ fuissent mala sanitatis, in gratiam remediorum de maioris periculi comparatione redierunt. Vix mehercle contingere potest, ut hilares ab hac impatientia lætiq; discedant, quos pudor, quos satietas, quos pœnitentiæ ratio dimittit. Nec sine aliquo morsu resiliunt à malis, quæ uoluptate tenuerunt. Iterum materia amoris est, desinere, nec queri. Opus fuit pari diuersitate, uiribus quantis adamasti, ne respiceres, ne frequenter in media sanitate subsisteres. Quale tibi remediũ debuerit adhiberi, uel ex hodierno sẽtis iuuenis affectu. Pro homine qui post odium queritur quòd nõ amet, parum fuit si amare desineret. Audi igitur ingratissime, quatinus ad publicas aures secreta nostra pferre uoluisti. Dedi. Quid enim, inquit, facerẽ, quæ remedia tua multa perdideram? Ferre misera non poteram, quòd te iam cœperunt omnes ridere meretrices. Repete agedum illarum colloquia noctium, quibus te frequenter alterius, & fortasse diuitis amatoris iniuria receptum, inter oscula amplexusq; monui, Quid miser cũ fortuna, quid cũ mea cõditiõe rixaris? Parce ne-

cessitatibus

cessitatibus meis, duo pauperes sumus. Sed & tu quoties in sinus meos lachrymis fletuq; resolutus exclamasti. Sentio furorem, sed imperare oculis, sed animum regere non possum? quàm libenter te mulier odissem! Non est igitur ingratissime mortalium quòd beneficium nostrum nomine potionis infames. Remedium bibisti, sed illud odium tuum est. Quid? quòd furis, conuiciaris, exclamas, non est haustus illius affectus, sed amor. Talis fuisti. Aliud sunt, aliud, illi quos in uoluptates superfluentium facultatum mittit secura felicitas. Improbius pauperes amant. Sic tumultuabaris admissus, sic moras, sic impedimenta ferre non poteras. Maledicebas populo, conuiciabaris intrantibus. Cuius unquã felicius commutata fortuna est, si tunc omnes oderas, nunc unam pauper odisti? Quin potius iuuenis admittis cõsilij rationem? Quid agis infelix? Cur redditam modo sanitatem rigore nimiæ contentionis exasperas? Prædico, testor, consumis odium, nondum totam mentẽ uis perfusa possedit, adhuc circa te duo maximi rixantur affectus. adiuua potius, adiuua potionem. Cõtradic agedum quicquid est aliud quod tumultuatur, exæstuat: totumq; sanitas componat hominẽ. Tũc te sciemus amare desisse, cum desieris odisse. Et innocentiam quidẽ puellæ satis, ut spero, defendimus, magnitudo periculi uocet preces. Consurge agedum miserrima fœminarum, reliquam defensionis tuæ partem tuere lachrymis. Accusator quod speras? quid expectas? Ad genua tua non mittimus eam. Toto licet infelicem terrore conuenias, non exosculabitur manus. Mortem, suprema denuncies, te non rogabit. Frustra tibi aliquid de periculo nostro metuq; promittis. Nescis puella non habet odij remedium. Sanè tamen uiribus potionis effectum sit, ut accusaueris innocentem, sufficit ultioni uidisse pallentẽ: satis ẽ quod sic gemuit: muneris hãc cẽ q̃ tu nõ uiuens odisti. Quid agis tetet iuuene pferes illud pnunciatiõis anceps, illud humanæ salutis incertũ? Numerabis ergo sinãs, & si dãnaueris exultabis nefande, gaudebis. Puto nõ adamasti. An & sequeris dũ carnifex trahit? Intereris dum hos oculos occisura contingit manus? dũ hæc amplexibus tuis nota ceruix, ad supremos nudatur ictus? Non exclamabis? non pectus oppones? non fidem hominum deorũq; clamabis? Accipies percussam super palpitantia membra consistens? Potes hoc uidere? potes hoc ferre? Sanatus es. Quòd si qd tristius iudicij huius attulerit euentus, dij rapide percuntium beneficiorum semper ultores, dij quos iste crudelis in amplexibus puellæ frequẽter mœrore, lachrymis, aut finem amoris rogauit, aut mortem, date nobis iustam de ingrato iuuene uindictam. Non imprecamur debilitates, naufragia, morbos. Pauper sit, & amet quamcũq; meretricem, & amare non desinat.

AMICI VADES, DECLAMATIO XVI.

ARGVMENTVM.

Duo amici, ex quibus uni mater erat, peregre profecti, ad tyrannum applicitisunt. Mater cognito quòd filius haberetur à tyranno, flendo oculos amisit. Oblata est à iuuenibus tyranno conditio ut dimitteret alterum ad uisendam matrem, ad diem præstitutam reuersurum, ita ut nisi occurrisset ad diem, de eo qui restiterat, pœna sumeretur. Et iureiurando adstrictus est. Venit iuuenis in ciuitatem. Mater detinet ex lege, qua parentes in calamitate deserere non licebat.

PRO IVVENE CONTRA MATREM.

Tsi sanctissimi Viri olim oẽs uideor humanorũ pectorũ affectus in solã amicitiam contulisse, & patior inuidiã hominis, qui sibi non reliquerit ut amaret & matrem: quoties tamẽ uniuersam pietatis meæ conscientiam intueor, in qua minimum est q̃ uideor bonus amicus, non possum non hanc primã electionis nostræ complorare fortunã, quod mihi necesse est aut amicũ relinquere, aut matrẽ. Facinus seuerissimi uiri, facinus sit impatientissimis affectibus meis, quòd succurri nõ potest duobus. Excedit oẽm querelæ meæ cõplorationẽ, quòd tã diuersis meorũ conatibus aduersa conueniunt, ut uidear eligere. Quid non darẽ miser pro luce matris, qui ut illã uiderem, amicum dedi? Fidẽ uestrã iudices, ne inter maximas necessitates pereat usus hominis, qui paratus est duobus ĩpendi. Iã hic est tota ratio clementiæ, ne ibi me detineatis, ubi non prosum. Nec dissimulo sanctissimi uiri proferre me cum maximi tñ incredibilis exẽpli fidẽ, ut non immerito possim uideri cũ matre colludere. Ego uideor excogitasse istũ colorẽ, & hoc quod detineor, amicitiæ uocatur infirmitas. Misereminí iudices, tẽtate me, & dimittite. An uoluerim reuerti, scire nõ potestis nisi reuertor. Illud sanctissimi iudices, illud affectus meos torquet ac lacerat, quòd sim ingẽti expectatiõe deceptus. Sperauerã futurũ, ut hoc loco rẽ magnã faceret & mater. Parauerã apud tyrãnũ hanc iactationẽ, ut me crederet remissum: et genus ostẽtationis adamauerã, ut miraretur hoĩs fidẽ ẽt in orbitate. Quo uultu hoc aĩo ferã, q̃ ẽt ut reuertar, amico meo mater ĩposuit? Et quãtũ ad hãc ptinet, maximũ iuuenẽ decepit, illũ qui meos crediderit affectus. Nõ possum iudices, ditis huius dissimulare facinus. innocentius fuerat ut ego nollẽ reuerti. Viderint sanctissimi uiri, qui receptas hominũ persuasiones uelut aliquã seruitutẽ charitatis attendunt. Me si quis interroget, nullos affectus tantũ nasci puto. Et si quis omnia uera ratione respiciat, quicquid liberos, fratres, propinquos inuicẽ tenet, amicitia est. Homines igitur, quos eũ maxime incredibiliũ rerũ loquitur inuidia, sumus sine dubio nõ eiusdẽ pars animæ, non eiusdem ponderis uteri: & quãto minus in causis, tãto plus in affectu est. Admirabilior charitas, in quã coimus uiribus nostris. Non pudet iudices hãc fateri persuasionem, minus debetur hoĩ qui aliquẽ ideo tantũ amat quia necesse est. Ita est iudices, ita est, à primis statim ætatibus in eandẽ coire uitam, habet aliquem fraternitatis affectum. Sic effectũ est, ut nos statim fama cõmitteret: & tali certamine coiuimus, ut si quid accidisset uni, deberet & alteri exẽplũ. Inde est qđ et pariter reuerti contempsimus, & quasi facilius esset inter fidos, placuit sub incerto pelagi cohærere. Nec tñ uanitate, nec discursu petitis extractos: magnas et inexplicabiles nauigãdi fuisse causas, uel hinc potestis æstimare, q̃ nos nõ detinuit hic mater. Vtrũne igitur iudices sumere de nobis ẽt nũc uoluit experimẽtũ ipsa amicitia? & parũ fortuna credidit hoĩbus adhuc tãtum feliciter amãtibus? An hæc ẽ magnæ semp opinionis inuidia? nec ulli unq̃ tã plena cõfessione laudãtur, ut illos nõ ipsa quoq; amicitia tẽtare uelit? Litoribus appulsi sumus, hoĩes, quorũ oĩs casus, fama custodiebat. Cõsumitur terrore, q̃ parẽtibus statĩ cæcitas ẽ. Hĩc illud euenit. q̃ sumus pariter alligati. Sic magis aduersus solutũ carcer inuẽtus ẽ. Pudet iudices fateri, iã ĩ hoc uictus, sanĩ serior recessi. ex duobus magis amatur, quẽ tyrãnus paratus ẽ alligare. Quãtũ tibi amice debeo? Non potuit nos diuidere nisi mater. Tibi primũ cæcitas nũciata est, tuus hic affectus fuit, q̃ hoc credidit tyrãnus. Quid ille non fecit ut rex

desideraverit uicariũ corpus? amplexus ẽ catenas. Spõderi sibi uoluit hominẽ rediturũ, p maria, p matrẽ, repromisit de incertis tanq̃ d aĩo suo. Quis hoĩum p se tã multa fecisset? Præstitit, inq̃, amicus, præstitit rem quã uidebatur ideo tyrannus indulsisse, ne fieret, & hominem qui in rebus humanis hunc esse nolebat affectum, decipimus dum tentamur. Ego non inuenio cur horreat mater carcerem, quid sibi uelit quasi destinatas operire ceruices. Non odit me tyrãnus, cuius non interest an alium occidat. Miserere mater, si quis est magnorũ meritorũ pudor, querere quòd unũ de cæcitate impatientius ex nobis amaris semper absentem. Cui tu fortunas, quibus necessitatibus inijcis manum? Me ad amicum meum admitteret alterius catena, & tyrãnus nunc mihi portas aperiret, subsidio nauigium pirata præstaret. Si mehercle ante morerer, ire deberes mater ad ad diem. Misera non intelligis quanto te magis plus obligauerit amicus? plus debes homini, qui me tibi remisit, ex quo pati nõ potes ut reuertar. Libet mehercle iudices, libet misereri hominum qui me laudant reuertentẽ. Amicus mihi credidit ut redirẽ. Ita nũc ego facio rem magnam, ego sum ille bonus amicus, ille mirabilis, ille narrandus. Si qua dicentis fides est, facinus mihi uidetur, quòd scio me non esse periturum. Sentit iudices & ipsa mater rem se facere turpissimam, si necessitate detineat. Itaque mulier quæ adhuc de affectu cuncta fecerat, ad legem subito conuertitur. Pessima iudices causa matris est, in qua plurimum lex potest. Liberi parẽtes in calamitate ne deserant. Facinus est iudices hoc dici homini reuerso. Ita nunc ego comẽno matrem, ego despicio cæcitatis obsequia, homo qui omnium calamitatum mearum ambitum in hoc consumpsi, ut redirem? qui inter supremas solicitudines non pro me rogaui? Mihi quisquam cõtumacium supplicia liberorũ, mihi neglectæ pietatis minatur inuidiã? Bone Iupiter, quanti mihi constitit ne malus filius uiderer? Imputẽ tibi necesse est mater, quòd meũ amicum propter te reliqui, ad quẽ facinus est non reuerti. Nondũ iudices necessitates meas, nondum amici merita refero, interim contendo tunc esse tantũ legis huius usum, cũ in calamitate soli sunt parentes. Magnã partẽ mortaliũ fortuna dimisit à legibus, nec ulla iura tã tristia sunt, ut ea in aduersis patiantur homines. Ego cũ me necessitas rapit, sic habeo queri, quasi relinquar. Excusatæ sunt parentibus liberorũ calamitates, & si quem lex ista deprehenderit, in alterius statũ transeat necesse est tanquam orbitatẽ. Quid enim si me detinente matre alter è latere reuocaret? & si bella militem poscerent, si Legatũ patria dimitteret, ueluti ad propriã desecndã necessitatis meæ cõplorationẽ? Si me damnatum pœna constringeret, uidelicet effringeres carcerẽ mater, inijceres carnifici manũ, & perituri filij iugulum authoritate iuris operires? Dij deæq̃, q̃ longe est lex quæ retinet hominẽ, qui pœnæ non uenit. Nescis quantũ intelligo mater, quantã inuidiã debeant facere liberis parentes, à quibus relinquuntur. Mater quæ se deseri queritur, illud exclamet. Filiũ meũ ciuitas peregrina solicitat: ut amœnos nescio cuius recessus orbis petat, debilitati meæ subtrahit humeros. Iuuenis meus abducitur amore meretricis, et ab officijs ciuitatis uitijs abstrahitur oculorum. Eiusmodi genitu filium necesse est persequaris, ut q̃ detineor, obiter & pœna fit. Nõ facit ista lex ad liberos qui misericordia detinentur. Vt turpe sit quod recedo, in eo tantũ est ad quẽ reuertor: & ut facinus sit relicta mater, non facit ut nisi causæ relinquendi. Homo qui ad tyrãnũ reuertor, si malo aĩo relinquo, matrẽ dignus sum qui detinear. Nõ est itaq̃ quòd subinde nominis uestri beneficia mater opponas, non est q̃ utilitati tuæ fieri potest, si credimus esse in rebus humanis & alterũ affectũ amicitiæ, quẽ mihi uidetur natura excogitasse, ut coire inuicem possit totũ hominum genus, quæ ideo nondũ circa se tenet omnes admiratiões, quia tota non contingit, quæ tamen peruenerat ad incredibilẽ fidem, nisi illã nos impediretis. Amicitia pluriuorũ corporũ unus animus, uicariæ manum fortior q̃ matris affectus. Rogo quid refert quis noceatur ille qui sic amat? Quid interest ex quibus magna merita descendunt? Vultis scire quid de hoc affectu sentiat mater? Et amicũ meũ putat malle ne reuertar. Finge me positis paulisper meritis, quibus obligatus sum, hoc tantum dicere, Amicus alligatus est, ire uolo mater ut redeat, ut consoler, ut aĩm rogẽ, ut si tyrannus exegerit, uicariũ corpus opponã. Quid detines? quid moraris? Hoc ẽ tempus propter quod coimus. Nescias an diligat cuius non habet experimenta nisi sola felicitas. & si uitæ præstes omnia secunda, amicus ociosa res est. Dicturum me putas, hoc expectat alligatus. expectat totũ immo genus hominũ, & nos in hanc fidem persuasionis receperunt, ut si hoc faciã, nemo miretur. Vis scire mater quem affectum, quã reuerentiã in calamitatibus amico præstare debeamus? Nullã legem timuit ne relinqueretur. Differo interim causam amicitiæ, agere paulisper omniũ libet, & tyrannus mihi credidit, uolo reuerti. Nulli unquã mater plus cõmisit fides, neminem magis obligauerunt expectationes. Credidit mihi homo, cui res fauorabilis contingit si decipitur, qui sibi excogitasse contra omnes amicos uidetur, ut illi imponeremus. Nõ est quòd mihi supplicia, quod oẽm mortis apparatũ mater opponas. Facinus est, id tantũ hominibus bene credere, quod expedit: & actũ est de rebus humanis, si sola seruatur utilitatũ fides. Infinitũ est q̃tũ mihi crediderit tyrãnus, si me occiderit reuersum. Intelligit iudices & ipsa mater, quantæ reuerentiæ locũ amicus obtineat, quæ incipit comẽdere affectu. Nisi fallor igitur, cũ ego sim materia litis, hoc primum æstimare debetis, uter in ea calamitate plus fecerit. Ante omnia permitte mihi de hoc affectus tui genere mater queri. Quid tibi tam rabido, tam præcipiti dolore uoluisti? Quid aduersis tuis præstare faciem, & in oculos tuos accipere nuncium? Non reliquisti tibi ut redimeres, sine dubio adiecisti ad matris affectus: oculos in media orbitate fudisti, sed illud non laxat catenas, non explicat corpus. Quid mihi prodest iste qui se citra filiũ consumpsit affectus? Plus fecisset mater quæ isset ad tyrãnum. Alligatus sum, tu nunc sic flebis tanquã soluar in lectulo, tanquã in tuis manibus expirem. In quibusdã calamitatibus desperatio non est summus affectus: & quisquis orbitatem statim credit, festinat ad impatientiæ securitatem. Insimules licet mater tantæ pro me impatientiæ, tã incredibilis affectus, amicus rem difficiliorem fecit, quòd seruauit oculos suos, ut alligaretur. Dij deæque quantũ ille præstitit qui mihi inuidit pœnã meam, nec recessit? Ille, ille terribilem carcerem facit, qui inde procedit. Iam nõ corporis nexus hærebat, nec aliud quàm resederant pondere catenæ, consumpti longo squallore uultus, concretæ noctibus diebusque super ora lachrymæ. Misereminí iudices, ne perdat authoritatem meritum quod ultra expectationẽ est. Ponite sub oculis alligatos, quorum alterum amicus redemerit, alterum mater. Rogo uter plus fecerit? Bone Iupiter, quàm auide, quàm fortiter uincula nostra tractauit? Quibus ille precibus exegit ut sibi crederetur? Accipe, inquit, has manus, hæc mẽbra, si fieri potest, ut amicũ matri remittamus. In totũ explebo, si uideatur, uicaria pœna locum recedentis. Vel si uis utiq̃ tibi dimissa membra restitui, spondeo quẽcunque iusseris aperto iugulo diem. Fidẽ deorũ hominũq̃, quid nõ factum est ut amicũ meum pœniteret? Ingestũ est misero illud carceris tenebrarũq̃ secretum, grauioribus uinculis opus esse carnifex dixit ad bonũ amicum. Accedere ad illud cubile iussi sunt homines nocẽtes, & subinde dictũ est, Vide tu, amicus si tanti est. Vna uox, unus miseri gemitus, Vrite, lacerate, distrahite, ille tñ reuertetur. Miserere mater, magna res agitur. amicum meũ reliqui confidentem

dentē cū tyrāno. Excuso me uobis humani generis affectus, & tibi ante omnia mater excuso, quòd hoc fieri passus sum. Ulla ergo in rebus humanis necessitas tanti fuit, ut illum amicum meū in carcerem ipse deducerem? ut squallorem meum, meas catenas in membra festinantis exuerē? ut tam abrupti commeatus diem contra tot incerta promitterem? Testor te misera conscientia, & si quod nos in illa necessitate numen aspexit, quātum simus rixati circa catenas, quàm omnia fecerim ut ille potius ueniret ad matrem. Fateor iudices, unius cogitationis pudore uictus sum, quòd tam magni beneficij difficultatem ab amico non accipere, affectus uidebatur hominis qui non credidisset. Miserere mater, ne me solutum putes, amicum alligaui. Hæ sunt catenæ quæ tegunt membra, quæ per maria, per infinita terrarum spatia restringunt. Sic nō potest carcer effringi. Inuideo tyranno, scit alligare amicos, scit tenere dimissum. Iterum ac subinde proclamem necesse est, Ego amicum meum alligaui, & ut te uiderem, pœnam meam altero homine impleui. Scio quo hoc amicus præstiterit animo, sed ego rem feci hominis non reuersuri. Interrogo hoc loco impatiētiam tuā mater, interrogo, quid faceres si nos ad te uidēdā deduxisset alligatos aliquis satelles, si barbarus aliquis? Fruereris oculis, fruereris amplexibus? nō ē q̃ te ista tam leuior, tam expeditior conditio decipiat. Quid putas esse q̃ me dimisit solutum ire quo uellem? Crudelis artifex non reliquit nobis ut imponeremus. Superuacuo igitur hoc uos in matris causa monet, quòd cæca est. Hoc quòd nobis inuidiam facit uulneribus oculorum, nolite detinendi putare causas: idē uidens faceret. Nec plus est quod non potest cæcitas ferre, quàm mater. ut aliquis filio carere non possit, nonnūquam calamitas facit. Quòd si iudices in persona mea nec affectu nec meritis inferior est amicus, quid aliud iustitia uestra debet attendere, quàm uter plus patiatur? Iam satiauit dolorem mater, egessit æstus, effudit impetum, iam non desiderant oculi, cum cadūt. Adijce q̃ hanc qualēcunq; fortunā inter amicos tenet, inter propinquos, habet omnia ministeria sua debilitas, suas cooperationes. Vis scire quanto intolerabilius sit quod patitur amicus? Excæcauit te quod ego sic tenebar: ille accipit cibos, quos carnifex, quos tortor apponit.

VENENVM EFFVSVM, DECLAMATIO XVII.

ARGVMENTVM.

Filium ter abdicare uoluit pater, uictus. Inuenit quodam tempore in secreta domus parte medicamentum terentem. Interrogauit quid esset, cui parasset. Ille dixit uenenum, & se mori uelle. Iussit pater bibere. Ille effudit medicamentum. Accusatur à patre parricidij

PRO FILIO CONTRA PATREM.

Assatus per diuersos miseræ mentis æstus, & eundem dolorem, dū me ab utroq; animi genere semper qđ impulerit abducat, & in ptinaciam desperationemq; neutrā mihi liceat perferre patientiā: hoc primū à notissima clemētia uestra peto, ne miremini q̃ inter tā uaria tristissimaq; fata consilio deductus sum, nec pro malis meis quicq̃ melius inuenire potui, q̃ ut morerer: nec p innocētia, q̃ ut uiuerē. Nouo igitur iudices inauditoq; genere discriminis utriusq; sū reus, qua satis calamitates meas cōplorationе, quo deflebo gemitu? Filiū mori uolētē penè occidit, q̃ interuenerat pater. Videtis adhuc illa secreti nostri cōtētiōe rixantē. Quicquid citra suprema, citra exitū est, cōtumaciā uocat: q̄tū absolutionem aspicit, uitam. Quis post hoc quærat ac dubitet quo me affectu iusserit uirus haurire, qui parricidiū uocat, q̃ nō biberim? Permissurus fuit, si bibere uoluissem. Quæso itaq; iudices delationis hodiernæ penitus uelitis perspicere causas. Obijcere putatis parricidium patrem pro se? Necatur, uritur, sine dubio torquetur uita. hoc enim non potest ferre, q̃ mori filium iussit, nec coegit, & scit facinus fuisse in imperio, si innocentia est q̃ recusaui. Suæ quod crudelitatis est, uel ab inuidia se criminibus meis defendit, excusat, & ne nocem illam tanquam peractum facinus oderitis, substituit pro malo patre miserum. Hic est iudices deprehensæ impietatis æstus. Nemo unquam uolet innocentem filiū uideri, quem uoluerit occidere. Illud quoq; iudices à grauitate publica peto, ne quis me mori uoluisse non credat contumaciter. Adhuc prioris constantiæ meæ more defendor: alia est mihi ratio cum uici, fortior sum reus quàm absolutus. Sed tunc tātum par esse non possum calamitatibus meis, cū me cōstare cepit nihil aliud esse q̃ miserū. Bene q̃ rursus uocauit in forū, iussit integritatis agere causam, fecit ut mihi uidear perdidisse mortem. Si pœnitet patrē quòd me bibere iussit uenenum, ego ferre non possum q̃ effudi. Licet igitur immitissimus senex confundere publicos conetur affectus, querelarū fronte mutata, nō sumus noui uobis accusator & reus, nec nos modo pietatis euersæ recēs asseruit immanitas: parricidā me olim uocat. Ita est enim iudices, ita est, iā pridē hominū nefandorum solis nominibus accusatur. Sic mihi illa prima patris maledixit asperitas. Hic est ille quē desinere iam iusseratis, q semper ad nos recurrit, & uincitur. Fallitur quisquis illā de moribus senis lassitudinē uel patientiā sperat. Patri qui abdicare nō potuit, minus est filius nocens, q̃ absolutus. O pertinacissimum accusatorum genus, uicti parentes. Dum authoritatē nominis uestri fortius imperiosis asseritis affectibus, & ne pudorem pœnitentiāq; fateamini, cōtumacia uindicatis errorē, calamitatibus meis accessit, ut ter absolueret. Nanq; ut erat in superuacuo odio mei senex prima luce deprehensus, ferre non potuit, quod reddebar inuito: & quia à iudicibus non impetrauerat ut abdicaret, apud se tenuit, ne desineret hoc uelle. Credidit tamen aliquid profecturum querelarū errore repetito, & sperauit iuxta contētionē suā ut lassesceret aliquādo pro me iusta miseratio. Quid facerem igitur? quo uerterē iam fatigatā innocētiam? Nec exire me decebat ex domo, ne uiderer quicquid uos nō credideratis, agnoscere: nec expectare poterā, cū mihi rursus aliā seriē malorū minaretur, q̃ me iam cœperat pater contētione qua uobis irascebatur, odisse. Tandem infelix misertus mei, misertus patris, cū de præteritis prospicerē urgia tā longa q̃ uitā, captaui fateor omnē occursum, quē mihi uidebar ex asperare præsentia, exorare dū morior, et tanq̃ nouissimi ambitus genus excogitaui, ut me in honorem sui reuerētiamq; pereuntē, sic odisse desineret, quō parcere solet ira cedenti. Nō habet alium quàm mortis exitum filius, qui nec reconciliari potest, nec abdicari. Erat in domo nostra locus, in quem secedebam semper reus, in quem reuertebar absolutus, querelis meis lachrymisq; iam conscius, in quem se ferant. In hunc non tanquam custodiæ patris imponerem (nam quid possit inueniri, quo non me captantis aliquid deprehendere cura sequeretur?) sed sicut solent qui immori nolunt, pudore, non ira, ab omnibus quæ uidebantur auocatura, secessi. Nam nec placuerat exitus genus querulum, tumultuosum, aut quod faceret inuidiam. Sed quid mihi tecum est integritatis nimia simpli-

citas? Nõ putat se posse deprehendi, quisquis uenenum parat ipse poturus. Totus oculis animoq; conuersus hærebam miser in opere morientis (nec dissimulo) cum quadam cunctatione, cum mora, sicuti bonæ consciẽtiæ lenta mors est, nec præcipiti per suprema trepidatione festinant quos hoc solum quòd sui miserentur occidit. Abijt per tacitas conquestiones mens in obitus contemplatione posita: & hausturus potionem qua renũciarem rebus humanis, totam apud se repetebat animus innocentiam suam, cum pater secretum quod per impatientiam pereuntis impleueram (quantum credo) lachrymis meis gemituq; perductus intrauit. Non potest uideri Iudices suspicatus aliquid de parricidio: quid tererem, cui pararem, nesciebat, qui interrogauit. Nuncio uobis sanctissimi uiri, nihil à morientibus fingi: nihil uita laborante simplicius. Ad subitum interuentum patris non tanquam deprehensus obstupui, facinus me tacẽte non pallor, non est confessa trepidatio: nec, sicut accidere nocentibus solet, illa obuia semper errantium patrociniorum uerba uariaui, cũ me repente interrogatione subita auocauit, abduxit, quæsiuit quid tererem, cui pararem: sed ego sine cunctatione, sine tarditate respondi & me mori uelle eadem ueritate, & confessus sum uenenum esse quod terebatur. Date Iudices patrem qui filium mori nolit & credit. Quis habeat Iudices dicenti fidem? Venenum filii quod inuenerat pater, non ille potius effudit, stetit quinimmo intrepidus, arrogans iuxta orbitatem quam uidebat, & mihi mortẽ, quam promiserã, quam minabar, ingessit. Bibe, inquit. Quis post hoc iudices expectat, ut continuo pareã iubenti? Ita demum mihi non est aliud relictũ, si patri parui. Audite nunc dij pariter atq; homines, quod post tres abdicationes, & querelas toties iudicum grauitate percussas, uelut attonitus amens nũciet seculo pater parricida sæuus, parricida crudelis. Nõ bibi uenenum. Hoc est totum facinus meum, uiuo, respondeo, non fugio iudicem, nõ cedo criminibus. Iam non miror quid sit circa quod impatientia deceptæ crudelitatis exæstuet plus quã orbitatis gaudium, quod modo perdidit senex, sperauerat ut occidere me posset meo ueneno. Sed quatinus inuenisse se putat quod crederetis, ut contentionibus subinde damnatis authoritatem de nouo dolore circundaret, inusitata commentus est. Quæ sola mihi superest ratio uiuendi, facinus ea simplicitate, ea fide denego, qua confessus sum de ueneno. Parricidij agis. Abstulisti quidem mihi partem, ut exclamarem hoc loco, fieri non potest. Scio quantum defensioni meæ difficultatis adiecerit, quòd iampridem in domo nostra humanorum pignorum ratio non constat, sed pronũciatum liquet utri ex nobis facilior sit impietas, uter iuxta alterius langorem suprema non fecerit. Tu unicum quotidie proturbare conaris è domo, uelles inopiam meam, uelles aspicere squallorem. Ego osculor illas expellentis manus, ego abijcientis genua teneo, & ad patrem qui me tam notabiliter odit, non habeo cur uelim redire, si non amor. Præualeret nominis tui fortassis authoritas, si contentio nostra cepisset à ueneno. Cõsumpsisti quicquid est quod parentes ab omnium scelerum suspicione defendit. Nõ habet pater unde parricidiũ de filio credat, nisi quem posset occidere. Me quidem pater infelicis huius persuasionis simplicitatem si quis interroget, nec à te parricidiũ fieri posse credo, nisi meo ueneno. Facinus tamen in omnibus incredabile pignoribus, nullis difficilius q̃ liberis puto. Vos adhuc in suprema nostra præcipitat authoritas, qui filium occidere uocatis plerunq; grauitatem, sicut abdicationis emendationem, sicut reliqua supplicia nostra rationis fronte protegitis, cunctosq; prærigidæ mentis affectus uocabulo molliore lenitis. Nos nec felices facinus istud possumus concipere, nec miseri. Nõ pauulunt ad nefas istud nec necessitates. Oĩs citra desperationẽ dolor, ira, lãguescit. Et q̃to dij deæq; difficilius si patraretur si ne conscio, sine ministro, totũq; facinus et animũ filij posceat, & manus? Memento cuius obijcias immanitatis horrorem, patrẽ occidere uelle. Hinc tantum accipis uires, ut mori possis deprehẽsus. Vt scires, inquit, uerum esse quod obijcio, & abdicare uolui. Non potuit pater efficere genus querendi, pertinacia probationis. Tu cum dicis, filius me uoluit occidere, uideris tibi facere prioribus iudicijs iniuriam, exclamare, uos faciles, uos misericordes, hunc mihi reddidistis. Sed iniquissimum est ut abdicatio, quæ nec in sui ualuit effectũ, fidem maiori crimini præstet. Non sum reus inexplorati pudoris, nec anteacta uitæ meæ sub hodierna primum lite tractantur. Felicior innocentia est citra suspiciones, certior post reatum. Et quantum infamiæ præstant obiecta dum nutant, tantundem authoritatis absoluta restituunt. An scilicet superatus est gratia pater, & apud senes, & apud parentes authoritate præualui? Viderint qui calamitatibus suis sic blandiuntur, ut sibi affuisse credant misericordiam, fauorem: filius à patre delatus, nunquam poterit superior esse nisi causa. Sanè tamen feramus ut prima abdicatione non egesseris totum dolorẽ, multa tibi de criminibus meis uerecundia quærẽdi, multa paternæ pietatis abstulerit infirmitas, quid non impleret repetita delatio? Reuersus es in forum tam ad iudices iratos. Quanto terrore cuncta pertulit pudor ille iam uicti & redeuntis in damnatam colluctationem? Acrior semper ex uerecundia dolor. Sed & iudicũ cura quanto malignior circa rediturum reum? Quàm multis placet illa de dissimulitudine pronunciationis authoritas, & seuerior uidetur diuersa sententia? Tertia uero abdicatio dij immortales quẽ apparatum, quem mouit ambitũ? Ego miror q̃ mihi licuit audiri, quòd me non statim primus querelarum tumultus oppressit. Quid post ista noui pater obijci potest? Inter leges, inter iura consenui, nõ habeo in moribus meis, quod non melius iudices sciant. Scilicet cepit natura rerum ut futurus parricida non præmiserit notas, nullis antè sit maximi sceleris immanitas tumultuata flagitijs: & quandoque culeo serpentibus expianda feritas, sub placida mente primã pertulerit ætatem? Aliud est miserorum genus quod clementia, quod succurrendi fauore dimittitur. Absoluerunt me qui sciebant nõ profuturum mihi quòd non abdicarer. Proclamès igitur licet, Subinde detuli, sæpe questus sum, ter abdicare uolui: hoc tamen res ista debet efficere, ut tibi non oporteat credi, quicquid aliud obieceris. Non enim sequitur pater, ut me tuis criminibus accuses, quòd nocẽtem tuis moribus probes filium. Parricidam non facit seueritas uestra, non sæuitia, non terror: ad tam grande facinus non ira opus est, sed moribus: non dolore, sed mente. Omnes iniuriæ leuius exasperant, leuius oderunt: innocentis filij ultio est mori: Quòd si manifestum est, nihil tunc in moribus fuisse meis, quod posset esse suspectum, æstimemus unde postea traxerim parricidij causas. Vos libet interrogare hoc loco iudices, quis magis debet innocentiam amare? Vici patrem, omni nunc solicitudine, omni labore custodiam illã gratiam, illum ambitum meum, quo remuneror aduocatos, quo persoluo iudicibus illud propter quod audeo domum reuerti, propter quod non timeo casus, non subita pro patre, non maligna fata. Fidem non capit, ut me tres absolutiones & innocentem probauerint, & effecerint parricidam. Præterea pater quàm infirmũ me, quàm trepidum reddit ipsa uictoria? An scilicet ignoro quòd me reuersum circũsistat totius domus maligna cura? quòd uiuo inter homines quibus apud te gratiam parat, si de nobis aliqua mentiantur, fingant? Videlicet hoc nos in facinus præcipitat, impellit, q̃ aliquid speramus de testamento tuo. Quid? ego non sentio q̃ simili scelere missus in domum, à charitate tamen exclusus, abiectus sum? Rogo qua fiducia facinus paro toties delatus, & paterna conquestione petitus? Quod uis patrocinium sperem pro parricidio meo? Defendi non possem,

non possem, si bibisses tu uenenum. Finge me parricidij uoluntatem finge habere causas: unde occasionem, unde fiduciam? Ego nec mori possum, nisi ut deprehendar. Venenum paro, qui non ministrum, qui non inuenio conscium? Despicior à liberis, contemnor à seruulis, euitant sermonem meum, colloquia fugiunt, & charitatem tui simulant odio mei. An uidelicet spero posse fieri ut ipse porrigam? Est enim mihi ad conuictus tuos facilis accessus. Venenum mehercle putabis quicquid dederint hæ manus. Et utrus præsentaneum paro, quod statim, quod subito corripiat? At quemadmodum mihi superest ulla defensio? An lentum, et quod tarda peste consumat, ut non statim exclames, ut te meum utrus bibisse non credas? Rogo cui paraui uenenum, quod dare non possum nisi mihi? Ita, inquit, parricidæ argumentum est & hoc ipsum, quòd habuisti uenenum. Omnibus iudices, quibus ad scelerum conatus adiuuatur deteriorũ quotidie fœcunda mortalitas, non hanc solam potentiam natura concessit, in quam malis mentibus & nocentium ducantur ingenijs, sed illis usus ex animo est, totumq; quod faciunt, de conscientia possidentis accipiunt. Quid enim si latronem gladio tãtum probes? Sic munimus & somnos. Excute peregrinantium sinus, hærent tela solicitis. Non uetant ista leges parare, prospicere. nec instrumenta prohibent, sed æstimãt usus. Finge me uelut in media prosperitate uitæ pclamare, Venenũ paraui, ad qđ incerti casus, ad qđ langor, dolor, ad qđ confugeret iprouisa debilitas. Miramini q; hoc fecerĩ homo qui circa me fortunam. qui discrimina humana lassaui? cui nescio quid adhuc paret toties uicta delatio? Debuit habere in sua ptãte mortẽ, quẽ iam pater poterat occidere. Non est, inquit, credibile ut mori uolueris absolutus, qui reus noluisti. Poteram quidem dicere pater, Vixi dum spero fas esse ut incipias aliquando misereri, ut te squallor meus frãgat, mitigẽt lachrymæ, pallor exoret: sed ignosce innocẽtiæ, tũc me decuit ptinax & rigida defensio. Vixi ne me uideretur expulisse de seculo profundorum scelerum deprehẽsa trepidatio: ne super cadauer meũ proclamare posses, Certe merito timui, merito prædixi uenenum, qui uiuendi non habebat audaciam. Ne supremis meis conuiciareris, ne quid posses obijcere iam non negaturo. Verum tibi de impatientia mea fatendũ est, eadem mente nolui mori cum abdicares qua non bibi cum iuberes. Sed fruere sæpius confessione tam misera, & quia oculos spectaculo non licuit implere, satientur aures. nolui mori. Adijce, si uidetur, hanc malis nostris contumeliam, ut interroges, quare abdicare me subitò nolui? Quid ais rerum naturæ pietas? ita iustiores causas habet impatientia, quam corporum damna, quã facultatũ tristis euersio? In suprema præcipitat me pater. Ita non hæc una uox cõplectitur omnes calamitates? Non uidemini nunc uobis uniuersos audire miseros? Possimus fortassis aliorum accidentium sperare finem: non habent proximorum odia regressum. Quæcunque nexus accepere natura, & quæ sanguine uisceribusq; cõstricta sunt, nõ laxãtur diducta, sed pereunt. Quæ de primo tenore nascẽdi uix in cõtrariũ uicta deflectunt, diuq; prauitatis suæ rigore durata, mox in pristinum cursum remissa non redeunt, sed totũ pondus omnesq; uires inclinata traxerunt: uigore quo sibi permissa creuissent, in ipsius uitij robur adolescunt. In hoc tota est difficultas, ut incipiat non amare filium pater. hoc cum frontem confessionis accipit, reliqua præcipiti furore decurrunt: & redituris charitatibus obstat, quicquid obstiterat odijs. Semel sibi parentes liberiq; mutantur, semel auferuntur. Felices qui habent in conscientia sua quod debeant emendare, corrigere. Illa demum potest ira desinere, quæ coaluit ex uitijs liberorum. Ego quid facio, cui non luxuria, non est mutanda petulantia? cuius abdicatio non de meis, sed de patris moribus uenit? Frustra mihi exhortationes, frustra blandientur uana solatia. Hominis quem pater odisse non desinit, unus exitus est, ut se oderit. Et quantulum habet de toto dolore nostro ille quo uenitur ad iudicem dies? Ego cum dico, pater me odit, illud exclamo, omnes sine me sunt festi dies, omnis lætitia sine filio, non alloquitur mœstum. non assidet ille languenti. Gratissimus, quisquis de nobis tristius aliquid attulerit, quisquis maledixerit, conuiciatus fuerit absenti. Ego si hoc possum ferre, merui. Alia sunt aduersa, quæ de continuatione sui patientiam parant, quæ durant assiduitate, firmantq; mentem. Quòd te pater oderit, quotidie nouum est. Minus fortassis urant inuicem simultates, & mutuis detestationibus inuisa respirẽt. Odiũ is tãtũ filius pferre poterit, q & ipse oderit patrẽ. Vos nũc iudices, uniuersos quĩmo mortales infelicissimus iuuenis ĩterrogo, quid me facere uultis? Explicuit nos sine dubio d' criminibus exitus, q; absolutus sum: tñ nõ hoc effecit ne mori uelĩ, sed ut mihi liceat et uiuere. Victus sum. n. mehercle, uictus sum iudices absolutiõibus meis, & (quæ certissima est aĩæ laborantis infirmitas) misera felicitate defeci. Quẽ mihi uultum domum reuerso, quem suadetis animum? Non decet gaudium meum, exaspero hilaritate: non decet mœror, offendo tristitia: capto sermonem, inuisus sum tanquam arroganter insultem. Doloris causa dicor si ppius aspiciar: uideor si recedo, cõtẽnere. Quousq; uiuemus? Nesciunt prorsus abdicatiõibus mederi, q nõ statĩ cedit, q cõsciẽ suæ rigore nitũtur. Nõ uincitur pater, nõ sum absolutus: cum domum ueni nemo me diligit. nemo reueretur. Iã ad nos de penatibus illis nõ ptinẽt nisi secreta, nisi latebræ. Non exuo, nõ depono sordes, & mihi quotidie senex tanq̃ accusaturus occurrit. Attendo quid faciam, quid loquar, qualis aspiciar, & (quod indignissimum est solicitudinis genus) me ipse custodio. Satiasti me uita, satiasti: & cum felicibus quoque ueniat ex nimia prosperitatis continuatione fastidiũ, quod tædiũ paras lassitudine miserorũ? Cõsumpta est in lachrymis ĩ precibus ætas: exacti sordibus dies, anxietate noctes. Quid mihi cõtra tã indigna, tã grauia pmittit integritas? Abdicari debet quẽ nocẽtẽ pater odit, mori quẽ ĩnocẽtẽ. Sed ut credamus, ĩquit, uoluisse te mori, cur potissimum ueneno? Possis quidem pater hanc de omni supremorum genere litem facere morientibus: & quia rerum natura uarias fatorum uias indulsit animæ, in nullo non exitu simili ratione reprehendas quicquid electum est. Sic super strictum nudatumq; mucronem proclamares, cur non ueneno? Sed nihil est delicatius exitu, quem non supplicia, non metus, sed collecta de calamitatibus commendat infirmitas. Mihi tamen præcipue cum hoc mortis instrumento propria cõcordia est: nõ spargit cruorẽ, nõ trucẽ cadaueris relinquit aspectũ placida est, quieta est. Ingratissime senex, ego & hoc sic moriendo prospexeram, ne me occidisse alius uideretur. Te nũc apprehẽdo, te interrogo pater: ita parricida sum ego, qui uenenũ affero in domum tuã imparatũ, rude, terendũ, cui tam multa restant antequam dari possit? Ita parricida sum, qui iuxta te quæro secretum, qui de potione tibi incerta, quam nemo detulit, quàm simpliciter tam facile respondi? Secedo in medios penates, nullos ab introitu præpono custodes, non euito transitus, non excludo uenturos, Rogo utrum hæc omnia sunt occidere uolentis, an mori? Venenum quod tibi pararetur, inuenisses absconsum, reconditũ, multum circa illud palloris attoniti, concisa uerba, trepida suspiria, & me negantem. Parricida deprehensus effudisset uenenũ, ne fateretur. Cur ergo, ĩquit, si tibi parauerás, nõ bibisti? Breuiter pater & secũdũ naturã cõditionis humanæ respondeo, nihil aliud eẽ in potestate miserorũ, q̃ ut mori uelint. Ego cũ dico, mori uolo: nõ hoc dico, moriturus sum: de aĩo meo respondeo, nõ promitto de fato. Miraris quòd quãuis iã teneã uenenum, multũ tñ adhuc casibus incertisq; superest accipere? persossis plerumq; uisceribus ui-

ac parentibus, & (licet dissimulare parricida uideatur) coram rumore mater inquirit, quid tormentis unici quæsierit, quid morte compererit. Respondeat saltem reus, fateatur iratus, cur in peracta crudelitate modestiæ fronte substituit. Nec uxori potest uideri parcere, de qua scire uoluit an esset incesta: nec filio, quem tanquã sciret occidit. Ante omnia igitur Iudices mulier infœlicissima pudoris hoc ab affectibus publicis petit, ne uobis accusare uideatur. Ream se incesti, ream parricidij putat. Exhibet populo conscientiã suam, & aduersus quemcunque sermonem, quodcunque secretum, marito famæque præstat interrogandi potestatem. Vellet innocentiam suis probare uisceribus, uellet in equuleos, in ignes hanc miseram præcipitare pietatem. Ignoscite Iudices impatientiæ, quæ cõtra callidissimam dissimulationem libertate doloris exæstuat. Incestum probaretur silentio patris, si taceret & mater. Equidem Iudices tam contrarios affectus senis satis admirari, satis stupere non possum. In rumore tã suspicax, post tormẽta patiens, mõ ad fabulas uulgaresq; sermones pronus ac facilis, in orbitate, in parricidio, reatus quoq; dolore cõticuit. Quo repẽte cõuersus est? in q̃ modestiã desperationẽq; defecit? torsit tanq̃ dicturũ: tacet tanq̃ dixerit. Fidẽ igitur uestrã Iudices, ne cui præstet magnæ seueritatis authoritatẽ, non posse defendi: néue iõ suspicari nefanda malitis, quia se silẽtio parricida miratur. Parcere nũc illũ cuiquã tacendo creditis? loq̃ secum maxime putat. Et si bene artes & profundæ mẽtis cõsilia perspicio, respondere sibi uidetur plusquam mater interrogat. Fallitur quisquis hunc esse credit inexplicabilis doloris æstum, & inter silentij confessionisq; causas miserum pudorem. Alium exitũ non habet, quàm ut respondere nolle uideatur, quisquis filium occidit, & probare non potest propter quod debuerit occidi. Coniungat quantum uolet nocentissimus senex cum rumore populi silentium suum, et relatura ordinem tristissimæ sortis collata malignitate eludat ora, cõpescat aditus: securi tñ estote mortales, fas est, fas est innocentissimæ matri uelut in tẽplis, uelut apud ipsos pelamsre supos, Amaui filiũ meũ matrona Iudices, cuius puellares annos, primã rudẽq; cõiugij mẽtẽ nulla libidinũ respersit infamia, cui ĩpudens rumor, suspicax maritus nihil unquã potuit obijcere nisi filium. quæ pudicitiæ prima fiducia est, edidit partum quem maritus agnosceret. non timuit ne stupra furtiuosq̃; concubitus, paruuli uultus, aut crescẽtis infantiæ similitudo detegeret. Natum de se continuo (siquid ipsi creditis) impatientius complexa quàm reliquæ parẽtes, non in nutrices nec in ministeria seposuit: suis aluit uberibus, suo fouit amplexu. Nunquid & hos annos parricida, nunquid & pueritiam miseri iuuenis infamas? Actum est de sacrorum nominum fide, si ut uideatur innocens mater, ætas tantum filij facit. Accendebat hanc erga unicum optimæ matris impatientiam rigidus pater, asper maritus: & sibi uidebatur parum implere quem pro duobus conferebat affectum. Rarus hic nanque ad oscula, difficilis amplexibus: & qui unicum aspiceret animo quo quandoque posset occidere, fecit ut notabilior esset charitas matris, Omnis igitur in fera sermo cum filio, omnis in publicum pariter egressus. Gaudebat etiam q; laudandus occursibus, quòd omni frequentia cœtuq; conspicuus, populo iam ipse fateretur quòd plus amaretur a matre. Miseremini Iudices, ne nefandas suspiciones maritũ ex ullius traxisse credatis indicijs: suum rigorem, suum tantum secutus est animum. Filium si non ames, uideatur tibi mater adamasse? Questurum nunc me Iudices putatis de licentia sermonis humani? Ego uero iuxta hunc patrem, non accuso rumorem: Quæ materia fabulæ tam impudentis, quis fuerit author, iste probauit, qui credidit. Facillimum fuit ut loqueretur populus de incesto, de quo mirabatur patrem suspicari. Hæc sunt Iudices quæ mater fecit secure, simpliciter, palam, corã marito, corã ciuitate. Referat nunc suum iste secretũ. Iuuenẽ (quæ integritatis prima simplicitas est) nihil timentẽ, in partẽ domus, qua nulla ꝓclamatio, nullus poterat gemitus audiri, rapuit, abduxit. Ibi uerberibus, ignibus, oĩ crudelitatis arte consumpsit. Quis unquã Iudices peius de innocẽtia tẽporũ, de sacris meruit affectibus: torsit filiũ, ut probaretur incestũ, occidit ut crederetur. Ponite nunc ante oculos Iudices duorũ parẽtũ cõfessionẽ. Mater exclamat, filium amaui: pater dicit, occidi. Nefas est utrunq; putetis innocentẽ. Iã quidẽ nocentissime senex grãde deprehensæ feritatis indicium est, quòd cum filium occideris, ut interrogeris expectas. Non erumpis ab illo secreto tuo terribilis in publicum? & hõ filij cruore perfusus, non proclamas? nõ deos hominesq; testaris? non occidi: & matrem? Scilicet modestia te scelerum tuorum quammaxime decet, & ideo tibi relinquis unde sis quietæ patientiæ. Miser parcis uxori, coniugales deos, & lectuli iura reuereris. O quàm non habet nec quod mentiatur? Malæ tractationis agimus. Placet ergo Iudices, ut illa uoce qua matrimoniorum conquerimur iniurias, gemitu quo corporum contumelias, damna, cultus, & negatos in publicum deflemus egressus, orbitates ac liberorum suprema plangantur: Quid tamen facere uultis miserum dolorem, si non habet aliam sexus hic legem? si intra iuris huius angustias omnis nuptiarum querela constricta est? Mater quæ de morte filij maritum malæ tractationis accusat, nõ uindicat, sed probare contenta est, quòd nõ debuerit occidi. Ommittamus paulisper Iudices orbitatis tristissimæ dolorem, & in parricidio malæ tractationis reddamus aliunde causas. Ita nõ iuste quereretur uxor, si diceret: adulterium de me facile suspicatus es, cito credidisti. Matronalis pudor tutelam non ex sua tantum innocentia habet. infirmitas huius sexus non potest totam improbitatis existimationem debere tantum moribus suis: omnis in fœminas uenit maritorum prædicatione reuerentia: omnes sermones originem de uestris pectoribus accipiunt. Tristior uultus, querela, fastidium, satum est coniugij. De pudore pronũciat, mittit in ora populi, mittit in fabulas, hoc ꝓxima ministeria narrãt, hoc exteri putant. Nemo peiore exẽplo temere de uxore credit, q̃ cui oẽs credituri sũt. Sane faciat nos pronos ad suspiciones nimia charitas, & ex impatientia diligendi plerumque descendat, ut credas facile quod timeas. Furtiua stupra, raptosq; concubitus obijciat uel falso maritus, fas est, fieri solet, parcius tamen si iam sit & mater, si in fidem castitatis uxoriæ fœcunditate profecerit. Quid si sit iam iuuene quoque filio seuera? iam uirum nepotesq; prospiciat? Miseremini temporum, ne alienæ innocentiæ interpretationem de suis quisque moribus trahat. Incestam posse fieri pater hoc solo uult probare, quòd filium potuit occidere. Rumor, inquit, fuit. Et hercules cui contra rerum naturam, contra parentes liberosq; credatur. Rumor fuit. Hoc ergo sic audiemus, tanquam si diceres: conscius detulit seruus, nunciauit ancilla, improuisus astiti, dum nõ timeor, inueni. Rogo Iudices, utrũ credibilius putatis incestum de matre, an de rumore mendacium? Rem impudentissimã populus loquendo fecerat, nisi pater credidisset. Pessimum Iudices humanarum mentium malum est, quòd semper auidius nefanda finguntur: nec usquam se maius operæprecium putant maligni facere sermones, quàm cum incredibilia quasi deprehensa narrantur: Necesse est contentiosius loquaris, quod probare non possis: & affirmationem sumit ex homine, quicquid non habet ex ueritate. Est tamen hoc iniquissimũ de loquacitate populi, quòd plerunq; famã accendit cõtentio non credentiũ. Materiam miraris rumoris, de qua nemo nec sibi credit? quam q narrat, assignat alij? Rumor res sine teste, sine indice, res ex incertis improbissima, maligna, fallax, & similis silentio tuo. Quid & ipse de rumore senseris

nis breuiter probem? Tormentis quærendum putasti an uerum diceret. Sane sit aliqua publici sermonis authoritas in illis, ad quæ fas est populi peruenire notitiam. Video cur adulteria proferantur in fabulas: explicantur per ministeria, p conscios habent inconsulta gaudia. Pars uoluptatis uidetur esse iactatio. Facinus uero cui si fas est ut illud humanæ mentis caput audacia, circundatus undique nox profunda, densior caligo tenebrarum, quod nocentes sui quoque oculis uix fatentur: non seruo, non creditur ancillæ: Quid internuncijs, quid opus est ministerijs? sufficit animus duorum, explicat omne filius materq; secretum. Incestum tanto incredibilius est, quanto & de illo plures loquuntur. O misera conditio sexus, cuius ipsæ plerunque uirtutes fabulas parant. Cur ista nullis in publicum gaudet egressibus? Vnde aduersum omnes tam rigida cõuersatio, tam seuerus: affectus? Nihil concupiscit, nihil ergo desiderat? Filius possidet cuncta tempora, uniuersos occupauit affectus, filius matris tota iactatio est. Rogo, nunquid adamauit? Mihi credite, non est nefandorum ista simplicitas, da ut sit hæc inter matrem & filium conscientia, parcent osculis palam, abstinebunt corã patre cõplexibus, oĩs familiaritas substringetur in publico. sermones, occursus corã seruulis libertisq; uitabunt, & maximi sceleris ardor captabit affectare grauitatẽ. Elige parricida quod uoles, incestum diligens suspectum non erit, negligens deprehenditur. Sed quid ego sic ago, tanquam inauditum, incredibile scelus locutus sit ppl's: Teneo ĩ hoc sermone facinus unius mali mariti. Non interest incestum de uxore fingat, an credat. Quid? iste ergo non timuit tam nefandæ rei famam, nec ad aures patris peruenire rumor erubuit? Dissimules licet, à te malignitas accepit ortũ. te secutus est quisq; hoc ausus est narrare, pferre. Da bonũ patrẽ bonũ maritũ, dicturum me putas, non credet? Nesciet esse rumorẽ. Ite nunc Iudices, & adhuc dubitate quis famæ fuerit author, cuius pater agiti causam. Speciosus, inquit, fuit. Non magis hoc facinus in matre est, quàm crimen in filio Speciosus fiat. Vt hoc obijci possit, ut debeat, adijce, & adulter & raptor in illa matrona marita li dolore penè pculsus, in illa uirgine publica subclamatus inuidia: q̃q̃ hæc quoque intra notos discurrũt iuuentutis excursus. Quid ais? ab incesto libidines ceperunt? hoc primum unquam iuuenis admisit? hoc solum argumentum sumis ex forma? Dic potius, deprehendi iuuenem mihi uenena miscentem, in necem meam conscientia sceleris est armatus. Infinitum est quantum debeat ante fecisse filius ut de illo incestum pater sibi credat. Speciosus fuit. Quis enim non est formosus filius matri? Amant debilitates, amplectuntur illum morborum suppliciorũq; pallorẽ, & in uires charitatis accrescit ipsa miseratio. Nõ ĩpedit ægræ pietatis aĩum deformitas, pulchritudo nõ auget. Amare liberos unus affectus ẽ. Liberi, marite, liberi non amatur oculis non cõplectitur mater ore, non uultu, sed est ĩ filio matri nescio quid hoĩe formosius. Possit forsitã nouitas sollicitare uisus, expugnare mentes: in matris aspectu coalescit infantia, pueritia consurgit, iuuẽta surrepit speciosum suum quotidie uidet, miratur, amplectitur. Quæ tandiu amauit, quũ incipiet amare desinere? Non est opus nocentissime senex ad hoc nefas charitate, sed amentia, sed furore. Vt in iuuene suo mater possit cõcupiscere quod formosus est. oderit oportet quòd filius est: & adeo sacris affectibus non alimatur in facinus, ut ad illud nisi per obliuionem sui trãsire non possit. Quid quod & incredibilius est, quod parem duorũ poscit infamiã? & ad incestum opus est ut adamet & filius, non ut adametur solum. Ab utro deinde uultis incipere preces, uenire sermonem? Audebit hoc rogare filius matrem? mater hoc impetraturã se sperabit à filio? Hunc animum tuum senex, quo cũ maxime taces (si non est callida, non maligna simulatio) de fide tanti sceleris interrogo, an potest mater admittere quod loqui non potest pater: Speciosus fiat. Libet interrogare hoc loco omnes humani generis affectus. Placet ergo, ut si filio obtigerit indulgẽtior facies, uultus erectior, refugiat mater amplexus? Si uirginem usque ad notabilem speciem natura formauerit, timeat oscula pater, horreatq; contactum? Dij deæque male perdant tã impudentes sollicitudines, tam nefarios metus. Prope est ab ĩcesto, timere ne fiat. Malo simplicitatem, quæ nõ ueretur infamiam: malo nudos affectus, inconsultãq; pietatem. Nihil de se fingi, nihil credat posse narrari. Teneat insatiabiliter, auide: tanti fama non est, ut amet filium mater sollicitudine pudicitiæ. Me quidem marite si quis ĩterroget, oẽs matres liberos suos tanquam adamauerint, amant. Videbis oculos nunquam à facie uultuq; deflectere, comere caput, habitũq; componere, suspirare cum recesserit, exultare cum uenerit, conserere manus, pendere ceruicibus: non osculis, non colloquijs, non præsentiæ uoluptate satiari. Hoc est ergo in tam nefanda suspitione sæuissimum, incestum non potest fingi nisi de optima matre. Execrarer mehercle Iudices, si crimen istud clarius obiecisset filio pater, si usque ad uerborum processisset amentiam. Nemini minus fas esse debet credere incestum, q̃ qui propter illud paratus est filiũ occidere. Quid quòd non credis tantum nefandæ, sed quæris? Ita tu non times monstri huius agitare secretum? Populus loquitur incestũ, sed tu nega. Ciuitas infamat: tanto magis osculare iuuenem: & coniugem tene: pariter duos circa tuũ stringe complexum. Pro inaudita feritas: ita patri non sufficit non credere incestum, quod non potest probare? Ferrem tamen adhuc suspiciones tuas nefandissime senex si dissimulanter indicia tanti sceleris agitasses. Obserua sermones, secreta custodi, omnium dierum noctiumq; momentis sagax scrutator insiste. Quid tibi cum abruptis? quid cum supremis? Incestum iã credas oportet ut torqueas, At tu, pròh nefas, uerberibus ignibus, & tota crudelitatis arte scrutaris rem, de qua non deberes interrogare seruos, de qua uernulum quoque corporum patientiam petulanter excuteres. Laminas accendis, eculeos moues, & parricidio suspicaris incestum. Nescis quod præceps, quod abruptum tã nefandæ diligentiæ furore commoueas: Pater qui de incesto filium torquet, non est neganti crediturus. Omnium quidem Iudices miserorum suspiciones pessime semper à corporibus incipiunt, nec bene de cuiusquam moribus illam partem hominis interroges, quæ non animo sed dolore respondet. Nondum dico quem torqueas, quas inter eculeos ignesq; ponatur, cuius arguta prius indicia præcedãt: nouissimum debet esse, quicquid torquet & punit. Fidem hominum deorumq;, ne grauitatem putetis à nouissimis ultimisq; cepisse. Nõ habet probationem facinus de quo pater non potest alium torquere quàm filium. Video qua possis ratione defendi, si omnia ante fecisti, ut incestum aliter erueres. Quid ais? Interrogasti seruulos, non potuit conscius inueniri. Exquisisti ancillas, non apparuit ministra flagitij. Non obscœna literarum commercia, non fatentis deprehendisti nefandæ blanditias. Nihil iuuenis maritus, dominus pater. I nunc & dic scisse rumorem, sed ut torqueas: ducatur tamen quæstio per coniugis ministeria, per filij seruulos, in illa potius uilitate desæuiat. Prius est ut repudietur uxor, ut diuortio fiat in domo grande secretum. Excedit omnem immanitatem, filium ideo torquere, ut scias an innocens torqueatur. Vnicum pater ignibus uerberibusq; interrogas, rogo quid facturus si pernegauerit? Videlicet ut laudes, deĩde dimittas, ut amplectaris perusta uitalia, & laceri pectoris uulnera pietati rursus admoueas. Solus superest pudor homini qui torsit unicum, ut torquere debuerit, Faciat te necesse est res ista pessimum patrem & oderis oportet filium, cui satisfacere non possis. Iam iam malo uenena, ferrum, subitos ictus, im

promissamque mortem. Incestum qui non credit, torquere nō debet: qui credit, statim debet occidere. Quòd si tormenta etiam filij placent, si præstanda est satisfactio tam nefandi rumoris, exigo ne pdas quæstionem: in media ciuitate, in ipsa constitue fama, aduoca illos malignos, illos loquaces, & seculi rem exquire audiente populo. Coram omnibus torqueri debet, de quo loquuntur omnes. Interroget quisque quod uolet, suis auribus, suis credat oculis. Cur in abditam semotamq; partem iuuenis abducitur? Secretum quæstionis nec incesto filio debetur, nec innocenti. Dabo adhuc inter secretum publicationemq; temperamentum. Aduoca propinquos, adhibe amicos, circumpone iuueni serios senes, intersint magistratus, assistant quibus habere possit ciuitas fidem. Præstare debes aut tibi ut probare possis, si confessus fuerit: aut filio, si pernegauerit. At tu nefande, crudelis, tollis quæstiōis alteram partem, efficis ne possit amplius innocens esse qui tortus est. Quid agunt contra populum tormenta secreta? Prædico, testor, iterum dantur malignis alimenta sermonibus, & à quæstione seposita in maius reditur incertum. Coram omnibus torquere debet filium pater et qui uult absoluere, & qui est paratus occidere. Non uultis Iudices ad facinus indignissimæ quæstionis accedat & quòd ipse torsit filium pater? Adeò ne non potuit libertis aut seruulis necessitas ista mandari? non carnifex potius adhiberi? Pater in tormentis filij non auersos tenuit oculos, ipse uestes scidit, uelamenta lacerauit, manibus flagella concussit, renouauit ignes, & mori filium contentione nō siuit, diduxit os quod iam suprema claudebant, fouit animum, ut lōgis cruciatibus patientia sufficeret. O dignum patrem, cui dicat innocens filius, feci. Nō mehercle improbe mihi proclamaturus hoc loco uideor, hominem qui torquetur in matrem, debere corā matre torqueri. Cur excluditur infelix a sua cā, à sua q̄one? Adhibe speciosi cruciatibus hanc nimis amantem: huius gemitus excipe, huius suspiria oculosq; custodi: si quod facinus admissum est, torquebis quidem filium, sed fatebitur mater. Irrumpere me tum maxime puta in illud tuum parricida secretum, inijcio properāti quæstioni manum, inhibe ictus, subtrahe paulisper ignes. quicquid est quod cruisti, profer in medium, memento te fecisse de filio propter quod tibi non debeat credi. Quid sp̄om dolore præcipitas? Quid misera ĩterualla patiētiæ ptinaci crudelitate cōtinuas, si frustra tibi sufficere credis quod audieris, nūciare, proferre? Incestum ut credatur, ipse debet audiri. Mirabar & ego Iudices si tam nefanda quæstio alium exitum potuisset habere, quam mortem. Hic est parricidij pudor, sic desinunt quæ incipere non debent. Facinus quæstionis, operis scelere maiore, exire tibi uideris per orbitatem. Scimus unde uenerit ista contentio, nihil extorsit sæuitia misero. Vincit torquentem qui occiditur. Iam iam non miror, quòd post ista non habes uocem, uerba non inuenis. Vnicum sine teste lacerasti, unicum occidisti, soli tibi deinde notum uis uideri celare facinus, & in parricidio quæris aliunde tristitiam. Præpostera res est filium occidere, deinde erubescere. Fas non est non esse notum, propter quod se parricida putat innocentem. Eligas utrum uoles, aut tormenta damnes necesse est, aut silentium. Quod non debet indicari, quæri non debet. Possis uideri fortassis crudelissime senex silentium filio præstare, si uiueret. Consumpta est paterni nominis religio, omnis pietatis sublata reuerentia. Si hoc ille meruit, parum in quæstione, parum ultionis in morte est. Vindicare uis confessionem? traduc cadauer, & super illa uulnera omnes pone causas. Non est eiusdem fateri cur torseris, & tacere cur occideris. Quid ais seuerissime parricida? Filium consumpsisti per flagella, per laminas. Potes agere, uiscera de tuis concepta uitalibus, sanguinem qui de tua fluxit anima, non insania, non furore, sed (quantum uis uideri) consilio grauitate lacerasti. Potes tacere super uulnera unici, super exutos artus metuendus assistis, & causas quærente matre, quærente populo, hoc solum dicis, occidi? contenta esse debet incerto? Interrogari nunc te marite credis à matre sola? causas mortis illius reposcit solicitudo generis humani. Stant circa liberos attoniti parentes, horret inuicem se charitas fraterna complecti, rupta est illa osculorū inter soceros generosq; simplicitas. Quousque nos cum silentij tui interpretatione committis? Si nihil factum est quod debeat erubescere temporum pudor, quid sibi uolunt uerba media, suspensa? Si nefas prodigiosis simile fabulis deprehendisti, miserere, ne sis una morte contentus. Incestam grauius odisse debes, quòd et uenit in forum, quòd audaciam innocentis imitatur & tacenti uidetur irasci. Cum filium propter rumorem torseris, propter tormenta occideris, non est media res, ut neutrum sciamus. Mater quidem Iudices innocentissima, hoc complorat, hoc ferre non potest, quòd nihil parricida respondet. Sed nobis uidetur iamiam esse dicturus. Non fallis nos nefande quid captes, hoc quòd supra silentium trahis alta suspiria, quòd prorumpenti uideris exclamatione deficere, mendacio paratur authoritas, & in fidem erupturæ uocis affertur, ut fateri uidearis inuitus. Dic tamen, par est huic rei matris integritas ut mentiaris? O quanto nunc dolore torqueris, quòd instantem non potes aliqua truci proclamatione discutere. Non uerba tibi contra miseram, sed argumenta desunt: nō uoce, sed probatione defeceris. Quod solum datur, relinquis infamiæ, & nos cum perpetua sermonum malignitate committis. Qui interrogantem nec damnat nec absoluit, rumore contentus est. Modestiam mariti pariter & patris accipite. De muliere quæ conuinci non potest, sufficere sibi putat ut incesta credatur. Quis unquam tam nefandas artes, tam cruciatum deprehendit ingenium? quia non potest probare quod dixerit, captat ut credatur quod non dixerit. Dissimulas, taces, sæue, crudelis? inuenisti, tormenta patris. Audi quid misera simplicissimo dolore proclamet. Non efficies, inquit, callidissime parricidarum, ut non audeam cadauer amplecti. Ego uero incesta sum si possim moderari gemitus, comprimere lachrymas. Coite in funus omnes liberi, omnes parentes, custodite planctus meos, obseruate suspiria. siquid feci, siquid admisi, fatebor. Ecce supra lectulum effusa feralem, laceros artus & perustum complexa corpus exclamo, Teneo unicū meum, uelit nolit inuidia, meum misera formosum. Hoc erat quod infelicissimā matrem ultra solitæ charitatis exagitabat affectus, amabam marite periturum. Infames quantumlibet hanc impatientiam, ego mihi uideor desiisse, cessasse, multum de lætitia, multum perdidisse de gaudijs. Nemo unquam filium nimis amauit. Excuso tibi, inquit, iuuenis innocentissime quòd supremis tuis nondum præstiti misera comitatum. Viuere quidem te defuncto continuo nō debui, sed mori marito tacente non potui. Rumpam tædium lucis inuisæ, sed prius licuerit coram ciuitate manibus tuis iusta persoluere, cum damnato supra callidissimum silentium parricida, nihil te dixisse constiterit. Ignosce quod ad iudicium istud orbata duraui. Timui ne si ad exitum impatientia, si præcipiti pietate properassem, faceret alium parricida de mea morte rumorem.

rum meorum mollior sexus abducat. Maioris affectus est filium occidere, quàm uindicare. Desine igitur me mulier fatigare interrogationibus tuis. Ita tibi non uidetur omnia respondere pro filio, qui dicit, occidi? Et licet comprimantur exclamationes, ora clauduntur, nihil negat qui hoc fatetur. Atqui summorũ facinorũ ipsa īmanitas innocẽtia est. Filium pater nõ demẽs, non insanus occidi. Hominem extra sensus affectusq; positum quisquis nunc miseratur occidit. Vides senem sanguine suo fluentem, laceratis exustisq; illis sanctioribus chariorибusq; uisceribus super exanimis unici corpus cruentis manibus iacentem? Horreo cadauer, & uelut corpora quæ coelestis exanimauit ignis adire propius timeo. Ad quædam facinora sufficit claudere oculos, uultus auertere, tacere, mirari, & ĩcredibiles calamitates relinquere suis causis. Miserere, ne quid amplius quæras, ne qd interroges. Dicturũ me putas, pce seculo, pce marito, parce patri? Tu uero parce illi q occisus est. Nouũ Iudices uxoris in maritum crimen audite. Silentium est de quo queritur. Solebat indignatio uestra conuicia nostra ferre non posse, & matronalis indignatio dicere uidebatur, non pareis erga me marite uerbis, nullam habet nostri tuus sermo reuerentiam, facile prorumpis in opprobria, facile quod libet obiicis, exclamas, & dum nimium libertati uocis indulges, potest populus aliquem de me facere rumorem. Tu mulier obiicis mihi rem quæ nulli unquam criminifuit, solam in nostris moribus innocentiam uoce reprehensam tuetur taciturnitas. Videntur manus, cur uerba peccare uideantur. Illis infamamus, his torquemus, his occidimus. Vis scire quàm non possis queri de silentio meo? Felicissima fueras, si idem fecissemus omnes. Finge me paulisper sepositis silentij causis hoc tantum respondere, non prodo secretum. Ex omnibus Iudices, quibus humana pectora serijs grauibusq; complectuntur affectibus, nullam difficiliorem quàm silentij credo uirtutem: adeoq; promptissimo sermone facile delinquimus, ut constantiam tacendi neq; in alijs ferre possimus. Crimen hoc in me mulier uocat, quod in priscis illis morum mentiumq; rectoribus fuit prima sapientia, quòd quosdam totius uitæ pertulisse patientiam magis illa misera miratur antiquitas, quàm quod temporum uices, siderum cursus, & profunda naturæ uelut conscia ratione sanxerunt. Quæ per fidem impotentia est effringere rigentis sacra dissimulatione pectus? euoluere animum, quem super sua secreta compositũ, non lætitia, non dolor, nõ necessitas, non fortuna laxauerint? Quisquis de tacente queritur, multo minus ferre poterit loquentem. Nec adeo coniugali societate cuncta miscentur, ut nihil sibi aduersus hanc concordiam proprium relinquat animus. Est aliquis etiam à sanguine suo secretus affectus, genusq; reuerẽtiæ, ut tacenda minime uelis scire charissimos: quædam non possis uerberibus, equuleis eruere: et plerosq; uideas fortiter super sua secreta morientes. Agedum (si uidetur) utrunq; sexum, omnem conditionem, omnem scrutetur ætatem: nullum sine conscientia pectus, nulla uita sine causis tacendi. Si te interrogaret omnia maritus, haberes aliquid & tu quod non fatereris. Et quanto silentium grauius est in sene, uerecundius in marito, sanctius in patre? Pudeat nos mulier infirmitatis. Vicit nos modo iuuenis ille constantia, mori uoluit ut taceremus. Vides mulier quibus interpretationibus præstes tuum dolorem? Diceris ideo me interrogare, quia scis omnia me potius pati malle, quàm loqui. Quis enim in hac ciuitate non nouit taciturnitatis meæ rigorem? Quis ignorat qua cuncta soleã ferre patientia? Ne occisurus quidem suspiria gemitusq; premisi. Nihil feci unde erupturum quandoque in orbitatem patris animum aut tu præscio timore sentires, aut ipse periturus. Hanc nunc me iactare conscientiã putas, quod nihil in publico, nihil in ullo mihi pernisi proclamare conuentu?

Ego uero non sum questus de iuuene nec tibi, nec captaui ut illum mecum & mater odisset. Frustra te putas extorquere accusatione posse, qd mihi nõ ipsæ calamitates, nõ dolor, nõ meditatio orbitatis expressit. Vt ras licet, durabo, perferam, passus sum iam quod erat difficilius, occidi. Torsit, inquit, filium meum. Breuiter Iudices ratio reddatur. Infamem quis refert, an innocentem, si illud omnibus liquet? Iuuenem cunctis pignoribus inuisum, omnibus affectibus grauem maligni fecere sermones. Quid agimus nunc? quemadmodum effugimus, euadimus? In tanta infamia nihil facere, credentis est. Vis me circumire singulos, reclamare populo, cum rumore rixari? Tuæ fortassis infirmitati conueniat negare, me tantum fortior assertio unici decet. Eripiendus est non contentione uerborum, sed ut ciuitas stupeat, ut erubescat. Torquere me filium putas? Inuidiam facio populo. Videor mihi illis uerberibus lacerare famam, illis ignibus increpare rumorem. Quæstio de infami filio unam rationem habet, ut probes innocentem. Dij mala prohibeant, ut noueris illum dolorem, quo potest torquere filium pater. Nihil est infelicius homine, cui de unico suo mors sola non sufficit. Iuuenem in cuius animo perdiderant nomina nostra respectum, quem quotidie necesse haberemus excusare rumori, qui inter nos formosum malebat agere quàm filium, uerberibus ignibusq; consumpsi. Vis, uis scire quanta tormentorum ratio fuerit? Debuit etiam tortus occidi. Si tamen utique mater uis scire causas, leniter audi. Prospiciebam miser in grãde qñq; facinus, prupturũ, q ocio uitã, q desidẽ domi pdebat ætatẽ. Nõ pegrinatiõibus excolere mentẽ, nõ experiri militiã, nõ tẽtare maria, nõ rura colere, nõ administrare Rẽp. nõ ducere uolebat uxorẽ. Præterea traxerat ex frequẽtibus castigationibus tædiũ patris, & in execrationẽ mei, cõscẽtia qua nõ emẽdabatur, exarserat: Timebat occursus, nõ audebat adire: colloquia, oscula, cõuictusq; fugiebat. Breuiter deditissimæ mentis desinẽda mẽsura est: Oderat me filius, & timebat. Filiũ igitur totius ciuitatis existimatione dãnatũ, quẽ adhuc uiuere mirabãtur hoĩes, torsisse me pietatis? Ego uero occidi, tarde, diu. Quoniam illud uocas? Pœna, supplicium, & malorum meorum exitus fuit. Nulla ratio est interrogandi hominem, cui non est fas nisi negare. Quanta tamen mihi fuit & in quæstione moderatio? Non enim præcipiti raptus impulsu exilui repẽte, subito, nec captus dolore cæco impatientiæ meæ uelox uulnus induxi. Non potest non ratione occidi filius, cum ante torquetur. Dedi moras, spatium, tempus indulsi. Vides quantam hinc malignitatibus potuerim præstare materiam? si in illo secreto, gladio tantum, si uulneribus egissem, exitum fecerat iuuenis deprehensi. Non est igitur mulier quòd mihi facias duplicatæ quæstionis inuidiam, id est quòd torsi, & occidi. Sola est huius necessitatis ratio de morte. Illud est parricidium, filium torquere uicturum. Putas iuuenẽ uiuere potuisse, cui iam non poterat nisi morte succurri? Quem contra malignos sermones asserere cœperã, non reddidi rursus infamiæ, neque in oculos & ora uulgi de secreto patris emisi: prouidentia mea tibi quoque mater, ne in hunc interrogetur, eripui. Ille uero non fuit post tormenta laturus uitæ pudorem, ut interrogaretur à singulis, ut negaret. Verum mulier affectibus tuis renunciandum est, ad totius domus nostræ pertinere innocentiã credidi, ne se ipse potius occideret. Sẽtis Iudices mulier ad ius querelæ suæ, nec quòd torserim, nec quòd occiderim, pertinere. Itaq; quærit qd mihi dixerit ille, de quo nescit an dixerit. Quid ais mater impatiens? ita in morte filij tui nihil aliud te pertinet quàm quid locutus sit? Ita si respondero, remittis parricidium, tormenta non obiicis? O inconsultam muliebrem semper amentiam. quid iuuenis in tormentis dixerit, tanquam ignoret interrogat. nihil me comperisse non credit, tanquam sciat quid dixerit. Fidem cõmunis sanguinis

guinis, fidē cōmunium maiorum, ne parricidij me uelis agitare secretum, ne calamitatibus nostris grauem facias innocētiam tuā. Viderit quid meruerit iuuenis ille, ego iam possum suprema reuereri, & post exitum unici reuereor in patrem. Maior defunctis liberis præstanda reuerentia est, nec quicquam minus conuenit affectibus patris, quàm si in insultare uideatur occiso. In gratiam me cum filio reduxit orbitas, iram nostram mors seuera cōposuit. Quinimo recogitāti mihi totum secreti illius ordinem, subit tacita miseratio, quantam ego debeam reuerentiam filio, quem potui torquere solus, quē potui solus occidere. Perseueras, cogis, instas? Inuicem te mulier interrogo, cur si tantopere uolebas scire qd interrogarem, quid ille loqueretur, non irruperis in qōnē, quā nullis ministris, nullis custodibus uallauerat pater? Quanto melius mater ipsum adisses! q̄to fortius interrogasses una? q̄to tibi plura dixisset? Quis te mulier affectus abegit, tenuit, exclusit? Agnosco uerecūdiā tuā: timuisti, credo, ne si in illo secreto fuissemus oēs occidisse filium diceretur & mater. Instas tñ, & miseri senis ora diducis. Puta me hoc solum dicere, ex maximi facinoris cunctatione uemens quid audierim, nondum scio: totus adhuc sum in parricidio meo, & post mortem unici omnia quibus laceratus, occisus est, in animum meum tormenta redierunt. Est quidem difficile, ut aliquē pati pudorem parricida uideatur! uerumtamen stupore, amentia, et silētio in orbitate defeci. Ablata est mihi omnium uerborum fides, omnis sermonis authoritas: nec habet causam loquendi, cui non potest credi. Desine mulier interrogare. Filium quē occidit pater, nec absoluere, nec accusare iam debet. Quid, inquit, dixit cum occideres? Miseram parricidij innocentiam, quòd hoc me non potestas, non magistratus, non propinquus aliquis, non amicus, non ille semper loquax populus ac malignus interrogat. Quiescitis, tacetis. Me infelicem, nunquid scitis omnes? Puta me mulier hoc tibi respondere, non habent incredibilia uocem. Quædam maiora sunt, quàm ut illa capiat modus sermonis humani. Tu uero crede nihil aliud fuisse quàm furorem, insanisse me puta, uidebam quæ non fiebant, audiebam quæ nemo dicebat. Hoc solum non insanientis habui, q̨ tacebam. Finge me rñdere, nihil dixit, nihil locutus ē, nō credis? Atqui multo minus creditura quid dixerit. Accipe mulier breuem ueramq; rationem, cur in quæstione iuuenis occisus est. Torquebam, nec interrogabam. si qua ad aures tuas ab illa quamuis remota domus pater plata uox est, meus gemitus fuit, meorū uiscerū dolor. Quæris cur nihil dixerit? quia non habuit quod scire uellem, quod audire deberem. Nihil aliud quæstio illa captauit quàm silentium, quod præstare uita non poterat. Quisquis in tormentis occiditur, ideo tortus est, ut occideretur. An tu quæstionem illam fuisse credis, qualis uernilibus corporibus adhibetur? Ideo enim equuleos mouebam artifex senex, tenebam fidiculas ratione sæuitiæ, ut leniter sedibus suis emota compago per singulos artus membra laxaret: Cōsumptus est spiritus silentio sui, et uerbera ignesq; animum pariter uocēq; clauserunt. Videbatur mihi premere gemitus, tenere suspiria: & sic nihil dixit, tanquam torqueretur ab homine qui sciret. Miraris hāc in filio cōtumaciā, in iuuene patiētiā? Patri torquenti non potest aliter rñderi, q̄ ut mori malit q̄ confiteri. Quod sufficit igitur interrogantibus respondeo, mulier, occidi. Fallitur quisquis expectat ut obijciamus illa communia: ego uero proclamo, non luxuriosum, non amore meretricis infamem, nihil ille delinquebat quomodo liberi solent. mōstrum erat inenarrabile, quod nollem deprehendere, quod ferre non possem. Miratur aliquis quòd non abdicauerim. nec notissimam ultione patrum fuerim tātum expulisse contentus? Tuus mulier nefarius, tuus inconsultus non permisit affectus Filium cui contra seueritatem meam ignoscebas, quem mecum odisse non poteras, secuta fuisses abdicatum. Finge iuuenem dixisse nescio quid, ego audire nihil potui. non enim potestatis alicuius more consederam, nec torquentibus alijs agebam iudicem patrem. Ego tunc cuncta & passus sum pariter, & feci. Non uacabat aures præstare uerbis, excipere gemitus, æstimare singultus: auocauit me cōtentio, dolor, orbitas, parricidium: omnia facta sunt festinatione præcipiti. Idem patris affectus est torquere ut scias, occidere ut nescias. In meam, inquit, infamiā taces. Ita nunc primum laboras misera de fama, & post unici mortem pertinere ad te cœpit quid loquantur homines? Scilicet filius impensus est ut erubesceres, ut male audires? Adeo ne hoc captauit non erat satis rem totam commisisse rumori? Ego uero me famæ tuæ mulier opposui, & inter matrem filiumq; medius parricidium feci: unicū occidi, ne quid aliud loquerentur homines. Alioqui si hoc capto quod putas, quousque taceo? in quod tempus differo illam quam me putas premere uocem? Ecce reatus iudiciū pronuncio, ego tamen scire me nego. Egregiam rationem malignitatis: locuturus aduersus uxorem, feci ne mihi crederetur. Fateor igitur, nihil ad certum indubitatumq; perduxi. hoc est quinimmo propter quod ad mortem usque contendi. Non explicant tormenta quæstionem, quæ occidunt. Quid, inquit, dixit? Fefecem te misera, si nescis quid dixit. Ita non es contenta conscientia tua: non sufficit quòd non habuit ille quod negaret, quod fateretur? Poscis uerba quæstionis, cogis, extorques. Testor, tu facis ne possis negare quod dixero. Quid dixit? parasse se parentibus uenenum: negas: Proditionis agitasse sermones: negas. Tyrannidis inisse consilium: negas. Et quicquid dixero, negabis. O bonæ conscientiæ incauta simplicitas. Ita non times ne coactus loqui multa fingam, multa componam? Si potes scire mulier an mentiar, scis quid dixerit. Quid dixit? nihil. Quid dixit? omnia. Male dixit seculo, fecit temporibus inuidiam. detestatus ē patrem, cōuiciatus est matri. Quid dixit? plus quàm interrogabā. Vicisti mulier obstinationē meā. Audi breue succinctūq; rñsum qd dixerit: qđ quæris, quod putas. O si quis in illam nos secreti nostri potuisset adhibere præsentiam? audisses nouum genus quæstionis, stabam senex furijs mōstrosæ feritatis accinctus, manibus exertis, hinc ignibus, hinc uerberibus armatus. super ora, super oculos iacentis assistens clamabam, furiose, demens, tace. Et ille uelut exustis amputatisq; per quæ dolor exit in uerba, fuit attonitus, amens. Quoties admotis ignibus ad aliquam corporis partem, totum pectus imposuit? quoties hiatu oris auide flammas aduersus exeuntia uerba collegit? Cum uero iam totus calor uerberibus expulsus, uiribus nouissimi doloris erumperet, pertractus ab ima pectoris parte suspirijs breuissime collectis spiritus, ille quo redditur anima singultus, fuit similis exclamaturo nescio quid, quod & tu fortassis audires. Occupaui fateor, & aduocatis quas iam cōsumpseram uiribus, manibus, telis, totoq; corpore pariter adnixus antequam mentiretur, occidi. Misera tēporis illius recordatio. deficiētem in manibus meis filiū uidi, aspexi ora pallentia, frigidos anhelitus, interrupta suspiria, & animam magno silentio exeuntem: non tamen tormenta laxaui, non subtraxi restinxiq; flammas. Miserere mulier, ne quæras amplius uocem huius affectus. filium qui moriebatur, occidi. Non perdidi tamen, non perdidi unici mortem: fortunam non perdidi, iam me non interrogat nisi sola mater. Consiste agedum mulier loco meo, & in habitū paterni furoris accincta admoue equuleos, flagella, laminas: prædico, testor, aliter non possum loqui, aliter mihi non potest credi. Quanquam miserrime iuuenis (fas est enim iam tuos alloqui manes) exprimere mihi uocem nullus poterit dolor, quantum uolet laceret, uel occidat: uincere me tormenta docuisti. Si tamen fas est cogitationis memoria

tractare

tractare uerba miseræ quæstionis, cur me coram populo magis interrogas? Eamus uxor in illam desolatam domum, in illud iam patris filij; secretum, ibi me interroga, ibi, ubi torsi, ubi occidi, ubi adhuc forsitan filij tui uaga per mœstos penates anima discurrit. Porrigat aliquis sanguinem iuuenis occisi, ponat in sinu matris illas uestes, quibus ipsa iuuenem misera comebat. Eamus ad tumulū, misceamus super busta lachrymas. Ibi aut tacebimus pariter, aut inuicem confitebimur. Iam iam miser mori possum, explicuit te solicitudo, pietas. Non scribo tabulas, testamento suprema uerba non credo, & ego moriar in tormentis meis. Illud tantum nouißimus precibus à te ciuitas, per liberos, per coniuges, per natos, à te uxor per occisi iuuenis umbram peto, à te mater, ne quid amplius quæras, tu infamiam ne dicas.

F I N I S.

SERIES CHARTARVM.

*, A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X, Y, Z.

Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, A, B, C, D, E, A.

Omnes sunt Terniones, excepto, * & F, *duernione.*

Venetijs apud Hieronymum *Scotum.*

1 5 4 6.

